

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK :

P. THEWREWK EMIL ÉS HEINRICH GUSZTÁV

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL
és
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK :

CSÁSZÁR ELEMÉR ÉS LÁNG NÁNDOR.

HARMINCZKETTEDIK ÉVFOLYAM.

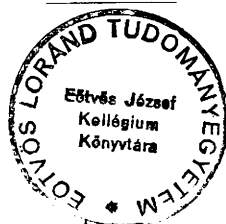
BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1908.

*Az Egyet. Philologiai Közlöny dolgozótársai
1908-ban:*

Alszeghy Zsolt	Kurtz Sándor
Bajza József	Lám Frigyes
Baksay József	Láng Margit
Bán Janos	László Béla
Baumgartner Alajos	Loósz István
Bayer József	Lukinich Imre
Benkovics István János	Marmorstein Artúr
Binder Jenő	Marót Károly
Bitzó Sarolta	Mészöly Gedeon
Bleyer Jakab	Mitrovics Gyula
Botár Imre	Nagy József
Császár Ernő	Nagy Zsigmond
Csengeri János	Némethy Géza
Cserép József	Nyilasi Lajos
Csermelyi Sándor	Papp Ferencz
Czebe Gyula	Patai József
Darkó Jenő	Pécsy Béla
Dézsi Lajos	Pecz Vilmos
Elek Oszkár	Peiszner Flóra
Endrei Gerzson	Petz Gedeon
Erdős József	Prónai Antal
Finály Gábor	Pruzsinszky János
Förster Aurél	Récsey Viktor †
Gálos Rezső	Reichard Piroska
Gedeon Alajos	Reményi Ede †
Germanus Gyula	Révai Sándor
Gragger Róbert	Révay József
Gulyás Pál	Sasvári Benő
Gyulai Agost	Schmidt Márton
Hegedüs István	Schön Arnold Ábel
Heinlein István	Siegescu József
Heinrich Gusztáv	Szász Béla
Hellebrant Árpád	Szabó József
Hittrich Ödön	Szeremley Császár Loránd
Hornyánszky Gyula	Székely István
Horváth Cyrill	Szigeti Gyula
Incze József	Szigetvári Iván
Kallós Ede	Szlávik Ferencz
Kanyaró Ferencz	Tolnai Vilmos
Karátsony Zsigmond	Várdai Béla
Kardos Albert	Vári Rezső
Kégl Sándor	Verő Leó
Kemenes Pál	Vértessy Dezső
Kertész Ármin	Vértessy Jenő
Kertész János	Wéber Artúr
Kristóf György	Yolland Artúr

TARTALOM.

I. Értekezések.

	Lap
<i>Bajza József</i> , Bajza József emlékezete.....	89
<i>Császár Elemér</i> , A német «Liliomfi».....	192
<i>Cserép József</i> , Diorthumena.....	433
<i>Csermelyi Sándor</i> , A két Kalamis.....	269
<i>Décsi Lajos</i> , Arany János Magyar irodalomtörténete.....	257
<i>Erdős József</i> , A <i>κῶνών</i> és <i>ἀπόκρυφος</i> szó története.....	427
<i>Findty Gábor</i> , A kolozsvári szótár.....	369
<i>Gragger Róbert</i> , Illei János Tornyos Péterének forrásai.....	585
<i>Hornyánszky Gyula</i> , Görög szók <i>-ῶπις, -ῶπις (-οπες)</i> végződéssel.....	337
<i>Kalocsay Endre</i> posthumus munkájából (A görög <i>mimus</i>).....	20, 100
<i>Kertész Armin</i> , Ovidius <i>Fasti</i> -jának keletkezése.....	602, 663
<i>László Béla</i> , A «Tetemre hívás» forrása.....	111
<i>Loósz István</i> , Zalán futása és az <i>Iliász</i>	6
<i>Marmorstein Artúr</i> , Egy <i>oxyrhynchusi</i> töredék.....	750
<i>Némethy, Geyza</i> , Vergilius <i>dormitans</i>	169
<i>Patai József</i> , Bajza és Lessing.....	33, 205, 354
<i>Révay József</i> , Commodianus élete, művei és kora.....	599, 686, 743
<i>S. Szabó József</i> , Fazekas Mihály ismeretlen versei.....	673
<i>Szigetvári Ióán</i> , Komikumelméletek az ókorban.....	117
<i>Várdai Béla</i> , Kisebbséadalékok Arany János esztétikai nézeteihez.....	657, 729
<i>Vári Rezső</i> , <i>Homerica</i>	1
— — Hol halt meg Herodotos?.....	182
<i>Vértesy Jenő</i> , Teleki László és a «Kegyenc».....	417
<i>Vértesy, Desiderius</i> , Stephanus de Werbőcz in <i>Glossario mediæ et infimæ</i> <i>Latinitatis regni Hungariæ</i>	280

II. Hazai irodalom.*

<i>Alleram Gyula</i> : Homeros és Vergilius másvilága. <i>Incze József</i>	227
<i>Alleram Gyula</i> : Seneca erkölcsbölcsélete. <i>Baksay József</i>	303
<i>Apor Dezső</i> : Az ikerszók. <i>Szeremley Császár Loránd</i>	131
* <i>Bajza József</i> : Bajza József költői nyelvéről. <i>U. az</i>	723
<i>Barabás Abel</i> : Petőfi. <i>Mitrovics Gyula</i>	379
<i>Barakonyi Ferencz</i> költeményei, kiadta Erdélyi Pál. <i>Gálos Rezső</i>	630

* A * -gal jelzett művek a Vegyesek, a † -tel jelöltek a Könyvészet rovatában vannak ismertetve.

	Lap
Beöthy(-Badics), magyar irodalomtörténete ³ . II. <i>Császár Ernő</i> ...	441
Csengeri János: Homeros. <i>Reményi Ede</i> ...	127
†Dénes Szilárd: Kossuth Lajos a szónok. <i>Sz. Cs. L.</i> ...	781
Déznai Viktor: A természetérzék a XVI. század francia irodalmá- ban. <i>Elek Oszkár</i> ...	230
Excerpta lingvæ hungaricæ. <i>Szeremley Császár Loránd</i> ...	446
†Fromentin: A régi mesterek, ford. Erdely ...	165
Gálos Rezső: Adatok Szentjóni Szabó László prózai munkáihoz. <i>Császár Elemér</i> ...	702
Gombocz Zoltán: Honfoglalás előtti török jövevényszavaink. <i>Kemenes Pál</i> ...	300
Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. <i>Császár Elemér</i> ...	627
Hétfalusi csángó népmesék (gyűjt. Horger). <i>Gálos Rezső</i> ...	761
Horánszky Lajos: Bacsányi Lajos és kora. <i>Császár Elemér</i> ...	384
Janovics Jenő: A magyar dráma irányai. <i>Vértesy Jenő</i> ...	286
Katona József válogatott munkái (kiadja Bayer József). <i>Császár Elemér</i> ...	293
Katona Lajos: Petrarca. <i>Hegedüs István</i> ...	122
†Kelemen Béla: A magyar helyesírás kis szótára ...	781
†Klasszikus regénytár. VII. sor. cs. ...	86
†Klemm I Antal: Baróti Szabó Dávid nyelve. <i>Sz. Cs. L.</i> ...	332
Kolosvári Aladár: Arany János élete. <i>Császár Elemér</i> ...	52
*Kuzsinszky Bálint: Az aquincumi ásatások és múzeum ismertetése. I. ...	723
†Lederer Béla összegyűjtött munkái. cs. ...	58
*Magyar Shakespeare-Tár ...	478
Mahler Ede: Babylonia és Assyria. <i>Kégl Sándor</i> ...	53
Melich János: A magyar szótáriróadalom. <i>Tolnai Vilmos</i> ...	47
Műfordítások a «Budapesti Szemlé»-ben. <i>Binder Jenő</i> ...	437
Némethy, Geyza: De epodo Horatii Cataleptis Vergilii inserto. <i>Pru- szinszky János</i> ...	755
Népmesék Heves- és Jász-Nagykún-Szolnok megyéből (gyűjt. Berze Nagy János). <i>Gálos Rezső</i> ...	228
Pitroff Pál: Kemény Zsigmond. <i>Papp Ferencz</i> ...	224
Platon Sophistája, ford. Simon J. Sándor. <i>Nagy József</i> ...	625
Radó Antal: Dante. <i>Baumgartner Alajos</i> ...	289
†Rousseau: Vallomásaim, ford. Bogdánfy Ödön ...	166
Sálamon Ferencz: Dramaturgiai dolgozatok, kiadja Várdai Béla. <i>Császár Elemér</i> ...	129
L. A. Seneca: Erkölcsei levelek, ford. Barcza József. <i>Székely István</i> ...	294
†Simonyi Zsigmond: Igenévi szerkezetek ...	332
Stollmann Sándor: Laube Henrik a német drámaiíróadalomban. <i>Lám Frigyes</i> ...	445
†Szabó Lajos: A nagykanizsai nyelvjárás. <i>Sz. Cs. L.</i> ...	332
Szilvy Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. II. <i>Sasvári Benő</i> ...	759
*Szűry Dénes: Száz év. Irodalom — nyelvfejlődés 1767—1867. <i>Gyulai Agost</i> ...	477
P. Thewrewk Emil: Homeros Iiasa. <i>Szigeti Gyula</i> ...	694
Történelmi olvasókönyv. III. (szerk. Mika). <i>Heinlein István</i> ...	444
Travnik Jenő: A szinköltészet Börne felfogásában. <i>Lám Frigyes</i> ...	703
†Vass János: Fejezetek a népnyelv mondattanából ...	781
Verő Leó: A beteg Henrik a mondában és a költészetben. <i>Lám Frigyes</i> ...	632
Yolland Artúr B.: Magyar és angol szótár. <i>Schmidt Márton</i> ...	225

III. Külföldi irodalom.

	Lap
A görög vallástörténet köréből (Dieterich: Eine Mithrasliturgie; Mutter Erde. Reitzenstein: Poimandres. Poulsen: Dipylongräber. Gruppe: Griech. Myth. u. Religionsgeschichte. Nilsson: Griech. Feste). <i>Hornyánszky Gyula</i>	61
A római Forum topographiájának újabb irodalma (Boni, Pinza, Clair Baddeley, Burton-Brown, Huelsen munkái). <i>Findly Gábor</i>	70
*Arnold, R. F.: Das moderne Drama. <i>Bayer József</i>	78
Axelrod, Ida: Hermann Sudermann. <i>Gedeon Alajos</i>	403
*Bethge, H.: Die Lyrik des Auslandes in neuerer Zeit. <i>Vértesy Jenő</i>	325
Blass, F.: Die Eumeniden des Aischylos. <i>Kallós Ede</i>	704
Bloch, R.: De Pseudo-Luciani Amoribus. <i>Vértesy Dezső</i>	459
Bourdeau, I.: Poètes et humoristes de l'Allemagne. <i>Gragger Róbert</i>	711
Brewer, H.: Kommodian von Gaza. <i>Révay József</i>	138
Bréal, Michel: Pour mieux connaître Homère. <i>Vértesy Dezső</i>	399
Browne, E. G.: A literary history of Persia. <i>Germanus Gyula</i>	71
Campbell Oman, J.: The Brahmans and Muslims of India. <i>Kégl Sándor</i>	713
Dalmeida, G.: Goethe et le drame antique. <i>Gragger Róbert</i>	773
Diels, H.: Die Fragmente der Vorsokratiker. <i>Nagy József</i>	462
Dilthey, W.: Das Erlebnis u. die Dichtung. <i>Lám Frigyes</i>	636
*Etzel, Th.: Fabeln und Parabeln der Weltliteratur. h.	155
Faguet, E.: Amours d'hommes de lettres. <i>Elek Oszkár</i>	771
Fritsch, O.: Delos, die Insel des Apollon. <i>Láng Nándor</i>	450
Fritsch, O.: Delphi, die Orakelstätte des Apollon. U. az.	450
Grimm testvérek: Kinder- u. Hausmärchen. <i>Gálos Rezső</i>	456
Haumant, É.: Ivan Tourguénief. <i>Gulyás Pál</i>	136
Hertel, I.: Das südliche Pancatantra. <i>Kégl Sándor</i>	231
*Heusler, A.: Die gelehrte Urgeschichte im altisländischen Schrifttum. <i>Petz Gedeon</i>	775
Homeyer, F.: Stranitzkys Drama vom «Heiligen Nepomuck». <i>Peiszner Flóra</i>	638
Horwitz: A short history of Indian literature. <i>Kégl Sándor</i>	232
Janell, W.: Ausgewählte Inschriften. <i>Láng Nándor</i>	306
Keckeis, G.: Dramaturgische Probleme im Sturm und Drang. <i>Heinrich Gusztáv</i>	391
Lang, Andrew: Homer and his age. <i>Marót Károly</i>	763
Lanson, G.: Voltaire. <i>Szigetvári Iván</i>	233
Lässer, L.: Die deutsche Dorfdichtung. <i>Heinrich Gusztáv</i>	59
Lefebvre, G.: Fragments d'un manuscrit de Ménandre. <i>Czebe Gyula</i>	237
Le monde Oriental. <i>Kégl Sándor</i>	310
Lubowitzer Tagebuchblätter Joseph von Eichendorffs. <i>Verő Leó</i>	141
Luigi, F. P.: Introductory Manual of the Hindi language. <i>Kégl Sándor</i>	311
Meumann, E.: Einführung in die Ästhetik der Gegenwart. <i>Kristóf György</i>	706
Minor, J.: Goethes Mahomet. <i>Heinrich Gusztáv</i>	132
Müller, C. F.: Zur Textkritik in Fritz Reuters Schriften. <i>Gálos Rezső</i>	317
Müller, K. F.: Der Leichenwagen Alexanders des Grossen. <i>Csermelyi Sándor</i>	709
Nicholson, R. A.: A literary history of the arabs. <i>Kégl Sándor</i>	393
Niedermann-Hermann: Historische Lautlehre des Lateinischen. <i>Endrei Gerzson</i>	768
*Niese, B.: Über Wehrverfassung, Dienstpflicht und Heerwesen Griechenlands. <i>Kertész János</i>	409

	Lap
Pradels, M.: Le romantisme français et le romantisme allemand.	
<i>Gragger Róbert</i>	240
Puchstein, O.: Die ionische Säule. <i>Csermelyi Sándor</i>	72
Reitzenstein, R.: Hellenistische Wundererzählungen. <i>Révay József</i>	75
Selections from Qāāni, by M. Kazim Shirazi. <i>Kégl Sándor</i>	455
Strauss, O.: Brhaspati im Veda. <i>Benkovits Istrán</i>	464
Sulger-Gebing, E.: Goethe und Dante. <i>Bíró Sarolta</i>	313
Thiele, R.: Im jonischen Kleinasien. <i>Láng Nándor</i>	450
Thieme, H. P.: Guide bibliographique de la littérature française.	
<i>Gulyás Pál</i>	397
Tomszon, A. J.: Obceseje Jazykovjedjenie. <i>Kégl Sándor</i>	145
Treu, G.: Skovgaards Anordnung der Westgiebelgruppe vom Zeustempel. <i>Láng Margit</i>	457
Troels-Lund: Himmelsbild u. Weltanschauung im Wandel der Zeiten.	
<i>Hittrich Ödön</i>	633
Vahleni, Johannis: Opuscula Academica. <i>Kallós Ede</i>	395
Wolf, Heinrich: Die Religion der alten Griechen. <i>Hornyánszky Gyula</i>	447
Wolf, Heinrich: Die Religion der alten Römer. <i>U. az</i>	447

IV. Philologiai program-értekezések.

Baksay József: L. A. Seneca erkölcsböleseleti elveiből. <i>Bán János</i>	715
Bíró Sándor: Vallásos gondolatok Arany János költeményei alapján.	
<i>Révai Sándor</i>	405
Csürös Ferencz: A Debreczeni fűvészkönyv és írói. <i>Császár Elemér</i>	143
Darkó Jenő: Adalékok Laonikos Chalkondyles történetírói egyéniségének jellemzéséhez. <i>Szigeti Gyula</i>	466
Farkas Pál: Ádám és Lucifer. <i>Császár Ernő</i>	320
Fejér Adorján: Nero nevelője. <i>Bán János</i>	715
Gurnesevits Lajos: M. T. Cicero beszéde Verres ellen. <i>Kurtz Sándor</i>	318
H(orvát) R(óbert): A mennyei hatalmak a régibb római költők invocatioiban. <i>Révay József</i>	323
Kardos Gyula: Alexandriai szent Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonya. <i>Weber Artúr</i>	641
Károsi Sándor: Octavius. <i>Révay József</i>	142
Kemény Gábor: A végzet és szabad akarat viszonya Sophokles drámáiban. <i>Kardtsony Zsigmond</i>	404
Király Uzor: Sophoklesről és néhány jelleméről. <i>U. az</i>	471
Kiss Aladár: Horatius és Vergilius Róma ethikai megújulásában.	
<i>Botár Imre</i>	145
Kürti Menyhért: Mikes Kelemen kiadatlan munkái. <i>Császár Elemér</i>	242
Magyar Győző: Az Athenaion politeia alkotmánytörténeti adatai Peisistratostól Periklesig. <i>Pécsy Béla</i>	640
Major Lajos: A sibyllai jóslatokról. <i>Révay József</i>	322
Nagy Endre: Horatius és Mæcenas. <i>U. az</i>	323
Novák Sándor: A magyar irodalom lélektana. <i>Révai Sándor</i>	406
Pálos Ede: Révai Miklós és rajziskolája. <i>Nyilasi Lajos</i>	76
Pécsi Ottmár: Szemere Pál mint költő és nyelvész. <i>U. az</i>	77
Pintér Jenő: Petőfi Sándor. <i>Császár Ernő</i>	331
Rózsa Vítál: A görög-római mithológiából és történelemből kölcsönzött szálló-igék. <i>Bán János</i>	406
Szigeti Vilmos: Grillparzer mint történeti drámaíró. <i>Iám Frigyes</i>	470
Szirák János: Magyar motívumok a német költészetben. <i>Heinrich</i>	
<i>Gusztáv</i>	240

V. Budapesti Philologiai Társaság.

	Lap
A Társaság XXXII. közgyűlése 1908. január 11-én	146
I. Titkári jelentés, <i>Vári Rezső</i>	146
II. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése	149
III. Jegyzőkönyv a közgyűlésről	154
Főolvasó és választmányi ülések	77, 153, 243, 323, 407, 473, 716, 774
A B. Ph. T. könyvállománya. <i>Vári Rezső</i>	780
A B. Ph. Társaság tagjai	797

VI. Vegyesek.

Adalék a Zrinyiász forrásaihoz. <i>Tolnai Vilmos</i>	646
Adalék Sajnovics János életéhez. <i>Alszegehy Zsolt</i>	248
Ad Hom. II. I. 191. <i>Förster Aurél</i>	158
Ad «Homerica». <i>Csengeri János</i>	159
A homerosi Pylos. I.	479
A költői nyelv vizsgálata. <i>Szeremley Császár Loránd</i>	722
A középkori írók őstörténeti fejtegetései. <i>Petz Gedeon</i>	775
A Lafontaine-fordításhoz. <i>Vikár Béla és Bänder Jenő</i>	779
A legjobb latin irodalomtörténet	408
Antik pásztorsíp. I.	84
A Parthenon-fríz magyarázatához. I.	83
A philologia halottai 1907-ben. I.	248
A magyar lira a XIX. században. <i>Vértesy Jenő</i>	325
A Magyar Nyelvőr kedvezménye	165
Az osztrák archaológiai intézet új házának ünnepélyes megnyitása Athénben. <i>Daró Jenő és L. N.</i>	326
Arany Hamlet-fordításáról. <i>Reichard Pirooska</i>	165
Arany János Magyar Irodalomtörténete. <i>Nagy Zsigmond</i>	720
A régi királyi vár Tirynsben. <i>Récsey Viktor</i>	84
Az amsterdami nemzetközi latin költői verseny eredménye. <i>Nagy Zsigmond</i>	475
Az igeli síremlék. <i>Csermelyi Sándor</i>	245
Az Odysseia kronológiája. <i>Cserép József</i>	719
Boissier Gaston. (Nekrológ.) <i>d. n. j.</i>	644
Csokonai és a két Kovács József. <i>K. A.</i>	724
Egy magyar irodalomtörténeti repertoriális munkáról. <i>Gyulai Agost</i>	477
«Egy ó-angol költemény magyar vonatkozásai.» <i>Yolland Artúr B.</i>	163
Egy vígjáték-töredék. <i>Szldvik Ferencz</i>	650
Érdélyi Károly. (Nekrológ.) <i>p. a.</i>	473
Gyöngyösi Phoenixének magyarázatához. <i>Schön Arnold Abel</i>	649
Heine Henrik Pestén. <i>h.</i>	78
Heltai Gáspár «Agenda»-jának oláh fordítása. <i>Siegescu József</i>	652
Helyreigazítás. <i>Pecz Vilmos</i>	84
Herculanumi ásatások. I.	247
Hibaigazítás	331
Iréne első magyar földolgozása. <i>Kanyaró Ferencz</i>	476
Iréne modern földolgozásban. <i>Vértesy Jenő</i>	156
Kik írták a pálos drámákat? <i>cs.</i>	717
Kisfaludy Sándor kiadatlan levele nejéhez. <i>h.</i>	156
Klostock egy magyar irodalomtörténetiről. <i>Bleyer Jakab</i>	474
Külföldi bírálatok Némethynek «Amores»-kiadásáról	248, 778
«Liliomfi» eredetiségének kérdéséhez. <i>Bayer József</i>	646

	Lap
Magyar drámai irodalom osztrák megvilágításban. <i>Bayer József</i> ...	78
Mesék és parabolák. <i>h.</i> ...	155
Még egyszer a Batthyányi-kódexről. <i>Horváth Cyrill</i> ...	244
M. Minucius Felix «Octavius»-ának első magyar fordítása ...	409
Nestroy «Umsonst»-ja és a «Liliomfi». <i>Wéber Artúr</i> ...	328
Német regénypályázat ...	413
Név- és tárgymutató ...	786
Olasz archaeologiai intézet Athénben. <i>l.</i> ...	81
Ókori ágyúk a Saalburgban. <i>F. G.</i> ...	719
Pán halála. <i>l.</i> ...	408
Párhuzam a Vén cigányhoz. <i>Gragger Róbert</i> ...	780
Petőfi életéhez. <i>Lukinich Imre</i> ...	653
Petróczi K. Szidónia és Dálnoki V. Gerzson levelei. <i>Szász Béla</i> ...	246
Polykrates atyjának szobra. <i>l.</i> ...	81
Pompeji ásatások. <i>Láng Margit</i> ...	329
Postagalambok az ókori várharczban. <i>László Béla</i> ...	777
Pókainé. <i>Alszegehy Zsolt és cs.</i> ...	776, 777
Reményi Ede (Nekrológ) ...	324
Régi magyar deákének 1757-ből. <i>Alszegehy Zsolt</i> ...	480
Spártai ásatások. <i>l.</i> ...	83
Szentjóbi Szabó László halálának adataihoz. <i>Gállos Rezső</i> ...	479
Themistokles várfala Athénben. <i>Récsey Viktor</i> ...	331
P. Thewrewk Emil 70. születésnapja ...	248
Tinódi-magyarázat. <i>Mészöly Gedeon</i> ...	330
Toldy Ferencz levele Goethehez. <i>Bleyer Jakab</i> ...	324
Toldy útleírása. <i>Verő Leó</i> ...	409
Unitárius graduál-e a Batthyányi-kódex? <i>Kardos Albert</i> ...	82
Újabb vitás kérdések a Forumon és a Palatiumon. <i>Láng Margit</i> ...	648
Új Archimedes-kézirat. <i>l.</i> ...	82
Új papyrus-gyűjtemény. <i>l.</i> ...	81
Válasz. <i>Vári Rezső</i> ...	162
Vári Rezső Konstantinos Porphyrogenetos történeti encyclopædiájához ...	408
Zách Klára forrásaihoz. <i>Tolnai Vilmos</i> ...	407

VII. Könyvészet.

A magyar philologiai irodalom 1907-ben. <i>Hellebrant Árpád</i> ...	482
Külföldi könyvészet: I. Classica philologia. <i>Láng Nándor</i> ...	82, 166, 253, 782
„ „ II. Modern philologia. <i>Császár Elemér</i> ...	333, 414, 654, 725
Philologiai programm-értekezések 1906 7-ben ...	86
Beküldött könyvek jegyzéke ...	84, 165, 252, 331, 413, 481, 653, 724, 781

HOMERICA.

1. A 191.

Midőn Agamemnon kategorikusan kijelenti Achilleusnak, hogy maga veszi el tőle Briseist, hogy az egész achajai tábor lássa, kicsoda az első az argosi seregben, Achilleust elfutja a méreg s kardjához kap; mindazonáltal

στήθεσσιν λαστοίσι διάνδρα μερμήριξεν,
 ἢ δ' ἔγε φάσανον ὁδὸν ἐρυσάμενος παρὰ μηροῦ 190
 τοὺς μὲν ἀναστήσειεν, ὁ δ' Ἀτρεΐδην ἐναρίζοι,
 ἦε χόλον παύσειεν ἐρητύσειέ τε θυμόν.

A hős habozik tehát, megölje-e Atreidest, vagy pedig fékezze-e indulatát?

Ha a dilemma a görög eredetiben csak ily egyszerűen volna felállítva, különösebb magyarázatra a hely nem szorulna. Amde Achilleus mérlegelése nemcsak Atreidest és a maga személyét vonja dilemmatikus okoskodása körébe, hanem azokat is, kik a drámai jelenetnek tanui, az *ἀγορή*-t, ill. tanácsadó (*βουλευφόρος*) férfait. Ezekre vonatkozik a *τοὺς μὲν ἀναστήσειεν*.

Mit szándékozik ezekkel tenni?

Faesi-Franke-ék (VII. kiad. 49. l.) azt tartják «ob er die andern, den Atriden gerade umgebenden, aufscheuchen und vertreiben sollte¹⁾ (schon dadurch, dass er auf Agamemnon losgehe)». De hiszen a többiek még állást nem foglaltak, tehát minek kergesse meg őket? Magában véve az a körülmény, hogy a harcias Peleida Agamemnonnak ront, csak nem ok, hogy oly hősök, mint Aias, Idomeneus, Diomedes, Odysseus, Menelaos, Nestor az erőszakoskodás láttára inukba szállt bátorsággal kereket oldjanak? Ez a magyarázat tehát nem fogadható el.

Ameis-Hentze-ék (5. kiad. 17. l.) tartózkodóbbak. «*τοὺς μὲν, die einen*», die in der Nähe des Agamemnon sitzenden, *ἀναστήσειε auf-*

¹⁾ «Proturbatis ac summotis» *Heyne*.

jagen solle,¹⁾ indem er auf jenen einspränge.» Vagyis «fölríaszsa», «szétríaszsa» a mint *Kempf* ill. *Csengeri* értelmezik, — «fölijeszse helyükről», a mint *Theureux* interpretálja, — nyilván azért, mint *Stier* hiszi (24. l.) — «dass er die Versammlung sprengte». De megfordulhatott-e a mások megijesztésének vagy helyökről való felríasztásának a gondolata a vívódó Achilleus lelkében? Teheti-e tépelődés tárgyát az is, hogy abban a tanácsban, hol a szitokszavakat minden különösebb meggondolás nélkül csapják egymás fejéhez, emberek izgalomban vagy ijedtségben fel fognak ugrani helyökről? Következőleg a τοὺς μὲν ἀναστῆσαι illetén értelmezését sem fogadhatom el.²⁾

Pedig a helynek megfelelő magyarázata oly egyszerű, hogy erősen félek, hogy a megmérhetetlen számú külföldi kiadások valamelyikében talán olvashatni is helyes interpretációját, mely azonban az irányadó szakirodalomban érvényre jutni nem tudott. Abból következtetem, hogy legalább is közeljárhatott valaki, mert *Pape* szótárában s. v. ἀνίστημι a mi szóbanforgó helyünkre való utalással «zur Empörung aufwiegeln»-nel van az ige magyarázva.³⁾ Igaz utána mindjárt kérdőjel ékeskedik, de nyomban ezután Thuk. II. 96-ra való utalással «zum Kriege aufbieten» a mi szónk interpretamentuma. Ehhez képest Achilleus meggondolja, célszerű-e föllázítani a többieket? Vagyis attól tart, ha megöli Agamemnont, pártütés és lázadás tör ki a seregben. Csakhogy ennyire élére állított, feszült helyzetben lehetetlen, hogy a Pelida tettének egyetemesen kiható következményeire gondoljon; hogy haragja minő károkat von majd maga után, az csak a hidegebb megfontolás perczeiben (341. sor!) jut neki eszébe. Tehát pszologiaiilag megokolhatóbb magyarázatot kell keresnünk.

Ha magának az igének alapjelentését nézzük, szószerint való fordítása nem igen állít újabb nehézségek elé. Ἀναστῆσαι nem jelent-

¹⁾ Így *Jordan* is és *Crusius*.

²⁾ A *Voss* interpretációját: «Trennen sie sollt' aus einander und niederhaun den Atreiden» s a *Baksay*-ét «S útát nyitva hozzá, Atrideist lesújtsa» csak honoris causa említem meg.

³⁾ Összekotyvasztva találjuk az első interpretációt a harmadikkal *La Roche* kommentált kiadásában; ő így magyaráz: «die andern Achaier in Aufruhr bringen, aufscheuchen». Ő az, a ki számos példát sorol fel a «Nochmalige Wiederaufnahme des Subjekt's»-ra, mint Δ 491, E 148, Θ 119, 126, 302 stb.-re; úgyde *Faesi-Franke*ék helyesen jegyzik meg: «Der Gegensatz liegt nicht im Subjekte, welches das gleiche bleibt, sondern im Objekt». Pedig *Faesi* is tudja (l. ad η 161), hogy «Das Pronomen als Subjekt wird oft vor δε ausgesetzt, wenn gleich der Gegensatz nicht im Subjekte, sondern im Prädicate liegt». A mi helyünkön a voltaképi ellentétet a 192. sor fejezi ki.

het mást, mint «fölällítsa», «talpra állítsa». Átvitt értelmét azonban a kedélyi situatio átértése után adhatjuk meg. Achilleus azon a ponton van, hogy életére tör annak, «ki minden argosin országol s kinek az achiv mind hajt a szavára» (79), «kinek Achilleus-szal nem közös a tisztessége, a mi illeti őtet» (278), hogy a hadak főjét, Menelaos testvérét, öli meg. Ha ezt megteszi, szembe kerül egy Aias szal, Odysseus-szal, Diomedes-szel, szóval az összes görög jelesekkel, kiket cselekedete maga ellen *ingerelne*.¹⁾ Ne hivatkozzék itt senki sem Thersites viselkedésére, kit mint nevetséges alakot Agamemnon számba se vesz. *Achilleusnak a maga életéért kell aggódnia*, ha Agamemnon megöli.²⁾ Ez igenis juthat az eszébe még egy olyan rettenthetetlen hősnek is, mint Achilleus, a lelki válságnak izgalmas percében! Így érthető csak, hogy Héra

ἄμφω ὁμῶς θυμῷ φιλέουσά τε κηδομένη τε³⁾

küldi le Athéna istennőt. A végromlástól isteni közbelépés (isteni sugallat) menti meg a hősoket, Agamemnon és Achilleust. Ezen inter-

¹⁾ O előre is biztosnak veszi, hogy mindenki Agamemnon pártján van; és csak ezt! Aztán becsmérli őket, becsmérli, mielőtt még Nestor felszólalt: δημοβόρος βασιλεὺς ἐπεὶ οὐ τι δα νοῖσιν ἀνάσσεις. Ezt a 231. sorban olvassuk, tehát később, az isteni közbelépés után, a nyugodtabb megfontolás percében, midőn eszébe jut, hogy olyan király, ki «κατὰ στρατὸν εὐρὺν Ἀχαιῶν δῶρ' ἀποαιρείται», az δημοβόρος βασιλεὺς, — az «semmirekellők» fölött uralkodik. De semmilyen ok sem forog fenn arra, hogy föltételezzük, hogy már akkor, mikor Agamemnon kijelenti szándékát, a többi görög hőst is «semmirekellő»-nek tartotta. Föltételezni pedig (*Heydúss*-sel), hogy Achilleus akkor, mikor a harag elfutja, így gondolkozott: «Hej közējük vágok most és Atreidest megölöm» ilyen desperado-jellemet nem tudok felfedezni a homerosi Achilleusban, kinek bizony megvan, mint erélyes harczosnak, a tekintélye (ő hívja össze az ἀγορά-*tl*) s ki addig míg a conflictus meg nem történt, bizonyára nem tartotta azt, hogy «semmirekellők» gyűlését hívja össze. Mihelyt értesült Agamemnon szájából, hogy ő, vagy Aias vagy Odysseus elveszítik jutalékukat, tudta, hogy ezt Agamemnon legfelsőbb hatalmánál fogva teszi meg, illetőleg fogja megtenni.

²⁾ De természetesen csak aztán, a mikor már cselekedett. Mert jól mondják *Ameis-Hentze*-ék az Anhangjuk 3. kiad. 26. l.-ján: «Anlass für die zunächst Sitzenden, aufzuspringen und einzugreifen, ist kaum da, denn unmittelbar, nachdem Achill sein Schwert zu ziehen beginnt, wird durch die plötzliche Wendung, die er macht, ihre Aufmerksamkeit schon auf ein Neues, Überraschendes hingerrichtet, und so ist der erste erregende Moment so schnell vorübergegangen, dass es begreiflich ist, wenn man abwartet, was weiter folgen wird».

³⁾ Ezt a sort persze megint Aristarchos athetálta.

pretatio mellett inkább magyarázhatjuk azt hiszem a τοὺς μὲν — ὁ δ' -ot: «azokat ugyan maga ellen ingerelje, de ő azért stb.», holott a másik magyarázat szerint a következő szerkezetet várja az ember τοὺς μὲν — τὸν δ' Ἀτρεΐδην v. csak τὸν Ἀτρεΐδην δ' (mely utóbbi metrikailag lehetséges! v. ö. A 54) a mint azt *Faesi-Franke*ék megjegyzik is, *Ábel* pedig megokolni igyekszik. S ha még megjegyzem, hogy a 192. verssort Aristonikos athetálta, nyilván mert már a τοὺς μὲν ἀναστήσειεν és a ὁ δ' Ἀτρεΐδην ἐναρίζοι-ban nyert kifejezést szerrinte a διάνδιχα μερμήριξεν, tehát az ἀναστήσειεν jelentményében tépelődés föltevésére jogosító actiót vélt látni, — azt hiszem, e nevezetes helyet nem fogjuk többé a német kommentátoroknak ez esetben fonák magyarázatával kísérni.

2. κυανῶπις. (μ 60).

Valamikor *Nägelsbach* a γλαυκῶπις epithetont a γλαῦξ szótövével hozta vonatkozásba s hazai philológiánkban ehhez képest jóideig dívott «bagolyszemű»-nek tenni meg Athenát; elég hivatkozni egyfelől a βοῶπις és κυνῶπις analogiákra, másfelől arra, hogy a bagoly *Athena* szent madara volt, hogy a *Nägelsbach*-féle interpretatióval egykönnyen végezni nem lehetett. Azonban *Athena* lényegének mindjobban való felismerése maga után vonta, hogy a tudós világ annak az értelmezésnek adott elsőséget, melyet a scholionok, *Hesychius Alexandrinus*, az *Etymologicum Magnum* és *Apollonius Sophista* őriztek meg s mely a γλαυκῶπις epithetont a γλαύσσω (fényleni) ige tövével s az ὠπ (látni) gyökérrel hozza vonatkozásba (l. *Curtius Grundzüge*⁵ 178. l.).

A melléknév megmagyarázására ezektől egészen eltérő kísérletet tett *Richard Hildebrandt* a *Philologus* XLVI (1888.) évfolyamában Ἀθήνη Γλαυκῶπις című cikkelyében (201—209. l.). Mindenekelőtt rámutat arra a körülményre, hogy igen feltűnő volna, ha Athén városának védőistensége az olyannyira a tengerre utalt attikai lakosság igazi életföltételével, a vízzel, vonatkozásba nem került volna. Ilyen vonatkozások meg is voltak: Athenának Ἀσία, Κορησία, Κορία, Νεδουσία, Πάνδροσος, Τριτογένεια nevei ide vallanak; Ἐχβασία néven tisztelte a bizánczi hajós, mint Χαλινῆτις tisztelték Korinthusban Ποσειδῶν Δαμαῖος oldalán. Tenger partján emelték szentélyeit: elég legyen az Ἀθηναῖ Σουινιάς, Αἰθυία és Ἀνεμῶτις-ra figyelmeztetni. Gyámoltatója a hajósoknak: kalauzolja az argonautákat, védelmezi Odysseust. De a tengerhez való vonatkozása mellett szól γλαυκῶπις mellékneve is. E név első tagjának semmi köze az égni, fényleni jelentményekhez. Ellene szól t. i. II 34. «γλαυκή δέ σε τίτε θάλασσα, πέτραι δ' ἡλίβατοι» mondja Patroklos Achilleusnak szemrehányólag, tehát a díszítő jelző itt nincs helyén, a γλαυκή a πολίη értelmében áll. *Hesiod.*

Theog. 440 *Γλαυχή* a tenger jelentésében, Eurip. Kykl. 16 *γλαυχὴν ἄλα ῥοθίοισι λευκαίνοντες* kitétele szintén a *πολλὸς* értelmét teszi valószínűvé. Továbbá *γλαυκός*-nak nevezi a görög mindazt, mi a tengerhez tartozik vagy a tenger színét mutatja. Különböző folyóknak *Γλαῦκος* nevök van. Bizonyos, hogy a *γλαυκός* melléknevet sokszor applikálják a szemre, de akkor sem jelenti soha azt, hogy *fényes*, *ragyogó*, *tüzes*, hanem csak azt, hogy *világosszínű* (ellentétben a sötét-irisű szemmel). Vonatkoztatják egyébképen a hold szende ezüstös fényére, az üveg színére. Hihetetlen, hogy pusztán azért, mert Homerosnál *δεινὸν δέ οἱ ὄσσε φάανθεν*, nevezték volna el az athéniek az akropolison régi Athena-templomukat *Γλαυκώπιον*-nak, s hitták ősi időkben a *Λυκάβητος*-t *Γλαυκώπιον ὄρος* nak. Itt már mégis valóbbszínű, hogy más vonatkozása miatt hitták Athenát *γλαυκῶπις*-nak, mert *ἡ θεὰ ἡ τῆς γλαυκῆς θαλάσσης* (= *ὥπης*) volt, «a világosszínű tenger istennője». Az *ὥπ* gyökeret (= víz) *Baunack* az *Εὐρώπ-η*, *Σινώπ-η*, *Ἰν-ωπ-ος*, a *ὕδρ-ωψ* és *αἰμάλ-ωψ* szavakban találta meg. Athena *Γοργῶπις* melléknevénél eszünkbe fog jutni a korinthusi kis *Γοργῶπις*-tó (Aesch. Ag. 302), melynek nevét ó-ír *garg* szó összevetése után (*γοργός*!) «vad tó vizének» fogjuk értelmezni. *Γοργώ* akkor csak ú. n. «Kurzform»-ja a *Γοργῶπις* nak, miként *Γλαυκώ* (Schol. Pind. Ol. VI, 76) és *Γλαύκη* a *Γλαυκῶπις*-nak, *Τριτώ* a *Τριτογένεια*-nak. De természetes, hogy Athénben más szavak analogiája után a *γλαυκῶπις*-t korán népetymologiai módon kezdték magyarázni. Hogy a két gyökér *ὥπ* (víz) és *ὥπ* (látni) kereszteződhetnek, azt nem csak a *βοῶπις* és *γλαυκῶπις* szók szemléltetik, hanem pl. *μέτωπον* (a homlok) és *Μετώπη* (Ladon folyamisten leányának és *Ἀσ-ωπος* folyamisten feleségének a) neve is.

Már most, hogy *Hildebrandt*nak ez az értelmezése helyes, azt egy másik példán is bebizonyíthatom, a *κυανῶπις* melléknév példáján. Aesch. Pers. 562. sorában (ed. *Wecklein*) olvassuk: *πεσούς τε καὶ θαλασσίους αἱ δ' ὁμότεροι κυανῶπιδες νᾶες μὲν ἄγαγον*,¹⁾ hol *Teuffel*, *Schiller* és *Juvenka* a *κυανόπρωρος*-szal magyarázzák, s a Suppl. 751. versében: *δοριπαγεῖς δ' ἔχοντες κυανῶπιδας νῆας ἐπλευσαν ὧδ' ἐπιτυχεῖ κότῳ πολεῖ μελαγχίμῳ σὺν στρατῷ*.²⁾ Igaz ugyan, hogy Homerosnál előfordul a νεὸς *κυανοπρόρωτο*, de hogy a *κυανῶπις*-nak ez az átvitt értelme lehessen, mégsem lehetséges. Mert ha *γλαυκῶπις* már elég korán azt jelentette, hogy *ragyogószemű*,

¹⁾ *Csengeri* «Element száraz- és hajóshadunk; könnyű szárnyu, barna arczu (!) bárka vitte messze».

²⁾ *U. a.* «Öblös, erős, sötét orru hajók ölen fekete férfiak százaival közelg: a bösz harag mutatta útjokat».

akkor a *ξανῶπις* is csak sötétszeműt jelenthetett és nem sötét-orrú-t. Azonban valamint *γλαυκῶπις* eredetileg Athena epithetona, úgy *ξανῶπις* eredetileg *Ἀμφιρρίτη* epithetona, a mint azt mutatja *μ* 60: *κῦμα μέγα ῥοχθεῖ ξανῶπιδος Ἀμφιρρίτης*. Természetes, hogy ebben a szóban is csakhamar az *ὦπ* (látni) gyökérre gondoltak s így kapta *Θεμιστονόη* ezt az epithetont a VII. század végén keletkezett és Hesiodos neve alatt járó *Ἀσπίς*-ban (v. 356), s ha helyes Blass kiegészítése (s nem a *Jurenká*-é) Antenor neje Bacchylides XIV. költeménye 2. sorában.

Hogy eredetileg *ξανῶπις* azt jelentette: a «sötétszínű tengeren uralkodó» s nem sötétszemű, *Ἀμφιρρίτη* pedig a *ἡ θεὰ τῆς ξανέης θαλάττης* volt, azt tán az Oppianus Hal. I. 385. sorához írt scholion bizonyítja, mely egyebek mellett így hangzik (ad *κούρην ξανῶπιδα Νηρηϊήν* . . . *Ἀμφιρρίτην*): *Κόρην μὲν οὖν φησι διὰ τὸ καθαρὸν τῶν τοιοῦτων ὑδάτων ξανῶπιδα δὲ διὰ τὸ ἔστιν, οὐ καὶ ὅτε μέλαν αὐτοῦ* — s mely sötétszeműségről mitsem tud.

(Budapest.)

VÁRI REZSŐ.

ZALÁN FUTÁSA ÉS AZ ILIÁSZ.

Azok az eposzi hagyományok, melyek homerosi örökség gyanánt szállottak nemzedékről nemzedékre egészen a legújabb korig a világirodalom ismerős vagy elfeledett epikai alkotásaiban, a magyar eposzokba is eljutottak közvetlen vagy közvetett úton. Zrinyitől Arany Jánosig a magyar eposzokban kisebb-nagyobb mértékben csaknem mindenütt találkozunk homerosi vonásokkal, nemcsak olyanokkal, melyeket az eposzi kánon szentesített, tehát már átvételszámba alig mehetnek, hanem olyan hatásokat is találhatunk, a melyeket a jó öreg Homeros bőségesen oszt azok számára, kik nem restelnek leszállani az ő kiapadhatatlan kincses bányáinak mélyebb rétegeibe. Zrinyinek viszonyát Homeroshoz már ismerjük, de a magyar eposz történetének másik nagy mérföld-jelzőjéről, Vörösmartyról, az irodalmi köztudatban Gyulai útján¹⁾ csak annyi van elterjedve, hogy Vörösmarty ifjúkori három pap-barátja közül Egyed Antal ismertette meg vele Homeros *Iliászát* Vályi-Nagy Ferencz fordításában.²⁾ De hogy Homeros olvasásának minő befolyása volt Vörösmartyra, különösen

¹⁾ *Vörösmarty életrajza*, Budapest, 1895. 41. l.

²⁾ *Homér Iliásza*, fordította Vályi-Nagy Ferencz. I—II. köt. Sárospatak 1821.

pedig *Zalán futására*, ez ideig tudtommal tüzetesebben nem vizsgálta senki.¹⁾ Jelen értekezésünk feladata lesz körvonalazni azon hatást, melyet az *Iliász* gyakorolt Vörösmarty *Zalán futására*. Ez nemcsak abból a szempontból szükséges, hogy megtudjuk, mennyit merített Vörösmarty az eposzírók ezen kiapadhatatlan forrásából, hanem azért is érdekes, mert megmutatja Vörösmarty költői eredetiségének egyik-másik sajátos vonását, végül pedig adalékkal szolgál a görög irodalomnak a magyar költőkre gyakorolt hatásához.

Zalán futásának létrejötté, mint tudjuk, többféle külső és belső körülmény közrehatásának eredménye. Része van benne a korviszonyoknak, irodalmi állapotoknak, a költő lelkevilágának, több hazai és külföldi irodalmi termék olvasásának. Ezeknek vizsgálata azonban feladatunk körén kívül esik. Abban azonban, hogy *Zalán futása* olyan köntösben jelent meg, mint a minőben magunk előtt látjuk, t. i. nyelv és versforma tekintetében, nem kis része van az *Iliász* azon friss benyomásainak, melyeket Vörösmarty a Vályi-féle fordítás olvasása útján nyert. A midőn az *Iliász* hatását vizsgáljuk *Zalán futására*, természetesen figyelmen kívül kell hagynunk azon általános eposzi vonásokat, melyek Homeros óta minden eposzírónál megvannak, a minők az invocatio, propositio, seregszemle, stb. Bár ezek közül pl. invocatiónak az ősi dicsőség apostrophálásával való helyettesítését Vörösmarty eredetiségének a javára kell írunk.

Homeros hatásának legszembetűnőbb nyomait *Zalán futásában* az ú. n. homerosi, vagy állandó epikus jelzők alkalmazása mutatja. A mennyire jellemzőek és sokatmondóak ezek Homerosnál, épen olyan nélkülözhetetleneknek tetszenek a *Zalán futásában*. Ha pl. a *Zrinyiaszt* olvassuk, eszünkbe sem jut ezeket az eposz fontos járulékainak tartanunk, míg *Zalán futását* már el sem tudjuk képzelni nélkülök. Nemcsak a hexameteres versformával járnak azok együtt, hanem annak a homerosi légkörnek szükséges velejárói, mely *Zalán futása* minden ízéből felénk árad, mert e műnek homerosi jellegét nem a kölcsönvételek mennyisége vagy hűsége ad, hanem világnézetének rokonsága az antik szellemmel, mely a mű egészében ott van. De ezt inkább érzi az olvasó, mintsem kézzelfoghatóan rá tudna mutatni.

Az állandó eposzi-jelzők *Zalán futásában* ép úgy ott vannak a hősök neve előtt, mint az egyes tárgy- és helyneveknél, hogy a

¹⁾ Munkatársunk még 1907. máj. 16-án küldte be hozzánk értekezését, s ekkor joggal írhatta, hogy e kérdést nem vizsgálta senki tüzetesebben. Azóta azonban megjelent a Kisfaludy-Társaság kiadásában Csengeri János *Homerosa* (1907), s e mű 151—156. lapjai részletesen tárgyalják azt a hatást, melyet Homeros a *Zalán futásra* tett. *Szerk.*

legjellemzőbb vagy legszemrevalóbb sajátságait kiemeljék. A személynevek előtt néhol arra szolgálnak, hogy származásukat jelezzék. Így pl. Izárfi Lebó mintáját ott látjuk Atreusfi Agamemnonban. Máskor meg születésük helyét mondja meg, mint ossavidéki Philó, Olümpi Philemon, haemosi Viddin, spártai Hermes, peneosmelléki Leó, strimoni Zenó (v. ö. pl. gereniai Nestor). Már ezek a helynevek magukban is bizonyos ókori görög reminiscenciákat ébresztenek fel bennünk. A bemutatott hősöknek azonban legtöbbször hivatásuk,¹⁾ harci jellegük,²⁾ fegyverzetük vagy ruházatuk minősége,³⁾ valamely feltűnő testi tulajdonság⁴⁾ vagy lelki sajátság⁵⁾ adja meg állandó jelzőjüket. Vörösmarty Homeros mintájára epikai jelzőkkel látja el a helyes közneveket is. Ép úgy olvashatunk nála felhőbemenő Mátráról, aranyfővenyt hordó Körösről, mélyárkú Dunáról, zúgó Strimonról, mint Homerosnál hőszi Nagygyörgy Kameirosról, mélyörvényű Skamandrosról, szőlőhegyes Arnéről, stb. Továbbá a hajnalölő hölgyek, vas-tetemű sereg-féle szókapcsolatok szintén emlékeztetnek Homeros olyan kifejezéseire, a minők «rózsásújjú hajnal» vagy «hosszúhajú achájok». Azonkívül *Zalán futásában* találunk az *Iliász*ból kölcsönzött tulajdonneveket is, minők pl. Schedios, Odysseus, Peleüs. Azután még számos oly nevet, melyeknek eredetijét Vergiliusnál vagy más görög és római íróknál megtalálhatjuk.

Már sokkal lényegesebb egyezéseket találunk az egyes hősök tetteiben és jellemzésében. Azonban ezek sem olyanok, hogy Vörösmarty eredetiségének ártalmára volnának. Általában kevés olyan eposzköltő van, a ki az átvételeket annyira bele tudná olvasztani a maga egyéniségébe, mint Vörösmarty. Az idegen elemeket képzeletének formáló ereje és érzelmvilágának mindent magába olvasztó tüze majdnem a fölismerhetetlenségig újjáteremti. Csak az ismer az alkotórészek eredetére, a ki művét ízeire bontja.

Így a fürkésző szem azon rajzban, mely Zalán vezéreinek gyű-

¹⁾ Pl. böcskormányú Philó, hadvezető Árpád, v. ö. népvezető Agamemnon.

²⁾ Dárdával rohanó Kadosa, gyorsnyilú Tarczal, hadzavaró Ete, hadrontó Tüzima, v. ö. messzelövő Apolló, harezálló Polypoites, stb.

³⁾ Dárdás Omilyák, nyilazó Krallin, lobogótollú Csörsz, ékesvértű Kabár, aranykürtű Lehel, zászlós Bulesú, párduczos Árpád, hadi fényes Orontes, v. ö. lánccs Mynes, hajfodros Briseis, rengő sisakú Hector stb.

⁴⁾ Nyalka Zoárd, szépareczú Hülek, őszbeborult Und, feneképi Tas, szépnézésű Lüzippos, barnatekintetű Miló, lángfürtű Preheszka, gyors Krantor, v. ö. gyorslábú Achilleus, erőshangú Diomedes, stb.

⁵⁾ Haragos Csörsz, komoly Und, jókedvű Bogát, jólelkű Bogács, v. ö. leleményes Odysseus, nagylelkű Kronos, stb.

lését mutatja be, talál olyan vonásokat, melyek az Agamemnontól összehívott gyűlésre emlékeztetnek bennünket. Az átvétel minőségének megítélése végett nem lesz talán felesleges, ha a megfelelő helyeket némi rövidítéssel közöljük.

(Zalán) főgyűlést rendel: azonnal
 Megtelik a nagy tér. Daliák és harci vezérek,
 Hátrább számos nép jönnek tolakodva. Zsibongás
 S tompa moraj terjed tüstént, mint éj szele fűttán
 Lenni szokott a nagy tavakon, hol barna özönnel
 Felzúdul a víz s partját közelíti morogva.
 Űl legelői aranyos székén a fejdelem; aztán
 Ossavidéki Philó, távolb más harci vezérek,
 Szemközt, s hátúl a népség áll nyugtalan észszel.
 Kis vártatra Philó fölkel, s int messze: kezében
 Fenn ragyog a szép kard. (Z. f. IV. 52—62.)

Az *Iliászban* pedig (II: 91—101.) az idevágó hely így hangzik:

.... a népek sátozt s a hajót odahagyván
 Mély tenger partján, renddel s tolakodva menének
 A gyűlésre csoportonként. Forrt Ossa közöttök,
 Sürgeti menni Zeüsz hirlője; begyűltek azonnal,
 Zúg pedig a gyűlés lármával, alatta nyög a föld ....
 Végre leült a nép nehezen s kiki foglalta székét,
 S szünteti lármáját. A népvezető Agamemnon
 Fölkele pálczával, mellyet maga mívele Héfaiszt.

A hasonlat, melyet Vörösmarty a zajgó népgyűlés szemléltetésére használ, az *Iliászban* pár sorral alább némi különbséggel, a mennyiben itt a tó helyett az Ikari tenger fordul elő, szintén feltehetően így:

Zúg s morog a gyűlés, valamint nagy habzati zúgnak
 Ikari tengernek, ha kelet s dél vésze magasra
 Felveti .... (II. II. 144—146.)

A népgyűlés alatt *Zalán futásában* is vannak olyan felszólalások, melyek az *Iliászban* leírt tanácskozással emlékeztetnek. Mikor az ősz Notaras beszél és inti a «a böles kormányú» Philót, hogy tiltsa meg népeinek a czéltalan és erejüket pocskoló csatározásokat, s tervszerint ossza ki mindenkinek a maga teendőjét; ez egyrészt korlátozza őket a féktelenkedésben, másrészt előkészítőül szolgál a döntő harc veszedelmeihez: (*Zalán futása*. IV. 117—126. s.) e részlet rajzánál Vörösmarty előtt lebeghetett az öreg Nestor tanácsa, a ki hasonlóképen figyelmezteti vezéri tennivalóira Agamemnont. (*Iliász*. II.

361—366. s.) Egyébként Notaras egész szereplése elárulja, hogy Vörös-marty előtt ezen alakjának megteremtésekor Nestor képe lebegett. A mikor pedig a különböző vélemények és érdekek mérkőznek a vita hevében, Notaras ép oly elítélően bírálja Philó szavait, mint a hogy megfeddi Nestor a czivódó vezéreket:

....de az ősz Notaras nem tudta javalni beszédét.
Fölkel azért, és mond feddődő szókra fakadván:
«Máskor ugyan te, vezéri Philó, bölcs szöveget ejtél,
Most pedig eltévedt elméd ....» (Z. f. IV. 83—86.)

Szóla pedig közülők a hős Gérénei Nesztor:
Istenek! im kisdéd gyerekek módjára beszéltek
Most ti ....
Hasztalanul perlünk szóval vetekedve, de eszközt
Még se lelénk ... (II. II. 336. stb.)

A felvonuló hősök külső megjelenésében is sok rokon vonást találhatunk. Philó tündöklő fegyverzetében, aranyveretes paizsával és páncéljával, kócsagtollas sisakjával és előreszegzett dárdájával épen olyan csodálatra méltó jelenség, mint Paris, kinek fegyverzete alig különbözik az övétől a lófarkos sisaktaréjt leszámítva (Z. f. II. 89—93. s. és II. III. 334—338 s.).¹⁾ Tarczal pedig szép aranyos ívével és nyilakkal rakott ékes puzdrájával emlékeztet Phoibos Apollonra:

Szép arany ív fénylett baljában, s rakva nyilakkal
Csengett és zörgött ékes puzdrája, ha mozdult.
(Z. f. II. 665—666.)

Phoibos Apollonnak szintén

Iv vala két vállán, s boltos fedelű tegez együtt.
A nyilak az haragos vállán hangozva csörögtek,
A mikor ő mozdult. (II. I. 45—47.)

Árpád ékes párduczbőrrel vállán Menelaost jutattja eszünkbe, ki szintén «rettegett párduczbőrrel teríté be izmos válla közét» (Z. f. I. 158—163. és II. X. 29—31. s.). Az oroszlánkaczagányos Ete görög mintája pedig Agamemnon; ez is oroszlánbőrt visel vállán (Z. f. I. 570—580. és II. X. 23—24. s.). Bojtának is hasonlít a külseje Dólonhoz, mindkettőjüknek farkasbőr kaczagányuk van. Fegyverük is majdnem egyforma (Z. f. I. 219—221. és II. X. 333—335. s.). Philó le-

¹⁾ Helykímélés czéljából a terjedelmesebb részek összevetésére, ill. ellenőrzésére ezután csak utalom az olvasót.

írásához még Achilleus is szolgáltatott pár vonást, a mint ez anyjától kapott új fegyverzetében jelenik meg előttünk (Z. f. II. 89—93. és II. XXII. 131—135. s.).

A maga-jellemzésnek szép rokonvonásai hangzanak ki, ha egymásmellé állítjuk Nestor és Huba szavait. Az, a mikor az elmúlt szép ifjúság korára való visszaemlékezés melancholiájával gondol Ereuthalion legyőzésére, mely aggkora határán fiatalsága erejének legszebb emlékét idézi vissza (II. IV. 318. stb.), ez meg, mikor dalnoka szájából hallja magasztalni regényes párviadalát, melyben Zámirt legyőzte. Ekkor Huba hasonlóképen (Z. f. I. 799—801. s.) :

.... visszatekintve korára
Szép fiatalságán andalgó szívvel imígy szólt:
«Óh bizony eltűntél örömek, s harcok kora gyorsan ...»

A harcra képtelen Ukalegon és Antenor visszavonulása öregkoruk miatt a küzdelemtől (II. III. 150. s.) megint ott lebeghetett Vörösmarty előtt, a midőn Bodrogrközben az ősz daliák és tehetetlen bajnokok életét Huba főnöksége alatt megrajzolta; neki is a küzdelem helyett az emlékekkel kell beérnie (Z. f. I. 340. s.).

A jellemzések során a rettenetes Viddin lélekállapota nagyon hasonlít Hektoréhoz abban a helyzetben, a midőn a feléje rohanó Árpád láttára megdöbben; de elrestelkedve e miatt, bátorítja önmagát, s így csakhamar visszatér régi harci dühe (Z. f. I. 193—201. s.). Ilyen állapotban volt Hektor is, a mikor Ajast meglátta feléje törnetni (II. VII. 216—218. s.), vagy a mikor Achilles-szel állt szemtől szembe (II. XXII. 95—96. s.). Bizonyos párhuzamot találhatunk Paris és Csorna közt is. «A deli szép testű Páris» Csorna alakjában kel új életre Vörösmarty képzetében. Homeros Parist «szép, de veszélyt okozó, ravasz asszonyos embernek» mondja (II. III. 39 és 58. s.); Vörösmarty szintén úgy festi le Csornát, mint a kit romlottság és «leányi lágy szépség» jellemez (Z. f. II. 62—65. s.). A homerosi világ naiv felfogása után indult Vörösmarty, a midőn «a szép arcú Hülek» gyermekeiről, Kadosáról és nyalka Zoádról, azt írja, hogy őket «tündérektől» gondolta származni hazája» (Z. f. I. 196—197. s.). Itt az *Iliász* azon sorai lebeghetnek költőnk előtt, a hol Pylaimenes két fiáról, Mesthesről és Antiphosról, azt mondja, hogy Gygala nympha szülte őket (II. II. 865—866. s.).

Más természetű párhuzamot mutat az alábbi két rész. Odysseus szemrehányást tesz Agamemnonnak, a miért az ütközettől távol tartja vitézeit. Az ő és Diomedes szavaira végre enged Agamemnon és ő is a harcba megy velük (II. XIV. 65—134. s.). Efféle az a jelenet, a melyben Preheszka szemrehányást tesz Zalánnak, a miért nem en-

gedi őket a harczba. Az eredmény itt is ugyanaz, mint az *Iliászban* (Z. f. VIII. 464—494. s.).

A bajtársi szeretetnek és önfeláldozásnak több példáját adja Homeros. Ezek nyomán készült az a rajz, a melyben Tarczal holttestét vitézei ádáz harcz után az ellenség kezéből kimentik és biztos helyre szállítják (Z. f. III. 142—145. s.). A sok közül legközelebb áll e jelenethez az, a midőn Echepolos holttestét Elephenor kezeiből Agenor kiszabadítja (II. IV. 463—470. s.).

A mint a külső hasonlóság tévedésbe ejti a trójai hősöket és Patroklost Achillesnek tartják, a midőn ennek fegyverzetében megjelenik csatatéren (II. XVI. 280. stb.): úgy nézték Ronkát a magyarok Viddinek termete és ruhája miatt, míg le nem győzi őt Zoárd (Z. f. X. 63—79. s.). A sok harci jelenet között homerosi reminiscenciára vall az, midőn Alexis az őt már-már legyőző Árpád előtt életéért könyörög (Z. f. VIII. 62—86. s.). Ez Hektor könyörgését juttatja eszünkbe, ki Achillestől kér kegyelmet (II. XXII. 262—267. s.); de míg ez kérlelhetetlen, Árpád nagylelkűen megbocsát Alexisnek.

Az a szokás, hogy az egyes ellenfelek a küzdelem előtt becsmérlik egymást és valóságos szóharczot vívnak, annyira általános eposzi jelenség, hogy e tekintetben nem szükséges okvetetlenül az *Iliász* hőseire gondolnunk, bár Ete és Csorna civódása a küzdelem előtt (Z. f. V. 362—385. s.) nagyon emlékeztet bennünket a trójai és görög párviaskodók szóvitáira. Ugyancsak ezen hősök szokására vall az a körülmény is, hogy a párviadal előtt Schedios Kadosa felszólítására elbeszéli nemzetsége történetét, majd azután Kadosa viszonzásul a magáét mondja el (Z. f. VIII. 280—370. s.). Homerosi hatásra vall *Zalán futásában* a harci szekér előfordulása is. Az eddig ismert adatok szerint ugyanis a magyarok a honfoglalás korában nem használtak harci szekeret. Vörösmarty szeme előtt bizonyára a homerosi hősök hadi szekerei lebeghettek, midőn Kárelt ezzel vonultatja a harczmezőre (Z. f. VIII. 109. s.). A mikor pedig Árpád paizsát (Z. f. VII. 28—56. s.) írja le a költő történeti vonatkozású plasztikai díszével, kétségtelenül Achilles paizsának (II. XVIII. 468—617. s.) ismeretes képsorozataira gondolt. De míg itt a naiv kor emberének életviszonyai és ismeretköre tárul elénk, ott a múlt történeti és vallási hagyományai elevenednek meg.

Bár Vörösmarty igazi újíító törekvése a pogány magyar mythologia rekonstruálásában és ennek alapján a magyar eposzi csodásságnak új irányba való terelésében van, még itt sem tudta egészen függetleníteni magát a homerosi hatások alól. Biztos adatok híján gyér nyomokon indulva, költői képzelete egy sajátos pogány magyar vallási életet alkotott kettős istenrendszer alapján, hogy ezzel az ellentéttel

támogassa az eposzi küzdelmet. Két főistene, Hadúr és Ármány, a perzsa hitrege Ormuzdjára és Ahrimánjára emlékeztet bennünket, de határozottabb személyi vonásokkal feltüntetve. Körjük csoportosulnak a többi mythologiai lények a hagyomány és képzelet csodás vonásaival felruházva. Lássuk tehát, mi az, a mit a homerosi hagyományból vett kölcsön.

Midőn Árpád a döntő csata előtt Hadúrtól, e sajátosan nemzeti istentől, áldást és harci vitézséget kér és nyer, s a mint erre «szikrázó karddal ránta Hadisten, reszkete ég és föld, s a földnek büszke lakói» (Z. f. IV. 532—533. s.): épen oly fenséges hatást gyakorol az olvasóra, mint az *Iliász* ama ismeretes sorai (II. I. 528—529. s.), melyek Pheidiaszt az olympiai Zeus-szobor megalkotására lelkesítették. Továbbá a mint az *Iliász* istenei részt vesznek a görögök és trójaiak harcaiban, épen úgy ott látjuk a küzdő felek között Ármányt és Hadúrt. Magának Ármánynak és Hadúrnak a küzdelme (Z. f. VIII. 567—578. s.) pedig a görög mythológiából Zeus és a titánok harcára emlékeztet; mind a kettő az elemek harcát látszik jelképezni.

A pogány magyaroknak a túlvilági életről való felfogásába Vörösmarty vitt be néhány olyan vonást, melynek alapja homerosi világ-nézetben gyökerezik. Az istenes Und a hadi tanácsban kéri Árpádtól, hogy a harczban elesettek holttesteit ne maradjanak temetetlenül, mert azok lelkei nyugtot nemelve éjjelenként köztük bolyonganak és álmaikat megzavarják. Mire Árpád azt ajánlja, hogy «tanácsosb adni holtaknak végtisztességet, mint Hadúr istennek botorul elvárni haragját» (Z. f. IV. 270—312. s.). Ezen részlethez vonásokat szolgáltatott Agamemnon intézkedései a halottak eltemetésére vonatkozólag, hogy ezáltal a lelkek túlvilági nyugalmát biztosítsák, a mint a görögök hite tartja (II. VII. 407—432., XXIII. 49—53., XXIII. 71—74. s.).

Az elesett hősök eltemetése sem volt kisebb gondjuk a honfoglaló magyaroknak, mint a görögöknek. E tekintetben Árpád hasonló értelmű rendelkezést ad mint Agamemnon. Mindkét részen fát hozatnak az erdőből, a fahasábokból halmot emelnek: a görögök, hogy azon elégessék halottjaikat (II. XXIII. 49—53. s.), a magyarok pedig, hogy a közös sírban elásott holtak fölött emelt dombon áldozatot mutassanak be (Z. f. IV. 313—316. és V. 186—190. s.). Mindkét intézkedésnek alapja az alvilági isteneknek és a halottak szellemeinek nyújtandó engesztelő áldozat. Magának az áldozatnak lefolyása is lényegében azonos. Kárel imádsága Hadúrhoz (Z. f. V. 630—638. s.), hogy fogadja kegyesen az áldozatot és érte cserébe veszítse el az ellenséget, egészen úgy hangzik, mint mikor Chryses pap könyörög Apollonhoz, hogy a neki nyújtott áldozatokért viszonzásul a danokat öldösse le nyilaival (II. I. 37—42. s.). Az ima elvégeztével az ál-

dozati barmok leölése következik. Az áldozati részek elégetése után a szikrázó zsarátnokot a körülállók bükkfa kupáikból borral leöntik, aztán az áldozati lakomához ül a tábor (Z. f. V. 567—570., 596—598.), melyet aztán tovább így ír le Vörösmarty (VI. 34—44. s.):

Ekkoron a lakozást kezdék; de nem inga helyéből
A tábor, se csoportba, se szét nem bomla: hanem gyors
Férfiak öntöttek habozó bort bükkfa-kupákba,
Sorra vivén étkekkel együtt a kész seregek közt.
Körben erős daliák, s kaczagányos harczi vezérek
Ültenek, és vígan lakozának az áldozatokból.
Jól megelégedvén . . . dal verte az éjnek unalmát.

Az áldozat ismert módjának elmondása után (II. I. 458—472.), Homerosnál pedig ezt olvassuk (VIII. 507—509., VIII. 558—561. s.):

Majd mikor a munkát végzék, készítnék ebédet.
Ettenek; itt a sziv bételt vala gazdag ebédvel.
Majd mikor étel, ital kívánás szűnt vala benne,
Megkoszorúzták a bor vedreit ekkor az ifjak,
S osztogaták mindennek, elébb poharakba kiszedvén.
S dallal egész nap ugyan Phoibost ezek engesztelték.

A mint a homeroskori görög hagyomány megkövetelte, hogy az áldozati barom olyan legyen, «mely soha még jármot nem hordoza» (II. X. 293., VI. 93. stb.), úgy Vörösmarty is Kárellal ígátlan ökröt áldoztat Hadúrnak (Z. f. V. 612. s.).

Az isteni segítségnek az a módja, melyben az istenes Und részesül Hadúrtól, a midőn Viddin dárdáját elhárítja róla és a földbe szegzi (Z. f. VIII. 216—218. s.), nagyon emlékeztet bennünket Athena beavatkozására, ki Hektor dárdáját egy lehelletével eltéríti Achilleustól (II. XX. 438. s.), vagy Aphrodite közbelépésére, ki egy ízben Parist (II. III. 373. s.), máskor meg Aineiast (II. V. 311. s.) menti ki a veszedelemből. A haldokló Bojtának meggyógyítása sebéből és életrekeltése Hadúr által (Z. f. X. 146—169. s.) analóg eset azzal, a midőn a megsebesült Aineiast Apollon meggyógyítja (II. V. 447. s.).

A Vörösmarty-féle csodásságnak egyik érdekes szülötte Tomboli, a tündér ló, a mellett, hogy a népmesék táltosának köszöni létét, eszünkbe juttatja Achilleus két lovát, Xanthost és Baliost, a melyek isteni származásúak és halhatatlanok, a mennyiben «ezeket szülő Harpyia Podarge Zephyrnek» (II. XVI. 148—151. s.). Xanthos emberi hangot is kapott Herától (II. XIX. 405. s.). Ime a széltől fogant ló eszméje, mely nemcsak a népmesékben él, hanem ott van Homerosnál is (L. még II. XX. 220—229. s.). Vörösmarty bizonyára ezt sem

hagyta figyelmen kívül, a midőn képzeletében megalkotta a Hajnával beszélő, szolgálatkész tündér ló csodás alakját (Z. f. VI. 639—642. s.).

Zalán futása anyagának túlnyomó részét a harczy jelenetek alkotják. Ezekhez Vörösmarty főforrása, Anonymus, az alpári ütközet-ről közölt leírásában csak általános képet adott, úgy hogy az ütközet és a magyarok taktikájának rajza jórészt a költő sajátja. A mit Bölcs Leó *Taktikája* általánosságban nyújt a honfoglaló magyarok harczy modoráról, azt Vörösmarty kiváló érzékkel az alpári ütközetre alkalmazta. Vörösmarty ugyanis nem volt abban a helyzetben, mint pl. Zrinyi, hogy a harczy életet saját tapasztalatából ismerte volna, azért költői mintákhoz kellett fordulnia s e tekintetben Vergilius és Zrinyi eposzai mellett főként az *Iliász* csataképei voltak segítségére, a melyek nem egyszer szolgáltak neki útmutatásokkal, különösen az öldöklési jelenetekben, mint az alább közölt tipikusabb rokon-mozzanatok mutatják. E csatajelenetekben mutatkozó egyezések nem egyszerű utánzatok vagy átvételek, hanem inkább reminiscenciák, a melyek önkénytelenül kifejezésre jutnak, a mikor azonos természetű tárgyat dolgoz fel valaki és mintaképét mélyebb figyelemmel olvasta, mint ez esetben Vörösmarty-nál megállapítható. Ezt látjuk, a midőn a két ellenséges tábor össze-ütközésének jellemzésére mind a két író csaknem egyformán mondja, hogy «dobogett, mikor összerohantak, lábok alatt a föld» (II. XX. 157—158. s. V. ö. Z. f. VII. 78—79. s.). Hasonló vonást találunk Huba és Zámir párbajánál (Z. f. I. 758—760. s.) Aineias és Achilleus küzdelmével abban, hogy a midőn Huba gerelyét Zámir paizsára hajítja, az ép úgy fennakad a paizon, mint Aineias dzsidája Achilleusén (II. XX. 259—270. s.). A nyilazó Tarczal vitézkedése és sorsa pedig sokban hasonlít Teukroséhoz. Tarczal épen olyan jó nyilas, mint Teukros: czélt sohasem tévesztenek, az ellenség közül igen sokat leterítenek; de végzetüket ők sem kerülhetik el. Teukrost Hektor sújtja agyon, Tarczalt meg Csorna öli meg, s mindkettőjük holttestét bajtársai küzdelem árán mentik meg (II. VIII. 266—334. és Z. f. III. 29—46. 97—144. s.).

Az *Iliász* hatására vall Vörösmartynál az a körülmény is, hogy a küzdő ellenfelek végső menedékül az útjukba eső követ használják fel a maguk oltalmára. Ilyen eset pl. az, midőn Árpád viadal közben Alkesnek kezéből kiveri a nagy kelevézt és paizsát ketté hasítja kardjával, mire ez menekülés közben egy óriási kődarabot ragad fel a föld-ről és azt hajítja Árpádra, kit azonban a rosszul irányzott kődarab szerencsére nem talál (Z. f. VII. 768—779. s.). Ezen jelenettel párhuzamha állítható Hektor esete (II. VII. 264—266. s.), a ki Ajast a maga megvédelmezése végett szintén egy nagy kővel hajítja meg, de ez paizsával hárítja el magától a követ. Kő szolgál védőfegyverül

Tydeusfnak is, a melylyel Aineiaszt megsebesíti (Il. V. 302—307. s.), Patroklosnak, a ki Kebrionest sújtja homlokba vele (Il. XVI. 739—742. s.), és Hektornak megint más alkalommal, a ki úgy sújtja föbe egy kemény kövel Epeigeust, hogy sisakkal fedett feje ketté hasad (Il. XVI. 573—580. s.). Ugyanilyen volt Kallimachos sorsa, kinek Árpád zúzta össze sisakos fejét egy nagy szikladarabbal (Z. f. VIII. 49—52. s.).

Az *Ilíasz*ban több helyütt olvassuk, hogy egyik hős a másikat «vakszeme» (halántéka) táján üti vagy lövi meg, pl. Atymniadest Antilochos (Il. V. 584—586. s.), Demokoont Odysseus (Il. IV. 501—503. s.), Demoleont Achilleus (Il. XX. 397—400. s.). Ezen jelenetek hatása alatt mondja Vörösmarty, hogy Viddin Csombort «megsújtja vakszeme táján» (Z. f. VIII. 237. s.). Bár el kell ismernünk, hogy e homerosi hely a magyar felfogással is találkozik. A hősök megsebesítése módjában is vannak analóg helyek az *Ilíasz* és *Zalán futása* csatajeleneteiben. Idomeneus Asiosnak torkába döfi dsidáját és ő hatalmas zuhanással esik le, mint a kivágott tölgyfa (Il. XIII. 388—393. s.). Árpád Alkesnek szintén torkába döfi kardját. Ez meg szikla módjára zuhan a földre (Z. f. VII. 791—797. s.). Báta is «torkába veri aczélos kardját» Hiresunak (Z. f. V. 316. s.), miként Menelaos Pylaimesnek (Il. V. 579. s.). Tlepolemost pedig nyakán éri Sarpedon láncsája (Il. V. 655—661. s.) és e miatt hal meg mint Kaldori, kit Bellerophon sebesít meg a nyakán (Z. f. III. 657—660. s.). A hős Ajas öldöklései közül az a jelenet, a midőn Simoeisios torkával mellén keresztül szúrja s az úgy rogy össze mint a nyárfa, melyet a fejszés tövéből kivág (Il. IV. 479—486. s.): Vörösmarty szeme előtt lebegett, a midőn Hábor hősi kimúlását megrajzolta. Viddin ezt is «dárdájával szúrva derékon hirtelen általüté», mire ez úgy esik össze, mint a viharokkal daczoló cser a Fátratetön, melyet a fejszés kivág (Z. f. III. 443—450. s.). E kép magyaros vonatkozását nem számítva alig különbözik görög hasonmásától. Temere halála pedig Notaras keze által (Z. f. IV. 106—107. s.) Maris kimúlására emlékeztet Thrasymedes láncsája által (Il. XVI. 323—325. s.). Mindketten úgy vesznek el, hogy ellenfelük láncsája karjukat összezúzza és leszakítja. Idomeneus és Ete vitézkedésében is találunk hasonló vonást. A mint az Aisyetesnek mellébe döfi dsidáját, ennek érzhegye előbb csengő páncélját szakítja keresztül, majd pedig a szívébe hatol (Il. XIII. 437—442. s.). Ete egészen ily módon öli meg Izácsot (Z. f. III. 385—388. s.):

Most oda szúr, hol Izács nagy mellvasa összefogódik.
Messze kihallik rémületes csengése vasának;
Megszakad a vastag páncél, mellében Izácsnak,
Mélyen jár a dárda, s szívét megnyitja hegyével.

Továbbá Antipater megsebesítése Emódtól és halála egészen úgy megy végbe (Z. f. III. 693—699. s.), mint Polydorosé, kit futásközben láncsával oly erővel döf hátba Achilles, hogy a pánczéján keresztülatoló láncsa hegye elől köldökénél jön ki (Il. XX. 412—415. s.). Szilárk halála pedig, kinek beleit Bellerophon láncsája tépi össze, épen olyan megrendítő (Z. f. III. 654—656. s.), mint Hyperenoré, kit Atreides juttat ugyanilyen gyászos végre (Il. XIV. 516—518. s.). Köldökén kapott sebében pusztul el Ares (Z. f. VII. 146. s.) Chersidamas módjára (Il. XI. 424. s.), Bendegucznak meg Apor az ágyékába meríti vasát (Z. f. VI. 169. s.). Halála tehát emlékeztet Adamaséra (Il. XIII. 566—567. s.) és Merionesére (Il. XIII. 651—652. s.).

Az öldöklések hosszú láncolatában ezek a tipikusabb esetek, a melyek aztán többféle változatban ismétlődnek az *Iliászban* és *Zalán futásában* egyaránt.

De nemcsak a csatajelenetekben, hanem más természetű leírásokban is viszhangra találunk Vörösmartynál az *Iliász* ismerős helyei. E tekintetben mint legfeltűnőbbre utalva, a homerosi hatás eredményének kell tekintenünk *Zalán futásában* az álom leírását és allegorikus szerepeltetését (Z. f. V. 56—104. s.). Itt a költő egyéni képzeletébe beleolvadt homerosi reminiscentiákat mellőzve, az analóg példák közül csak Agamemnon és Zalán álmát állítjuk párhuzamba, mert ez teljesen amannak a visezhangja. Zalánnak sikerrel kecsegtető álmát így írja le Vörösmarty (Z. f. II. 9—13. s.):

Óh fejedelmi Zalán! te is álmodol a siket éjben,
Bátor bajnokokat s diadalt alpári meződön,
És neved új fényét csillogva közelgeni látod.
Meg ne örülj, kétes nagyon a harcok birodalma:
Sok munkát, nagy erőt kíván s van kötve halállal.

E helynek mintája csak az lehetett, a hol Homeros az alvó Agamemnonról így szól (Il. II. 35—40. s.):

Ollyanokat képzett, mellyek soha meg nem esének.
Hitte, hogy a Priamos várát már megveszi az nap';
Balgatag! azt, mit akar Kronides megtenni, nem érté.
Mert foga ő szenyvet s sokféle keserveket adni
A trószok' a danaokra gyakor s heves ütközet által.

Háttra van még, hogy Homeros hatását *Zalán futásának* epikai stílusára vonatkozólag vegyük szemügyre. Vörösmarty költői nyelve annyira sajátos, hogy e tekintetben páratlanul áll. Hiszen az ő nyelve új korszakot jelöl a magyar költészetben, mert a régi klasszikusok nyelvének ereje egyesül benne a romantikus költészet szín pompájával. Min-

den kifejezése és fordulata képzeletének gazdagságát hirdeti, s dallamosságban ép oly páratlanul áll, mint a minő bámulatosan festőiek és finoman árnyalók jelzői és hasonlatai, a melyek ha Homeros hatását éreztetik is, a természet közvetetlen megfigyeléséről és erős költői érzékről tesznek tanuságot. De az eposzi stílus homerosi hagyományai elől Vörösmarty sem zárkozhatott el annyira, hogy közvetetlen befolyása alól teljesen függetleníthette volna magát. Ezért főként azon hasonlatait vesszszük figyelembe, melyek az *Iliász* közvetetlen hatására vezethetők vissza.

Az a körülmény, hogy *Zalán futása* telve van Homeros modorában készült részletező epikus hasonlatokkal, már magában valószínűvé teszi, hogy Vörösmarty hatásuk alatt állt. De ez annyit is jelenthet, hogy ő is hódolt a hagyománynak, a mely alól legtöbb eposzíró nem tudta függetleníteni magát. Ilyen látszólagos egyezés az is, hogy a tárgykörök, a melyekből Vörösmarty hasonlatait veszi, nagyjából ugyanazok, mint az *Iliászban*. Ezt azonban egészen természetesnek fogjuk találni, ha elgondoljuk, hogy mind a két költemény kezdetleges életviszonyokat mutat be, a melyeknek mozgatója a harci élet. Így nem kell egyszerű utánzatnak tekinteni azt sem, ha *Zalán futásában* túlnyomóan ugyanazok a hasonlatok fordulnak elő, melyek az *Iliászban* is megvannak. Pl. mindkét költőnél gyakran szerepelnek az oroszlán, vadkan, farkas, szarvas, sas, ölyv, méhraj az állatvilág köréből; a tenger, patak, folyam, vízár, hullám, szikla, hegy, különféle fák a természet köréből; továbbá a légi tűnemények köréből a zivatar, szélvész, felhő, villám, eső; az emberi foglalkozások közül pedig a pásztor, vadász és földműves életéből vett képek. Ez azonban nem föltétlen bizonyíték arra, hogy Vörösmartyt ezek alkalmazásánál csakis Homeros befolyásolta. De már elvitázhatatlan Homeros hatása ott, hol a hasonlat részletei is azonos szemléleti kört mutatnak. Épen azért az azonos tárgyú, de eredeti felfogásról és kidolgozásról tanuskodó hasonlatok mellőzésével csak azokat állítjuk itt egymás mellé, melyek a részletekben is feltűnőbb egyezést árulnak el.

A mikor például Homeros a vitézei közt megjelenő Agamemnonnt Zeushöz és Poseidonhoz hasonlítja (II. II. 477—479. s.), ez valószínűleg már befolyásolta Vörösmartyt, hogy Árpádról «a dörgésszerető Zeus»-féle hasonlat mintájára azt mondja: «mint menykövező Isten ment közben a győző párduczos Árpád» (Z. f. VIII. 143—144. s.). A Poseidonról szóló hasonlat módosult formája pedig ott van, a mikor Árpádról úgy beszél, mint a «hatalmas lábbal tengereit járó Isten»-ről (Z. f. X. 126—130. s.).

Az *Iliászban* gyakran előforduló hasonlat, mely az egyes hősök pusztító vad szenvedélyét a prédát kereső éhes oroszlánnal akarja

jellemezni, *Zalán futásában* is többször szerepel. De már jelentékenyebb utánzatnak tekinthető az, a mikor Kadosát az éhes oroszlán-hoz hasonlítja a költő, melyet a botokkal felvegyverzett szemes örök kutyáik segítségével űznek el juhaiktól vagy ökreiktől (Z. f. VII. 512—521. s.). Ugyanez a hasonlat megvan az *Iliászban* Patroklosra (Il. XVII. 109—113. s.) és Ajasra (Il. XI. 547—555. s.) alkalmazva. A nyüzsgő harcosoknak hasonlítása a darazsakhoz (Il. XVI. 259. és Z. f. III. 136. s.), máskor meg a falevelekhez (Il. II. 799—801. és Z. f. X. 34—35. s.) szintén megvan mind a két költeményben. Az *Iliászban* olvasható hasonlat «a kőlyukban lakó sárkány»-ról szolgált mintául Vörösmartynak a «nagy üregbeli sárkányról» vett hasonlításánál, a melylyel ez a haragos Bendeguczot akarja jellemezni, miként az a dühös Hektort (Il. XXII. 93—97. és Z. f. VI. 91—96. s.).

A szél és zivatar mindkét költőnek többször adott anyagot egy-egy sikerült hasonlathoz. Ezek közül párhuzamul kínálkoznak a következők. A rohanó seregek zúdulását a nyomukban eredett por hatása alatt Homeros a szélvihartól támasztott porfelhőhöz hasonlítja, mely tovahömpölyög az úton (V. ö. Il. III. 9—14. és XIII. 334—338. s.). Körülbelül ugyanezt olvassuk *Zalán futásában* is a görög csapatokkal szemberohanó magyar seregről (Z. f. VII. 348—352. s.). Más helyütt meg a hegyes vidék erdein végigsüvöltő szél, mely megrengeti a fákat, az *Iliászban* épen olyan szépen érzékíti meg az egymásra rohanó seregeket (Il. XVI. 765—771. s.), mint Vörösmarty a bodrogmenti magyar tábor nyüzsgését a Mátravidék tölgyerdein végigtörtető «fuvalommal» (Z. f. II. 670—672. s.). A tengert felkorbácsoló vihar is előfordul mindkét helyen a harci élet szemléltetésére (Il. VII. 63—66. és Z. f. X. 111—113. s.). A zajgó hullám szintén a rohanó csapatokat szemlélteti, mint az *Iliász* e sorai mutatják (Il. IV. 421. stb.):

Mint mikor a zuhogó parton a tengeri habzat
Lázadozik...

A görögök szint így rohanának előre.

Ennek megfelelője *Zalán futásának* ezen helye (Z. f. III. 153. s.):

Hullámként zajog és rohan a nép vágyva feléje.

A viharral daczoló százados tölgygyal érzékíti meg Vörösmarty «a régi csaták győzőit» (Z. f. IX. 155—156. s.), miként a magas hegyen emelkedő és viharokat kiállt cserfa szolgál hasonlatul Homerosnak Polypoites és Leonteus jellemzésére (Il. XII. 132—135. s.).

Végül álljon itt egy példa a hasonlatok közül, mely a hegytető-

ról lezuhanó kősziklával jellemzi a hősöket. E hasonlat az *Iliás*ban így hangzik (II. XIII. 136—143. s.):

Legelől mene Hektor,
Hév rohanást tévén, mintegy kőszikla oromról,
Mellyet a hegybúbról gömbölyget az ősz vize kárral,
A darabos sziklák kő kapcsait árja kitépven,
Fennt szökdösve repül, reng általa s harsog az erdő,
Fut nagy erővel alá folyvást, valamig csak eléri
A sima tért . . .
Így Hektor fenyegetve rohant.

Zalán futásában pedig ugyanez ilyen formát nyert (Z. f. VII. 266—270. s.):

Árpád ekközben mindegyre nyomúla előbbre
A szakadó hegyként, melyet, ha robogva megindúl,
Meg nem tart sem az alsó szirt, sem százados erdő,
Míg jégülte fejét mélyen völgyébe nem ejti;
Állíthatlan imígy robbant fejedelmi hadával.

Vizsgálódásunk végére jutva, most már eredményül meg lehet állapítanunk, hogy Vörösmarty, habár a részletek kiszínezésére sok apró vonást vett át az *Iliás*ból, sohasem tette azt a nélkül, hogy a maga egyéniségéből ne adott volna hozzá valamit, melylyel az átvétellel idegenszerű zománczát igazi művészettel eltüntette. Szóval Vörösmarty *Zalán futása* fényesen igazolja, hogy lehet valamely költemény idegen közrehatások mellett is eredeti alkotás, ha teremtő képzeletének kohójában a saját anyagába tudja beleolvasztani az innen-onnan összeszedett részlet-anyagot.

(Szabadka.)

LOÓSZ ISTVÁN.

KALOCSAY ENDRE DR. POSTHUMUS MUNKÁJÁBÓL.

Tehetséges, túlon túl korán elhunyt magyar philologusnak első, egyúttal utolsó munkájából közlünk itt részleteket. Azt a kevés időt, melyet a vizsgálatokra szánt lelkiismeretes készülés szabadnak hagyott, fordította Kalocsay Endre, a maga roskatag testével, de erős lelkével a feladatra, hogy megírja a görög és római mimus történetét. Közénk lépett ezzel, de csak azért, hogy a lelkes csatlakozást a kényszerű válás nyomon kövesse.

Munkájának egy része, az egésznek csak mintegy egy ötöde, nyom-

tatásban már megjelent doktori értekezésésként (*A görög és a római mimus történetének alapvonalai*, Budapest, 1906.). A bevezető rész volt, a mely a mimus és dráma legáltalánosabb sajátságairól és fejlődésmenetéről tájékoztatott. A görög és római mimus történetét az értekezés folytatólagos részei foglalták magukban. Közülök «a görög mimus kezdeteiről» szóló fejezetet válogattuk ki, s három oly töredéket csatoltunk hozzá, melyekhez a legújabb keletű tudásnak érdeke fűződik.

Kalocsay dolgozata az előnyös tulajdonok mellett a kezdő gyengeit is feltűnteti. Sokat, majdnem azt mondanám, túlságosan sokat ismer, s tán ép ezért becsüli kelleténél többre a mások véleményét, s nem szólaltatja meg eléggé a magáét. Nem gáncsként mondom ezt. A szerénység az ifjúhoz illő erény, s a saját erőnkkel szemben érzett bizalmatlanságból fakad a tudomány legszükségesebb kelléke, az ön-bírálat. A kezdő természetes félénksége egyébként is annyira közömbös a fődolog mellett, a kutatás önzetlen szeretete, azon platonai *ἔρως* mellett, a mely ha megvan, csak az idő kérdése, hogy a jónak a jobb lépjen nyomába. És nem kételkedem: Kalocsay posthumus sorait azzal a növekvő meggyőződéssel fogják philologusaink olvasni, hogy ő benne nem hiányzott az a platonai *ἔρως*, s veszteségnek fogják érezni, hogy a mit elkezdett, nem folytathatta.

H. Gy.

A görög mimus kezdetei.

Az előző fejezetben¹⁾ bemutatni törekedtünk, miként állapítja meg az ethnologia tanulságai alapján az esztétika a mimo-dramatikus műfajok s főként azok alapformájának, a mimusnak, keletkezését. Mikor most a görög mimus fejlődésbeli fázisainak pontosabb megállapítása lesz feladatunk, mikor a fejlődés igazolásául *történeti* nyomokat és bizonyítékokat keresünk, vizsgálataink vezetőiül a mimus fejlődésében két oly sarkalatos pont, két oly mozzanat kínálkozik, melyeknek nyomozása és a görögség történetében való megállapítása egyúttal a görög mimus kezdeteire is világosságot deríthet. E két mozzanat: 1. annak megállapítása, ki lehet-e mutatni a görögöknél a vegetatio-dæmonokról való hitnek a nyomait, s azt, hogy voltak-e a dæmonokkal való hittel kapcsolatban mimikus tánczok; 2. miként vette át a mimikus tánczos e dæmonok jellemző attributumait, s miként lett belőle a vallási képzetek elhalaványulásával művészetét nem autoschediastice, hanem hivatásszerűleg űző mimus-játszó színész.

1. Hogy az ősalapotú embernek első vallásos képzetei a körülötte

¹⁾ L. a fentemlített doktori értekezést.

nyilvánuló, sarjadó és pezsgő életre irányulnak, hogy a primitív mythológiák e vegetatio dæmonaival kezdődnek: azt az ethnologia már régen kimutatta. *K. Th. Preuss*¹⁾ a *tenyészdæmonokról* való felfogás bizonyosságait megtalálta csak úgy az ó-mexikóiaknál, mint a mostani moki- és zuñi-indiánokról. Wilhelm Mannhardt munkáiból megtudjuk, hogy Európában is megvolt, sőt megvan még ma is e hit.²⁾ Ilyenek például a németeknél Hannoverben a pünkösdi czerimóniákból is: *Hedemöppel*, «der Vertreter des Vegetationsaltens vom vergangenen Jahr», *Lofrosch*, «der Darsteller des im Frühling wieder einziehenden Wachstumsgeistes», *Greitje* és *Perekopp*, az angoloknál *Lord and Lady of the May*.³⁾ E tenyészdæmonok bárhol, bármikor is jelennek meg, rendesen nagy phallos-szal ábrázoltatnak.⁴⁾ Ennek a ténynek pszichológiai okát Wundt⁵⁾ abban az associációban találja, mely szerint a primitív ember a nagy természetben tapasztalt csírázást és sarjadást a maga nemi életével hozza összeköttetésbe. Ezért lesz a különféle vető-, arató-, tavasz- s más, a tenyésztéssel összefüggésben levő ünnepeken a főattributum a phallos, és azért tapasztaljuk ez ünnepeknél lépten-nyomon mint rendesen előforduló járulékot, az obscen taglejtéseket és indecens pantomimusokat.⁶⁾

Az a kérdés most már, találjuk-e nyomát e vegetatio-dæmonoknak a régi helléneknek? — A görög vallástudomány épen a dæmonológiát illetőleg még a kezdetnél van, bár újabb s — a mint látszik — helyesebb irányában a dæmonologia kifejtésétől várhat nagyobb eredményeket. Az indogermán összehasonlító nyelvészetre támaszkodó mythológiai irány ugyanis, melyet Adalbert Kuhn és Max Müller inauguráltak, és a mely szerint a görög mythologus első feladatának azt tekintette, hogy a görög istennév megfelelő párját megtalálja az óind szótárban, s így a görög vallást, mint egy feltételezett s eleve beiga-

¹⁾ *K. Th. Preuss* Phallische Fruchtbarkeitsdämonen als Träger des altmexikanischen Dramas (Arch. f. Anthropologie, 1903. N. F. Bd. I. H. 3., 129. s k. lapjain).

²⁾ V. ö. Roggenwolf u. Roggenhund, Danzig 1866. — Die Korn-dämonen, Berlin 1868. — Wald- u. Feldkulte der Germanen, 2 Bände, Berlin, Bd. I, 1875, Bd. II. 1877. — Mythologische Forschungen, 1884.

³⁾ V. ö. Reich, Der Mimus (Berlin 1903). 500. l.

⁴⁾ Mannhardt, Korndämonen, 25. l. — Wald- u. Feldkulte, I. k. 416, 417, 469, 551. l. — Mythol. Forschungen, 143. l. — Erich Bethé, Prolegomena zur Gesch. d. griech. Theaters, Leipzig, 1896, 52. s k. lk.

⁵⁾ Wundt, Völkerpsychologie. II. Bd. 1. Teil (Leipzig 1905). «Mimus u. Drama» 417. és 420. lk.

⁶⁾ Reich, 500. l. — Preuss, 129—174. lk. passim. — Wundt, 417, 420. lk.

zoltnak tekintett ósindogermán vallás leszármazottját mutassa ki: esődöt mondott. Az egyes speczialis kutatók munkái nyomán mind jobban és jobban nyilvánvalóvá lett, hogy a Kuhn és a M. Müller felfogása szerint vett «vergleichende Mythologie» nem felel meg azoknak a reményeknek, melyeket egykor a szanszkritisták merész hasonlításaihoz fűzött a tudomány.¹⁾ O. Gruppe volt az, a ki «Die griechischen Kulte und Mythen in ihren Beziehungen zu den orientalischen Religionen» cz. munkájában (csak az első kötet jelent meg belőle, 1887-ben) beható czáfolatban mutatta ki ez irány tarthatatlan voltát, s a kinek metsző kritikája előtt egyetlen görög vallásos fogalom sem volt ósindogermán eredetűnek tartható. Nem tekinthetjük feladatunknak e helyen csak vázolni is a különböző mythologiai irányok küzdelmét, meg kell elégednünk annak az általánosan elfogadott ténynek a megállapításával: hogy bár a görögség kétségkívül jócskán hozott magával ósindogermán hagyományt is a maga új hazájába, s hogy itt sem élt a vele szomszédos vagy vele máskülömben érintkező idegen népek: fönicziaiak, egyiptomiak befolyásától menten, mégis a görög vallást a maga jellemző jelenségeiben maga a görög nép fejlesztette ki, még pedig akkor, a mikor már a történeti korban szereplő lakóhelyén volt. Joggal véli O. Kern («Über die Anfänge der hellen. Religion.» Berlin 1902 cz. jeles munkájában), hogy a görögök, mikor a mai hazájukba költöztek, körülbelül a kultúrának olyan fokán állhattak, mint ma egy négertörzs. Mikor tehát a vallástudomány a görög religio kezdeteire igyekszik világosságot deríteni, e művelődési foknak megfelelő irányban kell kutatnia. Önkényt érthető dolog, e vizsgálódásoknál félre kell tenni a késő korokbeli, az olymposi istenek nagy, homerosi stílusú alakjait. Hogy ezek a maguk művészi kikerékítettségükben nem felelhetnek meg egy primitív ősalapotú nép képzetvilágának: abban kételkedni nem lehet. Az új irányba vivő elhatározó lépést W. Mannhardt tette meg, a ki a vallásos képzetek és érzelmek csírait az egyes meghatározott működési körrel bíró dæmonokba vetett hitben látta.²⁾ Az ő felfogását tovább fejlesztette Usener,³⁾ ki szerint a nagy olymposi istenek egyes ilyen dæmo-

¹⁾ V. ö. *Hornyánszky Gyula* «A görög vallás kezdeteiről» az EPhK. 1905. 385. s k. lk. 645. s k. lk. — *Reinach*, Manuel de la philologie classique, 2. édition, XXIV. l.

²⁾ V. ö. *L. Bloch* «Antike Religion» — a Kroll-féle Die Altertumswissenschaft im letzten Vierteljahrhundert című műben, 438–442; 443, 414. lkon.

³⁾ Götternamen 1896.

nikus eredetű «Sondergötter»-nek abstractiói.¹⁾ Természetesen e munkák csak tisztázták a dæmonokról való tudásunkat, bár egyesek, mint De Visser²⁾ és O. Kern (i. m.) megelégedtek azzal, hogy megállapították kövek, állatok, fák stb. tiszteletének nyomait a görögországban, a nélkül azonban, hogy megvizsgálták volna, milyen dæmonok lakoztak e tárgyakban s milyen functiókkal ruházta fel a néphit, vajjon vegetatio szellemeit látta-e bennük?³⁾ Mannhardt (Wald- und Feldkulte, II. k. 1—139, 214—258. lk.); Usener (Götternamen 129. s k. lk.) és mások, mint Goblet d'Alviella (Des Rites de la moisson et les commencements de l'agriculture. 1899) vizsgálatai után tudjuk, hogy mennyire elterjedt volt az erdei szellemekben meg a vegetatio-dæmonokban való hit egész Görögországban.

Egy korinthusi festett vázán, a mely a Kr. e. VI. század elejéről való, láthatunk ily vegetatio-dæmonokat. A vázafestmény mythologiai jelenetet ábrázol: Hephaistosnak az Olymposra való visszavívését. A sánta isten, a kit csak a ravasz Dionysos bora tudott rávenni a visszatérésre, lovon ül. Thetis, a ki őt az Olymposról történt lehajításakor oly jó szívvel fogadta és ápolta, távozó gyámoltja után tekint. Elöl két nagyszakállú, rövid, czombig érő chitonba öltözött alakot látunk, hatalmas phallos-szal, nagy hassal és hátsó részszel.⁴⁾ E lények dæmon voltára Löschke⁵⁾ mutatott rá, mintán A. Körte⁶⁾ beigazolta, hogy a *φαλλοφόροι ἰθὺφαλλοι* stb. dæmonikus természetűek.

Ilyen bakchikus dæmonok nagy számban találhatók korinthusi vázákon, a mint ivószaruikkal tánczolnak; Löschke szerint ezek megfelelnek a ión meg az attikai keramika képein szereplő satyrosoknak és silenosoknak, a melyek szintén a tenyészet dæmonaiként szerepelnek.

Három ily vegetatio-dæmon nevét egy másik korinthusi váza-

¹⁾ Erre a felfogásra nézve lásd *Gruppe: Griechische Mythologie* 2. Hälfte 1. Lieferung 1902.

²⁾ De Græcorum diis non referentibus speciem humanam. Diss. Leiden, 1901 és Die nicht menschengestaltigen Götter d. Griechen című alatt 1903.

³⁾ V. ö. *Kroll: Die Altertumswissenschaft* 479. l., a hol e kérdésnek egész jelentősége ki van fejtve.

⁴⁾ Reich 17. 497. lk. — Preuss, 133—4. lk.

⁵⁾ «Korinthische Vase mit der Rückführung des Hephaistos» Mitt. d. k. dtsh. arch. Instituts. Athen. Abtlg. Bd. XIX. 511. s k. lk. 1894.

⁶⁾ Archäologische Studien zur alten Komödie, Jahrb. d. k. dtsh. arch. Inst. Bd. VIII. (1893) 90. s k. lk.

képről tudjuk.¹⁾ E nevek: Ἐβνους, Ὀφέλανδρος és Ὀμβριχος. Ez utóbbi névről tudjuk, hogy Βάχχος neve volt Halikarnassosban.²⁾

Női vegetatio-dæmonok alakjait látják újabban a dór mimus Acco és Alphito alakjaiban. Zielinski kitűnő kutatásai óta (Quæstiones comicæ 1886) tudjuk, hogy mindkét alak a későbbi időben mint gyermekijesztő boszorkány szerepelt. De régebbi nyomok és természetüknek bizonyos másai — így pl. az, hogy általában butáknak gondolták őket a régiek, s mint ilyenek szerepeltek a dór mimusban — meg az ethnologiai kutatások szolgáltatva analogonok arra a feltevésre juttatták a tudományt, hogy bennük dæmonikus lényeket lásson. Hogy az ilyen alsóbbrendű dæmonokból mily könnyen válik komikus alak, azt igen szépen kimutatja Crusius.³⁾

A mint látni fogjuk, az őskomikum forrása, alapmotivuma tk. az az öröm, melyet valamely félelmes tárgynak erőtlenné, gyengévé, ártalmatlanná válása kelt a primitív emberben.⁴⁾

Hogy Acco⁵⁾ eredetileg milyen dæmon lehetett, arra nézve felvilágosítást nyújt a név etymológiája is. Régebben Roscher és Zielinski az ἀσχος-szal hozták összeköttetésbe, Crusius azonban ezt tartathatatlanak mondja. Újabban a szanszkrit akka «Mutter», «Mummel» szótól származtatják.⁶⁾ Ez etymologia valószínű helyességét csak az ingatná meg, ha beigazolódnék az, a mit Baunack⁷⁾ gyanít, hogy a kk épen olyan hypokoristikus kettőzés, mint a minő a Διχῶ, Θεοχῶ, Ξενοχῶ stb. nevekben van.⁸⁾ A fenti etymologia szerint azonban ép

¹⁾ Dümmler, Ann. 1885. Tab. D. Preuss i. h. fig. 5. v. ö. Reich 498. l.

²⁾ Hornyánszky eltérő felfogását e három alakot illetőleg l. «Tragedia és comedia» cz. értekezésében EphK. 1903. 822. l.

³⁾ Pauly-Wissowa, Realencyclopädie, I. 1171. h. s. v. Ἀχχῶ.

⁴⁾ V. ö. Wundt, Psychologie der komischen Motive i. m. 511. s. k. lk. — Mannhardt WFK. I. 96. s. k. lk. II. 150. I. 80. I. 65—101—104. stb. «Die niederen Dämonen ziehen dem Menschenwitz und der Menschenkunst gegenüber meist den kürzeren. Die Satyren verbrennen sich am Feuer, Silen wird trunken gemacht und gefesselt, Polyphem geblendet, dem Triton, der die Frauen von Tanagra belästigt, stellt man einen Mischkrug süßen Weines am Ufer und überwältigt ihn in der Trunkenheit».

⁵⁾ V. ö. Fick, Indog. Wörterb., 4. Aufl. I. Theil, S. 1. [«akká Mutter (Lallwort) s. akká Mutter. Ἀχῶ Amme der Demeter. lat. Acca Larentia, die Larenmutter.»] és Pauly-Wissowa, I. 134. s. v. «Acca» (Wissowa)

⁶⁾ Fick, Vergl. Wörterb. 4. kiadás. — Reich, 506. l.

⁷⁾ Baunack, Studien I, 60.

⁸⁾ Hypokoristikus képzésének mondja a Kühner-Blass-féle Ausführl. Gramm. d. gr. Spr., 3. kiadás 1890, I. kötet, 270. l.

olyan vegetatio-dæmonnak lehetne vennünk, mint az Ἀλφειώ-t.¹⁾ E szó képzése valószínűvé teszi, hogy alapja egy összetett szó; Crusius szerint talán Ἀλφειομήτηρ.²⁾ Az ethnologia tanúsága szerint a német «Korn- o. Roggenmuhne» szintén gyerekijesztő, vasorrúbába-féle alak-ként szerepel.³⁾

Minden valószínűség szerint ilyen vegetatio-dæmon alakjából fejlett ki *Demeter* is. Már az ókorban a Δημήτηρ nevet⁴⁾ γῆ μήτηρ-nek magyarázták, így pl. Cic. de nat. deor. II. 67., s Kern szerint «kétségtelenül ez a helyes magyarázat». Mannhardt⁵⁾ — a ki e név ókori és modern magyarázatait kritikai megjegyzésekkel kísérve összeállította — elfogadja az Etym. Magn.-ban lévő (264, 12.) származtatást a krétai δῆραι (= χοῖραι) szótól, s Δημήτηρ-t, mint «Korn-Mutter»-t fogja fel. Bár Gruppe (Griech. Myth. 1164—1165. lk.) a Δαϊομήτηρ (az aeol Δωμήτηρ-ből és a Δῆω hypokoristikonból) és Δαϊ-μήτηρ (a thessaliai Δαμήτηρ-ből) alapformákból, melyekben egy régi δᾱ-σ, genet. δαϊ-ός = «Erde»(?)-féle főnevet lát s melyekben a μήτηρ-t prædicative fogja fel, a Demeter nevet így értelmezi: «D. würde daher «Erdmutter», d. h. nicht die Mutter der Erde, sondern wahrscheinlich «die Mutter in der Erde» oder vielleicht gerade die «Mutter Erde» bedeuten.

Bármelyik etymológiát fogadjuk is el, egy bizonyos: t. i., hogy Demeter (s a római *Ceres*, a mely tökéletesen azonos vele) még a késő korokban is par excellence a tenyészet istensége volt (képei kalászokkal és gabonaneműekkel tölt kosarakkal állítják elénk, mythosai mint pl. a Persephone-mythos, szintén e felfogás mellett bizonyítanak), ép úgy miként Dionysos, a kinek a személye tk. bizonyos tenyészet-dæmonok egységesítője. Tudjuk, hogy számos mythos őrizte meg emlékét annak, mily nehezen tudott gyökeret verni Dionysos kultusza Görögországban. Én azt hiszem, ennek okát talán az egyes régibb helyi kultuszok küzdelmében találjuk meg. Mindenütt megvolt bizonyára a vegetatióinak istensége; már aztán lehet, hogy többé-kevésbé speczializált alakban és hatáskörrel felruházza. Ezek a helyi kultuszok szorultak ki aztán nagy küzdelmek során, átadván helyüket a thrákiai nagy vegetatio-isten tiszteletének. E nagy vegetatio-dæmon minden-esetre mélyreható változásokon, módulásokon ment át: de bármely alakjában jelenik is meg előttünk a klasszikus mythológiában, min-

1) L. *Crusius*, Pauly-Wissowa Realencyklop. 1637. h.

2) Ἀλφειομήτηρ = «Gerstenmutter», *Reich*, 506. l.

3) «Die Kornmutter sitzt im Korn u. holt Euch, Kinder:» *Mannhardt*, Myth. Forsch. 297. s k. lk.; *Korndämonen*, 20; WFK., I. 611.

4) Különféle alakjait l. *Kern* cikkében, Pauly-Wissowa, IV. k. 1901.

5) Myth. Forsch. 1884. 281. s k. lk.

denütt megtaláljuk lényegének ez alapjellemét.¹⁾ Egész más felfogást nyilvánít Kern, a Pauly-Wissowa-féle Realencycl. V. kötetében (1905) írt cikkében. Ő azt mondja erre vonatkozólag (1013. l.): Wir dürfen den thrakischen Dionysos von keinem einseitigen Standpunkte aus betrachten. Er ist kein sog. Sondergott, auch nicht nur Vegetationsgott, wie man oft gesagt hat, sondern *zeigt von Anfang an das Wesen eines grossen Gottes, dem die ganze Natur, vor allem aber der Mensch, unterthan ist.* Mindenesetre elfogadhatjuk ezt a magyarázatot, ha későbbi korokra gondolunk, de lehet-e feltennünk egy őszállapotú nép, vagy mondjuk inkább: az őszállapotból kibontakozni kezdő nép primitív vallási képzeteiről ily nagyfokú abstractióra való képességet? *Die Seele des Menschen* — folytatja tovább Kern — *wird von seiner Gottheit so stark ergriffen, dass er in dem Taumel der Begeisterung sich dem grossen Gotte gleich dünkt.* Itt, úgy látszik, némi tévedés forog fenn. Nem lehet tagadni, hogy a késő korok elhomályosult és sok külső behatás következtében módosult felfogása szerint így nyilvánult meg az isten. De vajjon mi ez a «Taumel der Begeisterung, in dem der Mensch sich dem grossen Gotte gleich dünkt»? Nemde, az az *ἐνθουσιασμός* - Kern saját szavai szerint — az a boldog állapot, mikor az ember kilép mindennapi mivoltából (= *ἐξίστασθαι*, *ἐκστασις*), mássá lesz, s az istenekhez érzi magát hasonlóknak? S mi ez az *ἐνθουσιασμός*, mire való az, mi a célja? Gondoljunk csak az ethnologia idevágó számtalan tanúságára, és Wundtnak e tanúságokon felépített, e tanúságokból elvont következtetéseire, melyeket annyiszor, majdnem lépten-nyomon hangoztat, s mely szerint a primitív ember az ő istenségeit ekstatikus-mimikus tánczokkal és szertartásokkal, melyekben magát azokkal a dæmonikus lényekkel *egynek érzi*, akarja céljai, kívánságai, óhajai beteljesítésére rábírní! A dionysosi mysteriumok alkalmával orgiastikus tánczokat lejtő nők, a delphii thýiasok, és a bacchansnők az ekstatikus tánczaikban, tk. az istent kísérő mythiskus *Βάχχαι*, *Μαινάδες*, *Θυιάδες*, *Αἴγναι*, *Κλώδωνες*, *Μιμαλλόνες* stb. tánczait utánozták, valóságos *mimikus* tánczokat lejtettek, s e tánczok még a későbbi korokban is, mikor már a bacchikus orgiák régen világi örömnépekké váltak, határozottan utánzó, mimikusok voltak.

Íme észrevétlenül is eljutottunk ahhoz a kérdéshez, hogy voltak-e az őshelléneknél az említett vegetatio-istenekkel összefüggésben álló mimikus tánczok? A mimo-dramatikus műfajok keletkezésére vonatkozólag nem egy mélyreható gondolatot olvashatunk Hornyánszky

¹⁾ V. ö. «Dionysos als Vegetationsgott, Dendrites». Voigt a Roscher-féle Lexikon Dionysos-cikkében, I. 1059. s k. hk.

értekezésében: «Temetési versenyküzdelmek az ősgörögöknél» (1900) a 38. és köv. oldalakon «Temetési alakoskodások» című fejezetében. Ugyanott adja okát annak, miért szerepeltek mimusok a rómaiak temetésein? Természetesen olyan kérdés ez, a melyre nagyon nehéz feleletet adnunk. Ethnologiai példák után indulva azt kell következtetnünk, hogy miként más népeknél, úgy a görögöknél is szükségképpen kellett lenni ily szertartásoknak. Hogy most már miként fejlődött ki e mimikus tánczokból maga a mimus: arra nézve történeti adataink nincsenek. Mi csak azt látjuk, hogy a Kr. e. VI. században már alsó Italiában, Lakedaimonban s más helyeken van bizonyos fajta burleszk mimus, egy századdal később megjelenik az attikai tragédia és komédia, meg a satyrjáték. Bizonyosra vehetjük az eddigi kutatások alapján, hogy mindezek a műformák a vegetatio-istenek kultuszából csíráztak ki. Csakhogy ebben a korban az őgörög mimus, illetőleg annak egyes localis alakjai már megérték a fejlődés ama fázisait, melyek a mimikus varázstánczokból a mythologiai és vallásos mimushoz vezetnek. Az őgörög mimus a történeti idők kezdetén mindenütt már mint *burleszk* mimus jelenik meg, a melyből a vallásos elemek már teljesen elenyésztek s legfeljebb egyes reminiscenciákban találhatók fel. Ugyanabból a forrásból, ugyanabból a vallásos ünnepből, a melyből talán a burleszk mimus, a Dionysos-ünnep mysteriumaiból fakadt egymás mellett, egy időben a tragédia, a komédia és a satyrjáték.¹⁾ A *tragédia* folytatta a dithyrambikus kultuszének-től kísért komoly szertartásokat, melyek a Dionysos szenvedéseire, halálára és visszatérésére való emlékezésnek voltak szentelve. A *komédia* azokból a vidám ünnepi felvonulásokból alakult ki, a melyeket a bor-isten tiszteletére tartottak, s a melyekben a résztvevők tréfákkal, előadásokkal, gúnyolódásokkal illették az embereket.

«Das klassische Vorbild der modernen Fastnachtsscherze» mondja Wundt. Végül a komédiával rokon satyrjáték azokból a féktelen, kicsapongó állattánczokból sarjadt, melyekkel régtől fogva végződni szokott az ünnepség. A görög történet egyik legjellemzőbb vonása az, hogy a mimo-dramatikus műfajok egyidőben, s nyilvánvalóan ugyanazon vallásos ünnepségből egyszerre parallel fejlődnek ki. Messze túllépni szerény határainkon, ha e fejlődés részleteiben nagyon hypothetikus lefolyásának taglalásával óhajtánánk behatóbban foglalkozni, bár az anyag, a melyre támaszkodva első lépéseinket e kutatásban megtehetnénk, össze van gyűjtve. Talán majd más alkalommal, más helyen kifejthetem ide vonatkozó nézeteimet.²⁾ E helyen legfeljebb

¹⁾ V. ö. Wundt 495. 496. és k. lk.

²⁾ A szerzőt korai halála megakadályozta e terv megvalósításában,

annyit tekinthetünk feladatunknak, hogy mintegy megmutathassuk alapjait feltevészerű kijelentésünknek, hogy a görög mimodramatikus műfajok mind egy forrásból, a nagy vegetatio-isten, Dionysos-kultuszával veszik eredetüket.¹⁾

Gruppe görög mythológiájában (Griech. Mythol. 2. Hälfte, 2. Lieferung. 1903. 820. l.) azt a feltevést juttatja kifejezésre, hogy a Dionysos kultuszában előforduló korybantok,²⁾ meg a Zeus születésénél szereplő kuretek, a kik tánczolva csapkodják össze fegyvereiket, tulajdonképen *mimikus varázstánczot* lejtenek, melynek czélja eső, vihar stb. előidézése.³⁾

A *dionysosi orgiasmusban* számos olyan vonást találunk, a melyek bámulatos egyezéssel jelennek meg északkeurópai népszokásokban. Ha már most e népszokások szemmeláthatólag és általánosan elismerve, mimikus vallásszertartások, melyek a föld termékenységet, az állatok szaporodását czélozzák, joggal következtethetjük, hogy a dionysosi orgiasmus is eredetileg ilyen mimikus vallásszertartás volt. A bacchikus orgiasmusban szereplő éjjeli fákllyafutást, zajos zenét, ekstatikus rohanást és üvöltéseket Mannhardt (Wald- und Feldkulte, I. 534. s k. lk.) összehasonlítja a franciaországi Invocavit-vasárnapon —

habár még betegsége ideje alatt, még lázálmaiban is ezzel foglalkozott. A nyersanyag — több ezer czédula — hivatott szakemberre vár, hogy közöltessék. A szerző atyja: id. K. E.

¹⁾ G. Thiele «Anfänge der griechischen Komödie» cz. kitünő értékezésében (Neue Jahrbücher, 1902, 406.) azt mondja: «Die drei griechischen Gottheiten, an deren Festen komische Aufführungen erscheinen, sind Demeter, Dionysos und Phales. Vielleicht war dieser Götterkreis in ältester Zeit noch viel grösser, aber die spätere Entwicklung führte bekanntlich dazu, dass vom Dionysos-Kult alle dramatischen Aufführungen absorbiert wurden. Von dem ursprünglichen Zustand haben sich nur recht dürftige Spuren erhalten; dahin gehören vor allem Spottjamben am Demeterfeste und die Umzüge mit dem Symbol der alten Fruchtbarkeit-gottheit Phales». A Demeterrel rokon aeginai termékenységistennők, Damia és Auxesia tiszteletére az áldozatokkal együtt χοροὶ γυναῖκες καὶ κερτάρμοι is voltak. Hasonlókép: τῶνασμος (incselkedés) Her. V. 83. V. ö. O. Müller, Litt. Gesch. I⁴. 219. V. ö. G. Thiele-re vonatkozólag Gruppe, Griech. Myth. 1387. I. Phalesre vonatkozólag Gruppe, 1422. I. 8. j. «Phales, der personifizierte Phallos, den Aristoph. 'Aγ. 263. einen Genossen des Bakchos nennt».

²⁾ Nonni Dionysiaca, ed. Koechly, 163; 13, 135; továbbá a Kalykadnos melletti Seleukiában és a lydiai Mæoniában talált pénzeken.

³⁾ V. ö. u. o. «Man ahmte den natürlichen Vorgang nach, den man herbei zu führen wünschte. Indem durch Rollen eines Wagens ein donnerähnliches Getöse hervorgebracht wurde, konnte nach dem Glauben dieser Zeit ein wirkliches Gewitter heraufbeschworen werden».

jour des brandons — szokásos fáklyafutással, a melynek a kísérő kiáltásokban is kinyilatkoztatott célja: a vetésnek, szőlőhegyek és gyümölcsösöknek *termékenységének* az elérése, és mindennemű kártékony állat, féreg- vagy növénynek az elvarázsolása, távoltartása. Németországban hasonló felvonulásokat tartanak kolompolva és csengetyűket szólaltatva, «um das Korn aufzuwecken, das Gras auszuläuten, den Lenz zu wecken». Ha Tirolban nem jól ütött ki az aratás, akkor a «Berchtentanz, Berchtenlaufen, Berchten» nevű varázsszertartásokat hajtják végre.¹⁾ Mindeme szertartások véghezvitelénél, a melyeknek lényegét Mannhardt «Vegetationszauber»-nek mondja, az emberek közvetlen cselekvéssel lépnek fel a vegetatio szellemei elé, hogy tőlük a legnagyobb energiával kiküzdjék a föld termékenységét, F. A. Voigt (a Roscher-féle «Ausführ. Lexicon d. gr. u. röm. Mythologie», I. kötetében) a nagy tudással megírt «*Dionysos*» cikkében, szépen vázolja e «Vegetationszauber» mivoltát (1041. h.). Je lauter und weiter Ruf und Lärm ertönt, je mehr Äcker und Fluren die Leben zündende Kraft der Flamme erfahren, um so weiter und kräftiger breitet sich die Schaden abwehrende, die Vegetation erquickende Zauberwirkung aus. Zu Grunde liegt der Glaube nicht sowohl an eine übermächtig waltende Gottheit, sondern an einen Dämonismus des Naturlebens, wonach die Kraft des Menschen durch gewisse Bräuche der Dämonen Herr werden, ihren schädigenden Einfluss abwehren, ihren segnenden fördern kann.» Azt a vallásos «*reülést*» (Sebestyén Gy.: Regösök II. 17. és 77. és újabban Sebestyén helyreigazításaként Vikár Béla: A regösének Magy. Nyelvőr 1906. évf. 253. l. és 256. l.) azt az ekstatikus állapotot, a melynek fontos voltát a mimikus műfajok kérdésénél taglaltuk, s a mely egyképen tapasztalható a dionysosi orgiákon, hol a mænasok embereket, borjúkat, oroszlánokat szaggattak szét stb., nagyon szépen világítja meg a Zingerle által²⁾ Perchtenlaufenról közölt példa, a melyet Voigt így magyaráz meg: «Wenn die Perchten ganz wild und rasend tobten, so hatte sich die wilde Percht selber ins Spiel gemischt; voller Furcht rannten sie ins nächste Haus, denn man erzählt mehrfach von Perchten, die von der wirklichen zerrissen worden sind. So gesellen sich Eisenberta in Franken . . ., oder Knecht Ruprecht leibhaftig zu den Vermummten,

¹⁾ V. ö. *Schmeller*, Bayerisches Wörterbuch, 2. kiad., I. 270—272: «Im Pinzgau ziehen in den Rachnächten bei 100—300 Burschen bei hellem Tage in den possierlichsten Masken, mit Kuhglocken und knallenden Peitschen versehen umher und dieses nennen sie das *Berchten*, das *Berchtenlaufen*, oder *Berchtentanz*, *sich selbst aber die Berchten*».

²⁾ Sitten etc. des Tiroler Volks 88., 693.

die sie darstellen wollen. Es bedarf keiner langen Auseinandersetzung, dass die wirkliche Percht unter den Perchten, bis auf das feindliche Verhältnis, genau dem Bakchos unter den Bakchen entspricht: die Phantasiethätigkeit der Feiernden steigert sich bis zu dem Punkte der Energie, dass sie ihre Gebilde ausser sich erblickt und vor ihnen zusammenschrückt.» Azok a maszkok és öltözetek, a melyeket ez alkalommal viselnek, pusztá utánczásai a vegetatio szellemeinek, azoknak a dæmonoknak, a kiknek megjelenése új életre kelti a természetet. Kell-e ennél kielégítőbb magyarázata az orgiasmusnak? Az étnologia kellő kritikával használt bizonyítékai mutatják, hogy nem. Mindezekben a mimikus varázstánczok nyomait láthatjuk.¹⁾

Wundt bőven kifejti, hogy miként lesz a vallási mimusból, a melynek tárgya már egy isten életének, cselekedeteinek, szenvedéseinek az előadása, a fejlődés magasabb fokán dráma.

A görögöknél a mysteriumkultuszokban találja ő meg azokat a feltételeket és vonásokat, a melyek először a *vallásos mimus*, majd később ennek alapján a dráma keletkezését eredményezték.²⁾ Mindenekelőtt ilyenek voltak az *eleusisi mysteriumok*,³⁾ a melyekben az előadás tárgya: Demeter panasza elrablott leányáért s végül a két istennő újra egyesülése, az eme jeleneteket kísérő dicsőítő hymnussal és imákkal együtt, nagyon alkalmas volt amaz érzelmek és hangulatok felkeltésére, a melyek a mythologiai mimusból átvezetnek a vallási minusra. Hasonló, de drámaiság tekintetében sokkal mozgalmasabb, életelevenebb tartalmat nyújtottak *Dionysosnak téli ünnepei*,⁴⁾ a melyek-

¹⁾ C. Sittl: Die Gebärden d. Gr. u. Röm. (239. l.) azt a feltevést fejezi ki, hogy a görögök a szomszéd barbár népektől kölcsönöztek mimikus tánczokat. Különösen ilyeneknek tartja: *Dionysos* és a *Magna Mater* kultuszát, a melyek révén Thrakiából és Phrygiából orgiasztikus tánczok juthattak Görögországba.

²⁾ «So wenig auch der allgemeine Inhalt der Mysterienkulte, an den die Entwicklung dieser Form — des religiösen Mimus — und der endliche Ursprung des Dramas gebunden war, ein Geheimnis geblieben ist, so bringt es doch der Zusammenhang dieser mimischen Darstellungen mit den Geheimkulten mit sich, dass man hier eigentlich nur aus dem mythologischen und religiösen Stoff der Mysterien auf den geistigen Gehalt der mit ihnen verbundenen Schaustellungen zurückschliessen kann. Dass hier ein allmählicher Übergang des mythologischen zum religiösen Mimus in dem oben bezeichneten Sinne eingetreten ist, scheint aber gerade in Hinblick auf die religiöse Vertiefung, die die Kulte selbst erführen, unzweifelhaft».

³⁾ V. ö. Ernst *Maas*: Orpheus 92. l.

⁴⁾ V. ö. Voigt 1071—1075. l.

ben az istenek szenvedéseit, üldözéseit és a titánoktól való megölését, végül újra születését — *ἐπιφάνεια* — adták elő.

Ez ünnepek magukban hordták a dráma csiráit. Már O. Müller, a ki leginkább hangsúlyozta a tragédia dionysosi eredetét, e motívumokban találta meg annak csiráit:¹⁾ Einen befriedigenden Aufschluss über die Entstehung des Drama's muss die Verbindung geben, in welcher es mit dem Gottesdienste, und zwar des Bacchus, steht. Der griechische Gottesdienst enthält überhaupt eine Menge dramatischer Elemente..., die eleusinischen Mysterien waren, nach dem Ausdrucke eines alten Schriftstellers selbst ein «mystisches Drama», in welchem die Geschichte der Demeter und Kora von Priestern und Priesterinnen wie ein Schauspiel aufgeführt wurde: nur wahrscheinlich bloss durch mimische Handlungen, denen höchstens einzelne bedeutungsvolle Sprüche symbolischer Art und dazwischen gesungene Hymnen zur Erläuterung dienten. Auch der Bacchusdienst enthielt solche mimische Darstellungen... An dem böotischen Feste der Agrionien wurde Dionysos entflohen gedacht und in Gebirgen gesucht... Aber der Bacchusdienst hat eine Eigenschaft, durch die er mehr als irgend ein anderer geeignet war, die Wege des Drama's und insbesondere der Tragödie zu werden: die damit verbundene enthusiastische Begeisterung... Die Stimmung dieser Feste war ursprünglich die, dass die begeisterten Theilnehmer den Gott wirklich in den Ereignissen der Natur angegriffen, getödtet, oder dem Tode nah, fliehend und errettet, wiederauflebend oder zurückkehrend, siegend und herrschend wahrzunehmen glaubten und alle Festfeiernden diese traurigen und freudigen Ereignisse ebenso empfunden, als wenn sie dadurch unmittelbar berührt und ergriffen würden.»²⁾

¹⁾ Nagyon sok szép megfigyeléssel mutatta már ki Klein «Geschichte d Dramas» című nagy munkája I. kötetében (Einleitung) azokat a nyomokat, a melyek szerint *minden* népnél — szerinte első sorban az ókoriaknál — a mysteriumokban a dráma csirái rejlenek. Ezt igazolta Wundt elmélete is.

²⁾ E fejtegetések már régen meg voltak írva, mikor a Neue Jahrbücher f. é. márcz. 20-iki számában megjelent K. Th. Preusstól egy ilyen című értekezés: «Der dämonische Ursprung des griechischen Dramas. Erläutert durch mexikanische Parallelen» (161—195). Nem terjeszkedhetünk itt arra ki, hogy részletes megbeszélés tárgyává tegyük e mindenesetre érdekes és szellemes, bár nem egy állításában merész elveket s még bizonyításra szoruló tételeket hangoztató cikket. Csupán azt akarjuk megállapítani, hogy a III. fejezetben: «Tragödie u. Mimus» ugyanolyan elveket hangoztat, mint mi, s érdekes analogonokat hoz fel a primitív népek életéből annak igazolására, hogy a *táncz* par excellence varázstáncz, és hogy az utánczásnak alapja szintén varázslás stb.

Nem követhetjük tovább a dráma fejlődésének menetét. A dithyrambus-kérdés, a karok és kartánczok szerepe, a parabasis, az ó-attikai komédia állatmaszkjai, a phallophoriák és a komédia összefüggése: mind oly témák, oly problémák, melyek bár tárgyunkkal minden-esetre kölcsönös vonatkozásban vannak, nem tárgyalhatók ez alkalommal. Az eddigiekben igyekeztünk kimutatni azt, hogy a görögségben még a késő korok is megőrizték nyomait a vegetatio-dæmonokról való primitív hitnek; pár adattal — melyek természetesen nem tarthatnak teljességre számot — megvilágítottuk a görög mimo-drámatikus műfajok közös eredetének a valószínű voltát; ezzel véget is ér idevonatkozó tárgyalásunk s áttérünk a másik vezető motívum taglalására: t. i. arra, miként alakul ki önálló műfajja a mimikus színészek kifejlődésével a tulajdonképeni mimus.

(Vége köv.)

KALOCSAY ENDRE †.

BAJZA ÉS LESSING.

Irodalomtörténetíróink és esztétikusaink, a kik Bajza József kritikusi pályájával foglalkoztak, csak igen óvatosan és mintegy mellékes körülményként hozták összefüggésbe Bajza nevét a Lessingével; mintha féltek volna az összehasonlítástól, mintha kerülni akarták volna az egybevetés eredményeit.¹⁾ Még Péterfy Jenő is, a ki a legmélyebben pillantott bele Bajza egyéniségébe és jellemébe, mikor a kritikusról szól, és felveti a kérdést, hogy «a költői álmodozóból egyszerre hogyan tört elő a tekintet és tekintélyt nem ismerő kritikus?»²⁾ feleletül, az akkori irodalmi viszonyokon kívül, inkább Goethehez fordul és Lessinget csak egy mellékes «is» alatt említi. Pedig, ha figyelemmel kísérjük Bajza kritikai működését, alig találunk benne fontosabb mozzanatot, melynek megfelelőjére reá nem mutatnánk Lessingnél, a kinek Bajza nem csak főbb esztétikai elveit, hanem egész vitatkozó és kritikus modorát is eltanulta. És ezzel az igazsággal semmit sem vonunk le a magyar kritika megalapítójának érdeméből, a mint hogy nem csökkenti Széchenyi érdemeit sem az,

¹⁾ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy irodalmunkban van már egy dolgozat, mely Bajza működését kapcsolatba hozza Lessingével és épen esztétikai munkássága révén. Munkatársunk figyelmét, úgy látszik, elkerülte *Pfeifer János* hasonló célú érdemes tanulmánya, *Bajza esztétikai dolgozatai* (Irodalomtörténeti Közlemények X: 287—321.), mely első felében nem ugyan olyan részletesen, mint az alább következő összevetés, s csak *Az epigramma theoriájára* vonatkozólag, de mégis alaposan vizsgálja Lessing hatását Bajzára. *Szerk.*

²⁾ Budapesti Szemle XXXI. kötet, 1882.

hogy eszményeit, melyekkel a magyar történelemben korszakot alkotott, idegenből hozta.¹⁾

Bajza Lessing tanítványa.

Minél behatóbban ismerkedik meg Lessing műveivel, annál jobban megérlelődik benne a meggyőződés a *szuverén kritika* szükségessége és hasznossága iránt; minél tisztábban lát bele Lessing világításánál a német irodalom akkori történetébe, annál fokozatosabban fejlődik ki benne a lelke mélyén szunnyadó kritikai hajlam a most hasonló helyzetben levő magyar irodalom megtisztítására. Lessinggel kezdi első esztétikai értekezését az epigrammáról, mely egyszersmind merész kritikai irat is, és tőle merít ösztönt és eszközöket a további irodalmi vitákhoz, míg végre szabadon kibontva a kritika zászlaját, ismét Lessing jelszavával indul a hosszú harcok küzdőterére.²⁾

I. Első hatás.

Az 1823-ik év vége felé kezdte Bajza tanulni a német nyelvet, Pozsonyban. 20 éves korában. Ugyanez év december 12-ikén írja barátjának, Toldy Ferencznek: «Igen sokért nem adnám, ha Lessing dramaturgiáját megszerezhetném». (Összes művek VI: 32.) Egy hónappal később már arról ad hírt, hogy a Dramaturgiát megkapta. (Összes művek VI: 54.) Majd meg. hogy «gyakorlásul a Dramaturgiát fordítja, már egy ív le van belőle». (Összes művek VI: 43.)

Lessing és Bajza génuszának ez volt első találkozása.

Ritkán akadott könyv oly rokonlelkű olvasóra, mint Lessing Hamburgi Dramaturgiája Bajzában, a ki már serdülő ifjú korában is magasabb szempontból nézte az irodalmat, és a kiben megvolt minden kellő tulajdon-ág arra, hogy a magyar irodalomban azt a hivatást teljesítse, a mit Lessing a németben. Józan komolyság és erős férfias akarat ellensúlyozta az ellágyulásra háló szentimentalizmust, és kifejezett erkölcsi felfogás nemesítette a véleményéhez szívósan ragaszkodó önfejlőséget. Nyílt és őszinte mindenkivel szemben, véleményét nem nyomja el a baráti kímélet sem. «Te, édes barátom — írja Toldynak — tőlem ítéletet kérni szoktál munkáid felől és mondod és mondád leveleiddben, hogy javallásom neked örömet, rosszallásom kedvetlenséget okoz s inkább, mintha ezt más tenné. Ezen kinyilatkoztatás engemet, hogy kedvetlenséget neked ne okozzak, oda vezethetne, hogy mindenkor javallva ítélek műveikről. De nálam másként van. Valahányszor ítélni kell munkákról, akkor soha sem vagy nekem barátom, hanem idegen, oly idegen, mint akármely magahitten kérkedő író, például Farkas udvari poéta!» (Összes művek VI: 46.) Épp úgy nem szereti, ha barátja dicséri őt: «Tudod, hogy a dicséretéseknek, melyek felőlem vannak, jelen nem létemben, nem vagyok barátjok, szememben pedig szinte utálójok; miért tulajdonítasz hát nekem oly praedicatumokat most már, milyeneket én magamnak belsőképp meggyőzőleg soha sem fogok tulajdoníthatni? Czelod, én

¹⁾ Bajza és Széchenyi közötti párhuzamot l. Beöthy Zsolt emlékebeszédében, Vasárnapi Ujság, 1886. 51.

²⁾ A Kritikai Lapok fején Lessingből vett motto volt.

átlátom, a buzdítani akarás, de csalódom, engem csak a benső meggyőződés buzdít, mely eddigelé még soha sem volt dolgozásaimmal kielégítve, röviden: még soha sem tetszettem magamnak. Ha buzdítani akarsz, igyekezzél eme meggyőződésemet oly gondolatokra vezetni, mint a tied felőlem, és akkor eléred. De ezt nem teheted». (Összes művek VI: 40.) És a milyen elfogulatlanul és őszintén képes megbírálni önmagát és barátját, oly részrehajlatlanul tudja szemlélni az irodalmi jelenségeket általában. Éles szemmel figyeli meg az újabb termékek feltűnését, és egy-egy odavetett megjegyzés, a mit barátjához intézett leveleiben az egyes művekre tesz, a legfinomabb esztétikai érzéket árulja el. A természet olthatatlan gyűlölséget plántált beléje «a lelketlen versek iránt», írja később, de nemcsak a «lelketlen» verset veti meg, hanem ösztönszerűen minden műben a lelket keresi, bár követeléseivel maga sincs még tisztában. Már 1822-ben a 18 éves magánbíró megütközik Budai Lexiconán, mert «sok történelmi tudomány ugyan, de kevés kritikája». Czövek biográfiája Józsefőről pedig «bosszankodásra és nevetésre fakasztja», mert külsőségekre szorítkozik, «nem fest karaktert» és általában «a botrányokozásig uralkodik írónk nagyobb felekezetében a *theoriátlanság*». (Összes művek VI: 23.) Ő maga iparkodik, hogy minél több elméleti ismeretet szerezzen, és szorgalmasan tanul. Az irodalmat szentélynek tekinti és hosszú, komoly készüléket tesz, mielőtt belépne. Sokat gondolkodik és egyes elméletekre magától is reátalál, de általában theoria tekintetében még sötétben tapogatózik. És ekkor nyílik meg előtte Lessing bírodalma.

Valamint a 18 éves Lessing előtt, kinek a jellemében sokat találunk ezekből a vázolt alapvonásokból, az az ideál lebegett, hogy «német Molière» váljék belőle¹⁾ és csak később látta be, hogy nagyobb benne az ítélő, mint teremő erő, és Molière dicsősége helyett Bayle babéjai után nyúlt, Bajza is pályájának elején főképen költőnek készült. Azt hiszi, hogy a lírában túl fog tenni Kölcey-n. belefog több «Erzählung»-ba, «román»-ra is van sok terve, sőt elkészített egy teljes «plant» drámához is és úgy érzi, hogy könnyű lesz majd kidolgozni, «habár a dráma theoriáját nem ismeri». (Összes művek VI: 14.) De minél tovább halad a theoriákban, annál jobban kezd ingadozni költői tehetségében való bizalma. 1821-ben még inti Toldyt, hogy ne olvasson sokat, ha poéta akar lenni. «Észre sem vesszük gyakran, midőn gondolataink közé más lelke be csusz.»²⁾ És még ugyanabban

¹⁾ Lessing levele atyjához 1746-ból.

²⁾ 1824-ben már azt írja barátjának: «Én Matthissont egészen elolvastam, Hölttyt, Salist, Hindnek egy részét szinte és ámbár minden helyeiket nem értettem, de mondhatom, hogy a poetai nyelvben, formákban, fordulatokban sokat tanultam tőlük és ezen igen örülök és nem szégyen ez.» Két évvel később pedig ismét: «Ha majd egyszer látni fogom, hogy mostani tekintetm csaltanak és költői tehetségem oly igen csekély, hogy elenyészik, hanem ha theoriai vizsgálatokkal és példányok után való contemplációkkal elmulasztom edzeni, akkor igenis fogok példányokat választani s a lyrában präferenter Goethet és Tiecket.» (Levél 1826. dec. 17.). Majd 1827-ben: «Heterogenus tárgyaknál egyes gondolatok átvételétől magam óvni nem fogom, mert értem, mit teszen mostani korban originál költőnek lenni. Abban áll minden érdemünk, hogy az ezerszer mondotakat új alakban állítjuk elő.»

a levélben, melyben először említi Lessing Hamburgi Dramaturgiáját, lebeszéli barátját Shakespeare és Schiller fordításáról: «Nagy kárt tehetsz magadnak, ha elmédet mások után szoktatod gondolkodni s ennek felette csak fordítói nevet nyersz a publikum előtt. Míglen erős vagy originált írni, míglen nem vagy teljesen meggyőződve, hogy eredeti talentumod nincsen, addig *ne alázd le magad fordítónak!*» Bajza maga ekkor még erős talentumot érzett az eredetiségre és ha érezte is olykor, hogy «a gondolatok és költői képek nehezen válnak ki elméjéből», bizonyára vigasztalta magát azzal, a mivel a munka nehézségeiről panaszkodó Toldyt megnyugtatta: «némely talentum sokára fejlik ki, sokára leli meg az ösvényt, melyet neki a természet nyitja.» (Ö. M. VI: 32.)

Bajza is sokára lelte meg az ösvényt, melyet neki a természet nyitott: a kritikát. Egymásután jelennek meg versei az Aurorában és az Aspasiában és magukra vonják a legnagyobb irodalmi tekintélynek, Kazinczynak, a figyelmét, a ki lelkesedéssel üdvözlö az új csillagot: de Bajza udvariasan visszautasítja «az öreg complimentjeit», nem szereti az édeskés buzdítást, azonkívül rosszul esik neki, ha mint jövőre nagy költőt üdvözlük őt, a ki mind jobban kezd kételkedni a maga költői tehetségében, és a ki tudja, hogy mennyi fáradságba került egy-egy vers megírása. De nehéz munkáját mégis kész inkább a hypochondriából, a restségből, a bizalmatlanságból és a tulságos felhevülésből magyarázni, semmint a talentum és fantázia gyengeségéből. «Kár, hogy a jelenben, ha gondolkozom mindjárt igen felhevülök, azután semmit sem tudok írni», írja Toldynak még 1824-ben. Egy évvel később: «Drámára van rég gondolatom s kivinném — csak időm volna.» De már ekkor is felvillan agyában a gondolat, hogy a lassúság talán a talentum szegénységeiből ered. «Mindenkör a gondolat ölik belém, minek fogsz hozzá, nagyobb talentum kívántatik ennek kivitelére; és én kész vagyok mindjárt abba hagyni. Nem ostoba hypochondria az?» (1814.) És Bajza termékenységére a versekben egyre csökken. 1824-ben hat vers jelenik meg tőle, 1825-ben egy, majd 1826-ban négy, és 1827-ben három, és ekkor már elkeseredetten kiált fel: «Fejem tele van ezer tárggyal dalokra, románczokra, hevületeim is inkábbára lobbanatok csak, oh, de a dolgozás! a dolgozás, barátom, nekem végtelen gyötrődésekbe kerülne és nem merek semmibe fogni!»¹⁾ Annál erősebben halad a theoriában.

¹⁾ Levél Toldihoz. Ö. M. VI: 36. Hogy mennyit kellett Bajzának küzdenie az írással, mutatja egyik versének (Csalódás) kézírata, melyet Péterfy Jenő az ő tanulmányában közölt (Budapesti Szemle, XXXI. 1882.) De jellemzők Bajzának saját szavai ugyanabban a levélben: «Régem hordozok én egy gondolatot, egy excentrikus gondolatot drámára!! Minap este már egészen megvolt fejemben és készültem, ha egész éjjel is, leírni; alig írtam egy lapot, álmos levék és lefeküdtem. Éjjel egy zördület felébreszte és a gondolatot ismét mélyen által tekintve, rostáltam és örvendék, hogy nincs leírva, mert egy szarvas hibát vettem benne észre. Azóta hánytorgattam én ismét e hibát (mely e kérdésben foglaltatik: hogy lehessen egy gyilkost tragikai személylő teremteni?) s im tegnap előtt meg vala e kérdés fejtve; tíz óraker egy szerencsés gondolat szétlebbenté homályán felül a lepelt és én lángoltam szinte mindjárt leírni az egészet, de nem többé drámában, hanem elbeszélésben... Leültem írni, s íme: a

Mióta Bajza a Hamburgi Dramaturgiát megkapta, sűrűn találkozzunk leveleiben Lessing nevével. Majd egy-egy kifejezést kölcsönöz tőle: ha Lessing a Dramaturgia bevezetésében azt mondja, hogy «glücklich der Ort, wo diese Elenden den Ton nicht angeben», Bajza ugyancsak a «lelketlen sereg» miatt bosszankodik, hogy az írói sphærában ezen klub akar tónt adni; (Ö. M. VI : 167.) majd a humor elméletére nézve idézi Lessing véleményét, (Ö. M. VI : 232.) majd az újabb német kritika silányságát említve, megjegyzi, hogy «hiába dicsekszik a német literatura oly kincsesel, mint a *Hamburgi Dramaturgia* és Tiecknek Dramaturgische Blätterjei, mert nem képesek arra, hogy ezen derék íróktól valami ragadhasson rájuk, szinte úgy, mint Verseghyre a Sulzer esztétikájából.» Már itt kezdi Lessinggel döngtetni a német kritikuskokat, a kik fölött később még oly sokszor fogja elszuhintani Lessing ostorát. Bajza már ekkor ismerte tehát nemcsak Lessinget, hanem Tieck és Sulzer esztétikai műveit is. De még nem hatott beléjük oly mélyen, hogy a kritika szuverinitását teljesen elismerje; tagadja, hogy Lessing Dramaturgiájának oly nagy hatása lett volna Schiller zsenijének kifejlésére. «Shakespearenek egyszeri átolvasása többet használja Schillernek a drámai tudományban, mint Lessingnek betéve való tudása.»¹⁾ A kritikának szerinte meg kell hajolnia a zseni előtt, és megbotránkozik az *Irisz* kritikusán, hogy kifogásokat emelt Kunst színész kézmozdulatai ellen: «Ki fogja megszegni a zseni röptét? A teoriák fundamentumait a zsenik alkotják. Ezt kritikusknak nem kellene soha szem elől eltévesztenie», (Ö. M. III : 269.) Egressy Gábor, kinek túlzott színészi mozdulatait Bajza később annyiszor megróttta, szemébe vághatta volna a szigorú kritikusknak saját szavait; mert hogy Egressy zseni volt, azt Bajza is hirdette. De most természetesen még nem volt benne oly erős a meggyőződés, hogy a kritika a legjobb fejlesztője a géniusznak, a mint «Lessing örök példája» mutatja. most még arra figyelmezteti Toldyt, hogy «ne feledjük, hogy a litteratura örök reszpublika és benne önkény hatalmat nem gyakorolhat». (Ö. M. VI : 158.) Később ezt így fogja módosítani, hogy «az írók reszpublikájába az igazságot a kritikuskok szolgáltatják». (Ö. M. III : 334.) Szereti ugyan a recenziókat már most is és nagyon örvend, hogy «Kisfaludynk recenzeálni fog», de mindjárt hozzá teszi: «De mit recenzeálhat?» (Ö. M. VI : 36.) A zseni nolibetangere, ahhoz legfőlebb iskolába járhat a kritika, a kezdőt meg nem szabad bántani, mert nem lehet tudni, hova fejlődik. (Ö. M. VI : 199.) Es meddig kezdő valaki? «Némely talentum sokára fejlik ki!» Kit kell hát recenzeálni? A megcsontodott kontárt. A kritikának tehát ki kell tisztítania az Augias-istállót, de a

---

a gondolat ismét elévillan: hogy nincs elég talentum a kivitelére s az egész kedvemet elvév. Abban hagytam és lefeküvéim és az ideákat úgy elvesztém, hogy maig sem tudom, hogy vala a kérdés megfejtve.»

¹⁾ Összes művek VI : 181. Lessing maga is mondja különben a geniere nézve: «Wenn sie nur die Meisterstücke Shakespeeres übersetzt hätten, sie würden ganz andere Köpfe erweckt haben, denn ein Genie kann nur von einem Genie entzündet werden und am leichtesten von so einem, das alles blos der Natur zu danken hat und durch die mühsame Vollkommenheit der Kunst nicht abschreckt.» (Briefe die neueste Litteratur betreffend 16--17.)

nemei oroszlánt megfékeznie nem szabad. És a tisztogatást is kíméletesen kell végezni, nem szabad véteni a «kritikai tón» ellen. Később meg fogja mosolyogni azokat, kik a kritikai tónusra hivatkoznak, és meg fogja tanulni Lessingtől, hogy milyen hangon lehet beszélni «a nagy Corneilleről», sőt a nagy Voltaire-ről, a kiért 1824-ben annyira lelkesedik, hogy azt hiszi «Voltairek kellenének nálunk» (Ö. M. VI: 107.) és minden rendben lesz; meg fogja tanulni Lessingtől, hogy a kritika szuverén és a zsenit is kormányozza; meg fogja tanulni, milyen lehet a kritika hangja. «Es thut mir leid, wenn mein Styl irgendwo bloss satirisch ist. Meinem Vorsatze nach soll er allezeit mehr als satirisch sein. Und was soll er mehr sein, als satirisch? Treffend.»¹⁾

Az első években még küzködni kellett Bajzának a német nyelvvel, de 1826 végén már azt írja Toldynak, hogy «*Lessinget nem győzőm eléggé olvasni*». Lessing és Mendelsohn gyönyörű két ember és barát!!» Ekkor tehát már nem csak a Dramaturgiát, hanem Lessing többi műveit is olvassa. Micsoda érzések foghatták el Bajzát, a kinek a poétai babérok megszerzése annyi önsanyargatásába és fáradtságába került, a ki csak legtökesebb óráiban merete magának megvallani, hogy a költői pályára elég talentumot nem érez, milyen érzések foghatták el, a mikor közelebbről megismerkedett azzal a férfúval, kit a német irodalom klasszikusai közé sorol és a ki oly nyíltan mondotta ki magáról azt a nevezetes nyilatkozatot, melyet Bajza később Lessing méltatásánál oly szívesen idézett: «Ich bin weder Schauspieler, noch Dichter. Man erweist mir zwar manchmal die Ehre, mich für den Letzten zu erkennen. Aber nur weil man mich verkannt. Aus einigen dramatischen Versuchen, die ich gewagt habe, sollte man nicht so freigebig folgern. Nicht jeder, der die Pinsel in die Hand nimmt und Farben verquistet, ist ein Maler. Die Ältesten von jenen Versuchen sind in den Jahren hingeschrieben, in welchen man Lust und Leichtigkeit so gerne für Genie hält. Was in den neueren Erträgliches ist, davon bin ich sehr bewusst, dass ich es einzig und allein der Kritik zu verdanken habe. Ich fühle die lebendige Quelle nicht im mir, die durch eigene Kraft sich emporarbeitet, durch eigene Kraft in so reichen, so frischen, so reinen Strahlen aufschiesst: *ich muss alles durch Druckwerk und Röhren aus mir herauspressen*. Ich würde so arm, so kalt, so kurzsichtig sein, wenn ich nicht einigermaßen gelernt hätte, fremde Schätze bescheiden zu borgen, an fremden Feuer mich zu wärmen und durch die Gläser der Kunst mein Auge zu stärken. — Endlich fiel man darauf, selbst das, *was mich zu einem so langsamen, Arbeiter macht*, selbst das an mir nutzen zu wollen: die Kritik!» Hiszen Bajza is körülbelül ugyan ezt érezhette! Benne sem buzogott a költői forrás, ő is mintegy kisajtolta magából azt, a mit írt, neki is fel kellett melegednie idegen tűznél,²⁾ hogy az annyiszor említett «hevület»-be jusson, őt is félre-

¹⁾ Briefe antiquarischen Inhalts. 56.

²⁾ Az egyetlen vers, mely töle 1825-ben megjelent (A holdhoz), majdnem sorról-sorra megegyezik Hölty «Zum Mond» című költeményével (Péterfy Jenő: Összegyűjtött munkák I. k. 206.). A többi versein is erősen érzik Goethe, Salis és Matthiisson hatása, a mit Bajza maga sem tagad.

értették, a midőn költőnek koszorúzták ama sikerült műveiért, melyeket azokban az esztendőkkben adott, a mikor az ember kész az akaratot és kedvet hivatottságnak tartani. neki is erősítenie kellett a látását a theoriák üvegével, ő is mindég a munka lassúságáról panaszkodik: csoda-e, ha ilyen ragyogó példa után ő is azt a pályát választja, a melyen eme tulajdonságai csak hasznára válhatnak, a *kritikát!*

És milyen kritika tárult eléje Lessing műveiben! Ó, a ki 1826-ban, a midőn Toldy Szemerével és Kölcsével kötött barátságáról értesíti, nagy lelkesedéssel írja, hogy «még Kisfaludyt kell körötkébe vonni s egy *Bodmeri iskola* fog felállani nálunk, hogy a nemzetnek századokra átténylő írókat adjon,» megismeri most Lessing világitásában a bodmeri iskolát,¹⁾ valamint Gottschedét és az akkori irodalmi viszonyokat általában.

És mennyi hasonlóságot vehetett észre az akkori német és a jelenlegi magyar irodalmi állapotok között! Ott Gottsched, a ki nemzeti lelkesedésből a német ízlést akarja finomítani, természetesen a francia bel esprit-vel, és maga köré gyűjt tehetségest, tehetségtelent, mindenkit, a kiben, ha nagyító üveggel is, egy szikrányi tehetséget tud felfedezni, itt Kazinczy teszi ugyanezt, de a hozzáférhetőbb német irodalom alapján: ez is, az is nyájas «compliment»-ekkel, üdvözlől minden versecskét, vagy drámácskát, eredetit és fordítást egyaránt.²⁾ Ott a svájci Bodmer, a ki minden eszközt felhasznál arra, hogy Gottsched érdemekben szerzett babérait megtépázza, itt az Erdélyből jövő Döbrentei, a ki Kazinczy koszorúját akarja földre taposni; ez is, az is autokratikus hajlamaival egyeduralkodóra tör és Solness-féltékenységgel iparkodik visszaszorítani minden feltűnő új tehetséget.³⁾ Ott a

¹⁾ Később már bizonyos kicsinyléssel mondja, hogy Németország írói még Bodmer korában is «in massa» előbb voltak, mint mi jelenleg vagyunk. (A művel-érzékeny Társalkodás bírálatában. Kritikai Lapok. 1833.).

²⁾ Hogy Bajzának Kazinczy eljárása nem tetszik, mutatja több levele. Így pl. 1825-ben írja Toldynak: «Kazinczy előtt Kovácsóczynak igen nagy existimatiója van. Igaznak ezt írja, hogy „Kovácsóczy nagy dísze ügyünknek.” Az öreg úr egy idő óta gyakran szokott botlani, de azért ne vélje, hogy ott, hol ő talán akarva is botlik, mi utána botlani fogjunk.» Azonban mégis mindig tisztelettel szolt «az öreg úr»-ról, sőt a mikor Kazinczy nyilvánosan megtámadta őt, akkor sem használta vele szemben azt a modort, melyet Lessing Gottscheddel szemben követett: «Niemand, sagen die Verfasser der Bibliothek, wird leugnen, dass die deutsche Bühne einen grossen Theil ihrer ersten Verbesserungen dem Herrn Professor Gottsched zu danken habe. Ich bin dieser Niemand. Ich leugne es grade zu.» (Brieft die neueste Litteratur betreffend 16.)

³⁾ Lessing: a «Brieft die neueste Litteratur betreffend» utolsó számaiban. «Sie kennen den Asopischen Zahnschreier Hermann Axel, den die schweizerischen Kunstrichter mit so vieler zujauchzenden Bewunderung auströmmelten?» Herman Axel, a mint aztán Lessing hosszú czírógatás után leleplezi, nem más, mint Bodmer. Bajza Toldyhoz intézett levelében Döbrenteiről: «Döbrentei itt volt Egerben és hirdetteté Nemességét Hevesben is.» «Mit akar az a Döbrentei a maga sok beszédjeivel? Milyen emberek ezek! Boldog, a ki közéjük nem keveredik!» (1824). Majd 1826-ban: «Döbrentei neveltségessé akarja tenni Horvátot.

«Professor und Geheimerrat» Klotz, a ki régi csiszolt drágakövekkel akarja a tudomány ösvényét kirakni,¹⁾ itt a sokezímű Horvát, a ki a régi történeti forrásokból halászsza ki a kábító ragyogású hamis gyöngyöket.²⁾ Itt is, ott is egy sereg dicsőségvadász reáveti magát minden fordítható idegen munkára és fordítanak, és fordítanak lecsillapíthatatlanul, legtöbbszörre hivatás és hozzáértés nélkül; sokan pedig helyesebbnek tartják fel sem tüntetni azt, hogy fordítottak; garázdálkodik a plágium.³⁾ Itt is, ott is hemzseg a tér e sok élősködő kontártól, hízelgő akarnoktól, és a kolompot hordja néhány pöffeszkező tekintély, egy-egy professzor vagy mágnás, egy-egy jámbor «Pastor» vagy plébános. Csak egy-két erősebb törzs növekedik a láthatáron, és ezeket mohón megrohanja a falka, ott Klopstock vagy Wieland, itt Kisfaludy vagy Vörösmarty. És a nagy közönség? A nagy közönség éhesen kapkod minden idegen eledel után, nemzeti litteratura ismeretlen fogalom.

A német irodalom helyzete Lessing fellépésének idejében tehát nagyon hasonlított a magyar irodalom helyzetéhez Bajza pályájának elején. És ki változtatta meg a német irodalom képét? Lessing! És nem tehetné-e ugyanezt a magyar irodalomban az, a ki Lessing nyomdokában lép? Ez a gondolat villanhatott föl Bajza agyában, mikor Lessinget, a kivel annyi rokonságot érzett, «nem győzte eléggé olvasni». A kritika! Ehhez ő is igazi tehetséget érzett magában. Bajza jövője el volt döntve.

Fél ugyan még attól, hogy nyilvánosan fellépjen kritikusként, és midőn 1826-ban Toldy felkéri, hogy egy kiadandó kritikai lap élére álljon, Bajza vonakodik elfogadni, azonban ebből a vonakodásból már kiérezni, hogy tulajdonképen az ő ideálja is a kritika, ő is nagyon szeretne szétütni «a lelketlen sereg között, mely egy időszak óta elborítja litteratúránkat és melynek Bachansok módjára zajgó lármáit darab időtől fogva nézi magába fojtott bosszankodással,» de nem bízik még eléggé. «A kinek neve a munka czímlapján állani fog, bizonyos, hogy mind az olvasók, mind az írók részéről kedvetlenségeknek lesz kitéve; tehát szükség, hogy oly személy legyen, a ki ezen kedvezésekkel, vagy nem kedvezésekkel ne igen sokat gondoljon, az emberekre ne szorúljon, az ellenvéleményekre ne hallgasson, különben az általa kiadott Critica nem lehet részre nem hajló. Ezenkívül egyéb tulajdonok is kívántatnak ezen személyhez: tudomány, olvasottság, nyelvekben való jártasság stb. Ezen szempontokból tekintve a dolgot, önkényt fölvilágosodik az, hová czélzok, tudniillik, hogy

---

Döbrentei azt hiszi, hogy neki van oka rágalmazni Horvátot, én azt hiszem, hogy az okot önmellyébe nyulva, föllelhetné.» (Levél Toldihoz.)

¹⁾ Klotz: «Von den alten geschnittenen Steinen», a melyre Lessing «Briefe antiquarischen Inhalts» című irgalmatlan vitairata vonatkozik.

²⁾ Bajza levele Toldyhoz 1826-ból: «Horvát kolossalis művét most olvastam. Mennyi olvasás, mennyi fejtörés, mennyi combinációk! Csak argumentumokat hozzá és Horvát az újabb Galilei.» Ugyancsak egyik levelében mulat azon, hogy Horvát mennyi czímet nyomatott a névjegyére.

³⁾ Lessing a Hamburgische Dramaturgieben és a Briefe ant. Inh. első számaiban. Bajza több levelében.

kiadónak, (vagy felügyelőnek) nekem lenni lehetetlen. Nekem — qui neque ingenio, neque auctoritate sum cum iis, qui sedent, comparrandus — ki javakkal nem bírok, szükségkép az emberek kedvezéseikre kell szorulnom és ki fog kezességet magára vállalni, hogy ha én a Nemzet gyűlöltségébe esem, nem fogom szerencsémét annyira eltemetni, hogy oly sorsra jussak, mint a szegény Kölcsey mostan? *Ezekre szeretném feleletedet látni!*» (Ö. M. VI:168.)

Igen, *szeretne* ezekre felelet látni. Toldy természetesen csak az utolsó kérdésre felelhet. A többire nézve mi is megadhatjuk a feleletet. Bajza a legjobb úton van és a legjobb master keze alatt. De épen az utolsó kérdésen törik meg a dolog. A kritika még nem biztosíthatja az anyagi függetlenséget, és így egyelőre még félre kell tenni a korbácsot.

De ha nyilvánosan nem is lépett fel mint kritikus, Toldyhoz intézett leveleinek mindegyike valóságos kritikai irat. Miként Lessing nyilvános Briefe-jeiből az akkor német irodalom képe, úgy domborodik ki Bajza magánleveleiből a korabeli magyar litteratura egész helyzete.¹⁾ Egy-egy könnyedén odavetett megjegyzés pompásan jellemzi a szóban levő író, vagy művet, Bajza tulajdonképen itt kezdi kritikus pályáját. Hiába írja még 1827 márcziusban is, hogy «én nem akarok recenzeálni, én úgy vagyok a kritikával, mit a ruha egy bizonyos nemével, melyet Zrinyi-dolmányoknak neveznek, másokat benne öltözve szeretek látni, de magamon nem tudnám viselni!» (Ö. M. VI:234.) Otthon már is viseli a kritikus házi kabátját. Szorgalmasan olvassa Lessingnek *«Zerstreute Bemerkungen über das Epigramm»* című művét kiegészíti az epigramma theoriájához gyűjtött adatait Herderből, és már készül a magyar epigramma vétkeinek megtorlására: az első nyilvános hadüzenet a kritikátlanságnak.

II. Az epigramma theoriája.

Az epigramma elméletével és általában az epigrammával korábbi éveiben is foglalkozott Bajza. Toldyhoz intézett leveleiben már 1821-ben találó megjegyzéseket tesz Thewrewk epigrammáira, melyekben sokszor «a természetből vett festésnél egyéb nincsen,» és némelyek közülök «azon alakokhoz hasonlítanak, melyek mint Kölcsey egy valahol mondja, a Laterna magica visszasugárzása által a falon mozogni látszanak ugyan, de valósággal ott nincsenek» (1823), vagyis hiányzik belőlük a tárgy «eleven jelenléte», a mit később még részletesen fog kifejteni. Ő maga is megpróbálkozik ezzel a műfajjal és 1821-ben a következő epigrammát intézi «Schedel Ferencz József»-hez:

---

¹⁾ Bajza összes leveleit rendezve és bő jegyzetekkel ellátva Badics Ferencz adta ki először Bajza összes művei VI. köteteként. A hat kötet közül talán ez bír a legtöbb irodalmi beccsel. Bajzát csak ezekből a levelekből lehet igazán megismerni és megérteni. És mint olvasmány is érdekesek és vonzóak. Egy nagy jellemet ismertünk meg belőlük, a ki maga írja le, miként «küzd, forr és vív.»

Azt kérdéd minapába, miért nem írák neved a' rossz,
 Elhányott levelek rongyai, 's sorja közé?
 Mért nem írák? halljad, rég tisztelt lelki barátom!
 Mert már szívemben fel vagyon írva Neved!!

A gnómáról is van már sejtett theoriája 1823-ban. «Neki (Thewrewknek) legszerencsésebb gondolat volna Gnómákat írni (ha ugyan Gnómák, melyek az Aurorában állnak), mert itten ön szubjektuma vagy hasonlólag a tárgyak dispositiója szerint mondhatna ellent magának, a nélkül, hogy az olvasó által észrevétnék.» Pozsonyban aztán megismerkedik Lessingnek az epigrammáról szóló művével, és mikor a diéta feloszlása után Pestre jön, megígéri Vörösmartynak, hogy a Tudománycs Gyűjtemény számára értekezést fog írni az epigramma theoriájáról. Az első részszerzővel gyorsan elkészül, mert hiszen átvesszi Lessing egész anyagát, a másik rész azonban, melyben a magyar epigrammáról akar beszámolni, már lassabban halad. Hogyne! Hiszen ez lesz első bemutatkozása az új pályán! Itt akar először nyilvános kritikát gyakorolni élő írók fölött. Itt akarja kezdeni azt, a mire ösztöne már régen kergeti, kiönteni a közönség elé, a mi rég «küzd, forr és vív» benne. Vigyáznia kell tehát, hogy első megjelenése rokon-szenves és megnyerő legyen. Az első fellépés lámpalázzával dolgozott nagyvárakozású munkáján. «Rettegek, hogy elkésem vele. Nagy gyáva-ság, hogy annyi idő alatt nem tudtam elkészíteni», írja Toldynak. De még az 1828. év folyamán napvilágot látott az egész értekezés, az említett folyóirat VII. és XII. kötetében.

Az értekezés végén megjegyzi Bajza, hogy «a jelen epigrammai theoria leginkább magokból a művekből van abstrahálva, mint hogy ezekre fordíta legtöbb gondot az értekező, de az eddigleni theoretikusokhoz is méltó figyelemmel viseltetett és köztük főkép Lessing és Herder vizsgálataira ügyelt.» Herder, a mint tudjuk, csak kibővítette és részletezte azt, a mit Lessing röviden összefoglalt,¹⁾ lássuk tehát, mennyire «ügyelt» Bajza Lessingre.

Bajza az epigramma theoriájának bevezetéseül a theoria theoriáját adja. Kifejtí, hogy milyen szempontból hasznos és szükséges az elmélet frónak és közönségnek egyaránt. Fejleszti az ízlést, fékezi a fantázia csapongását és a helyes útra vezérli a zsenit. Költői tehetséget természetesen nem pótolhat. «Mert *voltanak bár Lessingek többen is*, kik csekély költői talentummal sok tekintetben jelest, sőt nem hibázunk, ha mondjuk, klasszikai becsű műveket adtak, de gyűjtsunk csak kritika fáklyát és keressük bennök a fantázia csillámaikat, csillámaikat ezen mindenható tündérnek, ki csak maga képes alakjait poétai glóriával körülugáztatni, látni fogjuk, hogy azok vagy teljességgel nem, vagy csak oly gyéren tűnnek fel, mint sűrű ködön átpislogó verőfény.» Ezt mintha saját lelkének a megnyugtatóására mondotta volna el. De szívesebben hivatkozik Lessingre. Az elméletre azonban szüksége van a zseniúknak is. Maga «a Prometheus Shakespeare is, kinek művei eddig a dráma legmagasabb fokán állanak», sokat foglalkoztatott a theoriával. «Vegyük kezünkbe Hamletet s vizsgáljuk a

¹⁾ E. Schmidt: Lessing, II. 276. «H. hat Musse, L. hat Eile».

szinjátszóknak adott törvényeket s kérdjük magunktól, ha ezen velős rövidségű axiomák nem legszerencsésebb theoria abstractiók-e, melyeket vizsgálat előhozhat?» Hamlet szabályaira is alighanem Lessing tette figyelmessé Bajzát. Mindjárt a Hamburgi Dramaturgia elején (5. Stück) mondja Lessing: «Wenn Shakespear nicht ein eben so grosser Schauspieler in der Ausübung gewesen ist, als er ein dramatischer Dichter war, so hat er doch wenigstens eben so gut gewusst, was zu der Kunst des einen, als was zu der Kunst des andern gehört. Ja vielliecht hat er über die Kunst des erstern noch tiefer nachgedacht. Wenigstens ist jedes Wort, das er dem Hamlet, wenn er die Komödianten abrichtet, in den Mund legt, eine goldene Regel für alle Schauspieler, denen an einem vernünftigen Beifalle gelegen ist.»

A bevezetés végén bocsánatot kér, hogy oly soká időzött a theoria fejtegetésénél és áttér az expositióra: «A miről szólni fogunk, az epigramm, oly parányi tekintetű tárgy, hogy egy spanyol nem átalotta felőle mondani: „Ki oly félszeg, hogy epigrammát ne tudna csinálni; de ki volna oly balgatag, hogy kettő csinálására vesztegetne időt?” Azonban mi azt hisszük, hogy az ilyenmű dolgozások becsét nem annyira a tárgy, mint inkább a mód, melylyel előadatnak, határozza meg.» A spanyol anekdota Lessingé.

Maga a tárgyalás öt szakaszra oszlik. I. Az epigrammának eredete. II. Az epigrammák nemei egyenkint véve. III. Az epigrammák közönségesen. IV. Az epigrammák más nemzeteknél. V. Az epigrammák nálunk. Lássuk sorjában.

Az epigramma (*ἐπίγραμμα* = felirat) eredetét Lessing a régi emlék- és sírkövek feliratára vezeti vissza, Bajza ezt átveszi tőle és kibővíti, Herder módjára. «Midőn az embernek oly hatalom volt birtokában, hogy lelketlen márványra bízhatta gondolatai közlését, minden emlékjel új tehetséget, új életet kapott. Épületek, fegyverek, edények saját felírásokkal díszlettek. S íme ez volt kezdete azon poesisi alaknak, mely felírási nevét (epigramma, inscriptio, Überschrift) korunkig megtartotta, de oly változott jelentéssel, hogy ma igen kevés darabot lehetne saját értelemben *felírás*nak mondani. Mansit vox tantum, mond Vavassor, mutata significatione et potestate sua.»¹⁾

Ezután példát idéz régi művészi felíratra, így különösen a Herdertől is idézett híres simonidesi epigrammát a thermopylaei hősökre, melyet Cicero, Stollberg, Herder, Schiller, Tóth László és Kazinczy fordításában közöl. A fordításokat igen finom esztétikai érzékkel hasonlítja össze egymással; mindegyik ellen van valami kifogása, a görög egyszerű fenségét egyik sem találta el. És Kazinczy fordítását is meri gáncsolni: «Kazinczy nem minden szellem nélkül, de hímezve, következőleg nem simonidesi egyszerűségben és azonfelül oly elváltoztatással, mely a darabot a maga fenségéből vonta le.» De az értékezés folyamán ki fogja még engesztelni az «öreg urat.»

Az epigramma nemeinek osztályozásánál Herdert követi ugyan, de teljesen Lessing fejtegetései alapján, míg végre a negyedik osztálynál már belefárad Herder precizitásaiba és megelégszik az ismer-

¹⁾ Ez az idézet is megvan Lessingnél, de pontosabban: Facile intelligimus mansisse vocem mutata significatione et potestate vocis.

tetett négy osztálylyal, míg Herder hetet sorol fel.¹⁾ «Az epigramma költészet oly sok elágazásra oszlik el, hogy mindeniket bizonyos osztályzat alá vonni fáradságos dolog volna, s ha valaki tenné is, munkája alig lenne több, mint szókönyvi magyarázat». Ezt tette Herder, és Bajza helyesen cselekedett, hogy Lessingnél maradt.

Az epigramma első osztályába sorolja azt az esetet, a midőn «egy leírt tárgy, vagy elmondott történet után morális szentencia van függesztve vagy valamely hasznos észrevétel, élet, művészség vagy tudomány köréből.» A szentencia magában véve nem alkothat epigrammát. «A szentenciát csak kulcs gyanánt tekintjük, mely egy szép palotát nyit előttünk, hogy ezt minden részében szemlélvén, rendeltetését is áttalláthassuk. Az efféle didaktikai szentenciák és életregulák közönségesen epigrammai címmel tiszteltetnek meg, azonban a közvélemény ellenére is, ezen cím törvényszerűségét méltán kétségbe lehet vonni s azon kérdést támasztani, ha őket egyebeknek, mint egyedül száraz tanúságoknak lehet-e tekinteni.» Tehát már itt sem követi Herdert, a ki a görög anthológiából kiindulva, a Martialist dicsőítő Lessinggel szemben, az egyszerű szentenciát is epigrammának tekinti. «Eine solche Lehre, oder Bemerkung, mondja Lessing, wenn sie aus einem einzelnen Falle, der unsere Neugierde erregt hat, hergeleitet, oder auf ihm angewendet wird, kann den zweiten Theil eines Sinngedichtes sehr wohl abgeben, aber an und für sich selbst, sie sei auch noch so witzig vorgetragen, sie sei in ihrem Schlusse noch so spitzig zu gearbeitet, ist sie kein Sinngedicht, sondern nichts als eine Maxime.»²⁾ Bajza Horatius «utile et dulce»-jére hivatkozik és kimondja a merész axiomát, hogy «a poézisnak általában, még a didaktikainak is, főcélja a gyönyörködtetés», oly állítás, melyet Lessing, bármennyire gúnyolja a «Moralisieren» fogalmát, így nyíltan kimondani még nem mert. De látni fogjuk, hogy Bajza sem gondol szórakoztatásra, hanem a gyönyörködtetéstől megköveteli, hogy mindenkor «szívkepző», nemesítő legyen.

A szentenciához szükséges egy bizonyos kép vagy történet, a mely azt megelőzze s a melyre a költő a maga szentenciáját vonatkoztatja, különben csak «versus memoriales»-t ad. «Ezen képek, személyek, történetek előállításából támad az általunk úgynevezett *tárgy eleren jelenléte*. S ezek azok, melyek bizonyos tündéri színben felállítva kölcsönöznek a gondolatnak poétai formát.» A bővebb megokolást lássuk mind a kettőnél:

«Ha Vitkovitsnak Ördire írt epigrammját, csak néhány szavakat változtatva, így mondjuk:

Ötvened évében, ha ki leánykát vesz
feleségül
Az bizvást fogja mondani néki: flam!

«Wenn unser Wernicke zur Empfehlung einer milden Sparsamkeit geschrieben hätte:

Lieb' immer Geld und Gut, nur so,
dass dein Erbarmen
Der Arme fühl': und fieh die Armut
nicht die Armen

¹⁾ Herder: «Ammerkungen über die Anthologie der Griechen, besonders über das griechische Epigramm.»

²⁾ Lessing: «Zerstreute Bemerkungen über das Epigramm.» A következő Lessing idézetek, a mennyiben más forrásra utalás nem történik, mind ebből az értekezésből vannak véve.

hasonlólag jó gondolat leszen, s némelyeket kísértetbe fog ejteni, hogy epigrammák közé számítsuk, de az leszen-e, a mit Vitkovics irt?

Ötvenedik nyaradon lyánkát vettél feleségül:

Ennek ugyan bizvást mondhatod,
Ördi: fiam!

A különbség a kettő között csekélynek látszik, mégis amaz nem egyéb hideg, száraz észrevételnél, ez egy lélekkel és élettel teljes kép; az verse szedett gondolat, ez valódi epigramma. A kettő oly viszonyban áll egymással, mint a tapasztalt s világban forgott ember s egy pedans mondásai. Az történt dolgokat mond, melyek bennünket közönséges (általános) igazságokra vezértenek, ez sentenciákat, melyekhez még előbb dolgoknak kell történniök, hogy igazak legyenek.»

wäre es nicht ebenfalls ein sehr, so kurz als glücklich ausgedruckter Gedanke? Aber wäre es wohl eben das, was er wirklich an den spar-samen Celidor schrieb?

Du liebst zwar Geld und Gut, doch so, dass dein Erbarmen
Der Arme fühlt. Du fliehst die Armut, nicht die Armen.

Der Unterschied ist klein: und doch ist jenes eine kalte, allgemeine Lehre, und dieses ein Bild voller Leben und Seele; jenes ein gereimter Sittenspruch, und dieses ein wahres Sinngedicht. — Vielmehr ist einem Menschen von solchen Gefühle, oft nicht anders zu Mute, als einem, der sich mit einem feinem Weltmanne und einen steifen Pedanten zugleich in Gesellschaft findet: wenn jener Erfahrungen spricht, die auf allgemeine Wahrheiten leiten, so spricht dieser Sentenzen, zu denen die Erfahrungen in dieser Welt wohl gar noch erst sollen gemacht werden.»

Bajza tehát, a mint látjuk, ezt az egész fejtegetést szóról-szóra Lessingből vette át és csak Wernicke epigrammáját helyettesítette Vitkovicséval. Ép ezért igazságtalanságot követ el, a mikor közvetlenül a fentebbi után így folytatja: «Ugy látszik, *Lessing is* érezte a *jelenlét* becsét az epigrammákban, de csak mint mellékes dolgot tekintette». Aztán így bizonyítja állítását: «Mert midőn azt mondja, hogy Owen a maga epigrammaiban épen az a pedans, kiről most emlékeztünk, hogy verseiből nehéz egész könyvet fejszédülés nélkül olvasni, nem azt veti-e utána okul, hogy a phantásia szeretne minden reflexiót azon hirtelenséggel, a mint a szem olvas, bizonyos képre, vagy személyre alkalmaztatni s mert az reflexiók sokaságától elborítatván, nem teheti, végre sikertelen fáradozási közt elcsügged?» De hát, nézzük csak Lessing saját szavait: «Ich halte den, in allem Ernste, für einen starken Kopf, der ein ganzes Buch des Owen in einem Zuge lesen kann, ohne drehend und schwindlicht zu werden. Ich werde es unfehlbar, und habe immer dieses für die einzige Ursache gehalten, weil eine so grosse Menge bloss allgemeine Begriffe, die unter sich keine Verbindung haben, in so kurzer Zeit aufeinander folgen: die Einbildung möchte jeden gern, in eben der Geschwindigkeit in ein individuelles Bild verwandeln und erliegt endlich unter der vergeblichen Bemühung». De hát mi más ez, mint a Bajzától kívánt *tárgy eleven jelenléte* hiányának a korholása?

Epen úgy téves Bajzának másik bizonyítéka is, hogy Lessing a *jelenlétet* nem tartotta fontosnak, mert «az epigrammák multhatatlan requisitumait előszámálván, a jelenlétről hallgat s elégnek hiszi az *elmésséget, várást és megnyugtatóst* említeni.» Hiszen épen a «várás».

tudniillik az *Erwartung* az, a mit Lessing, a *jelenlét* érdekében az epigrammától követel! Lessing szerint az epigrammának két részből kell állania, az egyik elének állítja a tárgyat és felébreszti várakozásunkat (*Erwartung*, Bajzána *várás*), ez megfelel magának az emlékjeleneknek; a másik rész megfelel az emlékjel feliratának, mintegy kulcsul szolgál az első részhez, ez az *Aufschluss*. «Ich sage nämlich, mondja Lessing, das Sinngedicht ist ein Gedicht, in welchem *nach Art der eigentlichen Aufschrift* unsere Aufmerksamkeit und Neugierde auf irgend einen einzelnen Gegenstand erregt, und mehr oder weniger hingehalten werden, um sie mit eins zu befriedigen. Wenn ich sage «nach Art der eigentlichen Aufschrift, so will ich das Denkmal zugleich mitverstanden wissen, welches die Aufschrift führet, und *welches dem ersten Theile des Singedichtes entspricht.*» Lessing tehát még a definícióba is beleveszi a «tárgy eleven jelenlétét», vagyis a szemléletességet! És a midőn Lessing megvonja az epigramma nevét Pelisson következő soraitól:

Grandeur, savoir, renommée,
Amitié, plaisir et bien,
Tout n'est que vent, que fumée:
Pour mieux dire, tout n'est rien.

teszi azért, mert nélküli benne a szemléletességet. «Wo ist der einzelne, besondere Fall — denn ein solcher muss die Veranlassung sein — bei welchen der Dichter daraufgekommen ist, und den Leser darauf führet? Hier ist nichts als ein blosser Gedanke, bloss der eine Theil.» És ha Bajza azt mondja Owenről, hogy «tompá volt érteni a jelenlét becsét», csak ismétli a kifogást, a mit Lessing emel ellene, hogy elhagyta az *Erwartung*ot és merő moralizációkat adott! És Bajza is *Martialis*-szal állítja szembe *Owent*, miként Lessing.

«*Martial* egy azok közül, kik a didaktus költő nevét méltó jussal érdemlik¹⁾ s ime épen *Martial*ból tudtak legkevesebb *sententiát* kihalászni az *aetas lutea* vizenyős moralistái. Miért? Mert nála a moral ritkán jelenik meg a maga mindennapi mezitelen alakjában, mert ő szavak által nem tanít, de példák által igen. Nála a tanulság a történetekbe van fonva. Nem nyilván-e, a mit Lessing mond, miként a beszéd az illetén alkalmaztatás által mozgást és életet nyer?»

«Hingegen ist das *Moralisieren* gerade zu, des *Martials* Sache garnicht. Obschon die meisten seiner Gegenstände sittliche Gegenstände sind, so wüsste ich doch von allen lateinischen Dichtern keinen, dem sich wenigere Sittensprüche wörtlich entziehen liessen, als aus ihm. Er hat nur wenig Sinngedichte von der Art, wie das Angeführte an den *Decianus*, welche sich mit einer allgemeinen Moral schlossen. Seine Moral ist ganz in Handlung verwebt und er moralisiert mehr durch Beispiele, als durch Worte.»

Sőt kissé elidegenítő, mikor ezután Bajzától a következőt halljuk:

¹⁾ Itt még közbeszúrja Bajza, *Martialis* obscenitásának védelmére, hogy «az úgynevezett obscenák csak a gyermek kezében veszedelmesek, az érett ember látni fogja, miként van bennök a vétek nevetségessé, utálatossá téve és iszonyodva fog belőlük tanulságot venni.» Ezt a gondolatot, melyet szintén Lessing *Martialis*-védelméből merített, később még sokszor fogja felhasználni a francia drámák érdekében és a német kritikuskok ellen!

«Vajjon nem azért-e így (t. i. azért hagyta volna el Lessing a *jelenlétet* s megelégedett a *várás, megnyugtató és elmésség* hangoztatásával), mert ő az elmés nemben tudott szerencsésen mozogni? mivel a görög anthologia valódi epigrammáinak, melyekben többnyire nincs elmésség, de eleven jelenlét majd mindenütt, adni a koszorút, annyit fogott volna tenni, mint azt ön fejről tépni le.» Hiába teszi hozzá, mintegy mentegetőzésekül, hogy «kedvetlen dolog oly férfúró, mint Lessing, mondani, hogy önség botlasztá meg ítéletében; de az igazság mindenfelől van», az igazság, mint láttuk, nincs Bajza pártján, s ezúttal éppen őt botlasztá meg ítélete. Külömben ez a fegyver, melyet itt Bajza Lessing ellen fordít, szintén a Lessingé. Ő használta először Corneille ellen, a ki szerinte azért módosította Aristoteles szavait, hogy a drámának «félelmet és részvétet» kell gerjesztenie, így: «félelmet vagy részvétet», mert az ő drámái mind csak az egyik feltételnek felelnek meg: «Aristoteles sagt: die Tragödie soll Mitleid und Furcht erregen, Cornielle sagt: o ja, aber wie es kommt, beides zugleich ist eben nicht immer nöthig; wir sind auch mit einem zufrieden; jetzt einmal Mitleid ohne Furcht; ein andermal Furcht ohne Mitleid. Denn wo blieb ich, ich der grosse Corneille, sonst mit meinem Rodrigue und meiner Chimene? Die guten Kinder erwecken Mitleid, und sehr grosses Mitleid, aber Furcht wohl schwerlich. So glaubte Corneille und die Franzosen glaubten es ihm nach.» (H. D. 81. Stück.)

(Folyt. köv.)

(Budapest.)

PATAI JÓZSEF.

HAZAI IRODALOM.

Melich János: A magyar szótárirodalom. Első füzet: A legrégibb szójegyzékektől P. Páriz szótáráig. Különnyomat a Nyelvtudományi Közleményekből. Nyelvészeti Füzetek 46. szám. Budapest, 1907. Athenæum. 8-r. 197 l. Ára ?

Szótárainknak bírálatos és oknyomozó története eddig nem volt; a M. T. Akadémia 1845-ben hirdetett ugyan pályázatot megírására, de ez a pályázat meddő maradt. A mit nyelvészeti irodalmunk ezen a téren ez előtt és után felmutatott, az vagy könyvészeti felsorolás, vagy egyes szótárak története, vagy pedig elméleti fejtegetés a szótárak feladatáról és céljáról. Olyan dolgozat, mely az összes magyar szójegyzékek és szótárak keletkezését és egymáshoz való viszonyát tárgyalja, nem jelent meg. Erre a feladatra vállalkozott Melich János és kutatásainak eredményét P. Páriz szótáráig — bezárólag — a czimbéli könyvben adta közre.¹⁾ Dolgozatában a következő eljárást

¹⁾ Bő kivonatát adta a Nyelvt. Közleményekben megjelent cikksorozat alapján *Laczkó Géza* a Magyar Nyelv 1906-i évfolyamában (2: 399, 433.).

követi. Mindenekelőtt azt kutatja, mi módon keletkezett minden egyes szótár; keresi az indítóokokat írójának életében: iskoláztatásában, tanulmányaiban, hivatásában; azután korának szükségleteiben, melyek első sorban a tanítás módszerével, nevelési elveivel vannak szoros kapcsolatban. Kimutatja, hogy minden szótárnak szükségképen miért kellett olyanná lennie, a milyen volt, mik voltak okai elterjedésének, majd elavulásának. Ilyenképen a szótárak története valósággal kibővül a nyelvtanítás elveinek és módszereinek változatos képévé lesz, melybe a szótárak szerves részként beleilleszkednek. A középkori tanítás módszerének utolsó maradványait látjuk a szójegyzékekben, nomenclaturákban; feltűnnek az erasmista törekvések; majd az olasz realencyclopaediák: Papias, Hugutius, Balbus és Calepinus hatása; a német humanizmus: Dasypodius, Sturm iránya és Comenius elvei — símulva a kor követeléseire, egyre tökéletesedve fejlődnek előttünk szókészletünk kincstárjai a kezdetleges jegyzéktől P. Páriz utolsó kiadásáig, mely korához képest már meglehetősen teljességgel mutatja be nyelvünk gazdagságát. A szótáraknak a maguk korába való ez a beállítása egyik főjelessége a munkának, mert csak így látjuk a szótáraknak igazi jelentőségét, mint koruk közműveltségének egyik megnyilatkozását. Őszintén sajnálhatjuk, hogy a szerző nem kapcsolta össze a szótárak történetét a nyelvtanokéval, mely szorosan összetartozik vele; a nyelvtanítás fejlődésének képe csak így vált volna teljessé.

Legfontosabb és nyelvtudományi szempontból legérdekesebb oldala a könyvnek a szótárak forrásainak, egymáshoz való viszonyának a megállapítása, mely a legaprólékosabb egybevetésnek, fáradságos szövegösszehasonlításnak, valóságos «szeges» munkának az eredménye. Bizonyára ez volt a dolgozatnak legnehezeze, mert ezernyi adat megfigyelésén, apró szótári czikkcskék elemzésén, igen gyakran a betűk útvesztőjébe rejtőző sajtóhibák megfigyelésén alapszik. Az eredmény mindenesetre megéri a ráfordított fáradságot, mert most teljes világossággal áll előttünk szótáraink családfája, mely rövid áttekintésben a következő:

A) Szójegyzékek.

a) a könyvnyomtatás kora előtt: 1. a *Beszterczei Szójegyzék* és 2. a *Schlägeli Szójegyzék*. Mind a kettő 1415 előttről való, az előbbi az utóbbinál egy-két évtizeddel idősebb. Több másolat közvetítésével egy forrásra vezethetők vissza.

b) a könyvnyomtatás korából: 1. *Murmellius* szójegyzéke 1533. Krakkó. Német betűi miatt¹⁾ nálunk nem terjedt el. Magyar szövegét Erasmus egy hive írhatta, talán Komjáthy Benedek.

¹⁾ Érdekes, hogy Kassai József (Szókönyv 1:12.) «lengyel» betűnek mondja.

2. *Pesthy Gábor*: *Nomenclatura sex lingvarum*. 1538. Bécs. Csak magyarja való Pestlytől. Négy kiadása közül nyelvészeti célra az első használandó; a többiben sok a sajtóhiba (1550, 1561, 1568). Német betűi miatt ezt sem használták nagyon nálunk, de járta német és cseh iskolákban.

3. *Szikszai Fabricius Balázs* *Nomenclaturája*. Kilencz kiadása volt, melyek következőképen csoportosulnak: 1590, 1592 [lappang], 1593 Debreczen; — 1597, 1619 Debreczen; — 1602 Sárvár, 1630 Bártfa, 1629 és 1641 névtelenül Bécs. A szókészletből kimutatható Marmellius hatása; sokat gyűjtött Szikszai a nép között is. Későbbi szótárainkra nagy hatással volt.

4. *A szebeni nomenclatura* 1629, nagyjában Szikszai könyvén alapszik.

5. *Comenius Amos* *Abecedariumai* 1630 Pápa, 1681?, 1694 Lőcse, 1695?, 1697 Lőcse. Ezek a szójegyzékes elemi olvasókönyvek ki- szorítják a nomenclaturákat.

6. *Vocabularium trilingve* 1709, Szeben. Ismeretlen, de minden bizonynyal erdélyi származású magyarítója jól ismerte Szikszait és Comenius műveit. Nyelvjárástörténeti becse van.

B) Szótárak.

a) olasz hatás alatt keletkezettek: 1. A *Schlägli Hor- tularium*, ismeretlen szerzőtől 1420 és 1433 közt. Latinjának forrása Papias, Hugutius vagy Balbus. Az Ehrenfeld-kódex mai kéziratánál régibb.

2. A *Gyöngyösi Szótártöredék* a XVI. század közepetájáról. Öt másoló munkája, kik valószínűleg mind a gyöngyösi Szent-Ferencz- rend szerzetesei voltak. Latinjának forrásai Papias, Balbus és Calepinus- nak valamely 1544-előtti kiadása.

3. *Calepinusnak* magyar értelmezésű kiadásai. Ezek közül tíz- nyelvű értelmezéssel az 1585-i, 1586-i, 1587-i, 1588-i Lyonban, az 1594-i Genfben került ki sajtó alól; valamennyi puszta lenyomata az 1585-i, első lyoni kiadásnak. A baseli kiadások (1590, 1598, 1605, 1616 és 1627) tizenegynyelvűek; ezekben a névtár külön van, szövegük rosszabb. A szerzőség dolgában Melich sem tudott többet kideríteni, mint a mennyit Szily Kálmán tanulmányában kimutatott. Valószínűleg Szántó (Arator) István volt a főszerkesztő, a ki a munkán talán egy, talán több rendtársával megosztzott. A magyar szöveg Marmelliusra és Szikszai Fabriciusra utal, de a források részletes kimutatása csak akkor lesz lehetséges, ha a szótárból új, bírálatos kiadás készül. Nyelvtudo- mányi szempontból csak a lyoni és genfi kiadások, pontosabban az 1585-i lyoni kiadás használandó.

4. *Szamosközy István* szótártöredéke 1512—1608 közti időből. Önálló, független s ezért értékes munka; sajnos, hogy csak kis töredék, a többi vagy elveszett, vagy lappang. Latinja egy magyar értelmezé- seket nem tartalmazó Calepinusból való.

5. *Verancsics Faustus* ötnyelvű *Dictionariuma*, Velence 1595. Szintén minden tekintetben önálló, eredeti és becses alkotás. Újabb- ban kiadta P. Thewrewk József Pozsonyban 1834-ben; hű és pontos le- nyomata az eredetinek. Verancsics művén és részben Calepinuson ala-

pulnak a következő, nyelvtudományi szempontból nem értékes szótárak: *Baldi* 1617 előttről; *Loderecker* 1605; *Megiser* 1603 (Verancsics, egy baseli Calepinus, Beythe növényteni szakszótára és egy eddig ki nem derített forrás alapján); és *Henisch* 1616 (*Megiser* alapján). — Megjegyzem, hogy *Loderecker* szótára megvolt Zrínyi Miklósnak, a költőnek könyvtárában is. Sajátkezűleg írt jegyzékében a IX. csoport 20. száma alatt ugyanis olvasható: «*Dictionarium semptemlingue Latine, Italice, Dalmatice, Germanice, Ungarice. Liber oblongus, tennis et lacer.*» A leírás csakis *Loderecker* szótárára illik. (Kende: *Bibliotheca Zrinyiana*. Wien, 1893).

6. A *brassai latin-magyar szótártöredék* a XVI. sz. végéről és a XVII. sz. elejéről. Értékes erdélyi nyelvjárásemlék.

b) német hatás alatt keletkezett szótárak: 1. *Szenczi Molnár Albert Dictionariumai*. Ez az egész tanulmányunk szerintem legszebben és legjobban megírt része. A szerző kimutatja, hogy Sz. Molnár Albert a módszerben Dasypodiuszt követte; szótára latin-magyar részének latinját Calepinusból, Stephanusból, Frisiusból és mások munkáiból vette; magyarját részben Calepinusból, Szikszai Fabricius 1597-i kiadásából, talán Károlyiból; részben, s ez nagy érdeme, saját gyűjtéseiből, korának könyveiből. Ezzel a szerző megcáfolja azt az elterjedt halvéleményt, mintha Sz. Molnár Albert szótára Calepinus értelmezéseinek pusztá kivonata volna. Az ő szótára az *első magyar latin szótár*. Míg élt, három kiadáson át (1604, 1611, 1621) egyre bővít, javítja szótárát. 1611-ben fölveszi a görög nyelvet is művébe, ezzel megalkotja irodalmunkban az első, és 1857-ig az egyetlen görög szótárt; ebbe a kiadásba iktatja bele, kora tanítói módszerét követve, a szólásokat és közmondásokat is Baranyai Decsi Csímor János Adagiái nyomán. Legjobb és a magyar szavak helyesírása tekintetében leggondosabb a harmadik, 1621-i kiadása. Halála után még két kiadása jelenik meg: az 1644—45-i és az 1708-i, melybe Beer Kristóf iktatja bele a német nyelvet is.

2. *Erdőbényei Deák János* Janua ja 1634?, 1641?, 1654, 1694, 1702. E gondos kis szótárka, melynek nagyobb nyelvészeti értéke nincs, Molnár szókészletén alapul.

3. *Comenius-Tsaholci-Bihari* «*Index vocabulorum*» 1647 és 1649. Értékes, önálló munka; szókészlete erdélyi. Calepinus és Molnár hatása legfőképpen a tulajdonneveken mutatható ki.

4. *Comenius Lexicon januale*-ja. 1652. A szótár magyar értelmezései három putaki tanár: Kapossi Pál, Szántai M. és Helembai S. munkája. Nyelvtörténetileg nem elsőrendű, de mégis értékes mű.

5. *Wendelinus Medulla Latinitatis* a. 1646. Magyar értelmezője valamely gyulafehérvári tanár volt, talán maga Geleji Katona István.

6. *Pápai Páriz Ferencz* Dictionariumai. Páriz is, mint Molnár Albert, egész életén át foglalkozott szógyűjtéssel. A magyar-latin rész Molnár Albert szótárának megfelelő részének mása; a latin-magyar rész azonban P. Páriz önálló alkotása. Ezért nem is egyezik a kettőnek magyar szókészlete. Nyelve általában a XVII.—XVIII. századi erdélyi magyar köznyelv. Igen fontosak szótárában az «*antique*» jelzésű szavak, melyek mind székelyek. A székely nyelvet ugyanis korában régiebbnek tartották a magyarnál. Nyomtatott forrásokul Molnáron és részletesen ki nem mutatható olvasmányain kívül szolgált a Comenius-Tsaholci-

Bihari-féle index és Wendelinus Medullája. Calepinus hatása nem mutatható ki. Életében csak az 1708-i, lőcsei, kiadás jelent meg. Az 1762-i, nagyszombati, úgynevezett jezsuita kiadás, alig tér el az elsőtől. 1767-ben adja ki újra Bod Péter, Páriz saját jegyzeteiből és német értelmezéssel bővítve, több taldalékkal és függelékekkel. Ennek lenyomata, jobban mondva címlapkiadása, az 1782-i szebeni kiadás. Az utolsó, 1801-i pozsonyi-szebeni kiadása Eder József Károly gondozásában jelent meg. Bővítései közül legfontosabb, hogy sok új keletű, tudománybeli műszó került bele, ezen kívül több *sicul. székely* szó jelzésű székely tájszó.

7. *P. Páriz követői:* a) egy ismeretlen szerzőjű *Toldalék*, 1794—97 közt jelent meg; csak könyvészeti értéke van. — b) *Sándor István Toldaléka* 1808, mintegy kiegészítésként P. Páriz hiányainak: táj-szavak, közsavak, Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárából való új szavak, régi szavak kódexekből és régibb íróinkból. Szerintem Sándor István csak annyiban sorolható P. Páriz követői közé, mert az ő hiányaiból indul ki, különben sem irányára, sem felfogására nem követője. Már nem iskolai, hanem tudományos szótárt akar szerkeszteni a magyar szókincs teljes feltüntetésére. Nem osztom Melich nézetében, hogy «a nyelvújítás szavaiból [Baróti Szabóéit kivéve] alig-alig vett föl valamit». Epen az Előbeszédben mondja: «... azon Szavakat is felvettem, melyeket némeily ahoz értő Tudósink tsak imént vezettek be Könyveinkbe... az általam szerzett új [szavak közül]... meglehet, hogy egygykét... a' most említendőék közé... bétsúszott.» Feltűnő, mennyi új természettudományi szó van a Toldalékban; alig csalódom, ha forrásukat Földi Rövid Kritikájában és Természeti történetében, vagy legalább is Márton 1800-i szótárában keresem. Továbbá igen figyelemreméltók azok a szavak, melyeket R. betűvel jelez; ez nála annyit jelent, mint «Régi Szó». De közelebből vizsgálva ezeket a szavakat, azt vesszük észre, hogy nagy részük nem más, mint kikövetkeztetéssel elvont fő, melyet úgy tekint, mintha régen használatban volt szó volna. Ebben én közvetlenül a Debreczeni Grammatika hatását látom (vö. Nyr. 33: 211), mely az ilyen «gyökerek»ről azt mondja, hogy «elvesztek, ma már nincsenek meg». Különösen a következő R-es szavak ilyenek: *alkony*, bék, békes, *dúcs*, dúz, *egyed*, ék, fegyház, futam, hangó, hij, hol (= aurora), hon, hű (= frigus), ig, ind, izz, kanyar, kellem, kenýű, kovats, lúg (= lucus), mag (= altitudo), meg (= post), mez, mogv, olu, repni, rom, szor, tegett, tékony, tetem, tév, tsek, tsir (vö. Bugát: *csir-bur*), töm, vét, ön (huszonöt évvel Széchenyi ön-je előtt), ür, üz, lobni, tat, telep. Én azt hiszem, hogy Sándor István Toldaléka nem itt, hanem Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárának csoportjában s más szempontok szerint tárgyalandó. — c) *Cellarius Kristóf* Liber Memorialisa Bél Mátyás magyar értelmezésével, igen sok kiadásban 1719-től 1827-ig. A magyar szókészlet P. Páriz 1708-i kiadásából való. Nyelvészeti szempontból értéktelen. Átdolgozta később *Budai Ezsaiás* 1785—1831-ig több kiadásban. Magyar szókészletének értékéről Melich nem szól, ép így *Mokry Benjamin* Etymologiai Lexikonáról sem (1823). — P. Páriz magyar szókészlete került bele *Jambressich* latin-horvát (1742), *Bernolák* latin-tót, valamint a *budai* latin-oláh szótárba (1825) is.

Mindent összevéve, Melich könyvét igen nagy nyereségnek kell mondanunk nyelvészeti irodalmunkra. Nemcsak a kérdésre vonatkozó tömérdek anyag egybegyűjtése, bírálatos egybevetése és sok eddig vitás, vagy hibásan felfogott kérdés tisztázása miatt, hanem azokért a kitérésekért is, melyekre fejtegetései alkalmat adnak. Ilyen a bevezetésben a *szótár* szó története; a szótárak felosztása tudományos szempontból; a középkor külföldi szótárainak jellemzése; a szótárak kapcsolata a tanítás elveivel stb. Megtörténik ugyan néha, hogy a számtalan adat felsorolása közben az előadás itt-ott összekúszalódik, vissza-visszatér már elintézett pontokra, de általában véve nemcsak mindig érdekes, hanem sokszor élvezetessé is válik, mikor történeti áttekintéssé, korrajzzá szélesedik. Reméljük, hogy e fontos tanulmánynak folytatása és befejezése nem sokáig várat magára.

(Budapest.)

TOLNAI VILMOS.

Kolosvári Aladár: Arany János élete. Második kiadás. Mezőtúr, 1907. 8-r. 188 l. Ára 3 K.

Minden ízében szerény könyv. Egyszerű, szinte szegényes a kiállítás; második kiadásnak nevezi szerzője, noha első alakjában, ezelőtt tíz évvel, 50 lapos program-értekezés volt;¹⁾ végre pusztán a tanuló ifjúságnak szánta, előre lemondott arról a dicsőségről, hogy a tudományos bírálat a maga szigorúbb mértékével értékelje. Ez a szerénység megérdemli, hogy méltányoljuk s ne kutassuk benne azt, a mit máskülömben egy új Arany-életrajztól Riedl finoman elemző nagyszabású essayje és Gyöngyösi Lászlónak száraz, de adatokban gazdag könyve után joggal várhatnánk.

Így sem szólhatunk túlságos elismeréssel a munkáról. Bővülését nem az újabb adatok fölhasználásának köszönheti, mint inkább annak, hogy Arany költészetét részletesen tárgyalja, s hogy beleiktatott művébe egy pár maga szerezte, de kisebb értékű adatot. Szerkezete világos, átlátszó, de annyira, hogy tulajdonképen nem is nevezhető szerkezetnek: két nagy részre oszlik, az első Arany élete az időrend fonalán, a második Arany költészete műfajok szerint méltatva, közben három rövid, pár lapos fejezet, melyek közül kettőre nem volt szükség (*Aranyné, A csonkatorony*), a harmadikat *Arany jelleme*, nem így s nem ilyen terjedelemben kellett volna megírni (hat lapon Arany költeményei alapján fejt ki Arany jellemét). Arany költészetének méltatása is rendszertelen s különösen lírájának jellemzése rendkívül vázlatos és

¹⁾ Megjelent a mezőtúri főgimn. értesítőjében 1896/97. 15—66. l. Ismertetését olv. EPhK. 1898 : 603—604. l. Kelemen Bélától.

főlütetes. Elbeszélő költeményeit ha nem is jobb rendben, de részletesebben és — a tartalmuk bemutatását tartván főföladatának — értelmesebben ismerteti.

Ezzel szemben több dicsérettel emlékezhethünk meg stílusáról. Messze áll a művésztől s nem elég egyenletes, néha színtelen, másutt nehézkes, általában azonban élénken és folyamatosan beszél el, s nemcsak akkor, midőn Aranynak nem túlságosan érdekes, de azért változatos és mozgalmas pályáját rajzolja, hanem akkor is, mikor munkásságát ismerteti. Iskolás fiúknak szánt munkában ez elég érdem, s ha, a mit őszinte szívvel kívánunk, nagy olvasó közönsége lesz, ezért első sorban ügyes tollának köszönheti. A mint azonban itt-ott mélyebbre akar szántani, s rövid esztétikai vagy pszichológiai elemzéseket kísért meg (a lírikus és epikus alkotás különbsége, 31. l.; a *genier*ről 15. l.; a francia alexandrinus és Zrinyi-sor összekeverése 166. l.: a *szép* meghatározása 115. l.; a humor Arany költészetében 114. l.), könnyen téved a tartalmatlan frázisok hálójába, vagy — nem lévén eléggé tájékozott az illető tudomány-ágakban — rosszul fogalmazott, sőt téves nézeteket hirdet.

Két tévedését azonban nem tudjuk menteni, sőt az egyiket még magyarázni sem. A *Toldi estéje* «az 50-es évek hangulatát fejezi ki» (165. l.): ez az egyik. Érthetetlen, hogy mondhat ilyent Arany életírója, mikor közismert dolog, hogy Arany mindjárt a *Toldi* jutalmazása után hozzá kezdett a *Toldi estéjéhez* s a költemény még a szabadságharcz kitérőse előtt (1848 márcziusában) elkészült. A másik állítását, «Arany nem volt lírikus» (51. l.), szinte sajtóhibának tartanók, «szerelmi lírikus» helyett, bár így a kifejezés nagyon útszéli.

Az irodalomtörténet is talál a könyvben egy pár ismeretlen adatot, főképen Arany szalontai tartózkodására vonatkozólag, de ezeknek az adatoknak igazi fontosságuk nincs.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Mahler Ede: Babylonia és Assyria. Budapest, Magy. Tud. Akadémia kiadása, 1906. 8-r, 370 l.

Népszerű tudományos irodalmunk egy valóban értékes művel gazdagodott. *Mahler Ede* tollából vettük az érdekes kötetet, mely hivatva van egy nálunk igen elhanyagolt szakba bevezetni a művelt olvasó közönséget.

Assziriológiával hazánkban alig foglalkozott valaki ez ideig. Egyes hírlapi czikkeken, fordításokon kívül vajmi keveset produkáltak e téren. Nem így a művelt Nyugat. Ott az olvasó közönség *upper ten thousand*-je érzi e szak roppant jelentőségét, éber figyelemmel kíséri felfedezéseit. Példa rá a híres *Babel-Bibel* kérdés. Az assziriologia szükséges az ókori történelmi kutatásokhoz és teljesen nélkülözhetetlen a vallástudomány fejlődésével foglalkozónak. Az asszír-babi-

loniai kultúra kihatott az egész világ művelődésére. Időbeosztásunk tőlük ered. Babonáink egy részét tőlük örököltük. A biblia is hozzánk kapcsol, mert, mint *Bezold* mondja, az asszír ékiratok a szentírás, különösen az ótestamentum exegesisére bírnak nagy fontossággal. A sémi nyelvtudományban előkelő helyet foglal el az asszír nyelv, mint a legrégibb sémi irodalom nyelve. — A mi egyetemeinken, hol az összehasonlító sémi nyelvészet mostanig igen el volt hanyagolva, ügyet sem vetettek az assziriológiára, melynek ma sincs még külön tanszéke. Akkor kezdett csupán egy kis fény derengeni az assziriológiát fedő homályban, mikor néhányan elkezdtek bolygatni a sumírturáni rokonság kérdését. Nemzeti hiúságunknak hízelgett az ókor e legrégibb kulturnépével való atyafiság elmélete. A szó valódi értelmében Mahler az első magyar assziriológus. A mit ő előtte írtak e szakban, az csak műkedvelő munka.

Könyve megérdemli, hogy behatóan foglalkozzunk vele. Stílusa könnyen érthető, világos. Lelkiismeretesen igyekszik felölelni az egész tárgyat, már a mennyiben ezt a könyv terjedelme megengedi. Az általános bevezetésben jó benyomást tesz az olvasóra a források kimerítő ismertetése és azok helyes értékelése.

A modern történelmi kutatások egyik legnagyobb büszkesége, hogy Babilonia és Asszíría történelme immár teljesen szolid alapra van fektetve. Felszakadoz a kód, melyen át annyi ideig csupán homályos körvonalakban láttuk az emberiség egyik legérdekesebb és legősibb kultúrájának képét. A görög történetíróktól, *Herodotostól*, *Abydenostól* nem kérdezzünk már. A Kr. e. III. században élt *Berosus*-nak, a babilonai papnak, töredékekben fennmaradt művei sem tartalmaznak többé ellenőrizhetetlen adatokat. E régi kultúr-népekről tiszta fogalmat alkothatunk, ismerjük szokásaikat, irodalmukat, történelmüket, erkölceiket és vallásukat. Az ékiratok sokaságából folyton érdekesebb adatok birtokába jutunk. A szerző nem kicsinyli a régi forrásokat, melyekből az ékiratok megfejtése előtt a történész Babilonia és Asszíría történelmét összeállította. Elismeri, hogy a szentírás jó szolgálatokat tesz. Izrael és Juda országainak babiloniaiakkal és asszírokkal való érintkezése folytán több értékes adatot szolgáltat. Kivált a nehezen kibetűzhető tulajdonneveknél fordult elő, hogy a biblia segítette a kutatót az olvashatatlan név rekonstruálásához.

Mind e mellett a tudományos kutatás céljára többet ér néhány Babilon és Ninive romjai alól kiásott ékírásos cserép vagy kódarab, mint a hellén történetírók kevésbé megbízható adatai. Hogy a babilon és asszír történelemmel foglalkozónak mindenben éles kritikát kell gyakorolnia, az csak természetes. Az európai múzeumokban főlhalmozott anyag igen tekintélyes és még folyton találunk újabb meg újabb föliratokat, ékírásos cseréptáblákat. A már meglevő anyag sincs még mind teljesen megfejtve és feldolgozva. Legutóbb *W. L. King* most megjelent művében (*Studies in Eastern History* II—III. köt.) sok érdekes új felfedezéséről ad számot, melyet a *British Museum*ban tett. Többek között megállapíthatni véli, hogy a bibliai *Amraphel Hammurabival*, a híres törvényhozóval azonos s hogy az utóbbi Kr. e. 1900 körül uralkodott, nem pedig 2200—2100-ban, a mint idáig hitték volt.

Rég elporladt nép szellemi termékei új életre kelnek. A polgár

magánéletére, a család erkölcsére olyan bő adatokkal rendelkezünk, hogy asszír-babiloni társadalmi állapotok mibenlétéről túrhetően hű rajzot nyerünk. Nagy fontossággal bírnak az évkönyvek, dicsérő feliratok, harci történetek csoportjaira oszló király-feliratok. A magán szerződések a társadalmi viszonyokra vetnek világot. A Bábelhez nem messze levő *Hillában* felásott, ú. n. *egibi* táblácskák a pénz és mérték-rendszerről tájékoztatnak. A bennök foglalt dátum a kronológiára is becses. A legrégibb időkg engednek visszapillantást az ú. n. építési okmányok, melyek paloták, templomok javítási, építési munkálatairól szólnak. A *Tell-el Amarna*-i agyagtáblácskák III. és IV. *Amenofisz* király korából származó levéltár maradványai. Sokat tanulunk belőlük az 1400 évvel időszámításunk előtti kor művelődési viszonyairól. Látjuk belőlük, hogy az egész előázsiai kultúra babilonai alapokon épült fel. Megtudjuk, hogy Kelet diplomatai nyelve akkoriban sémi-babilonai volt. A meghódított tartományok helytartói, a Babilon, Asszír, Egyiptom királyai szintén ez idiómát használták egymás közti levelezésre.

Mahler a rendelkezésére bocsátott helyet tekintve, érdekesen ír az asszír irodalomról — bár mi ennek a themának sokkal több tért szeretnünk volna adni. Az asszír irodalomtörténetet ismereteink mai állapota nem engedi egész behatóan tárgyalni. Lépten nyomon megszakad az összekötő fonál. A műveknek jó része töredék, sok a folytonossági hiány. Jól mondja *Bezold*: «Indessen gründet sich dieses Urteil auf einen durch die bisherigen Ausgrabungen in Westasien und durch die Lückenhaftigkeit des zutage geförderten und allgemein zugänglichen Materials nur allzu unebenen Boden». (*Die Orientalischen Litteraturen. Die Kultur der Gegenwart.* VII. 40 l.)

A babilon-asszír irodalom a régi *sumír* kultúra alapján épült fel. Eredeti nemzeti irodalom nem támadt. Modern értelemben vett irodalomról különben nem igen beszélhetünk. Az ő szellemi termékeik nem is viselik írójuk nevét. Irodalomtörténet nevek nélkül?

Az egyetlen kimerítőbb munka, *Weber* irodalomtörténete, ezért nem mondható szoros értelemben igazi irodalomtörténetnek.¹⁾ Egyetlen egy író vagy költő neve sem jutott el hozzánk. Történelmi feljegyzéseiket valódi tudományos történetírásnak a legjobb akarattal sem nevezhetjük. A legtöbb asszír mű száraz adathalmaz. Képviselve van majdnem minden irodalmi műfaj, kivéve a drámát és a zeneelméletet. Költészeteket a bibliából jól ismert parallelismus jellemzi. Bibliai zsoltárookra emlékeztetnek hymnusaik. Néhányat idéz is *Mahler*. Lendületesek, fenséges hang csendül meg bennök. Vannak imáik, melyekben magasztos és tiszta vallásos érzés nyilvánul. Például ilyen a következő ima:

Istenem, teremtőm,
Ragadd meg karomat!
Vezesd szám leheletét
Kormányozd kezemet,
O világosság ura! (268. l.)

Meglepőek ezek a sorok, ha tudjuk, hogy egy sok istent imádó ember ajkain fakadtak.

¹⁾ Die Litteratur der Babylonier und Assyrier. Ein Überblick (Leipzig 1907.) 312 l.

Az asszír philologia legtöbbet vitatott kérdését, a sumírt, részletesen tárgyalja Mahler. Az assziriológusok már évek óta vitatkoznak arról, vajjon a sumír nyelv, a mely számos fölíratban és egyéb irodalmi emlékekben maradt fenn, valaha élő nyelv volt-e, vagy pedig csak a sémi-jellegű babiloniai nyelvnek egy mesteres nyelvjárása, a melyet egy papi iskola használt? Ennek az utóbbi elméletnek legbuzgóbb védelmezője Halévy, de a legtöbb assziriológus manapság az ellentáborba tartozik.

A sumír nyelv hovatarozandóságának megállapítása még mindig megoldatlan kérdés: «Ma az assziriologia legkiválóbb képviselői, így fejezi ki magát Mahler, azon a párton vannak, a mely a sumír nyelvnek az ural-altáji nyelvekkel való összefüggését kereken tagadja.» (77. lap.)

Winckler szerint csak annyit tudunk a sumír nyelvről, hogy az a sémi nyelvektől egészen eltérő agglutináló nyelv, mely lényeges alkatában a török nyelvekhez hasonló. (Helmolt: *Weltgeschichte*. Leipzig, 1901. 6 l.) Mahler ezelőtt pár évvel sorra megkérdezte az assziriologia legkiválóbb művelőinek véleményét a sumír kérdésről. Ezeket az előbb már közzétett véleményeket egy Bezold, Oppert, Hommel, Delitzsch, Zimmermann, Pinches, Sayce, Halévy-ét mind feltalálja itt az olvasó. Mahler elég tért szentel Hommel nézete ismertetésének, ki hisz az ural-altáji sumír rokonságban. Hommel török-sumír szöveggyeztetései valóban meglepőek. Ilyenek például a sumír *adda*, a török *ata*, a magyar atya, a sumír *anna*, a török *ana*, a magyar anya. A sumír *ugul*, a török *oghul*, a magyar fiú. A sumír *dingir*, a török *tengir*, a magyar Isten. A magyar kutatók, kiket szintén kikérdezett a szerző, nevezetesen Nagy Géza és Galgóczy János, a sumír nyelv ural-altáji rokonsága mellett érvelnek.

A sumír szókinész, így nyilatkozik Nagy Géza, épen a nyelv legősibb alkatelemeihez tartozó részében félreismerhetetlen kapcsolatot tüntet fel az ural-altáji vagy turáni nyelvekkel. Ezen kapcsolat kiterjed egyes nyelvtani elemekre is. Ezzel szemben jegyzi meg Mahler, vannak oly turán-ellenes nyelvszerkezeti sajátságok, melyek semmi esetre sem fordulhatnak elő turáni nyelvben.

A turánias és turán ellenes jelenségeknek összeegyeztetése és megmagyarázása a jövő sumirológiájának lesz legfőbb feladata. Mahler maga nem kockáztat véleményt erről a minket kiválóan érdeklő problémáról: «Nagyon is óvnék e kérdést illetőleg ez idő szerint végleges véleménytől már csak azért is, mert a tudomány mai álláspontjánál föltevéseknél egyebet aligha juttathatunk kifejezésre.»

Szerző jó áttekintést ad az asszír-babiloniai mythológiáról. Betűrendben veszi sorra az egyes isteneket. *Anu*-val az istenek atyjával és királyával, az asszír *Suppiter*rel kezdi. Női felét — több asszír-babiloniai istennek van ilyen női mellékalakja — *Antunak* hívták. Rendesen az asszír istennév mellé odateszi annak sumír megfelelőjét. Így *Bel* sumíru *In-lil* az ég és a föld ura. A babiloniak és asszírok vallása a sumír ősnéptől eredvén, az istenségek elnevezései is felfedezhetők ebben a nyelvben. A héberek Jahveh-jére emlékeztet *Szin*, a babiloniak holdistene, kinek nevét, mint az előbbiét, nem volt szabad a hívőnek kiejteni.

Többé-kevésbé kimerítőleg ismerteti a babilon-asszír pantheon-

nak istenségeit, a szerelem istennőjét, *Istart*, Babel főistenét *Mardukot* stb. Mardukról szólva megemlíti, hogy: «Herodot ama tudósítása, hogy Marduknak emberáldozatot mutattak be, Zarpanitu tiszteletére pedig minden hajadonnak férjhezmenetele előtt a szüzességét kellett feláldoznia, az eddigelé felfedezett emlékféliratokon még nem talál megerősítésre.» (171 l.)

Az asszír-babiloniai vallás polytheismusának jellemzése közben nem mulasztja el megemlíteni, hogy nincs kizárva annak lehetősége, hogy ott is volt néminemű monotheismus.

Mindenesetre téves volna, mondja *Mahler*, ha a tudományos kutatás mai álláspontja mellett Babilonia ős lakosságánál a monotheismus létezését már előre is kereken tagadnók. A monotheismus egy alfaja mindenesetre megvolt a legrégibb időkben. Valószínűleg ez olyan forma lehetett, a minőt az árja-indek legrégibb irodalmi emlékeiben, a *Rigvéda* hymnusokban találunk. Olyan henotheismus féle, melyből, mint csirából kifejlődhetett volna talán idővel, vagy talán ki is fejlődött az egyisten hit.

A babiloniak és asszírok vallása astralis vallás volt. Hitökben és isteni tiszteletökben a hold, a nap és a csillagok játszották a főszerepet. E tekintetben a babiloniak teljesen megegyeznek az izraelitákkal, hiszen ez utóbbiaknál a hold és a csillagzatok tiszteletének nyomai még a későbbi időkre nézve is kimutathatók. A 180. lapon szól a bűnbeesés legendáját ábrázoló híres babilonai pecsét hengerbe vésett dobormű-képről, a mely *Delitzsch* feltűnést keltő felolvasásában oly nagy szerepet játszott.¹⁾ *Mahler* csak közli a képet, de a bibliai és babiloniai monda közti lehető összefüggést nem firtatja. A Babel-vitába nem bocsátkozik: «A halált, így szól, az istenek és emberek ellen elkövetett vétségek büntetésének tekintették. Az első emberpár bűnbeeséséért is, a melynek nemcsak a biblíában (Mózes, I—III. fejj.) találjuk meg leírását, hanem egy régi babilonai pecsétlő hengeren is, halállal lakolt.»

A családi életéről szóló fejezetben ennek természetes alapjáról, a házasságról elég részletességgel ír. Az ottani házassági jogot összehasonlítja a régi héber jogszokásokkal. Babilonban, mint a legtöbb régi népnél, a házasság lenyegében a leány megvásárlása volt. Vételi szerződés volt az alapja. E nélkül nem tekintett a frigy érvényesnek. A szerződést nem az érdekelt felek kötötték, hanem a szülők rendelkeztek gyermekeik sorsáról. Ebben a szerződésben háromféle összegekről volt szó. A vételdíjról, melyet a vőlegény tartozott fizetni a menyasszony apjának, ez volt a *tirhatu*, a hozomány, melyet az új asszonynak adnak az ú. n. *serigtu*, és végül a *nu-du nu*, a férj ajándéka, vagy ennek pénzürtéke jövődő feleségének. Arra is volt több eset, hogy a vőlegény által fizetett vételárt a leányának ajándékozta oda az atyja.

Ennek a vételházasságnak nyomai a régi zsidóknál, araboknál és mint azt *Schrader* szépen kimutatta, az áriáknál is feltalálhatók. Die indogermanische Ehe — ügymond — beruht auf dem Kaufe des Weibes. Dieser Zustand liegt bei den meisten idg. Völkern noch klar

¹⁾ Delitzsch, Babel und Bibel ein Vortrag (Leipzig 1902.) 37. l.

und deutlich vor und wirkt bei einigen bis an die Gegenwart fort. (*Sprachvergleichung und Urgeschichte*. Jena, 1907. III. kiad. 318 l.)

Az államszervezet és közigazgatás című fejezet *Hammurabi* híres törvénykönyve ismertetésének van szentelve. Ez a törvény-kódex az ókorból ránk maradt irodalmi emlékeknek valóságos remeke. Szinte csodálkozik az ember, hogy vagy négyezer évvel ezelőtt egy abszolút uralkodó ilyen magasztos eszméket hirdet. Joggal és törvényt nyel kívánja birodalmát kormányozni «az ókori Kelet egyik fejedelme annak óhajának ad kifejezést, hogy alattvalói ne urukat, hanem «atyjukat» lássák benne!» A *De Morgan* francia régész és *Scheil* dominikánus barát által 1902-ben fölfedezett diorit-tömbbe vésett törvénykönyv mintegy 282 törvénycikket őrzött meg számunkra.

Az egyes törvénycikkelyek szabatos jogi nyelven vannak meg szerkesztve. Kétségkívül századokra visszamenő jogi irodalom utolsó terméke ez. Jól mondja Bezold: Der ausgezeichnete Zustand der erhaltenen Paragraphen zeigt eine knappe grammatisch merkwürdig folgerichtige Ausdrucksweise mit stabilen juristischen Formeln. Eine «späte» Schöpfung am Ende einer langen Entwicklungsperiode aus dem zweihundertzwanzigsten (*King* szerint csak a Kr. e. XX-ik századból) Jahrhundert! (*Die Orientalischen Litteraturen*. Berlin, 1906. 43 l.)

Mahler nem szószerinti, hanem értelmüket visszaadó hű fordításban adja *Hammurabi* törvénykönyvének szakaszait. Természetesen elég szigorúak az egyes büntetések, pl.: «Ha valaki mást rágalmaz vagy gonosz tettel vádol, a nélkül, hogy bizonyítékokat szolgáltatathatna, halállal lakol.»

A kódexnek Mózes törvényeihez való viszonyát, a mi annyi vitára adott alkalmat pro et contra, behatóan tárgyalja. Ha e törvényeket olvassuk, csakugyan önkénytelenül is felötlik a Mózes-féle törvénytvaló összehasonlítás. Feltűnik e tekintetben azok a törvény-cikkek, a melyek testi sértés esetén «fogat fogért, szemet szemért» követelnek és igen figyelemre méltó jelenség, hogy mind *Hammurabi* törvényei, mind a bibliai törvények sok esetben élesen megkülönböztetik, vajjon a sértett polgár vagy rabszolga-e? Bírák csaknem kizárólag papok voltak. Ennek magyarázata az, hogy ők voltak jóformán az egyedüli írástudók. Modern színezetet kölcsönöz az asszír-babiloniai törvénykezésnek, hogy a tárgyalásokat a nyilvánosság előtt vezették, rendesen a templom kapuja előtt. A király volt a legfelsőbb fórum. Minden peres ügyet az uralkodóhoz lehetett felebbezni. Az egyes okiratokat a mai jogszabályoknak is megfelelőleg állították ki: «Szerződés csak abban az esetben bírt teljes joghatállyal, ha írásbelileg fogalmazták meg, pontosan keltezték és tanúk aláírásával, lehetőleg pecsétjükkel is látták el.»

Éles ellentétben a kifejlett igazságszolgáltatással a közigazgatás igen kezdetleges és teljesen rossz volt. Ez különben mindig így volt Keleten. Magától érthetőleg, a babiloniai és asszír királyok országuknak korlátlan urai voltak. A fontosabb ügyeket olykor az ország nagyjaival együtt vitatták meg az asszír fejedelmek.

Mahler Ede könyve, mint az a közlöttekéből is kitetszik, hézagpótló munka a maga nemében. Neki köszönhető, hogy a magyar olvasó egy jól megírt tájékoztató mű keretében helyes fogalmat nyerhet az asszírlogia mai állapotáról.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Louis Lässer, Die deutsche Dorfdichtung von ihren Anfängen bis zur Gegenwart, im Zusammenhang dargestellt.
Salzungen, 1907, 141 l. Ára 2-25 M.

Ennek a könyvnek nincsen tudományos értéke. Egy művelt dilettáns, a ki évtizedek óta gyűjtött és olvasott, írta, helyesebben: rótta össze. De azért érdekes és tanulságos kísérlet. A címe nem elég világos; mert nemcsak a falusi történet fejlődését vázolja szerző, hanem a nép (a parasztság) szerepét a költészetben és a műveltek viszonyát a falusi élethez, mely a «Beatus ille» óta egyik kedvelt motivuma a műköltészetnek. Ez igen gazdag és nagyon vonzó anyag, mely ez összességében még nincsen egységesen földolgozva. De vannak igen jó részlet-munkák, melyeket szerzőnk (idézeteiből ítélve) ismer és felhasznál. Ilyenek néhány kisebb értekezésem kívül: Alb. Bielschowsky, *Geschichte der deutschen Dorfpoesie im 13. Jahrhundert*, 1891 (csak az I. kötet jelent meg, mely Neidhart költészetét tárgyalja), Johannes Bolte, *Der Bauer im deutschen Liede*, 1890, Heinr. Müller, *Die Bauern in der deutschen Literatur des 16. Jahrhunderts*, 1902. és Ad. Bartels, *Der Bauer in der deutschen Vergangenheit*, 1900. Legújabbban jelentek meg: Rob. Hallgarten, *Die Anfänge der Schweizer Dorfgeschichte*, 1906. és Lulu v. Strauss, *Die Dorfgeschichte in der modernen Literatur* 1906. A nagy irodalomtörténetek könyvünk anyagát is érintik, de természetesen csak igen töredékesen, elszórtan és nagyon mellékesen. Szerzőnk tehát igen értékes művet alkothatott volna, ha tárgyát tudományos alapossággal és összefoglaló szempontok szerint földolgozza; de erről szó sem lehet. Anyagot ad, semmi egyebet, mint anyagot, mert esztétikai vagy politikai megjegyzései annyira felszínesek és mellékesek, hogy szót sem érdemelnek.

A könyv egyik főgyengéje a tárgyalt anyagnak elaprózása: hús fejezetre oszlik, úgy hogy egy-egy fejezetre (a laikusoknak szánt irodalmi jegyzetek és a névmutató leszámításával) átlag csak hat oldal esik. Kezdi a legrégibb nyomon, a X. századi latin Ruodlieb-eposzba szőtt érdekes falusi történeten, és levezet a «Heimatkunst» legmodernebb képviselőiig. E tíz századból rengeteg nevet és címet sorol föl, főleg a XIX. század irodalmából, némelyikhez egy-egy helyeslő vagy rosszaló, de sohasem mélyreható megjegyzést fűzve. Pedig milyen könnyű lett volna, e rengeteg tömegeből csak a legkiválóbbat kiszemelni és ezt bizonyos magasabb szempontokból jellemezni!

E szempontok hiánya a könyvnek második nagy gyengéje. Pedig az ily szempontok jóformán akaratlanul kínálkoznak, ha csak egy

kissé körütekintünk az irodalom terén. A paraszt akkor szerepel az irodalomban, mikor a művelt vagy tanult osztályok megvetéssel tekintenek le rá: ilyen volt a viszony a középkorban egészen a XVI. századig. Ekkor nevetségessé teszik a nép emberét, mert tudatlan és hajó módban van, ízetlen pöffeszkedéssel versenyezni próbál a magasabb osztályokkal. De szerepel a paraszt akkor is, mikor erejének tudatára ébredve fegyvert fog, hogy a maga számára is kiküzdjön jogokat: így a XVI. században, a véres parasztlázadások korában. A falusi egyszerűséget, tisztaságot, nyugalmat akkor áhítozzák a tanultak és műveltek, midőn a kultúra természetellenességbe téved és a társadalmi romlottság felkölti az erkölcsi undort: így a XVII. századi pásztori költészetben; és újból, mikor az uralkodó állapotok általános elégedetlenséget szülnek és a romlatlan természet utáni vágy a kornak szentimentális betegségévé kezd fajulni: Rousseau és a XVIII. század. Német földön azután az ifjú Németország irányzatos és sokszor költőietlen költészete ellenhatásul megteremtette a falusi történetet (Jer. Gotthelf után Berth. Auerbach), Berlin egyeduralkodója a politika és irodalom terén pedig a «Heimatkunst» név alatt népszerűsége jutott főváros-ellenes (de nem kizárólagosan falusi) irányt. Ime, csak egy-két megjegyzés. De már ezekből is kiderül, hogy a kérdéses anyag úgyszólván magától is tagozódik néhány nagy fejezetté, melyek a tömeges adatot érdekes művelődéstörténeti folyamat anyagává alakítják.

Mert végre is: ezen kérdés tárgyalásában nem az irodalmi termékekből kell kiindulni, hanem az eleven életből. Azt kell kutatni, hogy a negyedik rend milyen szerepet játszik a nemzet politikai és társadalmi fejlődésében, és hogy a város és falú, a műveltség és primitív állapot viszonya miképpen érvényesül a németek műveltségi és erkölcsi evolúciójában. E széles körű adott viszonyokon alapul, ezekből fejlődik az irodalom és költészet, és csak így érthetők meg és méltányolhatók az irodalmi irányok és termékek. Csak fordítsuk meg a dolgot néhány kérdéssel: miért nem szerepel a paraszt a középkori költészetben? miért nincsen pásztori költészet a XVI. században? miért lesz a paraszt népszerűvé a XIX. században? stb. — és rögtön észreveszszük, hogy az irodalmi tárgyalás a levegőben lóg és üres nevek és könyvcímek lajstromává lesz, ha nem nyugszik a szereplő tényező politikai és társadalmi állapotainak széleskörű rajzán.

Szerzőnk ily fölfogás magaslatára nem emelkedik. Itt ott, nagyon elszórva, akad ugyan egy-egy szerény megjegyzés, hogy a paraszt akkor ilyen vagy amolyan állapotban van — ezek is rendesen csak mint idézetek valamely fölhasznált munkából; de egészében könyvünk csakis többé-kevésbé nyers anyagot tartalmaz, mely nincsen sehogysémm feldolgozva. Pedig mily érdekes irodalom- és művelődéstörténeti

tanulmányt lehetne írni ez anyag alapján! A társadalmi rendek viszonya évezredes fejlődésében vonulna el szemünk előtt és színes képekben látnók, hogy az élet mint termékenyíti meg az irodalmat, első sorban a költészetet, és ez utóbbi, legalább egyszer-másszor, hogyan hat vissza átalakítólag vagy legalább nyomós befolyást gyakorolva az életre. Ily szempontokból néha a jelentéktelen vagy értéktelen termékek is igen fontos és értékes terméké válhatnak, melyek mélyen bevilágíthatnak a kor állapotába és az emberek gondolkodásába. Az ilyen munkát még csak ezentúl kell megírni, és ennek szerzője kényelmes tájékoztatónak fogja használhatni Lässer könyvét, mely csakis ilyen szempontból tekinthető, szerény mértékkel mérve, érdemes munkának.

(Budapest.)

HEINRICH GUSZTÁV.

A görög vallástörténet köréből.

Albrecht Dieterich-nek 1903-ban megjelent *Eine Mithrasliturgie*¹⁾ című dolgozatát kissé elkésve hozom ugyan szóba, de e jeles munka ismertetésénél mintha joggal buzdíthatnám magam a «jobb később, mint soha» mondásával. Külömben is nekünk magyaroknak, kiknek országában közel száz helyen találtak emléket a hajdani Mithras-kultusból, illenék mindent számbavenni, a mi e kultuszra vonatkozik.

Dieterich a bonni iskolának, Usenernek, tanítványa, s jelenleg R. Reitzenstein mellett a hellenisztikus és római kor vallási szinkretizmusának, a görög nyelvű mystikának legjobb ismerője. Munkásságát mind a forma mind a cél tekintetében világos és határozott egyöntetűség jellemzi. A későbbi irodalomnak valamely újabb felszínre került szövegét szokta alapul venni, s ennek kiadása és kommentálása szolgáltatja néki az alkalmat, hogy főleg a lélekhitre vonatkozó régibb görög vallási eszméket a kereszténység keletkezési idejére eső mystikában is megállapítsa, részint magában az első kereszténységben is. Ujabb *Delahaye*, belga hollandista emelt a hagiographiáról írt ki való (most már németre is lefordított) művében figyelemre méltó kritikai óvást a bonni iskolának, magának a mesternek egyénemely e körbe tartozó következtetése ellen (pl. a mi szent Pelagiának Aphroditével való azonosítását illeti). Dieterichet, a ki első sorban az általános eszmék összefüggését kutatja, nem illetheti efféle vád, a míg szavaiból a bennök rejlő tartalomnál nem akarunk többet, azaz egyebet kiolvasni. Ő a történeti kapcsolatok mellett nem téveszti szem elől azt az álta-

¹⁾ Leipzig, Teubner. (8-r. 230 l.) 6 M.

lános vonást sem, a mely minden idők és népek mystikáját a maga alaptermészetében együvé hozza.

A Mithras-liturgiáról írt tanulmánya előtt szerzőnk már két más dolgozatában próbálkozott meg hasonló jellegű feladattal: az 1891-ben kiadott *Abraxas*-ban, s a két évre rá megjelent *Nekyia*-ban. Az Abraxas a leideni varázs-papyrusból emelt ki és magyarázott meg egy későkorú *χοσμοποιία*-t, mely sok zavaros furcsasága mellett többek közt ezt a valóságos gyöngyöt is tartalmazza: az emberi lélek az isten nevetése és könnyei között született meg. Ez a teremtetési monda azután töméntelen egyiptomi alkotóeleme ellenére is bő alkalmat nyújtott Dieterichnek, hogy stoikus természetbölcseletről, görög mythologiáról és orphikus istentiszteletről beszéljen. A Nekyia viszont egy újabban talált Apokalypsisből indul ki, s így jutunk D. biztos vezetése mellett azokhoz az eszmékhez, melyeket görög néphit és vallási spekuláció a halálról, az emberi lélek sorsáról, a túlvilági életéről magának alkotott.¹⁾

A kérdéses *liturgiát* a nagy párizsi varázs-papyrusból hámozta ki a szerző (az egész papyrus kiadását l. *Wessely*-nél, *Denkschriften der k. k. Akademie d. W. zu Wien*, phil.-hist. Cl. 36, 1888), s annak igaz értékét Cumont-nal, a Mithras-kultusz nagyérdemű monografusával némikép ellentétben elsőnek ismerte fel, mert a görög világ egyedüli ránk maradt liturgiája. A későkorú babona sok, egész másuvá tartozó szövege között volt ott eltemetve, s részben olyan formát mutat, melyet neki azoknak a késői varázslóknak praxisa adott, kik azt a saját céljaikra használták fel. Hozzávető számítás szerint a Kr. u. II. századba lehet helyezni a liturgiának Egyiptom földjén történt keletkezését és az eredeti használatát, a III—IV-ikre a varázslók munkáját és a mai szöveg létrejöttét. Ez a szöveg a Mithrastól származó kinyilatkoztatás fikciójával közli²⁾ mindenekelőtt azt az imát,

¹⁾ Ajánlom, hogy D. Nekyijának tanulmányozásakor *Henri Weil* jeles tanulmányát se hagyjuk figyelmen kívül, melyet az róla — Rohde Psychejével kapcsolatban — írt; most a következő című tanulmánygyűjteményben: *Études sur l'antiquité Grecque*, Paris, 1900, p. 26: *La croyance à l'immortalité de l'âme*.

²⁾ Dieterich-hel ellentétben a γράφοντι-t az eredeti szöveghez tartozónak gondolom. Az ἀρχάγγελος magától Ἰλλιος Μίσρας-tól viszi a kinyilatkoztatást az időben első μύστης-hez, a mysteriumok megalapítójához (ezért: τὰ πρῶτα παράδοτα μυστήρια), ki viszont írásban adja azt tovább «egyszülött» fiának és az egész gyülekezetnek. A legelső vallásalapítók természetesen írni is tudtak; Orpheus is írásban hagyta hymnuszait a hívőkre. A πρωτομυστήρια fikciójával állunk itt szemközt, mindenesetre nevek említése nélkül.

melyet az üdvözülni akaró *μύστυς*-nek bevezetéséül kellett elmondania, folytatólag meg a mennybemenetelnek, az *ἀπαθανατισμός*-nak útját, a maga változatos tapasztalataival, kozmikus istenjelenéseivel, a míg csak a hívő vándor magával Mithras-szal, a legfőbb úrral nem találja magát szembe. Közben, a leírást megszakítva, pontos útbaigazításokat olvasunk a megdicsőülőnek magatartására és a tőle elmondandó imákra vonatkozóan. Az egész szöveg ugyancsak egy fennkölt szárnyalású imával végződik, a mely az istenséggel való egyesülés gondolatát ritka szép szavakban fejezi ki. Semmi kétség, a Mithras-mysteriumok beavatató szertartásaival és mondanivalóival van dolgunk, a mint ezek az üdvözülés útját és módját a különböző Mithras-kultuszokban több-kevesebb találekónysággal érzékeltették meg.

Magára a *szövegre* nézve egyetlen, de — azt hiszem — nem egész jelentéktelen megjegyzésem van. D. a bevezető sorok egyikében *αἰητός*-t olvas, s mert a sas a Mithras-mysteriumokban a beavatottak legfelsőbb grádusát jelenti, azt hiszi, hogy már ebből is következik, hogy itt a legfelsőbb *τελετή* ről van szó, s hogy tényleg egy ilyen «sas» mondja céljának: egyedül az égbe menni és mindent látni. De az *αἰητός*, a szó dór alakja feltűnő: az attikai *αἰετός*-t vagy legfőlebb *αιετός*-t várnók. Dieterich tud ugyan az olvasás védelmére argumentumokat felhozni; de hát az ép védelemre szorul. A mellett a szöveg korrupt: a párizsi papyrus-ban *αιητης* van. Azt hiszem, hogy a szöveghez lehet közel járunk, s az értelemnek is kellőkép eleget teszünk, ha *ἀλήτης*-t olvasunk.¹⁾ A mithrasi kinyilatkoztatás birto-kosa mint egymagában kóborló (*μόνος ἀλήτης*) akar az égbe menni (minden üdvözülés egyéni élmény), mint a hogy magát később egészen hasonló értelemben a világtestekkel együtt bolygó csillagnak nevezi (8, 5 *ἐγὼ εἰμι σὺ μπλανος ὁμῶν ἀστήρ*. V. ö. a Mithras-mysteriumok *ἡλιοδρομοι* nevű grádusát is). A kinek a szó magában természetes és megokolt használata nem elégséges, számbaveheti azt is, hogy a dionysosi vallásból ismeretes és az Erigone mondájához fűzött *ἀλγ-τις*-dal révén az *ἀλήτης* quasi sacralis kifejezés (Dionysos mint *ἀποδε-δρακώς* a boiot Agrioniában). S evvel együtt a *πρῶτα παράδοτα μυστήρια* Dieterich-féle értelmezését sem fogja többé támogatni a helyesen olvasott szöveg; ha mindjárt a legfelsőbb *τελετή*-ről volna is szó, *πρῶτα* mégis csak időt és nem értéket fejez ki (l. egy előbbi jegyzetemet). A mellékelt *kommentárban* az érdekes fejtegetések egész özönével találkozunk. A bevezető megjegyzéseknél, az értelem nélküli hangoknak vallásos és babonás szerepéről szólva, e tünemény psycho-logiájára is kiteríthetett volna D., ki egyébként, pl. midőn a nevek

¹⁾ Wessely és Cumont *δ' αὐ-της*-t olvas, Sudhaus *μύστυς*-re gondol.

suggestiv hatását tárgyalja, közeljár a lélektani kimélyítéshez. A mýstesektől használt állathangoknál, a *ποπυσμός*-nál és *συριγμός*-nál, nem kevésbé a kígyóarczczal megjelenő hajadonoknál és a fekete bika alakjában feltűnő hét istennél önkéntelenül kínálkozik a reflexió, hogy a mysteriumok efféle jelenségei, mint más téren, úgy itt is, egy ősrégi kultusz, ez esetben egy primitív állattisztelet képzeatinek a megőrzői. Érdemes volna egyszer már ennek a kapcsolatnak is végére járni. A kommentár főrészt azon «képek» megbeszélése teszi ki, melyekben a hívők az istenhez való viszonyukat elgondolták és kifejezték. Itt először az istennel felvett azonosság jó szóba, azaz az emberi lélek beolvadása az istenibe vagy az isteni megszállás, s a primitív ember az egyesülés mind e két formáját, az *ἔκστασις*-t és *ἐνθουσιασμός*-t, oly konkrétan fogja fel és oly nagy meggyőződéssel hiszi, hogy a «kép» kifejezés mintha már ez esetben is szűknek bizonyulna. Dieterich szerint folytatólag az istenséggel kötött erotikus viszony, az avval való rokonság (fiúság), az újjászületés és végül a mennybemenetel képezik azon kategóriákat, melyekben a legmélyebb vallási törekvés, az isten megközelítése, formát öltött. Mint látható, D.-nek határozott tehetsége van, melyet művében nem egy ponton árul el, az összetartozó, mert rokонтartalmú gondolat-komplexumot a maga jól különválasztott fejlődési sorozatába felbontani.

További megjegyzések helyett egy oly eszmekörre való utalással végezem, melyre D. nem volt tekintettel. A *platoni bölcsészet mystikájára* célozok. Ezt a mystikát is mennyivel könnyebben fogjuk megérteni, ha azon alapérzéseket és -képzeteket ismerjük, melyeket mint a legmélyebb vallási hangulat tünetényeit D. oly meggyőző világossággal tárt elénk. A Phaidros sokratesi Eros-tanát olvasva (a második beszédben) a vallási ihlet, a szerelem és az egyesülési törekvés ugyanama szövevényével találkozunk, mely minden mystikának a sajáttsága. Mihelyt a megismerés tárgyai, az ideák Platonnál az istenség fennköltségét öltik magokra, s így az ennek kijáró érzelmeket is támasztják, ez érzelmek rögtön a szerelem formájában jelentkeznek, s viszont e szerelem maga a széptől eredő megszálltságot jelenti (251 A *δ' ἐξ ἀμενός γὰρ τοῦ κάλλους τὴν ἀπορροήν διὰ τῶν ὁμμάτων ἐθερμάνθη* és 255 C *ἡ τοῦ ῥεύματος... πηγῆς... ἡ μὲν εἰς αὐτὸν ἔδω, ἡ δ' ἀπομεστοῦ μένου ἔξω ἀπορρέει*.¹⁾

* * *

¹⁾ A görög nyelvű mystika iránt érdeklődők jó és nagyon olcsó szövegeket kaphatnak *Hans Lietzmann* vállalatában: *Kleine Texte für theol. Vorlesungen u. Übungen*. Egy-egy füzet ára: 30—40 pf.

Felhasználom az alkalmat, s az előző munka ismertetéséhez fűzve néhány újabb vallástörténeti publikációra hívom fel magyar kutatótársaim figyelmét. Bővebb ismertetés vagy bírálat helyett csak egy pár rövid szóban érintem a hozzájuk kapcsolódó tárgyi érdeket.

Dieterich a Mithras-liturgiében tett ígéretét beváltotta, s 1905-ben kiadta a föld vallási jelentőségét tárgyaló tanulmányát: *Mutter Erde, ein Versuch über Volksreligion*; ebben a születésről és halálról táplált népies gondolatokat fejtegeti a föld képzetéhez fűződő vonatkozásokban. — *Reitzenstein* *Poimandres* címen 1904. az úgynevezett Hermes (Trismegistos) irodalomnak, ennek a későkorú egyiptomi mysticismusnak szentelt egy nagyobb kötetet. Az idevágó szöveg egy részének első kritikai kiadása mellett bő vallástörténeti fejtegetéseket kapunk, melyek tárgyuk általános természetében érintkeznek a Mithras-vallás-al kapcsolatban fönne előadott eszmékkel. — A dán *Frederik Poulsen*: *Die Dipylongräber und die Dipylonvasen* (1905) cz. művében először az úgynevezett dipylon-kor athéni és eleusisi sírjait beszéli meg, azután az ott talált vázak archæológiáját. Kis füzete a görög temetési módok megismerésére kiváló szolgálatot tesz. Mindjárt a bevezetés tanulságosan fejtegeti a halottégetésnek keletkezését és annak viszonyát az eltemetéshez.

Terjedelmesebb, kézikönyvszerű munkák közül kettőt is jelezhetek. *Gruppe*-nek, az *Iwan Müller*-féle *Handbuch* sorozatába illesztett *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte*-je teljessé vált az 1906-ban kiadott két hatalmas kötettel. A német hangyaszorgalomnak valóságos emlék-könyve ez a közel 2000 lap. Ezentúl senki, a ki a görög vallástörténet kérdéseivel foglalkozik, nem mellőzheti, hogy e könyv bőséges indexeiben ne keresgéljen és a forrásokat és irodalmat úgyszólván teljes bőségökben számbavevő jegyzeteit fel ne használja. De persze a várva-várt görög vallástörténetet azért mégsem kaptuk meg *Gruppe* művével. Ezt a még mindig csak eljövendő munkát kevesebb lapon és kevesebb jegyzettel, de világosabb fejlődési elvek és történeti szempontok irányítása mellett fogja majd valaki elvégezni. Annak bizonyítására, hogy *Gruppe* felfogásmódja helyenkint mennyire zavaros és egyoldalú, csak az «állatfetiszekről» szóló fejezetére utalok (792. l.), a hol az állatkultusz létrejöttét az ősi oltártűznek (!) tiszteletére vezeti vissza, annak ellenére, hogy maga is látja, «mily nehéz elképzelnünk, hogy a fantázia miként jutott ahhoz: egy állatot a tűzben feltételezett daimonnal kapcsolatba hozni.» De kísérletnek a munka mindenesetre impozáns. Beosztása szerint 3 főrészsre oszlik, melyek közül a két első a mythológiával, a harmadik, legnagyobb rész a vallással foglalkozik. A mythosokat először kultushelyek, azután mythos-komplexumok szerint tárgyalja, a vallástörténeti részbe meg,

mely a görög előtti idők nyomaival kezdi és a görög vallás feloszlásával végezi, a kultuszt és az egyes istenképeket egyaránt beleállítja. — A másik kézikönyv, melyről szólni akarok, a svéd Nilsson munkája: *Griechische Feste von religiöser Bedeutung mit Ausschluss der Attischen* (1906). Már a cím elárulja, hogy szerző August Mommsen művének (*Feste der Stadt Athen*, 1898) nem akar konkurrencziát csinálni. Kár; Mommsen könyve oly rossz, hogy az athéni ünnepekről is szívesen vettünk volna valami újat. Nilsson istenek szerint csoportosít. Lehető röviden, a források és irodalom teljes ismeretével és nagy judiciummal hozza szóba a lényegest, a mit az egyes görög kultuszokra vonatkozóan tudnunk lehet. Bár az angol kutatókat (Farnell-t, Fazer-t, Smith-et, Lang-ot, sőt Harrison-t is) jól ismeri és felhasználja, mintha hite és szíve (a vallástörténet bonyolult kérdéseinél ezekre is szükség van!) mégis Mannhardthoz állana legközelebb, s mintha ez okból az Antike Feld- und Waldkulte elméletének a szükségesnél több engedmenyt tenne.

Befejezésül felhívom a figyelmet arra, hogy a *Prott* (+) és *Ziehen* által megindított fölirot-gyűjteménynek, a *Leges Graecorum e titulis collectae* 2. kötetéből megjelent az 1. fasciculus, a mely Ziehen tollából a görög szárazföldön (Attika, Peloponnesos, Északgörögország) és az aegai szigeteken talált és kultuszokra vonatkozó feliratok gyűjteményét, azok latin nyelvű kommentárját tartalmazza. Index egyelőre nincs a szöveghez mellékelve.

(Budapest.)

HORNÁNSZKY GYULA.

A római Forum topographiájának újabb irodalma.

A következő ismertető sorokban — kimerítő teljességre való igény nélkül — bemutatom a czímben jelzett irodalom néhány újabb termékét, az EPhK. 1905, 337—342. lapjain megjelent ismertetés folytatásául és kiegészítéséül.

Foro Romano. *Comunicazione (4 aprile 1903) e conferenza (8 aprile) del comm. Boni.* (Atti del congresso internazionale di scienze storiche. Volume V. Archeologia. Roma, Acc. dei Lincei, 1904, 493—584. lap.)

Tekintélyes füzetet tenne magában is Boninak az 1903-ban Rómában tartott nemzetközi történelmi kongresszuson tartott előadásának a szövege, a melyet annál nagyobb érdeklődés fogadott, mert az ásatások vezetője itt adott először összefüggő képet azokról a kutatásokról, a melyeknek módszerét, részleteit és összefüggését ő ismeri legjobban. Noha ma már úgy magyarázatainak, mint az akkori eredményeknek egy részén a kutatások folytatása következtében túl vagyunk,

nem érdektelen bővebben foglalkozni ezzel a tudós forma nélkül, helyenként költői lendülettel megírt közléssel. Főbb pontjairól szólva, első és legfontosabb tárgya a *Sepulcretum*.

A bámulatos gonddal vezetett kutatás, a melynek legutolsó részletét a Notizie degli Scavi csak 1906-ban közölte, akkor már 23 sírt (időrendben az ábc A—X betűivel jelezve) tárt fel. Az első koponya (a B. sírban) lázba hozta egész Itáliát; az ósrómai embernek, az ősnak típusát keresték benne, a *race* egyik jellemző tulajdonságául a homlokvarrat megmaradását tekintve rajta. Távolabbról tekintve a dolgot, e homlokvarrat egy-két esetben való megállapítása nem bizonyít semmit; csak ha *sok* felnőtt koponya *mindegyikén* megvolna, lehetne jellemzőnek tekinteni. V. ö. Hyrtl, *Anatomie*²⁰, 298. l.

A sírok típusai szerint vannak «tombe ad inumazione arcaiche», «tombe a cremazione» és «tombe ad inumazione romulee.» Az első típushoz tartozó sírokban a holttestet mellékleteivel együtt tuffadarabokból összerakott boltozatszerű borítás takarja. A második típus elégetett hullák hamvait tartalmazza (kunyhóurnában, urna a capanna); a harmadik típust az elsőtől az különbözteti meg, hogy az elégetés nélkül eltemetett holttest fatörzsből vájt csónakszerű koporsóban fekszik. A sírok rendszeres leírása helyett a nevezetesebb sírmellékleteket mutatta be ez alkalommal Boni. Érdekes az a megjegyzése (502. lap), hogy a sírokban talált cserépedények magnetikus lehajlását készül megállapíttatni, hogy ebből az edények korára hiteles, habár csak közelítő adatot kapjon. Hogy e vizsgálat megtörtént-e azóta, a rendelkezésemre álló irodalomban felemlítve nem találtam.

A *Regia* leírásában kifejti Boni azokat az okokat, a melyek alapján az épületben talált két tholust, az egyiket Mars, a másikat Ops Consiva sacrariumának tartja; ezekben a megokolásokban nagyobb értéket tulajdonítunk a leletek pontos leírásának, mint a következtéseknek. Ugyancsak nem követhetjük Bonit abban, a mit a Carcer című fejezetben mond el, hogy t. i. a Romulus temploma mellett kiásott, egy folyosótól jobbra-balra elhelyezett 3—3 helyiség börtön-épület lett volna; annál kevésbbé, mert Rómának megvolt a Carcere, a mely mellett második ily célú épületről irodalmi hagyomány nincsen.

Még két mérész feltevése van Boninak, a melyekre nézve ítél-tünket függőben kell tartanunk. A Phocas oszlópa talpazatában ugyanis napfényre került a régibb téglából rakott talpazat, s most Boni a Smaragdus-féle feliraton lefaragott régibb szöveg nyomait véli észrevenni. Ha e nyomok, a melyeket mások, pl. Huelsen (Ausgr. 1902—4, 68. l.), nem tudnak meglátni, láthatók volnának is, e nyomokból az írás korát megállapítani s az oszlopot Diocletianusnak tulajdonítani aligha szabad, semmi esetre sem oly határozottan, a mint Boni teszi.

A másik az *Equus Tremuli*; Boni híradása nem adja leírását a maradványoknak, csak Livius- és Cicero-idézetekre hivatkozik, a melyekben Q. Marcius Tremulus consul (Kr. e. 306) lovasszobráról van szó. A Cæsar temploma előtt levő, a császárkori felszín magasságában (!) talált, 5×8 m. méretű talpazat nagyságánál fogva is aligha származhatik ily régi időből.

A mű többi fejezete (*Sacra Via*; *Aedes Vestæ*; *Fons Iuturnæ*; *Domus Vestalium*; *Comitium*; *Niger Lapis*; *Rostra Julia*, *Augusti* és *vandalica*; *Ara Divi Julii*; *Basilica Aemilia*; *Equus maximus Domitiani*; *Curtilacus*; *Basilica Maxentiana*) előszóbeli előadás formájában, lelkes leírása az új ásátás eredményeinek.

Prof. Giovanni Pinza: *Il Comizio Romano nella età repubblicana ed i suoi monumenti*. Roma, 1905. (Az olasz mérnök- és építészegylet Annali-jából.)

Petersennek a fent jelzett helyen ismertetett füzetével való polemiaival, Petersen véleménye elvetésével kezdi P. saját fejtegetéseit. A Bonitól nagy gonddal átkutatott archæologiai rétegekben talált anyagok és leletek megvizsgálásával arra az eredményre jut, hogy a Comitium 15 főrétege 5 különböző építkezés maradványait tünteti fel. A közfelfogással ellentétben a Curia Hostilia fekvését a Curia Juliáéval azonosnak állítja s csak az egyik, szerinte Sulla-féle Curia orientálódik ezektől eltérően (a *Templum Felicitatis* égtájai szerint). Vizsgálódásainak eredménye szerint a legrégibb a Curia Hostilia 390-ben, a helyébe épített második, ismeretlen korú Curia ismeretlen időben, a harmadik Kr. e. 52-ben a Clodius-féle zavarok alkalmával ég le; a negyedik a Curia Sullana, a melynek lebontása után épül az ötödik, a Curia Julia. Ha csak a korhatározásnál maradt volna P., véleményét mint gondos tanulmányon alapulót mindenestre fontolóra kellene vennünk. De okoskodásának fő célja a Comitium alaprajzának megállapítása, s itt olyan útra téved, a hova nem követhetjük. Szerinte nyanyis a Curia Hostilia = Julia homlokzata előtt félkörben terült el a Comitium suggestusa, eredetileg kívül-belül ötszögletű falazással, középen a Rostrával; ez ötszögletű építmény helyére később kívül ugyan-csak ötszögletű, belső oldalán kerek építményt állít, közepén a jelen- tekenyen megszélesített Rostrával; sőt még abba a túlzásba is esik, hogy a «Romulus sírja» kedvéért ebben a sajátságos suggestusban szándékosan kihagyott részletet vél látni ott, a hol a Niger Lapis szerinte csak a Sulla-féle reconstructio alkalmával készül, először takarván el az addig szabad ég alatt álló «Romulus sírját», s egyúttal ekkor tűnik el az addig ott kiemelkedő suggestus is a tér felszínében. Okoskodásának kiindulása mindenestre helytelen; a Comitium fekvését annyiban ismerjük, hogy *templum* volt, az égtájak szerint meg-

állapítva; a mostani (Curia Julia) eltérés ez iránytól semmi esetre sem azonos az ősi állapottal. A végeredmény, a P.-féle alaprajz pedig élénken emlékeztet Piranesi rajzaira, a ki például a Pons Fabricius félkörű boltozatát a folyó alatt teljes körre egészítette ki. P. még többet tesz. A Comitium területén talált maradványokat nem kétszeresre, hanem talán négyszeresre is növeli, pedig neki nem áll rendelkezésére olyan jó hasonlósági tengely, mint a milyen volt Piranesi-nek az említett esetben a Tiberis tükre. Szóval, ha kormeghatározó eredményei figyelmet érdemelnek is, topografiai eredményeit nem lehet komolyan venni.

St. Clair Baddeley: *Recent discoveries in the Forum 1898—1904.* London, Allen, 1904.

115 lapon, főleg a hely színén való használatra szánt leírása a Forum újonnan feltárt emlékeinek. Igen becsessé teszi e leírást az a 44 pompás fénykép, a mely nagyjából a szerző saját felvételeiben mutatja be a föld alól kibontakozó régi emlékeket; kiegészíti a könyvet még a Niger Lapis helyszínrajza s a Forum egész területének (a Tabulariumtól a Meta sudansig) 1 : 1500 méretű térképe, a mely tiszta vonalaival egyik leghasznavehetőbb térképe a Forumnak. Szövegének minden lapján szerető érdeklődést olvasunk, eleven leírásokat, a melyekben néhol a szemtanú 'apró benyomásai is élénk tárnak. Így kedvesen írja le, hogyan adta oda 'legjobb zsebkendőjét' Boninak, hogy az Equus Domitiani alapján talált őskori edények elszállítására odavitt vedret kibéleljék vele, s ezzel a jelenlevő olasz király várakozását megrövidítsék.

E. Burton-Brown: *Recent excavations in the Roman Forum 1898—1905.* Second edition. London, Murray, 1905.

A Murray-féle kézikönyvek tetszetős és kényelmes alakjában, kitűnő képekkel, részletrajzokkal (a Vestaszűzek háza, a Regia, a Niger Lapis) és világos áttekintő térképpel tájékoztat az új ásatások útvesztőjében. A magyarázatokban felfogása a Boniéhoz áll legközelebb, a ki a könyv első kiadásához (1904-ben) előszót is írt volt, a mely e második kiadásban már nincs meg. B.-B. az emlékek leírásában az 1904 végéig ismeretessé vált dolgokat írja le, nem szorítkozik annyira az újdonságokra, mint St. Clair Baddeley, inkább teljes képet akar adni, részletes történetét és jellemzését azoknak az épületeknek és emlékeknek, a melyekre az új kutatás kiterjedt.

Ch. Huelsen: *Il Foro Romano.* Storia e monumenti. Roma, Loescher, 1905. — **Ugyanő:** *Le Forum Romain, son histoire et ses monuments.* Traduction française par Jérôme Carcopino. Ugyanott, 1906. — **Ugyanő:** *The Roman Forum, its history and its monuments.* Translated from the 2nd german edition by I. B. Carter. Ugyanott, 1906.

Az 1904-ben megjelent és a fent jelzett helyen ismertetett első német kiadás óta megjelent e kis könyvecske olaszul, majd másodszer németül, aztán angolul, végre francziául. Most legújabb a francia kiadás, a melyet a szerző kibővítettet a 2. német kiadás óta elért ásatási és tanulmányozási eredményekkel. Így különösen változott a Forum areáját (tribunal prætorium) és a sepulcretumot leíró két szakasz. Melegen ajánlom mindenkinek, a ki Rómába készül.

Ch. Huelsen: *Die Ausgrabungen auf dem Forum Romanum 1902—1904.* (A német archæologiai intézet Mittheilungen-jei 1905. évi folyamából.) Rom, Loescher, 1905.

Az új ásatások tanulmányozásának nélkülözhetetlen, elsőrangú segédeszköze. 119 lapon, 45 ábrával és 4 képes táblával ad tudósítást a czímben jelzett idő alatt történt kutatásokról és a Forum irodalmáról. A mit az ásatások hivatalos leírása (a Notizie degli Scaviban) apró részletekben ad, H. itt összegyűjtve adja elének; az ő bámulatosan gondos megfigyelésen alapuló higgadt ítélete pedig lehetővé teszi, hogy Rómától távol is eligazodhassunk a Forumon. Gazdag tartalmáról a tartalomjegyzék ideírásával adhatnék számot; talán elég azt mondanom, hogy e 3 év kutatásaiból semmi sem került el figyelmét, s ha egyik-másik kérdésben végleges eredményre nem jut is, a kérdés eldöntetlenségét oly világosan magyarázza meg, hogy a magyarázatok magukban véve tanulságosabbak, mint a gyorsabban ítélő olaszok egyik-másik, érthető lelkesedéstől sugallt szép, de kellően nem igazolható feltevése.

(Budapest.)

FINÁLY GÁBOR.

E. G. Browne: *A Literary History of Persia.* London, Fisher Unwin. 1907. XIV, 568 l. Ára 16 sh.

Három évvel ezelőtt jelent meg E. G. Browne tollából a perzsa irodalomtörténet bevezető kötete. Mindama mozzanatokat tárgyalja benne, melyek a mai modern perzsa irodalom kifejlődését megelőzték és elősegítették. Az Avesta és a «közép-perzsa» irodalom teljesen más körbe tartoznak, mint a mai mohammedán-perzsa gondolatvilágba illeszkedő kor termékei, de a mű teljessége kedvéért Browne ezekre is kiterjesztette figyelmét. Különös méltatásra kell érdemesíteni műve azon részét, a mely a modern perzsa irodalom megszületését, a mohammedán hatást tárgyalja. Nem akart azok számára irodalomtörténetet írni, kiknek látóköre Saadi *Gulistán*jára, *Hāfiz* és *Omar Khajjámra* szorítkozik, hanem azoknak, kik a perzsa irodalomhoz azon kiváló műveket is számítják, melyeket perzsák arab nyelven írtak, s melyek tárgya a bölcsélet, vallás-jogtudomány és philologiai

munkákra is mélyen kihatott. E felfogás igazolja, hogy mért ad Browne először egy Prolegomenát, mely maga is tekintélyes kötet, mielőtt a tulajdonképeni modern perzsa irodalom tárgyalására kiterjeszkedik.

A keleti irodalom ismeretét rendesen megnehezíti a versformák eltérése és azoknak a miénktől eltérő használata. A szerző azonkívül, hogy az olvasót Gibb kiváló művére¹⁾ utalja, részletesen foglalkozik a versformák kérdésével. A perzsa stílusról írt néhány megjegyzése, melyben a perzsa stílus lehető konzervativizmusát a vulgarisatio megakadályozója és az irodalmi nyelv tisztaságának megőrzője gyanánt tünteti fel, meglegedésül szolgálhat mindenkinek, kinek a «purizmus» neve alatt úzótt nyelvrontásról tudomása van, a mint az a modern török irodalomban divatos.²⁾

Browne művének kiváló fontossága nem abban határozódik, mintha nézeteivel új útát nyitott volna a perzsa irodalom megismerésére, hanem mert könyvének beosztása, áttekinthetősége (különösen a Prolegomena) a nem orientalista nagyközönségnek kiváló alkalmat nyújt annak megismerésére, mint nyilvánult a perzsa gondolatvilág a különböző időszakokban. Tárgyát történelmi sorrendben, a történelmi események beható méltatásával kapcsolatosan és azoknak az irodalomra való fontossága szerint dolgozta fel. Megtaláljuk könyvében Firdausitól Saadi-ig (XIII. sz.) a perzsa irodalom minden egyes képviselőjét, kinek műve európaiak előtt ismeretessé vált, még pedig oly keretben és megvilágításban, melyben eddig senki sem mutatta be Perzsia költőit. Különös érdeme a műnek, hogy nem életrajzokat ír, és nem beszél sokat könyvekről és az írók munkáiról, hanem megismerteti azt a környezetet, melyben ezek az emberek éltek, megvilágítja azokat a gondolatokat és filozófiai eszméket, melyek keleten az emberek nézeteit befolyásolták, átváltoztatták. Az, a ki az ismailitáknak, karmatiaiaknak, mevleviknek, hurúriknak és a többi mystikus szektáknak a keletet elbűvölő világnézeteit, a mohammedánság átalakító hatását az emberekre, és az egyes nemzetek sajátos gondolatnyilvánulásának a vallásra való hatását akarja megismerni: mindezt megtalálja Browne könyvében.

Nem úttörő munka, de a kimagasló irodalom és gondolatbeli mozgalmak vonzó leírásával közelebb hozza hozzánk a mohammedán keletet általában és különösen Perzsiát.

(Budapest.)

GERMANUS GYULA.

¹⁾ E. J. W. Gibb, A History of Ottoman Poetry 4 vols (London 1900—1905).

²⁾ L. cikkemet a Keleti Szemle 1906. folyamában (Gibb).

Otto Puchstein: Die ionische Säule als klassisches Bauglied orientalischer Herkunft. Ein Vortrag von —. Mit 59 Abbildungen. Leipzig, 1907. (Sendschriften der Deutschen Orientgesellschaft No. 4.) 8 r. 55 l.

Puchstein, a ki ezelőtt húsz esztendővel adta közre mintaszerű, alapvető könyvecskében az ión-oszlopfőre vonatkozó kutatásait,¹⁾ ez év elején a DOG. tagjai számára vetített képekkel kísért előadást tartott az ión oszlopról, melynek célja volt a görög építészetnek ezt a legkecsesebb alkotását keleti ősfarmáiból megmagyarázni. Most ezt az előadást a jelen füzetben kiadta. A származási kérdésnek az oszlopfőről írt dolgozatban csak egypár lap jutott (57. sk.), míg a főfeladatot a görög földön talált, ornamentikájukban sok finom változatosságot mutató capitell formáknak történeti sorrendbe állítása tette; közben különböző leletek, a melyek hatalmas függőleges volutákból és a két voluta közé ékelte palmettából álló, a normális ión-oszlopoknál kétségtelenül régebbi oszlopfőkkel gyarapították emlékanagyunkat, olyan kutatásokra adtak alkalmat, melyek a múltba tekintettek és a keleti ornamentikában vélték megtalálhatni a volutás oszlopfő eredetét.²⁾ Ezekhez sorakozik ez a kis füzet is, mely keletkezéséhez képest magán viseli egy világos ítéletű és kiválóan képzett szakember friss előadásának a jellegét.

Két asszíriai ornamentumból indul ki a szerző (1. 2. kép. = Mitt. der DOG. no. 32. 22. l. és Springer-Michaelis, Handbuch I⁸. 1907. 118. á.), melyek lilomszerű, függőleges volutákkal stilizált virágokat többé-kevésbé oszlopfőszerű alkalmazásban mutatnak. Melléjük állítja egyfelől a kifejlett görög ión-oszlopot a maga háromtagúságában,³⁾ másfelől visszanyúl az egyiptomi növényi ornamentikára, melynek motívumait (papyrus, «liliom» és lotus, vagyis két nymphaea-faj) az asszírok átvesszik, némileg átalakítják és a görögöknek ázsiai területeiken át továbbítják. Egyiptomé ezen az egész téren az elsőség, a növényi ornamentum afrikai eredetű. «Bizonyos, hogy az oszlopot — vagyis a constructiv támasztek ornamentális átformálását — az egyiptomiak vitték be az építészetbe... Egyiptomból, aligha a II. évezred előtt. Szíriába és Elő-Ázsiába, végül innen különböző formáinak egyikében a VII. században Görögországba vándorolt, a hol mint ión-oszlop jelent meg.»

Egyiptom növény-ornamentikáját és oszlopait Borchardt könyve⁴⁾ alapján — annak ábráit még szaporítva — bőven, mindig világosan és áttekinthetően ismerteti a szerző. Asszírriában e formák módosul-

¹⁾ Das ionische Capitell. 47. Berliner Winckelmannsprogramm. 1887.

²⁾ Dieulafoy, L'art antique de la Perse, Paris 1885. III. 32. s k. lk. J. Th. Clarke, A protoionic capital from the site of Neandria. Papers of the Arch. Inst. of America, Baltimore 1886. = American Journ. of Arch. II. (1886) I. s k. lk., 136. s k. lk. Furtwängler, Sammlung Sabouroff I. 5. s k. lk. Koldewey, Neandria 51. Berliner Winckelmannsprogramm. 1891.

³⁾ S. s k. l. igen helyesen hangsúlyozza a szerző, hogy ez a háromtagúság — basis, törzs, oszlopfő — éppenséggel nem magától értetődő jelenség.

⁴⁾ Die ägyptische Pflanzensäule. Berlin, 1897.

nak, és itt bizonyos mozzanatokat érdemes erősen kiemelni, mert ezekből magyarázható a görög formák egynémely sajátága. A lotus virágai és bimbói, melyek Egyiptomban természetes egyszerűségükben jelentek meg, alul egy sajátágos kehelyvédő levélhüvelyt kapnak; a «liliom» kelyhe két oldalt volutaszerű lendületet vesz és közbül az egyiptomi igénytelen körteformájú töltelék helyét elfoglalja az asszíriai *palmetta*¹⁾ (2. 17—19. ábra), az alsó kehelyvédő levélhüvelyt pedig, a mely ennél a virágnál a valósághoz képest Egyiptomban sem hiányzik, egy kettős átkötés eltakarja.

Míg azonban az egyiptomi építész a maga növényi formáit *capitell* gyanánt alkalmazza, ornamentális basist azonban nem ad oszlopainak, addig az asszíriai a lotus kehelyvédő levélhüvelyéből *basist alkot*, magával a kehelyvel pedig alkalmasint a törzs alsó részét veszi körül, úgy hogy a basis a törzs alsó részével kiegészítve egyenlő az oszlopfővel (39—41. kép), a volutás liliomot pedig minden módosítás nélkül alkalmazza úgy oszlopfőnek, mint basisnak (sipparai relief, 33. kép = Perrot-Chipiez, Hist. de l'art III. 211. fig. 71.). Más példakon a lotus eme basissá lett, az oszloptörzs alsó részén maradt kelyhétől elvált levélhüvelyét ismét felviszi a törzs tetejébe oszlopfőnek, lefelé fordítva és nem egyszer megduplázva (43—45. kép). Mindezek az asszíriai oszlopok tehát az ión-oszlopnak egy nevezetes sajátágát mutatják, melyvel Egyiptomban nem találkozunk: *háromtagúak*. A *liliom* asszíriai volutás, palmettás, átkötött formája pedig egyenesen rávezet az *aeol-oszlopfő* palmetta töltelékes függőleges volutúra, a melyek ilyenformán a szerény egyiptomi liliom utolsó fejlődési formáját mutatják, alattuk pedig két levélkorona — egy torus-szerű és egy aláomló — foglal helyet. Ha már most ezeket a merész, magas volutákat valamivel szorosabbra fogjuk, összeérő függőleges száruk helyett pedig vízszintes vonalakkal kötjük őket össze, a minek folytán a feleslegessé vált töltelék-palmetta lassanként szükségképen eltűnik (az «ó-ión»-oszlopfők mindegyike szolgáltatnak példákat, végül a levélkoronákat ornamentális irányban addig egyszerűsítjük,²⁾ míg tojásakyma nem lesz belőlük, megkaptuk a kifejlett ión-oszlopfőt.

Puchstein nézete ezen a ponton alaposan megváltozott.³⁾ Az oszlopfőről szóló dolgozatában (56. l.) élesen elítélte az ión *capitell*-nek az *aeol*-ból való származtatását (Dienlaffoy és Clarke), és a kettő között már az alapfelfogásban kiegyenlíthetetlen ellentétet látott, a vegetabilis és a linearis forma ellentétét. Ehhez a nézethez csatlakozott Koldewey is (Neandria 41. és k. l.): «es sind zwei an demselben Stamme grünende Zweige, von denen der äolische früher blüht und früher verdorrt, als der langsamer gewachsene aber aus-

¹⁾ A palmetta általában, mint asszíriai eredetű ornamentum, nem a palmettának az a specziális asszír, a kyprosi oszlopfők voluta töltelékéből levezetett formája, a melyről Furtwängler fent idézett fejtegetéseiben van szó. Ezt a formát mint töltelékpalmettát már csak azért sem várhatjuk, mert magában foglalja az itt már elsatnyult volutákat. Ilyen palmetták: Perrot-Chipiez a 138., a mi füzetünkben a 19. kép.

²⁾ Jahrbuch des kais. deutsch. arch. Inst. III. (1888) 276. s k. lk. Antike Denkmäler I. 18. és 29.

³⁾ 55. l. jegyz. az 51. ábrához.

dauerndere ionische.» Mivel pedig az asszíriai volutás liliomból (sipparai oszlop) csak az aol-oszlopfőt lehet levezetni, az iönt nem, természetes, hogy Koldewey (ezúttal is Puchstein nyomán, 58. l.) egy másik ázsiai emléken, a boghas-kői-i reliefen kereste a görög formák ősképét, melynek oszlopfői az aol- és az ión-változat magyarázatára egyaránt alkalmasak. A mi füzetünkben azonban a szerző a boghas-kői-i oszlopfőket az ión-capitell történetére nézve értékteleneknek ítéli és egyiptomi papyru-formákra vezeti vissza.

A neandriai oszlopfőket Puchstein, mint láttuk, kettős levélkoronával ellátott alakjukban tárgyalja, tehát úgy, a mint azokat Koldewey a talált töredékekből rekonstruálta.¹⁾ Dörpfeld időközben odanyilatkozott (Perrot-Chipiez VII. 603. s k. lk.), hogy a voluták és a levélkoronák nem *egy* capitell alkatrészei, hanem a volutás tag magában a peristyl, a levélkoronák — és pedig a leomló a torus-szerű *fölött*, nem alatta — magukban a cella oszlopainak szolgáltak capitell gyanánt. Ez a két forma átment legismertebb kézikönyvünkbe is,²⁾ azért talán nem lesz felesleges a dologról egy pár szóval megemlékezni.

Döntő bizonyítéknak lehetne tekinteni Dörpfeld nézete mellett, ha csakugyan bebizonyítható volna, hogy a neandriai templomnak peristylje is volt, a mit Koldewey tagadott, mert akkor valószínűtlen volna, hogy az egyik fajta oszlopból semmi sem maradt, míg a másikat teljesen ismerjük. A volutás tagok hátsó részének hiányos kidolgozása (mely ilyenformán a cella fala felé fordult volna) és a csaplyuknak hiánya a felületen Dörpfeldnek kedvez. Bizonyos azonkívül, hogy a neandriai volutás tagokhoz egészen hasonlókat azóta másutt is talál-tak, mindenütt levélkoronák *nélkül*.³⁾ Viszont a samosi, naukratisi és aegi oszlopfők⁴⁾ levélkoronákat mutatnak — a naukratisi *kettőt* — volutás tagok nélkül. Ennyiben tehát nem lehetne kifogást emelni. Azonban Puchstein kétségtelenül nem ok nélkül veti el Dörpfeldnek részben technikai jelekre alapított föltevését. Neandriára vonatkozólag természetesen nem mondhatok véleményt. De általánosságban az a nézetem, hogy a vázáképek minden kétséget kizáró módon tanuskodnak olyan oszlopok mellett, a melyeken az aol-voluta alatt legalább egy levélkorona volt. Tudvalevő, hogy a vázák architektonicus tekintetben nem egy érdekes részletet szolgáltatnak, különösen olyanokat, melyek annak idején szerény magánépítményeken voltak alkalmazva, a monumentális építészetben azonban nem hagytak nyomot. Egy képen (*Εφημερίς ἀρχ.* 1885. π. 11.) az aláomló levélkorona fölött az aol-voluták, azok fölött a csepléczes (tehát dór) architrav félre- ismerhetetlen.⁵⁾ Más példák az aol-voluták alatt torust mutatnak.

¹⁾ Neandria 60—62. ábra, 32. és k. lk. Koldewey tudvalevőleg három egymástól némileg különböző oszlopfőt rekonstruált.

²⁾ Springer-Michaelis⁸ 1907, 272. a) b) ábra, 137. l.

³⁾ Dürm, Baukunst der Griechen² 1892. 166. ábra a 245. l.-on. Egy delosi oszlopfő, voluta levélkorona nélkül: Perrot-Chipiez VII. pl. 53, 1.

⁴⁾ L. a Dürm-féle ábrát, azonkívül Springer-Michaelis⁸ 1907. 269. á.

⁵⁾ A Penthesileia-csésze mesterének hamburgi csészéjén sem tudnám az aláomló levélkorona fölé helyezett oszloptag hevenyészett rajzát aol-volutáknál egyébre magyarázni. Furtwängler-Reichhold Taf. 56, 5. Fölötte

Mindezt természetesen nem a vázafestők eszelték ki. Torus-szal *es* aláomló levélkoronával ékeskedő aol-volutákra persze nem tudnék a vázafestés köréből példát mondani, a miből azonban nem következik, hogy ezt a fokozott díszítést sohasem alkalmazták, miután elemei már megvoltak.

Mint már fenn említettem, a kifejlett ión-capitellek osztályozását ezúttal nem ismétli a szerző. Egészen röviden végez a basissal is, melyet a perzsa oszlop kehelybasisából származtat, legkezdtelegesebb formáját pedig a delphi csarnok és a Nike-templom basisaiban látja.¹⁾ A tiszta görög formák különbségeire itt sem terjeszkedik ki.

A pozitív tanulságokban gazdag és tetszetős szövegen kívül külön köszönet illeti meg a szerzőt a nagyszámú és kifogástalan illusztrációért, melyekkel az olcsó füzetkét olyan bőkezűen ellátta.

(Bonn.)

CSERMELYI SÁNDOR.

R. Reitzenstein: Hellenistische Wundererzählungen. Leipzig, Teubner, 1906. (N. 8-r. 172 l.) 5 M.

A *Poimandres* jónevű szerzőjének ez az újabb munkája méltán keltett érdeklődést a theologusok, az összehasonlító irodalomtörténet és az összehasonlító vallástudomány művelői körében. Tárgya a hellenisztikus csodatörténetek elemzése, eredetüknek és a pogány csodatörténetekkel való összefüggésüknek vizsgálata. A könyv keletkezésére alkalmat adott szerzőnek az Acta Thomæ két csodatörténete: a lélek hymnusa és a menyegzői dal. A kutatás annyira kiszélesedett, hogy egész könyvvé nötte ki magát.

Első részében szól az *aretalogiáról*, ennek eredetéről és jelentéséről. Szépen vezeti le a klasszikus és a késő-klasszikus irodalomból a szó jelentését és éles megfigyelőtehetséggel elemzi példáit. Szempontjának megfelelően klasszikus értelmezését adja *Horatius* I, 3 satirájának, *Juvenalis* XV. satirájának; s különösen behatóan foglalkozik *Lukianos* *Φιλοφειδης* és *Ἀληθὴς ἱστορία* cz. munkáival. Majd áttér az egyiptomi csodatörténetek általános jellemzésére s kifejti, hogy ezeket a népnek a csodálatos iránt való vonzódása hozta létre, úgy, hogy e történetek igazi *népkönyvek*. E történetek vándorlását (különösen görög talajra) figyelemreméltó módon állandóan jelzi. Legértékesebb eredménye ebbeli vizsgálódásának az *ἀρετὰς λέγειν*, virtutes narrare kifejezések értelmének és jelentőségének tisztázása. Példái sorában sajnosan nélkülöztem a *Petronius*: *Coena Trimalchionis*-ában olvasható érdekes csodatörténetet, melyet ott *Niceros* beszél el. Ő is beszél *Petronius*-ról (30—31. lk.), de csak igen szűkszavúan. Ezután a vallásos aretalogiát fejtegeti, kiindulva a próféták és filozofusok történeteiből, érintve *Lukianos*: *Περὶ τῆς Ἡερερχρινοῦ τελευτῆς* cz. művét, a tyanai Apollonioszt, a vándorló egyiptomi papokat és csodatévőket, *Damist*, *Philostratost*, az Acta Petri-t és következtetése az, hogy a

ismét cseppléczes epistyl. Némi kutatással ezeket a példákat kétségtelenül meg lehetne sokszorozni.

¹⁾ Perzsa oszlop: Springer-Michaelis 178. b) á. A delphi basis: Ath. Mitt. IX. (1884) Taf. XII.

proféta- és filozofus-aretagiák tekintendők a ker. apostol-akták irodalmi előzőinek.

Érdekeseen fejtegeti itt a cinizmus befolyását, a barát-történeteket, a Sarapion corpust és Hieronymus: Pál és Hilarion életét. A korai keresztény csodatörténetek három első nagy korszakában: az evangelium-irodalomban, melyhez a kanonikus Acta Apostolorum csatlakozik, az apokrif apostoli aktákban s végül a barát-történetekben találja a hellenisztikus irodalommal való összefüggés bizonyítékait. Ez az irodalom adja meg azoknak alapjellemét, az adja a polemica technikáját, ez ad oly példákat, melyeket amazok gyakran egyenesen átvesznek. — Az antik esztétikai elméletek érdekes pontját tisztázza akkor, mikor a regény és a csodatörténet egymáshoz való viszonyáról beszél s a kettőt egymástól élesen megkülömbözteti. Kiindulási pontja *Cicéronak* Luceiushoz írt levele. (Ep. V, 12).

A könyv második részét az *Acta Thomae* két hymnusának fejtegetése tölti be. A lélek hymnusának kapcsán kimutatja annak egyiptomi eredetét és vonatkozásait, tárgyalja a lelkek alvilági vándorlásáról szóló meséket, majd miután kimutatta, hogy a lélek hymnusában egy régi pogány *ἱερός λόγος* rejtőzik s hogy az egy egyiptomi-hellenisztikus mondára vezethető vissza, áttér az *Acta Thomae* második csodás hymnusára, a menyegzői dalra, melynek tárgya egy csodatörténettel kapcsolatban a szűzies házasság magasztalása. Gazdagon illusztrálja e nézetnek az aszkézissel való összefüggését, kimutatja nyomait az egyiptomi vallásban, nyomon kíséri behatolását a keresztény misztériumokba. Találó példákon mutatja be az istennel való egyesülésnek a népben elterjedt erős hitét s az egész idevágó irodalomnak és az «Énekek éneké»-nek belső rokonságát. — A munka végéhez csatolt függelékekből legérdekesebb a harmadik, a retorika és elégia viszonyáról szóló.

A könyvet melegen ajánlom theologusok, keresztény philológiával foglalkozók és a vándorló meséket kutatók figyelmébe.

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1906/1907.

1. Pálos Ede: Révai Miklós és rajziskolája. (Győri főreálisk. 3—12. l.) — A szerző a legnagyobb magyar nyelvész életének egy igen érdekes mozzanatát ismerteti alkalmi felolvasás keretében. A helyzetnek, a dolog természetének megfelelően röviden emlékezik meg Révairól, mint rajztanítóról. Magyar fájának művelése, ennek előbbre vitele lebegett a nagy tudós lelke előtt, midőn arra vállalkozott, hogy csekély tiszteletdíjért Győr város ifjúságát — köztük inasgyerekeket is — a rajzolásra tanítsa. Sőt sokakat ingyen tanított, s még a magából is áldozott a magasabb czélért — a hogy ma mondanók — a művészeti oktatásért. E téren sem talált kellett méltánylásra. A rövidlátás, a számító kicsinyeskedés akadályokat gördített terveinek kivitele elé. Megúnva a nagy szellem törpe felsőbbségének gáncsoskodását, csalo-

dottan hagyta el munkásságának ezt a mezejét, a melyen, mint egész pályáján, nemzete műveléséért fáradozott és munkált.

2. Pécsi Ottmár: Szemere Pál mint költő és nyelvész. (Egri főreálisk. 3–30. l.) — A mint a szerző értekezése bevezetésében megjegyzi, a nyelvújítás korának sok mozzanata feldolgozatlan, pedig ennek a kihatásában oly gyümölcsöző és eredményes korszaknak buvár-lata hálás tárgy és megérdemli a fáradságot. Pécsi a nyelvújítás egyik legérdemesebb munkásának alakjával, Szemere Pállal, az ő élete folyásával, költői és nyelvújító működésével foglalkozik czímbeli értekezésében. Mielőtt életrajzának elbeszéléséhez kezd, utal Szemerének azon érdemére, hogy hosszú életkora lehetővé tette neki négy író nemzedéket buzdítani, lelkesíteni a nemzeti irodalom művelésére, átengedve az elsőséget mindig másoknak, maga megelégedve a „másodikkággal”, holott benne is megvolt a dicsőség vágya, de belénevelt szerénységével ezt mindig el tudta nyomni. Ezután előadja életének fontosabb eseményeit: nevelkedését azon tényezők kiemelésével, melyek rá irányítólag hatottak, megismerteti baráti viszonyát Kazinczyval és Kölcseyvel, irodalmi harczeit, főleg a neologia érdekében kifejtett buzgólkodását. Bővebben előadja azt, mennyire megragadta a *Főti dal*, a melynek magyarázata élte utolsó felének rögeszméje lett. Külön fejezetben méltatja Szemerét mint költőt és nyelvészt. A költőről tiszta képet nyújt. Vonzó, kellemes olvasmány során adja elemzését és jellemzését Szemere költői munkásságának s azon lelki állapotoknak, melyek lantján kifejezésre jutnak. Nem értünk azonban vele egyet abban, a mit a nyelvészről mond, helyesebben mondvá, inkább azt vártuk volna tőle, hogy tüzetesebben megismertet bennünket azzal, minő érdemet szerzett Szemere Pál a nyelv újításában s szépítésében. Ez inkább érdekelné bennünket, mint az, hogy milyen álláspontot foglal el Szemere, mint nyelvfilozofus, vagy mi volt a véleménye az ypsilonisták és jottisták harcát illetőleg. Ez alól éppen nem menti őt fel záró soraiban kifejezett azon óhajta, hogy érdemes volna Szemerével, mint nyelvészszel tüzetesebben foglalkozni, hisz a czímben azt ígéri, hogy ő ezt fogja tenni.

(Budapest.)

NYILASI LAJOS.

VEGYESEK.

-- A Budapesti Philologiai Társaság 1907. december hó 11-én fölolvasó ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. Czeizel János: Kazinczy hatása Erdély irodalmi viszonyaira.
2. Vikár Béla: Fordítás a Kalevalából.

A fölolvasó ülést követő *részletmáni ülésen* Heinrich Gusztáv elnöklése alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Vári első titkár, Császár és Láng szerkesztők, Bermüller, Cserép, Finály, Gedeon, Gyulai, Hornyánszky, Ince, Kempf, Maywald, Némethy, Székely, Váczy vál. tagok és Bleyer mint jegyző.

1. A bevételek összege január 1-től 11822-73 K, a kiadásoké pedig 10692-99 K.

2. Társaságunk tagjai közül elhunyt Herzl Mór dr., ki Társaságunknak 1881 óta volt tagja.

3. Új rendes tagok 1908-tól: Szlávik Ferencz csiksomlyói főgimn. (aj. Császár) és Szeremley Császár Loránd dr. budapesti középisk. tanár (aj. Melich).

4. A *pénztárvizsgáló bizottságba* a választmány Gyulai Ágost elnökelete alatt Gedeon Alajos és Incze József tagokat küldte ki.

5. A szerkesztők indítványára a választmány az *ifj. Reményi Ede-féle jutalomdíjat* Pécsy Bélának ítélte oda «Platon Politeiája és az aristotelesi Politika» czimű dolgozatáért, mely Közlönyünk 1907. évfolyamában jelent meg.

6. A Társaság a választmány határozata értelmében *közygűlését* január 11-én d. u. 6 órakor fogja megtartani.

7. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— Heine Henrik Pesten? Elster Ernő marburgi egyetemi tanár, a legalaposabb Heine-kutató, közzétette a «Deutsche Rundschau» f. évi novembéri füzetében (XXXIV. köt.) Laube Henrik több igen érdekes, Heine Henrikhez intézett levelét. Az 1833. decz. 6. kelt levélben (id. h. 229. l.) ezeket írja Laube: «Mein Buchhändler Wigand grüsst Sie bestens; er sagt, *Sie kennen ihn von Pesth aus.*» Ebből az következne, hogy Heine valamikor Pesten járt. Minthogy én, a ki pedig Heine életét igen részletesen ismerem, erről eddigelé semmit sem tudtam, noha eleve nagyon valószínűtlennek tartottam a dolgot, mégis egyenesen Elsterhez fordultam, a ki ezt az adatot a jelzett kiadványban nem kifogásolta, hátha esetleg más bizonyíték áll rendelkezésére, mely Heine pesti tartózkodását kétségtelenné teszi. Elster postafordultával, nov. 14. kelt válaszában kijelentette, hogy Laube adata kétségtelenül valami tévedésen vagy félreértésen alapul, mert Heine az ő tudomása szerint sem volt soha Pesten. Ezt sietek közlénni, nehogy valami új Heine-mythos támadjon. h.

— Magyar drámairodalom osztrák megvilágításban. — A napokban a következő című munka jelent meg a német könyvpiaczon: Das Moderne Drama von Robert F. Arnold. Strassburg, J. Trübner 1907, 8-r. X + 388 lap. A munka szerzője Arnold, a bécsi egyetem rendkívüli tanára (szül. 1872 Bécsben). Műve háromfajta felolvasás eredményeinek összefoglalása. Az első az innsbrucki egyetem 1905. évi szünidei tanítótanfolyamán tartotta, a másodikat 1906-ban a bécsi University Extensionben s a harmadikat 1907-ben a bécsi egyetemen. Tehát három év munkájának eredménye, s így állításait nem tekinthetjük hevenyében mondottaknak, hanem komoly munka eredményének, melyek az utólagos correctiók tisztító tűzén is átmentek.

Természetszerűleg első sorban az érdekelt minket, vajjon szól-e valamit a magyar drámairodalomról, s ha igen, mit? A 7-ik felolvasás

végén tényleg megemlékezik a magyar drámai irodalomról is. Igaz, hogy csak 20 sorban (101–102. lap); de ez még hagyján. A lényeg az, hogy még e 20 sorban is elég furesaságot találunk s azonfölül állításai nem állják ki a komoly kritikát.

Itt közöljük szószerint a 20 sort, nehogy a fordítás ferdítésnek lássék. «Was endlich die nichtslavischen Literaturen Osteuropas anbelangt, so folgt das *magyarische* Drama, ganz (!) wie das der Čechen der fleissig übersetzten deutschen Dichtung von der Aufklärung über den Klassicismus zur Romantik (Károly Kisfaludy 1788—1830; József Katona 1792—1830 u. a.), kultiviert, wieder gleich dem čechischen mit besonderer Vorliebe Historien- und Bauerndramen, hat dann in Eduard Szigligeti (1814—1878) seinen Scribe (110 Stücke, davon 40 geschichtlichen Stoffis) in Gergely Csiky (1842—1891) seinen Dumas und abseits in Imre v. Mádach (!) (1823—1864) dem Dichter der langweiligen (!) «Tragödie des Menschen», einen Nachzügler des Buchdramas à la Faust, wie ihrer die polnische Romantik mehrere (!) aufweist. Jenő Rákosi (geb. 1842) und Lajos Dóczi (geb. 1845; «Der Kuss» 1874) bezeichnen eine Nachblüte der Romantik, Ferencz Herczeg (geb. 1843) und József Prém (geb. 1850) kräftig-realistisches Erfassen des modernen Ungarstaates. Die Tradition des Volks-, eigentlich Dorfstücks geht von Szigligeti (1843) ungebrochen bis auf heute fort. In der Gegenwart zeigt sich auch bei den Magyarern Widerstreit zwischen Naturtreue und Wirklichkeitsflucht, Sozialismus und Individualismus.» — Forrásokul a Schwicker (1889), Kont (1906) magyar irodalomtörténetét német nyelven és a Horváth-Kardos-Endrődi-féle irodalomtörténetet francia átdolgozásban használta.

Nézzük egyenkint állításait. A magyar dráma, miként a cseheké, teljesen német nyomokon indul. («In engem Anschlusse an das deutsche Drama bewegt sich die čechische» — írja a 100-ik lapon.) Elolvasásra ajánljuk Arnoldnak a következő című munkát: *Etude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. Par J. Kont. Paris 1902.* A 287. laptól a 377-ik lapig kimerítően tárgyalja ott Kont a francia drámai irodalom hatását a magyarra. Meg fog győződhetni alapos adataiból, hogy a magyar és német dráma közti kapcsolat távolról se oly szoros (s mivel más hatást nem is említ), távolról sem oly kizárólagos, mint művében említi. A cseh és magyar drámai irodalomnak ilyen fajtájú fejlődési közösségét tehát kifogásolandónak tartjuk.

A Szigligetire vonatkozó adatai sem kifogástalan pontosságúak, de ez kisebb jelentőségű és egy «circa» szóval kiigazítható! — Hogy Mádach-tól az *Ember tragédiáját* unalmasnak tartja, ez tisztán ízlés dolga. De ha el fogja olvasni, hogy mit irtak e műről Fr. Th. Vischer, Freytag, Heyse, Scherr, Wildbrandt, Nordmann stb. be fogja látni, hogy véleményével egyedül áll s legfeljebb a Zabel felfogását közelíti meg. Az az állítása, hogy a lengyel irodalom több olyan művet tud fölmutatni, mint az Ember tragédiája, bizonyos tekintetben Arnold kötelességévé is teszi, hogy ezt be is bizonyítsa. Szakszerű dolgozatai révén, minők Tád. Kosciusko in der deutschen Literatur; továbbá Geschichte der deutschen Polenlitera-

tur (I. P. G. Rheinhardt Biographien der Wiener Künstler u. Schriftsteller. Wien, 1902. 225—6. lap), joga van ahhoz, hogy a tudományos világ állítását el is higgye, de részünkről teljes bizonyítékok nélkül nem fogadjuk el kész valóságnak állítását. Nem tudjuk eldönteni, vajjon nem gondol-e Krasinsky Zsigmond *Nieboska Komedyájára* (Ungöttliche Komödie) vagy *Iridionjára*? E műveknek csak tartalmi kivonatát ismerjük. (L. Pypin-Spasovič Gesch. der slavischen Literaturen, II. Th. 1. Hälfte. Gesch. der polnischen Literatur. Leipzig, 1883, 319 és köv.). E symbolisáló költemények és Madách drámája közt csakis külső hasonlatosságokat tudunk fölfedezni. Lehetséges azonban, hogy másra gondol Arnold. Hogy mire? szeretnők tudni. Tán Kraszevskinek németre is lefordított (Wien 1879) Twardowski Mester-ére, a lengyel Faust-ra? Mégis csodálatos előttünk, ha a lengyel irodalom több ily művet tud fölmutatni, mivel magyarázza meg Arnold azt, hogy a német irodalom azokat jobbára mellőzte, ellenben az *Ember tragédiájának* öt, illetőleg hat különböző fordítását ismeri, és pedig Dietzeét 1865-ből, Siebenlistét 1886-ból, Lechnerét 1888-ból, Sponerét 1891-ből és Dócziét, mely 4—5 kiadást ért meg 1893 óta. A Fischer-féle színpadi átdolgozás — a 6-ik fordítás — 1886-ból való. Tehát több mint 40 éve tud gyönyörködni új és új fordítások révén, a finom ízlésű német olvasóvilág ebben az *unalmas tragédiában*! Brückner A. (Gesch. der polnischen Literatur, Leipzig, 1901, 421 lap.) az *Ungöttliche Komödienek* csak egyetlen angol átdolgozásáról tud, a Lord Lyttonéról! Mindezek ellenére érdekes volna, ha Arnold tényekkel bizonyítva állítását, kimutatná, hogy az *Ember tragédiáját* sokban fölülmulják azok a lengyel drámák, melyeknek fényes költői tulajdonságai háttérbe szorítják az unalmas magyar tragédiát. Félünk, hogy Arnold előtt azért unalmas, mert magyarból van fordítva.

De Arnold állításainak mégis a legfurcsábbja az, midőn azt írja, hogy a modern magyar államiság erőteljesen realizstikus kifejezői Herczeg Ferencz és Prém József. Valóban nem értjük, hogy az az Arnold, a ki legalább gr. Teleki *Kegyencét*, Vörösmarty *Marót bánját*, Tót Ede *Falu rosszát*, Gárdonyitól *A bort* még névleg sem említi meg, minő alapon teszi meg Prém Józsefet a jelenkori magyar dráma olyan képviselőjének, mint a minő Herczeg Ferencz? Arnold tán mentségül azt hozhatná föl, hogy nincs kellőképen tájékozva a jelenkori magyar drámairodalomban. Erre csak azt feleljük — egyebek híján — hogy nézte volna meg Leo Melitz ily című művét: *Die Theaterstücke der Weltliteratur. Dritte Auflage. Berlin u. Leipzig*, É. n. *Wiener'sche Verlagsbuchhandlung*. Ott megtalálta volna Gárdonyi Géza és Tóth Ede drámáinak rövid kivonatát is: *Der Dorf lump* I. k. 453 lap és *Der Wein* II. k. 36 lap. Azonfölül a Bevezetés LXVI-ik és LXXVII-ik lapjain legalább néhány magyar drámaíró (igaz, hogy sajtóhibáktól hemzsegő) nevét. Az tény, hogy itt sincs gr. Teleki megemlítve, de megvan Vörösmarty, Prém József neve ellenben kimaradt. A C. Levi *Letteratura drammatica* (Milano 1900) 324—7. lapjairól is alaposabban tájékozódhatott volna a magyar drámairodalomról, pedig a *Manuali Hoepli* nem egyetemi előadások gyűjteményei.

De elég! E rövid ismertetésnek az a célja, hogy rámutassunk Arnold rossz informálóra, illetőleg szakirodalmi járatlanságára. Távol áll tőlünk, hogy a politikai téren ügyis undorodásig menő torzsalkodást átplántáljuk az irodalmira is. Ellenkezőleg. Azt akarjuk elérni, hogy a Lajtán túli íróársak, midőn magyar irodalmi dolgokról írni akarnak, bizalommal forduljanak hozzánk, mint a kik jobban ismerjük náluk a magyar vonatkozású külföldi irodalmat és készséges támogatást nyújtunk oly esetekben is, midőn a magyar nyelv nemtudása még nehezebbé teszi helyzetüket. Így aztán aligha fog oly eset ismétlődni, mint a jelenlegi, midőn a magyar drámáról írottakat elolvasva így kiáltunk föl: Adtál Uram esőt, de nincs köszönet benne!

(Budapest.)

BAYER JÓZSEF.

— Olasz archæologiai intézet Athénben. Az «athéni iskolák» száma ismét szaporodik egygyel. A francziák, németek, angolok, amerikaiak és osztrákok példájára most az olasz kormány is — a mely pedig saját országában eleget áldoz az antik műveltség emlékeinek földerítésére — intézetet alapít Athénben, hogy a görögöldi ásátásokban ezentúl fokozottabb mértékben vegyen részt és alkalmat nyújtson az olasz philologusoknak a görög kultúrának a helyszínén való tanulmányozására. Nálunk meg ismét eltemették az athéni magyar iskola tervét, a mely hivatva lett volna arra, hogy a class.-archæologiai tanulmányok föllendítésén, ásátások rendezésén kívül a ránk nézve oly fontos bizánczi studiumoknak válják tűzhelyévé.

L.

— Új papyrus-gyűjtemény. Hamburg város tanácsa elhatározta, hogy papyrus-gyűjteményt létesít. E célból belépett abba a papyrus-kartellbe, melyet több német egyetemi város egymással kötött. A kartell Egyiptomban állandóan vásárol papyrusokat és azokat tagjai közt kisorsolja. Hamburg városa mindjárt az első sorsolásnál igen gazdag és értékes papyrus-kazetta birtokába került. Mikor fognak nálunk arra gondolni, hogy Magyarország számára is kellene papyrusokat venni?

L.

— Polykrates atyjának szobra. — Samos szigetén, Tiganiban, L. Curtius nemrég egy archaikus fej nélküli ülőszobrot fedezett föl, mely a Miletosból Didymába vezető út mentén felállított Branchida-képmásokhoz hasonló (l. *Ókori Lexikon* 763. kép) és így tanúságot tesz arról, hogy az egyiptomi művészettől kölcsönzött ülőszobor-típus a VI. században egész Ióniában szokásos volt. A szobrot (στοιχηδόν rendszerű) fölirata teszi érdekessé, a mely így szól: Ἀιάκης ἀνέσχευεν ὁ Βρούσωνος, δὲ τῆς Ἡρῆς τὴν σὺλην ἔπειρα(σ)εν κατὰ τὴν ἐπίστασιν, vagyis Aiakes Bryson fia ajánlotta föl a szobrot [szobrát], a ki Herának elégette hadizsákmányát hivataloskodása idejében. Ezt úgy kell értenünk, hogy Aiakes, mint a Hera-templom gondnoka, beolvasztotta a hadizsákmányból eredő bronzérezet fogadalmi ajándéku az istennő számára. (Ilyen fölirattal ellátott, Miletosból származó beolvasztott bronzemót nemrég találtak a francziák Susában). Ez az Aiakes

pedig nem más, mint Polykrates apja (Herod. II. 182.). Az a körülmény, hogy Aiakes Hera templomában viselte a felügyelő fontos és előkelő hivatalát, mindenesetre megkönnyítette fiának azt a törekvését, hogy Samos urává küzdje föl magát. 1.

— Új Archimedes-kézirat. J. L. Heiberg a konstantinápolyi Phanar-könyvtárban új, X. századbeli Archimedes-kéziratot fedezett föl (Cod. Hierosolym. 365, 4° Palimpsestus), mely a *Περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου*, *Περὶ ἑλίκων*, *Κύκλου μέτρησης* és *Ἰσορραπικά*-ból való terjedelmes részeken kívül az eddig csak latin fordításban ismert *Περὶ ὀχουμένων* cz. munkának több szakaszát és két mostanig ismeretlen értekezését: *Περὶ τῶν μηχανικῶν θεωρημάτων πρὸς Ἐρατοσθένην* és *Ἀρχιμήδους Σταμάχιον* tartalmazza. Az első, a módszerről szóló értekezés arról tesz tanúságot, hogy Archimedes az integral-számítást is alkalmazta, a második, melynek csak eleje jutott ránk, valami türeلمي játékáról szól, mely abból áll, hogy számtalan fadarabkákból miként rakható össze mindenféle mértani idom. 1.

Unitárius graduál-e a Batthyányi-kódex? Kanyaró Ferencnek *A Batthyányi-kódex, mint unitárius graduál* című értekezését (EPhK. XXXI. 897. s k. lk.) nem hagyhatjuk néhány megjegyzés nélkül. Kanyaró először is azt bizonyítja, hogy a Batthyányi-kódex nem katolikus énekgyűjtemény. Bizonyításából azonban hiányzik az a legfőbb érv, a melyet egy negyedszázaddal ezelőtt én (A XVI. század magyar lírai költészete. 1883. 10—16. l.) és kivált Kálmán Farkas (A nagydobszai énekeskönyvről, Protest. egyh. és isk. lap. 1878.) felhasználtunk, t. i. hogy a Batthyányi-kódex minden lényeges sajátosságára nézve teljesen megegyezik a nagydobszai énekeskönyvvel és a XVI. század többi kézirati énekgyűjteményével, úgyhogy ezeknek protestáns volta kétségtelenül eldőnti a Batthyányi-kódexnek is református eredetét. Egyébiránt e vitában megelőzni Kálmán Farkas nevét és munkásságát, irodalomtörténi járatlanság, vagy a mi annál is több, hálátlanság. Nagyobb baj azonban, hogy az értekezés jogtalanul viseli címét. Kanyaró Ferenc sok mindenről beszél, de azt elfelejtí megmagyarázni, hogy miként érti dolgozata címét. Talán szándékosan hagy bennünket homályban, hogy a kevésbbé figyelmes olvasók azt higgyék, hogy a Batthyányi-kódex unitárius graduálnak készült. Ez ellen a felfogás ellen határozottan tiltakoznunk kell, mert minden jel arra mutat, hogy a Batthyányi-kódex már előbb megvolt, úgy a XVI. század közepe táján, mintsem az első unitárius magyar egyház megalakult volna 1567 körül. Kanyaró nagy gondot fordít annak a kimutatására, hogy az 1630-ban megjelent unitárius énekeskönyv mennyire egyezik a Batthyányi-kódex-szel. De ebből az elfogulatlan ember csak azt következtetheti, hogy a XVII. századi unitárius énekeskönyv a XVI. századi Batthyányi-kódex nyomán készült, nem pedig, hogy e kódex eredetileg unitárius szerzemény lett volna.

Mindabból, a mit Kanyaró a Batthyányi-kódexnek az unitárius énekeskönyvhöz és a Geleji Katona-féle Öreg Graduálhoz való hasonlósá-

gáról ír, nem tűnik ki más, mint hogy az unitárius isteni tisztelet kezdetben alig különbözött a reformátustól és hogy az unitáriusok még a XVII. században jóformán ugyanazzal az énekkészlettel éltek, a melyet az első reformátorok, a Benczédi Székelyek, a Kálmáncsaiak, Szegedi Gergelyek dolgoztak ki magyarul és hordtak össze részint a papoknak, részint a híveknek szánt énekgyűjteményekbe. A Batthyányi-kódex tehát marad ezután is szorosabb értelemben vett református énekeskönyv, a melynek szerzőségét Kanyaró épen oly kevés sikerrel próbálja az unitáriusok részére lefoglalni, a mint nem sikerült Toldy Ferencznek, Bogisich Mihálynak és Volf Györgynek e kézirati műben katolikus szertartáskönyvet, avagy épen a középkori katolikus egyházi költői termékek gáújteményét fölfedezni.

(Debreczen.)

KARDOS ALBERT.

— Spartai ásatások. Az angol archæol. iskola kutatásait a római várnak és a városfalnak szabaddá tételével kezdte és vizsgálatait az Eurotas partja mellett folytatta. Ott a korai vaskorszakba tartozó telepet találtak, számos geometriai festésű vázával; továbbá egy heroont s egy nagy méreteivel feltűnő áldozati oltárt. Legfontosabb azonban *Artemis Orthia*-nak köralakú építménnyel kapcsolatos *szentélyének* föltárása (az *Orthia* melléknév a régies, pilléralakú istenkép merev tartására vonatkozik). Ez volt az az istennő, kinek tiszteletére vérig korbácsolták az ifjakat, hogy állhatatosságukat próbára tegyék; (valószínűleg az egykori emberáldozatok pótlására rendelt szertartás). A nagyszámú föliratos kövön, elefántesont-, ólom-, kő- és terrakottából való fogadalmi ajándékokon kívül különös érdekel bírnak a terrakottából való maszkok, melyekről nyilvánvaló, hogy vallásos szertartások céljaira szolgáltak. Némelyek régi stílusúak és ijesztő jellegükkel a déli tenger szigetlakóinak és az indiánusok maszkjaira emlékeztetnek, mások fejlettebb stílusúak ugyan — részben groteszk-kifejezésűek — de azért az arczon látható, tetovárlást avagy sebhelyeket jelező bevágásaikkal elárulják a spartai Artemis-kultusznak vadságát. — A vár nyugati oldalán kiásták a színház maradványait, a városon kívül pedig a római császári korból való terjedelmes fürdőépületeket. Leonidas emlékének (melyet archaikus kőoroszlán díszített), Pausanias, a plataiai hadvezér sírjának és a theromopylai városok neveit megőrkítő emléktáblának nyomait is sikerült megállapítani. — Az akropolison megtalálták Athena Chalkioikos szentélyét, melynek azonosítását három, 'Ας]ϋας [Χα]λκιοικου föliratú cseréptégla és számos bronzlap és bronzszeg tette bizonyossá. Területén előkerült: 9 bronzcsengetyű, egy gyönyörű, 13 cm. magas, trombitást ábrázoló bronzszobrocska az V. századból, továbbá még számos ugyanebből az anyagból való, különböző tárgyú (Athena, koszorús férfi, herma, fegyveres Aphrodite, néger nő, ló, bika, oroszlán) szobrocska. Ezen szentély szomszédságában egy másik templomnak nyomaira akadtak, mely Pausanias adata (III, 27) és a benne talált panathenai váza és Athena-szobor alapján nyilván Athena Areiáénak tekinthető; két kiásott oszlop fő bizonyítja, hogy a templom dórsztlusú volt. Ugyanott két terjedelmes, atletikai versenyekről szóló föliratot is találtak. l.

— A Parthenon-fríz magyarázatához. A Parthenon cellafalát díszítő reliefszalag tudvalevőleg azt, a Panathenaia-ünnep részét alkotó diszfölvonulást ábrázolja, melyben Attika népe az Athena számára hímzett peplost az Akropolisra vitte. A keleti oldalon levő képszekrészlet középtűt a peplos átadását tárgyalja; ezt a jelenetet a halandók hódolatában gyönyörködő istenek nézik, a kik jobbról-balról hatosával vannak

elhelyezve. Kétoldalt, az istenek mellett 5—5 férfi látható, kik egymással beszélgetve, vagy botjukra támaszkodva nézik a menet érkezését. Ezeket az öregeket eddigelé athéni tisztviselőknek meg kíváncsi, a menetet váró polgároknak magyarázták. *Arvanitopulosz* most igen valószínűen a tíz attikai phyle eponymosának magyarázza őket; közelebbi meghatározásuk az attikai mondák alapján lehetséges. A menet többi alakjának értelmezése céljából helyesen irányítja a figyelmet Aristophanes *Ἐκκλησιάζουσας*-nak 728. s. k. verseire, melyek a panathenaiai menetnek paródiáját foglalják magukban. (Athen. Mitt. XXXI. 38—49. lk. v. ö. Weissmann: *Hermes* XLII. 619—623. lk.)

III. — Antik pásztorsíp került elő nemrég az Alesia területén végzett francia ásatások alkalmával. Zenetörténeti fontossága abban rejlik, hogy ez az első antik pásztorsíp, mely használható állapotban jutott ránk. Mikor Théodore Reinach a hangszert bemutatta a párizsi Académie des Inscriptions-ban, egy fuvalás eljátszotta rajta a G-dur skálát.

— A régi királyi vár Tirynsben. 1884—85-ben Schliemann és Dörpfeld legnagyobbreszt felkutatták az ó-görög várat. Legújabbban az athéni német régészeti intézet Dörpfeld vezetése alatt mélyítette a kutatást, melyhez egy németalföldi kereskedő, Hoekoop A. E., adta a pénzt. Ezen négyheti vállalkozásnak célja volt az alsó vár még érintetlen részének feltárása és a mykenei korszak előtti kultúrértékek átkutatása. Ebben a tekintetben mint a megjelent jelentés mutatja, az ásatás oly sikeres volt, hogy a jövő évben folytatni fogják. A kutatás azon építési rétegekre vonatkozott, melyek a már ismeretes királyi palota alatt még alábbi hat méteres rétegekben emelkedtek egymás fölé. Az ásatások még négy újabb telepet tártak fel, melyek mind régebbiek, mint a már ismert palota a felső várban. A régibb várból a még három méteres főkaput tárták fel. Ekkor kitűnt, hogy az egész keleti fal a nagy déli szeglet-toronnyal, az ismert galeria és éléskamara¹⁾ a régi várerődítménynek csak függelékei voltak. A mélyebb építészeti rétegekben, melyekben még régibb kultúrai edények maradványait találták, szórványosan egyes sírok kerültek napvilágra, bennök a csontvázak még guggoló helyzetben voltak. A vár délkeleti sarkán azonban a fal bontásánál a terrakottáknak oly bő raktárára akadtak, mely nagyobbreszt Hera szentélyének fogadalmi tárgyaiból állott, hogy bámulatba ejtette a kutatókat. Az eddig hiányzott sírhelyek felkutatása után is szerencsés volt Dörpfeld. Sikertült neki ugyanis Tiryns nekropolisát a régi vár délnyugoti részén, nem messze a mostani vasúti állomástól, feltárni.

RÉCSEY VIKTOR.

— Helyreigazítás. E folyóirat múlt évfolyamában megjelent „A görög nyelv dialectusai” című dolgozatomban a 348. lapon a következő két helyet így javítom: «A β a μ után π -vel jelölt b hangba megy át (l. a π kiejtését)» így javítandó: «A β a μ után megtartotta eredeti b hangját, mely π -vel jelöltetik (l. a π kiejtéséről szóló rész 2-ik pontját)». A másik hely: «A δ a legtöbb vidéken a ν után τ -ul jelölt d hangba megy át (l. a τ kiejtését)» így módosítandó: «A δ a ν után megtartotta eredeti d hangját, mely τ -al jelöltetik (l. a τ kiejtéséről szóló rész 2-ik pontját)».

PECZ VILMOS.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal megjelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

*Apor Dezső: Az ikerszók. Budapest, 1906. 8-r. 47 l.

¹⁾ Lásd képét Récsy Viktor „Tiryns, Mykene” című cikkében „Görög Földön” (Budapest 1895) 207—227 lap.

- Borbély István: Heltai Gáspár. Budapest, 1907. 8-r. 79 l.
- *Galamb Sándor: A magyar népdal hatása műköltészetünkre Pálóczi Horváth Ádám-tól Petőfi-ig. Budapest, Stephaneum-nyomda, 1907. 8-r. 70 l.
- Kazinczy Ferencz Levelezése. Közzéteszi dr. Váczy János. XVII. kötet. Budapest, Akadémia, 1907. N. 8-r. XLII, 671 l. 10 K.
- Kazinczy Levelezésének legújabb kötete, mint az előbbiek is, Váczy János lelkiismeretes összeállításában, gondosan revideált szöveggel, a levelekben fölvetett kérdések tartalmas ismertetésével és kimerítő jegyzetekkel megjelent. Két teljes esztendő leveleit (1820—1821.) foglalja magában, összesen 230-at, melyek közül Kazinczy 117-et írt.
- Kolosvári Aladár: Arany János élete. Második kiadás. Mezőtúr, 1907. 8-r. 188 l. Ára 3 K. (Ismeretétét l. e füzet 52. l.-ján.)
- Könyvtár, Magyar. Szerk. Radó Antal. Budapest, Lampel (1907). K. 8-r. Számonként 30 f.
493. Halfdan Langaard: Wilde Oszkár. Ford. Moly Tamás. 76 l.
494. Alfred de Musset: Szeszély. Az ajtó tárva vagy zárva legyen. Ford. Hevesi Sándor. 64 l.
- 495—496. Wilde Oszkár: Az eszményi férj. Ford. Mihály József. 131 l.
497. Ady Endre: Sápadt emberek és történetek 62 l.
- 498—499. Wilde Oszkár: De profundis. Ford. Mikes Lajos. 107 l.
500. Beöthy Zsolt: Költők és hősök. 45 l.
501. Krúdy Gyula: Hét szilvafa. 62 l.
502. Wilde Oszkár: Aforizmák és ötletek. Ford. Radó Teréz. 48 l.
503. Alphonse Daudet: Művészházasságok. Ford. Elek Artur. 63 l.
- *Kürti Menyhért dr.: Mikes Kelemen kiadatlan munkái. Eger, 1907. 8-r. 58 l.
- Lederer Béla Összegyűjtött munkái. Budapest, Franklin, 1907. 8-r. 12 K.
- I. kötet. Tanulmányok. XVI, 305 l.
- II. kötet. Könyvbírálatok. 451. l.
- III. kötet. Fordítások. Vegyesek. 367 l.
- IV. kötet. Idegen nyelveken megjelent munkák. 269 l.
- A korán elhunyt írónak munkásságát négy kötetbe gyűjtve, a Lederer-család megbízásából Angyal Dávid rendezte sajtó alá. Lederer Béla munkássága nem a philológiát szolgálta. Mint képzett jogász s az emberiség, különösen hazánk múltja iránt érdeklődő tudós — bár ő tiltakozni legjobban e név ellen — egyenesen a publicisztikára volt hivatva, a szónak neme-sebb értelmében. Legjelentősebb dolgozatai valóban a két tudomány, a jog és történet, érintkező körében mozognak. Reánk tulajdonképen csak a Péterfy Jenőről írt szép essay tartozik. Lederer, mélyen megrendülve bálványozott író-barátjának halálán, papírra vetette azokat a benyomáso-kat, melyek hosszú baráti viszonyuk alatt Péterfyről lelkébe gyűltek, s e benyomások hatása alatt finom érzékkel, mélyen a lélek rejtelmeibe pillantó szemmel szétszedte alkotó izeire s ismét egységes képpé állította össze Péterfynek érdekes, vonzó, rendkívül értékes, de a távolállókknak, sőt tulajdonképen még barátainak is megközelíthetetlen egyéniségét. Mint a ki olyan sok időt töltött Péterfyvel, mindenütt hivatott elemzője barátja lelki világának, de talán legmeglepőbbek fejtegetései akkor, mikor egy-másután tárja föl azokat a rétegeket, melyek sorjában egymás fölött Péterfy igaz lényét takarták. — Fordításai közül különösen az Anatole Francetól fordított két elbeszélésnek van nagy fontossága. Nemcsak azért, mert az eredeti finomságait nagy művészettel tolmácsolta, hanem még inkább, mert ő volt az első, a ki a magyar közönség figyelmét korunk legkiválóbb francia regényírójára irányozta. — Az I. kötet elé Angyal Dávid megírta sok szeretettel Lederer Béla életét. Az életrajz keretében ismerteti munkásságának irányait és elfoglalatlan méltánylással értékeli tanulmányait. Méltó emlék ez az életrajz Lederer Bélához.
- *Mezey Sándor: Pausanias Olympiája az ásatások világában. Temes-vár, 1907. 8-r. 89 l.

*Prie Oktavián: Az etimologikus irány a román filológiában. Balázs-falva, 1906. 82 l.

Regénytár, Klasszikus. Szerk. Ambrus Zoltán és Voinovich Géza. Budapest, Révai Testv. 8-r. VII. sor. 1907.

Dumas (Sándor, ifj.): A kaméliás hölgy. A Clémenceau-ügy. Ford. Csérgő Hugó és Radványi Paula. XV, 424.

Tolsztoj: Háború és béke. Ford. Ambrozovics Dezső. 592+577+577.

Zola: *Germinál*. Ford. Adorján Sándor. XIV, 512.

Öt kötetben a világirodalomnak négy nevezetes regényét nyújtja a Klasszikus Regénytár legújabb sorozata. Mindegyik jó ismerősünk, eredetiben vagy fordításban el vannak terjedve a magyar közönség körében, így ismertetésükre nincs szükség. Elég ha kiemeljük, hogy a fordítók lelkiismeretesen végezték munkájukat, mindegyike igyekezett legalább a nyelv világosságával és a stílus egyszerűségével közelebb hozni a magyar olvasóhoz az idegen gondolatvilágát. Jobban érdekel bennünket az a két jellemrajz, melylyel Ambrus Zoltán Dumas és Zola regényeit bevezeti. Nemcsak szellemes ötletektől csillog mind a két rajz, hanem a mi többet jelent, határozott, biztosan megrajzolt körvonalakban megadja az íróknak lelki képét. Nem külső vonásaikat lesi le, hanem megragadja azt, a mi bennük igazán jellemző, a mi nagyságuknak alapja. Kissé elfogult hőseivel szemben, különösen Zolával, noha meg kell vallanunk, hogy maga Ambrus is hirdeti: Zola iránya, a naturalizmus, ma már elvesztette uralmát, s a XIX. század végén legünnepeltebb francia író ma már lassanként csak az irodalomtörténeté lesz. Kár, hogy a szellemes tanulmányok stílusa nehézkes, hosszadalmas, közbevetésekkel megszakított mondatai fárasztók.

Nagy érdeme e köteteknek is az olcsóság: a szépnyomású, majd 600 lapos kötetek ára csak 4 K. cs.

*Salamon Ferencz: Dramaturgiai dolgozatok. I—II. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1907. Franklin-Társulat. 8-r. 447+526 l.

Somogyi Ede: Olasz társalgási nyelvtan. A Gaspey-Sauer-tanmód szerint. A magyar nyelvhez alkalmazta —. Harmadik javított kiadás. Budapest, Franklin-Társulat, 1907. 8-r. 318 l. 480 K.

Székelly István dr.: A Sibyllakönyvek. (Különlenyomat a Hittudományi Folyóirat 1907. évi folyamából.) Budapest, 1907. 8-r. 88 l.

*Szlávik Ferencz: Kézírtatos iskolai drámák. Csikszereda (1907), 8-r. 43 l.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1906/07.

I. Classica-philologia.

Baksay József: Közlemények Seneca erkölcsbölcseleti elveiből. (Szegedi kath. főgimn. 3—41. l.)

Danóczy Antal: A görög nyelv kérdése. (Nagykőrösi főgimn. 8—14. l.)

Darkó Jenő: Adalékok Laonikos Chalkondyles történetírói egyéniségének jellemzéséhez. (Budapest VII. ker. [külső] főgimn. 3—26. l.)

Fejér Adorján: Nero nevelője. (Bajai főgimn. 9—42. l.)

Fejér L.: A görög-latin remekírók és mai műveltségünk. (Mezőtúri főgimn. 3—49. l.)

Geréb József: Új kísérlet a kezdő latin tanításban. (Budapesti gyakorló főgimn. 3—21. l.)

Gross Gyula: Bericht über eine Fahrt nach Mykenä, Tiryns, Argos, Nauplia. (Brassói Honterus-gimn. 23—34. l.)

Gurnesevits Lajos: Cicero beszéde Verres ellen. A büntetések. Fordítás. (Nagybányai főgimn. 7—45. l.)

Horváth Róbert: A mennyei hatalmak a régibb római költők invocatióiban. (Szombathelyi főgimn. 3—29. l.)

Károsi Sándor: Minucius Felix, Octavius. Fordítás. (Kecskeméti kath. főgimn. 3—49. l.)

Kemény Gábor: A végzet és szabad akarat viszonya Sophoklesnél. (Soproni Læhne-főgimn. 3—50. l.)

Király Uőor: Sophokles és néhány jelleme. (Máramarosszigeti jogakad. és főgimn. 83—106. l.)

Kiss Aladár: Horatius és Vergilius Róma ethikai megújulásában. (Budapest IV. ker. felsőbb leányisk. és leánygimn. 5—42. l.)

Magyar Győző: Az Athenaiion Politeia alkotmánytörténeti adatai Peisistratostól Periklesig. (Felsőlövői főgimn. 3—27. l.)

Major Lajos: A sibyllai jóslatokról. (Székelyudvarhelyi kath. főgimn. 3—51. l.)

Nagy Endre: Horatius és Mæcenás. (Marosvásárhelyi ev. ref. főgimn. 3—23. l.)

Ródk Imre: A conjugatio terminológiája az újabb irányú latin grammatikában. (Czeglédi főgimn. 8—25. l.)

Róza Lúdt: A görög-római mithológiából és történelemből kölcsönzött szálló igék. (Esztergomi főgimn. 3—25. l.)

II. Magyar nyelv és irodalom.

Biró Sándor: Vallásos gondolatok Arany költeményei alapján. (Székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium 44—64. l.)

Bucsi István: Modern kritikánknak egynémely kinövéséről. (Zalaegerszegi főgimn. 3—57. l.)

Csűrös Ferencz: A debreczeni fűvészkönyv és írói. (Debreczeni ref. gimn. 1—45. l.)

Farkas Pál: Ádám és Lucifer az «Ember Tragédiá»-jában. (Balassagyarmati főgimn. 3—20. l.)

Kardos Gyula: Alexandriai Szent Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonya. (Kassai főgimn. 3—58. l.)

Kohlmann Dezső: Rákóczi a magyar költészetben. (Zombori főgimn. 22—42. l.)

Kürti Menyhért: Mikes kiadatlan munkái. (Egri főgimn. 3—58. l.)

Nórák Sándor: A magyar irodalom lélektana. (Sárospataki főgimn. 251—259. l.)

Iános Ede: Révai Miklós és rajziskolája. (Győri főreálisk. 3—12. l.)

Pécsi Ottmár: Szemere Pál mint költő és nyelvész. (Egri főreálisk. 3—30. l.)

Pintér Jenő: Petőfi Sándor. (Jászberényi főgimn. 3—16. l.)

Prónai Antal: A piaristák színjátéka Pesten a XVIII. században. (Budapesti piarista főgimn. 3—134. l.)

Szalaj Gyula: A Miletz-féle gyűjtemény. (Kiskunfélegyháza főgimn. 3—45. l.)

Szilágyi Géza: Berzsenyi Dániel költészetének pedagógiai jelentése. (Hódmezővásárhelyi főgimn. 3—15. l.)

Szlávik Ferencz: Kéziratos iskolai drámák. (Csiksomlyói főgimn. 5—43. l.)

III. Modern philologia.

Karl Brandsch: Lateinische Wörter in der Sprache unserer rumänischen Bauern. (Segesvári főgimn. 3—50. l.)

Mohr Viktor: Giacomo Leopardi. (Budapest VII. ker. [külső] főgimn. 26—40. l.)

Szirdák J.: Magyar motívumok a német költészetben. (Mezőtúri főgimn. 49—68. l.)

Bolla Márton, mint történetíró. (Kolozsvári kath. főgimn. 5—42. l.)

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

I. Classica-philologia.

(A mely múnél az évszám nincs megjelölve, az 1907-ben jelent meg.)

Abele, Th. A., Der Senat unter Augustus. (*Studien zur Gesch. u. Kultur des Altertums* hrsg. von Drerup-Grimme-Kirsch, Heft 2.) Paderborn, Schöningh, 1907. (8-r. 78 l.) 2-40 M.

Alciphron's Hetärenbriefe. Nebst ergänzenden Stücken aus Lucian, Aristaenet, Philostratus, der Anthologie u. der Legende. Übersetzt u. mit einer Einleitung versehen von W. Fischer. Leipzig, Rothbarth. (8-r. 203 l.) 5 M.

Allen, H. F., The Infinitive in Polybius compared with the Infinitive in Biblical Greek. (*Univ. of Chicago: Hist. and Linguistic Studies. Series II. vol. I. No. 4.*) Chicago, Univ. Press. (N. 8-r. 60 l.) 50 cent.

Amatucci, A. G., Hellas: disegno storico della cultura greca. Vol. 2. Bari, Laterza e figli. (8-r. 345 l.) 3 L.

Antiquités Crétoises. 1-ère série. 50 planches par G. Maraghiannis, texte de L. Pernier et G. Karo. Vienne, Phototypie V. Angerer. (Hossz. 4-r. VI l. 50 tábla.) 20 K.

Arriani Anabasis Alexandri, ed. A. G. Roos. Ed. minor. Leipzig, Teubner. (8-r. 333 l.) 1-65 M.

Arriani quæ extant omnia, ed. A. G. Roos. I. Alexandri anabasis. Leipzig, Teubner. (8-r. LIV, 426 l. 1 tábla.) 3-20 M.

Asconii Peditani Oratorum Ciceronis quinque enarratio. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Alb. Curtis Clark. (*Script. class. Bibl. Oxon.*) Oxford, Clarendon Press. (8-r. XXXVI, 104 l.) 3 sh.

Ausfeld, A., Der griechische Alexanderroman. Nach dem Tode des Verfassers hrsg. von W. Kroll. Leipzig, Teubner. (8-r. XI, 253 l.) 8 M.

Babelon, E., Traité des monnaies grecques et romaines. 2-e partie: Description historique. Vol. I.: Les monnaies Grecques, depuis les origines jusqu'aux guerres médiques. — Album des planches. Partie I. Paris, Leroux. (4-r. 1670 hasáb, 85 tábla.) 40+30 Fr.

Bacchilide. Epinici, ditirambi e frammenti con introduzione, commento e appendice critica di A. Taccone. Torino, Loescher. (8-r. LI, 219 l.) 3-50 L.

Bailey, C., The religion of ancient Rome. London, Constable. (8-r. 113 l.) 1 sh.

Barone, M., Sull' uso dell' Aoristo nel ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΔΟΞΕΩΣ di Isocrate con una introduzione intorno al significato fondamentale dell' Aoristo Greco. Roma, Tipogr. della R. Accademia dei Lincei. (8-r. 110 l.)

Behn, Fr., Die Ficoronische Cista. Archäol. Studie. Leipzig, Teubner. (8-r. 84 l. 2 tábla.) 3 M.

Blaydes, Fr. H. M., Miscellanea critica. Halle, Waisenhause. (8-r. IV, 268 l.) 5 M.

Bloch, R., De Pseudo-Luciani amoribus. Strassburg, Trübner. (8-r. 75 l.) 2-40 M.

Boettcher, R., De hymno in Mercurium Homericum. Halle, Mueller. (8-r. IV, 144 l.) 4 M.

Bolle, L., Die Bühne des Aeschylus. Wismar, Progr. d. grossen Stadtsch. 1906. (4 r. 18 l.)

Brugmann, K., Die Distributiven und die Kollektiven Numeralia der indogerm. Sprachen. (Abhdlgen d. K. S. Gesellsch. d. Wiss. phil.-hist. Kl. XXV.) Mit einem Anhang von E. Sievers. Leipzig, Teubner. (N. 8-r. 80 l.) 3-60 M.

BAJZA JÓZSEF EMLÉKEZETE.¹⁾

I.

Nagy tehetség, alapos tudás, óriási szorgalom, törhetetlen becsületesség, rendületlen bátorság, jó szív és lángoló hazafiasság — mind ezt elmondhatjuk Bajza Józsefről. Kifogástalanabb jellem nincs nála irodalmunkban, hasznosabb ember kevés. Életének minden percze a magyar kultúra szolgálatában állott, szívének minden lüktetése a magyar irodalomért dobogott. Soha nem sajnált semmi fáradságot, nem kímélte sem testét, sem lelkét, ha valamivel előmozdíthatta nemzete ügyét. A magyarságnak szentelte egész életét, feláldozta érte nyugalmat és kényelmét, s mikor veszve látott mégis mindent, megtört szíve a keserűség tengerén.

A ki a magyar kultúrát ennyi buzgalommal és annyi sikerrel szolgálta, méltó nemzete örök hálájára, örök emlékezetére. És a haza hálásnak is mutatkozott emléke iránt. Szobra ugyan még nem áll, de ércznél maradandóbb emléket emelt neki művei ismételt kiadásával, működésének beható vizsgálatával. Rövid időn belül kétszer is megülte születésének 90 és 100 éves fordulóját. Nem feledkezhetünk el most sem róla, mikor halálának 50 éve van. Fel kell idéznünk újra dicső pályafutását, kijelölnünk soha el nem hervadó érdemeit, okulást és bátorítást merítenünk becsületes, derék működéséből.²⁾

II.

A Szűcsiben rengő bölcsőre nem tekintett le az ősök végtelen sora. A Bajza-család nem régi. Csak 1792-ben kapott nemességet

---

¹⁾ Halálának ötvenedik évfordulója alkalmából fölolvasta szerző a Budapesti Philológiai Társaság XXXIII. rendes évi közgyűlésén.

²⁾ Az alábbi fejtegetésekben, bár önállóságra törekedtem, természetesen felhasználtam az egész szakirodalmat. Legtöbb hasznát Badics kiadásának, életrajzának és jegyzeteinek vettem, de haszonnal forgattam Péterfy szép tanulmányát, Négyesy emlékbeszédét és Patai cikkét is. Ezeken kívül Jánosi esztétika-történetéből is sokat okultam.

Bajza Pál, az árvai nagy uradalom kormányzója. Ez a Bajza Pál nagyapja a költőnek és kritikusnak. A XIX. század második negyedében demokratizálódik a magyar irodalom. A Bessenyeiek, Kazinczyak, Kölcseyek, Kisfaludyak, Szemerek — megannyi ősnemes sarjadék — örökébe Vörösmarty, Bajza, Toldy lépnek. Toldy nem is nemes, Vörösmarty nem jómódú. Nem a véletlen műve talán, hogy az új-nemes Bajza fogja megdönteni a születési előjogokat az irodalomban.

Apja Hevesmegyébe szakadt. Gazdálkodó, vidéki földesúr volt, de az átlagnál jóval nagyobb műveltséggel. A latin írókat alaposan ismerte és különösen Cicerót és Liviust nagyon szerette. Tőle örökölte fia történeti hajlamait és nagy vonzalmát a római köztársaság iránt. A klasszikus műveltség mellett kiváló gazda és előkelő modorú úr volt az öreg Bajza. Magának is szép vagyona volt, gazdagon nősült és szorgalmával is gyarapította birtokait. A társaság síma, világfiass megjelenése miatt mindenütt kedvelte. Híresek voltak vadászatai. Úgy saját, mint a felesége részéről összeköttetései felnyúltak egészen az udvarig. Világfi — ettől igen messze esett Bajza József, de hogy annyira korrekt úri ember volt, azt alkalmasint a szülei háznak köszönheti. Egyébként kisebb dolgokban is mutatkozott az első környezet hatása: Bajza nagy gondot fordított mindvégig ruházatára és a vadászásban is élvezetet talált. Apjának legnagyobb érdeme, hogy felismerte fia nagy szellemét s mindent elkövetett neveléséért. Nemcsak nem beszélte le írói törekvéseiről, hanem egyenesen buzdította a tollforgatásra.

Bajza féltékenységének forrása is megellelhető apjában. Az öreg úr u. i. minden ügyessége mellett is sok tekintetben élheterlen volt. Társadalmi összeköttetéseit nem használta fel, maradt egyszerű földesúrnak. Mikor egyszer pénzre volt szüksége, 20,000 frtéért zálogosította el köszénbányáját — a mely ma milliókat ér — és veszni is engedte. Feleségével a legnagyobb egyetértésben él, hat gyermekük születik és — szétválnak. Nevetségesen csekély okból: egy cselédlakáson koczczantak össze. Szerencsétlen véget értek mindaketten. Bajzát a hirtelen harag ölte meg 54 éves korában — fia is ebben az életkorban halt meg — Bajzánét meg a lovak ragadták el és törték össze.

Tudjuk, mennyire gyámoltalannak látszott Bajza József idegenek közt, sokan kedélytelennek, feszesnek, hidegnek tartották miatta. Szoros baráti körben, Kisfaludy Károly, Fáy András, Bártfay László társaságában, azonban megnyílt színarany szíve. Az írókkal hamar megismerkedett, de ez a Toldy érdeme. Nehezen mozdult. A kritikai pályára erőszakkal vitték, és később is képes volt hónapokig túrni a csipkedést. Ha azonban belefogott egy vitába, makacs kitartással vívta ki a maga igazát.

Félénkségének másik forrása melancholiája volt. A melancholia nem családi vonás, egyedül Bajzában jelentkezik. A veleszületett hajlandóságot csak előmozdította bizonyára a szülők meg hasonlása által feldúlt családi élet.

Testvérei is érdekes emberek. Legjobban hűgához, Zsófiához — később Zsiga Pálné — ragaszkodott. Gyöngéd szíve hűgában takált rokonlelket. Volt még két bátyja és két öccse, Mihály és Antal, Lőrincz és János. Az 1845-ben elhalt Lőrincz kivételével, mind 80—90 éves korukban haltak meg. Első pillanatra elég szürke tekintetes uraknak látszanak. Csendesen gazdálkodnak, a világtól elvonultan élnek falujokban. Vannak azonban nagy testvérükkel rokonvonalasok. Kedvezőtlen hasonlóságuk az élehetetlenség. Mihály folyton gazdagon akar házasodni s elmúlik felette az idő; vén korában aztán elveszi gazdasszonyát. Ugyanő az osztozkodásnál megrövidíti testvéreit. Családja nincs s mégis ő a legszegényebb. Antalnak óriási jogi képzettsége van, melyet még Deák Ferencz is megbecsült. Az alkotmány helyreállítása után a legfőbb bírói állások egyikére volt kizemelve, de ő nem volt hajlandó kimozdulni falujából, inkább olvasgatott, vadásztatott és ölte pénzét aranybányájába, melyből azonban nem lehetett aranyat bányászni. A legfiatalabb testvér többnyire tűnődik és készül valamire. Megy a nyúl után, szétnéz a gazdaságban, harmonikázik és nem veszi észre, mint csúszik ki hatalmából vagyon, föld, feleség.

A kedvező hasonlóság a tudomány szeretete. Mihály, a magában élő különcz, folyton olvasott. Mit, nem lehet tudni. Antalt már-már házából is kiszorították könyvei és folyóiratai. Encyclopædikus műveltségű volt, jártas a tudomány legkülönbébb szakaiban. János utolsó húsz évében a gyöngyösi kaszinó legszorgalmasabb olvasója volt. Ott ült folyton profétai fehér szakállával és elolvasott minden ujságot és minden könyvet, a mi csak keze ügyébe akadt. Írói tehetsége egyedül Bajza Józsefnek volt, de a családban megvolt sok olyan jellemvonás, a mi előkészítette a talajt egy írói tehetség kifejlődésére.

Az iskola is befolyással szokott lenni az emberre. Bajzára alig. Jó tanuló, de valahogy nem érzi magát jól az iskolában. Társait báróknak tartja, az előadott anyag nem érdekli, és utolsó tanuló éveiben valóságosan vergődik, ha vizsgára kell készülnie. A memorizálás volt az akkori tanítás tengelye, s ő gyerekkorában észrevette, hogy nem a nagy emlékezőtehetség teszi az embert kiválónak, hanem a helyes ítélőképesség. Hogy megtanult latinul és nagy kínlódással elsajátította a jogot — ennyit írhatunk iskolai javára. Jogi tudásának az Aurórapörben vette hasznát.

Sokkal mélyebben hatottak rá Pozsonyban töltött évei. Itt alakult ki végleg írói és emberi jelleme. Jelen volt az Akadémia meg-

alapításának lélekemelő ülésén, de ott volt a sérelmi tárgyalások meddő tanácskozásain is; hallgatta az őszinte, hazafias páthosztól átlengett beszédeket, de tanúja volt sok kapaszkodásnak és hízélgésnek is; összeköttetésben állott a haza legkiválóbb íróival és minden nap találkozott az irodalom kontáraival és élődsi alakjaival; olvasta a német irodalom legnagyobb lángelméit és elmélkedőit, és itthon kicsinykedést, tudatlanságot fedez fel legderekből költőinknél és tudósainknál.

Egyéni élete is ilyen ellentétekből szövődik. Költséges életmódot folytatna, de apja váratlan halála miatt kedvezőtlenre fordultak anyagi viszonyai; szeretne érvényesülni a társaságban és félénksége háttérbe szorítja; szíve fel-fellobban, de mindig csalódik; tele van írói tervekkel és ambíciókkal s látnia kell tehetsége határait, szomorúan kell megállapítania, hogy sokra egyáltalán nem képes.

E körülmények leverik. Embergyűlöletre hajlik, sőt öngyilkosságra is gondol. De aztán lemondóan megnyugszik sorsában, a mélabú kitörölhetetlen jegyével szívében. Más részről az ellentétek edzik ítéletét. Először mérsékeltén, később határozottan és élesen bírálja meg Toldyhoz intézett leveleiben a kor viszonyait. Gúnyos, lesújtó szavak hangzanak ajkáról és megesendül pályája jelszava is: törekedjünk szebb jövőre!

Pozsonyt kiforrvá hagyja el. A csalódások megérlelték. A szenvedés, a tépelődés, a vívódás korán áthaladt, itt a tettek ideje. A kiviharzott vész után megtépett vitorlákkal, de bátrabban és erősebben ringott hajója a tengeren.

III.

Bajzának Toldyhoz intézett leveleire hivatkoztunk az előbb. E levelek irodalmunk legvonzóbb olvasmányai közé sorolhatók. Bajza fejlődésére nézve meg épen megbecsülhetetlen források. Segítségükkel nyomról-nyomra kísérhetjük a fiatal kritikust és az ifjú költőt. És mennyi érdekes dolgot találunk feljegyezve, mennyi máig értékes megjegyzést olvashatunk bennük. Nemcsak Kovacsóczyt és társait mutatja itt be, hanem elmondja nézetét Kölcseyről, Berzsenyiről, Ányosról és másokról is. Önálló gondolkozásának több tanújelét adja. Kisfaludy Károly egész körével szemben hangoztatja Tessedik verseinek ürességét, és az utókor igazat adott neki. Nem kíméli barátait, Toldyt, Szenveyt, Helmezyt sem, és nem hajt fejet Kazinczy minden szavára sem.

Kritikai felfogásának alapja Goethe. Egész életében szokása volt Goethe olvasgatásában pihenést keresni és még elsötétült elmével is Goetheben keresett vigaszt. Az egyetlen író volt, a kit kritikátlanul csodált, a kinek szava szentírás volt előtte. Esztétikai elvei Goethé-

től valók. Más a művészeti és más a természeti szép, hirdeti Goethe, és Bajza ez alapra építi fel a művészi népdal annyit emlegetett elméletét. A művésznek nem szabad a természetet utánoznia, hanem a jellemzetesre kell törekednie. Ez Goethe első álláspontja. Később még jobban függetleníti a művészetet a természettől, mikor kimondja, hogy a művészet ép úgy terem, mint a természet. Bajza az elsónél marad, beéri az általános emberi elvével, a mit előtte már Kazinczy is az unalomig hangoztatott.

Kisebb kérdésekben is minduntalan Goethére támaszkodik. Goethe szerint mindnyájan kollektív lények vagyunk, kik elődeinknek sokkal tartozunk, nélkülök nem volnánk olyanok, a milyeneknek most látszunk. Ugyanez a Bajza hite, és le is vonja rögtön az eredetiség ez elvéből a következtetést: ő inkább akar nem újat, de igazat mondani, mint eredetít, de alaptalant. Mikor a naturalizmust üldözi a színpadon, Goethe nyomdokain halad, mikor Shakespearet nem tartja mindenestül a színpadra valónak, Goethét követi, a ki átdolgozva adatta a brit óriás drámáit. És hogy a filozofiai rendszerek labirintusától távol tartotta magát, nem iparkodott a népszerűségre — ez is Goethére emlékeztet. Tőle tanulja fordítási elméletét, regényei alapján alkotja meg a regény-theóriáját. Senkire irodalmunkban nem gyakorolt Goethe nagyobb hatást, mint Bajzára. Kazinczy többször emlegette, de Bajza jobban megértette.

Goethe után Lessing a legtiszteltebb mestere. Lessing sokkal mélyebb szellem, mint ő. Hatalmas, egyetemes műveltsége van, míg Bajza kultúrája csak irodalmi és történeti s itt sem a gyökerekig ható. Lessing mint író is igen sokoldalú s a mihez csak kezd, új eszmékkel termékenyíti meg az emberi gondolkozást, Bajza elég szűk körben mozog s itt is inkább ügyesen alkalmazza a másoktól tanult elveket és nem maga áll elő eredetiekkal. Mind e különbség mellett Lessing és Bajza rokonlelkek. Közös legnagyobb erényük és közös legnagyobb fogyatkozásuk. Erényük az az erkölcsi méltóság, mely leghevesebb vitairataikat is jellemzi. Őket nem akadémikusan érdekli ügyük, hanem beleviszik a vitába egész egyéniségüket. Meg vannak győződve, hogy ők az Igét hirdetik s nekik erkölcsi kötelességük ezt hirdetni. Legnagyobb fogyatkozásuk pedig az, hogy mind a ketten dogmatikus kritikusok, azaz bizonyos előre megállapított szempontokból vizsgálják a műveket, nem tudnak gyakran a költő lelkéhez férközni, hiányzik belőlük a költészet legkülönbébb irányainak méltánylása.

Lessing a kritika szuverén jogát tanította, a mi önérzettel és bizalommal töltötte el Bajzát. Bajza látta, hogy a német irodalom felvirágzását Lessing működése készítette elő, ilyen babérokra vágyott

ő is. Lessing rendszeren gyakorlati példából indult ki és abból fejtette ki elméletét, ugyanezt a módszert követte Bajza is. Vett át tőle gondolatokat és fordulatokat is. Legérdekesebb az, hogy Bajza ugyanazokat a fegyvereket használja a német szentimentális dráma ellen, melyekkel Lessing a francia klasszikus tragédiát ostromolta.

Goethe és Lessing mellé harmadiknak egy magyar író járul: Kölcey. Kölcey is alaposabb fej nála, de inkább az elmélet terén válik ki. Jeles műbölcselő, de gyenge műbíráló, mint polemikus számba sem jöhet; Bajza ellenben a polemiának nagy mestere, ügyes műbíráló, de a műbölcsülethez nem ért. A kornak vitatkozóra és gyors kezű bírálóra volt szüksége, ezért érvényesült Bajza és maradt majdnem hatástalanul Kölcey működése. Kölcey példája hívta fel Bajza figyelmét a népköltésre. Kölcey, Homerosnak tüzetes ismerője, megérezte más népköltészet szépségeit is. Szerb dalokat fordított, a kurucz versek értékét először hangoztatta tudományos készültséggel, sőt maga is kísérletet tett népdalírássra. Bajza is fordít szerb dalokat és megpróbálkozik a népdallal. A művészi népdal theoriáját épen Kölcey kísérleteire alapítja. Egyikőjük sem közelítette meg a magyar népdalt. Kölcey akkor már sokkal elfinomodottabb volt, semhogy boldogulhatt volna, Bajza költészete elvontabb.

Három vezéresillaga mellett más bolygók is keresztezték pályáját. Kisebb emberekről nem szólva, Herder, Jean Paul, Tieck és Kazinczy is hatottak rá. Náluk jelentékenyebben Schiller. Az eszményítést Schillertől tanulta, bár kétségtelenül megvolt benne az idealizálásra való hajlandóság. Nagyon kevés eszme marad ennyi idegen hatás mellett eredetinek, de a különböző hatásokat egységbe tudta összefoglalni és e rendszert következetesen tudta alkalmazni.

Elméleti műveiről nincs mit szólni. Szorgalmas, megbízható munkák, de magasabb szintájon nem mozognak, újat nem tartalmaznak. Bírálati korukban jó szolgálatot tettek, ma csak történeti értékük van. Nagy remekeket nem magyarázott — nem is volt hozzá hivatottsága — és az irodalom napi jelenségeinek megítélése nem élhetett túl magukat a műveket. Bírálati közül kettőt mégis ki kell emelnünk. Az egyik a Dayka Gáborról szóló kis tanulmány. Dayka kedvelt költője volt, benne már gyerekkorában feltalálta magát. Mintegy beleolvad Dayka lelkébe. Finom lélektani elemzése máig a legjobb, a mit Daykáról írtak, bár erősen túlbecsüli jelentőségét.

A másik kiemelendő mozzanat: színi bírálati. Vörösmartyéi mellett az időszak legjelesebb drámabírálati. Elsőrangú források lesznek mindenhá a kor színi életének ismeretéhez. Nem hiába, hogy működése virágában írta őket, itt a legönállóbb. A francia romantikus drámáért való lelkesedése nem vezethető mestereire vissza. Bajza a

színpad legalaposabb ismerőjéhez tartozik. Tudja, hogy itt első sorban a színi hatáson fordul meg minden. Kora drámái közül csak a francia romantika termékeit látja ilyeneknek, ezért oly lelkes hívük. Azt óhajtja, hogy a magyar dráma ez alapon újuljon meg, miután a Kisfaludy Károly világában mozgó kísérletek egymásután balul ütöttek ki. Óhaja teljesült. Szigligeti a francia romanticzizmusból indult ki.

A legszebb babérokat azonban a polemia hozta koszorújába. Szigorúan fegyvelmezett észjárás, vas következetesség, őszinte meggyőződés. az ellenfél hibáinak azonnal való felfedezése, gyöngéinek kihasználni tudása, a komoly és gúnyos hangnem — szóval mindaz rendelkezésére állott, a mire a polemikusnak szüksége van. Számtalan vitája volt és soha vereséget nem szenvedett, hanem mint egy irodalmi Caesar diadalról-diadalra szállt.

Győzelmeinek alapoka az, hogy neki mindig igaza volt. Annyira át volt hatva az igazság tiszteletétől, hogy még legádázabb ellenfeleinek is juttat elismerést, a hol azok rászolgálnak, és legjobb barátainak sem tud bókokat mondani. Az igazság védelme mellett a nemzeti eszme a másik vezérgondolata. A magyar irodalom ügyét viseli mindig szívén, annak fejlesztése életének feladata. A nemzeti eszme többször egyenesen háttérbe szorítja nála az esztétikai érdeklődést, úgy hogy barátságosan ír nagyon gyenge magyar darabokról. A kontárokat is azért támadja, mert veszélyeztetik a magyar művelődés ügyét.

Az igazság törhetetlen szeretete és a nemzeti haladás gondolata az a két nemes forrás, melyből az a méltóságos és komoly erkölcsi meggyőződés fakad, a mi feltétlen hódolatra kényszerít minden tisztességes gondolkozású embert. Bajza őszintén hiszi, hogy neki nemcsak igaza van, nemcsak helyes, a mit tesz, hanem múlhatatlan kötelessége is cselekednie. Nem személyes ügy, a miért tollat ragad, hanem valami nagy és szent elv ügye, melyet szíve vérével is meg kell védenie. Legveszedelmesebb ellenségét, Csátót, a lelkiismeret büntetésével fenyegette meg, s valóban nála lelkiismereti kérdés volt valamennyi polemiája. Ötven év távolából úgy tűnik fel, mint kora irodalmának élő lelkiismerete.

Taktikai fogásai méltók polemiái emelkedett irányához. Legnagyobb ügyessége az, hogy soha nem engedi a vitát más térre vinni és soha nem engedi mellékes körülmények kidomborításával eltakarni a fontosat. Szórhatják ellene a gorombaságok fergetegét, a jó és rossz élczek áradatát, a koholt vádak tömegét, megy tétova nélkül a maga útján. Egy fikarczynit nem enged szavaiból. Jól megfontolja, mit ír le, de a mit leírt, azt hajlandó éveken át, párját ritkító kitartással védelmezni. A legfárasztóbb harcok sem merítik ki. Állításait az okok végtelen sorával a legaprólékosabb részletezéssel igazolja, a mi gyakran

kifárasztja olvasóját (Auróra-pör). A komoly okok mellett tud a gúny-nyal is bánni. A szellemesség hiányzik belőle, a finom ironia nagyon ritka, de gúnyolódni, kiméletlenül, sújtóan, megsemmisítően gúnyolódni fényesen tud.

Elmondták szívtelennek, hideg gladiátornak, gyűlölték sokan és gyalázták, de a jobbak szeretetét, a közönség tiszteletét mindig bírta. Az utókor is csak hálával tekinthet vissza kritikai pályájára. A harczok, melyeket vívott, rég elültek, munkái elavultak, eszméit meghaladtuk, de munkásságából sarjadt ki jelenünk nem egy alkatrésze s így örökre velünk fog élni, mint nemzeti műveltségünk állandó forrása.

IV.

Irodalomtörténeti jelentőségre nézve kisebb, de értékre nem csekélyebb Bajza lírája. Nem írt sok verset, de a mit írt, a legnagyobb gonddal írta. Korának népszerű költője volt, a ki körül egy egész iskola keletkezett, s kinek szebb verseit országszerte olvasták, szavalták, énekelték. És még ma is találunk költeményei között nem egyet, melyben igazi mély élvezetet lelhetünk.

A klasszikus irányú költés hatása alatt kezdte pályáját. Legelőször Gessner idilljeit próbálta utánózni. Költői becs nélkül való gyermekkori kísérletek ez idillek, de annyiban érdekesek, hogy meg lehet belőlük állapítani, kiket olvasott és szeretett Bajza kora ifjúságában. Kezdetleges naivsággal beléjük gyömöszöli mindazt, a mi kedvelt költőiben megtetszett neki. Furcsa össze-visszaságban találkozunk bennük Ossian-, Kazinczy-, Kisfaludy Sándor-, Szemere-, Dayka-, Kis János-reminiscentiákkal.

Fejlődése második fokán a magyar klasszikai iskolát veszi mintaképül, különösen Berzsenyit és Kazinczyt. Szinte nyomtalanul eltűnt későbbi költészetéből ez idő minden maradványa, de a külforma aggodalmas tiszteletét és az irtózást minden közönségestől és minden szenvedélyesebb hangtól Kazinczyéktól vette örökségként.

A klasszikus hatás harmadik ága a Goethéé. Goethe példája után akarta megteremteni a speczifikus magyar dalt. A törekvés czélt nem ért, de Petőfi előtt csakugyan ő volt legkiválóbb dalköltőnk. Egyéb-ként van valami rokonság Goethe és Bajza lírájának iránya között. Bizonyos elvonatkozásban állnak a reálissal szemben.

Legjobban a szentimentális líra nyomta rá bélyegét Bajza költészetére. Elmélázó, borongó, melancholikus véralkata predesztinálta Matthiissonék hatásának befogadására. Eleinte egész gondolatokat, képeket, fordulatokat is átvett tőlük, később önállóan folytatta az ő költészetüket. Esmeköre mindvégig az ő világukban mozgott, természeti

képei mindvégig az ő scenirozásukból való volt. A völgy magánya, az erdő mélye, a sírdomb körül zokogó patak, a panaszkodó csalogány, a bús esti szél, a sejtelmes hold — mind a német szentimentális líra képei.

A magyar szentimentalizmustól a költői nyelv tekintetében sokat tanult. Kölceyt szerette közöttük a legjobban, megérezte, hogy rokonlélek. Kölcey nagyobb költő, melegebb, többoldalú, de ugyanazt a borongó lemondást lehellik versei, melyeket a Bajzáéi. Rokonok abban is, hogy erősebb hangokat csak hazafias verseikben hallunk. Kölcey itt is mélyebb és magasabb szempontokból tekinti hazáját. A múlt keserve, a jelen kietlensége, a jövő reménytelensége a legmegrendítőbb harmóniába olvadnak nála.

Kölceyyel került Bajza a romantikus költészet befolyása alá. Balladákat az ő példájára kezdett írni — igen kevés sikerrel. A romantizmus hatása növekedett nála Vörösmartyval. Hazafias költészete a harminczas évektől kezdve kardalként kíséri Vörösmarty verseit, mint Kölceyt kivéve, valamennyi magyar költőé. Legeredetibb még ő volt közöttük és többször előbb pendített meg egy-egy eszmét, de Vörösmarty adott annak megragadóbb alakot. Vörösmarty és Kölcey után mindenesetre korának legkitűnőbb hazafias költője.

Meg kell emlékeznünk egy német romantikus befolyásáról is: Uhlandról. Némileg hasonló szerepet töltöttek be. Könnyen folyó, szabatos verselésű dalokat írtak, a melyek kínálkoztak a megzenésítésre és megzenésítve ajakról-ajakra szálltak. Bajza legszebb műfordítása (*Éji dal*) Uhlandból való, jelölül annak, hogy Uhland a neki legmegfelelőbb idegen költő. Uhland mintája után alkotta meg Bajza lírája legsajátabb műfaját: a helyzetdalt is. De nagy a különbség Uhland és Bajza helyzetdalai között. Uhland helyzetdalai objektívek, azaz valóban idegen helyzetek és személyek érzelmét énekli meg, míg Bajza teljesen szubjektív, rá nézve a helyzetdal csak álarcz saját érzelmei elzengésére.

Fentebb, mikor a kritikusra gyakorolt idegen hatásokat részleteztük, arra az eredményre jutottunk, hogy nagyon kevés az, a mi új Bajzánál. Így van e ez a lírikusnál is? Többen azt mondták, hogy igen. Nézetünk szerint tévesen. A mi Bajza költészetének lényegét teszi, az egészen az övé, az idegen hatások csak külsőségeket képeznek, csak magyarázatul szolgálnak némely vonásának megértéséhez. A szentimentális líra vág egyedül költészete lelkébe, de itt számolni kell az egyéni rátermettséggel is.

Micsoda tehát Bajza lírájának a lényege? Örökös bánatot érez, mindenütt bú, csalódás, fájdalom éri. E fájdalom oka azonban nem a kívülvilágban rejlik, hanem melancholiájában. A bánat emberének szüle-

tett. Ezzel azonban ő maga nincs tisztában. A külvilágban keresi bánata okát és eljut képzelt megfajtésekre. Eltűntek ifjúsága szép napjai, vagy elhagyta kedvese, ezért bánatos. E megfajtésekben van szubjektív igazság. Igaza van Bajzának, mikor fiatal kora ellenére nem érzi magát ifjúnak, mert mélabúval nem lehet igazán fiatalnak lenni, de képzelődés az, hogy azelőtt boldog és ifjú volt. Szerelmi csalódás is érte, de nem azért csalódott, mert kedvese hűtlen lett hozzá vagy meghalt, hanem mert lelkében egy túlvilági leány-ideál él, s annak megfelelőjét keresi a földön. Természetesen hiába. Egyszer-egyszer maga is ráeszmél képzelgésére (*Epedés*), de különben őszintén hisz benne.

Mélabúja és képzelődései következtében megérlelődik benne a gondolat, hogy ez a világ, mely számára csak csapást és bajt tartogat, nem neki való. Kell valami jobb hazának lenni, a hol majd ő is megtalálja a boldogságot. El is képzel valami álomvilágot, a hol elérí vágyait, de csakhamar észreveszi, hogy ezt el nem érheti. Csendes lemondással megnyugszik sorsában. Csak abban bízik, hogy a túlvilágon mégis meg fogja találni, a mire vágyik. Egy lépés, és megcsendül líráján a halálvágy.

Mikor eddig eljutott, kezd eltépni minden szálat, a mi a valóhoz köti. Elszakad a földtől és egy képzelt, ideális ábrándvilágba menekül. Ide az élet zaja csak távoli morajként hangzik el, a szenvedély csak daltárgyként szerepel, a küzdelmek izgalma tűnődésbe olvad. Kint minden megrázó, sujtó, érdes; itt gyöngéd, törékeny, finom.

És most jönnek a helyzetdalok. Bajza elvált a realistól, olyan hangulatai vannak, melyeket a saját személyében lehetetlen megértetnie a közönséggel. Felvesz tehát egy sajátos hangulatának megfelelő képzelt személyt és képzelt helyzetet és látszólag e személy és e helyzet érzelmeit fejezi ki. Az élete virágában lévő férfi nők szájába adott lány panaszok, titkos, sejtelmes vágyak, zokogó sirámok alakjában tárja fel vérző szívét. Van a dologban mesterkéeltség és csináltság, de Bajza lírája, mely a huszas évek végén már-már kimerülőben volt, a helyzetdalok által új virágzást ér meg.

A valósághoz közelebb áll és épen ezért ma ismertebb hazafias költészete. Több mint negyedszázadon át végig kíséri lantja a nevezetesebb politikai eseményeket, hol reménykedve és bizakodva, hol lemondva és kétségbeesve, de mindig kristálytisztá hazafiassággal. Egyénisége itt sem tagadja meg magát: a borongó hang az uralkodó. A negyvenes években ugyan önbizalmat hirdetnek ódáí, de ezekben több a nagy szó, mint az igazi érzés. A szabadságharcz bukása után írja legpathetikusabb verseit, ez azonban olyan tűz már, mely önmagát emészti. Mindenha *Sohajtása* marad legjelesebb verse, egész költé-

szetének csúcspontja, melyben a legmélyebb honfíbu, epesztő keserv, levert lemondás tükröződik.

Bajza verseit ma már nem igen olvassák, a népies és a nemzeti költés háttérbe szorította. Petőfi, Arany és körük messze felülmúlták, de ők is sokat köszönhetnek neki. A ki líránk fejlődését tanulmányozza, mindig elismeréssel fog megemlékezni Bajza szelíd, finom, bánatos költészetéről.

V.

Micsoda különbség a költő és a polemikus között! A polemikus ott él, ott küzd az irodalom forgatagában, a költő szeretne minden földi köteléket elszakítani; a polemikus tele van tetterővel, harczy kedvvel, a költő csupa lemondás. Szinte bajos elhinni, hogy a Hold bánatos lovagja és Döbrentei tönkreverője ugyanaz a személy. Kétlelkű ez az ember, vagy szerepet játszik?

Az utóbbi feltevésnek van némi lehetősége. A költő — így szólanak — az igazi Bajza, a kritikus szerepét csak magára erőltette, mert belátta, hogy a magyar irodalomnak szüksége van egy pártatlan műbíróra. Hivatkoztak Széchenyi példájára, a kinél szintén csak mez volt a gúnyos fanyar reál-politikus szerepe. Tetszetősnek látszik, hogy Bajza irodalmi alteregója volt Széchenyinek.

A magunk részéről azonban nem fogadhatjuk el e magyarázatot. Bajza nem öntudatosan vállalkozott a polemikus és kritikus szerepére, vele született a kritikai hajlam. Hogy mennyire vele született, mi sem igazolja jobban, mint az, hogy saját költészetének ő maga az első bírálója, a ki egész tárgyilagossággal képes ítéletet mondani verseiről, elemezni saját költészetét — a mint ezt leveleiben többször megteszi.

Vagy talán fordítva igaz a dolog? Bajza alapján véve kritikus, és versei csak tanulmány, számítás, mesterkedés termékei? Ennek ellentmond Bajzának egész jelleme, de egész költészete is. Sok hibáztatni valót lehet költeményeiben találni, de azt, hogy nem egy vérző szívből sarjadtak, állítani nem lehet.

Nem! Bajza nem visel álarczot, nem áltatja a világot. Költő is, kritikus is egyaránt, mert hiszen a látszólag annyira eltérő két irány lelke mélyén egyesül, lényegében ugyanaz. Nem kívánjuk részletezni, hányszor tanítja ugyanezt a műbíró, mint a mit a költő elzengett, nem akarunk arra sem rámutatni, mennyiszer hasonlít költői és kritikus eljárása, csak költészete és kritikája egyező lényegére utalunk. Mint költő, elvágjuk a földről, mert gyöngéd lelkét itt csak bántalom éri. Valami nemesebb, szebb haza után esdekel, ezt szeretné elérni, ezt szeretné megteremteni. A bíráló tollat pedig az adja kezébe, hogy

elégedetlen a magyar irodalmi viszonyokkal, elmaradottnak látja állapotunkat. Egy jobb, egy szebb irodalomra vágyik és kritikai meg polemikus működésével ezt akarja előkészíteni. Ime, ugyanaz a szellem élteti munkálkodását mind a két irányban.

És ez a végeredmény. A folyton előretöréskvés, a jövőért való önzetlen munka, emelkedés és haladás minden téren, Bajza jellegéje. Ezért küzdött, dolgozott egész életében egyedül azzal a tudattal jutalmazva, hogy nem hiába hozott áldozatokat: nemzete nagyot haladt. Az irodalomtörténet meg feljegyzí Bajza József nevét egyik legfényesebb lapjára.

(Budapest.)

BAJZA JÓZSEF.

KALOCSAY ENDRE DR. POSTHUMUS MUNKÁJÁBÓL.

(Vége.)

2. Az eddigiekből láthattuk, hogy bár a mimusnak és a görög drámának kezdeteire vonatkozólag némi, a későbbi korokból kikövetkeztethető nyomok és az ethnologia tanulságainak figyelembe vételével készült visszakövetkeztetések úgy a hogy felvilágosítást nyújtanak: tulajdonképen nagyon kevés az, a mit nem hypothesisek, hanem való-sággal történeti adatok bizonyítanak. Így vagyunk a mimus-szal is. Ennek legrégibb fejlődési fokai rejtve vannak előttünk, csak annyit tudunk biztosan, hogy a mimus-játszók csodálatos kosztümje, a mint azt az alsó-itáliai vázákon található számos phylax-ábrázolás mutatja:¹⁾ a hatalmas has, a nagy podex és az óriási phallos, pontosan megfelel a vegetatio-dæmonok típusának.²⁾

Hogy az ó-attikai komédia, továbbá a phylax-ábrázolások phal-likus színészei valójában e vegetatio-dæmonok utánzóí, azok charak-teristikumait viselik, azt már régen is sejtették. Az idevonatkozó munkákról Preuss számol be.³⁾ Poppelreuter a «De comœdiæ atticæ primordiis particulæ duæ» című kitűnő értekezésében⁴⁾ említi, hogy már Hermann Diels az attikai komédia színészeiben felismerte a phal-

¹⁾ V. ö. *Haydemann*: Phylakendarstellungen auf bemalten Vasen, Jahrb. d. k. deutsch. archäol. Inst. I. 1884. 260. s k. lk.

²⁾ L. Preuss i. cikkében 4. és 5. fig.

³⁾ Id. műve 274. l. 2. jegyzet.

⁴⁾ Diss. Berl. 1893. 15, l. 2. jegyzet.

likus *dæmonok* másait. G. Kaibel¹⁾ szerint «*fuerunt primitus phlyaces, ut recte explicat Wilamowitzius, dæmones ingenti phallo podiceque insignes, quales in vasis Corinthiis exhiberi solent*». E felfogást kifejthette és beigazolta Körte «*Archäologische Studien zur alten Komödie*» cz. alapvető munkájában, a hol a többek közt azt is megállapította, hogy egészen a IV. század közepéig phallikus színészek népesítették be az attikai színpadot, s hogy csak ez idő óta felelt meg a színész jelmeze a valóságnak.²⁾ Körte nézeteit csak megerősítették G. Löschcke³⁾ és Bethe⁴⁾ munkái, bár Thiele egy nagyon érdemes és sok tekintetben új felfogással írt értekezésében⁵⁾ bebizonyította, hogy a phylax színészek épen nem *dæmonikus* eredetűek. Nálunk e felfogást Hornyánszky valjára magáénak.⁶⁾

A kérdésnek vitássá vált oldala tulajdonképen a szorosan vett komédia, illetőleg a komikus kar problémájával áll összefüggésben. Hogy miként: arra nézve l. G. Thiele és Hornyánszky i. értekezéseit, Bethe Prolegomena 48—67. lapjait. Minket a dolog annyiban érdekel, a mennyiben a mimus fejlődésére, annak vallásos mythologikus képzetkörből való elősarjadzására vall. A mint már fennebb említettük, e fejlődés fázisai ismeretlenek. Annyi bizonyos, hogy a Kr. e. IX. században Peloponnesosban ki lehet mutatni e primitív műfaj nyomait, s egymás után jelentkeznek e nyomok Hellasnak és Alsó Italiának minden részében. Ez időben a görög mimus már keresztülment a mythologikus és vallásos mimus fejlődés fokain, s miként az előkelő idealisztikus költészet, a lovagvilágra emlékeztető homerosi eposzok s annak előzői és járuléakai — rhapsodia stb. — kezdettől fogva a fejedelmi családok és az arisztokratia költészete volt, úgy a mimus, mint az alsó néposztályok, a parasztok *specziális népbőhózata* jelenik meg. Szépen vázolja Reich, hogy miért volt ez így?⁷⁾ A mimus az alsó néposztályok tulajdona, azé a népé, a mely kemény munkával küzd fenntartásáért, s a melynek, ha élni akar, praktikus, józan szemmel kell nézni az élet bonyolult viszonyait. Innen magyarázható részben a mimusnak minden időkből tapasztalható nagy realizmusa. Az az elnyomott földművelő, a kinek nyakára volt az élet minden terhe fel-

¹⁾ Com. gr. fr. 184. l.

²⁾ Körte 71. l. Reich 496. l. jegyzet.

³⁾ Mitt. d. deutsch. archäolog. Inst. Athen XIX. köt. 518. l.

⁴⁾ Prolegomena zur Gesch. d. gr. Theaters in Altertum, Leipzig 1896.

⁵⁾ Die Anfänge d. gr. «Komödie» Jahrb. für d. klass. Altertum. V. kötet 1902. 412. l.

⁶⁾ «Tragödia és comödia» EPhK. 1903. 819. és 822. lk.

⁷⁾ I. m. 24. és k. lk.

halmazva, miként azt Hesiodos az *Εργα καὶ ἡμέραι*-ban vázolja, nagyon távol állott Homeros és a Homeridák óriási isteneitől és isteni hőseitől.¹⁾ Sokkal közelebb és bensőbb viszonyban volt az eredeti parasztistenekkel, a termékenység és bőség *dæmona*ival. Ezekről nyerte ő az inspirációt, ha megszállta a vágy, költészeti szükségleteit kielégíteni, ezektől nyerte ő azt a költészetet, a mely az ő szűkös életének megfelelt, a melybe tapasztalatait lerakhatta, s a mely örömet szerzett neki, gyönyörködtette a reális, a való életből vett jelenetekkel és jellemekkel. Természetesen a poezisről történelmileg semmit se tudunk; a homerosi folyam hatalmas zúgása a mindennapi, triviális élet főnyében elvesző patakocská halk mormolását túlharsogta. Csak ha a spártai deikelistésekről hallunk Boiotiában és másutt, s ha meggondoljuk, hogy a mimus már az V. században Sziciliában műköltészetté vált, hogy tehát mint népköltészetnek már századokkal előbb kellett virágoznia: csak akkor gyaníthatjuk annak ősrégi voltát. A későbbi írók meg is emlékeznek ezekről a primitív burleszk előadásokról. Így *Athenaeus* említi, hogy *Sosibius* tudósítása szerint Lakedaimonban voltak ilyen népies burleszk bohózatok: *παρὰ δὲ Λακεδαιμονίοις χωμικῆς παιδιᾶς ἦν τις τρόπος παλαιός, ὡς φησι Σωσίβριος, αἱ μετέπειτα γὰρ τις ἐν εὐτελεῖ τῇ λέξει κλεπτοντάς τινας ὁπώραν ἢ ξενικὸν ἱατρὸν τοιαυτὶ λέγοντα, ὡς Ἀλεξίς ἐν Μανδραγορίζομένῃ διὰ τούτων παρίστησιν* (fr. II. T. III. p. 448. Meineke; II. 348. Koch). A *κλεπτοντάς τινας ὁπώραν*-ra vonatkozólag v. ö. G. Thiele, *Die Anfänge d. gr. Komödie* cz. értekezését 414. és 412. lk. 4. jegyzetét, a hol a *phlyax* hasonló jelenetét *Heydemann* O ábrájával igazolja: *ἐκαλοῦντο δ' οἱ μετιόντες τὴν τοιαύτην παιδιὰν παρὰ τοῖς Λάκωσι δικηλισταί, ὡς ἂν τις σκευοποιοῦς εἴπηι καὶ μμητᾶς*.

De nem csak Lakedaimon bírta felmutatni a *δικηλισταί*-t, a kinek mimikus előadása a *δίχλων* volt;²⁾ az óskomikum mindenütt egyképp megnyilatkozik kellő feltételek között legfeljebb más-más név

¹⁾ V. ö. *Pöhlmann*: Die Sociale Dichtung d. Gr. Neue Jahrb. I. 25. l. «Das Homerische Epos ist ein Erzeugnis der aristokratischen Welt des hellenischen Mittelalters. Der Homerische Sänger singt für die Fürsten und Edlen aus deren Leben u. Sinnesart der Heldengesang seine Nahrung zog; und so ist denn auch die Art u. Weise, wie diese Aöden der Masse der Volksgenossen gedenken, ganz u. gar der Gefühls u. Sprechweise der Herren abgelauscht. Thun u. Leiden der Menge, die weder im Kriege zu rechnen, noch im Rate tritt völlig zurück und daher auch naturgemäss das Ideal, in dem eben das Sehnen des Volkes seinen Ausdruck fand».

²⁾ V. ö. *Hesych.* *δίχλων*· φάσμα, ὄψις, εἶδωλον, μίμημα· ἴδεν καὶ ὁ μιμολόγος παρὰ Λάκωσι δικηλίσται.

alatt: τοῦ δὲ εἰδους τῶν δικηλιστῶν πολλὰ κατὰ τόπους εἰσὶ προσηγορίαι. Σικυώνιοι μὲν γὰρ φαλλοφόρους αὐτοὺς καλοῦσιν, ἄλλοι δ' αὐτοκαβδάλους, ἃ δὲ φλύαχας, ὡς Ἴταλοι, σοφιστὰς δὲ οἱ πολλοί, Θηβαῖοι δὲ τὰ πολλὰ ἰδίως ὀνομάζειν εἰωθότες ἐθελοντάς.

Az αὐτοκάβδαλα mivoltát megmagyarázza Hesychius αὐτοκάβδαλα· αὐτοσχέδια ποιήματα, εὐτελεῖς szóval: Stegreif-Spiele, improvisatiók,¹⁾ olyanok, mint az ú. n. Μεγαρικὴ κωμωidia, a σχῶμμα Μεγαρικόν, a melynek létezését Aristoteles²⁾ stb. bizonyítják.

Ulrich v. Wilamowitz (Hermes IX. 1875. 319. s köv. lapjain továbbá a Herakles I. 52. 10.) azt igyekezett bebizonyítani, hogy a megarai komédia létezése képtelenség. E véleményét később visszavonta a Commentariolum metricum II. Göttingen 1895—96. 33. és köv. lapjain.³⁾

Mindezeket a burleszk bohózatokat a régebbi szakírók pl. Gysar Aristoteles idézett helye⁴⁾ alapján a «dór comœdia» neve alatt szokták — De doriensium comœdia — összefoglalni.⁵⁾ Miként azonban mindnyájan a δίκηλον-nal egy fajúnak vétetnek, a δίκηλον pedig nem más, mint mimus,⁶⁾ Plutarchus meg határozottan mondja, hogy a δίκηλον csak lokális kifejezése a mimusnak⁷⁾: természetesen tehát mimusnak tekinthetjük.

E népies műfajt először természetesen maguk a parasztok művelték mezei ünnepeik alkalmával; a VII. és a VI. század körül azonban megtalálta a maga hivatásos népies színészeit a θαυματοποιίában, a Görögországban már a homerosi kor óta nyüzsgő hazátlan, kóbor kókler népségben.⁸⁾ Hogy miként alakult át a θαυμαποιός a

¹⁾ V. ö. G. Thiele i. ért. 409. l. 1. jegyz.

²⁾ Poet. c. 3; Eth. Nic. IV. 6. p. 1123a. 21. Ps. Diogen. III. 88. Athen. XIV. 659a. Μάϊτων γέγονεν κωμωιδίας ὑποκριτῆς Μεγαρεῦς τὸ γένος.

³⁾ V. ö. Bethe Prolegomena 64. l. és 28. l. jegyzet.

⁴⁾ Poet. cap. 3. διὸ καὶ ἀντιποιοῦνται τῆς τε τραγωιδίας καὶ τῆς κωμωιδίας οἱ Δωριεῖς· τῆς μὲν γὰρ κωμωιδίας δὲ Μεγαρεῖς κτλ.

⁵⁾ V. ö. Reich 503., 504. l.

⁶⁾ V. ö. Suidas s. v. δικηλιστῶν καὶ μιμητῶν εἰδός ἐστι κωμωidia; ὡς φησι Σωσίβιος ὁ Λάκιων.

⁷⁾ V. ö. Agesilaus cap. 21. és Lac. apophthegm. p. 212. Καλλιπίδας ὁ δεικηλίκτας· οὕτω δὲ Λακεδαιμόνιοι τοὺς μίμους καλοῦσιν. Lásd még Reich 503. és 232. lk.

⁸⁾ Reich Die ältesten berufsmässigen Darsteller des griechisch-italischen Mimus. Wissenschaftliche Beilage zum XXII. Jahresbericht 1896—97 über das königl. Wilhelmshgymnasium zu Königsberg. — Botzon e kérdéssel behatóan foglalkozott «Quæst. mimic. specimen» cz. művében, de nem történeti alapon. Ezért természetesen nem is juthatott kielégítő

jongleurre, mimikus színészszé, s miként vette át a mimusnak régi-régi vallásos eredetét igazoló attributumokat ruházatában: azt *Reich* fent idézett művében vázolta.

Kóklerek a legrégibb időktől fogva voltak Hellasban, együtt születtek ők meg a komikummal, ép azért nincs okunk elfogadni *Reich* feltevését, mely szerint esetleg a keleti: egyiptomi jonglerie lett volna kialakító hatással a görögökre.

Már Homerosnál megtaláljuk a *χυβιστητήρ-τ*, (Ilias XVI. 750. és XVIII. 604.) a kit joggal nevezhetünk jongleurnek. A Homeros utáni korból a *θαυματοποιός* létezését egy vázakép igazolja, melyet Salzmann: *Necropole de Camiros* 37. l. közölt.¹⁾ Ettől kezdve rohamosan megszaporodhatott számuk, s nagyon elterjedtek lehettek, mert különben *Platon* meg *Xenophon* nem emlegette volna őket oly sokszor. *Platon* különösen szívesen emlékszik meg hasonlataiban a jongleurokról és művészetükről így pl. a *Polit.* VII. 514. b. továbbá X. 602. d., a hol a festészetet a *θαυματοποιία*-val veti egybe. A *Nomoi* II. 658. b. c. a *θαυματοποιόι-τ* mint agonok szereplőit említi. Különösen szereti *Platon* a sophistákat *θαυματοποιόι*-nak, eljárásukat *θαυματοποιία*-nak nevezni.²⁾ Egyébként is a mimusnak, meg a jongleurnek — *μῦμος* és *θαυματοποιός* — a fogalma állandóan összeköttetésben van. A mimusok és a jongleurök osztályai a görögöknél nemcsak nagyon közel fekvők, hanem gyakran mintegy egymásba folynak, összeolvadnak. Így pl. *Diodoros* a syracusai *Agathoklest* egyszerre jongleurrel és müssal hasonlítja össze.³⁾

Ugyanesak ő a mimus fogalmát a jongleur tágabb fogalmának rendeli alá: *Ἐχαιρεν Ἀντίοχος μῖμοις καὶ προδείκταις καὶ καθόλου*

eredményre. Elismeri, hogy a *μῦμοι* összeköttetésben áll a kóklerekkel, de a *γελωτοποιόι-τ*, *θαυματοποιόι-τ*, *προδείκται-τ* «hæc scurrarum tria genera, quamvis haud raro a scriptoribus . . . cum iis, qui non impendebant operam nisi in imitationem instituendam, coniungantur eidemque habeantur, omnino seiunxerim μῖμοις horumque similibus» (!). V. ö. i. m. 15—16. l. — Hogy a *θαυματοποιόι*, *γελωτοποιόι* mennyire egyengették a mimus fejlődését, arra már Dieterich (*Pulcinella* 1897, 42. s köv. lk.), érdekes bizonyítékot szolgáltat, mikor az állandó típusok kifejesztésének érdemét mutatja ki nekik.

1) V. ö. *Reich*, *Mimus* 513. l. 1. jegyzet.

2) V. ö. *Reich*, *Die ältesten Darsteller* stb. 33. és köv. lk. és «*Mimus*» 247. és 513. lk. — V. ö. *Hornýánszky* Gy., *Bevezetés a dráma lélektanába* 13. l.

3) *Diodorus* XX. 63. 2. «Ἀγροκλῆς ὑπάρχων...φύσει γελωτοποιός καὶ μῦμος, οὐδ' ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἀπείχετο σκώπειν τοὺς καθημένους καὶ τινὰς αὐτῶν εἰκάζειν, ὥστε τὸ πλῆθος πολλὰκις εἰς γέλωτα ἐκτρέπεσθαι καθάπερ τινὰ τῶν ἡσολόγων ἢ θαυματοποιῶν θεωροῦντας.

πασι τοῖς θανματοποιοῖς καὶ τούτων ἐπιτηδεύματα μανθάνειν ἐφιλοτιμεῖτο. Diodorus Siculus lib. XXXIV. p. 137. T. X. ed. Bip. cf. Suidas s. v. *προδείκxης*. V. ö. Reich. 521. l. stb.

Feltehető tehát, hogy a mimusok előadójává a parasztok és a polgárok helyett lassan-lassan a *θανματοποιός* lett. Ezáltal végleg elszakadt minden kötelék, mely a mimust még a vallásos ünnepekhez és így eredetéhez kötötte. Elszakadt Dionysos színházától is, mely ez után már csak a tragédia és a klasszikus komédia otthona lett, s a kóklernek a színpadán, a melyet minden szabad téren fel lehetett ütni, csak még a phallos, a *προγαστρίδιον* és *προπυγίδιον* alkalmazása, a melyet a mimikus bohóc, a *μωρός*, megtartott, tanuskodott arról, hogy egykor a mimus is Dionysos ünnepeihez tartozott. Míg a klasszikus tragédia és komédia előadása tekintélyes polgárok tisztje maradt, a kik az ünnepi játékokon az istenek tiszteletére léptek fel, addig a mimus színészei a vándor komédiások voltak, a kik még polgárjoggal sem bírtak. A mimikus színészekkel együtt bevonul a realizmus is: ezek nem utánozzák a *τραγωδός* és a *κωμωδός*-ok ruházatát, a kik álarczban és kothurnusban játszottak; a mimus-színész mindennapi öltözetet használt, a női szerepeket nők adják elő¹⁾ s maszkot sohasem alkalmaznak, mert hiszen a gesztusok és hangok élethű utánzását tekintik a legfőbb követelménynek. Ezek a mimusok és mimák együtt kóborolják be az országokat, szoros viszonyban a kötél tánccsokkal,

¹⁾ Reich a nők szereplését a mimusban a női vegetatio-dæmonokból magyarázza. Miként a férfi-mimusok eredetileg a férfi vegetatio-dæmonok utánzóí, úgy a női dæmonokéi a nők. Állítását, melyet apodictice nem mond ki (v. ö. 507. l.), támogatja azokkal az állítólag női színészeket ábrázoló terrakotta szobrocskákkal, melyeket Dél-Olaszországban más phalikus, a phylax-színészekre emlékeztető színésszobrocskákkal találtak (*Stephani* Compt.-Rendu de la commission impériale archéologique pour l'année 1868. 56. l., 1869. 164—165. lk. — *Weisshäupl*, 'Ερημικὴ ἀρχαιολογική, 1891. 144. l. παράστασις γυναικὸς μεθυσμένης). Valószínűleg az ok abban az ethologiában és biologiában rejlik, mely mindennél jobban jellemzi a mimust. A tragédiában a fő a *cselekmény* előadásában rejlett, a *komédiánál* az élces, humoros, atikai sóval fűszerezett jambistikus dialogusokban. A *mimusnál* ellenben nem is a cselekvényben, mely kb. egy pár lazán egybefűzött situatio alakjában jelent meg; nem is az ellenbeszédekben, hanem a túlhajtott és karikizáló *utánzásban* rejlett az erő. Céljuk az ethologia, a biologia, az *élet utánzása*, nem *χαράσις*-t akartak előidézni, mint a tragédia, nem is politikai vagy szociális szatirát űzni, mint a komédia; egyszerűen mulattatni, jó kedvre hangolni a publikumot (Wundt 464—465. s k. lk.). Természetesen e céljukat *maszk* nélkül és nőkkel tudták legjobban megvalósítani.

a szemfényvesztőkkel és más ilyenféle művészekkel. A Kr. e. III. században már mint hivatásos színészek czéhekbe állanak össze, a melyek egy-egy archimimus vezetése alatt állanak, és a melyek a népies bohózatot: a mimust művészileg kiképezik.

Mimodia.

Miként annyi másra, úgy a mimodiára is, a legújabb időkben az egyiptomi papyrusok kincsei vetettek világot. *Grenfell*: An Alexandrian Erotic fragment and other Greek papyri cz. 1896-ban megjelent művében egy az euripidesi tragédiák versmértékében írt ária-törödéket közölt, melyet a British Museum DCV. papyrusa tartott fenn számunkra. A törödék egy szerződés hátsó lapján fordul elő, mely Ptolemæus Philometor uralkodásának 8. évéből, tehát a Kr. e. 173. év utáni korból származik. Teljesen ránk maradt az első columna, a 2-ikből csak a bal-félnek egy vékony csíkja, elveszett ellenben a valószínűleg megvolt 3. columna. Crusius a Philologus 1896. évi LV. kötetében közli a költeményt, szöveg-kritikai alapon állapítja meg az egyes columnák sorait, értelmezi az egészet és egyszersmind megállapítani igyekszik a műfajt. A költemény tartalma egy elhagyott leány panasza. Forró szerelmi esdeklés, szemrehányással vegyes őszinte, odaadó szerelmet kifejező dal. Grenfell — a ki Diels-szel együtt először prózában nézte a dalt¹⁾ — azt mondja róla, hogy: «the lament of some Ariadne for her Theseus». Crusius párhuzamba állította Horatius híres szerelmi párbeszédével, melynek címe: «Donec gratus eram tibi» (Od. I. 9.). A ránk maradt részben csak a leány panaszát halljuk, de Crusius azt hiszi, hogy a magános ének visszhangra talált. Hogy e darab a *lírikus mimusnak*, a mimodiának, egy gyönyörű terméke: azt már Crusius felismerte (i. h. 381. l.), és a hilarodiához számította, miként Wilamowitz v. Moellendorff is — «Des Mädchens Klage, eine Alexandrinische Arie» 1896. — De mellékes itt az elnevezés, pontos definitiót nem tud egyik interpretator sem adni, a fő az, hogy olyan darabot bírunk, a milyent egykor talán a gyönyörű *Antiodenus* adott elő, felséges hangjának, elbűvölő szépségének, csábító tánczának minden varázsával,

¹⁾ L. Crusius, 375—380. lk., 3. §. V. ö. Grenfell azt hitte, hogy e darab egy «Declamatio», «written in half poetical, half rhetorical prose»; szerinte a későbbi regény előhírnökét láthatjuk benne. Diels e gyanítást elfogadta és a darabban valamely alexandrinikus regényből való részletet látott. Stílusáról megjegyezte, hogy erősen emlékeztet Hegesiasra. A versmértékre vonatkozólag l. Kroll. Die Altertumsw. etc., 9; 22; 470. lk. (παραλαυστικός).

a milyeneket egykor a későbbi századokban Róma és Konstantinápoly, Alexandria és Antiochia és más városok színpadjain énekeltek a mimák. Ilyenek lehettek azok az *ᾠδαὶ πορνικαὶ* azok a *σατανικὰ ᾠσματα*, melyek ellen oly vehementiával, gyűlölettel keltek ki az egyház-atyák, mert hiszen híveiket ez énekek elvonták a psalmusoktól, elvonták családjuktól, kötelességeiktől s lelki háborúságot, szívfájdalmat, nyugtalanságot oltottak azokba (Reich «Beurteilung u. Verurteilung des Mimus durch die Kirchenväter» cz. fejt., 118. l.).

Valóságos *hilarodia* az a Grenfell és Hunt által közölt töredék (Oxyrinchuspapyr. 1892. 39. l.), mely egy viaskodásra használt kakas kimúlta feletti lamentatiót tartalmaz.

Egy *magodiának* a töredékeit őrizte meg az a Luxor mellett talált ostrakon, melyet Th. Reinach tett közzé a «Mélanges Perrot»-ban. 14 csonka sor ritmikus formában egy szerelmes ivó ember és az őt csendesíteni akaró barátja beszélgetését közli. E themához hasonló, melyet Athen 621. említ *ἄνδρα μεθύοντα καὶ ἐπὶ χῶμον παρὰ γινόμενον πρὸς τὴν ἐρωμένην*.

Ezek a lírai mimusok most, hogy jobban megismerhettük őket, új világításba helyezik a római mimusnak meg a *római komédiák canticumainak* a kérdését. A *canticumra* ugyanis Menander és Philemon komédiája nem adott mintát Plautusnak és Terentiusnak, és még ha fel is tesszük a régi komédia imitációját: a Plautus anapaestusait és a régi *πνίγη*-ből kifejlődött iambikus és trochaikus octonariusait meg lehet ugyan magyarázni, de e lírikus részek, e canticumok még akkor is feleletre várnak. E feleletet a *hellenisztikus kor lírai mimusai*, a mimodia adja meg. Wilamowitz (Des Mädchens Klage, Nachr. d. Gött. Ges. d. Wiss. 1896. 231. l.) volt az első, a ki rámutatott a Grenfell-féle Erotic fragment, meg a plautusi canticumok közötti egyezésre, összefüggésre. O. Crusius (Philologus LV. 384. l.) ezeket mondta: «Wenn man erwägt, dass es eine römische Musik nie gegeben hat; dass die in den Didaskalien stets mitgenannten Componisten ihre Bildung in der *μελογραφία* und *ῥυθμογραφία* zweifellos aus hellenistischen Quellen bezogen; dass diese Componisten an die Textgestaltung der Cantica sicher gewisse Aufforderungen stellten, die ihren musikalisch technischen Principien entsprachen, so wird man von vornherein geneigt sein, hier ein Nachwirken der hellenistischen Melik im dritten und zweiten Jahrhundert zu vermuthen. — — Man lese beispielweise das Canticum des Lysiteles im Trinummus 223. ff., oder den melischen Dialog zwischen den Lorarii und den Gefangenen Capt. 200. ff: die Familienverwandschaft ist meiner Erachtens unverkennbar.» — Fr. Leo (Die plautinischen Cantica u. die hellenistische Lyrik, Abhdl. d. Gött. Ges. der Wiss. phil.-hist. Kl. N. F. I. Nr. 7 1897.)

Plautus metrikai formáit a hellenisztikus technikához fűzi. Szerinte: «das einzige allen Plautinischen Liedern gemeinsame Ordnungsprinzip ist die Einteilung in metrische Perioden, die zugleich Perioden des Inhalts sind. Es ist aber dasselbe Ordnungsprinzip, das auch in der Euripidischen und hellenistischen astrophischen Lyrik herrscht». ¹⁾ — A plautusi darabok és a mimus közti viszony megvilágítására sok érdekes megfigyelést találunk *Sudhaus*-nál, *Hermes* 1906. évf. 247. l.

* * *

Míg a latin mimus e fejlődése tartott, helyesebben míg a görög mimust görög kóklerék Rómában meggyökerezettették, s míg ennek mintájába bizonyos mértékű latin mimographia kezdődött: a nagy mimodrama, a hypothesis is kialakult s a Kr. u. I. században egyszerre csak feltűnik előttünk mesterével, a minden idők legnagyobb mimographusával, *Philistionnal* együtt. Reichnak az érdeme, hogy e férfiú alakját, működését, késő századokig tartó erős hatását a rávonatkozó szűkszavú értesítésekből összeállítva (Reich. i. m. 425. s k. l.) megrajzolta.

Philistiontól nem maradt ránk úgyszólván semmi sem. A mímikus hypothesis képét ugyancsak Reich rajzolta meg; (i. m., 563—615. lk. «Form und Art der mimischen Hypothese auf ihrem Höhepunkte»), számtalan a mimusra vonatkozó töredékesen, vagy csak futólagosan odavetett megjegyzés alapján, nagy találékonysággal és éleselméjűséggel. A kritika természetesen kételkedéssel fogadta e reconstitutiót, a melyet pedig rövid idő múlva nagyrészt beigazolt egy papyruslelet (1903-ban közölték Grenfell és Hunt a «The Oxyrhynchus Papyri» III. kötetében a 413. sz. alatt). E mindkét oldalán beírott papyruslap egy recitativ mimuson kívül tartalmazza egy színházi mimusnak, egy hypothesisnek a végső részét. A recitativ mímusnak — mime — a tárgya megegyez Herondas «Féltékeny»-ének a tárgyával. A hypothesisnek a cselekvénye távoli partvidéken játszódik, melyet az Indiai óceán habjai mosnak. Ott van egy indiai király hatalmában Charition, a szép görög nő, a kinek megszabadítására bátyja hajójával érkezik. A megjelenő indusok indus dialektusfélélt beszélnek,

---

¹⁾ V. ö. Crusius: Grenfells Erotic Fragment u. seine litterarische Stellung, *Philologus* 1896. N. F. 9. Band 353. és 384. lk. és a *Münchener Allg. Zeitung* 1896. Beilage Nummer 80. S. H. Weil: Un monologue grec récemment découvert, *Revue des études grecques* 1896. Tome IX. 169—174. lk. Wilamowitz-Moellendorff i. értekezése és «Der Landmann des Menandros» *Neue Jahrbücher* 1889. 513—531. lk. Az «Erotic fragment» gyönyörű magyar fordításával Hegedüs István ajándékozott meg bennünket, l. *Budapesti Szemle* 1900. 104. kötet 277—298. lk.

s a nagy számú színész közül nem hiányzik a bolond sem, a mimicus clown. a *μῦθος γελοίων*. Christ (a Gr. Litt. új kiadásában 648. l. 7. j.) azt a megjegyzést teszi, hogy a darabnak a sceneriája és a három főszemély: a görög nő, a bátyja és a barbár király, mintha csak visszhangja lenne az «Iphigenia Taurisban» cz. darabnak. E tárgyal-tam töredék prózában van készítve, de lírai, coupletszerű betétekkel és versben írott gnomologikus mondásokkal. Zene és táncz is van a mimodramában, akárcsak Shakespearenél; nem egy helyen találjuk a τ betűt, a színházi utasítást: *τυμπανισμός*. A darabot «farce»-nak nevezte el az angol kiadó, s bizony irodalmilag nem nagy értékű e hypothesis; szellemes élczek és más efféle helyett uralkodó benne a *πορδή* s más aljasság: de nem szabad felednünk, hogy e töredék egy messzeeső provincia jelentéktelen városának a műsorából való. s alighanem olyan «canevas»-féle lehetett, a mely csak a sceneriát és a darab menetét tartalmazta, de a többit az előadók rögtönző sáló képességére bízta.

E lelet csak igazolta Reich restructióját a mimikus hypothesis illetőleg. Főbb vonásait a következőkben adhatom: A mimikus hypothesis terjedelmes nagy dráma volt, nem valami burleszk bohózat, hanem az antik világ nagy, modern, romantikus drámája (*Suidas Φιλιστίων: χωμφοδία βιολογικά*) a melyben sok személy szerepelt, s a mely éppen nem kötötte magát az idő és hely egységéhez.

* * *

Két művet akarunk még említeni: mindkettő Reich tollából való. Az egyik ilyen czímet visel: «Der Mann mit dem Eselkopf. Ein Mimodrama vom klassischen Altertum verfolgt bis auf Shakespeare's Sommernachtstraum.» (Separatabdruck aus dem Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft XIV. Weimar. 1904.). E tanulmány kiindulópontját az az Arezzóban 1896-ban talált vázatöredék teszi, a mely egy számárfejű alakot ábrázol két atellanaszínészszel. (Atti della R. Accademia dei Lincei. Notizie degli Scavi IV. 453—466. lk.) E képet vévén alapul, Reich ki akarja mutatni, hogy a Shakespeare-féle Szentivánéji álom-ban előforduló számárrá változás erre az antik «Esel Mimus»-ra megy vissza. Bizonyítékul felveszi 1. a mimusnak a közép-koron át való életét. 2. azt, hogy Shakespearenak forrásul szolgáltak *Apuleius* Metamorphosisai, a melyekben e motívum ép úgy megvan, miként *Lukianosnál* (*Λούκιος ἡ ὄνος*; Erwin Rohde «Über Lukians Schrift *Λούκιος ἡ ὄνος*, Leipzig 1869.) — A czikkről két bírálatot olvastam: *R. Herzogtól* (Berl. philol. Wochenschrift 1904. 1100. l.) a ki kételkedve fogadja Reich elméletét, és *A. Greniertől* — (*Revue de Philologie* 1905. 337. l.) a ki nagyobb concessiókat tesz Reichnak.

Egyébként figyelmeztet arra, hogy: ce motif du personnage à tête d'âne a une origine beaucoup plus ancienne sans doute que le debut de notre ère. Or, de l'époque mycénienne nous trouvons, sur une fresque demeurée énigmatique, une procession de personnages à tête d'âne... Ces personnages hybrides, à corps d'homme et à têtes d'animaux sont extrêmement fréquents sur les intailles appelées «gemmes des îles» et dans l'art de la période préhellénique.

Reich másik czikke, a «Der König mit der Dornenkrone,» (S. A. aus den Neuen Jahrb., Leipzig 1905. v. ö. Geffcken alapos czikke «Die Verhöhnung Christi durch die Kriegsknechte» Hermes 1906. évf. 220. l., hol e kérdés megbeszélése található) bizonyos tekintetben folytatása az előbbinek. 1856-ban a Palatinus délnyugati lejtőjén a császári palota egy helyiségében találtak egy durva karczolatot, mely keresztfán függő számarfejű alakot ábrázolt, tőle balra egy szakálatlan férfit, a ki bal karját imádkozva felfelé tartja. A kép alatt e felirat volt olvasható: «Ἀλεξάμενος σέβετε θεόν» Alexamenos imádja az istent. A palota egy szomszédos helyiségében 1870-ben találtak egy másik feliratot: «Ἀλεξάμενος fidelis» Fr. Kraus ennek alapján így magyarázta az előbbi graffitót: egy pogány gárdista vagy apród — mert a kérdéses terem őrszoba vagy tanterem lehetett — kigúnyolta a keresztény társát, Alexamenost, mint számarimádót, s Alexamenos úgy vigasztalta magát ezért, hogy a falra felírta: «Alexamenos fidelis»: Alexamenos keresztény. Ez volt az eddigi magyarázat. Ez ihlette meg korunk kiváló latin költőjét Giovanni Pascolit, hogy e tényt «Pædagogium» című gyönyörű latin költeményében megénekelje. — Az amsterdami nemzetközi versenyen pályakoszorút nyert e költeményt magyarra Jánosi Gusztáv fordította le (1905). Reich más úton indul, ő azt akarja kimutatni, hogy azok a katonák, a kik Krisztust utolsó útja előtt kigúnyolták, tk. egy mimust játszottak el, melynek scenariója a mimusból már régen ismeretes volt, csak a szenvedő személy volt benne új, Jézus Krisztus. A bíráló: C. Gruppe (Berl. philol. Wochenschr. 1906. 173. l.) e feltevést nem fogadja el, de elismeri, hogy Reich ebben a művében is sok érdekes adattal járult a mimus ismeretéhez.

KALOCSAY ENDRE †.

A «TETEMRE HÍVÁS» FORRÁSA.

Arany Tetemre hívásának méltatásánál különösen két irányban kell haladnia a vizsgálódásnak: az irányokat maga a munka szabja a vizsgáló elé. Ki kell terjednie a szemlélődésnek magára a tetemre hívás aktusára egyrészt, Abigél és Bárczi Benő szerelmi történetére másrészt. Hogy a vizsgálódásnak melyik iránya válik fontosabbá, arra magának a költeménynek kell megadni az útmutatást: a melyik inkább hat oda, hogy a ballada megérdemelje a műremek nevét, kétségtől az a fontosabbik a ballada értéklésénél. A tetemre hívás aktusát csak keretül szokták tekinteni a Bárczi Benő szomorú szerelmi históriájának, más szóval úgy szeretik föltűntetni, mintha ez csak arra való volna, hogy ez a szerelmi történet a maga szomorú végével annál hatásosabban mutattassék be. Nem úgy van. Ismerjük Arany dolgozó módját, annyira belátunk az ő szellemének műhelyébe, hogy elhihetjük, hogy nála nem ez lehetett a főczél. Arany a régi szokásoknak kutatója, megénekölője. Különösen a lovag középkor ragadta meg az ő figyelmét, annak szokásait szereti költeményeiben megeleveníteni. Gondoljunk csak a Toldi-trilógiának lovagtornáira: vajjon azoknak is egyes-egyedül az volt-e a céljuk, hogy Toldi hősi bajvívásainak pusztán keretül szolgáljanak s nem inkább az, hogy a költő elbeszélés egy-egy alkalmas pillanatában egy-egy korképet, életképet mutassanak be a középkor lovagéletéből.

Ilyennek képezem én a Tetemre hívás célját is. Nem mondom, hogy Bárczi Benő szerelmének története mellékes a költő előtt, hiszen a ballada nem volna remekmű, ha ez a legkisebb mértékben is érezhető volna a költeményben, sőt inkább ez teszi olyan megrendítően hatásossá a középkor nyomozó eljárásának leírását — hanem vallo, hogy a Tetemre hívás gondolata előbb fogant meg a költő alkotó elméjében, mint a szerelmi történet. Ez csak később járult hozzá, hogy tartalmat adjon s így hatásosabbá tegye a leírást, a mely magában költői hatásra nem számíthatott. Ilyen szempontból vizsgálva a dolgot, két kérdés merülhet föl: az egyik az, hogy sikerült-e a szerelmi történetnek célját elérnie, a másik az, hogy a költő a maga invencziójából merítette-e a mesét, vagy sem.

Az utóbbi kérdés vizsgálata ennek a kis dolgozatnak a célja.

A kérdésnek már eddig némi története is van. *Riedl Frigyes* Arany Jánosról írt szép könyvében veti föl először és próbál rá megfelelni. Az ő véleménye azóta is uralkodó irodalomtörténetünkben.

A Tetemre hívás meséjét, vagy legalább a mese csíráját *Riedl* Arany ifjúkori novellájában, a *Hermínában* véli megtalálhatónak. Ez a novella a Frankenburg-féle *Életképekben* (1846. VI. köt. 266—273. lk.) jelent meg és igen-igen gyöngé, élvezhetetlen munka. Stílusa élmélyítően dagályos, nyelve rendkívül virágos, minden tekintetben magán viseli korának, a negyvenes éveknek, bélyegét. Azóta sem jelent meg, Arany összegyűjtött munkái közt sem.

Tartalma röviden ez:

Szerényi Gyula egy alkalommal Lengyelországban járván, látja, hogy egy kocsit, a melyben hölgyek ülnek, a lovak elragadnak. A lovak elé veti magát, hogy azokat föltartsa, de szerencsétlenül közéjük bukik.

Ezek a váratlan akadálytól megzavartatva megállnak, az ifjú azonban eszméletlenül fekvé marad. A kocsiban Marinski Dávidné és leánya, Hermina, ülnek, a kik az ifjút Krakkóba kastélyukba viszik és ott gyógyíttatják. Az ifjú meggyógyul, de hosszú időt kénytelen a kastélyban tölteni és ezalatt Hermina és ő megszeretik egymást.

Boldogságuk azonban nem sokáig marad zavartalan. Hermina látja, hogy Gyula egy idő óta igen sokat nézegeti barátnőjének, Eleonorának, arcát, a ki viszont Gyula barátjának, Ilniczki Augusztznak, jegyese. Féltekeny kezd lenni, faggatja Gyulát, hogy igazán szereti-e, nem csalja-e meg őt. Hiába iparkodik őt Gyula megnyugtadni, Hermina féltekenysége nem akar elmúlni. Elhatározza, hogy boszút áll hűtlen szerelmében.

Udvaroltatni kezd magának Kaminiczki báróval. Bál van. Hermina és a báró bizalmasan beszélgetnek egymással, annyira bizalmasan, hogy Szerényiben is fölébred a féltekenység és ennek hatása alatt gyilkot ragad és elrohan. Az akkor kitört néplázadásba veti magát, a föllázadt parasztok megölik és véres tetemét szekéren viszik maguk között.

Közben Hermina látja, hogy Kaminiczki az ő kacérkodását félremagyarázza és egyre merészebb lesz, észre tér és otthagyja a bárót. Ekkor veszi észre, hogy vőlegénye eltűnt és megtudja azt is, hogy féltekenysége alaptalan volt, mert Gyula Eleonorát csak azért nézegette, hogy arczképét barátja kérésére megfesthesse. Keresésére indulnak az eltűntnek, de már csak véres holttestét találhatják meg. Hermina nagybeteg lesz, és az orvosok véleménye szerint, ha teste föl is épül, eszét aligha fogja visszanyerni.

Ebben a novellában találja meg Riedl a Tetemre hívás csíráját. «Több elem, mondja (Arany János³, 263. l.), ha nem is ugyanabban a sorrendben, azonos a két műben. A novellában egy fiatal leány valami tévedés következtében öngyilkosságra bírja kedvesét. Midőn áldozatát, véres mellel, vértelen arcczal maga előtt látja, megőrül. Ime, a későbbi Kund Abigél! A novellában Arany hosszabbban elmondhatta azt a szerencsétlen tévedést, mely az öngyilkosságnak oka. A ballada nem tűr bő megokolást és csak egy-egy vonással rajzol: Abigél kacérkodva gúnyolódik, Benő megöli magát. A novellában Szerényi Gyula szintén tévedésből öli meg magát, mert Hermina mással kacérkodik; pedig Hermina csupán azért teszi ezt, mert Gyulát félreértés következtében hűtlennek hiszi. A balladában Arany a motivációnak ezt a bonyolult zsinórzatát egyszerűsítette és feszesre vonta.»

Zlinszky Aladár a Tetemre hívás forrásáról szólván Abigél és Bárczi Benő szerelmi történetére vonatkozólag hivatkozik Riedl felfogására és, ámbár abban csak «érdekes vélemény»-t lát (Irodalomtörténeti Közlemények, 1900. 264. l.), mégis elfogadja és a maga részéről is bizonyítani törekszik. (U. o. 265—266. l.). Szerinte e «novella egyenesen mintha expositiója volna a ballada katasztrófájának. Itt megértjük, miért nem hisz Abigél Benőnek s miért lesz ez öngyilkossá. A novellában Szerényi Gyula szintén tévedésből öli meg magát, mert Hermina mással kacérkodik, pedig Hermina csupán azért teszi azt, mert Gyulát egy szerencsétlen félreértés következtében hűtlennek hiszi».

Eleve kijelentjük, hogy sem Riedl, sem Zlinszky nem győzött

meg bennünket arról, hogy a két mű közt valami közelebbi rokonság van. Arany e novellája 1846-ban jelent meg, abban az időben, mikor már a Toldi készült. Csodálatosképen a novellában még sem találunk semmi olyan részletet, még csak vonást sem, a mely Aranyra emlékeztetne. Főleg Aranyra, a nagy psychologusra, a kinek szeme hőseinek lelkéig hatolt és a kinek legfőbb ereje mindig az emberi lélek kitűnő ábrázolásában állott. A novellában jellemzésnek nyomát sem találjuk, hősei nem élő emberek, csak elmosódó, homályos bábok, a kik még csak beszélni sem tudnak. Mondja ugyan az író, hogy Hermína «nem egészen ment neme hiúságitól, szeszélyes, de lelke mélyében jó», de ezt semmivel sem igazolja; különben e jellemzés maga sem mond semmit. És ezt Arany írja, a ki ugyanabban az időben Toldijában megalkot annyi örökre megmaradó jellemet a heves, anyját szerető fiú, a rossz testvér, a szerető anya, a hű szolga, a lovagias, igazságos király személyében!

A Hermína nagyon gyöngé, értéktelen alkotás. Kellett, hogy Arany is annak tartsa. Nem lehetett rá büszke, abban az időben különösen nem, mikor páratlan remekével, a Toldival, aratta a babért. A novella feledésbe merült, a költő bizonyára maga is akarta ezt. Harminczegy év mulva, 1877-ben, írja a Tetemre hívást, és íme, az elfeledett novella és a kitűnő ballada tárgya közt annyira közeli rokonságot fedez föl a költő tudós bírálója, hogy a novellát a ballada őseinek tarthatja.

A külső körülmények nem teszik valószínűvé e föltevést. Az idő, a mely a kettő közt van, a novella gyöngesége, a melyre nem szívesen gondolhatott vissza annyi dicsőséges alkotás után a nagy költő, nem látszanak mellette bizonyítani, mindamellett nem lehetetlen, hogy a költő kiásta régi gyöngé munkáját a feledés porából, hogy abból újat, remeket alkosson.

De vajjon csakugyan olyan nagy a hasonlatosság a Hermína és a Tetemre hívás közt?

Hermína nem ugyanaz, a ki Abigél, és Gyula nem az, a ki Benő. Zlinszky Aladár szerint ugyan Hermína jelleme megegyez Abigélével: «nem egészen ment neme hiúságitól, szeszélyes, de lelke mélyében jó». A Tetemre hívásból azonban Abigélnek ilyen jellemét kiolvasni nagyon önkényes. A Tetemre hívás egy szóval, egy vonással sem czéloz arra, hogy Abigél hiú és szeszélyes, még csak arra sem, hogy lelke mélyében jó. Az a nagy bánat, a mely lelkét a tetem látásakor elfogja és eszét örökre elhomályosítja, nem származik szükségképen a lelki jóságból, annál inkább a nagy szerelemből, a melylyel Benőt szerette, és a lelki furdalásból, a miért őt kaczér játékával halálba kergette.

Éppen ilyen semmivel sem igazolt, sőt még önkényesebb föltevése Zlinszkynek az, hogy a Hermína a Tetemre hívás expositiójának tekinthető és érthetővé teszi, miért nem hisz Abigél Benőnek és miért lesz ez öngyilkossá. A balladában semmi nyoma sincs annak, hogy Abigél nem hisz Benőnek és ezért nem akarja szóval kimondani az igent. Ilyesvalamit még erőszakosan sem lehet belemagyarázni. Gyulát az keseríti el, hogy Herminát mással kaczérkodni látja, ezért emésztí el magát; Benőnek nincs oka a féltékenységre, legalább a ballada szerint nincs, — és nekünk nincs jogunk semmi ilyent föltenni.

A Tetemre hívásban nincs szó kölcsönös féltékenykedésről, itt csak egy rossz véget ért tréfát látunk. Benő és Abigél szeretik egymást, köztük nincs akadály, csak éppen *szóval* nem mondott még igent Abigél. Benő mindenképen ezt akarja hallani, mert, ha *nem*, megöli magát. Abigél nem hisz a fenyegetés komolyságában, tréfának tartja és hasonló tréfával akarja viszonzni, enyelegve adja a tört: nosza hát!

Ennek az enyelgő biztatásnak nyoma sincs a Herminában, de még a tréfának sem. Ott minden komolyan történik. Hermina boszút akar állni Gyulán, mert hűtelennek tartja — ez nincs meg a Tetemre hívásban; Gyula, legalább a látszat szerint, joggal keseredik el Hermina hűtlenségén, a mit hasonlóképen nem látunk a Tetemre hívásban.

Mi egyező hát a két műben? Az, hogy mind a kettő szerelmi történet, a melynek hőse félreértés következtében öngyilkos lesz, másfelől pedig az, hogy a hősnő mind a kettőben megőrül.

Az előbbi a rokonság mellett nem bizonyíthat semmit, az utóbbi is lehet véletlen egyezés. A Tetemre hívást 1877-ben írta Arany, egy időben a *Tengerihántással* és az *Éjjeli párba*jjal, mely balladáinak mindegyike a hős megőrülésével végződik, a *Hídvatással*, a melynek kártyását «bódult elméjének» káprázatai ragadják az öngyilkosságba. Vajjon nem gondolhatjuk-e joggal, hogy a költő ebben az időben foglalkozott a nagy lelki rázkódások nyomán járó kóros lelkiállapotokkal és pedig azok különböző nyilvánulataival?

Abigél csak egy a beteg lelkű alakok sorában, a kiket a költő e balladáiban fölvonultat, nem tarthatjuk tehát valószínűnek, hogy az a tény, hogy Abigél megőrül, magában, mikor egyébként a Hermina és a Tetemre hívás közti rokonságot más nem bizonyítja, döntő fontosságú bizonyíték lehetne.

Az tehát, hogy a Hermina szolgált a Tetemre hívásnak forrás gyanánt, lehet merész föltevés, lehet «érdekes vélemény», de elfogadható irodalomtörténeti tény nem.¹⁾

Meg kell jegyeznünk, hogy a mesében, annak eddig ismertetett variációiban, valami meglepő ujság nincs. A költőnek nem volt nagy invenczióra szüksége, hogy rájöhhessen. Az életben igen gyakran előfordul hasonló szerelmi történet, az ujságokban is olvashatunk akár-

¹⁾ *Gyöngyösy* László egy anekdotában véli megtalálhatónak a Hermina és a Tetemrehívás közös forrását. (EPHk. 1904. 268. l.) Az anekdota elolvasása azonban arról győz meg bennünket, hogy közte és a Hermina közt egyáltalában semmi összefüggés nincs, a Tetemrehívással is alig mutat valami rokonságot. Az adalék különben sem származik eléggé megbízható forrásból. A történetet Gyöngyösy Bersek József 48-as huszárezredes özvegyétől hallotta, a ki emlékezett arra, hogy ezt az esetet ura Aranynak elbeszélte volt. Kétségesse teszi a dolog hitelességét az a pontosság az elmondásban, a mely még arra is olyan feltűnően emlékezik, hogy Arany a históriára ezt a megjegyzést tette: «Játszott a legénynyel, mint macska az egérrel.» A mi annál különösebb, mert ez a mondás a közlő szerint rendes «szalantai szólásforma» s így valami nagyon meg nem ragadhatta az elbeszélő figyelmét, másfelől meg, mivel a ballada is történetesen így végződik, könnyen hitethette el magával az emlékező annyi idő múltán, hogy Arany akkor is ezt mondta, kiváltképen, ha maga is hitt abban, hogy Arany ebből az anekdotából merítette a Tetemrehívás tárgyát.

hány szerencsétlen szerelmesről, a ki igaz ok nélkül, félreértésből, tévedésből eldobja magát az életet. Meg sem ütődünk az ilyesmin, legfőlebb sajnáljuk a boldogtalant. A magyar költészetben is találunk földolgozására Arany után,¹⁾ de már Arany előtt is.

A Tetemre hívás forrása kutatóinak figyelmét eddigelé teljesen elkerülte az a munka, a melyben több joggal kereshették volna a ballada forrását, mint a Herminában. Ez *Vörösmartynak* kis drámai költeménye, a *Hábador*. Minden tekintetben igénytelen kis munka ez, a mely az irodalomtörténetben igen kevésbé említették, maga Gyulai is épen csak hogy megemlíti Vörösmarty drámáinak tárgyalása közben. Tárgya némi csekély rokonságot mutat a két szomszédvárával, ismertetését azonban ez alkalommal elmellőzhetjük, mert a munkának minket érdeklő része csak az, a melyben a költő az agg Kendi szavai-val Tarczal gyászos halálát mondja el:

... Ő s Csilla szüntelen
Együtt vadászták a hegyet,
Együtt vigadták a tavaszt.
S szép lett a gyermek: arczeit
Nemes tűz lángja égeté;
De lágy szívében gond lakott,
Szemében esdeklő panasz.
Így jött Csillához egykoron,
S rebegeve szólt, de nyájasan:
«Oh, Csilla! Tarczal halni megy,

Meghaljon érted, szép leány,
Boldogtalan Tarczal meghaljon-e?»
Nem érté őt el a leány,
S enyelgve így szólt botorúl:
«Halj meg hát, Tarczal! Csilla majd
Egy szép fenyéren eltemet.»
És itt temette őtet el;
Mert halva lelte a vadász,
Vadkantól tépve a tetőn.

Mielőtt a Hábador e részletét egybevetnénk a Tetemre hívással, meg kell jegyeznünk, hogy a kettőnek belső, tartalmi rokonságán kívül egyéb bizonyítékunk alig lehet a kettő közti szorosabb összefüggés megállapításánál, s így vizsgálódásunk legfőlebb csak valószínűségi következtetésekre vezethet. Semmi adatot arra nézve, hogy Arany a Hábadort még csak ismerte volna is, nem találhatunk. Arany levelezésében sehol erről említés nem történik. Így legfőlebb csak valószínűnek tarthatjuk, hogy Arany előtt Vörösmarty e kis drámai költeménye ismeretes volt, a mennyiben ennek az ellenkezőjét igen nehéz volna föltennünk.

Ha tehát a Hábador között epizódja és a Tetemre hívás közt a tartalmi rokonságon kívül egyéb egyezést is sikerül kimutatnunk, ezt

¹⁾ Csak a közelmúltban jelent meg egy kis vers, a melynek tárgya föltűnően hasonlít a Hermina meg Abigél szerelmi történetéhez. Bemutatjuk ezt a költeményt, a nélkül azonban, hogy még csak gondolnánk is arra, hogy a véletlen egyezésen kívül egyéb rokonság volna köztük. *Lampérth* Géza írta a költeményt (megj. Új Idők, 1905. II. k. 450. l.):

Valaki...

— Valaki visszaküldte a virágom ...
Csak ennyit írt az ifju kusza sorba.
S fejét nagy bűnnek hajtván,
Egy név reszketett ajkán,
Szép csendesén végigdőlt a diványon,
Egy dörrenés... és lezuhant a porba.

Másnap temették. — A viola, rózsa
Elborította kora síri ágyát.
És sohasem derült ki,
Ifju szíve mért hült ki.
A legtöbbet a holtak épp az hozta,
Ki visszaküldte az élő virágát.

nem szabad egyedül a véletlennek, nagy szellemek véletlen találkozásának tulajdonítanunk.

A történet maga meglepően egyezik az Abigélék drámájával. Tarczal is, mint Benő, mondja Csillának, hogy meghal érte és aggódva kérdi, hogy meghaljon-e. Ő is, miként Benő, azt az egy szót várja, a melyet ha kedvese kiejt, érdemes élnie, nem kell magától elvetni az életet. Csilla, mint Abigél, nem hisz a fenyegetés komolyságában és a vélt tréfára tréfával felel: Halj meg hát, Tarczal! Tarczal is meghal, miként Benő.¹⁾

Már a két történet vázának e párhuzamba állítása is nagyobb hasonlatosságra mutat a Hábador és a Tetemre hívás közt, mint a milyen az utóbbi és a Hermina közt kimutatható. Szerényi Gyula nem fenyegetőzik halállal és Hermina nem biztatja őt a halálra.

Tarczal és Csilla együtt nőnek fel, úgy látszik, szeretik egymást; az agg Kendi látja ezt és hallgatagon nézi az ifjak szerelmét: ugyanígy az öreg Bárczi is tud fiának Abigéllal való viszonyáról. Tarczal komolyan készül a halálra, Benő is. Csilla, miként Abigél, azt hiszi, hogy szerelme csak tréfál, halállal való fenyegetőzése nem komoly. Csilla «enyelgve így szól, botorul: Halj meg hát!» Abigél «enyelgve adja a tört: nosza hát!» Benőt «a radványi sötét erdőben halva találták», Tarczalt «halva lelte a vadász, vadkantól tépve a tetőn».

A Tetemre hívás első fogalmazásában e sor: «Tudhatta, köztünk nem vala gát», így olvasható: «Tudhatta szegény, hogy nem vala gát». Ez a «szegény» Benő emlékeztet a «boldogtalan» Tarczalra.

Azt hiszszük, az elmondottak valószínűvé teszik, hogy *Arany Tetemre hívásának forrása a Hábador közölt részlete volt.*

Még csak annak a vizsgálatára volna hátra, hogy fejlesztette-e Arany az átvett mesét? Erre a kérdésre igennel felelhetünk, a mennyiben a megőrlés momentuma nincs meg Vörösmartynál.

Vörösmartynál a leány nem bűnhődik. Igaz, hogy a dráma végén Csilla meghal, de a költő nem is céloz arra, hogy ez talán a Tarczal halálát okozott játékért való bűnhődés. Vörösmarty nem aknázza ki ezt a történetet Csilla halálának tragikussá tételére. Pedig erre kedvező alkalom lett volna akkor, mikor Csilla Tarczal sípját akarja adni Hábadornak és kevéssel rá jegyesét, Horvát, Hábadornak nyilával eltalálja.

Vörösmartynál a Tarczal és Csilla szomorú végű idyllje henye epizód a gyöngé drámában, Arany megrázó tragédiává fejleszti. Ebből ismerhető föl Arany, a nagy művész!

(Sopron.)

LÁSZLÓ BÉLA.

¹⁾ De nem lesz öngyilkossá! Egyáltalán tartozunk kijelenteni, hogy munkatársunk gondolatát legfőljebb *érdekes ötletnek* tartjuk. Véleményünk szerint nem helyes a kiinduló pontja (mi volt Arany célja a balladával), s nem meggyőző a párhuzam sem. Riedl föltevése sokkal valóbbszínű. *Szerk.*

KOMIKUM-ELMÉLETEK AZ ÓKORBAN.¹⁾

Görög irodalom.

Tudomásunk szerint az első, a ki a komikum elméletével foglalkozott, *Platon* (429—347 Kr. e.). *Philebos* cz. dialogusában Sokrates és Protarchos közötti párbeszédben fejti ki véleményét. Kiinduló pontul a vegyes érzelmek tárgyalása szolgál; harag, félelem, szerelem, féltékenység stb. egyszerre gyönyört és fájdalmat okoznak a léleknek. Sokrates azt állítja, hogy a tragédiák előadásánál is gyönyörükben sírnak az emberek, sőt lelkünk hangulata a komédiákban is gyönyörrel és fájdalommal vegyes. Ennek kifejtése a következő: A nevetséges általában véve valami hiba, vétség, mely nevét a lélek bizonyos tulajdonságától nyeri. A többi vétségtől abban különbözik, hogy jelszava lehetne: ne ismerd meg magad. Ez a tudatlanság, t. i. az önismeretnek a hiánya, három irányban nyilvánkozik. Ugyanis az emberek vagy gazdagabbnak, vagy nagyobbbnak, szebbnek, általában testi tulajdonságban vagy erényre kiválóbbnak hiszik magukat, mint a miyenek valóságban. De még ezt is két részre kell osztani. Azok közül, kik ily hamis véleménnyel vannak magukról, némelyekben erő és hatalom lakik, némelyekben pedig az ellenkező. Ez utóbbiak, vagyis a gyengék, nevetségesek, az előbbiek, vagyis az erősek, félelmesek, erőszakosak, gyűlöletesek.

Most ismét két osztályt különböztetünk meg a szerint, hogy milyen viszonyban vagyunk az ilyen emberekkel. Ha ellenségeink bajának örülünk, abban sem igazságtalanság, sem irigység nem nyilvánkozik, ellenben ha barátainkon nevetünk, azt irigységből tesszük. Már pedig a nevetés gyönyör, az irigység ellenben a lélek fájdalma, be van tehát bizonyítva, hogy a komédia érzelme szintúgy, mint a tragédiáé, fájdalommal vegyült gyönyör. A *Symposion* befejezésében is azt fejtegeti, hogy ugyanazon költő tud tragédiát és komédiát írni.

Ez tehát a legelső komikum-elmélet, mely kétezer és néhány száz év előtt keletkezett. Vizsgáljuk meg közelebbről.

Midőn Platon azt állítja, hogy a nevetséges valami hiba, vétség, mely nevét a lélek bizonyos tulajdonságától nyeri, kétségtelen, hogy a komikum körét megszükkíti azáltal, hogy csak az ú. n. jellem-komikumra gondol. De a további fejtegetése még ezt is megszükkíti, mert az az elbizottság, a mit a gazdagság, szépség, vagy erény okoz, komikus jellemvonásainknak csak egy része, a melyen kívül esik pl. a szórakozottság, hazudozás, félénkség, fősvényesség, hirtelen harag stb. Harpagon komikumra pl. sehogyse fér bele Platon kategóriáiba. Ellenben az a tétele, melyvel a félelmet kizárja a nevetséges köréből, örök időkre érvényes, megdönthetetlen törvénye az esztétikának. Platon azonban még tovább megy, különbséget tesz abban is, hogy ellenségeinken, vagy barátainkon nevetünk e, és a komédiának vegyes érzelmét csak akkor találja meg teljesen, ha barátainkon nevetünk. Elmélete szerint

¹⁾ Mutatvány *A komikum elmélete* című, akadémiai pályadíjat (Gorove-jutalom) nyert munkából.

tehát azt kellene mondanunk, hogy Aristophanes vígjátékaiban Platonra nézve nevetségesebb volt mestere és barátja Sokrates, mint pl. Kleon, a kit aligha számíthatunk barátai közé. Hogyan jutott e tévútra, bajos volna megmondani. Legelőször arra gondolunk, hogy talán az ellenségben mindig van valami félelmes, a mi megrontja a nevetségest, csakhogy Platon nem ezt, hanem határozottan az irigységet jelöli meg a különbség okának, ezt t. i. barátaink iránt érezzük, ellenségeink iránt nem.

Egészben véve Platon elmélete azt a benyomást teszi reánk, a mit egy szép szobor, a melyben a művészi alkotást hozzá nem illő sallangok, esetlen ruházat stb. torzítják el. E torzító feleslegtől megszabadítani a mester nagy tanítványának, a nagy Stagiritának, volt fenntartva.

Aristoteles (384—322 Kr. e.) definitiója így hangzik: A nevetségés valamely hiba vagy rütség, mely fájdalmat és bajt nem okoz; pl. mindjárt a nevetségés álarcz rút valami és eltorzult a nélkül, hogy fájdalmat fejezne ki.¹⁾

Ezen definitió lényegileg benne van Platon elméletében, csak-hogy azért ez épen úgy Aristotelesé, mint a hogy Coriolanus tragédiája Shakespeareé és nem Plutarchosé, Arany Toldija Aranyé és nem Illosvaié.

Tudjuk azt, hogy Aristoteles poetikája hiányosan maradt ránk, a tragédia után következő rész elveszett és épen ebben volt a komédia tárgyalása. — Ő maga mondja ezt több helyen; így a *Poetika* 6. fejezetében ezt olvassuk: «A komédiáról később fogunk beszélni». A *Rhetorika* is tartalmaz két idevágó utalást. Az egyik szerint a *Poetikában* részletesen tárgyalta a nevetségest (I. 11.), a másik közelebbről meghatározza a dolgot, mondván, hogy a nevetségés különböző fajait tárgyalta. (III. 18.) Kétségtelen tehát, hogy a míg a tragédia tárgyalása egész terjedelmében, vagy legfőlebb csekély hiánynyal maradt ránk, a komikumra nézve a *Poetikából* mindössze egy rövid definitiót mentett meg az idő. Igaza van azonban Überwegnek, hogy az, a mi megmaradt, megbecsülhetlen értékű.²⁾

Aristoteles egyéb munkáiban elég bőven tárgyalja a nevetést, s ezt a maga helyén mi is felhasználtuk.³⁾ Szól a tréfáról is,⁴⁾ de ez szorosan véve nem tartozik tárgyunkhoz, mellőzzük tehát.

Vajjon a neki tulajdonított töredékekben⁵⁾ valóban az ő munkáját bírjuk-e? Úgy látjuk, föltevésnél nem több, hogy e töredékek

¹⁾ Aristoteles poetikája. Fordította Geréb József. Budapest, 1891 5. fejezet. Az idézett részhez azt jegyezzük meg, hogy nevetségés álarcz helyett határozottabb volna komikus álarcz, vagyis a komikai színész álarcza a görögöknél. Nem merjük azonban határozottan állítani, hogy ez felel meg Aristoteles szövegének: míg ugyanis Überweg fordításában *Die komische Maske* olvasható, addig egy újabb franczia fordításban (Hatzfeld-Dufour) csak nevetségés arczról van szó.

²⁾ Aristoteles über die Dichtkunst, übersetzt von Überweg. Berlin, 1869.

³⁾ Aristoteles Rhetorika I. 11. II. 12. Az állatok testének tárgyalása. III. 10. Problémák. 28.

⁴⁾ Nicom. ethika. IV. 8. Nagy ethika III. 7. Eudem. ethika III. 17.

⁵⁾ Cramer: *Anecdota graeca e. cod. man. bibl. reg. Parisian.*

a Poetika elveszett felének egyes részeit őrizték meg. Azonban másnak tulajdonítani szintén csak föltevés volna s ez esetben a két ismert görög szerző (Platon és Aristoteles) mellé föl kellene venni egy harmadik, egy ismeretlen szerzőt. Bízunk tehát a szerzőség kérdését a philologusokra és tárgyaljuk mi is Aristoteles neve alatt azt, a mi a töredékekben tárgyunkra vonatkozik, t. i. a szójáték és tárgyi komikum osztályozását.

A szójáték következő fajait sorolják fel a töredékek:

1. ha pl. egy szónak többféle értelme van, vagy
2. ha több szónak ugyanaz az értelme,
3. tautologikus ismétlése hangzás és értelem szerint ugyanazon szónak,

4. a szavak meghosszabbítása vagy megrövidítése,¹⁾

5. a szavak kicsinyítése (Példák Aristophanes Babyloniak című darabjában: aranyacska, köpenyegecske, gúnyversecske, betegségescske. Aristoteles Rhetorika III. c. 2, 15.),

6. eltérés a közönséges nyelvtől úgy a szó alakjában, mint a szóválasztásban (A francia kiadásban: 6. eltérés a közönséges nyelvtől, pl. Obden despota, e h. O. Zen.),

7. synonymok felcserélése (kérni-koldulni). (A francia kiadásban: 7. eltérés a beszéd módtól akár a hang megváltoztatása, akár a hang utánzása által.)

A tárgyi komikumnak nyolcz faja van. 1. Átöltözés jobbnak, vagy rosszabbnak (Xanthiasból Herakles, Zeusból Amphitryon). 2. A család, akár az egész darabon végig vezetett intriga, akár rövid megcsalása az okosnak, vagy ugratása az ostobának. 3. Lehetetlenség (Felhőkakukvár Aristophanesnél). 4. Olyan eljárás, ha a lehetséges czélt alkalmatlan eszközzel akarjuk elérni. 5. A váratlan, mely különösen a catastrophára terjed ki. 6. Valakit állandóan komikus alakká tenni testmozgásokkal, gestusokkal. 7. Finoman választott egyes komikus cselekvény, ha valakinek hatalma van a legnagyobbat választani és a legkisebbet választja. 8. Az össze nem függő, következtelen beszéd.

Ennyi az, a mit tárgyunkra nézve a görög irodalomból bemutatathatunk. Hogy mennyi veszett el, azt ma már nem tudhatjuk, de hogy nem maradt meg minden, azt Cicero alább idézett helye is bizonyítja. Görög írók Aristotelesnek egy komikai című munkát is tulajdonítanak, a melyről ma semmit sem tudunk. Theophrastos (374—287 Kr. e.) elveszett munkái közt is egy a nevetségéről szolt.

Római irodalom.

A rómaiaknál csak azt a két író említhetjük fel, a ki saját foglalkozásának megfelelően a szónoklat szempontjából tárgyalja a nevetségest.

Cicero (106—43 Kr. e.) *A szónokról* (De oratore) szóló munkájában mindenekelőtt azon panaszkodik, hogy míg a szónoklat többi részeit elméletbe lehet foglalni, addig a tréfa tárgyalása kisíklík a

¹⁾ A francia kiadásban a 4. pont így hangzik: A gúnynev (sobriquet), mintha egy szokott névhez egy szokatlan csatoltatik.

kézből és a nevetés szabályait nem lehet megállapítani. Ez a panasz ő utána szinte szabálylává lett egy vagy más formában, szinte kötelező azzal kezdeni, hogy milyen nehéz a komikumot meghatározni. Hogy ennél többet Cicero se akart mondani, bizonyítja a panasz után következő tárgyalás. Ebben a két legnagyobb ókori filozofust követi, Aristoteles eszméit hirdeti Platon dialóg formájában. Aristotelesről azt olvassuk nála, hogy bár a szónoklatot nem gyakorolta, sőt azt veszelés, csalásra, félrevezetésre alkalmas foglalkozásnak tartotta, ezt is ugyanolyan éles észszel látta, mint minden dolog természetét. A forma — a mint mondtuk — Platoné; Cicero saját barátait beszél-teti benne s a neveléséről szóló fejtegetést Julius Césarral adatja elő, mint a ki ismeretes arról, hogy szónoklataiban kiválóan tudja alkalmazni a nevetető elemet.

César azon kezdi, hogy a mikor néhány görög könyv a neveléséről kezdébe akadt, azt hitte, tanul belőlük. Azonban csalódott, talált ugyan bennük elmés, tréfás szavakat, a miben a görögök annyira bővelkednek, de a mikor a nevelésről theóriáját akarták adni, akkor már csak a laposságuk, ostobaságuk volt nevelés. (Hogy milyen munkákra vonatkozik e szigorú ítélet, ma már nem tudjuk, de hogy sem Platonra, sem Aristotelesre nem, azt mondani se kell.) Most a tárgyalásra tér át César. A nevelésnél őt dolgot kell tudni: 1. Miben áll? 2. Miből származik? 3. Szüksége van-e rá a szónoknak? 4. Ha igen, milyen fokig viheti? 5. Melyek a nevelés különböző fajai?

Az 1. kérdéssel César nem akar foglalkozni, átengedi Demokritosnak, bár definitióját itt adhatta volna. Ezt a 2. pont alatt találjuk: A nevelés valami rútság, vagy hiba (*turpitudodeformitas*), mert a neveléskeltésnek az egyetlen, vagy legalább legjobb eszköze észrevenni vagy észrevétetni egy meglepő hibát vagy rútságot, a melyben a szónok maga nem szenved.

E definitio első része teljesen Aristotelesből van véve, ezt azonban Cicero szükségesnek látta megtoldani. E megtoldás értelme nem egészen világos. Az eredetiben ezt a mondatot találjuk: *Notant turpitudinem aliquam non turpiter*. Ha ez a *non turpiter* (nem rútul) csakugyan azt jelenti, hogy a szónok maga nem szenved az illető hibában, akkor alighanem megtaláljuk az okát annak, hogy miért tartotta szükségesnek Cicero kibővíteni Aristoteles elméletét. Megtaláljuk abban, hogy a szónoklat szempontjából tárgyalja a kérdést. Ha a szónok kigúnyolja nagyon apró, nagyon kövér, vagy kopasz ellenfelét, csak úgy ér el hatást, ha ő maga nem szenved abban a hibában. Hogy Aristoteles elméletének második részét nem azért hagyta el, mert nem tartja szükségesnek, további fejtegetései és példái bizonyítják. A 3. kérdésre röviden igennel felel, minthogy a vígság kedvezően hangol annak javára, aki előidézi.

A 4. pontra áttérve azon tárgyakat tartja legjobbaknak, a melyek sem a legnagyobb bosszúságot, sem a legnagyobb részvétet nem keltik. A testi fogyatkozások bőséges tárgyat nyújtanak, ámde kigúnyolásukban van határ. Általában a szónoknak mérsékelni kell magát; legyen képes arra is, hogy egy jó mondást elhallgasson, ez különbözteti meg a komédiástól. (Ezt Quintilianus ismétli.)

Végre az 5. pont alatt Cicero úgy, mint Quintilianus, megkülönbözteti a szó és tett komikumát, továbbá a durva és finom nevet-

ségest; ez utóbbi példái nála Plautus, a régi attikai komédia és Sokrates könyvei. A szónoknak különösen a szójátékot és utánpótlást ajánlja, ellenben a grimace-t nem tartja méltónak hozzá. Minél komolyabban adja elő a nevetséges dolgot, annál nagyobb a hatás. (Ezt vallja Quintilianus is.) Szintúgy tilalom alá veti az obscenitást is, a mely tisztességes emberek közt még a lakoma szabadságához sem illik. Cícero példáinak egy része szójáték, a mit már a rómaiak nagyon kedveltek.

Csak egy megjegyzést akarunk tenni. Jánosi Béla rossz néven veszi, hogy Cícero a torzalakot és testi fogyatkozást is alkalmasnak tartja a nevetésre.¹⁾ Igaz, hogy helyeslőleg közöl egy példát, a melyben egy sánta embert kigúnyolnak, de a latin szójátékban a súly arra esik, hogy az illető erkölcsileg is nyomorék. Hogy valaki egy felszemű embert tisztán azért kigúnyolt, azt határozottan megrójjá és örömmel jegyzi meg, hogy az illető nagyon találóan vágott vissza.

Quintilianus (valószínűleg 42—120. Kr. u.) Ciceróval ebben is megegyezve, szintén panaszszal kezd. Senki se tudja kellőképpen megállapítani, úgymond, honnan származik a nevetés, noha sokan megkísérlették. Ennek megfelelően az egész terjedelmes fejezetben definiót nem ad, hanem idézi Ciceróét, a kivel egyébként is jórészt egyetért. Célját így határozza meg: A nevetségesnek a szónoklatban az a feladata, hogy a bírót felvidítsa, szomorúságát elűzze, fáradtságát elfelejttesse. Ehhez képest főleg azokat a módokat sorolja fel, a melyekkel a szónok ellenfelét nevetségessé teheti. Ezt nagyfontosságúnak tartja és panaszkodik, hogy szónoklatukban hiányzik az elmésség, tisztán csak azért, mert nem szokásos, holott lakomáikon bőségesen megtalálható. Kívánja, hogy az ifjúságot az iskolában erre is tanítsák és gyakorolják.

Fejtegetését bőséges példákkal kíséri, a melyek közt annyi találó elmésség van, hogy könyvének ez a fejezete egy kedvelt adomagyűjtemény hatásával is bírhatott, különösen, a mikor szereplői még közelebbi emlékezetben éltek. Nála ugyanis, valamint Cicerónál is, még minden szellemes mondásnak, adomának megvan a maga gazdája. Ezek egy része azóta közkinccsé vált, a minek elmondásánál nem gondolunk Caesarra vagy Ciceróra, a kik főhelyet foglalnak el példáiban.

Két görög és két római író mutathatunk be az ókorból. Hogy ezek, bármily kiváló szellemek is, a probléma tárgyalását nem juttatták egyszerre tetőpontra, hogy van haladás ő utánuk is, azt talán mondani se kell. Ellenben szükségesnek látjuk kiemelni, hogy a helyes alapot már az ókor megadta, a megfejtést ma is csak Aristoteles alapján lehet keresni. Több mint kétezer év irodalma meggyőződött arról, hogy tárgyunk megoldását csak azok vitték előbbre, a kik a nagy Stagiritá nyomába léptek; a kik tőle eltértek, tévúton bolyongtak. Kant azt állítja, hogy a logika ma is, t. i. az ő korában, ott van, a hová Aristoteles emelte, két ezredév nem vitte előbbre. Mi ezt a komikum magyarázatára vonatkozólag nem mondhatjuk; igenis van haladás a nagy görög bölcsész óta, de csak abban az irányban, a melyet

¹⁾ Jánosi Béla: Az æsthetika története. I. 360.

ő kijelölt. Sőt még azt is hozzátehetjük, hogy ha tételének első fele kibővítésre, magyarázatra szorul, második része, a melyvel az ártalmast kizárja a komikum köréből, oly örök érvényű, hogy még vitatni sem lehet.

(Budapest.)

SZIGETVÁRI IVÁN.

HAZAI IRODALOM.

Katona Lajos: Petrarca. Budapest, Franklin. 1907. 8-r. 163 l. Ára 2-50 K.

Szerencsés gondolat volt a Kisfaludy-Társaságtól, hogy a nemzeti és a világirodalom kimagasló íróinak és költőinek életrajzát indította meg sorozatos kiadásban a művelt közönség számára. A cél: az irodalmi műveltség terjesztése, a nagyobb irodalmi áramlatok főképviselőinek szellemi arczképeit vinni be a közszellembe. Ez életrajzok megszabott terjedelme tíz ív; tartalmát nem az életrajzi adatok részletes összefoglalása, hanem a tudomány mai álláspontjáról megítélve az írók és költők eleven, szemléltető képe kell, hogy betöltse — mint egy Veronika-kendőbe a Megváltó arcza: az illető nagy író és költő fényes arcza kell, hogy átragyogjon. E pár szóval kívántam jelezni azt a felfogást, mely e vállalat indítványozóját, Ferenczi Zoltánt, és minket, kik ez indítványt elfogadtuk és őt szerkesztőnek választottuk, áthatott. Legalább én ez eszmekörben éltem, midőn ez indítványt lelkes örömmel fogadtam. Ép azért, mert ily magasabb szempont vezetett mindnyájunkat, érdeklődéssel vártam az életrajzokat.

Íme, megjelent az első négy. A választás szerencsésnek mondható: *Homeros, Dante, Petrarca és Csokonai*. Homeros, a költészet atyja, Dante a középkor és megújulás korának határmesgyéjén két világ visszatükröztetője, Petrarca a renaissance képviselője, és Csokonai, a magyar irodalmi újjászületés első igazi isten-adta tehetségű költője, az újabb időben növekedett Petőfi előfutára.

Ez alkalommal Petrarcát mutatom be a Katona Lajos világitásában. Jól esett ez életrajzot átolvasnom. Fölverte lelkemben az 1904-ben Arezzóban átélt boldog napok emlékét. Ott, hol a legkiválóbb Petrarca-búvárok jelen voltak, ott, hol az olasz nemzet ünnepén az egész közszellem Petrarca emlékezetétől ragyogott, ott, hol egy tudományos kongresszuson Petrarca összes művei nagy kritikai kiadásának tervéért lelkesedtünk, és ujjongással fogadtuk Orlando kultuszminiszter kijelentését, hogy e kiadást az állam állami feladatnak tekinti, ott, hol a provençal-költészet hagyományos formáiban a «felibri»-k költe-

ményei röpködtek, ott, hol Petrarcának 1350-iki bevonulását szülőföldjére egy nagy történelmi jelmezes felvonulás alakjában idézték föl a múlt árnyvilágából: annyi benyomást átéltem, annyi hang harmóniája környezett, hogy némi félénk habozással nyúltam Petrarca magyar életrajzához. És mondhatom, a habozást az édes visszaemlékezés emelő érzése foglalta el. Petrarcának Katonában hivatott életrajzírója akadt. Katona nem riadt vissza a mélységektől, melyek a Petrarca talányos egyéniségében lappanganak. Mert nemcsak *Danteről* lehet elmondani: «Állottam vizének mélységei felett». Ki Petrarca lelki világát úgy megrajzolja, mint Katona a *Ventoux*-hegyre tett kirándulás alkalmával, ki a Petrarcában lakó két lelket nyomról nyomra így kíséri: pályaválasztásában a pápák, fejedelmek, királyok iránti viszonyában, rejtélyes szerelmében, érzéki életének tévelygéseiben, vérének lázadásában és aszkéta pillanatainak vízióiban, beteges világfájdalmában, az ő *Morbus Bellerofonteusa* csüggedelmeiben, a hírnév és szerelem után esengő szívének vergődésében, túlvilági reményeinek középkori realitásában: azt nemcsak Petrarca életének adatszerű, hű krónikásának, hanem igazi pragmatikus historikusának nevezhetem. Különösen elismerésre méltó: az egységes öntet, melyből Petrarca alakja plasztikus nyugalommal kerül ki és mégis festői elevenséggel él. Ezt Katona ügyes kompozíciójának köszönheti. Ugyanis a hét fejezet (még ebben is stílszerű: mintha a septem peccata elleni küzdelemben átért belső élet stadiumaira gondolt volna) Petrarca fejlődésének mozzanatait mindig egy-egy kiemelkedő magaslatig kíséri el és azzal az olvasónak bepillantást enged Petrarca lelki életének mélységeibe. Mint a hogy Petrarca a *Ventoux*-hegyről leszállva önmagába mélyed: szerző is egybefogja a lelki fejlődés addig kibontott szálait, és mint Petrarca lelki életének szövetén kialakult hímzést szemünk előtt tünteti föl. E fejezetekben a történelmi anyag beosztása nemcsak a kronológiai külső sorrendet követi, hanem a lelki fejlődés fokozatait is szem előtt tartja. Így az *első* fejezetben széles ecsettel, de jól megrajzolt *milieube* helyezi szerző Petrarcat. A *másodikban* a Petrarca családjának a guelf- és ghibellin-küzdelmekből ért viszontagságait rajzolja meg, azonban a költő gyermekkorát, tanuló éveit úgy beszéli el, hogy rendre látják azon benyomások hatását, mint eregetett fonalszálakat, melyekből Petrarca lelki valója szövődik. A *harmadikban* Laurával való találkozás erejét, végzetes hatását lehetett volna a megfelelő egynéhány szonnettnak és canzonének beszövéseivel konkrétebb formában nyomni be az olvasó lelkébe. Általában Katona az idézettől mintegy elvszerű következetességgel tartózkodik, mit csak helyeselni lehet. A ki a Petrarca-irodalomba belemélyed: annak éreznie kell, hogy Katona az egész irodalom eltető nedvével hatotta át művének minden apró rész-

letét, de ép azért, mert Katona Petrarcában a középkor világnézetében leledző és mégis az újkor merész, rajongásával eltelt nagy emberét festi, igen sok alkalma van az elmélyedésre és így a laikus közönségre való hatásában műve nyert volna egy pár jellemző idézet útján. Inkább egy félívvvel haladja meg a kikötött terjedelmet, azt az olvasó hálás köszönettel veszi vala. A *negyedik* fejezetben már Petrarca irodalmi emelkedésének tetőpontjáig emelkedik: az *Africa* szerzi meg neki a capitoliumi babért. Az *ötödik* fejezetben Petrarca politikai szerepléséről, politikai ábrándjaiban és hazája iránti rajongó szeretetében rejlő kínos ellentétekről ad szerző tömör vonásokban hű képet.

Az *Italia mia* keletkezésének magyarázatába maga a költemény egy pár versszakának idézése útján jobban behatolhatott volna. E tekintetben örökszép minta Gyulai Vörösmarty életrajzában a *Szózat* elemzése. Az új, az egységes Olaszország szelleme árad ki e költeményből. Azt hiszem, hogy Katonát jól kiszámított tervének megszabott kerete tartá vissza ily szabadabb kitéréstől. Azért az olasz és magyar hazaszeretet jellemének különböző voltát igen érdekes lett volna a két *Szózat* egybevetésével feltűntetni. A Sienai Aeneashoz írott költői levél is meglepő világot vet e kérdésre. Az *idegen* elleni gyűlölet hangja az olasz hazaszeretet legmélyebb hangja. Századokon át a német és francia hatalmak zsákmánya volt a föld. Ez cseng Mercantini Garibaldi nótájában is. Az idegen nyomás egyesíté az ország számos darabra szakadozott földjét.

«Fáj a seb, mit rajtunk üte s ez valahára fölébreszt.

Tévedtünk eleget, mi nekünk már virrad a jobb kor.»

írja Petrarca Sienai Aeneas barátjának. A *hatodik* fejezet Nagy Lajos bosszú-hadjáratával kezdődik. Katona figyelmét nem kerüli el egy mozzanat sem, mely Petrarcát a magyar irodalommal kapcsolatba hozza. Így midőn szól arról, hogy Petrarca könyvtárát Velenczének ajánlotta föl, megemlékezik a *Kún-codex*ről és kifejezi azt a meggyőződését, hogy ez aligha volt valaha a Petrarca birtokában. Így megemlékezik Petrarcának állítólagos követségéről és kimutatja, hogy a bázeli kiadásban is *nothusnak* bélyegzett *Propositum coram rege Hungariae*, tényleg nem Petrarca műve, hanem valószínűen Benintendi beszédének vázlata. Megemlítem, hogy e kérdésről Baumgarten Ferencz levéltári kutatások alapján írt, s bebizonyítja, hogy e beszédet tényleg Benintendi kancellár tartotta Nagy Lajos király előtt. A *hetedik* fejezetben Petrarca diplomáciai küldetéseit IV. Károlynál, majd a Viscontiak megbízottjaképen Párizsban járását röviden előadván, meghatározó melancholiával beszéli el sorra Petrarca veszteségeit, jellemzi nőgyűlöletét, melyhez a középkor adta az indítékot, és ellentétbe helyezi

exaltált rajongásával a női eszmény iránt, mely utolsó költői alkotásának, a *Trionfi* nak, alaphangulatát, sőt tárgyát is alkotja.

Megjegyzem a *Trionfi*-ről, hogy ennek hatása a művészetre is nagy volt. Alkalmam volt látni Arezzóban a triesti Rossetti féle gyűjtemény ikonografikus ereklyéit, ezek között a Laura és Petrarca arczképei mellett a Trionfi illusztrációit, melyeknek szerzőjéül Attilio Hortis egyik ülésen tartott előadásában *Mantegnát* gyanítja.

Ez utolsó fejezet Petrarca világirodalmi hatásának rajzával végződik. Voltaire hatásával állítja párhuzamba Petrarca hatását, de mélyebbnek, erősebbnek és messzibbre ágazónak véli. Petrarcának a magyar irodalmi hatását is röviden (két lapon) előadván, igaz meghatottsággal beszéli el halálát. Petrarcát 1374. július 18-án éjjel munka vagy imádság közben, gyakori virrasztásai utolsóján érte a halál. Megemlíti azt a legendát, hogy kedves könyvére borulva adta ki lelkét. Megériint Katona egész művének alaphangját az utolsó mondatban, melyet Katona mélyeséges hangulatának jellemzésére idézek: «Vajjon gondolható-e szép és gazdag életének stílszerűbb záródása, mint ez a könyvre borult homlok, ez a tanulás közben utolsót dobbanó szív, melynek egyik legőszintébb vallomása: Ch' altro diletto che 'mparar non provo. (Trionfo d'Am. I. 24). (Számomra nincs nagyobb élv, mint tanulni).» Katonát az ő széles körű ismerete a középkor szellemi világában tette kiválóan alkalmassá Petrarca megértésére. Petrarca bölcselmi értekezéseit ismeri, minden motivumának szálait rendre fejt ki azokból, nem hanyagolja el latin költői és prózai leveleit, melyeknek értékét az újabb időben Kraus Xaver Ferencz egy szép értekezésében kiemelte.¹⁾ Carducci is *Presso la tomba* 1874-ben tartott ragyogó szép beszédében is mondja, hogy «az emberiség eszményítésében Petrarca, a Laura költője, összhangban van Petrarcával, a latin íróval és bölcsésszszel». A latin író bevonata és pedig oly szellemben vont be Katona ez aránylag rövid életrajzba, hogy a Petrarca lelki életéhez kereste a megvilágító részleteket. A mint a *Secretum*, a mint az *Epistolae familiares et seniles*, a mint a *de otio*, a mint a latin eclogák és latin költői levelek lépten-nyomon beszélnek ez életrajzban: az mélyreható tanulmányra mutat. Többet mondok, Katona érti, egész mélységében felfogta e kor szellemi életének miniatűr képét a Petrarca lelkében. Óhajtottam volna, ha az *Africa* részletesebb és behatóbb méltatásban részesül, mert a Cicero *Somnium Scipionis*án kívül a XIV. század politikai eseményei is hatottak Petrarcára, sőt mondhatom, hogy *Francesco Carlini*nak az *Africa* és

¹⁾ Essays von Franz Xaver Kraus. Berlin. X. Francesco Petrarca in seinem Briefwechsel (1895—96) 401—546. l.

a *Canzoniere*¹⁾ közt vont párhuzamát értékesíteni lehetett volna, valamint *Corradini* jegyzeteit. *Sophonisbe* alakja és *Laura* közti párhuzam is igen érdekes. A *Laura* alakja rejtélyét a rávonatkozó kutatások futtában való érintése a régi homályban hagyja. Szerettem volna, ha Kraus Xaver Ferencz egy termékeny gondolatát fölkapja és további kutatás kiinduló pontjává teszi bárki, ki Petrarcával újabban foglalkozik. Ez a *sonnetteken* és *canzonékon* keresztül egészen a *Trionfi* ig átvonuló keretes líra gondolata. Ha regényszövésszerű motívumait lehet fölfedezni Petrarca olasz költeményeinek egyes darabjaiban: ez a kronológiai következés kérdését okvetetlenül előtérbe tolja. *Cochin* művét Katona ismeri, mert a források közt említi, mi nála azt jelenti, hogy ismeri. Ebbe Katona nem mélyedett el, sőt a latin költői levelekből is több részlet bevonása útján a *Laura* alakja a realitásnak közvetlenebb vonásait öltötte volna magára. Petrarcának családi életét is alig érinti Katona. Ő Petrarcát, a középkor és újkor e talányos Janus-arcú alakját, akarta megérteni: ez volt előtte a cél és ezt elérte, és mi nem kis érdem, nemcsak megértette, de meg is értette. Midőn művének vége felé így kiált föl: «Óh mennyi ellentmondás és épen azért mennyi izzig-vérig emberi, még pedig nagy emberi vonás e tarka összetételű lélekben!» — e felkiáltást kiváltja minden olvasóban; ezt pedig csak a pszichológiai elemzés útján elért psychostasia által tehetette, hogy Katonánál egy régi görög tragédiának a címét használjam. Bizonyára czéltudatos eljárás volt, hogy Petrarca philológiai nagy jelentőségének tudományos tárgyalását egészen mellőzte: a Kisfaludy-Társaság nem is ezt várta szerzőtől. A *sonnettek* és *canzonek* közül egy párnak elemzése e műfaj nyugtázó korlátainak szemléltetésére nem ártott volna. A költői frazeológia hagyománya és Petrarca egyéniségét visszatükröző költői nyelv közti viszony vizsgálása is igen érdekes gondolatokat kelthetett volna egy gondolatokban annyira termékeny lélekben, milyennek a Katonáét ismerem.

Petrarcának a magyar irodalomra tett hatását bővebben tárgyalhatta volna, hiszen jegyzeteiben az ide vonatkozó tanulmányairól fényes bizonyosságot tesz.

Érdekes lesz vala említeni az *Iter Syriacumot*, melyben a szent sír birtokába jutott szaraczenokat említve megjósolja a kelet felől fenyegető veszélyt, mely a következő században már hazánkra szakadt.

Rendkívül becses az a három lapnyi jegyzet, melyet Katona művéhez csatol. Ez már a tudós lelkiismeretét hirdeti. A tömören írt egyes jegyzetekből a Petrarca-irodalom egész mezején tájékozást

¹⁾ Studio su «L'Africa» di Francesco Petrarca. (Firenze 1902.)

nyerünk. Kíváncsi voltam a modern felfogásban lábrakapott lelki anomaliáknak physiologiai alapon való magyarázatára Katona véleményét hallani. Ugyanis ezt lehet megtalálni *Giuseppe Finzi* Petrarca-jában.¹⁾ Katonát egészséges pragmatismusa megóvta az ilyenmű kísértéstől, mely lidércfényként csak ingoványba csalta volna. De hát még mit? — kérdbeti bizton mindenki, ki Katona művét elolvassa. A rövid tíz íven annyit nyújt és oly ízléssel, oly áttekinthető formában, Petrarca lelki életének oly szerencsés megértésével, hogy csak a legnagyobb elismerés illeti az írók és költők életrajzai sorában a Petrarca-kötetet, melyet a Franklin-Társulat a nála megszokott csínnal és gonddal állított ki fényezett halványkék papírkötésben, melyet Petrarcanak egyetlen hiteles arcképe díszít.

(Budapest.)

HEGEDÜS ISTVÁN.

Csengeri János: Homeros. Budapest, Franklin-Társulat, 1907. K. 8-r.
163 l. Ára kötve 2:50 K.

A Kisfaludy-Társaságnak népszerű monografiái közül (*Költők és Írók*) másodiknak Csengeri Homerosával foglalkozunk. Hogy Homeros népszerűsítését éppen Csengerire bízta: azt hiszem, fölösleges indokolni vagy helyeselni. A ki annyit tett már Homeros műveléseért a didaktikai irodalom terén, e *népszerűsítő* művét is teljes odaadással és megfelelő alaposággal írta meg.

Csengeri már iskolai Homeros-kiadásainak Bevezetéseiben ki-mutatta, hogy szemmel tartja a Homerosra vonatkozó kutatások irányait és e tömkelegben helyes *konzervatív* álláspontjánál fogva el nem téved. Jelen műve hét fejezetre oszlik: I. Homeros. II. Az Iliász. III. Az Odysseia. IV. A homerosi eposzok története és a homerosi kérdés. V. Költészet és valóság. VI. A költői előadás. VII. Homeros nálunk.

Az I. fejezet tárgyalja a Homeros korára (Eratosthenes, Aristarchos és Herodotos feltevései), születési helyére, egy szóval az «életrajzára» vonatkozó ókori adatokat; továbbá a költő mesészerű személyének lelkes kultuszát, sőt az alexandriai korban a képzőművészetek által világszerte ünnepeelt apotheosisát. Életrajzai közül bőven ismerteti a Pseudo-Herodotos-félét. Helyesen tette. Igaz, hogy a koholmányok és helyi mondák olyatén kezdetleges naiv kotyvaléka, mint a minővel a Herodotos és Plutarchos-féle áléletrajzok teletömve, nem járul hozzá sem Homeros tisztelésének, sem történelmi megértésének terjesztéséhez, de becsesek, mint oly csodabogarak, melyek sok *nemzetközileg*

¹⁾ *Giuseppe Finzi*: Petrarca, Firenze 1900. XI. fej. 189. és köv. l.

jellemző vonást szolgáltatnak *nagy emberek* illetén mondaszerű életrajzainak egybevetéséhez. Ezek valamennyien törvényen kívül születnek, de jólelkű mostoha-atyjuk vezetése mellett szépen felerősülnek stb. (Kritheis és Phemios.)

Szerző kiváló gondot fordított a «homerosi kérdés» tárgyalására. Végig megy a Homerost vagdalók, bonczolók, és a nagy költőt többnyire a maguk szubjektív, sőt tudákosan alantjáró felfogásuk szerint feszegetők immár több mint kétezeréves lajstromán. E sorozat Xenon és Hellanikos-szal a «chorizontes»-iskolájával kezdődik, a kiket a nagy Aristarchos volt csak képes elnémitani. De szkeptikus szellemük mégis föltámadt a renaissance után is. Vico, Wood, Herder, a nagy Wolf egészen a Lachmann és Köchly képtelen «dalelméletéig», mind-mind az elkülönítők hívei és késő utódai.

Szerző valamennyire nézve meg is teszi a saját kritikai megjegyzéseit. Csengeri nagyban az egységet alkotó, történelmileg létezett, páratlanul lángeszű Homerosban hívők iskolájához tartozik. Ezen iskola rendületlen hite mellett bizonyítanak Nietzsche, Otfried Müller és Lehrs kutatásai, főként az a körülmény, hogy az ú. n. «epikai ciklos» szent hagyományként illeszté be a már szövegileg is meglevő Iliast és Odysseiát a ciklos 2-ik és 7-ik pontja gyanánt. Támogatja a Homeros hívők meggyőződését minden *nagy költőnek* eleven széppérezése, mely mindenha visszaborzadt a Homeroson elkövetett vivisekcióktól. (Schiller és a megtért Goethe stb.)

Ama meddő vita, ha vajjon két kisebb eposz (egy Ilias és Achilleis; egy Telemachia és egy ős Odysseia) olvadt-e össze oly vaszerkezetű két epopoeába, a minő a Homerosé, avagy apró epikai hősdalok füzedékéből Peisistratosék «bizottsága» szerkesztett oly csodálatos czélratörő egységet: ezen önkényes föltevések végre is a tudomány csődjéhez vezetnek. Quot capita, tot sensus! A vége szinte komikus, Bérard kalandozó tudománya (Les Phéniciens et l'Odyssee 1902.) már azt igyekszik bizonyítani, hogy az Odysseia forrásait fönicziai útleírásokban kell keresnünk!

Hát mi a szerzőnk álláspontja? Visszatér a chorizontesekhez. Szinte megrémül ama jelentős különbségeken, a melyek a költői előadás, az erkölcsi, társadalmi és politikai felfogás tekintetében a két epopoea egybevetésénél felmerülnek. Nézete szerint *csak az Iliast* tekinthetjük ama nagy és dicső Homeros alkotásának. Az Odysseiát legalább is egy század választja el az Iliástól; szerzője pedig valamely szerény, névtelen Homerida (!?)

Igaz, hogy Lessing a térbeli leírásnak cselekvéssé való átalakítására vonatkozó elméletét csupán az Iliából vett példákkal bizonyítja.

Elmélete ugyancsak megingott volna, ha tekintetbe veszi az

Odysszeiában előforduló számos *álló* leírást és tájképet. (Pl. Alkinoos palotája, Kalypso tündéri környezetű barlangja stb.)

De miért ne fogadhatnók el mi is az ókori józan felfogást, a mely szerint az Ilias Homeros ifjúkori, az Odysszeia pedig aggkori alkotása? Tegyük fel csak ötven évi időközt: úgy a pathetikus előadásban, a politikai és társadalmi korképben feltűnő különbségek az agg költőnek természetes lélektani fejlődése útján magyarázhatók meg. A «Toldi» első része és «Toldi szerelme», Arany aggkori műve között ésekély fáradsággal éppen annyi különbséget lehetne lajstromba szedni. Azután *két* Homeroszt föltételezni, annyi mint két egyformán felmulthatatlan epikai lángészben hinni. Bátran lehetne Shakespeare művei alapján két Shakespearet is föltételezni.

Sajnos, hogy az V. fejezet, melyben Schliemann és Dörpfeld korszakalkotó fölfedezései vannak említve, valószínűleg a kiszabott tér szűke miatt nagyon is összezsugorodott. Sajnos, mert éppen a régiségtani kutatások következménye, hogy a homerosi kérdés új, realisabb eredményekkel kecsegtető irányba tereltetett, mint azt az ősgörög műveltség angol, olasz és német földerítőinek publicatióit értékesítő újabb Homeros-irodalom tanúsítja; a mykenei, krétai őskultúra maradványai alkalmasak minket a történelmi *Homerosban való hitben megerősíteni* és iránta való nagyrabecsülésünket öregbíteni. Míglen a czéltalan irodalomtörténeti vitákkal éppen az ellenkezőjét érjük el.

A VI., a költői előadásra vonatkozó fejezet kimerítő és szerző finomult esztétikai ízlésének érett gyümölcse.

(Budapest.)

Ifj. REMÉNYI EDE.

Salamon Ferencz: Dramaturgiai dolgozatok. I—II. A Kasszelik-alapból [*Várdai Béla* szerkesztésében] kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest. Franklin, 1907. 8-r. 447+526 l. A két kötet ára 14 K.

Talán nem egészen a véletlen szeszélyes játéka, hogy történetünknek politikai szempontból legmeddőbb korszakai, a XVIII. század és a szabadságharcot követő absolutismus, voltak a magyar tudományosság virágzó korai. Része van ebben annak is, hogy a politikai élet hiányában a legkiválóbb elmék fölszabadultak azon bűvös varázs alól, melylyel a jog, különösen a közjog, évszázadok óta magához csábította nemzetünk színét-javát. Így a «jogásznemzet» legnagyobb szellemei erejüket a tudomány csöndesebb, de aldásosabb munkaterén gyümölcsöztethették. A mi tudományunk, az irodalomtörténet s annak legművészbib ága, a műbírálat, az 50-es, 60-as évek csöndjében hajtotta első szép virágait. Arany, Gyulai, Greguss, Salamon ebben az időben írják finoman elemző, a műalkotások rejtett szépségeibe beható kritikáikat, sőt még ebben az időben keletkezett Toldynak is, ha nem

is legérdemesebb, de mindenesetre legművészibb munkája, *A magyar költészet története*.

Arany műbírálatai közkézen forognak, a másik három esztétikus nagyobb tanulmányai szintén, de a kisebbek, Gyulainak a Szemlében és Arany folyóirataiban, Gregussnak a Pesti Naplóban közzétett tárcacikkei mindeddig nincsenek összegyűjtve, Salamon kisebb dolgozatainak nagyobb része is csak most jelenik meg újra a Kisfaludy-Társaság áldozatkészségéből.

A két terjedelmes kötet *Dramaturgiai dolgozatok* címet visel. Többet is, kevesebbet is mond a kelleténél. Nem foglalja magában Salamon minden színi bírálatát, de viszont a második kötetnek egy negyed része olyan tanulmányokat ad, melyek nem vonatkoznak drámákra. Ismerjük és méltányoljuk azokat a motivumokat, a melyek a kötet szerkesztőjét, Várdai Bélát, arra bírták, hogy Salamonnak körülbelül három kötetre rugó kiadatlan tanulmányai közül így összeválogatva bocsásson ki két kötetre valót; azt is elismerjük, hogy az adott föltételek között a legjobban oldotta meg nehéz föladatát, kiválogatva a legértékesebb dramaturgiai bírálatokat s hozzájuk téve egyéb esztétikai tárgyú essayinek javát: de nem tudom, nem lett volna-e célszerűbb e két kötetben csak a drámai dolgozatokat közölni s a többit egy harmadik kötetre hagyni, mely szorosan csatlakozhatott volna az *Irodalmi tanulmányok* meglévő két kötetéhez. Várdai kissé pazar kézzel szórta a kincseket, s így a majd idővel sorra kerülő ötödik kötet igen vegyes tartalmú lesz és értékében elmarad az előbbiektől.

Maguk a kis essayk nem voltak ismeretlenek a tudományos világ előtt, de mint napilapokban megjelent cikkek, melyeknek fölkutatása időt és fáradságot követel, csak a szakemberek vették hasznukat. Várdai lelkiismeretes gondnal közölte őket, híven ragaszkodva a nagy szerzőnek, mondhatni, még a betűjéhez is. Minden ízében megbízható kiadást nyújtott, melynek értékét még fokozza a bevezetés és az utolsó rovat, a jegyzetek. Bevezetésül *Salamon Ferencz eszthetikai munkássága* cím alatt Salamon műbírálatainak kritikáját adja. Stílusa nem elég egyenletes: tömör, de mivel sok gondolatot iparkodik beleszorítani egy-egy mondatba, hol nehézkessé válik, hol egy-egy mondattag veszt el szilárd helyzetét. Tartalmilag azonban igen becses. Részletesen, világosan ismerteti először az eddig össze nem gyűjtött tanulmányokat, azután e tanulmányok alapján Salamon fölfogását, módszerét, esztétikai alapelveit s ezek forrását. Különösen tanulságosak azok a fejtegetések, a hol Salamon vonzódását a drámai és epikus költészethez esztétikai fölfogásából vezeti le, s innen érteti meg elfogultságát Petőfi költészetének szenvedélyes fele iránt. Általában helyesen értékeli Salamon mun-

kasságát, s értekezése után valóban nincs szükség e tanulmányok bővebb méltatására. Csak egy pontot kívánok megemlíteni, a melyet Várdai is érint, de nem fejt ki elég határozottan, noha rendkívül jellemző Salamon esztétikai munkásságának egész körére. Salamon esztétikai értékeléseinek alapját értem. Ismeretes dolog, hogy Salamon egyike volt legszigorúbb műbíráinknak. Nemcsak rendkívül éles szemmel fődözte föl a műalkotás fogyatkozásait, hanem nagyon magas szempontból is tekintette az egyes műveket, ítéleteiben, a mint Várdai helyesen jegyezte meg, a tiszta művészi szempont vezette. A milyen helyes ez a szempont, ha azt kutatjuk, mi az igazán maradó irodalmunkban, mi az, a mi szembe szállva az idők viharával „longum noto scriptori prorogat ævum”, olyan veszedelmes, ha letűnt korok irodalmi jelenségeit kell méltatnunk. Nem a milieu elmélettel áll tehát ellentétben Salamon szempontja, a mint Várdai véli, hanem a történeti fölfogással. Salamon nem volt hajlandó az alkotásokat vizsgálatuk közben beállítani keletkezésük korába: ezért fordította figyelmét csak az irodalom remekműveire, vagy a maga korának termékeire. Nem törődött az elavult, hatásukat vesztett irodalmi jelenségekkel, bármilyen nagy lelkesedést keltettek is egykor, rábízta az irodalomtörténetre, hogy tartsa őket számon,¹⁾ helyette a legnagyobbakkal foglalkozott, Zrinyivel és Csokonaival, Petőfivel és Aranyval, a kikre bátran alkalmazhatta a legkövetelőbb mértéket, vagy az 50-es évek drámai irodalmával, a hol a művészeti szempont hangoztatása nemcsak jogos, hanem áldásos is volt.

Részletes index és Salamon összes, gyűjteményben még nem közölt cikkeinek jegyzéke fejezi be a második kötetet. Mindkettőnek pontos összeállítása a szerkesztő érdeme. A Kisfaludy Társaságot pedig joggal illeti meg az elismerés, hogy egyetlen szépirodalmi társaságunk, mely nemcsak a szépirodalom, hanem az irodalomtörténet érdekeit is szívén hordozza.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Apor Dezső: Az ikerszók. Budapest, 1906. 8-r. 47 l.

Az ikerszókkal eddig két dolgozat foglalkozott bővebben: Kúnos Ignác (Tanulmányok az egyetemi Nyelvtani Társaság köréből) és Fülöp Adorjáné (Erd. Múzeum VI.). Apor ezeknek és a TMNy. fejtegetéseinek eredményeit felhasználva, egyben-másban kiegészítve készítette dolgozatát. Ismerteti ezeknek az ikerszók keletkezésére vonatkozó felfogását s összevetésükből az ikerszók alakulásának négy módját

¹⁾ Ha véletlenül tesz egy-egy futó megjegyzést ilyen letűnt művekre, rendszerint igazságtalan, mint p. o. Kisfaludy Sándorral és Vörösmartyval szemben.

állapítja meg: ikerszó alakul 1. ugyanazon szó ismétlésével (*a*) változás nélkül: egyszer-egyszer stb., *b*) egyazon szó két alakja egyesül: fityeg-fütyög, *c*) változással: ihog-vihog stb.), 2. rokon jelentésű szók összetételével: ág-bog, 3. rokon alakú szók összetételével: nyal-fal, 4. ellentétes értelmű szók összetételével: adás-vétel. Mindegyik módot példákkal világítja meg. — Rámutat arra a fontos szerepre, mely új ikerszók alakulásánál az analógiának, kombinációnak, elvonásnak és szóképzésnek jut. Foglalkozik az ikerszók jelentéstani fontosságával, összeállítva néhány rokon értelmű ikerszó-csoportot. A hangtani jelenségek tárgyalása során felsorolja a főbb hangutánzó ikerszókat, azután a hangok rendjének tárgyalására tér át. — A dolgozat végén néhány ikerszónak nyelvtörténeti fejlődését mutatja be részletes tárgyalásban. — Fejtegetései nem mindenütt világosak, itt-ott kezdetlegességek [pl. «Az *alig* eredetibbnek látszik (mint az *alig*), mert már a régi nyelvben előfordul» — talán bizony *alig* nincs meg a régiségben?]. Apró tévedésektől, felületességtől sem ment: az *illég-billég* ikerszót hibásan magyarázza bővüléssel alakultnak (minő pl. *öröm-böröm*); az *ingó-bingó*-t egy helyen hibásan rövidüléssel alakultnak mondja, másutt bővüléssel magyarázza, stb.

Egészben véve szorgalommal készült munka, de különösebb jelentősége nincsen: új szempontokat, eredményeket *alig* szolgáltat. Erdeme, hogy példáit többnyire történeti fejlődésük szerint tárgyalja s nyelvjárási elterjedésükre tekintettel van.

(Budapest.)

SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

I. Minor: Goethes Mahomet. Ein Vortrag. Jena 1907. 118 l. Ára 2 M.

Ez értékes kötet voltaképp előadás, melyet szerző 1907. máj. 25-én Weimarban tartott, de sokkal terjedelmesebb (66 lap, a többi jegyzetek) és holtanyaggal sokkal megterheltebb, semhogy ez alakban előadhatta volna. A dolgozat tárgya Goethe három (két?) drámatörredéke és «*Dichtung und Wahrheit*» 1814-ben írt XIV. könyvének vége, melyben Goethe ifjúkori tervéről nagyon hanyatló emlékezetből beszél. Főleg három kérdés foglalkoztatta eddig is a kutatókat ez érdekes töredékek szemből, és Minor is első sorban ezeket tárgyalja, ha nem is ily sorban: 1. melyek a töredékek forrásai? 2. honnan származik Goethe fölfogása? és 3. hogyan viszonylanak a fennmaradt töredékek és Goethe 1814-dik évi előadása egymáshoz? A következőkben csupán a lényeges mozzanatok kiemelésére szorítkozom.

Mahometről és a koránról hihetetlen rémmesék voltak elterjedve abban az időben, mikor a török veszedelem nagy mértékben az Iszlámra és alapítójára fordította a világ figyelmét és érdeklődését. A legrégebb

előadások szerint (milyenek: *Al-Koranum Muhamedanum, das ist der Türken Religion, Gesetz und gottslüsterliche Lehr*, Nürnberg 1664, névtelen, és különösen Eberh. G. Happel, *Thesaurus Exoticorum* 1688; ebben: *Beschreibung der Türkei... wie auch ihres Propheten Mahomets Lebensbeschreibung und sein verfluchtes Gesetzbuch oder Alcoran*) Mahomet aljas csaló, gonosztevő, istenkáromló, véres zsarnok stb., a korán pedig értelmetlen és élvezhetetlen hülyeségek zagyvaléka, mely híveit minden erkölcstelenségre, istentelenségre stb. tanítja. Nagyon érdekes már most figyelemmel kísérni, hogy e fölfogás, mely vastag tudatlanságból és érthető gyűlölségből származik, hogyan módosul egy század lefolyása alatt, míg végre a fölvilágosodás korában Voltaire egy szellemes tanulmányában (*Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* 1765) oly alakot nyert, mely általános tetszésben részesült. Voltaire szerint Mahomet kezdetben rajongó volt, a ki tényleg meg volt győződve eszméinek igazságáról; megcsalta önmagát és jóhiszeműleg másokat. Később, mert nem akart vértanú lenni, kénytelen volt, hogy egyedül üdvözítőnek tekintett tanát és saját hatalmát fönntartsa, csaláshoz és erőszakhoz folyamodni. Így lett a prófétából csaló, a prédikátorból harcos, a bűjdösóból hódító. Így fogja föl Mahomet alakját Goethe főforrása, M. Turpin (*Histoire de la vie de Mahomet* 1773, 2 köt., a III. kötet csak 1779-ben jelent meg, németül 1781-ben) is, csak hogy a prófétát jóval kedvezőbben jellemzi és céljainak nemesességét és magasztosságát erősebben hangsúlyozza. Igen hasonló álláspontot foglalnak el Edw. Gibbon (1777) és Herder («Ideen» 1791) és a XIX. század elején a legkiválóbb Mahomet-életrajz írója, K. E. Oelsner, kinek művét (1809 ben francziául és németül) a párizsi akadémia megkoszorúzta. Goethe később leginkább ezt a munkát használta, melyről még 1823-ban is azt mondja, hogy szerzője teljességgel megegyez azon fölfogással, melyet ő maga ezen rendkívüli emberről magának alkotott, midőn egy tragédiája hősévé választotta.

És ugyanekkor megváltozott az emberek véleménye a koránról is, melyet szintén azért néztek le, mert nem ismerték. A korán első, latin fordítása ugyan már 1550-ben jelent meg: ekkor adta ki Bibliander zürichi lelkész azt a latin fordítást, melyet Péter, Clugny apátja, már a XII. században készíttetett. Ezt követték olasz, francia és angol fordítások, melyeket németre is lefordítottak. (A legkitünőbb és legtekintélyesebb volt George Sale angol fordítása 1734, melyet Th. Arnold németre fordított, 1746). Az első német fordítások, melyek az arab eredetiből készültek, 1772-ben és 1773-ban jelentek meg, az egyik D. Friedr. Megerlin frankfurti tanárnak, a másik Fr. Eberhard Boysen quedinburgi tudósnek műve. Goethe ismerte mind a kettőt és a Megerlin fordításából (Maraccius Lajos latin fordításából, 1698, is?)

készített kivonatos jegyzeteket, melyek fönmaradtak s melyeket Minor a függelékben közöl.

Minthogy Goethe Mahomet-töredékei 1773-ban keletkeztek, könnyen következtethető, hogy Turpin műve és Megerlin koránja, melyek ekkor jelentek meg és nagy föltűnést keltettek, serkentették őt e tárgy földolgozására. Götz és Faust, Cæsar és Sokrates, Prometheus és Mahomet nagy alakjai, kikben a geniusz nagyságát és hatalmát bámulta a kor, foglalkoztatták egyidőben a fiatal lángészt, a ki ennek következtében természetesen egyetlen tervével sem készült el. A Mahometből két vagy három töredék maradt fön: 1. Ali és Fatema szabad ritmusokban írt kettős éneke (Goethe költeményeiben e félrevezető czímmel: «Mahomets Gesang», mert nem ő énekel, hanem őt dicsőítik), 2. Mahometnek antik-versszakokban írt ódaszerű monologja, és 3. egy rövid, a Götz stíljében írt prózai párbeszéd a próféta és nevelő anyja, Halima közt. Nem tudjuk, hogy e töredékek milyen helyet foglaltak volna el a tragédiában (de valószínű, hogy a darab élén az óda állt volna), egyáltalában nem ismerjük Goethe 1773-iki tervét, és kétségtelen, hogy a mit az öregedő költő negyven évvel később önéletrajzában e tervről mond, nem felelhet meg a tényeknek, hisz (ifjúkori töredékei nem voltak kezénél) még abban is téved, a mit magukról e töredékekből emlékezetből állít. Az ének és az óda magukon hordják Klopstock hatását, mit Minor nem hangsúlyoz eléggé («Messias» XIII, 645—669 a folyam képével főleg az énekre igen jellemző, az ódára pedig hatással lehetett Klopstocknak «Dem Allgegenwärtigen» cz. hymnusa); ellenben igen jól mutatja ki, hogy az óda teljesen a korában gyökerezik.

Goethe 1773 után nem foglalkozott többé Mahomettel és csak huszonöt évvel később, 1799-ben lépett ismét e nagy ember szemkörébe, midőn hercege óhajtására, de igaz kedv nélkül, Voltaire 1738 és 1740 közt írt Mahomet-tragédiáját ötlábú jambusban lefordította a weimari színpad számára (nyomtatásban megjelent 1802-ben). Goethe nem tartotta Voltaire ez irányzatos, «a fanatizmus borzasztó hatásai» ellen írt művét jó tragédiának, de mégis vállalkozott a fordításra, egyrészt, hogy hercege óhajtását teljesítse, de másrészt azért is, mert remélte (mit Schiller ez alkalommal írt remek stanzáiban oly szépen kifejtett), hogy a «Sturm und Drang» formátlanságával («lapos naturalismusával») szemben e tragédia művészi alakja kedvező hatással lesz úgy az írókra, mint a közönségre. (Pedig a darab már megvult német fordításban, szintén ötlábú jambusokban: Löwen, Lessing hamburgi igazgatója, fordította le és hozta 1767-ben Hamburgban színre, megjelent 1768-ban.) Jellemző Goethe álláspontjára, hogy a darabnak azon helyeit, melyek Mahomet jellemére kedvezőtlenek,

lehetőleg enyhítette, mert ő maga sohasem látott a prófétában csalót.

Harmadszor akkor kellett Mahomet alakjával foglalkoznia, mikor önéletrajzában 1793-diki műveiről szól. Ez előadása tarthatatlan, mert tele van tévedésekkel. Azt állítja, hogy Lavater és Basedow (a kik szintén fanatikusok voltak és a jó czél szolgálatában rossz eszközökkel éltek), ill. a velök 1774-ben tett rajnai utazás vezette őt Mahomet alakjához, pedig Ali és Fatema éneke már megjelent nyomtatásban, mikor Goethe a nevezett két érdekes kortársával megismerkedett. Abban is téved, hogy ezt az éneket itt egyedül Alinak tulajdonítja, és hogy szerinte Mahomet mindenek előtt nejével és Alival közli prófétai küldöttségét, mert a töredékekben mindenek előtt nevelő anyját teszi hivatása bizalmasává. Végre az egész tragédiának francziásan kimért terve, a mint Goethe itt közli, nem igen illik sem a töredékekhez, sem az ifjú lángész fölfogásához és stíljéhez, a ki ép 1772—73-ban a «Sturm und Drang» lelkes híve és munkása volt.

Végre negyedszer foglalkozik és most a legbehatóbban Goethe az Iszlámmal és megalapítójával 1815 után, midőn «West-östlicher Diwan» cz. gyönyörű gyűjteményét és a hozzá tartozó tudós jegyzeteket írja. Mahometről itt sokszor szól, még pedig mindig rokon-szenves elismeréssel, és ismételve hangsúlyozza, hogy a prófétát sohasem tekintette csalónak. De föltűnő, hogy csak a prófétát látja benne és tagadja, hogy költő is lett volna (a mi pedig kétségtelen), sőt, nagyon tévesen, azt állítja, hogy Mahomet a költészetnek és főleg a népregéknek ellensége volt. Valószínűen a korán valamely pontatlan fordításának (Hammer József?) egyik félreértett helye tévesztette meg. Az iszlámról mindig a legnagyobb helyesléssel szól, sőt ismételve hangsúlyozza, hogy ennek világfölfogása teljesen egyezik az ő saját meggyőződésével: az Isten megmásíthatatlan akarata és az ember lemondó önmegadása az iszlám veleje és ez az ő hite is.

Függelékben közli Minor Goethe korán-kivonatait forrásaikkal, az 1773-diki töredékeket és «Dichtung und Wahrheit» kérdéses részletét. Az egész kötet igen értékes munka, de kissé sokat ölel föl, a mi igen laza vagy épen semmi kapcsolatban nincsen a tárgyalt, mind-össze négy lapra terjedő töredékekkel.

(Budapest.)

HEINRICH GUSZTÁV.

A. J. Tomszon: Obsceseje Jazykovjedjenie. Odessa, 1906. 416 l.

Az összehasonlító nyelvtudomány Oroszországban a legújabb időkig meglehetősen el volt hanyagolva. A főbb egyetemeken előadták ugyan, de a csak oroszul értők számára hiányzottak a szükséges kézi-

könyvek. *Tomszon Sándor* a szanszkrit és az összehasonlító nyelvészet tanára az odeszai egyetemen, jelen művében a felsőbb oktatás érdekét tartotta szem előtt. Használható vezérfonalul könyvalakban kiadta az egyetemen és a női pædagogiai tanfolyamon tartott előadásait. Művén igen meglátszik annak eredete. Lehető érthetőségre törekszik, és valami különös philologiai iskolázottságot nem követel olvasóitól. Példáit kiválóan a modern nyelvekből veszi. Ez jellemző az orosz viszonyokra, hol a reactionarius *Tolsztoj* gróf minden erőlködése ellenére a klasszikus nyelvek sehogy sem tudtak meghonosodni. A nyugati nyelveken írt e nemű művek ókori nyelvekből vett illusztráló példáit saját gyűjtése alapján moderneekkel helyettesíti. Különösen *Wundt* volt reá nagy hatással. Nézetei a nyelvről a nagy német bölcselő munkáinak hatása alatt alakultak ki.

A rendszerességet tartja igen helyesen a tankönyv legnélkülözhetetlenebb kellékének. Műve valóban jól áttekinthető. Az első fejezetben fokról-fokra haladva a nyelvtudomány czélját és mibenlétét tárgyalja népszerű módon. A másodikban a nyelvtudomány helyét határozza meg a többi tudományok körében.

A nyelvek eredetéről szóló részben tartózkodó álláspontot foglal el az újabb időben többször vitatott árja, sémi és turáni nyelvsaládok ősi rokonságának kérdésében. Ez, *Tomszon* szerint, még nyílt kérdés. A hangtannak nagy helyet ad. Ez könyvének legerősebb oldala. Részletesen elég jól reprodukált képekkel magyarázza a hangszervek működését. Nem tartozik ugyan a kísérleti fonetika túlságosan egyoldalú hívei közé, de azért a fonetikai laboratoriumokat, milyenek már több orosz egyetemen vannak, igen szükségeseknek tartja. A mesterséges világnyelvek kérdésében józan ítéletéről tesz tanúságot. Megemlíti, hogy ezek mennyire ephemerek. A *volapük* például, mely 1889-ben még annyi pártolót számlált, jóformán kiment a használatból.

Tomszon könyve, mint iskolakönyv, igen jól megállja a helyét és pompás bevezetést nyújt a nyelvtudományhoz.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

Émile Haumant: Ivan Tourguenief. La vie et l'œuvre. Paris, 1906. Armand Colin. 8-r. IV, 313 l. 2 képpel. Ára 3.50 Fr.

Émile Haumant párizsi magántanár (chargé de cours) Turgenyev-monografiája részleteiben sok finom megfigyelést tartalmaz, de az anyag elrendezésében, csoportosításában nem a legszerencésebb. Szerzőnk azon módszer híve, mely az író személyét, műveitől merőben különválasztva, tekinti és tárgyalja. E felfogásból kifolyólag Haumant dolgozata két főrészt oszlik: *la viere* és *l'oeuvre*, melyek alig állnak szerves kapcsolatban egymással.

E felosztásnak az esetben lett volna jogosultsága, ha a művek keletkezésének történetét az életrajzzal összeszöve nyújtotta volna szerzőnk s az *œuvre*-t egyetemes szempontokból törekszik megvilágítani. Haumant azonban nem így járt el. Az életrajzi részben Turgenyev külső életfolyásának eseményeit csoportosítja igen ügyesen, de mélyebb lélektani elemzés nélkül. Szélesebb lélektani alapokra csupán ott támaszkodik, a hol Turgenyev egy-egy saját életéből vett novellája, minő az *Első szerelem*, *Punin* és *Baburin* stb., állott rendelkezésére. Legsikerültebbek ily módon a szülői házban, Szpaszkójében — Haumant helytelenül mindig Spassk-ot emleget — s az egyetemen töltött évek rajza, továbbá a költő utolsó párizsi tartózkodásának a képe, melyhez Goncourték naplója s Flaubert levelei szolgáltatnak nem egy intim vonást. Általában véve azonban elmondhatjuk, hogy Haumant életrajza a külső események fölsorolására szorítkozik s ezek hétköznapi szűrkeségéből nem igen tud kiemelkedni. Hogy mennyire felszínen mozog, arra legyen elég megemlítenünk, hogy míg lapokat tölt meg Turgenyevnek a francziákról magán leveleiben elejtett gúnyos és kicsinylő megjegyzéseivel s a költő párizsi barátjainak mondott bókjaival, jobb ügyhöz méltó buzgalommal igyekezve elsimítani az ellentmondásokat, addig a Lavrov-féle ügyet, mely oly éles világításba helyezi Turgenyev jellemének gyöngeségét, nem is említi.

Sokkal sikerültebb a művek elemzését nyújtó második rész, csak az a kár, hogy nem nyújt különböző szempontokból összefoglaló egységes képeket, hanem időrendi egymásutánban tárgyalja Turgenyev elbeszéléseit és regényeit s mintegy ötletszerűen tér ki majd az író lelki állapotának, majd stilisztikai sajátosságának vagy jellemalkotó módszerének taglalására. Fínom megfigyelő tehetségről, helyes esztétikai érzékről tanuskodó elemzései így is élvezetesesek, de szétszórt mozaikdarabokhoz hasonlítanak, melyekből az olvasónak kell összeraknia a képet.

Mindközt legsikerültebb a VIII. fejezet, mely Turgenyev hőseit igen érdekesen vezeti le a 40-es évek Oroszországjának típusaiból s az írónak a szláv fajról való felfogásából. Igen figyelemre méltó továbbá a befejezésnek (XIV. fejezet) az a része, mely Turgenyevnek Puskinhoz, George Sandhoz, Goethehez és Heinéhez való viszonyáról szól. Kár, hogy a kölcsönhatásokat csak jelzi, de nem fejti ki részletesebben s ekként új irányt tűz ki a kutatásnak.

(Budapest.)

GULYÁS PÁL.

Heinrich Brewer S. J.: Kommodian von Gaza. Ein Arelatensischer Laiendichter aus der Mitte des fünften Jahrhunderts. (Forschungen zur christlichen Literatur- und Dogmengeschichte, herausg. von Ehrhard und Kirsch, VI. Band. 1. und 2. Heft.) Paderborn, Schöningh, 1906. N. 8-r. IX és 370 l. Ára 9 M.

A német philologiai kutatás alaposságának élő tanúja ez a könyv, de tanúja egyszersmind annak is, mennyire tévedhet a legképzettebb philologus is, ha figyelmen kívül hagyja azokat a mozzanatokat, melyek valamely író korának meghatározásánál első sorban kell, hogy szemeink előtt lebegjenek. Ilyen első sorban az a kérdés, hogy az író művének alaphangulata hogyan illik bele a korba, melybe őt helyezni akarom, vagy másképen: melyik kor gondolkodásmódja egyezik meg leginkább a kérdéses költői művek alaphangulatával? Hogy ez keresztény írónál kétszeres súlylyal esik latba, azt bizonyítani is felesleges.

Brewer a Zeitschrift für kath. Theologie 1899. évi (XXIII. 759—763. lk.) folyamában Die Abfassungszeit der Dichtungen des Commodianus von Gaza című cikkében ígéretet tett, hogy legközelebb tüzetesen is be fogja bizonyítani, hogy C. az V. században, és pedig déli Galliában élt. Ennek az ígéretnek beváltása a szóban forgó könyv. Előre is ki kell emelnem, hogy a munka apparátusa bámulatosán gazdag; a szerző olvasottsága, tájékozottsága a ker. irodalomban dicséretet érdemel; forrásait mindenütt szorgalmasan megnevezi; stílusa eleven, gyakorlott tollra vall. A hol gyengébbek érvei, ott is bátran, határozottan, bizonyos erős meggyőződéstől vezetve bizonyít; ebbeli inventiója valósággal kifogyhatatlan. S ép ez vezeti őt gyökerező tévedésekre is.

A bevezetésben ismerteti a Comm.-irodalom termékeit, már itt is bizonyos animozitást tanúsítva azon szerzők iránt, kik a III. sz. mellett foglalnak állást. A kép, melyet itt ad, áttekinthető, bár nem egészen teljes.

A «C. kora» cz. fejezetben azt bizonyítja, hogy C. a Carment 466-ban írta, ekkor pedig már öreg volt s így 400 körül születhetett. Terjedelmes bizonyítását e helyen nyomról-nyomra nem követhetem, csak annak főbb pontjait jelzem. Kiindul a Carm. 805—822 verseiből s azt igyekszik bizonyítani, hogy ezek a 410-ben történt Alarich-féle betörésre vonatkoznak. Majd sorra veszi az Instr. II, 10; II, 27; II, 25; 29; II, 28; I, 31; II, 5; I, 18 költeményeit és ezek alapján kovácsol érveket az V. század mellett. Ez az első fejezet munkájának főrésze, mondhatnám gerince; mert ha e fejezet következtetései elfogadhatatlannak bizonyulnának, összeomlanék az egész mű, mely ezekre van építve.

A hely és az alkalom nem arra való, hogy B. érveit részletesen boncolhassam, csak nagy általánosságban azt jelentem ki, hogy következtetéseivel nem értek egyet s örülök, hogy ebben a nézetemben két oly kiváló tekintély támogat, mint P. Lejay, ki a *Revue critique* 1907. évi 37. számában (199. l.) egyenesen elfogadhatatlannak jelenti ki B. következtetéseit, és mint J. Geffcken, a rostocki egyetem kiváló tanára, az Oracula Sibyllina jeles kiadója, ki hozzám intézett levelében így ír: «Hinsichtlich Commodians sind wir ganz der gleichen

Meinung; wie man diesen Mann, der ebenso Apologet, wie Mystiker (Eschatologe) ist, nicht einer furchtbar aufgeregten Zeit, nicht dem dritten, sondern dem fünften Jahrhundert zuschreiben will, verstehe ich nicht.» Comm.-ról írt értekezéseimben magam is a III. sz. mellett kardoskodom, mint a mely egyedül felel meg a költemények hangulatának, s így jónak látom itt megállapítani azt a tényt, hogy B. nem látta meg, nem érezte meg e költemények szellemét, lelkét, hanem bámulatos philologiai leleményességét teljesen a külső hasonlóságok és egyezések lázas kutatásában merítette ki. A legesekélyebb szó szerinti vagy értelemszerinti egyezés elegendő neki az irodalmi függés vagy valamely időpont megállapítására. Hogy csak egyet említsek, az Instr. II, 28, 12-ben előforduló «Exhilaratur» szóból arra következtet, hogy itt Hilarus pápára van célzás, ki 461—464 közt a római egyház élén állott. Ha szabad így következtetni, akkor azt is lehetne mondani, hogy az Instr. II, 2, 8-ban: Lactanti quid faciet mater etc. levő «Lactanti» Lactantiusra vonatkozik! De ennyire talán még sem szabad menni.

Az első fejezetben előforduló nagyobb tárgyi tévedései, illetőleg mulasztásai ezek: a Carm. 805—822 sorainak *sibyllai* eredetét nem látta meg és így téves eredményre jutott (Alarich 410.); az Instr. I. 18 (De Ammudate et deo magno) téves értelmezése; nem veszi ugyanis észre, hogy e költemény, ép úgy mint Instr. I, 13 és I, 14 (Invictus és Silvanus) a *Mithras-kultusszal* áll összefüggésben, s hogy Mithras-kultusról — olyan értelemben, mint C. — az V. sz.-ban mái beszélni nem lehet.¹⁾ Itt kell megjegyezni, hogy C.-nak az Oracula Sibyllina-val való összehasonlítása pompás eredményekre vezet, s már itt is jelzem, hogy az utolsó szó a C. kérdésben ezen az alapon fog elhangzani. Pl. a Carm. 805—822 sorai meglepő gondolatpárhuzamot mutatnak a Sib. IV, 130—139 soraival (ed. Geffck. 98. l.). Ez sokkal közelebb fekvő gondolat, mint az Alarich-féle betörés, melyet csak nagy ügygyel-bajjal tud igazolni. Tévedésnek tartom itt végül azt az állítást, hogy Gennadius C. mindkét művét ismerte, mert különben vagy említette volna címüket, vagy szólt volna C. chiliasmusról, melyről ő maga (Genn.) is írt s így a dolog közelről érdekelte.

A 2., C. életviszonyairól szóló fejezetben azt bizonyítja, hogy C. tartózkodási helye Arelate, déli Gallia nagy városa volt, s hogy ő sem püspök nem volt, sem egyházi férfiú, hanem laikus, és pedig aszkéta. Ez az állítása tarthatatlan. Hogy C. az egyházi férfiak sorába tartozott, mutatják saját nyilatkozatai, a Carmen subscriptója, költeményeinek hangja,²⁾ a mi pedig tartózkodási helyét illeti, Afrika is (Pitra), Róma is (Harnack Chronologie, II, 442) valószínűbb, mint Arelate.

A harmadik («C. vallásos nézetei») fejezetben nehéz dolga akadt szerzőnek. A monarchianismus (patripassianismus) tanát, melytől C. művei csak úgy hemzsegnének, egyszerűen a sabellianismus új alakjával

¹⁾ V. ö. Donsbach: Die räumliche Verbreitung und zeitliche Begrenzung des Mithradienstes im röm. Reiche. Prüm, 1897. 37—39. lk.

²⁾ V. ö. De vita et operibus Commodiani Gazæi cz. munkám 15—16. l.-jaival és Comm. az első ker. latin költő élete és művei cz. munkám 18—20. l.-jaival.

helyettesíti; u. i. a patripassianismus a III. sz.-on túl nem igen mutatható ki; maga Harnack is (Dogmengeschichte I, 717) jelzi, hogy itt legfeljebb a IV. sz.-ig lehet menni. B. bevallja, hogy a patripassianismusnak egy hívével találkozni az V. sz.-ban s még hozzá Galliában «mag so ungewöhnlich scheinen etc.» (214. l.) Mégis megpróbálja e tant az V. sz.-ban igazolni s ehhez szüksége van a Gennadiusnak tulajdonított hitvallás valóságának bebizonyítására. Casparival szemben (Kirchenhist. Anekdotä I, 301—304) el is végzi e bizonyítást, mondhatom, kevés sikerrel. — A doceta-tanról mélyen hallgat, mely pedig C.-nál szintén sűrűn kimutatható (Carm. 279—281; 284; 341—342; 519—520 stb. stb.). — Meglepő az az állítása, hogy a Carmen célja katechetikus, holott ő maga kimutatja, hogy katechizálni laikusnak nem volt joga. Ha pedig C. laikus volt, akkor B. e két nyilatkozata éles ellentétben áll egymással. A Carmen-nek a Constit. Apost.-mal való összehasonlítása roppant szerencsétlen, mondhatnám ügyetlen; három főrésze közül B. a Carmenben saját bevallása szerint (232—233. lk.) kettőt egyáltalán nem tud kimutatni. C.-nak az angyalokról és démonokról szóló nézeteit is valósággal erőszakosan igyekszik Lactantiushoz felfedezni, szintúgy az Antikrisztusról és a világ végéről szóló felfogásának eredetije gyanánt is Lactantiust állítja oda. Én mindkettőre nézve utalok 1. arra, hogy az angyalokról szóló tan kimutatható már a sibyllákban (Instr. I, 3. 1—15 = Sib. I, 87—103 (ed. Geffek. 10. l.), az Antikrisztusról való tan is ugyanott, még pedig egészen a legapróbb részletekig (1. ed. Geffek.: Sachregister s. v. Eschatologie), úgy hogy bátran feltehetjük, hogy Comm. és Lact. közös forrásból dolgoztak; de 2. ha ezt nem is fogadjuk el, e tanok annyira a néphitben gyökereztek, hogy ez lehetett C. forrása. Egyébként megjegyzem, hogy a Carmen eschatologikus része s az Instructiones idevágó pár darabja (I, 41; II, 1—4) — nézetem szerint — egyenesen kizárják annak a kornak (V. sz.) felvételét, mely e vallásos ideáktól és rajongó képzelődésektől oly messzire áll. Az oly szószerint való egyezések philologiai értéke, minőket pl. a 258. lapon említ, hol *egy-egy* szó félig-meddig egyezik C.-nál és Lact.-nál — egyenlő a semmivel.

A negyedik fejezet a költő előzőiről és követőiről szól s itt bizonyosodik be az az igazság, hogy a helyes philologiai párhuzam nem csupán egy-két kiszakított szó, vagy mondat egyezésében áll, mert ez bizony anyagnak a következtetésre édes-keves. Így pl. az Ambrosiaster-féle kommentár és C. közt vont párhuzam igen szerencsétlen, mondhatnám: lehetetlen. Ugyanezt mondhatom az Augustinus, Joh. Casianus, Constit. Apost., Epist. Pontificum, Canones, Paul. Nolanus-párhuzamokról. Egy-egy szó, egy-egy kifejezés egyezik, ennyi az egész. A Cyprianus-párhuzamoknál is lehetetlenségekre ragadja párhuzamosító hajlama. Az Instr. I, 11, 12 s k.-nek Tatianus: Or. adv. Græc. c. 8.-czal való egybeállítás sem szerencsés; akkor sokkal jobb ezt a helyet *Lulcianos: Θεῶν διάλογος* XIV (ed. Hemsterhuis-Reitz II pag. 42) és XVI (op. c. pag. 47) fejezeteivel, az Instr. címét pedig: *Apollo sortilegus falsus* — Sib. IV, 4. versével (ed. Geffek. 91. l.) *φευδοῦς Φοίβου χορηγήτορος* — párhuzamba állítani. A sibyllákkal való összehasonlítás, mely pedig oly rendkívül gazdag anyagot nyújt, nagyon gyenge. Végül: megbocsáthatatlan túlzásokra ragadtatja magát

a Lactantius-párhuzamoknál, megfelelkezve Cyprianusról. az Orac. Sib.-ról, mint C. és Lact. közös forrásairól. Még Harnack is *csak* valószínűnek jelzi, hogy C. használta L.-t (Chron. II, 441), magam pedig, mióta a B. által felhozott egyik feltűnő egyezés nyitjára az Orac. Sib. VIII, 267 és 272-ben ráakadtam,¹⁾ az utánnzást kizártnak tartom. A kérdéses hely így hangzik:

Or. Sib. VIII: 267:
 οὐ μὲν ἐγὼ χερσίν, σὺ
 δ' ἐπαίτα λόγῳ θραπέουσιν
 272: πάντα λόγῳ πρά-
 σων, πᾶσαν δὲ νόσον θρα-
 πέουσιν

Lact. div. inst. IV,
 15, 9: et hæc omnia
 non manibus aut aliqua
 medela, sed verbo ac
 iussione faciebat (idézve
 ed. Geffck. 159. l. is)

Comm. Carin. 235:
 non ullum de ferro se-
 cuit, non emplastro cu-
 ravit | sed sine tor-
 mento statim suo dicto
 sanavit

Egyéb felhozott egyezések meglehetősen gyengék, az az állítása pedig, hogy a költő művének írása közben majd az egyik, majd a másik forrásából vett valamit, az előtt, ki a költői alkotás mibenlétével tisztában van, az első pillanatra elfogadhatatlan. (310. l.)

A mi az ötödik fejezetben tárgyalt nyelvi jelenségeket illeti, ezekhez itt helyszűke miatt tüzetesen nem szólhatok, csak azt állapítom meg, hogy B. itt teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy C. nyelvében nem irodalmi nyelvet, hanem *népnyelvet* kell keresnünk s ép ezért példái — melyeken azt bizonyítja, hogy C.-nak ez vagy amaz a kifejezése csak a IV. v. V. sz.-beli írónál fordul elő s így C. sem lehet korábbi ezeknél — mondom, ezek a példái legfeljebb csak annyit bizonyítanak, hogy *az illető szók és kifejezések csak a IV. vagy V. sz.-ban mentek át az irodalom nyelvbe.*

Mindenesetre elismeréssel kell adóznunk szerzőnek beható és alapos kutatásaiért, melyek, ha jelen esetben elfogadható eredményre nem vezettek is, mindenképen hasznosaknak mondhatók, mert óvnak a további kutatásban az egyoldalúságtól s a feltűnőbb tévedésektől. A munka a keresztény philológiával foglalkozók szemében örvendetes jelenség, a Comm. speczialisták nagy többségének szemében sajnálatos aberráció, de philologiai és theologiai anyagának és módszerének kiváló volta miatt mégis figyelmet érdemel.

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF

Lubowitzer Tagebuchblätter Joseph von Eichendorffs. Mit Erläuterungen von *Alfons Nowack*. Grosz-Strehlitz, A. Wilpert, 1907. 162 l. 2-25 M.

A «német romantika utolsó lovagja», Eichendorff József (1788—1857), halálának félszázados évfordulóját szűkebb szülőházaja, Szilézia, Boroszlóban emlékszobra felállításával ülte meg. Az irodalomtörténet emlékének ifjúkori naplója kiadásával áldoz. Eichendorff gyermekkori feljegyzéseit tíz esztendő korában kezdte meg. Fiának és életírójának szavai szerint 1800-ban rendszeres napló írásához fogott, a mely csekély megszakításokkal 17 esztendő eseményeit örökítette meg. E csak töre-

¹⁾ E kritika megírása óta több ilyen Comm.-Lact. egyezés forrását feltaláltam a sib. jóslatokban.

dékesen fennmaradt naplónak a költő születési helyére: Lubowitzra vonatkozó részét tartalmazza Nowack kiadása. A közlés e szokatlan módját, a mely önkényesen megválogatott naplójegyzetek lenyomatását megengedhetőknek tartja, érthetővé teszi a kiadónak az előszóban is nyilatkozó «helyi hazafiaskodása», de semmiesetre sem menti. Annál kevésbbé, mert a naplót a költő életírói (Eichendorff Hermann, a költő fia, Leipzig 1864. — Krüger H. Der junge Eichendorff, Oppeln 1898.) csak szórványosan használták fel, s közzétételére eddigelé kísérlet nem történt. Pedig a kiadónak a napló *eredeti* kézírata állott rendelkezésére, mégis megelégedett a lubowitzi feljegyzések kiadásával, a melyek a költő lubowitzi tartózkodásának 1801—1810 közé eső idejét ölelik fel.

A kiadás mindazáltal becses. Eichendorff naplójegyzetei nagymértékben segítik költészetének megértését. Egész életén és költészetén végigvonuló hazaszeretetének első nyilvánulásai a lubowitzi gyermekévekre esnek. A lubowitzi családi kastélyban eltöltött boldog gyermekkor emléke olthatatlanul él a férfiúvá serdült költő szívében. Legszebb lírai költeményeit, népies dalait szülőföldjének őszinte szeretete teszi közvetetlenné. Elbeszéléseiben, leveleiben is a hazai rögöz vonzódása, a vallásos érzésig fokozódó természetszeretete szólal meg. «A mi hazánk erdőinek zúgásában — mondja egyik elbeszéléseben — csodás dal rejlik. Bárhol is légy, read talál álomban, vagy a nyitott ablakon keresztül. Egy költőt sem engedett még el hazája.» Mindennek a játsszi lelkű gyermek naplójegyzetei közvetetlenül őszinte kifejezést adnak.

Megértésüket a kiadó aprólékos gonddal összeállított, becses magyarázatai hathatósan előmozdítják. (79—139. l.) Sok bennök az Eichendorff költészetét megvilágító új adalék. Levelek, eddig nyomtatásban meg nem jelent költemények közreadása fokozza a kiadás értékét. Különös említést érdemel a 15 éves Eichendorff első fennmaradt költői kísérletének terve, mely először lát e kiadásban napvilágot. (95. l.)

(Budapest.)

VERŐ LEÓ.

PHILOLOGIAI PROGRAM-ÉRTEKEZÉSEK 1906/07.

3. Dr. Károsi Sándor: Octavius, írta M. Minucius Felix. Bevezetés a fordításhoz. (Kecskeméti r. kath. főgimn. 3—49. l.) — Örömmel üdvözölöm az «Octavius» első magyar fordítását; örülök, hogy a latin ker. apologia-irodalom e remekét fordító a tanuló-ifjúság számára is hozzáférhetővé tette. A fordítás gördülékeny, eléggé magyaros, bár itt-ott rajta van is a latin szellem bélyege. A Böenig-féle kiadás nem lévén birtokomban, a Halm-félével (CSEL vol. II. Vindob. 1867) kellett fordítását összehasonlítanom. Gyökeresebb hibát alig találtam, kisebbet annál többet; ezek közül a következőket emlitem: c. 5, 6. (ed. Halm. p. 7.) ultra humilitatis nostræ terminos evagamur = a számunkra kijelölt kis hatáskört átlépjük, — jobb: tehetetlenségünk

(= gyarlóságunk) határain túl terpeszkedünk; c. 6, 3. (H. p. 10.): quæ longa ætate non infringitur, sed augetur = hosszú időn keresztül megmaradhat, sőt növekedhetik, — jobb: mely a múlt idővel nem veszít erejéből, de inkább egyre erősödik; c. 7, 3. (H. p. 10.): mater Idæa = idai *nagyanya*, — legfeljebb: nagy anya, de a latin szövegben nincs «magna»; c. 7, 4. (H. p. 11.): ut Parthos signa repeteremus = hogy a parthusokat és a hadijeleket is felemlítsük — félreértés, helyesen: hogy vissza kelljen követelnünk a p.-tól hadijeleinket; c. 8, 3. (H. p. 12.) factio nem «banda», hanem felekezet; c. 8, 5.: miseri ipsi: a miserentur után = a fordításból kimaradt; c. 9, 2. (H. p. 13.): amant mutuo pæne quam noverint = szeretik a társulat tagjait már akkor, mielőtt megismerkednének velük — rossz, helyesen így van: ismeretlenül is szeretik egymást; c. 12, 4. (H. p. 16.): subvenire reviviscentibus potest, viventibus non potest = a föltámadtakon segíteni tud, de az élőkön nem, — helyesen: a halottakat fel tudja támasztani, az élőkön nem tud segíteni; c. 18, 9. (H. p. 24.): nec nomen Deo quæras = Ne kutasd az Isten nevét se -- helyesen: ne keresd más nevet isten számára; c. 18, 11. (H. p. 25.): falluntur in nomine, sed de una potestate consentiunt = csak a névben csalódnak, de az uralom egységében velünk egyetértenek — helyesen: más néven bár, de egyazon égi hatalomról beszélnek; c. 21, 2. (H. p. 29.): frigere = alszik — h. *hialszik*; c. 21, 9. (H. p. 30.): Mauris volentibus = a mórok határozata értelmében — h. a m. szerint; mezei testvérek, tánczoló barátok, ezek szokatlan, sőt hibás fordításai az arvaes és salii-nak; különös a 42. lapon ez: nejüket; a 40. lapon a 17-ik sorban kimaradt ez a szó: «leled»; scurra Atticus-ra is jobb magyar kifejezés ez: «az a fecsegő attikai», mint ez: «az a bolond athéni Sokrates» (45. l.). Helytelen ez is: Félix (a czimben) és Flavius József (40. l.). A 23. fejezet egy mondata (Mit szóljak stb.) és a 31. fej. nem tanulónak való.

A fordítás általában ügyes, a jegyzetek megfelelők. A bevezetésnek philologiai értéke nincs, tárgyalásának módja, stílusa egészen «népszerű». A tanulók követeléseit azonban ki fogja elégíteni.

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

4. Csűrös Ferencz, dr.: A Debreczeni fűvészkönyv és írói. (Debreczeni ref. gimn. 1—45. l.) -- E terjedelmes értekezés tulajdonképpen alkalmi mű: megemlékezés a *Debreczeni Fűvészkönyvről*, megjelenésének százéves fordulója alkalmából. A helyett azonban, hogy rhetorikai szóvirágokkal tele emlékbeszéddel dicsőíténé a munkát és szerzőit, Csűrös sokkal méltóbb tárgyat és formát választott. Az eddigi kutatások fölhasználásával és a maga levéltári kutatásai alapján megírta a Fűvészkönyv szerzőinek életrajzát, a munka keletkezését és sorsát, s megállapította igazi jelentőségét. Az anyag beosztása rendkívül logikus. A helyesen választott kiindulópontból egészen természetesen tér át az újabb és újabb kérdésekre. Okvetésében nincs a legkisebb zökkenő, nincs a legkisebb hiány, s ha leteesszük a könyvet, érezük, hogy mindenről kaptunk fölvilágosítást, a mi érdekelt, és nem olvastunk semmi fölöslegeset. A milyen világos a munka gondolatmenete, olyan világos és szabatos a stílusa is: egyszerű, minden

czikornyától ment könnyen ömlő értekező próza. Komoly embernek komoly munkája, mely nem az írás módjával, hanem tartalmával kíván hatni.

Ezen általános, hogy úgy mondjuk a szerkezetet és előadást illető érdemeken kívül van a munkának tudományos értéke is. Itt kapja a magyar tudomány története először Diószegi Sámuel teljes életrajzát. Csak vázlat ugyan, de mint vázlat teljes, s csak arra vár, hogy hozzáértő kéz kiszíneze. Fazekas rövid életrajza az eddigi vizsgálatokon (különösen Tóth Rezsőén) épül föl, de több kisebb jelentőségű adaton kívül fényt derít Fazekas életének eddig homályos mozzanataira (perceptorsága, pöre a főiskolával, a debreczeni Fűvészkert megalapítása), s igazságot szolgáltat Fazekasnak azért a sok támadásért, a miben az Arkadiai-pör miatt része volt. A Fűvészkönyv keletkezését illetőleg megfelel arra a nehéz kérdésre, mint alkothatták meg az első tudományos botanikát Diószegi és Fazekas, egy református pap és egy nyugalmazott főhadnagy, s megállapítja, milyen szerepe volt a mű létrejöttében a harmadik társ-szerzőnek, Földi Jánosnak, a kinek *Rövid Kritikája... a Fűvésztudományról* volt az ő munkáságuknak irányítóje. Elfogulatlan ítélettel határozza meg a Fűvészkönyv érdemeit és fogyatkozásait, viszonyát a megelőző, többnyire orvosi célból készült gyakorlati botanikákhoz, s jellemzi azt a módot, a mint a szerzők föladatuknak legnehezebb részét megoldották. A magyar növénytani nomenclatura megteremtése, még pedig, mint már Arany János mondta, «a népnelv, népi észjárás teljes ismeretével, romlatlan nyelvérzékkel», marad Diószegiék legnagyobb érdeme, s ezen érdemüknek igazolása és szabatos kifejtése Csűrös értekezésének legfontosabb eredménye.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

5. Kiss Aladár: Horatius és Vergilius Róma ethikai megújódásában. (Budapesti IV. ker. közs. felsőbb leányiskola és leánygimn. 5—41. l.) — Világosabban kifejezhetette volna szerző tárgyát, ha címül adja: Az irodalom a politika (vagy a monarchia, vagy Augustus) szolgálatában. Mert furcsa, hogy a címben megújódásról beszélünk, a befejezésben pedig megállapítjuk, hogy az nem történt meg. Igaz ugyan, hogy Augustusnak sikerült rendet teremteni a római államban a polgárháborúnak százéves zavarai után, de Róma régi vallásosságát, erkölcsét felélesztenie nem sikerült. Aztán hogyan terjeszthetik az erkölcsöt azok, a kikben magukban hiányzik az, a kik maguk a servilismus béklyóiban nyögnek? «Horatius, a volt republikánus, tartózkodás nélkül áll be Augustus hízolgói közé s hogy a Brutus melletti küzdelemért bocsánatát nyerje, a legaljasabb hízolgóssal mondja el, hogy paizsát elvetette.» (Duruy.)

Maga az értekezés két részre oszlik: történelmi bevezetés után elemzi Horatius és Vergilius költészetét. Szívesen elismerem, hogy szerző sokat olvasott s szeretettel dolgozta ki tanulmányát. De állításai több helyen nagyon is merészek. Így a bevezetésben — a mely egyébként sem tárgyalja az actiumi csatát követő évek történetét — semmikép sem akarja elismerni, hogy Augustus a republikánus formák fenntartásával alapította meg a monarchiát. Ő ezt az állítást a «modern

historikusok fictiójájának nevezi. De csak nem gondolja szerzőnk, hogy ezt a «fictiót» egy cicerói idézettel már megdöntötte? Az ilyen közkeletű tényt. a melyet az irodalomtörténet is elfogadott (pl. Csengeri, Egyet. irod. tört. II. k. 55. l.: A köztársasági formák látszólagos fenntartása mellett megkezdődik a monarchia), sokkal nagyobb apparátussal lehet csak megczáfolni. Addig csak megokolatlan állítások maradnak a szerző ezen és ehhez hasonló ítéletei. «Róma köztársasági tradíciói... még a mai napig is táplálják azon forrongó nyugtalanságot, melyben a nagy orosz birodalom sorvad.» (14. l.) Úgy hangzik ez a kijelentés, mintha újkori államfilozofia, szocializmus stb. nem is volna. Az értekezés második, nagyobbik fele, Horatius és Vergilius költészetének jellemzése, jobban sikerült Horatius ismertetésénél kifejti, hogy költeményeiben nem nyilvánul egységes életfelfogás. «A csillogva ragyogó strófák egyrészt azt a fönséges filozófiát tükrözik vissza, melynek forrása a tradíciókban gyökerező hazafiúi erény, másrészt azt a többé-kevésbé egészséges és józan, de mindig derűs életbölcseletet, mely az átszármazott artisztikus felfogásban és az egykorú szokásokban találja eredetét» — mondja szerzőnk. Vergiliusnak meg különösen Aeneisével foglalkozik bővebben s úgy látja, hogy Vergilius Aeneasban a szentet, a vallási kultuszok megalapítóját akarta feltüntetni; hogy az Aeneisnek — mint Némethy G. kifejtette — dinasztikus és nemzeti céljai is voltak, erről alig emlékezik meg. Azonban ebben a második részben is találhatók ilyen kijelentések: «Gigászi, sokkal hatalmasabb volt a költemény conceptiója (t. i. az Aeneisé) az Iliasénál, miként Róma politikai s magánéletének minden ténye nagyobb volt a görögökénél.» (?) «Vergilius maga mögött hagyván Homerost, fölülmulja Dantet.» (40. l.)

Stílusa sem kifogástalan, hasonlatai merészek. Horatius neki «az antik Wilde», máskor «az életnek a hercege». Lássunk egy pár mondatot. «Hor. költészete mintha leszögezni akarná ennek a nyugalmas, gyönyörteljes, mégis végzetszerű stagnálásnak rettenetes ígézetét, a mely a gondolkozásnak és érzésnek állandó bizonytalanságából született s a könnyeknek szembetoluló ködével s szürke melancholiával borítja be e kor pszichológiai drámáját.» (25. l.) «Ekkor épen életének napsugaras delén volt, egyéniségének teljes kifejlődésében, a melyben a szépség finom ösztöne symphonikus alaphangulatot teremtett és állandósított.» (23. l.) Nem tudjuk, mi az a «demoralizált illúzió», «a megszokás lethargiája», «a megmeztelenített lélek» (19. l.) stb. — Programértekezésben, a melyet a tanulók is forgatnak, nem szabad annyi idegen szót használni, mint szerzőnk teszi: ezzel még nehézkesebbé válik stílusa.

(Kaposvár.)

BOTÁR IMRE.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XXXIII. KÖZGYŰLÉSE

1908. január 11-én.

I. Titkári jelentés.

Tisztelt Közgyűlés!

A Budapesti Philologiai Társaság az elmúlt 1907. évben igen élénk tevékenységet fejtett ki. Összesen 17 felolvasást tartott — 8 ülést a választmányja. És pedig felolvastak: Az évet megnyitó közgyűlésen, jan. 12-én, *Hornyánszky Gyula* tagtársunk «Totemistikus nyomok a görög történetben» cz. nagyobb szabású tanulmányából egy általánosabb érdekű részt; febr. hó 13-án *Némethy Géza* «A Ciris-kérdéshez», *Darkó Jenő* «A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi kútfőkben», *Vári Rezső* «Adalék Bíborbanszületett Konstantinos császár történeti encyklopædiájához» czímen; márcz. hó 13-án *Vértessy Jenő* Szigligeti, *Zlinszky Aladár* Toldi czímű tanulmányát mutatta be; ápr. hó 10-én *Garda Samu* Schiller Orleansi Szűzének új fordítását olvasta fel, *Szigetvári Iván* Ferdinand Brunetiere-ről emlékezett meg; máj. hó 8-án *Láng Nándor* bemutatta *Récsey Viktor*-nak «Herculaneum nemzetközi felásatásának kérdése» czímű tájékoztató közleményét, *Kallós Ede* pedig «Philologiai analógiákról és párhuzamokról» értekezett; okt. hó 7-én a régi országház nagytermében *Füvényi Gábor* a Forum Romanum-on végzett újabb ásatásokat ismertette, *Láng Nándor* a mykenæi és minosi kultúra emlékeit, mindkét előadó vetített képek kíséretében, nagyszámú közönség jelenlétében; nov. 13-án *Szigeti Gyula* Classica-philológiánk és az Egyetemes Philologiai Közlöny czímen adta elő javaslatait, *Vári Rezső* Görög szövegekhez fűzött megjegyzéseket, *Szigetvári Iván* egy új könyvet ismertetett Voltaire-ről; végre decz. 11-én Császár Elemér felolvasta *Czeizel János*nak «Kazinczy Ferencz hatása Erdély irodalmi viszonyaira» czímű értekezését, *Vikár Béla* pedig mutatványokat közölt Kalevala-fordításából. Ez értekezések, ill. felolvasások nagyobb része az Egyet. Phil. Közlönyben látott vagy fog látni napvilágot. A Választmány ülésein a Társaság anyagi helyzete, kisebbrendű folyó ügyek s a Görög-magyar szótár dolga kerültek szóba s tettek vita és megbeszélés tárgyát. Miut örömdetes hírt hozom a t. Közgyűlés tudomására, hogy ebben az elmúlt évben léptünk először a minisztériumi subventio élvezetébe, — alakítottuk meg a jelenleg 33 köt. és 1 f.-ből álló könyvtárt, melynek 1907 nov. hó 13-án lezárt állományáról a Közlöny múlt évi deczemberi füzetének 973. lapján olvashatjuk a tájékoztató kimutatást, s jutottunk *Császár Elemér* és

Némethy Géza tagtársaink szíves jóvoltából egy-egy 200 koronás alapítványhoz. Végre a Választmány az első titkár kezdeményezésére a Főv. Közmunkák Tanácsánál kieszközölte, hogy néhai *Ábel Jenő* nagy-névű philologusunk emlékére Budapesten az I. kerületben utcát kereszteltek el.

Az Egyet. Philologiai Közlöny az 1907. évvel XXXI. évfolyamába lépett. 84 munkatársa gyarapította dolgozataival, melyek között 12 a classica-philologia és mellékágainak a körébe vágott, 14 a modern philológiába. A hazai művek bírálati rovatában 30 munkát ismertettek, a Külföldi Irodalom-ében 52-t, a Philologiai Programm-értekezések-ében 19-et, nem szólva a Vegyesek rovatáról, mely változatosan szerkesztett, gazdag tartalmánál fogva állandóan sokak érdeklődésére tartott számot s nem egyszer szintén rövidebb bírálat és ismertetés számára tárta fel kapuit. Bizonyos, hogy a philologia minden ágára egyformán Közlönyünk nem terjeszkedett ki, tudományunk nagymérvű haladásáról nem tájékoztatott úgy, a hogy azt egy folyóirattól várniók, mely azt a büszke jelzőt viseli homlokán, hogy «Egyetemes», de azzal az aránylag csekély ívszámmal, melyet számára anyagi eszközeink relatív elégtelensége kiszabott — s figyelembe véve azt, hogy még mindig nem állanak rendelkezésére a kívánt számú és irányú munkatársak — minden tekintetben nem felelhetett meg rendeltetésének s tudományos előrehaladásunknál fogva a természetszerűleg fokozódó igényeknek. Ezt a szerkesztők kétségkívül legjobban tudják és érzik; de segíteni sem ők nem tudnak, sem mi nem tudunk, anyagi és szellemi tőkénk elégtelensége tudatában. Előnyösen különbözik a tavalyi évfolyam az előzőktől abban, hogy első ízben nyújt kellő szakértelemre valló, minden méltányos követelményt kielégítő indexet; ha a Közlöny ilyet a következő évfolyamokhoz is mindig ad, a szerkesztők megkímélik a Társaságot attól, hogy valamikor később egy újabb költséges Tárgymutatóra kelljen fáradságot és pénzt fordítani.

Tagjaink és előfizetőink száma az 1906. év végén 849 volt, az 1907. év végén 840. Tavalyi jelentésemben mindenekelőtt azon súlyos veszteségeket panasztam fel, melyeket az acerba mors kaszája vágott sorainkban. Ebben az elmúlt esztendőben valamivel kíméletesebb volt a halál, de azért a fájdalom érzéseitől teljesen menten nem maradtunk. Elragadta sorainkból *Nátajalussy Kornél* főigazgatót, *Ferenczy István* igazgatót, r. tagjainkat, s *Hartel Vilmos* tiszteleti tagot. Közöttük az első 1881 óta volt Társaságunk rendes, ill. vidéki választmányi tagja; Közlönyünket ugyan közleménynyel nem gazdagította, de azért — tudjuk — a klasszikus és történeti tanulmányoknak meleg barátját veszítettük el benne. *Ferenczy Istvánt* 1898 óta számlálhattuk tagjaink közé. Viszont *Hartel Vilmos*sal egy még 1894-ben vá-

lasztott tiszteleti tagunk dőlt sírba. Mindig érdeklődéssel viseltetett hazai philológiánk állapota iránt, mi kivált az 1893-ki emlékezetes bécsi kongresszus alkalmával nyert kifejezést. Társaságunk tiszteletbeli elnökéhez baráti kötelékek csatolták, tagjaink között nem egy volt szeretett tanára elvesztét gyászolja halálával. A ki az ő előkelő, finom modorát, választékos előadását élvezhette, a philologia külömböző tudományágaiban tanúsított otthonosságából egész életére kiható szellemi hasznót meríthetett, kegyelettel gondol majd vissza rája s tisztelettel fogja emlegetni ezt a hazájában, Ausztriában, különösen nagyrabecsült nevet. Ott a Lajtán túl mint közoktatásügyi miniszter sokat tett az egyetemnek fejlesztése érdekében, mint Curtius Gy. Görög iskolai nyelvtanának átdolgozója a középiskolai görög oktatásnak megszilárdítása érdekében is. «Studien zum attischen Staatsrecht und Urkundenwesen» és «Homerische Studien» cz. tanulmányaival előkelő helyet biztosított magának tudománya történetében, a valamikor Seidl és Bonitztól megalapított Zeitschrift für die österr. Gymnasien szerkesztésével s az ennek supplementumául szolgáló Wiener Studien-nek a megindításával hatalmas lökést adott tudományunk művelésének Ausztriában, hol a kiváló férfiú emléke egyhamar feledségbe merülni nem fog. Nyugodjanak elhalt tagtársaink sírjokban békéségesen.

De a mit tavaly különösen hangsúlyoztam, hogy fuvalom fú át a berkeken — az ideális lelkesedést a lelkekben dermesztő fuvalom, azt ez idétt, fájdalom, továbbra is hangoztathatom. Aránylag igen sok a kilépő és kilépni szándékozó, a tagdíjak felette hátralékosan folynak be, noha ernyedetlen pénztárosunk a tagdíjak behajtásában szüntelen erőfeszítéseket tesz; a deczemberi füzet nyomtatási költségeit már nem tudtuk kifizetni, a még deczemberben Pécsy Bélának megszavazott Reményi-díjat csak késedelmesen tudjuk rendeltetési helyére juttatni. A fiatalságot most sem igen látjuk felolvasó üléseinken; vajjon kishitűség a philologia jövőjében tartja-e őket üléseinktől távol? Igaz, a közhangulat — a velünk szemben mesterségesen teremtetett közhangulat — nem kedvez a philologiai studiumoknak; szíftogató tényezőire nem is kell különösebben rámutatnom. Aránylag sok közéletünkben a philologus aposztata; a fiatalon kezünkbe ragadott zászlóval a bércz fokára fáradságosabban jutunk el, mint másutt, mint a régi jó időkben, midőn még simább volt az út és sok az analfabéta. Bizony merem hangoztatni: a viszonyok józan mérlegelése még nem egy talentumos ifjút fog oly tudománymezőre csalogatni, melyről ma nemcsak, hogy nem sejtí, hogy annak valaha szorgos művelője lesz, hanem a melyhez talán még hivatottsága is kétes. Nincsenek ellenzők szemünkön! Látjuk, hogy néha az ú. n. érvényesüléshez elég az idegen munkák szorgalmas kivonatolása, tetézve egy kis irodalmi homicidiummal:

Sívár tehát a helyzet és sokak számára sívár a jövő: a mai kor mind önérzetes, mind számító gyermeke százszor is meg fogja gondolni, míg egy tövises és rögös pályán bizonytalan úton nekivág.

Nekünk, tisztelt Társaság, mindenha kötelességünk lesz küzdeni a tudományos életünkben fel-felburjánzó opportunizmus, ellenséges irodalmi áramlatok és az egyetértő működést lehetetlenné tevő személyes torzsalkodások ellen, valamíg csak ezek sorainkat gyöngítik; *anyagilag megerősödni, szellemi téren buzdítani és alkotni* — ezekben a követelésekben találjuk meg tömörülésünk célját, nemes versenységünk legszebb gyümölcseit!

Ezzel a hő óhajtasommal végzem, és kérem jelentésem szíves tudomásul vételét.

VÁRI REZSŐ.

II. A pénztárvizsgáló-bizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

Alulírtak, mint a Budapesti Philologiai Társaság választmányától kiküldött pénztárvizsgáló bizottság tagjai, f. évi január hó 6-ikán délután a pénztáros lakásán megbízásunkat teljesítettük, s van szerencsénk eljárásunk eredményéről a következő három számadást bemutatni:

A) alatt előterjesztjük a Társaság 1907. évi zárószámadását, szembeállítván a múlt évi előirányzatot az elért eredménnyel. Bevételeül előirányoztatott 11,558·68 K, tényleg befolyt 12,091·46 K, vagyis a bevételi eredmény látszólag 532·78 K-val kedvezőbb az előirányzatnál. Azért mondjuk csak látszólag kedvezőbbnek, mert ha a 615 K elő nem irányzott idegen pénzbevételt leítjük, a bevételből csak 11,476·46 K bevételi eredmény marad, és ez már 82·22 K-val kevesebb az előirányzatnál. Ez a kedvezőtlen eredmény a tagdíjfizetésnél jelentkezett hanyatlás következménye. Kiadásul 11,558·68 K volt előirányozva, kiadásunk 11,583·35 K-ra rügött, de ha ebből a kiadásból is levonjuk a 615 K idegen pénzt, 10,968·35 K tényleges kiadás marad, mely az előirányzattal szemben 590·33 K-val kevesebb. Ez a kevesebb kiadás azonban a jelen esetben épenséggel nem mondható kedvező eredménynek, mert oka az, hogy a Közlöny 10. füzetének előirányzott nyomdai és a papirkereskedőnek szintén előirányzott bolti számláját a kedvezőtlen bevételi eredmény és a nyomdai áraknak 1907 folyamán kétszer történt emelkedése miatt nem lehetett kifizetni. Ugyanis a 12,091·46 K összes bevételből levonván a 11,583·35 K összes kiadást, Társaságunk az év végén csak 508·11 K készpénzzel rendelkezett, melyből az említett két számlának 706·23 K-ra rügő összegét a pénztárnok nem tudta kiegyenlíteni.

B) alatt előterjesztjük Társaságunk 1907. évi vagyonmérlegét, mely 7650·84 K vagyonnal szemben 760·23 K terhet tüntet föl. A Társaság tiszta vagyona e szerint 6890·61 K. Midőn e pontnál egyfelől örömmel állapítottuk meg, hogy az alapítványok összege 1907 folyamán 548 K-val növekedett, másfelől aggodalommal láttuk a pénztárnok hátralék-kimutatásából, hogy az 1906. évi 92 hátralékkal és

Melléklet a pénztárvizsgáló bizottságnak 1908. évi január hó 6-án kelt jelentéséhez.

4) A Budapesti Philologiai Társaság 1907. évi zárószámadása.

Idő: 1907 január 1-től december 31-ig. Pénztárkönyv: 144. lap 1. tételeitől 233. lap 1128. tételéig.

B e v é t e l				K i a d á s			
Rovat		Előirányzat		Rovat		Előirányzat	
		kör.	áll.			kör.	áll.
		Eredmény				Eredmény	
		kör.	áll.			kör.	áll.
1	Pénzmaradvány	177	68	1	A Közlöny 1-10. füzetéért	5,368	68
2	Előfizetés 1907-re	2,400	—	2	Székiutlási költségek	520	—
3	Bendes tagdíj 1907-re	4,610	—	3	Cémszajlagokért	126	—
4	Bendkívüli tagdíj 1907-re	400	—	4	Írói tiszteletdíjak	2,454	—
5	Bendes tagdíjhátralék	523	—	5	Szerkesztőknek	920	—
6	Bendkívüli tagdíjhátralék	84	—	6	Pénztárnoknak	1,000	—
7	A Közlöny eladásából	48	—	7	Szolgáknak	50	—
8	Kamatok	216	—	8	Irodai költségek	660	—
9	A M. Tud. Akadémia segélye	2,000	—	9	Egyéb nyomtatványok	210	—
10	A vall. és közokt. min. segélye	1,000	—	10	Különféle kiadások	50	—
11	Különféle bevételek	100	—	11	A társaság könyvtára	200	—
12	Idégen pénzek	—	—	12	Idégen pénzek	—	—
Összesen		11,558	68	Összesen		11,558	68
		12,091				11,583	
		46				35	

A megvizsgált pénztárkönyvvel és a számadási okmányokkal mindenben megegyezőnek találunk.
Budapest, 1908. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Dr. Gedeon Alajos,
biz. tag.

Dr. Gyulai Ágost,
biz. elnök.

Lucze József,
biz. tag.

B) A Budapesti Philologiai Társaság 1907. évi vagyonmérlege.

Rovat	V a g y o n	kor.	fill.	Rovat	T e h e r	kor.	fill.
1	Pénzmaradvány --- --- ---	580	11	1	Franklin-Társulatnak a 10. füzetért ---	742	05
2	Alapítvány: 5,000 k. n. é. koronajáradék	4,802	20	2	Özv. Érczhegyi Ferencznének ---	18	18
3	„ készpénzben --- --- ---	66	33				
4	Tagdíjhátralékok --- --- ---	1,343	40				
5	Előfizetési pénzhátralékok --- --- ---	60	—				
6	A Közlöny rakatári készlete --- --- ---	600	—				
7	a) Az irodai felszerelés értéke --- K 50.— b) A Társaság könyvtárának ért. „ 220.80	270	80				
	Összesen --- --- ---	7,650	84		Összesen --- --- ---	760	23

A könyvekkel és a számadási okmányokkal mindenben megegyezőnek találtuk.

Budapest, 1908. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Dr. Gedeon Alajos,
biz. tag.

Dr. Gyulai Agost,
biz. elnök.

Incze József,
biz. tag.

C) A Budapesti Philologiai Társaság 1908. évi költségelőirányzata.

B e v é t e l			K i a d á s		
Rovat	kor.	fill.	Rovat	kor.	fill.
1 Pénzmaradvány	508	11	1 A Közlöny 1907. évi 10. füz. nyomdai költs.	696	25
2 Előfizetés 1908-ra	2,400	—	2 A Közlöny 1908. évi nyomdai költs. (50 lv)	5,355	50
3 Rendes tagdíj 1908-ra	4,500	—	3 Szétnyomtatási költségek (1907: 10 füzet és 1908: 1—10 füzet)	458	—
4 Rendkívüli tagdíj 1908-ra	320	—	4 Országalagokért	126	—
5 Rendes tagdíjhátralék	800	—	5 Írói tiszteletdíjak (venkint à 48 K (49 lv)	2,352	—
6 Rendkívüli tagdíjhátralék	100	—	6 Szerkesztőknek	1,000	—
7 A Közlöny eladásából	60	—	7 Pénzárnyokoknak	1,000	—
8 Kamatok	240	—	8 Szolgálatnak	60	—
9 A M. T. Akadémia segélye	2,000	—	9 Irodai költségek	570	—
10 A vállas és közoktatásügyi min. segélye	1,000	—	10 Egyéb nyomtatványok	190	—
11 Külföldi bevételek	190	—	11 Külföldi kiadások	50	—
Összesen	12,068	11	12 A Társaság könyvtárára és folyóirataira	200	—
			Összesen	12,057	75

Budapest, 1908. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Dr. Gedeon Alajos,

biz. tag.

Dr. Gyulai Ágost,

biz. elnök.

Incze József,

biz. tag.

1000·50 K hátralékkal szemben 1907 végén 125 hátralékos 1403·40 K tagdíjhátralékkal tartozik. Az eziránt megkérdezett pénztárnok szerint ez a nagy hanyatlás az általános gazdasági helyzettel volna magyarázható és szerintem jelenleg a többi társaság is hasonló körülmények között van. Végül még megjegyezzük a vagyonmérlegre vonatkozólag, hogy abba a Társaság könyvtárának értékét is fölveendőnek tartottuk.

C) alatt bemutatjuk az 1908. évi költségvetést 12,068·11 K bevételről és 12,057·75 K kiadásról. A költségvetés ez adatok szerint 10·36 K maradvánnyal záródik. E látszólagos egyensúlyt azonban csak a bevételeknek a legnagyobb jóakarattal való előirányzásával érték el s mögötte — sajnálattal jelentjük — Társaságunk anyagi hanyatlásának képe rejlik. Anyagi viszonyaink rosszabbra fordulását jellemzi, hogy Közlönyünk 1907. évi 10. füzetének nyomdai és szétküldési költségeit elegendő pénzkészlet híján a pénztáros mindeddig ki nem fizethette s e tétel az 1908. évi költségvetés első kiadási tételül volt felveendő. Együttal megjegyezzük, hogy e kedvezőtlen anyagi jövőnek okát főképen a nyomdai árak 20%-os megrágulásában és tagjaink számának állandó csökkenésében kell megállapítanunk. E kedvezőtlen anyagi viszonyokhoz képest tehát kénytelenek vagyunk a t. Társaság jóváhagyó elhatározását kérni ahhoz az indítványunkhoz, hogy a Közlöny terjedelme a jelenlegi 55 ívről — legalább egyelőre — ismét 50 ívre szállíttassék le. Reméljük, hogy e megszorításnak legalább egyelőre való alkalmazásával megőrizzük Társaságunk annyira fontos anyagi egyensúlyát.

A bizottság egyébként a pénztári ügyvitelt és értékeket ezúttal is mintaszerű rendben találta s indítványozza, hogy a t. Közgyűlés Cserhalmi Samu pénztárnok úrnak példás buzgóságáért elismerése és köszönete nyilvánításával adja meg a felmentést.

Budapest, 1908. jan. 6.

GEDEON ALAJOS

GYULAI ÁGOST

INCZE JÓZSEF

a számvizsgáló bizottság tagjai.

III. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaság választmányának 1908. januárius 11-én, az évi közgyűlést megelőző üléséről.

Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Vári első titkár, Császár és Láng szerkesztők, Bermüller, Cserép, Darkó, Gedeon, Gom-bocz, Gyulai, Hornyánszky, Incze, Karl, Katona, Kempf, Kuzsinszky, Melich, Némethy, Papp, Székely, Szinnyei, Váczy, Wirth vál. tagok és Bleyer mint jegyző.

1. Társaságunk alapító tagjai közé újabban Pecz Vilmos és Schmidt József vál. tagok léptek; az ily módon befolyt 400 K-val együtt az alapítványok összege 5153·53 K, melyből 4802·20 K érték-papírban, 351·33 K pedig a postatakarékpénztárban van elhelyezve.

2. Új rendes tagok 1908-tól: dr. Kepes Ilona budapesti tanár (aj. Hoffmann), dr. Mezey Sándor kolozsvári tanár (aj. Láng), dr. Jámor György, Hanzsáros Bálint és Vinkler József budapesti tanárok (aj. Katona), főtiszt. Korponay István m. k. Ferencz József-intézeti nevelő tanár (aj. Katona); új rendkívüli tag 1908-tól: Reichard Piroska és Alszeghy Zsolt budapesti tanárjelöltek (aj. Császár).

3. A pénztárvizsgáló bizottságnak a közgyűlés elé terjesztendő jelentését és indítványát (1. a közgyűlés jegyzőkönyvét) a választmány a maga részéről is tudomásul veszi és a pénztárosnak, buzgó működésének legteljesebb elismerése mellett, a fölmentvényt megadja.

4. A választmány a görög-magyar szótár ügyében való javaslat-tételre bizottságot küldött ki, melynek Hegedüs István elnöklete alatt tagjai: Gyomlay Gyula, Hornyánszky Gyula, Incze József, Kuzsinszky Bálint, Láng Nándor, Pruzsinszky János és Schmidt József.

5. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

IV. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaságnak 1908. évi január 11-én tartott XXXIII. rendes közgyűléséről.

Elnök: Heinrich Gusztáv.

Jegyző: Vári Rezső.

Jelen voltak: Hegedüs István alelnök, Bleyer Jakab második titkár, Császár Elemér és Láng Nándor szerkesztők, Alexics György, Badics Ferencz, Bajza József, Bán Aladár, Bermüller Ferencz, Binder Jenő, Cserép József, Darkó Jenő, Dittrich Vilmos, Erdélyi Lajos, Finály Gábor, Förster Aurél, Friml Aladár, Gedeon Alajos, Geréb József, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Gyulai Ágost, Hegedüs Béla, Hellebrant Árpád, Hoffmann Frigyes, Horger Antal, Hornyánszky Gyula, Horváth János, Incze József, Isoz de Château d'Oex Emilián, Jacobi Károly, Jámbor György, Kallós Ede, Karenovics József, Karl Lajos, Katona Lajos, Kempf József, Kuzsinszky Bálint, László Béla, Máthé György, Melich János, Miklós Elemér, Némethy Géza, Pápay József, Papp Ferencz, Pécsy Béla, Perapatits István, Prónai Antal, Schuster Alfréd, Siegescu József, Szeremley Császár Lóránt, Székely István, ifj. Szinnyi József, Szkunzevics Kornél, Tolnai Vilmos, Várdai Béla, Váczy János, Vértessy Jenő, Viszota Gyula, Wirth Gyula, Weszely Ödön (63) és Wichmann György mint külföldi vendég.

1. Elnök megnyitja a közgyűlést és fölkéri *Némethy Gézát* előadása megtartására. Némethy engedelmet kér, hogy előadását latin nyelven tarthassa meg, mit megkapván, «Vergilius dormitans» czímen értekezik.

2. *Bajza József* emlékbeszédet mond Bajza Józsefről az író halálának félszázados évfordulója alkalmából.

3. *Vári Rezső* az EPhK. 146. s k. lapjain közölt titkári jelentését olvassa fel, mely tudomásul szolgál.

4. *Gyulai Ágost* előterjeszti a pénztárvizsgáló bizottság jelentését a Társaság 1907. évi bevételeiről, kiadásairól és vagyonomérlegéről, továbbá az 1908. évi költségeloirányzatról. A közgyűlés a jelentést a benne foglalt indítványnyal együtt elfogadja és Cserhalmi Samu pénztárosnak az 1907. évre a fölmentvényt megadja.

5. Elnök indítványára a közgyűlés szavazatszedő bizottságot küld ki s e bizottság tagjainak Viszota Gyulát, Dittrich Vilmost és Vértessy Jenőt választja meg. A szavazatszedő bizottság a szavazatok összegyűjtése után a melléktérembe vonul s a szavazatokat megszámlálja.

6. Viszota Gyula kihirdeti a szavazás eredményét, melynek értelmében 53 szavazatot adtak be. Egyhangúlag megválasztott a Tár-

saság elnökévé Heinrich Gusztáv. Alelnök lett 52 szavazattal Hegedüs Istvan, egy szavazatot kapott Pecz Vilmos. Első titkár lett 52 szavazattal Vári Rezső, egy szavazatot nyert Hornyánszky Gyula. Második titkárnak egyhangúlag Bleyer Jakabot választotta meg a közgyűlés, pénztárosnak Cserhalmi Samut. Budapesti választmányi tagok lettek: Bermüller Ferencz (53), Binder Jenő (53), Cserép József (53), Darkó Jenő (53), Fináczy Ernő (52), Finály Gábor (53), Gedeon Alajos (53), Gombocz Zoltán (52), Gyulai Ágost (53). Hornyánszky Gyula (53), Incze József (53), Katona Lajos (52), Kempf József (53), Kuzsinszky Bálint (53), Maywald József (53), Melich János (53), Négyesy László (53), Némethy Géza (53), Papp Ferencz (53), Pecz Vilmos (53), Petz Gedeon (53), Pruzsinszky János (52), Riedl Frigyes (53), Schmidt József (53), Simonyi Zsigmond (50), Székely István (53), ifj. Szinnyei József (53), Váczy János (53), Wirth Gyula (53), Zlinszky Aladár (53). Három szavazatot kapott Viszota Gyula, kettőt Badics Ferencz. — Vidéki választmányi tagok lettek: Bászel Aurél (53), Bódiss Jusztin (52), Boros Gábor (52), Burány Gergely (53), Burián János (53), Csengeri János (53), Dézsi Lajos (53), Dombi Márk (51), Dóczy Imre (53), Erdélyi Károly (53), Erdélyi Pál (53), Giesswein Sándor (53), Haraszti Gyula (52), Horváth Balázs (53), Incze Béni (53), Kacskovics Kálmán (53), Kanyaró Ferencz (53), Kardos Albert (51), Karl Lajos (53), Pauler Ákos (53), Pirchala Imre (53), R. Prikkel Marián (52), Pröhle Vilmos (53), Schmidt Henrik (52), Spitkó Lajos (53), Szamosi János (53), Victorisz József (53), Werner Adolf (53), Zoltvány Irén (53), Zsoldos Benő (53). Hét szavazatot kapott még Czeizel János és egyet Récsey Viktor.

Több tárgy nem lévén, a közgyűlés véget ér.

VEGYESEK.

— Mesék és parabolák. Igen ügyes és hasznos könyvet szerkesztett Theodor Etzel: *Fabeln und Parabeln der Weltliteratur*, Leipzig, 1907, 478 l. Ára 1.80 M. Érdekes és gazdag anthologia, melynek az iskola is nagy hasznát veheti. A kötet öt részre oszlik: I. Kelet (Játaka, Pancsantana, Hitopadesa, Kalilah és Dimna vagy Bidpai meséi, Lokmán, Saadí); II. Az Aesopus-féle állatmese (Aesopus, Babrios, Phædrus, Avianus, Romulus); III. Németország (a XIII. századi Strickertől a jelenkorig: Hans Heinz Ewers, Theodor Etzel és Fr. Werner von Oestéren az utolsó költők); IV. a többi európai népek (spanyolok, olaszok, francziák, angolok és oroszok); V. Afrika és Ázsia (a jelenkori ú. n. természetnépek népköltészetéből). Minden részt rövid tájékoztató bevezetés előz meg, mely a lényeges dolgokra szorítkozva jó áttekintést nyújt. Legterjedelmesebb, a kötet háromnegyede, a III. rész, a német mese, 84—392. l., a mit nem lehet egészen rosszolni, noha itt igen sok közismert vagy jelentéktelen termékkel találkozunk az olvasó, a ki bizonyára épen a kevésbbé vagy teljesen ismeretlen vidékekről óhajtana bővebb fölvilágosítást és több

mutatványt. Hogy mi magyarok e gyűjtemény számára sem létezünk, már alig meglepő. De hiszen csehek, finnek, portugallok, oláhok stb. sem szerepelnek. Szerző e hézagot a 397. lapon a következő megjegyzéssel igazolja: «Európa többi, ez áttekintésben nem említett államaiba is bevonult az állatmese és mindenütt szép gyümölcsöket termelt; de kiemelkedő jelentőségre e népeknél egyetlen meseköltő sem fejtett, úgy hogy gyűjteményemben mellőzhetőnek véltem.» Ez persze fölfogás dolga, hisz talán ép e kevésbbé ismerteket lehetett vagy kellett volna néhány jellemző darabbal bemutatni. Föltűnő a hébereknek és főleg az új testámentomnak, melyben annyi a remek parabola, teljes mellőzése; a parabola általában kevésbbé érvényesül. Az egész kötet örvendetes és tanulságos munka, mely a legjobb ajánlásra méltó. Szép is, olesó is. h.

— Kisfaludy Sándor kiadatlan levele nejéhez, mely legújabbán az Akadémia birtokába került:

Pápa Július 18-dikán 1809.

Édes Kedvesem!

Fegyvernyugvás kötetett a' hadakozó felek között egy hónapra. A' mi Főkvártélyunk Pápára jött, és alkalmasint az egész idő alatt itt marad. Engem mára tegnap előtt ide küldött a' Főherczeg. — Édes Rózim! látogass meg! jőjj el mennél hamarább. A' Gyurinak, tudom, úgy is el kell jönni a' Nádorispányt beneventálni, tehát jőjj el vele. Jőjjön el a' Józsi is, az egész Insurrectionális lovasságot itt egygyütt látni. Zala vármegye Nyitrában vagyon. — Ha a' fegyvernyugvás egy hónapig tart, haza is nézhetsz Sűmege. Csakhogy a' békességig minden butyorostúl haza ne menny. — Vagy a' Gyuri, vagy a' Bódi, vagy a' Prior, vagy a' Takács elhoznak. Magad férjfiú nélkül ne járj, mert sok szállongó katonaság van az útakon. Én a' Barczánál vagyok szállva. — Sok elveszett Koromkónál — de most még több oda vész! — A' Császárt is várjuk. Jőjj el mennél hamarább, és hozz veled a' jobb ruháidból valamit. Csókollak benneteket. Adieu!

Sándor.

A levél a költőnek 44. levele után (Angyal Dávid kiadása, VIII. 208. l.) sorakozik, mely Komáromban 1809. júl. 14. kelt és melyben már jelzi, hogy «itt az a hír vagyon», hogy «fegyvernyugvás lenne kötvé». A következő levelekből kitűnik, hogy Róza nem sietett férjéhez, de a szept. 15-én kelt levél már e szavakkal kezdődik: «Mintha csak álmodtam volna, hogy láttalak, öleltelek», úgy látszik Veszprémben. h.

— Iréne modern földolgozásban. A költői tárgyak vándorlása az összehasonlító irodalomtörténet legérdekesebb fejezetei közé tartozik. Hol szájról-szájra szállanak, hol azonos gondolatok egyszerre több helyen bukkannak föl, mutatván az emberi lélek rokonságát. Nem kevésbbé érdekes része e tárgynak, hogy a nagy történelmi események miként ihletik meg a különböző írók és különböző nemzetek lelkét.

Kisfaludy Károly *Iréne* cz. tragédiájának forrása tudvalévóképen Bolyai Farkas *Mohamedje* volt. Bolyai Mikestől vette, ki Törökországi le-

veleiben meséli el a történeti anekdotát. A szép Iréne tragikus sorsa közismert volt. A történet nagyon is magán viseli az anekdotaszerűség bélyegét s minden valószínűség szerint koholmány, bár olyan komoly történetíró is, mint Teleki József, valónak fogadja el nagy munkájában. A történet származását és vándorlását elmondja Heinrich Gusztáv *Kisfaludy Károly Irénéjének tárgyáról* cz. értekezésében. (Budapesti Szemle 1881.) Első, a ki emlékezik felőle, Theodoros Spanduginus görög szerzetes *De origine et moribus Turcorum* cz. munkájában. A török históriák akkoriban igen divatosak voltak. Olasz és francia novellák készültek Irénéről. Heinrich több feldolgozást említ és részletesen foglalkozik Ayrrer Jakab német író drámájával. — Heinrich cikkéhez csatlakozik Bakonyi Emil adaléka (Egyetemes Philologiai Közlöny 1888.), mely őt angol, négy francia és egy olasz drámai feldolgozását említi. Szóval, voltak elegenden, a kik e történetet tollukra vették Bolyai és Kisfaludy előtt is.

Jelen esetben egy egészen modern feldolgozást sorolunk az előbbiekhöz. Ez Coppée költői elbeszélése: *La tête de la sultane*. Megjelent *Les récits et les élégies* cz. kötetében (Paris, 1878). Coppée némi változtatást tett a történeten. Nála nem Bizáncz eleste után, hanem előtt történik a dolog. Teljesen Mohamedet állítja előtérbe; itt Irénének neve sincs, csak a szép kékszemű epirusi rabléányról van szó. Mohamed csak Bizánczra gondol, de elégedetlen seregével, melyet a hosszas béke megrontott és csak ajándékokat követel. Bosszusan elzárkózik háremébe s szép rabnőjével mulatozik. A sereg ekkor zúgni kezd és szidja Mohamed pulyaságát. Khalil pasa, a nagyvezér (Kisfaludy Hali basája) hírül adja a szultánnak, hogy a sereg lázong és őt kívánja látni. A szultán hidegen fölkél, kimegy a sereg elé s rettentő hangon kérdi: mit akarnak? Egy vén, harczedzett bajnok előadja a sereg panaszát a padisáh ellen. A nagyúr megvető haraggal válaszol neki s fölmutatja a rabnő levágott véres fejét, melyet a szerezsen eunuch zsákban hozott mögötte. A sereg le van fegyverezve s vad lelkesedéssel kész újra föltétlenül követni Mohamedet.

A kis költői elbeszélés Coppée legjobb ilyenmű munkái közé tartozik. Néhány erős vonással sokkal hatalmasabban jellemzi a keleti nagyurat (ha nem is éppen a történelmi, de a köztudatban élő II. Mohammedet), mint Bolyai vagy Kisfaludy, kik annyira ellágyították a szultán alakját. Coppée szultánja igazán tipikusan keleti, a mint nagyvezérét hallgatja s mosolyog a rabszolgaleányra, kinek a másik perczben fejét fogja vésztetni. Az utolsó jelenet meg, mikor a lenyugvó nap véres sugarait az ujjongó török seregére veti s Mohamed így szól a nagyvezérhez: «Most már beveszik nekem Bizánczot!» — valóban hugói színekkel van festve.

Erdemes megemlíteni, hogy Coppée e költeményében említi Hunyadi nevét is. Annak az érdeklődésnek tulajdoníthatjuk, melylyel a francia költő irántunk viseltetik s melynek több költeményében is hangot adott.

(Budapest.)

VÉRTESY JENŐ.

— Ad Hom. II. I. 191. Az EphK. 1908. évf. 1. lapján Vári Rezső az Ilias I. énekének 189—192. sorait tárgyalja; czikke mind a szerző személyénél, mind tárgyának általános érdekű voltánál fogva bizonyára szélesebb körben keltett érdeklődést. Ily érdeklődésből fakadtak a következő fejtegetések is, a melyeknek czélja kimutatni, hogy noha Várinak a régebbi magyarázatokra vonatkozó kifogásai sok tekintetben megokoltak, az ő javaslata ellen is súlyos érvek hozhatók fel.

A τοὺς μὲν ἀναστήσειεν szavak eddigi magyarázatai nem adtak megnyugtató felvilágosítást arra vonatkozólag, hogy miért vonja be Achilleus tépelődései körébe a gyűlés tagjait. Ameis-Hentze magyarázata helyesbítésre és kiegészítésre szorul, különben félreértésre ad alkalmat s jóformán egybeolvad a Fæsi-Frankeék magyarázatával, a mely, azt hiszem, leginkább tekinthető a mai nap uralkodó felfogásnak, s a melynek néhány nevezetesebb képviselőjét itt meg akarom szólaltatni. Így *Stephanus-Hase-Dindorf* Thesaurus I, b. p. 812. D. szer. τοὺς μὲν ἀναστήσειεν a. m. «summovert fugans, in fugam vertens». *Ebeling* Lexicon Homericum p. 132. szer. «ceteros a sedibus excitatos dimoveret». *Nägelsbach-Autenrieth* Anmerkungen zur Ilias I—III³ p. 84. «ob er die Umgebung des Agamemnon verscheuchen solle». *Leaf-Bayfield* Ilias-kiadása (London 1895) p. 284: «scatter the others i. e. break up the assembly». *Mutzbauer*, Tempuslehre p. 190: «aufscheuchen, zurückstossen» (t).

Vári a kérdéses szavakat következőkép fordítja: «azokat ugyan maga ellen ingerelje, de ő azért stb.». Nem bocsátkozom itt annak vizsgálatába, hogy a «kedélyi situatio» szempontjából megfelelő-e a magyarázat vagy sem, de konstatálnom kell, hogy a homerosi nyelvhasználat szempontjából az ἀνίστημι igének ily jelentésben való használata kizártnak látszik. Állításom bizonyítására felsorolom értelem szerint csoportosítva az összes helyeket, a melyeken ez ige transitív alakjai a két homerosi époszban előfordulnak.

1. felállít, talpra állít, felegyenesít, felemel ülő v. fekvő helyzetből, székről, földről stb. szóbeli v. tetteges közreműködéssel: Ω, 515 γέροντα δὲ χειρὸς ἀνίστη (Achilleus Priamost cf. 510) — η, 163 ξείνον μὲν ἐπὶ ἄρνον ἀργυρόηλον | εἶσον ἀναστήσας (t. i. Odysseust; Echeneos szavai Alkinooszhoz cf. 153) — η, 170 οὖν ἀναστήσας ἀγαπήνορα Λαοδάμαντα (Alkinoos, hogy Odysseusnak helyet szerezzen) — ζ, 319 καμάτω δαδμήμενον ἦγεν ἐς οἶκον | χειρὸς ἀναστήσας (a thesprotiai királyfi Odysseust). — Ide vagy 5. alá tartozik a következő metafora is a szó eredeti értelmét tekintve: [Σ, 358] ἐπρηξας καὶ ἔπειτα, βοῶπις πότνια Ἥρῃ | ἀναστήσας Ἀχιλλῆα (Ameis-Hentze: auf die Beine bringen; Zeus szavai Herához).

2. álmából felkelt: Ω, 689 ἔδεισεν δ' ὁ γέρον, κήρυκα δ' ἀνίστη (t. i. Priamos, cf. 673—4) — K, 32 βῆ δ' ἔμην ἀναστήσων ὃν ἀδελφεόν (Menelaos Agamemnont, kit alvónak gondol) — K, 176 Αἴαντα ταχὺν καὶ Φυλῆος υἱόν | ἀνστήσων (Nestor Diomedeshez) — K, 179 τοὺς δ' ἔνθεν ἀναστήσας ἄγεν ἥρωες.

3. feltámaszt (mert a halott keitai, cf. Ameis-Hentze ad Ω, 551; vagy mert az alvilágból a felvilágra kell szólítani cf. Φ 56 Τρῶες . . . αὖτις ἀναστήσονται ὑπὸ ζόφου ἡρόεντος): Ω, 551 οὐδὲ μιν ἀναστήσεις (Achilleus Priamoshoz Hektorról) — Ω, 756 ἀνέστησεν δὲ μιν οὐδ' ὥς (Achilleus Patroklost, Hekabe szavai).

4. indulásra felállít (1. alá is foglalható): ζ, 7 ἔνθεν ἀναστήσας ἄγε Ναυσίθοος Σειοδείης, εἶπεν δ' ἐν Σχερτῇ (sc. Φαίηκας).

5. harcra kiállít, sorompóba állít: [O, 64] ὃ δ' ἀνστήσει ὃν ἐταῖρον | Πάτροκλον — H, 116 τοῦτω δὲ πρόμον ἄλλον ἀναστήσουσιν Ἀχαιοί (Hektor ellen Menelaos helyett; Agamemnon szavai Menelaoszhoz).

Mindez esetekben az ἀνίστημι ige jelentményében a térbeli mozgás előidézése foglaltatik, még pedig olyan mozgásé, a melylyel valamit a mélyebb helyzetből a magasabba, vízszintesből a függőlegesbe, pihenés állapotából «vigyázz»-állásba hozunk. Mi sem jogosít fel tehát bennünket arra, hogy «ingerelni» vagy hasonló, kedélymozgalomra vonatkozó jelen-

tést is tulajdoníthassunk e szónak.¹⁾ Persze, ha túlságos bizalommal indulunk Pape-Sengebusch szótára után, ott némi támasztékot kapunk e felfogás megerősítésére. «Bei Homer oft (sic!) zur Thätigkeit anregen, anfeuern. Il. 10, 176. 15, 64; τῷ, gegen Jemand, 7, 116.» Csakhogy ez könnyelmű és téves állítás; e helyek helyes értelmezését fönt adtam. Ebeling lexikona pl. már nem tud semmit e jelentményről.

De még ha lehetségesnek tartanók is, hogy az ἀνίστημι szó «felingerel» értelemben állhat, vagy esetleg metaforát látnánk benne a mi helyünkön («maga ellen talpra állít»), még akkor sem vagyunk túl minden nehézségen. Mert ugyan hol van a «maga ellen» szavaknak megfelelője a görögben? Az összefüggésből korántsem következik, hogy Achilleus csak önmaga ellen ingerelheti a görögöket, sőt Pape-Sengebusch interpretációjára értelmében, melyet Vári is megemlít («zur Empörung aufwiegeln»), a felingerlés csak Agamemnon ellen irányulhat, mert e szótárírók felfogása szerint nyilván így kell a helyet fordítani: «azokat Agamemnon ellen lázítsa, ő maga pedig...»²⁾ A «felingerel» jelentmény tehát, még ha megengedhető volna is, csak csonka kifejezést és tökéletlen értelmet adna.

Próbáljuk meg már most a kérdéses szavakat újra magyarázni, még pedig ἀνίστημι szó szerinti értelméhez ragaszkodva. — Achilleus lelkét már-már egészen hatalmába keríti az indulat, gondolatban maga előtt látja haragja kitörésének lefolyását részleteiben is: kardot ránt, e vészjósló mozdulatára felugranak a gyűlés tagjai, ő maga pedig Agamemnonra veti magát, hogy megölje. E három mozzanat együttvéve adja azt a képzetsort, mely Achilleus lelke előtt elvonul s a mely egyik felét alkotja azon dilemmának, mely őt foglalkoztatja. Nem tartom tehát megengedhetőnek, hogy e képzetsor egyik elemét kiszakítva vegyük vizsgálat alá oly szempontból, hogy «teheti-e tépelődés tárgyát az is, hogy... emberek izgalomban vagy ijedtségben fel fognak ugrani helyükről?» Hiszen a tépelődés tárgya, hogy szabad folyást engedjen-e Achilleus haragjának vagy sem, s e lehetőségek elseje a szemlélhetőség kedvéért van pszichológiai elemeiben in extenso bemutatva, nem pedig újabb, logikailag önálló, részletobjectumokra felbontva.

Ily értelmezés mellett elfogadhatjuk a «felijeszze» vagy «felriaszsa» fordítást. Meglehet, hogy Ameis-Hentze kiadása is ezt a felfogást tartja szem előtt, de az «aufjagen» szó a «szétriasztani», «elűzni» értelemmel is megfér, ez pedig a helynek oly magyarázatához vezet bennünket, a mely, bár leginkább van elterjedve, Vári fejtegetései után tarthatatlannak látszik.

(Budapest.)

FÖRSTER AURÉL.

— Ad «Homerica». Vári *Rezső* az Egy. Philol. Közlöny ez évi első füzetében a fent írt czímen, úgy látszik, oly cikksorozatot kezd, melyben eddigelé fonákul értelmezett homerosi helyeket akar tárgyalni és tisztázni. Az első ilyen hely az A 191, a hol arról van szó, hogy Achilleus azon tűnődik, megölje-e Agamemnon, vagy félkezze indulatát. «Ámde — úgymond — Achilleus mérlegelése nemcsak Atreidest és a maga személyét vonja dilemmatikus okoskodása körébe, hanem azokat is, kik a drámai jelenetnek tanúi, az ἀγορεύ-³⁾t, ill. tanácsadó férfiai. Ezekre

¹⁾ A med.-pass. v. intr. act. alakokban sines legcsekélyebb nyoma e jelentésnek.

²⁾ Azt hiszem, Vári félreérti Papeéket, mikor nézetüket így értelmezi: «Achilleus meggondolja, czélszerű-e fellázítani a többieket? Vagyis attól tart, ha megöli Agamemnon, pártütés és lázadás tör ki a seregben.» Nyilván egyenes lázításra gondolnak, mely vállalkozás Agamemnonnak közös érdekét veszélyeztető eljárása (137 s. k. v.) következtében sikerrel is járhat; ily értelmet kíván az «aufwiegeln» ige is.

vonatkozik a τοῦ μὲν ἀναστήσειεν.» Tulajdonképp ezt a kifejezést vizsgálja s arra az eredményre jut, hogy az eddigi értelmezések, németek és magyarok, nem helyesek, mert a szóban levő kifejezés nem azt jelenti, hogy «a többieket széttérszszá, följeszszé helyükről» stb., hanem egyszerűen csak azt, hogy «förlállítsa, talpra állítsa» — vagyis, mint a további fejtegetésből kitűnik, «maga ellen ingerelje». Mert ha a hadak főjét megöli, szembe kerül egy Aias-szal, Odysseus-szal, Diomedes-szel, szóval az összes görög jelesekkel. Egyszóval: «*Achilleusnak a maga életéért kell aggódnia*, ha Agamemnont megöli. Ez igenis juthat az eszébe még egy olyan rettenthetetlen hősnek is, mint Achilleus, a lelki válságnak izgalmas perczében... A végromlástól isteni közbelépés (isteni sugallat) menti meg a hősoket, Agamemnont és Achilleust.»

Vári szerint tehát Achilleus, mikor Agamemnnon fenyegetésére, hogy Briseist elveszi tőle, haragra gerjed: azon tündökl, vajjon kirántsá-e éles kardját oldala mellől s a többieket maga ellen ingerelje azzal, hogy Atreus fiát levágja, vagy csillapítsa indulatát. Látni való, hogy *e hely ilyen értelmezése Achilles jellemére nézve is fontos*, mert olyan Achilleust rajzol, a ki a legnagyobb sértés alkalmával, mikor Agamemnnon azzal fenyegeti, hogy önkényesen elveszi tőle azt a tiszteletajándékot, melyet vitézsége jutalmául a görögöktől kapott volt, kardot akar rántani Agamemnnon ellen, de ekközben meggondolja, tanácsos lesz-e a többi vezért maga ellen ingerelni a fővezér levágásával, vagy helyesebb lesz indulatát megfékezni. Ha a vérig sértett, felháborodott hősnek, a mint kardjához kap, első gondolata az, hogy *veszedelemnek teszi ki magát*, ha indulatára hajt, mert az összes görög jeleseket maga ellen ingerli s merényletéért életével lakolhat, akkor az ilyen meggondolás már nem a vitézség és személyes bátorság fölkennt bajnokát mutatja nekünk, hanem a körülményeket számba vevő, a következményeket latoló okosság emberét, szóval az Odysseus-féle férfi jellemet. Mi szükség van akkor Hera intézkedésére s Athene közbelépésére? Achilleus magától is kellő belátásra jut. *Azonban nem így van a dolog.* Vári magyarázata ellen a homerosi Achilleusnak egész lénye tiltakozik. Sokkal helyesebben fogta fel Horatius a homerosi Achilleus jellemét («impiger, iracundus, inexorabilis, acer, iura neget sibi nata, nihil non arroget armis». Ep. II, 3, 121.). Ha két sorral tovább olvasunk, látjuk, hogy Achilleus bizony nem fékezte indulatát, hanem «húzta kifele hüvelyéből nagy kardját» és csak Athene közbelépése akadályozta meg, hogy nagyobb baj ne történjék. Az isteni közbelépésre¹⁾ éppen azért van szükség, hogy Achilleus rettenthetetlen vitézségén csorba ne essék; mert az nem szégyen, ha az istenekre hallgat, de szégyen volna, ha utilitarius szempontokból meglapulna.

Erre Vári azt mondhatja, hogy ő is oly hősnek képzei Achilleust, a ki az isteni közbelépés nélkül neki menne Agamemnnonnak s így kitenné saját életét is a veszedelemnek, s hogy az ő magyarázata e felfogást nem zárja ki. Én azt állítom, hogy kizárja; mert ha Achilleus a bosszúállás perczében, indulata első rohamában «*a maga életéért aggódik*», akkor ő nem Homeros Achilleusa, ki a maga életét sohse félti, a ki sorsát tudja, mert maga választotta és csüggedés nélkül megy elébe, az legfeljebb csak εἰδωλον Ἀχιλλεύς.

Ha így Achilleus jellemével össze nem egyeztethetőnek kell tartanunk Vári magyarázatát, álláspontunkat nyelvi szempontból s a helyzet megváltoztatásáért is igazolhatjuk. Ἀναστήσει Vári szerint nem jelenthet mást, mint «förlállítsa», «talpra állítsa». Ezt azután «a kedélyi situatio áttértése után» magyarázza «átvitt értelemben» azzal, hogy «maga ellen ingerelje». Ez az *átvitt értelemben való magyarázat teljesen okadatolatlan*. Ha Achilleus

¹⁾ Vári e kifejezést zárójelben ezzel magyarázza: «isteni sugallat.» Micsoda Homerostól idegen symbolismus!

megvágja vagy levágja Agamemnont, mi fog történni? Az, a mit Vári képzel, hogy az összes görög jelesek Achilleusra támadnak s őt esetleg meglinccselik? Dehogy! A tanácsulók hősök mindenesetre *talpra ugrálnak*, ki, hogy Agamemnont védje, ki, hogy Achilleust visszatartsa; olyan is lesz talán, a ki Machaont, az orvost czitálja elő, de olyan csak nem fog akadni, a ki a legvitézebb hős merényletét rögtön megtorolja, őt stante sessione lekaszabolja! Hiszen egy Achilleus akkor sem fog megijedni, ha többen támadnak reá. De ez lehetetlen. Ha megtörténik az — igazán ὡς μὲν — hogy Achilleus levágja a fővezért, mindenesetre lesznek, a kik neki, az erősnek, a legvitézebbnek fogják pártját, az ő tettét helyeslik s akkor legfeljebb az történhetik, hogy a görög sereg két pártra szakad, e két párt kél küzdelemre egymással s e küzdelemben mindenesetre a legvitézebb hős és pártja győzedelmeskedik. Annyi azonban bizonyos, hogy ha Achilleus neki megy Agamemnonnak, vagy pláne levágja, rendkívül nagy zavar keletkezik, megbomlik, szétriad a gyűlés, a vezérek talpra ugrálnak, szóval nagy kavarodás, zenebona kerekedik, s a görög sereg békessége megzavarodik. *Erre gondol Achilleus*; rögtön tisztában van azzal, hogy ha Agamemnont levágja, nagy dolgot cselekszik, nagy zavart és bajt okoz, és még sem hajlandó fékezni indulatát, hanem húzza kifelé hüvelyéből a nagy kardot, és csak Athene megjelenése, intése és fényes kárpótlással biztató ígérete tartja vissza «a haragját nem szüntető» hőst a tetteleges bosszútól. Helyesen magyarázza tehát a szóban levő kifejezést (ἀναστήσειεν) pl. *Monro* angol kommentáros kiadása: «make them rise, i. e. break up the assembly»; vagy a *Pratt-Leaf*-féle kiadás: «drive from their seats». (V. ö. *Ebeling* szótárát: «ceteros a sedibus excitatos dimoveret»). Érdekes, hogy a gyűlés *szétoszlása* is ezzel a szóval van jelezve a 305. versben: ἀνίστην. Az ἀνίστημι-nek Homerosnál sehol sincsen olyan átvitt értelmű jelentése, a melyet Vári Rezső tulajdonít neki. Így a leggyakoribb alak ἀναστήσας mindig azt jelenti: helyéből fölkelte, fölállítva, talpra állítva.

Hogy Vári interpretatiója szerint inkább magyarázhatjuk a τοὺς μὲν—ὁ δὲ-féle kapcsolatot («azokat ugyan maga ellen ingerelje, de ő azért stb.»), míg a másik magyarázat szerint a köv. szerkezetet várja az ember τοὺς μὲν—τὸν δ' Ἀτρεΐδην, vagy csak τὸν Ἀτρεΐδην δ'— azt sem ismerhetem el. Homerosnál elég gyakran találkozunk azzal az ismert pszichológiai tüneménnyel, mely látszólag a szigorú logikába ütközik, de azért egészen helyes és nagyon jellemző a költői gondolkodás közvetlenségére nézve. Ilyen mindjárt A 18. s köv. ὡμῖν μὲν θεοὶ δοῖεν... πῶδα δ' ἐμοὶ... (e h. ἐμοὶ δὲ πῶδα...). T. i. a kontemplált ellentét második tagját bizonyos «anakoluthiával», voltaképp pszichológiai közvetlenséggel egy hirtelen fontosabbá vált harmadik személylyel vagy dologgal cseréli fel a költő. Nyelvileg még közelebb álló példa A 184. Az ilyen példák számát fölösen szaporíthatnók, de nem szükséges. Azt hiszem, az eddiegiekből kétségtelenül kitűnt, hogy a Vári-féle magyarázat sem a homerosi Achilleus jellemének, sem a homerosi beszédmódnak nem felel meg.

* * *

A másik magyarázat a ναυῶπις-hoz (μ. 60) fűződik. Előbb a γλαυῶπις-ra nézve helyesli *Hildebrandt* magyarázatát, mely szerint az nem *bagoly szemű*, sőt eredetileg nem is *ragyogó szemű*, hanem *világosszínű*, a mi Athenét a tengerrel hozza vonatkozásba (γλαυκί = πολεμί), mert az ὡπ γυόκέρ viz-et is jelent. Erre nézve azt mondhatjuk, hogy a tengerre való vonatkozás a *ragyogó szemű* mellett is megállhat: a tenger nemcsak *világos*, hanem *ragyogó*, *csillogó* is. A γλαυκί-nak ezt a jelentését bizonyítja a γ 172 γλαυκῶων-ja, mely, mint a megtámadott s harcra készülő *oroszlán* participiuma ezt jelenti: *szikrázó szemekkel körültekintő, szikrázó szemű*. V. ö. *Pind.* Ol. 8, 37 γλαυκοὶ ὀράκοντες és Ol. 6, 45 γλαυκῶπις ὀράκοντες. Ezért *Theokritos*nál (16, 5) γλαυκί a *hajnalnak* jelzője. S ha βῶπις = ὀκὸρ szemű,

γλαυκῶπις = ragyogószemű. Nem tudom tehát elfogadni, hogy Athenát azért hívták γλαυκῶπις-nak, mert ἡ θεὰ ἡ τῆς γλαυκῆς θαλάσσης (= ὤπης) volt, vagyis «a világosszínű tenger istennője» s a γλαυκῶπις csak népetymologiai összezavarás után jutott volna a *ragyogószemű* jelentéshez. Ha bebizonyítottan tartanók is *Bavnick* állítását, hogy az Εὐρώπη, Σινώπη, Ἰωνόπη, Ὠδρωψ és Αἰμάλωψ szavakban a víz-et jelentő ὤπ gyökér van meg, abból sem következne, hogy ugyan ezt kell keresnünk a γλαυκῶπις-ban. Azonban pl. *Europe* nemcsak világérsz, hanem mythikus leánynév is, és ha a prioritas kérdéses lehet is, akkor is kétségtelen, hogy *Europé*-ben, mint leánynévben nem a víz-et, hanem a szem-et jelentő ὤπ, azaz ὄπ gyökeret fogjuk keresni; a Ὠδρωψ-ban pedig (= vízkórság) nem valószínű, hogy az összetétel mindkét része víz-et jelentene.

A γλαυκῶπις-nak Hildebrandt-féle magyarázata után és annak bizonyításául tér át Vári a κωνῶπις magyarázatára. Nem fogadja el *Teuffel*, *Schiller* és *Jurenka* értelmezését, mely szerint Aesch. Suppl. 751 κωνῶπιδας νῆας-ban a κωνῶπις = κωνοπρωρος, bár Homerosnál előfordul a νεὸς κωνοπρωρος. «Mert — úgymond — ha γλαυκῶπις már elég korán azt jelentette, hogy ragyogószemű, akkor a κωνῶπις is csak sötétszeműt jelenthetett és nem sötétorrút.» Eredetileg azonban nem is sötétszeműt jelentett — bizonyítja tovább — hanem mint Amphitrite mellékeve a *sötétszínű tengeren uralkodót*. E szerint a κωνῶπις-ban is a vizet jelentő ὤπ- lappang! — A γλαυκῶπις fentebbi magyarázatával együtt a κωνῶπις e magyarázatát is el kell vetnünk, mint olyat, a mely semmi elfogadható okkal nincs bizonyítva. Miért ne jelenthetné az aeschylosi κωνῶπιδης; νῆας ugyanazt, a mit a homerosi νεὸς κωνοπρωρος, miért ne lehetne a κωνῶπιδης-nek Aeschylosnál «ez az átvitt értelme», mikor Homerosnál a szemet jelentő ὤψ, ill. ὤπα (mert H.-nál csak accusativusban járatos) mindig metonymice áll és arczot jelent? V. ö. E. M. 33, ὅ σημαίνει τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὴν πρόσωπον. Okadatolatlan volt tehát megfelkiáltójelezni idézett Aeschylos-fordításom *barna-arcú* (bárka) kifejezését. Ha beszélhetünk a hajó orráról, beszélhetünk arczáról is. Görög vázáképeken elég gyakoriak az olyan hajók, melyeknek előrészen orr, szem, szóval az egész arcz ábrázolva van, így pl. Exekias csészéjén (Furtwängler-Reichhold Griech. Vasenbilder I. Serie, 42). A François-vázán pedig vadkan-arcú hajót látunk.

Ennélfogva a κωνῶπις bátran jelenthet Homerosnál *sötétszeműt*, Aeschylosnál *sötétorrút* vagy *sötétarcút*. A szem és az arcz metonymikus cseréje nemcsak minden költészetben, hanem minden nyelvben ismeretes. Nyelvünköl is fölös számmal lehetne rá példát idézni.

(Kolozsvár.)

CSENGERI JÁNOS.

— Válasz. Midőn egy igen általános érdekű helynek s egy ugyan-csak közismert homerosi epitheton analogiájához megjegyzéseket kockáztattam, eleve tisztában voltam azzal, hogy a kritika hozzá fog szólni. Ezért már akkor, midőn cikkelyeimet megírtam, iparkodtam úgy megírni, hogy *álláspontomat* pótlólag kiegészíteni vagy corroborálni ne kelljen; azt azonban elfelejtettem megírni, hogy közleményem nem akar egy egész cikksorozat bevezetése lenni. Pedig ezt azért lett volna tanácsos előrebocsátani, mert most könnyen az a látszat támadhat, mintha az ellenészrevételek kedvemet szegték volna a további Homericum-ok közlésétől. Mi persze megint nem zárja ki azt, hogy az esetben, ha gondolom, hogy Homeroshoz van valami mondanivalóm, azt alkalomadtán ki ne fejtsem. Megtoldhattam volna in infinitum másnyelvű kommentáros Homeroskiadások megfelelő fordításaira való hivatkozással, de a szedés drága és — cui bonum? S írhattam volna még sok fölösleges és ismeretes dolgot, ha — a terjengősségtől való iszonyat gyöngé oldalamat nem teszi vala. Elég legyen tehát csak megjegyezni azt, hogy a fönti ellenészrevételek kellőképen föl nem világosítottak engem. Most is csak hátra volna meg-

vizsgálni, megszűnik-e az ἀναρχία transzitiv jelentése, ha alanya ellenére történik az általa kifejezésre juttatott cselekvés, s csak odaképzeltető a reflexio, mely — mi tűrés-tagadás — csak *távoli* reflexio marad; hogy csak ott válik-e jogosulttá a transzitiv szerkezet, hol illet olvasunk (Z 433): λαὸν δὲ στήσον παρ' ἐπινέον, s hol ugyancsak ily *távoli* reflexio van (mert nyilván «a *magad* számára» és «az achivok ellen!»): döntsék el a fogas kérdést nálam hivatottabbak (kik, ha akarják, bizonyára roppant egyszerűnek fogják látni). Hátra volna megvizsgálni, hogy nagy, elhatározó pillanatokban, midőn váratlan helyzetbe kerül az ember, mit fog x cselekedni s mit y, de mindig szem előtt való tartásával annak a kérdésnek (s ennek éle némileg ellenem is irányul!): képes-e a régi költő a saját fantáziájaszülte hőst számunkra úgy megfesteni, úgy megalkotni, hogy apodictice meg tudjuk jósolni, hogy egészen váratlan és fölötte kiható percekben mi megy végbe a hős lelkében? Mert hiszen azt csak nem kell bővebben magyarázni, hogy más lehet az Achilleus rettenthetetlensége az ellenséggel szemben s más a bajnoktársaival szemben. Hátra volna megvizsgálni, megvan-e czáfolva a fentebbiekben Hildebrandt egész okoskodása, mely czáfolat előfeltételét teszi a saját véleményem czáfolatának? Nincsenek-e összetett szavak (à la ὅρωψ!), melyekben valamivel többet konstatálhatunk, mint pusztá coordinatiót? Hátra volna megállapítani, hogy a *barna-arczú* bárka alatt olyan bárkát értünk-e, melyen pl. egy barna vadkan «arcza» látható? Hogy az istenségek lényegének vizsgálatánál a tulajdonnevet illetőleg szabad-e prähistoriai módszerrel eljárni, az istenség állandó jelzőjét illetőleg azonban *nem*, mert ott a későbbi használat és értelem az irányadó? Végre az én álláspontomról tekintve a nézetem szerint főnnálló problémát, volt-e szükség arra, hogy kiemeljem, hogy ἀνίστημι gyöngye aor.-a transzitiv értelmű, s azt, a mit *Blümmernél* (Privatalterthümer 489. l.) akárcsi megtalálhat, hogy «Augen sehr häufig als Verzierung der Schiffe auf Vasenbildern».

VÁRI REZSŐ.

— «Egy ó-angol költemény magyar vonatkozásai.» — Az «EPhK.» 1907. deczemberi számában fenti cím alatt, egy rövid czikk jelent meg. A kérdéses románcz azonban nem ó-angol, hanem középs-angol (1450 körül). A *Squyr of lowe degre* című románczot Walter Scott bizonyosan a Ritson-féle kiadásból (London 1802) ismerte: Petz Gedeon az *Egyetemes Irodalomtörténet*ben foglalkozik vele. Az idézett szöveg, Ritson szerint, «a squyer (v. squir) of lowe degré, that loved the kings daughter of Hungré». Scott regényében a szöveget modernizálta, úgy, hogy a románczról még kevésbbé lehetett állítani, hogy *ó-angol*. Hogy a románcznak tisztán angol az alapja, és hogy Magyarország csak mint mesebeli ország szerepel, Mend, a románcz legújabb kiadásának¹⁾ szerkesztője, világosan kimutatta: noha vannak bizonyos dolgok benne (különösen ἀπαξ λεγομένα), a melyeket eddig nem sikerült magyarázni. Még érdekesebb talán a Percy püspök folio kéziratában előforduló *The Squier* című töredék, a mely egy ifjú angol nemes kalandjait beszéli el, a ki száműzetése helyül Magyarországot választotta, a hol a király leányának szolgálatába állt. Hasonló megpróbáltatásoknak volt kitéve e nemes ifjú is, míg végre a király beleegyezett a házasságba, a melyre

Came kings out of Spaine,
And kings out of Almaine,
And kings out of Normandye.

A *Squyr of lowe degre* jellemző középkori románcz, a *Roman de la Rose*-féle katalógusokkal. Az udvar leírása Angliára mutat. Csak a czímer

¹⁾ «The Squyr of lowe degre», a Middle English Metrical Romance, edited by William Edward Mead (Boston. Athenæum Press. 1904).

eredete kétséges (205—220): és a borok neveinek eredetét sem tudták eddig kimutatni.

Hogy Magyarországgal foglalkoztak Angliában, kétségtelen. Hogy Gower a *Confessio Amantis* című költeményében (1396) is Magyarországgal foglalkozott, nem lehet véletlen: de hogy e románcz magyar eredetű, vagy hogy egyáltalában *tényleges* magyar vonatkozások vannak benne, nem hihetjük. Massinger, Coleridge, Byron munkái azonban más lapra tartoznak: és mindenesetre hasznos és érdekes munkát végezne az, a ki kimutatná, hogy *The Picture*, *Zapolya* és *Werner* magyarországi vonatkozásai honnan származtak?

Az *ó-angol* költészetben, a melynek a normán hódítás vetett véget, nem találunk magyar vonatkozásokat: ezek csak a középfangol költészetben (ott is elvétve) fordulnak elő. Ha a *Squyr of lowe degre* — bár a legkisebb mértékben is — francia származásának látszanék, még érdemes volna a kérdéssel foglalkozni: de annyira tisztán angol-izű ez a különben roppant érdekes költemény, hogy csak arra a következtetésre juthatunk, hogy a költő az ő idejében mesebeli országgént szereplő Magyarországra helyezte a románcz történetét.

Hogy a románcz a XVI. században nagy népszerűségnek örvendett, bizonyítják Shakespeare, Nashe, Spenser, Beaumont és Fletcher említései.

(Budapest.)

YOLLAND ARTÚR B.

— Arany «Hamlet» fordításáról. «A Hét» 1907 nov. 17-iki számában Cholnoky Viktor *A magyar Shakespeare* című cikkében ezt írja: «— nem alaptalan a gyanú, hogy Arany az angol szöveg mellett haszonnal forgatta Schlegel fordítását és — félreértéseit is». S ennek bizonyítására idézi Hamlet I. fől. 63—4. sorait eredetiben, Schlegel, Arany és saját fordításában:

So frown'd he once, when, in an angry parle
He smote the sledded poleaxe on the ice

Schlegelnél: So dräut' er einst, als er in zorn'ger Zwiesprach'
Aufs Eis warf den beschlittenen Polacken

Aranynál: S boszús vitában ily zord képe volt,
Midőn a szánas lengyelt a jegen
Megverte.

Cholnoky szerint: «Így ránczolta szemöldökét (akkor is), a mikor haragos szóvitában rásújtotta a jégre súlyos csatabárdját». Azután így folytatja: «Schlegellel megtörtént az a kalamitás, hogy a poleaxe szót (csatabárd) polacke-nak, lengyel-nek olvasta» s ebben követte őt Arany is. Cholnoky maga sem hiszi, hogy egyetlen ily bizonyíték alapján meg lehet állapítani teljes határozottsággal, hogy Arany használta Schlegel fordítását, de mert sorai sok olvasó előtt bizonyára meggyőzőnek látszottak, szükségesnek tartom rámutatni arra, hogy Ch. fönti idézése téves, mert a Shakespeare-kiadások nagy részében nem *poleaxe*, hanem *Polacks* olvasható, vagyis valóban *lengyelekről* van szó. «Dyce's Glossary to Shakespeare» s minden nagyobb angol szótár is megjegyzi, hogy Hamletnek e sorai vitások. Hogy melyik változat illik inkább a szövegbe, az talán egyéni nézet dolga, de általában valószínűbbnek tartják a *Polacks*, mint a *poleaxe* (=csatabárd) szót, már azért is, mert az elhomályosult értelmű *sledded* még leginkább «szánas»-t jelenthet. Arany leveleiben sok szó esett a Shakespeare-fordításról, különösen az 1858-ban Tomori Anasztázzal váltott levelekben. De ezek alapján nem lehet megállapítani, mily Shakespeare-kiadás szolgált az egységes magyar Shakespeare-fordítás alapjául. De nem gondolom, hogy ennek kimutatása itt döntő lehetne, hiszen Arany ismerhetett több

Dein...

Hamlet-kiadást, ismerhette fenti sorok két változatát. Nem akarok arról szólni, levonna-e valamit Arany fordításának értékéből, ha tényleg használta volna Schlegel fordítását is, de ezt kimutatni nem könnyű feladat s még hypothesisként kimondani is csak a Cholnoky Viktor adatánál sokkal komolyabb adatok alapján szabad.

(Budapest.)

REICHARD PIROSKA.

— A Magyar Nyelvőr kedvezménye. A *Magyar Nyelvőr* újévvel már 37. évfolyamát járja. Ez alkalommal a kiadóhivatal a kedvelt népszerű folyóiratnak árát a nyomda folytonos drágulása miatt kénytelen volt tíz koronáról tizenkettőre emelni. De a tanárok, tanulók és önképzőkörök ezentúl féldron kapják. (Az előfizetést postautalvánnyal egyszerűen a *Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához* kell címezni Budapestre.)

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal megjelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

*Barakonyi Ferencz költeményei. Sajtó alá rendezte Erdélyi Pál. Kolozsvár, Stein János bizománya. 1907. 184 l. Ára 5 K.

*Benedek Marcell: A népköltészet hatása a XIX. század nagy magyar epikusaira. Budapest, 1907. 8-r. 160 l.

Fromentin Eugène: A régi mesterek. Ford. Erdey Aladár. Budapest, Deutsch Zsigmond és Társa, 1908. N. 8-r. XVI, 265 l. Ára 6 K.

E kiváló francia szellemnek, a ki három irányban örököltette meg nevét, mint képművész, műtörténész és regényíró, legérdekesebb írói alkotását, a *Maitres d'autrefois*-t (a flamand és hollandi festészet vezéregyéniségei) ültette át Erdey Aladár magyarba. Egy részlete (Rubens és Van Dyck) ugyancsak Erdey fordításában megjelent már 1905-ben az Olesó Könyvtár füzetei között, most a meglévőt átdolgozva s a hiányzókat pótolva (Van Eyckék, Memling s a hollandi mesterek) újra kiadta. A fordítás gondos, izléses munka, látszik, hogy szeretettel és szakértelemmel készült. Alapos, ügyes tájékoztató a fordítás elé bocsátott Bevezetés. Megismerteti az olvasót Fromentin művészi fölfogásával és avval a móddal, a hogyan a műalkotásokat tekinti: mint művész s nem mint műtörténész vagy psychologist nézi a képet. Nem Rubens vagy Rembrandt egyéniségéből indul ki, nem fejtegeti azon körülményeket, melyek fejlődésének irányt szabtak, magát a képet elemzi s a műzeumot méltatja, a hol képeik vannak. Bár így fölfogása egyoldalú, ítélete néhol elfogult (p. o. Rubenset kelletlenül többre becsüli), a mit ír, mégis rendkívül érdekes és közvetlen.

*Horánszky Lajos: Bacsányi János és kora. Budapest, 1907, Hornyánszky. N. 8-r. 535 l. Huszonhat műmelléklettel.

Költők és Írók. Szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1907. Franklin. 8-r. Kötetenként kartonba kötve 250 K.

Csengeri János: Homeros. 163 l. (Ism. l. e. füzet 127. l.)

*Ferenczi Zoltán: Csokonai. 160 l.

Katona Lajos: Petrarca. 163 l. (Ism. l. e. füzet 122. l.)

*Radó Antal: Dante. 143 l.

Könyvtár, Olesó. Budapest, 1907—1908, Franklin. K. 8-r. Ára számonként 20 f.

1474—78. Jókay Lajos: Ötven év előtt. Elbeszélés. 175 l.

1479—80. Stifter Adalbert: A kondor. Németből fordította Sz. K. 36 l.

1481—85. Voltaire: Candide vagy az optimismus. Francziából ford. Langer Ignác. 179 l.

1486—88. D'Amicis: Furio. Elbeszélés. Olaszból ford. Elek Arthur. 86 l.

1489—94. Sterne érzékeny utazásai. Ford. Kazinczy Ferencz. Bevezette és kiadta Dr. Berki Miklós. 212 l.

1495—97. Taine Hippolyt: Balzac. Francziából fordította Dr. Halasy Aladár. 115 l. (Gyöngé fordítás és tömördek bosszantó sajtóhiba.)

- 1498—99. Grillparzer Ferencz: A szendomiri kolostor. Ford. Győri Károly. 46 l.
- 1500—02. Balogh Jenő: Nyomor és büntettek. 89 l.
- 1503—05. Heine Henrik: Utazás a Harzban. Ford. Oláh Gábor. 100 l.
- 1506—08. Berczik Árpád: A pozsonyi diéta. 98 l.
- Mokos Gyula: Íróink életéhez. Budapest, 1907. N. 8-r. 87 l.
- Nagy Dénes: Beszédék a szerelemről. Tanulmányok a λόγοι: ἐρωτικοί-hoz. Budapest, Hornyánszky, 1907. 8-r. 72 l.
- Rousseau J. J.: Vallomásaim. Ford. Bogdányf Ödön. I. II. Budapest, Franklin, 1908. N. 8-r. 278+394 l. Ára 8 K.
- Rousseau Confessions-ja egyik legérdekesebb munkája a «természet leghívebb barátjának». Életrajzi értéke megbecsülhetetlen, s mint emlékirat rendkívül tartalmas, jellemző és változatos, fordulatossabb és mozgalmassabb bármely regénynél. Mint olvasmány azonban nem való a nagy közönség kezébe, sőt a szakember is gyakran ellenszenvvel, néha épen undorral forgatja lapjait. A végtelen czinizmussal párosult hiúság, az érzéketlenség túlságos szerepe, a szemérmetlen hazudozások (p. o. a Marion-eset) és izléstelenségek olyan alacsony erkölcsi színvonalra süllyeszti e könyvet, hogy még a XVIII. századi frivol francia irodalomban is ritkítja párját. A fordítás értelmes, de nehézkes és helyenként magyartalan.
- Szinnyei József (id.): Magyar Írók. 106. (XII. k. 6. f. Scultéry—Sevics.) Budapest, Hornyánszky, 1907. 801—960. hasáb. 1 K.
- *Története, A magyar irodalom —. Vezeti Beöthy Zsolt, szerk. Badics Ferencz. II. kötet. Harmadik javított és bővített kiadás. Budapest, Athenæum, 1907. 706 l. A két kötet ára 44 K.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

I. Classica-philologia.

(A mely műnél az évszám nincs megjelölve, az 1907-ben jelent meg.)

Caesaris (C. Juli) *dé bello Gallico liber VII*, ed. by W. H. D. Rouse. (*Blackie's Latin Texts.*) London, Blackie. (8-r. XII, 56 l.) 6 p.

Calderini, A., *Di un' ara greca dedicatoria agli dei inferi esistente nel Museo Archeologico di Milano*. Milano, Hoepli. (34 l. 2 tábla.)

Castiglioni, L., *Studi intorno alle Fonti e alla Composizione delle Metamorfosi di Ovidio*. Pisa, 1906. (8-r. VI, 386 l.)

Cicero. *De M. T. Ciceronis studiis rhetoricis thesim* Facultati Litt. Universitatis Parisiensis proponebat L. Laurand. Paris, Picard et fils. (8-r. XXII, 116 l.) 3 Fr.

Cocchia, E., *Uno storico e un poeta dell' età di Augusto: Livio ed Ovidio*. Napoli. (8-r. 386 l.) 3 L.

Colasanti, G., *Fregellæ. Storia e topografia con prefazione di G. Beloch*. Roma. (8-r. 227 l. 10 táblával.) 6 L.

Corpus inscriptionum latinarum. Vol. XIII., part. 2. fasc. 2: *Inscriptiones Germaniæ inferioris* ed. A. Domaszewski. *Miliaria Galliarum et Germaniarum* edd. Th. Mommsen (+), O. Hirschfeld, A. Domaszewski. Berlin, Reimer. (Folio 31*—38* l. 505—713.) 23 M.

Crönert, W., *Kolotes u. Menedemos. Texte u. Untersuchungen z. Philosophen- u. Literaturgesch. (Studien zur Palæographie u. Papyruskunde, herausg. v. C. Wessely, VI.)* Leipzig, Avenarius. 1906. (4-r. IV, 184 l.) 30 M.

Davidson, W., *The Stoic Creed. (Religion in Literature and Life.)* Edinburgh, Clark. (8-r. XXIV, 274 l.) 4 sh. 6 p.

Demosthenes. Philippics I, II, III, with introduction and notes by G. A. Davies. (*Pitt Press Series*.) Cambridge, Univ. Press 1907. (8-r. XXXVI, 126 l.) 2 sh. 6 p.

Demosthenes. Orationes recogn. brevique adnot. critica instruxit S. H. Butcher. II. 1. (*Script. Class. Bibl. Oxon.*) Oxford, Clarendon Press. (8-r. XII, 451—808. l.) 3 sh.

Deonna, W., Les statues de terre-cuite en Grèce. Paris, Fontemoing. 1906. (8-r. 73 l.)

Diogenis Oenoandensis fragmenta, ordinavit et explicavit J. William. Leipzig, Teubner. (8-r. XLVI, 105 l.) 2-40 M.

Fedanii Dioscuridis Anazarbei de materia medica libri V. ed. M. Wellmann. Vol. I. quo continentur I. et II. Berlin, Weidmann. (N. 8-r. VI, 255 l.) 10 M. A II. köt. (vol. II., libri III—IV.) 1906-ban jelent meg.

Dissel, W., Der Opferzug der Ara Pacis Augustæ. Hamburg. Programm. (4-r. 18 l. 3 tábla.)

Divisiones quae vulgo dicuntur Aristoteleae, præfatus ed. testimoniisque instr. H. Mutschmann. (*Bibl. Script. Gr. et Rom. Teub.*) Leipzig, Teubner. (Kis 8-r. XIII, 76 l.) 2-80 M.

Donaldson, J., Woman; her Position and Influence in Ancient Greece and Rome and among the Early Christians. London, Longmans, Green & Co. (8-r. VIII, 278 l.) 5 sh.

Donati interpretationes Vergilianæ. Primum ad vetustissimorum codicum fidem recognitas ed. H. Georgii. Vol. II. Aeneidos libri VII—XII. Leipzig, Teubner. (8-r. 688 l.) 12 M.

Dreyer, J. L. E., History of the Planetary Systems from Thales to Kepler. Cambridge, Univ. Press. 1906. (8-r. XI, 432 l.) 15 K.

Endt, J., Studien zum Commentator Cruquianus. Leipzig, Teubner. 1906. (8-r. VIII, 86 l.) 3 M.

Epistulae privatæ græcæ quæ in Papyris ætatis Lagidarum servantur, ed. St. Witkowski. (*Bibl. script. Gr. et Rom. Teub.*) Leipzig, Teubner. (Kis 8-r. XXVI, 144 l. 1 táblával.) 3-20 M.

Eranos: Acta Philologica Suecana. Ed. W. Lundström. Uppsala. (8-r. 152 l.)

Euripides. The Heraclidæ, ed. by A. C. Pearson. (*Pitt Press Series*.) Cambridge, Univ. Press. (8-r. XI, 166 l.) 3 sh. 6 p.

Farnell, L. R., The cults of the Greek States. Vol. 3. 4. Oxford, Clarendon Press. (8-r. XII, 394+VIII, 454 l. 86 táblával.) 32 sh.

Foucart, P., Étude sur Didymus d'après un papyrus de Berlin. Paris, Klincksieck. (4-r. 194 l.) 7-50 Fr.

Fraccaro, Plinio, Studi Varroniani. De gente populi Romani libri IV. Padova, Draghi. (8-r. 294 l.)

Freeman, K. J., Schools of Hellas. An Essay on the practice and theory of ancient Greek education from 600 to 300 B. C. by —, ed. by Rendall, with a preface by Verrall. London, Macmillan. (8-r. XVIII, 300 l. képekkel.) 4 sh.

Frith, E. R., A First History of Greece. London, Methuen. (8-r. VIII, 78 l.) 1 Sh. 6 p.

Geffcken, J., Zwei griechische Apologeten. (Sammlung wissenschaftl. Kommentare.) Leipzig, Teubner. (8-r. XVIII, 333 l.) 10 M.

Getzlaff, E., Quaestiones Babrianæ et Pseudo-Dositheanæ. Dissert. Inaug. Philol. Marburg. (8-r. 58 l.)

Glover, T. R., Studies in Virgil. London, Arnold. (8-r. X, 312 l.)

Graf, G., Der Kampf um die Musik im griech. Altertum. Quedlinburg. Programm. (8-r. 16 l.)

Gudeman, A., Grundriss d. Gesch. d. klass. Philologie. Leipzig, Teubner. (N. 8-r. VI, 224 l.) 4-80 M.

Haigh, A. E., The Attic Theatre. A description of the stage and theatre of the Athenians, and of the dramatic performances at Athens.

Third Edition, revised and in part re-written by A. W. Pickard-Cambridge. Oxford, Clarendon Press. (8-r. XVI, 396 l. Képekkel.) 10 Sh. 6 p.

Harvard Studies in Classical Philology, ed. by a committee of the Class. Instructors of Harvard University. Vol. XVIII. London, Longmans, Green and Co. (8-r. 220 l.) 6 Sh. 6 p.

Herkenrath, E., Der Enoplios. Ein Beitrag zur griech. Metrik. Leipzig, Teubner. (8-r. X, 186 l.) 6 M.

Hirschfeld, O., Die römischen Meilensteine. Berlin, Reimer. (8-r. 37 l.) 2 M.

Hirzel, R., Themis, Dike und Verwandtes. Ein Beitrag zur Geschichte der Rechtsidee bei den Griechen. Leipzig, Hirzel. (8-r. 445 l.) 10 M.

Homeri carmina, rec. A. Ludwich. I. Ilias. Vol. II. Leipzig, Teubner. (8-r. XII, 652 l.) 20 M.

Horatii Romanii Porcaria seu de conjuratione Stephani Porcarii carmen cum aliis ejusdem quæ inveniri potuerunt carminibus primum ed. ac præfatus est M. Lehnerdt. Accedit Petri de Godis Vincentini de conjuratione porcaria dialogus. (*Bibl. Script. Medii Aevi.*) Leipzig, Teubner. (8-r. XVIII, 78 f.) 1-20 M.

Horneffer, E. und A., Das klassische Ideal. Leipzig, Zeitler. 1906. (8-r. VII, 329 l.) 7-50 M.

Hosius, C., De imitatione scriptorum Romanorum imprimis Lucani. Greifswald, Festschrift der Univ. (8-r. 32 l.)

Hürth, X., De Gregorii Nazianzeni orationibus funebribus. Strassburg, Trübner. (8-r. VI, 159 l.) 5 M.

Hyperidis orationes et fragmenta, recognovit brevique adnotatione instruxit F. G. Kenyon. Oxford, Clarendon Press. (8-r. VIII, 88 l.) 3 Sh.

Jaffé, Giov., La forza del destino nelle tragedie di Eschilo. Roma. (8-r. 71 l.) 2 L.

Jebb, R. C., Essays and Addresses. Cambridge, Univ. Press. (8-r. VIII, 648 l.) 10 sh. 6 p.

Jebb, R. C., Translations into Greek and Latin Verse. Second Edition. Cambridge, Univ. Press. (8-r. XIV, 320 l.) 7 Sh. 6 p.

Jordan, H., Topographie der Stadt Rom. I. Band, 3. Abteilg. Bearbeitet von Chr. *Huelsen*. Berlin, Weidmann. (8-r. XXIV, 709 l. 11 táblával.) 16 M.

Jurandic, F., Principiengeschichte der griech. Philosophie. Agram, Trpinac. 1906. (8-r. VIII, 218 l.) 2-40 K.

Kalinka, E., Antike Denkmäler aus Bulgarien. Unter Mitwirkg von E. Bormann. Wien, Hölder. (Folio, 1 térkép, 162 kép.) 24 K.

Kleingünther, H., Textkritische u. exegetische Beiträge zum astronomischen Lehrgedicht des sogenannten Manilius. Leipzig, Fock. (8-r. 50 l.) 2 M.

Köhm, J., Altlateinische Forschungen. Leipzig, Reisland, 1906. (8-r. XV, 221 l.) 6 M.

Kretschmer, P., Der heutige lesbische Dialekt verglichen mit den übrigen nordgriech. Mundarten. Wien, Hölder, 1906. (4-r. XI, 614 l. 1 térképpel.) 25 M.

Kromayer, J., Antike Schlachtfelder in Griechenland. Bausteine zu einer antiken Kriegsgeschichte. Bd. II. Die hellenistisch-römische Periode. Von Kynoskephalæ bis Pharsalos. Berlin, Weidmann. (8-r. XII, 452 l. 24 tábla, 2 vázlat.) 18 M.

Lange, Edm., Sokrates. (Gymnasialbibliothek, Heft 43.) Gütersloh, Bertelsman, 1906. (8-r. VII, 72 l.) 1 M.

Laurand, L., Études sur le style des discours de Cicéron, avec une esquisse de l'histoire du «Cursus». Paris, Hachette. (8-r. XI, 388 l.) 7-50 Fr.

Leges Græcorum Sacrae e titulis collectae. Edid. et explanaverunt J. de Prott et L. Ziehen. Pars II. Fasc. I: Leges Græciæ et insularum ed. L. Ziehen. Leipzig, Teubner. (N. 8-r. VII, 372 l.) 12 M.

VERGILIUS DORMITANS.¹⁾

In Appendice Vergiliana, auditores doctissimi, ad nos pervenit carmen *Ciris*, epyllion Alexandrinorum more compositum, cuius auctor ignotus Lucretium Catallumque sæpissime imitatur, sed imprimis Vergilii locos tam multos in suum usum convertit, ut poema eius pæne cento Vergilianus esse videatur.

De hoc carmine semper diversæ erant virorum doctorum sententiæ; nuper autem maximos in republica litterarum tumultus movit *Franciscus Skutsch*, professor Vratislaviensis, duobus libris editis,²⁾ ubi *Cirin* Cornelio Gallo, principi elegiæ Romanæ, vindicat et Vergilio partes imitatoris attribuit. Ut sententiam suam argumentis confirmet, comparat locos inter *Cirin* et Vergilium communes miraque cum audacia Vergilium fuisse imitatore[m] eo studet evincere, quod Vergilius carmen *Ciris* pluribus locis, se ipsum prodens, inepte sit secutus versusque imitando expressos plerumque corruerit. Sed, ut cognoscatis hominis temeritatem, audiat[is] verba ipsius immortalitate digna: «Man darf sagen, dass sich nie ein Nachahmer *naïver* verraten hat als Vergil, wobei ihn einigermassen entschuldigen mag, dass er selbst die Entlehnung gar nicht verheimlichen wollte. Nur ist freilich die *täppische Art*, wie er sich gelegentlich verräth, gewiss auch seine Absicht nicht gewesen...³⁾ Vergil beweist gerade durch die *Plumpheit seines Ausdruckes* unwidersprechlich seine Abhängigkeit von der *Ciris*...⁴⁾ Vergil würde nicht mit solcher Regelmässigkeit die aus der *Ciris* entlehnten Stellen *abschwächen*, ja *verderben*, wenn sie seinem eigenen Schöpfergeist entsprungen wären.»⁵⁾

---

¹⁾ Commentatio in festo Societatis Philologorum Budapestinensis consensu a. d. III. Id. Ian. a. MCMVIII. recitata.

²⁾ *Aus Vergils Frühzeit* (Lipsiæ, Teubner, 1901); *Gallus und Vergil*, ibidem, 1906.

³⁾ *Aus Vergils Frühzeit*, p. 118.

⁴⁾ *Vergil und Gallus*, p. 180.

⁵⁾ Ibidem, p. 119.

Hæc *Skutschii* commenta refutanda sibi proposuit, quem honoris causa nomino, *Fridericus Leo*, professor Gottingensis,¹⁾ sed, quod pace tanti viri dicam, nescio quo pacto parum acrem se præstitit Maronis vindicem, quo factum est, ut numerus sectatorum *Skutschii* in dies crescat iamque verendum sit, ne Vergiliani nominis splendor confidentia unius hominis obscuretur.

Mihi quidem, ut plane dicam, quod sentio, omni sensu recti et pulchri prorsus destitutus atque furcillis, ut Catulli verbis utar, de Helicone deiciendus esse is videtur, qui auctorem *Ciris*, simium istum Lucretii et Catulli, Gallum fuisse, Vergilium autem istius simii simium esse statuit. *Skutsch* igitur uno errore utrumque poetam lædit: Gallum illum, cuius magnitudinem multo melius, quam antea, nobis pervidere licet, ex quo mihi veram originem indolemque elegiæ Romanæ detegere contigit,²⁾ et Vergilium, poeseos Romanæ principem, artificem summum elocutionis poeticæ Latinæ. Vere iam tempus est, ut maximorum poetarum Manes a tali vindicentur iniuria doctissimæque illæ *Skutschii* ineptiæ tradantur bene merito derisui.

Quare anno præterito recitaveram vobis, auditores doctissimi, hoc ipso loco commentatiunculam, quæ postea in *Museo Rhenano*³⁾ lucem vidit, ubi in hac quæstione difficili sane atque lubrica novam, opinor, monstravi veri inveniendi viam auctoremque huius carminis falsarium fuisse eoque scripsisse consilio, ut fetum suum misellum Vergilio supponeret, pluribus confirmare conabar argumentis. Nunc autem, ut omnis tollatur dubitatio, editionem exegeticam *Ciris* paro, unde seposui quasdam particulas hoc festo die vobis recitandas. Quæ si nonnullis levioris momenti esse videbuntur, illis scilicet, qui nos philologos deridere solent, quod tempus quæstionibus minutissimis conteramus, consolemur nosmet ipsos, collegæ carissimi, Vergilii nostri verbis:

In tenui labor, at tenuis non gloria, si quem
Numina læva sinunt auditque vocatus Apollo.⁴⁾

I.

In exordio *Ciris*, ubi auctor se, laudis amore deposito, philosophiæ Epicuriæ perdiscendæ operam dare dicit, legimus hæc (vss. 1—4.):

¹⁾ In ephemeride *Hermes*, t. 37. p. 14. sqq. et t. 42. p. 35. sqq.

²⁾ Cf. commentationem meam Academicam, *A római elegia viszonya a göröghöz* (Budapestini, 1902).

³⁾ V. *Rheinisches Museum*, a. 1907. p. 482: *Zur Ciris-Frage*.

⁴⁾ Georg. IV. vss. 6—7.

... me, vario iactatum laudis amore
 Irritaque expertum fallacis præmia vulgi,
 Cecropius *suaves exspirans* hortulus auras
Florentis viridi sophiæ complectitur umbra.

Cui loco respondet apud Vergilium Aen. I. 693—694., ubi agitur de Ascanio a Venere sopito et in lucum Idaliæ translato :

... ubi mollis amaracus illum
 Floribus et *dulci adspirans* complectitur umbra.

Quæritur: uter sit hoc loco auctor, uter imitator?

Interpretes inde ab Heynio culpæ Vergilium solent, quod Ascanium parvo amaraci (i. e. Hungarice *majoránna*) frutice obumbratum esse dixerit, cum notissimum sit, amaracum non crescere in tantam altitudinem, ut homini umbram præbere possit. Quo *Skutsch* abusus triumphans exclamat: «Der Dichter der Ciris hat den *hortulus Epicuri* in seiner Doppelnatur als Garten und Unterrichtsstätte geschildert; die Ausdrücke ergeben in ihrer Vereinigung ein poetisches Bild, ein *Mangel an klarer Anschauung*, wie bei Vergil, liegt nicht vor.»¹⁾ Cui *Leo* ita respondet: «Aber Ascanius schläft, Venus hat ihn eingeschlüfert und trägt ihn in ihren Hain, da soll er weiter schlafen; seine Kopfhöhe kommt nicht in Betracht, sie bettet ihn auf die duftenden Stauden, die zugleich sein Lager sind und das Haupt des Liegenden *beschatten*.»²⁾ Quæ nemini certe satisfacient: est enim amaracus re vera tam parva, ut ne cubanti quidem *dulcem umbram* præbere possit.

Ego maxime miror neutri venisse in mentem hoc Vergilii loco *umbram* non significare *σκιάν* Græcorum (i. e. Hungarice *árnyék*), sed *frondem*, i. e. folia amaraci, præsertim cum etiam in Ciri hoc ipso loco *umbra* nihil aliud nisi frondem significare possit; agitur enim de *umbra viridi*. Apud Vergilium autem significatio vocis *umbræ* hic commemorata tam late patet, ut etiam frondem in stabulo bubus pascendi causa datam, ubi prorsus exclusa est notio obumbrandi, *umbram* nominarit Ge. III. vss. 418—420:

Aut tecto adsuetus coluber succedere et *umbræ*
 (Pestis acerba boum) pecorique adspargere virus
 Fovit humum...

Quærendum igitur, an hac significatione *umbæ* recepta tolli possit omnis difficultas?

¹⁾ *Gallus und Vergil*, p. 24.

²⁾ *Hermes*, t. 42. p. 38.

Mea quidem sententia omnia plana fiunt levissima mutatione adhibita, qua me non deterret codicum vetustissimorum auctoritas. Est enim philologorum officium, nostrum, inquam, qui a vera genuinaque antiquitate longis ignorantiae stultitiaeque sæculis dividimur, quidquid ex illa mirabili generis humani iuventute ad nos pervenit, doctrinae ope purgare sordibus diuturni situs ingenique acumine ad pristinum reducere splendorem. Eveniat cotidie id, quod magnus ille Petrarcha, venturum tempus renascentium in Italia litterarum divino animo praesagens, in Africa sua¹⁾ cecinit:

... poterunt discussis forte tenebris
Ad purum priscumque iubar remeare nepotes.

Quare nos cum Bentleyo, artis criticae divinatoriae facile principe, facimus: nobis ratio centum codicibus potior.

Scribamus igitur apud Vergilium *dulce* pro *dulci*, ut *dulce*²⁾ *adspirans* significet: dulcem odorem adspirans, pertineatque ἀπὸ κοίνοῦ et ad *floribus* et ad *umbra* sensusque totius loci sit: «ubi mollis amaracus illum circumdat, floribus et foliis dulcem odorem ei adspirans.»³⁾ Nam amaraci non solum flos, sed etiam folia, ut notum est, bene olent. Qua coniectura recepta Vergilius noster a tribunali criticorum «missus abiit».

II.

Sed hæc hactenus. Sequuntur nunc loci, quibus luculentissime docemur, quantopere nobis opus sit arte critica divinatoria.

In Ciri (vss. 122—125.) de crine regis Nisi purpureo, a quo regnum eius pendebat, legimus:

¹⁾ Lib. IX.

²⁾ *Dulce* pro adverbio, ut Hor. Carm. I. 22, 23—24: «*Dulce* ridentem Lalagen amabo, *dulce* loquentem» et Epist. III. 2, 9: «Quin etiam canet indoctum, sed *dulce* bibenti».

³⁾ Cf. Verg. Ge. IV. 415—416:

... at illi
Dulcis compositis *spiravit* crinibus *aura*,
et Aen. I. 403—404:

Ambrosiæque comæ *divinum* vertice odorem
Spiravere ...

et in *Culice* vss. 87—88., ubi manifesta est Vergilii imitatio:

... illi Panchaia *tura*
Floribus agrestes *herbae* variantibus *adflant*.

... roseus medio surgebat vertice crinis:
 Cuius quam servata diu natura fuisset,
 Tam patriam incolumem Nisi regnumque futurum
 Concordes stabili *firmarant numine* Parcæ.

Cui loco respondet apud Vergilium (Ecl. IV. 46—47.):

«Talia sæcla» suis dixerunt «currite» fuis
 Concordes stabili fatorum *numine* Parcæ.

Hic iam *Skutsch* acerba cum ironia Vergilium carpit, quod *fatorum numen* a Parcæ, quæ personificent fatum ipsum, inepte discernat;¹⁾ et re vera in hoc loco explicando magna offendimur difficultate. *Ladewig* in editione sua²⁾ hæc adnotat: «*Stabili fatorum numine* ist als abl. causæ zu *concordes* hinzugefügt, giebt also den Grund der Eintracht der Parzen an.» Sed deæ Parcæ, Græce *Μοῖραι* i. e. Fata, sunt personificationes mythicæ fati et apud poetas antiquos procul dubio ipsum fatum significant. Vergilius igitur, cum Parcæ, ut interpretes volunt, propter stabilem certamque fati voluntatem concordēs esse dicit, *ideam*, quam dicunt, *abstractam a personificatione* fatorum discernere videtur, quod ab usu poetarum adeo abhorret, ut hac re *Skutsch* iure offendatur. Nam apud poetas non fata cogunt Parcæ concordēs esse, sed Parcæ dispensant concorditer fata, Parcæ sunt, ut iam dixi, ipsum fatum *ideamque a personificatione* distinguere philosophorum munus est, non poetarum. Adde, quod Vergilius versu primo, ubi commemorat *fosos*, Parcæ inducit *nentes*; ergo cur non absolvit imaginem poeticam versu secundo, ubi more ceterorum poetarum pergere debebat in describenda nendi actione? Cur non facit hoc loco idem, quod Aen. I. 21—22. fecit dicendo:

Hinc populum late regem belloque superbum
 Venturum excidio Libyæ: sic *volvere* Parcæ,

ubi *volvere* significat: *fosos* *volvere*.

Quare ego iam pridem hunc locum emendavi pro *numine* scribendo *nemine* (i. e. filo), quod verbum apud scriptores Latinos nusquam repertum erui ex inscriptione quadam,³⁾ ex carmine sepulcrali, cuius auctor etiam in ceteris Vergilium imitatur:

¹⁾ *Vergil und Gallus*. p. 36. sqq.

²⁾ *Vergils Gedichte*, erklärt von Th. Ladewig. Siebente Auflage von C. Schaper. Berlin 1882.

³⁾ *Corp. Inscr. Lat.* t. VI. num. 20674. et *Anth. Lat.* pars prior: carmina epigraphica, ed. Buecheler, Lipsiæ 1895. Fasc. I. p. 203—204.

Sic etenim *duxere* olim *primordia* Parcae
 Et *nevere* super vobis *vitalia fila* . . .
 Nobis porro alia est trino de **nemine** *fati*
 Dicta dies leti . . .

Hanc meam coniecturam proposui vobis hoc ipso loco ante sex fere annos, deinde publici iuris feci in ephemeride nostra,¹⁾ tum in editione Lygdami,²⁾ unde viris doctis etiam extra Hungariam innotuit emendatio. Quam cum plerique maximo cum applausu acceperunt, vehementer in me invectus est *Skutsch*,³⁾ quod talem coniecturam facere ausus essem, cum non solum apud Vergilium, sed etiam in omnibus Ciris codicibus legeretur *numine*. Sensit enim statim — et rectissime sensit — coniectura mea circulos suos turbare. Cui se postea adiunxit *Leo* mihi obiciens: «Némethy empfindet es mit Recht als etwas besonderes, dass in Vergils Worten die Parcen von dem *numen factorum* gesondert sind; nur hätte ihn das nicht zur *Conjectur verleiten* sollen.»⁴⁾

Sed ego utrumque statim meliora docebo. Nam non solum Vergilii locum, sed etiam Cirin corruptam esse confidenter affirmo. Dicat enim mihi *Skutsch* vel, si dis placet, *Leo* ipse, quid in Ciri significet: *firmarant Parcae*? Utrum idem, quod *confirmarant*? At Parcae non confirmant decretum fati, sed ipsae decernunt. An idem, quod *affirmarant*? Quo tandem pacto? Parcae enim nihil solent affirmare (i. e. sententiam suam de aliqua re dicere, quae ut vera, sic etiam falsa esse potest), sed, si quando loqui dignantur, praedicunt (canunt) futura carmine fatidico, «carmine — ut Catullus⁵⁾ ait — perfidiae quod post nulla arguet aetas».

Ex mea igitur sententia etiam in Ciri pro *numine* reponendum est *nemine*, pro *firmarant* autem quaerendum est verbum, quod nendi actionem significet. Quare recenseamus verba ad hanc rem pertinentia.

Scriptis antiquorum luculenter docemur, actionem nendi ex his constare tribus: primum est lanam de colo deducere: hoc est *ducere* proprie dictum; secundum est lanam informem in fili formam redigere: hoc est *formare*; tertium est filum iam paratum ope fusorum *versare* sive *torquere* sive *volvere*. In quo maximi sunt momenti, quae apud Catullum in Nuptiis Pelei et Thetidis,⁶⁾ in eo ipso epyllio, quod

¹⁾ *Egyetemes Phil. Közl.*, t. XXV. p. 337. sqq.

²⁾ *Lygdami carmina*, Budapestini 1906, p. 167.

³⁾ Cf. *Deutsche Literaturzeitung*, a. 1906. p. 2884.

⁴⁾ Cf. *Hermes*, t. 42. p. 42.

⁵⁾ Carm. 64. vs. 322.

⁶⁾ Carm. 64.

auctor Ciris imitandum sibi proposuit et re vera sæpissime imitatur, ubi Parcæ inducuntur nentes, in describenda nendi actione (vss. 311—314.) legimus:

Læva colum molli lana retinebat amictum,
Dextera tum leviter deducens *fila* supinis
Formabat digitis, tum prono in pollice torquens
Libratum tereti versabat turbine filum.

Præterea etiam in *Culice*, in eo carmine Pseudovergiliano, quod auctor Ciris, ut in commentatione mea in *Museo Rhénano* publici iuris facta¹⁾ docui, pluribus locis imitatur, legimus de tela araneæ (vs. 2.):

... ut araneoli tenuem *formavimus* orsum.

In Ciri igitur pro *firmarant numine* scribendum procul dubio *formarant nemine*.

Quæ consuetudini poetarum antiquorum inde ab Homero quam apte respondeant, elucet ex locis hic allatis: Hom. Od. I. 17:

Τῷ οἱ ἐπεκλώσαντο θεοὶ οἰκόνδε νέεσθαι,

Hom. Il. XXIV. 525—526:

Ἦς γὰρ ἐπεκλώσαντο θεοὶ δειλοῖσι βροτοῖσιν
Ζῆνι ἀχνομένοισι,

Anth. Gr. III. 15, 3:

Ὡς γὰρ Μειρῶν ... ἐπέκλωσε λίναν.

Denique ad verbum pæne idem, quod nos in Ciri reposuimus, dicit Lycophr. vs. 145:

Μοῖραι τριπλαῖς πῆναις κατεκλώσαντο,

et Hom. Il. XX. 127—128:

... ἄσσα οἱ αἶσα
Γεινομένῳ ἐπένησε λίνῳ, ὅτε μιν τέκε μήτηρ.

Cf. etiam Antonin. Lib. 2. (de Meleagro): Ἐπέκλωσαν αἱ Μοῖραι ἐπὶ τοσοῦτον αὐτὸν ἔσσεσθαι χρόνον ἐφ' ὅσον ἂν ὁ δῶλος διαμένει.

Ex poetis Romanis comparari possunt Tibull. I. 7, 1—2:

Hunc cecinere diem Parcæ *fatalia nentes*
Stamina non ulli dissoluenda deo;

¹⁾ Cf. *Rheinisches Museum*, a. 1907. p. 484.

Lygdam. 3, 35—36:

Aut si fata negant reditum tristesque sorores,
Stamina quæ ducunt quæque *futura* *neunt*.

Ovid. Her. 12, 3:

... quæ *dispensant* mortalia fata sorores,

ubi *dispensant* significat: pensa distribuunt; Metam. II. 654:

... triplicesque deæ tua *fila* *resolvent*,

et ibid. VIII. 451—455. (de Meleagro):

Stipes erat, quam cum partus enixa iaceret
 Thestias, in flammam triplices posuere sorores
Staminaque impresso *fatalia* pollice *nentes*
 «Tempora» *dixerunt* «eadem lignoque tibi que,
 O modo nate, damus». ¹⁾

Quare nos hoc **nemen**, tribus iam locis repertum iis adnumeramus verbis, quibus poeta Mantuanus, novator verborum felicissimus, linguam Latinam locupletavit et imitatoribus suis, heredibus fortunatis, utenda permisit.

Videtis iam parvo exemplo docti, collegæ carissimi, quid sit proprium artis nostræ munus. Non enim id solum opus est generi humano, ut novis semper inventis ditetur cognitionis thesaurus, sed etiam summopere cavendum, ne quid, quod semel inventum est, temporum iniuria nobis eripiat, obruaturque iniqua oblivione. Quod ne fieret, inventa est nostra ars, philologia divina, quæ est vere ars non obliviscendi, tamquam memoria generis humani.

---

¹⁾ Locis hic enumeratis addi possunt Propert. IV. 1, vss. 71—74; ubi tamen emendatione opus est:

Quo ruis imprudens, vage? dicere fata, Properti?
 Non sunt ah dextro *condita* fila colo.
 Accersis lacrimas cantans, aversus Apollo:
 Poscis ab invita verba pigenda lyra.

Vs. 72. pro *condita* legendum **candida**, ut candida fila in colo Parcarum significant fatum felix. Propertium respiciunt Lygdam. 6, 30: «Sis felix et sint *candida fata* tua» et Ov. Trist. V. 13, 24: «Non ita sunt *fati stamina nigra* mei» et Epist. ex Pont. II. 4, 30: «Non ita pars *fati candida* nulla mei».

III.

Sed nunc venio ad fortissimum. Nam velut ab inferis excitabo vobis verbum prorsus ignotum, apud nullum auctorem, in nulla inscriptione, in nullo glossario huc usque repertum, itaque vere ἀθρησάριστον. Eruam autem hanc vocem ex VIII. Vergilii. ecloga neque tamen ullam in contextu verborum litteram mutabo.

In quodam fragmento Calvi,¹⁾ quod verisimiliter ex epyllio Ius ad nos peruehit, legimus versum:

Sol quoque perpetuos meminit *requiescere* cursus; ubi verbum *requiescendi* ponitur sensu transitivo. Idem verbum eodem sensu occurrit in Ciri, ubi agitur de silentio noctis (vss. 232—233):

Tempore, quo fessas mortalia pectora curas,
Quo rapidos etiam *requiescunt* flumina cursus.

Cui loco respondet apud Vergilium (Ecl. VIII. 1—5):

Pastorum musam Damonis et Alphisibœi,
Immemor herbarum quos est mirata iuvenca
Certantes, quorum stupefactæ carmine lynces
Et *mutata* suos requierunt flumina cursus,
Damonis musam dicemus et Alphisibœi.

Hic est locus, ubi maxime exsultat *Skutschii* temeritas. «Dass Vergil der Nachahmer ist — inquit — verräth er durch das überflüssige *mutata*.» Sequuntur deinde hæc litteris solito maioribus expressa: «Hier haben wir also geradezu den aktenmässigen Beweis dafür, dass die Ciris zwischen Calvus und Vergils Bucolica fällt.»²⁾ Contra *Leo*: «Im Eingang der 8. Ecloge sagt Vergil von den beiden Hirten, dass das Vieh und das Wild mit Staunen ihre Lieder hörte et *mutata* suos requierunt flumina cursus, wo *mutata* keineswegs überflüssig ist, denn die Flüsse ändern ihre Natur.»³⁾ Quæ non sufficiunt ad refutandam *Skutschii* opinionem: nam si *mutare* hoc loco idem significat, quod Hungarice *megváltoztatni*, Germanice *verändern*, certe languet Vergilii versus epithetonque ponitur otiosum.

Sed, ut Vergilium rectius, quam huc usque factum est, interpretemur, recenseamus poetarum antiquorum locos, ubi de silentio totius rerum naturæ agitur. De silentio noctis legimus Ov. Met. VII. 185—187:

¹⁾ Calv. fr. 13. ed. Lucianus Mueller.

²⁾ *Vergil und Gallus*, p. 56.

³⁾ Cf. *Hermes*, t. 42. p. 45.

... homines volucresque ferasque
 Solverat alta quies, **rapidi quoque fluminis undæ**,¹⁾
 Sopitis similes, *nullo cum murmure* serpunt
 Immotæque silent frondes, silet umidus aer.

De eadem re Stat. Silv. V. 4:

... tacet omne pecus volucresque feræque
 Et simulant fessos curvata cacumina somnos,
 Nec trucibus fluviiis *idem sonus* ...

Ad mirabilem cantus potentiam pertinet Callim. Hymn. II.
 (vss. 18—19.):

Εὐφημεῖ καὶ πόντος, ὅτε κλείουσιν ᾠδοὶ
 ἢ κίσσarin ἢ τόξα, Λυκωρέας ἔντεα Φοῖβου

et apud Vergilium ipsum Ecl. IX. vss. 57—58., ubi pastor Mœris ita
 laudat cantum Lycidæ:

Et nunc omne tibi stratum *silet* æquor et omne,
 Aspice, ventosi ceciderunt murmuris auræ;

est autem *aequor* hoc loco *aequor* fluvii Mincii, *stratum* igitur idem
 significat, quod supra Ecl. VIII. vs. 4: *requiescunt cursus*. Ergo duæ
 res commemorantur: quies undarum et *silentium* aquæ.

In *Panegyrico* ad Messallam agitur de Messalla, novo consule,
 vota pro republica faciente, cuius sacris tota rerum natura tamquam

¹⁾ Ita locum emendavi. In codicibus leguntur hæc:

... homines volucresque ferasque
 186 Solverat alta quies, *nullo cum murmure* serpunt
 Sopitis similes, *nullo cum murmure* *saepes*
 Immotæque silent frondes ...

Verba genuina in fine vs. 186. loco mota esse primo obtutu patet.
 Quare vs. 186. pro *nullo cum murmure serpunt* scripsi: *rapidi quoque flu-*
minis undæ, vs. autem 187. pro *saepes* reposui *serpunt*. Verisimilitudo
 emendationis meæ elucet ex Ovidii auctoribus et imitatoribus; auctores
 sunt Tib. I. 7, 13—14: «An te, Cydne, canam, tractis qui leniter *undis*
Cæruleus placidis per vada *serpis* aquis» et Verg. Ecl. VIII. 4: «Et *mutata*
 suos requierunt flumina cursus»; imitatores Cir. 233: «Quo *rapidos etiam*
requiescunt flumina cursus» et Calpurn. Ecl. 2, 15: «Et tenuere suos
properantia flumina cursus, Desistunt tremulis incurrere *frondibus Euri*
 Altaque per totos fecere *silentia* montes» et Stat. Silv. V. 4: «tacet omne
 pecus *volucresque feraeque* Et simulant fessos curvata cacumina somnos
 Nec trucibus fluviiis *idem sonus*».

ore favere videtur¹⁾ (vss. 125. et 129., ubi manifesta est Vergilii imitatio):

Rauca²⁾ nec adsuetos egerunt flumina cursus . . .

Quin largita tuis sunt *muta* silentia votis.

Legimus præterea Hom. II. XIV. 16: ὅτε πορφύρῃ πέλαγος μέγα χύματι χωφῶ; Apoll. Rhod. IV. 153: Κῶμα μέλαν χωφόν τε καὶ ἄβρομον; Arat. 922. et Orph. Argon. 1101: χωφῆς ἄλός.

Iam videtis ubique non solum de cursu retento, sed etiam de *silentio aquarum* agi. Quare, si ex *caecus* derivatur *caecare* et *occaecare*, ex *surdus* fit *surdare* et *obsurdescere*, ex *mutus* (i. e. Hungarice *néma*, Germanice *stumm*) fit *obmutescere*, cur non fingamus ex eodem *mutus* novum verbum *mutare*, i. e. Hungarice *elnémítani*, Germanice *verstummen machen*. Quod autem nobis per leges linguae Latinae facere licet, cur Latinis ipsis non licuerit, non video. Tribuamus igitur verbo *mutandi* loco in quaestionem vocato hanc significationem et statim tollitur omnis difficultas Vergiliique versus liberatur epitheto otioso atque molesto. Erit enim *mutata* epitheton contrarium illis, quæ Vergilius alias fluminibus tribuere solet: *rauca* (Ge. I. 109; Aen. VI. 327. et IX. 124.) et *sonora* (Aen. XII. 139.) Præterea, cum hoc loco vs. 3. commemorasset lynces *stupefactas*, aptissime addidit flumina *muta*; cf. Aen. III. 48: «*obstupui* steteruntque comæ et *vox* faucibus *haesit*.»

Ita incidimus in verbum vere novum; nam verbum *mutandi* huc usque notum longe ab hoc differt derivaturque ex forma frequentativa *movendi*, i. e. a *movitando*. Postquam autem ex *movito* solita contractione *muto* factum est, facile obsolescere potuit alterum genu-

¹⁾ Idem silentium, quod sacris poscitur, poscunt sibi poetæ canentes; cf. Hor. Carm. II. 13, 29—35 (de Alcæo et Sapphone apud interos canentibus): «Utrumque *sacro* digna *silentio* Mirantur umbræ dicere, sed magis Pugnas et exactos tyrannos Densum umeris bibit aure vulgus. Quid mirum, ubi illis *carminibus stupens* demittit atras belua centiceps Auris?» ubi Horatius hunc ipsum eclogæ VIII. Vergilianæ locum ante oculos habuit, de quo nunc agitur. Cf. etiam Hor. Carm. III. 1, 2—4: «*Favete linguis*: carmina non prius Audita Musarum sacerdos Virginibus puerisque canto».

²⁾ **Rauca** est emendatio mea; codices habent *curva*, sed scribendum esse **rauca** elucet ex Apoll. Rhod. Argon. III. 552: Καὶ ποταμούς; ἴστησιν ἄφαρ χελαδεῖν ἄ ῥέοντας; Verg. Aen. IX. 122—124: «Obstupuere animis Rutuli, conterritus ipse Turbatus Messapus equis, *cunctatur* et *amnis Rauca sonans* revocatque pedem Tiberinus ab alto» et VI. 327: «*rauca* fluentas et Ge. I. 109—110. (de rivo): «*Illā cadens raucum* per levīa murmur Saxa ciet».

inunquē muto, quod olim significavit: *mutum facere* et verisimiliter iis adnumerandum est verbis, quæ Vergilius ex obsoleta veterum poetarum Latinitate suo more felicique manu resuscitavit.

En vobis, quod promisi, verbum novum, quod ego initio novi anni huic splendido virorum eruditorum concilio strenæ nomine offero cuique in magno Latinitatis Thesauro suum locum vindicare non dubitabo.

* * *

Satis iam, opinor, perspexistis, auditores doctissimi, quo iure Vergilium damnet *Skutsch* ille, quem præstantissimis in Germania philologis adnumerari vel ex eo elucet, quod in opere illo magnificentissimo, quod *Kultur der Gegenwart* inscribitur, ei delatum est munus honorificum historiam linguæ Latinæ scribendi. Sed altius se præcingere debet, si quis Vergilium dormitantem deprehendere animum induxit. Aliter enim facile ei accidere potest, quod *Skutschio* re vera accidit, ut Vergilium quidem vigilasse, sed se ipsum dormitasse damno suo doctus intellegat.

Nunc autem manum de tabula. Nam tædet iam pudetque vobis referre, collegæ carissimi, qua levitate in hac quæstione tractanda versatus sit *Skutsch*, quem tamen socii discipulique in omnibus fere hebdomadariis criticis in cælum efferunt laudibus iamque victricis causæ patronum salutant,¹⁾ iidem illi, qui alias in iisdem hebdomadariis, vivos mortuosque sententiis tamquam de tripode dictis indicantes atque damnantes, tantopere se iactare solent, ut non doctos homines, sed milites gloriosos Borussos ex ephemeridibus Germanorum iocosis satis superque notos loqui credas. Quibus ego brevi tempore hac ipsa Ciris editione meritam Jenam parabo. Signifer autem legionis est *F. Jacoby*²⁾ ille, qui originem elegiæ Romanæ duobus post me annis denuo detexit, postea tamen a rectore Musei Rhenani admonitus me primum vidisse verum «dentibus infrendens» fassus est,³⁾ quo ex tempore nullum possum edere librum, quin me mordere temptet; sed

fragili quærens illidere dentem,
Offendet solido,

et mox, prædico, qui me læsit,

¹⁾ Cf. *Literarisches Centralblatt*, a. 1907. p. 96.

²⁾ Vide *Deutsche Literaturzeitung*, a. 1907. p. 223.

³⁾ Cf. *Rheinisches Museum*, a. 1905. p. 320.

totidem audiet atque
Respicere ignoto discet pendentia tergo.

Tempus est enim, ut talibus homuncionibus, qui nos Hungaros impune lædi posse credunt, quia propter angustias linguæ patriæ extra litterarum commercium esse videmur,¹⁾ ut istis, inquam, ostendamus veritatem antiqui proverbii: «*Cave laedas Hungarum!*» Habemus enim linguam Latinam, quæ patribus nostris erat altera pæne vernacula, scimus loqui, ut totus audiat terrarum orbis.

Tales igitur filii certe non sunt digni matre Germania, magna illa philosophorum philologorumque parente, optima ingenuarum artium magistra, cui Hungari plurimum nos debere semper libentissime fatebamur; me autem præcipue æquum est meminisse, quid Almæ Matri Lipsiensi et Berolinensi, quid viris clarissimis, Ribbeckio Vahlenoque debeam,

... τῶν δ' οὐκ ἐπιλήσομαι, ὅφρ' ἂν ἔγωγε
Ζηροῖσιν μετέω καὶ μοι φίλα γούνατ' ὀρώρη.

Non ero igitur ingrati animi nota afficiendus, si ridiculos errores hominum tam inepte superbientium seriæ doctrinæ lampade illustraro libroque Latine scripto monstravero toti litterarum reipublicæ, quantula sapientia regatur — philologia. *Skutschium* autem ipsum, ducem gregis, testibus vobis ad singulare provoco certamen, ut more equitum medii ævi lanceam frangam pro propheta patrum ecclesiasticorum, pro duce Dantii, pro magistro poetarum totius Europæ, pro exemplari Vörösmartyi nostri, pro Vergilio meo!

Hæc fere erant, auditores doctissimi, quibus delicatas aures vestras hoc festo die molestare ausus sum quæque benevolentiae vestrae sæpius hoc ipso loco mihi expertæ ea, qua par est, reverentia commendo.

(Budapestini.)

GEYZA NÉMETHY.

---

¹⁾ Magnus ille *Mommsen* scripsit in tomo Inscriptionum Latinarum lapides Pannonios continente, usum linguæ nostræ in commentationibus doctis reprehendens: «Ita fit, ut Hungari extra litterarum commercium permaneant et, cum barbari non sint, barbari tamen quodam modo videantur».

HOL HALT MEG HERODOTOS?

A modern irodalomtörténetírás sohasem fog lemondani arról, hogy ott, hol forrásai vagy egészen cserben hagyják, vagy ellentmondó adatokat hoztak napfényre, a combinatio és kritika segítségével legalább a lehetőségek valószínű rajzára ne törekedjék. Ezt a törekvést talán ósdi irodalmi hagyományokhoz és megrögzött irányokhoz való ragaszkodása hozta létre, mely nem igen tud belenyugodni abba, hogy bizonyos természetű forrásoktól egészen abstraháljon, vagy az egymásnak ellentmondó adatok túlsúlyát magától eldobja, hanem oly messze igyekszik menni, a mennyire az csak logikai elveknek különösebb megsértése nélkül a psychologia segítségével megcselekedhető.

Oly philologusnak, ki nem éri be a hitelesen hagyományozott történeti anyag tényeivel s ez anyag módszeres földolgozása lehetőségével, tagadhatatlanul egyik igen hálás tárgya a régi görög történetírás nagy alakja, Herodotos. Míg műve aránylag jól hagyományozott formájában kiapadhatatlan élvezetet nyújt a késői századok elcsigázott elméjű gyermekeinek, magának a szerzőnek a személyiségére érhetetlen módon a régi görög irodalomtörténetírás gyári műhelyeinek sűrű füstje ereszkedett alá. Már az alexandrinusok idejében kellett eldönteni, hogy történetírónk halikarnassosi származású volt-e, vagy Thurioit vallotta-e szülőhazájának? Már az ókorban férközött személyiségéhez gyanú; fölhasználták, kiaknázták, de nevének a kellő tiszteletet igen ritkán adták meg; az úttörő kutató fáradságát a későbbi, magát jobban informálni tudó kor gyermeke olesó kritikával díjazta. Személyisége így hamar homályba burkolódzott. Alakja körvonalaianak e homályból való kifejtésén korunk philológiája fáradságtalan buzgalommal mesterkedik.

Így azon is, hogy megállapítsa halála helyét. Idevonatkozólag u. i. hármas hagyománynak állításaival találjuk magunkat szemközt. Kettőnek Suidas, ill. Hesychius Milesius a tolmácsolója: «ἐπειδὴ ὁστερον εἶδεν ἑαυτὸν φθονούμενον ὑπὸ τῶν πολιτῶν, εἰς τὸ Θούριον ἀποικιζόμενον ὑπὸ Ἀθηναίων ἐθελοντὴς ἦλθε, κακεὶ τελευτήσας ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς τέθαιπται, τινὲς δὲ ἐν Πέλλαις αὐτὸν τελευτῆσαι φασιν.» E szerint Thurioiban halt meg s ennek ἀγορά-ján temették el; viszont akadtak, kik azt állították, hogy Pellában halt meg. Thurioiban történt halála mellett szól az a sírfelirat is, mely Stephanus Byzantiusnál s. v. *Θούριοι* maradt fenn, s melyet M. Musurus egyebek kíséretében beszűrt az Aristophanes Felhői 332. sorához írt scholionai közé. Ez az epigramm tudvalevőleg így hangzik:

Ἡρόδοτον Αύξεω χρούπτει κόνις ἦδε θανόντα,
 Ἰάδος ἀρχαίης ἱστορίας πρύτανιν,
 Δωρίδος ἐκ πάτρης βλαστώντ'· ἀστῶν δ' ἄρ' ἀτλητον
 μῦμον ὑπεκπροφυγῶν θούριον ἔσχε πάτρην.

E két bizonyítékra támaszkodva Thurióit tartják halála helyének *Abicht*,¹⁾ *Stein*,²⁾ *Hauvette*,³⁾ *Sittl*,⁴⁾ *Dietrich*,⁵⁾ és nálunk *Geréb*.⁶⁾

Pellában bekövetkezett halála mellett serpenyőbe dobhatjuk Suidasnak s. v. *Ἑλλάνικος* olvasható ezt az adatát is: *διέτριψε δὲ Ἑλλάνικος σὺν Ἡροδότῃ παρὰ Ἀμύντῃ τῷ Μακεδόνων βασιλεῖ κατὰ τοὺς χρόνους Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους*. E szerint még Amyntas király idejében is élt, ki tudvalevőleg 390-ben került a makedonok trónjára. Mivel Euripides 480—406 közt élt, Sophokles 496—406 közt, az *Ἀμύντα* olvasás föltétlenül corrupt s *Gutschmid*-dal *Ἀλέξανδρου*-t kell olvasni; *Ἀλέξανδρος* u. i. 450 körül halt meg s így a Suidas ill. Hesychius Milesius-féle indicatió nincsen mit megütközni. Valamelyik másoló az *Ἀλέξανδρος*-on N. Sándort értvén helyettesítette a hiteles olvasást az *Ἀμύντα* lectióval. Más kérdés persze, szabad-e a *διέτριψε*-ből azt következtetni, hogy Pellában meg is halt? *Wiedemann*⁷⁾ mindezek ellenére is Pellát tekinti Herodotos halála helyének.

Egy harmadik adat Herodotos halála helyéül ú. l. Athént tudja. Markellinos *Περὶ τοῦ βίου Θουκυδίδου* 17 sejteti ezt velünk, mondván: *πρὸς γὰρ ταῖς Μελιτίσι πύλαις καλουμέναις ἐστὶν ἐν Κόλλῃ τὰ καλούμενα Κιμάνια μνήματα, ἐνθα δείκνυται Ἡροδότου καὶ Θουκυδίδου τάφος*. Ennek az adatnak a hitelességében *Wilamowitz*,⁸⁾ *Bauer*,⁹⁾

¹⁾ Kommentáros Herodotos-kiadása (4. Aufl. Leipzig 1884) 3. l.-ja 5. j.-ben.

²⁾ Kommentáros kiadása (VI. Aufl. Berlin 1901) LIV. l.-ján.

³⁾ Hérodote, historien des guerres médiques (Paris 1894) 54. s k. l.

⁴⁾ Geschichte der griech. Literatur bis auf Alexander den Grossen (3 köt. München 1884—1887) II. köt. 371. l.

⁵⁾ Testimonia de Herodoti vita præter itinera (Lipsiæ 1899) p. 41.

⁶⁾ Herodotos-fordítása (Budapest 1892. 1893. 3 köt.) bevezetésének XXIII. l.-ján. Itt olvasható az epigramm magyar fordítása is.

⁷⁾ Herodot's zweites Buch mit sachlichen Erläuterungen (Leipzig 1890) 7. l.

⁸⁾ Die Thukydideslegende (Hermes XII [1877] 326—367) 359. l.

⁹⁾ Herodot's Biographie (Sitzungsber. der philos.-hist. Classe der kais. Akad. d. Wiss. [Wien 1878] LXXXIX 391—420) p. 415, de azért óvatosan fejezve ki magát.

Ed. Meyer,¹⁾ *Höck*,²⁾ *Busolt*³⁾ és *Thurioi* monographiájának a szerzője, *Pappritz*⁴⁾ hisznek; korábban *Wachsmuth* hitt benne.⁵⁾ A kérdést egyáltalában függőben látszik hagyni *Christ*⁶⁾; a felelet elől kitér *Beloch*.

Tehát három, nagyon is különböző földrajzi hely között enged választani az irodalmi hagyomány. Lássuk, mivel támogatják az irodalomtörténészek az első adat valószínűségét, mivel a másodikét és mivel a harmadikét?

Thuriót egyesek szerint az teszi valószínűvé, hogy sírjának a helyét is meg tudják jelölni: az *ἀρορά* az, hol eltemették. Abból, hogy az *Ἀριστοτέλης*-korabeli kéziratokban műve bekezdésében thurioibelinek mondja magát, nyilvánvaló, hogy ott élt (Plinius szerint⁷⁾ ott is írt); közelfekvő tehát a gondolat, hogy ott is halt meg.

Pellát illetőleg volt-e valami ok, mely miatt halála helyéül *költötték* volna?

Athénben történt halálát viszont a következő okok teszik valószínűvé.

¹⁾ *Forschungen zur alten Geschichte* (2 köt. Halle 1892, 1899) I. k. 156. és II. k. 197. l.

²⁾ *Herodot und sein Geschichtswerk* (Gütersloh 1904) 27. l.

³⁾ *Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chæroneia* (2. kiad. Gotha 1893—1904) II. k. 613. l. De ezt csak a 3. és 5. j. combinációjából lehet kideríteni.

⁴⁾ *Thurii, seine Entstehung und seine Entwicklung bis zur sicilischen Expedition* (Leipzig 1890) 67. l.

⁵⁾ V. ö. alább idézett értekezését: *Der Standort des ehernen Viergespann's*, melyet a tölem alább interpretált hely nehézségeinek elosztása céljából írt.

⁶⁾ *Gesch. d. griech. Literatur bis auf die Zeit Justinians* (4. kiad. München 1905) 337. l.

⁷⁾ *Hist. Nat.* XII, 4, 18: «urbis nostræ CCCX anno [azaz 444-ben] auctor ille [t. i. Herodotus] historiam eam condidit Thuris in Italia». E szerint Plinius azt állítja, hogy Herodotos művét Thurioi-ban írta meg 444-ben. Azonban itt mindenekelőtt szemet szúr az *eam*. Ezért *Dittrich* a *N. Jahrb. für Philologie* 147. [1893.] évf.-ában auctor ille *historiarum*-ot ír, egy Plinius-palimpsestust tartván szem előtt. Ehhez képest *Dittrich* a vulgáris formát *Thuris*-t is *Thurios*-ra javította; de névrokona *Dietrich* (id. é. 36. l.) rámutat arra, hogy nem szükséges ehhez az expedienshez folyamodnunk: a nevezett helyen *condidit* abszolút értelemben áll, miként XXV 5 *antea considerat solus apud nos Pompeius Lenaeus* és XIII 88 *quod eo magis miror, si etiam nunc Homero condente Aegyptus non erat*. Akkor *Thuris* = *Thuriis* s a pliniusi hely így fordítandó: «akkor írt u. i. az a történetíró Thuriiban, Itáliában».

Herodotos V. könyve 77. fejezetében ezt olvassuk: τὰς δὲ πέδας αὐτῶν (értendők az athéniek által foglyul ejtett chalkisiak), ἐν τῇσι ἐδεδέεατο, ἀνεκρέμασαν ἐς τὴν ἀκρόπολιν· αἱ περ ἔτι καὶ ἐς ἐμὲ ἦσαν περιεοῦσαι, χρεμύμεναι ἐκ τειχέων περιπεφλευσμένων πυρὶ ὑπὸ τοῦ Μήδου, ἀντίον δὲ τοῦ μεγάρου τοῦ πρὸς ἐσπέρην τετραμμένου. καὶ τῶν λύτρων τὴν δεκάτην ἀνέδηκαν, ποιησάμενοι τέθριππον γάλακον· τὸ δὲ ἀριστερῆς χειρὸς ἔστηκε πρῶτα ἐσιόντι ἐς τὰ προπύλαια τὰ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἐπιγέγραπται δὲ οἱ τάδε·

ἔθνεα Βοιωτῶν καὶ Χαλκιδέων δαμάσαντες
παῖδες Ἀθηναίων ἔργμασιν ἐν πολέμου,
δεσμῶ ἐν ἀγλυόεντι σιδηρέῳ ἔσβεσαν ὕβριν
τῶν ἵππους δεκάτην Παλλάδι τάσδ' ἔθυσαν.

Előrebocsátván itt azt, hogy a μέγαρον alatt Herodotos mindig az Erechtheiont érti,¹⁾ s tudván azt, hogy a propylæumok építését 437/6-ban kezdték meg s 432/1-ben fejezték be, Kirchoff-fal²⁾ hajlandó lesz az ember föltételezni, hogy 432 táján Herodotos újra járt Athénben. Hiszen az utolsó eseménynek, melyet Herodotos (VII 134 s k. f.-ek) szóná tesz, a híre, Σπερθίας és Βοῦλῆς fiainak a kivégzése Athénben, a messze Thurioiba nem hatolhatott el; továbbá hol tudhatta meg történetírónk, hogy Δεξιέλια-t a peloponnesusiak megkímélték (IX 73), ha nem Athénben? Valamennyinél nyomatékosabban esik azonban latba Ed. Meyer szerint³⁾ a politikai tendentia, mely Herodotos művében kifejezésre jut, s melylyel nem akart mást, mint kifejtetni az athéniek előtt, hogy az a nagy mérkőzés, melyre ők a spártaiakkal léptek volt, a periklesi politika természetes és jogosult folyamánya.⁴⁾

A kik az egyik adat valódiságában hisznek, rendszerint támadják a másik kettőét. Nevezetesen rámutatnak annak a forrásnak a fiatalságára, mely Thurioit tudja Herodotos temetkezési helyének. De hát a Pellára vonatkozó híradás sem régibb nálánál. Legyen szabad azért mindenekelőtt ennek a két híradásnak értékét magában és egymáshoz való viszonyában közelebbről megvizsgálni.

Minden jel arra mutat, hogy a Hesychius Milesius féle czikkely-

¹⁾ De van idevonatkozólag más vélemény is, l. Busolt i. m. II. k. 339. l. 1. jegyzetét!

²⁾ Über die Abfassungszeit des herodotischen Geschichtswerkes (Abhandl. der kön. Akad. der Wiss. zu Berlin 1868) p. 18.

³⁾ Forschungen zur alten Gesch. II. k. i. h.

⁴⁾ «Mir scheint es evident, dass Herodot als Vertheidiger Athens und der von Perikles geleiteten attischen Politik schreibt, die zum peloponnesischen Krieg geführt hat» Id. m. 198. l.

nek fentebb idézett része *annak* az epigrammának az alapján készült, melyet ugyancsak fennebb idéztünk.¹⁾ Az εἶδεν ἑαυτὸν φθονοῦμενον ὑπὸ τῶν πολιτῶν az epigramma ἀστῶν δ' ἄρ' ἀτλητον μῶμον ὕπεκ-προφυγῶν-jának hatása alatt íródott, az, hogy Thurioiban halt meg Herodotos, az epigramma θούριον ἔσχε πάτριν-jé szemmeltartásával. Gutschmid (Wiedemann-nál) és Höck (p. 27) az Ἰάδος ἀρχαίης ιστορίας πρῶτανιν szavak alapján egyaránt rámutatnak az epigrammának viszonylag fiatal eredetére. Hiszen ha hihetünk Tzetzes Jánosnak,²⁾ az epigramma a myndosi Zenonnak az εὐθυνος-okról³⁾ írt műve IV. könyvében állott. Innen vehette Stephanos Byzantios is, ki s. v. Μύνδος idézi Zenont. Ez a Zenon pedig Strabon idejében élt görög grammatikus, ki mint epigrammák gyűjtője is ismeretes (l. Diog. Laert. VII. 1.). Kevéssel előbb, hogy ő élt, jött divatba a sírversköltésnek az a faja, mely a régi nagy költők emlékére írt verses sírfeliratok faragásában tetszelgett magának, ama sírfeliratokéban, melyekről az Anthologia VII. könyve (*Theurewk* szemelvényes kiadása is) egészen kielégítő mértékben nyújt fogalmat. Nyilvánvaló, hogy a mi epigrammánk a szobatudós műhelyében készült: más adat nem feküdt a mi sírversköltőnk előtt Herodotosra vonatkozólag, mint annak a Herodotosnak a műve, kiről akkor már kiderítették volt, hogy nem thuriobeli születésű, hanem halikarnassosi (ezért [l. Bauer i. é. 408. l.-ját] Herodotos VII. k.-e 99. fejezetének félreértésével a Δωριέων βλαστόντα πάτρης ἄπο!), s Thurioiba nyilván telepesnek ment. «A polgártársak gáncsának» semmi értelme: hiszen épen előzőleg, hogy Thurioiba ment, kitüntették az athéniek, s ez Herodotosra vonatkozólag tán az egyetlen igazán biztos adat.⁴⁾ Semmi különösebb bizonyítékunk sincs tehát arra nézve, hogy Herodotos Thurioiban halt meg. Hesychius Milesius nyilván egy anthologia-gyűjteményből szedte az epigrammát, a többit pedig hozzáköltötte.

Vajjon azt is, mely Pellát tudja sírja helyéül? Ezt Hesychius Milesius már nem gondolhatta ki, csak úgy, mint nem azt az adatot,

¹⁾ V. ö. Bauer i. é. 404. l. De így már A. Schöll is «Herodot's Entwicklung zu seinem Beruf» cz. értekezése (mely a compositio kérdésében való egész nagy vitairadalmat megnyitotta s a Philologus X. [1855.] évf.-a 25-81. l.-jain jelent meg) 37. l.-ján.

²⁾ Cramer Anecdota Oxoniensia III (Oxford 1836) 350. l.

³⁾ Preger Inscriptiones metricæ græcæ (Leipzig, 1891) 34. l. azt hiszi, hogy Zenon művének címe Ἰεπὶ εὐνῶν-nak hangzott.

⁴⁾ Melyet persze Schwarcz *Gyulánk* Hérodotos és Anytos pséphismája című értekezésében (Budapest 1899) meglehetősen bőbeszédűleg történetírónk ellen zsákmányol ki:

mely s. v. Ἑλλάνικος hírlul adja, hogy Hellanikos egy ideig Herodotos-szal együtt élt a makedon Ἀλέξανδρος király udvarán Pellában s hogy Perperenében halt meg. Oly tudósítás ez, melynek hitelességében a modern irodalomtörténetírás nem akar kételkedni. Visszamegy nyilván egy följegyzésre, mely Herodotos halála helyével kapcsolatosan röviden Hellanikos-szal is foglalkozott. De hát lehetséges-e, hogy Herodotos élete vége felé elkerült Pellába? Hogy erre megfelelhesünk, e czélból előbb a halála helyére vonatkozó harmadik hagyomány hitelességét kell megvizsgálni.

S itt mindenekelőtt a Sperthias és Bulisra s a Δεξιέια-ra vonatkozó argumentumok erejét kell hogy elismerjem. Ilyen mellékesrendű eseményeknek a híre aligha került az Athénnel 434 óta feszült viszonyban álló Thurioi telepeseinek a füléhez, noha Wachsmuth¹⁾ ahhoz az expedienshez folyamodik, melyhez a Herodotos-kommentátorok mindenha folyamodtak, ha azt találták, hogy a valóság adatai és Herodotos szavai között áthidalhatatlan ellenmondás forog fenn — hogy t. i. Herodotos informátorainak nyakába varrják a füllentést vagy helytelen állítást — jelen esetben csodálatosképen egy helyes állítást is spártai informátorai nyakába! Az a politikai tendentia, melyet Ed. Meyer kiemel, nem kevésbbé szembeötlő, bár azt talán épen a thurioi-beliék háládatlan magatartása — nem kiváltotta nála, de — jobban kidomboríttathatta vele, s nem annyira a korábbi kitüntetésnek különben még később is jól eső reminiscentiája. Mert ez a háládatlan magatartás Herodotosnak nyilván zokon esett: «von dankbarem Stolze auf seine neue Heimat — mondja Stein²⁾ — zu reden ist kein Grund vorhanden: eher eine entgegengesetzte Stimmung lässt sich aus dem Werke herausdeuten.» S ha ez így volt (s Herodotos legjobb ismerőjének mért ne adnánk ebben a kérdésben hitelt), Herodotos Thurioiban maradt volna? Ő, ki szíve egész melegével Athénen csüngött, ő, ki fiatal korában oly könnyű elhatározással (v. ö. II 44 és 75) fogta ismételtlen kezébe a vándorbotot?

Mindamellettt mégsem lehetett Athénben, erősítgetik azok, kik újabban az V. k. 77. fej.-ében mondott szavait tették a kritika serpenyőjére. Nem, mintha magának a fogadalmi ajándéknak létezésében kételkednének: megerősítik Herodotost Aristeidés a rhetor (II 512), ki elárulja, hogy a fogadalmi epigramma szerzője a keosi Simonides (l. Bergk PLyr. Gr.⁴ III p. 477), Diodoros a Βιβλιοθ. X 24. f.-ében

¹⁾ Bemerkungen zu griech. Historikern (Rhein. Mus. N. F. 56 [1901] 215—226) 216. l.

²⁾ U. o. Ἡροδότου Θουρίου? című vegyesében a 631. l.-on.

s főképp Pausanias, ki körútjában az akropolison még látta¹⁾ ezt az épen nem jelentéktelen fogadalmi emléket. A Corpus Inscriptionum Atticarum I. köt.-e a 334. sz. alatt hoz egy töredéket abból a basisból, mely a perzsáktól elpusztított régi emlék helyébe emelt új emlékek a Herodotos verseivel egyező verseit tartotta meg számunkra. Sőt ugyane mű IV. kötete a 334a szám alatt az eredeti régi basisnak a 2. hexameterrel kezdődő verse töredékeit hozza. A basisokat «a nagy épület romjai közt» mindjárt ÉK-re a propylæumoktól találták meg. Magától értődő, hogy a basisok lelőhelye különösebben nem irányíthatja a kutatót vizsgálódásában. Azóta hogy Herodotos a quadrigát látta, régésrég máshova állíthatták! Fontosabb kérdés eldönteni, állhatott-e a quadriga ott, hol Herodotos látta: ἀριστερῆς χειρὸς . . . πρῶτα ἐσιόντι ἐς τὰ προπύλαια τὰ ἐν τῇ ἀκροπόλει? E helyet régebben különbözőképen fordították 1. = ez balkézt áll, ha az ember a propylæumokon át a várba lép (Bähr), 2. = ez mindjárt balkézt áll, ha az ember az akropolison lévő propylæumokba lép (Lange).²⁾ Az előbbi fordítás azonban lehetetlen; Wachsmuth a NJbb. 119. kötete 18. s k. lapjain (Der Standort des ehernen Viergespann's auf der Akropolis v. Athen cz. értekezésében) εἴσειμι-nek Herodotoson, Pausaniason, Ailianoson és Lukianoson megfigyelt használatából megállapította, hogy a kérdéses helyet másképen fordítani nem lehet, csak így: «ez balkézt áll, mindjárt ha az ember belép az akropolishoz vezető propylæumokba.» Úgyde ha emigy fordítjuk, leküzdhetetlen tárgyi nehézséggel találjuk magunkat szenben; a mi t. i. a propylæumoknak a keleti csarnokát illeti, Michaelis (a Mitteil. des arch. Inst. II 96. s k. l.-ján) számok segítségével bebizonyította, hogy a quadriga ott nem állhatott, a mi pedig a nyugati csarnok északi részét, ott meg Wachsmuth szerint azért nem állhatott, mert akkor Pausanias, ki itt ment át a propylæumokon, okvetetlenül ennek az emlékeknek a megemlítésével kezdte volna periegesisét az akropolison, s nem utólag említette volna meg. Azért Wachsmuth a Die Stadt Athen im Alterthum I. köt.-e (Lipscse 1874) 150. l.-ján ἐσιόντι ἐς τὰ προπύλαια helyett ἐξιόντι τὰ προπύλαια-t javasolt Herodotosnál, de maga később³⁾ ezt a conjecturáját

¹⁾ I 23, 2: καὶ ἄρμα κείται χαλκοῦν ἀπὸ Βοιωτῶν δεκάτη καὶ Χαλκιδέων τῶν ἐν Εὐβοίᾳ.

²⁾ Sajnos, Geréb itt ezt a helyet «teljesen» félreértette. Ő így fordította: «... négyesfogatot készítettek, mely a várhegyre vezető előcsarnoktól balra van fölállítva». Ez azt a nézetet kelti, mintha a quadrigát a clepsydra táján kellene keresnünk, holott Geréb bizonyára a középső szárnytól balra akarja elhelyezni.

³⁾ A Bemerk. zu gr. Hist.-je 215. l.-ján.

megint visszavonta, valószínűnek tartván, hogy a quadriga — úgy a régi, mint a restaurált — ott állott, a hol a 2 basist körülbelül találták, t. i. a belső vártéren, ha az ember a propylæumokból kilépett, balra. Következésképp szerint Herodotos nem látta viszont Athén városát s a hibás közlés megint csak felületes, «levelező»-jének nyakán szárad.

Mindenki be fogja látni, hogy Herodotosnak in ultima analysi ép úgy tulajdoníthatnók ezt a tévedést, mint a hogy azt a bizonyára állandóan Athénben tartózkodó levelezőjének minden scrupulus nélkül tulajdonítja *Wachsmuth*. Ép azért *Hauvette*-et az előbbi magyarázat nem elégitette ki, *Stein*-t (vagy *Christ*-et) az utóbbi sem. Amaz (i. m. 52. l.-ján) azt biszi hogy Herodotos a külömben odáig már restaurált quadrigát még Thurioiba való utazása előtt látta, akkor, a mikor a *Μησαιῶνες*-féle propylæumoknak még híre-hamva sem volt. *Stein* (a VI. kiadás bevezetésének XXIII. l.-ján) azt tartja, hogy a régi *πόλις* előtti bekerített helyen látta Herodotos a quadrigát. *Hauvette*-nek azonban eszébe juttatjuk az angol *Macan*-nek¹⁾ azt az észrevételét, hogy Herodotos, ki másutt, ha a várkapuról beszél, mindig *πόλις*-t mond, itt a modernebb *προπόλις* szót használja. *Stein* pedig talán nem számolt azzal az ellenvetéssel, hogy az athéniek egy istennőjüknek emelt díszes fogadalmi ajándékot (plane a restauratio után!) csak nem a várkapun innen, hanem magán a várhegyen állították fel.

Mielőtt tovább mennénk, végső kísérletképen föltételezhetnők, hogy Herodotos itt is összecserélte a jobbra- és balra való fogalmát, úgy a hogy rája vonatkozólag példákat *Encyclopædiám* 180. l.-ján találhatna az olvasó — de akkor még a tetejébe *ἐσιόντι* helyett *ἐξιόντι*-t kellene olvasnunk, s még mindig meggyűlne a bajunk *Pausanias*-szal.

Azért tán mégis csak legjobb lesz magában a szövegben keresni a hibát. De hogy ezt a hibát kétséget kizárólag megállapíthassuk, ismernünk kell a kézirati hagyomány útmutatásait is. A herodotosi szövegkritika mai állása szerint a kéziratok két csoportra oszlanak, az egyik csoportot *ABC* kéziratok képviselik (vagyis 1. *Mediceus* XXX 3; 2. *Angelicus* C I 6; 3. *Florentinus* 207), a másodikat *PR* codexek (azaz a *Paris*. gr. 1633 és a *Vaticanus* gr. 123), mely csoportoknak egy-egy közös forrásuk van. A hol *AB* és *R* megegyeznek «repräsentieren sie überall die Lesung der Grundschrift» mondja *Stein* a magy.-os

¹⁾ The fourth, fifth and sixth books of Herodotos (2 köt. London 1895) I. k. 223. l.-ján; előzőleg a következő lehetőséget engedi meg: «It is possible, that as originally written the passage referred to an earlier Entrance, but was left untouched, as equally applicable to the later».

kiadás LVII. l.-ján. Viszont *O. Hoffmann*¹⁾ ezt nyilatkoztatja ki: «Keine der beiden Recensionen giebt ein *völlig* reines und treues Bild des Archetypus; jede von ihnen enthält willkürliche und zufällige Fehler und bei verschiedenen Lesarten muss deshalb in jedem einzelnen Falle die Probe gemacht werden.» Ezt a próbát mindig végrehajtani bizonyos esetekben ugyancsak nem könnyű.

Így pld. a névelő, az articulus eseteiben. Az egyöntetű használatnak minő hiányával találjuk itt magunkat szemben, azonnal látjuk, ha a *Stein* kritikai kiadása (2 köt. Berlin 1869) apparatus criticusának 1—108. lapjáról a köv. olvasásokat jegyezzük ki: P. 3. vs. 3. *ἔργα*] τὰ ἔργα Dionys.; — p. 4. vs. 15. τὴν om. Rbdz; — vs. 20. τὴν om. PprRbdz; — p. 8. vs. 9. περὶ] τὰ περὶ Dion.; — p. 11 vs. 21. Φρουρίης] τὸν φρουρίης Rbdz; — p. 12. vs. 5. μετὰ] τοῦ μετὰ?; — p. 13. vs. 2. καρπὸν τὸν] καρπὸν Rbz; — vs. 4. ἔργον] τὸ ἔργον Suid.; — p. 16. vs. 23. περὶ] περὶ τὴν dz; — p. 19. vs. 10. τοῦ om. R; — p. 21. vs. 20. τὰ om. R; — p. 23. vs. 20. ὁ om. C; — p. 24. vs. 4. τὰς om. R; — p. 27. vs. 18. τῷ om. Ac; — p. 28. vs. 3. τὸν om. PR; — vs. 14. τὸν om. R; — p. 29. vs. 20. ὁ om. bd; — p. 36. vs. 13. Λυκούργου] Λυκούργου τοῦ Schäfer; — p. 38. vs. 9. κατὰ τὸν νόμον z; — p. 47 vs. 7. τῷ om. R; — p. 50. vs. 14. ἡ δὲ] ἡ R; — p. 51. vs. 13. ὁ om. dz; — p. 53. vs. 16. τὴν om. R; — vs. 21. τοῖσι om. Rdz; — p. 55. vs. 7. οἱ om. Plut.; — p. 56. vs. 9. ὁ αὐτὸς R'dz; — p. 62. vs. 20. τῶν Reiske: τὰ τῶν; — p. 64. vs. 17. τῶν om. z; — p. 65. vs. 26. τοῖσι om. z; — p. 68. vs. 22. τὴν om. z; — p. 71. vs. 21. ὁ κυαξάρω Rdz; — p. 73. vs. 19. δὲ τῇ ἑαυτοῦ Rdz; — vs. 20. Ἑλλήνων] τῶν Ἑλλήνων z; — p. 76. vs. 16. τοῦ om. Rdz; — p. 80. vs. 7. πλὴν τῆς κεφαλῆς BRdz; — vs. 10. δὲ τοῦ ἀρπάγου C; — p. 81. vs. 13. ὁ om. Pz; — p. 83. vs. 8. ὁ ἀροπαγος Rdz; — p. 86. vs. 19. ὁ κῦρος Rdz; — p. 88. vs. 7. τὸ πρότερον dz; — p. 98. vs. 8. αἱ om. Cqz; — p. 100. vs. 17. τέλος] τὸ τέλος z; — p. 108. vs. 3. τῶν om. z;

A ki ezt az összeállítást figyelemmel végig olvasta, azonnal látni fogja, hogy az articulus használatában *Stein* az ABC csoporttól (*Holder* 1886. 87.-i kiadásában *a*-val jelölve) irányította magát. De ismeretes a Herodotos kutatók előtt, hogy *Cobet* a *Variae Lectt.* (Leyda 1854) 2. kiadása 406. l.-ján, majd a *Mnemosyne* X—XII. évf.-ban közölt Herodotea-iban arra az álláspontra helyezkedett, hogy *R* a legjobb kodex s ezt mások, nevezetesen *Gomperz* és *Wehrmann* bizonyos megszorítással szintén hangoztatták. De fogadjuk el bár akár az

¹⁾ Die griechischen Dialekte in ihrem historischen Zusammenhange (3 köt. Göttinga 1891—1898) III. k. 190. l.

egyik, akár a másik csoport auctoritását, annyi bizonyos, hogy az *articulus használatában egyöntetűség a két csoportban nincs*, következésképp fel vagyunk jogosítva itt önállóan eljárni. Nem követek el tehát semmi különösebb erőszakot a herodotosi szövegen, ha kérdéses helyünkön a τὰ-t az ἐν τῇ ἀκροπόλει előtt kiküszöbölöm, s az így előállott szöveget: τὸ δὲ ἀριστερῆς χειρὸς ἔστηκε πρῶτα ἐσιόντι ἐς τὰ προπύλαια, ἐν τῇ ἀκροπόλει következőképp értelmezem: «ez balkézt állott, mindjárt ha az ember belépett a propylæumokba, az akropoliszon.» Kell, hogy az ἐν τῇ ἀκροπόλει a ἔστηκεν-hoz tartozzék, mert azt, hogy a propylæumok (pláne a Μνησιχλῆς-féle világhírű építkezés után!) az akropolison állottak, athéni ember számára csak nem kellett megmondani. Vagyis a szóbanforgó hely ezt akarja mondani: Mindjárt, ha az ember a propylæumokba lépett, látta az úttól balra — az akropolison — tehát nem magában az előcsarnokban, a quadrigát. De megjegyzem, hogy, mikor így értelmezem, föltételezem egyúttal, hogy Herodotos magát pongyolán fejezte ki.

Herodotos tehát igenis járt újólág Athénben! Persze, hogy itt is maradt-e, én nem hiszem! Mert ha igaz az, a mit *Ed. Meyer* oly nagy szakértelemmel kifejtett, hogy Herodotos művével a periklesi politika jogosultságát kívánta bizonyítani, ennek a politikának a jogosultságát mindenki csak addig ismerhette el, míg a háború kegyetlen mérszárlássá nem fajult. Sok görög hazafiban kétség támadhatott fel ekkor, nem volt-e végzetes és elítélendő Perikles egész politikája? Képzeltető, hogy nagy párthíve Herodotos akkor égni érezte a talajt lába alatt; hova is ment volna, ha nem Pellába, hol egyszer, úgy látszik, már szívesen látták. Történhetett pedig ez 427-ben, akkor, mikor a háború borzalmai először reszkettettek meg minden békés indulatú embert. Mikor bekövetkezett az az idő, melyet Thukydides a III. k. 81. s. k. fejezetében szemléletesen következőképen fest: πᾶσά τε ἰδέα κατέστη θανάτου, καὶ οἷον φιλεῖ ἐν τῷ τοιοῦτῳ γίγνεσθαι, οὐδὲν δ' ὅ τι οὐ ξυνέβη καὶ ἔτι περαιτέρω. καὶ γὰρ πατὴρ παῖδα ἀπέκτεινε καὶ ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἀπασπῶντο καὶ πρὸς αὐτοῖς ἔκτεινοντο, οἳ δὲ τινες καὶ περιοικοδομηθέντες ἐν τοῦ Διονύσου τῷ ἱερῷ ἀπέθανον. Ὡς τὼς ὡμὴ ἢ στάσις προυχώρησε, καὶ ἔδοξε μάλλον, διότι ἐν τοῖς πρώτῃ ἐγένετο.

(Budapest.)

VÁRI REZSŐ.

A NÉMET «LILIOMFI».

Lessing szerint a legmagasabb költői műfaj a dráma. Ha igaza van a nagy német költő-kritikusnak, a magyar irodalom nagyon szerény helylyel kénytelen beérni a világirodalom széles mezején. A magyar szellem csak két olyan alkotást teremtett a dráma terén, mely megbírná, hogy a legnagyobbak mértékével tekintsék, a *Bánk bánt* és *Az ember tragédiáját*. Mind a kettő komoly dráma. Amaz Shakespeare remekeinek, ez Goethe *Faustjának* nem méltatlan hajtása. A vígjáték képe még szomorúbb. Igazi, elsőrangú jellemvígjátékunk, mely a világ-irodalomban számot tenne, maig sincs. Van azonban egy bohózatunk, mely bár majd hatvan esztendő terhe nyomja, ma is friss, ma is kedves, és ha talán túlzás volna is a magyar Thalia legsikerültebb alkotásának neveznünk, Bayer Józseffel, a magyar drámai irodalom legalaposabb ismerőjével és szigorú bírálójával együtt «el kell fogadnunk *Liliomfit* a legjobb magyar bohózatnak, mert az adott helyzeteken belül minden oly szemképrázató gyorsasággal, oly természetességgel perdül; a derítő helyzetek sokasága, újsága, úgy elfoglalja figyelmünket, oly kevéssé sért erkölcsi érzületet, becsületről való fogalmat, annyira kiaknázza a nevetetőt még a mellékesekben is póriasság nélkül, hogy maga az élet áll előttünk lehetséges helyzeteivel, emberin mulattató gyöngeségeivel, mely fölé a jó kedély derülete borúl...»¹⁾

És van a gazdag német drámai irodalomban, mely már a XVIII. században olyan vígjátékkal büszkélkedik, mint a *Minna von Barnhelm*, egy bohózat, Nestroynak *Umsonstja*, a melyről a kritika nemcsak hogy jót nem mond, hanem célzatosan hallgat. Magát az író is, a ki 1831-től majd 30 éven át mint színész és színműíró rendkívül népszerű volt a bécsi közönség előtt, igen különbözően ítéli meg, de abban mindenki, még jóindulatú kritikusi is egyetértenek, hogy Nestroy erényei és vétkei a bécsi Hanswurstban gyökereznek. Bohózatai, egyenes folytatásai a régi Bécs színpadján divatos előadásoknak, költői hatásra nem törekszenek, csak a közönség megkaczagtatására, s hogy ezt elérjék, semmilyen eszköztől sem riadnak vissza.²⁾ Az objektív irodalomtörténetírás még tovább megy. Szemére veti Nestroynak, hogy a külföldben sem finom ízlésű bécsi közönséget teljesen megrontotta léha cinizmusával, semmi magasztosat nem kímélő gúnyával, aljas és

¹⁾ *A magyar drámai irodalom története* (1897), II : 96. l.

²⁾ L. Hans Sittenberger tanulmányát Nestroyról a *Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft* XI. évf.-ban (1901), a 148. s k. lk.-on.

durva karikatúráival, trágár élcezeivel és fölfogásával.¹⁾ Mi értéke lehet tehát az ilyen író bohózatának, ha az irodalomtörténet csak annyit tart érdemesnek róla följegyezni, hogy e darabbal búcsúzott el Nestroy a színpadtól és jóformán az élettől,²⁾ s e jellemzéshez még legkimerítőbb életrajza, Moritz Neckeré, sem tud egy szót is tenni.³⁾

A legkiválóbb magyar bohózat s Nestroynak ez a teljesen jelentéktelen Posse-je — egy és ugyanaz, Szigligeti *Lilíomfi*-ja és Nestroy *Umsonst*-ja egy pár jelenetet és éneket nem számítva, a mennyivel a német darab bővebb, elejétől végig egy húron pendül, tárgyuk, cselekvényük, menetük, motivációjuk, fordulataik, minden megegyezik bennük, a dialogusok is tartalmilag, sőt néha még részleteikben is.

Már egy pillantás a személyek névsorára is meggyőző.

<i>Lilíomfi.</i>	<i>Umsonst.</i>
Szilvai Tódor, oktató	Finster, Fabrikbesitzer von Regensburg
Camilla kisasszony	Anastasia Misl, ein altes Fräulein
Mariska, árva, növendéke	Emma Busch
Lilíomfi } színészek	Arthur } Schauspieler
Szellemfi }	Pitzl }
Kányai fogadós	Sauerfass, Wirt
Erzsi, leánya	Sali, seine Tochter
Gyuri, pincézér	Georg, Kellner
Svarc, fogadós Pestről	Maushuber, Kapitalist, vormals in Wien Gastwirt
Svarc Adolf, pesti fogadós fia	Ignaz Maushuber, dessen Sohn
Kányai szomszéd asszonya	Frau Zepplmeyr Bürgerfrau
Ennek fia	Jackl
Uracs	Bimmel
Szolgáló Kányainál	Margaret, Köchin

A két társaság tehát ugyanaz — csak a professzor úrból lett Nestroynál gyáros — de a német színlap lajstroma hosszabb. Az említetteken kívül egész sereg henye szereplő lép föl, hogy elmondván rövid szerepét, örökre letűnjék. A második fölvonás elején a kocsmai jelenet mozgalmasabb Nestroynál, mint a magyarban, s *Lilíomfi*

¹⁾ Lásd R. M. Werner cikkét Nestroyról az *Allgemeine Deutsche Biographie* XXIII. kötetében (1886). Ugyanez Heinrich Laube fölfogása (*Oesterreichische Revue* II : 171. l.). Emil Kuh, de már elfogultan és személyeskedve, még tovább megy. A *Presse*-ben Nestroy halála után három héttel, 1862. jún. 16-án, egy kegyetlen bírálatban többek között így ír: «Sansquartier-Nestroy mochte die gesamte deutsche Litteratur nach Belieben beschimpfen und auf dem Parnass seine cynische Notdurft verichten».

²⁾ Wurzbach, *Biographisches Lexicon*, XX (1869): 207. l.

³⁾ *Johann Nestroy*, Stuttgart, 1891. 194. l.

uracsán (Bimmel) kívül még öt vendég lábatlankodik Sauerfass fogadó-jában (Maz, Humpler, Pramper, Kratz, Schreiberl); az első fölvonás is hosszabb, nem in medias res vezeti a hallgatót, mint Szigligeti, hanem kilencz jelenetben bemutatja az előzményeket, s Finsteren (Szilvai), Arthuron (Liliomfi), Pitzlen (Szellemfi) kívül fölléptet egy kávést (Gschlader), egy színházi pénztárost (Knapp), egy névtelen marqueurt s egy ügynököt (Wildner). A cselekvényre nézve jelentőségük nincs, föllépésükkel nem zavarják meg a két bohózat egyezését.

Hogy szemléltethetővé tegyem a két színmű kapcsolatát, bemutatom részletesen, jelenetről-jelenetre a cselekvényüket s ennek alapján megállapítom az egyes jeleneteknél, milyen mértékű az egyezés. Megszólamtatom egy párszor magukat a szerzőket is, párhuzamosan lenyomatatom a két darab dialogusainak egyes részeit. Mint mutatóványok nemcsak arról tesznek tanúságot, mennyire nyomon követi Nestroy Szigligetit, hanem világot vetnek arra a módra is, a mint az eredetin — a tartalom sérelme nélkül — változtat.

I. fölvonás.

Nestroynál két szín, melyek közül az első Szigligetinél nincs meg. A színtér Steyer városka (Kolozsvár) piacza, a kávéház előtti tér, hol az előtte való nap estéjén érkezett Finster (Szilvai) reggelizik. Eltávozása után föllépnek a színészek, köztük Arthur (Liliomfi) és Pitzl (Szellemfi) és beszédbe ereszkednek. E kilencz jelenet teljesen fölösleges. A mit e beszélgetésekből megtudunk, a műkedvelői előadás készületeit, Finster özvegyiségre jutását és tervét unokaöccsével, az a *Liliomfi*-ban, sokkal rövidebben és művésziebben, bele van szöve a következő jelenetekbe. Innen kezdve a cselekvény párhuzamosan halad.

LILIOMFI.

1. jel. *Camilla, Szilvai.*

UMSONST.

10. jel. *Anastasia, Finster.*

Szilvai érkezik és számonkéri Camillától gyámleányát.¹⁾

C. (Mariska) Próbán van.

A. Sie ist auf der Probe.

Sz. Micsoda próbán?

F. Was probiert sie?

C. A *Páduai zsarnok* próbáján.

A. Den Tyrann von Padua.

Sz. Ki az?

F. Wer ist das?

C. Dráma, melyet eljátszanak.

A. Held und Titelrolle des Stückes,
von Dilettanten zu einem wohlthä-
gen Zwecke ..

Sz. haragra lobban, de jó kedvre derül, mikor meghallja, hogy a vén kisasszony férjhez készül menni. Ide szövi be Szigligeti Szilvai

¹⁾ A cselekvényt elég egyszer elmondani, s ezért a részletezésnél a személyeket csak a magyar szereplő nevével jelzem. *Szilvai* p. o. tehát mindig *Szilvait* és *Finstert* jelent.

és Emerenzia szomorú történetét, és a professzor szándékát, hogy a két fiatal rokonát összeházasítja.

2. jel. *Lilíomfi, Szellemfi.*

11. jel. *Arthur, Pitzl.*

A két színészpár föllép, Lilíomfi tervei Mariskával. — Rövid jelenet, a mely Szigligetinéél azáltal válik terjedelmessé és jelentőssé, mert itt emlékszik meg Gyuri pinczér leveléről. (Nestroynál ez az I. színben van.)

3. jel. *Lilíomfi, Camilla.*

12. jel. *Anasztasia, Arthur.*

Pillantás a kulcslyukon keresztül és sóhajtozás. — Ugyanaz mindkét darabban, de Nestroy bővebb beszédű. Egyáltalán a német bohózat mindvégig sokkal részletesebb.

4. jel. *Előbbiek, Mariska.*

C. Fontos közlendőm van.

M. (az ablakhoz ül). Hallom, nénikém!

C. Mit akarsz?

M. Varráshoz látok.

C. Most figyelned kell.

M. Így is figyelhetek. (félre) Bár csak kinézne, mint tegnap.

L. Bár csak az ablakhoz ülne. (Az ablakhoz megy, kinéz.)

C. Tehát jól figyelj.

M. Nagyon figyelek. (Kitekint az ablakon.)

L. (köszönti). Angyal!

M. (köszön, de fejét visszakapja, félre). Csakugyan kinézett.

C. Kinek köszöntél?

M. Kinek? ... hát —

C. (az ablakhoz fut, félre). Tán ő (kinéz, Lilíomfi visszakapja fejét). Hisz itt senki sincs!

M. Hát — annak a lakatos inasnak.

C. Már mondtam, az afféléknek elég fejedet biccentened. — Mire az

13. jel. *Előbbiek, Emma.*

An. Ich habe wichtige Dinge mit dir zu reden.

E. (sich ans Fenster im Prospekte setzend). Ich höre, liebe Tante.

An. Suchst du dort etwas?

E. Ich nehme nur meine Stieckerei zur Hand.

An. Ich brauche deine ganze Aufmerksamkeit.

E. O ich kann hier sehr gut aufmerken, auf alles. (Für sich.) Gestern kam er ans Fenster, wenn er nur heute wieder heraussehen möchte.

Ar. Ihr Arbeitstischchen steht am Fenster, wenn sie vielleicht... (Geht zum Fenster — — —¹) und sieht hinaus.)

An. Also höre mich.

E. Ich bin ganz Ohr. (Sieht zum Fenster hinaus.)

Ar. (grüsst sie — — —) Holder Engel! ...

E. (dankt ihm und zieht schnell den Kopf zurück.) Er hat mich gesehen.

An. Wen hast du gegrüsst?

E. Wen ... es war ...

An. (für sich). Vielleicht er... (Eilt zum Fenster und sieht hinaus. Arthur zieht — — — schnell den Kopf zurück.) Hier ist ja niemand.

E. Es war ... es war der Lehrling von meinem Schuster... (Für sich.) Arthur, erhabener Künstler, verzeihe mir die Notlüge.

An. Wie kann man aber Schusterbuben so grüssen? Schusterbuben

¹) A ... helyek a szövegben is pontozva vannak, a — — — jelek azt jelentik, hogy egy pár nem fontos szót kihagytam.

a rendkívüli nyájasság? — De a dologra! — Tudd meg, válnunk kell!

M. Válnunk?

L. Tudom már, szerepet tanulok. (Szerepet vesz).

C. Árva vagy, szülőidet gyermekkorodban elvesztéd; de atyád barátja, kit ma megismersz — (Liliomfi szavát hallván, elhallgat).

L. (szaval). Marim, szeretlek, megszabadítlak, bár az a vén boszorkány Argusszemekkel őrizzen; elszöktetlek, s utól nem érhet ő, bár pemetén és seprőn lovagol utánunk — Mari, te az enyém vagy!

grüsst man eigentlich gar nicht, man wirft ihnen höchstens einen Kreuzer zu. Doch zur Sache! Wir müssen scheiden.

E. Scheiden?

Ar. Herrliche Idee! Ich thue, als ob ich eine Rolle memorierte, da kann ich schreien, soviel ich will, sie muss mich hören und wird mich verstehen.

An. Du bist eine Waise, jener würdige Freund deines verstorbenen Vaters, der bisher für dich gesorgt, und welchen du heute kennen lernen wirst, will... (Unterbricht sich und hört auf Arthurs Stimme, die sich in diesem Augenblick vernehmen lässt.)

Ar. (sehr laut, als ob er eine Stelle recitierte).

Ich liebe dich und mögen dich bewachen

Mit Argusaugen hundert solche Drachen,

Entführ' ich dennoch dich, und mein

Wirst du fürs ganze Leben sein, Verfolgte mich und dich, du holdes

Wesen,

Die Alte reitend selbst auf einem Besen.

Majd Liliomfi szerelmet vall a papírlapra rajzolt szívvel; a két hölgy nem tud megegyezni, vajjon Mariska szerepében tegezi-e Rodolfót, hát áthívják Liliomfit. — Ugyanaz mind a két darabban.

5. jel. *Előbbiek, Szellemfi.*

14. jel. *Arthur, Pitzl,* 15. jel. *Előbbiek, Anastasia, Emma.*

Liliomfi kigúnyolja az öreg kisasszonyt s nőül kéri tőle Mariskát. — Teljesen ugyanaz, nagyrészt szóról-szóra.

6.—7.—8. jel. *Előbbiek, Szilvai.*

16., 17. jel. — 18. jel. — 19., 20., 21. jel. *Előbbiek, Finster.*

Szellemfi Liliomfi képében lemond Szilvai előtt Mariskáról; Liliomfi és Mariska megbeszéli a szökést. — Ugyanaz, az élczeke kivéve, részben szószerint.

II. fölvonás.

A *Liliomfi* 1. jelenetét az *Umsonst*ban két hasonlóképen rövid jelenet pótolja. Kapcsolat köztük nincs.

2. jel. *Vendégek, Gyuri, Erzsí, Szolgálo.* 3. jel. *Vendégek, Sali, Georg, Margarete.*

Erzsí közli Gyurival, hogy atyja férjhez akarja adni. — Tartalmi egyezés.

3. jel. *Előbbiek, Kányai.*4., 5. jel. *Előbbiek, Sauerfass.*

Nem fontos a cselekvény menetére. Tartalmi egyezés, de a kocsmáros utasításai eltérők.

4. jel. *Kányai, Szomszédasszony.*6. jel. *Sauerfass, Frau Zeppelmeyr.*

A szomszédasszony fia kosarat kap; Kányai megtudja, hogy leánya a pinczért szereti. — A két jelenet fővonásaiban — néha még a szavak is — ugyanaz.

5. jel. *Kányai, Erzsí, Gyuri.*7., 8., 9. jel. *Sauerfass, Georg, Sali.*

A kocsmáros kijelenti leányának, hogy Swartzhoz adja nőül; Gyuri szökést ajánl; Erzsí visszautasítja. — A szavak részben mások, de a lényeg egy.

6., 7. jel. *Lilíomfi, Szellemfi, Gyuri,*
majd *Erzsí.*10., 11. jel. *Arthur, Pitzl, Georg,*
majd *Sali.*

A két színész megérkezik a kocsmába, megszólítják Erzsit. — Helyzet és lényeg ugyanaz, a szavak mások. (Arthur némettel kevert olaszt beszél.)

8. jel. *Előbbiek.*12., 13. jel. *Előbbiek.*

Gyuri fölismeri Lilíomfit, a ki megígéri, hogy megszabadítja Swartztól. — A dialogus menete, a gondolatok ugyanazok.

9., 10. jel. *Előbbiek, majd Kányai.*14., 15. jel. *Előbbiek, majd Sauerfass.*

Lil. az ifjú Swartz képében bemutatkozik Erzsinek, majd Kányai-nak; kidobják. — A főbb vonásokban teljes az egyezés, néha szinte szóról-szóra, p. o.:

Erzsí. Ah jöjjön, jöjjön, édes apám...
Azt mondta, hogy liba vagyok.

Kányai. Kicsoda?*E.* Ez itt ni — az ifju Swartz.

K. Az ifju Swartz? — Isten hozta
kedves öcsém uram! Szakasztott az
apja! (Ölelni akarja.)

L. (büszkén elhárítja magától).
Micsoda? mit akar — — —

K. Mit? Megölelni, megcsókolni,
rossz fiu!

L. Csókolni? engem?

K. Szaporán, Erzsí, Gyuri, reggelit
Fekete úrnak — mert már én így
hívom — szoknia kell hozzá.

L. Micsoda reggelit? Tud-e maga
nekem adni caviárt, austrigát, van-e
champagner? — én azzal szoktam
élni.

K. Azzal nem szolgálhatok, de
tej, vaj, kávé, rostélyos.

Sali. Ach Vater... wenn Sie g'hört
hätten... was der alles zu mir g'sagt
hat?

Sauerfass. Was denn? Wer denn?*Sl.* Der da, der junge Maushuber.

Sf. Wer denn, was denn? Sie sind
der junge Maushuber? Ja, ja, ganz
das alte Maushuberische Ebenbild.
(Will ihn umarmen.) — — —

A. (abwehrend). Na, weiter, wei-
ter, keine Künsten — — — Und was
wollen Sie?

Sf. Was ich will? Zu allererst Dich
umarmen.

A. Na weiter, weiter, keine Künsten!

Sf. Sie haben g'wiss schlecht g'es-
sen zu Mittag, ich kenn' die Station!
G'schwind alles her, was nur zum
Jausnen is in mein' Haus.

A. Plagen S' Ihnen nicht! Austern,
Rheinlachs . . . . Caviar, Röderer,
Sherry, Bordeaux, das haben S' net.

Sf. Nein, aber Butter, Bratwurst,
Kaffee oder Rostbrateln . . .

L. Jaj jaj, az igen parasztos —

K. Hum — be kényes gyomra van —

L. Richtig — az apám azt mondta, hogy magának sok pénze van. No jó, ha ez igaz, elveszem a lányát, pedig nem szép.

K. Nem szép? Bolond gombát ettél, öcsém?

A. Na, mit so 'was können S' mir g'rad g'stohlen werd'n.

Sf. Haben Sie so ein' heiklichen Magen? — — —

A. Sie haben sich ein unbändigs Geld z'samm'pantscht, hat mir mein Papa g'sagt, und wenn das war is, nicht bloss Windmacherei, nacher heirat' ich s' meinerwegen, obwohl nicht extra viel dran is an dem Mäd'l.

Sf. Was? Dem Mäd'l wollen Sie die Schönheit abstreiten? Das is die Tochter, die ich mir selbst aus dem G'sicht g'rissen hab', und die sollt keine Schönheit sein.

És így tart tovább az egyezés majdnem az egész jeleneten.

14. jel. Előbbie, Adolf.

16. jel. Előbbie, Ignaz Maushuber.

Az ifjú Swartz megérkezik s kidobják. — A jelenet első fele, a bemutatkozás, majdnem szószerint egyezik, azután Nestroy többet beszélteti személyeit, de Szigligeti dialogusa változatosabb, tartalmasabb és élénkebb.

15. jel. Előbbie, Szilvai, Mariska.

17. jel. Előbbie, majd Finster.

Szilvai és Mariska megérkeznek; Liliomfi pár szava és éneke helyett Nestroynál egy hosszú quodlibet, operettszerű verses sületlenség.

III. fölvonás.

—

1., 2. jel. Georg, Pitzl majd Arthur.

Teljesen fölösleges párbeszédek.

1. jel. Liliomfi, Gyuri.

3. jel. Georg, Arthur.

Liliomfi átveszi Gyuritól a pincér szerepét. — Nestroynál részletezőbb, de nem más.

2.—3.—4.—5. jel. Liliomfi, Mariska, Szilvai.

4.—5., 6.—7., 8.—9., 10.—11. jel. Arthur, Finster, Emma.

Liliomfi kiszolgálja Szilvait és Mariskát; Szilvai megtudja, hogy a fiatalok még mindig szeretik egymást, s hogy L. szökést tervez. — A hosszú párbeszédeknek minden gondolata megvan Nestroynál, néha más sorrendben, de sokszor szóról-szóra.

6. jel. Előbbie.

—

L. pár szóval jelenti, hogy jön Erzsi megőrizni Mariskát.

7. jel. Szilvai, Mariska, Erzsi.

12., 13., 14. jel. Finster, Emma, Sali.

Mariska megtudván Erzsitől, hogy a pincér — ő azt hiszi L. — Erzsit szereti, kétségbeesik. — A német darab nyomon követi a magyart, gyakran szószerint, de rövidebb.

8. jel. Mariska, Liliomfi.

15. jel. Emma, Arthur.

Mariska szemébe vágja L.-nak: áruló. — Ugyanaz.

9. jel. *Előbbiek, Szilvai* — az ajtó-
nál leskelődve

16., 17. jel. *Előbbiek, Finster* er-
scheint unbemerkt in der Prospekt-
thüre rechts lauschend.

Szilvai számol az álpinczérről, majd bezárja a szomszéd szobába
s megismerteti magát. — A jelenet közepe, az elszámolás tételei,
mások, az eleje és vége ugyanaz.

10. jel. *Szilvai, Kányai.*

K. Mi tetszik, uram?

Sz. Jöjön, jöjön, édes fogadás ür,
csak egy pinczerje van?

K. Csak egy.

Sz. Tehát tudja meg, ő nem pin-
czer, ő az én átöltözködött kalandos,
kóriczáló gyámfiám és unokaöcsém.

K. Micsoda? az én pinczérem?

Sz. Úgy van, unokaöcsém; egy
rég nem család ivadéka.

K. Ah, most értek mindent! Ő az
én leányomért állott be pinczérnek,
hogy elcsábítsa — úgy van, hiszen
ez kézzel fogható!

Sz. Szerencsétlen apa! — Oh, ez
kitelik tőle.

K. S én oly számár voltam, hogy
mindjárt rá nem ismertem. Soha még
csak egy krajczárig sem csalt meg,
sem engem, sem vendégeimet. Hiszen
az arczából is kilátszott, hogy úrnak
született. Aztán soha sem akart a bor
közé vizet vegyíteni: oh én gyanítot-
tam, hogy nem természetes pinczér!

Sz. Úgy van, ő nem az; de én
rajtakaptam. Képzelve: átöltözött,
előttem szőke parókával járt, válto-
zott hangon beszélt, hogy rá ne is-
merjek —

K. Szőke parókát tett fejére? —
Most már arra is emlékszem; valami
diatrísta volt itt, annak hánytuk szét
holmiját — — —

18., 19. jel. *Finster, Sauerfass.*

Sf. Sie haben gewünscht... was
wünschen euer Gnaden?

F. Sagen Sie mir, lieber Herr Wirt,
wieviel Kellner haben Sie im Haus?

Sf. Nur einen einzigen.

F. Wenn Sie nur einen einzigen
haben, dann haben sie gar keinen.
Sf. Die Rechnung kapier' ich nicht,
konträr a Wirt, der alles doppelt
rechnet...

F. So wissen Sie denn, dieser Kell-
ner is kein Kellner, sondern ein ver-
kleideter Abenteurer, mein vaga-
bundierender Neffe und Mündel.

Sf. Nicht möglich! Mein Kellner
dero Verwandter?

F. Meiner weiland Schwester eh'-
leiblicher Sohn, von Hochfeld ist
sein wahrer altadeliger Name.

Sf. Jetzt wird mir alles klar, er
reist in Verführungs-Angelegenhei-
ten, und um meiner Tochter nach-
zustellen, ist der Hochgestellte ein-
gestanden bei mir.

F. Der Bursch' ist alles im stand'.

Sf. Und ich Strohkopf hab' das
nicht gleich erraten! Er hat weder
mich noch meine Gäst' je um ein'
Kreuzer betrogen, hat auch nie dazu
gebracht werden können, meinen
Wein zu verpantschen. Da war's ja
schon mit Händen z'greifen, das kann
kein natürlicher Kellner sein.

F. So is es auch, mit verstellter
Stimme und blonder Perücke hat er
mich a Weil' getäuscht.

Sf. Blonde Perücken? (Für sich.)
Ja, ja, der Komödiant hat eine da
g'habt.

És így tovább a jelenet végéig, de Nestroy sokkal bővebb beszédű.
11., 12., 13. jel. *Kányai, Erzsí majd Gyuri.* 20.-21., 22., [23.], 24. jel. *Sauerfass,
Sali, majd Georg.*

Kányai elküldi Erzsit és Gyurit, hogy hamar esküdjének meg. —

A menet ugyanaz, de a második jelenet Szigligetinél sokkal bővebb és tartalmasabb. A 23. jelenetnek (Sauerfass negyedfél soros monologja) nincs a *Liliomfi*-ban megfelelője.

14. jel. *Előbbiek.*

25. jel. *Előbbiek.*

L. színleg hajlandó elvenni Erzsit. — Egyező tartalom.

—

26. jel. *Arthur.*

Betét: A. kuplékat énekel.

—

27., 28. jel. *Sauerfass, majd Arthur.*

Pár soros monolog, illetőleg dialog.

15. jel. *Liliomfi, Kányai, az öreg Swartz.*

29., 30., 31. jel. *Előbbiek, Maushuber Vater, később Ignaz Maushuber, majd Pitzl.*

Az öreg Swartz megjelen, a turpisság kisül; L. elhiteti Kányai-val, hogy az egész dolog csak komédia volt: Szilvai és Mariska komédiások, s az volt a céljuk, hogy Gyurinak megszerezzék Erzsit. — Az «anagnorisis» egy nyomon halad, de Szigligetinél lassabban és mégis hatásosabban tisztázódik a helyzet. Nestroy helyette Pitzlt juttatja szerephez, a ki megszarolja az öreg Maushubert.

16. jel. *Kányai, az öreg Swartz, Szilvai, Mariska, pandurok.*

32. jel. *Sauerfass, Maushuber F., Finster, Emma, Wächter.*

Kányai rátámad Szilvaira, de mikor megtudja Swartztól, hogy Szilvai valóban a gazdag tanár, diadalmasan jelenti, hogy eddig a pinczér és Erzsit megesküdték; Mariska ájudozik. — A németben a jelenet rövidebb, de a mit átvesz, abban híven követi a magyar dialogust.

17. jel. *Előbbiek, Erzsit, Gyuri.*

33. jel. *Előbbiek, Sali, Georg.*

A fiatal pár megérkezik, s kiderül Kányai végzetes csalódása. — Nagyjából teljes az egyezés, de itt kivételesen Nestroy boházata nemcsak bővebb és fordulatosabb, hanem hatásosabb is.

18. jel. *Előbbiek, Liliomfi.*

34. jel. *Előbbiek, Arthur.*

A megoldás. — Csak a megoldás egyenlő, a rövid dialogus más.

Íme a két cselekvény. Már az a körülmény, hogy a jelenetek sora jóformán elejétől végig megegyezik, s hogy az eseményeket, melyekből a cselekvény alakul, csak egyszer kellett elmondanunk, igazolja, hogy itt nem véletlen találkozásról, hanem tudatos átvételről kell beszelnünk. A ki még ezek után is kételkednék, azt meggyőzhetik a párhuzamosan idézett dialogusok, melyeknek számát még tetszés szerint lehetne szaporítani. Csak az a kérdés, ki volt az utánczó, vagy erősebb, de találóbbszóval, a plagizátor, Szigligeti-e vagy Nestroy? Az első pillanatban, mikor *Dunay Zoltán* barátom a két boház

I. fölvonásának egyezésére fölhívta a figyelmemet,¹⁾ Szigligetit vádoltam. Bármennyire fájt is, hogy legkitűnőbb bohózatunkat meg kell fosztanunk az eredetiség dicsőségétől, egészen természetesen támadt a gyanúm: lassan fejlődő drámairodalmunkban szinte hagyományos eljárás volt az idegen, főképen német irodalom kizsákmányolása, s egész irodalmunkra jellemző a tárgyaknak, motívumoknak nyugatról keletre irányuló áramlása.

A dolog, nagy megnyugtatósunkra, nem így áll. Egy pillantás Nestroy életrajzába az ellenkezőről győz meg. A *Liliomfi* tudvalevőleg 1849 decz. 21-én került először színre (a Nemzeti Színházban), az *Umsonst*ot pedig 1857 márcz. 7-én adták először a bécsi Carl-Theaterben, tehát *több mint hét esztendővel* a *Liliomfi* után, nyomtatásban pedig jóval a szerző halála után jelent csak meg.

Arra lehetne még gondolni, hogy Nestroy az *Umsonst*ot korábban, a negyvenes évek végén írta, s még a bécsi előadása előtt színre hozta valamilyen vidéki, talán épen magyarországi német társulat, a melynek egyik tagja megismertethette Szigligetit a darabbal. Ez a föltevés azonban nem állja ki a bírálatot. Az *Umsonst* határozottan abban az időben keletkezett, mikor Nestroy már átvette a Carl-Theater igazgatását,²⁾ tehát 1854 után, de még az sem változtatna a dolgon, ha ez az adat téves is volna. Nestroy ugyanis 1831 aug. 23-a óta leköötötte magát Carl színházához, még pedig nemcsak mint színész, hanem mint színműíró is, úgy hogy minden drámai alkotását először Carlnek volt joga színpadrahozni. Világosan tanuskodik erről egy levele, melyet Märzroth dr.-hoz írt, midőn az a *Brausepulver* című almanachja számára valami munkát kért tőle. Az R. M. Wernertől közölt kiadatlan levélben³⁾ Nestroy azt felelte, hogy szívesen engedne kérésének, van is két tárgya, majd így folytatja: «die Form aber, welche nicht die dramatische seyn konnte, trat mir jedesmahlshemmend entgegen... Die dramatische Form jedoch zu wählen, erlaubt mir meine Verbindlichkeit gegen Director Carl nicht, indem ich Alles, wenn es auch

¹⁾ Érdekes dolog, hogy Nestroy műveinek népszerű kiadása (*Johann Nestroy's Werke in zwei Bänden. Eingeleitet von Leopold Rosner. Berlin-Leipzig, Th. Knauer Nachf.* Év nélkül) a bohózatot *Posse in enem Aktnak* nevezi s valóban csak az I. fölvonást közli, azonban az összes szereplők nevét lenyomtatja!

²⁾ Már Wurzbach (*Biographisches Lexikon* XX: 210.) megállapítja: «Von 1854, in welchem Jahre im August er sie (a Carl-Theatert) übernahm, bis zu seinem Austritte schrieb er nur noch „Umsonst“». Megjegyezzük azonban, hogy Nestroy csak 1854. nov. 1-től vezette mint igazgató a színházat, addig interregnum volt az ő fölügyelete alatt.

³⁾ *Allgemeine Deutsche Biographie* (1886) XXIII: 452. l.

nur eine Scene wäre, ihm zur Benützung für seine Bühne abzuliefern verpflichtet bin, und erst 18 Monate nach erfolgter Darstellung im Druck erscheinen lassen darf.»

Nem kell bizonyítani, hogy ha Nestroynak nem volt szabad ki nyomtatni drámai munkáit, csak másfél évvel a Carl-Theater-i előadás után, akkor még kevésbé engedte meg Carl, hogy más társaság megelőzze őt a színrehozatalban. El kell fogadnunk tehát, mint kétségszövegbevonhatatlan tény, hogy a *Liliomfi* jó pár évvel korábbi, mint az *Umsonst*.

Nehezebb kérdés, hogyan jutott Nestroy a *Liliomfi* szövegéhez. Magyarul, tudomásunk szerint, nem értett, német fordítása a *Liliomfi*-nak maig sem jelent meg. Csak föltevással felelhetünk, a mely ha nem is meggyőző, legalább lehetséges. Azt hisszük, hogy a *Liliomfi*t, a mely az *Umsonst* színre került előtt hat és fél év alatt (1849 decz. 21.—1856 jún. 29.) 21 előadást ért meg a Nemzeti Színházban,¹⁾ s így egyike volt a Nemzeti Színház legnagyobb sikerű darabjainak, már igen korán lefordították a vidéki német színpadok számára. Nestroy, a ki fiatal korában vendégszerepeit Pozsonyban, s később is fönttartotta az összeköttetését a magyarországi német színtársulatokkal,²⁾ valamelyik nyári szünideje alatt jelen lehetett a *Liliomfinak* egy ilyen német előadásán, s mivel megtetszett neki a vígjáték, elkérte a szerepkönyvet vagy a súgó példányát. A gyorskezü német író akár a helyszínen, egy-két nap alatt, elkészíthette belőle a «Posse»-jét, akár másolatot véve róla, később fordította németre. Ennek a vizsgálata azonban ránk nézve mellékes, a végső eredményt nem változtatja meg.

Van azonban még egy harmadik lehetőség: hogy mind a két bohózat közös forrásra vezethető vissza. Bár egyáltalán nem tartom valószínűnek ennek a lehetőségét, s magát a gondolatot csak pusztán ötletnek minősítem, melyet semmi bizonyíték nem támogat, sőt még a legkisebb jel sem jogosít föl rá,³⁾ mégis fölemlítem, hogy fölkeltem

¹⁾ L. Bayer, *A magyar drámairodalom története* (1897), II: 464. l.

²⁾ Ismeretes dolog, hogy Nestroy, a ki nem volt nemzetünknek jó barátja, következetesen visszautasította Gundynak, a pesti német színház igazgatójának, meghívását, hogy vendégszereplésre jöjjön le Pestre. Egy ízben, arra czélozva, hogy a pesti színházakban divatban van a *Szózat* éneklése, azzal a szójátékkal tért ki előle: «ich will nicht mehr gast-spiel'n, ich hab's ja a so satt».

³⁾ Ha csak azt nem vesszük jelnek, hogy a *Liliomfi*ban is, az *Umsonst*ban is aránylag sokszor fordul elő czélzás olasz művekre [Belizár (Reszkes Bizantió = Trema Bisancio, evvel a torz orthographiával!); Zampa; Fra Diavolo], de ez nem sokat jelent, mert ezen operákat Szigligeti, mint

iránta az érdeklődést. Talán más szerencsésebb kezű kutató megtalálja a harmadik *Liliomfi*-t, vagy ha nem, a mit Szigligeti érdekében szívből kívánok, legalább negatív bizonyítékot szolgáltat a magyar bohózat eredetisége mellett.

Az elmondottakból azonban még egy nagy veszedelem árnya bontakozik ki, mely nemcsak Szigligetire, hanem a magyar irodalomra is vethet foltot. Ha a legjobb magyar bohózat lényegében megegyezik egy értéktelen német Possevel, nem következik-e ebből, hogy vagy a két irodalom színvonala között van óriási különbség, vagy hogy a magyar tudomány esztétikai mértéke igen alacsony, és ítéletei teljesen megbízhatatlanok?

Nem. Bár egy tőről hajtott a két színmű, tulajdonképen csak a gerinczük ugyanaz, a mese és a motiváció s a párbeszédnek tartalma. A mód azonban, a mint a párhuzamos cselekvények leperdülnek, s a szavak, melyekbe az egyező tartalom öltözik, majd mindig homlokegyenest ellenkezők. Hiába keressük a német bohózatban azt a szemkápráztató gyorsaságot, melyet Bayer József mint a *Liliomfi* egyik legnagyobb érdemét emel ki.¹⁾ A magyar színmű gyors szóváltásai helyett, a hol szó szót követ, s minden szóval fejlődik a cselekvény, Nestroynál áradó, hosszadalmas párbeszédet találunk meg-megszakítva terjedelmes, de teljesen fölösleges monologokkal, mindenféle betéttel és kuplékkal. Míg Szigligeti a cselekvénnyel akar hatni, s a mese fordulatait, a helyzeteket aknázza ki a nevetetés és mulattatás céljára, német követője a párbeszédbe helyezi a komikumot, szójátékokkal, élcezzel, torzítással akarja megkacagtatni a közönségét. Egyenesen ebből a célból szélesíti ki Pitzl szerepét. Pitzl Arthurnak nem alárendelt társa, hanem barátja, a ki kiveszi részét a cselekvényből, természetesen csak úgy, hogy sületlen tréfáival beleavatkozik a bohózat menetébe. Látszik, hogy Nestroy, a bécsiek elkenyezettett komikusa, magának írta e szerepet. Ennek megfelelően változik a társalgás módja és hangja. Szigligeti emberei mindennapi

színész, jól ismerhette — s hogy Arthur Salival és Georggal rontott olasz nyelven kezdi a társalgást. A *Paduai zsarnokra* való hivatkozás (V. Hugo *Angeloja*), mely a nemzeti Színház kedvelt darabja volt, viszont a *Liliomfi* eredetisége mellett szól.

¹⁾ Gyulai Pál is kiemeli ezt 1878-ban írt bírálatában. «A *Liliomfi* többet ér közép és felsőbb fajú vígjátékai bármelyikénél. Komikai erő seholsem nyilatkozik több erővel és eredetiséggel, mint itt. A mű leleménye éppen oly önkénytelen, mint gazdag, mintegy a jó kedv szüli, s a frissesség ragadja. Alakjai elevenek s a cselekvény legszeszélyesebb fordulatait is követni, magyarázni és emelni tudják.» (*Dramaturgiai dolgozatok*, 1908, II: 424—425.)

nyelven beszélnek, mely távol áll a durvaságtól és aljasságtól. Nem színes a nyelv, nem is egyéni, de jellemző és fordulatoss. Egyszerű és természetes, az elhitetésnek legjobb eszköze. Semmi túlzó, semmi rikító és mégis megnevettet, ha olyan a helyzet. Nestroy emberei nemcsak keresett, köznap kifejezésekkel tarkított nyelven beszélnek, hanem hamisítatlan bécsi dialektusban, s ajkukról csakúgy röpködnek a külvárosi kifejezések, melyek nem sértik ugyan az illetet, de a jóízlést mindenesetre. Lehet, hogy a kisvárosi fogadósok így beszélnek, de azok sem mindig — s a színház sem kocsma.

Mások az emberek, más a környezet is, a melyben a cselekvény lejátszódik. Bár a *Liliomfi*nak is, mint minden bohózatnak, legsebezhetőbb fele a jellemrajz, mégis mennyivel különb típusok a magyar szereplők, különösen Kányai, a fogadós, s maga Liliomfi is, mint Arthur, a kit Nestroy elég szerencsétlenül hivatásos színésznek fest, a ki előtt majdnem fontosabb, hogy az udvari színháznál alkalmazást kapjon, mint hogy Emmát nőül vegye. Milyen egyszerű és természetes a telegdi kocsma tájéka s a benne folyó élet szemben azzal, a melyet a braunau fogadóban magunk előtt látunk. Milyen derült, pajzán, jókedv uralkodik ott, csupa igazi ember, nem karikatúrák, mint Nestroy bohózatában.

Nestroy tehát elrontotta Szigligeti bohózatát. Visszaadta a német író azt a kölcsönt, a melyet a fejlődő magyar drámairodalom Simai óta annyiszor vett igénybe, midőn tárgyért a szomszéd, fejlettebb irodalmú néphez fordult. Lelkiismeretesen, pontosan fizetett: ép úgy elrontotta magyar mintaképét, mint a mi jó öreg szerzetes drámaróink a maguk német mintáját, mint például, hogy a legjellemzőbbet idézzem, Dugonics, mikor Soden gróf *Inez de Castro*ját, megmagyarosította. Nestroy is elbéciesítette a Liliomfit, a színművet a Hanswurst színvonalára süllyesztette. Nem csoda. Írói fölfogásából következett: «Bis zum Lorbeer versteig' ich mich nicht. G'fallen sollen meine Sachen, unterhalten — lachen sollen die Leut', und mir soll die G'schicht a Geld tragen, dass ich auch lach', das ist der ganze Zweck. G'spassige Sachen schreiben und damit nach dem Lorbeer zu trachten wollen, das ist grad so, als wenn Einer Zwetschkenkrampus macht, und gibt sich für einen Rivalen von Canova aus.»¹⁾ Szigligeti, a ki talán nem volt igazi, istenadta művész, de legalább becsületes komolysággal, minden tudásával és erejével törekedett azzá lenni, megmutatta, hogy igenis, lehet ezt a két törekvést összeegyeztetni, s koszorújának legmaradandóbb levele épen a *Liliomfi*!

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹⁾ Idézi R. M. Werner az *Allg. Deutsche Biogr.*-ben, XXIII: 450. l.

BAJZA ÉS LESSING.

(Polytatás.)

A második osztályba Bajza, Herder után, a *festő epigrammákat* sorolja. «Ezek azon benyomatnak következései, melyet a költőre valamely külső tárgy, például szobor, kép, vagy táj teve.» Lessing ezt a fajtát nem tartja igazi epigrammának. «Ha az epigrammában egy vagy több gondolat valamely nem várt összeveésbe hozatnak egy más és tőlük egészen különböző gondolattal s ezáltal a lélek kedves megjátsztatást érez, akkor az ily darab egy harmadik osztályt formál az epigrammai sphaerában. Benne bizonyos csel rejtezik s talán nem rosszul *cseles* nevet viselhetne.» Az elnevezés Herdertől való (das täuschende Epigr.), de példaként Lessingnek egy versét idézi:

Der schwörende Liebhaber.

Ich schwöre' dir, o Laura, dich zu hassen;
Gerechten Hass schwör' ich dir zu.
Ich schwör' es allen Schönen sie zu hassen;
Weil alle treulos sind, wie du.
Ich schwör' es dir, vor Amors Ohren,
Dass ich — — ach! dass ich falsch geschworen.

Bajza megjegyzi, hogy «Lessing e darabot dalai közé tette s egyike legjobb epigrammáinak», Lessing azonban nem tekinti epigrammának azt, melyben a hatás mintegy csaláson (Betrug) alapul, a mi szerinte a gondolat szegénységére mutat. «Weil er dem Leser nichts geben kann, was dieser auf keine Weise voraussehen konnte, so verführt er ihn etwas ganz anderes voraus zu sehen, als er ihm endlich giebt.»

A negyedik osztályba az elmés epigrammákat sorolja, melyekben «a minden epigrammákban megkívántató tulajdonságokon kívül szükséges részek a *szövevény és kifejtet*!» Bajza, Jean Paul után, az elméségnek bő meghatározását adja, és szerinte az epigrammában az elméség abban áll, hogy «két vagy több gondolat egy pontba csap össze, melyből mindenkor egy bizonyos tárgy felé irányzott és nem várt szikra pattan ki». Természetes tehát, hogy ehhez két alkatrésze van szükség. Ezt a két alkatrészt nevezi Bajza *szövevény és kifejtetnek*, a mi lényegében ugyanaz, a mi Lessingnél az *Erwartung és Aufschluss*. De Herder helytelennek mondja Lessing e két terminusát, és utána Bajza is megleczkézteti Lessinget, mondván: «Lessing a szövevényt s kifejtet *várás s megnyugtató* szavakkal jelezte még, értvén alattok azon ideákat, melyek a mindennapi nyelvben a kívánság ennek kielégítése által értetni szoktak s oly elmaradhatatlan részeknek tekinté, hogy nélkülök az epigrammát epigrammának nem ismeré. De nem kellett volna a bölcse férfinak elfelednie, hogy várás és megnyugtató oly tulajdonok, melyek minden költeményben megkívántatnak.» De nem kellett volna Bajzának — és Herdernek sem — elfelednie, hogy Lessing az Erwartung alatt tulajdonképen az *expositiót* érti, az emlékjelnek megfelelő költői képet, mely a Bajzá-

tól annyira sürgetett «tárgy eleven jelenlétét» adja, és a melyre az epigramma második része, a kules, vonatkozik. Az nem modusa, vagy relációja az epigrammának, hanem attribútuma!

«Kellett volna azon felül, folytatja Bajza, észre vennie a sok tiszteletre méltó filozofnak, hogy efféle sanyarúságok, — melyek való alapon nem épülnek — épen azon darabokat fogják az epigrammák közül kizárni, melyeknek legtöbb poétai becsük van. Mert ha várás és megnyugtató — *legyen bár azon értelemben véve, a hogyan mi a szöveget és kifejelet veszszük* — határozza meg, mi epigramma és mi nem az, úgy a görögök, Goethe és Kazinczy nem voltak oly szerencsés tanítványai az epigrammai Múzsának, mint őket lenni legalább mi hiszszük. Szükség emlékezni továbbá, hogy a Lessing által annyira tisztelt s méltán tisztelt Martialnál is vannak darabok, melyekben egyszer a szöveg, másszor a kifejelet nemlétét lehet észre venni.» Úgy látszik, itt Bajza is érezte már, hogy tulajdonképen csak dialektikázik, hogy szükségnek tartotta ama aláhúzott megjegyzést közbeszúrni. A mi pedig az egyik alkatrész hiányát illeti, erre nézve Lessing maga is említ példát Martialból és úgy beszél róla, mint «természetes» dologról: «Natürlicherweise kann es nur zweierlei Artgattungen des Sinngedichts geben: die eine, welche Erwartung erregt ohne uns einen Aufschluss darüber zu gewähren, die andere welche uns Aufschlüsse giebt, ohne unsere Erwartung danach erweckt zu haben.» Hogy ezeket alsóbbrendű epigrammáknak tekinti azokkal szemben, melyekben mind a két alkatrész van meg, az csak természetes. Az Anthologia, valamint Goethe és Kazinczy epigrammái között, bizonyos, hogy vannak értékesebb és kevésbé értékes darabok, és mindenestre értékesebbek azok, melyek szemléletesek, melyeknél érezzük a «tárgy eleven jelenlétét,» vagyis a melyekben emlékjelnek megfelelő «Erwartung» van, és élvezetesebbek az elmések, melyekben Bajza szerint is szükséges a szöveg és kifejelet, vagyis Erwartung és Aufschluss.

Hogy a Bajza-féle szöveg és kifejelet csakugyan nem egyéb, mint az Erwartung és Aufschluss Lessingnél, mutatja magának Bajzának fejtegetése. «Vedd kezébe Martialt és Lessinget s epigrammaiknak nagyobb részén szembetűnőleg fogod tapasztalni, hogy az első soroknál mindenkor egy fátyol szövődik, melyen gondolatok és képek mutatkoznak, de ezen gondolatoknak, ezen képeknek rendeltetése többnyire homályos és érthetetlen, meddig az epigramma végére nem jutottál, hol minden világosságra hozatik. Ez a gondolatok fátyola s felvilágosító pont az a két epigrammai rész, melyet mi szöveg és kifejelet nevekkkel jegezzünk meg». Ugyanez az értelme annak, a mit Lessing mond: «Wenn uns unvermutet ein beträchtliches Denkmal aufstösst, so vermenget sich mit der angenehmen Überraschung sogleich eine Art von Verlegenheit über die noch unbewusste Bestimmung desselben, welche so lange anhält, bis wir uns dem Denkmale genugsam genähert haben und durch seine Aufschrift aus unserer Ungewissheit gesetzt worden.»

Sőt, mikor Bajza a maga szabta terminusok tulajdonait ismer-teti, átveszi Lessingtől az Erwartung és Aufschlussra vonatkozó magyarázatait, melyek ellen ő polemizált.

«A *szövevénynek* egyik requisituma az, hogy több, másik, hogy kevesebb ne mondassék benne, mint a mennyi a kifejtet emelésére kívánatik. Az első ellen azok vétének, kik nyereségnek hiszik, ha egy-két verssel többet adtanak és feledik, hogy csak az jó, a mi célhoz viszen s minden egyéb helyén kívül áll, következőleg hibás.»

«Die Hauptregel also, die man in Ansehung des Umfangs der *Erwartung* zu beobachten hat, ist diese dass man nicht als ein Schulknabe erweitere, dass man nicht bloss erweitere um ein paar Verse mehr gemacht zu haben; sondern dass man sich nach dem zweiten Theile, nach dem Aufschlusse richte und urtheile, ob und wieviel dieser durch die grössere Ausführlichkeit der Erwartung an Deutlichkeit und Nachdruck gewinnen könne!»

Egy másik hiba feltűntetésére Naugerius egy epigrammáját idézi ezután Bajza. «A különben szép darabnak egyik nevezetes hibája az, hogy azon meglepést, melyet a kifejtet eszközölni képes lehetne, már eleve elfoglalja a szövevény végsora.» Lessing más példára vonatkoztatja ugyanezt. «Naugerius, folytatja Bajza, még egyet ada Pythagoras szobrára, melyet Lessing is említ az *Észrevételeiben* az Epigrammáról:

Quem toties vixisse anima redeunte renatum
Mutato fama est corpore Pythagoram:
Cerne, iterum ut docti cælo generatus Asylæ
Vivat; ut antiquum servit in ore decus.
Dignum aliquid certe volvit: sic fronte severa est,
Sic in se magno pectore totus abit.
Posset et ille altos animi depromere sensus:
Sed, veteri obstrictus religione, silet.

Ezt az erőtlen beszédű unalmas darabot egy más (Faustus Sabæus) így adá jobban s hűbben — Lessing mondja — a görög originalhoz:

Pythagoram pictor poterat finxisse loquentem,
Verum Pythagoram conticuisse juvet.»

Kár volt eme idézetet ki nem egészíteni azzal a művészi verssorral, melybe Lessing még a görög eredetit is összevonta. A Naugeriusnál az első rész hat sorból áll, a görögben az egész epigramma csak két sor:

Αὐτὸν Πυθαγόρην ὁ ζωγράφος ὃν μετὰ φωνῆς
Εἶδες ἂν εἶγε λαλεῖν ἢ θῆε Πυθαγόρης

Lessing egy soros epigrammát csinált belőle:

Warum dies Bild nicht spricht? Es ist Pythagoras!

Ebben a fejezetben különben, a mint láttuk, Bajza kétszer is megnevezi forrásaként Lessinget, a mit nem mindig szokott megtenni. Így mindjárt a következő fejezet, a hol a szövevény tulajdonságainak előadását folytatja, újra teljesen megegyezik Lessingnek az *Erwartung*ról adott fejtegetéseivel, a nélkül, hogy a forrás meg volna nevezve.

«Vannak azonban esetek, hol a nagyobb kiterjedésű szövevény nem ront a kifejtet hatásán, sőt inkább elősegíti azt. Például, midőn a kifejtet feltűnése viszonyos észfogatoktól függ. Ilyen az, ha valamely dolog szerfelett nagynak, vagy szerfelett kicsinynek festetik. Ekkor a nagyság, vagy kicsinység mértékét szükség kimutatni s azt leginkább az által lehet, ha a mértéknek több tárgyait fokonként számitjuk elő, hogy a kicsinyt kisebb, legkisebb, a nagyot nagyobb, legnagyobb kövesse s a superlativus gradusból szökjék elő a kifejtet. Nem tudunk oly darabot, mely annyi sugárt önthetne ennek felvilágítására, mint Martialnál a X-dik könyv XIX. epigrammja:

Donasti, Lupe, rus sub urbe nobis:
Sed rus est mihi majus in fenestra.
Hoc quo tempore prædium dedisti
Mallem tu mihi prandium dedisses....

A kijelölt két első és két utolsó sorok már magukban is epigrammát alkotnak, de sokkal kisebb mértékben bírják a hatás erejét, mint amugy a martialis gradatiókkal.»

«Es giebt Fälle, wo auf diese Ausführlichkeit Alles ankömmt. Dahin gehören vor andern diejenigen Sinngedichte, in welchen der Aufschluss sich auf einen relativen Begriff bezieht: z. E. solche, in welchen ein Ding als ganz besonders gross, oder ganz besonders klein angegeben wird, und die daher notwendig den Massstab dieser Grösse oder Kleinheit vorausschicken müssen; ja lieber mehr als einen und immer einen kleinern und kleinern, oder grössern und grössern. Es wäre freilich schon ein Epigramm, wenn Martial auf das ganz kleine Landgütchen, mit welchem ihm ein gern freigeberiger Freund so viel als nichts schenkte, auch nur diese Zeilen gemacht hätte:

Aber wieviel launichter und beissender wird dieses Epigramm durch die eingeschalteten noch kleineren Masse, als ein Gärtchen vor einem Fenster ist.»

Lessing is, Bajza is az egész epigrammát idézi még, a melyben a fenti kétsoros «szövevény» még 24 soron át van tovább fokozva.

A következő fejezet a rövidség hibáját magyarázza, a mi ismét Lessingé:

«A szövevény második hibáját azok követik el, kik szerfeletti rövidsége törekednek. Az ilyenek gyakran elhagyják, a minek mondatnia kellene vagy pedig az epigramma címébe adják, a mi egyforma vétek, mert a cím csak különböztető jele és nem része a költeménynek, szorosb értelemben nem is tartozik hozzá. Ily hibába tévedt Kleist, midőn Hieronymus Amaltheusnak ezen nyelvünkre is szerencsésen fordított epigrammját így adá:

Wie aber der fertige Versificator in Erweiterung des ersten Theiles oft zu viel thut, so thut ein minder fertiger nicht selten zu wenig, wenn er nämlich den ganzen ersten Theil in den Titel des Sinngedichtes bringt, und sich den blossen Aufschluss zu versificiren oder zu reimen begnügen lässt, (so dass das Epigramm) zu einem Ganzen von so heterogenen Theilen wird. Unmöglich kann man daher das Sinngedicht des Herrn von Kleist:

An zwei sehr schöne, aber einäugige Geschwister.

Du musst, o kleiner Lykon, dein Aug Agathen leihn,
Blind wirst du dann, Cupido, die Schwester Venus sein.

Az originál ez

und das lateinische des Hieronymus Amaltheus, aus welchem jenes genommen ist

Lumine Acon dextro, capta est Leonilla sinistro,
 Et potis est forma vincere uterque deos.
 Blande puer, lumen, quod habes, concede puellæ:
 Sic tu cæcus Amor, sic erit illa Venus.

A Kleist epigrammáját címje nélkül érteni sem lehet, mert a mi Amaltheusnál a szövevényt teszi, Kleist a címbe fonta azt.»

für gleich schön halten. Dieses kann den ganzen Titel entbehren, und jenes ist ohne Titel auch nicht einmal verständlich.»

De ha Lessing még hozzáfűzi, hogy: «In dem ganzen Martial wusste ich mich keines einzigen Epigramms zu erinnern, welches von der fehlerhaften Art wäre, dass es die Erläuterung eines Titels bedürfe,» Bajza odailleszti illő tisztelettel Martialis neve mellé a Lessingét, s a fenti mondat így módosul nála: «Martialnál és az ő tanítványánál, Lessingnél, soha sem szükség cím által vetni világosságot az epigrammára. Náluk minden magából a költeményből érthető». Hivatkozik aztán még Goethere és Kisfaludyra.

Ezután áttér a *kifejletre*, az «epigrammai nyíl»-ra, vagyis *célépont*-ra, melynek új és elmés gondolatból kell állnia, a mely, «ha rövidséggel mondatott el, minden benne megkívántató teljesített». És Lessing megint leczkét kap: «*Lessing tagadhatatlan hibát követett el*, midőn a célpont (nála Befriedigung, Aufschluss) rövidségének okát közönségesen a szobroknál hirtelen elmenni szokott nézőkből magyarázta. Okot mindig legjobb magában a dolog természetében keresni» és Bajza Jean Paul után a rövidséget az elmésség természetéből magyarázza.

«Ich einen Fehler? das kann sehr leicht sein,»¹⁾ mondaná újból Lessing. És ezúttal az igazság csakugyan Bajza, vagyis Jean Paul pártján van. Lessing túlment a célon, a midőn ez epigramma eredetét az emlékjel feliratára vezetve vissza, ebből a származásából akarja megmagyarázni összes sajátságait. Abba a hibába esett, mit senki sem kerülhet el, a ki egy felállított elméletet alkalmazni akar az összes specialitásokra. De a leczke befejezéséül Bajza ismét Lessing szavait használja:

«Oly világos ez, hogy gyéren találhatni példát, hol a nyíl rövidsége ellen vétetett volna. A poetasterek legtörpébbike is — kiknek literatúránk igen kis köréhez képest mi sem vagyunk szűkében — mincként tollat venne kezébe, ezt szokta előre kigondolni, a mi gyakorta Scaligerként nem is egyéb, mint az a tolvajkules, mely úgy alkalmas egy, mint száz más zárnak a felnyitására.»

«Die Fehler gegen die Kürze des Aufschlusses sind indes bei allen Arten der Epigrammatisten wohl die seltensten. Der schlechteste nimmt nie die Feder, ein Epigramm niederzuschreiben, ohne den Aufschluss vorher so gut und kurz gerundet zu haben, als es ihm möglich ist. Oft hat er nichts voraus bedacht, als diesen einzigen Aufschluss, der daher auch nicht selten eben das ist, was der Dietrich unter den Schlüsseln ist, ein Werkzeug, welches ebensogut hundert verschiedene Schlösser eröffnen kann, als eins.»

¹⁾ Briefe antiquarischen Inhalts 1.

Az epigramma eme említett négy fájának ismertetésével fejezi be Bajza az osztályozást; azután külön szakaszban néhány megjegyzést tesz még «az epigrammáról közönségesen,» azaz általánosan. Az epigrammát nem úgy definiálja ugyan, mint Lessing, de lényegében a szempontok ugyanazok. Lessing definícióját láttuk fentebb. Bajza szerint pedig «*az epigramma oly költemény, mely valamely jelenné tett tárgy egyes tulajdonát bizonyos szorosan meghatározott ponthoz függesztve adja elő.*» Lessing a «nach Art der eigentlichen Aufschrift» közbeszúrásával vonja bele a definícióba az epigramma összes kellékeit, Bajza definíciójában pedig ezek a kellékek mindjárt meg is vannak nevezve: «jelenné tett tárgy», «szorosan meghatározott pont», «egyes tulajdon», ezeket a requisitumokat ezután külön is felsorolja: *a tárgy eleven jelenléte, célpont, egység*, a melyekhez még a *rövidség és hajlékony előadás* járul. Ezeknek a követelményeknek mindegyikét újra megmagyarázza röviden, mintegy összefoglalva az előző eredményeket, melyek mint láttuk, nagyobbára Lessingéi. Csak azt érdemes még megjegyezni, hogy itt a célpont fejtegetésénél, midőn megjegyzi, hogy az epigrammának csak egy célpontja lehet, idézi először *sor-alatti jegyzetben* Lessinget,¹⁾ de már a folytatásnál nem említi Lessing nevét:

«Ha ezen észrevételt szemünk elől el nem vesszítjük, könnyű léssen megmagyaráznunk, mennyire van Scaligernek igaza, midőn az általa ugynevezett differtum epigrammának, hol minden distichon saját és különös célponttal bír, adja minden egyebek felett az elsőséget, holott azt kell inkábbára mondanunk, hogy az ilyen elméjatekok a helyett hogy sokat adnának egyben, mint Scaliger mondja, végtére a sokban sem adnak egyet, legalább tökéle-test nem.»

«Nur aus dergleichen nicht unglücklichen Auswüchsen eine Regel der Schönheit machen zu wollen, das ist zu arg. Gleichwohl that es Scaliger und nach seinen Worten zu urtheilen, müsste dasjenige Epigramm das vollkommenste sein, das aus ebenso viel andern kleinen Epigrammen besteht, als es disticha enthält. Doch sein eigenes Exempel von einem solchen Epigrammate differt, wie er es nennet, giebt die Sache näher. — Dieses Epigramm soll vier Epigrammen enthalten und es ist zur höchsten Not kaum eins.»

Az epigramma formájára nézve Bajza a distichont tartja a legjobban megfelelőnek, mert annak jutott leginkább az «ore rotundo loqui.» Lessing és általában a német epigrammatisták rímekben írták epigrammaikat, de Bajza megjegyzi, hogy a német nyelv nem igen alkalmas a hexameterre, míg a magyar az összes élő nyelvek között a legalkalmasabb erre.

Az értekezés negyedik szakaszában a főbb epigrammatistákat ismerteti Bajza. Martialist és Catullust Lessing nyomán, de míg Lessing Martialist tartja az első igazi epigrammatistának,²⁾ Bajza «ked-

¹⁾ «Der doppelte Gesichtspunkt ist in der Poesie kein geringerer Fehler, als in der Perspectiv, mond Lessing. Sämmtliche Schriften. Berlin, 1796. I. Th. I. 148.» Ezt azért is érdemes megjegyezni, mert csak ebből tudjuk meg, hogy Bajza Lessingnek milyen kiadását használta.

²⁾ Es hat unzählige Dichter vor dem Martial bei den Griechen, wie bei den Römern gegeben, welche Epigramme gemacht, aber einen Epi-

vesebb táplálékot lel a görög sentimental darabokban, melyek az érzelem húrjait pendítik meg, mint az elmének inkábbára csak meglepetést gerjesztő szikrái között» és azt hiszi, hogy «azon bíró, ki nem csak a hideg ész intését, hanem egyszersmind a szív melegebb dobbanásait is figyelembe tudja venni, a martiali darabok felett örökre a görög műveknek fog nyújtani koszorút.» Lessing az Anthologiában csak kevés igazi epigrammát talál, míg Herder nagy lelkesedéssel szól a gyűjteményről s Bajza itt Herdert követi, dicsőíti Herder Anthologia-fordítását és azt hiszi, hogy «egy magyar Herder nyelvünkön még szerencsésebb Anthológiát adhatna, mint a német a magáénak adott volt.» De Bajza is megjegyzi, hogy az Anthologiában más műfajok is föl vannak véve epigrammák gyanánt, mert «a régiéknél ezen nemek nem voltak egymástól elosztva, sőt gyakorta az egy epigramma-i név mindeniket magában foglalta volt.» És idézi Lessing után Pliniust, a ki szerint «Sive epigrammata, sive idyllia, sive eclogas, sive (ut multi) poematia, seu, quod aliud vocare malueris, licebit voces, ego tantum Hendecasyllabos praesto.»

A német költők közül Lessingnek és Goethének adja a palmát, már Schillert kizárja a «Lessingek és Goethék fényes köréből», mert az ő epigrammaiban a reflexió a túlnyomó elem. Ellenben beveszi a fényes körbe a magyar írók közül Kazinczyt, a ki, a mint az ötödik szakaszban kifejti, «mint technikus egy parallelába tétethetik Goethével s az epigrammai alkatra nézve Lessing és ők ketten foglalják el minden újabb költők között az első helyet.»

És ugyanabban a szakaszban megindul a kritika is.

Kritikai megjegyzéseket a magyar irodalmi viszonyokra, a mint láttuk, már az előbbi szakaszban is tett, de az ötödik szakasz egészen a kritikának van szentelve és a «magasztalgatni kételkedve szerető kritika» nemcsak Thewrewköt és Szentmiklóssyt meri elítélni, hanem észrevételeket tesz a «legjobbjaikra» is, mert «a vétek mindenütt vétek, nagynál, kicsinynél egyképen, de a nagynak vétke mindig sanyarúbb gáncsot érdemel, mert ereje a gyengeségek meggyőzésére több volt, honnan önként foly, hogy egy Kisfaludy Károlytól, vagy Vitkovicstól, leginkább pedig egy Kazinczytól várunk jussal lehetett volna, hogy epigrammaik között fattyú sarjadékokat megnevekedni ne hagytak volna.»

A kihívás megtörtént, a küzdőtérről többé visszalépni nem lehetett és Bajza az értekezés befejezésül egyszersmind kritikai programot is adott: «a jót mindenkitől elfogadni, a hibát senkiben vakon nem imádni, hanem inkább kimutatni s ellene részrehajlatlan indulattal kikelni s ha netalán egynémely ellen nagyobb masszája indult volna a gáncsoknak, mint a mennyit ő méltányosnak vélhetne, az nyugasztalódjék meg Eberhard szavaiban: Die Theorie geht ihren eisernen Gang fort, unbekümmert, wo sie in ihrem Wege eine kränkelnde Empfindsamkeit verletzen könne.»

Ez a «kränkelnde Empfindsamkeit» ezúttal Szentmiklóssy volt,

---

grammatisten hat es vor ihm nicht gegeben. Und so wie dem Martial der Ruhm des ersten Epigrammatisten der Zeit nach gehört, so ist er auch bis jetzt der erste dem Werthe nach geblieben.»

a ki azt hitte, hogy a gáncsoknak nagyobb tömege indult ellene, mint a mennyit érdemel, és megírta Bajza ellen a «Czáf és Igazítás»-t, a mire aztán a Lessing útját követő fiatal kritikus a mester tárházából vett fegyverrel ment neki a támadónak. «Szükséges felelet egy hivatlannak szükségtelen észrevételeire». «Gotthold Ephr. Lessings nöthige Antwort auf eine sehr unnöthige Frage des Herren Hauptpastor Goeze in Hamburg.»¹⁾

Szentmiklóssy újra felelt és Bajza ekkor már teljes tudatába jut annak, hogy neki a kritika pályáján terem a babér: «Eddig azt hittem — írja barátjának, Toldynak — hogy én tudok igen keveset, minekutána Szentmiklóssy, Kazinczy és Szemere, kik literaturánknak mégis jelesebbjei, oly nagy, oly sűrű példáját adják a nem tudásnak, azt kell hinnem, hogy bizonyos tekintetben, melyről itt szó van, talán én is tudok annyit, mint ők s talán hármokkal is mernék és magam is mernék megküzeni. Hallod, édes barátom, s nem nevensz reá, miket mond a te szerény barátod?» (Ö. M. VI : 279.) A szerény barát megkezdte kritikusi pályáját. Nemsokára megírta mintaképének, Lessingnek jellemzését, melyben önmagát is kitűnően jellemezte.

III. Vita és kritika.

Az epigramma theoriájának kiadásával Bajza, a mint Toldyhoz intézett leveleiben írja, «felkötötte a kolompot,» és most nem volt egyéb hátra, mint tovább haladni a megkezdett úton és a kolompot haranggal cserélni fel, vészharanggal, mely a magyar literatura veszedelmére figyelmeztesse a jobblelkűeket. Bajza most már mindjobban eltávolodik a költői dicsőség ábrándjától és egészen a kritikára adja magát. Az epigramma-polémia évében nem jelenik meg tőle egyetlen vers sem, a következő esztendőben mégis többször meglátogatja a múzsa. 1831-ben ismét csak egy verse lát napvilágot és 1832-ben már azt írja barátjának, hogy nem tudja, fog-e még egyáltalában verseket írni! Kétkedése nem volt jogos; az az esztendő, melyben ezt írta, sem tartozott a meddő költői évek közé. Főczéljának azonban ezentúl csak a kritikát tartotta. «Agyon kell verni a h . . . . . tokat,» de először «a *nagyhíruket* kell bántani, hogy a dolog lármát okozzon», írja 1829-ben (Ö. M. VI : 288.) és ő, a ki három évvel ezelőtt, mikor még Lessinget nem ismerte, hallani sem akart arról, hogy recenzeáljon, most fő álma egy kritikai lap megindítása: «Nekem erős feltételem (szándékom) van, hogy addig nem hagyok békét a társaknak, meddig ezt meg nem alapítjuk». (Ö. M. VI : 291.) Az irodalmi állapotok most még jobban bántják: «Ha a Kritikai Levelekből lesz

¹⁾ A tartalom természetesen Bajzánál egész más, de a modor, a dialektika itt is tagadhatatlanul a Lessingére emlékeztet. Ha Szentmiklóssy a Czáf és Igazolásban azt mondja, «megvallom, hogy Schiller lelkes gnómáit nagyobb gyönyörrel olvasom Martial és Lessing némely epigrammáinál», Bajza egészen Lessing modorában azt feleli reá: «Hogy Szentmiklóssy a Schiller gnómáit nagyobb gyönyörrel olvassa Martial és Lessing némely epigrammáinál, ez semmit sem bizonyít egyebet, mint hogy Szentmiklóssy a Schiller gnómáit nagyobb gyönyörrel olvassa Martial és Lessing némely epigrammáinál.» Összes művek IV. k. 240.

valami, recenzeálni fogom ezeket az emberi elme gyalázatos produktumait. Literaturánk nem előre megyen, hanem visszafelé s most felette hasznos volna szüntelen persiflirozni és úgy persiflirozni, hogy az egész nemzet figyelmessé tétetnék az ügyre.» (Ö. M. VI : 312.) De mielőtt hozzáfog a »persiflirozás»-hoz, megrajzolja ideáljának, Lessingnek az arczképét.

1830-ban megindította Bajza »több tudósokkal» a *Külföldi Játékszínt*, melynek első és egyszersmind utolsó kötete Lessingnek *Galotti Emiliáját*¹⁾ foglalta magában Kazinczy fordításában. A darab végéhez Bajza méltatást csatolt, melyben egész őszinteségében nyilatkozik meg a rajongó tisztelet, melylyel Lessing iránt viseltetett. Hogy Bajzát még itt is inkább Lessing a kritikus foglalkoztatja, mint Lessing a drámaíró, mutatja, hogy a méltatás megírásánál bizonyos tendenzia vezette és nem annyira Galotti Emilia alkotóját akarja bemutatni, mint inkább a Briefe antiquarischen Inhalts és a Hamburgische Dramaturgie és egyéb tüzes kritikai és polémikus iratok heves szerzőjét. »A német irodalomnak kritika tette le a alapjait,» ezt akarja ő a magyar írók fülébe harsogni! Miként a fiatal Lessing, a ki a német nemzetet a francia kritikára figyelmeztette: »Ohne die Kritik würden die schönen Künste in Frankreich nicht so blühen!«²⁾ Megtanulni a francia irodalomtól, miként kell német nemzeti irodalmat teremteni, ez volt a fiatal Lessing eszménye, megtanulni a német irodalomtól, miként kell magyar nemzeti irodalmat teremteni, volt a fiatal Bajza ideálja. De miként Lessing később a francia irodalom leghevesebb ellensége lett, úgy fordult el Bajza is a későbbi német irodalomtól és fáradhatatlan ostromozója lett Iffland, Kotzebue és társaik beteges szentimentalizmusának.

A kritikus Lessinget akarta Bajza bemutatni, mintha elő akarná készíteni a publikumot saját kritikai működésére. Mintha csak fel akarná hívni a figyelmet a magyar kritika szükséges voltára, hogy nálunk is »a kritikának kell előlépnie, hogy a pályatért az utáznás kórságaitól megtisztogassa.» Ezt a kritikát pedig egyetlen ember is meg tudja teremteni. Hiszen Lessing egyedül változtatta meg a német irodalmi helyzetet! »Ő gyűjtá meg a való kritika szövetnekét, ő rezenté el s úzte ki a majmolás lelkét; ő ada intéseket, melyek szerint, s mutogata ösvényt, melyen nemzetének járnia kell.» És hogy a »nagynevűeket» is kell bántani, arra is példát mutatott Lessing, a kinek »férrias tűzzel és elmével teljes lelke még magán Voltairen is csipdelő tréfáit üzni merte. Mi volt a német irodalom Gottsched és Bodmer korában? Megjelent Lessing és vele tudomány és ízlés, ítélet és nyelvcsín.» És milyen volt a német irodalom megalapítójának kritikai modora? Kíméletlen és ostromszerű! Nem az a »criticai

¹⁾ A cím körül levélbeli polemia fejlődött ki Bajza és Kazinczy között. Kazinczy az eredeti címet akarta megtartani »Emilia Galotti«, míg Bajza a magyaros szórendet óhajtott használni. Végül abban egyeztek meg, hogy a főcímlapon, melyet a szerkesztőnek kell összeállítania, Galotti Emilia lesz, míg a benső címlapon Emilia Galotti. Levelek Kazinczyhoz. Ö. m. VI. 373.

²⁾ A Vossische Zeitungból, melynek Lessing 1748-ban belső munkatársa volt. Idézi Schmidt: Lessing. I. k. 174.

tonus», tehát a milyet Bajza maga néhány évvel ezelőtt követelt, hanem a «legcsipősebb és legélesebb kifejezésekkel» telt támadás, mert ez ad az írásnak «elevenséget és tüzet, erőt és energiát, mert a harag szárnyakat fűz és emelkedést ad a gondolatnak». Nem jóakarát és szeretet kell a kritikához, hanem elevenesség és energia. És a következő mondatban, melyet Bajza Lessingről mond, mintha csak saját kritikai és vitatkozó modorát akarná előre igazolni: «Jellemében bizonyos fanyarság volt és ellenséges indulat azon vélemény iránt, melynek ostromára kelt.»

Általában mikor Lessingről és korának irodalmi viszonyairól ír, szeme előtt lebeg a magyar irodalom helyzete is, és párhuzamot von a kettő között. «Az a széles és mégis nehézkes beszédet, melyet a Gottschedek épen úgy erőszakkal nemzeti sajátossággá akartak keresztelni, mint nálunk a *lucifugák*, Lessing írásaiban nem találni s ki ír mégis inkább eredetileg németül mint Lessing? ezt kérdi Herder, az a Herder, kiről az avatott tudja, mennyire ismerte legyen Lessing neologizmusát.» Íme Lessing megerősíti Bajzát még a neologizmusában is. Magáról Galotti Emiliáról alig beszél. Csak megjegyzi, hogy a józan szempontból ítélő kritika alig fog benne figyelemreméltó hibát kimutatni. «*Hibát* mondom, mert apróbb botlásoktól Sophokles és Shakespeare legjobb műveik sem mentek.» Ez a Shakespeare-tisztelet, mely már itt is megnyilatkozik, midőn «ama nagy brittust» állítja a drámaírás csúcspontjára, bizonyára szintén nem a már-már áldozatul kiszemelt Döbrentéinek Shakespeare-fordításaiból táplálkozott, hanem inkább Lessing Hamburgische Dramaturgiájából, mely egyszersmind Shakespeare egyik legszebb apoteozisa. Később azzal vádolták Bajzát, hogy ő az oka annak, hogy a publikum nálunk Shakespearetől idegenkedik, de a mint látni fogjuk, a vád teljesen alaptalan, és Bajza nem volt kisebb tisztelője Shakespeare-nak, mint Lessing. Galotti Emiliáról csak egy-két sor szól, aztán újra a kritikus Lessinggel foglalkozik Bajza: «Lessing örökké például fog említtetni azok ellen, kik — többnyire idétlen szüleményeik mentségére oktanul hirdetnek, hogy a kritika a génuszt eltörpíti.¹⁾ Az én hitem az, miképen a kritika oly szellemet, melyben költői elme vagy philosophiai ész csirái rejtkeznek, kifejti, megerősít és bátrabbá teszi; ²⁾ azt pedig, kit a természet mostoha kezekkel alkotta, nem eltörpíti, hanem elrezzenti azon pályától, hol különben is csak kontár fogott volna maradni». Mennyire különbözik ez attól a felfogástól, melyet 1825-ből származó leveleiben találunk, a hol szerinte sem zsenit, sem kezdőt a kritikának bántania nem szabad! De most Lessing a példa, a ki meggyőzte arról, a mi az ő meggyőződése volt «Wir sind fest versichert, eine billige und gegründete Kritik ist ein unentbehrliches Amt in der gelehrten Welt. Sie schreckt den elenden Scribenten von der Feder, sie zwingt den mittelmässigen sich anzugreifen; sie warnt

¹⁾ Fentebb láttuk, hogy 1825-ben, tehát mielőtt Lessing műveit ismerte, Bajza maga is azon a nézetten volt, hogy «nem szabad meg szabni a genie röptét? Ezt kritikusnak nem volna szabad szem elől tévesztenie.» Levél Toldyhoz.

²⁾ Bajza régebbi véleménye szerint a kritika a kezdőt elrezzenti a pályától, melyen esetleg nagygyá válhatna.

den grossen sich selbst nichts zu schenken, sie bereitet in ganzen Ländern den Geschmack aus.»

És mintha Bajza egyszerre le akarna számolni a saját költői működésével is, idézi egész terjedelmében Lessing híres vallomását, melyet fentebb közöltünk. Ezzel az «őszinte vallomással» Bajza is benső közösséget érezhetett és csak megerősödött ama meggyőződésében, hogy őt is a kritikus pályára rendelte a sors.

És Bajza is, mikor e göröngyös pályának neki indult, azzal biztatta magát, a mit Lessingről mondott: «Jelleme feddhetetlen és tiszta vala s innen van, hogy írói érdemei, bár tudományos harczaival sok ellenséget lázíta maga ellen, még életében közönségesen elismertettek». Ez beteljesedett Bajzán is, mert az ő jelleme is tiszta és feddhetetlen volt.¹⁾

* * *

Ugyanabban az esztendőben, melyben a Lessingről szóló méltatás megjelent, adta ki Bajza a «Minervá»-ban a *Figyelmeztetését Pesti könyvtáros Wigand Ottó tudományi és mesterségi közönséges tárára*, vagyis első polémikus aktáját a *conversations-lexiconi* porben. Egy megjelenendő lexicon támadására talán szintén Lessingnek a Jöcher-féle lexiconnal való póre adta az eszmét,²⁾ de ha ez túlzásnak látszik

¹⁾ Bajza később a német eredeti után készülő *Új Plutarchban* is adott írói arcképet Lessingről, kit, mint «a német irodalom teremtményét, alapítóját» méltat: «A legélesebb elméjű író, kivel a németek dicsekedhetnek.» Egyúttal pillantást vet a Lessing-korabeli német litteraturára, a mely, mint már említettük, nagyon hasonlított a Bajza-korabeli magyar irodalomhoz. Pedantéria, utánzás és kritikátlanság uralkodott tudományban és művészetben egyaránt. «Ekkor lépe fel Lessing és mindezen tartományoknak meggyújtja a gondolat világát és mindenikben világosság lőn.» Az életrajzi adatok felsorolása után, műveit méltatja, Galotti Emiliát és Barnhelmi Minnát. Ez «az első német színmű, mely a jelenkori életből vett s magára az életre nagy hatást gyakorla. S valamint ezen színmű először fordítá a németek szemeit az aprólékos polgári viszonyokról szabadabbakra és magasabbakra, úgy *Laokoon* ezen felszabadított tekintetnek felnyitá a művészet és szép addig nem értett világát.» Majd a *Dramaturgiáról* szól, «a mély belátásnak és előadásnak eme mesterművéről», és megjegyzi, hogy «ha Lessing Diderot felől azt mondá, hogy Aristoteles óta philosophusabb szellem nem foglalkozott a színészettel, bizonyára ezen szó még jobban illik ő reá magára, mint Diderotra, kivel egyébiránt neki benső rokonsága van.» *Nathan der Weise* és *Die Erziehung des Menschengeschlechts* szerinte «legtisztább aranya ezer kísérleteken átmént, minden salakot lerázott szellemének.» «Boldog azon város — így szólá Lessing maga — hol Nathan legelőször fog adatni és szerencsés, elmondhatjuk mi, Németország, mely egy ily műteremtmenyt magáénak nevezhet.» Majd a következő szavakkal fejezi be az első szakaszt: «*Németország nem szült hozzá hasonlót.* Magányosan állott ő egy zavaros, tisztátalan korban, egyedül világosan látva, mint előre és hátra fordult látnok. A tudománynak és munkásságnak minden tartományát átvizsgálta és mindenikben teremtő volt. Lessing teremté a német kritikát, művészeti theóriát, játékszint, bölcsészetet és teremté a német stylust.» Összes művek. III. k. 263—5.

²⁾ Schriften II. Theil 25. Brief. Erich Schmidt szerint (I. 217.) Les-

is, mindenesetre fel kell ismernünk Lessing hatását Bajzának idevágó írásain. Mindjárt a Figyelmeztetés sok tekintetben Lessingnek Lange Horatius-fordításáról szóló levelére emlékeztet.¹⁾ Ez is, az is azzal kezdődik, hogy mekkora várakozással és milyen reményekkel néztek elébe a munka megjelenésének, és mily mohón kaptak a munka után, a mikor megjelent és mekkora volt a csalódás! Itt azonban még csak egészen kis tere volt a polémiának; a Figyelmeztetésnek el kellett mondania mindenekelőtt az adatokat, de a *Válasz Döbrentei Gábornak* már egészen úgy kezdődik, mint Lessingnek Vademecuma Langehez.

«Drága Döbrentei Ur! El ne bizza magát, hogy válaszatomat Wigand lexicona ügyében egyedül és egyenest Kegyedhez intézem. Nem azért teszem azt, mintha Wigand lexicographusai között kegyednél érdekesebb emberre is nem találtam volna, koránt sem! hanem egyedül azért, mivel kegyedhez Döbrentei Ur! — mint az ügy legfőbb intézőjéhez — legtöbb mondani valóm van. Külömben is kegyed az a magyar írók között, ki öndicséretei és sokféle ágazó fortélyai által legtöbb nimbust és csillogást gerjeszte maga körül, szükség tehát, hogy ezeknek legalább egy része iránt az olvasókat, kiket ezen álfény régen ámitgat, valahára már tisztább véleményekre hozzam. Nem franczia delicatessen ugyan ezeket magának az Urnak mondanom, *de hiába, ez nálam már így meggyen*; én a finyás complimenteket nem szeretem, azok kiveszik az embert saját karakteréből. *A mit mondani akarok, örömet mondom az Urnak szemében, nem sokat aggódván vele, szavaimat kedvesen veszi-e, vagy miattok esikorog mérgében.*

«Mein Herr Pastor! Ich weiss nicht, ob ich es nöthig habe, mich viel zu entschuldigen, dass ich mich mit meiner Gegenantwort ohne Umschweif an Sie selbst wende. Zwar sollte ich nach Massgebung Ihrer Politik einen dritten damit beschwerlich fallen — *Allen ich bin nun einmal so, was ich den Leuten zu sagen habe, sage ich ihnen unter die Augen, und wenn sie auch darüber bersten müssen.*

Sie standen und stehen noch in dem Rufe eines grossen Dichters, und zwar eines solchen, dem es am ersten unter uns gelungen sei den öden Weg jenes alten Unsterblichen des Horatz zu finden und ihn glücklich genug zu betreten. — Ihre Übersetzung erschien — Wie schändlich aber ward ich betrogen! — Noch bis jetzt, dachte ich bei mir selbst, hat niemand das Publikum vor dieser Missgeburt gewarnt, man hat sie sogar gepriesen. Wer weiss, wie viele Leser sie schon betrogen hat? Will niemand mit der Sprache heraus?

Und kurz, mein Brief ward gedruckt. Sie erzürnen sich und wollen darauf antworten, sie setzen sich

sing előtt a Jöcher-féle lexikon megtámadásában *Bayle* példája lebegett, a ki ugyanezt tette egyik elődjével a maga Dictionnairejében. «So erblickte der nach Bayleschen Lorbeern strebende Lessing seinen Moreri in C. G. Jöcher, einem Leipziger Polyhistor alten Schlages, der 1750 und 1751 ein Allgemeins Gelehrten-Lexicon in vier Quartanten herausgab.» A Jöcherlexicon ügye csendesen fejeződött be, minthogy Lessing első felszólalására Jöcher levelet írt Lessingnek, hogy kész összes megjegyzéseit és javításait pótképekben kiadni, «dieses aber wollte ich wünschen, dass Euer Hochadelgeboren sich manchmal weniger heftig, beissend und anzüglich ausgedrückt.» Lessing erre egyelőre elhallgatott. De mikor azzal gyanúsították, hogy Jöchertől pénzt kapott, kiadta az összes erre vonatkozó jegyzeteit.

¹⁾ Schriften II. Theil 24. Brief.

Az Ur felelete, drága Döbrentei Ur! valamint két társaié oly szegény s oly erőtlén lelket árul el, hogy én bizonyára szégyellem magamat, hogy az Urakban ily nyomorék, ily gyáva ellenkezőkre találtam.»

und schreiben ein paar Bogen voll, die so viel erbärmliches Zeug enthalten, dass ich mich wahrhaftig von Grund des Herzens schäme, auf einen so elenden Gegner gestossen zu sein.»

Arra a vádra, hogy az Aurora köre pártot formál az irodalomban, Bajza ismét Lessing modorában felel: «Igen is, drága Döbrentei úr, mi pártot formálunk! Mi bátran és tartalék nélkül felszólalunk mindig, valahányszor írói lelketlenséget és gyávaságot látunk, mi nem engedjük meg, hogy az úr és hasonló kontárkodjanak; mi hirdetjük és magasztaljuk, mit Bewunderung zweifelnd és mit Zweifel bewundernd, mint a nagy Lessing mondja, Berzsenyit, Kisfaludy Károlyt, Kölcseyt és Vörösmartyt, mi rádisputáljuk a közönségre, hogy ezen négy, vagy a kegyed szava szerint, egy-két ember felett semmi sincs az egész magyar literatúrában.» És midőn Bajza magát Lessing szerepében képzei, egyszersmind párhuzamot von a maga és Lessing ellenfelei között is: «Azt hiszi, hogy a *kegyetek gottschedi kiáltásai* meg fogják állítani a planéták forgásait?» mondja Döbrentei és társainak. A kritika és a tollharcz hasznosságának bizonyítására pedig ismét a német példára hivatkozik: «Ki a tollesatákat értelmetlennek hiszi, önkényt bizonyítja, hogy a historiai literatúrában nem igen jártas és még csak a *szomszéd német nemzet tudományi és művészeti lelemelkedésének okairól sem vizsgálódott*».

Ezután Lessing a Vademecumának bonczolgató modorába felsorolja egymásután Döbrenteiék hibáit, majd czáfogatja és nevetségessé teszi minden érvelésüket, visszautasítja és éles szatirával lehetetlenné teszi az ellene felhozott vádakát, végül a befejezés ismét a Vademecummal egyezik meg.

«Kelltezeket mondanom, hogy az olvasó közönség az Urak iránt egészen felvilágosodjék, ámbár megvallom, hogy szánom az időt, melyet írására vesztegettem, mert hiszen az Urak még csak nem is oly fejű írók, kiben az ember erejét megpróbálhatná, kiken nyereség volna diadalmat venni.»

«Sie sind der Gegner nicht, an welchem man Kräfte zu zeigen Gelegenheit hat. Ich hätte Sie von Anfange verachten sollen, und es würde auch gewiss geschehen sein, wenn mir nicht Ihr Stolz und das Vorurtheil, welches man für Sie hatte, die Wahrheit abgedrungen hätten.»

Még egy rágalmat kell visszautasítaniok mindkettőjüknek. Lessingnek a Langeét, hogy kritikájával pénzt akart tőle kicsikarni, Bajzának a Döbrenteiékét, hogy ő is akar lexicont kiadni és azért támadja a Wigandét. Ez az utóbbi rágalom, a mint látni, nem valami veszedelmes és talán csak a Vademecum hatása alatt került az irat végére és jutott oly nagy súlyra. Mindketten hazug rágalmazónak nevezik vádlójukat és kérdik tőlük

«Nem pirulnak-e el az Urak? Én magam is pirulok az Urakért!»

«Was antworten Sie nun hierauf? Sie werden sich schämen ohne Zweifel.»

Végül átnyújtják a befejezett írást ellenfeleiknek, kívánván :

«Hasznára szolgáljanak».

«Guten Gebrauch.»

Érdekes és talán nem véletlen, hogy ugyancsak a Vademecum végén is beszél Lessing a Jöcher-lexicon ügyéről, visszautasítva azt a feltevést, hogy a lexicon ellen intézett támadására kiadót nem talált. A Briefe között is a Lange ellen intézett első támadás előtt, melyhez Bajza első lexiconügyi irata annyira hasonlított, közvetlenül foglalnak helyet a Jöcher-lexicon jegyzetei, és így talán még sem pusztá föltevés, hogy a conversations-lexiconi pör a Jöcher-lexicon pörének hatása alatt keletkezett.

* * *

Bajza Vademecuma ép oly feltűnést keltett, mint annak idején a Lessingé. Már a Figyelmeztetésről írja Bajza Toldynak: «Micsoda lármát csinált az a kis íráská itt a két városban, nem képzelheted, azt csak látnod és hallanod kellett volna. Mindenfelé a kávéházakban és Tracteurökben beszéltek és disputáltak felette és már két hete, hogy a publicum elé jött és még mindig tárgya a beszédnek.» (Ö. M. VI: 321.) Bajza elérte a célját, a közönség hirtelen érdeklődni kezdett a kérdés iránt, «oly élet, oly mozgás, részvétel még alig volt a magyar literatúrában» és erős a remény, hogy «a conversations-lexiconi pörnek végkép elhatározó befolyása lesz a magyar literatúrára». (Ö. M. VI: 322.) Mert hogy ez volt Bajza célja, azt nem csak egész irodalmi működése bizonyítja, hanem azok a kiadásra nem szánt bizalmas levelek is, melyeket barátjához intézett. Olcsó babérokra és dicséretre ő nem pályázott. Hiszen az ellen is tiltakozott, hogy Toldy a Handbuchban róla írjon, és ugyanabban a levélben, melyben a conversations-lexiconi pör sikeréről értesíti barátját, rosszalásának ad kifejezést, a miért az Aurorát, melyben az ő darabja is volt, oly dicsőítően recenziálta: «Az Aurorától írt recenziód nekem nem tetszik. Keménynek kellett volna lenned a gáncsban és mostohának a dicséretben, hol rólunk beszélsz.» (Ö. M. VI: 334.) Ő neki olcsó dicséretnek nem kellene, dicsőség, mit baráti jóakarattal juttat neki, «utálat» előtte. Ellenben örül a koszorúnak, mit erős harcban szerzett, becsüli a diadalt, melyet heves küzdelemben aratott. «Mosolygunk az ellenpárt érdekelt szerencsétlenségén és békén nézzük a tapsokat, melylyel a publikum diadalunkat fogadta — írja Toldynak. Gróf Majláth, Paziazzsi stb. azt mondták, hogy a Figyelmeztetés hadvezéri stratégiákkal van dolgozva. Széchenyi azt mondta, hogy az valami szörnyű, a mit én Döbrentének feleltem, de tökéletesen igaz és cáfolatlan. Kazinczy és Fáy mint valami gyáva vén asszonyok titkon örülnek, hogy Döbrentét zúzzuk, Szemerét pedig elszomorította az én Figyelmeztetésem, mert azon dicsőséget ő szerette volna magának, hogy Döbrentét tönkre tegye. Én részemről nem sok dicsőségnek tartom oly írótnak, mint Döbrenté; ez még fáradságomba sem kerül.» Bajza csak olyan dicsőséget óhajtott, melyet fáradsággal szerez. Az ő eleme a munka, a küzdelem, és most hogy már kinn volt a küzdőtéren, bátran és feltartóztatlanul törtetett előre, folyton szem előtt tartva a nagy célt: a magyar irodalom emelését.

Az ellenpártiak érezték a veszedelmet és összebújtak. És miként Lessing megtámadottjai az első csapás után visszahökkentek és csak nehezen vonult ki végre Schönaich egy irattal, melynek czíméül Lessing nevét fordította meg «Die Nuse oder *Gnissel*,»¹⁾ hogy önmagát és táborát örökre kompromittálja, itt is alig mert valaki a megdöngtetett Döbrentekinek védelmére kelni, míg végül kilépett Dessewffy a «*Zajbaj*»-jal. De a «hazánk pislogó mécse, drága kedves Zajbaj úr,» nem rettent vissza a grófi tekintélytől és véres fejjel küldte haza Dessewffyt is. Az «Észrevételek a conversations-lexiconi pörhöz gr. Dessewffy József ellen» Bajzának egyik legélénkebb polémiai mesterműve. Dialektikáján olykor-olykor itt is meglátszik Lessing hatása, egy-egy szatirikus fordulat vagy kifejezés emlékeztet a Klotz elleni «Briefe»-re, de itt már erős egyéni stílussal van dolgunk, és Bajza megmutatta, hogy méltó tanítványa Lessingnek. Az *Észrevételeket* erőre és energiára nézve méltán állíthatjuk a nagy mester bármely polémikus irata mellé.

* * *

Az «Észrevételek gr. Dessewffy József ellen» már mint melléklet jelenhetett meg a *Kritikai Lapok* I. füzetéhez.

Kritikai Lapok! Végre teljesült hát Bajza hő kívánsága. Az új vállalat nyélbe volt ütve. Megnyílt előtte egy új nagy harcztér és ő a harcz vezetője! A zászlóra sietett mesterének jelszavait kitűzni:

«Gelinde und schmeichelnd gegen den Fähigkeit verratenden Anfänger; mit Bewunderung zweifelnd und mit Zweifel bewundernd gegen den Meister; abschreckend und positiv gegen den Stümper; höhnisch gegen den Prahler; und so bitter als möglich gegen den Kabalenmacher.»

Lessing eme szavait²⁾ tette Bajza a *Kritikai Lapok* mottójává és ehhez a programhoz hű is maradt. A «*Kritikai Lapok*» nem ismert tekintélyt, nem ismert elnézést; kiméletlenül ostorozott minden félszogséget és örömmel és valódi gyönyörűséggel látja, azt, hogy a magyar írók pártokra, felekezetekre kezdenek szakadni. Óhajtaná, hogy a pártok szelleme el ne szunnyadjon s törekedni fog, hogy az e jelen lapok által is mindinkább lobogásban tartassék. Az ellenkezés és küzdelem, a forrás köszörűli az elméket, erőben tartja a lelket, s mit szendergő béke és nyugalomban húsz év alatt nem lehetne, azt a vélemények háborúi, írói párt- és veszekedés két-három év alatt képes eszközölni.» (Ö. M. VI : 78.) Bíraltak már Bajza előtt is, Kölcsytól pedig két nagyobbabszabású bírálat jelent meg és nem kisebb tekintélyekről, mint Csokonai és Berzsenyi, de ezek csak úgy aránylanak Bajza kritikáihoz, mint Pyra kritikája Lessingéhez, a kit néhány évvel megelőzött. «Kölcsyben is megvolt az ítélet ki mondásához szükséges erkölcsi bátorság, de hiányzott egyéniségéből az a *harci kedv és mozgékonyág*, mely Bajzáat oly kíméletlen és

¹⁾ Erich Schmidt: Lessing, I. k. 247.

²⁾ Briefe antiquarischen Inhalts. 56. Brief. «Wenn ich Kunstrichter wäre, wenn ich mir getraute das Kunstrichterschild aushängen zu können, so würde meine Tonleiter diese sein.»

fáradhatatlan ellenfélle tette», mondja Beöthy Zsolt.¹⁾ Harezi kedv és mozgékonyosság, ez az, a mi Bajzában talán még nagyobb mértékben volt meg, mit Lessingben, de ha a mozgékonyosság nem is, a harezi kedv mindenesetre. «Ki kell irtanunk a hízelkedés, a szolgálai csúszás lelkét; ledöntögetnünk szobrait a bálványozásnak, elrezzentenünk a lelketlenséget, kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait, kimutogatnunk az utat, melyen *nagy nemzetek példájaként* a tökély magas pontjához vergődhetni.» A nagy nemzetek példája lebegett mindig szeme előtt és ezek között első sorban a német, a melyről Lessing ismertetésében azt mondotta, hogy «írodalmának a kritika vetette meg alapjait».

És érdekes, hogy Bajzának éppen Kölcey ellen kellett védenie a maga kritikai tónusát. Kölcey Bajzához intézett levelében is roszszalja, hogy a Kritikai Lapokat «csatapiaczzá» tette,²⁾ az 1833. évi Muzáronban pedig Szemere Pálhoz intézett levele jelent meg, és «benne oly dolgok mondatnak, melyeket Kölceytől éppen nem vártunk,» mondja Bajza a Muzáron bírálataiban. «Szabad legyen a tisztelt férfiútól kérdenem, mi különbséget talál Lessing kritikai tónusa s azon tónus között, mely nálunk az antilexiconisták írásaiban mutatkozott? Lessing tudományáról és az antilexiconistákéről itt szó sem lehet, hanem csak a kritika tónusáról, mert csak abban rejtezhetik az embert bántás vagy nem bántás. S ki vala bántóbb, ki kegyetlenebb, mint Lessing ellenkezői iránt? Emlékezzünk theologiai harcaira, Göczével, emlékezzünk a Klotz ellen intézett antiquáriusi Levelekre; vagy az úgynevezett Vademecumban nincsenek-e Langelnak öldöklő keserőségek mondva?» (Ö. M. IV: 180.) Kölcey mély- és szelídlelkűségénél fogva a kritikában mélységet és a személy teljes kíméletét kívánta, ez magyarázza a Muzáronban megjelent levelét, Bajza a Muzáront is abban a modorban bírálta meg, melyben Lessing a Nordischer Aufseher-t.³⁾

És miként Lessing kritikáiban és polemikus irataiban sűrűn találkozunk példákkal, hol a bíráló nem tudta eléggé megóvni kritikai objektivitását és a vita hevében olyat is megenged magának, a mi a személyeskedés jellegét viseli magán, Bajza sem tudta mindig polemikus tüzet féken tartani és gyakran érzik ki írásaiból az indulatoskodás, «agyonütni», «tönkretenni». Egyébként mindjárt a Kritikai Lapok II. füzetében nyilatkozik Bajza a *személyisértésről*. Ő azt hiszi, hogy nehéz teljesen elválasztani az író a művétől, «mert a műv a

¹⁾ Ünnepi beszéd. Vas. Ujs. 1886. 51. Gynlai Pál Vörösmarty élet-rajzában IX. fejezetében azt írja, hogy «Vörösmarty határozott pártember volt, de nem eléggé tevékeny; *Bajza lassan mozdult*, de ha egyszer belefogott valamibe, erélye nem ismert határt s inkább megtört, mintsem visszavonuljon; *Toldy mozgékonyága nem hagyta nyugodni társait*, de simülékonyasága közvetítőtül szolgált mind magában a körben, mind azon kívül.» De Bajza leveleiből az tűnik ki, hogy éppen Bajza volt az, a kiből több volt a mozgékonyaságból; hiszen Toldy eleinte megijed, mikor Bajza a Döbrentei ellen való harezt megindítja, és Bajzának kell őt megnyugtania. (107. levél Toldyhoz. Összes művek VI. k. 321—3.)

²⁾ Kölcey minden munkái X. k. 360.

³⁾ Briefe die neueste Literatur betreffend. Zweiter Theil.

művész, a könyv az író lelkének tükre, létege (essentia), sőt maga a lélek. Rovassék meg már most a hiba, nem az író s művész lelkét kell-e ezen megrovásnak szükségképen érdeklelnie s a lélek által nem a személy van közvetlen érdekelve? Sérteni és nem sérteni igen viszonyos képzetek. Az én hitem az e tárgyban, hogy azon kritikus és író, ki elkerülte a mi durva, póri, betyáros, a mi testi hibáinkat, vagy házi körülményeinket illeti, a mi jó vagy balszerencse következése, ki ezeket, mondom, beszéde tárgyául tenni elkerülte, megteve, mit embertől kívánni lehet és kell. Ezeken kívül minden személy-sértési panasznak, neheztelésnek nem lehet egyéb mint ingatag alapja.» (Ö. M. IV : 309.) Ez Lessing elve is, melyet Bajza Horvát Istvánnak németül is idéz. Lessing hozzáteszi: «so wünsche ich beurtheilt zu werden», Bajza is azzal fejezi be idézett fejtegetését, hogy kéri a Mindenhatót, ilyen kritikust küldjön neki.

A Horvát István ellen intézett támadás a Kritikai Lapok V. füzetében jelent meg. A forma és a hang az, melyet Lessing szokott használni a «Briefe»-ben. Bajza barátjához intézett levelek alakjában kezdi ki Horvátot. Barátja állítólag nyugtalanodik, hogy egy ilyen tekintélyt mer támadni és félti őt a vereségtől, de Bajza felvilágosítja, hogy Horvát nem oly csalhatatlan, egyébként ő kész a tollharczra «ha az szükséges, vagy csak hasznos is, bár előre gyanítsam megveretésemet. Mert a tollharczoknak, gondolnám, nem az céljuk, hogy bennök győzzünk s hőskoszorúkat szerezzünk, hanem hogy az ideák országát bővítsük s a tudományoknak használjunk. Hogy az összeütközések szikrákat pattantanak a kebel mélyéből, melyek talán örökre szunnyadva maradtak volna, azt nem igen fogja tagadhatni valaki.» Ezt az igazságot, melyet Bajza a Döbrentei ellen szóló iratában is annyira hangsúlyozott, Lessing, a kinek szintén az irodalmi csaták jogosultságaért kellett síkraszállania, többször kifejtette: «Nicht zwar, als ob ich unser jetziges Publikum gegen alles, was Streitschrift heisst und ihr ähnlich sieht, nicht für ein wenig allzu ekel hielte. Es scheint vergessen zu wollen, dass es die Aufklärung so mancher wichtigen Punkte dem blossen Widerspruche zu danken hat, und dass die Menschen noch über nichts in der Welt einig sein würden, wenn sie noch über nichts in der Welt gezankt hätten. Die Wahrheit hat noch bei jedem Streite gewonnen. Der Streit hat den Geist der Prüfung genährt, hat Vorurtheil und Ansehen in einer beständigen Erschütterung erhalten; kurz, hat die geschminkte Unwahrheit verhindert sich an der Stelle der Wahrheit festzusetzen.»¹⁾ «Oppositio által jutott a világ a legszebb igazságok ismeretére,» mondja Bajza.

Horvát István történetíró lévén, alkalmat adott Bajzának, hogy kifejtse, milyennek kell lennie az igazi történetírásnak. «Én nem elégszem meg annak tudásával, *mi* történt, hanem azt kívánom kifejteni filozófiai szellemmel, *miért* történt ez, vagy amaz *így* és nem *máskép* s miért kellett *szükségképen* így történnie, és én megvallom, ha történelmi dolgokat írni fogok — a mit nemni eltökélt szándékom — nem annyira arról leszen kedvem írni, milyen hímzetű vala Szent István palástja, hanem inkább arról, milyen vala azon ember szel-

¹⁾ Wie die Alten den Tod gebildet. Vorrede.

leme, kit e palást ékesíte, nem annyira arról, egyenesen állott-e a kereszt valaha a magyar koronán, vagy görbén, hanem arról, mi hasznát és kárt hoztak a közjóra azon fejek, melyeken a korona fénylett.» Bajza be is váltotta a szavát. Ezt a legmodernebb felfogást a történetírásról érvényesíteni igyekezett e nembeli munkáiban s különösen Koháryról és a Telekiekéről szóló életrajzokban, behatolt azoknak a szellemébe, a kikről írt. A «Kritikai Lapok»-ban nemcsak csatározott, oktatott is.

A Levelek befejeztével egyenesen Horváthoz fordul Bajza és egészen úgy bánik el a professzor úrral, mint Lessing ama német felfuvalkodott professzorral, Geheimrat Klotz-czal. «Ich kann mich rühmen, dass ich schon manche tüchtige Lüge von mir und wider mich zu lesen das Vergnügen gehabt habe, aber so eine grobe, aus der Luft gegriffene heimtückische ist mir noch lange nicht vorgekommen, als diese Klotzische», mondja Klotz-nak Lessing. «Hazugság, uram, a mit mondasz, szemtelen, vakmerő hazugság,» mondja Horvátnak Bajza. Azután reátolvassa ugyancsak Lessingnek Klotzhoz intézett szavait: «Ha Horvát még eddig nem tudta, tanulja meg Lessingnek e szavaiból, mi czíme és neve van az oly írónak, ki kritikai, vagy antikritikai vádainak nem a könyvből, hanem privát tudományából meríti alapjait: Jeder Tadel, jeder Spott, den der Kunstrichter mit dem kritisirten Buche in der Hand gut machen kann, ist dem Kunstrichter erlaubt. Auch kann ihm niemand vorschreiben, wie sanft, oder wie hart, wie lieblich, oder wie bitter er die Ausdrücke eines solchen Tadels oder Spottes wählen soll. Er muss wissen, welche Wirkung er damit hervorbringen will und es ist nothwendig, dass er seine Worte nach dieser Wirkung abwägt. Aber sobald der Kunstrichter verräth, dass er von seinem Autor mehr weiss, als ihm die Schriften derselben sagen können, sobald er sich aus dieser näheren Kenntniss des geringsten nachtheiligen Zuges wider ihn bedient, sogleich wird sein Tadel persönliche Beleidigung. Er hört auf Kunstrichter zu sein und wird — das verächtlichste, was ein vernünftiges Geschöpf werden kann — *Klätscher, Anschwärzer, Pasquillant*. Ezeket véssé Horvát mélyen emlékezetébe s tartsa szem előtt aztán, valahányszor kedve ébredne valakit mende-mondák után mocsikai tárgyává tenni.» (Ö. M. IV : 331.)¹⁾

Lessing nevetségessé teszi Klotz dicsekvéseit és Bajza ugyanilyen módon a Horvátéit, és ha Lessing Klotzt, mint «Geheimderat»-ot veszi szatirája élére, Bajza felsorolja Horvát összes czímeit: «TekÉntetes tudós Székesfejérvári Horvát István úr, több TekÉntetes nemes vármegyéknek előkelő táblabírájok, a magyar királyi universitásnál Pesten magyar literatura és diplomatika rendkívüli tanítója, a Széchenyi orsz. könyvtár őrzője a nemzeti múzeum mellett (!), széptudományok és bölcselkedés doktora, a Tudom. Gyűjtemény sok-éremű szerkesztetője írhat és beszélhet ellenem a mit és a mennyit tetszik,

sőt le is fog engem talán beszélni — maga legjobban tudja,

«Überschreien können Sie mich alle acht Tage: Sie wissen wo. Über-

¹⁾ Az idézet: Briefe antiquarischen Inhalts. 57. Brief.

hol? — de *leinen*, azaz írással ki- *schreiben* sollen Sie mich gewiss fárasztani, soha nem fog.» (Ö. M. nicht». ¹⁾ IV. 344.)

Ez az utóbbi fordulat már nem az Anti-Klotzból ragadt Bajzára, hanem az Anti-Goezeből, a mely szintén nem kis hatást gyakorolhatott reá. Bajza már ifjú korában is a józan felvilágosodottság felé hajlott, és 1823-ban írja Toldynak: «Miért hozsz te engemet a revelatio hitelének gyanújába? ez még gyermeklogikus koromban is nevetség volt előttem. A *historiai hitelt* lábam alá szegvén, azt kér-dem: a papi ármányok mindég aktivitásban voltak, mióta a világ áll és sok nevezetes dolgokat tettek, mindég ők kormányozták a népeket indirekte és tudták a világot kények szerint fulén fogva hurezolni, vajjon tehát a sötét századokban nem kohlhattak egy Bibliát, jövődő alapjául az ő hatalmuknak? E vélemény csak hypo- és nem thesis.» Hozzátehetjük, hogy hypónak is nagyon naiv. De tisztultabb felvilágosodottságában mindenesetre megerősíthették Lessingnek theologiai vitairatai. És ha Lessing az Anti-Goezeben azt mondja, hogy «man urtheile aus den Krallen, welche *die geistliche Tyrannei* in einem ihrer grimmigsten, zum Glück noch gefesselten Tiger bereits zu entblößen wagt», semmivel sem marad mögötte Bajza, a ki szerint «a hindu nép rémképül áll minden időknek, mint tehet gazdag tehet-séggel megáldott roppant számú népet is élő géppé a *papi zsarnok-ság*.» ²⁾ Az ő vallása a művészet vallása, «mint a perzsák a napnak, úgy fognak egykor a népek a művészetnek hódolni». (Ö. M. III : 373.)

Magyar ember volt, a ki 1780-ban az akkor még élő Lessing ellen kompromittáló szitkozódó iratot adott ki: «Brüderliches Send-schreiben an den wider die Religion Jesu und seiner Jünger Gift sammeln den und wider austreuenden verkehrt Gelehrten Herrn Hof-rath Lessing, von einem zwar ungelehrten Mann, doch Gottes und Jesu Ehre und Lehre vertheidigenden Christen, *Johann* Gartinger aus Eperies*,» sőt midőn Lessing meghalt, az a hír terjedt el, hogy Gar-tinger vallási buzgóságának lett az áldozata; ³⁾ most magyar embertől kapott olyan elégtételt, hogy kiengesztelhetette volna, bármilyen sére-lem esett is meg rajta. Bajza diadalra juttatta Lessing egész szellemét.

(Vége köv.)

(Budapest.)

PATAI JÓZSEF.

¹⁾ Anti-Goetze. D. i. Notgedrungenener Beiträge zu den freiwilligen Beiträgen des Herrn Pastor Goeze. ERSTER.

²⁾ Erről a történeti műről, melyben ez az idézet előfordul, azt írja Bajza Wesselényi Miklós bárónak: «Özélom a munka által *annyi szabad nézetet és elvet elhinteni* az olvasó közönségben, mennyit csak a censura megenged. Gondolhatod, hogy az annyi nem lesz, mint a mennyit te velem együtt óhajtanál, azonban, ha csak tized része lesz is óhajtasaink-nak, meg fogja érdemleni a fáradságot. Az emberi művelődés történetei, melyeket a jeles Kolb után a Történeti könyvtár két első kötetében tavál közlöttem, s melyért a sötétség fiai, kivált a katolikus papság, átkot kiált rám, alig hinnéd, mily sok szerencsével csúszott át a censurán s mily sok jó politikai eszmét foglal magában. Ezért van oly jó kelete és ezért zúdult fel a fekete sereg.» Összes művek. VI. k. 439.

³⁾ Erich Schmidt. Lessing. II. B. 603.

HAZAI IRODALOM.

Pitroff Pál: Kemény Zsigmond. Élet- és jellemrajz. I. rész. Kolozsvár. N. 8-r. 83 l.

Irodalmunk történetében kevés feladat van, melynek megoldása inkább ingerelhetné a psychologus és esztétikus becsvágyát, mint Kemény Zsigmond egyéniségének és költészetének magyarázata. Kemény világnézetét a sok benyomás, a titkolt lelki harcok, a politikai küzdelmek gazdaggá, de egyuttal talányossá tették. A ki e világnézet kifejlődését meg akarja világítani, annak a lélektani kutatás és esztétikai elemzés legfinomabb eszközeire van szüksége; annak ismernie kell az erdélyi előkelő társaság életét, a protestáns iskolák szellemét, az erdélyi és magyarországi politikai mozgalmak titkos rugóit, a romantika erőnyeit és bűneit s a pesti irodalmi pártok küzdelmeit.

Mindezek a feltételek a legteljesebb mértékben voltak meg Keménynek legkiválóbb magyarázójában, Gyulai Pálban. Innét van, hogy Kemény egyéniségének és írói pályájának legtalálóbb képe irodalmunkban még ma is Gyulai emlékbeszéde. Kemény költészetének értékeléséhez nagyban hozzájárult Péterfy Jenő is szellemes elemző módszerével; tanulmánya sok rejtett vonásra vetett világot, bár — azt hiszem — kutatásaiban saját komor kedélyhangulatának a kellenél nagyobb teret engedett.

Pitroff tanulmányából hiányoznak mindazok a feltételek, melyeket Kemény életrajzának írójától megkövetelhetünk. A tanulmány eredménytelenségét csak növelte az a szerencsétlen gondolat, hogy Pitroff Kemény életrajzából kihagyta Kemény írói munkásságának rajzát. Kemény szellemi életének legértékesebb emlékei mégis irodalmi művei; ezekből ítélhetjük meg leginkább, hogyan gondolkodott az író az életéről, az emberről s a mindenségről. Pitroff tanulmánya nem egyéb, mint azoknak az adatoknak és anekdotáknak gyűjteménye, melyeket Keményről barátai és ismerősei feljegyeztek. Kritikát hiában keresnénk itt is. Így hiányzik Wesselényi és Kemény leveleinek feldolgozása, melyek az ifjú Kemény töprengéseiről, benső küzdelmeiről oly érdekes felvilágosítást adnak. E helyett kapunk sok oly pletykát és anekdotát, melyek Keményt, mint különczöt, egészen ferde világításba helyezik.

Még kevesebb jót mondhatunk az adatok rendezéséről. Az életrajz írója nem lát maga előtt problémákat, nincsenek tájékoztató pontjai. Így aztán nem tudja megmondani, mit köszön Kemény a nagyenyedi főiskolának; nem világítja meg Keménynek Wesselényihez, Széchenyihez, Deákhoz való viszonyát sem. Pedig mindez inkább útba

igazíthatna bennünket Kemény báró szellemi életének megismerésénél, mint az, hogy vajjon Kemény női eszményképének szeme barna vagy kék volt-e. Úgy látszik, Péterfynek egy-két sötétebb megjegyzése is félrevezette az életrajz íróját, midőn oly különösen helyezi előtérbe Kemény érzéki szenvedélyeinek rajzát.

Mindehhez járul az egyenetlen stílus, melyet hol egy-egy rosszúl szerkesztett mondat, hol egy-egy ízléstelen szóvirág tesz rikítóvá.

Valamit mégis kaphat Pitroff munkájában az, a ki Kemény egyénisége iránt érdeklődik. A szerző rendesen lelkiismeretesen közli adatait, megjelöli a forrásokat is, s így megkönnyíti az adatok használatát.

Pitroff munkája némileg áldozata annak a felfogásnak, mely a reális ábrázolás jelszavával az adatoknak túlságos jelentőséget tulajdonít. Korunkban azonban a realizmus csak jelszó; mögötte hamar észrevehetjük az erős meggyőződések hiányát s a kényelmi szempontokat. Az adatok igazi értékét valójában a művészi elrendezés adja meg, a művészi elrendezés pedig annál becsesebb, minél magasabb erkölcsi, bölcséleti vagy esztétikai szempontokból nézi az életrajz írója a világot.

(Budapest.)

PAPP FERENCZ.

Dr. Yolland Arthur B.: Magyar és angol szótár. Első (angol-magyar) rész. Budapest, Franklin, 1908. 8-r. VIII, 836 l. Ára 9 K.

A mint már Endrei angol szótárának ismertetése alkalmából (EPhK. 1907 : 600–602.) jeleztem, égető szükségünk volt egy tisztességes, megbízható angol szótárra, mert a Bizonfy-féle szótár (1. kiadása 1881-ből, a 2. 1886-ból) már régen elfogyott, más angol szótár pedig egyáltalában nem volt. A múlt esztendő vége felé végre megjelent Yolland szótára, a melynek megjelenése elé nagy várakozással és reménnyel néztünk. Talán még kicsit korai, alig két havi használat után, végérvényes bírálatot mondani, mert hiszen egy szótár jóságairól és hibáiról, csak hosszú idő tapasztalata alapján lehet meggyőződnünk. De minthogy a könyv iránt érdeklődőket éveken át függőben hagyni nem szabad, s másrészt, mert az eddigi használat után is lehet már egy-néhány tekintetben végérvényes ítéletet mondanunk, megkíséréljük már most, hogy pár szóval képet nyujtsunk Yolland munkájáról.

A szótár beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Endrei szótárával nem szabad egy napon említeni, annyira fölötte áll. Emaz lelkiismeretlen férczmunka, a melyet talán időközben már ki is vontak a forgalomból, amaz egy évekig tartó becsületes munka eredménye. Értékesebb Bizonfy szótáránál is, anyagban és földolgozásban egyaránt. Rengeteg nagy anyag van a 836 sűrű nyomású lapon feldolgozva. Találtam ugyan az alatt a két hónap alatt, a míg a szótárt kipróbáltam, közérdekű angol művekben (nem szakmunkákban, hanem regényekben) olyan szavakat, a melyeket Yolland nem vett fel szótárába, tudomásom

van arról is, hogy egy mezőgazdasági szaklap elitélőleg nyilatkozott Yolland szótáráról, mert közönséges mezőgazdasági szakkifejezések is hiányzanak a szótárból, de ezek a hiányok nem esnek nagy súlylyal a mérlegbe. Egyfelől, mert az angol szókincs olyan gazdag, hogy a kézi szótárak okvetetlenül a válogatásra vannak utalva, másfelől mivel sem egyes irodalmi munkákhoz készült speciális szótáraink, sem szakszerű angol-magyar szótáraink nincsenek, a melyek egyes iparágak vagy foglalkozások szókincseit felölelnék.¹⁾ Ily körülmények között nem alkalmazhatunk olyan szigorú mértéket, mint pl. tehetnék ezt a németek vagy a francziák. A mi különös viszonyainkhoz képest nyugodtan elmondhatjuk, hogy Yolland megtett annyit, a mennyit tehetett. A gazdag anyagot úgy állította össze, hogy az angol munkákat olvasó művelt magyar közönség minden követelését kielégítse. Az iskola és az élet egyaránt nagy hasznát veheti, s ha a szigorúan tudományos világ, vagy a szakközönség talál is benne hiányokat, ez elkerülhetetlen volt.

De egy tekintetben, s ez szótárnál rendkívül fontos, nagy hibát követett el a szerző: nem adja az anyagot könnyen áttekinthető módon. Egyes szavakat kikeresni a szótárból valóságos kín. A címzők ugyanis nincsenek feltűnően szedve, erre pedig annál inkább szükség lett volna, mert Yolland, a mit egyáltalában nem lehet helyeselni, a közös töből eredő szavakat mind folytatólágosan összehalmozza egy bekezdésbe, pl. *maid, maid-servant, maiden, maidenspeech, maiden-name, maidenhair, maidenhead, maidenhood* stb. egészen *maidhood*-ig mind egy (*maid*) bekezdés alatt keresendő:¹⁾ ugyanígy jár el az igekötővel kezdődő szavak összeállításánál; a *deft* címző után következő bekezdés első szava *de-funct*; ebben a bekezdésben megvannak az összes szavak *defunct*-tól *dehumanise*-ig, az ezután következő bekezdések címőszavai *decide, deign, deism, deity* — s ezután jönnek megint *de* igekötős összetételek *de-ject* től *de-lation*-ig. — A *disposes*-től *dissuasive*-ig felvett 73 szó mind egy, három kolumnán végig vonuló bekezdésbe van beleszorítva. Igaz, hogy a Yolland követte eljárás rendkívüli helytakarítással jár, s ha minden szót önálló címőszóvá tesz, a szótár legalább a negyed részével terjedelmesebb lett volna, de a könnyű kezelhetőség megérdemelte volna ezt az áldozatot.

Egy másik hibája a szótárnak a sok corrigenda. Nemcsak az utolsó öt lap tartalmaz sajtóhibákat és pótlásokat, hanem még a szöveg közben is vannak, a revideálásnál észrevett, hiba-javítások felvéve. Itt is, bár nem menthetjük a hiányt, enyhíti a hibát az a körülmény, hogy a szerző a végén jóvá kívánta tenni, a mit a munka közben elmulasztott.

E hiányok csökkentik ugyan a szótár értékét, de így is határozottan nyeresége az irodalomnak. Gazdag anyagú, módszeresen és tudományosan dolgozott munka, melynek technikai hibáit egy remél-

¹⁾ Csodálkozom azon, hogy Yolland a VIII-ik lapon felsorolt forrásmunkák között nem említi fel Bizonfy angol szótárát. Vagy nem használta, a mi nagy hiba, vagy igen, s ekkor hálátlanság hallgatni róla. Vagy talán tévedésből maradt ki Bizonfy neve?

²⁾ Megnehezíti az áttekintést, hogy nem az angol, tehát az ismeretlen szó, hanem a magyar jelentése van dőlt, tehát szembeötlőbb betűvel szedve.

hetőleg nemsokára megjelenő második kiadás könnyen kiküszöbölheti. Aránylag olcsó is, így mi sem állja útját gyors elterjedésének.

(Budapest.)

SCHMIDT MÁRTON.

All-ram Gyula: Homeros és Vergilius másvilága kritikai párhuzamban. Budapest. Stephaneum. 1907. 8-r. 87 l. Ára 1 K.

Noha magyar nyelven is jelentek már meg a czímbeli kérdéssel foglalkozó értekezések, nem volt felesleges szerzőnk vállalkozása, a ki az idevágó irodalom felhasználásával összefoglalja mindazt, a mi Homeros és Vergilius másvilágának megértésére s irodalmi értékük megállapítására szükséges és a rendelkezésünkre álló adatok alapján felkutatható.

Bevezetésében összefoglaló tájékoztatást ad a másvilággal foglalkozó ókori irodalomról s kimutatja, hogy milyen viszonyban állanak azok a Homeros neve alatt reánk maradt *véxvia*-val, a melyről különben Rohde és Dieterich nyomán szerzőnk is azt tartja, hogy legfeljebb egy isochron epikus betoldása lehet.

Maga a tárgyalás három részre oszlik. Az elsőben, miután folyékony előadásban tartalmi párhuzamba állítja Homeros és Vergilius másvilágát, részletesen szól azoknak helyrajzáról. Ennek kapcsán fejtegeti azokat az okokat, a melyek azt bizonyítják, hogy az Odysseia XI. éneke és a XXIV. ének hasonló részlete nem lehetnek homerosi eredetűek s egyszersmind azt is megállapítja, hogy Vergilius az Aeneis VI. énekét előbb írta meg, mint a III-at.

Az alvilágba való utazás okául Odysseusnál az érdeket tűnteti fel, hogy t. i. Teiresiasztól megtudja kalandozásainak végét, Aeneasnál pedig a gyermeki szeretetet, hogy eleget tegyen atyja határozott kívánságának. Arra a kérdésre, hogy maguknak a költőknek mi céljuk volt az alvilág leírásával, szerzőnk azt mondja, hogy az Odysseia idevágó részlete valamely Anonymus személyes ambíciójának köszöni létét, az Aeneis VI. éneke pedig annak, hogy a költőnek Augustust kellett dicsőítenie s ennek legjobb módját találta meg az *ősök szemléjének* megírásában. Én azt hiszem, hogy a kalandok ama sorozatából, a melyeken Odysseus keresztül ment, minden különösebb ambíció nélkül sem lett volna szabad kimaradnia az alvilági útnak, ha ez a kirándulás az Odysseia szerkezetével nem függ is valami szorosan össze. Hiszen a másvilág kérdése épen oly mértékben, vagy talán még jobban érdekeltette a Homeros korabeli közönséget, mint Odysseusnak az innenső világban végbement vándorlásai. Viszont Vergiliusnál azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy, mint minden hatásos részletben, az alvilági út dolgában is igyekezett követni Homeroszt, a kitől ő még a *véxvia* szerzőségét nem vitatta el. Kissé furcsán hangzik az a megokolás, hogy a Sibyllára szüksége volt Aeneasnak, mert még sohasem volt a Hadesben, hiszen Odysseus sem járt ott azelőtt, még sem tévedt el. Az már sokkal helyesebb magyarázat, hogy az eposz nyer általa (inkább ezzel!) alakban, drámaiságban.

Nem pontos szerzőnk, mikor azt mondja, hogy Aeneas csak Proserpinának és Hadesnek mutat be áldozatot, mert a VI. ének 246—250. sorai szerint Hecatének, Noxnak és Tellusnak is áldoz, Odysseus ellenben csak ígéri Teiresiasnak és az összes holtaknak az

áldozatot (*στεῖραν βοῦν ῥέζειν* és *λεπυσόμεν*). — A másvilágok helyrajza részletesen van taglalva, csak az kár, hogy könnyebb áttekintés végett azok vázlatos rajzát nem adta szerzőnk, a mint azt megtette Wirth Gyula az ő Vergilius-kiadásában.

A II. rész kimerítően adja — hogy azt mondjuk — az alvilág közigazgatását az összes e célra szolgáló személyezettel. Hogy miért szerepelteti Vergilius majdnem az összes mythologiai szörnyetegeket, így magyarázza szerzőnk: «Közel járunk az igazsághoz, ha felteszszük, hogy e leírásokkal megromlott, meggyőződéstelen, szabadelvű korára akart hatni; fel akarta rázni veszélyes álmából, ki akarta írtani belőle a kételkedés szellemét, mely már javában kikezdte, sőt már marta belsejét.»

A III. rész a lélek másvilági helyzetével foglalkozik. Ennek keretében összefoglalja a *ψυχή*, *φρένες*, *θυμός* értelmére vonatkozó felfogásokat, elég hosszasan, de nem egészen világosan. Részletesen tárgyalja a másvilági büntetés és jutalmazás fajait s itt nem szorítkozik pusztán a két költeményre, hanem épen a Vergilius felfogásának magyarázása végett összeveti a Pindaros és Platon műveiben megnyilatkozó felfogással. A Vergiliusnál e tekintetben mutatkozó egyenetlenségeket a végső simítás hiányával magyarázza szerzőnk. — A mythologiai nagy bűnösök és büntetéseik felsorolásánál szövegjavítást is proponál, a mennyiben a VI. ének 601—622. sorainak itt-ott eszközölt áthelyezéseivel logikusabb sorrendet igyekszik megállapítani, mint a melyet az eddigi kiadásokban találni.

A tárgyalás utolsó fejezetében Vergilius bölcséleti másvilágáról szól, magyarázván keletkezésének okait és forrásait. A befejezésben felveti szerzőnk azt a kérdést, hogy melyik költő oldotta meg jobban feladatát, de határozott feleletet nem ad, csupán párhuzamot von a két költő rendelkezésére álló anyag és feldolgozásmódjaik közt.

Egészben véve szerzőnk jó szolgálatot tett mindazoknak, a kik rövid úton akarnak megismerkedni a homerosi és vergiliusi másvilágra vonatkozó legújabb nézetekkel. A munka olvasása közben eleinte azt hittem, hogy a tanuló ifjúságnak is alkalmas olvasmány lesz munkája, de egyes részleteinek az ő tudásukat jóval meghaladó színvonala miatt azok körében aligha akad sok olvasóra. Pedig nem ártana, ha ilyen kisebb terjedelmű s mégis kellő tájékoztatást nyújtó könyvekkel már a középiskolában jobban felkelthetnők a klasszikus világ részletkérdései iránt való érdeklődést is.

(Budapest.)

INCZE JÓZSEF.

Népmesék Heves és Jász Nagykanizsa-Szolnok megyéből. Gyűjtötte Berze Nagy János, jegyzetekkel kísérte Katona Lajos. (Népköltési Gyűjtemény IX. kötet.) Budapest, Athenæum, 1907. 8-r. XIX, 587 l. Ára 6 K.

A Magy. Népk. Gyűjt. VI. kötetének ismertetésében (EPhK. XXX. 371—374.) még pium desideriumnak olvastuk a népmesék gondosabb, nagyobbmértvű gyűjtését, s a IX. kötet, ime, máris népmesékre szorítkozva, bőséges adalékokkal, egy kisebb nyelvjárásterületről 88 eredeti, motívumaiban jórészt nagyon becses mesével gazdagítja a magyar folklóre terrénjának ismeretét. Szükség volt rá. A magyar népmesék

eddig gyűjteményeiben úgyis sok a kivetni való, egyrészt, mert az úttörők munkája rendszertelen volt, másrészt pedig, és sokkal inkább, mert a mikor a Magyar Nyelvőr kijelölte irányban már módszeresebb gyűjtésről is szó lehetett, egyesek az esztétikai szempont kedvéért a törülmetszett népmesék motivumait összezavarták, szertekúszták. Tudományos célra való használatnál tehát népmesegyűjteményeinket alaposan meg kell rostálni; s azért fogadjuk kétszeres örömmel az ilyen gyűjteményt, mint a Berze Nagy Jánosé, a mely a legavatottabb útbaigazítás mellett készült és Katona Lajosnak (mint Vargha Gyula is írja e kötet előszavában: a népmesék legalaposabb ismerőjének) égisze alatt jelent meg.

Berze Nagy János szülőföldjének, Hevesvármegye déli részének, a Tarna és a Bene patakok közének, népét jól ismeri. A síksági palóc nyelvjáróterület leírását¹⁾ két évvel ezelőtt kaptuk tőle. Ott is, igen helyesen, kis területre szorítkozott. Ezúttal is megmarad a Csörsz árkanak mesékben gazdag vidékén, elsősorban pedig szülőfalujában, Besenyőteleken. Meséinek több mint kétharmada ebből a faluból való s e tekintetben, mint Katona írja, csak *Emmanuel Cosquin* Contes populaires de Lorraine-jéhez hasonlítható, vagy, nézetünk szerint, *Bünker*nek ahhoz a hiencz mesegyűjteményéhez, melyet nálunk legutóbb ugyancsak Katona ismertetett.²⁾ Nagy János gyűjteménye élénk példa arra nézve, hogy mit rejt még a magyar folklór terület. Egyetlen faluból több mese is van, mely egészen új motivumokat, új mesetípusokat mutat. Mi lehet még egyéb, föl nem kutatott területeken!

A meséken Nagy János nem változtatott semmit. A hogy hallotta, úgy jegyezte le őket. Ethnologiai és mesekutatási szempontból tehát teljesen használható gyűjteményt ad. Hogy lejegyzés, jelesen hangtani lejegyzés szempontjából még ez az egyébként kitérő gyűjtemény sem felel meg a Nyelvtud. Társaság népnyelvi bizottsága programjának, azt kétszeresen sajnáljuk ugyan éppen Nagy Jánosnál — a ki maga is foglalkozott e nép nyelvvel — de nem csupán az ő hibájának, hanem általában a Kisfaludy-Társaság népköltési gyűjteményeinek tulajdonítjuk. Az összehasonlító mesetörténet, ismételjük, így is nagyon használható forrásmunkához jutott.

Ezt a használhatóságot nagyon segítik a jegyzetek (561—584. l.). Ezekben a 88 mese rokonait a Gaál György és Majláth gyűjteményeitől egészen a Népk. Gyűjt., a Nyelvőr és az Ethnographia legújabb közleményeig terjedő mesékből a gyűjtő állította össze, a külföldi gyűjteményekre (főleg Grimmek meséire, Köhler tanulmányaira, stb.) pedig Katona Lajos pótlásai terjeszkednek ki. Leginkább e jegyzetek utalásai-
ból állapíthatjuk meg, hogy a közlött mesék közül egyik-másik nemcsak a magyar népmese-típusok³⁾ sorát gazdagítja, hanem a magyar nép-

¹⁾ A hevesmegyei nyelvjárás. Írta Berze Nagy János. Budapest, 1905. (Nyelvészeti Füzetek. 16. szám.) 8-r. 58 l.

²⁾ I. R. *Bünker*, Schwänke, Sagen und Märchen in Heanzischer Mundart. Leipzig, 1907. (1906.) 8-r. XVI, 436 l. — Ism. Ethnographia, XVIII, 251—253.

³⁾ Katona Lajos ily című, régóta jelzett művének kiadását (eddig csak részletek jelentek meg belőle) több éve várjuk már. Nagy szükség van ilyen alapvető műre.

meséknek az indogermán mesekincshez való viszonyára nézve is jellemző. A *Vörös Vitéz* változataiban némely vonás a *Gesta Romanorum*-ig vihető vissza, egyik motívuma a Tristan-mondában, majd a Gellért-legenda Csanád-Ajtony epizódjában is megvan, az *Odaért, a hová a mádi zsidó* gyűrű-motívuma az Aladdin-típus egyik romlott változata; a *Királyficzigánylegény* a Makranczos hölgyre, a *Gazdag kalmár* Ráskai Vitéz Franciskójára emlékeztet, *Daru János*ban az Oedipus-monda elemeire bukkan Katona. Ellenben nem találunk utalást a Genovéa-típusra, a melynek pedig szerény véleményünk szerint több mesében is ott van a nyoma. Egészen különleges mese a *Rendes* című, a melyben három mesének a keveredését látjuk; motívumainak zavarossága miatt Katona sem nézi új mese-schemának. Nem érdektelen egyik-másik mesében a szereplők neve sem. Hollóferjősben (45. l.) Katona Holofernes népetymológiás romlását, Agrágyiban (60. l.) Argirus nevét látja; Plutódrómó neve az iskoladramák Dromulusával, Drómójával hozható kapcsolatba. (V. ö. EPhK. XXXI. 150. l.)

A mesék csoportosításában nem sok rendszert látunk.

Berze Nagy Jánosnak a népköltés többi műfajába tartozó s e kötet előszavában jelzett gyűjtése remélhetőleg szintén nem fog hiadatlan maradni, annál kevésbbé, mert több becses ballada-változat (ha jól megemlékezünk, évek előtt Katona egy érdekes Kádár Kata-változatát említette) van benne.

Egészében véve Berze Nagy János könyve nagy nyereséget jelent a magyar népmese irodalmában — kettősen nagyot Katona Lajos jegyzeteivel. Ez utóbbiakat szeretnők a Magy. Népk. Gyűjt. további köteteiben és a népköltés többi műfajaira is kiterjesztve vizsgoltatni.

(Brassó.)

GÁLOS REZSŐ.

Déznai Viktor: A természetérzék a XVI. század francia irodalmában. Budapest, 1907.

Déznai Viktor olyan tárggyal próbálkozott meg, mely esztétikai tartalmánál fogva a legjelentősebbek egyike. Kutatása annak, hogy az emberi lélek milyen közösséget vállalt a természettel, mit látott benne, s hogyan kereste a természet jelenségeiben a saját érzésvilágának a felvillanásait: a kutatót nemcsak buzgalomra, de nemes együttérzésre és meleg lelkesedésre készíti. Déznai Viktor műve első részében a természetkultuszt lélektani úton bonczolgatja érdekesen, bár a természetérzék általános kérdésének részletesebb fejtegetése a főtárggyal kissé lazán függ össze. Biese és Alexander kutatásainak eredményeit értékesítve, ügyesen emeli ki az ember és a természet pszichológiai viszonyát. Még nagyobb hatással volt reá Cherbuliez, a kitől alig tud szabadulni, s mikor esztétikai elveinek támogatást keres, csak hozzáfordul. Nem hallunk azonban semmit Fechner, Lotze, Vischer Róbert, Souriau, Lombroso, Ribot s Wundt fölfogásáról, pedig a tudomány e nagy mestereinek a nézeteit szívesebben olvastam volna, mint egy-két kisebb jelentőségű cikk bibliografiai lajstromozását.

Déznai élesen emeli ki a francia és a germán faj nagy ellentéteit: míg ez el tud merülni a természetben, az csak „physikai jó érzést keres benne”. A XVI. században Rabelais, mint Giordano Bruno vagy Cervantes, a középkor ellen fordul. A XVII. század iro-

dalmában a szalon-élet, a précieux-szellem, majd a cartesianismus uralkodnak. A társas-élet a maga frissességével sokkal inkább lekötötte a kedélyeket, mintsem a természet szépségeiben tudtak volna gyönyörködni. Déznai eredeti megfigyelése, hogy ebben a korban az östernézzettel szemben a kultúrtermészetet kedvelik.

Déznai Viktor a francia irodalomról írott részben nagy anyagot dolgozott fel; ebből következik minden erénye s minden fogyatkozása. Nemcsak a költői alkotásokat, hanem a velük foglalkozó kritikai irodalmat is vasszorgalommal kutatja. Hogy Taine szavát idézzem, úgyesen domborítja ki a faculté maitresse-t, hogy világosan láttassa velünk, milyen szemmel vizsgálta a természetet Corneille, Racine, Molière vagy La Fontaine. Az esztétikai fejtegetésben sok finomságról, megértésről tesz tanúbizonyságot. A milieu rajza is széleskörű buvárkódásra vall.¹⁾ De nem hallgathatom el hibáit sem. Említettem, hogy az esztétikai és az irodalomtörténeti fejezetek szétesőek. Noha a francia természetkultuszt fejlődése útján akarja jellemezni, mégis elhallgatja a középkori lírában fel-felbukkanó törekvéseket. Talán Brunetiére hatásának tudható be, hogy a középkort mellőzi. Nem szól a Pléiade-ről sem, pedig a természet megérzésének az a sajátos módja, mely Petrarca költészetének egyik legragyogóbb vonása, a XVI. században Ronsard-ral, Remy Belleau-val, Du Bellay-vel ver gyökeret a francia irodalomban. Sokat beszél Boileau-ról, pedig erre a részre illik leginkább a mondás, hogy kevesebb többet ért volna. Itt-ott vét a magyarság ellen is, az «ő» sűrű használata az ige előtt a francia «il» kísértése lehet, de a «meg lett mentve» (690. l.) már szemenszedett germanizmus.

A mű a maga egészében olyan kutató munkájának a hatását kelti bennünk, ki tárgyát tudományosan dolgozta fel, s ki érte lelkesedni tud. Déznaiiban philologiai irodalmunknak tehetséges, buzgó munkása akadt.

(Eger.)

ELEK OSZKÁR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

J. Hertel: Das Südliche Pancatantra. Sanskrit Text der Recension β mit den Lesearten der besten HSS. der Recension α (XXIV Band der Abhandlungen der Phil. Histor. Class. der königl. Sächsischen Gesellsch. der Wissenschaften Nr. V.) Leipzig, 1906. XCVII, 140 l.

Hertel specialitása az ind meseirodalom. Jelen kiadványában a híres *Pancsatatra* eredetét kutatja. Ez a mesegyűjtemény, mely mondhatni, a világirodalom egyik legelterjedtebb műve, számos egymástól igen eltérő recensióban fordul elő a szanszkrit kézirat-

¹⁾ Szerencsés az az ötlete, hogy Corneille-t Poussin-nel, Racine-t Claude Lorrain-nel hasonlíttja össze.

gyűjteményekben. Kritikai szövegkiadása még nincs, *Kielhorn* és *Kosegartené* nem felelnek meg az ind szövegkritika mai követelményeinek.

Igen nehéz feladat valamely ind műnek korát meghatározni. Az ind kronologia rendkívül ingadozó. A történelmi irodalomnak csaknem teljes hiánya bénítólag hat az e nemű kutatásokra. Hertel nagy körültekintéssel fogott a kérdés megoldásához. Minden legcsekélyebb adatot tekintetbe vesz. Így például abból, hogy *Pürṇabhadra*¹⁾ kivételével a *Pancsatantra* minden kézirati példányában a bevezetés második strófájában (a most közzétett déli codexben az első vers Text 3. 1.) *Csāṇakja* neve nagy tisztelettel említetik, arra von következtetést, hogy *der Verfasser des Ur-Pañcatantra wird also zu einer Zeit gelebt haben, in der die Taten Cāṇakyas noch in aller Munde waren, aber doch auch zu einer Zeit, in der dessen Lehrbuch schon Verbreitung gefunden hatte*. Nem kevesebb fontosságot tulajdonít Hertel annak, hogy az első könyv első meséjében,²⁾ hol a kíváncsi majom póruljárásáról van szó, úgy látszik, fából építik a templomot. Fából pedig csak a keresztény időszámításunk előtti századoktan építkeztek a hinduk. *Daraus ergibt sich*, így formulázza következtetését Hertel, *dass wir die Entstehung des Pañcatantra keinesfalls weit unter Asoka herabrücken dürfen*. Mindent összevetve, Hertelnek az a véleménye, hogy a *Pancsatantra* szerzője kb. a Kr. e. II. században élhetett.

A déli *Pancsatantra* recensio a régiek közé tartozik. Hertel nagy kézirati apparatussal dolgozott. A terjedelmes előszó nagy része az egyes codexek leírásának van szentelve. Igen érdekes magában véve is a déli recensio szanszkrit szövege (3—60. l.), mely pontos nagari betűs kiadásban adja a déli recensióhoz tartozó β kéziratot. Ez a szöveg velős rövideggel elég jó szanszkrit stílusban adja a jól ismert meséket. Hertel műve, mely előmunkálatnak készült az Amerikában megjelenendő nagy szövegkiadáshoz, egyúttal nélkülözhetetlen segédeszköz lesz az ind meseirodalommal foglalkozóknak.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

Horowitz: A Short history of indian literature. London, 1907. 188 l.

A nagyközönség érdekét tartja szem előtt e rövid ind irodalomtörténet írója. Rhys Davids szerint, ki előszót írt a kis műhöz, a

¹⁾ A *Kielhorn-Bühler* gondozta bombayi kiadásban nincs meg ez a verssor. *Panchatantra Bombay Sanskrit Series No. IV.* (Bombay 1885) V. kiad.

²⁾ *Panchatantra* (Bombay 1885) 6. l.

szakemberek használatára készült irodalomtörténetekben nincs hiány. A mi a művelt laikus olvasónak kell, az jól megválasztott szemelvények sorozata a legszükségesebb történelmi és egyéb magyarázatokkal ellátva. Nehéz, megoldatlan irodalmi problémákkal az ilyen olvasó nem szeret bibelődni.

A mű szerzője elég jól megfelel ennek a feladatnak. Lehető érthetőségre törekszik, sok névhalmazzal nem fárasztja olvasóját. Etnográfiai alapon építi fel munkáját. Így az első fejezetben az árjak vándorlását rajzolja nagy vonásokban. A harmadikban bizony túlságosan rövidre fogva a tollat, szól a védákról. (The Veda 3—10. l.) Általános jellemzését adja az árja indek e legrégibb szellemi műveinek. Rendkívül röviden bánik el velök. Elég különösen egyetlen sor mutatványt sem találunk ott a véda hymnusokból, de a véda szóetymológiáját nem mulasztja el jegyzetben közölni. Az ind époszok a *Mahábhárata* és a *Râmâyanaról* már sokkal részletesebben emlékezik meg (10—30, ill. 30—39. l.). A nagy éposznak, a Mahábháratának meséjét elmondva, elég ügyesen összeállított mutatóványokkal érdekesebbé csökkenti. A bráhmánákat és az upanisádokat az époszi költészet után tárgyalja a VII-ik fejezetben. A történelmi időrendet, úgy látszik, egészen mellőzi. Elég érdekesen ismerteti a X-ik részben a buddhizmust. A történelmi háttér sem hagyja figyelmen kívül. (*Buddhism* 60—74. l.) A következő lapokon beszél Manu törvénykönyvéről, az elbeszélő és meseirodalomról, a lírai költészetről s csak a dráma ismertetését tartotta fenn az ezután megjelenő II. kötet számára.

A nem sok követeléssel fellépő művecske, mint első bevezetés, jó szolgálatot tehet, de már vázlatos voltánál fogva sem adhat helyes fogalmat India époly érdekes, mint gazdag irodalmáról.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

Gustave Lanson: Voltaire. Paris, 1906. (Les grands écrivains français.) 8-r. 221 l. Ára 2 Fr.

Ez immár 51. kötete a gyűjteménynek, a mely a nagy francia írókat tárgyalja, mindegyiket egy kötetben, lehetőleg egyenlő terjedelemben, körülbelül 200 lapon, mindegyik egy arczképpel díszítve. Csak a francia írókat, ennyiben tehát különbözik a Kisfaludy-Társaság legközelebb megindult életrajz-gyűjteményétől, a melynek eszméjét ez és a hozzá hasonló angol vállalat (*English men of letters*) szolgáltatta. Hogy mintául is szolgálhat, azt az egész gyűjteményről nem merném mondani, mivel pl. *Victor Hugo* életrajzírója, egy részletkérdést előtérbe állítva, azt addig nyúzza, feszegeti, hogy aztán jelentékeny nagy munkákat (*Les misérables* stb.) még csak névszerint se említ meg.

Jelen kötet szerzője a párizsi egyetemen a francia irodalom egyik tanára, annak idejében *Brunetiére* méltó utóda az *École nor-*

male supérieure tanszékén. Voltaire-rel már többször foglalkozott. de ilyen terjedelemben még eddig nem írt róla.

Módszer tekintetében Taine elméletével szemben azt az álláspontot foglalja el, a mi már körülbelül általánosnak mondható. A *faculté maîtresse* és *race* hatását hallgatással mellőzi, ellenben részletesen kifejti a *milieu* és *moment* befolyását Voltaire-re. Az előbbinek tulajdonítandó például Voltaire nagyuraskodó hiúsága, minthogy már jómódú atyjának, Arouet párizsi közigyűzőnek, házában előkelő urakkal és hölgyekkel ismerkedik meg. Ezekhez iparkodik külsőleg is hasonlítani, mikor családi nevét eldobva, a nemesi hangzású *M. de Voltaire* nevet veszi fel. Ennek megfelelően iparkodik aztán élni, ezért gyűjt olyan fejedelmi vagyont, hogy halála előtt három évvel (1775) hiteles becslés 177.000 frankra tette évi jövedelmét. Ebből 40.000 frankot emésztett fel évenként kastélya Ferneyben, hol 60 személyt és 12 lovat tartott. Ez volt egy nőtlen ember háztartása.

A moment hatását különösen a *Lettres anglaises*, Voltaire első »filozofusi« munkája kapcsán fejti ki szerzőnk, kitűnően fejtegetve főkép Fontenelle, Bayle és Montesquieu működését, mint a kik Voltaire útját előkészítették. Csak úgy volt lehetséges az ő folytonos, merész támadása a politikai, még inkább pedig az egyházi zsarnokság ellen, mert ő előtte már mások is küzdöttek e téren.

A milieu és moment fejtegetését még más helyen is megtaláljuk szerzőnknel az egyes műfajok szerint. (Voltaire mint költő, regényíró, történetíró stb.). Lanson, ki észrevehető rokonszenve mellett teljes objektivitásra törekszik, költészete megítélésében talán túlhajtja a pártatlanságot. Bizonyára már túlságos termékenységére is ellenkezik a nagysággal; »ha nem lett volna ambíciója az, hogy kortársait nagy termékenységgel kápráztassa el, maradandóbb költői alkotásokat hagyott volna hátra«,¹⁾ és ő maga is 80 éves korában olyan túlságos nagyra találta irodalmi poggyászát (*bagage littéraire*), a melylyel nem juthat el az utókorra, még Pegasuson ülve sem.²⁾ Mindazonáltal tragédiái közül legalább egynek megkegyelmeznék. *Zaïre*, azt hiszem, kiállotta az idő próbáját, ez egyet sikerült a Pegasusnak az utókorra átszállítani. Így találja Brunetière is, pedig az ő tollát nyilvánvaló gyűlölet vezette, a mikor Voltaire-ről írt.³⁾

A mit a költőtől megvon szerzőnk, azt megadja a történetírónak. Teljes elismeréssel szól róla, mint a művelődéstörténet első művelőjéről, a mai történetírás atyjáról. Ellenben természettudományi munkásságát egészen értéktelennek tartja, ebben tehát sokkal szigorúbban ítél, mint pl. Brunetière teszi szakértői forrásra hivatkozva. Az kétségtelen, hogy Voltaire e nemű munkásságát nem lehet egy Goethe mértékével mérni és legfőbb hatása talán abban nyilvánul, hogy hozzájárult az életről, emberekről, morálról alkotott felfogásához.

Voltaire írói működésének legjellemzőbb és ma legismertebb része élete utolsó szakához fűződik. E forduló ponthoz körülbelül

¹⁾ *Petit de Julleville*: Hist. de la langue et de la litt. fr. (Voltaire-ről Crouslé írt.)

²⁾ Dialogue de Pégase et du vieillard.

³⁾ Brunetière: Études critiques I. III. IV.

60 éves korában jut el, a mikor birtokot vásárolván Svájc és Franciaország határán, végre valahára csaknem teljes biztosságban érzi magát. A genfi kálvinista puritanizmus, bármennyire dühöng is érte, nem akadályozhatja meg, hogy színházat rendezzen be és előadásokat tartson kastélyában, mert kastély és színház francia területen fekszik. Viszont ha Párizs felől borul az ég — és ez az igazi veszedelem — egy félóra alatt svájci területre menekülhet. Ez a biztosság egy öreg embernek, a kinek bőven volt része üldözésben, a ki most is száműzve van Párizsból, megbecsülhetlen kincs, a mi csakhamar irodalmi működésében is nyilatkozik. Innen kezdve fejti ki azt az óriási, hihetetlen munkásságot, élete nagy munkáját, valódi feladatát, a folytonos, meg nem szűnő küzdelmet a politikai, társadalmi, mindenek felett pedig az egyházi zsarnokság ellen. Véghez vitte azt a csodát, mondja Lanson, hogy élete utolsó 23 évében minden nap aktuális volt, minden nap foglalkozott vele a világ, mert minden nap tett valamit; 23 évig ő volt a leghangosabb csörgő Európában.

Ez időbe esnek azok a nagy, világra szóló perek is, a melyekben Voltaire mint az üldözött ártatlanok védője lép fel, oly erővel és kitartással, hogy legtöbbször sikert arat.

Így fejlődik ki a *ferney-i patriárka* azzá az elismert fejedlemmé, a ki iránt kifejezni a hódolatot divattá, sőt szinte kötelezővé lett. Európai látványosság, a mit látni kell, mondja Lanson. Még fejedelmi személyeket is lát vendégül a ferney-i fejedelmi kastély (Braunschweigi herceg, Hesseni landgraf) s mikor a mi «kalapos királyunk», II. József, utazása közben, gr. Falkenstein álnév alatt, Ferney közelébe jut és Voltaiert nem látogatja meg, a világ ezt egyenesen személyes és szándékos sértésnek tekinti.

A személyes érintkezésen kívül ott van a levelezés. Voltaire hihetetlenül kiterjedt, óriási levelezést folytat, Brunetière szerint talán a legnagyobbat, a melyre valaha ember képes volt. Munkáinak Moland-féle teljes kiadása 10.000-nél több levelét tartalmazza és még így se teljes, új és új levelei kerülnek folyton napfénnyre. És milyen csodálatosan gazdag galeria ez a levelezés! Benne van mindenféle társadalmi osztály, fel egészen a koronás főig (Nagy Frigyes porosz király, Katalin csátrné), a római pápáig (XIV. Benedek) és benne van jóformán minden ismert nemzet (magyarok közül pl. gr. Fekete János tábornok váltott vele több levelet). Lanson szerint ez a levelezés Voltairenek ma legelismertebb és legtöbbet olvasott remeke. Ha ez állításhoz talán fér is némi szó, teljesen egyetértünk azzal a másikkal, hogy leveleinek ezreivel annyi embernek keltette fel érdeklődését és tette őket ez által többé-kevésbbé részesévé az ő nagy küzdelmének, hirdetőjévé az ő eszméinek, hogy levelezése megkértszerezte irodalmi működésének hatását.

Ez a hatás, mindenki tudja, óriási; újabb korban nincs író, a ki Voltaire és Rousseau hatását elérte volna. Lanson részletesen kifejti ezt minden irányban az egyes műfajok szerint és megállapítja, hogy legáltalánosabb, legnagyobb a hatása mint stilisztának. A könnyűség, szabadoság, finomság, világosság a kifejezésben, mindez legfőképp ő nála található meg, úgy hogy az ő prózája lett a jó francia stílus mintája, kötelező arra, a ki francziául ír. A XIX. századnak is ő a főstílus-tanítója, a kinek hatása még napjainkban is kimutatható.

(Lanson fölemlíti itt mint kivételt, a kire Voltaire egyáltalán nem hatott, Brunetiére-t.)

Voltaire-nek bizonyára nem az irodalomra gyakorolt hatása a legfőbb: neve ma csak az agitatort jelenti. Sőt az idő még e pontban is megszűkíté felfogásunkat. Nem látjuk többé benne az abszolút monarchia, a nemesi és egyéb előjogok ellenségét; a gyöngék, elnyomottak, ártatlanul üldözöttek védőjét az igazságtalan törvények s a kegyetlen biráskodás ellenében; a köztársaság hirdetőjét (mert néha ez is volt); a háború ellenségét (íme ez se korunk modern eszméje) stb. Mindezt elmosta az idő az utódok szemében, hogy neve ne jelentsen egyebet az egyház legnagyobb ellenségénél. Szól azután még szerzőnk arról a hatásról, a melyet Voltaire külföldön gyakorolt és könyvét Byron róla írt költeményével végzi.

Ez Lanson könyvének rövidre vont tartalma. Elismerjük, hogy az arckép, a melyet Voltaire-ről fest, sem karikatúra, sem apotheosis, a mint előszavában ígerte, némi hiányokat azonban érzünk benne, mintha elhallgatással valamennyire szépíteni akart volna. Nem írói működésében, e tekintetben kifogástalanul szigorú, hanem emberi jellemében. Ott van például a vagyon szerzése, a melyről Brunetiére súlyos vádak alapján nagyon szigorúan ítél. Ott van az örökös képmutatás és hazudozás, a melylyel munkáit megtagadja, élőknek és holtaknak nyakába varrja, csak hogy az üldözést kikerülje (nem kevesebb mint 137 álnevét ismerjük) és a melyről Lanson más helyen oly igazán mondja, hogy kora kényszerítette rá, tehát az akkori intézményeknek része van az egyén aljasságában.¹⁾ Nem ártott volna ezt itt ismételni, hogy az olvasó tisztán lásson e kérdésben. E nagyobb hiányok mellett már csak úgy mellékesen említem fel, hogy egy részletes tárgymutató hiányát is érzem.

Nem tagadható, hogy ezek a hiányok levonnak valamennyit Lanson könyvének értékéből, így is marad azonban annyi, hogy a mi mesterségünkben első rangú alkotásnak ismerjük el, melynél különbet megszabott terjedelemben a francia irodalom ma nem tudna alkotni.

Lanson mint a stílus és szerkesztés mestere, egyszóval mint író-művész is, első rangú. El lehet mondani ő róla is, mint ő mondja másokól, hogy tanult a francia stílus nagy mesterétől, Voltaire-től. Talán nem éri el Taine színes stílusát, talán a ma élők közt is van nála szellemesebb irodalmi kritikus (Fagnet), de azt merem mondani, hogy alaposabb tudás, élesebb elemző és ítélő elme, párosulva az előadás megfelelő művészetével, ma nincs a francia irodalomban.

Lanson Byron egy költeményével végzi könyvét. Hadd végzem én is soraimat egy nem kisebb költő szavaival, a ki minden alkalmmal a legnagyobb magasztalással szólt Voltaire-ről, «a világosság-nak ez általános forrásáról», «a kiben a francziák költői ereje egyesült». «Önnök nincs fogalma arról, mondta Goethe egy alkalommal Eckermannnak,²⁾ hogy Voltaire és nagy kortársai milyen jelentőséggel

¹⁾ Grande encyclopédie, 31. k. 1123.

²⁾ Eckermann: Gespräche mit Goethe. 1828. decz. 16. 1829. febr. 13. 1830. január 3.

birtak az én ifjúkoromban és mennyire uralkodtak az egész erkölcsi világon». ¹⁾

(Budapest.)

SZIGETVÁRI IVÁN.

Fragments d'un manuscrit de Ménandre. Découverts et publiés par M. Gustave Lefebvre, inspecteur en chef du service des antiquités de l'Égypte. Le Caire, Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale. 1907. 4-r. XIX+220 l. Ára 25 M.

E könyv editio princeps az eddig legnagyobb Menandros-töredékeknek, melyeket Lefebvre 1905 nyarán talált tervszerűen folytatott ásítás közben, több mindenféle irattal együtt részint (11 levelet) egy cserépkorsóban, részint (6-ot) azon kívül, Kom-iskan, Nilus balpartja menti községben, a régi Aphroditopolis helyén.

Szerencsés lelete 17 papyru levélen (recto és verso, tehát 34 lapon) négy komédiát tartalmaz következő nagyságú töredékekben: *Ἦρος* (?): 715 sor; ²⁾ *Ἐπιτρέποντες* ³⁾ négy nagyobb s két kisebb töredékben 532 sor, *Περικειρομένη* ⁴⁾: két nagyobb s egy kisebb töredékben 178 sor, *Σαμία* (? ⁵⁾: négy nagyobb s három kisebb töredékben 528 sor. Ezekhez járul még négy bizonytalan helyű, de e négy komédiába tartozó töredék, mintegy 83 sor. Az egész összesen 1392 sor.

A 17 (két kisebb kivételével 31×18 cm. nagyságú) papyruslevél kb. negyedrészt teszi egy eredeti, könyvformájú «codex»-nek, mely quaterniókból, vagy legalább terniókból állott. Pl. egy füzet: D 1—2 (recto és verso), C 1—2, B 1—2 [lacuna], B 3—4, C 3—4, D 3—4 (hiányzik). A B 1—2 és B 3—4 közti lacunánál legalább egy levél, sőt esetleg épen kettő hiányzik, a mivel kijön a quaternio. — A teljes «codex» terjedelme 140 oldal lehetett s öt komédiát tartalmazott; ugyanis, ha rendes nagyságú 1000 soros darabokat veszünk fel ⁶⁾ s minden oldalra 36 sort számítunk, a frg.-okban meglevő négy darab 112 oldalt foglalhatott el; minthogy az első darab elejét tartalmazó levélen: A 1-en *KΘ*, 29, A 2 A, 30 lapszám van, világos, hogy 28

¹⁾ E sorok megírása óta az Académie française közgyűlése (1907. nov. 21.) egy 2000 frankos irodalmi díjjal koszorúzta meg Lanson könyvét, a melyet Gaston Roissier mint előadó elhalmozott magasztalással.

²⁾ Eddig nyolcz 1—2 soros töredékben ismeretes. Kock, Com. att. rg. III. 60—61. lk. A papyruson címe hiányzik; a Személyjegyzék alapján, melyben ἦρος ἄεος szerepel, a kézirat]ENANΔPOI-ját ἠλρος Μενάνδρου-nak egészíti ki Lefebvre. (F. Leo, Hermes XLIII, 1 [1908], 121. l. kétségbe vonja helyességét.)

³⁾ Kock III. 50—53. lk.

⁴⁾ Kock III. 111. l. két 1—1 soros töredék! Grenfell-Hunt, Oxyrhynchus Papyri II, 11. l. Ez utóbbit ismertette König, EphK. XXV. (1901) 449. s köv, lk. Meséjét az oxyrh. pap.-ok alapján helyreállította H. Weil, Etudes des antiquités grecques 273. s k. lk.

⁵⁾ Kock III. 126. l. egyetlen frg.! Czimét a darabban főszerepet játszó Chrysis, samosi hetaira után valószínűleg helyesen állapította meg Lefebvre.

⁶⁾ Ez az átlagszáma ugyanis egy görög vigjátéknak. A római rendesen több 1000 sornál, részben canticuma miatt, részben mivel contaminatio, a miket leszámítva középpértékül 1000 sort vehetünk.

oldal hiányzik elülről s minthogy a 29.-en új darab kezdődik, az a 28 oldal egy teljes komédiát tartalmazott.

A 17 levél nem egymásután következett, hanem a könyv 45-éből különböző helyekről való; megtalálásuk sorrendjében megbetűzve a következőképen állította össze őket Lefebvre: *Ἡρώς*: A 1—2, *Ἐπιτρέποντες*: 1 frg. D 1—2, C 1—2, B 1—2. 2 frg. B 3—4, C 3—4. 3 frg. H 1—2, Q 1—2. 4 frg. H 3—4, N 1—2. *Περίχειρομένη*: 1 frg. E 1—2. 2 frg. E 3—4. 3 frg. K 1—2. *Σαυία*: 1 frg. G 1—2, I 3—4. F 1—2. 2 frg. F 3—4, I 1—2. 3 frg. I 1—3. 4 frg. I 3—4. Továbbá: L 1—2. P 1—2. S 1—2. Elhelyezetlenek O 1—2. R 1—2. T 1—2. M 1—2. — A töredékek a darabok különböző helyeiből valók. A *Ἡρώς*-ből megvan a 13 soros argumentum a személyek jegyzékével s az elejéről 51 sor, az *Ἐπιτρέποντες*-ből Lefebvre szerint az I. felv. a 2. jelenettől kezdve végig, a II. felv., a IV. félv. az I. jelenettől a negyedikig (?) (a vége hiányzik), a IV. felv. az 1. jel. (?) végétől kezdve a 2. 3. jelenetig (?) (a vége hiányzik). A *Περίχειρομένη*-ből a nagy lacunák miatt nem állapítható meg biztosan, mely felvonások és jelenetek maradtak meg; eleje és vége hiányzik, A *Σαυία*-ból bírjuk az I. felvonást a prologus közepétől végig, a II. felv.-t hiányzó eleje után végig, a III. felv. első öt jelenetét (a vége hiányzik; a IV. felvonás szintén), az V. felv. (?) egy jelenetét, a többi (kül. I 1—2, 3—4. L 1—2) igen megrongált állapotban (vége hiányzik).

A szabályos unciale írású kódex korát a kiadó körülbelül a Kr. u. II. sz. végére vagy a III. elejére helyezi (XVII. l.). Főszájtsága, hogy egyszerű magánhasználatra készült könyv, minden széljegyzet nélkül (csak egy második kéz rakta fel a II. és III. s itt-ott a IV. komédiában a spiritusokat s hangjeleket — legtöbbször csak úgy találomra). A személyváltozást csak két pont, vagy esetleg a *paragaphos* jelzi; pl. *Ἐπιτρέπ.* 170. s.: *ΟΝ / ΤΙ ΤΑΥΤ' ὙΠΟΧΡΙΣΤΟΣ ΔΑΚΤΥΛ[.] ὈΣΤΙΣ ΟἶΤΟΣΙ*, azaz: *Ὁν(ήσιμος) Τί ταῦ(θ)*; (*Συρίσχος*) *Ὑπόχρυστος δακτυ(λι)ός τις οὖτοςι*. — A darabok elején rövid egyszerű argumentum s személyek jegyzéke állott, a *Ἡρώς* után következte.

Jelen kiadást szerzője, valamint Croiset M. s Wilamowitz is, csak szükségét pótlónak tekintik, melyet követni fog egy tökéletesebb második (facsimilékkel); csak az fogja a különben elég épen ránk jutott könyv néhány lapnyi csonka szövegének (kül. *Ἐπιτρέποντες* 358. s. köv. sorok, H 1. 428. s. köv., Q 1—2. 518. s. köv., N 1—2. *Περίχειρομένη* 142. s. köv. K 1—2. *Σαυία* 65. s. köv., I 3—4. 202. s. köv., F 3—4. 271. s. köv. I 1—2, de főleg 341. s. köv.: I 1—2, 3—4, L 1—2, P 1—2. ORTM. frg.-ok) kiegészítését s a fentebb kérdőjelekkel ellátott részeknek a darabban elhelyezését eredményezni.¹⁾ Az ilyen vizsgálatokat azzal segíti elő a kiadó, hogy tájékoztató bevezetések után a szöveget két szemben levő lapon: egyiken az eredeti unciale írással, a másikon valószínű olvasásban kurziv írással adja. Minden darabhoz apparatus criticus, prózai fordítás és jegyzet van csa-

¹⁾ Már itt is eltérő beosztást találunk Croiset M. francia fordításaiban, *Journal des Savants* 1907, 10. és 12. sz., F. Leo „Der neue Menander” cz. cikkében (*Hermes* XLIII, 1, 120. s. k. lk.). V. ö. Wilamowitz, *Neue Jahrbücher*, XXI. (1908), 34—62. lk.

tolva. — Mint az oxyrhynchusiak Blass és Wilamowitz-Moellendorf, ezen papyrusok Croiset M. segítségének igénybe vételével adattak ki. (Croiset M. le is fordította őket a *Journal des Savants* 1907, 10. és 12. számában.)

A négy komédiarészletnek (kül. az *Ἐπιτρέποντες* és *Σαμία* nak) minden tekintélyes nagysága mellett is meglehetősen hiányos, a mit most nyertünk is Menandrosból. Különösen kár, hogy egyetlen darabnak sincs meg a befejezése, hogy argumentum, a személyek jegyzéke s darabkezdet is hiányzik a *Ἦρωε* kivételével mindnél. A cselekvényt mindamellelt már lehet rekonstruálni s következtetni Menandrosnak a mese fejlődésében s a személyek (vagy típusok) jellemzésében való művészetére. Különösen nagy nyereségnek tekinthető az *Ἐπιτρέποντες* fennmaradása, mely a szokott, sablonos motívumokból (polgárleány elcsábítása, gyermeke kitevése, csábítójának házassága, a gyermek felismerése) van ugyan szöve, de az életnek oly természetes bemutatása, a jellemek oly igaz, lélektani rajza s hozzá oly emelkedett erkölcsi igazságszolgáltatás található benne, hogy legszebb példájául kell tekintenünk Menandros genialis művészetének s az új vígjáték egyik remekének. Legpompásabb jelenete a gyermeket megtalált pásztor, Daos s szénegető, Syriskos *ἄρων*-ja Smikrines előtt, a kitett gyermek nagyatyja előtt, a talált drágaságok, *γνώρισμα*-ként (20–165. s.), melyben a régiek (Quint. Inst. orat. X, 1) a rhetorikai érdekességet emelték ki, bennünket azonban az ellentétes jellemeknek mesteri szembeállítására s a humanus gondolkodás és igazságérzet kap meg, melylyel az egyszerű, becsületes Syriskos a drágaságokat nem magának, hanem a gyermeknek kívánja, ki azokkal még szerencsés lehet s melylyel a külföldben *δουροπος καὶ δούζολος*-nak nevezett Smikrines is Syriskosnak ad igazat. (Ezt a jelenetet Párizsban elő is adták nagy tetszéssel; a mintegy 2000 év utáni Menandros-repríz 10 perczig tartott.) Ha Terentiusban a dimidiatust, itt az egész Menandrost látjuk.

Ezen darabokkal széles mező nyílt a *véa*-t s Menandrost illető kutatások végzésére, feleletre váró kérdések megoldása számára, a milyenek: a vígjáték, ill. Menandros nyelve és verselése, a komikus dictio, a külső szerkezet (pl. a kar szerepe,¹⁾ felvonások és jelenetek), Menandros meseszövege (kísérletek F. Leo id. cikkében), a római vígjáték, Plautus és Terentius helyes értékelése, kiknek eredetijeihez való viszonya is megvilágítást fog nyerni (ált. megjegyzések már Wilamowitz id. cikkében).²⁾

Bárcsak e rövid ismertetés után mielőbb részletes vizsgálatokat látnánk magyar philologusaink tollából. Mindenekelőtt philológiánk nagy nyeresége lenne egy magyar Menandros-kiadás és fordítás, melyet hihetőleg nemsokára kapunk.

(Budapest.)

CZEBE GYULA.

¹⁾ χοροὺ felírás (minden lírai részlet nélkül) *Ἐπιτρέπ.* 201. s. után (46. l.), *Σαμία* 270. s. után (162. l.), 347. után (186. l.). Ügyszólván általánosan nézet, hogy az új vígjátékban is szerepelt kar. (Meineke, *Hist.-crit. com. græc.* 302. és 441. l.). Vö. a mit a ghoráni papyrusok alapján állít Körte, *Hermes* XLIII, 1, 39. s. k. lk.

²⁾ Így Terentius Hecyrajának viszonya carystosi Apollodoros *Ἐνυπρίων*-jához s ezé viszont az *Ἐπιτρέποντες*-hez, mely három darab szoros viszonyban áll. Menandrosból merített Apollodoros s ő belőle Terentius.

Marcellin Pradels: Le romantisme français et le romantisme allemand. Biarritz, 1907. 4-r. 19 l.

A nemzeti elfogultság érdekes példájául akarom ismertetni e sokat ígérő című rövid értekezést. Mint Texte a *Revue des deux mondes* 1897. évfolyamán, hasonló tárgyról írván,¹⁾ ő is panaszkodva kezdi: a német romanticizmus hatását a francziára mindig kimutatják, de az ellenkező irányú hatásról nem esik szó. Be akarja hát bizonyítani, hogy ez utóbbi sokkal erősebb volt. S ez nem nehéz munka: a drámában a német romantikusok nem tűntek ki, nagyot csak a lírában alkottak s ezt is a francziáktól vették. E merész tétel igazolása csak Geibellel foglalkozik és összehasonlítja Lamartine-nel meg Victor Hugóval.

Hogy a németeket minden érdemtől megfosztatlassa, rendszeresen jár el: kiemeli, hogy Geibelt mint lírikust honfitársai tartalmilag közvetlenül Goethe alá, forma szempontjából pedig melléje, sőt föléje helyezik (!). E dicséret közvetve csak annak a kimutatására szolgál, hogy a német romanticizmus mennyivel alatta áll a francziának. Következik Geibel egy költeményének: *Am Bergsee* címűnek összehasonlítása Lamartine *Souvenir*-jével; eredmény: «Lamartine hatása Geibelre óriási volt». Megjegyzem, hogy a két költeménynek csak az a közös vonása, hogy mindkét költő este kedvesére gondol! Ép ilyen módon készül a másik párhuzam. Geibelnek egy másik költeményét *Der junge Tscherkessenfürst* cz.-t összehasonlítja V. Hugo *Lazarrá*-jával, pedig azon kívül, hogy mindkettő keleti tárgyú, más egyezés nincs köztük. De ez elég Pradelsnek arra, hogy kimondja: «les Orientales ont exercé sur Geibel la séduction la plus irrésistible» s nem gondol arra, hogy a romanticizmus legkedveltebb tárgyai közé a keleti történetek tartoznak (p. o. magánál Goethénél a *Westöstlicher Divan*).

Ezt a hihetetlen általánosítást látva, igazat kell adnunk annak a mondásnak: Az ember általánosító állat.

Pradels ezek után kijelenti, hogy 1. Geibelnek, «a németek Goethe után legnagyobb költőjének», francia eredetiből készített műfordításai rosszak; nem értette meg Lamartinét, nem a francia költőket általában; 2. «a németek legügyesebb verselője» nem volt képes visszaadni a francia költemények formáinak tisztaságát. Mindez — még egy általánosítás — nem Geibel hibája, ő csak kora embere volt, «les allemands n'ont jamais compris notre vers classique, encore moins notre vers romantique.»

Mindezeket az «Emmanuel Geibel und die französische Lyrik» cz. könyv szerzője írja!

(Budapest.)

GRAGGER RÓBERT.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1906/07.

6. Szirák János: Magyar motívumok a német költészetben. (Mezőtúri ref. főgimnázium 49—67. l.) — E kis dolgozat «tanári

¹⁾ L'influence allemande dans le romantisme français.

székfoglaló értekezés», melyet szerző 1906. szept. 5-én tartott, tehát művelt nagyközönségnek szánt előadás, melynek tudományos célja nincsen és melyet azért tudományos mértékkel nem szabad mérnünk. De még (mindenesetre tudományos alapon nyugvó) népszerű előadásnak is kissé gyöngö e dolgozat, melyet szerzője nem nagy erőfeszítéssel készített, úgy hogy még a durvább tévedéseket sem kerülte ki. Egészben az értekezés, mit szerző is elismer és bevall, néhány cikkemen nyugszik, melyeket én a «Budapesti Szemlében» és az «Akadémiai Értesítőben» közzétettem. Ez nem volna baj, de már baj, hogy ezekhez a magából jóformán semmit sem tett hozzá és hogy kivonatolás közben tetemes hibákat követett el.

A modern, főleg a német nyelv gyakorlati fontosságával kezdí szerző dolgozatát. De nemcsak ezen szempontból tanuljuk a német nyelvet, mondja, «hanem ama rokonszenv viszonzása végett is, a melylyel a német költők és nép irántunk viseltetnek». És most röviden elmondja (de ezt is minden újabb anyag nélkül, pedig mennyi van!), többnyire Kozma Andornak egy cikke alapján, hogy szabadságharcunk mily nagy mértékben vonta magára és népünkre a nyugat méltánylását, mire azután áttér voltaképi tárgyára. Említi a «wartburgi dalnokversenyt», mely szerint «Hartmann thüringiai grófnak wartburgi udvarában két dalnok versenyzett egymással az elsőbbség felett», pedig a tartománygróf neve Hermann volt és a dalnokok a thüringiai tartománygróf és az osztrák herczeg nagyobb jelességén versenyeztek. «Hogy magyar származású dalnokra bízták a döntést, abból azt következtethetjük, hogy a németek jó véleménynyel lehettek a magyarok dalnoki tehetségéről.» Dehogy! a magyarországi dalnok összefüggésben van a magyarországi Szent Erzsébettel, mit ép legújabbán sokszor említettek. Azt is rosszul mondja, hogy a Nibelung-eposz Etelét úgy «tünteti föl, mint diadalmas, harczaiba belefáradt vitéz és lovagias bajnokot, ki azonban aggkora (most nőül!) folytán már nem képes hősi tettekre», mert több német epikus munka tényleg így tünteti föl Etelét, épen csak a Nibelung-ének nem. Még furcsább, hogy szerinte a «Walhariust» Gerard nevű szerzetes írta, pedig minden kis iskolakönyvben olvasható, hogy I. Ekkehard sz.-galleni benczés írta Gerardus nevű tanára vezetése alatt. E megjegyzéssel, hogy «az egész középkoron út nem találunk adatot a magyarokról a német költészetben», a mi egyáltalában nem igaz, áttér Bánk bánra és kimondja, hogy Grillparzer darabja «szerinte egy lehetetlenségekkel, lélektani képtelenségekkel rémkedő történet», a mi fényesen bizonyítja, hogy szerzőnek fogalma sincs a dologról, hogy sem az osztrák költőnek ép lélektani szempontból mélységes és finom művét nem fogta föl (ha ugyan olvasta), sem azt nem értette meg, a mit én az «Akadémiai Értesítő»-ben e nálunk ismételve oly gyerekesen, mert mindig téves szempontokból tárgyalt kiváló drámáról írtam. Azután áttér Körner Zrínyijére, néhány cikkemet elég jól kivonatolva; de olyat már én nem mondok, hogy Körner, hazafias «céljának megfelelő alakot az egész világtörténetben csak a magyarban talált» (58. l.), mire Lenau nagyon felszínes jellemzésével befejezi dolgozatát.

Indokolatlan nagyképűség volna, nálunk minden kis program-értekezéstől eredetiséget és önálló kutatást föltenni és követelni (pedig igazában ez volna a helyes, ha tudományos szakdolgozatról van szó);

de azt mégis meg kell követelni, hogy legalább az ilyen népszerű, kizárólag második vagy harmadik kézből merítő dolgozatok, melyek egy betű önálló vagy új anyagot, vagy gondolatot nem tartalmaznak, legalább kezdetleges hibáktól mentek legyenek. Ily felszínes és tévedésekben bővelkedő dolgozatokkal csak kompromittáljuk a tanári kart és a programmok hitelét.

(Budapest.)

HEINRICH GUSZTÁV.

7. Kürti Menyhért dr.: Mikes Kelemen kiadatlan munkái. (Egri kath. főgimn. 3—58. l.) — Helyesen választott föladat, tervszerű, átgondolt munka, lelkiismeretes szorgalom, világos előadás jellemzik ezt a terjedelmes értekezést. Látszik rajta, hogy olyan tanár írta, a ki nemcsak tárgyát szereti, hanem ismeri növendékeit is. Olyan dolgozatot írt nekik, melyet mindannyian haszonnal olvashatnak. A föadata nem volt könnyű. Mikes kéziratának nagy része ma is kiadatlanul hever a Múzeumban, terjedelmük óriási, irodalomtörténeti értékük kevés: áttanulmányozásuk és méltatásuk nem vonzó. Kürti, maga is szerzetes, méltó utóda a középkor lelkes, önzetlen szerzeteseinek, vas-szorgalommal búvárolta át e még teljesen ki nem aknázott anyagot, ismertette a keletkezésükre, sorsukra, eredetiségükre vonatkozó irodalmat, és tárgyuk szerint csoportosítva a kéziratokat, részletesen beszámol céljukról, tartalmukról, értékükről. Művének első fele nem nyújt újat, csak az eddigi eredményeket, a legmegbízhatóbb kutatásokat foglalja össze. Szerettük volna, ha az eddigi nyomon (Szilasi, Kun és főként Dézsi) tovább haladva, megkereste volna azoknak a kéziratoknak forrását, a melyeknek eredetijét ma még nem ismeri a tudomány. Merítsen Kürti ösztönzést jelen munkájából, s mint a katolikus theologiai irodalomban járatos szakember, szentelje erre a föladatra erejét.

A munka másik fele azonban, Mikes iratainak tartalmi ismertetése, nemcsak részletes és megbízható, hanem tanulságos is és irodalomtörténeti érdekességű. Ebben a részben már nemcsak a tanuló, hanem a szakember is talál megszívlelni valót. Az a törekvés vezette a szerzőt, hogy megkeresse, mi módon lehetne e műveket beleilleszteni a magyar irodalom kincses házába. A vállalkozás első pillanatra merésznek látszik. E munkák eredetisége jóformán semmi, kapcsolatuk azokkal az erőkkal, melyek nemzetünket mozgatták, csekély, stílusuk szintelen, messze marad a *Levelek* kedves, egyéni, ígész előadásától. Kürti azonban, a nélkül, hogy ilyen határozottan kimondaná, érzi, hogy a munkák, melyeknek tárgya a nemzeti irodalom körén kívül marad (vallásos moralizálás és egyháztörténet) irodalomtörténeti érdekű lesz annál a hármas kapcsolatnál fogva, mely őket a korabeli gondolatvilághoz, Mikes egyéniségéhez és a *Törökországi Levelek*hez fűzi. Megállapítja, hogy e munkák gyökerei abból a komoly, vallás-erkölcsi fölfogásból táplálkoznak, mely a XVII. és XVIII. század léhaságára, erkölcstelenségére visszahatásként uralkodóvá lett a nemesebb szellemekben. Ugyanez a magasztos fölfogás készítette Zrinyit, Rákóczi Ferenczet, Apor Pétert azokra a haragos kitérősekre, melyekben koruk erkölcsi romlottságát ostromozták, ez munkált Faludiban, mikor az erkölcstelenség elharapódzása ellen Darrell Vilmos műveit

magyarra fordította. Bár Mikes minden erkölcsi és vallásos iratát a nyugat irodalmi kincseiből merítette, mégis vonatkozásba tudja hozni őket Kürti Mikes egyéniségével. Már a tárgyválasztásban, az anyag összeállításában nyilvánul az ő sajátos lelki világa, még inkább abban, hogy tanításai minden osztályra, az erkölcsi élet egész körére kiterjedve egy magasztos eszmének hordozói lesznek, egy egységes vezető gondolatot testesítenek meg: nemzetének erkölcsi alapon való nevelését. A harmadik kapcsolatot nem fejt ki részletesen, csak utal rá és egy pár példával igazolja: a *Levelek*, egy részökben, e vallás-erkölcsi munkákon alapulnak.

Végül két gyakorlati értékű követelésre hívjuk föl a figyelmet. Az egyiket maga a szerző formulázta: a katolikus katekizmus küszöbön álló revíziójánál okvetetlenül figyelembe kell venni Mikes *Catechismus*ának zamatos, tiszta magyarságú meghatározásait. A másik a magunk jámbor óhaja: vajha a Szent István-Társulat hazafias kötelességének tartaná e kiadatlan kéziratokat a tudományos világ számára hozzáférhetővé tenni!

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1908. február hó 12-én *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Finály Gábor*: A kolozsvári szótár.
2. *Miklós Elemér*: Philemon és Baucis (fordítás).
3. *Révay József*: Az Oracula Sibyllina és Commodianus.
4. *Tárczy Károly*: Az Areopág története.

A felolvasó ülést követő *választmányi ülésen* Hegedüs István elnöklése alatt jelen voltak: Vári első titkár, Császár és Láng szerkesztők, Bermüller, Cserép, Finály, Gedeon, Incze, Kempf, Maywald, Négyesy, Némethy, Pauler, Székely vál. tagok és Bleyer mint jegyző.

1. A bevételek összege január 1-től 2678:11 K, a kiadásoké 1700 K, a pénzmaradvány 978:11 K.

2. Új rendes tagok 1908-tól: Baumgartner Alajos (aj. Császár) és Fodor Gyula dr. (aj. Vári) budapesti főgimn. tanárok; új rendkívüli tagok szintén 1908-tól: Czebe Gyula, Ehrmann Jenő, Nichi Lázár, Székely Sándor és Sándor Oszkár budapesti tanárjelöltek (aj. Hegedüs).

3. A választmány kegyeletes érzéssel vette tudomásul, hogy id. Kalocsay Endre, somogycsurgói ev. ref. gimn. tanár, elhunyt fia, Kalocsay Endre Gyula dr., emlékére és nevére 200 K-s alapítványt tesz Társaságunknál.

4. A választmány helyeslőleg vette tudomásul a görög-magyar szótár ügyében kiküldött bizottság jelentését, a bizottságot a továbbiakig permanensnek mondta ki és felhatalmazta, hogy magát tetszés szerint kiegészítse.

5. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— Még egyszer a Batthyányi-kódexről. — Kardos Albert a Közlöny januári számában néhány hibáztató megjegyzést közölt Kanyaró Ferencznek a Batth.-kódexről, «mint unitárius graduál»-ról írt dolgozatára. Kardos kifogásait jócskán meg lehetne még szerezni; azonban a hozzáértők a hibák legnagyobb részét figyelmeztetés nélkül is bizonyosan észreveszik, s részünkről e helyen csupán két kevésbbé ismeretes, vagy részben ismeretlen dologra kívánunk rámutatni. Azt írja Kanyaró, hogy a BC. protestáns jellegét — egyebek között — a «délbeli ördög» emlegetése is bizonyítja. «Hogy mit értenek... délbéli ördögön (unitáriusoknál *déli* ördög!), megláthatjuk majd mindenik éneken. Remélik a jobb jövőt, de még mindig rettegnek Rómától, a kegyetlen pápai és papi hatalomtól.» Pedig mint a régi irodalom tanulmányozójának, tudnia kellene, hogy a «délbeli ördög»-nek se Rómához, se a pápai hatalomhoz semmi köze. A «délbeli ördög» u. i. először a 91/90. zsoltárban fordul elő, melynek 5—6. versét a *Vulgata* ekképen fordítja: «Scuto circumdabit te veritas ejus (t. i. Dei): non timebis a timore nocturno, a sagitta volante in die, a negotio perambulante in tenebris, *ab incursu et daemonio meridiano*.» Mások másképp fordítanak; Pagnini szerint: «... non timebis a timore noctis, a sagitta quæ volaverit per diem, A peste quæ in caligine ambulat, *a peste quæ vastat meridie*; Sz. Jeromos psalteriumában pedig ez olvasható: «... a peste in tenebris... *a morsu insaniensis meridie*.» A három változatot azonban könnyű kiegyenlíteni az eredetiből, melyben מקמב יסוד olvasható: קמב keteb u. i. morsus-t is, pestis-t is jelent; viszont a יסוד jasud (insaniens, dühöngő) szóból a kéziratokban könnyen válhatott יסד resed, daemonium. Így magyarázza az eltérést Bellarmin is (Operum tom. VI. Venetiis, 1726. pag. 371.), hozzáadva, hogy: «Vocat autem David Dæmonium meridiei, sive meridianum, omnem aggressorem robustum ac potentem, qui non timet in ipso meridie nocere et lædere. Quoniam enim Dæmon princeps est omnium iniquorum et malefactorum, recte transfertur hoc nomen ad omnes iniquos et malefactores, præsertim audaces et robustos.» Szóval a helynek értelme, alappjában véve, mind a két olvasatban: «a nappal támadó gonosztól», és a két vers nem egyéb, mint annak a gondolatnak parallelistikus kifejezése, hogy a kinek Isten a paizsa, nem fél sem alattomos, sem nyílt támadástól. Íme, így zsugorodik össze a titokzatos «délbeli ördög», mely Kanyaró szerint Rómát jelentette; holott az egész a bibliából, mi több, a *kath. egyház hivatalos fordításából, a Vulgataból került forgalomba* és maig él és hangzik a *kath. zsolozsmában* és istentiszteletben.

Az olvasót különösen meglephette azonban az a pár sor, melyben a cikkk a BC. zsoltárait a *Heltai*-féle fordítással köti össze, írva, hogy a BC. zsoltárai áttílizált *Heltai*-féle zsoltárok. Kanyarónak nem jutottak eszébe azok a nehézségek, a melyekbe ez az állítás beleütközik, például: miként válhatott a *Vulgata* 113-dik zsoltára, melyet *Heltai* a héber kódex szerint kettészakítva, mint 114. és 115. zsoltárt közöl, a BC.-ben egy zsoltárrá? hogyan kerültek a kódex egyes zsoltárai fölé a sokszor emlegetett vulgátás számok, melyeknek párjai nemcsak a BC.-ben, hanem a testvérgyűjte-

ményekben — teszem a pataki graduálokban is — láthatók, és hogyan magyarázandó az a nagyszámú hely, a mely a BC-ben telivér vulgátás (pl. 2, 12; 15, 3; 15, 5; 52, 1; 57, 1; 67, 1; 119, 2; 132, 1; 147, 8 stb.), holott Heltainál hebraizáló, vagy megfordítva (pl. 16, 9; 22, 13; 33, 7; 43, 2 stb.)? És egyáltalán nem jutott eszébe, hogy a szövegeket tüzetesen összehasonlítsa, nemkülömben — a mi nélkül az egyezések természetét (pl. a 2, 1—4, 6—8.) meghatározni nem lehet — a forrásokkal egybevesse. Mert, igenis, hasonlóságok, egyezések szép számmal fordulnak elő s a két psalterium között van kapcsolat, ha nem is épen olyan, mint a minőről Kanyaró beszél, sőt egyet részünkről már e futólagos észrevételek kapcsán is megállapíthatunk: azt a tényt, hogy a 72/71. és a 90/89. zsoltár szövege, pár aprólékos vonás kivételével, mind Heltainál, mind a BC-ben azonos. Föltehető tehát, hogy e két darab Heltai könyvéből, 1560 után került a graduálba. Ám ha ez a föltevés megállja a sarat, egy lépéssel ismét közelebb jutottunk a BC. keltének idejéhez és a «terminus a quo»-t 1556-ról, melyet a 16. zsolt. 10. versének Beza-féle versiójára alapítottunk volt (*Irodört. Közl., 1905.*), 1560-ra tolva fel, a gyűjtemény keletkezésését 1560—1563 közé helyezhetjük.

(Budapest.)

HORVÁTH CYRILL.

— Az igeli síremlék. Régi mulasztás helyrehozásán fáradoznak Igelben, a Trier közelében levő Mosel parti falucskában, a hol ez évi július vége óta a trieri Provinzialmuseum igazgatójának felügyelete alatt az ottani hatalmas római síremlék gipszbe formálásán dolgoznak. Ez a 23 méter magas torony- vagy óriási pillérszerű síremlék német földön a római világ egyik legnagyobb szabású maradványa, egyetlen épségben maradt és nyilván egyik legjelentékenyebb képviselője egy egész nagy emlékesoportnak, a mint azt Franciaország és Belgium területén és a Mosel vidékén számos lelet bizonyítja, melyek egészen hasonló síremlékek kisebb-nagyobb fragmentumait hozták napfényre. Ez emlékeknek már architektonikus felépítése is érdekes, mert típusuk némelyek szerint keleti görög minták után déli Gallián keresztül (St. Rémy) jutott a Mosel vidékére. Legkülönösebb azonban rajtuk a sajátos reliefszerű, mely a főmezőkön ornamentális díszszel ellátott vagy alakokkal kis mezőkre tagolt sarokpillérek közé fogva — csaknem az egész emléket — három vagy négy oldalon — borítani szokta, s melyen két egészen ellentétes tárgykörrel találkozunk: a mindennapi életből vett eleven jelenetek — toilette, lakoma, kereskedés, vadászat, hajózás, ipari foglalkozások — váltakoznak a görög mythos tárgyaival. A neumageni leletek óta¹⁾ tudjuk, a mit ugyan régen ismert, de a köztudatba át nem ment emlékek is eléggé bizonyítottak, hogy ez a két elemből összeállított szobrászati díszítés azon vidék római síremlékein általános volt, és hogy a mythologiai jelenetek között nincs szorosabb összefüggés, hanem általánosan kedvelt, különböző mondakörökbe tartozó jelenetek egyszerűen egymás mellé kerülnek.

Az igeli síremléknek az archæologiai irodalomban számtalan szerep jutott; mind ez ideig nem publikálták még csak félig-meddig kielégítő módon sem, és egy 1828-ban végzett elég terjedelmes restaurálás óta az idő foga akadálytalanul pusztított rajta. Egy régebbi (1826) gyarló trieri kiadvány összeállítja mindazokat a magyarázatokat, melyek az em-

¹⁾ Hettner, Illustrirter Führer durch das Provinzialmuseum in Trier, Trier 1903, 2. s. k. 1.

lék rendeltetésére és domborműveinek jelentésére vonatkozólag felmerültek — ez a tudományos furcsaságok csodálatos gyűjteménye. 1829-ben jelent meg Coblenzben a legkevésbé rossz publicatio,¹⁾ kis méretű, a részletekben természetesen megbízhatatlan rajzokkal. A füzethez Goethe irt előszót, és átengedte lenyomatás végett az emlékre vonatkozó úti jegyzeteit; jellemző, hogy az egyik, félreismerhetetlen mythologiai jelenetet pár szóval helyesen magyarázza, míg a szerzők ezt figyelembe sem véve, egészen képtelen magyarázatot adnak, a mely természetesen még később is kísért az irodalomban. A későbbi teljes leírások, melyeknek írói sokszor csak az említett kiadványból ismerik az emléket, mind abból a téves nézetből indulnak ki, hogy a mythologiai jelenetek egymással összefüggnek, s minthogy az egyik főmezőn kétségtelenül Herakles apotheosisa van ábrázolva, ennek a hősnek a mondatokére kell vonatkoznok. Végre Jahn és Conze apró czikkeiben az egyik reliefről kimutatták, hogy Achillesre vonatkozik (Thetis megfürösztö fiát a Styx vizében), és a jelenet épen így más emlékeken is előfordul (Wiener Vorlegeblätter B. VII, 4.). Ezzel világossá lett az egész disztés főelve, a melyhez a neumageni római síremlékek számos analogont szolgáltatnak. Herakles, Perseus, Achilles, Hylas, Rhea Sylvia láthatók a domborműveken az említett realiztikus tárgyú ábrázolások mellett.

Végre Hettner, a trieri muzeum kitűnő igazgatója, egy az emlék fontosságának megfelelő kiadványhoz is előkészületeket tett, de hirtelen és korai halála folytán ez is abban maradt, a fényképfelvételek az emlékek pedig, melyeket erre a célra egy trieri kiadó czég készítettet, azóta is ismeretlenek maradtak. Hettner utóda, Graeven, egy pár újságczikkben iparkodott a figyelmet az igeli síremlékre terelni, de az actio eredményét ő sem érthette meg. Most végre komolyan hozzáláttak a nagy munkához, még pedig minden tekintetben megfelelő eszközökkel. Az egész óriási emlékről gipszformák készülnek, a gipszöntvényeket a múzeumban helyezik el és természetesen felvételeket készítenek róluk.

Azonkívül időjárást álló anyagból is készítenek öntvényeket, melyekből a múzeum udvarán a síremléknek teljes nagyságú, hű reprodukcióját fogják felépíteni. A nagy és költséges munkának tehát kétségtelenül meg lesz az az eredménye — és ez nem becsülhető meg eléggé — hogy az egész, folyton rongálódó síremlék mai állapotában megmentetett a tudományos kutatás számára, az eddigi gyarló rajzok helyett pedig a legnagyobb gonddal készült fényképet kapunk, melyekből azok is megismerkedhetnek ezzel a nevezetes emlékekkel, a kik eddig csak torzított képet nyerhettek róla.

(Bonn.)

CSERMELYI SÁNDOR.

— Petróczi K. Szidonia és Dálnoki V. Gerzson levelei. A kurucz-kor költőjének és plagizáló krónikásának életéről új adatokat találunk a Teleki-nemzetség marosvásárhelyi levéltárában. Legérdekesebb ezek közt Petróczi Kata Szidonia kelet és czímezés nélküli levele, melyet — tartalmából következtetve — Teleki Mihály grófhhoz, Apaffy fejedelem nagyhatalmú tanácsadójához, intézhetett férjének fogságba esése, tehát 1679 után. Ime a néhány helyen olvashatatlanná vált levél, a költőnő hitvesi szeretetének, életpárjáért való nehéz aggódásának bizonyítéka.

Tekintetes Ur, Nékem Bizodalmas jó Uram!

Le nem irhatom, mely nagy szívem keserűségére eset az szegény uрам véletlen fogsága. Istenért, a Christus vére hullásáért... haláláért, szent érdeméért. Akiben kegyelmed is bizik. Tekintsen... szegény idegen

¹⁾ Zumpft u. Osterwald, Das römische Denkmal in Igel.

árvát ne bántassa. Urunk ónagyságának szolljon, tudom, ha törekszik, haszna lészen.

Kegyelmedet Isten gyermekekkel áldotta meg, hogy Isten azokat kegyelmeddel együtt tartsa meg, áldja, sokáig éltesse szerentsésen. Szánjon meg... kigyelmed szíve rajtam. Sok rendben monta kigyelmed jó akarója az én szegin édesatyámnak, most mutassa meg árvájához való jó akaratját, ne sanyargassák szegint. Cselekedjék irgalmasan, hogy Isten is irgalmas legyen kegyelmed lelkinék.

Kegyelmedtől jó választ várok, mint jó Uramtól, kegyelmed aláza-tos szolgálója

Petrőczy Kata Szidonia.

A Teleki-levéltárban találtuk még a kurucz költőnőnek latin nyelvű felségfolyamodványát «Comitissa Szidonia Katharina Petrőczy» aláírással, melyben Wesselényi László gróf özvegyétől több ezereket érő ékszereit követeli vissza, számadó jegyzéseit — mindkettőt kelet nélkül — s néhány rövid sorát gróf Teleki Sándorhoz, Teleki Mihály fiához, melyben tudatja, hogy tartozását megküldi. Dátum: «a trencségi hévízbe», 1701. július 14.

Dálnoki Veres Gerzsónnak két levelét találtuk, melyeket gróf Teleki Sándor fő kormányzéki tanácsoshoz intézett 1729 szept. 20. és nov. 12-i dátummal. A levelek a kis-küküllőmegyei Gálfalváról keltek, a hol írójuk 1722 után szolgabírói tisztséget viselt. Nagy terjedelmük lehetetlenné teszi, hogy egészében közöljük azokat s így csak ismertetésükre szorítkozunk.

Rugonfalvi Kis István, ki a Dézsi-féle *Irodalomtört. Értekezések* közt megjelent értekezésében leleplezte Dálnoki V. Gerzsón irodalmi tolvajlását, t. i. hogy verses krónikájának nem ő az igazi szerzője, műveletlen embernek mondja «szerzőnket». Teleki Sándorhoz intézett levelei megerősítik e feltevést. A két levél annyira tele van durva íráshibákkal, agyonferdített, a képtelenségig eltorzított latin szavakkal, s betűvetése is annyira kezdetleges, hogy nem litteratus embernek, de holmi korabeli ispánnak se válnék becsületére.

Tartalmukból egy eszem-iszom kurta nemesnek alakja rajzolódik elénk, ki bőbeszédűen panaszkodik, hogy a mióta a méltóságos gróf úr (Teleki Sándor) nem «valla» Gálfalván, nem evett annyi jó kalácsot; majd meg azon kesereg, hogy vékony egészségben van, mert meg van fosztva mind a jó fahéjvíztől, mind pedig a czellnai boroktól, mikben eleddig része vala. De biztában küld egy palaczkot Teleki Sándornak, hogy azt megtöltve küldje vissza s ő tovább is ihassék estve-reggel egy-egy kristályocskával a gróf úr egészségének «conserváliájára», a kinek marad «allázott» szolgálja. — Szó esik a levélben «gyermekes» nejről is.¹⁾

(Budapest.)

Szász Béla.

— **Herculanumi ásatások.** Herculanum romjainak föltárását az olaszok maguk akarják végezni. A nemzetközi ásatások Waldstein-féle tervének elejtését jelenti az a törvényjavaslat, melyet Rava közoktatásügyi miniszter terjesztett az olasz parlament elé, évi 400,000 lirát kérván a Herculanum fölé épült Resina és Portici területén szükségessé vált ki-sajátításokra, míg a tulajdonképeni ásatások költségeire évi 12,000 lira engedélyezését javasolja. Az utóbbi összegbe azonban nincsenek beszámítva az ásatást intézőknek személyes járandóságai. Az előmunkálatok végzésére a miniszter bizottságot küldött ki, melynek elnöke De Petra nápolyi egyetemi tanár, az ismert Pompeji-kutató.

¹⁾ A *Belényesi* család írásai között olvastuk Dálnoki V. Gerzsónnak, mint szolgabírónak, perbehívó levelét Simon Judit ellen. Dátum: 1730 április 14. Désfalva. — Bías István úr, a Teleki-nemzetség levéltárosa figyelmeztetett rá, hogy Kis-Küküllő megye levéltára több levelét őzi Dálnokinak.

— Angol bírálat Némethynek *«Amores»*-kiadásáról. A *Classical Review* 1907. decemberi füzeteiben (244—245. l.) H. L. Henderson ismerő bírálatot ír Némethynek Ovidius kötetéről (P. Ovidii Nasonis Amores, Budapest, Akadémia 1907, melyet hézagpótló munkának mond (This edition of the *Amores* supplies a real want). Helyesli eljárását, hogy tételeinek bebizonyítása céljából nem elégzik meg azzal, hogy egyes helyekre pusztán csak utal, hanem kimerítően idéz, «mert ez megkönnyíti az összehasonlítást Ov. és elődei közt és emeli jegyzeteinek érdekességét. A magyarázó kommentár világos és hasznos és az olvasónak jól esik, hogy a nehézségek elől sohasem tér ki. A magyarázatul adott anyag jól van megválogatva. Itt-ott van feleslegesnek látszó jegyzet, de N. mentő okul fölhozza, hogy kötelezettségei vannak a fiatalssággal szemben». N. szövegjavításainak egy részét azonban fölöslegesnek ítéli.

— Ponori Thewrewk Emil 70-ik születésnapja alkalmával, február 10-én, hallgatói szíves ünnepségben részesítették szeretett tanárukat. 10 órakor nagy számban gyűltek össze az egyetem kupolatermében, s ott, több egyetemi tanár jelenlétében, Czebe Gyula, IV. éves bölcsészethallgató, a class.-philologiai szeminarium szeniora, a tanítványok nevében latin beszéddel üdvözölte Ponori Thewrewk Emilt, a kinek a nap emlékére átadta a vezetése alatt dolgozó class.-philologiai szeminarium értekezéseit tartalmazó *«Acta Seminarii»* díszkötésbe foglalt VI. kötetét, mire az ünnepelt, kit a nem várt szíves ovatio láthatólag mélyen megragadt, magyar és latin beszédben fejezte ki köszönetét.

Este a class.-philologiai szeminarium tagjai bankettet rendeztek Ponori Thewrewk Emil tiszteletére, a melyen az ünnepeltnek öcsce, Török Aurél, az egyetem Rector magnificus, Hegedüs István, Némethy Géza, Cserép József egyetemi tanárok, Bartoniek Géza, az Eötvös-kollegium igazgatója, számos mostani és volt tanítvány vettek részt, és a hol sok lelkes felköszöntőben méltatták hazai philológiánk vezérének tanári s irodalmi nagy érdemeit.

— Adalék Sajnovics János életéhez. Hám János is (*Sajnovics János élete és Demonstratioja*), Szinnyi (Magyar Írók) is ismeretlennek mondják Sajnovics tanulási éveit. A pannonthalmi sz. Benedek-rend győri főgimn. 1895/6. évi értesítőjében a «győri illetőségű tanulók» felsorolásában Sajnovics János neve 1743-ban a parvisták, 1744-ben a principisták, 1745-ben a grammatisták és 1746-ban a syntaxisták közt szerepel. A *«Liber Nom. domus Probationis Trenchiniensis»* szerint Sajnovics János, tordai születésű magyar, ki 1733 márczius 12-én született, 1748 október 14-én lépett a rendbe, és Trecsénben töltötte a probatio idejét. Az előző évben Budán volt ugyanazon kézirat adata szerint rhetor, és a latin, magyar és német nyelvet jól beszéli és érti.

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

— A philologia halottai 1907-ben.

James Adam, class.-philologus, az Emmanuel College tanára Cambridgeben; ismert Platon-kutató. Szül. 1860. ápr. 7-én Keithhallban, megh. aug. 30-án Cambridgeben.

Alexander Mac Bain, keltista, az ivernessi főiskola igazgatója. Művei: *Celtic Mythology and Religion* (1885), *Etymological Dictionary of the Gaelic Language* (1896). Szül. 1855-ben Stirlingben (Skócia), megh. áprilisban.

August von Bechmann, jogtanár a müncheni egyetemen, a *«Römisches Dotalrecht»* (1865—70) szerzője. Szül. 1834. aug. 16-án Nürnbergben, megh. július 10-én Münchenben.

Otto Benndorf, archæologus, 1869-ben a zürichi, majd a müncheni és prágai, végül (1877—1898) a bécsi egyetemnek tanára, az osztrák archæologiai intézetnek igazgatója. Egész iskoláját nevelte az archæologusoknak Ausztriában; az osztrákok kisázsiai kutatásainak megindítója; a gjölbasii reliefeket ő szerezte meg Bécsnek; 1896 óta vezette a most is folyó ephesosi ásátásokat. Főbb művei: *Beiträge zur Kenntnis des athenischen Theaters* (1875), *Antike Gesichtshelme u. Sepulkralmasken* (1878), *Niemannnal együtt: Reisen in Lykien u. Karien* (1884), valamint *Das Heroon von Gjölbaschi-Trysa* (1889); *Zur Ortskunde u. Stadtgeschichte von Ephesos*. (1906). Az «Archæologische Vorlegeblätter» és a «Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts» szerkesztője; az aquilójai múzeum alapítója. Szül. 1838. szept. 13-án Greizben, megh. jan. 2-án Bécsben.

Friedrich Blass, class.-philologus, a kieli (1876 óta), majd a hallei egyetemnek tanára (1892 óta). Főművei: *Die griechische Beredsamkeit in dem Zeitraum von Alexander bis auf Augustus* (1865), *Die attische Beredsamkeit* (2. kiad. 1887—1893), *Die Aussprache des Griechischen* (3. kiad. 1888), *Die Interpolationen in der Odyssee* (1904); számos görög írónak kiadója. Szül. 1843. jan. 22-én Osnabrückben, megh. márcz. 6-án Halléban.

Felix Bobertag, germanista, volt gimn. tanár; a *Geschichte des deutschen Romans* (1876—1884) szerzője, és számos régebbi író műveinek kiadója. Szül. 1841. május 19-én Grosslâswitzben, megh. jul. 12-én Breslauban.

Elseus Sophus Bugge, a skandináv philologia művelője, az összehasonlító és skandináv nyelvtudománynak tanára a christianiai egyetemen (1866 óta). Összegyűjtötte és kiadta az ónorvég népdalokat; a sagákat, majd 1867-ben az Edda-dalokat. A norvég runaemlékek mintaszerű kiadása a «*Norges Indskrifter med de ældre Runer*» (1891); egyéb művei: *Studien über die Entstehung der nordischen Götter- u. Heldensage* (1881—89); *Beiträge zur Geschichte d. ältesten Skaldendichtung* (1894), *Zur Erklärung der Wölsungensage* (1897, 1900) *Untersuchgen über die Helgilieder* (1896). A class.-philologia terén is működött (Plautusra, az óitaliai nyelvre, az etruszk, az oszk nyelvre vonatkozó tanulmányok). Szül. 1833. jan. 5-én Laurvikban, megh. jul. 8-án Christianiában.

Adolf Furtwängler, a jelenkor legkiválóbb archæologusa, a müncheni egyetem tanára. Szül. 1853. jun. 30-án Freiburg i. Breisgau-ban. 1878-ban résztvett az olympiai ásatásokban, melyeknek bronzleleteit egyik legsikerültebb munkájában («*Die Bronzen von Olympia*», 1890) dolgozta föl. A Loeschckével együtt dolgozott «*Mykenische Thongefässe*» (1879) és «*Mykenische Vasen*» (1886) cz. munkáiban a mykenei keramika ismeretének még ma is érvényes alapjait rakta le. 1880-ban a berlini kir. múzeumok szolgálatába lépett, itt szerezte meg az antik-művészet mindennemű emlékére vonatkozó alapos tudását, mely őt a műtárgyak hitelességének megítélésében első rangú tekintélylyé tette (l. «*Intermezzi*» 1896 és «*Neuere Fälschungen von Antiken*», 1899 cz. műveit; emlékezzünk arra, hogy ő ismerte föl a Louvretól megvásárolt Saitaphernes-tiara hamisított voltát). Kiterjedt utazásai közben a múzeumok és magángyűjtemények emléksanyagának valóban imponáló ismeretére tett szert, a mely csodás, a legapróbb részletekre kiterjedő emlékezőtehetségétől, éles ítélletétől és alapos philologiai képzettségétől támogatva följogosította arra, hogy az antik-művészet minden problémájához hozzájáruljon. Nincs a görög műtörténetnek vitás kérdése, melylyel neve össze nem forrt volna, de meg kell vallanunk, hogy szenvedélyes modora, mely nem kímélt sem tekintélyt, sem hagyományt, polemikiában sokszor elragadta; mint egyik bámulója, Percy Gardner, mondja: as a controversialist he seems to have often sacrificed love of truth to love of victory. Berlini tartózkodásának (1884 óta rendkívüli egyetemi tanár) gyümölcsei: *Beschreibung der Vasen-*

sammlung zu Berlin (2 kötet. 1885), mely minden hasonló publikációnak követendő mintaképe; «Beschreibung der geschnittenen Steine im Antiquarium zu Berlin» (1896); «Der Goldfund von Vettersfelde» (1883); «Die Sammlung Sabouroff» (2 kötet, 1883–7; francziánul is megjelent) és legismertebb műve «Meisterwerke der griechischen Plastik» (1893), mely két évvel később angol átdolgozásban (Masterpieces of Greek Sculpture) is megjelent. Ez a munkája, melyben a szobrászat ránk jutott emlékeit stíluskritikai elemzés és az irodalmi hagyomány alapján szétosztja az egyes művészek közt, egyaránt föltűnteti F. tehetségének fény- és árnyoldalait. Sikerült fölfedezések, egyes művészekre vonatkozó ismereteink mélyítése, kitűnő jellemzések mellett, sok elfogadhatatlan, bár apodiktikusan odaállított ítéletet tartalmaz, a mi F. azon szokásából ered, hogy valamely kérdés tanulmányozásánál be nem várva kutatásainak végét, akárhányszor első véleményét, egy kéllően meg nem alapozott föltevését teszi közzé, melyet később, egy újabb dolgozatában aztán maga cáfol meg, ép azért a Meisterwerke cz. munka a milyen tanulságos az archaeologusra nézve, ép oly megtévesztő a nem-szakemberekre nézve. — 1894-ben a müncheni egyetem meghívására átvette egykori tanárának, Brunn Henriknek örökét; tanszékét és a glyptotheka igazgatását. Ez utóbbi gyűjteménynek kiadta mintaszerű katalógusát: «Beschreibung der Glyptothek König Ludwigs I. zu München» (1900) és ugyanabban az évben jelent meg «Die antiken Gemmen» cz. háromkötetes munkája, mely az antik kövésés történetének első, bátran mondhatjuk, mindenkorra alapvető tudományos tárgyalása és művelődéstörténeti következtetései miatt is rendkívül értékes. Megindítja (Reichhold remek rajzaitól kísért) «Griechische Vasenmalerei» cz. nagyszabású művét (1900 óta); leírja a «Sammlung Somzeu»-t (1897), iskolák számára kiadja (Urlichs-szal) «Denkmäler griech. u. röm. Skulptur»-jait (1895—1898, Handausgabe 1904^a), melyek görögptól utasításainknak szabtak irányt; hozzászól a Tropæum Trajani körül folyó vitához («Das Tropaion von Adamklissi, 1903). Bámulatos munkaerejéről és szorgalmáról számtalan, folyóiratokban és akadémiái kiadványok sorában, valamint lexikális művekben (főleg Roschernél) megjelent értekezése tesz tanúságot, melyeknek mindegyike valami új dolgot vagy tanulságot nyújt. Utolsó nagy munkája: «Aegina. Das Heiligtum der Aphaia» (1906, Thiersch és Fiechter közreműködésével), melyben 1900 óta több ízben végzett aeginai ásátásainak gazdag eredményeit ismerteti. Közbe a görög ősi kultúrára fontos Orchomenosban is ásott. Mult ősszel Aeginában dolgozott ismét, mikor betegség támadta meg s néhány nap alatt sírba döntötte. Athenben halt meg okt. 11-én s ott pihen most, mint nagy elődei Otfried Müller és Ch. Lenormant, abban a földben, melynek kultúráját, művészetét a ránk jutott emlékekből oly mély tudással és igaz lelkesedéssel magyarázta nekünk egész életének tiszteletet és hálás emlékeztetést parancsoló munkásságával.

Albert S. Gatschet, ethnographus; az indián nyelvek kutatója. A Smithsonian Institutionhoz tartozó Bureau of American Ethnology-nak linguistája (1879 óta). Szül. 1832. okt. 3-án St.-Beatenbergben (Svájc), megh. ápr. elején Washingtonban.

Franz Xaver v. Funk, theologus, a tübingeni kath. fakultás tanára. Művei: Geschichte des kirchlichen Zinsverbots, Lehrbuch der Kirchengeschichte, Die apostolischen Konstitutionen; az Opera Patrum apostolicorum kiadója. Szül. 1840. okt. 12-én Abtsgemündben, megh. febr. 24-én Tübingenben.

Jan Gebauer, szlavista, a prágai cseh egyetem tanára; az ó-cseh nyelvnek és irodalomnak kutatója. Főművei: a cseh nyelv hist. grammatikája (Historická mluvnice jazyka českého, 7 részre tervezve, melyből csak az első három készült el) és az ó-cseh szótár (Slovník staročeský, az M betűig vezetve); a Filologické listy cz. folyóiratnak megalapítója. Szül. 1838. okt. 8-án Auslaufban (Csehország), megh. máj. 25-én Prágában.

Wilhelm Ritter von Hartel, class.-philologus, a bécsi egyetem tanára, a császári udv. könyvtár igazgatója, majd (1900—1905) osztrák vallás- és közoktatásügyi miniszter. Működését vázolta Vári az EPhK. 1908, 147—148. lapjain. Szül. 1839. máj. 28-án Hofban, megh. jan. 14-én Bécsben.

Gustav Friedrich Hertzberg, történetíró, egyetemi tanár (1860 óta) Halléban. Művei: *Geschichte von Hellas u. Rom.* (1880); *Geschichte des römischen Kaiserreichs* (1882); *Geschichte der Byzantiner u. des Osmanischen Reichs* (1882—4). Szül. 1826. jan. 19-én Halléban, megh. u. o. nov. 16-án.

Adolf Hilgenfeld, az új-testamentumi theológiának tanára a jenai egyetemen (1850 óta), az ókeresztény irodalomnak és egyháztörténetnek szorgalmas művelője, ezekre vonatkozó iratain és számos szövegkiadáson kívül megemlítendő: *Historisch-kritische Einleitung in das Neue Testament* (1875) és *Ketzergeschichte des Urchristentums* (1884). Szül. 1823. jun. 2-án Stappenbeckben (Salzwedel mellett), megh. jan. 12-én Jenában.

Franz Kaulen, theologus, a bonni kath. fakultás tanára. Művei: *Grammatik der mandschurischen Sprache*, *Geschichte der Vulgata*, *Einleitung in die heil. Schrift*. Szül. 1827. márcz. 20-án Düsseldorfban, megh. juliában Bonnban.

Ferdinand Justi, orientalista, az összehasonlító grammatikának és a germán philológiának tanára (1865 óta) a marburgi egyetemen. Főművei: *Handbuch der Zendsprache*, a Bundeheesch kiadása glossariummal, *Dictionnaire kurde-français*, *Geschichte des alten Persien*, *Kurdische Grammatik*, *Geschichte der orientalischen Völker im Altertum*, *Geschichte Irans* (a *Grundriss der iranischen Philologie*-ban). Szül. 1837. jun. 2-án Marburgban, megh. febr. 17-én ugyanott.

Adolf Neubauer, orientalista, a Bodleian Library alkönyvtárosa (1873—99), a rabbinikus irodalom docense Oxfordban (1885—1900). Kiadta: *The Book of Hebrew Roots*, *The Book of Tobit*, *Catalogue of Hebrew Manuscripts in Bodleian Library*. Szül. 1831-ben Magyarországon, megh. ápr. 6-án Londonban.

Henry Francis Pelham, történetíró, az ókori történet tanára az oxfordi egyetemen (1889 óta), az oxfordi Trinity College elnöke (1897 óta). Művei: *Outlines of Roman History* (1890), *The Imperial Domains and the Colonnade* (1890), *The Roman Frontier System* (1895). Szül. 1846. szept. 16-án, megh. febr. 12-én Oxfordban.

William Gunion Rutherford, class.-philologus, a londoni Westminster High School vezetője. Művei: *New Phrynichus*, *Elementary Accidence of Attic Greek*, *Lex Rex*, *Scholia to Aristophanes*. Szül. 1853. jul. 17-én Peebleshireben, megh. aug.-ban Londonban.

Ernst August Ritter von Seuffert, a római jog tanára (1857 óta) a müncheni egyetemen. Főműve az apjától (Johann Adam v. S.) kiadott *«Praktische Pandektenlehre»* átdolgozása. Szül. 1829. szept. 1-én Würzburgban, megh. jan. 7-én Münchenben.

Moritz Steinschneider, orientalista. L. EPhK. 1907. 262—263. lk.

Adolf Stern, eredetileg *Adolf Ernst*, költő és irodalomtörténész, az irodalomtörténetnek tanára a dresdeni műegyetemen (1868 óta). Művei: *Geschichte der neuern Literatur* (7 köt. 1882—5), *Gesch. d. Weltliteratur*, *Grundriss der allg. Literaturgeschichte* (4. kiad. 1906), *Studien zur Literatur der Gegenwart*; *Heimann Hettner* és *Otto Ludwig* biográfiái. Számos német remekírónak és a Vilmar-féle *Gesch. d. deutschen Nationalliteratur* kiadója. Szül. 1835. jun. 14-én Leipzigban, megh. ápr. 14-én Dresdenben.

Ludwig Traube, class.-philologus, a középkori latin irodalom tanára a müncheni egyetemen; a *«Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie»* kiadója. Szül. 1861. szept. 9-én Berlinben, megh. május 20-án Münchenben.

Theodor Vernaleken, germanista, iskolaigazgató. Művei: *Deutsche Syntax*, *Deutsche Schulgrammatik*, *Literaturbuch für Lehrerbildgansalten*

u. obere Realschulen, Alpensagen, Mythen u. Bräuche des Volks in Österreich, Spiele u. Reime der Kinder, Kinder- u. Hausmärchen, Deutsche Sprachrichtigkeiten u. Spracherkenntnisse. Szül. 1812. jan. 28-án Volkmarssenben, megh. febr. 27-én Grazban.

Minton Warren, class.-philologus, a latin nyelv tanára a bostoni Harvard-egyetemen. Számos latin nyelvészeti dolgozatot írt az Amer. Journ. of Phil., a Harvard-Studies és Transactions of the Am. Phil. Ass.-ba, főműve: Terentiusnak kritikai kiadása befejezetlen. Szül. 1850. jan. 29-én Pawtucketben, megh. nov. 26-án Bostonban. l.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Excerpta Lingvæ Hungaricæ. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Gulyás István. Két hasonmással. Debreczen, 1908. Hegedüs Sándor. 8-r. 106 l. Ára 2 K.

*Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. I. II. Budapest, Franklin, 1908. N. 8-r. 586, 575 l.

Könyvtára, Képes Remekírók —. Budapest, Lampel, 1907. VII. sorozat. 8-r. Kötetenként 6 K.

*Katona József válogatott munkái. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Bayer József. XXVI, 268 l.

Vergilius Aeneise. Ford. Baróti Szabó Dávid. A szöveget revideálta Radó Antal. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Tóth Rezső. XXI, 352 l.

Baróti Aeneis-fordítása most harmadszor jelenik meg, s e harmadik nyomtatás tulajdonképen második kiadása a Magyar Könyvtárban 1901-ben megjelent s Radó Antaltól átdolgozott fordításnak. Új benne csak a bevezetés, Tóth Rezső tanulmánya Vergiliusról. E másfél ívnyi tanulmány nemcsak rendkívül alapos és megbízható kalauz, hanem ép oly könnyű, élvezetes olvasmány is. A komoly, tudományos anyag át meg át van szöve finom megfigyelésekkel, a világirodalmi kapcsolatok szálaival, előadása vonzó és közvetlen. Látszik, hogy a ki írta, egyformán ismeri Vergilius költészetét és hazáját.

Goethe költeményei. Ford. Dóczi Lajos. VII, 324 l.

*A magyar népköltés remekei. I. II. Szerk. Vikár Béla. XXXVIII, 287, 319 l.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel, 1908. K. 8-r. Ára számonként 30 f.

504—505. Sütro Alfréd: Az aczélkirály. Ford. Sebestyén Károly. 101 l.

506. Wilde Oszkár: Flórenczi tragédia. Ford. Benedek Marcell. 30 l.

507—508. Berzeviczy Albert: Gróf Széchenyi István. Függelékül: Széchenyi-aphorismák. 102 l.

509. Gustave Haubert: Heródiás (Wilde Salomejának forrása). Ford. Gábor Andor. 45 l.

510. Conan Doyle: Sherlock Holmes kalandjai. VII. sor. Ford. Komor Gyula. 54 l.

Középiskola, Magyar. A Katolikus Középiskolai Tanáregyesület folyóirata. Szerk. Andor József és Prónai Antal dr. Budapest, Stephaneum nyomda. N. 8-r. I. évf. 1. szám. 80 l.

*Kúnos, Dr. Ignaz: Das Türkische Volksschauspiel. Leipzig, R. Haupt, 1908. 142 l. Ára 8 K.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

I. Classica-philologia.

Lesbonactis sophistæ quæ supersunt, ed. et commentariis instruxit Fr. Kiehr. Leipzig, Teubner. (8-r. VII, 62 l. táblával.) 2 M.

Lessing, C., Scriptorum historiae Augustae Lexicon. Leipzig, Reissland, 1901—6. (N. 8-r. VI, 748 l.) 34 M. — Gondos munka, melynek az irodalomtörténet és szövegkritika is jó hasznát fogja venni.

Lexikon. Ausführliches, der griech. u. röm. Mythologie; hrsg. von W. H. Roscher. Leipzig, Teubner. 54. füzet (Polyxena—Poseidon; 2421—2880. hasáb, 33 képpel).

Lindsay, W. M., Syntax of Plautus. (St. Andrews Univ. Publications, No. IV.) Oxford, Parker. (8-r. IV, 138 l.)

Löfstedt, E., Beiträge zur Kenntnis der späteren Latinität. (Inaug. Diss. Uppsala.) Stockholm, Svanböck. (N. 8-r. 130 l.)

Lucianus, ed. N. Nilén. Prolegomena. Leipzig, Teubner. (8-r. 72 l.) 1 M.

Lucianus, ed. N. Nilén. Vol. I. fasc. I. Libelli I—XIV. Leipzig, Teubner. (8-r. LXXXV, 208 l.) 2-80 M

Lucretius. De rerum natura. Ed. by W. A. Merrill. (Morris and Morgan's Latin Series.) New-York, American Book Co. (8-r. 806 l.)

Luum, A. C. P., Latin Exercises on Latin models. London, Arnold. (8-r. 96 l.) 1 Sh.

Magne, L., Leçons sur l'histoire de l'art. I. L'art dans l'antiquité. Paris, Lévy, 1906. (4-r. 241 l. 175 képpel.)

Marées, W. von, Karten von Leukas. Beiträge zur Frage Leukas-Ithaka. Berlin, Moser. (6 térkép, 39 l. szöveggel és 7 képpel.) 10 M.

Maschke, R., Zur Theorie und Geschichte der römischen Agrargesetze. Tübingen, Siebeck, 1906. (8-r. VII, 116 l.) 2-40 M.

Masqueray, P., Abriss d. griech. Metrik. Ins deutsche übersetzt von Br. Pressler. Leipzig, Teubner. (8-r. XII, 244 l.) 4-40 M.

Mauceri, E., Taormina. (Collezione di monografie illustrate. Serie 1. No. 28.) Bergamo, Istituto italiano d'arti grafiche. (8-r. 118 l.) 3-50 L.

Mayser, E., Grammatik d. griech. Papyri aus der Ptolemäerzeit. Mit Einschluss der gleichzeitigen Ostraka u. der in Ägypten verfassten Inschriften. Laut- u. Wortlehre. Leipzig, Teubner. (N. 8-r. XIV, 538 l.) 14 M.

Miène, J. St., Surgical Instruments in Greek and Roman times. Oxford, Clarendon Press. (8-r. XII, 188 l. 54 tábla.) 14 Sh.

Modugno, G., Il concetto della vita nella filosofia greca. Bitonto, Garofalo. (8-r. XVI, 526 l.) 6 L.

Mommson, Th., Gesammelte Schriften. Bd III. Juristische Schriften. Berlin, Weidmann. (N. 8-r. XII, 632 l.) 15 M.

Mosso, A., Escursioni nel Mediterraneo agli scavi di Creta. Milano, Treves. (4-r. 290 l. 2 tábla, 187 kép.)

Nicole, G., Catalogue des vases Cypriotes du Musée d'Athènes. Genève, Kündig. (8-r. 42 l.) 3-50 Fr.

Nicole, G., Catalogue des vases Cypriotes du Musée de Constantinople. Genève, Kündig. (8-r. 43 l.) 3 Fr.

Nilsson, M. P., Die Kausalsätze im Griechischen bis Aristoteles. I. Die Poesie. Würzburg, Stuber. (8-r. V, 145 l.) 5-50 M.

Nissen, H., Orientation. Studien zur Geschichte der Religion. I. II. Berlin, Weidmann, 1906—7. (N. 8-r. IV, 108+IV, 109—260 l.) 2-80+4 M.

Notthafft, A. Freiherr von, Die Legende von der Altertums-Syphilis. Leipzig, Engelmann. (Lex. 8-r. VIII, 230 l.) 4 M.

Olcott, G. N., *Thesaurus Linguae Latinae Epigraphicae*. Fasc. 8—10. AES—ALIGER. Roma, Loescher. (N. 8-r. 169—240 l.) Füzetenként 2:50 L.

Oliver, E. H., *Roman Economic Conditions*. (*Univ. of Toronto Studies*. History and Economics.) Univ. of Toronto Library. (N. 8-r. XVI, 200 l.) 1:50 doll.

Otto, W., *Die wirtschaftliche Lage u. die Bildung der Priester im hellenistischen Ägypten*. Breslau. (8-r. 70 l.)

Ovidi Nasonis *Metamorphoseon* liber XI, ed. with introduction and notes by Davies. Oxford, Clarendon Press. (8-r. XX, 72 l.) 2 Sh.

Papyri. Grenfell-Hunt-Goodspeed: *The Tebtunis Papyri*. Part II. (*Univ. of California Publications*. Græco-Roman Archæology. Vol. II.) London, Frowde. (N. 8-r. XVI, 486 l. térképpel és 2 táblával.) 45 Sh.

Papyri. Greek Papyri in the British Museum. Facsimiles. Vol. III. 100 Plates (20"×15") in Portfolio. Oxford, Univ. Press. 3 L, 3 Sh.

Papyri, Griechische, der Kais. Univ. u. Landesbibliothek zu Strassburg, hrsg. u. erläutert von Fr. Preisigke. I. 1. Urkunden No. 1—23. Strassburg, Schlesier u. Schweickhardt. (4-r. 96 l. 5 fénynyom. táblával és 23 írásmintával.) 18 M.

Papyri, The Hibeh —. Part I. Edited with Translations and Notes by B. G. Grenfell and A. S. Hunt. With ten Collotype Plates. London, Egypt. Expl. Fund. 1906. (4-r. 410 l.) 45 Sh.

Pascal, C., *Græcia capta*. Saggi sopra alcune fonti greche di scrittori latini. Firenze. 4 L.

Lützen, L., *De priorum scriptorum argenteæ, quæ dicitur, latinitatis studiis scholasticis*. I. Eschwege, Friedr.-Wilhelmschule, Progr. (37 l.)

Pauly's Real-Encyclopädie d. klass. Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitg hrsg. v. G. Wissowa. 11. Halbband: Ephoros—Eutychos. Stuttgart, Metzler. 15 M.

Pausaniæ Græciæ descriptio. Ed., græca emendavit, app. criticum adiecit H. Hitzig. *Commentarium germanice scriptum cum tabulis topographicis et numismatis addiderunt* H. Hitzig et H. Bluemner. Vol. III. pars prior: lib. 8: Arcadica, lib. 9: Bæotica. Lipsiæ, Reisland. (8-r. 524 l., 3 tábla.) 20 M.

Petronius, *Cena Trimalchionis*. Translated and edited with introduction, notes etc. by J. Rian. W. Scott, 1906. (8-r. XLII, 284 l.) 3 Sh. 6 p.

Philios, D., 'Ελευσίς: μυστήρια ἐρεῖπια καὶ μυσσείον αὐτῆς. Athén, Sakellarios. (8-r. 126 l. 1 tábla.) 2:50 dr.

Philodemi περὶ οἰκονομίας qui dicitur libellus, ed. Chr. Jensen. Leipzig, Teubner. (8-r. XXXIV, 106 l. 2 táblával.) 2:40 M.

Platonis opera. *Recogn. brevique adnotatione critica instruxit* J. Burnet. Tom. V. *Tetralogiam IX definitiones et spuria continens*. (*Script. Class. Bibl. Oxon.*) Oxford, Clarendon Press. (8-r. X, 598 l.) 7 Sh.

Porphyrii sententiæ ad intelligibilia ducentes, præfatus rec. B. Mommert. (*Bibl. Script. Gr. et Rom. Teub.*) Leipzig, Teubner. (8-r. XXXIII, 56 l. 1 képpel.) 1:40 M.

Pradel, F., *Griechische u. süditalienische Gebete, Beschwörungen u. Recepte des Mittelalters*. (*Religionsgeschichtl. Versuche u. Vorarbeiten*. Bd III. Heft 3.) Giessen, Topelmann. (8-r. VIII, 253—404.)

Preller, Fr. d. J., *Briefe und Studien aus Griechenland*. Hrsg. v. E. Boden. Vorrede von P. Herrmann. Dresden, Boden. (4-r. 34 l. 13 tábla.) 6:50 M.

Quintiliani (M. Fabi) *institutionis oratoriæ libri XII* ed. L. Rademacher. Pars prior libros I—VI continens. (*Bibl. Script. Gr. et Rom. Teubn.*) Leipzig, Teubner. (8-r. XIV, 360 l.) 3 M.

Rabenhorst, M., *Der ältere Plinius als Epitomator des Verrius Flaccus*. Eine Quellenanalyse des 7. Buches der Naturgeschichte. Berlin, Reimer. (8-r. VI, 132 l.) 3 M.

Rankin, E. M., *The Role of the Μάγιστοι in the life of the Ancient Greeks*. Chicago Univ. Press. (8-r. VI, 92 l.)

Regling, K., Terina. Progr. z. Winkelmannsfeste der Archäol. Gesellschaft zu Berlin. Berlin, Reimer. (8-r. 81 és 4 l. 3 táblával és 2 kép-pel.) 12 M.

Reick, K., Der Optativ bei Polybios u. Philo von Alexandria. Leipzig, Fock. (8-r. XII, 197 l.) 3-50 M.

Reis, P., Studia Tulliana ad «oratorem» pertinentia. Strassburg, Trübner. (8-r. 101 l.) 3 M.

Richards, H., Notes on Xenophon and others. London, Grant Richards. (8-r. XII, 358 l.) 6 sh.

Ruggiero, E. de, Dizionario epigrafico di antichità Romane. Fasc. 94/95: Curator publicæ—Dacia. Roma, Pasqualucci. (8-r. 1377 1450. l.)

Schjott, P. O., Studien zur alten Geschichte. II. Die Athenische Aristokratie. Christiania, Dybwald. (8-r. 29 l.) 1 M.

Schmidt, Henry, Veteres philosophi quomodo judicaverunt de precibus. (*Religionsgeschichtl. Versuche u. Vorarbeiten*. Bd. IV. Heft 1.) Gies-sen, Topelmann. (8-r. 74 l.)

Schneider, R., Geschütze auf handschriftlichen Bildern. Metz, Scriba. (N. 8-r. 72 l. 5 tábla.)

Schulz, O. Th., Das Kaiserhaus der Antonine u. der letzte Historiker Rons nebst einer Beigabe «Das Geschichtswerk des Anonymus». Leipzig, Teubner. (8-r. XI, 274 l.) 8 M.

Scriptores Originum Constantinopolitanarum, recensuit Th. Preger. Fasc. alter PS. — Codini origines continens (*Bibl. Script. Gr. et Rom. Teub.*). Leipzig, Teubner. (8-r. XXVI, 135—376 l. 6 M.

Seignobos, Ch., History of Ancient Civilization. London, Fisher Unwin. (8-r. XVI, 372 l.) 5 s.

Seneca. Étude sur les Métaphores et les comparaisons dans les œuvres en prose de Sénèque le Philosophe par D. Steyns. (*Univ. de Gand: Recueil de Travaux* publiés par la Faculté de Philosophie et Lettres. Fasc. 33.) Gand, Kuylsteke, 1906. (8-r. 166 l.) 4 Fr.

Seta, A. della, La Genesi dello Scorcio nell' Arte Greca. Roma, Reale Accademia dei Lincei. (8-r. 124 l. 15 tábla.)

Seymour, Th. D., Life in the Homeric Age. New-York, Macmillan Co. (8-r. XVI, 704 l. térképpel, 5 táblával és 37 képpel.) 17 sh.

Sjögren, H., Zum Gebrauch des Futurums im Altlateinischen. Upsala, Akadem. Buchhandlung, 1906. (8-r. VII, 243 l.) 4-50 M.

Sophokles. The Ajax of S. with a commentary abridged from the larger edition of R. Jebb by A. C. Pearson. Cambridge, Univ. Press. (8-r. XCVIII, 208 l.) 4 sh.

Sophokles erklärt von F. W. Schneidewin u. A. Nauck. *Philoktetes*. 10. Aufl. besorgt von L. Rademacher. Berlin, Weidmann. (8-r. IV, 154 l.) 1-80 M.

Staïs, V., Guide illustré du Musée national d'Athènes. Marbres et bronzes. Athènes, Beck et Barth. (8-r. XVI, 322 l. képekkel.) 5 M.

Steinwerder, Th., Die Marschordnung des römischen Heeres zur Zeit der Manipularstellg. Danzig, Kafemann. (8-r. 43 l. képekkel, 51 táblával.) 80 pf.

Strong, Mrs A., Roman Sculpture from Augustus to Constantine. London, Duckworth and Co. (8-r. XVI, 408 l.) 10 sh.

Studniczka, F., Kalamis. Ein Beitrag zur griech. Kunstgeschichte. Leipzig, Teubner. (Lex. 8-r. 104 l. 19 szöveggéppel és 13 táblával.) 7-20 M.

Szántó, E., Ausgewählte Abhandlungen. Tübingen, Mohr, 1906. (8-r. XXIV, 419 l.) 9 M.

Torbiörnson, T., Die vergleichende Sprachwissenschaft in ihrem Werte für die allg. Bildung u. den Unterricht. Leipzig, Haberland. (8-r. III, 56 l.) 1-50 M.

Tschauschner, C., Legionare Kriegsvexillationen von Claudius bis Hadrian. Breslau, diss. (8-r. 60 l.)

Tucker, T. G., Life in Ancient Athens. The social and public life of a Classical Athenian from day to day. London, Macmillan and Co. (8-r. XIII, 212 l. 85 kép, 2 térkép.) 5 sh.

Usener, H., Vorträge und Aufsätze. Leipzig, Teubner. (8-r. V, 259 l. arezképpel.) 5 M.

Vahlen, J., opuscula academica. I. Proœmia indicibus lectionum præmissa I-XXXIII. Leipzig, Teubner. (8-r. XI, 511 l.) 12 M.

Vergilius. Appendix Vergiliana sive Carmina minora Vergilio adtributa recogn. et adnot. critica instr. R. Ellis. (*Script. Bibl. Oxon.*) Oxford, Clarendon Press. (8-r. XVI, 126 l.) 3 sh. 6 p.

Virgil. Georgicon lib. I. II. III. IV. ed. by S. E. Winbolt (*Blackie's Latin Texts*.) London, Blackie and Son. (8-r. XVI, 18; XVI, 19-36; XVI, 37-56; XVI, 57-75. l.) Egyenként 6 p.

Volquardsen, Chr., Rom im Übergange von der Republik zur Monarchie u. Cicero als politischer Charakter. Kiel, Lipsius und Tischer. (8-r. 26 l.) 60 pf.

Vürtheim, J., De Aiæis origine cultu patria. Accedunt commentationes tres de Amazonibus, de Carneis, de Telegonia. Leiden, Siythoff. (8-r. V, 228 l.) 6-50 M.

Wageningen, J. van, Scænica Romana. Groningen, Noordhoff. (8-r. IV, 67 l.) 1 60 M.

Wageningen, J. van, Album Terentianum picturas continens ex imagine phototypa Lugdunensi Terentii codd. Ambrosiani H 75 et Parisini 7899 sumptas et lithographice expressas. Groningen, Noordhoff. (N. 4-r. CXXXVIII l.) 6 M.

Weber, W., Untersuchungen zur Gesch. des Kaisers Hadrianus. Leipzig, Teubner. (8-r. VIII, 288 l. 8 képpel.) 8 M.

Weerd, H. van de, Étude historique sur trois légions du Bas-Danube. (V. Macedonica, XI. Claudia, I. Italica), suivie d'un aperçu général sur l'armée romaine de la province de Mésie inférieure sous le haut-empire. Louvain-Paris. (410 l.)

Weissenfels, O., Aristoteles' Lehre vom Staat. (Hoffmann's Gymn. Bibl. 40. H.) Gütersloh, Bertelsmann, 1906. (8-r. 88 l.) 1-20 M.

Wendland, P., Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum u. Christentum. (Hbuch zum Neuen Testament, III, 1, 2.) Tübingen, Mohr. (8-r. 96 l.) 1-80 M.

Wilamowitz-Moellendorf, U., Die Hymnen des Proklos und Synesios. Berlin, Reimer. (8-r. 24 l.) 1 M.

Williams, A. L., The Epistles of Paul the Apostle to the Colossians and to Philemon (Cambridge Greek Testament for Schools and Colleges). Cambridge, Univ. Press. (8-r. LXXIV. 208 l.) 3 Sh.

Winter, F., Die Kämme aller Zeiten von der Steinzeit bis zur Gegenwart. Leipzig, Degener. (12 l. 84 tábla.) 40 M.

Winter, G., De mimis Oxyrhynchiis. Lipsiæ, Diss. 1906. (8-r. 63 l.)

Wundt, M., Der Intellektualismus in der griech. Ethik. Leipzig, Engelmann. (8-r. V, 104 l.) 4-80 M.

Xenophon, Hellenica. Text by C. Marchant, notes by E. Underhill. Oxford, Univ. Press, 1906. 7 Sh. 6 p.

Zehetmayer, J., Leichenverbrennung und Leichenbestattung im alten Hellas, nebst den verschiedenen Formen der Gräber. Leipzig, Seeman. (8-r. VII, 196 l.) 5 M.

Ziegler, K., Die Überlieferungsgeschichte der vergleichenden Lebensbeschreibungen Plutarchs. Leipzig, Teubner. (8-r. VIII, 208 l. 1 táblával.) 6 M.

ARANY JÁNOS MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE.

Arany kedvvel és valódi hivatással foglalkozott a magyar irodalomtörténettel is. Elégge bizonyítják ezt Gyöngyösiről, Orczyról, Gvadányiról, Szabó Dávidról és Rádayról rajzolt írói arcképei. A forráskutatási módszerességre például szolgálhat *Zrínyi és Tasso* című tanulmánya. Azok, a kik nagykőrösi tanári működését részletesebben ismertették, azt is emlékezetben hagyták, hogy tanítványai számára rövid irodalomtörténetet dolgozott ki, mely előadásaihoz alapul s tanítványainak vezérfonalul szolgált. Benkó Imre [*Arany János tanársága Nagy-Kőrösön* (Nagy-Kőrös 1897.) 151. l.] szerint ennek eredeti kéziratát Arany Szilágyi Sándornak ajándékozta, a mikor az tőle, mint a tanárságban utóda, az irodalomtörténet tanítását átvette. Az egész kézirat 54 lapra terjedt s Szilágyi maga közölte belőle a *Nemzet*-ben a Petőfiről és Tompáról szóló részt. Ugyancsak Benkó írja, hogy Arany több tanítványánál megvan e kézirat másolata s egy ilyen másolatból közli a 27., 39. és 40. §-t, Kisfaludy Károly életrajzát, a «Dramai költészet» bevezetését vagy «Tájékozás»-át és Kisfaludy Károly drámái rövid ismertetését. E szerint az egész eredeti kézirat Szilágyi birtokában volt, de ebből halála után hagyatékában csak egy kis rész (14 oldal) volt található s ez könyvtárából a budapesti egyetem könyvtárába került. Most kiadjuk a fennmaradt részt, a följújtás irodalmának történetét. Kíváncsok volna, ha akár az eredeti kézirat lappangó többi részéből, akár ennek híján annak másolatából kiegészítenék közlésünket. Azt hisszük, nem szükséges ezt a nagy költőnk iránt érzett kegyelettel megokolni, ez az irodalomtörténeti vázlat rövid megjegyzéseivel talán jobban jellemzi íróinkat s műveiket, mint egyik-másik irodalomtörténet hosszadalmas, körülíró, de keveset mondó fejtegetéseiben.

* * *

Magyar irodalomtörténet.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Legujabb kor.

1. §. Áttekintés.

A magyar irodalom történet *Legujabb kora* 1772-ben, Bessenyei György és társai fölléptével kezdődik és terjed a forradalomig, 1848. Az azóta lefolyt néhány év, a napi irodalom, melyben élünk, még nem nyújt a történetírónak biztos tájékozást.

Ez egész kort, részint könnyebb áttekintése kedviért, részint, mert a dolog természete úgy kívánja, két időszakra osztjuk:

I. Időszak: Bessenyei fölléptétől — 1772 — a nyelvújítási forrongásig — körülbelül 1811. — Ez az *előkészítő* időszak.

II. Időszak: A nyelvújítási vitáktól a forradalomig — 1811—48. Ez a *virágzási* időszak.

Első időszak.

2. §. Az irodalom újraéledése.

Azon szomorú hanyatlás után, melyet irodalmunk a XVIII-k század elejétől fogva mutat, 1772-ben kezdett újabb élénkség, újabb mozgalom keletkezni abban. Ugyanis, felállítván Mária Terézia (1760) Bécsben a magyar kir. testőrző sereget: ez által számos ifjunak alkalmat szolgáltatott oly nevelést nyerhetni, melyet azelőtt csak a főurak fiai, s azok is csak külföldön nyerhettek. Ezen ifjak Bécsben megismerkedtek a német, de főleg a divatos francia nyelvvel s irodalommal, a fő rendek és udvar finom szokásaival: egy szóval, európai műveltségre tehettek szert. Bécsben akkor még a német irodalom a francziának zsarnoksága alatt nyögött. Az előkelők saját nyelvöket megvetve, francziául társalkodtak, olvastak, a német irodalmat lenézték, noha már künn a birodalomban *Wieland*, *Klopstock*, *Lessing* annak igen szép lendületet adának. Ellenben a francia irodalom, mely XIV. Lajos alatt már virágzása tetőpontját érte el, divat olvasmány lön: *Corneille*, *Racine*, *Boileau*, *Voltaire* stb. munkái forogtak közkezen. — Ily körülmények közt testőr ifjaink önművelése, francia irányban, szerencsésen haladt; de egyszersmind a magyar irodalom szegénysége, a francziával összehasonlítva, fölgerjeszté hazafiúi fájdalomkat s eltökélék annak gazdagítását kitelhetőleg munkába venni. *Bessenyei György* volt az első irányadó és útmutató: példája, buzdításai gyűjták lángra testőrtársait, kik közt *Bárácz*i, *Barcsai* s jóval utóbb *Kisfaludy Sándor* a legnevezetesebbek. — Nem sokára bent a hazában is örvendetes mozgalom támadt az irodalom terén, kivált a *költészetben*, melyet aztán a próza is követett; úgyhogy az 1772-től 1794-ig terjedt időköz irodalmunkat már szép virágzásban tűnteti föl.

3. §. A nyelv ügye.

Az ekkint egyesek buzgósága és lelkesedése által új életre kelt irodalmi munkásságot méginkább ébresztette azon élénk visszahatás, mely a nemzetben II. József rendeletei folytán keletkezett. Ugyanis, e lángeszű fejedelem, részint azért, mert visszaának tartotta, hogy Magyarországon a közügyek a holt *latin* nyelven folynak, részint és főleg azért, mert örökös tartományait egy közös igazgatási nyelv által akarta a «birodalmi egységbe» olvasztani: 1784-ben oly rendeletet bocsátott ki, hogy hivatalos nyelvül Magyarországra is a *német* hozassék be, s e rendelet, fokozatosan, 3 év alatt teljesebbébe vétessék. A vármegyék hiába tették panaszos felterjesztéseiket, valamint József császár egyéb reformjai, úgy e lépés ellen is: a rendelet érvényben maradt, mind addig, míg József, látván a nemzet ingerültségét, halála

előtt kevéssel, 1790-ben egyéb ujításaival azt is visszavonta. De a nemzetben fölébredt a nyelve iránti féltékenység, s át kezdte látni, hogy eddig mily bűnösen elhanyagolta azt, helyette a latint használván közdolgozokban. Azért is az 1790-diki hires országgyűlés, mely az alkotmány biztosítását vette munkába, a nyelv ügyében is intézkedett. Nem látta ugyan még érettnak az időt, sem a magyar nyelvet eléggé kifejlettnak arra, hogy rögtön hivatalos nyelvvé emeltessék: de megtette e célra az első lépést. Törvényt hozott, hogy a magyar nyelv elemei minden nyilvános iskolában — az akadémiákban s egyetemen pedig a magyar tiszti-írásmód is — taníttassanak; hogy a hatóságok jegyzőkönyvei, levelezései magyarul folyjanak; mindenek előtt pedig óvatst tett az ellen, hogy a nemzetre valaha idegen nyelv tukmáltassék. E mellett országos választmányt nevezett ki, mely a nevelés, s az indítványozott «magyar tudós társaság» ügyét rendszeresen kioldozza. Az 1805-dik évi országgyűlés még kiebb terjeszté a magyar nyelv hivatali használatának körét.

4. §. Irodalmi társulatok. Első rendes szintársaság.

Mindjárt az irodalom ébredésekor érezték jobbaink, hogy a magyar nyelv kimivelése egyesek által nem haladhat oly biztosan, mint egy testület tekintélye alatt: ennélfogva már Bessenyei foglalkozott egy «magyar tudós társaság» eszméjével s annak felállítását sürgette (1781) «Jámor szándék» című munkájában, mely ugyan akkor nem jelenhetett meg. Révai Miklós magának József császárnak nyújtott be (1784) egy hasonló tervet, de arra semmi válasz nem jött; később, 1790-ben, nemcsak Bessenyei említett munkáját kiadta, hanem e tárgyban maga is adott be az országgyűlésnek egy sürgető iratot; s az országgyűlés, annak megvizsgálását, s a terv megállapítását választmányra bízta. Azonban a bekövetkezett harcok miatt a tudós társaság kérdése még néhány évtizedig háttérbe szorult. De már akkor is keletkeztek az ország különböző részein kisebb *nyelv-mivelő társulatok*; milyen volt (1790) a Kis János által létre hozott *soproni társaság* és pár évvel utóbb, Aranka György buzgólkodása folytán az *Erdélyi nyelv-mivelő társaság*.

Ugyancsak az 1790-ki budai országgyűlés idejére esik az *első rendes magyar szintársulat megalakulása*. Midőn t. i. az ország rendei a felállítandó tudós társaság fölött vitatkoznának, többen azon véleményt fejezték ki, hogy a magyar nyelv mivélését egy ily társaságnál jobban elősegélné a nemzeti játékszin. Nehány lelkes ifju kapva kapott e szón, s *Kelemen László* vezérlete alatt rögtön egy színész társaság állott össze, mely *első* előadását Budán, a német szinpadon még azon évben meg is tartotta (1790, oct. 25); de a pesti és budai német színházak bérlője, gróf Unwerth, annyi akadályt gördíte a keletkező magyar színészet utjába, hogy, daczára gr. *Ráday Pál* és *Kazinczy Ferencz* buzgó közbejárásának, — a lelkes társaság csak két év mulva folytat-hatá ismét előadásait, Pesten. Ugyanekkor már Erdélyben is alakult egy szintársulat; s minden akadályok mellett oly szerencsésen haladt a magyar színészet ügye, hogy már 1795-ben több mint harmadfél száz szindarabbal rendelkezhetett, melyeket részint jelesb íróink, részint magok a színészek írtak és fordítottak.

És itt lesz még helyén, megemlékezni nemzeti kincsünkről, a *Museumról*, melynek alapját gr. *Széchenyi Ferencz*, István atyja, tette le, 1802-ben, az által, hogy gazdag könyvtárát, régiség- s ritkaság gyűjteményét nagylelkűen a hazának ajándékozta.

5. §. Folyóiratok.

A műveltség terjedésének s a nyelv csinosulásának hatályos eszközei az ugynevezett *időszaki* vagy *folyóiratok*, melyek t. i. bizonyos időhöz kötve jelennek meg. Effélék keletkezése nálunk szinte az irodalmi újjászületés ezen korszakába esik. *Legelső hirlap* volt a *Magyar hirmondó*, melyet Ráth Mátyás indított meg Pozsonyban, 1780; s melyet aztán más hasonló vállalatok követtek, — mint péld. a «Hadi és más nevezetes történetek» (1789) című, Görög és Kerekes által szerkesztett hirlap. De ezen, inkább csak politikai híreket tartalmazó, újságoknál a nyelv művelésére többet tettek a *szépirodalmi folyóiratok*; mint a *Magyar Múza* (1787) Szacs vay Sándor szerkesztése alatt; a kassai *Magyar Museum*, melyet három jeles írónk: Kazinczy, Baróti-Szabó, és Bacsányi szerkesztettek 1788-tól kezdve; továbbá Péczeli: *Mindenes gyűjteménye* (1789); Kazinczy: *Orpheusa* (1790); Sándor István: *Sokféléje* (1791); Pánczél: *Új Magyar Műsája* (1793); végre Kármán: *Urániaja* (1794). — Ennyi folyóirat támadása, oly rövid időköz alatt, tanúskodik azon nemes buzgalomról, melylyel írónk a nyelv és nemzetiség ügyét felkarolták.

6. §. A műpróza fejlődése.

A magyar prózaírás, mely Faludi óta ismét áradozó pongyolaságba süllyedt, csak lassan kezdte emelkedni. *Bároczy Sándor*, a fönt-említett testőrök egyike, volt az első, ki a prózának szabatosabb formát igyekezett adni, eltérvén a nagy többség gondatlan írmódjától. Bároczy nem volt eredeti író, csupán fordító; de fordításai, az akkori viszonyokhoz mérve, oly jelesek valának, hogy egy Kazinczy őt választotta magának követendő példányúl a jó magyar prózában. Leginkább franczia műveket fordított, melyek közt legkitűnőbbek Marmontel *Erkölcsei meséi*. Ugyancsak francziából fordított egy *Kasszándra* című 7 kötetes regényt, mely a magyar szépnemnek sokáig kedvencz olvasmánya lőn, — s németből az *Erkölcsei Leveleket*. — Bároczyt a műprózában Kazinczy követte, de a tanítvány messze feljűlmulta mesterét. Róla alább fogunk szólni. — Kazinczyval, mint prózaíró, ellenkező irányban indult egy ifjú tehetség, a szellemdús *Kármán József*, az *Uránia* szerkesztője. Kazinczy ugyan is, a nyelv csinosítása tekintetéből, hogy a köznapi beszéd-től eltérjen, nemcsak megtúrta, de néha keresve kereste a *nem-magyaros* szólásmódokat, fordulatokat: ellenben Kármán magából a nyelv szelleméből igyekezett a stil bájjait kifejteni. De keveset irhatott: korán elhalt a sokat ígérő ifju. Munkái közt: *Fanni hagyományai* cím alatt egy szenvedő hölgy naplója is olvasható, feltűnőleg csinos prózában. — A költői próza megalapítójának id. Péczeli Józsefet tekinthetjük, ki *Jung éjtszakáit* hatályos nyelven fordította. — *Pár eredeti* regényírónk is volt már ez időszakban: de ezek a prózaírányban nem sok izlést tanusítottak. *Mészáros Ignác*: «*Kártigám*» című

hires regénye (1772), egyéb fogyatkozásait nem tekintve, a prózát sem igen vitte elébb. — *Dugonics András*, legtermékenyebb regényírónk a múlt században, a népi közmondások beszövése által sajátos prózát teremt magának, mely elég körmönfont magyaros ugyan, de izlés nélküli, sok helyett pedig épen aljas.

7. §. Nyelvtani irodalom.

A magyar nyelv melvélésének szükséges volta életkérdésül ismertvén el: találkoztak írók, kik nem elégedtek meg többé azzal, hogy a nyelv szabályait, iskolai használatra, összeszedjék és csupán az ifjuság számára írják nyelvtanaikat; hanem mélyebben kezdtek bocsátkozni a philológiába, hogy a magyar nyelv természetét, szellemét, más nyelvekkel rokonságát kinyomozzák. Ily értelemben vett nyelvészeink közül a jelesebbek: *Gyarmathi Sámuel*, ki, pater *Sajnovics* után, a finn rokonságot első vitatta köztünk; — *Beregszászi Pál*, ki a magyart a keleti nyelvekkel hasonlítja össze. — Ugyancsak a múlt század vége felé (1795) Debreczenben, több tudós által készítve, jelent meg egy nagy magyar nyelvtan, mely *debreczeni grammatika* név alatt ismeretes. E nyelvtannak fő hibája az, hogy a nyelv történeti fejlődését mellőzve, csupán az élő nyelvre támaszkodik s hol a gyakorlat nem képes útba igazítani, ott bizonytalan, ingadozó. Így, például, az *ik*-es és *ik*-telen íge hajlítás közt nem tud különbséget tenni, a szenvedőt a közép formával összezavarja; mind egy neki: *látatom* vagy *látódom*; *látódjék*, vagy *látódjön*. — *Versegghi Ferencz* még tovább ment. *Tiszta Magyarság* című munkájában az egész *ik*-es hajlítást megtagadta magyarnak lenni, az ilyeneket: *eszem*, *iszom* tótos beszédnek állítja s helyettök ezt kívánta elfogadtatni: *eszek*, *iszok*. — Versegghi ellenében az *ik*-es hajlítás törvényességét és sok más alapelveit a magyar nyelvnek diadalmasan megmutatta *Révai Miklós*: «*Elaboratio Grammatica Hungarica*» című híres nagy nyelvtanában (1806), s ama *nyelvtani harcokban*, melyek ez idő tájt közte és Versegghi közt folytak; s melyekben a Révai pártján három álnévű tanítványa egy-egy egész könyvet írt Versegghi ellen, nem minden mocskolódás nélkül.

8. §. A tudományos irodalom főbb vonásai.

Nem célunk itten minden, ez időszakban magyarul megjelent, munkát elsorolni: oly örömdetes szaporodásnak indult azok száma, hogy csak névszerinti megemlétesők is hosszúra terjedne. Csupán azokra leszünk tekintettel, melyek a maguk korában nagy hatást gyakoroltak, s huzamosb ideig fenttarthatták becsöket a magyar közönség előtt. Ilyenek

A *hittanban és erkölcstanban*: *Tóth Ferencz* pápai tanár theologiai munkái és *Sárvári Pál* debreczeni professor «*Morális Filozófiája*» (1802). A *természettudományban*: Dr. *Földi János* állattana, Linné szerint (1801); és a «*Magyar Fűvészkönyv*», melyet *Diószegi Sámuel*, debreczeni predikátor és *Fazekas Mihály* főhadnagy, hasonlóul a Linné rendszerében dolgoztak, s a magyar fűvészi terminológiának, úgy szólva, teremtfői lettek. E jeles fűvészkönyv félszázadon keresztül csaknem egyedüli segédeszköze volt a botanikát magyarul megtanulni

akaróknak. — A *mathesisben* prof. *Dugonics András* törte meg az útát «Tudákosság» című munkájával (1784), melyben a kellő műszavakat magyarul igyekezett kitenni, sokszor szerencsésen, de többnyire visszatetsző ujtással. A *historiában*: *Világtörténeti* munkát gr. *Gvadányi József* irt, különböző forrásokból (1796—802); de csak 6 kötetig vihette; halála után *Kis János* a költő folytatta azt. — *Mindszenti Sámuel* komáromi predikátor L'Advocat világtörténeti Lexiconát dolgozta ki magyarul, 6 kötetben (1795). — *Budai Ézsaiás*, debreczeni tanár (később lelkész és superint.) «Közönséges Historiát» adott ki (1800—5), s ugyan ő irodalom-történeti jó munkát is nyújtott a «Régi tudós Világ Historiájában.» (1805). — Különösen *Magyarország* történetét tárgyzó jelesb munkák: *Budai Ézsaiás*: «Magyarország Historiája» (1805—12) és bátyja, *Ferencz*, szováti ref. lelkész igen becses «Polgári Lexicon» (1804), mindenik 3 kötetben. *Virág Benedek*: «Magyar Századok» (I. kötet: 1808. II. kötet 1816) című munkájában jelesen tárgyalja a magyar történet régibb századait. — *Magyarország földleírását* (1799) prof. *Vályi András* dolgozta ki szótár alakú 3 kötetes művében; Magyarország megyéiről derék *földképeket* adtak *Görög* és *Kerekes*, a «Hadi történetek» című hirlap szerkesztői. Végre az egész földről hasznos «*Oskolai Atlas*» jelent meg (1800) Debreczenben, prof. Budai felügyelése alatt.

9. §. Költészet.

A nemzeti és irodalmi ébredés ez időszak elején is, mint rendszeren, először a *költészetben* nyilatkozott. Lelkes testőreink a francia, úgy nevezett *klasszikai*, költészet csínja által elbájolva, tárgyban és formában követni kezdék a jeles példányokat. A régi magyar költőknél divatos négy rimű versszakot, francia példára, könnyű kétsoros alexandrinnal válták fel; a dráma, tanköltemény, epistola lón a kedvencz forma, melyben legörömbösebb dolgoztak: *Bessenyei* lépett föl először *drámáival* (1772) úgy később a többiek; — itthon a hazában is hozzájuk csatlakoztak a rokon elemek: s ily módon állt elé költészetünk[ben] az ugy nevezett *francia iskola*.

De már ekkor a hon határai közt is készült egy mozgalom, mely egész más irányt adandó vala a magyar költészetnek. Néhány szerzetes férfiú, a *régi* klasszikai irodalom által föllekesítve *mértékes* versek: ódák, elégiák stb. írására ösztönöztetett, mire az előtt csak gyér példa vala költészetünkben. *Rájinis* volt az első, ki megkezdé a munkát, de *Baróti Szabó*, a ki föllépett. (1777). Még *Révai* csatlakozott ez irányhoz, s e háromtól veszi kezdetét a *latin*, vagy *klasszikai iskola*.

Azonban a versírók nagy része, mintha tudomást sem venne ez újításokról, békén haladt a megszokott ösvényen, melyet Gyöngyösi nyitva hagyott. Terjedelmes, bőbeszédű eposzokat zenge, négy rimű strophákban; alkalmazta magát a közönség fejletlen ízléséhez, s Gyöngyösit, ha erényeiben utól nem érte, hibáiban meghaladta. *Dugonics* lépett fel közülök először (1774). Ez volt az úgynevezett *népíesek*, vagy helyesben: *népszerűek iskolája*.

Végre egy negyedik irány is kezdé mutatkozni. Fínom ízlésű emberek, egy részről a régi *klasszikai* költészet bájának is hódolva,

de más részt az új, — különösen *német* — poësis szépségeitől is meghatva: míg amannak áldozni meg nem szűntek, ennek követésére is felbuzdulának. Külöleg ez irány a *rímes versek mértékre* (jambus, trochæus stb.) *szedésében* nyilvánult. *Ráday* tette az első kísérletet. — Ezek mintegy úttörői voltak azon új iskolának, melyben Kisfaludy K., Vörösmarty stb. ragyog: nevök tehát az *új iskola előzői*.

10. §. A franczia iskola.

A franczia iskola kezdője, ki annak egyszersmind fejéül tekintetű, *Bessenyei György*. Fia egy szabolcsi nemes családnak, oly hanyag nevelésben részesült, hogy midőn 19 éves korában a testőrseregbe lépett, arczipirulva kellett érzenie roppant elmaradását. E szegény érzete őt tanulásra ösztönzé; s 11 évi erőfeszítés, folytonos munka által annyira vitte, hogy nemcsak az újabb művelt nyelveket sajátítá el, hanem a tudományokban is, főleg a historia- s bölcsészetben alapos jártasságot szerzett; úgyhogy írói föllépésekor egyike volt már honunk legszellemdúsabb és kiképzettebb tudósainak. — Föllépése 1772-ben történt, *Agis* című szomorújátékával, melyet nem sokára *Illyyadi László*, *Buda* tragédiái, *Philosophus* vígjátéka és egyéb költeményei — ezek közt az angol Pope után dolgozott *Ember próbája* című tanköltemény — s néhány *prózai* munkája követtek. — Bessenyei maga körébe vonta a vele rokon szellemű költőket, s munkáikat ily című könyvben kezdé kiadni: *Bessenyei György társasága* (1777). — Költeményeit a bölcsészai hajlam, a reflexio, jellemzi; drámái szerkezetén meglátszik, hogy oly időben irattak, mikor még nem volt magyar színpad. — Irodalmi szereplése 1772—80 közé esik; azontúl, biharmegyei jószágára vonulva, folyvást dolgozott ugyan költői, bölcsészai és történeti műveket, de semmit ki nem adott.

Barcsay Ábrahám, testőr társa Besenyeinek, később ezredes a lovasságnál, a «Bessenyei társaságában» adta ki első költeményeit; azután pedig (1789) Révai bocsáta közre azokból egy nagyobb csomót. Versei leginkább könnyű, kedélyes *epistolákból* állanak, melyeket barátjaihoz írogatott.

B. Orczy Lőrincz, tábornok s abauji főispán, nem tartozott ugyan a testőrök közé, de azért a franczia iskolához számítjuk, részint költeményei jelleménél fogva, részint mivel barátsága és buzdításai által serkentőleg hatott ezen iskola embereire. Orczy már hajlott korban volt, midőn ezek fölléptek: ő azelőtt régen írogatott verseket, de ki nem adta, csak jóval később (1787—9) jelentek azok meg Révai által: *Költeményes Holmi* cím alatt. Józan, vidám életbölcseesség teszi alapját költeményeinek: dicséri a mezei életet, a meglegedést; korholja a hibát, a fényűzést, hiúságot; részt vesz a köznép szenvedéseiben, és mindennek fölött szívvel lélekkel magyar.

11. §. A franczia iskola. Folytatás.

Barcsay személyes barátsága által ösztönözve lépett föl *Anyos Pál*, az ifju paulinus szerzetes. Az eltévesztett életpálya miatti gyötrellem, mely végre is (28 éves korában) sirba vitte, *elegia-költővé* tette Anyost; csak a barátság enyhíté némileg fájdalmait. Innen költeményei

e két fajra oszlanak: *elegiák* és *epistolák*. Egy pár *dalában* a népi schemát is sikerrel alkalmazta. Munkái nem jelentek meg összesen; — csak halála után (1798) adott ki azokból Bacsányi egy nagyobb — de hiányos — gyűjteményt.

Gr. *Teleki József*, ugcsoi főispán, azon szép *elégijával* vonta magára a közfigyelmet (1779), melyben huga Teleki Eszter halálát kesergi; — gr. *Teleki Ádám* pedig még előbb (1773) Corneille «Cid» című drámájának jeles fordításával, alexandrinokban.

A francia iskola *újabb nemzedékének* mintegy központja, irányadója *Péczei József*, komáromi predikátor, lón: ki néhány eredeti, de többnyire fordított munkái által nagyon elhíresedett. Verseiben írott *Meséi* (1788) részint eredetiek, részint æsopusi tartalmuak, s könnyű, kellemes elbeszélő modoruk miatt nagy tetszésben részesültek. Fordításai közül jelesebbek: a *Henriás* (1786 és 92), hősköltemény Voltaire után; *Zair*, *Merop*, *Tánkréd*, *Alzir*, szomorújátékok ugyanazon francia szerzőtől; végre *Yung éjtszakái*, angol költő műve, de francziából fordítva.

Többi hivei is ezen iskolának leginkább francia művek fordítására adták magokat, de nem nagy szerencsével.

12. §. A latin iskola.

Erdősi Jánosnak XVI-dik századbéli kísérlete, a magyar verseket klasszikai mértékre szabni, a XVIII-dik század derekáig gyér követőkre talált. A múlt század közepe táján azonban már voltak egyesek, mint gr. Ráday Gedeon és Szilágyi Sámuel superintendens, kik írószobájok rejtekében latin mértékkel foglalkoztak, de közre nem bocsátván, működésök hatás nélkül maradt. — *Molnár János*, tudós kanonok, adta az első (bár gyarló) példát s a buzdítást: «Régi jeles Épületekről» irt munkájában. Buzdítására előbb *Rájniss* kezdett tervszerűen dolgozni, de őt a föllépésben nemcsak *Baróti Szabó*, hanem *Révai* is megelőzte. E három a latin iskola kezdője, feje.

Baróti Szabó Dávid, jezsuita és kassai tanár, 1777-ben adta ki «Új mértékre vett külömb verseit», melyek «hatlábú, alagyas és lantos verseket» tartalmaznak. Mai szempontból tekintve, alig egyebek azok prozódiai gyakorlatnál: de megjelenésök az akkori deákos közönségre nagy hatással volt, s a méltányló fogadtatás buzdítóan hatott Barótira. Nem sokára (1779—80), *Paraszi majorság* című tankölteménye (Vanière latin munkája után) még híresebbé tette nevét. — Verseit változtatva, kihagyva, újakkal pótolva még három kiadásban bocsátá közönség elé (1786—89—1802). — De legbecsesb dolgozata Virgil *Aeneise* lett, melynek fordítását agg korában végezte be, s melyhez az *Eklogák* is járultak. Érdemei a *nyelvre* nézve kétségtelenek, melyet új és ritkább szavakkal, fordulatokkal, gazdagított; noha más részről az is való, hogy magyarsága sokszor erőltetett.

Kőszegi *Rájniss* (tulajdonkép: Reinich) *József*, hasonlóul a jezsuita szerzet tagja — csak négy évvel utóbb Barótinál léphetett föl «Magyar Heliconra vezérő *Kalauzával*», melyben a magyar versszerzésnek «példáit és reguláit» adta. A *példák* saját versei, néhány óda s epigrammból állnak: és *eredeti* költeményei jóformán csak is ezekben határozódnak. De fordította ő is Virgilt: az *Eklogákat*,

Georgicont egészen, az *Aeneis*be belehalt. Dicsvágya, hogy Baróti által megelőztetett, keserű tollharczba keveré őt az utóbbival. Rájnis magyarsága nem oly erőltetett, mint a Barótié, de pongyolább is ennél.

Révay Miklós, kegyes rendű szerzetes, majd a magyar nyelvnek egyetemi tanára. — előbb egy füzet *elegiát* (1778), később (1789) *Elegyes verseit* adta ki, melyek szintén *elegiákból* és *énekekből* (= dalokból) állnak. Izlése tisztább, mint társaié, nyelve, verselése is jobb: mindazáltal az ő nevét nem középszerű költeményei, hanem nyelvészeti munkái tették s teszik halhatatlanná. Ő a rímest verset sem vetette meg egészen: költeményei közt újabb szabású s elég csinos *dalok* is találhatók.

13. §. Latin iskola. Virág.

E három úttörő, Baróti, Rájnis, Révai nyomdokain indult, de őket messze túlszárnyalta *Virág Benedek*, a «magyar Horász». Született ő a mult század közepén (1752) Nagy-Bajomban. A paulinus szerzetbe lépén, egy darabig sz. fehérvári tanárságot viselt, de később, részint betegeskedés miatt, részint hogy magát kizárólag az irodalomnak szentelhesse, letette a tanári hivatalt és Budára költözött, hol élte hátra levő idejét csöndes elvonúltságban és szegénységben tölté. (Még halt 1830). — Költeményei, melyek főként *odák* s *epistolákból* állnak, csak 1799-ben jelentek meg először összegyűjtve; de már az előtt egyes darabok *nemzeti ódái* közül, külön lapokra nyomtatva, bejárták és felvillanyozták a hazát. *Póltai munkáinak* második gyűjteményét néhány évvel halála előtt (1823) újra kiadta, de már akkor Berzsenyivel nem versenyezhetett. «Magyar Lantján» is, melyben a zsoldárok verses fordítását közlé (1826), meglátszott hanyatló korának erőtlensége. — De becses szolgálatot tön hazájának, már élte őszén, *Horász* minden munkáinak hű és szép fordítása által, melyek előbb részenként, aztán (a Levelek 1815, a Satirák 1820, az Odák 1824) teljesen is megjelentek. — Virág egyike első rangú költőinknek, ki nemcsak a nyelvet, a verselést vitte nagyobb tökélyre: hanem *főnség* iránti érzékkel is birt s azt többnyire hatályosan tudta kifejezni ódáiban.

A többi költők, kik még klasszikai formákban is dolgoztak, mint Kazinczy, Dayka stb. csak félig tartoznak a latin iskolához: róluk tehát az *új iskola előzői* közt leendő szó.

14. §. A népies irány.

A francia iskola költői főleg azon osztályára hatottak a közönségnek, mely maga is birt némi francziás műveltséggel; a latin iskolát azok méltányolták leginkább, kik a régi klasszikai irodalom avatottjai valának. A nagy többség sem egyik, sem másik irány szépségeit nem tudta felfogni; csak ízetlen újítást látott bennök, mely a nyelvet, a verselést kiforgatja eredeti bájaiból; — s még mindig Gyöngyösit tartá a nemzet legnagyobb költőjének. — E nagy többség izlésének hódolva lépett fel *Dugonics András*, kegyes rendű szerzetes 1774-ben *Trója veszedelme* című verselt munkájával s nem sokára azután *Ulysses Történeteivel*, négy rimű strophákban. — Nagyobb tetezést idézett elő nemzeti tárgyú *eredeti regényeivel*, melyek elsője, *Ételka* (1788) nevét

egyszerre országos hírűvé tette. Követték ezt többi regényei (Az arany pereczek, Jólánka, Cserei, A gyapjas vitézek, A szerezcsenek) s elbeszéléssel vegyített sajátosságos szindarabjai (Toldi Miklós, Etelka Kármánban, Bátor Mária, Kún László), melyek közül *Bátor Mária* igen soká fentartotta magát a színpadon. — Dugonicsnak kétségtelen érdemei vannak az olvasó közönség gyarapításában, a nemzeti érzés terjesztésében, sőt a nyelvújításban is; noha választékos ízlésűnek nem mondhatjuk.

Dugonicsnál még nagyobb költői hirben állt a mult század vége felé *Horváth Ádám*. E hírét leginkább *Hunniás* című eposának köszönhetette, melyben Hunyadi Jánost, szintén Gyöngyösi modorában, négy rímű versekben énekli meg (1787). Munkája gyarló; legnagyobb hibája az, hogy hiányzik benne a cselekvények *egysége*: Hunyadinak különböző, egy másból nem folyó tettei soroltatnak el, egész haláláig. Hogy mégis oly nagy tetszést aratott az eposz: az a tárgy érdeme leginkább. — Horváth sokkal később, már élte vége felé (1815) is irt egy hőskölteményt, a *Rudolfiást*, Habsburgi Rudolfról: de az még tökéletlenebb. — Költői beccsel csak néhány népdala bir, mint a *Vidulás* («De mit töröm fejemet») s egy pár szép éneke a mai énekes könyvünkben. («A nagy király jó...» «Szent egek, minden boldogok hajléki»).

Legkedvesebb költő a népiesek közt mindenesetre gróf *Gvadányi József* «magyar lovas generalis». Ő volt első nálunk, ki *comico-satiricus* műveket irt. *Peleskei Notáriusában* (1790) a külföldieskedő magyarokat gúnyolja ki. E nagy tetszéssel fogadott művét később folytatta is, így jött létre: *Peleskei Not. pokolba menetele* (1792) és *Pelesk. Not. elmékedései, betegsége, halála* (1796). — *Rontó Pálja* (1793) maig kedves népolvasmány, noha ez már vízenyősebb. «Az 1790-ki Országgyűlés leirása» szinte satiricus művei közé tartozik.

Még egy rakás eposzt lehetne megemlítnünk, melyeket a népies iskola emberei irtak. Ilyen a *Zrinyiász*, melyet Kónyi János őrmester Zrinyiből *elrontott*; A *Magyar gyász*, Etédi Mártontól, A *Máramarosi éhség*, Gáthitól, a *Pártos Jeruzsálem*, Vályi Nagytól stb.: de ezek csupán versebe szedett törtétiák; méltó feledség borítja őket.

Jobb ízléssel, bár szinte népszerű modorban dolgozott az úgynevezett debreczeni kör, melyhez Dr. *Földi János*, főhadnagy *Fazekas Mihály*, s eleinte maga Csokonai is, tartozott. Földi a rimes versek mértékre szedését sürgette; Fazekas néhány csinos dalt irt s az oly közkedvességű *Ludas Matyi* népszerű elbeszélést.

Végre azon tévirányt sem hagyhatjuk érintetlen, mely a költészetet *külső mesterkélésben* tartotta és kereste. A leoninista *Gyöngyösi János*, tordai pap, szedett e téren legtöbb alfabért; s *Kovács Józseffel*, a rimhajászszal, végződik e kinövése költészetünknek.

15. §. Az új iskola előzői.

Ennyi szétágazó törekvés mellett már az új szellem is kezdett lengedezni: ama szellem, mely a föntebbi iskolák egyikének sem hódolt föltétlenül; hanem a megifjodott német költészet példájára, mind az ó-klasszikai, mind az új-európai, mind végre a nemzeti formákban csupán a szépet kereste. A kassai «Magyar Museumban» nyilatkozott

először a szellem: Ráday nyújtotta az első kísérleteket s Kazinczy lón az új irány első bajnoka.

Gróf *Ráday Gedeon*, — fia Pálnak, ki vallásos költeményeiért a mult idôszakban említettett, — már a század derekán megkísérlette volt a klasszikai formát, megkezdvén a *Zrinyiász* átdolgozását hexameterben. De egyszersmind a rîmes verseknek (jambus trocheus) mértékre szedésében is ô volt az úttörô, a honnan az ily versek ma is *Ráday-versnek* mondatnak. — *Árpád* címû eposzát 8-soros mértékes stanzákban kezdé írni, de félbenhagyta, mint többnyire minden nagyobb mûvét. Nehány *mese, dal, epigramma* jelent meg tôle csupán: hanem példája s buzdításai megtermék gyümölcsüket.

Szentjôbi Szabó László néhány csinos daláról ismeretes, melyek először a kassai «Museumban» s «Orpheusban» láttak világot, majd összegyûjtve is megjelentek (1791); továbbá egy *Mátyás király* címû drámájáról, melyet az újon alakult szintársulat számára írt (1792). Ifjú életét, 28 éves korában, igen tragicus módon fejezte be: ô is, mint akkor több írónk, belékevertetett a Martinovics-féle összeesküvésbe s börtönben halt meg (1795).

Dayka Gábor, legkitûnôbb az új irányban haladó költôk közül, s Kazinczynek barátja, kedvence, — Miskolczon született. Papi pályára készülvén, Egerben, Kassán, Pesten tanult, de mielôtt fôlszenteltetett volna, bizonyos kellemetlenség miatt kilépett, s elébb lőcsei, aztán ungvári tanár lôn, hol még ifjan (ô is 28 éves korában) elhalt (1796) — Verseibôl, míg élt, kevés látott világot: halála után több évvel (1813) Kazinczy adta ki azokat. Részint klasszikai formájú *odákat*, részint *dalokat* s *elégiaikat* írt, melyek ôt jelesb lyricusaink közé emelik.

Bacsányi János a kassai Museum egyik szerkesztôje, mint *költô* leginkább csinos, tiszta nyelve és formái, — mint *prózaíró* pedig széptani értekezései által tûntette ki magát. — Hosszú élete — noha nem önhibáin kívül — a sorsnak folytonos üldözése közt telt el. Meghalt Linzben, 1845.

Verseghi Ferencz, mint nyelvész, s Révai ellenfele, már ismeretes elôttünk. — Mint költô, ô is az új iránynak hódolt, s a rîmes versek mértékre szedését nem csak példával mutogatta, hanem a *szépmesterségekrôl*, a *Muzsikáról* írt, s egyéb értekezéseiben elméletileg is fejtegette s ajánlotta. — Sokat és sokfélét írt, daczára a sanyarú életpályának, mely neki kevés nyugalmat engedett. Elôbb paulinus szerzetes, majd tábori pap, — 1794-ben ô is elfogatott s 9 évi fogság után kiszabadulva, csekély nyugdíjon éldegélt, míg József nádorhoz bejutván nyelvtanítónak, azontúl sorsa is jobbra fordult.

Még *Kazinczyról* kellene szólnunk, ki mint a Museum és Orpheus szerkesztôje, mint költô és prózaíró már ez idôszak mozgalmaiban is fôk szerepet vitt: de mivel ôt mint *magának az új iskolának* zászlóvivôjét tiszteljük; róla a *második idôszakban* lesz helyén beszélni.

16. §. Öndálló költôk. Csokonai.

A szerencsétlen 1794-dik évvel némi szünet állt be irodalmunkba. Többen a költôk közül már elhaltak, vagy öregség miatt visszavonultak; néhányan, s épen az új irány képviselôi, fogságba estek. E szünet alatt, mintegy kárpótlásul a többiekért, jelent meg két

hatalmas génusz: Csokonai, s néhány évvel később Kisfaludy Sándor; *önálló szellem* mindenik, ki a főttebbi négy irány közül egyiknek sem hódolt feltétlenül; hanem követte saját teremtő lelke sugallatát.

Csokonai Vitéz Mihály, született Debreczenben 1773-ban. Iskoláit az ottani collegiumban bámulatos sikerrel végezvén, ugyanott a költészet tanításával bízott meg, de a mely hivatalról, bizonyos kellemtelenségek miatt, le kelle mondania. Elkecsereedett kedélylyel a jogi pályára szánta magát s Patakra ment törvényt tanulni: de célját nem sokára megváltoztatta s az 1796-k évi országgyűlés alkalmával Pozsonyba rándulván, ott egy *Diétai Magyar Múzsza* című költői hetilapot indíta meg. — Az országgyűlés végével lejött Komáromba, s ott ismerkedett meg Vajda Juliánnával, kit *Lilla* név alatt dicsőít verseiben; s hogy ezt nőül nyerhesse, hivatal után látott, talált is alkalmazást a csurgai ref. gymnasiumnál: de már időközben a leányt atyja férjhez adta. — Mintegy 2 évi tanárkodás után megvált a hivaltól s 1800-ban haza ment Debreczenbe, édes anyja házához, hol azután — barátaihoz, pártfogóihoz, vagy munkái kiadása végett tett útazásait kivéve. — állandóan lakott haláláig, mely őt nem sokára 1805-ben, harminczkét éves korában, elragadta.

Csokonai jelesb munkái I., a *lyrai* nemben: «*Lilla*, vagy érzékeny dalok», melyek nagy része (de nem mind) a komáromi viszony idejéből való. — «*Odák*» részint klasszikai, részint rímes formákban, s köztük *dalok* is találhatók. — *Anákreon-i dalok*, nem fordítás Anakreonból, hanem az ő mértékén s modorában írt eredeti darabok. — *Elegyes költemények*, melyek közt ifjúkori dolgozatai, és a Diétai Magyar Múzsában s egyebözt megjelent *alkalmi versei* olvashatók. — II., Az *eposzi* nemben: *Békaegérharcz*, vig hősköltemény Homér után, de az akkori viszonyokra alkalmazva; melyet még a collegium falai közt írt. — *Dorottya*, szinte vig eposz, vagy, mint ő nevezi, «fursza vitézi versezet». — *Árpádról* írni szándékolta nagy eposzához csak a készülteket tehette meg. — III., A *didactikai* nemben: *Halotti versek* Rhédeyné halálára, s némely kisebb darabok elegyes versei közt. — IV., A *dramai* nemben is vannak némely vígjátékai — mint a *méla Tempefői*, az *Özvegy Karányóné* stb. — melyek elég elmések ugyan, de a szinpad kellő ismerete nélkül irottak. Ezenkívül fordított néhány *pásztori szindarabot*, olasz költőkből, és egy hosszabb, *festő versezetet* «A Tavasz» címűt, Kleist német költő után.

Csokonai műveit, szerzőjük halála után (1817), szigorúan, s nem minden elfogultság nélkül bírálta meg Kölcey, a mi azokat az új iskola hívei előtt egy időre ros hirbe hozta: de az újabb kor ismét kellően méltányolja az ő eredeti génuszát.

17. §. Kisfaludy Sándor.

Kisfaludy Sándor született Sümegen, Szala megyében 1772. — Iskolái végeztével atyja jogi pályára szánta, de neki arra semmi kedve nem volt, hanem titkon a költészettel foglalkozott; végre kijelenté atyjának, hogy katona kíván lenni. Atyja ezt nem ellenezvén, mint kadét, a Sándor-Leopold ezredbe lépett s Erdélyben töltött 8 hónap után, megyéje részéről, a kir. testőrsereghez neveztetett ki, hol — mint régebben a francia iskola tagjai — bő alkalmat nyert önkiképzésére.

De már egy év mulva garnizon-ezredhez tétetett át; mi miatti kedvetlenségét nevelte még az is, hogy a leány, kit nől venni ohajta, nem látszék visszonozni érzéseit. Elkeseredtében a harcmezőn akarta fölkeresni halálát; a francia háború alkalmával több ütközetben részt vett, egyszer el is fogatott s a szép *Provence*-ba vitetett, hol Petrarca szellemétől ihletve, irta nagy részét gyönyörű dalainak. Kiszabadulván, még egy ideig a seregnél maradt s több véres ütközetben kardját jelesül forgatta: szabad idejét pedig a költészetnek szentelte. 1800-ban, mint főhadnagy, kilépett a hadseregből, hazajött s nől vette a leányt (Szegedi Rozáliát), kihez szive oly rég vonzotta.

Következő évben (1801), kiadta első költeményeit, ily czim alatt: *Himfy szerelmei*, I. rész: *A kesergő szerelem*; és hat év mulva (1807) a második részt: *Boldog szerelem*. — Nem lehet leírni az elragadtatást, melylyel a közönség e költeményeket fogadta. — Ugyanazon évben megjelent tőle: *Regék a magyar előidőből: Csobáncz, Tátika, Somló*; mely közkedvességű darabjait élete későbbi szakában még nagy számú *regék* követték. (Dobozi, Sz. Mihályhegyi remete; A megboszult hitszegő; Antiochus; Gyula szerelme; Kemend, Döbrönte, Szigliget, Somlai vérszüret; Esegvár, Miczbán, Frangepán Erzsébet, Balassa Bálint.) — A színmű írásban tett kísérletei (Hunyadi János, Az emberi szív örvényei, A Dárdai-ház, Kún László, A lelkes magyar leány) — öcscsének *Károlynak* jelesb szerkezetű drámái által homályosítottak el. — Megérte az Academia s a Kisfaludy-társaság felállítását, melyeknek tagja lőn; s tisztes vénség után 1844-ben hunyt el.

Kisfaludy Sándor mindenek fölött *lyrai*, alanyi költő; legerősebb, midőn saját érzelmeit zengi; legnagyobb Himfyjében. Regék, sőt drámái is, a helyett, hogy *tárggyiasak* volnának, mindig ugyanazon érzéseket tükrözik vissza, melyek tulajdon keblét dobogtatták. Szerelem, hon-szeretet, de a *nemesi szabadság* érzetével párosulva: e két gócz körül forog összes költészete; úgyhogy míg Csokonai a *nép* felé hajlik, Kisfaludyt inkább a *nemesség* költőjének jellemezhetjük.

(Kolozsvár.)

DÉZSI LAJOS.

A KÉT KALAMIS.

Pausanias egy helyéből (10, 5, 3.) ezelőtt azt következtették, hogy ő Delphiben jártában az 548/7-ben leégett és a köv. időszakban az Alkmaionidák bőkezű hozzájárulásával újra felépített templomot vélte maga előtt látni. De a szövegből csak annyi bizonyos, hogy az író a templom leégéséről egyenesen a még fennálló épületre tér át, vagyis az Alkmaionidák templomát nem is említi.¹⁾ A Paus. látta templom oromcsoportjai a következők (Paus. 10, 19, 4.): keleten Leto, Apollon, Artemis és a múzsák, nyugaton Dionysos thiasosa; a

¹⁾ A régi interpretatiót adja még Homolle BCH XX. 641, az újat Reisch Öst. Jh. IX. 202.

keletinek mestere az athéni Praxias, Kalamis tanítványa, a kinek halála után a nyugatit az ugyancsak athéni Androsthene, Eukadmos tanítványa, készítette el.

Ezt az adatot eddigelé sem lehetett Kalamisra vonatkozó értesüléseinkkel megegyeztetni, mert Kalamis az V. sz. első felébe tartozik, tehát az Alkmaionidák templomán, mely a VI. sz. végén mindenestre elkészült, nem dolgozhatott az ő tanítványa; mióta azonban a delphi ásatások kétséget kizáró módon kiderítették, hogy az Alkmaionidák temploma egy elemi csapás (valószínűleg a 373-iki földrengés) következtében elpusztult s újraépítését már 371-ben elhatározták és körülbelül 330-ban befejezték,¹⁾ nyilvánvaló lett, hogy a Delphiben dolgozott művész mestere nem az a Kalamis, a kit mint az átmeneti időszak egyik legnagyobb mesterét ismerünk, hanem egy fiatalabb névrokona. Paus. adatait ugyanis nincs okunk kétségbevonni, mert egy Praxias nevű szobrász ugyanebben az időben felíratilag kimutatható, Kollyteben pedig egy Eukadmos családról szintén tudnak a feliratok. Ilyenformán az ókornak két Kalamisa volt, Paus. az idézett helyen mindenesetre a fiatalabbikat említi; kérdés, hogy forrásainkban nem kell-e más helyeken is a fiatalabbikat érteni?

Egy félév leforgása alatt két terjedelmes dolgozat jelent meg, mely ezzel a problémával foglalkozik.²⁾ Mintán a kérdés előreláthatólag még sokáig napirenden marad és a legfigyelemreméltóbbak egyike, érdemes lesz mai — előre bocsátjuk, nem nagyon kielégítő — állását lehetőleg röviden ismertetni.

Kalamisra vonatkozólag főforrásaink Pausanias, Lukianos és Plinius. Pausanias (és *csak ő*) hét istenszobrot (Zeus Ammon, Apollon, Dionysos, Hermes, Asklepios, Aphrodite, Nike) sorol fel tőle, azonfelül Delphiben egy Hermione-szobrot, Olympiában pedig egy imádkozó gyermekeket ábrázoló anathemát, továbbá egy Hieron győzelmeit dicsőítő emlékesoportból két lovas fiút; a csoport magvát egy quadriga alkotta, mely Onatas műve volt. — A művész nevének említése nélkül olvasunk még nála az Areopagon levő Eumenidákról, melyek közül kettőt Clemens Alexandrinus és egy Aischines scholiasta egybehangzó adatai szerint Skopas készített, míg a harmadik Clemensnél Kalos, a grammatikusnál Kalamis neve alatt szerepel. — Ezekhez járul még a delphi oromesoportokra vonatkozó fennidézett hely.

Lukianos két dialogusában összesen háromszor beszél Kalamis Sosandrájáról. Egy a város istenét ábrázoló érezcolossus a pontusi Apolloniából Kr. e. 72-ben Rómába került és a capitoliumon állíttatott fel. Strabon és Plinius említik és Appianus is tud róla, bár ő összetéveszti egy másik Apollon-szoborral.

Cicero, Quintilianus és Dionysius Halicarnassensis is említik

¹⁾ Az egész röviden nem tárgyalható kérdést l. Homolle BCH XX. 641. s k. lk., 677. s k. lk., 702. s k. lk. (összefoglalva a 330-ig terjedő időre 701) Reisch Öst. Jh. 199. s k. lk.

²⁾ Emil Reisch, Kalamis, Öst. Jahreshfte IX (1906) 199—268. — Franz Studniczka, Kalamis, Ein Beitrag zur griechischen Kunstgeschichte. Abhandlungen der phil.-hist. Klasse der kön. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften, Band XXV, Nr. IV mit 19 Abb. im Text und 54 auf 13 Tafeln. Leipzig 1907. 104 számozott lap.

Kalamist, mindhárman egy afféle «keménységi skálában» (kunstgeschichtliche Härteskala, Klein), a mely szónokoknak egy megfelelő sorozatával van párhuzamba állítva. Ide tartozik Fronto egy elromlott helye is (ad Verum 1, 113, 17. Naber). — Egy-egy keveset mondó sorban Kalamis pompás lószobrait dicsérik Propertius és Ovidius.¹⁾

Mindezen helyek közül csak négyről tudhatjuk egészen bizonyosan, hogy melyik művészre vonatkozik: a delphi oromcsoportokat az ifjabbiknak a tanítványa készítette; Zeus Ammon szobrát Pindaros rendelte meg, a ki 440 körül meghalt; az imádkozó gyermekek Akragas számára készültek²⁾ és ez a város 403-ban elpusztult: Hieron pedig 467/6-ban halt meg; mindezek a művek tehát az első Kalamis alkotásai.

A Hieron féle anathemánál jó okunk van Onatast főmesternek, Kalamist alárendelt munkatársának (= tanítványának) tartani,³⁾ valószínű ugyanis, hogy Hieron, a ki még a hetvenes években kétszer győzött *κέλπει*, bevárta a legfényesebb győzelmet, *ἀγορεύει* (468), és csak azután tette megrendelését, úgy, hogy a quadriga és a lovas fiúk egységes szoborcsoportot képeztek, melynek készítésénél a főművész csak a mellékalakokat bízta más kezére, ez a más pedig csak fiatalabb, jelentéktlenebb művész lehetett. Ebből az is következne, hogy az akragasiak anathemája nem 470 körül, hanem 20 évvel később keletkezett (1. a 2. jegyzetet), mert itt Kalamis már mint önálló mester lép fel, a szoborcsoport pedig egy nevezetes görög város megbízásából az egyik főszentély számára készült.

A Pindaros-féle Zeus Ammont Reisch és Studniczka 462-re teszik, a mikor a költő a kyrenei dynastia győzelmeit megénekelte. De nincs okunk kételkedni abban, hogy Boiótiában már azelőtt is voltak Ammon-szobrok, és így ez nem nyújt kronológiai adatot.⁴⁾

Nem ilyen világos kronológiai adatok, de éppen ilyen megbízható stíltörténeti bizonyítékok szólnak a mellett, hogy az apollóniai colossus az idősebb Kalamis műve volt. A város pénzén⁵⁾ megjelenik egy Apollon-szobor, jobb kezével babérágra támaszkodik, baljában fíjat tart. A csak kissé oldalra mozdított «Spielbein», a hajviselet, az egész benyomás, melyet az éremkép tesz, eredetijét az V. század első felébe utalja. Ha tehát a szobor Kalamis szobra volt, akkor az idősebb művész készítette; hogy pedig Kalamisé volt, az nagyon valószínű. A szobrot később is csodálták, érdemesnek tartották arra, hogy a capitoliumot díszítse, tehát joggal várhatjuk, hogy az éremképek

¹⁾ Az összes helyeket közli Overbeck, *Schriftquellen* 95. s k. lk., 222, 417, 420, 154, 142.

²⁾ Reisch (219. s k. lk.) és Studniczka (46. s k. lk.) politikai eseményekre támaszkodó keltezései között mintegy 20 évnyi különbség van, a mi erre a kérdésre nézve azonban közömbös.

³⁾ A következő érvek Studniczkatól valók 43. s k. lk. Reisch 217. s k. lk. ellen.

⁴⁾ Egy archaikus, trónoló Ammont ábrázoló terrakotta a bonni Akademisches Kunstmuseumban.

⁵⁾ Pick, *Jahrbuch des kais. deutschen arch. Inst.* XIV. 167. I. taf. 10. Nr. 26—30. Reisch 220. s k. lk. Ö 222. I. és Studniczka 68. s k. lk. különbözőképen keltezik a szobrot, politikai események szerint — az előbbi 480—60-ra, az utóbbi a 450 körüli időre. Minél fiatalabb a szobor, annál kevésbbé van okunk (az idősebb) Kalamis jogcímében kételkedni.

közül nem hiányzik. Talán arra nézve merülhetnek fel kétségek, hogy voltak-e már az első Kalamis idejében ilyen szoboróriások. (Plin. 34, 39. szerint, a ki az eredetét látta, 30 rófnyi volt.) De már Onatas és Myron művei között is szerepelnek colossusok. — Alább szó lesz arról a fontos körülményről, hogy Cicerónak és Quintilianusnak Kalamisra vonatkozó stíltörténeti nézetei alkalmasint kizárólag erre a Rómában mindenki szemébe tolaikodó szoborra támaszkodnak.

Ezekből a megbízható adatokból az idősebb Kalamis számára egy — persze elég sovány — kronologiai vázlat kerekedik ki. Studniczka szerint, a kinek a művész első fellépésére vonatkozó feljegyzését feljebb magunkévá tettük, ez a vázlat a következő: 468 táján Kalamis fiatal művész, Onatas tanítványa; 450 körül önálló mester, a kit érdemesnek találak nagyszabású megbízásokra; valamivel későbbben egy gazdag kereskedővárosnak egy költséges, pompázó szobrot készít; de még ez időben is elég fiatal ember, és még jóval későbbben sem volna meglepő, ha nevével találkozánk.¹⁾

Tanagrában Pausanias Kalamisnak két szobrát látta: egy *Hermes Kriophorost*, meg egy *Dionysost*. Úgy látszik, hogy mindkét szobor mását bírjuk tanagrai pénzekben. A Hermest mutató bronzérmeken keveset látni; de az isten ifjúnak van ábrázolva, a mi a Paus.-nál (9, 22, 1.) feljegyzett ünnepi szokás miatt Kalamis szobrára nézve valószínű. A szobor különösen az egyik pénzen (Studn. Taf. 6. b. 3.) meglehetősen merevnek látszik, egy másikon (u. o. b. 1.) azonban a csípő csekély kiévelése arra enged következtetni, hogy a lábak nem voltak egészen mereven egymáshoz idomítva. Az egész típust legfeljebb az idősebb Kalamis korába volnánk hajlandók helyezni, Studniczka tetszetős fejtegetéseivel megegyezően.²⁾ Itt látszik legvilágosabban Reisch elfoglaltsága, a ki felfedezői örömeiben mindent az ifjabb Kalamisra halmozta. Skeptikus megjegyzése, hogy az éremképek eredetije egy régebbi szobor is lehet, melyet Pausanias már nem talált ott, meg nem cáfolható, a mi az e fajta skepsis természetében rejlik, de az érmek császárkori eredete ennek az erejét is gyengíti. További okoskodása pedig ilyenforma: a szobor már az idősebb Kalamis számára is túlságosan archaikus, tehát a művész azt az utasítást kapta, hogy egy régi típushoz tartsa magát; ilyen körülmények között pedig semmi sem szól az ifjabb Kalamis ellen. Ebből minden elfogulatlan ember számára az a következtetés, hogy a kérdést nem lehet

¹⁾ Studniczka 38. s k. lk. igen ügyesen érvel a mellett, hogy Kalamis boiotiai származású volt. Tanagrában talán két szobra is volt (l. alább); Pindarostól, a ki tudtunkkal csak még egyszer foglalkoztatott művészeket, és akkor is honfitársait (Paus. 9. 25. 3.), megbízást kapott; ethnikonját nem ismerjük, a mi olyan művészeknél szokott előfordulni, a kik Athénben politikai okokból nem szívesen emlékeznek régi hazájukra; ritka neve Boiotiában előfordul (*Καλαμῆς*[ς] Inscr. Gr. Sept. I. 2745); ugyanott egy terrakotta típus (l. Studn. 45. l. és Anm. 10.) Onatas pheneos Hermes kriophorosára vezethető vissza. — Strongylon beállítására a familiába a két Kalamis mint nagypapa és unoka közé nem érdemel figyelmet.

²⁾ 72. s k. lk. 73. l. és Anm. 6. szerint a IV. sz.-ban ezt a típust csak egy megarai terrakotta képviseli.

ugyan eldönteni, de a valószínűség mérlege az idősebb mester javára billenik.

A Dionysos szobor dolgában valamivel szilárdabb alapon állunk. Az érmeken u. i. a szobor képe alatt egy tritont látunk, és egy ilyen szörnvet Paus. is megcsodált a tanagrai templomban. Tud róla két mondát, az egyik *σεμνότερος*, a másik *πιανότερος*, de mindkettő Dionysosnak tulajdonítja dicstelen kimúlását (Paus. 9, 20, 4–5.). Itt tehát kétségtelenül Kalamis művét látjuk. De melyik Kalamisé? Studniczka egy bronz-szobrocskára hivatkozik,¹⁾ mely figyelemreméltó megegyezéseket mutat az éremképekkel, arcztípusa szerint pedig csak az idősebb Kalamis idejébe tartozhatik. Ez Studniczkanak egyik leg-sikerültebb fejtegetése. Reisch, a ki csak az éremképek után, vagyis a fejtípus figyelembevétel nélkül csak a mozgási motívum után indult és annak az élenkségét is túlbecsülte, különösen mivel az első Kalamist idősebbnek képzei, mint Studniczka, nagy határozottsággal állítja, hogy a típus a IV. sz. előtt nem képzelhető.

Sokkal kevésbé kielégítő az eredmény az *Apollon Alexikakos*-nál, mely Apollon Patroos athéni temploma előtt állt. Mivel az athéni Apollonoknak nagy tömegéből ezt az Alexikakost kikeresni nem tudjuk, Paus. szövegére vagyunk utalva (1, 3, 4.). Apollon elhárította a peloponnesosi háború elején kitört pestis járványt és így jutott Athénben az említett melléknévhez. De Paus. csak ennyit mond és nem többet. Hogy a nevet és a szobrot egyidejűleg kapta, tehát az ntóbbit is 430 után — legvalószínűbben *mindjárt* 430 után — mi az ifjabb Kalamisra vezetne, bár egy kissé korai datum volna, azt nem mondja. Lehet, hogy magától értetődőnek tartja, de lehet az is, hogy a szobor már régebben ott állt, és csak hozzáfűzi a név eredetére vonatkozó ismeretést, a melyeket egy másik helyén is feltalál (8, 41, 8.), — az ilyesmi őt mindig érdekli. Erdemes figyelembe venni azt is, hogy Pausanias szerint a templomban Euphranornak egy Apollonja állt (mást nem említ), előtte pedig Leochares és Kalamis egy-egy műve. Ha Kalamis az ifjabbik, akkor ez csupa IV. századbeli szobor. Talán az egész templom ebben a században épült újra?²⁾ Mindezen lehetőségek között egyelőre nem tudunk eligazodni.

Sikyonban egy szakáltalan, sceptrumot és fenyőtobozt tartó Asklepios-szobor volt Kalamis műve (Paus. 2, 10, 3.). A fiatal Asklepios típusát Skopas idejéből ismerjük (Gortys, Paus. 8, 28, 1.) és ebben az időben szeretnők Kalamis szobrát is keresni. Azonban a művész neve nélkül szó van egy fiatal Asklepiosról Phliusban (Paus. 2, 13, 5.) és Timotheoséről Troizenben; talán ilyen típus a titane-i Asklepios Gortynios is. Mindezen művek a Peloponnesos egy szűk körében vannak elhelyezve, úgy, hogy arra a gondolatra vezethetnek, hogy a típus localis és nem ad kronológiai támasztó pontot.³⁾

Kalamis műveinek következő sorozata: Nike, Hermione, Alk-

¹⁾ Taf. 7. 8. = Mon. Piot I. pl. 15.

²⁾ Reisch 233. l. A templomról semmit sem tudunk, cf. Judeich, Topographie von Athen 308. l. Anm. 17.

³⁾ Reisch 234. s k. lk. Pietschmann, Pauly-Wissowa Realeneycl. II 1665 sqq. Nr. 46. 48. 54. 75. 77. A tegeai Skopas-féle szobrot aligha van okunk ehhez a típushoz számítani, mint Reisch teszi.

mene, — ismét meglehetősen egyforma joggal tulajdonítható mindkét művésznek, mert alig tudunk róluk valamit.¹⁾

A Nike-szobor Olympiában állt és a mantineaiak anathemája volt (Paus. 5, 26, 6.); ἄνθερος volt, Pausanias szerint athéni mintára. Az athéni akropolis Athena Nike temploma az V. sz. második felében épült;²⁾ ha a szobor későbbben készült el, akkor persze hajlandóbbak vagyunk az ifjabb Kalamisra gondolni. De a kultusz már régebben megvolt, meglehetett az istenkép is és utánozhatta már az első Kalamis is. E mellett szól, hogy Pausanias ξόανον-ról beszél, a mi faszobrot jelent. Politikai oka az anathema felállítására Mantineának az V. században épen úgy lehetett, mint a negyedikben. A szárnyatlan Nike típusáért pedig Kalamisnak nem kellett az Athena Nike templomába fáradnia, mert másutt is megtalálhatta,³⁾ és ha Pausanias értesülése nem alapos, akkor éppenséggel semmire sem támaszkodhatunk. Külömben az író azt állítja (5, 25, 5.), hogy a Hieron-féle és az akragasi anathema között észrevette a stílbeli rokonságot. Valószínű-e, hogy ugyanazon a helyen a harmadik, ruhás voltánál legjobban felismerhető Kalamis-szobor egy sokkal fiatalabb művész munkája lett volna? Ilyen durva tévedéseket talán még Pausaniasnál sem szabad feltételezni.

A két heroina szobráról keveset lehet mondani. *Túrgyilag* mindkettő illik már az V. századba is, a minek bizonyítására elég Studniczkaival Polygnotos Nekyia-jára hivatkozni. Hogy a Delphiben felállított Alkmene az argosiai anathemájához tartozott, mint Reich gondolja, az nem bizonyítható semmivel. Igaz, hogy Kalamis szobrának és a delphi Alkmenén kívül ennek a heroinának a szobráról nincs tudomásunk; de ez lehet véletlen, a minek nem tulajdoníthatunk komoly jelentőséget.⁴⁾

Hermione valószínűleg, de nem bizonyosan, annak a Kalamisnak a műve, a kié Alkmene. Ha genealogikus vonatkozásában valami politikai gondolatot akarunk keresni, meglehetjük az egyik Kalamis idejében épen úgy, mint a másikéban (Reisch 239. l. Studniczka 53. s l.).

Az egész Kalamis-kérdés legérdekesebb része mindig a *Sosandra* fejezet volt. Lukianosnak ez a szobor, úgy látszik, kedvencei közé tartozott, és ennek a finom érzékű görögnek az ítélete (csak másod-

¹⁾ Reisch 235. s k. lk., Studniczka 48. s k. lk. — az előbbi a fiatalabb, az utóbbi az idősebb mellett érvel mindhárom esetben. A hol kétségekre van ok, ott mindig valóbszínű, hogy a régi mesterről van szó.

²⁾ Judeich, Topographie von Athen, 201. l. Anm. 8. A templom egy felirat alapján keltezhető: Dittenberger, Sylloge II. 911. Ebből a feliratról az is kétségtelenül kitűnik, hogy a kultusz már régebben megvolt.

³⁾ Ezt tagadni szokták; l. azonban Studniczka érvelését, a ki épen ezzel a tárggyal alaposan foglalkozott.

⁴⁾ Érdeemesnek tartom idejegyezni azt az általánosan nem tudott körülményt, hogy a Barberini-féle «könyörgő nő» valószínűleg a férjétől máglyára hűszolt Alkmenét ábrázolja. Robert, Führer durch das arch. Museum der Univ. Halle-Wittenberg, Nr. 247. Nach einer ansprechenden These von Habich s. szabad-e (az idősebb) Kalamisra gondolnunk? A helyzetre vonatkozólag l. Nauck, Trag. Gr. fragm. 2386. Pauly-Wissowa Realencycl. II. 1573, 13. s k.

sorban a halikarnassosi Dionysiosnak alább említendő passusa¹⁾ tette szemünkben Kalamist olyan művészzsé, a kinek kissé még merev, de utólérhetetlen bájjal ékeskedő alakjai a legnagyobb művészek alkotásai mellett sem veszítettek vonzó erejükből, a kinek említésénél a quattrocentóra és Botticellire szeretünk gondolni.

A szobrot és τὴν Ἀφροδίτην ἀνελθὼν lehetett látni (Luc. imagg. 4.), és mivel ugyanott, a Leaina közelében, Pausanias, ki a Sosandrá²⁾ nem említi, Kalamistól egy Aphroditét látott (1, 23, 2.), Preller (Arch. Zeitung 1846, 543. és k. lk.) annak a nézetnek adott kifejezést, hogy itt egy «Aphrodite Sosandrá»-val van dolgunk. Ha ez a szerencsétlen eszme czáfolatra szorul, akkor elég Reisch fejtegetéseire (242. és k. lk.) hivatkoznunk: Sosandra mint istennő mellékeve nem fordul elő és az összes istennők közül Aphroditéra illik legkevésbé;³⁾ mint női név előfordul Athénben, a mint előfordul Sosandros is.

Epen ilyen valószínűtlen egy másik idevágó föltevés: Aphrodite Kallias anathemája volt és Athénben van egy basis,²⁾ a mely a *Καλλίας ἱερονίκου ἀνέθηκεν* feliratot viseli. De ez a basis aligha tartozott az Aphroditéhez, a mire nézve itt csak Studniczka akarok hivatkozni. Kérdés, melyik Kallias készítette a szobrot, mert ez a név az V. és IV. században sokszor előfordul. Mindenesetre szabad a leghíresebb Kalliasra, a *Lakkoplutos*ra gondolni, kinek a Kerameikoson szobra volt,³⁾ és a kit leginkább lehetett rövidesen Kalliasnak nevezni, ebben az esetben az Aphrodite-szobor, melyről semmit sem tudunk, az idősebb Kalamis műve volt.

A Sosandrá²⁾ csak Lukianos említi, még pedig három helyen: először (Imagg. 4.) egészen általánosan; másodsor abban a híres szakaszban, melyben Lykinos, különböző híres szoborművekből kiválogatva a főszépségeket, egy eszményi szépségű nő képét alkotja meg, hogy Verus császár kedvesének, Pantheának, a bájairól fogalmat nyújtson. Az arc és részei, a haj, a kéz, az ujjak Pheidias, Alkamenes és Praxiteles leghíresebb műveiről vétetnek, majd így folytatja az író: *Σωάνδρα δὲ καὶ ὁ Κάλυμνος αἰδοῖ κοσμήσουσιν αὐτήν, καὶ τὸ μεῖδιμα σεμνὸν καὶ λεῖψος ὥσπερ τὸ ἐκείνης ἔσται. καὶ τὸ εὐσταλὲς δὲ καὶ κόσμιον τῆς ἀναβολῆς παρὰ τῆς Σωάνδρας, πλὴν ὅτι ἀκαταχύλπτως αὐτὴ ἔσται τὴν κεφαλὴν.* (Imagg. 6.) Azok a vonások tehát, melyek semmi egyéb szobron nem olyan tökéletesek, mint a Sosandrán, az önkénytelen tiszteletet parancsoló megjelenés (*αἰδώς*), méltóságos, tartózkodó (*λεῖψος*) mosoly, és a ruházatnak különösen ízléses volta. Erdemes mindjárt megjegyezni, hogy míg a testi szépségeket Pheidias-tól és fiatalabb művészek-től kölcsönzi az író, a külső megjelenés végett

¹⁾ «Aphrodite Sosandra» esodálatosképen minden skepsis nélkül szerepel a legjobb kézikönyvekben: Pauly-Wissowa, Realencycl. I. 2734, 41. s k. lk. Preller-Robert, Griech. Mythologie 383. Judeich, Topographie von Athen 213, az utóbbi helyen csak «wahrscheinlich»; u. o. a Kallias basis is az Aphroditéhez vonatlik.

²⁾ Studniczka 54. s k. lk. Abb. 11. A felirat több helyen van közzölve, pl. Dittenberger, Sylloge I. Nr. 12.

³⁾ Paus. 1. 8. 2. Judeich, Topographie von Athen 311. l. és Abb. 38., 306. l.

csak egy művészhez fordul, a kinek ennél fogva nem kell ugyanabból a korból származnia, hogy az egésznek a harmoniáját ne zavarja. — A harmadik hely az egyik betaira párbeszédből való (dial. meretr. 3, 2.). Philinna panaszkodik, hogy Thais meg akarván hódítani az ő kedvesét, Diphilost, egy tánczot járt előtte, jól felhúzza a ruháját, hogy kilássék bokája, a melylyel nagyra volt. Az ifjú dicsérte is erősen — *τὸ εὖρυθμον καὶ τὸ χειρορρηγμένον, καὶ ὅτι εὖ πρὸς τὴν καθάραν ὁ ποὺς καὶ τὸ σφυρὸν ὡς καλὸν καὶ ἄλλα μυσία, καθάπερ τὴν Καλάμδος Σωσάνδραν ἑπαίνων, ἀλλ' οὐχὶ θαῖδα* — a ki tudod, hogy milyen, mert hiszen együtt szoktunk fürödni. Ebből a helyből annyit szoktak következtetni, hogy Sosandra rövidebb fajta ruhát viselt, úgy, hogy szép bokáját meg lehetett csodálni. Azt hiszem, hogy elfogulatlan magyarázattal még ennyi sem következik belőle. Hiszen Thais nemcsak a lábát mutatja, a mi a táncznál természetes, hanem betaira módra minél többet a szépségéből, azért csúfolja később Philinnát: *εἰ τίς μὴ αἰσχύνετο λεπτὰ ἔχουσα τὰ σκέλη ὀρχήσεται καὶ αὐτὴ ἐξανυστᾶσα*. A feltékeny betairát nem is Thais szép lába boszantja, hanem az, hogy Diphilos úgy dicséri, mintha nem Thais volna: olyan leány, mint ő vagy a többi, hanem Sosandra — előkelő úri hölgy — holott arczátlanul viselkedik. «Hiszen ismerjük a szépségét, lába magasztal rajta *ἄλλα μυσία*.» Mindannak, a mit Diphilos dicsér, semmi köze Sosandrához, ő itt az ellentét. Hogy az ókorban egy szobornak éppen a szép lába vált volna nevezetessé, különben sem valószínű.¹⁾

Ebből a kevesetmondó helyből Studniczka egy messzemenő következtetést von, és olyan eredményre jut, a mely dolgozatának egyebütt megnyilatkozó józan kritikájával ríktó ellentétben áll. Thais tánczolt, tehát Sosandra is tánczlelésben volt ábrázolva. Az ilyen következtésekben az a veszedelmes, hogy megczáfolni nem lehet őket, ha még olyan képtelenek is, a szöveg erre nem alkalmas. Mit mondanak az emlékek? Tánczoló leányokat persze nagy számban találunk a kis és nagy plasztika, va'amint a vázafestés alkotásai között, hiszen ez a legbájosabb motívumok egyike.²⁾ Hogy ezek a tánczoló nők — a mennyiben nem nymphák — nem mindig hivatásos tánczosnők, az szintén elfogadható. De tánczmotívum portrait-szobor számára, ez már magában véve valószínűtlen és tudtommal analogia nélkül való. — A régebbi azonosító ki-érleteket Studniczka a 18. s. k. lapokon összeállította. Szívesen elhiszszük neki, hogy egyik sem ér sokat; de ma

¹⁾ Örömmel tapasztaltam, hogy Brunnra (Kunstlergesch. I. 92. s. k. lk.) való hivatkozással ezt a nézetet vallja Lermann is, Altgriechische Plastik 167. l. Megjegyzem itt, hogy ebben az új könyvben nincs Kalamisra vonatkozólag semmi figyelemreméltó. 179. l. — nyilván egészen szubjektív érzésből kiindulva — a versenytűtő leányt hozza Kalamis-szal összeköttetésbe.

²⁾ Studniczka 21. s. k. lk. meggyőzően fejti ki, hogy az ἀναβολή alatt a köpenynek a feje vonását kell érteni, nem csak valami fejkendőt (mint pl. a Giustiniani-féle «Hestia»-é). E miatt azután a tánczosnők közül arra az általánosan ismert, bájos típusra gondol, melyről Heydemann értekezett: Verhüllte Tänzerin, 4. Haptisches Winckelmannsprogramm. A Sosandrahoz legközelebb állónak tartja Jacobsen pompás krétai szobrocskáját, l. Arndt, Glyptothèque Ny Carlsberg 65. l.

sem tudunk többet a Sosandráról, mint azelőtt. Csak az lehet még a kérdés, melyik Kalamis műve volt a szobor. Studniczka is, Reisch is határozottan azt felelik: az ifjabbiké, mert az V. században az Akropolison felállított portrait-szoborra nincs analogia.¹⁾ Igaz; de ez *argumentum ex silentio*, tehát az ókori művészet történetében, a melyről még aynyi mindent nem tudunk, veszedelmes érv; a dolog maga épen nem valószínűtlen, miért ne lett volna az V. században pl. egy papuónak a: Akropolison szobra? Azt is mondták, hogy egy V. századbeli portrait-szoborhoz ruházatra nézve hasonlítani nem lehetett kíváncsok egy Panthea előtt. De Berlinben van egy archaikus ruhás szobor,²⁾ melyet Amelung egy római műkereskedőnél császárkori fejfel talált, és ennek a fejnek a hajviseletét Verus császár feleségének a képmásairól ismerjük. Azt a típust tehát kedvelték, miért ne használhatta volna fel Lukianos? Ne felejtjük, hogy *csak* ezen a három helyen említi Kalamist és egészen egyszerűen annyit mond: Kalamis Sosandrája. Minden eddigi kutatás azt mutatta, hogy az idősebb művész volt a híresebbik; a név egyszerű említése csak akkor vonatkozhatik az ifjabb mesterre, ha az író idejében divatos művész volt, vagy ha idősebb névrokonát elfelejtették, vagy legalább Lukianos nem ismerte; nem szorul bizonyításra, hogy egyik eset sem valószínű.

A mi még hátra van, azzal röviden végezhetünk. Az athéni Erinysről már szoltunk. Kérdés, kinek adunk igazat: Clemensnek-e, vagy a grammatikusnak. Minthogy rossz grammatikusok is vannak, Clemens pedig az ókor legműveltebb embereinek egyike, a kit nem lehet az úthól eltolni azzal, hogy «christlicher Eiferer», mint Studniczka teszi, ez a kérdés elvileg el nem dönthető; egy ilyen kis részletben a tévedés egyiknél sincs kizárva. Ha Kalamis neve van helyén, akkor természetesen a fiatalabbikra gondolunk; ám egy bökkenő itt is van: miért emelik ki mindketten, hogy Skopas szobrai parosi márványból voltak?³⁾ Ez valami feltűnő eltérést sejtet, a mi két együtt dolgozó kortárs művei között nem épen valószínű.

Furcsa és zavaros adatot olvasunk Pliniusnál Kalamis és Praxiteles együtt működéséről: 34. 71. habet simulacrum et benignitas eius (Praxitelesé). Calamidis enim quadrigæ aurigam suum imposuit, ne melior in equorum effigie defecisse in homine crederetur. Ipse Calamis et alias quadrigas bigasque fecit, equis sine æmulo expressis, sed ne videretur in hominum effigie inferior, Alchimena nullius est nobilior. — Az egész hely bosszantóan ostoba; az első és második rész teljesen ellentmondanak egymásnak. Nem is érti az ember, hol van a pointe; de *benignitas*ról csak akkor lehet szó, ha Praxiteles mint munkatárs készítette el a kocsis alakját, vagy ha a régebbi művész quadrigájára a régi szobor helyett újat csinált; ha azonban azelőtt nem volt rajta kocsis, akkor miért mondja Plinius: ne defecisse — videretur? Azonkívül, hogy a zavar teljesebb legyen, Praxiteles is keítő van. De ezzel az egész értelmetlen beszéddel nem érdemes foglalkozni.⁴⁾

¹⁾ A IV.-ben ellenben van, l. Reisch 246. l. Anm. 148.

²⁾ Röm. Mitth. XV. Taf. 3—4. Kekule, Die griech. Skulptur 139. l. mindkét helyen a hozzátartozó fejfel

³⁾ Hogy a parosi márvány Skopas parosi származása miatt van kiemelve (Reisch 214. l.), az nem magyarázat.

⁴⁾ Studniczka 60. s. k. lk. szerint a Plinius említette quadriga azo-

Pliniusnál továbbá említés történik egy Kalamis nevű híres ötvösről, kinek egy Apollonja Rómában, a Servilius-féle parkban volt látható (36, 36.). Ha ez a cœlater nem egy harmadik Kalamis, a mi ilyen ritka névnél nagyon valószínűtlen, akkor majdnem bizonyosan az ifjabbik. Reisch megfigyelése (229. l.), hogy a nevezett helyen felállított szobrok mind IV. századbeliak, nem bizonyít ugyan semmit, de nem valószínű, hogy az V. században ötvösség és szobrászat együtt jártak volna. Csak Myronról zengenek a római költők efféle dicséretet, a mi azonban szintén gyanús egy kissé.

Végül lássuk még a régieknek Kalamisra vonatkozó stíltörténeti ítéleteit. Három író jön tekintetbe: Cicero és Quintilianus, meg hali-karnassosi Dionysios. Cicerónál (Brut. 18, 70.) a stíltörténeti sorrend a következő: quis . . . non intellegit *Canachi* signa rigidiora esse quam ut imitentur veritatem? *Calamidis* dura illa quidem, sed tamen *molliora quam Canachi*, nondum *Myronis* satis ad veritatem adducta, sed tamen quæ non dubites *pulchra* dicere; *pulchriora etiam Polycteti et iam plane perfecta*, ut mihi quidem videri solent. — Quintilianusnál (12, 10, 7.) Kalamis egyfelől *Kallon* és *Hegesias*, másfelől ugyancsak *Myron* és *Polykleitos* között áll. A két római író szerint tehát Kalamis «keményebb» Myronnál, ezt elfogadhatjuk abban az esetben is, ha a művész valamivel fiatalabb Myronnál, annál inkább, mert mint Reisch (p. 223. sqq.) nagyon találóan kiemeli, az ő szemükben a capitoliumi colossus képviseli Kalamis művészetét, az ilyen művek pedig mindig kissé archaikusabb benyomást tesznek, mint a normalis méretű szobrok. Ez teszi érthetővé Frontónak fennemlített helyét is, a melynek romlott szövegéből csak annyi valószínű, hogy Polykleitossal Kalamis mint olyan művész van szembeállítva, a kitől nem szabad finom, aprólékos munkát várni.

Dionysios (de Isocr. 3. I. p. 59. Usener) persze másképpen beszél. Nála Isokrates Pheidias-szal és Polykleitos-szal, Lysias Kalamis-szal és Kallimachos-szal áll egy fokon — *κατὰ τὸ σεμνὸν καὶ μεγαλό-τεχνον καὶ ἀξιοματικόν*, illetőleg *τῆς λεπτότητος ἐνεκα καὶ τῆς χάριτος*. Itt az embernek nagy kedve volna a fiatalabbik művészre gondolni. De Kallimachos kronológiája bizonytalan; Reisch fennidézett fejtegetései szerint a három római író t egészen sajátos körülmények befolyásolják ítéletükben. Miért ne lehetne *λεπτότης καὶ χάρις* az átmeneti korszak egyik legnagyobb mesterében, a kiről elvégre is csak azt halljuk, hogy művei Myron szélsőséges mozgási motívumokat kedvelő szobraihoz hasonlítva kemények voltak? Nézzük csak themái sorozatát, és akkor belátjuk azt, a mit végezetül érdemes a legnagyobb határozottsággal kiemelni: hogy adataink között nincs olyan, a mely a művész jellemének egységes voltát megzavarná, nincs egy vonás sem, melyet ne lehetne képebe nehézség nélkül beleilleszteni. Ne tekintsük Plinius ostoba helyét és hagyjuk ki a vitás Erinyst,

nos a Periklestől 446 körül felfrissített Kleisthenes-féle anathemával, Herod. 5. 77. Paus. 1. 28. 2. Judeich, Topographie von Athen, különösen 215. l. Anm. 8. — vagyis a quadriga az idősebb Kalamis műve, a kocsis valószínűleg az első Praxitelesé. Ezt az emléket aztán «átírták» Agrippa nevére — cf. Judeich 200. l. — és ennek folytán terjedt el Rómában Kalamis lovainak a híre, Prop. 3. 9. 10. Ovid. ex Ponto 4. 1. 33.

valamint a «cælator»-ra vonatkozó adatokat, akkor a kép a következő: Kalamis boiotiai származású, Onatas tanítványa, dolgozik hazáján kívül a Peloponnesos, Nagy-Görögország és egy pontusi város, valamint Athén számára; műveinek nagyobbik fele istenszobor, közöttük csak egy colossus és egy chryselephantin-szobor van; de a legjellemzőbb, hogy Ammon kivételével ezek az istenek fiatal nők és ifjak; hogy ez nem véletlen, hanem egyéni hajlandóságából folyik, mutatják egyéb művei: Alkmene és Hermione, lovas fiúk, imádkozó gyermekek. És az ifjú emberi testnek ez a mestere egyetlen athleta-szobrot sem készített! Mozgási motívumai, a mennyire megtudjuk ítélni, mérsékelték és keresetlenek. Ez a szobrász bátran lehetett a bájos Sosandra alkotója, és a rhetorok bátran tekinthették a λεπτότης és χάρος képviselőjének.

Foglaljuk még össze röviden, hogyan áll az első Kalamis dolga az íróknál. Pausanias valószínűleg csak őt ismeri, a másikat csak egyszer említi, de talán akkor is öntudatlanul; a két római rhetor is csak ő róla beszél; Lukianos csak egyiket ismeri, de nem tudhatjuk egészen bizonyosan, hogy melyiket; Plinius az ifjabbikkal alkalmasint azonos cælatort ismeri, *talán* a régít is.¹⁾

Lehet, hogy az írókból említett művek között az ifjabbik Kalamisnak egyik-másik munkája rejtőzködik, de ezt nem tudjuk. Ez a Kalamis egyelőre pusztán név, a melyről semmi egyebet sem tudunk, minthogy egy tanítványa Delphiben dolgozott, hogy ő maga alkalmasint cælator is volt, és ez esetben egy Apollon-szobrot készített, a melyről azonban szintén nincsen semmiféle fogalmunk. Ha az irodalomban fennmaradt művek valamelyikét sikerül az emlékek között megtalálni, csak akkor fogjuk tudni, hogy az V. vagy a IV. században készült-e, és csak akkor fog ezeknek a művészeknek a képe megelevenedni előttünk.²⁾

A mi az azonosítások terén eddig történt, az semmi szilárd eredménnyel nem járt. Studniczka dolgozatának utolsó fejezetében összeállítja ezeket, nagyon tartózkodóan, majdnem teljesen negatív végeredménnyel. Csak a rendesen Pheidiasnak tulajdonított a Tiberis medrében talált Apollont (Helbig ²II. no. 1069.) meri Kalamis névvel, bár kételkedve, összeköttetésbe hozni, a miből szerinte a chercheli ú. n. Demeternek³⁾ kalamisi eredete is következne. De mindez nagyon gyenge lábon áll és a világosságot jöendő kutatásoktól és nem legkisebb részben a jó szerencsétől kell remélnünk.⁴⁾

(Bonn.)

CSERMELYI SÁNDOR.

¹⁾ Cælatoris illius 36. 36. csak annyit jelent: az ötvöse, ne gondolatok másra! -- nem egyúttal azt is: az ötvöse, nem azé a másiké, a kiről szóltam.

²⁾ Reisch 250. s k. lk. élelméjű kombinációval használ fel egy Rómában talált, ismét elveszett, de a XVII. sz.-ban lemásolt felirattörökedet: ΤΟΣ (ΠΟΣ ?) Ἰππάρχου Πελοπον[νήσιος] Κάλαις ἐποίησεν, szerinte: Ἰππάρχος etc. Hyg. 14. 47. 11. Schmidt alapján. Az ifjabbik Kalamis e műve egy a phokisiak által Delphiben felállított, a IV. sz. elején legvalóbbszínű «genealogicus» szoboresoporthoz tartozott volna. Megemlítem itt még, hogy a Springer-Michaelis-féle kézikönyv legújabb kiadásába (⁸1907) az ifjabb Kalamis Reisch dolgozata alapján diadallal bevonult.

³⁾ Gauckler, Musée de Cherchel pl. 5. Egy berlini replikát közöl Kekule, Die griech. Skulptur 146. l. .

⁴⁾ Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy az egész Kalamis-kérdést Löschcke tanár archæologiai gyakorlatain hallottam tárgyalni.

STEPHANUS DE WERBÖCZ IN GLOSSARIO MEDIÆ ET INFIMÆ LATINITATIS REGNI HUNGARIÆ.

In paginis ego sequentibus Latinum St. de Werböcz sermonem, ut fontem Glossarii Mediæ et Infimæ Latinitatis Regni Hungariæ,¹⁾ inspecturus sum. Quasdam ad Gl. addam symbolas, aliasque res eius ampliores et accuratiores facere temptabo novis adiectis rebus; ne illud quidem omittens, unde derivata et quo modo constituta sint locutiones et nomina nostra Latina. et quam habeant coniunctionem cum antiquo illo Latine eleganter dicendi generis.²⁾

* * *

Additamenta mea in ordine alphabetico digesta proferam, perfracto autem interdum eo aliarum rerum gratia; præcipue cavens ne seiunctas traderem coherentes inter se sententias auctoris:

Recentioris (quo nomine illum, qui perlapsis antiquis temporibus exstitit, afficiam sermonem) illius Latini sermonis habes verbum *advertere*, quod factum est ex antiqua verbi forma *animadvertere* (animum advertere) eiecto, quod ei coniunctum erat, obiecto, sensu eiusdem compositi antiqui verbi. Poëtæ quidem iam prius etiam usurpabant, in soluta autem oratione omnino apud antiquos ignotum invenies, quam ob rem Gl.-o addendum puto. (Substantivum *advertentia*-m habet Gl.) Exemplum tibi proferam e tit. X. l. I. Trip.: «... quia dictum est superius, quod omnis nobilitas et possessionariæ collationis plenaria potestas, in Principem nostrum translata sit, ideo advertendum...» qua in sententia verbum hoc sensu vides: «meg kell jegyezni; tekintetbe kell venni».

Duobus locis, separatim enumerat Gl. «*aministrare*, pro administrare; át-beszolgáltatni» atque: «*amministrare*, kezelni». Quæ autem seiungendi nullam veram causam habemus, cum, sine dubio, *idem* habeamus verbum, idque neutro sensu recentioris sit Latinitatis dicendum. Quo fit, ut neutrum eorum G. M. I. L. inserendum putem; multo autem magis nostrum iam habemus substantivum *adminis/rator*-em, sensu ab antiquo abhorrenti. Trip. I. tit. XIV.: «Administratores armorum et victualium Turcis.» Hungarice: a kik a töröknek fegyvert és élelmi szert szolgáltatnak. Quo sensu substantivum omnino G. M. I. L. addendum nunepo.

Interpretatur Gl. voces «*converso, e converso*» his verbis: «contra, ellenben». Accurate: *fordítva*. Elucet e tit. VII. l. I., qui inscribitur: «Quod ex nobili Patre et ignobili Matre generati: veri Nobiles censeantur, sed non è converso».

Sensu eiusdem adverbii addendum habes Gl.-o: «*e contra*», quam vocem forma nobis hodierna magnopere barbaricam denuntiat, mon-

¹⁾ Signum eius accipies G. M. I. L. vel brevius simplex Gl.

²⁾ Tripartiti hac editione utebar: *Corpus Juris Hungarici*, seu: Decretum Generale Incoliti Regni Hungariæ, in tres tomos distinctum. Tomus primus, continens opus Tripartitum, Juris Consuetudinarii ejusdem Regni. Authore Stephano de Werböcz, etc. . . . Tyrnaviæ MDCXCVI.

strum summo iure nominandam. Mirum autem fortunæ lusum vides, cum constructio illa, omnino nunc abiicienda et corrigenda olim qui fuerit indogermanicarum linguarum status, clare ostendat. Rem ita accipias, quod adverbium, et ipsum casum nominis, ut grammatici nominant, in lapidem mutatum, cum præpositione coniunctum, pro casu quodam nominis, invenimus. Quod fit insectia, olim et rectum esse potuit. Vide l. T. tit. CX, ubi non semel memoratum habes. (« . . . quomodo maritus uxori et è contra consors viro. »)

Vocabulum *cusor* antiquo etiam in usu significat: cusorem monetarum. Hoc igitur sensu in G. M. I. L. non enumerandum vides. Recentioris autem Latinitatis video sensum eius metaphorice dictum, cuius Gl. omnino obliviscitur. V. l. II. t. XIV.: «Quendam Gabrielem literatum, de Zómlyn, cusorem huiuscemodi detestandæ pestis comperimus.»

Inest Gl.-o vocabulum *Christicolens*; quo enumerato, inter parentheses ponitur: Du C. *Christicola*. E quibus elucet nostro in sermone, auctore G. M. I. L., illam tantum «Christicolens» formam fuisse nominis; illam autem Du-Caugii alienam esse. Quæ vero altera forma invenitur in c. XXX. l. II.: «(ancarius) tantâ ignominia afficietur, ut inter alios Christicolas . . .» Cui cf. nomini antiquum Latinum *Poplicola*-m, ad cuius exemplum etiam hoc compositum habes.

Adiectivum «*destructus*» adimendum Gl.-o censeo, cum habeat id antiqua etiam Latinitas, et quidem translato etiam sensu. Si autem locutionis: *destructus homo* (his verbis: «romlott ember» explicans) mentionem fecerit, omnino proferendum ei puto illud etiam, quod in Trip. l. I. t. CXXXIII. habes: *bos destructus*. Quod refertur ad habitum, illud autem in G. nominatum ad ingenium.

Gl. tantum formam «*despotes*», illam e Græco sermone sumptam interpretatur, desideratur autem nomen ad Latinam formam mutatum: *despotus*. E. g. in t. XIII. l. II.: «Rasciæ despotus . . .»

S. v. «*dispensator*» quatuor habes genera titulorum magistratuum enumerata; desideratur autem: «dispensator rerum et pecuniarum». (L. s. d.)

Vocabulum *domina*-m sensu uxoris habemus in t. CXIX. l. I. (ubi de rebus, quas sibi vidua, defuncto vita marito, vindicare possit, agitur): « . . . quos curriferos, et vestem potiorem mariti defuncti domina relicta illius per se tollet».

Substantivum *eliberationem* profert Gl., verbum autem *eliberandi* — in quo habes verbi clare Latine dicendi *liberandi* *πλευρασις*, ut dicitur, compositam formam, qua illud nostrum: *kiszabadít* ad verbum reddatur — deest. Trip. l. t. LVI. «Quamvis autem filij de potestate paterna . . . eliberari et emancipari soleant». Cuius sententiæ constructio etiam ipsa, tam barbarice facta nostrum Hungarorum Latine dicendi genus ostendit.

Exmaritare, verbum mirabilis formæ ususque, item desideratur (v. *emaritare*). Sensum in tit. XCII. l. I. — «quo vero pacto puellæ, in paternis laribus . . . ad nobiles ipsarum annos permanere, et qualiter de illis exmaritari debeant» — manifestum habes: idem valere cum locutione: «puellam ex ædibus marito dare». In unum igitur sensum confusas habemus duas illas res, quarum altera puellam in matrimonium dare, altera autem: illam ex patriis ædibus abducere,

abmovere, significant. Quo sensu et qua forma verbum, omnino barbarica locutio, G. M. I. L. adiciendum est. Verbum non solum eas, quas supra explicui, res significat, sed aliquid etiam eius generis in eo sensimus, quod sermone nostro Hungarorum *kiházásitani* dici possit. Gl. ne illud quidem, non compositum, *maritandi* verbum, nihilo minus recentioris Latinitatis, enumerat; substantivum iam *maritatio* inest.

Vocabulum: *facit*, his verbis explicitem habes in Gl.-o «summa, összeg, eredmény». Tam breviter, ut intelligi non possit. Unum certe exemplum proferri debuerat, præcipue illud in t. LXXIII. l. II. per unam Marcam auri, septuaginta et duos Florenos facientem.

Desideratur deinde proverbium sensu metaphorico usurpatum: «*falcem in alterius messem mittere*». Hung. «*más dolgába ártja magát*». Trip. II. tit. LXXXVIII. «... Quam diu ille, qui in causa succubuit, in humanis egerit, et supervixerit, nemo alter, præter eum, gratiam novi iudicij impetrare potest: Non enim congruit cuiquam falcem suam in alterius messem mittere».

Locutionem «*homagialis florenus*» explicat Gl., illa autem altera: «homagialis Marca» deest in eo. Quæ idem, quod altera significat; Hung. «*vérði*». Lib. II. t. LXX. «Et insuper calumniatur ille, in quinquaginta Marcis homaginalibus».

Non invenitur in Gl.-o locutio, ad exemplum cæterarum, aliud autem obiectum habentium, coniunctionum facta: *damna irrogare alicui*, sensu: «d. inferre alicui». In t. LXXXII. l. II. legitur: «Aliquando vero in Evocatione ista clausula scribitur...: tot et tanto damna Joblagionibus meis irrogavit et intulit.» Idem de locutione «*submittit se itineri*», eo. l. inventa, dici possit. V. ibidem: «antequam decedat et itineri se submittat».

Item desideratur verbum «*impignorare*», «*zálogba adni*» t. LVIII. l. I.: «Sæpius tamen malitiose quibus possunt impignorare.»

Haud accurate explicat Gl. sensum locutionis «in capillis constitui» et aliarum ei simillarum. Inest Gl.-o s. v. *capillis existere (in)* interpretatio hæc: «permanere in cœlibatu, viro non nubere, hajadon maradni». Hic autem corrigenda quædam habeo. Primum, quod non recte dicit interpretatio Latina Gl.-i «*coelibes*», cum locutio solum ad *puellas* referatur; secundum vero, quod interpretatio illa reddat licet quadem ex parte eius sensum, tamen accurata dici non potest. Latinam enim locutionem Hungarice his verbis reddere possis: «*pártában maradni*». E quibus vides *capillum* pl. numero, idem valere cum nostro: *párta* vocabulo. Vocabulum igitur eodem modo addendum fuerat Gl.-o, quo nunc non invenias. Illud tantum *capillarum* habemus in Gl.-o, pro recto autem Hungarico nomine (*párta*), vocabulo «*hajháló*» explicitem. Trip. I. tit. XCI.: «Quod puellæ in capillis constitutæ; quam locutionem ipse t. XCII. explicat his verbis: «puellæ, quæ capillis adhuc velamine nudatos gestant». Cf. cum illa nostra: «*bekötik a fejét*» locutione. Desiderantur deinde:

in duplo condemnare aliquem; pro antiqua illa: «*dupli c.*» locutione. Trip. III. t. III.: «Vice Comites autem et Iudices Nobilium in duplo condemnantur»;

in medium venit; quæ locutio antiquo in sermone idem cum verbo: *vulgari* valet. Is autem, quo Tripartitum usurpat sensus, recen-

tioris Latinitatis signum habet, quam ob rem Thesaurο eius explicandum puto. L. II. t. LXXIII.: «Quia tamen ex vetustissimo usu et diuturna consuetudine emanavit, in mediumque venit, ideo pro quadam nostrae legis parte . . . iam reputatur, et post finalem conclusionem cuiuslibet causae semel sed non pluries fieri subsequi toleratur.» Vides locutionem sensum hic habere: «szokássá válik». Desideratur: *finalis* in sensu: ultimus.

Adverbii «*irremissibiliter*» sensus proprius (= visszavonhatatlanul) haud lucide explicitus est in Gl.-o, quod auctore Du-Cangio hæc tantum, rem universam interpretantia, verba continet: «nullo relicto veniæ loco»; adiecta eorum conversione Hungarica: «irgalmatlanul». Qua illud quidem Du-Cangii conversum, illud autem in titulo prolatum non explicitum habemus. Cæterum adverbium supra dictum maxime ostendit nobis quandam recentioris Latinitatis insolentiam: præfixum, syllaba *in* (= Græca *ἀ*) privativam vim habens, barbarice, ubicumque usurpatum, verbis undicumque derivatis præpositum.

Item haud satis lucide et accurate explicat Gl. verbum: *legitimare*, pro «probare, bizonyítani». Nihil aliud adiiciens. Eodem loco enumerandos doceo verbi alios etiam huiusce modi sensus: törvényesíteni, jóváhagyni. Trip. I. t. CVI.: «. . . quas (sc. suboles durante matrimonio generatas) etiam si Papa legitimaret». Qua forma sensus verbi illis, etiam in sermone nostro Hungarorum hodierno, eadem e radice, derivatis vocabulis omnino respondet.

Addenda locutio: *litis motio* (= perinditás). Motio enim hoc sensu non antiqui est sermonis. Gl. tantum hoc: «*mozgás*, mozgalom, felkelés» continet. Eius quod dixi, testem habeo t. LXXXII. l. II.: «Omnis enim causa et litis motio . . . per in causam attractum aut affirmatur, aut negatur.»

Id etiam magnopere mirum et haud probandum video, quod Gl. — cum esset cuiusdam locutionis explicandæ fons primi ordinis primæque ætatis Tripartitum St. de Werbőcz, unde illam exhauriendam haberet; vocabulaque semper ex antiquissimis promere fontibus deberet — tamen ea aliis e libris, *posterioris multo ætatis*, e. g. ex illo E. Hajnik «Perjog» inscripto exhaurit. (De qua re v. etiam infra s. v. «promuntorium»). Quod factum est cum locutione hac «*litterarum reambulatoriarum*», quam profert nobis Gl. e libro supra nominato, a. 1899. typis expresso, cum haberet in t. XXXIII. l. T.: «De litteris Statuariis, Reambulatoriis et brevibus Evocatoriis, quod (sic!) diebus durent ad exequendum.»

S. v. «*nundinae*» habemus explicata vocabula et *nundinas anniversarias* et *n. liberas*; deest autem nomen: *nundinae generales*, quod significat nostrum illud: «országos vásár», contrarium illi alteri: «foira hebdomalia» (L. II. t. X.).

Desiderantur: *persona spiritalis*. T) XLIV. l. II; *portare*, pro: aquam portare, Græc. ὑδροφορεῖν. Obiecto enim demisso invenies in t. CXXXIII. l. T.: «fons . . . de quo populus portare solet».

Eodem in titulo legimus: «item tributum promuntorij, seu montis vinearum». Unde lucet: promuntorium = mons vinearum. Quorum autem utraque pars, altera rem aliquid mutato sensu proferens, altera illud nostrum: «szőlőhegy» Latine accurate nominandi causa facta con-

iunctio, G. M. I. L. interserenda fuerat. Fontem vero utriusque Tripartitum habemus. Quæ cum ita sint, quid tamen in Gl.-o invenies? S. t. «pomuntorii» interpretationem: «vinea, szőlőhegy». Quamquam sola illa locutio «mons vinearum» nostræ ad verbum respondet. Hoc autem parvi momenti. Aliud maius sum prolaturus. Vocabulum una cum explicatione sua invenitur in Tripartito, in fontibus, et ætate et auctoritate, primis Hungaricæ Latinitatis habendo, Gl. autem non inde, sed e fabula quadam Hungarice scripta romantica, ex opere illo summi nostri poetæ M. Jókai «Rab Rábi» inscripto, sumit. Non secus ac iudicalem etiam vocabuli usum ex opere alio a. 1804—1818 ab H. Georchio edito, hoc nomine «Honny Törvény» inscripto. Quibus fit, ut locutio *mons vinearum* omnino ommittatur.

Vocabulum tantum *professorem*, sensu illius nostri «bitvalló», habet Gl., deest autem plenior locutionis forma: «Christianæ fidei Professores» ex tit. XXV. l. III. sumenda. Cæterum etiam hac forma invenitur: «Christianam religionem profitentes». Eodem loco habemus nomen Græcæ ecclesiæ additorum Christianorum his verbis expressum: «Præterea quidam sunt Valachi et Rutheni, quidam autem Rasciani sive Serviani, et Bulgari *Graecorum sequentes errores.*» Gl. hoc etiam ommittit.

Desideratur in Gl.-o etiam hæc locutio: *pileus Iudaicus*. Invenies in t. ultimo (XXXVI.-o) l. III, ubi describitur quo ritu Iudæus ante iudicium iuramentum faciat: «Iudæus iuramentum præstare volens, contra solem verti, et nudipes stare debet, clamyde vel pallio indutus, et *pileum iudaicum* in capite suo habens, volumenque legis (quod tabulam Moysi vocant) manu suâ tangat, atque teneat.» Iuramenti descriptio sic porro trahitur: «Si reus sum terra me absorbeat..., paralysis et lepra me invadat.» Addendum Gl.-o: *confundere*, sensu illius: «perdere». In descriptione enim iuramenti porro tracta legis: «Et si reus sum... omnis scriptura, quæ in quinque libris Moysi scripta est, me confundat.»

Verbum *propagare* antiquo in sermone sensum amplificandi habet (cf. *propago* = bujtó ág). Sensum autem gignendi non habuit, et nunquam de natis singulis, sed tantum de liberis gignendo conservanda stirpe, vel familia deque eas amplificando dicebatur. Recentioris igitur sermonis vim habet sensus, quem invenies in Trip., ubi sensum verbi amplificatum videbis: pro «gignitur, nascitur», «propagari» usurpatum. L. T. t. VII. «Illi, qui ex nobili dumtaxat matre et rustico patre sunt propagati.» Qui sensus verbi Gl.-o haud adimi debuerat.

Verbum *pertransire* pluribus sensibus profert Gl., illum autem Trip. ommittit: pro verbo *finire* dici. L. II. t. LXXIII. «Finitis enim et pertransitis cunctis causæ processibus.» Non secus, ac illud etiam deest in eo vocabulum:

sæcularis, pro substantivo («vir sæcularis») usurpatum. V. supra de nobilibus; invenies nomen in loco ibid. dicto, his verbis insertum: «persona spiritualis et Ecclesiastica, contra sæcularem et è converso sæcularis adversus spirituale». Ea quidem quæ exscripsi verba etiam sic interpretari possis, quod adiectivum cum substantivo «persona» coniunctum sit. Gl. autem etiam hoc retiecit.

E Codice Diplomatico, quem G. Tejér composuit, desumpsit Gl. adiectivum: «sarticum»; idque cum illo Du-Cangii «sarcito» idem va-

lere docet. Quod omnino recte explicitum dicas. In t. autem XCV.-o l. T. Trip. invenio hanc formam adiectivi: «*sartitus*». («*Vestium sartitarum*» dicitur.) Quæ cum ita sint, veri simile mihi videtur trium adiectivi formarum supra enumeratarum, illam Du-Congii («*sarcitus*»), illamque ex opere St. Werbőczy a me exscriptam («*sartitus*») rectas esse. Tertiam autem G. M. I. L. contentam («*sarticus*») corruptam censeo. Sic mihi persuasum habeo: e radice participii (verbi *sarciendi*) *sarti* ad exemplum aliorum partic. «*geniti*, *largiti*» vel aliorum huius generis vocabulorum, formam longiorem «*sartitus*» esse derivatam; eiusque, eodem modo, analogice, mutatam, id est corruptam video formam illam Gl.-o dictam. Dicere possis per suffixum rad. *co* (in syll. *cus* 3.) ad exemplum vocabuli recentioris Lat. «*sanitaticus*» factam esse formam: «*sarticus*». Cæterum iis, quibus Gl. interpretatur verbis, nihil addendum habeo.

Gl. tantum formam «*sententiare*», sensuque: «*véleményt mondani*» continet. Verbum autem etiam transitivo sensu, maximeque passiva forma usurpari accipias. (= «*Sententiari*» vim habet nostri illius: *vkiről ítéletet mondanak*; *vkit elítélnék*) Trip. l. II. t. XLVI. voce: «*Quomodo Capitulum, vel conventus simul et quomodo personæ privatæ seorsim sententiari debeant.*» T. vero XLVII.: «*quid, si una persona capitularis sententiata fuerit, agendum*». Substantivo iam «*sententiatione*» explicato, etiam illum supra explicitum sensum tradit Gl.

Vocabulum «*sepultura*» antiquo in sermone significat: *eltemetés*. Auctore autem t. CXXXIII. l. T. etiam locum sepeliendi significat. Quem sensum rec. Lat. eamque ob rem G. M. I. L. adiiciendum doceo. Exemplum eius habes: «*Monasterium, sive Claustrum sepulturam patronorum, et aliorum specialium Nobilium habens, aestimatur ad M. C.*».

In eo etiam haud constantem rationem videmus, quod Gl. hanc quidem locutionem: «*sessio jobagionalis*» enumerat, illam autem alteram: «*sessio nobilitaris*» ommittit. Nihil enim valet argumentum: utrasque locutionis partes separatim explicitas esse in Gl.-o, cum sit illud etiam «*jobagionalis*» vocabulum suo ipsius in loco explicitum. Constanti ratione aut neutra locutionum, aut utræque enumerari debuerant. Hoc etiam accipias: Gl. e *Formulis* auctore Kovachich factis (Formulæ solennes Styli. Pesthini 1799) desumpsisse locutionem: «*sessio jobagionalis*», cum habuisset utrasque (una cum attributo, qua protuli, forma) etiam apud St. Werbőczy in t. XXIV. l. I. prolatas: «*Fundum etiam, seu locum sessionis nobilitaris, atque jobagionalis...*»

Eodem modo locutionem: «*sopire causam*» ex opere, quod inscribitur «*Perjog*» auctore E. Hajnik composito haurit Gl. Locutionem autem, omnino antiqui saporis, Gl.-o non interseri debuisse censeo. Verbum enim *sopire*, translato etiam sensu antiquissimi usus invenio. Quæ cum ita fuerint, verbum Gl.-o intersertum — quod nihil aliud, nisi translatus ille, sæpius hodie usurpatus eius sensus defendere possit — haud illa supra nominata, sed hac Trip. forma explicandum doceo: «*guerris sopitis*» in t. XIV. l. II.

In t. CXIX. l. T. invenies locutionem: *sub colore alicuius rei*; legitur enim: «*ne sub colore eiusmodi tutelæ*». Quo illam nostram locutionem: «*valaminek a színe alatt*» conversam habes manifestam. quam ob rem Gl.-o eam inserendam doceo. Vocabulum quidem *color*-em

etiam translato sensu iam prius usurpatam video; sed barbarice compositam esse locutionem supra dictam negari non possis.

Gl.-o deinde — ut ad ultimum veniam — interserendam habes locutionem illam «*ut puta*». Quæ interponitur sententiæ, constructionem eius nihil disturbans et mutans. Dictionarium auctore H. Finály compositum profert eam, cum, ut locutio rec. Lat., magis in G. M. I. L. esset enumeranda. V. hæc, in Trip. I. T. t. LXI., verba: Verum etiam cæterorum fratrum eiusdem, quorum ut putâ illa gravamina in se accepit, portiones . . .

(Budapestini.)

DESIDERIUS VÉRTESY.

HAZAI IRODALOM.

Janovics Jenő dr.: A magyar dráma irányai. Budapest, 1907.
Benkő Gyula. 308 l. Ára 7 K.

E munka célját előszava vázolja. Nem új adatokat tartalmaz, hanem az ismertek csoportosításával keresi drámai irodalmunk mozgató rugóit. A magyar drámaírás adatait részletesen, lelkiismeretes pontossággal felsorolva megtalálhatni Bayer József nagy munkájában. De oly munka, mely ez adatokból a jellemzők és fontosak kiválasztásával megépítse a magyar dráma irányait, valóban igen szükséges volna irodalmunkban. Janovics Jenő érdekes ember. Színészkedett, majd elvégezte az egyetemet, bölcsészet-doktorátust tett s most sok ízléssel és szakértelemmel vezeti a kolozsvári színházat, hol E. Kovács Gyula hagyományait kelti új életre. Csiky Gergelyről hosszabb monográfiát írt, mely hiányai mellett is megbízható és használható munka. Nagy érdekléssel vettük új könyvét kezünkbe.

De mindjárt a könyv beosztását kell kifogásolnunk. Átlapozzuk majd a felét és eljutottunk a *Bánk bánig*. E beosztás helytelen. Janovics is jól tudja, hiszen hangsúlyozza is, hogy a míg állandó színpad nincs, nincs drámaírás. Egyáltalában nincs színműírásunk Kiszaludy Károlyig. A mi addig van, csak rom meg törmelék. Mire való velük itt olyan bőven foglalkozni?

De e szerkezeti hibával meg lehetne békülni, ha színesen megrajzolt korszépeket kapnánk helyette cserébe. De fájdalom, jóformán csupa közhelyet olvasunk. Nemcsak tudásunkat, de képzeletünket se gazdagítja semmivel. Sőt akadnak benne hibás adatok is. Tévedés az Árpádok királyságát egyházi jellegűnek nézni, sőt tévedés a papságot merőben idegen jellegűnek tartani. Hogy a középkor irodalma olyan szegény, drámaírása olyan semmi, Janovics a folytonos harcoknak tulajdonítja. A harcos idők magában nem ölik meg az irodalmat.

Európa minden nemzete fegyverben járt a középkorban. Annak idején nálunk is a kuruczvilág költészete milyen gazdag. A magyarban egyszerűen kevés volt a költői érzék, csak jóval később fejtett ki benne. Említi a szerző, hogy a Lajos és Mátyás alatti kezdődő virágzást is megfojtotta Zsigmond s a Jagellók gyászos uralma. E kettő nem vehető egy kalap alá. Zsigmond uralkodása minden viszályai, háborúi mellett se mondható eredménytelennek, s Zsigmond király egy kora-renaissance fejedelem képét mutatja, föltűnő érzékkel a kultúra iránt.

Végigtarlózva több sivár évszázadon, Dugonicsnál állapodunk meg, a kinek a szerző külön fejezetet szentel, bár elismeri, hogy drámái értéktelenek. Bizony azok a regényei is, hiába állítja oda ellentétül színi működésének s hiába igazoltatja e hízelgő ítéletet Endrődi Sándorral. Jobban sikerült a Kisfaludy Károlyt megelőző kor rövid vázlata. Itt helyesen kiválasztja az első igazi irányt, melyet a hazafias szempont vezérel: műsorral látni el akárhogy is a fejlődő színházakat. Vándorszínészeink lázasan dolgoznak, kiknek Kotzebue a bálványuk. Az az egy-két komolyabb törekvés, a mi a színészeken kívül van, elfagy csirájában, így Gombos és Bolyai. Csak azt kifogásolom, hogy Gombos nyelvét mentnek találja a fellengző dagálytól s Bolyait a szentimentalizmustól, holott e hibák úgy megvannak bennük, mint bármely kortársukban. — Idáig tart a tarlózás, itt kezdődnék végre az igazi magyar drámairodalom.

Katona tárgyalása talán az egész könyv leggyöngébb szakasza. Teljesen módszertelen. Mindenkinnek némi fejtörést okoz Katona ifjúkori gyöngye munkáit összhangzásba hozni a *Bánk bánnal*. Mindenesetre fáradságos a hozzá vezető lépcsőfokokat kinyomozni. Janovics azonban mindenáron azon van, hogy e lépcsőt is ledöntse. A *Bánk bán* más világ szülötte. Hogy tételét bebizonyítsa, utolsó lépcsőfokul a *Rózsa* cz. vígjátékot állítja oda, egy hevenyészett, félig tréfából, félig haragból készült kis munkát. Íme az utolsó mű a *Bánk bán* előtt és milyen semmi! Pedig a *Ziska*, a *Jeruzsálem pusztulása*, sőt a *Lucza széke* is mutatják a tehetség föl-fölvillanásait. Szinte sok, a mennyi magasztalást tud mondani a *Bánk bánról* általában. De mikor részletezni kezdi, akkor Bánk jelleme teljesen elhibázott lesz, a nyelve sokszor dagályos, a darab jelenetése egészen kezdetleges. Mi marad belőle? A II. felvonás és a Gertrudis alakja. Semmivel se több. Ez még a Vörösmarty ítéleténél is szigorúbb.

A mi a dráma irányait illeti, Janovics három útjelzőt állít föl: Kisfaludyt, Szigligetit és Csikyt. A negyvenes évek drámaírói «Kisfaludy követői», az ötvenes-hatvanas évek irodalma «Szigligeti hatása». Csiky után a mai dráma rövid ismertetése következik; Janovics itt chaost és reménytelenséget lát, egy világító oszlop emelkedik csak ki: Herczeg Ferencz.

Nagyjában véve — de csak nagyjában — intelligens ember munkája, ki a tárgyalt írók értékével tisztában van. Kisfaludy Károly tárgyalása meg épen ügyesnek és jellemzőnek mondható. Jól jellemzi Hugó Károlyt, Fáy Andrást, Teleki Lászlót stb. De a módszer, a tárgyalás teljesen elhibázott.

A magam részéről egészen másnak látom a magyar drámaírás vázát. Kisfaludynak nincsenek követői a szó szoros értelmében. Többféle hatás és többféle irány lép föl. Ott van először a Vörösmarty pathosza. Keveréke a francia romantikának és Shakespeare-nek némi részben, de másrészt magyar, mert e pathosz a korban gyökerezik s nemzeti formában jelentkezik. A francia romantika képviselői Hugó, Obernyik és első sorban Czakó. Némileg e hatás szülötte, de a mellett önálló Teleki *Kegyencze*. A negyvenes évek társadalmi élete is kifejezést nyer egy-két vígjátékíróban, így Nagy Ignácban, Valotban, Degrében. Nagyon kezdetleges ugyan, de irány. A mi Szigligetét illeti, ő nem képvisel irányt. Szigligeti maga símul más irányokhoz. Így mutatkozik benne a romantika, a népies irány, végül a realisabb történelmi dráma és társadalmi színmű. Neki hatása másban nincs, mint a népszínműben. Csak itt vannak követői.

Janovics könyve egyre szébbbszorul, holott egyre jobban ki kellene tágulnia. Csiky Gergely úgy indul, mint a ki a magyar társadalmi életet mélyebben fogja feltárni. De nem folytatja, nagyon úrrá lesz rajta a francia hatás, kivált a Sardou hatása. Az ő alakjait, az ő tárgyait másolja talán önkénytelenül is. Igen ügyes író, igen komoly író, de egyre kevesebb benne a magyarság. Ezt látja Janovics is, de azzal mentegeti, hogy nincs is igazi magyar társadalmi élet. Ha ez igaz volna, akkor regényíróink se tudnák festeni. Pedig azok közül akárhány speciálisan magyar, míg Csiky nem az.

E sorok írója nem vallja azt, hogy a jelen kor termékei nem tárgyalhatók irodalomtörténetileg. Igaz, hogy az ítéletek még ingadozók, de az irányok tisztán megjelölhetők. Épen a legutolsó évtizedek egész forradalmat idéztek elő, egészen új világot teremtetek a színpadon. S ezen mozgalmak hullámai elverődtek hazánk partjaira is.

Az északi írók a társadalom burkolt sebeit, a hazugságokat fedik föl, de nem a Dumasék jóakaró intésével, szellemes finom mosolyával, hanem Björnson a próféta tüzével, Ibsen a bíró szigorával. Olaszok és németek szinte szilaj realizmussal mutatják be a társadalmi összeköttetéseket. A Rostand verseiben új romantika köszönt be. A spanyol Echegaray a nagy szenvedélyek rajzához tér vissza. A forma egyre egyszerűbb lesz, a cselekvény egyre kisebb fontosságú; annál inkább előtérbe lép a belső ember rajza, a lélekfestés a legapróbb részletekig. Francia írókat látunk (Lavedan, Bernstein), kik a hármas egységet

alkalmazzák a legmodernebb formában. Mások az embert a legősibb alakban kutatják, a mikor érzés, szenvedély egyaránt a maga nehéz erejében mutatkozik. Azért keresi föl Hauptmann a népies és történelmi tárgyakat. Gazdag és értékes irodalom ez, egyáltalában nem elszomorító.

Valóság, hogy legújabb drámaíróink közt nagyon sokan csak olcsó eszközökkel dolgoznak. A francia vígjáték léha, orfeumi termékeit adják magyar formában, de gallus szellem nélkül. Nagy problémákat feszegetnek az Ibsen mélysége nélkül. Történelmi drámákba fognak történelmi érzék nélkül.

De semmiesetre se nézzük a látóhatárt olyan vigasztalanul, mint Janovics. Herczeg Ferenczet ő is kiemeli. Valóban mindjárt első, sokban hibás kompozíciójú darabjában, *A dolovai nábob leányában*, egy egész osztály, a magyar katonatiszti osztály, életét föltűnő igazsággal és költészettel tudta bemutatni. *Bizáncza* modern történelmi tragédia a szó legjobb értelmében. Ferenczy Ferencz is maradandó nevet fog szerezni. Bemutat egy vidéki magyar úri házat. Ez a *Pogány Gábor*. Színrehozza a fővárosi előkelő társaság léha életét. Ez a *Flirt*. Meséi végtelenül egyszerűek. Ez egyszerűség jellemzi Gárdonyi Gézáét is. Belehatol a magyar paraszt lelkébe, ízekre, rostokra szedi, úgy hogy az alak él előttünk. Ez *A bor*. Íme egészen modern formák és mégis egy ízig magyarok. Megengedem, hogy Csiky működése intenzivebb, de azt hiszem, irodalmilag ezek értékesebbek.

E futólagos szemle korántsem teljes, ezek csak a kikapott főbb irányok. Íme mennyi ösvény tűnik föl, a melyeken Janovics nem vezetett minket végig. Mondom, csak füstölgő chaost mutat a végén s kevés reménynyel várja a drámaírás új csillagját.

A mi magát a stílust illeti, e könyv fárasztó olvasmány. Nagyon dagályos, se költői, se egyszerű. Hosszú idézetek fekszenek bele a szövegbe s túlon túl tarkává teszik. A szerző keresi az erős kitételeket, mégis minden szétfolyik a tolla alatt.

Lehet, hogy kissé szigorúan bántunk el e könyvvel. De Janovics Jenő megérdemli, hogy ne a jóakaró műkedvelőt, de a komoly szakembert keressük benne.

(Budapest.)

VÉRTESEY JENŐ.

Radó Antal: Dante. Budapest, Franklin, 1907. 8-r. 144 l. Ára 2-50 K.

Nagy elismerés illeti a Kisfaludy-Társaságot, hogy az irodalom és művészet iránt érzéket tanusító laikus nagyközönségnek mind több és több szellemi táplálékot juttat; e célra szolgálnak fölolvastatásai és évi kiadványai, legújabbán pedig a *Költők és írók* sorozata

és a Shakespeare-bizottság előadásai. Minthogy egy Dante bizottság működése még, sajnos, igen távoli jövő zenéje, be kell érünk egyelőre egy Dante-könyvvel, melyet Radó Antal nyújt a nagy olvasóközönségnek, ki már két ízben méltatta Dantet (*Olasz irodalomtörténetben* és a Magyar Könyvtár 221. sz.-ban). Elismerés illeti ezért, mivel azonban meggyőződésünk az, hogy épen a laikus közönségnek a legjobbat kell adni, nem tartózkodunk e helyen a szigorúbb, de elfogulatlan bírálattól.

Nagy kifogásunk van a bevezetés ellen, melyet a lehető leg-szerencsétlenebbnek, teljessé czélt tévesztettnek tartunk. Ha oly szellemi óriással, mint Dante, a nagyközönség elé lépünk, nem czélszerű épen csak a legszomorúbb igazságokat felemlíteni, halmozni, a legrikítóbban kiszínezni, sőt túlozni, mert ezzel az olvasót elriasztjuk és a hőstől teljesen elidegenítjük. Ilyen helytelen úton vezet Radó az olvasót Dante elé. Szinte kínos gondossággal állítja össze az elriasztó adatokat: Dante távol áll a mai magyar olvasóközönség szeretetétől; képzeletének szertelenségei inkább taszítják, mint vonzzák, különösen a magyar embert; 100 énekre kinyújtott víziója a magyar olvasó szívét nehezen melegítheti fel; az egész költemény allegoria és hozzá nem is valami könnyen érthető, mert nemcsak katolikus vallási költemény, hanem, mondhatni, az üdvözülés tanának eposza; a költő és a modern ember igazságérzete között nagy úr mutatkozik; Dante hangja a mi lelkünkben nem kelt rokon hangot, s így bajosan fogjuk megszeretni stb. Megdöbönt bennünket az a hűvösség, szeretetlenség és szinte ellenséges indulat, mely ebben a bevezetésben nyilatkozik azzal a költővel szemben, a ki épen lángoló tűzével, izzó szenvedélyével, minden mértéken felül való szeretetével, szerelmével és gyűlöletével egyaránt belekap lelkünkbe, a ki felkorbácsolja szívünkben az indulatokat és eksztázisba ragad, mint Shakespearen kívül egy költő sem. Sajátságos ellentétet alkot az addig felsorolt nehézségekkel a bevezetés végén Radónak az a kijelentése, hogy a kételkedőknek meg fogja mondani, hogyan lett Dante nagy költő és miért az? Ha a nehézségek valóban oly óriásiak, alig fog ez neki sikerülni, ha pedig nem azok, akkor némileg rászolgál Liszt Ferencz ismert mondására egy affektáló zongoraművészről: «Er überwindet die leichtesten Stellen mit der grössten Schwierigkeit.»

Az I. fejezet: Firenze¹⁾ története világos, áttekinthető és érdekes, de túlságosan sok adatot tartalmaz a laikus közönség számára. — Konradin azonban nem bitófán, hanem vérpadon végezte életét (11. l).

¹⁾ Radó Firenze nevét következetesen Flórencznek írja. *Olasz városok német* nevét *magyarosan* írni (Flórencz, Mailand, Genua) ép olyan jogtalan eljárás, mint volna az, ha olasz írók a mi városaink német nevét írának olaszosan: pl. *Seghedin*; *Scemmi*.

A II. fejezet: Firenze műveltsége fölöleli ugyan az összes művelődéstörténeti mozzanatokat, melyek Dantevel összefüggésben vannak, de épen ezt az összefüggést, az okozati kapcsolatot nélkülözzük benne. Érdekes adatok tömkelege, detailfestés ez a fejezet, de rendszer, kronologiai következés és kompozíció nélkül. Feltűnő, hogy a szerző teljesen elejtette assisi Sz. Ferencz jelentőségét. A szerző épen e fejezetben használhatta volna fel gyümölcsözően azt az egy ívet, melyet a megengedett tíz ívből megtakarított; nagyon örültünk volna, ha kifejti, mik voltak assisi Sz. Ferencz fellépésének az eredményei, hogy az emberi lélekben az egyéni öntudat és önérzet, a természet szeretete és ennek következtében bizonyos esztétikai érzék ébredt fel, az Istenséggel — hogy úgy mondjuk — bizalmasabb, melegebb viszony fejlődött ki, és noha a test sanyargatása még beletartozik abba a közfelfogásba, mégis a lélek bizonyos nyugodt derűtségben magasabb gyönyöröket is kezd élvezni. Radó művéből azonban még azt sem tudja meg az olvasó, hogy assisi Sz. Ferencz alapította meg a ferencziek rendjét, melyről különben (a 30. l.) hamis kronologiai adatot közöl (nem a XII. század végén, hanem a XIII. század elején támadt ez a rend), viszont az sem tűnik ki, hogy Fra Giacomo és Jacopone da Todi (22. l.) szintén ferenczrendiek voltak; figyelmen kívül hagyja azokat a kapcsolatokat, melyek az olvasó tudásában némi összefüggést teremthetnének, mint pl. az, hogy épen ez a Jacopone a *Stabat mater* szerzője, hogy egy másik ferenczrendi, celanói Tamás írta alkalmasint a *Dies irae*-t. — A legnagyobb baj azonban az, hogy Radó egy szót sem szól a ferenczrendieknek óriási szerepéről, melyet a XIII. század folyamán a pápai hatalommal szemben, az egyház érdekében játszottak. Ha csak kissé fejtegeti azt, a mit Federn e klasszikus mondataiban tömören kifejez: «Fellépésük mérhetetlen jelentőségű történeti esemény. Ők megújították, talán meg is mentették az egyházat a XIII. században», már is kitűnő bepillantást nyújtott volna Dante korának egyházpolitikai viszonyaiban. Ezt azonban teljesen elejtette Radó, a ki különben sem nagyon otthonos a katolikus vallás dolgaiban és elnevezéseiben. A mai Battistero (15. l.) nemcsak akkor volt, hanem ma is Ker. Sz. János temploma; az a mondat pedig, hogy Dante a S. Giovanni keresztelő medenczéje előtt «kereszténynyé lett» (133. l.), mulatságos félreértésre adhat alkalmat. Az irodalmi és műveltségi viszonyok ismertetése sikerültebb része a fejezetnek; a 26. lapon azonban Jeruzsálem nem mint a föld közepe, hanem mint a *lakott föld* közepe említendő meg (Federn így mondja!).

A III. fejezet, mely Dante életét ismerteti, feltétlen dicséretet érdemel: érdekes, jól kiválasztott és jól csoportosított adatok élénk képét adják a költő földi útjának. Helyes érzékkel használja fel itt

Radó azokat az adatokat, melyeket a kutatás teljesen bebizonyított, és azokat, melyek legalább is valószínűek; fölöslegesnek tartjuk azonban azt, hogy Bartoli, d'Ancona, Scartazzini és más Dante-kutatók neveit említi minden alkalomszerűség nélkül: a neveknek ily odavetése semmit sem használ a laikus olvasónak; annak vagy többet vagy semmit sem kell tudnia e kutatókról. — Az 53. lapon íráshiba van: nem a *Purgatorium*, hanem a *Paradicsom* XVII. énekében jósol Cacciaguida.

A IV. fejezet (a kisebb munkák tárgyalása) már igazán értékes része Radó könyvének; az egységes nyelvről és az egyház világi hatalma ellen való harczról már oly lendülettel ír, a minőt addig nem találtunk a műben. A fejezet végén Dante politikai eszményképének megrajzolása pedig logikus, világos bevezetése az V. fejezetben tárgyalt *Isteni Színjáték* ismertetésének. Jól esett olvasnunk Radónak ezt a vallomását (95. l.): ha az *Isteni Színjáték* allegoriáját egyes apró részleteiben nehéz is megérteni, de főértelme annál világosabb. Ennek a felfogásnak szerettük volna kifejezését találni Radó könyvének bevezetésében. És végre, a részletek sem olyan nagyon nehezek, csak tudja a magyarázó helyes érzéssel kiválasztani, mi kell az olvasónak. Maga Radó is igen jó vezetőnek mutatkozik, és bár a hely szűke miatt túlságosan tömör, de nagy vonásokban igen jól megrajzolt általános képet nyújt az *Isteni Színjáték* tartalmának elmondásában; ezt a részt alkalmasnak véljük arra, hogy olvasóit Dante művének elolvasására buzdítsa és ezzel már is kifejeztük a legnagyobb dícséretet. (Csak a Belacquáról szóló mondatot a 110. lapon tartjuk fölöslegesnek; Benvenuto d'Imola különben hangszerkészítőnek mondja Belacquát; sajtóhiba a 3. sorban: 19 helyett 97 olvasandó.) Önkényes és megokolatlan eljárás azonban az, hogy Radó az antipurgatoriumot első körnek véve, a köröknek eredeti számozását megbolygatja (111—114. l.), hogy pedig Dante maga számozta meg a köröket, az kitűnik a *Purgatorium* XIX. énekének 70. és XXII. énekének 2. sorából. — Végre megemlíttük, hogy a 117. lapon egy teljesen érthetetlenül keletkezett hiba éktelenkedik, mely szerint Martell Károly «Kún László magyar király fia»(!), míg a 44. lapon még megvan a helyes adat, hogy Martell Károly V. István magyar király unokája.

Radó művének legkiválóbb helyeit «Az Isteni Színjáték értéke» című részben találjuk: itt vázlatos, de teljesen tiszta képet nyújt a korról és a műről egyaránt; főleg a 134. laptól kezdve nagy irodalmi magaslatra emelkedik az ismertetés; ezzel be is fejeződik a mű, melyet egészében mégis mint czéljának megfelelő, tartalmas könyvet örömmel üdvözlünk az általános műveltséget terjesztő irodalmi termékek körében.

(Budapest.)

BAUMGARTNER ALAJOS.

Katona József válogatott munkái. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta *Bayer József*. Budapest, Lampel, 1907. 8-r. XXVI, 268 l. (Képekkel. Ára kötve 6 K.)

Katona József munkáinak ez új kiadása a Lampel-féle *Képes Remekírók* között jelent meg, s nemcsak egyike a gyűjtemény legsikerültebb darabjainak, hanem valóban szükségét pótol. Katona összes színművei megjelentek ugyan Abafi *Nemzeti könyvtárában*, de ez a kiadás már régen antikvárius kezére került s különben sem volt megbízható. Bayer kiadása nem közli Katona összes fennmaradt színműveit, csak a négy legjelentősebbet; első eredeti művét, a *Lucza székét*, a *Jerú'sálem' pusztulását*, azt a tragédiát, mely nem mérhető ugyan össze a *Bánk bán*nal, de mégis egy pár gyöngye szállal hozzája kapcsolódik, a *Rózsát*, egyetlen ránk maradt eredeti vígjátékát, mely a költő személyes vonatkozásai miatt is érdekes, végre a *Bánk bánt*.

E kiadás fontossága tehát első sorban az, hogy az olvasó egy kötetbe gyűjtve együtt találja legnagyobb drámaíróink mindazon munkáit, a melyek fejlődése szempontjából érdekesek,¹⁾ még pedig, a mit Bayernél szinte fölösleges kiemelni, mintaszerű lenyomatban, a hol módjában volt, a kézirati másolatok s nem az eddig rendelkezésünkre állott nyomtatott szöveg alapján. A *Bánk bánt* azonban természetesen az 1821-iki kiadás nyomán adja. E szövegközlés a kiadás második érdeme. Legkiválóbb tragédiánk eddig is elég kiadásban forog az olvasóközönség között, de az eddigiek a laikus közönség követeléseit tartván szem előtt, a helyesírást modernizálták. Nem gáncsoljuk az eddigi kiadók eljárását, sőt kétségtelen, hogy a tragédia esztétikai élvezését, különösen a tudományosan nem művelt közönség körében, megnehezíti a régies külső, a sok hiányjel és helyesírási különködés, de itt volt már az ideje, hogy olyan szöveget is kapjunk, mely minden tekintetben, még a külsőségekben és orthografiai sallangokban is, hű mása az eredetinek. Ezt a várákozásunkat kielégítette ez az új lenyomat s érte hálás is lesz Bayernek a tudomány.

A bevezető életrajz nem pusztán a költő élete folyásának külső mozzanatait foglalja össze, hanem e keretben megrajzolja Katona fejlődésének, drámaírói pályájának képét, és kiegészíti a korabeli színi

¹⁾ E szempontból csak a *Ziska* hiányát érezzük. Bayer ugyan Gyulai-val szemben (*Katona és Bánk bánja*³ 73—74. l.) tagadja (*A magyar dráma-irodalom története* I : 252), hogy Ziskában fölismeri a későbbi Bánk egy-egy jellemvonását, de kétségtelen, hogy vannak erővel telt jelenetei és «több színnel festett szenvedélyei» — a *Bánk bán* kiválóságai embrióban. A vállalat szűkre szabott keretei azonban érthetővé teszik a két részből álló dráma mellőzését.

állapotok rajzával. Katona drámáit sem méltatja esztétikai szempontból — az érdeklődőket a legjobb forrásokra, Gyulai és Arany tanulmányaira, utasítja — csak azt a négyet, a melyet közöl, de röviden, tömören, a jellemző vonásokat és kiválóságokat határozottan kiemelve. Annál nagyobb gondot fordít, hogy olvasói pontosan értesüljenek Katona dráma-költői működésének egyes mozzanatairól, különösen a *Bánk bán* sorsáról. Csak Katona születésének évét közli a régebbi tudósítás szerint. Ma már tudjuk, hogy Katona nem 1792. nov. 11-én született, hanem mint a kecskeméti anyakönyv bizonyítja, 1791. novemberében. (Nov. 13-án keresztelték.)

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Lucius Annæus Seneca. Erkölcsi Levelek. (Latinul és magyarul.) Fordította *Barcza József*. Kiadja a M. Tud. Akadémiának Classica-Philologiai Bizottsága, Franklin-Társulat nyomdája. 1906. I. kötet 8-r. 529 l. II. kötet 628 l. 10+10 K.

Suetonius (Cal. 53. c.) szerint Caligula azt tartotta Senecáról, hogy tisztára versenydolgozatokat (meras commissiones) ír, és hogy stílusa homok mész nélkül (harena sine calce). Mommsen pedig (R. G. V. 69. l.) kétes jelentőségű írónak mondja. Ha hírneve mindazáltal a századok árján keresztül érintetlenül szállott a jelenkorra, ezt nem utolsó sorban annak a körülménynek kell tulajdonítani, hogy etikájával közel áll a kereszténységhez, mely sokáig egyik titkos követőjét látta benne. Azok a tanok, melyeket különösen Erkölcsi Levelei tárnak eléink, egy tiszteleltre méltó jellem megnyilatkozásai; ha ugyan összhangba tudjuk hozni tömördek *szerzett* vagyonát azzal a dicsérettel, melyet mint lelkes stoikus a világi javakról való lemondásnak zeng és erkölcsi prédikációt azzal a ténynyel, hogy Polybiushoz intézett consolatiójában az élő Clodiusnak mód felett hízeleg, míg az elhunytat *Ἀποχολοζώντως*-ában csak azért teszi nevetség tárgyává, hogy az új császárnak, Nérónak, hízelegjen.

Egy nem közönséges férfiú megtévedéseit kell látnunk ezen ellentmondásokban, melyek épen olyan különösen hatnak, mint művei, melyek egyáltalában nem tartoznak a könnyű olvasmányok közé, úgy hogy különösen a Levelek kellő bevezetés és magyarázó jegyzetek nélkül a laikust bizony sok helyt a fordítás ellenére is homályban hagyják.

Seneca, ki e leveleket a nyilvánosság számára írta, korának olvasóiról föltehetette, hogy a bölcséleti rendszerekkel tisztában vannak; ellenben Barcza olvasói szívesen elégedtek volna Bevezetése felét, mely Seneca drámáinak tartalmát adja, ha e helyett megmagyarázza, mi a stoikusok, epikureusok, peripatetikusok, akademikusok és cynikusok filozófiai hitvallása és főleg, ha nem sajnált volna bővebb kommentárt a Levelektől, mely összesen másfél lapra (I. k. 22. és 23. l.) zsugorodik össze.

A fordítónak sok nehézséget kellett leküzdenie nyelvi és tárgyi tekintetben egyaránt, a melyekhez járult a gyakori érthetelenség megroggalt szöveg. De sajátságosnak tartom, hogy a sok varians lectio.

közül egyikre sem határozta magát, hanem a lacunás vagy merőben érthetetlen szöveget megtartotta, a szemben levő fordításban ellenben coniecturával élt, vagyis a hiányos vagy érthetetlen szöveget érthetően fordította.

A rendkívül gyakori példából kiragadom a következőket: *damus nos rei ferendos* hitelt adunk az elbeszélőknek (13. levél 13. pont), holott: *damus nos referentibus* (auræ ferendos, *Hense*) olvasandó. — *Succurre quicquid laque***ti respondentium poenis*: omnes . . . siess segítségükre, bármit válaszoljanak is bilincsbe verve (48 bis 8.), latinra visszafordítva: *Succurre, quicquid loquenti respondent in poenis omnes* — *Si prius docueris, quæ partem eorum levatura sint ** quid istorum cupiditates demit? quid temperat?* Előbb azonban arra tanítsd meg őket, mi kevesbítheti részben szenvedéseiket. Azokból a (finomkodó, elméskedő) dolgokból mi csendesíti le, mi mérsékli szenvedéseiket. (U. o. 9.) Itt sem a saját szövegét fordítja, hanem ezt: *Sed prius doce eos, quæ partem malorum levatura sint.* [Ex iis delicatis cavillationibus] *quid istorum cupiditates demat, quid temperat?* — [*De æquanimitate*] *adversus inevitabilia* lehelj belem közönyt az elkerülhetetlenségek ellen (49. 10.), holott a latin szöveg helyesbítve így szól: *Da* (vagy: *adde, Hense*) *æquanimitatem* stb. — (*Ille me antecedit*) *clientum turba: est tanti ab omnibus vinci, dum a me fortuna vincatur, cui in turba par esse non possum! plus habet gratiæ* (68. 11.), pedig a magyar fordításnak megfelelő latin szöveg a következő: (*Ille me antecedit*) *clientum turba. Cui in turba par esse non possum, plus habet gratiæ. Est tanti ab omnibus vinci, dum a me fortuna vincatur.* — *Puto aliquando ne intelligi quidem posse, si magni viri *** nec enim omnibus, quæ ex æquo velut exemplaria traxit, formam suam impressit ut in imitantem illa competant.* Ezt az érthetetlen szöveget így fordítja: Azt hiszem, néha nem is lehet észrevenni, ha egy nagytehetségű férfiú a bármely eredetiből vett s az eredetihez hasonlóan egybeszerkesztett minden részre rányomta bélyegét, úgy hogy e részek egy összhangzó egységbe olvadnak (84. 8.). Nyilvánvaló, hogy a latin szöveg Gronovius emendatiója szerint ez: *Puto aliquando ne intelligi quidem posse, si magni viri ingenium omnibus, quæ ex quo voluit exemplaria traxit, f. s. i., ut in unitatem i. c.* — *Animalia ad occursum expavescentia hominem pati subigunt* a puszta találkozással borzadást keltő vadállatokat meg tudják fékezni (85. 41.). Kétségtelen, hogy a latin szöveg helytelen, mert ijedős (*expavescentia*) állatokat megfékezni nem olyan nehéz dolog. Erasmus szerint e hely így olvasandó (Barcza fordítása is ezt adja): *A. a. o. exparefacientia* (helyesebbnek tartom *Hense* olvasását: *expavescenda*) *h. pati ingum cogant.* — *Rapum (így!) autem arboris radit* valami kicsit azonban ledörzsöl a fáról (86. 18.). Itt *rapum* nem sajtóhiba *parum* (= valami kicsit) helyett, mert *rapum* (= gyökérgumó) u. e. levél 17. pontjában már előfordult — *vasta vis ignis * solum, colles... erosit* a tűz romboló ereje megemésztett már oly halmokat . . . (91. 11.), holott az ilyen alakban érthetetlen latin mondat csak úgy felel meg a fordításnak, ha *Hense* szerint így olvassuk: *Vasta vis ignium colles... erosit* — *non pronom euntibus tantum ad vitia* a bűnre vezető ösvény nemcsak, hogy lejtős (97. 10.), pedig a latin szöveg csak úgy kap állítmányt, ha így alakul: *non pronom est iter* (Erasmus szerint)

tantum ad vitia — *deinde claritas* [non] *desiderat* a fordító szerint: a hírnév minden esetre kíván . . . (102. 11.) — *aeque vide ut [flores] virides: dum virent, utere* . . . ép úgy nézd, mint ezeket nézed, míg zöldellenek. Bizonyára . . . (104. 11.), a helyes latin szöveg ez: *aeque vide, ut eas* (t. i. *arbores*, a miről szó volt) *vides, dum virent. Utique* . . . — *Hunc licet dicas non minus, quam Socratem servituti se eduxisse* róla mondhatod, mint Sokratesről, hogy rabszolgaságban élt (104. 29.). Az acc. c. inf. bizonyára így hangzik: *in servitute vixisse*. — *Ennius neminem potuisse Scipioni neque hostem reddere operae pretium* E. mondja, hogy Scipiónak *sem ellenség*, *sera polgár* stb. (108. 33.), a hol *neminem* h. *nec civem* olvasandó — *Iram, metus incitando* azzal, hogy haragját ingerli (109. 4.), mely mondatban *metus* h. *eius* a helyes. — *Si virtus animal est, virtus autem [bonum est, omne autem aliud] bonum non est, omne bonum animal est*. Ha az erény élő lény, a mennyiben az erény jó, minden jó élő lény (113. 20.), a miből világos, hogy *omne autem aliud bonum non est* valami marginális jegyzet lehetett s mint ilyen került a szövegbe, mely így majdnem érthetetlené vált, noha Barcza fordítása helyes. — Hogy ugyane szakaszban, öt sorral alább *exiet* képtelen alak még Senecánál is, kétségtelen. Valószínűleg *excedet* olvasandó, a mit Bouillet is elfogad (Hense: *exegit*). — *Extendebat coena eius diem minime* Hosszabban nyúlt lakomája, mint napja? Semmi esetre sem (122. 16.), mely fordítás mellett a latin mondatnak csak ilyen olvasás mellett lesz megfelelő értelme: *Extendebat cena eius diem?* *Minime*. — *Et inter spem et vitam miseram situ turpi inludunt* a mi kevéssé hasonlít Barcza eme fordításához: s a szerencsétleneket gyalázatos módon nyomorúságos életbe taszítják (123. 12.), a minek megfelelőleg e hely lectiója így alakul: *et in turpem vitam miseram turpiter inludunt*. — Egészen hibás a 124. levél 5. és 11. pontjának lectiója is. — Ugyane levél-21. pontjában ezt olvasuk: *Et utique aliquid acturum* valahányszor valami rosszat akar tenni, a mit Forbiger (211. l.) így fordít: *die schlechterdings Etwas tun will*.

Feltűnő, hogy olyan gyakorlott fordító, mint Barcza, nem egyszerűen vét a magyar nyelvhasználat ellen. Így *illa, bona, mala* nála: azok, jók, rosszak, a mi sokszor a szöveg megértését is megnehezíti. *Neki* h. többször annak-ot ír, *habet* fordítása: bír valamivel, *est* pedig: létezik, szolgál valamire, sőt így is mondja: képes. Vendégbarát (*Gastfreund*) és jön elő (*kommt vor*), szokatlan szólások a magyarban; e h. vendég, vendéglátó, jóbarát és: előfordul; a minthogy nem ajánlatos ilyen mondatkezdet sem: A mely hogy . . . és a ki midőn . . .; az okoknak az a sokasága, kell nekünk megerősíteni, hány követőjét látsz nem kevésbbé kerülendő. *Mehercules* ritkán jelenti azt, hogy: Istennemre, *Quid ergo?* hasonlóképen ritkán fordítandó így: Hogyan? Visszaél — hol a latin szövegtől vezetve, hol annak ellenére — az igenévi szerkezettel. — *Contra fortunam militaturis* a sorssal harcolandóknak (48. bis 10.) — *illis Punica signa sequentibus* azoknak a pún lobogókat követőknek (51. 7.) — *quisquis de accipiendo cogitat* a ki a még ezután kapandóra gondol. — *Acturo* a cselekedni akaróknak (84. 12.). — *Ex epulis per tot . . . comparatis manus* az össze sok kéz által szerzett lakomából (89. 22.).

Magyaros fordításnak nem mondhatók az ilyenek sem: *Et hoc multum est, velle servari* már a megmentve lenni akarás is sok (52.

3.). — *Posse desuimus* elvesztettük annak megtehetésére való képességünket (55. 1.). — *Id facere desiste* hagyj föl annak a tevéssel (63. 12.). — *crescere posse* a növekedhetés (66. 9.). — *In quo vir bonus discitur* a hol olyanná lenni tanulnak (76. 4.). — *Meander. poetarum omnium exercitatio et ludus* Meanderét, ezét a minden költő számára gyakorlat és játék tárgyát (104. 15.). — *In historiis ita nominari legimus* a történelmi művekben így találunk nevezve. — *Hoc suscipiunt* ezt magasra becsülik (115. 11.). — *Hic, cum quo ludis, timet* az, a kivel tréfálsz, félelemben van.

Különösnek tűnt föl a következő kifejezések fordítása: *Animum perducere ad contemptum animae* a lelket a lélekzés (e h. az élet) megvetésére rábírní (4. 4.). — *Terram marmoribus abscondas* a földet márványépülettel (e h. márványlapokkal) rakathatód be (e h. borítható) (16. 8.). — *Viro non vel obrigescere satius est?* hát a férfúnak nem még hasznosabb merevvé válni? (82. 2.). — *Sociorum garum* a szövetségeseinktől kedvelt sós mártás (95. 25.), holott [Bouillet, L. Ann. Senecae op. IV. 112.]: *Sociorum autem garum appellabatur*, ab inventoribus Sociis. — *Inhumanitas est funera suorum isdem oculis, quibus ipsos videre* embertelenség halottainkra úgy néznünk, a hogy ők maguk néznek (99. 15.), holott *ipsos* az élőket¹⁾ jelenti. — *Cossun fecit nobis praefectum, virum gravem, moderatum, sed mersum et vino madentem* a város kormányzójává tette Cossust, ezt a jellemes (e h. komoly), mérsékelt (e h. megfontolt), de a bornak oly mértéktelenül hódoló embert... (83. 15.). — *Illum odorem culinarum fumantium, quae motae quicquid pestiferi vaporis . . . effundunt* azt a bűzét a füstölő mozgó konyháknak, melyek mindazt a dögleletes gőzt . . . árasztják, pedig nem *mozgó* konyhákról van szó, hanem közönségesekről, melyek azt a gőzt árasztják, simulac motae sunt, mihelyt működésbe hozták, mikor tüzet raknak bennük (104. 6.).

Nem kevésbbé különösnek tartom a következő kitételeket, melyek mintaszerű fordításba nem találunk: Csalkép, hordszék, fekhely, leihely, nyugágy, szűnjel (interpunctio 40. 11.), gyűlhely, védbástya, díszbeszéd, óvintézkedés. szökemlő stílus uralg, születési nap.

A következőkben közlök egynéhány olyan téves fordítást, mely főleg a szöveg téves fölfogásából származik: *Non putas virtutem hoc effecturam, quod efficit nimia formido?* Vajjon azt hiszed, mindezt lelki erő hajtja végre, nem pedig túlzott félelem? e h. Nem gondolod, hogy az erény is képes arra, a mire a túlzott félelem? (4. 4.) — *evidentem metum látszólagos* (e h. alapos) félelmet (13. 12.) — *cum istis tibi esse negotium iudicas?* azt hiszed, azok az emberek vettek rá téged a szerzésre? e h. azt hiszed, azokkal az emberekkel van dolgod? (21. 1.). — *Sed ne ego quidem me sordide geram in finem* (bizonyára sajtóhiba e h. fenore) *aeris alieni* de én sem akarom magamat fukaran viselni az idegen tőke kamatainak törlesztésénél e h. de én sem akarok fukarkodni *adósságom* kamatainak törlesztésével (29. 10.) — *ad Metam Sudantem* a vízoszlop mellett (56. 4.) — *digerere in literam senes orbos, plurimum in foro posse invidiosa potentia est* gyermektelen öregek betűit irányítani,¹⁾ a piacon nagyon sokat kivihetni,

¹⁾ A jegyzet ezt így magyarázza: „Hogy majd mint örökösük szerepelhessen az illető”, a mi szintén nem teszi érthetőbbé a fordítást.

gyűlöletes . . . hatalom e h. gyermektelen öregek neveit betűrendbe szedni (illetőleg: nyilvántartani), a közeletben befolyást szerezni, stb. (68. 10.) — *in ipso cubiculo* magában az étteremben e h. hálószobában (77. 9.) — *mulsi sapor* nem: a must, hanem a mélszer íze (77. 16.) — *meritoria artificia* nem: iparművészetek, hanem: iparszerű foglalkozások (88. 1.) — *novitas adicit calamitatibus pondus* a szerencsétlenségek új volta növeli azok súlyát e h. a szerencsétlenség váratlanságával annál súlyosabban nehezedik az emberre (91. 3.) — *leges quoque proficiunt ad bonos mores* a törvények is jó erkölcsöket követnek e h. előmozdítanak (44. 37.) — *(natura) quidquid magnificum mirumque fecerat, videri a suspicientibus voluit* (a természet) úgy akarta, hogy mindazt a pompást és csodálatost, a mit létre hozott, *magasból tekintve* nézzük e h. felfelé, t. i. ég felé tekintve (84. 56.) — *habere eripitur, habuisse nunquam* attól, hogy most a mieink legyenek, megfoszthatnak bennünket, de attól, hogy a multban a mieink voltak, sohasem, e h. a mi a mienk, attól megfoszthatnak, a mi a mienk volt, attól sohasem (98. 11.) — *lege Ciceronem: compositio eius . . . mollis est* olvasd Cicerót: az ő stílusa puha, e h. hajlékony (100. 7.) — *nulum bonum ex distantibus* semmiféle jó nem származik a vele ellentétes dologból, e h. egymástól külön álló dolgokból (102. 3.), a mi itt lényeges, mert erre épül a hosszú levél egész okoskodása — *donec suis isti rei veniret locus* míg ez a dolog saját helyén előjönne, e h. míg e dolognak megjön az ideje — *grammaticus* (108. 24. szerint) philologus-t jelent, 108. 31. szerint műbírált és 108. 35. *philologus* nyelvész, ergo nyelvész = műbíráló — *ingenii sagacitas* az emberi szellem éles szeme (110. 9.), a mi kissé erős metafora — *aut dives opto vivere aut pauper mori* ó, csak élve legyek gazdag, holtan ám legyek szegény (115. 14.). Ilyen koncessziót nem szabad tenni a versnek a szabatoság rovására — *in bello innocentem* a háborúban ártatlan, e h. önzetlen (120. 6.).

Ide iktatok néhány sententia-szerű mondatot, mely az eddigiek-nél is jobban mutatja, hogy milyen nehézségekkel kellett a fordítónak küzdenie: *Ars ei constat, qui per ornamenta percussus est* a vívónak akkor is megmarad vívási ügyessége, ha páncélján keresztül átszúrják is (14. 15.) — *parvo fames constat, magno fastidium* kevés kell az éhség csillapítására, sok az ingyencsés kielégítésére (17. 4.) — *effice, ut quomodo fiat, intellegam, perdidit usum* magyarázd meg, mi benne a fogás, oda az élvezetem (45. 8.) — *tristius inepti sunt* badarságaikat nagyobb komolysággal úzik (49. 5.) — *torqueor, sed fortiter* kínzani fognak, de bátor fogok lenni (67. 15.) — *durat adhuc perversa recti verecundia* annyira erős még mindig bennem az igazsággal szemben az álszemérem (87. 4.) — *homini non esse homine prodige utendum* az embernek nem szabad embertársa életét eltékozolnia (88. 30.) — *nunquam saevitiam in tortoris contubernio* pones sohasem vetkezed le addig a kegyetlenséget, míg hóhérral együtt lakol (104. 20.) — *qui sapit, sapiens est; qui sapiens est, sapit* (Ilyen a Seneca-féle stílus!) a kinek bölcs a lelke, maga is bölcs; a ki bölcs, annak bölcs a lelke (117. 8.) — *modo dilatat se usque ad invidiam* egyszer annyira fennhordja a fejét, hogy irigységet kelt maga iránt (120. 21.).

E példák is mutatják, hogy a fordító többnyire helyesen tolmácsolja Seneca gondolatait. Hogy festői nyelvre is törekedett, bizo-

nyitják a következő példák: *Luserunt navigia* a hajók játszva ringatóztak a hullámokon (4. 7.) — *intra cutem suam* saját kopogó fejére (9. 13.) — *nisi te male instituisssem* ha el nem kapattalak volna (17. 11.) — *decantatae fabulae* unalomig elcsépezt mese (24. 6.) — *fit huius rei nausia* ezzel torkig lesz (24. 26.) — *cum magno fenore reditura* csőstül fognak visszatérni (25. 3.) és *ingerentur tibi* csőstül halmozódik reád (76. 6.) — *mala tenacissima* tapadva tapadó rosszasság (75. 16.) és *rapidissimum tempus* rohanva rohanó idő (99. 7.) — *nulli sapere casu obtingit* senki se cseppen csak úgy véletlenül a bölcsességbe (76. 6.) — *causae quibus concitentur* rémkép (85. 11.) — *utique* ha török, ha szakad (85. 32.) — *subtilitatem et intentionem tuam* finom elméd egész figyelmét (113. 3.) — *ambages compositionis* kacskaringós mondat szerkezetek (114. 8.) — *initio quidem gaudent* kezdetben ugyan nekik áll a világ (114. 24.) — *de capsula totos* mintha csak skatulyából húzták volna ki (115. 2.) stb.

A festőiségre törekvés némely helyen arra bírta a fordítót, hogy a kelleténél talán kissé modernebb színekkel éljen: *Mala accersere* az ördögöt a falra festeni (24. 1.) — *pantomimica ornamenta* ballettánczosnéknak való tetszésnyilatkozatok (29. 12.) — *ocliferia* reklámjaink (33. 3.) — *elementarius senex* elemi iskolába járó öreg ember (36. 4.) — *ferventissimo pulvere* pokolian izzó homokban (80. 3.) — *tribunus et centurio* ezredes és százados (83. 12.) — *minimus Aethiops* szerezsen Babszemjankó (85. 41.).

A jegyzetek, melyeket talán czélszerűbb lett volna a szöveg alatt közölni, meglehetősen szűkön folynak és sokszor igen-igen rövidnek. A laikus közönséget, melyre ezeknek a kiadványoknak szintén tekintettel kellene lenniök, megfelelő útbaigazítás nélkül sokszor cserben hagyja római kultúrtörténelmi ismerete, de a szakember sem lehet el kellő jegyzetek nélkül egy Seneca olvasásánál, különösen a mi pl. a 89. és 102. levelet illeti. Csak a legszükségesebbekre szorítkozom, amikor a magyarázatot igénylő helyek közül egyenéhányat ide írok: nemzetségi csoport (18. 3.) — *Mæcenae* egy mondása a kámpadról hangzott (19. 9.), a hol csak *Mæcenast* magyarázza; de hogy a kámpad itt M. politikától zaklatott életére vonatkozik, azt csak sejtethetjük. A még be nem avatottak s a még csak ajtó előtt hallgatók (33. 6.) — *ψευδομένον* (hazug következtetés 45. 10.). — *Ūra* eladta Callistust, de mily sokat adott el urának C. ? (47. 9.). — *Cumæ* mellett egyfelől a tenger, másfelől a tó (55. 2.) — az új évet szenteltem föl (83. 5.). — *Ladas* (85. 4.) — mindazok a művészetek (helyesebben: foglalkozások) csak önmagukat ismerik, semmijök sem hiányzik (95. 56.) — hogy a közhaszonbérlek kifejezésével éljek, ikonismuszok (95. 66.) — a *geniust*, a katógó malmot s a tűzhelyet (114. 5.) — feje köpenynyel be volt takarva, csupán két fülét véve ki, mint a vígjátékban a gazdag szökevények (114. 6.) — az állat először a saját maga fenntartására van utalva, kell ugyanis valaminek lenni, a mire a másik magyarázódik (121. 17. a mi teljesen érthetetlen magyarázat nélkül) — soha sem lehet az illető férfivá, hogy sokáig szolgálhasson egy férfúnak kéjtárgyul (122. 7.) — megszégyenítő, ha a kíséretben levő gyermekek között egy sincs, kinek egészséges arca kendőzésre nem szorul (123. 7.).

Nagyon sok sajtóhibára bukkantam, melyek közül egyenéhány, valóban értelemzavaró itt következik: *sine more* e h. *mora* (15. 4.).

derisit e h. divisit (49. 3.), puram e h. duram (52. 5.), vigiliarum e h. vigiliarium (57. 6.), alaktalan e h. alaptalan (76. 33.), követelik e h. követik (85. 8.), helyett e h. helyet (86. 3.), totam e h. rotam (90. 31.), vitiosis e h. vitiis (94. 31.), boldogságát e h. boldonságát (95. 54.), sternumentum e h. sternutamentum (102. 9.), impedere e h. impendere (113. 31.) stb. stb. A latin és magyar szövegben ismételtlen kimaradtak félmondatok.

De talán túlságos sokat is időztem a hibák felsorolásánál, melyek sokat levonnak a fordítás értékéből. Azonban nem sajnálom fáradságomat, mert ha egyebet nem sikerült is elérnem, annyit minden esetre, hogy a bizottság jövőre még nagyobb akribiával fog eljárni kiadványai körül, mivel ezek a mi viszonyaink között hosszú évekre készülnek, újabb kiadásra való kilátás nélkül, a mi a kettőzött figyelmet és éberséget nagyon is megokoltá tenné.

(Budapest.)

SZÉKELY ISTVÁN.

Gombocz Zoltán: Honfoglalás előtti török jövevényszavaink.

Budapest, 1908. 8-r. 108 l. Ára 3 K. (Megjelent először a Magyar Nyelv 1907. évi folyamában, s különnyomatban, sok tekintetben javítva, pontos szömutatóval ellátva «A magyar nyelvtudományi társaság kiadványai» 7. számaként.

Gombocz Zoltán nagy hálára kötelezte le a magyar nyelvtudományt azzal, hogy alapos tudással és nagy körültekintéssel összeállította a magyar nyelv török jövevényszavai közül azokat, a melyek a honfoglalás előtti bolgár-török hatás emlékei. A szerző a török elemek kutatása terén legelső feltételül azt tűzi ki, hogy «a különböző korokban, más-más török népek nyelvéből átkerült jövevényszócsoportokat — hangtani és tárgyi kritériumok alapján — egymástól» különválaszsa. E jövevényszócsoportok Gombocz nézete szerint ezek: A) Honfoglalás előtti: Bolgár-török eredetűek; B) Honfoglalás utániak: *α)* Künbessenyő eredetűek, *β)* Hódoltság-korabeli oszmanli török eredetű szavak, legnagyobb részük délszláv közvetítéssel.

E két, illetőleg három csoport közül a magyar nyelv hangtörténete szempontjából is, meg máskülömben is a legtanulságosabb a bolgár-török jövevényszócsoport. Ezzel foglalkozik a jelen dolgozat. E legrégibb török jövevényszócsoport hangtani kritériumairól Budenz József írt. Budenz azt tartotta, hogy a magyarság e szavakat «a csuvas nyelvből vehette át, illetőleg a törökségnek azon, akkor már jó idő óta különvált részétől, melyből a Volga mellékén ránk maradt a csuvas nép és nyelv, s melyet bár ó-csuvasnak nevezhetünk» (lásd Gombocznál). Budenz nyomdokain dolgozott tovább Munkácsi Bernát, s ő ezt az átadó nyelvet bolgár-csuvasnak (ugor-töröknek) nevezte. — Történt aztán, hogy egyes kutatók rámutattak néhány magyar szó pontos mongol megfelelőire (pl. *dél, érdem, ildom*), s elkezdtek arról beszélni, hogy a magyarban ó-csuvas (bolgár-csuvas) szavak mellett vannak mongol (hún) jövevényszavak is. A dolgok ez állásában kezdett foglalkozni Gombocz Zoltán ezekkel az «ó-csuvas», «bolgár-csuvas», «mongol», «hún» jövevényszavakkal, s vizsgálódásának első eredménye az az értekezés, a mely az altaji nyelvtudományban örök időkre alapvető értekezés marad.

Ez értekezés «Az altaji nyelvek hangtörténetéhez» (vö. Nyelvt. Közl. XXXV. 241. s köv. l.) címmel jelent meg s benne Gombocz a következő hangtani kérdéseket tisztázza:

1. Rotacismus. Eredeti altaji szóközépi, szóvégi *-z*-nek ezek a megfelelői: oszmanli *-z*-; ujjgur, altaji s több rokon dialektus: *-s* ∞ *-z*-; karagasz *-s* ∞ *-s*-; jakut *-s* ∞ *-s*-; csuvas *-r* ∞ *-r*-, mongol, mandzsutungúz *-r* ∞ *-r* ∞ ; ide való magyar szavak a többek közt: *borjú*, *ökör*, *szűrni*, *tűrni*, *gőrény*, *írni*, *karó*, *tar* (kopasz) stb.

2. Lambdacismus. Eredeti altaji szóközépi, szóvégi *-ž*-nek (? vö. NyK. XXXV. 266.) ezek a megfelelői: oszmanli, csagataj, kazáni tatár (s több rokon nyelvjárás) *-š* ∞ *-ž*-; ujjgur, altaji *-š* ∞ *-ž*-; kirgiz *-s* ∞ *-s*-; kojbalban és a sagaiban *-s* ∞ *-z*-; jakutban *-s* ∞ *s*-; csuvas, mongol, mandzsutungúz *-l* ∞ *-l*-; ide való magyar szavak *kalokány*, *kölök*, *dél* stb.

3. Altaji dentalis media *d*: *a*) szókezdő helyzetben: orkhoni felir., ujjgur, oszmánli, csagataj *j*-; kar., urj., soj. koj. *t*-, *č*-; csuv. *š*-; jak. *s*-, mongol *d*-, mandzsutungúz *d*-; *β*) szóközépi helyzetben: orkh., ujjg., urj. *-d*-; sag., koj., kač.: *-z*-, *-s*-; oszm., kaz., alt. *-j*-, csuv. *-r*-jak. *-t*-, mong. *-d*-, mandzsutungúz *-d*-.

4. Altaji dentalis media *d*: *a*) szókezdőhelyzetben: köztör. *t*-, oszmánli *d*-, *t*-, mongol *d*-, *ž*-, mandzsutungúz *d*-, *ž*-; *β*) szóbeliséiben: biztos példák nincsenek.

A 3. és a 4. alá ilyen magyar szavak tartoznak: *kút*, *búza*, *túzok*, *csikó*, *törvény* stb.

Ez értekezés eredményeiből már kiolvasható, hogyan gondolkozik a szerző az «ó-csuvas», «csuvas», «mongol», «hún» jövevényszavakról. Gombocz ugyanis azt tanítja, hogy az a nyelv, a melyből a magyar nyelv honfoglalás előtti, csuvasos és mongolos hangsajátságokkal bíró török jövevényszavai valók, a kihalt volgai bolgárok török nyelve, a mely önálló tagja volt a török nyelvcsoporthoz s a melynek legközelebbi török rokona a ma is élő csuvas nyelv.¹⁾ Ezt a nyelvet a szerző bolgár-töröknek nevezi, s azt tanítja, hogy e nyelv vocalismusában egyezett az oszmánli, a csagataj törökséggel a tőszótagbeli *a*-t kivéve, a melynek helyén e nyelvben ép úgy mint a csuvasban *-â*-, *-î* volt a hangzó. A consonantismust illetőleg a bolgár török nyelvben megvolt a rotacismus (*-z* helyett *r*), a lambdacismus (*-ž* helyett *l*), ép úgy mint a csuvasban, vagy a mint megvan a mongolban. Egyik akadémiai értekezésében, a mely mindeddig nem jelent meg, részletesen kifejtette, milyen hangtani sajátosságokkal bírt ez a kihalt bolgár-török nyelv.²⁾

Gombocz e tanítása szerint tehát egy egyöntetű nyelvből kaptuk azokat a szavakat, a melyeket «ó-csuvas», «mongol», «hún» szavaknak magyaráztak mások s ez az egyöntetűség egyik erőssége tanításá-

¹⁾ Vö. műve végén: «A mai csuvas nép egyenes utódja a nagy bolgár birodalom lakóinak, ha nem is éppen annak a törzsnak, a melynek nyelve és műveltsége olyan nagy hatással volt a honfoglalás előtti magyarság nyelvére és műveltségére.»

²⁾ Minthogy a magyar nyelvben szláv nyelvi bolgár átvételek is vannak (pl. *mezsgye*, *rozsdá*), tanácsos lesz bolgár-török és bolgár-szláv kifejezéseket használni.

nak. Joggal mondja G., hogy «nyelvünk e legrégibb idegen elemeinek hangtani vizsgálata nemcsak a magyar hangtörténet szempontjából fontos, hanem a török nyelvtörténet szempontjából is . . . az a pár száz szó, a mely a honfoglalást megelőző századokban került a magyarság nyelvébe, a törökség egy ma már kihalt ágának a legrégibb török nyelvemlékekkel [VIII. század első fele] egykorú, ha ugyan nem régibb emléke».

A magyar és a török nyelvtörténetre egyaránt fontos török jövevényszavaink száma Gombocz megállapítása szerint 222. «A legrégibb rétegbe tartozik — írja — az a 222 legnagyobb részt közmagyar szó, a mely a honfoglalás előtti bolgár-török hatás emléke.» Művében ugyan 330 szavunk van tárgyalva (köznyelvi névszó és ige), de ez azért van, mert ennyi köznyelvi névszónkról és igénkről állították eddig a kutatók, hogy az «ó-csuvas», a «mongol» hatás emlékei. Gombocz ezeket a szavakat mind megvizsgálta, s az altaji hangtörvények szigorú figyelme vételével, a mely törvényeket nagyrészt ő maga fedezett fel, megállapította, hogy csak 222 fogadható el biztos, kétségtelen bolgár-török eredetűnek. Lehet, hogy idővel e szám kissé módosulni fog, lehet, hogy egyik-másik szót másképp fogják magyarázni (vö. pl. hogy az *író* «buttermilch» szót maga Gombocz a NyK. legújabb számában már másképp, s helyesebben magyarítja, továbbá hogy Munkácsi újabban is kimutatott néhány szót, vö. Kel. Szemle idei folyama, a melyeket Gombocz nem vehetett figyelembe), de általában valami lényeges módosuláson nem fog e szám átmenni. A magyar nyelvben nincs 200—250 szónál több, a mely a bolgár-török hatás emléke. Kérdés azonban, nincs-e egyáltalában más honfoglalás előtti török jövevényszavunk. Gombocz azt mondja, hogy «nehezebb a kún-bessenő jövevényszavakat különválasztani egyrészt a honfoglalás előtti, másrészt a hódoltság korabeli réteg szavaitól. Csak néhány szóról (*árkány, boza, koboz*) állíthatjuk, nyelvi és tárgyi bizonyítékok alapján, hogy török jövevényszavaink e régibb, kún-bessenő rétegébe tartoznak». Ebből az látszik, hogy Gombocz e szavakat közvetlen a honfoglalás utáni első századokban átvett török szavaknak tartja, s más honfoglalás előtti szavakról, mint bolgár török eredetűekről nem tud.

Az a nézetem azonban, hogy az olyan népnevezetek, mint *bessenő, böszörmény, lengyel* (e szó a nekünk átadó nyelvben szláv jövevény), *orosz* kétségtelenül megvoltak nyelvünkben a honfoglalás ideje táján, sőt pl. az *orosz* szóról (vö. *urusz* alakját NySz.) könnyű valószínűvé tennünk, hogy megvolt a honfoglalás előtt is. Ezeket a népnevezeteket Gombocz nem tárgyalja, pedig a magyar szókészletnek ezek épolyan jogos és tanulságos török eredetű tagjai, mint a többi köznyelvi szavak. A tulajdonnevek közt is lesz föltétlenül honfoglalás idejéből török eredetű, e részről azonban szívesen elismerem, hogy nagyrészt bessenő kún név, s nem bolgár-török. Ezeket pedig nyilván meg fogja említeni Gombocz abban a tanulmányában, a melyet honfoglalás utáni török jövevényszavainkról is.

Honfoglalás előtti török jövevényszavainkról tehát állíthatjuk, hogy kétfélék: *a)* bolgár-török jövevényszavak, *b)* eddig még közelebbről meg nem határozott török jövevények, pl. *orosz*.

A bolgár-török jövevényszavak lajstromát Gombocz nagy elmével, kiváló szakértelemmel állította össze. A kétségtelenül biztos meg-

felelések alapján dönti el a kevésbbé biztosokat vagy a kéteseket. Minden egyes magyar szónál adja a pontos magyar nyelvtörténeti adatokat; azután a pontos török(-mongol-mandzsú) megfelelőket, esetleges bíráló megjegyzéseket, s bibliografiát arról, kik foglalkoztak eddig az illető szó eredetével. — A magyar nyelvtörténeti adatok közt kevés az, a mit G. gondos összeállításában még pótolni kell. Így pl. az *érni, érdem, kép, késni* stb. szavaknál pontosan beszámol arról, hogy a magyar nyelvtörténetben e szavak régen is hosszú, zárt közép *é*-vel hangzottak, ellenben megfelelnek a *szék, szél, térd* szavaknál a nyelvtörténet azon adatairól, a melyek vallják, hogy ezek hosszú nyílt *ê*-vel hangzottak. A hangtani részben (11. §) se tesz a kétféle *é* közt különbséget. Más szavaknál pótolhatók a következő adatok: a *bátor* szó alakváltozatai közé beiktatható a *bahatur* is (vö. Oklsz.), mert kétségtelenül a *bátor* szó régibb alakja; *botorkál*-nál a szerző azt mondja, hogy «a *botor* «hebegő, akadozó nyelvű», ha ugyan van valami köze [a *botorkál*hoz], csak elvonás lehet a *botorkál* stb. igékből». A szerző felhasználhatta volna a *botor*: *potor* alakváltozatait is nézete támogatásánál (vö. MA. szótára m. lat. része valamennyi kiadás, PP.-ban is tehát, lásd más adatot NySz.; új adat Szabó Kisded szótár, MTsz.); a *gödény* szónál azt írja, hogy a hosszú *ő* feltűnő, mert a török megfelelők alapján *ö*-t várnánk. Ha mi az 1079—80. évi oklevél *guden* személy nevét (vö. Fejérvataky, Oklevelek II. István király korából) *Gödén*-nek olvassuk, feltehetjük, hogy e tulajdonnévben a mai *gödény* szóval van dolgunk. Ebben az esetben az *ő* a magyar nyelvben nyúlt meg. Ezek az apró megjegyzések nem vonnak le semmit e nagyon becses értekezésből, a melynek hangtani fejezete mindenkor biztos alapja lesz a magyar hangtörténetnek.

Azzal a kívánsággal zárom soraimat, hogy a kún-besenyő, valamint a hódoltság korabeli szavakról hasonló művel ajándékozza meg irodalmunkat Gombocz.

(Budapest.)

KEMENES PÁL.

Alleram Gyula: *Seneca erkölcsbölcselete*. Budapest, 1907. 8-r. 159 l. 3-60 K.

A könyv három főrészből áll. Az első a dolgozat irodalmát, előszavát és bevezetését foglalja magában; a második S. elméleti és gyakorlati etikáját tárgyalja; a harmadik rész pedig S. jellemével, a kereszténységhez való viszonyával s végül a magyar Seneca-irodalommal foglalkozik.

A tanulmány gerinczét a középső rész teszi, mely a nagy római bölcselet műveiből vett szemelvények kapcsán ismerteti és méltatja S. filozofijának etikai részét. — A vezető sorokban részint maga beszél, részint Senecát beszélgeti; míg alul, a jegyzetes rovatban, a szemelvények helyeit jelöli meg s más egyéb észrevételeket csoportosít. S mindjárt itt megjegyezhetem, hogy az író gondos és körültekintő munkát végzett. Nem tudom be ugyan a mű különösebb érdemének azt a körülményt, hogy az elméleti és gyakorlati etikát külön-külön tárgyalja; de jóakarátát, hogy könnyebb áttekinthetőséggel és világosabb útmutatással akar szolgálni — már csak a kétszeres munka jutalmául is — teljesen méltánylom. Szerintem ugyanis ez a két rész

annyira egybeforrt S. következetlen okoskodásaiban, hogy az elkülönítésre fordított munkaidő alig-alig áll arányban a kihozott eredmény értékével.

Igaz ugyan, hogy S. gazdag szellemi kincstárának produktumait mindenkor bámulva csodálhatjuk, de a bennök — főképp erkölcsi leveleiben — található rendszertelenség miatt méltán bosszankodhatunk is. Csak egyetlenegy dologban következetes mindig, abban, hogy mindenféle okoskodásában az erkölcsi szempont az irányadó. De még itt is sok helyesnek vallott elv érvényesítésénél annyi megszorítással el, hogy néha maga a helyes elv is a kivételek tömkelegében csaknem egészen eltörpül, pl. a hazafiság, hivatali köztevékenység stb. méltatásánál. S épen ez a következetlenség volt egyik főoka annak is, hogy a váltakozó korszakok a legellentétebb felfogással nyilatkoztak és ítélték Senecáról.

Mint hogy azonban S. minden tévedése avagy következetlensége mellett is korának oly tüneményes alakja, hogy róla határozottan kifejezett önálló, de egyoldalú kritikát — legyen az magasztaló vagy gáncsoló — szóval olyan kritikát mondani, mely minden tekintetben megállja a helyét, legalább is merészség számba megy: leghelyesebb eljárás vele szemben a megalkuvás terére lépünk s nyilatkozatainkban olyan tudósok érveire támaszkodnunk, kiknek tekintélyében bizvást megnyugodhatunk. S ezt az eljárást szépen is érvényesíti Alleram, midőn széles alapokon mozogván, helyes érzékkel válogatja meg a fejtegetéseit nyomon követő teteles adatokat, melyek alapján állításait igazaknak fogadhatjuk el. — A hol az etikát tárgyalja, csakugyan olyannak tűnteti föl Senecát erényeiben és hibáiban egyaránt, mint a milyennek őt közfelfogás szerint mindnyájan ismerjük.

Az elméleti részben világos és kimerítő előadásban elmondja, hogy miképen vélekedtek a stoikusok, köztük S. is, a legfőbb jóról, az erény mibenlétéről, a tudásról s ennek értékéről, az erkölcsi jóról és rosszról, a közömbös dolgokról s ezek feltételes értékéről. Igen szépen tűnteti föl a «bölcseket, oktalanokat és haladókat» illetőleg a mostani felfogástól elütő akkori nézeteket; pl. az emberek értékét tekintve a bölcs, kevésbé bölcs, nem bölcs, oktalan ember stb. meghatározását. Mindenütt ügyesen mutatja ki, hogy bizony S. uram is beleesett abba a hibába, melyet annyira ostromolt másokban: ő is sokszor csűrte-csavarta a szók értelmét. Míg pl. a bölcslet abszolút jókéletességnak hirdeti, addig az oktalan emberre minden rosszat ráken, s főképen azzal, hogy általánosít, szertelen túlzásokba csap át. De itt is felismeri azt az érdemét, hogy korának erkölcsi romlottságát mesteri kézzel ecseli.

Sokkal inkább a mi emberünk S. a gyakorlati ethika terén, melyet maga is nagyobb kedvvel művelt; habár itt sem tudott következetes lenni, a mennyiben a tárgyvilágosság rovására nagyon is egyénit. Az embernek Istenhez való viszonyában úgy beszélteti Senecát, mint a ki nem a külsőségekben látja az igazi bensőségteljes tiszteletet, hanem abban, a mi beününk a legértékesebb: a lélek áhítatában. Korunk felfogásának — mondhatni — legjobban megfelel az a rész, a hol az embert önmagával szemben szerepelteti. Itt megfelelő helyet juttat az önfegyelmezésnek, a lélek erejének a test rabszolgasága fölött, végre az önismeretnek, midőn «lehetőleg mindennap lelkiismeretünk

ítélőszéke, mint bíró elé» állít bennünket. S ezt szépen kifejezésre is juttatja a szerző. Azonban már egészen más a mi felfogásunk az öngyilkosságra vonatkozó nézetét illetőleg. Alleram kimutatja, hogy fejtegetése e tekintetben is tetszetős ugyan, de keresztény szempontból elítéli.

Jól egybeállított szemelvényekkel igazolja, hogy Senecánál a világot illetőleg csak egy jó van: «a tudomány, de ez is csak addig, a míg erkölcsi lényünk tökéletesítésének szolgálatában áll». A szerencse javait értéktelen mulandóságnak tartja, míg a sorscsapások gyakran állanak az erény szolgálatában. A fizikai bajok csak a testet tartják szolgátságban, az élvezetek kerékkötői; de a lelket nem okvetetlenül gátolják meg magas szárnyalásában. A testet érdeklő dolgok tehát S. szerint mind csak feltételes értékű, közömbös dolgok; sőt az erényre vonatkoztatva a bölcsesség tudományán kívül minden más tudomány is csak annyiban értékes, a mennyiben az erény szolgálatában áll. — Embertársainkhoz való viszonyunkat s az ebből folyó köteleességeket illetőleg példákban mutatja ki a szerző, hogy különösen napjainkban sok üdvös tanulságot meríthetnénk a pogány író altruizmusából. Egyik nemes vonása S. filozofiájának az is, hogy a családi élet magasztosságát elismeri, róla maga is nemesen gondolkodik, s ebből kifolyólag a bujaságot, fajtalanságot és házasságtörést keményen ostromozza. A nőt is csak addig becsüli, míg a szép külső alatt nemes lélek lakozik. — Az állami élet tevékenységében való közreműködést kora romlottsága miatt ítéli el. Szerinte csak egyetlenegy állam volna életképes, a bölcsök állama. Minthogy azonban ilyen nincs, legjobb a bölcsnek visszavonulni a közéletől. Az az okoskodása, hogy a világpolgárságot a hazafiság fölé emeli, nem nekünk való.

Alleram Seneca rendszertelen fejtegetéseit világos, könnyen áttekinthető rendszerbe öltözteti, holott ilyen csak gondos tanulmányozás és kihámozás útján lehet műveiből összeállítani. A dolgozat többi része keret a képhez, hogy Senecát minden oldalról a maga egészében, a rávonatkozó irodalmat pedig teljességében mutassa be.

A Bevezetésben a filozofia, majd a stoicismus s egyéb bölcsészeti iskolák történeteinek keretében világos képet nyújt a stoikus ethika irányáról, melybe Senecát, mint eklektikust, helyesen illeszti be.

Helyesen ítéli meg az istenekről alkotott felfogását is, a mennyiben nem találja következetesnek. De tisztult felfogása van a költők isteneivel szemben; ezeket elítéli, hogy isteneiket alacsony, sokszor aljas módon szerepeltetik. Ezért aztán a csodákat is elveti, kárhoztatja az isteneknek mindenféle képtelen szörnyalakokban való ábrázolását. Az emberben az istenivel közös vonás: a lélek; de míg az tökéletes, addig ez csak tökéletesíthető. Ennek a lealacsonyítása semmi körülmények között sem engedhető meg; ez a tett dolga. A lelket, mely az erény művelője, magas szárnyalásában meggátolni nem szabad. — Így lesz Seneca filozofiája az erénytan bölcsellete, melynek praktikus irányú kialakulását nagyban előmozdítja sokoldalú, széles ismerete és gazdag élettapasztalata.

Stílusát, melyben elveit kifejezésre juttatja, továbbá a rhetorikus hangot és mondat szerkezeteinek pongyolaságát szintén helyesen bírálja, a mi különben is az okoskodás menetében tanúsított rendszertelenségnek csaknem természetes következménye.

Seneca jellemét is nagy körültekintéssel, a lényeges vonások feltüntetésével rajzolja meg. Nem hallgatja el fogyatkozásait, de kiváló tulajdonságairól sem feledkezik meg. S erre vonatkozó közleményeiben jóleső megnyugvással vesszük tudomásul, hogy mindent összevetve végeredményben S. javára billenti az igazság mérlegét. Felsorolja ugyan az ellene fölhozott vádat mind: a császár iránt való hízelgést, ezzel szemben az Apokolokynthosis érthetetlen közreadását, Nero ferde nevelését, az anyagyilkosság védelmét, kapzsiságát stb.; de e mellett annyi kiváló érdemet talál életmódjában, szokásaiban, jó tulajdonságaiban, a férjben, atyában, fiúban és barátban, továbbá tudományos készségében, önvallomásaiban, önvédelmében és halálában, hogy csaknem kevésnek találjuk Alleram eme konklúzióját: «S. jellemében a jó túlsúlyban volt a rossz fölött». S. jellembeli fogyatkozásait, ha teljesen nem mentik is, de jórészt igazolják korának romlott erkölcsi viszonyai, melyek hatása alól teljesen már csak a császári udvarnál elfoglalt magas állásából kifolyólag sem szabadulhatott.

A Seneca keresztény voltára vonatkozó vitatkozásokon végig tekintve megállapítja, hogy az ily irányú Seneca-kultusz jogosultságát a tárgyilagos kritika belső és külső okokkal egyaránt megdönti.

Alleram dolgozatával nagyobb érdeklődést akar kelteni Seneca erkölcsbölcseleti működése iránt és helyet kér neki iskolai auktoraink között: «S. szokatlan nagy perspektívát nyújt olvasóinak kora eszmehullámról . . . s erkölcsi eszmékben tán a leggazdagabb római író» . . . ; s azért szerinte Senecát alkalmas szemelvényekben «bátran lehetne olvastatni Cicero levelei helyett».

A munka belső értékének megfelelő a stílus, mely könnyen folyó, világos. Csak elvétve található néhány szokatlanabb kifejezés és szóösszetétel, avagy szőrendi érdesség (pl. 66. l. az erény gyengületlenül — e h. fogyatkozás nélkül — van meg; 68. l. könnyörületesszívű; 81. legsemmisebb; 101. mindig elkészülve kell rá lennünk, e h. mindig el kell rá készülve lennünk stb.).

Általában elmondhatjuk, hogy Alleram becsületes munkát végzett. A könyv minden részén meglátszik, hogy írója munkálkodása közben át volt hatva a tárgya iránt érzett szeretettől, s hogy egész lelkesedéssel ír a hatalmas szellemű ókori bölcslőről. Kár, hogy a szerző művének egyes részeit illetőleg, ha egyenesen nem is kéri ki, de legalább is előlegezi magának az elismerést, holott az igazi érdem is csak a mások méltányolásában keresi és találhatja meg legszebb jutalmát.

(Szeged.)

BAKSAY JÓZSEF.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Walther Jauell: Ausgewählte Inschriften griechisch und deutsch. Mit 1 Titelvignette und 3 Abbildungen. Berlin, Weidmann 1906. (8-r. VIII, 148 l.) 4 M.

Ha meggondoljuk, hogy a föliatok az utóbbi évtizedekben mily óriási anyagot szolgáltatottak az ókor történetének, intézményeinek és

magánéletének megismeréséhez, valóban csodálkoznunk kell, hogy az epigraphika — főleg a görögöt tartom szem előtt — nálunk mennyire el van hanyagolva: az egyetemen mostoha elbánásban részesül, az irodalomban alig hagyott nyomot. Pedig philologusoknak és történészeknek egyaránt szükséges, hogy a fölíratokkal megismerkedjenek. A philologust nemcsak nyelvészeti szempontból kell hogy érdekeljék¹⁾ a fölíratok, hanem főleg tartalmuk miatt kell velük foglalkoznia, hisz bennök az antik világnak oly okmányai jutottak ránk, melyek részletes és hiteles fölvilágosítással szolgálnak ott is, a hol az írók és az emlékek tanúsága cserben hagynak. Olvasásukat a tartalmi érdekességen kívül az a körülmény is ajánlja, hogy ezek a kőbe vagy ércbe vésett okiratok és följegyzések a régmúlt idők embereit, a történet ismert szereplőit ép úgy, mint a mindennapi élet kis alakjait, a legnagyobb, máshol nem tapasztalható közvetlenséggel és őszinteséggel varázsolják elénk.

Erről meggyőző bennünket Janell jelen könyve, mely a görög epigraphika sok ezernyi emlékéből 233 szemelvényt nyújt ízelítőül. A görög szöveget párhuzamosan alkalmazott fordítás kíséri. Ez az eljárás, melyet a fölíratok közlésében a francia epigraphikusok rendszeren követnek, mindenképen helyeselendő; hisz' a fölíratok olvasása akárhányszor még a philologus szakembert is kemény próbára teszi, mert külön tanulmány²⁾ nélkül igen nehéz az epigraphikus formuláknak és annak a sajátos hivatalos stílusnak megértése, mely arra törekszik, hogy a leghosszabb határozatokat a szerkezeteknek vég nélkül való halmozásával minél kevesebb, lehetőleg egyetlen mondatba gyömöszölje, akárcsak mai törvénykezési nyelvünk. A megértésnek ez a megkönnyítése lehetővé és élvezetessé teszi a könyv használatát kezdő philologusok, történészek és mindazok számára, kik nyelvi nehézségek miatt nem forgathatják Hicks (*A Manual of Greek historical inscriptions*, Oxford 1882), Michel (*Recueil d'inscriptions Grecques*, Bruxelles, 1896—1900), Dareste-Haussoullier-Reinach (*Recueil d'inscriptions juridiques grecques*, Paris, 1891—5) gyűjteményeit, vagy Dittenbergernek könyvünk főforrását tevő két munkáját, a «*Sylloge inscriptionum Græcarum*»-ot (2. kiad., 2 köt. Leipzig 1898, 1900) és

¹⁾ Ilyen szempontból készült a Váritól ismertetett (EPhK. 1905 161—163) Solmsen-féle kis munka: *Inscriptiones Græcæ ad illustrandas dialectos selectæ*.

²⁾ A legjobb kézikönyvek: Roberts-E. A. Gardner: *An Introduction to Greek Epigraphy*. I. II. Cambridge, 1887, 1905. S. Reinach: *Traité d'épigraphie grecque*. Paris, 1885. Larfeld Hbuch d. griech. Epigraphik. I. II. Leipzig 1908. 1902.

az «*Orientis Græci inscriptiones selectæ*»-jét (2 kötet, Leipzig 1903, 1905), nem is szólva a *Corpus* köteteiről, melyekhez mind ez ideig nélkülözünk tájékoztató útmutatót, hogy az egy-egy városra vagy tárgyra, intézményre vonatkozó összes adatokat gyorsan megtalálhassuk benne.

Janell szemelvényeit «Bevezetés» előzi meg, mely a fölíratok alkalmazásáról és fajairól, anyagáról és alakjáról, írásjegyeiről és nyelvéről, valamint föllállításuk módjáról tájékoztat. Magukat a szemelvényeket két csoportba foglalja, az első (7—87. l.) az állami és polgári okiratokat, a második (88—141. l.) a kultuszra vonatkozó fölíratokat adja; azok számára, kik a kiegészítések és javítások föltüntetése nélkül nyújtott szövegnek állapotáról fölvilágosítást óhajtanak nyerni, a függelékben össze van állítva a közlött fölíratok forrása és kommentárja.

A fölíratokat szerzőnk jól válogatta össze és áttekinthető módon csoportosította, azonkívül még kíséző szöveggel látta el, mely az okiratok egyes fajainál a szükséges tudnivalókat nyújtja s az egyes példákat szerves egészbe foglalja, úgy hogy a könyv ép oly kellemes, mint tanulságos olvasmány. Az első rész példái (1—98), a nyilvános életre vonatkozó okiratok, bizonyos tárgyi csoportosítás szerint (polgári és hivatalnok-eskü; kitüntetéseknek, kiváltságoknak adományozása; rendszabályok; száműzés; szerződések, szövetségek; fejedelmeknek, hivatalnokoknak levelei; krónikák; népgyűlési határozatok stb.) nagyjából megtartott időrendben végig kalauzolnak az egész görög történelmen: a nagy idők korából olyan okiratokat olvasunk, melyeken Herodotos vagy Thukydides egy-egy adata alapszik — ilyenkor Janell mindig rámutat sor alatti jegyzeteiben az összefüggésre — majd a hellenisztikus s még inkább a római időkben fönnmaradt, királyok és királyfiak avagy konzulok kezét hajhászó, hyperloyalis levelekből, határozatokból látjuk, hová süllyedt e századokban a görög közszellem. Más fölíratokból ismét meglepő egyezéseket látunk az antik és modern viszonyok között, díszpolgárságot adományoznak áradozó szavakban valódi avagy költött érdemekért; itt a cím-kórságra kapunk példát, amott meg hivatalba protegáló levelet olvashatunk; illő jutalom kitűzésével szerkesztett köröző levél sem hiányzik a gyűjteményből stb.

Nem kevésbé érdekesek a II. rész fölíratai (99—230), melyek a vallásra és kultuszra vonatkozó, a hitélet minden viszonyát megvilágító tudósításokat tartalmaznak. Pl. a fogadalmi fölíratok, melyekkel oltárt vagy templomot szentelnek az isteneknek, ünnepélyek rendjét határozzák meg, pestis-megszűnéseért szobrot emelnek, avagy győzelmi emléket állítanak; a templomi okiratok, melyek a papi hivatal betöltését, vételét, öröklését szabályozzák, az áldozatok rendjét állapítják meg, rabszolgák szabadon bocsátásáról szólnak, *ἀσέβεια* miatt indított

perekről tudósítanak: ezek sorában foglal helyet az a jegyzőkönyv, mely Alkibiades bútorainak és ruháinak bírósági határozattal elrendelt árveréséről értesít; furcsák a templomok látogatására vonatkozó szabályzatok némely pontjai: ἀπὸ τῆς ἰδίας γυναικὸς καὶ τοῦ ἰδίου ἀνδρός még aznap léphetett szentélybe a görög ember, házasságon kívüli συνουσία után azonban csak másodnapra; abortív szer használata után csak 40 nap múlva volt szabad templomot látogatni. — Vallásos egyesületek okmányain, jóslóhelyekhez intézett kérdéseken és ott nyert feleleteken, Asklepios-szentélyek csodakúráin, temetési szabályzatokon kívül figyelmet érdemelnek a devotio fölíratok, a melyekkel babonás emberek ellenségeikre átkot szórnak, olyformán, hogy a földbe ástott ólomtáblán őket, családjukat, dolgaikat az alvilágiaknak szentelik; ezeknek az átokszóró tábláknak fölíratái rendszeren az ἀνατίθημι [Δάματρι καὶ Κούρῃ] szóval kezdődnek, így nyerte az ἀνάθημα az egyház nyelvében a kiátkozás jelentését.¹⁾ — A síremlékekre alkalmazott fölíratok jellemző példáinak gyűjteményével végződik Janell könyve.

Az epigraphika kincsesházának gazdagságát természetesen lehetetlen harmadfelszáz példán kimeríteni. Szerettünk volna ugyan a fölíratoknak még néhány nevezetesebb csoportjára kapni példákat — teszem azt olyanokat, melyek művészek neveit örökítik meg (Löwy gyűjteményéből), melyek építkezések lefolyását és költségeit tüntetik föl (Erechtheion, Epidauros), a templomok gazdagságáról tanuskodó inventariumokat és templomi javak bérleteiről szóló fölíratot (Delos), adósok listáját (Amorgos), rendőri (Athén) vagy vásári (Pergamon) szabályzatot, a miletosi daloskör alapszabályait — de azért el kell ismernünk, hogy Janell könyve így is rendkívül sok oldalról világítja meg az antik-kultúra viszonyait és igen hasznos szolgáltatokat tehet azoknak a philologusoknak és történészeknek, a kiknek nincs módjuk és időjük, hogy a görög fölíratok tanulmányozásával behatóbban foglalkozzanak.

Meg kell még említenünk, hogy a fölíratok három főfaját képek szemléltetik: egy az V. század gyönyörű betűivel, στοιχηδόν elrendezésben írt athéni márványstele, egy régi szerződést megőrző olympiai bronztábla, s végül a járulékos fölíratok példájaként Lyseas sírköve, melynek aláírása a festésben ábrázolt halottnak nevét és az emlék föllállítóját nevezi meg.

Azt hiszem, hogy Janell könyvét minden olvasója azzal a kérdéssel fogja letenni: miért csak ennyi, miért nincs folytatása? S hátha

¹⁾ Szt. Pál: εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν κύριον, ἦτω ἀνάθημα I. Corinth. 16, 22.

nálunk olyan forгатója is akad, ki megismerkedvén a fölíratok érdekes-ségével, az epigraphika tanulmányozására adja magát?

(Budapest.)

LÁNG NÁNDOR.

Le Monde Oriental. Archives pour l'histoire et l'ethnographie, les langues et littératures et traditions de l'Europe orientale et de l'Asie. Tidskrift för Öst-Europas ock Asiens historia ock etnografi, språk ock litteraturer, religioner ock folkdiktning. Publiée par K. F. Johansson, K. B. Wiklund, J. A. Lundell, K. V. Zetterstén. Upsala, 1906—7. Vol. I. 1—3. 255 l.

A keleti tudomány rendkívüli fellendülése nyugaton századunk egyik jellemző vonása. Még a kisebb nemzetek sem maradnak hátra. Fent északon Dániában, Norvégiában és Svédországban egész sora az európai színvonalon álló philologusoknak fordítja figyelmét kelet felé. Az orientalistika sokat köszönhet már is egyes dán, norvég és svéd kutatóknak. Kopenhága és Upsala híres könyvtárai gazdag gyűjteményét őrzik a szláv és ind kéziratoknak. A stockholmi királyi könyvtár japáni könyvgyűjteménye egyike a legfontosabb e nemű collectióknak Európában. Eddig a skandinávi orientalistáknak nem volt saját organumok és kénytelenek voltak az angol, német és francia szakfolyóiratokban tenni közzé kutatásaikat. Ezen a hiányon akar segíteni a *Monde Oriental*, mely Kelet-Európa és Ázsia irodalmi és néprajzi ismertetését a legtágabb értelemben tűzi ki czélul. Feladatát igen liberálisan fogja fel. Nem zárja ki a finn-ugor nyelvészetet sem. Magától érthetőleg polyglott, a három skandináv nyelven kívül francia, német és angol cikkeket is elfogad. Igen helyesen a dán, norvég és svéd nyelven irt értekezéseket az előbb említett három világnyelv egyikén szerkesztett rövid résuméval kíséri. Történelem, néprajz, vallástudomány, nyelvészet mind kellő méltatásra talál benne. A folyóirat tartalma tehát igen érdekes és változatos.

Az első füzet egy francia cikkel kezdődik a fiatal dán orientalista Christensen Artur tollából. *Un Traité Métaphysique de 'Omar Hayyām*. Christensennek, ki az *'Omer Khejjám* kutatás terén nagy érdemeket szerzett magának, sikerült a párisi nemzeti könyvtár perzsa kézíratai között egy *'Omer Khejjám*tól való rövid bölcséleti értekezést felfedeznie. Ez a mindössze 13 kis lapot betöltő perzsa művecske az ismertetés tárgya. Az eredeti szöveget nem közli s csak egy pár kivonatot ad belőle. Az egész nem méltó a nagy költőhöz. Eredetiség nincs benne. Hamarosan összeírt tákolmány *Ibn Szina* könyvei és az *Ikhván usz-Szefa* nevet viselő műből kölcsönvett eszmék alapján. Ha ebből a műből következtetést lehet vonni, a cinikus perzsa költő-mathematikikus nem lehetett valami nagy bölcselő.

Ugyanebben a füzetben Charpentier németül irt dolgozatában ó-ind etymologiai és exegetikus kérdéseket világít meg (*Zur indischen Wortforschung. Etymologische und exegetische Beiträge*. I. 17—42.). Így többek közt a szánszkrit kumāra, a. m. gyermek szó régi etymológiáját elvetve (ku + māra = könnyen haló, mulandó), a görög σκῆπτος (oroszlánkölýök) szónak megfelelő s mobile-vel ellátott √ kum gyökből vezeti le. Az ind kifejezés tehát szerinte a √ kum gyökből képzett diminutivum.

A magyar nyelvészeket jobban érdekelheti Wiklundnak ugyancsak németül írt ezt követő cikkelye, mely a finn-ugor és indogermán ősi rokonságról szól. Jól esik látni, hogy a szerző a magyar idevágó kutatásokat is bőven felhasználja. Érdekes tanulmányában kimondja: *Es erscheint mir aber schon jetzt ganz unzweifelhaft, dass die Antwort auf unsere Frage nur in einer Richtung gehen kann: die indogermanischen und die finnisch-ugrischen sprachen sind urverwandt.* (64. l.) Az egyetlen svéd nyelvű cikk e füzetben (66—67. l.) Zettersteen-től Ibn Sza'd nagy arab biografikus munkáját, a most megjelenő *Kitáb et Tabakát el-kebir-t*, ismerteti. (Angol sommázattal, mely minden lényegest közöl.) A füzet borítékát is felhasználja rövid könyvismertetésekre.

A többi füzetekben svéd, német és egyéb könyvismertetések sorából megemlíthjük Rudnev mongol nyelvtanának (Szent-Pétervár 1905.) rövid német ismertetését Wiklundtól, mely szerint igen hasznos munka. Magyar tudományos mozgalmakra is tekintettel van. A második füzet borítékán az Asbóth szerkesztése alatt megjelenő *«Nyelv-tudomány»* című szakközlényt méltatja Wiklund németül: *Das neue unternehmen wird gewiss, ügymond, für die ungarische sprachwissenschaft von gewicht sein und verdient ausserdem auch die volle aufmerksamkeit der auswärtigen forschers.*

Igen érdekes a harmadik füzetben, mely a kötetet bezárja, Emanuel Mattsonnak a libanoni földművelők életét ismertető svéd cikke Bland Libanons bönder (149—182.; résumé német nyelven 182—3.). Az arab nyelv tanulmányozása céljából körülbelül egy évig ott tartózkodó svéd tudós sok érdekest mond el és éles megfigyelő tehetségről tesz tanuságot. A szláv nyelvészet köréből valók A. Jensen cikke *Suecica in der polnischen litteratur* (134—148.) és Charpentier *Slavische etymologien* (222—226.). Vannak még maláj és sémi nyelvészeti közlemények is a gazdag tartalmú füzetekben.

Az új folyóirat kétségkívül hézagot tölt be és igen megérdemli a pártolást. Önkénytelenül eszünkbe jut, mily kár, hogy nekünk nincs ilyen az egész orientalis tudományt felkaroló közlönyünk, mert a *Revue Orientale* csak az ural-altai nyelvészet szolgálatában állván, igen szűkkörű. Pedig Magyarország hivatva lenne összekötő kapcsul szolgálni kelet és nyugat között. Egy ilyen szakközlöny létesítése volt boldogult gróf Kuun Géza egyik kedvelt eszméje, melynek megvalósulása, úgy látszik, még sokáig a jövő zenéje marad.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

F. P. Luigi: Introductory Manual of the Hindi language with extracts from the Premiságar. Josa Trübner's Collection of simplified Grammars XXIV. London, 1907. 120 l.

A modern ind nyelvek között a legfontosabbak egyike a hindusztáni testvérnelve, a hindi. Egy nyelvet sem beszélnek annyian Indiában, mint ezt. Legalább 85 millió embernek ez az anyanyelve. A szanszkrittről kölcsön vett *nāgári* betűkkel írják. Eleinte az indiai mohammedánok irodalmi nyelve a hindusztáni, vagy más néven urdú, egészen háttérbe szorította. Új nyelvnek mondható, mert csak a

XIX. század elején kezdték az angolok ösztönzésére prózai művek írására használni. Addig csak a régies *Brads*, a hindúk középkori költészetének nyelve, dívott a brahma valláshoz hű maradt indeknél. Irodalmilag csak újabb időben kezd érvényesülni. A hajlékonyabb arab-perzsa elemekkel teli hindusztáni tagadhatatlanul a fejlettség sokkal magasabb fokán áll. Remek stílű hindusztáni prózai és költői művek száma legio. Bár újabb időben a hindúk nagy szeretettel művelik, még sem tudta az urdút a használatból kiszorítani.

Nemcsak a moszlímek, de magok a hindúk is széltében írják az arab-betűs urdút. Aránylag a legtöbb mű Hindusztánban urdú nyelven lát napvilágot. 1905-ben vagy 6000 hindi művel szemben több mint 10.000-re rugott a hindusztáni kiadványok száma. Jól mondja ezért *'Abdul-Kádír: that is a greater number than that of publications in any other language of India.'*¹⁾

A két nyelv, az urdú és hindi, viszonya egymáshoz még vita tárgya. Némelyek azt tartják, hogy a két nyelv alapjában azonos, olyan mint például a szerb és a horvát. Az eltérő írás mellett az urdú főleg abban különbözik a hinditől, hogy míg az utóbbi szanszkritből, addig az urdú arab és perzsa nyelvből veszi kultúr-szavait. Ez volt sok európai nyelvészszel együtt a jeles francia indianista *Garcin de Tassy* véleménye is.

A hindú philologusok ezt tagadják. A hindi szerintők önálló nyelv, mely a régi szanszkrit irodalomból táplálkozva egészen más eszmekörben mozog. Nyelvtanuk se teljesen azonos, a két nyelv közti különbség nem egyedül az eltérő alfabétában nyilvánul. Minden törekvés az egyesítésre hiába való fáradozás. A valóságban az irodalmi hindi és az urdú nyelvtani szerkezetöket nézve — ha a *tenth*-re, a népies hindi nyelvjárásra nem tekintünk — egy nyelvnek mondható. A legnagyobb különbség az, hogy az egyik megértéséhez némi szanszkrit, a másikhoz perzsa nyelvismeret szükséges.

Nem barátja az átírásos nyelvtannak a legújabb hindi grammatika írója. Csaknem lehetetlen, úgymond előszavában, egy nyelvet megtanulni, a nélkül, hogy annak írásmódját el ne sajátítanánk. Ez áll a hindire nézve is.

Keresztény ember létére azért nem adja fel azt a szerintünk soha meg nem valósuló reményt, hogy eljön majd az idő, mikor Hindusztán lakói az arab és nágári írást a latin betűkkel fogják helyettesíteni.

A rövidre szabott nyelvtan elég gyakorlati. Minden feleslegest mellőzve, a lényegesre szorítkozik. Nem sokat bibelődik a fonetikával. Az egyes hindi hangokat a hozzájuk legközelebb eső angolokkal magyarázza. Így *ā as a in master, ū as u in rule, au as ow in now* stb. A hindi nyelv kiejtése különben is az aspirátákat és néhány nehezebben reprodukálható másahangzót kivéve, európai embernek nem okoz nagy nehézséget.

Luigi csak első bevezetést kíván nyújtani, a haladókat más kiemertőbb nyelvtanok, mint például *Pincott* kitűnő *Hindi Manual* (London 1890, III. kiad.) olvasására utasítja. Olvasmányt rendkívül

¹⁾ The Imperial and Asiatic Quarterly Review. July 1905. 70. l.

keveset át, a *Premiszagar* I. fejezetéből közöl pár darabot interlinearis angol szószerinti és szabad fordítással.

Ez a könyv gyenge oldala, mert a *Premiszagar* nem kezdőnek való. Ezt a szerző maga is beismeri, de azzal mentegetődzik, hogy némely helyen ezt a művet használják a hindi nyelvi vizsgálatoknál. Igen hasznosaknak látszanak a mű végére tett hindi-angol vocabulariumok. Az első a hittérítők és theologusok, a második a jogászok, bírák, ügyvédek, kereskedők számára legszükségesebb kifejezések listáját nyújtja. Eredeti és átírásban közölve a nyelvanyagot. Pl. *Ablution snān, acolyte pujāri, angel dūt, apostle prerit, bishop bishop, accuse dosh lagānā, acquit surkh-rū kārānā*. Jellemző, hogy mennyi a hindi jogi kifejezések közt az arab-perzsa elem, például tanuskodás a. m. *sahādat* érv, argumentum, *dalīl* támadás, megrohanás, *hamlā* mind tiszta arab szók. *Nālis* (panasz), *gumāsta* (ügynök), *badnāmi* (gyalázás), *gunah kār* (bűnös), perzsából vannak az urdú közvetítésével átveve. Angol jogi kifejezés jóval kevesebb található, ilyen például *apil*, az angol *appeal*. Elég különösen néhány latin kifejezés mellé az van írva, hogy *«use the Latin words»*.

Bár nem lép fel nagy igényekkel, mint első bevezetés jó szolgálatot tehet ez a kis vezérfonal, mely a Trübner egyszerűsített nyelvtanai sorozatának legújabb kötete.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

Emil Sulger-Gebing: Goethe und Dante. Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte. Berlin 1907. (Forschungen zur neueren Literaturgeschichte, ed. Franz Muncker, XXXII.) 8-r. 121 l. Ára 3 M.

Hatott-e Dante Goethére? és vajjon életének mely szakában? és főleg mely munkáira? E kérdésekre ismételtelen felelték német és nem-német tudósok és az előttem fekvő könyv újból a legalaposabban tárgyalja e kérdéseket. Előzői közül leginkább Paul Pochhammer ellen fordul, a ki több dolgozatában (*Durch Dante* 1897, *Dante im Faust* 1898, *Goethes Märchen* 1904) tárgyalta Goethe viszonyát Dantéhez és arra a végletes eredményre jutott, hogy az olasz lángész Goethére életének legtöbb szakában nagy hatással volt. E fölfogás ellen irányul az előttem fekvő tanulmány, mely az ellenkező véget híve. De lássuk műve berendezését és főbb eredményeit.

A munka három részből áll; az elsőben időrendben közli a szerző Goethe nyilatkozatait Dantéről, a másodikban megállapítja e nyilatkozatok alapján Goethe viszonyát Dantéhez, végre a harmadikban Dante azon hatásáról szól, melyet Goethe műveiben, nevezetesen a Faustban, kimutathatunk.

Goethe legelső nyilatkozata a Benvenuto Cellini-fordításban fordul elő (1796), a költőnek első önálló megemlékezése Dantéről pedig, 1799-ből, a Flaxman rézmetszeteiről szóló cikkben olvasható. A szerző igazi alaposra való törekvéssel kutatja azonban, hogy vajjon előbb nem ismerhette-e Goethe Dantét, mert hisz az lehetetlen, hogy olasz útjában ne hallotta volna Dante nevét, melyet az olasz nép olyan büszkeséggel emleget, ha kell, ha nem! Valószínű az is, hogy még Frankfurtban olasz nyelvtanulmányai közben hallott a túlvilág három

országának énekeséről, kinek munkája talán volt is a kezében. De ne feledjük, hogy az irodalom piaczn, hol akkor Franciaország uralkodott, Dante jóformán ismeretlen volt. Nem találkozhatott Goethe Dantével a Sturm és Drang korszakában sem, hiszen Herder sem ismerte az olasz álmódót, bármennyi új forrást nyitott is idegen népek költészetének ismertetésével. S itt szerzőnk nagy mondást kockáztat meg, igaz, csak feltételesen: hogy Goethének csak azon idegen írók és irodalmak lettek igazán sajátjaivá, csak azok mentek át a vérébe, csak azokat élte át, melyekkel zivataros ifjúságában ismerkedett meg s melyekért akkor lelkesült. Az olasz irodalomban, mondja, nem is lett Goethe soha teljesen otthonos. Fontos itt az is, hogy Goethe sohasem szól Dantéről külső indító ok nélkül, s ez az ok rendszerint valamely irodalmi mű, vagy valamely Dantével kapcsolatos művészeti ábrázolás. Épen ezen indító okok szerint különböztethetünk meg Goethe Dante-ismeretében három korszakot: az első romantikus befolyás alatt áll (1799—1824), a második Streckfuss Dante-fordításával függ össze (1826/27), a harmadik János szász király fordításával és az olasz élmények felelevenítésével kapcsolatos (1828—1830).

Vizsgáljuk azonban közelebbről, igazak-e ezek az állítások. Igaz-e, hogy Goethe a Dantével való foglalkozásra indítékot közvetve vagy közvetlenül a romantikusoktól kapott? Ez bajosán hihető, mert a romantikusok lelkesültek ugyan a katolikus egyházért, de műveikben Dante-hatást még sem találhatunk. Ennek oka pedig az, hogy ők Dante nagy költeményét, mint az igazi lángész művét csőfőítették, de nem igen olvasták, az egy A. W. Schlegel kivételével, a ki ismerte és fordította Dantét. Tőle kapta Goethe a Flaxman-féle rézmetszeteket is, melyek legelső önálló nyilatkozatára adnak alkalmat. Itt megemlítem, hogy könyvünknek igen nagy érdeme, hogy a szerző összeállítja azokat a Dantével kapcsolatos művészi munkákat, melyek részint Goethe birtokában voltak, részint pedig ismereteseek voltak előtte. Nem sorolom fel őket, bár igen érdekes, hogy a régi olasz festők közül kik jöhetnek itt számításba, s hogy a XIX. század első negyedében az akkori művészek közül többen foglalkoztak Dante illusztrálásával. Dicséretreméltó az előttünk lévő tanulmányban az is, hogy a szerző Goethe nyilatkozatait kísérő jegyzeteiben a költő művésztörténeti véleményeit, melyek az akkori időknek gyér és nem alapos kutatásain alapulnak, kiigazítja és közli a tudomány mai meggyőződését, ezen kérdésre vonatkozólag igen sok félreértéstől mentve meg az olvasót.

Dante nagyságának teljes méltatására Goethe csak 1805-ben talál szavakat, melyekre Gerstenberg *Ugolino*-ja ad alkalmat: Goethe azokat a terczinákat, melyekben Dante ezt a borzasztó történetet előadja, nagyszerűeknek mondja, mert a rövidesség (Lakonismus) még élénkebben, szemléltetőbben állítja élénk Ugolinónak és családjának szenvedéseit. De Goethe itt nem mond az általános véleménytől eltérőt, mert ez az epizód, valamint a Francesca da Rimini története, a legismertebb és legmagasztaltabb részei voltak Dante nagy költeményének. Ezután néhány éven keresztül Goethe csak mellékesen említi Dantét: egy fiatal festőnek Dante-illusztrálására való szerencsétlen kísérletével, majd Vossnak Stolberg ellen irányuló támadásával kapcsolatban stb. Ezek a körülmények pedig a romanticizmussal

függnek össze, bár nem a legszorosabban. Általában úgy látszik, hogy Goethe ekkor (1815—25) Dante költészetét a borzalmasnak képzetével kötötte össze; erre mutatnak ezen szavai is: «Dantes widerwärtige, oft abscheuliche Grossheit» (Tag- und Jahreshefte 1821). Valószínű, mondja szerzőnk, hogy ekkor Dante *Pokla* lebegett szeme előtt; mi általában azt látjuk, hogy a *Divina Commedianak* ez a része volt legismertebb előtte, de épenséggel nincs igaza a szerzőnek, mikor bizonyítani akarja, hogy Goethe nem olvasta az egész költeményt. (Nr. 44.) 1824-ben Goethe ismét melegebben kezdett érdeklődni Dante iránt; ekkor vizsgálta arczvonásait, hiszen tudjuk, hogy ifjúságában híve volt a Lavater-féle physiognomiának.

1826-ban jelent meg Abekennek *Beiträge für das Studium der göttlichen Komödie Dante Alighieris* cz. könyve, és maga a *Divina Commedia* is németül Karl Streckfuss fordításában. E könyvek Goethe figyelmét ismét Dantére irányították: 1826—27 azok az évek, mikor a költő legerősebben érdeklődött Dante iránt, de szerzőnknek az a törekvése, hogy kimutassa, hogy Goethének azon munkái, melyekben Dante-hatás van, ezen évekből valók, nem vezet pozitív eredményre. Streckfuss megküldte könyvét Goethének, ki viszonzásul Manzoni szomorújátékát: *Adelchit* juttatta el hozzá egy nyolczsoros szép vers kíséretében (*Von Gott dem Vater stammt Natur*), mely azonban, mint szerzőnk kimutatja, Dante *Infernoja* egy helyének félreértésén alapul. Goethének leghosszabb nyilatkozata Dantéről Streckfuss fordításának tárgyalása, melyet a költő Zelterhez intézett. Ebben a *Poklot* óriási amphitheatrumhoz hasonlítja, de rajta valami művészi korlátoltságot vesz észre (etwas künstlerisch Beschränktes), minthogy felülről áttekinthető. Ez is félreértés, mert Dante a *Poklot* felülről áttekinthetőnek sehohsem mondja. Nyilatkozatát Goethe azzal zárja be, hogy Dante *Poklának* felépítése «mehr rhetorisch, als poetisch», a mit úgy értelmezhetünk, hogy benne nagy része van bizonyos okoskodó, számító észnek, nem csupán a fantázia műve, mely rendszer nélkül alkot újat. Az egész, minthogy annyira az ész munkája, nem nagyon dicsérendő, mondja Goethe, de az egyes részek erőteljes kidomborítása csodálatba ejt és megzavar, s a lelemény gazdagsága tiszteletet ébreszt bennünk. Ez mindenesetre nagy dicséret, ha Goethe ajkáról hangzik. Azok a példák, melyeket Goethe idéz, nem a legdrámaibb részei Dante költeményének, de leíró művészetének kiváló bizonyítékai. Goethe maga is fordított Dantéből (*Inferno* XII. 1—10 és 28—45); ugyanis az az egy kifogása volt Streckfuss munkája ellen, hogy nem eléggé szemléletes; saját fordításában ennek a hibának elkerülésére akar példát adni s képei csakugyan élénkebbek, mint Streckfusséi. Ez a Dantével való behatóbb foglalkozás Goethét egyetlen terczinákba foglalt költeményének megírására vezette: 1826 szeptemberéből való a *Schillers Reliquien*, más czímmel: *Bei Betrachtung von Schillers Schädel* cz. költeménye, melyben azonban nyoma sincs a túlvilág dogmatikus-theologiai, tehát Dante szellemében való festésének. Goethe figyelmét két évvel később (1828) Philaethes (János szász király) fordítása irányította újból Dantére; nem nyilatkozott nyilvánosan a munkáról, de egyik levelében panaszkodik, hogy mennyire megrontják művészi élvezetét a nagyterjedelmű jegyzetek. Ezután csak olasz útleírásában, a második római tartózkodással kapcsolatban, emlékszik meg Dantéről,

továbbá még néhány jelentéktelen hasonlatban, melyek nem változtatják meg azt a véleményt, melyet eddig Goethe Dantéhez való viszonyáról mondtunk.

Goethe tehát elismerte Dante nagyságát, de vele szemben szíve nem szólt meg, nem szerette őt és egészben véve mindig ellenszenves maradt előtte. Sulger-Gebing itt Goethe viszonyát Dantéhez a költőnek Michelangelóval szemben tanúsított magatartásával hasonlíttja össze, s helyesen mondja, hogy, ha Goethe a Sturm és Drang éveiben ismeri meg ezt a két lángelmét, akkor mindkettőnek a természet fölötti után való törekvése érthetőbb lett volna előtte, mint abban az időben, mikor a költő benne élt a klasszikus görög világban s a természetnek mindenekfölött való szeretetében. Ekkor már nem a titáni forrongásban látta a legnagyobbat, a mire természet és ember képes, hanem az organikus fejlődésben és a tiszta emberinek a szépség harmoniájában való megnyugvásában. Nem szerette Dantét, mert mint szerzőnk Goethének bár nem Dantére vonatkozó, de gyönyörű szavaival bizonyítja, nem tartotta méltányosnak, hogy a holtak fölött ítéljünk. Nem rokonszenvezhetett tehát azzal a nagy ítélettel, melyet Dante a *Divina Commediában* tart a rég elmúlt korok és a még élő kortársak fölött. S ha mi ezt tudjuk, vajjon nem lesz-e világos előttünk, hogy miért nem értette Goethe Dantét? Azért, mert Dantében mintegy az egész középkor áll előttünk, Goethe pedig nem foglalkozott a középkorral, s neki ép úgy, mint kortársainak, nem volt igaz fogalma az emberiség fejlődésének ezen fázisáról. Nem ítélhette meg tehát a *Divina Commediát* abból a szempontból, melyből mi vizsgáljuk: mi nem tartjuk azt a holtak felett tartott nagy ítéletnek, hanem érdeklődve szemléljük benne a középkori ember gondolat- és érzélemlátékának tükröképét. Különös, hogy olyan nagytudású és alapos író, mint szerzőnk, erre nem hívja föl a figyelmet.

A mint látjuk, a szerző a második fejezetben már megállapítja a nyilatkozatok alapján Goethe és Dante viszonyát, holott a művekben észrevehető hatásról csak a harmadikban szól. Igaz, hogy a munkákban található hatás kevés, és a hasonlóság sokszor csak a véletlen következménye, de a mi hitünket a szerző tanításaival szemben mindig zavarja a várakozás, vajjon a megállapított eredményeket nem változtatja-e meg a harmadik fejezet? Nem akarom itt részletesen ismertetni azokat az igazán jelentéktelen hasonlóságokat, melyeket szerzőnk részint Pochhammer-, részint más Goethe magyarázók nyomán tárgyal; áttérek Faustra, melynek kivált három részlete mutat Dantehatást: a második résznek kezdő és végjelenetei, és a «Prolog im Himmel» néhány sora. A második rész kezdőjelenetében csak Áricnek ezen szavai emlékeztetnek Dante *Purgatoriumára*: *Dann badet ihn im Tau aus Lethes Flut*, mert ez a Lethe csak a megbánt bűnököt feledteti el, nem az egész múltat. A klasszikus Walpurgis éjben szereplő sphinxek, kentaurosok stb. közül csak Chiron származik Dantéből, és talán Manto és Faust jelenete. A befejező jelenetekben Mephistopheles ezen szavai juttatják eszünkbe az *Inf.* VIII. énekét: *Eckzähne klatzen* stb. A legerősebb hatás azonban a befejező égi jelenetben mutatkozik. A külső scenikus beosztásban is, a tartalomban is, bár Goethe sokkal szabadabban jár el, mint a katolikus dogmákhoz szorosan ragaszkodó olasz költő: nem választja el oly határozottan a

szenteket, ártatlanokat és bánkódó bűnösöket. A szerző pontosan kimutatja, hogy mi a különbség Goethének az égről való felfogása és a Dantéé közt, és idézi azokat a sorokat, melyek emlékeztetnek a *Divina Commediara*, pontosan összevetve őket az olasz szöveggel és Streckfuss fordításával. Érdekes, hogy Sulger-Gebing ennek a híres mondásnak: *Das ewig Weibliche zieht uns hinan* előhangját szintén Danténél találja föl, bár csak tág körülírásban, mert míg Dante Beatricet követi, Faust Gretchen után menve jut az ég magasabb sphaëraiba. Dante ekkor köszönetet mond Beatricének (*Par.* XXXI. 79—90) azért, hogy lelkét a pokolból kiszabadította, útjában segítette (Faustot is segíti a *Liebe von oben*) és meggyógyította — szerzőnk szerint ez az a körülírás, melyben Goethe végszavainak megelőzőjét megtalálhatjuk — a mi lehetséges, de nem bizonyos.

Tehát Goethe életének végén mégis közelebb lépett Dantéhez, mert, mint a szerző mondja, az élesen körvonalozott keresztény-egyházi alakokat és képeket Danténél már ábrázolva találta, és merített ezekből ép úgy, mint egyéb forrásaiból: az ó-testamentumból, a Sakuntalából vagy a görög tragikusokból, mindent újjá és sajátjává alakítva át.

(Budapest.)

BIRZÓ SAROLTA.

Zur Textkritik in Fritz Reuters Schriften. Von Dr. Carl Friedrich Müller, Prof am kgl. Gymn. zu Kiel. Leipzig, Max Hesses Verlag, 1906. 8-r. 29 l.

Reuter, az *Ut mine Stromtid* kitűnő szerzője, korán került a klasszikusok sorsára: műveinek szövegkritikája alig három évtizeddel halála után már is heves vitát idézett elő. De hogy ez a vita nem a philologiai akribia hírhedt túlhajtása volt, annak bizonyítéka min denekelőtt az az érdeklődés, melylyel a német sajtó azt kísérte, azután az ellenfelek neve (Gaedertz greifswaldi tanár, Reuter egyik földije, legalaposabb ismerője, legjobb biográfusa, és Müller, a legpontosabb Reuter-kiadás gondozója szállottak szembe egymással), végül a vita eredménye.

Müller kutatásaiból kitűnt, hogy Reuter műveinek eddigi kiadásai mind meglehetősen hanyag, felületes szövegrevízió után jelentek meg. Sok kisebb-nagyobb felületességen kívül megtörtént az, hogy Reuter munkáinak még a népszerű író életében megjelent második kiadásából egy lapnyi szöveg tévedésből kimaradt, s mivel itt a szedő az e kiadás alapjául szolgáló első kiadás példányában egy lapot ellapozott szedés nélkül, ez a lap minden további kiadásból hiányzik. — Ez a fölfedezés nagy hűhót keltett, ezuttal azonban (ha a kihagyott részletet elolvassuk, meggyőződhetünk róla) igazán nem semmiért. Míg pikáns mellékzül a kétféle Reuter-kiadás kiadó-tulajdonosai is hajbakaptak, Müllert kitűnő philologusok levélben, fölfedezését (hiszen a népszerű, kedves író műveit gazdagította) cikkekben üdvözlötték; Gaedertz egy *Poor Yorick* cz. cikkben megtámadta Müllert, kijelentvén, hogy az egy lapnyi szöveget tudatosan hagyták ki a régebbi kiadásokból Reuter saját példánya alapján, a melyben különféle kisebb javításokon kívül ezt a szöveget Reuter húzta át.

Müller most egy külön füzetben válaszol Gaedertznek s úgy látszik, részén az igazság. Közli Reuter szövegjavításait, a melyeknek a második kiadásban nyomuk van és megállapítja, hogy ezek nem ugyanazok, mik Reuter említett példányában kéziratban megvannak. De belső okokkal is érvel. A kihagyott lap a *Kein Hüsung* cz. verses elbeszélésbe tartozik és egy költeménynek a közepe. A költemény e nélkül közölve (mint eddig volt) homályos, sőt a czíme (*De Klag'*) érthetetlen. Terjedelme is aránytalan a *Kein Hüsung* többi fejezetéhez képest. Csak a kihagyott részzel kiegészítve érezzük át a melódikus panaszt, melylyel a csalogány éneke, a patak csobogása, minden «wat lewt un wewt» a szerencsétlen Mariera emlékezik, a ki öngyilkos lett e helyen:

Un heilig, heilig is de Städ',
Wo 'n Minschenhart eins breken ded!

A költemény eddig ismert szerkezetének látszólag frappans rövidsége ellentétben van a *Kein Hüsung* többi költeményei hosszával; egyes részletei pedig szorosan összefüggenek a kihagyott részzel.

Müller restructiója gyönyörű költeménnyel szaporítja Reuter munkáit. Reuter hagyta-e ki ezt a részletet vagy a kiadója, az mellesleg. Bizonyos, hogy kár volt megcsonkítani a poétikus bájban, mélységes érzésben, egyszerű fönségében párját ritkító költeményt. Ez a vitának (s főleg e kis füzetnek) egyik pozitív eredménye. A másik pedig az, hogy mivel Gaedertznek is régóta jó neve van a Reuter-irodalomban, most Reuter műveinek két eltérő, hiteles, mert Reuter korrekturáin alapuló, két szaktekintély nevével támogatott kiadástípusa forog közkézen. Kétes eredmény. Mindenesetre Reuter népszerűségének újabb bizonyítéka, hogy alig harmincz év alatt a nagyon elterjedt kiadásokból már két külön, tudományosan megállapított típus kristályosodott ki.

(Brassó.)

GÁLOS REZSŐ.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1906/1907.

8. Gurnesevits Lajos: M. Tullius Cicero beszéde Verres ellen. A büntetések (De suppliciis). (Nagybányai áll. főgimn. 1906/7. 7—44.) — Folytatólagos közlése ez az V. Verrina magyar fordításának, a melynek első része ugyanezen gimn. 1905/906. évi értesítőjében láttott napvilágot; a most megbeszélésre kerülő részlet a beszédnek befejező, 31—72. fejezeit adja. Incze Józsefnek bírálati észrevételeiből, melyeket az V. Verrina első részének fordítására tett (EPhK. 1906: 783—85.) a fordító bőséges okulást meríthetett arra nézve, hogy munkája folytatásában minő szempontokat kövessen, különösbbe minő botlásoktól óvakodjék. — Ki kell mondanom, hogy ez — sajnos — nem történt meg. Általában e fordításnak az eredetivel egybevetett, pontos olvasása arról győzött meg, hogy, bár a fordító tagadhatatlanul igyekszik a latin szöveg tartalmát értelmes magyarsággal

s formailag is lehető hiven tolmácsolni, eme törekvését nem mindenütt kísérte siker. E körülményt pedig, alább felsorolandó észrevételeimen alapuló nézetem szerint, valószínűleg az okozta, hogy fordító nem szakított időt munkájának befejezése után még egy összefoglaló egybevetés, csiszolás végzetére, hanem, hogy úgy fejezzem ki magamat, azon nyersen tette közzé fordítását. Ennek a körülménynek tudom be azt a számos nyelvi és tárgyi pongyolaságot, a melylyel szemben — örömet ismerem el — szép számban vannak a fordításnak sikerült részletei is.

Hogy a helyes, világos magyarság ellen elkövetett hibáin kezdek, feltűnően kerül a *hogy* kötőszó használatát, minden igaz ok nélkül, különösen ott, a hol a latin a maga sajátos kifejezés módja szerint nem szorul megfelelő particulára; így aztán bajos megérteni ilyen mondatait: 40. f. *Meggyőződött, ha e vád erejét enyhíteni akarja. . . . a hajóskapitányokat . . . mind meg kell öletnie.* 43. f. *Ennek volt bátorsága nemcsak megtámadni Verrest egész nyíltan, mert ezt minden veszély nélkül tehetta, úgyis látta, meg kell halnia, hanem etc.* 70. f. . . . *ha látnák, bár én vagyok a vádló, büntetlenül foszthatják ki stb.* — Magyartalanságot követett el, a 69. f.-ben előforduló *ismerni tanultak*-ot nem említve, a felszólító módnak latinos használatával: 41. f. . . . *tűnt mindenki előtt fölháborítónak, hogy . . . vessék.* A fordítás gyakran úgy hozzá tapad a latin szólamnak az alakjához, hogy idegenszerűvé, itt-ott bántóan értelmetlenné válik: 34. f. *Ugyanis csak ennek a hajónak volt földézete és oly nagy, hogy a többieknek stb.* 44. f. *a korbácsolatás félelmében;* 52. f. *a hajóhad ürügye alatt;* 71. f. . . . *kik már előbb is személyes ellenfeleink, irigyeink voltak, mint a hogy (sic!) gyűlöletüket magunkra vontuk volna.* De legjellemzőbb az említett körülményből eredő pongyolaságára egy pár helynek a fordítása, egybevetve az eredetivel: 36. f. *illud Uticense exemplum de Adriano* (= A.-nak ismeretes uticai esetét): G.-nél: *Amaz uttkai (sic!) példát Hadriánuson (sic!)* 49. f. *Hic tam grandis natu Eubulida hoc tantum exacta aetate laboris itinerisque suscepit* (= ez az agg E. vállalkozott arra az élemedett korához képest fáradságos nagy útra): G.-nél ez az agg *Eubulidas annyira megöregedvén megtette az oly fáradságos utat.*

Helyesírási különösségeire, következetlenségére nem terjeszkedem ki, hanem megemlítem, hogy ha már magyar olvasóra nézve fölötte bántók az említett pongyolaságok, szakember, kivált ha kézbe veszi a latin eredeti szöveget is, még inkább megütözik egyik-másik szónak, szólamnak visszás értelmezésén. Így pl. a 32. f.-ben szó van arról a felszerelésről (*ornamenta, provinciam ornare*), a mit a tartományba menő tisztviselő a törvény értelmében kap; fordító itt: *«a hivatalnokokra és alvezérekre ruházott számtalan hatalmas segédforrás»*-ról beszél. Ugyanezen fejezetben a *cognitione* szót, a melyben a nemszakember esetleg fönnakadhat, *cognitione* nak olvassa s ehhez képest fordítja is, holott az itt érintett *«atyafiságot»* a szintén G. által magyarra fordított IV. Verrinának 33. f.-e tökéletesen megmagyarázza; a pongyolaság vádját tetézi az a körülmény, hogy lejjebb, a 47. f.-ben ismét előkerül az a bizonyos *cognatio*, a hol már meg is kapja megfelelő magyar kifejezését. — Többrendbeli félreértés forog fenn a 33. f. következő mondatának fordításában: *ipse autem, qui*

visus multis diebus non esset, tum se tamen in conspectum nautis paulisper dedit (= Verras pedig, noha napokig nem mutatkozott, most pár percze mégis megjelent a matrózok előtt), G.-nél: *azonban Cleomenes, bár számos napon át nem volt látható, néhányszor mégis mutatkozott a matrózok előtt.* — A 34. f.-ben szó van a kalózoktól megfutamított római flottáról, a melynek élén a vezérhajón Cleomenes, a főparancsnok menekül, míg a többiek nyomon követik: *neque ii* (t. i. a matrózok) *tam praedonum impetum fugiebant, quam imperatorem sequebantur*; G.-nél: *nem annyira a kalózok támadása elől menekülve, mint inkább üldözre vezéroket.* — Elferdíti az értelmét a 42. f. e mondatának is: *cum istius avaritiae poenam collo et cervicibus suis sustinerent* (= V. kapzsiságának büntetését ők hordják — bilincsek formájában — a nyakukon). G.-nél: *V. kapzsisága miatt nyakuknál fogva vannak odalánczolva.* — Tévesen értelmezi «szerencsétlenség»-nek a *calamitas* szót (49. f. *ex tua calamitate*), mely mint lejjebb: *te condemnatum videret* bizonyítja, elítélést jelent. — Egész contaminatio-szerű műveletnek a nyomait viseli az 58. f. következő helynek fordítása: *Quot bella maiores nostros et quanta suscepisse arbitramini, quod cives Romani iniuria adfecti, quod navicularii retenti, quod mercatores spoliari dicerentur? At ego iam retentos non queror, spoliatos ferendum puto etc.* (Szó van itt azon római kalmárokról, a kiket V. elfogott s aztán kifosztott): G.-nél: *Mit gondoltok, őseink hány nagy háborúhoz fogtak pusztá hírére annak, hogy római polgárokat megsértettek, hogy a hajósgazdákat letartóztatták, hogy a kereskedőket letartóztatták; kifosztásuk is elviselhető véleményem szerint stb.* Hová lett itt Ciceronak a gondolata: őseink háborúkat viseltek római polgároknak megsértése, hajósoknak föltartóztatása, kalmároknak kifosztása miatt. Én azonban nem hozakodom elő ezeknek a föltartóztatásával, kicsiségnek tartom kifosztásukat is stb.

Nem terjeszkedem ki csekélyebb hiányokra, pl. hogy egy-egy latin szónak magyar megfelelője teljesen fordítónk tollában maradt, továbbá hogy a magyar szólamok színezete sokszor nem talál az eredetinek árnyalatával, csupán mint fonnebb, meg akarom állapítani, hogy a gondos egybevetés, a símítás és nyesegetés fölötte kívánatos volna ahhoz, hogy ez a magyar Verrina érthető és élvezhető legyen, kivált pedig, hogy középiskolai tanulók, a kiknek első sorban szól, haszonnal olvassák.

(Szatmár.)

KURTZ SÁNDOR.

9. Farkas Pál: Ádám és Luczifer az Ember Tragédiájában. (Részlet a Madách-felolvasásokból; Balassagyarmati állami főgimn. 3—20. l.) — A tanuló ifjúságnak akarja a kis értekezés szerzője Ádám és Luczifer alakját megvilágítani, az ideális és reális világ-felfogás megismerésükéül. E vállalkozás nem jár nehézséggel, hiszen Madách-irodalmunk elég fejlett ahhoz, hogy az ott talált anyag átdolgozásával a még nem teljesen érett felfogáshoz való alkalmazásával tényleg megoldhassuk a feladatot. Azonban úgy látjuk, hogy a szerző nem használta fel kellőképen a rendelkezésére szolgáló anyagot, másrészt a népszerűsítés aránylag könnyű munkáját sem tudta elvégezni. Köznapi példákkal akarja megmagyarázni az idealizmus, realizmus és mate-

realizmus közti különbséget, elítélvén természetesen az utóbbiakat. Azonban ezek a teljesen ütszéli példák (a szájkodó kortesről, a családi élet bajairól stb.) még jobban megzavarják a fiatal olvasó fejét, a mennyiben nem állván filozófiai alapon, a realizmus és materializmus közti határvonalat nem tudja megvonni. Azok a fejtegetései pedig, melyekkel Ádám lelki fejlődésének egyes fázisait kíséri, Luczifernek, tehát az üldözött «materializmusnak» adnak igazat. Példái, melyeket, mint említettük, a realizmus igazolására hoz fel, különben sem alkalmasak arra, hogy a serdülő lélekben kifejleszszék a magasztosabb gondolkodás módjának csíráit. Nem veszi észre azt sem, hogy Luczifer lényegét nem csak a «materializmus» alkotja, hanem a végtelen skepticizmus is, és éppen ezt a tulajdonságát akarja Ádám lelkébe csöpögtetni, hogy benne az embert mogrontsa. Teljesen félreértette a X. szín jelentését is, melyben «a tudás hiábavalóságának tragédiáját» látja, holott csak fel kellett volna ütnie Alexandernek szintén az ifjúság számára írt magyarázatát, abból megérthette volna, hogy Ádám épenséggel nem veti meg a tudást, «hanem nem tekinti többé az élet egyedüli céljának.» A poros foliánsokból szedett holt tudománynál van még becsebb dolog is: «az élet, a maga közvetett valóságában.» Íme a csalódás újra ideális gondolatot kelt föl benne.

Szerző esztétikai ízlésének és előadás-módjának jellemzésére csak egy példát hozok fel: «... a realista ... a valóság apró alkatrészei közt keresi az igazságot, azok között az apró molekulák között, a melyeknek csodálatos vegyülete ... sokban a véletlentől függ, hogy kialakulásában juhászkutyát produkáljon-e, avagy *Odeschalki* hercegnőt.» (S. I.) Azt hiszem, ehhez nem kell kommentár.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ERNŐ.

10. **Pintér Jenő: Petőfi Sándor.** (Jászberényi áll. főgimu. 3—16. l.) — Újabban mind általánosabb lesz az a törekvés, hogy a programértekezés első sorban a tanulóvilágnak nyújtson olvasmányt, ne önálló tudományos működésének keressen helyet az értekező e téren. A mai viszonyok között, midőn az értesítő már nem arra szolgál, hogy a tanárok tudományának legyen próbaköve, csak helyeseltetjük ezt a törekvést, mely a programértekezés feladatában a tudomány eredményeinek népszerűbb formában való közlését látja. Ez a népszerűsítés azonban nem tartozik a legkönnyebb munkák közé, mert a népszerűsítőnek nemcsak az olvasók csekélyebb felfogó képességével kell számot vetni, hanem a kérdéses tárgy tudományos természetével is tisztában kell lennie. Az előttünk fekvő kis értekezés szerzőjének éppen abban rejlik az érdeme, hogy jól ismervén a Petőfi költészetét, kiválasztja belőle az igazán lényeges vonásokat, a melyeket ügyesen csoportosítva ad elő. Nem eredeti kutatás terméke e mű, de nem is tart rá számot, hogy annak tartsuk. A maga feladatának azonban, hogy tanulóival megértesse Petőfi egyeniséget és költészetét, becsületesen megfelelt, s azt hisszük, hogy ez többet ér, mintha eredeti, de kalandos gondolatokat vetett volna papírra.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ERNŐ.

11. Major Lajos: A sibyllai jóslatokról. (Székelyudvarhelyi r. kath. főgimn. 3—49. l.) — Dicsérenem kell a szerzőt tárgya megválasztásáért. A sibyllai jóslatok oly terület, melyen nálunk még alig dolgozott valaki.¹⁾ Pedig e jóslatok fontossága és korukra tett hatása szinte megmérhetetlen. A velük való foglalkozáshoz azonban rengeteg készség kell, a mint azt a Geffcken-féle kiadás remek apparátusa is mutatja. Szerzőnk eléggé otthonos a sibyllai költeményekben. De azért dolgozatán észrevehetni, hogy még kezdő. Értekezése külsőségekben merül ki, igazi philologiai kutatás nyomai csak imitt amott vehetők észre. Egy szóval sem említi az Oracula Sib. codexeit; ilyesminek philologus-munkából nem volna szabad hiányoznia; nem emeli ki Lactantius óriási fontosságát az Or. Sib. szövegének megállapításánál (Geffcken ed. p. XXVII.).

Másik nagy hibája, hogy a sokszoros betoldásokról egy szóval sem emlékszik meg (v. ö. Harnack: Chronol. d. althchr. Lit. II. 185; Bousset cikke a Realencykl. f. prot. Theol. u. Kirche-ben Bd. XVIII. 270. és 277. lk.). Ilyen alapon egészen másként alakult volna a tárgyalás. Jó hasznát vette volna itt a most említett két munkának, továbbá Geffcken: Komposition und Entstehung der Or. Sib. cz. művének (Texte und Untersuchungen Bd. XXIII. Heft 1. 1902.). Úgy látom, ezeket nem ismeri. Szívesen vettem volna a sib. költemények keresztény részének keletkezésére vonatkozó nagy vitának rövid összefoglalását (Harnack: Chron. I. 581—589. és II. 184—189.), valamint a költemények főbb népmondai elemeinek kiemelését (Nero-monda; chiliasmus; Antikrisztus stb.).

Szerző tárgyalása ilyen alakban kissé felületesnek, laikusnak tűnik fel. Hosszasan időz a költemények (különösen a III.) tartalmánál, nem hivatkozik forrásaira, nem jól válogatja meg ezeket. Ő még Ewald munkája alapján dolgozik, mely 1858-ban jelent meg. Hol áll azóta az Or. Sib. kérdése! — Különösen hatnak az ilyen kijelentései: azt állítom, az a véleményem stb., holott tudjuk, hogy csak mások véleményét reprodukálja. Tárgyi tévedések is akadnak, ezek közül komolyabb természetű a Krisztus második eljövételére vonatkozó néphitnek a Sibyllákból való eredeztetése (48. l.). Tudjuk, hogy ez a néphit első sorban a bibliában gyökerezik; a 31—32 lapokon összezavar hétféle hypothesis; tévedés, hogy a IV. költ. szerzője keresztény (Realencykl. 275. l.); a 31. l. 2. számú érve pedig semmitmondó, mert Ptolemaios Physkon már Ptol. Philometor-ral is uralkodott, mint társuralkodó (Realenc. 270. l.).

Még csak annyit, hogy megszámlálhatatlanul sok az értelemzavaró és bosszantó sajtóhiba. Sok apróbb tévedését akarattal nem teszem szóvá, nincs rá terem. Dolgozata nagy szorgalom gyümölcse, de még zavaros, kiforratlan és hiányos. Mindazonáltal buzdítom a további munkásságra, első sorban behatóbb tanulmányok folytatására, mert ezek nélkül e téren bajos boldogulni.

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

¹⁾ Legutóbb: Dr. Székely István: A Sibyllakönyvek. Hittudom. Folyóirat 1907. és különnyomatban is. Szerk.

12. H(orváth) R(óbert): A mennyei hatalmak a régibb római költők invocatióiban. (Szombathelyi kir. kath. főgimn. ért. 3—29. l.) — Cím és tartalom nem felelnek meg egymásnak: a dolgozatban nemcsak mennyei, hanem földi hatalmakról is van szó. Kissé különös a címnek ez a kifejezése is: «régibb római költők». Kik azok a régibb római költők? A dolgozat idéz: Lucetiustól, Liv. Andr.-tól, Varrótól, Naeviusától — egyszer-egyszer, Propertiustól kétszer, Horatiustól 11-szer, Vergiliustól 23-szor, Ovidiustól 36-szor. Ezek a *régibb* római költők? Kik az újabbak? Feltűnő, hogy Ovidius invocatiói a dolgozat túlnyomó részét foglalják el. Idézetei közé belekerült egy pár, melyek épen nem mondhatók invocatióknak (8. l., 10. l., 11. l., 14. l.). — A dolgozat három részre oszlik: I. Az istenek és istennők. II. A múzsák. III. A nymphák invocatiói. Csoportosítása, felsorolásai elég ügyesek, a fiúk haszonnal olvashatják sorait iskolai tanulmányaik összefoglalásaképen. Csak néhány bosszantó dolog akad: «syncrétikus», e h. synkretistikus (6. l., 9. l.); «Verg. hatalmas nemzetgazdaságtani munkájában a Georgiconban»; «lát hozzá a dolognak»; «De arte amandi» (14. l.), e h. Ars am.; Rilbeck, sajtóhiba (Ribbeck).

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

13. Nagy Endre: Horatius és Maecenas. (Marosvásárhelyi ev. ref. kollegium ért. 3—23. l.) — A kis dolgozat a «székfoglaló» értékezések szokott színvonalán áll. Horatius és Maecenas barátságával a 11—20. lapokon foglalkozik, azaz, hogy elmondja Hor. azon költeményeinek tartalmát, melyek Méc. szal vonatkozásban vannak, gyakran idézve fordításban magát Hor.-t. Két lapon foglalkozik Hor. és Augustus viszonyával is. Ezek az összeállításai igen egyszerűek. Föltűnő dolgok: O., e h. Carm.; várd (17. l.), e h. várd; Cæzar; «utolsó dalaiban is, azaz az *Epistolákban*» (19. l.).

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1908. évi márczius hó 11-én *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Hegedüs István*: Aristoteles a görög tragédia karénekéről.
2. *Gálos Rezső*: Egy idill története.

A felolvasó ülést követő *választmányi ülésen* Heinrich Gusztáv elnöklése alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Vári első titkár, Császár szerkesztő, Bermüller, Gombocz, Hornyánszky, Incze, Katona, Kempf, Maywald, Némethy, Pauler, Schmidt Henrik, Váczy vál. tagok és Bleyer mint jegyző.

1. A bevételek összege január 1-től 3812:81 K, a kiadásoké 2819:95 K; az alapítványok összege 5344:03 K, ebből értékpapirban 5271:10 K, postatakarékpénztárban 72:93 K.

2. Társaságunk tagjai közül újabban Reményi Ede dr. főgimn. tanár, alapító tag húnyt el, ki még halálos ágyán 94 K-t küldött Társaságunk pénztárába, hogy alapítványa 1200 K-ra egészíttessék ki. A választmány a kiváló philologus koporsójára a Társaság nevében koszorút helyezett és jegyzőkönyvében elhunytá felett mély fájdalomának és halás kegyeletének adott kifejezést.

3. Új rendes tag 1908-tól: Gréb Gyula aszódi gimn. tanár (aj. Schmidt Henrik), rendkívüli tag: Schneller Lajos főiskolai hallgató (aj. Császár).

4. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— † ifj. Dr. Reményi Ede, a budapesti II. ker. kir. kath. főgimn. tanára, a class.-philológiának nagy képzettségű művelője, f. évi április hó 5-én örökre megvált tőlünk. Közlönyünk jeles munkatársát, a Budapesti Philologiai Társaság egyik leghűségesebb tagját veszítette benne, a ki társaságunk vagyonát a legnagyobb alapítvánnyal gyarapította. Temetésén társaságunk képviselőtében megjelentek Heinrich Gusztáv, elnök, Vári Rezső, első titkár, és több választmányi tag. Érdemeit a legközelebbi közgyűlés keretében fogjuk behatóan méltatni.

— Toldy Ferencz levele Goethehez. *Verő Leó* a *Goethe-Jahrbuch* tavaílyi évfolyamában¹⁾ *Toldy Ferencz*nek egy levelét közli, melynek eredetijét a weimari *Goethe- und Schiller-Archiv* őrizi. *Toldi* elküldte *Goethe*nek *Handbuch der ungar. Poesie* című művét, és a levél, mely Pestről 1828. aug. 9-ikéről van keltezve, ehhez a küldeményhez volt mellékelve. *Toldy*nak könyve elküldésével — mint levelében mondja — kettős czélja volt: egyrészt hogy *Goethe* figyelmét a magyar irodalomra felhívja, másrészt hogy avval is kimutassa mély háláját a nagy költő iránt, kinek művei az ő lelki életére döntő hatással voltak. Együttal jelzi, hogy a következő évben, mikor hosszabb külföldi útra indul, *Goethe*től engedélyt fog kérni, hogy Weimarban meglátogathassa. *Goethe*, mint napló-jegyzetei bizonyítják, tényleg érdeklődéssel olvasta *Toldy* könyvét, a mint hogy más adatok is bizonyítják, hogy a világirodalom eszméjének első hirdetője a magyar irodalomról és népköltészetéről is igyekezett — bár nem sok eredménynyel — tájékozást szerezni. *Toldy* ígéretéhez képest a következő évben valóban meg is látogatta *Goethe*t, a ki őt napló-jegyzetei szerint szept. 4-ikén *Hecker* berlini orvostanárral együtt fogadta. *Verő* a közléshez adott tájékoztatójában idézi azokat a leveleket, melyeket *Toldy* erről a nevezetes látogatásról *Kazinczy*hoz és szüleihez intézett; a *Bajza*dhoz írt levele²⁾ azonban, valamint útleírásának ama részlete, melyben igen érdekesen jellemzi *Goethe*t,³⁾ úgy látszik, elkerülte *Verő* figyelmét.

*Toldy*n kívül a *Goethe- und Schiller-Archiv* még több levelet tartal-

¹⁾ XXVIII. k. 251—254. l.

²⁾ *Tudom. Gyűjtemény.* 1829. IX. k. 108—109. l.

³⁾ *Tudom. Gyűjtemény.* 1828. VII. k. 90—92. l. — Erre, valamint *Bajza* levelére, *Bayer József* tanár úr hívta fel figyelmemet.

maz, melyeket hazánkból intéztek Goethehez, így *Pyrkertől*, *Esterházy Pál* hercegtől, *Rumy Károlytól*, *Gaál Györgytől*, *Fessler Ignácztól*, *Cserey Farkastól*, *Gödör Józseftől*, *Gruber Károlytól* és másoktól. *Gruber* levelére *Goethe* választ is írt.¹⁾ melyben *Grubernek Cornelia, die Mutter der Gracchen* című darabját a weimari színpadon való előadásra alkalmatlannak mondja, abbéli ígéretét azonban, hogy el fogja neki küldeni a bécsi művészek betűrendes jegyzékét, szívesen veszi. Hasonló ügyben folyamodott *Goethehez Petróczyné Doleviczeny Zsuzsánna* is, ki katonatiszt fiának *Lucretia* című drámáját küldte el és az anyai szív naiv aggodalmával tudakolja, vajjon van-e fiának költői tehetsége és drámaírói hivatottsága. A Lőcséről 1826. szept. 17-ikéről keltezett levél, melyet *Sauer Ágost* tett közzé *Goethe in Österreich* című kiadványában,²⁾ rendkívül érdekes és tele van kulturális, felekezeti, sőt politikai vonatkozásokkal. «Entfernt von unserer stolzen Kaiserstadt — írja *Petróczyné* a csodált embernek — unweit vom Fusse der ewig mit Schnee bedeckten Karpathen, in unserer heimatlichen Schweiz wird der Name v. *Goethe* mit wahrer Herzlichkeit eben so verherrlicht und verehrt, als da wo sich die sogenannte grosse Welt in bunten Kreisen herumtreibt».

«Goethe és hazánk»-ról tervbe vett tanulmányhoz gyűjtve adatokat, a *Goethe- und Schiller-Archiv*-ban őrzött magyar vonatkozású levelek ügyében tavaly az archivum igazgatójához, *Suphan Bernáthoz*, fordultam, a kitől meg is kaptam az engedélyt, hogy a levelek tartalmát felhasználhassam, esetleg magokat a leveleket a *Goethe-Gesellschaft* kiadványaiban (másutt az archivum birtokában levő kéziratok nem adhatók ki) közölhessem. Ekkor azonban *Sauer Ágost* arról értesített, hogy ő a fontosabb magyar vonatkozású leveleket már lemásolta és fel is dolgozta és hogy csak várja az alkalmat, hogy a *Goethe-Jahrbuch*-ban közzé tehesse. A *Goethe-Gesellschaft* azonban egyelőre még bőven rendelkezik oly anyaggal, mely a német kutatást közelebből érdekli, és azért, úgy látszik, évekig kell még várunk, míg *Sauer* közleménye napvilágot fog látni.

(Budapest.)

BLEYER JAKAB.

— A magyar líra a XIX. században. Nem tehetni róla, a végzet üldöz minket, magyarokat. Hol nem tudunk kilépni az ismeretlenség homályából, hol ferde világításban néznek bennünket. Ez alkalommal az előttünk fekvő anthologia (*Die Lyrik des Auslandes in neuerer Zeit. Herausgegeben von Hans Bethge. Leipzig. 399 l.*) szerkesztőjét nem éri vád. Kötetében Magyarországnak is juttatott megfelelő helyet. Hogy a magyar lírát kik képviselik, arról valószínűleg Horvát Henrik felel, a ki az illető verseket németre fordította. Valószínűleg az összeállítás is tőle való. Ta-

¹⁾ Kelt: 1801. ápr. 27-ikén; közölve *Goethe* műveinek weimari kiadásában: IV. Abth. XV. k. 221. l.; ép úgy ránk maradt a válasz *Pyrker* (1820. ápr. 2; köz. u. o. XXXII. k. 226—227. l.) és *Esterházy* (1812. márcz. 16; köz. u. o. XXII. k. 296—297. l.) levelére is.

²⁾ *Schriften der Goethe-Gesellschaft*. 17. k. 1902. 148—156. l.

gadhatatlanul eredeti csoportosítás, a hol a következő neveket szedte koszorúba: Ady Endre, Fátyol, Juhász Gyula, Kiss József, Komjáthy Jenő, Kosztolányi Dezső, Palágyi Lajos, Petőfi Sándor, Szalay Fruzina, Szilágyi Géza és Vajda János. Elsőben hát keressük e furcsa összeállítás okát. Az előszóban a szerkesztő két szempontot hangsúlyoz: főként a XIX. század második feléből mutatja be a költőket és főként azokat, a kik a *modern* szellem képviselői. Lássuk csak. Akkor mindenekelőtt Petőfi nem tartoznék ide. Több joggal vehették volna be Aranyt, Gyulait, Lévayt, Szász Károlyt, a kiknek működése javarészt a múlt század derekára esik. És mindenképen be kellett volna sorozni Endrődit, Bartókot, Szabolicskát, Tóth Kálmánt. De talán ezeket nem találták elég moderneknek. Lehet, mert kevés jelszóval élnek vissza olyan csunyán, mint ezzel a modernséggel. Pedig modern mindaz, a mi a jelen kor érzéseinek, küzdelmeinek a modern kor technikájával ad hangot. Ilyen értelemben még az Endrődi kurucz dalai is modernek, mert a régi dalokat új verselési technikával csiszolja meg, s azokból a régi nótákból a jelenkor politikai küzdelme, fájdalma és keserű humora szól. Azért volt és van akkora hatása. De ha már többé csak az a modern, a mi nyugateurópai s a miben nem érzik többé a magyar föld illata, nem lüktet a magyar vér forrása — hát akkor is hogy mellőzhették Reviczky Gyulát? Hogy képviseli a magyar lírát egy-két kiváló s egy-két közepes név között olyan költő, mint Ady Endre, a *magyar Verlaine*, vagy Szilágyi Géza, a *magyar Baudelaire*, az *első magyar dekadens*? Megvallom, Juhász Gyula nevét most olvasom először, valamint a Fátyol nevű poétáét is, kinek még keresztnevét se tudják. (Igaz, hogy én a vezetéknévét se tudtam eddig. A magam személyét illetőleg különben nem gáncsolom az Ady-versek fölvetését sem, mert míg magyarul eddig egy költeményét se értettem meg, németül mindjárt kettőt is értek.) Túlságos aggodalmaskodással még a versek megválasztásáról is lehetne szólni. A közölt Petőfi-versek közt egyetlen sincs a legszebbek és legjellemzőbbek közül. Kiss József is írt sokkal jobbakat a fölveteknél. De nem akarunk Horvát Henrik úrnak a jóízlésből fölösleges leczkét adni. Csak az ellen tiltakozunk, hogy Petőfit és Vajdát Adyval és Szilágyival karöltve mutassák be, mint a modern magyar líra legkiválóbb képviselőit.

(Budapest.)

VÉRTESY JENŐ.

— Az osztrák archæologiai intézet új házának ünnepélyes megnyitása Athénben. F. évi márczius hó 4-én nyitották meg ünnepélyes ülés keretében az osztrák archæologiai intézetnek az Alexandra-körúton emelt új épületét¹⁾ a görög király, a trónörökospár, a kultusz-miniszter, a külföldi követek és az Athénben működő görög és külföldi archæologusok jelenlétében. Az ünnepélyt *br. Macchio*, athéni osztrák-magyar követ nyitotta meg rövid beszéddel, melyben köszönettel emlékezett meg az intézet telkének a görög kormány részéről történt adományozásáról s meleg szerencsekívánatok kíséretében átadta az új házat

¹⁾ Az intézet mostanig bérházban volt elhelyezve.

rendeltetésének. Utána *Καβαρίας*, a régiségek főfelügyelője, emelt szót a görög kormány és az 'Αρχαιολογική Έταιρία nevében, hangsúlyozván, hogy milyen nagy érdeke fűződik az új Hellasnak multja nagy emlékeinek felkutatásához és gondozásához, a melyben való közreműködésre az egész művelt világnak szabadságot biztosít ásátásoknak és ezek eredményei közzétételének engedélyezésével, úgy hogy ennek következtében Athén ma már az archæologiai kutatások egyik középpontjává lett. Elismeréssel emlékezik meg az osztrákoknak a múltban végzett munkásságáról, Görögország és Kis-Ázsia több helyén eszközölt ásátásairól és sok sikert kíván ez ünnep alkalmából a jövőre is. A külföldi archæologiai intézetek nevében *Dörpfeld*, a német intézet igazgatója üdvözölte az osztrákokat új otthonukban, kiemelve ama benső összeköttetést, mely ez intézet és német testvére között a múltban fennállott. Emlékezik *Benndorf* Ottóról, a bécsi egyetem elhunyt tanáráról és ez intézet volt igazgatójáról, kinek legnagyobb érdeme van ez intézet létrejövetelében, de a ki nem érhette meg ennek felavatását. Befejezésül utal arra a szolidáris viszonyra, melyben az egyes nemzetek képviselői az archæologiai kutatás terén egyesülnek, arra a nemes *ἀγων*-ra, a hol örömmel és féltékenykedés nélkül fogadják az új concurrenst s a hol nincs legyőzött, csak győző s ez mindig maga az igazság. Végül az osztrák archæologiai intézet titkára, *Heberdey* Rudolf, ismertette részletesen ez intézet alakulásának történetét s általában az osztrákok munkásságát a hellén régiségek kutatásában. Az intézet csirája tulajdonképen a bécsi egyetemen szervezett archæologiai-epigraphiai seminariumban pattant ki, melynek megalapítója *Conze* Sándor bécsi professzor volt a 70-es évek közepén. Itt kezdődött osztrák részről a rendszeres archæologiai kutatás, itt érlelődött meg a vágy a görög művészet emlékeinek a hely színén való felkeresésére és tanulmányozására s itt működött *Benndorf* Ottó, a bécsi egyetemen *Conze* utóda s ez intézet szellemi atyja. Ő ismételtén felkereste a görög földön végzett ásátások színhelyét, s hogy minél több fiatal munkatársat nyerjen, kormányánál már 1884-ben kieszközölte évenként két egész évi utazási-ösztöndíj adományozását fiatal archæologusok s később tíz félévi ösztöndíjat gimn. tanárok részére. Kapcsolatban a bécsi akadémiának a kis-ázsiai feliratok gyűjteményes kiadására (*Tituli Asiae Minoris*) vonatkozó tervével, az osztrákok 1891-ben megkezdték rendszeres kutatásaikat Kis-Ázsiában. 1894-ben ideiglenes szervezetet nyer archæologiai intézetük oly módon, hogy bizonyos központokra állandóbb jellegű megbizatással két-két archæologust küldenek ki (így *Kalinkát* és *Heberdeyt* Konstantinápolyba és Szmirnába, *Reichelt* és *Wilhelmet* Athénbe). 1895-ben kezdik meg az ásátásokat *Ephesosban*, melyet még mai nap is folytatnak. 1898-ban véglegesen szervezik ez intézetet egy igazgatói, egy aligazgatói és négy titkári állás rendszerezésével. Ekkor indítják meg a *Jahreshefte des k. k. oest. arch. Instituts* című kitűnően szerkesztett folyóiratot, e mellett a nagyobb munkák időhöz nem kötötten a *Sonderschriften des k. k. oest. arch. Instituts*-ban tétetnek közzé. Az ephesosi ásátások eredményei a «*Forschungen in Ephesus*» című vállalatban jelennek meg, melynek I. kötete két év előtt került ki a sajtó alól. A görög kormány, méltányolva e buzgó törekvéseket, az intézetnek Athénben emelendő otthona számára 1900-ban telket ajándékozott, melyen az épület 1907-ben készült el.

Az intézet tevékenységének egyik főszíntere eddig Kis-Ázsia volt, hol a következő tudósok működtek: *Heberdey*—*Wilhelm* (Kilikia), *Benndorf*—*Kalinka*—*Hula* (Lykia), *Szánto*—*Hula* (Karia), *Kubitschek*—*Reichel* (Karia), *Heberdey*—*Kalinka*—*Zingerle* (Lykia), *Heberdey*—*Jüthner*—*Gaheis*—*Wilberg* (Pisidia), *Keil*—*v. Premierstein* (Lydia). Kisebb ásátásokat végeztek az osztrákok ezen kívül *Spalatóban*, *Aquilejában*, *Lusoiban* (Arkadia) és *Salamis* szigetén.

Az új otthon csinos kétemeletes épület Athén egy új, fejlődő városrészének szívében, hol tágas könyvtár és egyszersmind ülésterem mellett

a két helybeli titkár (Heberdey és v. Premerstein) hivatalos helyiségei és magánlakásai vannak, továbbá négy szoba az ösztöndíjasok részére, melyek alkalomadtán más nemzetbeli archaéologusoknak is bérbeadottnak. A könyvtár állománya ma még természetesen nem mondható kielégítőnek, különösen, ha a francia és német testvérintézetekéivel összehasonlítjuk, de kezdetnek mindenesetre elég szép. Az intézet jelenlegi igazgatója: v. Schneider udv. tanácsos, egy. tanár (Bécs), igazgatója: Reisch egy. tanár (Bécs), titkárai: Zingerle (Bécs), Keil (Szmirna, hol az intézetnek bérelt háza van) és a már említett két athéni titkár, kiknek főfeladatai közé tartozik az ösztöndíjasok tanulmányainak vezetése Athén különböző régiségeinél tartott nyilvános előadások útján.

A francia, angol, német és amerikai iskolák mellett az osztrák intézet megalapításával immár az ötödik külföldi hatalmasság nyitott állandó hajlékot az archaéológiai kutatások számára Athénben. *Az osztrákok eme gyors előnyomulása és szép sikere* Hellas és általában a közeli Kelet emlékeinek tudományos kutatása terén a mily örömet és rokonszenvet ébreszt mindenfelé, a hol a tudományt istápolják, ép oly nagy és meg szívlelendő tanulságokkal szolgál különösen nekünk, az ő legközvetlenebb szomszédainknak, a kiket a fennálló szoros kapcsolatoknál fogva osztrák kollégáinknak minden előhaladása különös mértékben érdekel. Talán szabad remélnünk, hogy hazánk, híven a kultúra más terén tanúsított készségéhez, itt is részt kíván venni a művelt nemzetek versenyében s ennek megfelelőleg az első komoly lépés nemzetünknek a görög archaéológiai kutatás középpontjában való képviseltetésére nem fog már soká vártni magára, mert ennek bizony elérkezett az ideje.

(Athén.)

DARKÓ JENŐ.

Ezzel az óhajtással zártam be én is *A görög műveltség emlékeinek föl kutatása* című értekezésemet (a budapesti I. ker. áll. főgimn. 1905/6. Értéktőjében), melyben a nyugati nagy és kis nemzeteknek e téren való tevékenységét vázoltam, rámutatván arra, hogy politikai és gazdasági tekintetben versenyre akarunk kelni Ausztriával, de megelégedzünk arról, hogy a kulturális tevékenység, tehát az archaéológiai kutatás mezején is nemes harcot kellene vívunk. Az első lépés megtörtént annyiban, hogy a görög közoktatásügyi kormány örömmel fogadta egy athéni magyar iskola föllállításának, görög földi ásátások megindításának tervét, mikor a tervnek fölmerüléséről tudomást szerzett, s megígérte, hogy ebbeli törekvéseinket ugyanolyan hathatós támogatásban fogja részesíteni, mint azt más nemzetekkel szemben megtette. Emlékirat is készült a minisztérium számára, melyben az archaéológiai és bizánczi tanulmányoknak szolgáló athéni magyar iskolának, valamint az ezen iskolától rendezendő ásátásoknak terve és (esekély) költsége részletesen ki van dolgozva — visszhangra azonban ez az emlékirat illetékes helyen mostanig, sajnos, nem talált.

L. N.

— Nestroy «Umsonst»-ja és a Liliomfi. Császár Elemér az EPhK. legutóbbi füzetében részletes egybevetéssel és párhuzamos idézetekkel kimutatja, hogy Nestroy *Umsonst*-ja úgyszólván teljesen egyezik Szigligeti *Liliomfi*-jával. Azt is megállapítja a kronológiai adatok segítségével, hogy az *Umsonst* jóval későbbi eredetű s így Nestroy plagizálta a bohózatát. Arra vonatkozólag azonban, hogyan jutott a magyarul nem tudó Nestroy Szigligeti bohózatához, Császár feltevése helyett egyszerűbb és biztos magyarázatot adhatok. Wurzbach lexikonában a Szigligeti tárgyaló részben (Biographisches Lexikon XLII: 159.) ugyanis következő sorokat olvasuk: *«Dieses Stück (Liliomfi) hatte ein Schauspieler übersetzt und es dem Direktor N. zur Aufführung eingereicht. Dieser bearbeitete die schlechte Übersetzung und gab ihr den Titel „Umsonst“, er trat auch darin am 7. März*

1857 [und noch einmal in Graz], wenige Wochen vor seinem Tode zum letzten Male auf; *der Autor des Originals war auf der Bearbeitung nicht genannt*». Sz.-t ezen adat teljesen tisztázza. Annál súlyosabban nehezedik a plágium vádja az osztrák költőre; jellemző különben ez az eljárás arra a másik, névtelen színészre is. N.-nak, mint a Carl-színház igazgatójának, benyújtanak egy bohózatot előadás végett, a melyről azt hiszi, hogy eredeti, mert hisz a fordító nem írta oda, hogy mástól vette. N. állítólag rossznak találja a darabot és átdolgozza. Ezen átdolgozás eredményeképp pedig előttünk áll az *Umsont*, a melynek körülbelül a fele szóról-szóra megegyezik a magyar eredetivel, másik fele pedig tartalmában, gondolatmenetében, a jelenetek elrendezésében szintén teljesen azonos vele, itt ott azonban van mégis némi bővítés, némi hozzátoldás, egy-két jelenet hozzákapcsolása, a nevek megváltoztatása, és — a mi első sorban tetszett a Carl-Theater bécsi közönségének — N.-féle élczek beleszövése. Abból, hogy a német Posse még ezen átdolgozás után is úgyszólván teljesen egyezik a másiknak a forrásával, kétségtelenül következik, hogy ő azt az eredetinek vélt fordítást a legnagyobb mértékben kiaknázza, az egészet úgyszólván leírta némi kevés változtatással és ezt az átdolgozást a maga neve alatt, mint saját darabját előadatta. Ez volt kétségtelenül N. eljárása ezen darabja megírásánál.

Ez az eset is azt bizonyítja, hogy N. jelleme nem volt olyan, mint a milyennek lelkes tisztelői rajzolják. Sokkal jobban beleillik abba a képbe, a mit gáncsolóinak előadása után alkothatunk. Ha ezeknek nem is adhatunk mindenben igazat, az kétségtelen, hogy nem lehet Nestroyt valami nagy lelkiismeretességgel vádolni. Kíváncsatos volna, ha a Liliomfi német fordítása előkerülne; az által kétségtelenül meg lehetne állapítani, mi N. sajátja, mi nem, de meggyőződése szerint más eredményre, mint a mi most előttünk van, nem igen lehetne akkor sem jutni. A legnagyobb megnyugvással mondhatjuk, hogy Sz. *Liliomfija* eredeti alkotás, és nem kell attól tartanunk, hogy legjobb bohózatunk németből való átvételnek bizonnyul. Szigligeti állott ugyan német hatás alatt, de nem ebben a darabjában; ez *eredeti*.¹⁾

(Budapest.)

WÉBER ARTÚR.

— Pompeji ásátások. A büszkén kimondott jelszó, melylyel az olaszok visszautasították a Waldstein-féle tervet Herculanéum nemzetközi kiásására vonatkozólag, nem maradt pusztá szó. L'Italia li ferà da se! Megcsinálja Italia csakugyan maga, nemcsak Herculanéumban, hanem másutt is. Pompejiben is újult erővel fognak az ásátási munkálatokhoz, melyek a Pais-féle igazgatás után megakadtak, jobban mondva: melyeket az új igazgatóság szándékosan megakasztott, hogy ki lehessen tölteni azt a nagy hézagot, mely az ásátások és a hivatalos jelentéstétel közt, a leletek és azoknak megfelelő rendezése közt támadt. Az évvégi hivatalos jelentés szerint ez a hézag be van végre töltve és ezentúl lehetséges az új leletek rendezése, feldolgozása is. Az elmúlt év munkássága éppen ezért inkább restauráló, rekonstruáló természetű volt. A fontosabb eredmények: hozzáférhetővé tették és rekonstruálták a Casa delle nozze d'argento-t, azt a pompás palotát, mely berendezésének, falképeinek gazdagságát illetőleg a híres Vettius-házzal versenyez; helyreállították továbbá jórészt a házak atriumának eredeti betetőzését, hogy a házak belseje és a falképek a kellő megvilágításba kerüljenek; ugyancsak a falképek érdekében küzdelmet folytattak fenyegető ellenségeikkel, a molhával és salétrommal, és az épület pusztulása folytán védetlen képek fölé üvegtetőt alkalmaztak. Valamelyest

¹⁾ Német hatás alatt írta a *Rózsát*, melynek forrását legközelebb ki fogom mutatni.

ástak is, így főleg a Porta del Vesuvio előtt levő villatelep felé, továbbá a Strada Stabiana déli része és a gladiatorok kaszárnnyája közé eső területen. A Strada Stabiana északi részén a házak előtt kőpadokat találtak, melyekre bizonynyal hűselni ültek ki esténként a lakosok, akár csak manapság kisvárosban; teljesen napvilágra került a Strada di Mercurio végén levő torony is. Tervbe vették legközelebbre az amphitheatrum felé vezető út kiadását is, hogy az eddig elszigetelt két ásatási terület végre egyesüljön. Mindezeknél érdekesebb azonban a kertek helyreállítása az eredeti elrendezés szerint és, a mennyire ez megállapítható, ugyanolyan növényekkel is. A nagy katasztrófa alkalmával eltemetett növények gyökerei ugyanis idővel elpusztulván, a földben ezáltal üresen maradt helyekre a kis lapillidarabok behatoltak és evvel nemcsak a növények helyét, de a nagyobbaknak — fáknak, bokroknak — még gyökérelágazásukat is híven megőrizték. A mikor az ásatások közben a figyelem erre irányult, a lapilli gondos eltávolítása után a lyukak helyét gipszszel kiöntötték — úgymint az emberi és állati holttestek helyével tettek — és a botanikusok belevonásával sikerült a kertek elrendezésének és részben növényzetének megállapítása. Megtalálták ilyen eljárással a Casa di Salustio nyári tricliniumáról nevezetes kertjében a lugast a karók és szőlőgyökerek helyeivel, ugyancsak a Porta Ercolanese előtti mozaikkutas villában a virágágyak elrendezését. Ha a megkezdett tervet következetesen keresztülvisszik, akkor az ásatási munkálatok gyorsulásával remélhető, hogy Pompéji, a halottak városa, legalább flórájában új életre kel.

(Budapest.)

LÁNG MARGIT.

Tinódi-magyarázat. Az EphK. XXXI. kötete 799. lapján Révai Sándornak egy cikke jelent meg ily címmel: *A pécsi püspöki könyvtár Tinódi-kézirata*. Tinódi Sebestyénnek *Hadnagyoknak tanúság* című énekének írott példánya a szóban lévő kézirat. A cikkíró összehasonlította a Szilády közlött szöveggel s arra az eredményre jutott, hogy a pécsi kézirat Szilády szövegéhez képest hibásnak épen nem mondható, sőt — szóról szóra idézem a következőkben a cikkíró szavait — „világosságot derít Szilády közlésének egy érthetetlen helyére. Az utolsóelőtti szakasz Sziládynál így hangzik:

Semmi kétség nem tartja tagunkat,
Meghallgattad foháskodásunkat,
Mast vélünk vagy, vessük fel mi fánkat,
Jézust, Jézust üvölsünk, ropp, csatt, patt.

„Vessük fel mi fánkat.” Mi lehet ez? Már többször gondolkoztam rajta, mielőtt a pécsi kézírathoz hozzájuthattam. Szilády ugyanis jegyzeteiben nem világosítja meg ezt a homályos helyet. A pécsi kéziratban ez a kritikus hely így szól: „Vessük fel mi *szánkat*, Jézust, Jézust üvölsünk!” Így már van e helynek értelme. Ha szabad *fölvetnem számat*, Révai Sándor téved. A RMKT. III. kötetében a szómutató 474. lapján megtalálható az az *érthetetlen* szó: *fa*, s mellette a jelentése: *kopja*. Egyszermind találni utalást is a kötetnek négy lapjára. A 253-dikon maga a *kritikus* hely van, a 186. lapon azonban a következő sorok:

Míg jó lovát úrfi megtörölgeté,
Addég Kardos Józsa fáját felveté
Az terekben ő kopjáját eltöré
Vasát vállából az terek kivé.

A 444. lapon megtalálható ez újabb *kritikus* hely magyarázata: „*fáját*, azaz *kopjáját* felveté”. Végül nagyobb bizonyosság okáért idézem a 203. lapról ezt is:

Sőt parancsol császár Bakit Pétörnek,
Mindönök előtté ők ütköznének.
Bakit engede császár intésének,
Az vitézők ottan fát felvetének.

Tartózást nagy lövéstől nem tévének,
Az lövésre arczul ők öklélének stb.

(Kunszentmiklós.)

MÉSZÖLY GEDEON.

— Themistokles várfala Athénben. A német császári archæologiai intézet közleményeinek utolsó füzetében (XXX. 1.) Noack tanár tollából érdekes felvilágosítás jelent meg az Athénben felfedezett újabb Themistokles-féle városlalról. Újabb ásások révén végre a valódi eredeti alapepítványekre bukkantak, melyeket az eredeti építkezésnél régibb törmelékből és még régibb sírkövek márványsteleiből a legnagyobb sietségben összetákoláltak, mint erről Thukydides (I, 90) és Nepos (Themist. 6.) határozottan értesítenek bennünket. Ezen most feltárt körfalról kitűnt, hogy köves aljára később építették fel agyagtéglából a felső részt. Későbbi kornak tulajdonítható ez a falépítvány, melyet eddig Themistokles művének tulajdonítottak. Még újabb korban ezen téglafal mellé mészkö négy-szögkövekből, egyes közbe ékelte márványtömbökből újabb erődítményt építettek. A görög uralom után végül ezen körfal romjaira a legkülömbözőbb időkben származott madványokból még egy védőfalat emeltek Athénben.

(Budapest.)

RÉCSEY VIKTOR.

— Hibaigazítás. A múlt számnak Menandros-ismertetésében a 237. l. 8. sorában "Πζως(?)": 715 s. helyett olvasandó: 71 sor; a 238. l. 9. sorában I 1—3. 4 frg. I 3—4 h. olv.: J 1—2. 4 frg. J 3—4; a 21. sorban I 1—2, 3—4 h. olv.: J 1—2. 3—4., a 40. sorban I 1—2, 3—4 h. olv.: J 1—2. 3—4.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Bajza József dr.; Bajza József. Emlékezésed. (Előszőr: EPhK. 1908: 89—100.) Budapest, 1908. N. 8-r. 14 l.

**Bajza József dr.: Bajza József költői nyelvéről. Budapest, 1908. N. 8-r. 19 l.*

**Excerpta Lingvæ Hungaricæ. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Gulyás István. Debreczen, Hegedüs Sándor. 1908. N. 8-r. 104 l. Ára 2 K.*

Füzetek, Nyelvészeti. Budapest, Athenæum, 1907. N. 8-r. Ára 1—1 K.

45. Kolozsvári Glosszák. Közzéteszi Pálfi Márton. 57 l.

47. Simonyi Zsigmond: Igenévi szerkezetek. 50 l.

Simonyi tanulmánya tüzetesen tárgyalja nyelvünk azon igenévi szerkezeteit, melyek a régi nyelvm emlékekben még igen gyakoriak voltak, de idő jártával igen sok tért veszítettek vagy egészen elvesztek. Ilyenek a *nap-terő* és a hozzá hasonlók: *farkas-ordító tél* és *szív szaggató síkholtás*. Ilyenek az *isten-adta gyermek*-, *szerettem komámasszony*-, *gutaitott ember*-féle szerkezetek; továbbá a *hadlaura choltat* (hallá holtát)-féle főnévi igenévi szerkezet. Osíségüket a régi nyelvben való gyakori előfordulásukon kívül kétségtelenül bizonyítja az is, hogy egészen analog szerkezetek vannak a rokon nyelvekben. A szerző nagyszámú példán mutatja be valamennyit, megvilágítva változatos használatukat s mindenütt hivatkozva a rokon nyelvi analógiákra. Mindegyiknek magyarázatát is adja, ismertetve az eddig netalán fölmerült nézeteket is. A becses értekezés utolsó fejezetében az *írva van, írva volt, írva lesz* kifejezőmódokkal foglalkozik s temérdek példával igazolja, hogy régibb és újabb irodalmunkban ezrivel fordulnak elő

s folyton-folyvást élnek a nép ajakán. Fejtegetése nagyon időszerű, mert tudvalevőleg országszerte el van terjedve az a balvélemény, hogy minden ilyen kifejezés hibás, magyartalan.

48. Szabó Lajos: A nagykanizsai nyelvjárás. 66 l.

Szabó Lajos figyelemreméltó dolgozata Nagykanizsa keverék nyelvének leírását adja. A szerző 18 éven keresztül a város földművelő népe közt élt s így jól ismeri nyelvüket. Szorgalommal összegyűjtött anyagának feldolgozásában a nyelvjárástanulmányok szokott módján halad. Dolgozatának nyelvtani része (8—52. l.) igen bő, gondos és kellő tanulmányról tanuskodik. A néphagyományok és a szókinés közlése is gondos munka. Kár, hogy az utóbbiban csak a feltűnő szók összeírására szorítkozott. Így csak fogyatékos képet nyerünk a nyelvjárás szókészletéről. Az anyagnak tárgyi csoportok szerint való gyűjtése és összeállítása tanulságosabb lett volna.

49. Laczkó Géza: Játszi szóképzés. 53 l.

50. Klemm I. Antal: Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból. 67 l.

Klemm I. Antal Szt. Benedek-r. tanár tanulmánya a nyelvtan részeit szerint haladva tanulságos összeállítást adja mindazoknak az újításoknak, melyek Baróti nyelvében a hangtan, jelentés- és alaktan (szóképzés, szóösszetétel, olvasás, szóragozás) és mondattan terén találhatók. A szavak régi vagy népnyelvi voltának megállapításánál sokszor téved [a PP-nál antiqué jelzéssel ellátott szavakat (csempe, kosza, odor, tege, tonya, tunya), a melyek tudvalevően székely tájszók (v. ö. Melich Nyk. 37: 81.), régieknek veszi] s egyéb fogyatkozásai is vannak [a Magyar Nyelv cz. folyóiratra hivatkozik ugyan a források közt, de hogy használta volna, nem tűnik ki: számos szónak följújtását vagy a népnyelvből az irodalomba való bevitelét Barótinak tulajdonítja, holott a MNy.-ben a szóra már előbb-ről vannak adatok idézve (v. ö. pl. kábulni 14. l. sóhajtozni 32. l., válasszolni 33. l. s ugyanezekre vonatkozólag MNy. III. 124—125. l.)]; de egészben véve a nagy szorgalommal összegyűjtött gazdag anyag, annak tanulságos elrendezése s hozzá az adatok pontossága hasznossá teszik a könyvet.

Sz. Cs. L.

Gymnasial-Bibliothek. Gütersloh, C. Bertelsmann. 8-r.

41. Heft. Wolf, H., Die Religion der alten Griechen. 1906. (108 l.) 1:50 M.

42. H. Wolf, H., Die Religion der alten Römer. 1907. (104 l.) 1:50 M.

*44. H. Chudzinski, A., Tod u. Totenkultus bei den alten Griechen. 1907. (83 l.) 1 M.

*45. H. Thiele, R., Im jonischen Kleinasien. 1907. (160 l. 32 kép, 3 térkép.) 2 M.

46. H. Cramer, F., Afrika in seinen Beziehungen zur antiken Kulturwelt. 1907. (133 l. 34 kép, 3 térkép.) 2:40 M.

*47. H. Fritsch, E., Delos. 1908. (84 l. 27 kép.) 1:50 M.

*48. H. Fritsch, O., Delphi. 1908. (132 l. 47 kép.) 2:40 M.

Könyvtár. Magyar. Budapest, Lampel. (1908.)

511. 512. Farkas Emőd: Gróf Batthyány Lajos élete. 96 l. Ára 60 f. Nagy József dr.: Bodnár Zsigmond. (Különnyomat az Irod. Közl. ből.) 1908. 16 l.

Regényírók. Magyar. Szerk. Mikszáth Kálmán. Budapest, Franklin, 1908. 8-r. VII. sor.

2. 3. Fáy András: A Béteky-ház. VIII, 359+368 l.

12. B. Jósika Miklós: Abafi. 298 l.

42. 43. Beöthy Zsolt: Kálozdy Béla. VIII, 355+379 l.

Repertoriuma, a magyarországi középiskolák 1906/7. értésítőiben megjelent értekezések —. (Budapest, Franklin, 1908.) K. 8-r. 81—101. l.

Székely György: Szász Károly mint pädagogus. Emlékbeszéd. Írta és a Magyar Pädagogiai Társulat közgyűlésén felolvasta —. Budapest, 1908. (8-r. 21 l.) Különnyomat a *Magyar Pädagogiá*-ból.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

II. Modern philologia.

(A mely műnél az évszám nincs megjelölve, az 1907-ben jelent meg.)

Abeling, Th., Das Nibelungenlied u. seine Literatur. Eine Bibliographie u. vier Abhandlungen. Leipzig, Avenarius. (8-r. VII, 258 l.) 8 M.
Allodoli, E., Giovanni Milton e l'Italia. Prato, Succ. Vestri. (8-r. XIV, 170 l.) 3 L.

Amade, I., Étude de la littérature méridionale. Paris. (8-r. 300 l.) 3-50 Fr.

Ariosto, L., I frammenti autografi dell' Orlando Furioso, pubblicati a cura di G. Agnelli. Roma, Fototopia Danesi. (10 kép, 105 facs.)

Arnim, B. v., Goethes Briefwechsel m. e. Kinde. Hrsg. v. Fränkel. 3 Bde. Jena, E. Diederichs. (8-r. IV, XXX, 264, IV, 234, 228 l.) 6 M.

Arnold, Fr., Das deutsche Volkslied. Ausg. A. Prenzlau, C. Vincent. (Két rész 1 kötetben. 8-r. III, III, 71 és IV, 73 l.) 1-75 M.

Aurouze, I., Histoire critique de la renaissance méridionale au XIX-e siècle. II, les Idées directrices. Avignon, Seguin. (8-r. XIX, 314 l.)

Ausfeld, F., Die deutsche anakreontische Dichtung des 18. Jahrh. Ihre Beziehungen zur französ. u. zur antiken Lyrik. Materialien u. Studien. Strassburg, K. J. Trübner. (N. 8-r. VIII, 165 l.) 4 M.

Bacano, S., Heine u. Sterne. Zur vergleich. Literaturgeschichte. Berlin, F. Fontane & Co. (8-r. 83 l.) 2 M.

Bacci, O., Prosa e prosatori: scritti storici e teoretici. Palermo, Landron. (8-r. XVI, 399 l.) 3-50 L. (Tartalma: 1. Prosa e prosatori. 2. La prosa volgare del Quattrocento. 3. Un trattatello di Michele del Gogante. 4. La prosa e la lingua de Giusti. 5. Gabriele d'Annunzio prosatore. 6. Per la prosa viva. 7. Il problema dello stile. 8. L'idioma gentile di Edmondo de Amicis. 9. Per l'arte dello scrivere. 10. Contro la stilistica? 11. Ancora del problema della prosa. 12. Appendice.)

Baldensperger, F., Bibliographie critique de Goethe en France. Paris, Hachette et Cie. (8-r. IX, 252 l.)

Bartels, A., Geschlechtsleben u. Dichtung. Vortrag. Berlin, Leipzig, H. G. Wallmann. (8-r. 27 l.) 1 M.

Bartels, A., Fritz Stavenhagen. Eine ästhet. Würdigg. Dresden, C. A. Koch. (8-r. III, 108 l.) 1-20 M.

Bartoli, M. G., Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa u. ihre Stellg. in der apenninobalkan. Romania. I. Einleitung u. Ethnographie Illyriens. Mit 1 Karte. II. Glossare u. Texte. Grammatik u. Lexikon. Wien, A. Hölder. (N. 8-r. XIV, 316 és V, 467 l.) 40 K.

Baudelaire, C., Lettres de Charles Baudelaire (1841—1866). Paris, Société du Mercure de France. (8-r. 558 l.) 7-50 Fr.

Beiträge zur Literaturgeschichte. Hrsg.: H. Gräf. Leipzig, Verlag f. Literatur, Kunst u. Musik. (8-r.) 10. Degen, R., Der lutherische Charakter in Goethes «Faust». (29 l.) 60 pf. — 12. Plattenscheiner, R., Peter Rossegger. (35 l.) 40 pf. — 16. Gräf, H., Goethe vor u. während des Tasso. (28 l.) 60 pf. — 17. Eschen, M. v., Parcival u. Faust. Eine Studie. (53 l.) 60 pf. — 19. Gräf, H., Wilhelm Hauff. (27 l.) 40 pf. — 22. Friedrich, P., Friedrich Nietzsche als Lyriker. (35 l.) 60 pf. — 23. Mervin, B., Detlev v. Liliencron. (138 l.) 1-50 M. — 24. Gräf, H., Heinrich v. Kleist. (23 l.) 40 pf. — 25. Gottschall, R. v., Adalbert Stifter. (68 l.) 50 pf. — 26. Gräf, H., Johann Ludwig Tieck. (29 l.) 60 pf. — 27. Rosenfeld, W., Gottfried

Keller. (38 l.) 60 pf. — 28. Heuren, W., Hebbels Judith u. Schillers Jungfrau. (37 l.) 60 pf.

Berger, P., William Blake. *Mysticisme et Poésie* (thèse). Paris, Société franç. d'imprim. et de librairie. (N. 8-r. 490 l.)

Biblioteca storica della letteratura italiana diretta da Francesco Novati. IX. Novelle di A. F. Doni ricavate dalle antiche stampe per cura di G. Petraglione. Bergamo, Istituto italiano d'arti grafiche. (8-r. XIII, 216 l.)

Bibliothek, romanische. Hrsg. v. W. Færster. Halle, M. Niemeyer. (8-r.) Nr. 5. Kristian v. Troyes: Ivain (der Löwenritter). Textausg. m. Einleitg, erklär. Anmerkgn u. vollständ. Glossar, hrsg. v. W. Færster. 3. verm. Auflage. (LXIV, 275 l.) 6 M. — Nr. 6. Das Adamsspiel. Anglo-normannisches Mysterium des XII. Jahrh. hrsg. v. K. Grass. 2. verb. Auflage. (LXIX, 95 l.) 4 M.

Biré, E., Chateaubriand; Victor Hugo; H. de Balzac. Paris, Vitte. (8-r. 362 l.) 3-50 Fr.

Boheman, M., Précis de l'histoire de la littérature des Félibres. Traduit par Chr. Lange. Avignon, J. Roumanille. (8-r. 63 l.)

Bonardi, C., Enrico Heine nella letteratura italiana avanti la rivelazione di I. Massarini. Livorno, Giusti. (8-r. VIII, 150 l.) 2 L.

Bongini, La XLVIII novella del Decamerone ed i suoi precedenti nella letteratura e nella leggenda. Aosta, G. Allasia. (8-r. 62, 8 l.) 1-50 L.

Bourdeau, H., Pèlerinages littéraires (Maurice Barrès; Pierre Loti; Sainte-Beuve; Alphonse Daudet; Émile Faguet; Émile Gebhart; Paul Bourget; Edouard Rod; Taine; Ruskin; d'Annunzio; Mme de Noailles; Jean Moréas; Henri de Régnier, Charles Guérin, etc.). Paris, Fontemoing. (K. 8-r. VII, 428 l.) 3-50 Fr.

Brunetière, F., Honoré de Balzac. French Men of Letters. Edit. by Alexander Jessup. Frontispiece, I. B. Lippincott. (8-r. 316 l.) 6 sh.

Brunetière, F., Études critiques sur l'histoire de la littérature française. Huitième série. (Une nouvelle édition de Montaigne — La maladie du burlesque — Les époques de la comédie de Molière — L'éloquence de Bourdaloue — L'orient dans la littérature française — Les transformations de la langue française au XVIIIe siècle — Joseph de Maistre et son livre du «Pape».) Paris, Hachette et Cie. (16-r.) 3-50 Fr.

Canzone, L., d'Orlando. Testo antico francese tradotto per la prima volta integralmente in versi italiani da L. Foscolo Benedetto, con introduzione di R. Renier. Torino, S. Lattes. (8-r. LXXI, 187 l.) 4 L.

Caprin, G., C. Goldoni, la sua vita, le sue opere, con introduzione di Guido Mazzoni. Milano, fratelli Treves. (8-r. 316 l.) 2 L.

Carducci, G., Antica Lirica Italiana: Canzonette, Canzoni, Sonetti, dei secoli XIII—XV. Con prefazione dell' autore e indice dei poeti e delle rime. Firenze, Sansoni. (8-r. 490 l.) 10 L.

Carlesi, F., Vita e avventure di Lazzarino da Tormes (La vida de Lazzarillo de Tormes y sus fortunas y adversidades). Firenze, F. Lumanchi. (8-r. XXIX, 76 l.)

Cascio, A., L'influenza del teatro-tragico francese in quello italiano della decadenza. Castelvetro, Lentini. (8-r. 72 l.) 1-50 L.

Cassagne, A., La théorie de l'art pour l'art en France chez les derniers romantiques et les premiers réalistes. Paris, Hachette. 7-50 Fr.

Cassagne, A., Versification et métrique de Ch. Baudelaire. Paris, Hachette. (8-r. 212 l.) 3 Fr.

Castelain, M., Ben Jonson. Discoveries. A critical edition with an introduction and notes on the true purport and genesis of the book (thèse). Paris, Hachette et Cie. (8-r. XXV, 166 l.)

Castillo Solorzano, A. de, Noches de placer: novelas reimprimadas con una advertencia de Don Emilio Cotarelo y Mori. (Col. de antiguas novelas españolas tomo V.) Madrid, Imp. Ibérica. (8-r. XIII, 439 l.) 3 pes.

Chaucer, The Story of Patient Griselda. From the Clerk's Tale of

Chaucer. Done into Modern English with a few Notes by W. W. Skeat. London, Routledge. (8 r. 93 l.) 3 sh. 6 p.

Clarctie, L., J. J. Rousseau et ses amies. Avec une préface de feu M. Ernest Legouvé. Sennes amours. -- Thérèse Levasseur. -- Physiologie de l'amour chez Rousseau -- Madame de Warens -- Madame d'Houdetot -- Madame Boy de la Tour: Rousseau intime. Paris, H. Welter. (8-r. 305 l.) 3 50 Fr.

Clarctie, L., Histoire de la littérature franç. 900—1900. Tome troisième: Le dix-huitième siècle. Paris, Société d'édit., littéraires et artist. (8 r. 435 l.) 7 50 Fr.

Corbett, F. St. John, A History of British Poetry. Cheaper ed. London, Gay and Bird. (8-r. 645 l.) 7 sh. 6 p.

Cosentino, G., Le comedie di Shakespeare. Bologna, L. Beltrami. (4-r. 255 l.) 10 L.

Cribble, F., Madame De Staël and her Lovers. London, Nash. (8-r. 386 l.) 15 sh.

Custodero, A., Appunti sui Promessi Sposi. Trani, Vecchi e C. (8-r. 192 l.) 1 50 L.

Dante, La Divina Commedia riveduta nel testo e commentata da G. A. Scartazzini. Quinta edizione curata da G. Vandelli, col rimario perfezionato di L. Polacco e indice dei nomi propri e di cose più notabili. Milano, U. Hoepli. (16-r. XXXI, 1047, 124 l.) 4 50 L.

Delbrück, B., Synkretismus. Ein Beitrag zur germ. Kasuslehre. Strassburg, K. J. Trübner. (8-r. VII, 276 l.) 7 M.

Dieulafoy, M., Le Théâtre édifiant (Cervantes; Tirso de Molina; Calderon). Paris, Blond et Cie. (8-r. 357 l.)

D'Ovidio, F., Nuovi Studi Danteschi. Ugolino, Pier della Vigna, I simoniaci, e discussioni varie. Milano. (16 r. XVI, 624 l.) 8 L.

Dyboski, R., Tennysons Sprache u. Stil. Wien, W. Braumüller. (N. 8-r. XV, 544 l.) 15 M.

Early English Prose Romances. Edit. by William J. Thoms. New ed. Revised and enlarged. London, G. Routledge. (8-r. 958 l.) 6 sh.

Edmunds, E. W., The Story of English Literature. Vol. I. The Elizabethan Period. 1558—1625. London, S. Murray. (8 r. XI, 388 l.) 3 sh. 6 p.

Eduardes, M., Summary of the Literatures of Modern Europe (England, France, Germany, Spain, Italy) from the origins to 1400. London, Dent. 7 sh. 6 p.

Eggerl-Windegg, W., Eduard Mörikes Haushaltungsbuch aus den J. 1843. bis 1847. Stuttgart, Strecker und Schröder. (N. 8-r. III, 18+34 l.) 4 M.

Eichendorff, J. v. u. W. v. Eichendorff: Fahrten u. Wanderungen. (1802—1814.) Nach ungedr. Tagebuchaufzeichnungen m. Erläuterungen hrsg. v. A. Nowack. Oppeln (Gross-Strelitz), U. Wilpert. (N. 8-r. 60 l.)

Ermatinger, E., Die Weltanschauung des jungen Wieland. Beitrag zur Geschichte der Aufklärung. Frauenfeld, Huber und Co. (N. 8-r. VII, 175 l.) 3 20 M.

Esswein, H., August Strindberg. Ein psycholog. Versuch. München, R. Piper und Co. (N. 8-r. 66 l.) 2 M.

Estève, E., Byron et le romantisme français. Essai sur la fortune et l'influence de l'œuvre de Byron en France de 1812 à 1850 (thèse). Paris, Hachette et Cie. (N. 8 r. XVI, 560 l.)

Faguet, E., Amours d'hommes de lettres (Pascal; Corneille; Voltaire; Mirabeau; Chateaubriand; Lamartine; Guizot; Mérimée; Sainte-Beuve; George Sand et Musset). Paris, Société française d'imprim. et de libr. (16-r. 507 l.) 3 50 Fr.

Faust. Der Tragödie 3. Tl. Treu im Geiste des 2. Tlts. des Goetheschen Faust gedichtet v. Deutobold Simbolizetti Allegorievitsch Mystifizky. 6. Aufl. (Festausgabe zur Erinnerung an des Dichters [Frdr. Thdr. Vischer] Geburtstag.) Tübingen, H. Laupp. (8-r. 224 l.) 2 M.

Gendarme de Bérotte, G., La Légende de Don Juan. Son évolution dans la littérature des origines au romantisme. Paris, Hachette et Cie. (N. 8-r. XX, 547 l.)

Giese, F., Materialien zur Kenntniss des anatolischen Türkisch. I. Tl. Erzählungen u. Lieder aus dem Vilajet Qanjak. Gesammelt, in Transskription, m. Anmerk. u. e. Übersetzg. der Lieder. Halle, R. Haupt. (N. 8-r. VII, 126 l.) 6 M.

Giraud, V., Livres et Questions d'aujourd'hui (Pascal et la critique contemporaine; Bossuet et son dernier historien; Les principaux courants de la littérature française au XIXe siècle, etc.). Paris, Hachette et Cie. (16-r. XV, 284 l.) 350 Fr.

Goldoni, e il teatro di S. Luca a Venezia: carteggio inedito (1755—1765), con prefazione e note di D. Mantovani. Milano, Frat. Treves. (8-r. 241 l.) 1 L.

Günther, H., Romantische Kritik u. Satire bei Ludwig Tieck. Diss. Leipzig, H. Schmidt und C. Günther. (N. 8-r. III, 215 l.) 3 M.

Halfants, P., La littérature française au 19e siècle. I. partie. Bruxelles. (12-r. XV, 284 l.) 4 Fr.

Hartmann, A., Historische Volkslieder u. Zeitgedichte vom 16. bis 19. Jahrh. Gesammelt u. erläutert. Mit Melodien, hrsg. v. H. Abele. 1. Bd. Bis zum Ende des 30-jähr. Krieges. München, C. H. Beck. (N. 8-r. VII, 352 l. 1 táblával.) 12 M.

Hauschild, G. R., Das Verhältnis v. Goethe's «Romeo u. Julia» zu Shakespeare's gleichnamiger Tragödie. Progr. Frankfurt a/M., Gebr. Knauer. (Lex. 8-r. 57 l.) 2 M.

Hebbel, F., Durch Irren zum Glück. Tagebuchblätter. Berlin, B. Behr. (8-r. VIII, 405 l.) 2 M.

Hogg, T. J., The life of P. B. Shelley; with an introd. by Prof. Dowden. New-York, Dutton. (8-r. 20, 585 l.) 1 D.

Holzer, G., Die Apotheose Bacon-Shakespeares. Eine Studie. Karlsruhe, F. Gutsch. (Lex. 8-r. 31 l.) 50 pf.

Huchon, R., Un poète réaliste anglais: George Crabbe (1754—1832). Paris, Hachette. (419 l.) 10 Fr.

Hurtado de Mendoza, D., Obras en prosa. (La guerra de Granada. La vida del Lazarillo de Tormes. Diálogo entre Caronte y Farnesio.) Madrid, Imp. de los Sucesores de Hernando. (8-r. 439 l.) 3 p.

Ibsenbuch, das. Ibsen in seinen Werken, Briefen u. Aufsätzen. Hrsg. u. eingeleitet v. H. Landsberg. Mit 8 Abbildgn. Berlin, S. Fischer. (K. 8-r. XV, 236 l.) 2 M.

Johnston, S., Lives of the English Poets. 2 vols. (World's Classics.) London, H. Frowde. (12-r. 498, 500 l.) 1 sh. 6 p.

Kaff, G., Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. II. Groningen. (8-r. 6, 535 l.) 12 K.

Kauffmann, F., Deutsche Metrik nach ihrer geschichtlichen Entwicklung. Neue Bearbeitung der «Deutschen Verskunst». 2. Aufl. Marburg, N. G. Elwert. (N. 8-r. VIII, 254 l.) 380 M.

Kautsky, K., Thomas More u. seine Utopie. Mit e. histor. Einleitg. 2., durchgeseh. Aufl. Stuttgart, J. H. W. Dietz Nachf. (8-r. VIII, 332 l. 1 képpel.) 250 M.

Kleckels, G., Dramaturgische Probleme in Sturm u. Drang. Bern, A. Francke. (8-r. 135 l.) 280 M.

Knuttel, J. A. N., Het geestelijk lied in de Nederlanden vóór de kerkhervorming. Rotterdam, W. L. und I. Brusse. (N. 8-r. 543 l.) 575 Frt.

Koehler, W., Geschichte des literarischen Lebens vom Altertum bis auf die Gegenwart, in den Grundzügen dargestellt. 1. Tl. Grundlegung. 1. Halbbd. Gera-Untermhaus, W. Koehler. (N. 8-r. XVI, 108 l.) 250 M.

GÖRÖG SZÓK -ΩΙΙΙΣ, -ΩΙΙΕΣ (-ΟΙΙΕΣ) VÉGZÖDÉSEL.

Vári Rezső cikke (EPhK. XXXII: 1., Homérica) indít ez alkalommal írásra. A czímbe kifejezett összetételekről megvan a magam külön nézete s ezt akarom röviden előadni.

Induljunk ki annak megállapításából, hogy «Homeros» maga minden látszat szerint a szemre, egyedül a szemre vonatkoztatta -ωπις összetételű epiklesiseit. Helene II. 3. 180. (s ennek utánzásakép Od. 4. 145.) saját személyét illeti az önvád hangján a κυνώπις kifejezéssel; viszont II. 1. 159. Achilleus támad a κυνώπις szóval ellenfelére, Agamemnonra.) Ez utóbbi esetben a költő paraphrasisával is rendelkezünk. Közvetlenül előbb (158.) az: ὦ μέγ' ἀναιδής, utóbb (225.) meg a következő körülírás magyarázza meg a κυνώπις értelmét: κυνὸς ὄμματ' ἔχων, κραδίην δ' ἐλάφοιο. Összevetve ezt pl. II. 8. 349-czel, a hol a bőszen harczó Hektor szemét a Gorgoéhez vagy Areséhez hasonlítja a költő (Γοργῶς ὄμματ' ἔχων ἢ βροτολογεῖ Ἄρης; az egész Gorgo-lárvát Hektorra alig értheti), nem lesz előttünk kétséges, hogy csakugyan a szemekre és nem talán az egész arcra gondol a kérdéses összetételeknél.

De szabad-e ez eredményben megnyugodnunk? Szabad-e megtennünk ez alapon a következtetést, hogy, mint a nyilván új alkotású κυνώπις-nak, az analog képzésre okot adó ősi βοῶπις, γλαυκῶπις stb. kifejezéseknek sem volt már eredettől fogva más értelmük, mint az, mely a jelzett egyének szemére vonatkozik. Homeros egy ősrégi, hatalmas kulturális fejlődésnek a végén áll; felhasználja, összegezi, reflektáltan magyarázza mindazt, a mit hagyományként örökbe vett. De Homeros reflexiói nem köthetnek minket, midőn a képzetek fejlődésében az övénél régiebb állapotokig akarunk visszahatolni. A mi esetünkben sem köthetnek, bárha észre is vesszük, hogy az -οπι τό a maga nyelvi alapjelentésében csakugyan a látásra, s így ennek szervére, a szemre is vonatkozik. Azaz Homeros linguistice helyesen reflektált.

Kételyeink előadását kezdjük a βοῶπις magyarázatával. Azok ellenében, a kik a szót «ökör- v. tehén szeműnek» fordítják, felvethetjük a kérdést: miért csak «szemű», holott a vallástörténet kétségtelen-

¹ Euripidesnél az alvilági szörnyek κυνώπιδες (pl. Or. 26. αἱ κυνώπιδες | Γοργῶπις ἐνέρον ἱερία, δεῖναι δεῖαί és El. 1252 δεῖναι δὲ Κῆρες σ' αἱ κυνώπιδες δεῖαί stb.). Itt nyilván a kutyafejű Hekate hatásáról van szó (Eurip. fr. 968).

nül bizonyítja, hogy valamikor Herát a maga egész külső megjelenésében tehénformájúnak gondolták el? Első papnője, hypostasisa: Io, az Argos által őrzött mondai tehén volt, s az ezzel azonosított Herához Zeus — az eredeti felfogás szerint — bizonyynyal ép úgy bika alakjában közeledett, mint más mondakörben Európához (*Ἥρα Εὐρωπαϊά*, Hesych., v. ö. Gruppe, Griech. Myth. Rel. 183). Az Argos és Mykenai között fekvő Heraionban, az ott őrzött szent nyájból, 100 ökröt vágtak le tiszteletére (*Ἐκατόμβαια*), s papnője — bizonyára megszemélyesítője — tehénfogattal vonult fel az ünnepélyes processióban (Kleobis és Biton mondája). A Heraionban végzett ásatásoknál egy bronzból készült és egy elefántcsont-tehenet találtak az amerikaiak (Nilsson, Griech. Feste 42), s bizonyynyal idetartoznak a Tirynsből és Mykenából előkerült terrakotta-tehenek is, esetleg a *Μυκῆναι* név ismeretes származtatása is. Tehát a vallástörténet adataira támaszkodva hajlandók leszünk *βοῶπις*-t »tehénképűnek v. alakúnak« magyarázni, a hogy ezt pl. Ed. Meyer is teszi (Gesch. Alt. II. 99: In Argos verehrt man Hera βοῶπις [Io] als Kuh, die von Zeus in Stiergestalt begattet wird). A szónál a szem képzeete csak avval az átalakulással kapcsolatban léphetett előtérbe, a mely viszont Herának tehénkülsőjét homályosította el. Külömben a homerosi nyelv maga is nyújt támasztékot az *-ῶπις* végű szónak ezen értelmezésére, t. i. az *ῶπα* használata által. Ha Helenáról (II. 3. 158.) azt halljuk, hogy *ἵεῖς εἰς ῶπα ῥοισεν*, akkor ezt bizonyynyal nemcsak a szemre, hanem az arcra vagy az egész külsőre kell érteni. S a későbbi költői nyelvben is ez alapon találjuk meg a tehén szarvával azonosított holdnak (Selenének) epiklesiseiként a *χερατῶπις*-t és *χεράωψ*-ot (a *χεράσφορος*, *χερόσσα*, *χρυσόχερος* stb. mellett).¹⁾

Od. 12. 60-ban *κυανῶπις Ἀμφιτρίτη*-ről olvasunk (*κύμα μέγα ῥοχθεῖ κυανώπιδος Ἀμφιτρίτης*). Fordítani »sötét v. fekete szemű« nek szokás. Helyesebben kyanos-szeműnek kellene mondanunk, mint pl. a magyar is »bogar- v. kőkényszeműről« beszél. Itt azonban ez a kérdés merül föl: hogyan jut a nyilván csak határozatlanul érzékített, mert inkább csak alárendelt, generikus jelentőségű istennő (Nereida) ahhoz az egészen konkrét leíráshoz, hogy szeme olyan sötét, mint a kyanos? Vári az általa új életre keltett Hildebrandt nyomán helyesen veszi észre, hogy Amphitrite csak mint *tengeri* istennő kapja a kérdéses melléknevet. A *κύανος*-szal összetett jelzők jórészt a tengerrel állanak kapcsolatban: *κυανοχαῖτα* v. *κυανοχαίτης* Homerosnál Poseidon (II. 13. 562; Od. 9. 536), *κυανόπρωρος* v. *κυανοπρώρειος* meg a hajó (II. 15. 693; Od. 3. 299). Aischylosnál pedig egyenesen a *κυανῶπις* jelző illeti meg a hajókat (Pers. 557. a perzsa hajókról: *αἱ δ' ὁμόπτεροι κυανώπιδες* | *νῆες* és Hiket. 751. *δοριπαγεῖς δ' ἔχοντες κυανώπιδας νῆας*). Így ha Homerosnál nem is találjuk meg a *κυανῶπις* szónak ez utóbbi specziális használatát, bátran állíthatjuk, hogy a nagy tragikus igaz epikus tradíciót képvisel a hajóknak ilyenén való elnevezésében. Modern magyarázók is helyesen vonatkoztatják a *κυανῶπις*-t és *κυανόπρωρος*-t egymásra, s csak e szók közelebbi értelmezésében nem értek velők egyet.

¹⁾ Egyéb idevágó melléknevei a holdnak: *κύκλωψ*, *ταυρώπις*, *ἀντώπις*, *ἀστεριώπης*.

Helbig — és nyomában mások is — a hajónak szurokkal feketére festett elejére gondol a *ξανόπρωρος*-nál (Helbig-Trawinski, L'épopée homérique, 204, 3.). Rámutat az avval együtt és kapcsolatosan használt *μελαίνη* jelzőre (Od. 14. 308. köv.), s szembeállítja a *μυτοπάρηος*- vagy *φονικοπάρηος*-szal (az előbbi: Il. 2. 637; Od. 9. 125; az utóbbi: Od. 11. 224), a mely meg a vörösre mázolt hajófart illeti meg (Apollonios Sophistes homerosi lexikonában a *μυτοπρωρος* is előfordul). De azt hiszem, hogy a *ξανόπρωρος* magyarázatánál magától az anyagtól sem tekinthetünk el, melyet az összetétel kifejez. ép oly kevéssé, mint a *μυτοπάρηος* énál sem (*μυλος* = minium, vörös ólom-hyperoxyd); azaz nem tekinthetünk el a *χάναος*-tól, attól a mesterségesen előállított üvegmasszától, melyet a réz karbonátjával sötét kékre festettek az ókoriak, hogy azután szobrok, reliefek vagy mozaikmunkák előállítására használják fel anyagul, a mint ezt a mykeni korból ránk maradt emlékekből immár közvetetlen tapasztalattal igazolhatjuk (Helbig-Trawinski 130. s k. a jeles egyiptomi archæologus, Lepsius nyomán. V. ö. Il. 11. 24. Agamemnon mellvértjét, melyet a rézbányákban gazdag Kypros fejedelmétől, *Κινύρης*-től kapott aján-dékba: *δέξα οἶμοι ἔσαν μέλανος χάναοιο*). Hajóknak képekkel való díszítéséről Homerosztól nem hallunk semmit; de ez nyilván csak hagyományunk hiányossága, mely ex silentio következtetésre nem jogosít fel. Mert a legelső vázafestményeknél, melyek hajókat ábrázolnak, a dipylon vázáknál ott találjuk már a *πρώρα* alsó kingrásának, az *ἐμβολον*-nak (rostrum) díszítésekép a későbbi időben is használt (sőt a kalabriai és portugál vitorlásokon, a kínai dsunkákon manapság is látható) szemet. Eleintén köralakú, fantasztikusan állati formájában, melyet csak később vált fel az emberi szem ábrázolása (l. Assmann már túlságosan is szakszerű cikkét Baumeister, Denkmäler, Seewesen III. 1596). Assmann másokkal szemben helyesen hangsúlyozza, hogy nem praktikus célnak megfelelő nyílásról van a vázák *ὀφθαλμός*-ánál szó, hanem eredetileg *ἀποτροπαιοιν* szerepét játszó díszítésről.

Valaki ujjongva kiálthatna itt *εἰρηχα*-t, a *χάναος* ból készített hajó *ὀφθαλμός* ában keresve és találva meg a *ξαν-ωπίς* szó szerinti megfejtését. De azt hiszem, a kérdést kissé általánosabban kell felfognunk. Homeros kora az *ἐμβολον*-ban kihegyesedő hajótípust még nem ismerte, s valószínűleg csak ez a típus szuggerálta a gondolatot: a hajó orrát (!) állati orrnak vagy fejnek tekinteni, a minek megfelelően azután az apotropaiónként külömben is kedvelt szemet helyezték el annak a közepébe. Így jöttek létre az *ιχθύπρωρος*-ok és *ὀόπρωρος*-ok, hajók, melyeket egész külsejükben úszó állatoknak képzeltek el, s e szerint alakítottak.¹⁾ Ilyen volt a Plutarchosnál említett *σάμανα*, a samosiak által feltalált hajóforma, a mely a vad-disznó képét tüntette fel (Perikl. 26. *ὀόπρωρος μὲν τὸ σίμωμα*). Plutarchos az V. századbéli samosiakról beszél; az egy századdal előbb előkről szólva azt mondja Herodotos, hogy miután az aiginabeliek

¹⁾ A hajónak állathoz (madárhoz) való hasonlítását költői képként Homeros is ismeri: Od. 11. 125: οὐδ' εὐήρε' ἐρετμά, τὰ τε περὰ νηυσὶ πέλονται (ugyanaz: 23. 272). Ezenkívül az *ὀρσόκωρος*, *κορωνίς* és *ἀμφιέλισσα* jelzők a bika szarvával hozták az elül-hátul görbülő hajót párhuzamba (így Helbig is).

tengeri ütközetben Kréta szigete mellett megverték őket, s hajóikat elfogták: τῶν νεῶν χαπρίους ἐχουσέων τὰς πρόφρας ἡρωτη-
ρίασαν καὶ ἀνέθεσαν ἐς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηναίης ἐν Αἰγίνῃ (3. 59.).

Tehát a homerosi kor az ἔμβολον alakjától indikált díszítést, az ὀφθαλμός-t, nem ismerhette, azon egyszerű oknál fogva, mert az ἔμβολον-t magát sem ismerte. De viszont, alkalmatos hely hiányában, a hajónak bizonyynyal akkor sem kellett díszítés nélkül maradnia. Bő-
ségesen elláthatták azt képekkel, melyeket azután a költő — a κυ-
νώπις félreértésével — a hajó szemének nézhetett és nevezhetett. A későbbi korban is hallunk παράσημον-okról, a hajó oldallapjain elhelyezett képekről, melyek — tán a hajók nevével kapcsolatban — azok ismertetőjegyét képezték (Plutarchos sept. sap. conv. 162 A πυθόμενον τοῦ τε ναυιλήρον τοῦνομα καὶ τοῦ κυβερνήτου καὶ τῆς νεῶς τὸ παράσημον; delphin, kígyó, Nike stb. szerepelhetett mint ilyen, Assmann, 1606); később is felhasználták mind a hajó elejének, mind a végének legmagasabb, legkiemelkedőbb részét arra, hogy vala-
mely képet, többnyire állatot ábrázolót, alkalmazzanak reá, illetőleg hogy az magában is egy olyan képét tüntesse fel (a hajó farán az ἄφλαστον mint halnak farka vagy χηνίσκος = liba; már a hymn. Hom. 13, 10, mely a Dioskurokhoz van intézve, beszél ἀρωτήρια πρύμνης-ről: a hajó elején az ἀροστόλιον pl. kosfejet mutatott a knidosiaknál). A hadi történetből oly jól ismert ἀρωστηριάζειν ki-
fejezés is első sorban az ἀροστόλιον képeire vonatkozik: a győztes lefűrészelte az ellenséges hajónak azt a legjellegzetesebb részét, hogy azután valamely istenség templomának ajánlja fel (már Il. 9. 241). Így tettek a görögök Xerxes hajórajából három trieres-szel (Her. 8, 121); így a lakónok Athén megalázásakor a peloponnesosi háború végén (Xen. Hell. 2. 3. 7. Λύσανδρος . . . ἀπάγων τὰ τε τῶν αἰχμα-
λώτων νεῶν ἀρωτήρια); s e szokásról még a későbbi idők is nyújt-
hatnának elég bizonyítékot.

Az epikus κυνώπις-nál hát nem fogunk ugyan üvegből kirakott szemekre gondolni, de holmi kerek alakú κυνός reliefekre minden joggal gondolhatunk. Oly egyöntetű eljárás, mint a minőnek görög földön a hajónak díszítését az egész történeti időn keresztül találjuk, bizonyynyal nem spontán és nem az elsőknék ránk maradt archæolo-
giai emlékek korában keletkezett. A mellett minden ethnologiai tudá-
sunk ellentmondana a hajóornamentika tagadásának; a primitív szük-
séglet és ízlés még a kisterjedelmű fegyvereket sem hagyja díszítő
rajz és festés nélkül, nemhogy a hatalmas hajótestet a nélkül hagyná.
Módunkban van mindezen felül azon praktikus célról is jól indokolt
feltevést alkotnunk, a melynek szolgálatában a kérdéses ornamentika
már a legrégibb időktől kezdve állhatott. E feltevésre Euripides vezet
bennünket, a tudós tragikus, a ki ama törekvéseben, hogy a múltat
reális szemléletességében állítsa elénk, olykor archæologiai útmutató-
nak is beválik.

Az Elektra 432. köv. sorai ekkép hangzanak:

κλειναὶ νᾶες, αἳ ποτ' ἔμβατε Τροίαν
τοῖς ἀμετρήτοις ἐρετροῖς
πέμπουσαι γόρους μετὰ Νηρηίδων,
ἵν' ὁ φίλανδρος ἔπαλλε δελ-
φίς πρόφραις κυανεμβόλοισ

εἰλισσόμενος,
πορεύων τὸν τὰς Θέτιδος
κοῦφον ἄλμα ποδῶν Ἀχιλῆ stb.

Achilleusnek Trójába induló hajóiról van itt szó, melyek «útna-bocsátják a Nereidák karát, ott a hol a zenekedvelő delphin ugrándozva szökel a hajó kyanos-díszú orra felé». Mindenekelőtt észrevehetjük, hogy a *κταν-έμβολος* az epikus *κτανῶπις*-nak felel meg; azután hogy épügy a képpel díszített *πρόρα*-nak jelzője, mint a hogy a *κτανῶπις*-t magyaráztuk. Mert világos, hogy itt a költő szeme előtt (a következő sorok, 442 *Νηρῆδες δ' Εὐβοΐδας ἀκτὰς λιποῦσαι* stb. ellenére) nem az eleven Nereidák lebegnek, a mint a fordítók és kommentátorok megszokottan hiszik, hanem azoknak a hajó orrán kifaragott képmásai. Egészen kétségtelenné teszik ezt az aulisi Iphigenia 239. s k. sorai, a melyeket a kérdésünk szempontjából jelentős helyein teljes terjedelmükben írok le:

- χρυσέαις δ' εἰχόσιν κατ' ἄκρα Νή-
ρῆδες ἔστασαν θαί,
πρύμναις σῆμ' Ἀχιλλείου στρατόν.*
247 . . . . . Ἀτθίδος δ' ἄρων
ἔξήκοντα ναῦς ὁ Θησέως
παῖς ἔξῃς ἐναυλόγει θεῶν
Παλλάδ' ἐν μυνύχοις ἔχων πτερω-
τοῖσιν ἄρμασιν δετόν
εὖσημόν τε φάσμα ναυβάταις.
Βοιωτῶν δ' ὄπλισμα ποντίας
πεντήκοντα νῆας εἰδόμαν
σημείοισιν ἐστολισμέναις
τοῖς δὲ Κάδμος ἦν
χρύσειον δράκοντ' ἔχων
ἀμφὶ ναῶν κόρυμβας
Ἀήϊτος δ' ὁ γηγενὴς
ἄρχε ναίου στρατοῦ.
273 ἐκ Πύλου δὲ Νέστορος
Γερήνιον κατειδόμαν
πρύμναις σῆμα ταυρόπουν ὄραν,
τὸν πάροικον Ἀλφειόν.

Megint a Trójába induló görög hajókról van szó, de ez esetben az egész görög hajórajról. Megint Nereisekkel, ezeknek arany képmásaival vannak Achilleus hajói ékesítve; mellékes, hogy most nem a hajó elejére, hanem a hátsó rész magaslatára helyezi el őket a költő. De itt a myrmidonok hajó-jelvényén kívül más népekével is megismerkedünk. Vegyük csak szemügyre az euripidesi *κατάλοχος*-t. A mint a tengeri Thetisnek fiát anyjának nővérei veszik pártfogásukba. Athén hajósait Pallas képének kell megoltalmaznia, a mely a bajóra illesztett reliefként (*δετόν φάσμα*) szárnyas lovaktól vont kocsiájában tűnteti fel az istennőt. Viszont a boiotoknak, a sárkányfogakból előnőtt *Σπαρτοῖ*nak (thebaiaknak) Kadmos a védőszentjök, mellette az aranyos sárkánynyal; ha a költőt szavánál fogjuk, a *στόλος* végén, az *ἀχροστό-*

Λιον-on volt ez esetben az illető kép elhelyezve (ἑστολμένος és ἀμφὶ κόρυμβᾱ). Végül a messenebeliek Alpheos jegyében vitorláznak, a ki — mint görög folyóistenhez illik — az ember és bika külsejének összehátelét mutatja (ταυρόπουν).

A *κτανῶπις* — *κτανέμβολος* magyarázatánál a különböző görög fajok törzsjelvényeihez (σῆμα, σημεῖον) jutottunk el. Euripides újhangú és újmodorú *κατάλογος νεῶν*-ja csábított önkéntelenül a görög archæologia e legelhanyagoltabb területére, a heraldikára. Pedig hát nem lehet kétséges: mint az összes primitív népek, a görögök is ismerték kezdetről fogva azon képek, jegyek egész rendszerét, melyeket a legtágabb értelemben vett czímertan a maga első, elemi anyagának tekinthet. Ismerték, használták már ősidőktől kezdve a személyes tulajdont kifejező jegyeket, a melyek még a későbbi írás hiányában állapították meg valamely élőlénynek vagy tárgynak hovatartozását, s melyek mellett idővel a minőséget konstatálók, az osztályozók is kifejlődtek.¹⁾ Azután a bizonyítékok nagy tömege állítja szemünk elé, hogy a görög isteneknek még az embereknél is nagyobb szükségük volt ezekre a tulajdonjegyekre; hogy minden tárgy, a mely az istenhez tartozott, minden áldozati állat, mely neki volt felajánlva, minden szobor, mely az ő képét ábrázolta, az ő jegyét, az ő symbolumát viselte magán. Talán főleg ezek az isteni symbolumok vezettek azután folytatólag a társas összetartozás megjelölésének módjaihoz. Az a nemzetség, mely valamely istenséggel tán a származás gondolatja által lépett közelebbi kapcsolatba, természetesen az istenség jegyét használta a nemzetségi különállás külső kifejezésére; az a népfaj vagy törzs, melynek tagjai egy legmagasabb numen tisztelésében érezték át együvé tartozásukat, természetesen annak a numennek a külső jegyével választották el, különböztették meg magukat a többi törzsbeliektől. A történeti fejlődés egy további fokozatán még az állam is átvette a tulajdonmeghatározás és osztályozás e kezdetleges, képies beszédét: pénzekre, pecsétekre alkalmazott czímerével fejezte ki a maga rendelkezési jogát és hitelesítő névalírását. Mi főleg már csak ily későkorú jogi conventiónak művészi szempontok által meghatározott formájában ismerjük a görög heraldikát, s az ősi fajelkülönülések megszűnte, a régi törzsszerkezetek felbomlása csak gyér világítás mellett enged meg itt-ott visszakövetkeztetést a kezdetleges állapotokra.

Azt hiszem, hogy a *κτανῶπις*-szal kapcsolatban mondtak után már hamarább rá fogunk bukkanni Athena istennő egy ismeretes jelzőjének, a *γοργῶπις*-nak igaz értelmére. Homeros ugyan nem használja

¹⁾ A lovak jelzésére utóbb is használt *ζόππα* és *οἶπι*, bármi czélból használták is (hippikus győzelem, race), az eredeti szokásnak már nagyban módosult maradványa; *κοππαῖας*, *σαμφόρας*. Közelebb hoz bennünket az eredeti eljárás módhoz a rabszolgáknak jeggyel, bélyeggel való ellátása: *στυγπαῖας*, mely szót különben arra a tulajdonosra is értették, kinek megzállogott tárgyai a zálog jegyét tüntették fel. Azután ide vonandó minden személyes *pecsét*, a mire nézve tárgyi anyagot, a mykenei sziget-kövekkel kezdődő archæológiától eltekintve, a *σῆμα*, *σημεῖον*, *ἐπίσημον*, *σημαίνειν*, *ἐπισημαίνειν*, *ἀποσημαίνειν* = konfiskálni stb. terminusok segítségével kellene gyűjteni. Ideje volna, hogy valaki a kultúrtörténetnek ezt az egész, nem érdektelen körét külön vizsgálat tárgyává tegye.

magát a szót; de ez csak formális jelentőséggel bír. Ismeri a *Γοργῶν βοσυρώπις*-t (Il. 11. 36.), beszél Gorgo szeméről (id. h.) és fejéről (*Γοργεῖν χειρὶ* = Il. 5. 741. és Od. 11. 635.); a Furtwängler nyomán haladó archæologusok kritikai kételyeiben nem osztozom. A *γοργῶπις* jelző a tragikusoknál jelentkezik először (pl. Soph. Aias 450.: *ὣ Διὸς γοργῶπις ἀδάρματος θεά*). Aischylos egy földrajzi fogalmat, a Megarisban fekvő s az ősi *Τριτωνίς*-ra emlékeztető *Λίμνη Γοργῶπις*-t fejezi ki vele (Agam. 289.); ez maga is elégséges, hogy a szó későkorú költői származását kizárja. Homerosnál még nem találjuk meg a Gorgonak Athenával való *κατ' ἐξοχὴν* kapcsolatát; a Gorgoneion az aigis dísz, Zeus fegyveréé, a melyhez Athenának csak áttutalással van köze. De e körülményben megint nem látok elegendő okot a feltevés elutasítására, hogy az attikai szárazföldön már Homeros korát megelőző időben jött létre és szilárdult meg a kérdéses kapcsolat. Bennünket különben az idő problémájánál jobban érdekel a kapcsolat természete, indító oka. Mi köze, miért lett köze a Gorgoneionnak Athenához? A kik *γοργῶπις*-nál — az ókorban vagy mai nap — kizárólag a szemre gondoltak, önkénytelenül jutottak arra a hiedelemre, hogy Athenának vadul, tüzesen villogó szeme szolgáltathatta csak az okot, hogy a vele e tekintetben rokon isteni lényvel, a Gorgóval, szövetségzék (Preller-Robert, Gruppe stb.). Mi, kik a *γοργῶπις*-nál a Gorgo képére, az egész Gorgoneionra gondolunk, világosan látjuk az előbbi feltevésben rejlő *hysteron-proteron*. Ha Athenának valahol különös sajátosságát képezte, hogy tüzesen és vadul nézzon (pedig hát minden kísérteties *φάσμα*-ról lehetett, el kellett mondani, hogy: *δεινὸν δὲ οἷ ὅσσοι φάνθεν*, Il. 1. 200.), akkor legfőlebb a Gorgóval való szövetségzése, a *γοργῶπις* kimagyarázása után és következtében jutott e tulajdonságához és nem előbb. A dolgot véleményem szerint egyszerűbben, közvetlenebbül kell megfejtani.

A *Gorgoneion* (τὸ *Γοργόνειον* v. *Γοργόνιον* v. *Γόργειον*) keletről került görög földre. Első rendeltetését illetőleg kétségtől alarcz volt; egyike ama csúf, torzképet mutató alarczoknak, minőket minden néprajzi gyűjteményben megtalálhatunk, s minőket — már a tulajdonképeni dráma kibontakozása előtt — a görög vallás is ismert (l. a *μορμολόχειον*-t Dionysos vallásában; *Μορμώ: Γοργώ*). Mi már csak ornamentikái felhasználását figyelhetjük meg; díszként alkalmazták különböző tárgyakra, de azért teljesen soha se felejtett apotropaion czélzattal. Azaz mint olyan varázserővel rendelkező képet applikálták, a mely hivatva volt minden bajt, minden veszedelmet a védelme alá helyezett személyektől és tárgytól eltávolítani. Így került, talán Zeus vallásának közvetítésével, az Athena-szobrok öltözőkére; «talánt» mondok, mert Zeus aigisének (pajzsának) az Athena aigisával (mellvértjével) való azonosítása nyilván szekundér jellegű, s így közös eredetök bizonyítására fel nem használható. Bárhogy is legyen ez, mindekép kínálkozó gondolat volt: az isteni szobrokat, ezek öltözőkét, fegyvereit stb. a Gorgoneionnal feldíszíteni, hogy ekkép még növekedjék az az erő és befolyás, a melylyel nevezett tárgyak egyébként is, saját természetüknél fogva is rendelkeztek. Ekként, ily képzetek hatása alatt, került a Gorgoneion Athena mellvértjére, majd pajzsára; így lett Athena *γοργῶπις*-szé, azaz a Gorgo képét külsőleg magán viselő istennővé. Minden további mythologizálás: Athenának kapcsos-

lata a Gorgóval (*Γοργόφονος*) és az ezzel azonosított alvilági királynővel, a konkrét személynek elképzelt *μέδουσα*-val, utóbb keletkezett és csak másodrangú fontossággal bír. A minthogy Gorgo maga is alapjelentésében az álarcz, melyet a képzelődés csak utólag egészített ki teljes személylyé.¹⁾

A vázolt módon Athena kellékévé téve, a Gorgoneion lesz az istennő hatalmának, sőt minden ettől függő intézménynek, többek közt az athéni államnak is egyik külső symboluma. *Γοργώπις* v. *Γοργώπα* (conject. Eurip. Hel. 1316. *Γοργὼ πάνοπλος* h.) már egymagában, minden hozzátétel nélkül Athenát jelenti; őt azonban jellemző módon Gorgóval magával soha sehol sem találjuk azonosítva. A Dioskurok Euripides Elektrájában azért küldik Orestest Athénbe, hogy a város úrnője a gorgoképű pajzsot tárja ki a feje fölé (1257 *γοργῶφ' ὑπερτείνουσά σου χάρη χύχλον*); ez fogja megmenteni az alvilági szörnyek üldözésétől. Arról a pajzsról van itt szó, a melynek nagy, aranyból vert Gorgoképét Themistokles ravaszsága használta fel — az anekdotalgyűjtők szerint — valahogyan arra, hogy a salamiszi győzelemre készülő államot pénzzavarából kisegítse (Plut. Them. 10.). Külömben nemcsak az akropolisi Athena-szobor volt a Gorgoneionnal ékesítve; magának az Akropolisnak fala is annak jegyében állott: a színház felé néző déli részbe egy aranyozott Gorgo-fej volt befalazva, körötte az aigis kígyóival (Paus. 1. 21. 3.). Sőt a megint archæologizáló Euripides szerint egész általánosságban tarthatjuk a Gorgoneiont az athéni közösség symbolumának, czímerének. Az ismert fragmentumra ezélezok (362, Nauck):

οὐδ' ἀντ' ἐλίας χρυσέας τε Γοργόνοσ
 τρίασαν ὀρθὴν στάσαν ἐν πόλεως βάθροισ·
 Εὐμόλπος οὐδὲ Θράξ ἀναστέφει λεώς
 στεφάνοισι, Παλλὰς δ' οὐδαμοῦ τιμῆσται.

Azaz: az olajfát és az arany-Gorgót (a Gorgoneiont), Pallas-Athena jelvényeit, nem fogja a hármasszigony, Poseidon fegyvere, az állam ülhelyein felváltani. A *πόλεως βάθρα*-val a sophoklesi *βάθρον Δίχης*-t (Antigone 854.) = az igazság trónusát vethetjük egybe, de az átvitt értelem mellett tán a magistratusi székekre is gondolhatunk itt (a *τρίανα* jelzője, az *ὀρθὴ στάσα* is ornamentikai alkalmazásra mutat). Csak mellesleg jegyzem meg, hogy Athénben a Eteobutadok nemzetsége az Erechtheionhoz fűzött főpapi méltóságot a *τρίανα*-val symbolizálta: Pseudo-Plut. beszél Lykurgos életrajzában (vita X. orat.) arról az Erechtheionban felállított képről, mely az örökérről lemondó Habront abban a pillanatban ábrázolja, midőn a *τρίανα*-t fivérének, Lykophronnak, adja át.

Athena *γοργώπις* ékességében a leghathatósabb apotropeionok, a legfélelmetesebb képek egyikét ismertük meg. De csakis egyikét. Mind a Gorgoneion igaz megértése végett, mind a bennünket itt érdeklő egész eszmekör helyes értékelése szempontjából szükséges hang-

¹⁾ γοργός 3. = a borzalmas külsejű (γοργός ἰδεῖν, ὁρᾶν) Γοργὼ-ból származik és nem megfordítva. A későbbi költői nyelvben γοργῶψ v. γοργώπις a borzalmasságot kifejező általános jelző, pl. Aischyl. Prometh. 356 Typhonról, Eurip. Or. 27 az Erinysekről.

súlyoznunk, hogy tulajdonképen bármely kép, a mely az istenséget tünteti fel vagy arra emlékeztet, bármely tárgy, a mely az istené, a félelem és borzalom hasonló érzelmét keltheti, mint a Gorgoneion. A látományként megjelenő isten rémületbe ejt; Dionysos szobrának egyszerű megpillantása örülést okozhat; s minden mysterium a szent tárgyak egész tömegét ismeri, a melyeket egyáltalán nem, vagy csak kivételesen és a borzongó áhítat érzelme között volt szabad megpillantani. Mondhatjuk általánosságban, hogy mindaz, a mi az istenből látható, a mi valami módon az isten «képe», alkalmas, hogy a szóba hozott mystikus érzelmeket ébreszsze fel. E tétel szemmeltartásával egy régi epikus szónak helyes értelmezésére bukkanunk, az -ὄπις végű nevek megbeszélésénél kiváltképp fontos: ὄπις éra. Nagyon sok jelentésű szóval van itt dolgunk, mert épügy kifejezheti az isteni pártfogást, mint az isteni haragot és büntetést; épügy az istenség iránt érzett tiszteletet, mint az annak haragjától és büntetésétől való félelmet. A nyelvészek, úgy látszik, elég egyértelműséggel hozzák a látást jelentő vagy arra vonatkozó ὀπ- gyökkel kapcsolatba (Prellwitz Etwb.² ὄπις: ὄσσε, nhd. Acht, ächten); de természetesen adósak maradnak azon alapképzet kimagyarázásával, a mely a szó konkrét használatát és értelemváltozatait előttünk világossá teszi. Azaz azt kell kérdenünk, hogy közelebből miféle látásról vagy minek a látásáról van az ὄπις-nál szó? Azt hiszem, hogy épügy, mint az -ὄπις végű jelzőkben, ὄπις ban magában is az objektív vonatkozású «kép» jelentését kell keresnünk. A legtagabb értelemben; tehát ὄπις-nak, az isten képének fogva fel nemcsak az isten látható megjelenését (φάσμα, εἶδωλον, ὁψίς), nemcsak minden ábrázolását, szobrát stb., de egyszersmind minden tárgyat vagy symbolomot, a mely az istenségre utal, mert ezt képviseli. ennek képét ébreszti fel. Így magyarázva a dolgot, érthetővé lesz, hogy ὄπις nál a fönt elősorolt értelemváltozatok közül miért alakult ki főképp az isteni büntetése és az ettől való félelemé (θεῶν ὄπιν οὐκ ἀλέγειν, Il. 16. 388. vagy θεῶν ὄπιδα αἰδεῖσθαι, Od. 20. 215.). Mert a rosszlelkismeretűekre gyakorolják a legnagyobb hatást, őket keresik fel első sorban az istenek «képei»; megjelennek előttük enszemélyökben az istenek, vagy elküldik hozzájuk félelmes ábrázatú szolgálkait (φάσματα Ἐκατά, Rohde, Psyche II.² 407.), vagy a rosszat hirdető előjeleket. Még a jámbor Odysseus is azt mondja magáról, hogy az alvilág kapuja előtt félelem fogta el, hátha Persephone a Gorgofejét küldi fel a Hadesből (id. h.); a kérők büntetésére meg Athena az aigist magasra tartva ereszkedik alá a tetőről: és a kérők lelkét borzadás szállotta meg (Od. 22. 297.). Athena élő személyként a Gorgot viselő aigis-szal, Athena γοργῶπις: ez az isteni harag és büntetés kiváltképp erőteljes megérzékítése, ez az ὄπις maga! Talán ide vonandó az Artemis, Demeter és Nemesis mellékneveként ismeretes Ὠπις v. Ὀπίς is.¹⁾ Talán az alvilági istennők viziószerű megjelenéseire vagy az azoktól elküldött félelmes képekre vonatkozik. S akkor Kallimachos — euphemismusától eltekintve —

¹⁾ A rhamnusi Nemesis jelzőjét már azon nézetemnél fogva sem tartom pusztán költői kifejezésnek, melyet fönn az Ὠπις-ra vonatkozólag előadtam. Kaibel, ep. gr. 1046, Herodes Attikos emlékéiről: ἡ τ' ἐπὶ ἐργα βροτῶν Ὠπάς; Ῥαμνοῖσα Ὀπί.

nem is oly rosszul etymologizál és kommentál, midőn *ὀῦπι*-t *εὐῶπι*-nak (jó előjelűnek) fogja fel (hymn. 3. 204.).

A Gorgoneionról azt mondtuk, hogy idővel mintegy állami czímerré lett Athenében. A mit arról hozzátéve, azt megszorítás nélkül állíthatjuk Athéná istennő egy másik symbolumáról, a *bagolyról*.¹⁾ *Γλαῦκες* egyenesen az athéni pénzt is jelenthette (*γλαῦκες Λαυριωτικά*, Aristoth. Ornith. 1106.), mert az állam érmei a bagoly képével voltak ellátva, a minthogy a bagoly képezte az Athena-szobrok legközönségesebb járulékát is. Már a régieknek e nagyon konkrét, emlékekben megnyilatkozó felfogása is kizárja, hogy a homerosi *γλαυῶπις*-nál egyéb másra gondolhassunk, mint a bagolyra; a *βοῶπις*, *κυνῶπις* stb. analógiái ugyancsak ez irányba utalnak. A *γλαύξ* alapszavával, a *γλαυχός*-szal való etymologizálás egyrészt a későbbi nyelvtudatnak, másrészt költők és mythos-magyarázók reflexióinak az eredménye.²⁾ Modern tudósok, a kik még Nägelsbach óta is ragaszkodnak a «fényes szemekhez», a bagoly archæologiai szerepét sehogyssem, a szemek fényességét meg csak a költői fantázia széphangú, de kevés bizonyítékú szavaival tudják magyaráztatni.

De azért a *γλαυῶπις*-nak is megvan a maga problémája. Eddigi értelmezéseinknek megfelelően «bagolyképűnek» fogjuk fordítani, s ez elnevezést annyiban egész jogosultnak is tartani, mert hisz az istennő képe, symboluma a bagoly volt. Felmerül itt azonban a további kérdés, hogy a symbolum, a közvetett kép vagy jegy nem egy eredeti azonosításnak a következménye-e? Valamint a *βοῶπις*-ről szólva utalhattunk a kétségtelen vallástörténeti tényre, hogy valamikor Herit tehénalakúnak, tehénképűnek tartották, itt a *γλαυῶπις*-nál is elkérdehetjük, hogy a jelzőnek első használói a baglyot nem tekintették-e egyenesen az istennő incarnatiójának? Csakugyan így gondolja ezt pl. Ed. Meyer, ki szerint «nem lehet kételkedni, hogy a görög istenek szent állataiban, Zeus sasában, Athena *γλαυχῶπις* baglyában stb. eredetileg magokat az isteneket kell látnunk».

Athena madárképben! E felfogásra lehet adatokat, de véleményem szerint csak nagyon gyenge bizonyítékúakat felhozni. Nyilván egyszerű hasonlat Homerosnál, midőn *γλαυχῶπις Ἀθήνη*-ről azt mondja, hogy: *ὀρνις δ' ὡς ἀνοπαῖα διέπτατο* (Od. 1. 319.); legfőlebb epiklesisünk baglya mellett hozhatná fel valaki argumentumul, hogy lám Homeros a *γλαυῶπις* kiejtésénél rögtön madárra gondol. Athena szerepet játszik a Koronis-legendában és Sekyonban Koronis-szobrát Athena templomába vitték és ott tisztelték (Paus. 2. 11. 7. *χορώνη* = varjú); de ez — daczára Gruppenek, 844. 2. — még nem elegendő, hogy

¹⁾ Hogy milyen bagolyfélérről van itt szó, az bennünket kevésbé érdekel. Talán a közönséges kuvikról (Athene noctua).

²⁾ *γλαυκόματος* a lóról: Platon, Phaidr. 253 l.; azután Theokr. 20, 25: *ὄμματά μοι γλαυκᾶς χαροπώτερα πολλὸν Ἀθηναῖς*. Kornuth. 20: *οἱ δὲ δράκοντες καὶ ἡ γλαυξ διὰ τὸ ἐμπερὲς τῶν ὀμμάτων ἀνατίθενται ταύτῃ* (t. i. Athénának), *γλαυκῶπιδι οὖσι*. Ez a magyarázat járja még manapság is. — Ha Empedokles (fr. 42, Diels) a holdat nevezi *γλαυκῶπις*-nak (*εὖρος γλαυκῶπιδος ἐπλετο μήνης*), már ő is bizonyynyal nem a bagolyra, hanem egyszerűen a holdnak fényére gondol. Erre mutatnak a következő összetételei is: *ταναῶπις* (Πηλιοῦ) és *θεμερῶπις* (Ἀρμονίῃ): fr. 122.

a varjú-Athenára következtesünk vissza. Azután az elisi Athenának sisakján kakas volt látható, s tudósítónk (Paus. 6. 26. 3.) az istennő harcziasság természetén kívül még a korakelést feltételező női munkákra, s e révén Athena Ἐργάνη-ra is gondol, hogy a felhozott tényt kimagyarázza. De kakasról lévén szó, a görög őstörténetet egyébként is ki kell rekesztenünk, ezenfelül pedig egy szobor ornamentikai tárgya esetleges, felületes képzettársulásnak is köszönheti eredetét (l. a szarvasokat a híres rhamnusi Nemesis-szobor fején, melyek — Opis közvetítésével — valószínűleg Artemis képzetéből kerültek oda). Végül Megarában Ἀἰθρία (sirály = larus marinus) volt Athenának epiklesise. Esetleg sokat jelentő melléknév (így Dümmler, Pauly-Wissowa II. 1994.), hacsak valami közelebbit tudnánk erről a megarai istennőről. De a név így egymagában még a sirály-külső mellett sem bizonyít feltétlenül, nemhogy a bagoly-külsőt plausibilissé tenné. Még az előtt sem, a ki Themistokles baglyára gondol, a mely a salamis-i ütközet alkalmával jó előjélként a vezér hajójára telepedett (Plut. Them. 12.). Ha már a bagoly valahogy Athena symboluma, Athén címere lett, természetes, hogy az isteni jelek (σηματα) körében is szerepelni fog, sőt utólag az incarnatio gondolatára is vezethetett a nélkül, hogy ez az istennőről alkotott eredeti felfogáshoz tartoznék.

Mindent összevetve úgy látom, hogy Athenánál a bagoly képe nem ép annyira szerves alkotó elem az istennő egész eszméjében, mint pl. a tehéné az argosi Heránál. Ez utóbbi esetben bátran beszélhetnénk egy eredeti tehén-kultuszról, a melyből később a Heráé bontakozott ki, vagy legalább a melyhez ez csatlakozott, hogy vele nehezen szétválasztható egységet alkosson. A vallástörténeti tünetmények nem szoktak sablonszerű egyformaságban kifejlődni; s a történettel szemben itt sem követhetünk el nagyobb erőszakot, mintha derűre-borúra uniformizálunk. Az istenek kapcsolata az állatvilággal igen különféle lehet, s Hera βοῶπις tehén formája nem zárja ki, hogy Athena γλαυκῶπις csak külszerűen szövetkezett a bagolylyal, részünkről többé vissza nem idézhető okokból, de bizonyára nem a szem azonossága alapján. A kellő bizonyítékok hiányában mindenesetre be kell érünk azzal az eredménnyel, hogy γλαυκῶπις az istennő jelképét, tudunkkal semmi egyebet, mint jelképét fejezi ki.

Épen úgy mint γοργῶπις. A Gorgoneion címere szerepét több példával illusztráltuk; a γλαυκός nevű érmeiről is beszéltünk már. De itt, a bagoly-czímerre vonatkozólag a legérdekesebb adatot Plutarchos egy elbeszélése tartotta fenn. Perikles életrajzában mondja, hogy midőn a 440-ben megkezdett samosi hadjárat folyamán Melissos, a filozofus-hadvezér, az athénieket egy tengeri ütközetben megverte, az elfogott ellenség homlokára a bagoly-jegyét szurkálták be (ἐστιζον) a samosiak, viszonzásul az athéniek egy régebbi eljárására, a mikor meg ezek stigmatizáltak a samosiakat a σάμαινα képpel; a miről még Aristophanes is versel: Σαμίον ὁ δῆμος ἐστι ὡς πολυγράμματος (Plut. Perikl. 26.; a σάμαινα-ról l. fönt). Az eljárás oly emberekkel szemben, kik szabadoknak születtek, egészen szokatlan volt; a szicíliai expeditio után is csak az elfogott rabszolgákat bélyegezték meg a győztes syrakusabeliek a ló képpel, illetőleg csak azokat az athéniek közül, kik a latomiákból való szabadulás végett olyanoknak (rabszolgáknak)

vallották magukat.¹⁾ Ép mert abban a korban már csak született rabszolgákat tetováltak, s úgy látszik, hogy ezek közül is csupán olyanokat, a ki szökési kísérlet által adták megbízhatatlanságuk tanújelét (l. Aristoph. Lysistr. 331.; egyéb czélzások: Batr. 1511., Ornith. 761.). Ugy mint a rómaiaknál, a hol ezenfelül az elkövetett bűn kezdőbűntét is rásütötték a rabszolga homlokára, s ezért az aristophanesi *πολυγρῶματος*-t emlékebe hívó literatust is használták a stigmosus kifejezésére (Guhl és Koner, *Leben der Griech. und Römer*, 6. kiad. 771.). De valamikor általános szokás lehetett a rabszolga-tartó népeknél, a görögöknél is, a vagyontárgyak számába menő rabszolgáknak a tulajdonbéllyel való megjelölése, minden büntetéstől függetlenül, a mint élettelen tárgyaknál és állatoknál továbbra is divatban maradt. Sőt némi fantáziával azt az ősrégi kort is magunk elé tudjuk varázsolni, a mikor még a tisztas, nem megbélyegző, mert nem «eltulajdonító» tetoválást is ismerhették a görögök ősei. A minthogy ismerték a történeti idők későbbi korszakában is a kultúrájuk szomszédságában élő egyiptomiak (Herdt. 2. 113.), síretek (Luk. dea Syr. 59.) és mindenkélt a velök faj- és nyelvrokon *thrákok*.²⁾ Herodotosban olvassuk róluk, hogy: *τὸ μὲν ἐστὶν εὐγενὲς χεῖρται, τὸ δ' ἀστυχτὸν ἀγεννές* (5. 6.). Mykenei korból származó szobor arczán is megfigyelték már oly bevágásokat, melyeket legközvetlenebbül a tetoválás jelének lehet magyarázni (Perrot-Chipiez, VI. 743. l.). Ily kulturális fokon, kérdem, vajjon azok az athéniek, kiknek stigmatizálásáról fönt beszéltünk a samosiakkal kapcsolatban, nem az előkelő származás vagy a törzsbeli hovatartozás bizonyítékául hordták-e a bagoly-képet homlokukon, annyi primitív néphez hasonlóan, melyeknek testre tetovált törzsjelvényeiről a modern ethnologia számol be?³⁾

* * *

¹⁾ Plut. Nik. 29: οὐκ ὄλγιοι δ' ἐπράθησαν διακλαπέντες ἢ καὶ διαλαβόντες ὥς οἰκίται. καὶ τοὺς οἰκέτας ἐπώλουν στίχοντες ἵππον εἰς τὸ μέτωπον. οὐ πολλοὶ δ' ἦσαν οἱ καὶ τοῦτο πρὸς τῷ δουλεῖν ὑπομένοντες. A szöveg magyarázatát l. Freeman, *History of Sicily* III. 409. A lóra vonatkozólag Freeman ezt a kérdést teszi fel: the victorious cavalry of Syracuse? Talán inkább Syrakusai legfőbb istennőjének, Demeternek, lovára lehet gondolni.

²⁾ A *perzsákat* illetőleg, hamarosan csak a büntető stigmatizálásra találunk náluk példát (Herod. 7, 35 és 233), kivéve a Dareios udvarában tartózkodó Histiaios érdekes esetét, a ki egy egész levelet küldött a rabszolga kopaszra borotvált fején Aristogorashoz az ión felkelés szervezése végett (Polyinos, I, 24).

³⁾ L. *Irjö Hrn*, *Der Ursprung der Kunst* (ford. Barth) 222 köv. Pl.: In seinem Berichte über die Nigerstämme ist es Binger gelungen, die Tätowierungsmuster nach Stämmen u. Familien genau zu klassifizieren. V. ö. *E. Grosse*, *Die Anfänge der Kunst* 69 s köv., ki a tetoválásra és forradásokra vonatkozó nézetét így foglalja össze: Die Zeichen dienen zum Theile als *Stammesmarken* u. haben als solche vielleicht zuweilen auch eine religiöse Bedeutung (a főleg vallást Gerland védelmezi), obwohl sich dieselbe für keinen einzigen Fall nachweisen lässt. Grosse mindenütt kelletlenül kevesebbire becsüli a vallás jelentőségét. A primitív törzset tanulmányozóinak figyelmét *Kurt Breysig* könyvére hívom fel különösen (Die Völker ewiger Urzeit, I. 1907), a ki az északamerikai népek ethnológiáját nagyon kimerítően tárgyalja.

Már régebben megfigyelték — s Ed. Meyer külön fejezetet is szentel történetében (II. 44. fejj.) a kérdésnek — hogy számos görög nép- vagy törzsnév az -ωπ, -οπ төvel van képezve. Északról délre haladva: Makedóniában találjuk az Ἀλμῶποι-t, Ἀλμωπία lakóit, kiknek eponymosa Ἀλμωψ Poseidon és Helle fia; ugyancsak ott a Δευρίοπες t, Δευρίοπος-ban, a mai Monastir tájékán. Epeirosban viszont, Κασσωπία tartományában, Κασσῶπη tengeri kikötővel, a Κασσωπαῖοι laktak; ugyancsak ott feküdt — Dodona középponttal — Ἑλλοπία, a dodonai Zeusz tisztelőinek, a Ἑλλοί (Σελλοί) hazája, kiket teljesebb névvel τῶν Ἑλλοπες-nek hívtak. Viszont Euboiának északi része is Ἑλλοπία (Ἑλλοπία) volt, lakói az Ἑλλοπιεῖς, kik Thessalia vidékéről kerültek oda, Chalkis szomszédságába, mert Ἑλλοπία-t a Δόλοπες földjén, Dél-Thessaliában is találunk. Felemlíthetjük még a mondai Ἑλλοψ-ot, Jon fiát és az aitoliai várost: Ἑλλόπιον-t. — A Δόλοπες, mint imént mondtuk, thessaliai nép, később Skyros szigetén is fellelhetők; a delphoi amphiktyoniához tartoztak és szívésen őrizték meg ethnikai különállásukat egészen Augustus koráig. — Az Oita-hegy körül éltek a Δρύοπες; lakóhelyük, úgy látszik, csak idővel szorult össze, s valamikor északabbra: Thessaliáig és Epeirosig terjedt ki, a minthogy egy Δρυοπίς valószínűleg később is volt Epeirosban. A történet folyamán ők lesznek alapítói az euboiái Karystosnak, ők népesítik be Argolis északi partját (Asine, Hermione, Δρυόπη, Nemea), eljutnak Messeneig, sőt Kyzikosban és Abydosban is találunk dryops-koloniákat. Eponymosuk, Δρύοψ, a görög mythologia jelentékeny alakjává lesz, a melynek a parnassosi Apollon-kultuszszal és az arkádiiai helyi mondákkal is van kapcsolata.

Középgörögországban Attika ősi neveként Μοφοπία-t találjuk (Μόψος többször előforduló férfinév), első királyának meg Κέχροψ-ot, honnan az athénieknek Κεχροπίδαι elnevezése (Κεχροπίς, Κεχροπία, Κεχροπίος). Viszont a peloponnesosi félsziget a mythos-magyarázók szerint Πέλοψ-tól nyerte nevét, s az ő származékai a Πελοπίδαι. Tulajdonnév -οψ végződéssel egyébként is előfordul. Ott van Ἴοψ, a Spártában heróonnal megtisztelt lény, Νάροψ, trójai vitéz és Herakles mellékeve Boiotiában, Τρίοψ v. Τριόπας, a kisázsiai gyarmatosító, a knidosi félszigeten fekvő Τριόπιον-nak, Apollon Τριόπιος kultuszhelyének az eponymosa, azután Θίοψ, Βοῖνοψ (Ὀῖνωπες = phyle Kyzikosban és Tomoiban) stb. stb. Végül — eltekintve egy sereg földrajzi vagy mythologiai névtől, minők: Europos és Europe, Ascepos, Oropos, Kassiope stb. stb. — nyilván joggal sorakoztatjuk ide, az -ωπες végű népnevek közé a mythikus Κύκλωπες-t, Λιθίοπες-t és Κέρκωπες-t.

Kérdés már most, hogy miként kell az oly sok példával dokumentálható végződést megmagyaráznunk. Kretschmer (Einleitung in die Gesch. der griech. Sprache, 160.) azt mondja, hogy az ωπ, οπ tö mint egy összetétel utolsó tagja, a külsőt (aussehend) kifejező értelemben lett közkedvelté a görög nyelvben (αἰδοψ, οἰνοψ, μῆλοψ stb.), s hogy később valóságos suffixummá súlyodt, mint ezt a Δρύοπες («Eichenmänner»), Πέλοψ («der Alte»), μέροπες (?), Ἑλλοπες, Δευρίοπες például mutatják. Ha nagyjában csatlakozunk is Kretschmer nézetéhez, azt a kételyünket semmiképp sem nyomhatjuk el, hogy miként lehetséges az, hogy ép a törzs- vagy népnevek jutnak az ωπ, οπ töhöz már suffixummá degradált értékében, holott inkább azt várhatnók, hogy —

ha valahol — hűt ez esetben kellett annak egész konkrét képzetet kifejeznie. Mert pl. azok, a kik «tölgyembereknek» nevezték el magokat vagy akár másokat, valami közelebbi értelmet csak szükségkép elgondoltak hozzája a tölgygyel kapcsolatban. S ha már az összetétel népevekre alkalmazva annyira elterjedt lett, nyilván bizonyos állandó közös értelmet is szabad a kérdéses konkrét képzetnél feltételeznünk, legalább eleintén, még mielőtt a jelentés e körben is az egyszerű suffixumává halványult. Mi volt, mi lehetett az *-ωπες*, *-opes* végződésű népeveknél az a közös állandó kép, melyet bizonynyal csak valamely egyetemesen elterjedt őstörténeti viszonyból vagy tényből szabad ki-magyaráznunk?

Azt hiszem, hogy erre nézve már az *-ωπες* végű epiklesisek megbeszélésekor jól felhasználható útmutatást kaptunk. *Βοώπες*, *χυνώπες*, *γοργώπες*, *γλαυκώπες* számunkra mind azt a *külső képet* fejezte ki, a mely az istennőt (vagy a hasonlókép díszített tárgyat, a hajót) megillette; melyet látható jelként testén hordott, vagy a mely legalább symbolumként volt melléje állítva. Láttuk továbbá, hogy nem tisztán individuális jelzésről és megkülömböztetésről volt mind itt szó, hanem hogy az istenség képe egyszersmind mindazok megkülömböztető jegyvé is vált, kik az istenség tiszteletében egyeknek érezték magukat. Sőt feltehetnők itt egyenesen azt a kérdést is, hogy nem első sorban e közösség kifejezésének szüksége vezette-e rá az embereket arra, hogy isteneiknek azzal a nagy buzgósággal keressenek könnyen ábrázolható symbolumokat, mint a hogy ez a görög vallásból annyira ismeretes? Ne tessék félreérteni! Herát bizonynyal előbb tisztelték tehén formájában, mintsem ilyennek ábrázolták; az állatkultusz maga minden praktikus czélt megelőzőtt. De hogy azután a tehén-képét oly sokszorosan és változatosan alkalmazták, és hogy ezen kívül egyéb más jelképek után is néztek, a melyeknek egyszerű megpillantása elegendő volt, hogy valaki Herára gondoljon (pl. a lakónok *πυλεών* ja, koszorúja alsó-italiai pénzekén), ezen és ehhez hasonló jelenségek csak a kollektív, a törzsi és állami életben nyernek magyarázatot. Tehát a törzsjelvények szüksége már maga egyéni jelvényekkel díszítette fel az istenségeket. Így azután annál több joggal teszszük fel a kérdést, hogy a kettejük közt fennálló kapcsolat nem e jutott-e a nyelvben is kifejezésre? Talán oly módon, hogy a mint az isteneknek symbolumaik szerint adták epiklesiseiket, a népeket és törzseket is azokról, saját törzsjelvényeikről, nevezték el?

Képzeljük el, hogy a *Δρύοπες*, még mielőtt ezt a nevéket kapták, valahol Epeirosban — mert ott is jártak, ott is uralkodtak (l. fönt) — valamely *tölgykultusz*-szal, egy *Ζεὺς Φαργωνῆος*-szal (*Βαργῆος*-szal), talán ép a dodonaival kerülnek érintkezésbe, s elfogadva e vallást, a tölgyfát teszik meg törzsjelvényökké. Mint igazi «totemtől», ettől származtatják tehát magokat, úgy hogy velők szemben nem lett volna tárgytalan az «idegen» kilétét tudakoló Penelopeia megjegyzése: *οὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς ἔσσι παλαιφάτου οὐδ' ἀπὸ πέτρης* (Od. 19. 163. A Dryopest ezzel a sorral már Wilamowitz-Moellendorff is összehozza: Aus Kydathen, 145.). Azután tölgyet használnak külső képnék fegyvereiken: pajzsaikon, sisakjaikon, egyéb használati tárgyaikon is, sőt talán testökre is a tölgyfa képét tetoválták.¹⁾ Mindez persze csak fantázia;

¹⁾ A hogy Breysig a kolumbiaiakról mondja, 134: Das Zeichen ihres

mert a Δρυόπες ősi szokásaiból semmi sem maradt ránk. Még a Zeus-kultuszt sem tudjuk náluk kimutatni: a Zeus-Lykaonnal való kapcsolatuk későbbi, peloponnesosi eredetű, s az euboeai és argolisi dryops-városokban sem találom meg a Zeus kultusznak valami nagy jelentőségét. Ha Dryast (a vad Lykurgos atyját) ide lehet vonni, ez is csak a Dionysos vallásával főnálló összeköttetések mellett bizonyítana. De a történeti adatok hiányát részben egyetemes ethnografiai feltevésekkel, részben nyelvismeretünkkel pótolva, könnyen jutunk a fönt adott leíráshoz, s ennek alapján azt kell majd mondanunk, hogy a Δρυόπες teljes joggal nevezték magokat «tölgyképeknek».¹⁾

Ugyancsak ott Epeirosban laktak valamikor a Ὑλλοπες, mint a dodonai Zeus kötségtelen tisztelői (Ὑλλοί, a mitől viszont a thessaliai népnév: Ὑλληνες el nem választható, E. Meyer). Mert azt a szóalakot tartom — Kretschmerrel együtt — annak az egész csoport alapalakjának, melyet fönt bővebben megbeszéltünk; ámbár az itt váltakozóan fellépő hehezetet megmagyarázni nem tudom (Ὑλλοπία és Ὑλλοπία, ἑλλός mellett ἑλλέ-βορος stb.). Az Ὑλλοπες népnévet meg az ἑλλός-(ἑλλός)-szal hozom összeköttetésbe, azzal a homerosi szóval, mely szarvast jelent s melyet a költő egy rubadarab kapcsán feltüntetett képről szólva használ (Od. 19. 228. Odysseus περόνη-éről: ἐν προτέρῃσι ποδέσσι κύνων ἔχε ποιχίλον ἑλλόν; két sorral alább ez állatot νεβρός-nak nevezi). De nem a homerosi értelemben véve a szót; a szarvas tudtommal nem játszik különös szerepet a görögök őstörténetében. Az ἑλλός (ἑλα-φος, ószláv jelen- stb.) alapértelmét Osthoff a «szarvat» jelentő el- töben találja meg (Prellwitz Etwb.² sz.: Nach Osthoff Parerga I, 278 egl. der Gehörnte; cf. arm. eljiur, eljeur «Horn, Horn-trompeta»). Ilyenformán ἑλλός görög földön minden szarvval díszelgő állatot kifejezhetett, a magyar szarv-, szarvas-, szarvasmarhára emlékeztetően és arra az indogermán értelemváltozásra, mely szerint az ugyanegy szarv-szót a latin a cervus (Hirsch), a görög a κριός (kos), a lettoszláv meg a tehén megjelölésre használta (Keller, Thiere des klass. Alterthums, 358, 109). Efféle határozatlanságot tételezve fel a görög nyelv területén belül is, egymással kapcsolatban meg tudnók érteni Ὑλλή κριός-át, az Ὑλλοπία-val azonos Ἑββοία nevét, a tehén-külsejű Europa-nak Ἑλλωτίς melléknevét, az Athena Ἑλλωτίς-nak tiszteletére Korinthusban bemutatott Ἑλλώτια-val együtt (Prott, F. S. 26, 34: Ἐκατομβαιῶνος Ἀθαναίαι Ἑλλωτίδι βοῦς és minden második esztendőben kecskét), s talán — ha ide tartozik — Ἑλένη-nek össze függését a holdnak szarvával (Brugmann, Gr. Gr.³ 74. ἑλλός zu Stamm *ἑλεν-; Helena mint holdistennő: a holdból esett le, a holdba tér vissza; kisázsiai pénzekén holdszarvakkal a fején, I. Gruppe 163.).

De hát miféle «szarvas» állatra lehet az Ὑλλοπες-nél gondolni? Mintha erre a kérdésre ismét a dodonai szentély, a Ὑλλοί jóshelye

Geschlechtstieres, ihres Totems, hebt auch äusserlich diese Zusammengehörigkeit aufs greifbarste hervor. Sie bringen es überal, an Häusern, Boten, Kleidern, Schildern und wo immer sonst sie Platz dafür finden, an.

¹⁾ Népnek, törzseknek, nemzetségeknek, községeknek stb. elnevezése totem-jelvényük után, egészen általános. Egyéb példákra nem tekintve tán elegendő az ismert északamerikai törzsnevekre utalni (Post, Grundriss der ethn. Jurisprudenz, I. 119).

adná meg a feleletet, a mely azonban — sajnos — szokása szerint a mi esetünkben sem egyértelműen határozott és világos. Zeusnek dodonai kultuszneve, a mint ezt a feliratok bizonyítják, *Náios*; Naianak hívták ünnepélyét is, melyet még nagy későn is megtartottak — agonok kíséretében. A *Náios* vízre, forrásokra mutat (*Ναϊάδες*); Zeus tehát itt Dodonában mindenestre forrásisten is volt. De akkor meg lehetetlen e tényt más okra visszavezetni, mint a Dodona környékén előtörő Acheloos forrásokra, s Zeusnek az ősi *Ἀχελῷος*-kultusszal való összefüggésére. Ez a görög földön szélesben (többek közt Athénben is) megtalálható s így egyetemesen görögnek mondható Acheloos-kultusz olyan eredeti viszonyban lehetett a hozzácsatlakozó, s őt idővel részben elhomályosító Zeus-tisztelethez, mint a delphoi Pythoné a későbbi Apollónéhoz (*Ἀπόλλων Πύθιος* mint *Ζεὺς Νάιος*). De azért az eredeti képzetek véglegesen nem mentek feledésbe: a dodonai jóshely még a későbbi korban is áldozatokat rendelt el Acheloos tiszteletére, s így gondoskodott az ősi vallás ébrentartásáról (Ephoros). A mi meg magát Acheloost illeti, kicsoda volt, minő tulajdonságokkal, minő külsőben jelent meg hívóinek szemei előtt? *Bikaszerű* szörnyetegnek képzeltek, a hogy a későbbi művészet is ábrázolja, s e felfogás ősi voltánál, széles körű elterjedtségénél fogva nem kis részt szolgálhatott okul, hogy a görögég idővel megszokta a folyamok és vizek isteneit egyáltalán a bika külsejében elképzelni. Sőt a szoros kapcsolatlánál fogva tán Zeus képzele maga is megérezte a bika hatását, s ez tán már itt északon az atyaistennek az a szent állatja lett, melynek azután Attikában és Kréta szigetén találjuk (a deukalion-i özönvíz Dodonában, Deukalion-Minos, Acheloos és az Amaltheia szarva, a mely viszont a krétai Zeuszé is). Ilyen volt, ennyit jelentett Acheloos! Ha az epeirosi *Ἐλλοπος* valaha csakugyan ezt a bikaistent imádták legfőbb istenükként, ha a *Ἐλλοί* eredetileg ennek a papjai voltak, akkor nem fogunk csodálkozni, hogy az a nép, mely istenének attributumait hordotta magán, saját magát *«bikaképűnek»* nevezte el. Ime Hellas első lakói, a *Ἐλλήνες*, a kik a bika jegyében, bikaszarvakkal a fejükön — akárcsak a germánok ősei — rontanak elő Epeiros és Thessalia útjain hegyeiről, völgyeiből, hogy a napsütötte, tengerverte délvidékre jutva, ősi vad-ságuk árán hódítsák meg az egész világot.¹⁾

De elég a fantáziából! Éreznünk kell, hogy olyan talajon moz-

¹⁾ Vajjon nem kell-e ide vonnunk a homerosi *ἑλικῶπις Ἀχαιοί*-t is (Il. I, 389, 3, 190), vajjon nem fönti feltevéseinket erősíti-e meg kíváncs módon? A jelzőnek elfogadható magyarázata mindeztideig nincsen; nagyon kevés plausibilitással lehet akár a szem elevenségére, akár alakjára vonatkoztatni. Viszont a szónál önként eszünkbe jutnak a homerosi *ἑλικίης βοῦς* (Od. I, 92, az Iliasban is többször) és a *ῥῆς ἀμφι-ἐλίσσαι*. Mindkét kifejezés a marha görbe szarvára vonatkozik, a hajó esetében átvitt értelemmel (hymn. Hom. Hermeshez 192: *βοῦς... κεράεσσιν ἐλικίης*). Ez alapon a *ἑλικῶπις*-t is a bika szarvaival hozom összeköttetésbe, s a totemjelvényük után elnevezett *Ἀχαιοί* jelzőjének tekintem. S minthogy számunkra *Ἐλλήνες* is ugyanezt jelentette, még valami mélyebb értelmet is kereshetne valaki a homerosi katalogus azonosításában: *Μυρμιδόνες δ' ἐκαλῶντο καὶ Ἐλλήνες καὶ Ἀχαιοί* (2. 684). Persze, ha az Ilias (1, 98) Chryseist mondja *ἑλικῶπις*-nek, itt az alapértelem tudatát már teljesen megszűntnek tekinthetjük. A törzs meghatározásból egyszerű dicséret lett.

gunk, a mely biztos állást sohasem fog nyújtani azoknak, a kik reá lépnek, mert csak az olthatatlan emberi kíváncsiság és merészség süppedékes kirándulólhelye, a történet «metafizikája». Befejezésül csak ép jelzem, nem merem kifejteni, hogy *Κέχροφ* népét, a *Κέχροπες-t, metathesis-sel a *Κέρχωπες*-szel hozva össze, *kigyó-toteműeknek* lehetne magyarázni (*κέρχος* = fark, melylyel *Κέχροφ* *διμορφος* v. *διφυής* teste végződik; a metathesishez: *κίρχος*—*κίρχος*); hogy az ión phyle-nél, az *Ὠνωπες*-nél olyféle arany-szőllőtőre lehetne gondolni (*οἶνη* = szőlőtő), minő a Hypsipyle-mondában Euneos és Thoas nemzetségi czímereként szerepel (Anth. Pal. 3. 10, felismerési jelenet: *τὴν χρυσῆν δεικνύντες ἄμπελον, ὅπερ ἦν αὐτοῖς τοῦ γένους σύμβολον*; v. ö. Toepffer. Att. Gen. 204); hogy esetleg a kisázsiai dórok közös szenthelyének, a *Τριόπιον* nak magyarázatánál sem elégszik meg valaki a knidosi promontorium «hármassal» (E. Meyer id. m. II. 180. fej.), hanem eredeti értelmében — a *Πανώνιον*-nak megfelelően — az összes dórok, tehát mind a három dór phylenek, illetőleg az ezek által hordott törzsjelvények találkozási helyét olvassa ki belőle (v. ö. az elisi *Τριφυλία*-t, a hol azonban három *ἔθνος* összeolvadásáról van szó: Strabon 337, 3; Athena *Τριτογένεια*-t[?]); s hogy végül a homerosi *ὀπῶν* t (*ὀπηδός*, *ὀπηδέω*, *ὀπάζω*), a hűbérúr kísérlőjét is, azonképen lehetne értelmezni, hogy a dolgozatunkban megbeszélt *οπ*-tőre gondolunk, a mely ez esetben az úr és kísérlő czímereinek azonosságát vagy helyesebben a hűbéres azon jogát fejezné ki, hogy hűbérurának czímerét hordhatja (pl. Meriones az Idomeneusét vagy Phoinix a Peleusét; «képviselő»). De csak jelzem mindezt, bővebb kifejtésektől, mint mondtam, tartózkodni akarok.

* * *

Fejtegetéseim eredményét a következő három pontba foglalhatom össze:

1. A látásra vonatkozó *ωπ*, *οπ* tő, mint az összetétel második tagja, az elsőnek *külsejét* (képét, alakját, színét stb.) emeli ki *általánosságban*. Egybevethető a magyar -szerű suffixummal (*οἶνός* = bor-szerű).

2. De ez általános használat mellett már ősrégi időben kifejlődött a kérdéses összetételnek egy egészen konkrét használata. Az *ωπ*-, *οπ*-tő ilyenkor arra az *egyéni vagy kollektív jelvényre, képre* vonatkozott, mely a régi korban, különösen a törzséletben rendkívüli fontossággal bírt. Ennek emlékét őrizték meg az *-ῶπις*-végű *sacralis* jelzők (pl. *βοῶπις*), s az *-ωπες* (-οπες)-végű *népnevek*, mert csak természetes, hogy mind az egyént, mind a kollektívumot jelvényeik szerint nevezték el.

3. Az ősi állapotoknak, különösen az eredeti törzséletnek pusztulásával az eredeti jelzők és nevek értelme is veszendőbe ment, s ezért találjuk meg már Homerosnál azt a racionalizáló, értelmet kereső törekvést: az *-ῶπις*-végű összetételeket a jelzett személy *szemére* vonatkoztatni, analog-képzésekkel ily értelmű új szokat létrehozni.

Dolgozatomat teljes öntudatossággal csak első kísérletnek tekintem. Tisztán látom, hogy a szóba hozott kérdésekre világosságot csak a görög prähistoria gondosabb és általánosabb tanulmányozása fog majd deríteni, mint a hogy azt ez ideig művelik. Egyelőre megelé-

szem, ha dolgozatommal magam is hozzájárultam, hogy a figyelem a görög történet egy elhanyagolt fejezetére terelődjék.

(Budapest.)

HORNYÁNSZKY GYULA.

BAJZA ÉS LESSING.

(Vége.)

A Kritikai Lapok hízelgést nem ismert. Őszintén és nyíltan mondotta meg a véleményét akár Horvát Istvánnak, akár Kazinczy-nak. Sőt Bajza tiszteletből előre értesíti a «tekintetes Urat», hogy műveiről recensio jelenik meg, «nem kedvező, de igazságos, legalább az én ítéletem szerint, mert amúgy nem is vettem volna fel. Ha a Tek. Ur felelni akar rájuk, méltoztassék azt Kritikai Lapjaim második füzetébe adni». (Ö. M. IV : 379.) Kazinczy azonban megsértődött, «ez nem a szép társaság tónusa,» de Bajza azt feleli, hogy «a szép társaságokban csak a hódolat kedves, az ellenmondás vétek;» az ő meggyőződése pedig az, a mi a Lessingé: «Doch es sei, dass jene gotische Höflichkeit eine unentbehrliche Tugend des heutigen Umganges ist. Soll sie darum unsere Schriften ebenso schal und falsch machen, als unsern Umgang?»¹⁾

És mindjárt az I. füzetben a Töredékes gondolatok között idézi Lessing következő szavait: «Hízelkedni egy művésznek én csak azzal tudok, ha mondom, hogy távol van minden hiú sértődéstől, hogy a művészet előtte minden, hogy örömet hallja magáról az ítéletet s inkább kíván néha balul is, mint ritkán megítéltetni. Ki ezen hízelkedést nem érti, jó véleményt maga iránt bennem nem gerjeszthet s nem is méltó, hogy művei tanultassanak. A valódi virtuoz, bármily zajt támaszszanak föléle, el nem fogja hinni, hogy tökélyeit látjuk, és érezzük, meddig nem sefti, hogy mi az ő gyengeségeit is észre tudjuk venni. Nevet és gúnyol bennünket titkon, ha látja, hogy határ nélkül csodáljuk és egyedül azoknak dicséretei csiklandják, kik felől tudja, hogy gáncsolatra is van bennök szív és erő». De a gyöngének is használ a kritika, mely a termékeny záporhoz hasonlít, a gyöngé növények eleinte lehajlanak alatta, de csakhamar általa erősödve ismét felemelik fejüket nagyobb elevenségben, mint előbb. (Ö. M. III : 358.) A jó szándékot az ő felfogása szerint kímélni nem kell. «A mi eddigleni kritikusainknál divatban van, írótat megdicsérni. Szabad legyen erre azon megjegyzést tennem, hogy az ily kritika az íróat az emberrel téveszti össze, a mi annál vétekebb botlás, minthogy éppen ezen kritikuskaink kiáltozzák minduntalan, hogy a személyt el kell választani az írótól. Lett legyen nekem bármi szép, nagy, dicséretes szándékom; ha munkám, mely által azt elérni törekedtem, silány leve, a kritikának nem érdemlem kiméletét s még kevésbé magasztalásait. Szegény író az, kiben csak jámbor szándék van.» (Ö. M. III : 361.)

¹⁾ Briefe antiquarischen Inhalts. Vorbericht.

A Kritikai Lapok figyelme kiterjedt minden irodalmi jelenségre és éles harczaival nagy közönséget hódított a magyar irodalomnak, miként Lessing harcza a németnek. Megbírált jelentéktelen dolgokat is, ha valami hasznosat mondhatott el róluk, mert «így volt ez más-hol is. Mit teve Lessing Németországban, midőn Literatúrai Leveleit közrebocsátotta? Nincsenek-e ezekben teménytelen apróságok, szavak, szólások bírálsai? A literatura kezdetén ez szükséges vesződség.» És a mikor bírált, harcolt, egyszersmind oktatott is; tisztázta a teoriákat, melyek között Bajza mindig a legmodernebb mellett foglalt állást. Sőt tisztázott egy írói tulajdonjogi kérdést is, p. o. az Aurora-pörben. De hiszen Lessing is foglalkozott kiadói ügyekkel a Hamburgi Dramaturgiában! És ha Bajza azt mondja Lessingről, hogy «a leg-szárazabb vizsgálódásokat is érdekessé tudta tenni a bonyolódás varázsereje által», ugyanezt mondhatjuk Bajzáról is.

«Huszárvágások»-nak (Hussarenhiebe) nevezték Lessing kritikáit és polémiát, Bajza kritikái és vitái igazi magyar huszárvágások voltak. És mihelyt magára öltötte a «Zrinyi-dolmányt» és övére kötötte a kétélű kardot, nem nyugodott többé, a míg az egész harczteret meg nem tisztította. A Kritikai Lapok utolsó füzeté már új vezényszót tartalmazott: «Dramaturgia leczkék magyar színbírálok számára.» Indulás az új csatatérre!

IV. Dramaturgia.

«A Hamburgi Dramaturgia egyetlenegy a maga nemében», ez a meggyőződés kristályosodott ki Bajzában Lessing e művének hosszú tanulmányozása folyamán. Miut fentebb láttuk, Bajza Lessing munkái közül a Hamburgische Dramaturgievel ismerkedett meg leg-először, és hogy milyen hatást tett reá az a kritikai irány, melylyel ebben a műben találkozott, mutatja az, hogy egész működésén keresztül szinte állandó kísérője lett. Ha 1824-ben még azt írta Toldynak, hogy a dráma teoriáját még nem ismeri, itt alkalma nyílt megismerkednie mindennel, a mit a drámáról tudni akart. Természetesen kiegészítette tanulmányait más esztétikusok műveiből is. De Bajzát nem is annyira a theoria kötötte le Lessing Dramaturgiájában, mint inkább az az élénk, heves, támadó, bonczolható és oktató kritikai irány, mely Bajza temperamentumának annyira megfelelt. És midőn 1826-ban azt írja barátjának, «jól tudom én, hogy a theater recensensek közé nem illem, azonban közjük illeni nincs is törekvésem», mindjárt hozzáteszi, hogy «kivált olyanok közé, mint az Irisznek néhány írói, kik csak azért mondanak valamit, hogy mondani látszasanak és olyak közé, mint Bécsnek manás serege, Bäuerle, Castelli, Meiszl, Gleich stb., kiknek hiába dicsekszik a német literatura oly kincscsel, mint a *Hamburgi Dramaturgia*». Néhány év mulva már érezte, hogy igenis illik a «theaterrecensensek» közé, sőt hogy ő a magyar «theaterrecensens», és ekkor szembeszállva «X. et Comp.» és egyéb színi kritikasterekkel, megmutatta az utat, melyen a színi bírálatnak haladnia kell, hogy megközelítse azt az ideált, melyet a Hamburgi Dramaturgiában megörökítve látott.

Mikor Lessing életének delén a dramaturgiai pályára lépett, nemcsak nagy kritikai diadalokra tekinthetett vissza, hanem drámaírói

sikerekre is; ekkor már meg volt írva a *Minna von Barnhelm* és kész volt az *Emilia Galotti* terve is, melyben Bajza szerint «egy üres jelenést sem találhatni»;¹⁾ Lessing nem csak azt mondhatta magáról, «ich glaube die dramatische Dichtkunst studiert zu haben, sie mehr studiert zu haben, als zwanzig, die sie ausüben», hanem azt is hozzáfűthette; «auch habe ich sie so weit ausgeübt, als es nöthig ist, um mitsprechen zu dürfen, denn ich weiss wohl, so wie der Maler sich von Niemandem gern tadeln lässt, der denn Pinsel ganz und garnicht zu führen weiss, so auch der Dichter». (Hamburgische Dramaturgie 101—4 Stück.) Bajza, csak kritikai babérokra hivatkozhatott és legfőlebb tanulmányaira: «Figyelmeztem a színházakra, színészekre, mennyire Pest, Pozsony és Bécs e részben nyújtának, szerettem e tárgyakról beszélni, olvasni, gondolkodni. Szerettem hasonlítást tenni a közt, a mint a magyar színészet ügye a szomszéd németéhez képest áll.» (Ö. M. V : 133.) Bajza nem mondhatta Lessinggel, hogy a drámaírást gyakorolta is, ő csak «phantasirozott» tragédiákról,²⁾ kivitelre sohasem került a sor; de tagadta is, hogy ez szükséges volna ahhoz, hogy a drámához hozzászólhasson. Szerinte «teremtő erő és éles ítélő tehetség két különböző idomai a léleknek. Tieck nehezen fogna oly Wallensteint készíteni, mint Schiller, de azért hányan fogna oly jó s nyomós ítéletet írni Wallenstein felől, mint ő?» (Ö. M. III : 361.) Bajzának igaza van. És ha Lessing drámát nem írt volna, ő sem mondja, hogy «nöthig, um mitsprechen zu dürfen». Mert e szerint «Herder és Wolf ne ítéljenek Homéról, mert nem írtak eposzt, Richardsohn és Schlegel ne Shakespearról, Jenisch és Aristoteles ne a görög tragikusokról, Kőlcsey ne Körnerről, mert drámát nem írtanak.» (Ö. M. IV : 270.)

Bajza dramaturgiai pályáját azzal kezdte, hogy szétütött színbírók kortársai között, kiknek kritikái «nem egyebek, mint pusztá személyes tetszés és nem-tetszés, elv és ok nélkül észrevételek, melyek a legnagyobb felületesség színét hordozzák magokon». A Rajzolatok bírálatai pl. az ilyenekből állottak: «Lendvay úr játékában jó vala,» «Egressy úr ma nem igen jól,» «Megyeri és Kovácsi jól,» «Szentpéteri úr dicséretesen játsza», vagy sokszor megtoldották ezt az iskolai klaszifikációt néhány banális frázissal «Kántorné ezen estnek koronája volt», «Kovácsné meghaladta reménységünket», «klaszszikus», «remek»; de voltak ilyenek is «maniások», «széltől zugó és gőztől keringő fejek», «az egész társaság rosszabb a felbőszült gulyánál», és hasonló kritikai ékességek. Ezek ellen kelt ki Bajza és kifejtette, hogy bírálni okokkal és elvekkal kell, «a kritikus katonái az okok.» De különösen a színészeti kritikusnak vigyázni kell, hogy a mit mond, megokolt és helyén való legyen, mert:

«A színésznek általában sokkal nagyobb jogai vannak megkívánni, hogy kritikus a igazságos és dolog-

«Besonders darf es der Schauspieler verlangen, dass man hierin die grösste Strenge und Unpartei-

¹⁾ A regényköltészetről. Összes művek. IV. k. 131. Ebben az értekezésben, mely a Kritikai Lapok III. füzetében (1833) jelent meg, szintén találunk néhány kifejtett elvet a drámára nézve.

²⁾ Levél Toldyhoz. «Én most mindig tragédiákról phantasirozok.» Ö. M. VI. 58.

hoz értő s a felőle irt kritika kimerítő legyen, mint az írónak. A nyomtatott könyv maradandó és kiterjedtebb közönsége van, a felőle irt bírálatnak nemesak egy sokkal nagyobb közönség ellenőre, hanem — serre figyelmezenek kritikuskaink! — ellenőre az idő. A színészre nézve mindez nem áll, ma elragadt benünket, holnap már csak emlékezetben él homályosan; neki minden dicsőség a jelenben van s egy kisebb, legfőlebb egy-két ezer nézőből álló körre szorítva.» (Ö. M. V:9.)

lichkeit beobachte. Die Rechtfertigung des Dichters kann jede Zeit angetreten werden; sein Werk bleibt da und kann uns jede Zeit wieder vor die Augen gelegt werden. Aber die Kunst des Schauspielers ist in ihren Werken transitorisch. Sein Gutes und Schlimmes rauscht gleich schnell vorbei und nicht selten ist die heutige Laune des Zuschauers mehr Ursach, als er selbst, warum das Eine und das Andere einen lebhaftern Eindruck auf Jenen gemacht hat» (H. D. Ankündigung.)

Bajza kifejti azután, hogy a színészeti kritika nem oly könnyű dolog, „mint mi magyarok véljük”, maga a művészet filozófiája általában „igen nehéz tudomány s benne a színművészeté a legnehezebb és én részemről csak mélyebb tanulás után merném magamat valamely színház előadásainak rendes bírójává tenni, pedig nem tartozom azok sorába, kik ítéleteiket kimondani rettegnek, de igen azokéba, kik rettegnek hamis tudományt terjeszteni.” Ajánlja, hogy bírálatokat megfontolva írják meg és így is csak napok után nyomassák ki: „Maga Lessing, ki mély tudományával és éles ítéleténél fogva sebesebben foghatott fel mindent, mint a mi bírálóink, így tevé, midőn *Hamburgi Dramaturgiáját* megkezdte s csak több nap lefolyása után becsátá közre bírálatait, mily sikerrel? tudja és bánával érzi egész Németország.” Tanulást, szorgalmas tanulást ajánl a magyar színészeti bírálóknak, mélyedjenek bele Goethe, Engel és Schlegel műveibe, a *Hamburgische Dramaturgie*ről nem is kell szólni, mert hiszen ez a dramaturgia bibliája.

X. et Comp, kihez Bajza szavait intézte, felelt. Válaszában kevés volt magáról a tárgyról, de annál több „nekirugaszkodás” és személyeskedés. „A Rajzolatok sok ügyekezeti szerkesztője — mondja Bajza viszontválaszában — úgy látszik, engem fontosabbnak tart a közfontosságú színészeti ügynél, mert erről legkevesebbet beszél; abban látszik főmulatságot találni, ha írói személyemről és írói dolgaimról beszélhet s minél több tárgyat talál humorai szenvedélyeire. Én ugyan nem akarom ezen elméncz barátomat játékaiktól megfosztani s humor gyönyörűségeiben bolygatni, sőt ha kedvét leli benne, ezenel felszabadítom őt, hogy rajtam gyakorolhassa humor erejét; ezt azonban, mint jóakarója fulébe sügom, hogy azon úton, melyet választta, nem fogja ügyét kivívni, mert míg ő játszik, mulatja magát s másról beszél mint kellene, én addig a tárgyhoz fogok szólni, s míg ő egy sereg nevetőt gyűjt maga körül, én addig a komoly ítéleteket hódítom részemre.»¹⁾

Azután Lessing Vademecuma módjára, a mely a „senex ABC-darius” Langenek szolgált ABC-könyvül, Bajza is kioktatja az „iskolás férfit, ki mestersége ABC-ját sem bírja”, szétbontja, mint amaz,

¹⁾ Dramaturgiai és logikai leczkék magyar színleírók számára szükséges magyarázatok a Rajzolatok színbíró compániájának. Összes művek. V. k. 15—57.

az ellenfél minden mondatát s kimutatja sorban összes tévedéseit, mindenütt ennek szavait idézve, kommentárral és czáfolattal kísérve. «Megyeri úr és Kántorné asszony semmiből is igyekeztek valamit teremteni», idézi Bajza a Rajzolatokból és hozzáteszi «Kritikusaink pedig ott is, hol semmit sem tudnak, erőlködnek valamit mondani.»

Itt egyúttal alkalmá nyílt Bajzának, hogy nagyjában kifejtse dramaturgiai elveit, melyeket később a *játékszíni krónikában* híven követett. A színészet, hangzik a főelv, ne legyen az «élet majmolása», mert «minden művészetnek s így a színének is, egyedüli tárgya az esztétikai szép, s ezen esztétikai szép a természetből van ugyan általvéve a művészi világba, de a művészi világnak levegőjében el kell változnia s el is változik a *ideálítást nyer*». «Der Künstler muss sich über die gemeine Natur erheben» volt Mendelssohn és Winckelmann elve, a mit Lessing magáévá tett. «Die Schönheit besteht aus dem Ideale der Form», mondja Lessing, a ki szerint a színész művészte a képzőművészetek és a költészet között foglal helyett: «Als sichtbare Malerei muss die Schönheit ihr höchstes Gesetz sein.» De Lessing megjegyzi, hogy «doch als transitorische Malerei braucht sie ihren Stellungen jene Ruhe nicht immer zu geben, welche die alten Kunstwerke so imponierend macht» (H. D. 5. Stück) s ezt Bajza is vallja: «mi a merészebb mozgásoknak nem szólunk ellene, ha azok egyszersmind szabályozottak is». (Ö. M. V : 260.) A művészi idealizmus eme elveért még sokszor kellett síkra szállania Bajzának.

Ezek a harcok már az *Athenaeumban* folytak le.

* * *

Az Athenaeumban, melynek szintén Bajza volt a lelke, a játékszíni krónikát Vörösmartyval felváltva írta, és érdekes összehasonlítani, mit és milyen hangon ír Bajza és Vörösmarty ugyanarról a darabról. Mikor Raupachnak: «Királyleány mint koldusnő vagy Az élet iskolája» című darabját először adták (1838. december 3.), Vörösmarty referált róla, később (1842 április 11.), mikor a dráma újra színre került Bajza is megbírálta; és Bajza bírálata már azért is érdekelhet itt bennünket, mert kifejezi benne a német kritika és az újnémet dráma iránt való ellenszenvét és nyilatkozik Lessingről és Shakespeare-ről, és a kettő viszonyáról.

Vörösmarty így foglalja össze a mű tartalmát: «Donna Izaura királyleánynak gögje, makacssága, zabolátlan indulatai és férfigyűlölése mesterségesen szőtt álnyomor által töretnék meg és midőn érzelmei a balság tűzpróbája által megtisztulnak, ismét az lesz, a ki volt, királyhölgy, egy szeretett férjnek, királynak a neje.» Vörösmarty, a ki a maga drámaiban élő alakok és eleven helyzetek helyett legtöbbször megtestesített ideálokat és gondolatokat adott, Raupach darabját is abstracte ismerteti, tartalmát elvont fogalmakkal igyekszik kidomborítani és az egész cselekvényt theoretikusan vizsgálgatja. Bajza ellenben mindjárt a színjáték elevenjére tapint, az ő szempontja, mondhatnók, az elméletekből kikristályosodott józanság szempontja, és már a darab meséjével úgy ismerteti meg az olvasót, hogy az egész nevetségesnek tűnik föl: «Gyönyörű életiskolája, melyben Raupach professzor úr azt tanítja, hogy ha apák vagyunk s feles leányunk van, ki nem akar mindenkihez férjhez menni, hanem kissé válogatós,

már csak azért is, mert királyleány s szép s műveltebb ízlésű, ezen leányunkat úgy szólván ártatlanul az irtózatosságig kínozzuk. Részletebben szólván, arra tanít Raupach professzor úr, hogy fogadott gazembert rejtünk leányunk hálósobájába, ezt ott lepjük s reáfogjuk vétlen leányunkra, hogy ő közönséges kéjhölgy, hogy a gazemberrel tiltott szerelemben él és ez oka, hogy kívánságunk szerint nem választ mátkát és a szép dicséretet kihirdetvén, leányunk s hitünk gyalázatára, leányunkat a koholt vétkeért tömlőczbe hurczoltassuk, megégettetéssel fenyegetjük, aztán — mert megégetni tréfából, atyai szeretetünk bebizonyítására mégis erős gyógymód volna — magunk bérlett ember által elszöktessük, a gyengéd királyi hölgyet országúton hagyjuk sehonnaiként kórászni, korcsmárosné szolgálójává lenni, itt is még gyaláztatni, aztán kóborlása közben ismét elijesztve, hogy elfogatván dühös apjához hurczoltatandik, ijedtében összeesküszik egy álaranyművessel, ez álaranyműves házánál a jó menyecskét egy zsémbes napamasszony által naponként gyötörtessük, végül reáfogjuk férjére, az aranyművesre, hogy hamis ékszereket árult, azt befogassuk, minden vagyonát elkoboztatván, szemeit kitollassuk s nejét, kedves leányunkat azon inségbe taszítjuk, hogy úton-útfélen kolduljon s mindezt csupa atyai szeretetből; szeretett egyetlen leányunkat boldoggá tehetnünk s ily szelid eszközökkel szerezni neki oly férjet, minőt mi apai csalhatatlan bölcseségünkkel legjobbnak hiszünk.»

Milyen művésziesen szötte bele a tartalomba a maga éles szatírájú kritikáját; megismerteti Lessing modorában a darab egész meséjét szinte minden részletével, de úgy, hogy már a bírálatot is megtudjuk belőle. Vörösmartynak is, Bajzának is eszébe ötlik a hasonlatosság Raupach «Élet iskolája» és Halm Griseldise között, de milyen különböző hangon szól az összehasonlítás:

Vörösmarty:

Annyiban *hasonlít Griseldishez*, hogy ott is, mint itt, álbajok miatt szenved a darab hősnője, annyiban *különb és jobb*, hogy Griseldis méltatlanul gyötörtetik, Izaura nem egészen... Egyébiránt a darab elrendezése és kidolgozása *mesterkézre mutat s helyes pszichológiája által érdekes maradand.*¹⁾

Bajza:

Ime itt van e gyógymód, itt a nagy bölcsesség, a Raupachi élet-philosophia, mi Élet iskolája czim alatt árultatik, s itt van a *második Griseldis*, a mely még *Holm urénál is képtelenebb és nevelésesebb*, mert itt egy sereg nép, egy egész királyi udvar egyesül egy szegény leány gyöttrésére s ámitására, a nélkül, hogy csak egy is találkoznék, ki keresztényileg könyörülvén rajta, megsugná neki, hogy mindaz, a mi vele történik, csak játék és ámitás.

Vörösmarty kritikájában benne van az a mindenben jót kereső szelídség, mely az ő egész lelkületét jellemzi, a Bajzában a Hamburgi Dramaturgia robogó harszaját halljuk. És Bajza nem elégszik meg Raupach ledorongásával, hanem mindjárt megtámadja az új német drámaírást és kritikát általában, miként Lessing, a ki egy egy francia

¹⁾ Vörösmarty összes munkái. Dramaturgiai Lapok III. rész. Játék-szini Krónika CXXXIII.

darab megbírálásánál az egész francia drámával számol le. «De ha az ember — folytatja Bajza idézett kritikáját — német poéta és Raupach is azon felül, akkor mindent szabad tennie. Merne csak ily dolgot a francia, a német kritikus urak két évig egyebet nem tennének, mint tudónál-tudósabb foliánsokat írának tele agyonzúzására. Mert tudnotok kell, magyar atyámfiai, hogy a Griseldisek és Raupachi Életiskolák a németeknek nagyon tetszenek; valahányszor adatnak, megtelik a színház s van sírás-rívás; Raupach pedig és Halm Friedrich nagy hírben állanak, mint drámaköltők. Ilyen dolgok történnek a német drámai literatúrában. Ha e nagyon tudós nép a maga Goethe-jét és Lessingjét isteniféné színpadain, s így ütné zajt a francziák ellen, tudnám e dolgokat összeegyeztetni, de ilyen Griseldiseket és Koldusnókat dícsérvén, kedvelvén, hogyan mernek a francia színművek ellen csak mocszazni is, azt csakugyan bátor vagyok csodálni. Az, mi ezen Koldusnókban történik, felér minden francia színpadi ráfogott és való mészárlásokkal s íme kritikus uraimék mennyit értekeznek a hóhérbárdról, mely a francia művekben megjelenik mennyit a stilus patibulariusról! holott a józan eszű francia vétkeseket végez ki egyszerűen, a német poéták ellenben minden asszonyi erénnyel ékes, ártatlan nőket feszítenek kínpadra s öt felvonáson keresztül a lelki tortúra minden nemein átgyötrik. Csodálom, hogy a német tudós kritikusok a nagy tudománytól ki birták találni, hogy Shakespeare többet ér mint Iffland, vagy Raupach. E szerencsés történetet alkalmasint Lessingnek lehet köszönni, kinek nagy tekintete volt s van ma is s Shakespeare mellett emelt szava sokat nyomott. De e Lessingnek több esze s való tudománya is volt ám, mint van napjainkban száz gallophagos bírálgatónak együttvéve.» (Ö. M. V: 268—270.) Miben különbözik ez a hang attól, melyet Lessing használ a francziák ellen: «O, des Franzosen, der keinen Verstand dieses zu überlegen, kein Herz dieses zu fühlen gehabt hat, oder wenn er gehabt hat, der klein genug war dem armseligen Geschmack seiner Nation alles dieses aufzuopfern!»¹⁾

Lessing a francia drámát az angollal állítja szemben. Az ő idejében az angol darabok duzzadtak a cselekvénytől, míg a francziákban a díkezió volt túlsúlyban, Lessing Corneille és Racine hagyományos bőbeszédűsége és szentimentális áradozásai ellen szállott síkra, Bajza idejében a romantikus francia drámafrók adtak példát arra, miként kell egy darabot csupa szövevényes cselekménnyel

¹⁾ Egy francia Philoktetes megbírálása alkalmából mondja ezt Lessing a Laokoonban és ugyanilyen hangon szól a francziákról többször a Hamburgische Dramaturgieben is, és összeveti a francia kritikusokat az angolokkal. «Das Sprichwort sagt, bohre das Brett, wo es am dünnsten ist, aber ich muss meinen Nachbar nur auch da bohren lassen. Ich muss ihm nicht immer nur die dickste Kante, den astigsten Theil des Brettes zeigen und schreien: Da bohre mir durch, da pflege ich durchzubohren! Gleichwohl schreien die französischen Kunstrichter alle so; besonders, wenn sie auf die dramatischen Stücke der Engländer kommen. Was für ein Aufhebens machen sie von der Regelmässigkeit, die sie sich so unendlich erleichtert haben! Doch mir ekelt, mich bei diesen Elementen länger aufzuhalten.» (46. Stück.)

teletömní, míg a német dráma Kotzebue, Iffland, Raupach és Halm kézében egészen elvizenyősödött. Lessing harcza különben leginkább a francia *tragédia* ellen irányult, a vígjátékban való elsőségüket ő is elismerte. «Lessings ganze Taktik geht dahin den Franzosen zu sagen: Euere Tragik taugt für uns nicht, aber auf das Lustspiel versteht ihr euch, und bleibt unsere Lehrer», mondja Erich Schmidt Lessing-biográfiájában. (II: 95.) Bajza leginkább az új német vígjátékot támadta és szembeállította vele a francziát, melynek Lessing is hódolt. És ha Lessing a francziáktól kölcsönzött fegyvert fordította a francziák ellen,¹⁾ ugyanígy cselekedett Bajza a németekkel, és ezt nem is titkolja el, hiszen minduntalan Lessinget tartja szemük elé.

Midőn Bajza párhuzamot von a német és francia dráma között, az utóbbi méltatásánál azokat az előnyöket emeli ki, melyeket Lessing is a dráma főrequisitumai közé sorol. «A francziák nem csak tudós értekezéseket, mint a németek, tudnak tartani arról, hogy mi drámai, hanem azt színpadra hozni is. Ők *embereket állítanak színpadra*, nem ideálokat s ezen embereknek lyrai ömlengések és érzelő nyögdelés helyett, valódi érzelmet és indulatot kifejező beszédet adnak szájokba. Oly reflexiók helyett, melyekben csak a költő maga tart prédikációkat személyei jellemének rovására, *helyzetből, körülményből önként folyó és karakterrel teljesen egyező gondolatokat mondatnak egyéneikkel*; üres pathos és rhetori szavak helyett *az élet egyszerű nyelvén szólnak*. Rövidék, szabatosak, nem úntatják a hallgatókat végnélküli tirádákkal, quae desperant tractata nitescere posse, relinquunt, mint Horatz mondá. Szóval a francziák ki vannak a németek drámaírói betétségeiből nagyobb részt gyógyulva. Az ő színműveikben több *erkölcsi irány és poétai igazságtétel* is van, mint a németekéiben, ámbár a német kritikusok leginkább ez oldalról szeretik őket megtámadni. A színpadilag legnépszerűbb német színműíró, Kotzue, nem tartózkodik erkölcstelen vétkes jellemeket *szánakozás és részvét tárgyává* tenni, mit a francziák jobbjai nem tesznek. A francia *kiáltja* ugyan a *vétket egész meztelenségében* szemünk elébe²⁾ — s ez az, mit igen felrónak neki — *de a vétket meg is utáltatja* aztán a nézőkkel.»³⁾ Ezekben a szavakban ki van fejezve minden, mit Bajza a drámától kíván és a miért Lessing küzdött. Minden a jellemről és a körülményekből folyjon, semmi hiába való pipere, az élet nyelvén szóljon, «sie sei ein Spiegel des Lebens», mint Lessing mondja. «Die Vorfälle nothwendig eines aus dem andern entspringen zu lassen, die Leidenschaften nach eines jeden Charakter genau abgemessen, dass wir überall nichts als den natürlichen ordent-

¹⁾ «Dass er die Waffen zum Theil von den Franzosen selbst geborgt, verschweigt Lessing nicht» U. o. II. 103.

²⁾ «A nélkül mégis, hogy az élénk rajzolt kép, vagy személy megszűnnék *eszményi lenni*», teszi hozzá más helyen, idealizáló elvéhez híven. «Ezen művek többnyire erkölcsi irányúak és nem ellenkeznek a moral tanításaival. Eszközök ugyan néha erősebbek és gyógyszerük nem ritkán drastikusok, de a ki gyenge idegű, ne vegye be őket, mert minden nines mindenkinek készítvé.» (Shakespeare, francia színművek és az Athe-naeum.) Összes művek. III. k. 176.

³⁾ Magyar játékszini Krónika. XLIV. Dumas: «Korona és Vérpád» bírálatában. Összes művek. V. k. 239.

lichsten Lauf wahrnehmen» erre kell a drámaírónak ügyelnie Lessing szerint is. Az élet nyelvén szóljon a dráma «Diderot hätte noch einen Grund hinzufügen, warum wir uns den Ausdruck der alten Tragödien nicht durchgängig zum Muster nehmen dürfen. Alle Personen sprechen und unterhalten sich da auf einem freien öffentlichen Platze, in Gegenwart einer neugierigen Menge Volks. Sie müssen also fast immer mit Zurückhaltung und Rücksicht auf ihre Würde sprechen. Aber wir Neuern, die wir den Chor abgeschafft, die wir die Personen grösstentheils zwischen ihren vier Wänden lassen, was können wir für Ursache haben, dem ungeachtet sie immer eine so geziemende, so ausgesuchte, so rhetorische Sprache führen zu lassen.» (H. D. 59. Stück.) Különbén Lessing maga is adott példát erre drámaiban: «Lessing a dialognak mestere» mondja Bajza.

A mivel Lessing *Martialis* obscoenitását igazolja, azt hozza fel Bajza mentségül a francia daraboknak. «Wie? hätte Martial sagen können, ich mit dir, Sabellus, in gleicher Schuld? Ich, der ich nichts sage, als was täglich um und neben mir geschieht; der ich es aber auch so ohne Scham sagen muss, wenn es ein Brandmal für dem werden soll, von dem ich es sage: was habe ich mit dir gemein, der du zu den Lüsten, die ich durch das Lächerliche so gut zu bestreiten suche, als sich etwas Strafbares durch das Lächerliche bestreiten lässt, der du zu diesen Lüsten mit aller möglichen verführerischen Beredsamkeit anreizest?»¹⁾ És a mint tudjuk, Lessing hódolója volt Plautusnak, a kinek drasztikus szókimondását ép úgy nem ítélte el, mit Bajza a francia drámakét.

Ugyancsak az idézett bírálatban látjuk, hogy Bajza kifogásolja Kotzebue darabjaiban, hogy szánakozást és részvétet akar kelteni erkölcstelen vétkes jellemek iránt. Az az aristotelesi elv, melynek alapján Bajza ezt a kifogást emeli és a melyet Lessing dramaturgiájában oly tüzetesen kifejtett, nem az egyetlen, a mit Bajza kritikájában Aristoteles poétikájából érvényre juttat. Teleki *Kegyenczé*-nek megbírálásánál is megjegyzi, hogy nem tragikai hatása s alapszínjében elhibázott mű, mert a mi látása után bennünk támad, nem félelem és szánakozás érzelme, mint Aristoteles kívánja, hanem utálat az emberiség iránt, melyben Valentiniánok, Petronius Maximusok s Heraklesek születhetnek. «Nem hiszem egyébként, hogy Petronius Maximus jellemét még shakespearei talentummal is motiválni lehetne.» (Ö. M. V: 241.) Fournier *Vásárlorczájáról* írva, kifogásolja, hogy a darabban a hős ártatlanul szenved. «Félelmet és szánakozást egy szersmind akar a szomorújáték a nézőben gerjeszteni, de Aristoteles minden kétséget kizárva bebizonyította, hogy az egészen ártatlanul szenvedő személy nem tragikai személy s hogy ennek kínjai és halála nem félelmet és szánakozást, hanem utálatot és bosszankodást gerjeszt a nézőben. (Ö. M. V: 274.) «Die Tragödie, nimmt Aristoteles an, soll Mitleid und Schrecken erregen und daraus folgert er, dass der Held derselben weder ein ganz tugendhafter Mann noch ein völliger Bösewicht sein müsse. Denn weder mit des einen, noch mit des andern Unglücke lasse sich jener Zweck erreichen. Räume

¹⁾ Zerstreute Bemerkungen über das Epigramm und einige der vornehmsten Epigrammatisten. III. Martial.

ich dieses ein, so ist Richard der Dritte des Herrn Weisse eine Tragödie, die ihres Zweckes verfehlt» mondja Lessing. (H. D. 74. Stück.) Hogy milyen nagy harczot folytatott Lessing e pont miatt Corneille, Voltaire, Diderot és a francia kritikusok ellen, ismeretes. Hiszen ő volt az, a ki Aristotelest a meghamisításoktól és belemagyarázásoktól megtisztogatta és a tragédia egész esztétikáját Aristoteles eme említett elvére alapítja. A tragédiának szerinte félelmet és szánakozást kell gerjesztenie, hogy a félelem és szánakozás érzéseit megtisztítsa. Ma már tudjuk, hogy Aristoteles nem akarta a félelmet és szánakozást megtisztítani, sem általában az indulatokat, hanem, a mint Bernays kimutatta, a *κῆδος* nála megkönnyebbülést, feloldást jelent. Aristoteles arra gondolt, hogy a tragédia félelmet és szánakozást kelt, hogy azt művészi gyönyörűséggé oldja. A τῶν τοιούτων παθημάτων, nem mint Lessing mondja, «dieser und dergleichen», hanem «ugyanazeknek». De Lessing érdeme, hogy kimutatta a francia esztétikusok tévedéseit, a kik a φόβος-t «terreur»-nek fogták fel és rémdrámákat írtak.

És Bajzának még bizonyítania kellett, hogy Lessing nem czáfolta meg Aristotelest! Henszlmannnak a Regélőben nregjelent cik-két (A dráma alapelvei) bírálva, a következőket írja: «Téved Henslmann abban is, hogy Lessing, Herder, Schlegel, Goethe megczáfolták Aristotelest elméletileg, Shakespeare pedig gyakorlatilag. Az előszámlátnak négy elsője nagy tisztelője volt Aristotelesnek s nem hogy ellenkeztek volna vele, sőt inkább ügykezőének tanaikat az övéihez alkalmazni, az övével megegyeztetni.» Állításának igazolására hosszan idézi ezután Lessing szavait, majd így folytatja: «És ez a Lessing, Shakespearet is ismerte oly jól, mint akárki más, de azért nem hitte felőle, hogy Aristotelest megczáfolta legyen, mint Henslmann állítja.» És a nyomatékosság kedvéért még a «szerkesztő» is, a ki alatt szintén Bajza rejtett, hozzáteszi soralatti jegyzetben, hogy «Ebből elég világosan láthatni, hogy Lessing nem czáfolta meg Aristotelest, hogy ilyesmit csak megkísérteni sem akart soha». (Ö. M. IV: 489.)

Aristoteles tanain alapul Bajzának ama elve is, hogy a drámában fontosabb a cselekmény, mint a jellem, mert «lehet szomorú-játék jellem nélkül, de cselekvény nélkül nem lehet, ezt mondja Aristoteles és évezredek folytak le mióta mondotta, de még megczáfolva nincs.»¹⁾ Itt ellenkezésbe jut Lessinggel, a ki több ízben hangsúlyozza, hogy a drámában a jellem a fő és nem a cselekmény: «Ich habe mich viel mehr schon dahin geäußert, dass die Charaktere dem Dichter weit heiliger sein müssen, als die Facta.»²⁾ De Bajza

¹⁾ Shakespeare, francia színművek s az Athenæum. No. III. 176. A Henszlmann-nal való vita is részint e miatt folyt.

²⁾ Hamburgische Dramaturgie. Dreiunddreissigstes Stück. A megokolása pedig így hangzik: «Einmal, weil, wenn jene genau beobachtet werden, diese, insofern sie eine Folge von jenen sind, von selbst nicht viel anders ausfallen können; da hingegen einerlei Factum sich aus ganz verschiedenen Charakteren herleiten lässt. Zweitens, weil das Lehrreiche nicht in den blossen Factis, sondern in der Erkenntniss besteht, dass diese Charaktere unter diesen Umständen solche Facta hervorzubringen pflegen und hervorbringen müssen.»

maga sem vehette nagyon komolyan idézett állítását és talán inkább a dialektika kedvéért adott neki helyet. Hiszen ő maga azokat a darabokat dicséri meg, melyekben «jól talált jellemek» vannak, (Ö. M. V : 203.) és magától a cselekménytől is, miként Lessing, azt követeli, hogy a jellemből, belső okokból következzen, (Ö. M. V : 219.) és mint fentebb láttuk, a beszédéről is azt az elvet hangoztatja, hogy önként folyjon a helyzetből és híven megegyezzen a jellemmel. És következetes, pszichologiailag érthető jellemet követel akkor is, ha a hős historiai személy, mert a drámaírónak meg kell czáfolnia történeti adatokat lélektani igazságokkal. «Költőnél a historiai factum mellékes, így tanít a *Hamburgi Dramaturgia* s nem kell feledni, hogy historiai igazság s poétai igazság között nagy a különbség.»¹⁾ Mert a historikusnak el kell mondania azt, a mi történt.

«Költőtől ellenben azt kívánjuk, hogy az általa költött történet, ha egykor valósággá leendene, hasonló körülmények között ne történhessék meg egyébként, mint a hogyan ő előadta.»

«Auf dem Theater sollen wir nicht lernen, was dieser oder jener einzeln Mensch gethan hat, sondern was ein jeder Mensch von einem gewissen Charakter unter gewissen gegebenen Umständen thun werde.»²⁾

Sőt Bajza ledorongol több francia drámát is, mint pl. Dumas *Lorenzino*-ját, vagy Artigues *Fehérek*-jét azért, mert gyenge bennük a jellem, «a mi a drámában igen fontos». Általában nem mondhatni, hogy Bajza elfogultan ítélte meg a francia darabokat. A hol hibát látott, ott egyképen bánt el akár német, akár francia darabbal. Ő a francia darabokban megtalálta mindazt, a mit általában a drámában követelt; de azért távolról sem tartotta ezeket többre Shakespeare-nél, a mint azt a Regélő szemére vetette.

A mint eddig is többször láttuk, ha a dráma legtökéletesebb példáját akarja felhozni, mindig Shakespearet emlegeti, a kit, szerinte, Németországban Lessing ültetett a drámaírás trónusára, A hol Shakespeare nevét idézi, mindig úgy szól róla, mint «a nagy brittről», a «felülmúlhatatlanról»; mikor Lear király előadásáról ír, megjegyzi, hogy a Shakespeare-előadásokat «szinpadi ünnepé kellene tenni», midőn Hamlet előadásáról számol be, ismét: «Minél nehezebb feladás színészeinknek Shakespeare, annál nagyobb szorgalmat kellene ráfordítaniok. Ünnepek tekintse a színész azon estvét, mikor Shakespeare műve adatik és szent borzadással s félénk tisztelettel tegye le áldozatát, szorgalma legérettebb gyümölcseit, a Gratiák oltárára». Othello előadásának alkalmával pedig bővebben kifejti, hogy milyen szükséges volna Shakespeare drámáit minél előbb megkedveltetni a közönséggel; ezzel «egy nagy lépést tennénk a tökély útján».

Azonban, míg Lessing, a kinek Shakespearet úgyszólván «be-

¹⁾ A regényköltészetéről. U. o. IV. k. 112. Ebben az értekezésben Bajza, Jean Paul, Schiller és mások alapján, kimerítő theoriát ad a jellemről általában, valamint a drámai jellem főbb sajátágairól.

²⁾ Hamburgische Dramaturgie. 19. Stück. U. o. nevetségessé teszi Voltairet, hogy ellenőrizi a drámában a történeti valóságot. «Voltaire ist mit seiner historischen Controle ganz unedlich. Wenn er doch lieber die Data in seiner allgemeinen Weltgeschichte verificieren wollte!»

vezetnie» kellett, arra törekedett, hogy minden hibától mentnek tün-tesse fel őt és azt mondja, hogy «Von Shakespeares Fehlern getraue ich mir fast immer einen Grund anzugeben», Bajza, a kinek működésekor Shakespeare világuralma már meg volt szilárdítva, szabadabb vele szemben; ő, a ki annyiszor hirdette, hogy «a literatura respublica», senkit sem tartott csalhatatlannak s nem rettent vissza kritikát gyakorolni a «felülmúlhatlan» egyes «kisebb botlásai» fölött. Így pl. III. Richardot «a leggeniálisabb vakmerőség»-nek mondja, «mit költő valaha megkísérlett», a melytől azonban «csodálatunkat meg nem tagadhatjuk»¹⁾ és kifogásolja, hogy egyes scénák nagyon merészek, mint pl. a koporsó melletti jelenet s hogy kevés benne az igazságtétel, mert Richard azáltal, hogy a harcztéren esik el, megdicsőül.²⁾

* * *

Mikor Lessing a Hamburgi Dramaturgiát megindította, az volt a programja, hogy figyelemmel kíséri úgy a drámaírók, mint a színészek művészetének minden lépését. De csakhamar látta, hogy a színészek bírálása sok kellemetlenségnek válik a forrásává, és ekkor eltért eredeti szándékától és csak a darabok kritikájára szorítkozott. «Sie sollten jeden Schritt begleiten, den die Kunst, sowohl des Dichters, als des Schauspielers hier thun würde. Die letztere Hälfte bin ich sehr bald überdrüssig geworden. Wir haben Schauspieler, aber keine Schauspielkunst! Gelobt wird der Schauspieler sich nie genug, getadelt aber allezeit viel zu viel glauben. Ueberhaupt hat man die Anmerkung schon längst gemacht, dass die Empfindlichkeit der Künstler in Ansehung der Kritik, in eben dem Verhältnisse steigt, in welchem die Gewissheit und Deutlichkeit und Menge der Grundsätze ihrer Künste abnimmt». (H. D. Befejezés.) Bajza ugyanezt tapasztalhatta a magyar színháznál. Színművészetünk az ő korában ép oly kezdetleges állapotban volt, mint a németeké Lessing idejében. Bajzának is volt alkalmja meggyőződnie, hogy a művészek «minél készületlenebbek, annál érzékenyebbek a kritika szigorúságával szemben», (Ö. M. IV. 554.), de azért nem rettent vissza az igazságos és pártatlan kritikától és habár itt általában kiméletesebb hangon bíralt, mert tekintetbe vette, hogy színészeink nagyobbára «a természet fiai», mégis nem egyszer keveredett heves polemiába a színészekről írt bírálatai miatt.

Bajza fölve itt is az a művészi eszményítés,³⁾ melyet a drámaírótól is megkövetel. «Az élet művészileg megnevesített képeit kell a színésznek visszatükröznie». (Ö. M. III. 298.) Különösen küzdött az esztétikailag rút ellen, melyet Lessing is megró. «Die Pantomime muss nie bis zu dem Ekelhaften getrieben werden» (H. D. 9. Stück),

¹⁾ Játékszini krónika. Összes művek. V. k. 317.

²⁾ Beöthy Zsolt szerint Bajza e megjegyzése Lessing egy helyének félreértésén alapszik, s valójában «e dicsőfény nélkül nem lehetne [Richard] tragikus hős.» (A tragikum 560. l.)

³⁾ «Oly æsthetikai iskolához tartozván, mely művészetben az ideálizálást (bizonyos fokig) lényeges kelléknek tanítja és vallja, mindig fennakadunk, valahányszor művészetben természetű utánzásáról beszédet hallunk.» Játékszini krónika. U. o. III. 223.

továbbá minden túlzás, viharos háborgás és féktelen szenvedélykitörés ellen, melyek a karzatot eksztázisba szokták hozni, és melyeket «mindig nagy taps szokott követni, mi természetes, mert a nagy közönség a zajgó, nem gondolkodik, zajos játékokat és különösségeket szeret». (Ö. M. III. 260.) Majdnem ugyanígy Lessing: «Die Gallerie ist freilich ein grosser Liebhaber des Lärmenden und Tobenden und selten wird sie erman-geln eine gute Lunge mit lauten Händen zu erwidern. Auch das deutsche Parterre ist noch ziemlich von diesem Geschmacke und es giebt Acteurs, die schlaue genug von diesem Geschmacke Vorthail zu ziehen wissen». (H. D. 5. Stück.)

Ezt róttá meg Bajza a tőle annyiszor dicsért Egressy játékában is, a ki «midőn mint Lázár pásztor (Bouchardy ily című darabjában) kétségbe kezd esni, hogy a várt fény felvillanand, leveti magát a földre, összezsugorodik, mintha valami gyomorbetegség kínozná, két tenyerét feje hátuljára lapítja, két könyökét arczatja előtt összenyomja, lábai feszengenek, derekát megcsavarja, mint forgószél a bokrot, majd ismét kezeivel hol térdeit öklözi, hol a levegőben hadonász és gégeszakadásig kiált». Ezután igen finom esztétikai fejtegetést ad arról, hogy mennyi eszköz áll a színész rendelkezésére, hogy a kétségbeesést kifejezhesse, a nélkül, hogy dühöngne és lármázza; «szem, száj, az egész arc, ennek minden izma, kéz, láb; minden kimondott szó és hang, *sőt még a ki nem mondott is!* S ennyi eszközökkel nem lehetne díszesebben ábrázolni kétségbeesést? nem lehetne oly módon, hogy az kétségbeesés is és művészet is legyen egyszerre? Több-ször láttunk kétségbeesést külföld nagy színészeitől, mely egyszerre mind művészet is volt!» (Ö. M. III. 259.)

Egressy megsértődött Bajza kritikáitól és, elég merészen, meg-támadta. Bajzának megint alkalma nyílt egy kis «fejmosdatás»ra, és Egressy szavait ízére szétszedve, újabb bizonyítékát adta annak, hogy a polemiában ő hazánkban a legerősebb. Egressy, a ki önéletrajza szerint német gyakorlatul lemásolta Lessing egész Hamburgi Dramaturgiá-ját,¹⁾ hivatkozott Lessingre is, «a kritikusok királyára», hogy ő a színészeket egymással összehasonlíthatni nem szokta; Bajza humorral vegyített iróniával azt feleli: «A mi Lessinget illeti, ha én idéztem volna, Egressy bizonyosan azt felelé, hogy előtte auctoritás nem nyom semmit. Azonban, minthogy ő idézi, *én elfogadom auctoritását* s azt mondom, hogy Lessingnek szini bírálataiban nem volt mezeje hason-lításokkal élni, mert három kötetű egész dramaturgiájában talán csak *öt* színész játékaról szól igen melleleg. Egyéb kritikáiban ő is haso-nlítja, ha nem tudja, vagy nem hiszi Egressy, olvassa el kritikái leve-leit az irodalomról. És így a lessingi auctoritás sem használ Egressy-nek semmit». (Ö. M. III. 151.) És jellemzi Bajzát, hogy Egressy más-sodszori gorombáskodásai után is ép oly tárgyilagosan méltatta és gyakran magasztalta, a játékát mint azelőtt.

Ugyancsak az Egressyhez intézett iratban teszi Bajza azt a jel-lemző nyilatkozatot, melyet méltán vallomásnak is vehetünk: «*Én meg fogok elégedni mindenkor oly kritikussal, ha egy új észrevételt sem teend is, ki a régi elismert igazságú észrevételeket a jelen esetre jól*

¹⁾ Szigligeti Ede: Magyar színészek életrajza.

alkalmazandja s azt hiszem, tanulságos is leszen kritikája, tanulságosabb, mint azé, ki új, de el nem ismert és még kétségbe vonható észrevételeket teend. Idézett szavaimban én nem akartam semmi újat mondani, sőt igen meg voltam győződve, hogy *régit* mondok, de egy-szersmind arról is, hogy *jót és igazat*.

* * *

Bajza jelleméből önként következik, hogy miként Lessing, ő is a drámában, valamint a művészetben általában magasabb czélt keres, nem elégszik meg csupán a gyönyörűséggel. A művészetet nem szó-rakoztatónak, nem pusztá játéknak tekinti, hanem keresi benne a magasabb szempontot, az erkölcsi ideált. Még egy «lágy szerelemdal-nak, vagy érzékeny epigrammának» is van feladata, az, hogy «indu-latainkat szelidítse, szenvedelminket tisztítsa, szóval szívképző legyen» (Ö. M. IV. 170.) és egy olyan költői mű, melynek más czélja nincs, mint az időtöltés, «méltán kárhoztatik», és nem is tartja költészetnek azt, a mi nem, «szívképző, indulattisztító». De azért ő maga az, a ki a «moralizálást» nevetségessé teszi. És ebben a tekintetben is egy állásponton van Lessinggel, a ki szintén tiltakozik az ellen, hogy a drámának valamely tanítást, morált kell magában foglalnia, de vallja, hogy «bessern sollen uns alle Gattungen der Poesie» és Aris-toteles elméletét, a félelem és részvét katharsisáról, átviszi *saját magyarázata szerint* a vígjátéokra is: «Die Comödie will durch Lachen bessern. Nicht diejenigen Unarten, über die sie zu lachen macht, noch weniger bloss und allein die, an welchen sich diese lächerlichen Unarten finden. Ihr wahrer allgemeiner Nutzen liegt in dem Lachen selbst, in der Übung unserer Fähigkeit das Lächerliche zu bemer-ken.» (H. D. 29. Stück.) Íme a Lessing-féle katharsis alkalmazása a vígjátékra!

De Bajzánál erősen kidomborodik még egy másik szempont is, az, a mely az egész magyar irodalomtörténetre nézve oly jellemző: *a nemzetiség*. «Magyar színházban a nemzetiség a főczél», mondja az Athenæum játékszíni krónikájának végszavában, a hol egyszersmind örömet fejezi ki azon, hogy a lap még «megérte azon időpontot, mikor a magyar színházban magyar szellem kezd túlnyomó lenni, megérte azt, a miért annyit küzdött». És mestere Lessing, ebben a pontban sem sértette meg érzelmeit. Hiszen Lessing is a *National theater*ért küzdött, ő is azt a félszegséget tette gúnytárgyává, mely a fejlődő irodalomnak majdnem mindenütt nehéz akadályokat gördített útjába, azt az oktalán elfogultságot, mely a hazai termékeket lekicsinyelve, mindig a külföldieket becézégeti! «Über den gutherzigen Einfall, den Deutschen ein Nationaltheater zu verschaffen, da wir Deutsche noch keine Nation sind! Ich rede nicht von der politischen Verfassung, sondern bloss von dem sittlichen Charakter. Fast sollte man sagen, dieser sei: *keinen eigenen haben zu wollen*. Wir sind noch immer die unterthänigen Bewunderer der nie genug bewunderten Franzosen. Alles was uns von jenseits dem Rheine kommt, ist schön, reizend, allerliebst göttlich; lieber verlängnen wir Gesicht und Gehör, als dass wir es anders finden sollten, lieber wollen wir Plumpheit für Unge-zwungenheit, Frechheit für Grazie, Grimasse für Ausdruck, ein

Geklinge von Reimen für Poesie, Geheule für Musik uns einreden lassen, als im geringsten an der Superiorität zweifeln, welche dieses liebenswürdige Volk, dieses erste Volk in der Welt, wie es sich selbst sehr bescheiden zu nennen pflegt, in allem, was gut und schön und erhaben und anständig ist, von dem gerechten Schicksale zu seinem Antheile erhalten hat». — «Nagy figyelmet érdemel, írja Bajza is *Nemzeti színházunk ügyében* írott cikkében, hogy mi épen csak eredeti színműveink iránt vagyunk oly túlszigorúak. Már több eredeti műveket részesítettünk a kifütyülés és megbuktatás keserű dicsőségében; arra azonban még nem emlékszik senki, hogy fordított színmű hasonlólag járt volna, holott ezek között sokkal több a silány, az ízetlen, sőt még az erkölcsrontó is, minő pl. az egykor oly kedvelt Kotzebue sok műve.» És a milyen irgalmatlanul bánt el Lessing a francziákkal, kiktől annyit tanult, oly kíméletlen Bajza a németekkel szemben, kiknek egész műveltségét köszönhette. «Egész levegőnk meg van telve németességgel, s épen arra gondolunk leglányhábban, mi leg-erősebb terjesztője a ragálynak, a beszédre... Ezen német műveltség... felette ragályos és vészthozó nemzetiségünknek.» (Ö. M. IV : 230.)

Az a műveltség, melynek nem a nemzetiség az alapja, csak műveltség, ez Bajza meggyőződése, s ezért sürgeti, hogy mindenben figyelmet fordítsunk nemzeti sajátosságainkra. «Sokan nem tudják megfogni, hogy művészetben is lehet nemzetiség s általában magyar művészetről beszélni nevelésnek tartják. Ezekről szeretném kérdezni, vajjon soha sem vették-e észre, hogy az olasz zene és poezis különbözik a francziától, ez a némettől s ez ismét a spanyoltól stb.? Mi oka, hogy nálunk a Rákóczy-indulónak nagyobb hatása van a nagyközönségre, mint Bellini bármely áriájának? Az ok másban nem lehet, mint a nemzeti sajáttságban, melyet ezen induló kifejez. A művészetnek vannak ugyan örök törvényei, általános szabályai, de ezek nem zárják ki a nemzeti sajáttságot.» (Ö. M. IV : 117.)

* * *

Áthaladtunk Bajza pályáján és láttuk, hogy szinte állandó kísérője Lessing. Tőle nyer buzdítást, tőle tanul modort, tőle kölcsönöz eszközöket. Rokonvonások az egyéniségekben, egyező viszonyok és hasonló körülmények fokozzák a hatást. Bajza korának egyik leg-alaposabb képzettségű magyarja volt, ismerte mind a jelentékenyebb theoretikusokat, de a legtöbbet Lessingből merített, a ki egész működésére rányomta a bélyegét. Kritikája és theoretikája, polemiája és dramaturgiája Lessing szellemét lehelik. Talán Lessing hatása Bajzá-
nak a népdalról adott homályos theoriája is, melyben a népköltészet-ről és a néphez való leereszkedésről ugyanaz a felfogás nyilatkozik meg, melyet Lessing a magáénak vall. De tőle való mindenestire «a czím theoriája», mely Bajza szerint akkor jó, «ha jelentése van a vele megjegyzett munkára, a nélkül, hogy a tartalomból valamit el-
árulna».¹⁾ «Ein Titel muss kein Küchenzettel sein, je weniger er

¹⁾ A «Sas» bírálatában. Összes művek. IV. k. 91. «Az első feltétel a racionabilitás feltétele, a második pedig egy oly okos fortély, melynél fogva a gondos író olvasója figyelmét felfüggesztve, mindvégiglen foglalatosságban tartja.»

vom Inhalt verräth, desto besser. — Nur irreführen soll er nicht.» (H. D. 17, 21. Stück.)

De Bajza többször hangoztatja is, hogy ő nem akar *újat* mondani. «Azon műphilosophus, ki az egyszer jól mondott helyett másrt mond, csak azért, hogy új és eredeti legyen, nem a művészetet szereti, hanem saját csillogását» (Ö. M. IV : 103), majd meg a Hajdankor előszavában: «Az egyszer jól mondottat másképp mondani akarni azért, hogy új és eredeti legyen, csak az fogja, a ki írásával nem annyira *használni*, mint dícsosozót szerezni igyekszik». Bajza *használni* akart s azért, a mint Egressynek feleli, inkább «*régit* ír, de *jót és igazat*!» Es hogy mennyit használt, arról tanúságot tesz irodalmunk története «A mily rettenthetetlen bírálója és ostromozója támadt Széchenyi Istvánban közviszonyainknak, oly szigorú és hajthatatlan ítélőbírája lett irodalmunk jelenségeinek Bajza József. Mint a nyári heves zivatar, oly tisztítólag hatott e két férfiú fellépése politikai és irodalmi életünk föllelt levegőjére». ¹⁾ Es Széchenyi is idegenből hozta eszméit.

Bajza Lessingnek a tanítványa, de olyan tanítvány, a ki méltó a mesteréhez. «Areopagusi tribunal-t állítottak fel mind a ketten virradó nemzeti irodalmuk félhomályában és megtisztították a levegőt a felkelő napok számára. Mindketten idegen irodalmak emléiből szívták magukba az erőt, melyet nemzeti irodalmuk emelésének szenteltek. Ez a cél Lessingnél kevésbbé volt tudatos, «Was für einen Nutzen ich habe, dass ich solches schreibe? Keinen, sondern *allein der Wahrheit zu gut*», míg Bajza előtt mindig és tudatosan a nemzeti-ségi szempont lebegett «haszon háramlik belőle a nemzetre». Es mindkettőjüknek adatott látni, a mint a munkájuk megtisztította láthatáron fölragyognak a diadalmas nagy geniusok. Lessing gyönyörködhetett Goetheben, Bajza Petőfiben.

(Budapest.)

PATAI JÓZSEF.

A KOLOZSVÁRI SZÓTÁR.²⁾

«Úgy hiszem örömhírt hozok a hazának, különösen minden gimnáziumi tanítóknak, tanítványok szüléinek, s a római nyelv és irodalom számos barátinak, midőn jelentem, hogy az *első, tudományosan dolgozott, s a mai latin philologia színvonalán álló szótárnak*, mely nagy nyolczadban, két hasábon, tömötten nyomtatva hetven ívet tölt be, *kétharmada készen van*, s a szintoly képes, mint buzgó és munkás szerzők folytatott szorgalma mellett rövid időn kész leendő». Így mutatja be Toldy Ferencz az Új Magyar Múzeum IV. évfolyama VI. füzeté (1854 június) 512. lapján «A kolozsvári tanárok latin-magyar szótárának előrajza»-t, «figyelem gerjesztésül».

Ezek «a kolozsvári tanárok» az előrajz végén (519. l.) nevezik

¹⁾ Beöthy Zsolt ünnepi beszéde. Vasárnapi Ujság. 1885. 51. sz.

²⁾ Felolvasztatott a Budapesti Philologiai Társaságnak 1908. február 12-iki ülésén.

meg magukat: *«Szerkesztők: Finály Henrik, latin nyelv és irodalom tanára. Gáspár János, magyar nyelv és irodalom tanára. Dolgozó-társak: Fekete Mihály, nevelő. Kovácsy Antal, latin nyelv és irodalom tanára. Nagy Péter, természettudományok tanára. Perlaki László, görög és magyar nyelv tanára. Régeni István, latin nyelv és irodalom tanára. Vass József, magyar nyelv és irodalom tanára — a helybeli ref., kath. és unitarium nagy-gymnasiumokban».*

A szótár tudvalevőleg 1858-ban megjelent; címlapján a dolgozótársak «nehány kolozsvári tanár» szerény jelöléssel elégedtek meg; mint szerkesztőknek Finály Henriknek és Régeni Istvánnak a nevét olvassuk rajta.

A szótár értékének és hatásának méltatásával nem szándékozom most foglalkozni. Ha valaha a magyar classica-philologia történetének írói kiterjeszkednek olyan — a *szaktudományra* nézve közömbös — kérdésekre is, mint a latin nyelvnek a tudnivágyó laikusok számára való hozzáférhetővé tétele, a szótár meg fogja találni a maga méltatóját. En most, a szótár megjelenésének ötvenedik évfordulóján, a rendelkezésemre álló adatok felhasználásával azt az öt éves küzdelmes és kitartó munkát óhajtom vázolni, a melynek eredménye lett a «kolozsvári szótár».

* * *

Vass József piarista tanárnak Toldy Ferenczhez írott, 1853. december 24-én kelt leveléből (a M. T. Akadémia levéltárában) vett sorokkal kezdem. «... Munkában vagyok, most sokat nem tudok írni, annyit azonban röviden jelenthetek, hogy az iskolai irodalom kertje, daczára a mostoha téli évszagnak, egy érdekes növény fejlődésének nézhet elébe. A növény ápolója nem egyedül én vagyok...»

Ez a téli évszak, tudjuk jól, nem naptári tél volt, ezt a telet nem előzte meg őszi hervadás. Az ifjú szívek lángsugarú nyarát követte átmenet nélkül a dermesztő hideg. És azok, a kiknek kezéből a harci fegyver kiesett, szívükkel folytatták a küzdelmet. Volt, a ki a csüggedt madarakat dalra buzdította, volt, a ki a dicső múlt emlékeivel tartotta ébren a szunnyadásra kárhoztatottakat.

S ezalatt a győzelmes hatalom a harcban leverte férfiak után a leendő nemzedék meghódítását kezdte meg. Az iskolák 1848-ig tartó fejlődése fennakadt, idegenné lett az egyetem, s ez a sors várt a középiskolákra is. A hatalmas elnyomóval a magyar tanárság állott szembe és fegyverkezett. Az intelligens középosztályt nevelő gimnázium lett a szabadság hirdetésének a fészke, a hol a görög szabadság és a római nemzeti nagyság hirdetése megadta a máshol fel nem lelhető alkalmat a tilos eszmék fejtegetésére, s a latin írók szövegének megértése lett a tanuló ifjúság nemzeti érzelmének megőrzője.

S a mikor mind hangosabb lett a tanulóknak panasza, hogy nem értik a római írókat, mert «nincs szótár», s a hatalom könnyen kész lett volna rámutatni arra, hogy ha *latin-magyar* nincsen is, van *latin-német*, valóban nemzeti jótétemény is volt egy hasznavehető latin-magyar szótár megírása.

Ime, a mikor az «erdélyi császári királyi magas kormánysszék» 1853 október 3-iki, a gimnáziumok tannyelvét németté változtató rendeletéről ad hírt a kolozsvári piarista gimnázium 1853 54. tanévi

értéstitője (32. lap), ugyane füzet elején Vass József «Latin-magyar szótáriródal munk» című értekezésével a nagy nyilvánosságnak is bejelenti azt, a mit előbb idézett levelében Toldy Ferenczcel közölt, előbb költői képm, majd világos szavakkal is: «A 70 nyomtatott ívre terjedő latin-magyar iskolai szótár, körülményeimnél fogva, kezeim közt csak úgy készülhetne, mint a babonás Lucza-szék. Azonban, mit egyes nem, vagy csak csigahaladással tehet, tehetik azt szakértő emberek összevetett vállakkal. És ez az, miről kimerítő előterjesztéssel járulunk nem sokára Ön elébe, Tisztelt Barátom. Az oly erősen érzett szükségét pótló szótár, ha isten is úgy akarja, mint magunk, megszületik.»

Vass Józsefnek nem első levele ez, a melyben Toldyval a szótárról tanácskozik. Egy 1852 augusztus 11-én kelt levelében hálásan megköszönve Toldynak róla mondott «fényes sorait, kedvező ítéletét», jelenti neki, hogy Kärcher Schulwörterbuchjának 1841-iki kiadását várja, hogy annak alapján munkához lásson. Később, 1852 szept. 7-én Toldyhoz érkezett (keltezetlen) levelében hivatkozik arra, hogy bár Cornelius Neposzhoz írott szótárát T. megdicsérte, kézi szótár készítéséhez nem érez elég erőt.

E három levél időközébe, 1852 szeptemberétől 1853 deczemberig terjedő időbe esik, hogy Vass József, Toldy Ferencz buzdítása alapján, összegyűjti maga körül a három kolozsvári gimnázium tanárait, s noha ő volt leveleiből láthatólag a szótár megindítója, az összegyűjtött dolgozó-társak Finály Henriket és Gáspár Jánost tették meg szerkesztőknek, s oly szorgalmasan fogtak munkához, hogy 1854 közepén a munkának kétharmadrészével már elkészültek.

A mint a szótárnak az Új Magyar Múzeumban megjelent ideiglenes, majd 1858-ban megjelent végleges előszava jelzi, a szótár dolgozótársai, szemlét tartva az előző időben megjelent latin-magyar és latin-német szótárak között, mint legújabbat és legmegfelelőbbet, Ingerslev koldingi dán gimnáziumi igazgatónak Braunschweigban 1853-ban megjelent latin-német iskolai szótárát vették mintául, olyformán, hogy a magyar követeléseknek megfelelően kibővítették úgy, «hogy a gimnáziumi tanuló e segédeszközzel ne csak iskolai feladványaira készülhessen el, hanem magán olvasmányaiában őt soha cserben nem hagyó vezetőt birjon azon remekírók megértésére, a kik az ő köréhez tartoznak és a kik a prosaicusok közül Cæsar, Cicero, Curtius, Eutropius, Florus, Gellius, Justinus, Livius, Nepos, a két Plinius, Quintilianus, Sallustius, Seneca, Suetonius, Tacitus és Valerius Maximus, a költők közül Catullus, Horatius, Lucretius, Ovidius, Phædrus, Plantus, Terentius, Tibullus és Virgilius, kivéve a nagyobb Plinius természettudományi munkájának tisztán tudományi és ennél fogva nagyobbára különben elé nem forduló műszókból álló és egynémely költő egyes, a mostani kor erkölcsiségi fogalmait és a szemérmét sértő darabjait.» (Előszó IX. lap.)

Ez Ingerslevtől való eltérésnek illetőleg kibővítésnek tanuja egy 37 hasábra írt, a rajta levő összeadás szerint 1780 című szót tartalmazó jegyzék, a mely egyúttal egyetlen emléke annak is, hogy a szerkesztésben, legalább a mi a szótár tartalmát illeti, Finály Henriknek volt legnagyobb része. Itt tudniillik az első 10 hasáb (*Abas-tól Fontinalis-ig*) vegyesen Gáspár János, talán Kovácsi Antal és

Finály kézírata, a 11-től végig (*Frugaliter—Zotheca*) kizárólag a Finályé.

Szerkesztőtársának, a ki 1855 őszéig Gáspár János volt — fiának, Gáspár János orsz. képviselőnek, személyes visszaemlékezése, de az »Ideiglenes előbeszéd«-nek első kézírata tanúsága szerint is — főképen a helyes magyarság megállapítása volt a feladata. Régeni Istvánnak, a ki 1855 őszétől 1858 elején bekövetkezett korai haláláig volt szerkesztőtárs, feladatát ily határozottan megállapítani nem tudom. Az előfizetési felhívás megmaradt 5 kézírata közül időrend szerint a negyedik a Régeni kezeírása (a többi 4 a Finályé), de ebben is Gáspár javítása látszik, holott aláírásában már Finály mellett Régeni szerepel, mint szerkesztő.

Hogy a munkatársak mekkora részt dolgoztak ki, a megmaradt adatokból megállapítani nem lehet; de hogy a szerkesztők munkája milyen természetű volt, arról tanúságot tesz az a néhány szótári cikk, a melyet Vass József közöl a kolozsvári r. kath. gimnázium már említett értesítőjében, és egy kis papírlap, a melyen Gáspár János keze írásával az *arctos* cikk vége, az *Arctous* és *Arcturus* cikkek vannak meg első fogalmazásban. Ezekből az tűnik ki, hogy a szerkesztők különösen a helyes magyarságra és a magyar kifejezések rövidségére és szabotosságára fektették a fűsúlyt.

A munkatársak közreműködésének a mértékét csak az Előszó IX. lapján levő kijelentésből ismerjük, a mely szerint Régeni és Finály a szótárnak »felénél többet«, Nagy Péter és Kovácsi Antal »tetemes részt«, Vass József és Perlaky László »egy-egy kis járulékot« kidolgozól vannak feltüntetve Gáspár János mellett, a ki főleg a szerkesztésben és a program megállapításában vette ki a maga részét, Fekete Mihály pedig a végleges kidolgozásban már nem vett részt.

A közös munka egységes elvei a Finály és Gáspár hagyatékából kezem közt levő egybehangzó feljegyzések szerint a következők voltak:

1. A mű negyedretű alakkal birjon.
2. A lapozást [értse lapszámozást] a szerkesztményvizsgálók vizsgálják véghez.
3. Minden hasáb felső szélén ott álljanak a lap kezdő és vég-szavai, mint vezérszók, s alájok két vízirányos vonal téessék.
4. A fő szó, mely magyarázat alá vétetik, alá vetett két vonallal emeltessék ki.
5. A magyarázandó latin ige magyar igetövel fejeztessék ki; pl. Fluo, xi, xum, 3. foly.
6. A latin szó ne csak egy magyar szóval — habár ez leg-helyesben visszaadja is az érteményt — hanem a hozzá közel álló hasonérteményű szókkal is fejeztessék ki; pl. Arcano, *ih.* titkon, alattomban.
7. A latin tulajdonnevek helyesírása a magyarázatban is megtartassék; pl. Sicilia Sicilia, nem pedig Siczilia.
8. A szótagok időmennyiségi jeleinek felrakásában nagy pontosság ajánlatik.
9. A csillag (*) és kereszt (†) jelek a magyarban is gondosan a szó elé téessenek.
10. Zárjel közt a görög szavak is hibátlanul saját pontozásaikkal adassanak.

11. A szerkesztésben követendő helyesírára nézve a Tudós Társaság [t. i. az Akadémia] e nemű dolgozatának szem előtt tartása ajánltatik ugyan, pl. foly, lép (nem folyik, lépik) stb., de figyelemmel a következőkre: *a)* éppen, aképpen, miképpen; *b)* ahhoz, ehhez, mert annak, ennek; *c)* a ragok közül: ből, bőől, től, től, ról, ról használtassanak a dunántúlias ú, ő hangúak helyett; *d)* ezek s a hozzájuk hasonló szók kiegészítve adassanak: aszszony, fagygyú, fatytyú, hatytyú, anynyi, menynyi, loccsan, kocczan (G.-nál koccan!) meszsze, özsze, vissza stb., — ily, oly, ilyen, olyan, ilyes, olyas, olyatén, mely, mily, milyetén stb.

12. Általában a rövidített szók alávetett egy vonallal jeleltesse-nek ki; a latin szót legalaposabban kifejező magyar szók pedig reczés vonallal.

13. Minthogy némely szók különböző tájéjtsénnél fogva külömbözlöleg használtatnak legjobb íróink által is, mint: szerint és szerént, részint és részént, akkiut és akként: ily szók egyformaságára nézt megállapodnunk kell. Írjuk tehát: részint, szerint, miként, akként stb.

14. Minden öszvehajtott ív első lapjának bal sarkán, az alsó szegleten, az illető dolgozótárs vezeték- és keresztnevének kezdőbetűit öszszevonva jegyezze fel; hogy a munka bevégeztével kinek-kinek dolgozata ívek szerint számba vétethessék.

E 14 ponthoz hozzájárul még a rövidítések sorozata.

Ez előkészületek után indult meg a munka 1853 vége felé, és folyt kitartó egyetértésben 1854 ápriliséig, a mikor április 8-án Vass József bejelenté Toldy Ferencznek, hogy mutatványt fognak hozzá küldeni, és őt kéri meg, hogy kiadót keressen és az írói díjra nézve is tárgyaljon vele. Vass bejelentését követte április 25-én Gáspár János levele, a melyben a mutatványnak az Új Magyar Múzeumban való közlését kéri s megismétli Vassnak a kiadóra és írói díjra vonatkozó kérését. Toldy csak május 13-án kapta a mutatványokat kezébe, s még aznap beszélt Heckenasttal, a ki szerinte (levele Gáspár János-hoz 1854 május 14-én, birtokomban) «azon egyetlen vállaló Pesten jelenleg, ki ily nagy vállalat létesítésére képes. Ő ad ugyan ki maga is egy d(eák)-m(agyar) iskolai szótárt; mégis hajlandó erre is, bár tömérdekségétől kissé megijedt. 150 ív (mert m-d rész is kell hozzá) ily apró tömött nyomtatással s pár ezer példányban (külömben szer-telen nagy árt kellene neki szabni), valóban nem kicsiny vállalat. Minden attól függ, hogy Ktek elfogadható feltételeket szabjanak, s a díj minimumáról engem bizodalmasan értesítsenek. Megjegyzem még, hogy H. nem egy kiadásra, hanem csak örökre vesz munkákat. Hogy én többet kérek a minimumnál, természetes.» A levél folytatása a kidolgozásra nézve fejezi ki aggodalmát, hogy a latin igék első személyét nem lehet magyarban harmadik személyben adni, holott a magyar *czikkoszokra* épen ez alakot ajánlja. A szótárba felveendő szavakra nézve utal Vasshoz intézett levelére, a mely azonban sajnos Vass hátrahagyott más irataival együtt elpusztult.

Gáspár sietett a szíves levélre válaszolni (1854 május 27-én). T. kifogásaival szemben a dolgozó-társak megmaradnak eredeti terveik mellett. A szótár terjedelmét a munkatársak nem 150, hanem csak mintegy 100 ívre (65—70 a latin-magyar, feleannnyi a magyar-latin rész) számítják, s mivel minden nyomtatott ívre 70—100 óranyi ösz-

szes munkaidőt fordítanak, *egy kiadásra* készek ívenként 30, örökre ívenként 50 pftért eladni kéziratukat.

Toldy a levélre nem válaszolt, hanem Gáspár időközben Pesten nála megfordulván, július 29-én személyesen ígerte meg neki, hogy a fürdőzéséből hazatérő Heckenasttal tárgyalni fog, s az eredményt a Bécsből hazatérő Régeni István útján fogja megizenni. Régeni Bécsben megbetegedett, Toldy hírt nem adott, talán Régenire várakozván, úgy hogy Gáspár János október 19-én megsürgette a választ.

A válasz nincsen meg, de tartalma a későbbiekből világos. Heckenast az ajánlatot Toldy közbenjárására se fogadta el. A szorgalmas munkatársak előtt remény sem nyílt arra, hogy majdnem kész munkájok megjelenhessék.

Most arra szánták rá magukat, hogy saját veszélyükre adják ki a nevezetes könyvet, költségeik fedezésére és talán egy kis — a végzett munkával arányban aligha álló — anyagi haszonra is csak egy előfizetési felhívás útján próbálva szerencsét. Időközben az anyagiakban sikerült megnyerniök, egyelőre csak közvetítőnek a derék Stein János kolozsvári könyvárúst, a református kollégium nyomdájának a bérlijét, 1855 szeptember 5-iki kelettel nyomtattak egy «előfizetési felszólítást», egy oldalnyi mutatószöveggel. A sajtóhibáktól hemzsegtő nyomtatvány azonban, úgy látszik nem jutott a nyilvánosság elé. A nyomtatás, a betűk és jelek alakja nem tetszett. Október hó végéig tartó habozás után a szótár szép kiállítása érdekében végre merész lépésre határozták el magukat. Mivel budapesti kiadó nem vállalkozott, a kolozsvári nyomda betűkészlete pedig nem felelt meg kívánalmaiknak, elhatározták, hogy új betűket szerezzenek a nyomdának, s ezzel az anyagi megterheléssel teszik lehetővé azt, hogy senkitől sem támogatott munkájuk napvilágot lásson. Anyagi támogatást pedig egyrészt az előfizetési felszólítással a magyar tanárok és tanulók részéről várt előfizetéstől remélnek, másrészt pedig tudakozódnak, lehetne-e arra lépéseket tenniök, hogy a bécsi központi kormány ajánlja a szótárt az iskoláknak. Az előfizetési felszólításnak egy keltezetlen kézirat után Finály október 25-én írja le másodszor a felszólítást, 28-án módosított szöveg készül, 30-án Régeni szövegezi újra, s e szöveget 31-iki kelettel elküldik, 26 kész szótári címszóval együtt Haase Gottlieb és fiai udvari nyomdájába Prágába. Nem azért, hogy ott nyomtassák az egész szótárt, hanem, hogy főleg a 4 hasábnyi szótári szöveg betűinek súlya alapján hozzávetőleges képet nyerjenek arról, mennyi költségbe kerül a nyomda új felszerelése.

A kétféle betűvel elkészített szedést a Prágán november folyamán átutazó Gáspár János korrigálja, s végre «Kolozsvárott január 31-én, 1856.» kelettel elkészül végleges alakjában az «Előfizetési felszólítás».

Most már a szellemi munka áldozata mellett anyagi teher is nehezedik a munkatársakra. Úgy látszik, ők maguk is érezték e nyomasztó terhet, s módot kerestek arra, hogy legalább az anyagi résztől szabadulhassanak.

A lassan induló előfizetések úgy látszik hajlandóvá tették az ügy iránt Stein Jánost, a kinek azonban a betűk beszerzésére magának is támogatásra volt szüksége. Illyféle tárgyalások előzhették meg a kolozsvári református kollégium 1856 június 21-én tartott gondnoki ülését, a melynek jegyzőkönyvében a 69. pont így hangzik:

69. Tanár Régeni István a mind a kolozsvári tanárok szótárának egyik szerkesztője kéri az előjáróságot azon szótár kinyomathatására segédkezet nyújtani nevezetesen itt nem lévén alkalmas betűk egy oly nagy munkához új betűket kell öntetni mire a nyomda haszonbérője Stein János ur nem fordíthat annyi készpénzt tehát vagy a könyvkiadási alaphól fordíttassék e célra a kívánt összeg vagy pedig a kollegyom vállaljon kezességet Stein urért míg azt kifizetheti.

Jelenlegi terhes kiadásai a kollegyomnak lehetlenné teszik a készpénznek kiadását hanem hogy a jó cél elősegítve legyen a betűkért kezességet vállalni, míg azt rövid idő alatt Stein ur vissza fizeti hajlandó az Előjáróság. Ezen tárgy bővebbi kifejtésére és Stein urral egyezkedni Tunyogi Jozef és Takács János aái bizatnak meg.

Ez a sovány támogatás is elég volt. Nem is keresve most már a bécsi kormány ajánlását, a két szerkesztő a kiadóval 1856 július 5-én megkötötte a szerződést, a mely a latin-magyar szótár megjelenését biztosította. A szerződés a következőképen hangzik:

Szerződés.

(8 pftos bélyeg) Ma az alábbírt napon, Stein János helybeli könyvtáros és Finály Henrik s Régeni István mint a «kolozsvári tanárok latin-magyar szótára» kiadó szerkesztői, e szótár kiadására nézve szerződésre léptek következő pontok megállapítása mellett:

1. Finály Henrik és Régeni István átadják Stein Jánosnak a fennemlített szótár körülbelől 60 nyomtatott ívre terjedő kéziratát a végre hogy azt három ezer példányban kinyomassa; nem számítván ide a kötelmi és ingyen példányokat.

2. Hasonlóképpen átadják a kiadónak a hozzájuk eddig begyűlt és még ezután begyűlendő előfizetési pénzeket valamint azon segítyt is, melylyel a kolozsvári ev. ref. főtanoda előjárósága e könyv kiadásához járulni ígérkezett.

3. Stein János kötelezi magát e munkát jó fehér papírosra éppen azon elrendezéssel, formában és betűkkel kinyomtatni, mint a milylyennel az előfizetési felszólítás mellé tett mutatványlap nyomva van.

4. Hasonlóképpen kötelezi magát a szerkesztőknek tiszteletdíjúl minden nyomtatott ív után 32 forintot pp. kifizetni még pedig 250 pftnyi részletekben, úgy hogy az első részletet a munka megjelenésekor, a többi részleteket pedig hat havi időközökben fizesse ki.

5. Továbbá kötelezi magát az eddig gyűlt előfizetőknek valamint az ezután gyűlőknek nem csak a kifizetett példányokat hanem a felszólításban ígért tiszteletpéldányokat és a hol eléfordul a 10%-nyi rabattot is a felszólítás értelmében kiszolgáltatni. Azonkívül a munka megjelenése után a szerkesztőknek 15 csinosan kötött ingyenpéldányt kiszolgáltatni köteles.

6. Ugyancsak Stein köteles ezen szerződés aláírása után azonnal a szükséges és illő intézkedéseket megtenni és tétetni, hogy a nyomás haladéktalanul elkezdethessék és a munka első füzeté minél hamarabb jusson a közönség kezeibe.

7. A nyomtatott ívek nyomdai kijavítását a szerkesztők vállalják el, és Stein ezért köteles nekik minden ívért 10 pftot fizetni.

Azonban ez összeg fizetése csak a tiszteletdíj lefizetése után ahhoz hasonló részletekben történik.

8. Stein János a kidolgozásban részt vett munkatársakkal szemben semmi köteleességet nem vállalt magára, ezek tehát minden igényeikkel egyedül csak a szerkesztőkhöz vannak utasítva.

9. Ha Stein 1500 példányt (az előfizetés útján elkelteteket belészámítva) a munkából eladott, akkor az egész hátralévő tiszteletdíjt kifizetni köteles, ha a 4-ik pontban kitűzött részletfizetési határidő nem is telt volna még el.

10. A szerkesztők a munkához tulajdonosi jogokat fenntartván, újabb kiadást csak is újabb szerződés után szabad a kiadónak rendeznie.

11. A munka kiadására eddig tett költségek a kiadót illetik.

Minek bizonyosságaul e szerződést két tökéletesen egybehangzó hasonmásban kiadtuk, aláírtuk, s két tanúval is aláíratván mindenik szerződő félnek egyet kézbesítettünk.

Kolozsvár, Julius 5-én 1856-ban. Finály Henrik m. k. Régeni István m. k. Stein János m. k.

E szerződés alapján 1858-ban elkészült a szótár [a melyről Hunfalvy Pál az első füzet megjelenésekor azt írta: «A' mi a' nyomtatást, betűt, papírt illeti, nem igen kaptunk még ennél szebb könyvet». Magyar Nyelvészet 1856, 478. lap] s 50 év óta forog közkézen. Noha 1884-ben újabb, nagyobb szótár lépett helyébe, derék, munkatársai mégis megérdemlik, hogy e nevezetes évforduló alkalmával néhány szóval megemlékezzünk róluk.

RÉGENI ISTVÁN (1813—1858) volt az első a munkatársak közt, a ki földi pályáját bevégezte, épen akkor, a mikor a végzett munka öröme mellett a munka gyümölcseinek élvezetére is kerülhetett volna sor. Méltó emléket állított neki szerkesztőtársra a szótár előszavának a végén.

FEKETE MIHÁLY (1820—1871) az ötvenes években a Bethlen-fiúk nevelője volt s mint ilyen vett részt a szótár előmunkálataiban. Épen nevelői minősége akadályozta meg abban, hogy bővebb részt vegyen a kidolgozásban.

Harmadikul követte őket a sírba VASS JÓZSEF (1813—1873). Mint kegyes tanítórendi szerzetes eleinte Máramarosszigeten, Szegeden és Váczott tanárkodott; 1848-ban, a mikor a magyar kormány a pesti és budai gimnáziumban a szakrendszert léptette életbe, a budai egyetemi főgimnáziumban lett a latin nyelv szaktanára. A szabadságharc leverése után az osztrák kormány eltiltotta a tanárkodástól. 1850-ben, a mikor a szakrendszer minden gimnáziumban kötelezővé lett, Kolozsvárra helyezték. Onnan Vácra, majd ismét Kolozsvárra került, a honnan 1868-ban a budai kir. egyetemi főgimnáziumhoz nevezte ki a kormány. Toldy Ferenczczel való élénk levelezése bizonyítja, hogy a szótár megírásának minden szakemberben szunnyadó gondolata általa lön testté. Szerénységében és okosságában nem vállalta magára egymaga a kivitelt, hanem kiválasztott társaival osztotta meg a munkát. Emlékét a klasszikusokra és a magyar irodalomra vonatkozó érdekes, részben úttörő munkái örökítik meg.

A kiváló piaristát követte a református felekezet kitünősége, NAGY PÉTER (1819—1884), kolozsvári református pap, majd 1866-tól

kezdve az erdélyi egyházkerület püspöke. Filozófiai és theologiai képzettsége mellett természettani és természetrajzi tanulmányokkal foglalkozott. 1848-ban gyutacs-gyárat alapított, a mely vállalkozásnak börtön lett a jutalma. Az osztrák fogságból kiszabadulva a természet-tan tanára lett Kolozsvárra a református kollégiumban, 1855 óta pedig az ideiglenes Kolozsvárra helyezett theologiai akadémia tanára lett. Mint a maga korának egyik legkiválóbb szónoka, természettudományi ismeretein kívül bizonyára nagy nyelvkészségének anyagát adta a szótárhoz.

PERLAKY LÁSZLÓ (1814—1889) kegyes tanítórendi tanár, a szegedi Dugonics-társaság egyik alapítója. Hazafias igazgatásaiért börtönbe vettetett, a honnan 1850-ben szabadult ki. A szótár készítésében csak 1856-ig vett részt, ekkor a kegyes tanítórendből kilépett, és Zürichbe költözött. 1867-ben hazatért.

KOVÁCSI ANTAL (1820—1892), 1852-től ideiglenes, 1856-tól rendszeres tanára az unitárius kollégiumnak. Irodalmilag főleg az elemi és a középoktatás kérdéseivel foglalkozott. Máthé György szíves közlése szerint Kovácsi tanítványai előtt gyakran emlegette a P. S. és T. betűket, mint a melyeket ő dolgozott ki.

A sors különös szeszélyéből a két első szerkesztő maradt utolsó-nak az érdemesek közül. GÁSPÁR JÁNOS (1816—1892) erdélyi úri családoknál nevelősködött; majd a szabadságharc után egy kolozsvári magánközépiskola tanára lett, s a mikor az iskola beleolvadt a református kollégiumba, ennek lett segédtanára. Nevelői kötelezettsége azonban még egyszer elszóllította Kolozsvárról, 1855 őszén, a mikor Prágán keresztül utaztában a szótár ott nyomatott előfizetési felhívása ügyében járt el. 1856 őszén hazatérve, úgy látszik a szerkesztéssel már nem foglalkozott többé. A szótár magyarosságának ő volt az őrzője; irodalmi működésének főérdeme egy sereg, az elemi és közép-oktatással foglalkozó értekezés és tervezet; szeretetreméltó egyéniségét legkedvesebben az a kis könyv mutatja, a melyet *Csemegek* címen «olvasni még nem tudó gyermekek számára» először 1848-ban adott ki. A gyermekirodalom ennél jelesebb könyvet aligha hozott létre nálunk.

Munkatársait túlélte, utolsó-nak maradt közülök, a ki talán legtöbbet dolgozott a szótáron, FINÁLY HENRIK (1825—1898). Mérnöki tanulmányai befejezése után hazájáért fegyvert ragad, mint tüzértiszt küzd végig a szabadságharcot, majd a kényszerített osztrák katonai szolgálatból hazájába visszatérve előbb nevelősködik, 1853 ősz óta pedig ideiglenes helyettes, világi tanára lesz a kolozsvári róm. kath. gimnáziumnak, miután előbb alapítója lett az erdélyi részekben, sőt talán az egész országban is első iparostanoncziskolának. A szótárral való szerető foglalkozás mellett tevékeny részt vesz a közéletben; e munkával egyidejűleg dolgozik az Erdélyi Gazdasági Egylet, majd az Erdélyi Múzeum-Egylet alapításán.

S a mikor a szótár megjelenése után a munkatársak közt meglazul a kötelék, mintegy átveszi magára azt a kötelezettséget, a melyet a szótár címlapja rótt a dolgozókra: a magyar-latin rész megírását. Az Erdélyi Múzeum-Egylet titkára, régiség és éremtárának őre, majd a Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, mint ilyen a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia alapítója, egyetemi előadásai, s

más tudományos és társadalmi elfoglaltsága mellett tudott időt találni arra, hogy a hatvanas és hetvenes években a magyar-latin szótárral foglalkozzék. Betűrend során megírta 253 lapon az *A* és *Ā*, 414 lapon a *B* betűt, s a *Cs*-ből 43 lappal a *Csekély* czimszóig jutott el. Fiainak és bizalmas látogatóinak gyakran mutogatta, olvasott fel részleteket belőle, s bizott abban, hogy eléri azt az otiumot, a melyben alkalma lesz visszatérnie a félretett kedves munkához.

Fájdalom, a sors nem adta ezt neki meg. Épen most 10 éve, 1898 februárius 13-án ő is elhagyta a földi létet, előre ment munkatársait ő is utólérte. Őrizzük emlékét szeretettel: admiratione te potius, quam temporalibus laudibus . . . decoremus.

Függelék.

(Két mutatóványezikk Finály Henrik magyar-latin szótárából.)

Ajtó, fn. általában nyílás, a melyen egy zárt helyre be lehet menni, *ostium*, küln. mind a ház ki- és bejáró nyílása, *janua*; a nyílást záró készület, *foris* vagy rendszeren többesben, *fores*; vagy, küln. templom ajtó szárnyai, *valvae*; névk. gyakran *limen*, *postes* különösen költői nyelven, így pl. az ajtón bémenni, *intra limen intrare*; az égiek bémentek a törpe ajtón, *coelicolae intrarunt humiles postes*; kinyitni az ajtót, *limina pandere*; az ajtóból elutasítani, *limine submovere*. — Hátsó a., *ostium posticum*; titkos a. *pseudothyrum*; az ajtót bézáni, bétenni, *januam, fores claudere, ocludere*; *fores, ostium operire* (minthogy a rómaiaknál a ház belsejében csak függönyökkel csinálták bé az ajtókat); závarral bézáni az ajtót, *occludere fores pessulis, pessulum obdere ostio*; az ajtót nyitni, kitárni, *fores aperire, januam patefacere, ostium aperire*; felverni, *januam revellere, effringere*; valakit az ajtótól elűzni, *abigere aliquem a janua*; az ajtót verni v. az ajtón zörgetni, *fores percutere, pellere, pulsare, ferire, ostium pulsare*; kopogtattak az ajtón, *foris crepuit* (jegyz. a rómaiak belülről kopogtattak, ha ki akartak jöni); ajtó előtt várni valakit, *ante ostium praestolari aliquem*; ajtó előtt állani, *stare ad januam, ante ostium*; az ajtóba állani, *in aditu consistere*; az ajtón kimenni, *pedem limine efferre*; ajtóról-ajtóra, *ostiatim*. — Szójárások és közmondások: valakinek ajtót mutatni = kiutasítani, *jubere aliquem exire, discedere, abire, ejicere aliquem*; nyitva az ajtó, akár fel, akár alá, *aufere te hinc, facesse hinc, apage, illicet! abin' hinc?* Hivatlan vendégnek ajtó megett a helye, *qui non vocatus ad aliquid aggreditur, repulsam fert*; ha egyik ajtón kivetik, a másikon bójó, *nimis importunus est*; néha, *impudens est*; meghúzni magát az ajtó megett, *nimis modestum, timidum esse*; ajtó közé szorulni, *ancipiti malo circumveniri, in ancipiti periculo versari, lupum tenere auribus*, Plautusnál is hasonlót jelent e mondás: *sacrum inter et sazum sto nec, quid faciam, scio*; hátulsó ajtót hagyni magának, *effugium sibi relinquere*; néha = *aliquid in extremum subsidium reservare*; hátulsó ajtón bémenni v. — jutni valahová, *clam, occulto intrare*; ajtóstól bérohanni a házba, *praeproperare, temere agere*; a maga ajtaja előtt seprni, *sua negotia agere, suam rem curare*; ajtó előtt lenni = közel lenni, *imminere, impendere, subesse*; a háború az ajtó előtt van, *bellum imminet, impendit*; a tél ajtó előtt van, *hiems subest*; tág ajtót tártani a feslettségnek, *ad nequitiam patefacere fenestram*; ál-ajtó, *ostium caccum, fores simulatae*.

Bántani és meg —, cs. 1. *tangere, attingere, attricare* küln. oly mellékértellemmel, hogy valaki olyas valamihöz nyúl, a mihez nem kellene, v. ő. érinteni, hozzá nyúlni; egyébaránt a jelentés árnyalatai oly észrevétlenül folynak át egymásba, hogy a) némelykor éppen csak = érinteni, de mindig csak oly dologra vonatkozva, a mely a leggyengédebb érintést

sem tűri, még pedig úgy anyagi, mint átv. szellemi értelemben, pl. a másét nem kell b., *aliena tangere noli*; veszedelmes az emberek gyengéit b., *infirmittates hominum attingere periculosum est*; ez értelemben «ne bántsd» sokszor legjobban úgy fordítható; *abstine* v. *abstine manum*, b) némelykor csaknem = hozzá nyúlni, az az oly szándékkal érinteni valamit, hogy valamit elvegyünk, elsajátítsunk belőle, pl. tudtad, hogy nem a tiéd, nem kellett volna bántani, *tu illam tuam non esse scibas, non attactam oportuit*: a tolvaj elvitte a pénzt, az ékszereket nem bántotta, *fur onnem pecuniam abstulit, ornamenta non attigit* Innen 2. hatásbban, minden oly érintésről, a mely az érintett személynek vagy tárgynak fájdalmat, szenvedést, nyugtalanságot, kellemetlenséget vagy kárt, általában «bajt» okoz, névszerint A) anyagiilag, még pedig a) emberről vagy állatról, *laedere, vexare, injuriam facere*; különös esetekben a bántás mineműségéhez képest, ha ütés, *ferire, percutere*, ha marás, *mordere* stb., a mit természetesen mindig az értelemből kell kitalálni, pl. ha valaki síró gyermektől kérdi, ki bántott? általában mondhatja, *quis te laesit*? különös esetekben pedig a körülményekhez képest úgy fog kérdeni: *quis tibi injuriam fecit? quis te verberavit? quis te percussit?* stb. így: ne bántsd a magyart, *noli Hungaro injuriam facere* vagy *cave sis, ne Hungaro injuriam feceris*, b) más tárgyakról, külön. betegségekről, *vexare, cruciari* vagy kisebb mértékben *afficere*, külön. szenvedő formában, így: köhögés bántja a torkomat, *tussis vexat fauces*; a fájdalom bántja, *dolore cruciatur*; szemfájás bántja, *oculorum morbo afficitur*; B) átv. ért. szellemileg a) = nyugtalanságot, aggodalmat okoz, *angere, sollicitare, pun gere*; Sicilia és Sardinia elvesztése bántotta a nagyra-törő férfiút, *angebant injentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissae*; éppen bizony, ez a gond bántja őket nyugalomban, *scilicet ea cura quietos sollicitat*; tudtam, mi bántja, *scio, quid eum pupugerit*, b) = bosszant, irritare, *commovere aliquem, alicui bilem, stomachum movere, lacessere aliquem*; a ki engem megbánt, megsíratja, *qui me commorit, flebit*; pajkos tréfálkozással bántani valakit, *jocis petulantibus lacessere aliquem*, 3. leggyakrabban erkölcsi sértésről, *offendere, laedere, contumelia afficere*, v. ö. sérteni; mért bántsam barátomat csekélységekben, *cur ego amicum offendam in nugis*; soha senkit se tettel, se szóval, se tekintettel meg nem bántott, *neminem unquam aut re, aut verbo, aut vultu denique offendit*; nem volt semmi ellenségeskedése, mivel soha senkit se bántott, *nullas inimicitias gerebat, quod nunquam laedebat quemquam*. Innen **bántalom** és **bántás**, fn. *laesio, offensio, offensa*; és **bántalmas**, mn. *laedens, offendens*.

(Budapest.)

FINÁLY GÁBOR.

HAZAI IRODALOM.

Barabás Abel: Petőfi. Budapest. Franklin, 1907. 8-r. 286 l. Ára 4 K.

Barabás könyvének a címe részben többet mond kelleténél, részben kevesebbet. Mivel körülírások nem szokták jelentését, azt hihetnők, hogy Petőfinak teljes élet- és jellemrajzát kapjuk. Az utolsó fejezet tényleg ezt a címet viseli: *A költő*, de a maga 30 lapnyi terjedelmével legfeljebb csak érinti a tárgyat. Így aztán a cím szűkszávságával egyúttal keveset is mond ahhoz, hogy megértsük az író eredeti szándékát. Ezért végeredményében kedvetlenül teszszük le a könyvet, mert Petőfiről szól a Petőfi költészete nélkül; a cím az egész Petőfit ígéri, de a tartalom elhagyja a költőt.

Írónk mondanivalóját négy részre osztotta fel. A bevezetésben (19—53. l. *Petőfi és a magyar nép*) a magyarság jellemképét igyekeznek megrajzolni. Az első rész a költő életét (53—165. l.), a második jellemét (165—255. l.) tárgyalja; a harmadik a már érintett és kifogásolt rész (255—276. l.). Végül a függelékben hasznos tudnivalókat közöl a Petőfi-kiadásokról, a költő arcképeiről és adja Petőfinak Emichhel kötött szerződését.

Nem tudjuk helyeselni, hogy a könyv külön részekben tárgyalja Petőfinak az életét és jellemrajzát. Hiszen élet és jellem tulajdonképpen egy és ugyanaz; így együtt egyazon dolognak részletezőbb kifejezései. Valóságos *ἐν δὴ δυν*. Mert mi a jellem? Állandó cselekvési mód. Ha tehát valakinek élettörténetét ismertetem, jellemének is rajzát adom. Az aztán lehetséges, hogy a képegység kedvéért a forduló pontoknál összegezem a vonásokat, sőt ugyanezt még egyszer a könyv végén is megtehetem. Másrészről az is lehetséges, hogy életrajzi vázlatot egyáltalában nem ad az író, mert általánosan ismertnek tekinti és tudja; ilyenkor a közismert anyagból, pozitív tények felsorolása nélkül, csak mintegy elvonja a jellemző vonásokat. Csakhogy Barabás mind a kettőt adja és mind a kettőt elválasztva. Így sok, egymásra tartozó vonás vész kárba és mosódik el, míg alkalmazásukra sor kerülhet. A két rész szétválasztásában rejlő természetellenességet csak az csökkenti, hogy Barabásnál az életrajz sem adatok halmaza; az eseményeknek mintegy csak az extractumát közli. Írói eljárása tehát már itt is közelít az általánosítás és ezzel a jellem elvont vázolósa felé.

A mi az író illetén feldolgozásmódját és alkalmazott szempontjait illeti, annak csak örövendeni tudunk. Teljesen jogosult a szerző eljárása, midőn irodalombölcseleti szempontból tárgyalja az író: mik a költő életének és munkásságának tanulságos vezető eszméi? milyen helyet foglal el kortársai között s az egész irodalomban? milyen szellem tükröződik költészetében? milyen viszonyban van a nemzeti szellemmel? stb. Hiszen tulajdonképpen minden író csak annyiban számíthat az irodalomtörténet figyelmére, a mennyiben szűkebb, vagy tágabb kör gondolkozásának vagy érzelmeinek a kifejezője vagy irányítója; ehhez képest a történeti adatok is csak annyiban értékesek, a mennyiben valamely kornak vagy személynek a szellemét fejezik ki, és így minden fajtájú történeti mű csak annyiban jogosult, a mennyiben koroknak és érdekes történeti személyeknek a szellemi képét festi, vagy ehhez a képhez gyűjti az anyagokat. A végső és a fő cél mindig ez a szellemi kép. Azért mindenképpen itt van már a helye és ideje annak, hogy összeállítsuk Petőfinak a teljes szellemi képét; annyival is inkább, mert a Petőfi-Múzeum az adatgyűjtés munkáját már lehető teljességgel elvégezte, Gyulai, Meltz, Ferenczi és Havas pedig az összehordott anyagot eléggé megrostálták, rendszerezték és megvilágították.

Lássuk, hogyan sikerült ez Barabásnak?

A mint már említettük, Barabás eleve lemond a siker jelentékény részéről azzal, hogy nem tárgyalja Petőfi költészetét. Már pedig az irodalom- és művelődéstörténetet első sorban ez érdekli. Az írók műveikkel, és pedig műveiknek a belső becsével váltanak jogot a belépésre az emberiség pantheonába. De különben is szinte lehetetlen

feladat egy író egyéniségének a képét megrajzolni ez egyéniség legintegránsabb részének, a költészetnek, a mellőzésével. Igaz ugyan, hogy Barabás legfőképpen és csaknem kizárólag, a mint ő maga is kiemeli, Petőfi műveiből meríti az adatokat, ámde ez csak még jobban kiemeli írónk helyzetének a visszasságát: íme, csaknem mindig a költő műveiről, sőt műveiből beszél, holott nem akar azokkal érdemileg foglalkozni.

Az író kiinduló pontjával sem érthetünk egyet. Barabás ugyanis Petőfit tartja a magyar nemzeti szellem legtipikusabb, legteltesebb kifejezőjének, és mint ilyent tárgyalja könyvében. Szerinte a «Petőfi lelke tükröz, a melyben a magyar lélek sajátosságai tükröznek, csudálatos tisztasággal; jelleme a századok folytán kialakult magyar jellemnek hatványozott mása. A ki tehát valamikor a magyar pszikológiát meg akarja állapítani, forduljon először Petőfi műveihez, hol a magyar lélek *minden fontos jellemvonását a maga eredeti tisztaságában feltalálhatja*» (251. l.). Véleményünk szerint Barabás határozottan félreismeri nemzetünk psychéjét, ha annak Petőfit teljes és legtipikusabb képviselőjéül tünteti fel. Petőfiben megtaláljuk ugyan a magyarság fajképének számos kiegészítő vonását, egyébként is Petőfi költészete a magyar teremtő szellemnek egyik legnagyobb szerűbb megnyilatkozása, de nemzeti karakterünk megállapításánál őt annak képviselőjéül, első helyen, még sem fogadhatjuk el. Ez a szerep Aranyt illeti meg. Petőfi sokkal inkább a *saját* korának gyermeke, semhogy a magyar nemzet több mint kilencz hosszú századának a képét magán viselhetné. Igen, Petőfi az új életre törő magyarságnak a képviselője; bár még annak sem egészen. Petőfi a forradalomnak, a republikának és a világszabadságnak korlátokat és tekinteteket nem ismerő embere, a magyar pedig se nem forradalmár, se nem republikánus, se az egyéni formától megfosztott eszméknek nem barátja. A magyar szereti a szabadságot; állami alaptörvénynyé is tette a nemzeti felkelés jogát, de királya ellen azért mégis csak a végső szükség esetén nyúl fegyveréhez. Hiszen ha nem így volna, máig már vagy elvérzettünk, vagy többre vittük volna, csakhogy mindenképen más módon menne a sorunk. Hogy a monarchikus államformával mennyire összeforrott a magyar, az mennyire vérebe ment át, mai kormányformánk s a háromszázados Habsburg-uralom tényének az egybevetése mutatja legjobban. S végül, hogy gondolkodásának minden ideális hajlandósága mellett is mennyire nem kapkod a felhőkben járó eszmények után, mutatja népünknek józan bölcsesége s történelmünkben érvényesülő politikai mérséklete, úgyszintén társadalmi konzervativizmusa is.

Egyébiránt egy helyen (140. l.) Barabás maga is elismeri, hogy Petőfi republikánizmusba ellentétben állott a nemzet monarchikus felfogásával. Már pedig itt nem egyszerű politikai nézetkülömbsegről van szó. Ez az eltérés a vérmérsékletben rejlő nagy különbözőséget bizonyítja! És ugyanez az eltérés megvan Petőfi sok más cselekedetében, csakhogy egyetlen szóval olyan találóan és annyira pozitív formában, mint itt, nem lehet kifejezni. Épen azért Petőfit nem mutathatjuk fel az egész történelmi magyarság tipikus képviselőjének. Nem. Ő főképen csak a nagy eseményektől terhes, a Széchenyiektől és Vörösmartyaktól előkészített exaltált kornak exaltált idegzetű teremtménye. Jellemző történelmünkre az ilyen korszakoknak az ismétlődése és így kultúránk általános képére is az, hogy koronként egy-egy ilyen merész,

daczos, lángoló egyéniségnek a vonásai rajzolódnak belé, minők a reformátorok, Apáczai, Balassi, a magyar jakobinusok, Petőfi és a forradalmak kisebb-nagyobb hősei; de azért ki tenné meg őket a magyar faj összes tulajdonságainak képviselőivé, gyűjtő fogalmává?

De még ha Petőfi az volna is, megokolatlan lenne írónknak az az eljárása, hogy, mielőtt Petőfi tárgyalásához hozzáfog, előbb, a honfoglaláson kezdve, az egész magyar fajnak a jellemképét igyekszik megrajzolni. Ha írónknak Petőfi tipikus egyéniségét illető feltevése helyes volna, tekintve a faji jellem általános kérdésének tisztázatlan voltát, még mentenők az eljárását, ámbár ilyen arányokban talán semmi körülmények között sem bírná meg egy monografia általános kérdések taglalását; ha azonban figyelembe vesszük, hogy a Barabás kiinduló pontja téves: a bevezető általános részt egészen fölöslegesnek kell tartanunk.

Az átöröklési elmélet alkalmazásában is nagy hibákat követ el Barabás, midőn a mellett kardoskodik, hogy a Petőfi élettörténetében történelmünk összes forduló pontjai ismétlődnek. Ennek a fölfogásnak semmi tudományos alapja és értéke nincs. Azt igenis lehet állítani, hogy nagyban és egészben az egyénben ismétlődik a faj élete és hogy fejlődésében talán még a faji kiválás fokozatai is megtalálhatók, a mint ezt a tételt az embrionak más állatokéval párhuzamos fejlődése szinte kézzelfoghatólag is igazolja; de az egyes eseményekben, az egyéni körülmények véletlen alakulataiban is kutatni az ismétlődés törvényszerűségét: ez már igazán nem egyéb, mint egy tudományosan képzett fő gyermekes játéka.

Nem hagyhatjuk szó nélkül a jellemrajzi részben követett ú. n. geológiai módszert sem. Ha az író egyszerűen illusztráló hasonlatnak vette volna tollára, elfogadnók; csakhogy állandóan használt kényszer-zubbonyként erőszakolja rá fejtegetéseire. A geologia kedvéért azt vallja, hogy az emberi léleknek is két alkotó része van: egy, az ősi chaosból meghiggadt elem s egy külső réteg, mely csak amúgy a környezetből rakódott le rá. Nagy komolysággal igyekszik ezt Petőfinél is kimutatni. Természetesen e miatt sok furcsaságba gabalyodik. Külön szakaszokban tárgyalja, mint «a jellem egyik fejlődési folyamatát», a geológiai ősfomatit és a «másik fejlődési folyamatot», a ráarakódó rétegeket. A költő különködéseit a második résznél veszi elő. «Így forr a must is — úgymond — mielőtt borrá válna. Petőfi is must volt, mely forrott; ifjú, ki még forrongott. De nem annak nézték, hanem kész bornak», stb. (203. l.) Helyes. Tehát ezek a különösségek a még nagyon ifjú Petőfinél a kiforratlanságnak a jelei. De ha még a kiforratlan, meg nem higgadt geológiai réteghez, vagy mihez tartoznak, mit keresnek a jellemfejlődés másik szakaszában? Vagy úgy kell ezt a geológiai metaforát érteni, mint a hogy a jóféle kolozsvári káposzta készül: egy réteg hús, egy réteg káposzta; egy réteg az ősi anyagból, egy a lerakódásból?

Mint említettük, Petőfinél először az «őslélek» alakulását kutatja. Ez magában véve is furcsa egy kissé, mert — maradjunk csak a geológiánál — alulról fölfelé kell ásni. S aztán mégis mit látunk? Mikor az őslélekkel egyszer már így végzett, és a lerakódott rétegek bontogatása körül is derekas szellemi tornán esett át: akkor ismét oda jut, a honnan a második szakasznál kiindulnia kellett, újra bele-

vágja ásóját az ősrétegbe. «Az ősközetbe jutottunk» — mondja megelégedéssel. Tehát, úgy látszik, itt már felülről ástott lefelé.

De amugy is összefoly mind a két rész anyaga. Egy-egy tételnél alig tudjuk kimagyarázni, miért kell ezt ósanyagnak, miért amaszt lerakódásnak tekinteni. De nem is lehet másként, mert ennek a kettős rétegeződésnek a föltevése nagy lélektani botlás. Az emberi lélek elválaszthatatlanul egységes. Minden jelenségében egyszerre nyilvánulnak összes törvényei. Mikor az átöröklésnek a következményével találkozunk — ez Barabásnál az őslélek — ugyanakkor érvényesül a környezetnek folyton megújuló hatása is, a mit szerzőnk lerakódott rétegnek nevez. Minden lelki tüneményben állandóan, szakadatlanul hat mind a két tényező; lelkünknek első, még talán születése előtti pillanatában épen úgy, mint az utolsóban. A geologizálás meg ellenkezőleg azt teszi fel, hogy a környezet, a külső hatás külön, elszigetelt réteggé rakódik le a már egyszer meghiggadt és szintén külön állományt alkotó ósanyag fölé. — Mindez azt mutatja, hogy nyűg az írón rendszerének ez az erőszakolása. Némelykor egészen scholastikus ízű szellemi játékra vezet, mint itt is: «az egyik fejlődésben a szeretet volt a mag, a szabadság pedig a gyümölcs, a másik fejlődésben a szabadság volt a mag, a szeretet a gyümölcs» (245. l.); vagy egy más helyen: «arra a magaslatra jutott el, mikor az érzés öntudatra emelkedik, mikor az érzés és az eszme egy. *A kettő egyesülését ez az egy szó fejezi ki: szabadság.*» (189. l.)

Mindenféle módszernek az a feladata, hogy lehetőleg megkönnyítse és lehetővé tegye az igazság megtartását és szabatos, érthető kifejezését, és nem az, hogy beburkolja és elhomályosítsa. Épen azért lehetőség szerint kövessük a természettudományi módszert az általános és individuális lelki élet jelenségeinek a felderítésénél is, de ne kössük magunkat szorosan egyik, vagy másik tudománynak mintegy a mechanikájához, mert ez furcsaságnál és üres szójátéknál egyébire nem vezethet. Mit szólna például a szakirodalom ahhoz, ha valamelyik geologus a filozófiai tudományok iránt táplált rokonérzéséből földtani kutatásaihoz lélektani apparátusokkal fogna hozzá?

Visszatérve Barabásra, úgy látszik, őt épen jelesebb tulajdonságai ragadták szertelenségekbe. Mert szívesen elismerjük, hogy Barabás gondolkodó ember, szereti kutatni az életjelenségek lelki okait és ez sokszor sikerül is neki. Így itt is, Petőfinék minden őszintesége mellett is bonyolult egyéniségét az általánosan ismert adatok alapján helyesen világítja meg és minden fogyatkozása, túlzása és egyoldalúsága ellenére is helyes és találó színeket rak fel a Petőfi lelki képének a megrajzolásához.

Eleven, fordulatos előadása még túlzásai ellenére is kedves olvasmányvá tesztek ezt a könyvet, noha stílusa is gyakran beletéved a pongyolaság és keresettség szélsőségeibe. Az is zavaró, hogy tömördek fő- és alfejezet sorakozik egymás mellé. Ez az előadást nagyon is felaprózza. Van nyolcz soros fejezete is. Így a költő rövid, alig negyedszázados életében tíz korszakot különböztet meg. Hiszen mindenféle felosztásnak az volna a célja, hogy az áttekintést könnyítse meg; ennek a felaprózásnak meg épen ellenkező az eredménye. Aztán meg így sokszor az egyes korok egymásba is átnyulnak, a mint egyszer maga a szerző is elismeri.

Egypár részletkérdésben is volna megjegyezni valónk, de ideje már végeznünk. A tény- és adatbeli tévedéseket úgy is helyreigazította már Kéki Lajos dr. a *Tanárjegyesületi Közöny* folyó isk. évi 8. számában.

(Miskolcz.)

MITROVICS GYULA.

Horánszky Lajos: Bacsányi János és kora. Eredeti levelezések és egykorú források nyomán. Huszonhat műmelléklettel. (Szerző kiadása.) Budapest, 1907. Hornyánszky nyomdája. Lex. 8-r. 535 l. Ára ? K.

Batsányi János legújabb életrajza már külső megjelenésével felhívja az érdeklődők figyelmét. Kevés írói életrajzunk versenyezhet vele terjedelemben — csínban, a külső kiállítás eleganciájában egy sem. S ezen kívül mennyi érdekes mozzanatról számol be csak a czímlapja is! A könyv szerzője előkelő úri ember, nem czéhbeli tudós; nemcsak a saját költségén adta ki e díszművet, hanem az egész anyagot maga hordta össze — s a könyvnek jóformán háromnegyede levéltári kutatáson alapul! Valóban a méltányosság és illendőség egyformán azt követelné, hogy e párját ritkító buzgalommal és áldozatkészséggel szemben letegyük a kritikusi tollat és pusztán annak megállapítására szorítkozzunk, mennyit köszön az irodalomtörténet Horánszky hatalmas könyvének. S ha mégis részletes elemzés alá fogjuk a munkát, ha érdemein és jelentőségén kívül hiányaira is ráiparkodunk mutatni, tesszük ezt azért, mert sokkal többre tartjuk, mint a «literary gentleman»-ek átlagos munkásságát, és mert a szigorúan tudományos bírálat fokozottabb követeléseit is több irányban kielégíti.

Már a tárgyválasztása is elismerést érdemel. Irodalomtörténetünk megoldatlan kérdései közül egyik legérdekesebbet választotta ki s a lelkiismeretes kutatás fáradságos munkájával teljesen eloszlatta a kérdés fölött borongó homályt. Ismeretes dolog, hogy Batsányi, miután kiállotta a Martinovics-pörben reá mért börtön-büntetést, 1796-ban új életet kezdett Bécsben. A lassan, nyugodtan induló pályáját 1809-ben egy új, az előbbinél még tragikusabb fordulat teljesen tönkretette. Azzal vádolták, hogy ő fordította le Napoleont híres kiáltványát, s bár mind haláláig tiltakozott a vád ellen, nem tudta elhallgattatni a rágalmazókat. A látszat ellene szólt: 1809-ben, alig hogy a francziák kivonultak Bécsből, ő is elszökött Párizsba, elhagyva kenyéradó pályáját és szeretett feleségét; ott 2000 franc évjáradékot kapott Napoleontól; mikor az egyesült seregek bevonultak a franczia fővárosba, az osztrákok 1815-ben elfogják; egy külön e célra kirendelt bíróság Brünmben vallatja s hosszú vizsgálati fogság után a császár Linzbe internálja. Csupa olyan mozzanat, melyet csak úgy érthetünk meg, ha fölteszszük, hogy Batsányi valóban elkövette a terhére rótt «felségárulás»-t.

Hogy e vád pusztá rágalom, annak igazolásával foglalkozik első sorban Horánszky munkája. Mást ad tehát, mint a mit a címe ígér. Elkíséri ugyan hősét születésétől kezdve koporsójáig, de a hol az eddigi ismereteinknél többet nem nyújthat, ott megelégszik a befejezett és összefoglalt kutatások rövid áttekintésével¹⁾, míg a hol új

¹⁾ Néha még ezeket sem értékesíti, és az ismert eseményeken, de természetesen tudatosan, csak átsiklik, vagy épen hallgat róluk.

adatokat tud megszólaltatni, ott a legapróbb részletekben tájékoztat Batsányi sorsáról, külső életének és lelki világának minden változásáról. Nem teljes életrajz tehát, annál kevésbbé, mert Batsányi költői munkásságát alig érinti, irodalomtörténeti és esztétikai essayit egyáltalán nem méltatja. Nem is teszi fölőlegessé az eddig legterjedelmesebb és legmegbízhatóbb életrajzot, Szinnyei Ferenczét. Még kevésbbé korrajz — s igen helyesen van, hogy nem az. Írói életrajzban csak úgy van jogosultsága a kor rajzának, ha a szerző hősét beleállítja a kor mozgalmi közé, keresi a kapcsolatot a kor eszméi, törekvései és a hős gondolkozásmódja, fölfogása, érzésvilága között, kimutatja, mit vett a korától s mit adott neki. Ez pedig Batsányinál meddő és hálátlan vállalkozás lett volna, mert Batsányi csak igen rövid ideig játszott szerepet hazánk társadalmi és irodalmi életében, 1787-től 1794-ig. A hétszemélyes tábla ítélete nemcsak kettészegte derékban Batsányi pályáját, hanem kidobta őt az idegenbe, eltépte azokat a szálakat, melyek őt hazájához és korához fűzték. Megmaradt ugyan szívében magyarnak, de elszakadt hazájától és korától, elmaradt emberré vált, a ki a XIX. század közepén is a XVIII. század világában élt. Kora nem hatott rá, s e késői működése a legkisebb nyomot sem hagyta nemzetünk folpezsdülő életében.

Ismételjük, e hiány inkább érdem-, mint vétekszámba megy. Sőt elmaradhatott volna az egész I. fejezet is (*Az ébredés előtti század*), hazánk politikai életének, közviszonyainak, kultúrtörekvéseinek rajza, az 1711-től 1825-ig terjedő időszaknak erősen kicsinyített képe. A következő fejezetek nem épülnek erre az alapra, sőt még kapcsolatban sincsenek vele, a korkép vonásai nagyrészt ismertek. Látszik, hogy nagy érdeklődéssel és szeretettel mélyedt el szerzőnk e korszak életébe, de a forrásokat, különösen a szorosabb értelemben vett irodalmat nem ismeri eléggé.¹⁾ Így a kép idealizált, és sok találó megfigyelés között akad elég helytelen vagy alaptalan megjegyzés. Idézem a legföltűnőbbeket. «A nemzet — írja Horánszky a 12. lapon — a Rákóczi-szabadságharc után kénytelen volt elismerni a Habsburgok örökös jogát Szent István koronájára», holott ezt már az 1687 II. t.-cikk 1. §-a kimondja. A magyar nyelv használatára vonatkozólag is egyik alaptalan és túlzó állítás következik a másik után. Hogy a nemzetietlen korban «még a köznemesség is elfordul nyelvétől, a tudomány, közélet s a társalgás nyelve kizárólag latin lesz» (47. l.), azt, bár erős túlzás (gondoljunk Koháryra, Aporra, Csereire, Orczyra, Rádayra, Székely grófra, a Beleznayakra, Barkóczy érsekre — szántszándékkal említtem főurainkat), menthetni avval, hogy e téves tanítás szinte begyökerezett a köztudatba, de hogy az 1811-iki országgyűlés idéjén «alig van valaki a nemesség között, ki értene magyarul»

¹⁾ Ennek a tájékoztatlanságnak igen kicsinyes, de rendkívül jellemző bizonyítéka a 192. lapon olvasható jegyzet: «Cserey levele Kazinczyhoz 1812. decz. 28. M. T. Akadémia.» E kor historikusának tudnia kellene, hogy Kazinczy levelei, a följúlás korának legfontosabb kultúrtörténeti forrásműve, nyomtatásban is olvashatók (1907-ig, a könyv megjelenéséig, az 1819-ig írt levelek már ki voltak adva). Az idézésben egyáltalán nem jár el elég pontossággal. (Ilyen idézete is van: «Eduard Wertheimer: Aus dem Leben einer Wiener Dichterin. Neue Fr. Presse.)

(48. l.), és «a kiváltságos osztályok nagy tömege még mindig makacs állást foglal el a magyar nyelv ellen» (49. l.), végre, hogy Decsy Sámuelen kívül alig van gondolkodó fő, a mely felfogná a nemzeti nyelv jelentőségét (49. l.): az az igazsággal homlokegyenest ellenkezik. Szinte fölösleges a *Pályám Emlékezetére*, erre az elsőrangú kultúrtörténeti forrásmunkára hivatkoznunk, melynek annyi helye, de különösen a II. rész 4. fejezete¹⁾ csattanós bizonyítékot szolgáltat állításának téves volta mellett, hiszen történeti és irodalomtörténeti kézikönyveinek is az ellenkezőt tanítják. De erről tanuskodik a megújhdás korában fölvirágzó magyar irodalom is, melynek munkásai majd mind a nemesség köréből kerülnek ki, sőt a korszak irodalmának pusztá bibliografiája is kézzelfogható érvekkel szolgál. Legsúlyosabb az utolsó vádja, de ennek sincs alapja. Bessenyeitől Kisfaludy Károlyig minden írónk kivétel nélkül azért fog tollat, hogy kiművelje a magyar nyelvet, mint nemzetiségünk legerősebb palladiumát, és a mióta a láng-lelkű vezér megfújta riadóját a nemzeti nyelv mellett (*Magyar Néző* 1777, *Magyarság* 1778), Bárótzin, Kis Jánoson és Kazinczyn keresztül egész serege van azon íróknak, a kik a latinnal szemben a magyar nyelv használatának szükségességét nyomatásban hangoztatják. Ep így téves az a hite (56. l.), hogy József császár rendeletei nem támasztottak az írók körében ellenhatást (Ányos, Dugonics, Rájnis, Gvadányi!) és az 55 l.-on, hogy a nemesi gárda a Burg falai között volt (palotájuk a Glacis-ra nézett): hogy Bessenyeiék írásai nem adtak sok táplálékot a kor szellemi igényeinek; hogy Bárótzsi fordításai nem állják ki az irodalmi érték tűzpróbáját.

Hivatásos történetírónál, a kit tanulmányai rákényszerítenek az adatok föl kutatására és megbecsülésére, e hibák súlyosan esnének latba, de Horánszknál, a ki épen e könyvben cserélte föl a politikus pályáját az irodalomtörténészével, menthetők. Annál inkább, mert e tárgyi tévedések nem veszélyeztetik a munka nagybecsű eredményeit. Azonkívül ez apró foltokért pótolja kárunkat az az erős történetírói érzék, mely a tények megítélésében, a jellemző vonások biztos összefoglalásában nyilvánul. Van egy rendkívül becses része, egy pár eddig ismeretlen oklevél: I. József fölhatalmazó levele Pálffyhoz, hogy megkezdheti Károlyi Sándorral a tárgyalást, Pálffy kegyelemlevele, Károlyi folyamodása és memoranduma III. Károlyhoz, az udvari kamara relatiója. Ezek a hű fordításban közölt oklevelek egészen új világot derítenek a szatmári békekötés létrejöttének körülményeire és arra a szerepre, melyet benne a kurucz-generális játszott. Megtudjuk belőle, hogy Károlyi Sándor a békeszerzés fontos missióját ugyancsak kihasználta saját előnyére s avval az 50,000 frt-tal sem volt igen megelégedve, a mit szolgálataiért az uralkodó a nemzet vagyonából neki juttatott.

A II. fejezettel²⁾ megváltozik a könyvnek nemcsak tartalma,

¹⁾ Azt írja Kazinczy, még 1785-ben, hogy megyéjének tisztviselői közül ő tudott egyedül *németül*. (P. E., Magyar Remekírók 7: 232. l.)

²⁾ Tárgyi tévedésektől e fejezet sem ment. Kisfaludy Sándor regéről azt hiszi, hogy egy dunántúli «mondakör» földolgozása (65. l.); Dayka Gábort minden alap nélkül a kassai körhöz számítja (73 l.); Kazinczyról biztosan tudjuk, hogy szabadkőműves volt, föltételes állí-

hanem módszere is. Találunk ugyan az I.-höz hasonló, de rövidebb, összefoglaló fejtegetéseket, ilyen az V., *A régi Bécs* (színes rajz, irodalmunkban új, de sok szükség, e helyen legalább, nem volt reá), a VI., *Napoleon kiáltványa a magyarokhoz* (Wertheimer Ede dolgozatai alapján készült ügyes vázlat): ezen általános fejtegetések közül azonban mind jobban előtérbe lép a hős, úgy hogy a VII. fejezettől kezdve egészen ő áll az érdeklődés középpontjában. Maga a szerző jóformán elhallgat s az egykorú adatokat szólataltja meg. A Batsányira vonatkozó okiratok és levelek szinte szemkápráztató gyorsaságban és tömegben vonulnak el előttünk. Kijegyeztem azokat az adatokat, melyekről eddig az irodalomtörténet nem tudott: közlésüket azonban nagy számuk lehetetlenné teszi. Csak általánosságban adhatok képet ismereteink rendkívüli gazdagodásáról.

Beszéljenek először a rideg számok. Három nagy levéltár (osztrák belügymin.-i; közös pénzügyi; cs. és kir. házi, udvari és állami) anyagából¹⁾ Batsányi sorsára vonatkozólag körülbelül²⁾ 90 levél (köztük 43-at Batsányi írt nejének s 39-et kapott tőle), vagy 13 folyamodvány (4-et Batsányi, 9-et Gabriella írt), vagy 60 hivatalos jelentés, 18 jegyzőkönyv (13 Batsányi vallomásait tartalmazza, a többi azon férfiakét, a kiket Bécs város hatósága a Batsányi-ügyben kihallgatott) 5 királyi resolutio s egy büntetőjogi szakvélemény olvasható Horánszky munkájában, nagy részük egész terjedelmükben idézve,³⁾ a többiből részletek vagy kivonatok. Ezen kívül Gabriellának négy, Batsányinak két ismeretlen német verse van közölve.

A közölt iratok jelentősége nem egyforma. A történettudós talán a szatmári békekötésre vonatkozó okiratokat lecsüli legtöbbré, a psychologus a költőpár levelezése iránt érdeklődik leginkább, mi irodalomtörténészek, mivel bennünket első sorban Batsányi érdekel, a magyar költő sorsa, tragikus katasztrófája, figyelmünkkel Batsányi vallomásai, a pör egész anyagát mesterien, de elfogulatlanul összeállító *Büntetőjogi szakvélemény* s az azt kiegészítő 1816. jún. 12-én kelt rendőrminiszteri fölterjesztés felé fordulunk.

Ezen adatokból kétségbevonhatatlanul kitűnik, hogy Batsányi teljesen ártatlan volt abban a vádban, a melylyel az osztrák rendőrség s Kazinczy alapján a magyar irodalomtörténet illette. Napoleon proclamatióját nem ő fordította le, hanem, miután Márton József, a kit először fölszólítottak, vonakodott az egész, minden felségsértő kifejezésével együtt lefordítani, egy *Kermelics Károly* nevű vasmegyei magyar. Batsányi csak átnézte a kész magyar fordítást s

tásra nincs szükség (76. l.); a Kassai Museum munkatársai közül kifejtette többek között Rádayt és Verseglyt (78. l.); Batsányi költészetének tetőpontját a Museum korában írt versei jelentik (84. l.; dehogy, a kufsteini elégiák).

¹⁾ Megjegyezzük, hogy Horánszky, a mint az előszóban említi, az okiratok legnagyobb részét egybegyűjtve találta az osztrák belügymin. levéltárában.

²⁾ A számok csak közelítő pontosságúak. A pontatlanság magyarázatát l. alább.

³⁾ Az összes iratokat magyar fordításban közli a szerző. Előkerül bennük egy pár germanizmus, de általában igen folyamatosan, világosan vannak tolmácsolva.

korrigálta a kis simítás után kiszedett szöveget. Sőt ezt is a bécsi Hofkommission engedelmével, a mely őt Maret francia államminiszter felszólítása folytán erre a munkára kirendelte. Az ellenkező véleményét támogató tények, a párizsi szökés, a francia évdíj, a linzi száműzés bizonyító ereje egymás után foszlik szét a Horánszky közölte okiratok alapján. Miért menekült el Batsányi Bécsből, ha ártatlan volt? A felelet csak kiolvasható az ügyiratokból, de megvan bennük, ha Horánszky nem fejtí is ki. Egyrészt félt, hogy nem tudja majd ártatlanságát az elfogult osztrák hatóságok előtt igazolni (a Hofkommission említett engedelme nem szól elég világosan) s őt állítják majd bűnbaknak, másfelől — de ez már csak a mi véleményünk — mert azt remélte, hogy Maret, a ki személyes ismerőse és Kufsteinban fogolytársa volt, Párizsban tehetségéhez méltó állást szerez neki. Nagyfokú ambíció élt szívében, s nem tudott beletörődni, hogy mint kishivatalnok élje le életét, kitevé a megújuló mellőzéseknek. Azt hitte, a francziák jobban méltányolják majd. A hatalmas miniszter jóindulata magyarázza meg az évdíjat, a linzi száműzést pedig Sedlnitzky rendőrminiszternek a császárhoz intézett fölterjesztése. Ez a férfi, Metternich kémkedő rendőrpolitikájának legtipikusabb képviselője, volt Batsányi romlásának igazi oka. A bizonyítékok súlya alatt kénytelen volt ugyan elismerni Batsányi ártatlanságát, de mint nyugtalan vérű, gyanús embert állandó rendőri felügyelet alatt kívánta tartani. A császár a brünni bíróság tárgyilagossága véleménye ellenére, mely Batsányit teljesen fölmenti a vád alól, Sedlnitzky álláspontját fogadta el s evvel megpecsételte Batsányi sorsát.

Igen érdekesek azok a rendőri jelentések is, melyek Batsányiék linzi tartózkodásáról számolnak be. Szomorú, szinte vígasztalan a kép, mely belőlük élénk rajzolódik. Az agg költőnek és önföláldozó nevének élete a szenvedéseknek, nyomorúságoknak, üldözéseknek szakadatlan láncolata. Hallatlan komizás az, a mit velük a lelketlen rendőrminiszter elkövet. Az okiratokból kiáradó sívár hangulatot csak itt-ott enyhíti a komikum derűje, az a mosoly, melylyel a mindenütt árulást és összeesküvést sejtő rendőrség ismételt felsülését kísérjük.

A hitvestársak levelezése, a mitől legtöbbet vár az olvasó, némi csalódást kelt. A férfi levelei igen sokat beszélnek, de keveset mondanak. Egy és más kisebb jelentőségű adatot találunk bennük — még a feleségeiben inkább — külső életének is több érdekes mozzanatát ismerjük meg belőlük, főképen párizsi élményeit, a régebbiek a költő szerelmének ékesen szóló bizonyosságai: de lényegesen nem módosítják eddigi tudomásunkat. A lélekűvált pedig, a kit a költő lelki világa érdekel, s Taine módszerével a látható ember alatt meg akarja ismerni a láthatatlant, a belső embert, a csalódáson kívül némi lehangoltság is elfogja. Úgy érzi, hogy a költő levelei nem elég őszinték, keresettség és itt-ott tettetés rontja hatásukat. Talán attól félt a költő, hogy a kémkedő osztrák hatóságok fölbontják leveleit — meglehet, s az egyik-másik levél tartalmatlanságát is megmagyarázza, de — és ez még lehangolóbb — úgy látezik, hogy a mit első pillanatra keresettségnek és tettetésnek tartunk, az nem szándékos eljárás volt, hanem egyenesen a költő jelleméből következett. A folytonos alakoskodás és az igazság tudatos elleplezése, mely néha, ha a szükség kényszeríti, a való elferdítésétől sem riad vissza, jellemgyöngöseségre, a férfiatlan

panaszkodás és tehetetlen harag gyávaságra, a végtelen optimizmus, melylyel mindent, a mi vele történik, a maga javára magyaráz, s még a tények ellenére is, nagyfokú hiúságra és elbizakodottságra vall. Szerencsétlen sorsa magyarázza, sőt menti Batsányit, de hogy fényes szellemi tehetségei ellenére sem volt igazi karakter, azt e levelezés sajnos igazolja. Nem volt rossz ember, mint Kazinczy hirdette, de gyöngö, ingatag jellem, a milyennek a nagy emberismerő Metternich jellemezte.

Némileg pótolja kárunkat, hogy a mit Batsányi mint *ember* veszít e levelezés révén, azt megnyeri mint *író*. Azon levelei, melyekben irodalmi törekvéseiről számol be vagy feleségének költői alkotásait méltatja (különösen az 1800. febr. 1-én írt), finom ízlésről és tisztult esztétikai fölfogásról tesznek tanúságot. Általában, a meennyire a fordításból megítélhetni, Batsányi e leveleiben igen kiváló, sőt művészi stilisztza.

Gabriella levelei is nagyon szépek. Esztétikai értékben, pszichológiai jelentőségben vetekszenek férje leveleivel. ethikai szempontból magasan fölötte állanak. Nem olvashatjuk őket mély megilletődés nélkül. Annak a nőnek, a ki a leveleket írta, a szelídség és hősiesség kettős glóriája övezi fejét. Képén csodálatos harmoniába olvadnak a szenvedő inartír s a boldog hitves vonásai. Igazi nagy lélek, tüneményes megvalósulása a női ideálnak. Kazinczy soha sem volt igazságtalanabb, mint mikor ezt az asszonyt oly durván kigúnyolta. Nagyságának fényes bizonyítéka, hogy mindenét föláldozta férjének, ragyogó ifjúságát, fényesen induló költői pályáját, vagyonát, egész egyéniségét. Szerető, gyöngéd hitves, urának hibáival szemben szinte vak, kitalálja minden kívánságát, alkalmazkodik minden szeszélyéhez, és elkíséri őt a messze idegen kínos nélkülözései közé. Megható az a finom tapintat, a melylyel az éleslátású, higgadt asszony elfogult és könnyen hevülő férjét a családásokra előkészíti és egy egy nagy kiábrándulás után vigasztalja. De ha úgy kívánja férje érdeke, galambszívébe oroszlán bátorsága költözik, szembeszáll herczeggel, miniszterrel, sőt még a császárral is. Egy második Laczkó Istvánné, de hozzá kegyelmesebb volt a sors, mint *A rajongók* szegény szombatos asszonyához, mert ő legalább férjével együtt «holt meg a világra nézve».

Íme a gazdag anyag legértékesebb eredményei. Közlésével igen nagy hálára kötelezte az irodalomtörténetet Thallóczy Lajos, a ki az iratokat Horánszky rendelkezésére bocsátotta, s maga Horánszky, a ki nagy gonddal és nagy költséggel kiadta. A kiadás módja azonban nem elég rendszeres és tudományos, látszik, hogy a kiadó inkább lelkesedéssel és buzgalommal, mint módszeres jártassággal fogott a nagy munkához. Előadása középutat tart az elbeszélő és közlő mód között. Szerkezete szerint összefüggő elbeszélés kíván lenni: időrendben maga mondja el a történeteket, de az által, hogy az összes okiratokat beleilleszti a szövegbe — olyan módon, persze több ízléssel és művészettel, mint Csaplár Benedek tette a *Relvájában* — időnként átalakul adatközléssé. Lapokon, sőt egy-egy fejezeten keresztül nem is halljuk szavát, vagy csak a különböző iratokat hidalja át egy-egy mondattal. Külön-külön véve mind a két mód megállja a helyét, annál inkább, mert Horánszkyban, a mint említettük, van történetírói érvék, az eseményeket, hőseinek lelki küzdelmeit ügyesen,

megkapóan festi, és stílusa — bár nem kifogástalan magyarságú s itt-ott keresetten czifra — élénk, kifejező. Így váltogatva azonban stíltelen. A folytonos idézés s még inkább az idézetek nagy tömege, rendkívül megbontja az előadás folyamatosságát s a mellett nem mérkőzhetik az okmánytárak megbízhatóságával és használhatóságával. Már azért sem, mert az összefüggő előadás következményeként csak a fontosabb okiratokat (különösen a költőpár levelezését és Batsányi vallomásait), sőt még azokat sem mind, adhatja egész terjedelmükben, a többit rövidítve közli, sőt úgy látszik, több kisebb fontosságú levelet egészen mellőzött.¹⁾ A teljesség hiányán kívül: nincs meg a közlésben az időrend (p. o. Batsányinak 1809-től 1811-ig nejéhez intézett levelei a VII., a feleletek a VIII. fejezetben vannak); egy pár levél szét van darabolva, annyira, hogy sokszor nem tudjuk, az egész levelet közölte-e vagy csak részeit, s az egyes idézetekről nem lehet megállapítani, melyik levélből valók; föltűnően sokszor hiányzik a levél keltének megjelölése, a mi az eligazodást nagyon megnehezíti.

Módszeresebb és a tudományra nézve is hasznosabb eljárás lett volna, ha a szerző külön választotta volna az elbeszélést és adatközlést. Így a munka két részre szakadt volna, egy kisebbre, az életrajzra, s egy terjedelmesebbre, az okmánytárra. Az életrajz az összes okiratok fölhasználásával s nem az idézetek tömegével, hanem a történetíró pragmatizmusával és a psychologus elemző módszerével összefüggő előadásban bemutathatta volna a költő életét 1796 től haláláig, első sorban a pörét és a házaseletét, az okmánytárban pedig a kéziratokat kellett volna lenyomtatni szigorúan kronologikus rendben, esetleg két csoportba különítve (1. missilis levelek; 2. okiratok). Ha az összes okiratokat nagy számuk miatt nem is lehetett volna diplomatiái hűséggel közölni, a fontosakat (a leveleket mind!) szó szerint — s talán inkább német eredetiben, mint magyar fordításban — a többit regesta-szerűen bő kivonatban kellett volna adni. Részletes tartalomjegyzékre és kimerítő tárgymutatóra még az ajánlott kiadás is rászorult volna, így hiánya nagyon megnehezíti a könyv használatát.

Nem kell talán még egyszer ismételnem, hogy Horánszky *Bacsányija* jelen alakjában is rendkívül érdekes és értékes munka, irodalmunkat határozottan gazdagítja. Meglátszik minden részén, mily szeretettel, milyen komoly törekvéssel készült. Emelik értékét a finom, művészi kivitelű mellékletek s a Függelék, *Himfy és Bacsányi*. Összeállítja ebben a szerző Batsányi kézirati-példánya alapján azokat a bíráló megjegyzéseket, melyekkel az öregedő költő 1816-ban Kisfaludy Sándor kértére a *Kesergő Szerelmet* kísérte. A szerencsés véletlen, mely Horánszkyt ehhez a Batsányitól korrigált Himfy-példányhoz juttatta, adott neki ösztönzést további kutatásra: eredményével ő is, mi is meg lehetünk elégedve.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹⁾ Azonkívül elhagyta kivétel nélkül mindazokat, melyek a M. T. Akadémia levéltárába kerültek, bármilyen érdekesek is.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Gustav Keckeis, Dramaturgische Probleme im Sturm und Drang. Bern 1907, 134 l. Ára 3-50 Fr.

A német irodalomtörténet legújabbán sokat foglalkozik a lángelmékkel, a XVIII. század hetvenes éveinek lármás nemzedékével. Méltán, két okból. Először tény, hogy a német klasszicizmus és romantika e forradalmi mozgalmakban gyökerezik és csak úgy érthető meg teljesen, ha a lángelmék tendenciáival tisztában vagyunk. És másodszor: ezt az egész mozgalmat eddigelé csak nagyon felszínesen ismerjük és még az oly termékei is, mint Lenz Jakab korszakos «Anmerkungen über das Theater» cz. műve, a lángelmék dramaturgiája, nehezen hozzáférhető és még távolról sincsen történeti és abszolút jelentőségéhez mértén méltatva. E könyvvel foglalkozik Keckeis vonzóan megírt tanulmánya, de oly rendszertelenül és hézagosan, hogy számos problémát vet ugyan föl, de alig egyet is old meg.

Lenz fontos munkájának már létrejötté is homályos. A könyv 1774-ben jelent meg (állítólag Goethe adta ki, önkényes módosításokkal, a mi nem valószínű); de Lenz azt állítja, hogy már 1771-ben olvasta föl Strassburgban, a mit Goethe tagad. Ez esetben ugyanis Herder korszakos füzeté («Von deutscher Art und Kunst») és Goethe Götz-drámája előtt keletkezett volna, a mit nézetem szerint kellő alap nélkül mondanak lehetetlennek. Tény, hogy a «Götzről», melyet pedig Lenz határtalan lelkesedéssel fogadott, nincs benne szó, és így mégis valószínű, hogy Lenz legalább egyes részleteket már 1771-ben olvasott föl művéből a strassburgi körnek. De az is tény, hogy Goethe ekkor nagy hatással volt ez ifjúkori barátjára és Lenz valószínűleg az ő közvetítésével ismerkedett meg Herder («Fragmente» 1767 és «Kritische Wälder» 1769) úttörő eszméivel. Ha Lenz csakugyan ismerte volna, mit némelyek állítanak, L. S. Mercier nagy föltűnést keltett művét («Du Théâtre» 1773), mely 1776-ban jelent meg német fordításban és melyet Goethe is nagyrabecsült, akkor az 1771-diki fölolvasás természetesen mese volna. De Keckeis helyesen kimutatja, hogy a mi Lenznél Mercierből látszik származni, azt mind a ketten közös meseterökből, Diderotból, merítették.

A lángelmék ostroma nem első sorban Aristoteles ellen irányult, hanem minden «szabály» ellen és közvetetlenül Lessing ellen, a ki a tarthatatlan szabályokat elvetette, de a szerinte érvényeseket annál erősebben védte. A lángelmék azonban tagadtak minden szabályt («a költő önkénye nem tűr maga fölött törvényt», mondták még a roman-

tikusok is) és ellensúlyozásául megalkották a «genie» fogalmát, mely fölötte áll minden elméletnek. A legnagyobb genie Shakespeare, a ki Aristotelest nem ismerte (pedig közvetve valószínűen tudott róla és költészettanáról) és mégis fölül nem múlt remekeket alkotott, melyeknek főérdeme, hogy igaz embereket tudott rajzolni a társadalomnak minden rétegéből, kiket «az egész nép» átérezni képes. Az eleven életet, eleven embereket kell színre hozni: ez a genieek főkövetelménye; de azért nem tiszta naturalisták, hisz Lenz szerint is «kell, hogy a szépség eszméje a költőnek egész valóját áthassa», és a genieek általában szenvedélyesen védtek a képzelet jogát, a mi a merev naturalizmus álláspontján nem lehetséges. A genie fölismeri a világ szépségét, mert szépség mindenben van, a mi van, még a csúnyában is, és érvényre tudja juttatni. A ki csak érzi, de nem tudja megalkotni ezt a szépséget, az hivatott kritikus és műértő, de nem alkotó költő. Magát sem tekinti Lenz (igen helyesen) alkotó geniének: ő csak sejt, csak megjövendőli a geniet, csak mint Mózes, az ígérlet földjének határáig juthatott, melyet azonban nem léphetett át. Drámai tényleg nagy tehetségről tanuskodó naturalista rajzok a jelenkori életből, de a maga követelte szépség hiányzik belőlök.

Minthogy Lessing érvényben hagyta Aristoteles költészettanát, a genieek és Lenz főleg ezt támadják nagy tűzzel. Elvetik a katharsis tanát: ne szánalmat és félelmet keltsen a tragédia, hanem nagyrabecsülést és bámulatot, és elvetik az összes egységeket, bár Lenz nem helyesli a lángelmének korlátlan formátlanságát, melylyel szemben ő az első, a ki a hősnek egysége mellett a «belső egység» fontos szempontját hangsúlyozza. E «belső egység», mely az eszme és cél egysége, megalkotja magának a külső alakot, és e kettőnek harmoniájából jön létre az «egységes művészi egész». Így teremti az Isten, így a természet, mely szintén művész, így a genie. E «belső egység» Shaftesbury eszméje; eredetét és történetét alaposan tárgyalja Walzel Oszkár Goethe jubileumi kiadásának 36. kötetéhez írt terjedelmes és alapos bevezetésében.

A szabályok elleni harcban Lenz előzője Diderot volt, a ki azonban a művészet célját igen laposan fogta föl: «az embereket rávezetni, hogy az erényt szeressék és a bűnt gyűlöljék». Lenz fölfogása sokkal magasabb; míg a francia író leszáll a közönséghez, Lenz föl akarja azt emelni magához; de Diderotnak egy gondolatát, legalább részben, magáévá tette és saját darabjaiban érvényesítette, hogy t. i. leghelyesebb, ha a költő társadalmi osztályokat rajzol és (szatirikus vagy morálizáló) rajzaival ezekre hatni iparkodik. Ez Diderot szerint fontosabb, mint az egyének jellemzése. Ez utóbbi nézetet Lenz, a Shakespeare szenvedélyes bámulója, kinek elve: «fabula est una, si

circa unum est», erélyesen utasítja vissza; a jellemzés terén ő tényleg sokkal nagyobb művész is, mint Diderot.

Kétségtelen, hogy Lenz a modern világnézet magaslátán jóval mélyebben lát, mint Aristoteles, főleg midőn kifejti, hogy a drámai cselekvénynek a hős jelleméből kell folynia. Itt azután szembe állítja egymással az antik és modern drámát, és tőle származik az a kiirthatatlan ferde nézet, hogy a görög tragédia végzetdráma, a mi határozottan nem igaz. Keckeis, elég csodálatosan, ezt a rendkívül fontos kérdést még nem is érinti. A modern tragédiában Lenz szerint a hős szemben áll a társadalommal (az adott viszonyokkal) és elesik, de eszméi, melyekért síkra szállt, győznek. A tragédiától a komédia abban különbözik, hogy ez utóbbi a társadalmi állapotokat rajzolja, azaz embereket, a kik még nem képesek, mint a tragédia hőse, a társadalom fölé emelkedni és vele szembe szállani.

Keckeis könyve nagyon szépen van írva, de álláspontjának helyesége ellenére nem ad kimerítő képet Lenz és a geniek esztétikai elveiről és irányáról. A geniek dramaturgiáját még csak ezentúl kell megírni, pedig megírni kell, mert e nélkül sem Shakespeare korszakos hatását, sem a klassziczizmus és romantika keletkezését és fejlődését nem lehet alaposan megérteni.

(Budapest.)

HEINRICH GUSZTÁV.

R. A. Nicholson: A literary history of the arabs. London, 1907. 500 l.

A moszlim népek legfontosabb irodalma az arab. Ezen alapszik a mohammedán kelet egész kultúrája. Történelem, költészet, tudomány mind remek művekkel van ott képviselve. Már óriási terjedelménél fogva nagy nehézséggel jár egy ilyen minden lényegest magában foglaló mű megírása. Arab irodalomtörténeti művekben nincs ugyan hiány, de ezek többnyire csak száraz adathalmazok. Olyan munka, mely a művelt nem orientalista nagyközönség követeléseinek megfelelően, alig akad. *Brockelmann* érdemes nagy arab irodalomtörténete jó forrásmű, de nem igazi irodalomtörténet. Ugyanannak rövid arab irodalomtörténete csak bevezetésnek való. A francia *Huart* könyve alig egyéb jó-rossz kompiláczió. A régiek közül *Hammer* nagyszabású arab irodalomtörténete kevésbé megbízható s jóformán elavult.

Örömmel üdvözölhetjük ezért Nicholson könyvét, mely lelkiismeretes kutatásokon alapulva pompás bevezetést nyújt az arab irodalomba. Az előszóban igen szabatosan határozza meg munkájának célját: *To write a critical account of Arabic literature, was out of the question.* Teljességre már könyvének terjedelme miatt sem törekszik.

Jó bevezetés az egész, a mit adni óhajt. Úgy látszik, volt mesterének, *Browne* Edvárdnak, a kitűnő angol orientalistának példája lebegett szeme előtt. Ő is történelmi alapon építi fel művét. Tekintettel van a vallásra és a filozófiai áramlatokra. Műve valóban érdekes olvasmány. *I am well aware, jegyzi meg nagy szerényen, that the picture is sadly incomplete that it is full of gaps and blanks admitting of no disguise or apology* (Preface I. 1.).

Bizony nem épen könnyű feladat helyesen kiszemelni az arab szellemi termékek óriási tömegéből a tárgyalandó irodalmi jelenségeket. A híres arab anthologia szerzőjének sokat idézett mondására hivatkozik, ki azt állítja kissé merészen, hogy a kiválasztás nehezebb, mint az eredeti creálás.

Költői szemelvényeket, legalább olyanokat, melyek csak némileg is megfelelnek az európai ízlésnek, rendkívül bajos az arab költészet termékeiből összeválogatni. A legtöbb arab költeményben a forma, a nyelv szépsége a fődolog, s ez a fordításban elvész. Nem egy remek arab vers lefordítva mi hatást sem tesz. *Modern culture*, mondja igen helyesen az angol író, *can appreciate Firdawsi, Umar Khayyám Sa'di and Háfiz: their large humanity touches us at many points; but the old Arabian poetry moves in a world apart, and therefore notwithstanding all its splendid qualities, will never become popular in ours* (Preface). Valóban egy Rückert nagy tehetsége kell ahhoz, hogy az arab költészet virágait méltóan tolmácsolhassa valaki.

A pogánykori arab költészet elég kimerítő ismertetését találjuk a mű első részében. Jól jellemzi a beduin-élet fény- és árnyoldalait. Mutatványt is ad eleget. Az arabul tanuló érdekében felsorolja a 128-ik lapon a főbb régi arab anthológiákat. A *Mu'allakát*, *Mujaddaliját*, a *Hamászdakat* és a *Dsamharatu as'ari-l'arab*-ot, pontos bibliografiai jegyzetekkel kísérve, mely a megjelenendő készülõben levõ művekre is tekintettel van. Érdekesen szól az iszlám keletkezéséről és az egymást követõ szektákról. Jól felhasználja az idevágó európai szakirodalmat. Különösen sokat merít *Nöldeke* és *Goldziher* műveiből.

Egyes nevezetesebb arab költőkről egy *Mutanabbi*, *Umár Ibn-ul Fárid*, *Abu Nuvász*ról essay modorban szól, más kevésbbé ismert költői nagyságokat csak röviden jellemez. Nem mellőzi a történelmi, földrajzi és vallástudományi és egyéb szakirodalmat sem. *Nicholson* könyve igazán megbízható, magasabb értelemben vett popularizáló mű, mely minden a keleti dolgok iránt érdeklődőnek bizvást ajánlható.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

Johannis Vahleni Opuscula Academica. Pars prior. Lipsiæ. Teubner 1907. (8-r. XI, 511 l.)

Szép szokás a német egyetemeken, hogy az órarendet latin nyelven is kiadják (*index lectionum*), bevezetésüül a philologiai tanárok seniorának értekezésével. A berlini egyetemen ez a *munus prooemiandi* a philologiai *διδασκαλία* díszes során haladt végig: Böckh—Lachmann—Haupt—Vahlen.

Az 1875. évi nyári félévben jutott először e tisztség az akkor negyvenöt éves Vahlen feladatául. Az azóta letelt, több mint három évtizednyi idő procemiumait gyűjtötte most össze az agg tudós. Az első kötet az 1875—1891-ig terjedő időt öleli fel.

Régen érzett hiányt pótol e gyűjtemény. Számtalanszor lelkünkre kötötték tanáraink a berlini egyetemen, hogy a Vahlen-féle procemiumokat behatóan tanulmányozzuk, de bizony teljes számban csak egy-két helyen lehetett őket megkapni. Most szép, kellemesen kezelhető könyvben olvashatjuk őket.

«Summum esse in philologia non divinare, sed intelligere» (254. l. = ind. lect. hib. 1884/5. p. 3.): ezt jeligéül tűzhette volna a szerző munkája elé, mely ritka kivétellel (pl. 181. l. = ind. lect. hib. 1882/3: Luciani de cynicis iudicium) a szövegkritika köréből veszi tárgyát. Túlnyomó részben ugyanis egyes kétségbevont olvasások megmagyarázását s ennek alapján megvédelmezését tűzte feladatául, könnyed megvetéssel tekintve azokat, «qui ut labanti quam putabant orationi subvenirent varia temptarunt luxuriantes... in divinando» (83. l. = ind. lect. æst. 1879. p. 8.). Az által, hogy egyes sokat bolygatott helyek valódi értelmét megállapítja s a divinatorikus kritika elé «noli me tangere»-t kiált, tárgytalanná teszi a Bentley óta oly sokszor felhangzó «melyiket szeressem, melyiket válaszsam»-féle ingadozást a *codicum fides* és a *ratio* közt. Vahlen egyiket sem bántja a kettő közül. Ha Bacon a philológiát a konzerválás tudományának vélte, Vahlen ezt a felfogást a legnemesebb értelemben váltja valóra.

Általános módszertani fejtegetést ugyan nem igen találunk a könyvben — a *πραξις* csak ritkán ér rá a *θεωρία*-ra — de az olvasónak nem szabad elzárkóznia az elől, hogy a munkát a philologiai kritika uralkodó módszertanának nézőpontjából tekintse. S így tekintve e gyűjteményt, Vahlen e konzerváló kritikai irányában felismerjük az utolsó évtizedek ama szövegkritikai tantételének lecsapódását, hogy antik szövegeink hagyományozása aránylag igen jó. Persze ez nem annyit jelent, hogy szövegjavításokra nincs szükség. Vahlen maga nagy hévvel védelmezi a jó, az igazi emendatiókat — ő maga is nem egyfel ajándékozta meg a görög és a latin szövegeket egyaránt — s rámutat

arra az ellenmondásra, hogy a kritikusok, bár «sæpe multa, quæ nos sincera esse iudicamus, coniecturis vexare non desinunt, ut iam pæne exhaustam esse copiam ingenii credas», mégis «si quid, quod raro accidit, emendatione certa recuperatum est, id uno ore repudiant et contemnunt» (201. l. = ind. lect. æst. 1883. p. 6.).

De Vahlen procœmiumainak nemcsak az az eredménye, hogy Sophokles, Platon, Theokritos vagy Ennius, Catullus, Tacitus egyes helyeit kiragadta azok kezéből, kik mindenáron «emendálni» akartak. A legtöbb helyet t. i. tényleg megvédte az ő erélyes tiltakozása; másokra nézve az egyéni vélekedés latitude-jeit sohasem lehet majd megszűkíteni; ismét mások olyanok, melyeket illetőleg a procœmiumok megjelenése óta magának a szerzőnek is aggályai támadtak.

A legnagyobb hasznát az hozza, a mivel Vahlen az egyes kétértelműségeket — mert meg nem értett — helyeket megvédelmezi. Mind-egyik érv t. i. egy-egy új, addig nem ismert, vagy kellő világításba nem helyezett stilistikai, mondattani sajátosság, nyelvhasználat, különösen a szintaktikai szabad szerkezetek felismerésében kiváló. A szabadon szerkesztett pleonastikus participiumokat (82. l. = ind. lect. æst. 1879. p. 7.), az egész mondatra mutató, önállóan szerkesztett participiumokat (107. l. = ind. lect. æst. 1880. p. 7.), a szerkezetre való befolyás nélkül közbeszúrt mondatokat (113. l. = ind. lect. æst. 1880. p. 12.) stb., stb. Vahlen tárgyalta először, hogy ezek alapján érthetővé tegyen egyes helyeket. Nemcsak az emlékezőtehetség magas fokát csodáljuk, mikor szabályai levezetésére a példákat összegyűjti — hiszen itt rendszeres jegyzetek segítenek a legtöbbet — hanem bámuljuk a jegyzeteket is vezérlő associációs folyamat fegyelmezettségét, mely egységbe tudja vonni pl. a latin irodalom egymástól legtávolabb eső helyeiről azokat a sorokat, melyekben két betű téves helycseréje mutatkozik a hagyományban (141. l. = ind. lect. æst. 1881. p. 4.).

A példákban, valamint a felismert nyelvsajátságok formulázásában gyakran általánosabb, magasabb szempontot várnánk; olyat, hol az egyes irodalmi körökből már kibontakoznak az antik irodalom *szellemének* körvonalai, hol az egyes nyelvsajátságok belétorkolnak az egész nyelvrendszer hatalmas árába: de szerzőnket csak a kritikai tanuláság vonzza s nem hagyja el az ennek irányában vezető utat — «angustum illum nostrum multisque contemptum grammaticæ artis tramitem», mint a hogy a 77. lapon (= ind. lect. æst. 1879. p. 3.) s másutt is szerényen mondja. Az ösvény, melyen a munka írója olvasóit vezet, tényleg keskeny s nem sértjük az örökifjú szerzőnek járó kegyeletet, ha kimondjuk, hogy a XX. század philológiáját tágasabb utak, nyíltabb pályák vonzzák. De bárhogy változzanak ideáljaink,

bármit hozzanak magunkkal az idők nagy átalakulásai, a korszellem rohanó fürgetege, melyeknek a philologia sem állhat ellent, ha nem akar eltiportatni: hálásan kell meghajtanunk zászlónkat a mester előtt, ki régi, dicső multú, tiszteletreméltó eszményeknek ékesszavú örököse s kinek munkáiból, míg *lesz* philologia, mindig tanulni fognak.

(Budapest.)

KALLÓS EDE.

Hugo P. Thieme: Guide bibliographique de la littérature française de 1800 à 1906. Paris, H. Welter, 1907, 8-r. XXII, 511 l. Ára 25 Fr.

Valamely tudományos kérdés tárgyalásánál és sikeres megoldásánál elsőrangú fontosságú a kérdés előző irodalmának, bibliográfiájának tüzetes ismerete. E nélkül könnyen megesik, hogy a szerző újszerű eredmények gyanánt olyasmit tesz közzé, a mi már ismeretes, vagy olyan ismeretek nélkül fog a kérdés tárgyalásához, melyek felhasználásával egészen más következtetésekre jutott volna. Épen ezért örömmel kell üdvözlönnünk minden olyan segédeszközt, mely az ily irányú kutatásokat egy-egy tudományszak bibliográfiájának egybeállításával tetemesen megkönnyíti. Ily segédeszközt nyert a mult század francia irodalmának kutatója Hugo P. *Thiemenek*, a michigani egyetem magántanárának könyvészeti kalauzában, mely 833 XIX—XX. századi íróról tájékoztat. Szép szám, bár korántsem teljes. A nevsort Thieme olykép állapította meg, hogy összeírva az előtte egy vagy más szempontból figyelemreméltó neveket, a jegyzéket hozzászólás végett több kiváló irodalomtörténésznek és szépírónak megküldötte, a kik azután nem egy névvel kiegészítették a lajstromot.

Az írók betűrendben következnek, s mindegyik név mellé ki van téve születésük s esetleg halálozásuk helye és éve. A reájuk vonatkozó bibliografiai adatok három szakaszba vannak csoportosítva. Az első szakasz az illető író könyveiben megjelent munkáit sorolja fel időrendben; a második *références* czímen a reájuk vonatkozó irodalom könyveiben megjelent részét, míg a harmadik rész *periodiques* felírással a folyóiratokban róluk megjelent cikkek jegyzékét tartalmazza. A köteteknél az ár csak az esetben van kitéve, ha az a 3.50 frankot meghaladja. Az egyes könyvészeti adatok mellől, sajnos, teljesen hiányzanak a felvilágosító vagy kritikai jegyzetek. Szerzőnk szerint e hiányt némileg pótolják a cikkek megjelenési idejére s terjedelmére vonatkozó adatok, melyek az egyes dolgozatok jelentőségére is világot vetnek.

Thieme könyvében, saját bevallása szerint, az egyes szerzők saját munkáiról szóló részben 23,840 kötetet sorol fel; a reájuk vonatkozó önálló kötetek száma 10,765 kötetre rug, míg a folyóiratokból felvett cikkek száma 10,275-öt tesz ki. Ez utóbbiakat 170 folyóirat teljes és 102 folyóirat részleges évfolyamsorozatából vette. Az átnézett folyóiratkötetek száma 8500 kötetre tehető. A 272 folyóiratból 122 francia, 41 angol, 33 amerikai, 58 német, 9 olasz, 2 spanyol, 4 norvég, és 2 németalföldi; a magyar folyóiratok természetesen teljesen hiányoznak. De e nagy anyag ellenére is számos hiányt találunk a dolgozat-

ban. Bizonyítékul legyen elegendő egyetlen, rendkívül gazdag irodalommal bíró költőre, Leconte de Lisle-re utalnunk. Saját könyvészeti anyagkészletünk tanúsága szerint a következők hiányzanak Thieme jegyzékéből: 1. Arullani Vit. Amad.: *Pei regni dell' arte e della critica*; Nuovi saggi. Roma. 1903. [8. L. de L. e la sua teoria dell' arte]; 2. Ary-Leblond: *L. de L. et son pays. Humanité nouvelle*. 1903. szept.; 3. Cesareo: *Poeti d' Oltr' Alpe*. L. de L. Nuova Antologia 1886. Nov. 15.; 4. Gross F.: *L. de L. Westermanns Monatshefte*. 1886. szept.; 5. Sayous: *Le christianisme du moyen-âge et la poésie de L. de L.* Revue chrétienne. 1888. márcz.; 6. Symons A.: *Studies in two Literatures*, London 1897.; 7. W. v. Wurzbach: *Zwei franz. Lyriker. Beilage der Münchener Allg. Ztg.* 1902. 203. sz. De nemcsak az ilyen gazdag irodalommal bíró költőkről, hanem a kritikát kevesebbet foglalkoztató szerzőkről adott összeállításoknál is akadnak hiányok. Így pl. Juste Olivier-ről Thieme csupán három könyvalakban is megjelent tanulmányt említ s kihagyja a következőt: Charles Secrétan: *Essais de philosophie et de littérature* Paris, 1896. (Alcan), melynek 357. s köv. lapjain külön tanulmányt olvashatunk Olivierről.

Ezen elkerülhetetlen hiányokon kívül Thieme munkájának még egy fogyatkozása van. Ismeretes dolog, hogy a könyvalakban megjelent tanulmányok először valamely folyóiratban látnak napvilágot. Thieme ezek feldolgozásánál éppen nem következetes: hol a folyóiratot idézi, hol a külön kötetet, hol meg mind a kettőt, de egymásra utalás nélkül. Így pl. az Edmond Biré címűszo alatt Brunetièrenek a *V. Hugo après 1830* cz. munkáról írt ismertetése csupán a *Revue des Deux-Mondes*-ből van idézve, holott ez a tanulmány a *Nouveaux essais sur la littérature contemporaine* cz. kötetben is megjelent. Viszont pl. Maxime Gauher-nek *Causeries littéraires* czímen kötetbe gyűjtött tanulmányai, csakis az önálló kötetek sorában szerepeltek, noha a dolgozatok mind a *Revue politique et parlementaire*-ben jelentek meg eredetileg s a legtöbb közkönyvtárban ez alakban található fel. Éppen a könnyebb feltalálás érdekében jó lett volna, ha szerző az ilyen kettős alakban megjelenő tanulmányokat következetesen mindkét helyen fölemlíti. — Egy másik fogyatkozása Thieme dolgozatának, hogy ez a szerzők munkásságának kronológiájáról csak részben nyújt képet. A novellás köteteknél ugyanis, sehol sincs feltüntetve az egyes elbeszélések első megjelenésének ideje, holott ezek pontos ismerete az illető író fejlődésének helyes megértésére elkerülhetetlen.

Végül elég gyakoriak a szerzők nevében előforduló sajtóhibák is, a mi az adatok használhatóságának árt. Így pl. Cogordan Joseph de Maistre-ről írt életrajza Thieme nyomán *Cogardan* alatt s Lumbroso Souvenirs sur Maupassant című vaskos kötete *Lombroso* alatt keresve egyetlen közkönyvtár cédula-katalógusában sem lesz föllelhető.

A szerzők szerint csoportosított monografikus adatokat kiegészíti az egyes általános kérdésekkel, műfajokkal, iskolákkal stb. foglalkozó összefoglaló művek könyvészete, mely 28 osztályra szakad s az egyes címeket ugyancsak megjelenésük időrendjében közli.

A kötethez készült névmutató csakis a könyvészetileg feldolgozott írókra vonatkozik, az egyes bibliografiai utalásokra azonban nem terjed ki.

(Budapest.)

GULYÁS PÁL.

Michel Bréal: Pour mieux connaître Homère. Paris. Hachette et Cie. 1906. VII+309 l. 3.50 Fr.

Javarészből a német homerosi irodalom elleni hadüzenet ez a könyv. Bátran szól, s nem a régi hangon. Hangjának kedves őszintesége, felfogásának többnyire merőben új és megszívlelni való jellege, jóleső érzéssel tölthetik el a homerosi irodalom úttalan rengetegében megfáradt vándort.

Maga a szerző személyisége bizonyos sajátos érdekességet ad e könyvnek. Bréal az összehasonlító görög-latin nyelvtudomány professzora Homerosról ír egy fél könyvet. Mint maga mondja, az éveken át táplált kétségek csalták ki belőle e hangokat, hogy a *Homeros korát és költészetét* illető kérdésekről való gondolatait világgá bocsássa.

Fél könyvet említék, mert nagyobbik (133—309. l.) része a «toute philologique» *Lexilogus*. Többnyire azokból a szavakból, melyek az első részben nyilatkozó gondolatokban valamelyes bizonyító erővel esnek a latba. Buttman Fülöp régi Lexilogusát szerzi meg vele.¹⁾

Az első rész I—VII. fejezete tárgyalja az említett gondolatokat: I. Un problème de l'histoire littéraire. II. Qu'est ce que l'Iliade. III. IV. Le temps et le lieu. V. La langue d'Homère. VI. La composition. VII. Les poèmes homériques et la critique moderne. Velejük az I. fejezet, mely mintegy összegezett előrebocsátása az utána következő fejezetekben egyenként bonczolt kérdéseknek. Közös céljuk megállapítani azt a helyet, melyre Homeroszt a görög költés fejlődésében helyezhetjük, s a kornak kultúráját, mely Homeros költeményeiben tükröződik. S itt új utakon jár Bréal. Szíves örömmel követjük, mert sosem lesz fárasztó, semmiképen sem lesz eredménytelen utunk. Bréal felfogása abból indul, hogy Homeros költeményeiben külön kell választanunk a tündérvilágot s keresnünk az igazi Homeroszt. Mert tündérvilága nem a korabeli nép hitét tükrözi, s nem a költő hitét, a mint Orlando kalandjaiból sem ítélni lehet meg a XVI. sz.-beli olasz világ felfogását. Homeros öntudatos művészettel festi a tündérvilágot; e mellett komoly hang, nagy elme és nem csak játszi képzelet — ez az igazi Homeros, a maga korának gyermeke. Nem olyan már az ő kora, a milyenbe hőseit állítja. Tudatosan rajzolja a kezdő kultúra állapotát, holott ő fejlett kultúra korában él már. Kerülve kerülve mindazt, a mi hősei régi világát eredeti színeiből kivetkőztetné, szóval kerülve a korabeli kultúra ösmereteit a mythos körébe olvasztani. Egy műveltebb korban szerkeszti az őskorban játszó, anachronismusoktól ment költeményeit. E felfogás bizonyítása a költemények kultúrvilágának bonczolása: írás, festmény, szobor, pénz — mind említetlen, pedig mind ösmeretes már a költő korában. A mű szerkezete, egész jellege, minden sajátosága nagy műveltségű kort mutat. Tehát szándékos anachronismus-kerülésből ad pl. *χράσσω* szónak is más

¹⁾ Ph. Buttman: Lexilogus. 2 köt. Először 1818; 4-szer 1860. E németnek ösmert elődjéről különben a patriota öröm kedves naivitásával állapítja meg, hogy nem is német volt, hanem Boudemont nevű XVII. sz.-ban kiszakadt francia család sarja: «avaient failli emporter de France le bon esprit critique».

jelentést,¹⁾ hogy az *írást* ne említse a hősök korában. E pontok tárgyalásában a legmeggyőzőbb érvekkel dolgozik Bréal. Nagyrészt ösmeretes gondolatok, de új a következtetés, a mely arra vezeti, hogy a *költő a régiség látszatát akarja adni művének*. Bréal ilyenformán érvel pl. a pénz ösmeretéről: ösmeretesnek kellett lennie Homeros korában, hisz Hammurabi codexe *korábban* említi már, s Lydia szomszédságában ne jutott volna el a görögök közé? Egyes fogalmak rendszeres elhallgatásával állunk itt szemben Homerosnál.

Nemcsak az anyagi világban látni a törekvést, hogy a költő a régiséget énekelvén, megfelelő köntöst keres a dálnak. A szokásos erkölcsök rajzában is így jár el. S a hol kizökken ebből az archaistikus környezetből, menten kész Bréal argumentuma a költemények korára. Az ellentétek (Odysseus maga ácsolja ágyát, s arany, ezüst, bíbor ékesíti. Nausikaa ruhamosni jár udvarhölgyeivel, s apja udvarában fényes tornajátékok esnek) szemet szúrnak neki, s szövök-fonják a szálát, mely Homeros korához vezet. Az ő hősei már nemcsak harczosok, hanem ékesszólók is. Már kifejlett az agora czeremoniája, a népgyűlés formalitásai. A költő már jellemzi a szónoki művészetet is: Menelaos, Odysseus eltérő beszédmódját. A nyilvános beszélés gyakori divata szűli, hogy *ἀγορεύω* már akár a négy szemközti való szót is jelenti. Sőt — a gnomikus költés magvait is meglegli Bréal. Pl. Agamemnon, katonáit biztató, féddő, szavaiban. S ott van a régies harczmód, a harci szekerek! Ilyeneket Egyiptom, Asszíria kövei mutatnak: H. is onnét ösmerheti, vagy a velük határos görög földről. Azt *híte*: ilyenekben harczoltak hősei a régi Trója alatt. A mythologiai regék amúgy is keveredtek régóta. Az ilyen domborúképes kövek hát a költő elől Achilles, Glaukos megjelenítői lettek. Könnyen megeshetett az összeolvasztás: gyakran kerültek elébe ilyen képes ábrázolások. S ilyenek ülté meg az emberek képzeletét a trójai harcz.

Psychologiai érv is táruul a nagy szeretetben, a melylyel hősei korát festi a költő: «l'idée de noter les choses du jour est une idée qui vient tard en littérature».

S aztán a stílus: nemcsak nagy költőt, nagy traditiót is követel. A tökéletessé kimívelt metrum, a pompás szókészlet, a grammatikai formák meglepő gazdagsága. az állandó epithetonok! — mily gazdag traditio kell mindehhez! Honnét a kevert dialektus? Mint a troubadourok nyelve keverék a katalán, provencei, itáliai alakokból, így gondolja Bréal a homerosi eposzok nyelvét. Annyi ember száján fordultak meg, hogy keveredniök kellett az alakoknak. A hány helyen szavalták, annyi tájnyelv hagyta rajtuk a nyomát. Az egyik dialektusból a másikba való átírás theoriája Bréal szerint is — agyrém. Ezenkívül az írás is sok tökéletlenséggel adhatta vissza az élő szó hangzását. A régi sacralis szövegek pedig megőrizték a régies szóalakokat; onnét vehette őket a költő. S népköltési jellegű-e ez a nyelv? *Merőben ellenkezője annak, a mi a népköltést jellemzi*. A nép egy-egy szóval hasonlít, Homeros hosszasan elidőz kedves hasonlatainál. Való-

¹⁾ A sokszor bolygatott helyen Z. 168. Bréal nem idézi az adatokat, csak említi a dolgokat a hely megnevezése nélkül. Ez a még ma is elég gyakori francia szokás ugyancsak megkeseríti az adatokat ellenőrizni akaró philologust.

sággal Theophrastos-féle jellemrajzokat fest a gyáváról, az árváról stb. «Morceaux evidemment déplacés, qui ont l'air d'être des emprunts à un autre genre littéraire.» Sőt a humor derengése is megérzik már. S a mi fő: a népköltés nem ösmeri a pártatlanságot. Bréal a szerb hősdalokra gondol, a törökgyűlölő, gyalázó jelzőkre. Én a mi szépséges kurucz dalainkat idézem, a «bűdös, lompos németet». Bizony nem az a hang ez, a hogy az Ilias festi a trójait. Ott semmi nemzeti ellentét, a legteljesebb pártatlanság. Milyennek rajzolja a költő Hektort, Andromachét! Nem túloz Bréal: «attire à lui les sympathies».

Nem népköltés ez, s nem az ébredő, hanem a delelő kultúra kora! Homeros hősei művelt, finom viselkedésűek, társadalmi illendőség szerint beszélnek, s udvariasak egymás iránt még az ellenfelek is. Még nem nevezik nevén a becsület vágvát, de érzik már. Ez sarkalja őket. Túláradó hangon kiált fel Bréal: Tasso hősei lehetnének, csak a szerelem érzése hiányzik belőlük.

Ha ily fejlett kultúra a költő kora, nem sokkal Thales előtt költethetett. Máskülömben a nagy fejlődésig, Mimnermoséig nem értenők a «nagy újart».

Az Ilias fennmaradását nem tartja szerzőnk sem szájhagyomány által elgondolhatónak. Ily kolosszust élőszóval hagyományozni! A szájhagyomány nem is őriz meg, hanem elront. Bizonyára volt hát írott példánya.¹⁾ S mi szülte a költeményeket? Az agonok, mondjuk Lydia versenyjátékainak, programja. Az egyöntetű nyelv és egységes szellem kizárja a Lachmann-féle theoriát, viszont az ellentétek meg a sok, mindenféle természetű nehézségek az egyetlen költő változatlanul hagyományozott, véglegesen megszerkesztett művét. Mindkettőt értetővé teszi azonban Bréal szerint «un groupe organisé, un confrérie ayant à sa règle, ses traditions». Homeros tovább folytatja előzői művészetét. Lehetett előtte egy régebbi cyklus: az első trójai háború hőseiről. Ehhez csatlakozik az új cyklus. Homeros ösmeri előzőit, s azoknak művét ösmeri közönsége is: az agonok népe. Ezért nem mutatja be azon hőseit, a kiket amonnét ösmer hallgatósága. Hogy pedig egy költő nem fejezhette be olyannak e költeményeket, a hogy bírjuk: elárulja a kettős réteg a nyelvben, s a *dualitás* a szellemben. Az istenek komoly tisztelete mellett, a legközönségesebb profán kalandok. Embernek is hitvány — istenek. Ez nem religio már. A vallás költészetté lesz e második rétegben. Kétféle Zeus! Az egyik az indo-európai népek nagy tisztességű istene, a másik, a melyik ott született Kis-Azsia földjén, a hol először hódított a szabad gondolat. Ott lesz a vallás is poezis és csakis *poezis*. A költemények végleges kialakulása tehát a VI. sz. kezdete. 150 év megmagyarázza az ellentéteket is.

S mert Homeros Zeuse ázsiai szuverén módjára cselekszik és beszél, nyilván ott vette modelljét is a költő. Lydiában. Az epikus költés elapadása is a későbbi politikai válsággal függ össze Kis-Azsiában. S «megszakadt traditio meg nem újul». Közben a görög teremő szellem a kontinensre költözött.

¹⁾ E felfogásban nem jár töretlen úton a szerző. Az írott példány theoriáját említi a mi Ókori Lexikonunk is s. v. Homerus.

Bréal gondolatai korántsem felelnek mindazon kérdésre, melyek az eposzokhoz fűződnek, de mindenesetre olyan ösvényt mutatnak, a melyen érdemes elindulni. Bréal maga könnyen megvágja útját; gondolkodás nélkül tűzreveti a gallyat, a melyik ösvényét elzárja, s bár lépten-nyomon korholja — némi, kedves és nem kárhoztatható sovizmussal — a német «hyperkritikát», voltaképp maga is többszörte kapaszkodik az interpolatióul bélyegzés kényelmes köpönyegébe. De termékenyítő maga a gondolat, mely a homerosi kort magasabb kultúra világába utalja, mint a milyenbe hőseit állítja a költő. E szerint a mykenei antiquitások Homerosnak is csak — régiségek, mint jómagunknak. Csak éppen többet ösmerhetett közülök, s nem oly pottagnak, mint mi látjuk.

Lexilogusáról is emlékezem röviden. Nem teljes szógyűjteményt ad Bréal, csak ama szavakat, a melyekről «valami hasznos mondani-valója van». S csodálatos! A nyelvész nyelvészeti munkája sokkal kevesebb hasznót hajt nekünk, mint azok a szép és okos gondolatok, melyeket a «dilettáns»-tól kaptunk. Sajátságos alkotás ez a Lexilogus! Tagadhatatlanul sok benne a becses anyag, de tengernyi a fölösleges szószaporítás is. Meglepő, hogy a legáltalánosabban ösmert dolgokat apróra megmagyarázza ez a «toute philologique» rész. Olyan magyarázatok, melyek Papenél is, máshol is régóta olvashatók (pl. *Ξ 78. ἀβρότη ἀπ. λερ.*), sorra feltálatódnak. Tanulságosak azonban az olyan összevetések, a hol a szó lelkébe analogonokkal világít bele, pl. *ἀγορεύω* fogalomtágulását párhuzamba állítja a mai görög *δουλέω* s a francia *parler* igéknél észlelhető hasonló jelenséggel. Az effajta czikkek egyszerűsége az eposzok kultúrvilágára is argumentumul szolgál Bréalnak. Ám ha *ἀγορά*-nak az *ἀγείρω*-val való összevetése is eszébe ötlött volna, a szó általánosítása nem beszél neki oly sokat az *agora* életéről. Mert akkor nem keresi abban a nyilvános élet későbbi forumát, hanem csak a *tömegre* gondol, s bizvást mellőzi vala a fogalomhoz kötött politikai él hangoztatását.

Ismétlem: sok, sok fölösleges szó esik a Lexilogusban. Sokszor a legösmertebb dolgokkal hozakodik elő (pl. a *γ ∞ j* megfelelést két lapon át tárgyalja) a nélkül, hogy legcsekélyebb hasznát látnók. Szinte komikus dolog e «toute philologique» részben azt magyarázni, hogyan substantivizálódik olyik adjectivum. Elemi ösmeretek ilyen nem iskolai czélú, sőt ugyancsak más érdeklődésre számító könyvben! Mire való a sok ösmert dolog közlése, a mit különböző könyvekben, glossariumokban s összehasonlító nyelvtanokban mind meglelhetünk. Brugmannéktól is többet tanulhatunk sok czikkénél. A mi újat mond, az sem mindig süil el. Lássunk egy-két példát, mily önkényesen, szinte szeszélyesen alkotja meg a maga véleményét. Nincs megelégedve pl. az *αἰσυνήτης*-nek *αἶσα*-ból való rendes magyarázása módjával. Pedig ugyan egyszerű: *ὁς αἶσαν ὑμνεῖ* = iudex. Persze *ὑμνεῖ* nemcsak: *chanter*. De mert Bréal így értené, ezt ajánlja helyébe: *ὁφαίνω* + *ἀεί*: «celui qui distribue (ou qui trame) equitablement les partes». Bizony nem adom érte a régít, mely kitűnően megfelel a bírói igazságosztó államfő nevének (: *Ἦ 258 a 9 phaeak αἰσυνήται χριτοὶ*-ra). Vagy *ἀνδράποδον*-ra is mennyivel plausibilisebb a régi szófejtés, mely a hadi fogoly megalázását látja benne plasztikusan jelölve, mint Bréalé. Ő u. is így okoskodik: ingó és ingatlan

vagyon, *δύπεδον, οικόπεδον, ἀνδράποδον* — az antik vagyion hármias formája. S *ποδον* suffixumot említ! («a. m. a német -tum, -schaft»). Pedig, ugyanonnét indulva, hogy a rabszolga is csak vagyion, meynyivel jobb útra térünk a *τετράποδον* analogonjára gondolva. V. ö. a mi *inas* szavunkkal.

Csak a szempontokat akartam e résznél érinteni. Végzem is, s újra hirdetem, hogy egészében véve nem volt fölösleges e könyv megjelenése. Az őszinte hang, a világos előadásmód, s a minden elfogultságtól ment tiszta látás, az önálló nézőpont föltétlenül *érdekes*, s megpendített gondolataival termékenyítő olvasmányyná teszik a *ἡδυεπής* francia könyvét.

(Budapest.)

VÉRTESY DEZSŐ.

Dr. Ida Axelrod: Hermann Sudermann. Eine Studie. Stuttgart und Berlin. Cotta 1907, 8-r. 91 l. Ára: 1.50 M.

A bevezetés első soraiban A. kijelenti, hogy könyvének czélja Sudermann munkáinak főbb eszméit, problémáit ismertetni. A czél helyes, hanem azt tartjuk, hogy nem érte el oly mértékben, a mint azt a munka zárószavaiban nem kis önérzettel kijelenti. A kép, melyet Sudermann eszméiről és alakjairól ad, elég világos; módszere jó, nem ad száraz esztétikai szörszálhasogatásokat; elismerést érdemel a munka gondos stílusa is; az állítások javarészt szintén elfogadhatók, de fejtegetései helyenkint épenséggel nem mélyrehatók.

A bevezetésben néhány lapon a modern naturalizmusról szól. A mit róla mond, nagyjában elfogadható, csak azon ütközünk meg, hogy a német irodalomban a naturalizmust tisztán nemzeti mozgalomnak tartja és nem akar tudni sem Zolának, sem Ibsennek ilyen irányú befolyásáról. A könyv első felében Sudermann regényeiről és elbeszéléseiről szól. A *Frau Sorge*-nak, melyet alaptalanul elnyújtott és helyenkint fárasztó olvasmányoknak tart, helyesen fejt ki alapeszméjét, hanem épen Sudermann e munkájánál nagyon tanulságos lett volna, ha a regény hősenek a lelki életét is egy kissé jobban bonczolta volna. Sikerültebb a *Katzensteg*-ről szóló fejezete, különösen Regina jellemének a kifejtése, míg az *Es war* cz. regényről szóló fejtegetéseiben szerzőnk óvatosan kerüli a gyengeségek fölemlítését. A regény hőse, Leo, szerinte *Kraftnatur*. De Leónak annyi erkölcsi bátorsága sincs, hogy testi-lelki barátjának az igazat megvallja; annyi akaratereje sincs, hogy egy olyan nő ígézetétől megszabaduljon, a ki minden férfival kaczerkodik, a kinek hiuságáról és ürességéről számtalanszor meggyőződött! Elég bőven foglalkozik szerzőnk *Der Wunsch* cz. elbeszéléssel. Maga is érzi, hogy ennek az elbeszélésnek a befejezése nem valószínű, mégis mindent elkövet, hogy az ellenkezőjét bebizonyítsa. Fejtegetései itt azonban nem meggyőzőek.

Munkája második felében A. Sudermann drámaival foglalkozik. Kihámozza és megvilágítja az *Ehre*-ben foglalt társadalmi problémát. Helyesen jegyzi meg, hogy e darab egyik gyengéje Trast gróf szereplése; néhány sorban meg is okolja állítását. Felfogásunk szerint Trast nemcsak szerepénél fogva gyengéje a drámának, hanem azért is, mert szavai ellentétben vannak tetteivel. Kár, hogy nem fejt ki azt a jelentékeny különbséget, a mely erkölcsi felfogás dolgában az *Ehre*

és *Sodoms Ende* között van. Ez utóbbi darabban a költő erkölcsi felfogása szigorúbb; egy Trastnak a közönyössége vagy veszedelmes elve, hogy t. i. a szegény ember becsülete pénzen megvehető, itt már nem érvényesül. A *Johannes* cz. drámáról szóló kissé terjedelmesebb részben a darab hőségének elég sikerült lélektani rajzát adja, de nem fejti ki, hogy az a jelentékeny változás, a mi a darab végén Szt. János lelkében végbemegy, megokolt-e, vagy nem.

A munka vége felé a szerző buzgalma hanyatlani látszik, fejtegetései itt rövidebbek és nem oly tartalmasak, mint a könyv elején. Helyenkint ugyan összehasonlítja Sudermann szóban forgó munkáját más író munkáival, de kevés sikerrel, mikor pl. a *Heimat* című darabot Beaumarchais: *Figaro házasságá*-val hasonlítja össze. Általában a szerzőnek Sudermannról mondott ítéletei a kelleténél kedvezőbbben ütnek ki.

(Budapest.)

GEDEON ALAJOS.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1906/1907.

14. Kemény Gábor: A végzet és szabad akarat viszonya Sophokles drámáiban. (Soproni Læhne-féle nyilvános főgimn. ért. 3—50. l.) — Figyelemreméltó dolgozat, bár nem minden állítása fogadható el. Célja, mint szerző előszavában maga mondja, «a tudományos világban megrögzött balvéleményt megdönteni, t. i. hogy S. darabjai sorstragédiák.» Bevezetésében meglehetősen röviden siklik át a végzet és szabadakarat kérdésén. Szerintem itt meg kellett volna állapodnia, mert ezeknek az alapvető fogalmaknak világos kifejtése sokkal szükségesebb, mint a darabok tartalmának részletes taglalása. Ezután végig menve S. darabjain, tartalmuk és jellemeik fejtegetése alapján azt «őhajtja bebizonyítani S. összes darabjaira nézve, hogy azok jellemtragédiák.» Ebből is látható, hogy szerző tulajdonképpen «nyitott kaput dönget», mert ma már alig akad számbavehető philologus, a ki S. darabjaiban csupa sorstragédiákat látna. Viszont az ellenkező véget, hogy t. i. S. minden darabja tiszta jellemtragédia, sem fogadható el, mert maguk a darabok czáfolnak ránk, a melyekben lépten-nyomon ott találjuk a végzet befolyását, kegyetlen működését. Olyan irányzatos alapgondolathból indulva ki, a mint azt szerző teszi, sohasem lehet abszolút értékű igazságokat megállapítani. Ez a tendenciája több tévedésbe és helytelen, bár céljának megfelelő következtetésbe sodorja bele. Mert az ilyen kiindulópontul felvett alapelvek olyan, mint a színes szemüveg, olyanoknak látjuk rajta a világot és annak jelenségeit, a milyeneknek a szemüveg mutatja, nem pedig a milyenek a valóságban. Ezért találunk nála is itt-ott ellenmondásokat és erőltetett következtetéseket. Pl. a 22. lapon ezt mondja: «*Antigonen is*, ki az istenek meg nem írt örök törvényeit hirdette, *betelt a végzet.*» Lejjebb pedig ugyanezen a lapon ezt a kissé erőltetett magyarázatot fűzi hozzá: «Ezzel befejeződik a Labdakidák átokverte háza végső sarjadékának szomorú tragédiája. Ebben a drámában a

végzetnek vajmi csekély szerep jut a cselekvény bonyolításában. Csak mint külső színezet (!), csak mint Antigonének, a darab főhősének a jellemében föl-fölcsillanó járulékok (!) szerepel a fatum.» A 26. lapon olvassuk: «Már eleve jelezhetjük, hogy *Orestes a végzetnek minden egyéni vonások nélkül szűkölködő vak eszköze.*»

Íme tehát szerző is kénytelen beismeri, hogy S. darabjaiban sokszor igenis nagy szerepe van a fatumnak. A minthogy a görög világban tényleg «a fatum béklyója époly nagy, sőt nagyobb erővel nehezedik az ókori ember gyermeteg lelkére, mint a mi felvilágosítottabb drámai hőseinkre az előítéletek összessége». Mert «a fatumban való hit benső jellemvonásuk volt». (50. l.)

Íme hova tért el előszavában megjelölt céljától és kiindulópontjától! És így igaz, ez a helyes! Mert a görög világ erkölcsi érzületére, gondolkodására hasztalan iparkodunk ráerőszakolni a mi magunk modern világnézetét, a mi felfogásunkat. Nem a görög világ szellemét visszatükröztető irodalmi terméket kell a mi viszonyainkba belehelyezni, hanem ellenkezőleg, nekünk kell annak a kornak szellemi életébe visszaszállani s belemélyedni, a melyben a mű született. Az ilyen sorok pl. «A költő szeme előtt, mint főcél lebegett az, hogy Antigone sorsában az istenek nem írt örök törvényeit diadalra juttassa. Ez a főcél annyira lebilincseli gondját, hogy *eszébe sem jut a mesét szerelmi jelenetekkel tarkítani*, ámde az a *néma szerelmi epizód* mely szinte észrevétlenül folyik le előttünk, némaságában is épen oly erővel hat szívünkre, mint pl. Romeo és Julia szerelmi tragédiája» (24. l.) azt mutatják, hogy szerző még nem tud eléggé belehelyezkedni a görög viszonyokba.

Külömben fejtegetései világos főre vallanak s túlzásait nem számítva, elég érdekesek. Hibája, hogy szereti a nagy és hatásra számító mondásokat, ítéletei néhol elhamarkodottak s külömben vonzó, szinte érdekfeszítő előadásában olykor a modern viszonyok közé ragadja túlbuzgósága. Dicsérettel kell kiemelnem könnyen folyó stílusát. Egyes helyeken, mint pl. Elektra fejtegetéseiben, megrázó erővel tud festeni s szinte drámai erővel hat reánk élénk, színes előadása.

(Késmárk.)

KARÁTSONY ZSIGMOND.

15. Bíró Sándor: Vallásos gondolatok Arany János költeményei alapján. (A székelyudvarhelyi ev. ref. kollegium értesítője, 44—63. l.) — E tartalmas tanulmány a szerzőnek, a ki intézetében az ev. ref. vallástan előadója, 1906. évi szeptember hó 5-én felolvasott székfoglaló értekezése. Bár első sorban vallásos elmefuttatásnak készült, mindamellett philologiai szempontból is valóban figyelemreméltó. Érdekesen tárgyalja a tudománynak és vallásnak, illetőleg a hitnek, majd azután a vallásnak és a költészetnek egymáshoz való viszonyát. Elmélkedései mindvégig tanulságosak, világosak és vonzóak, bár eléggé mélyen járnak; jó, hogy sohasem csapnak át a száraz dogmatizálás unalmasan sivár mezeire. Arany János költészetéből ügyesen hámozza ki Bíró Sándor az erkölcsi és vallási momentumokat s helyesen mutat rá azon okokra (nevelés, bibliai apa, gyengéd kedélyű s vallásos anya, testi-lelki szenvedések, lelki harcok tüze, keserű csalódások stb.), a melyek Arany lelkét vallássá tették s hitében megedzették. Jól

mondja, hogy Arany vallása igaz vallásosság volt, melynek forrása a biblia, csatornája a szülői szív, tűzpróbája maga az élet volt. S mint-hogy Arany valóban szívét, annak legjobb s legnemesebb érzéseit önté lantja húrjaiba, nagyon természetes, hogy költészete is fennkölt, nemes. Szerzőnk stílusa minden ízében magyaros; sok helyütt ékes és nyoma sincs annak a túlságosan kenetes, hogy ne mondjam, émelgyősen édeskés hangnak, a mely — sajnos — lépten-nyomon megüti fülünket a vallás-erkölcsi tárgyakat fejtegető tanulmányoknál.

(Bécs.)

RÉVAI SÁNDOR.

16. Novák Sándor: A magyar irodalom lélektana. (A sáros-pataki ref. főiskola értesítője, 252—259. l.) — Ezt a tanulmányt a szerző, mint hasonló című munkája első fejezetének bő kivonatát, 1906. évi szeptember hó 10-én tanári székfoglaló értekezés gyanánt olvasta fel. A közölt dolgozat tehát egy nagyobb munkának egyik kiszakított fejezete; még hozzá kivonat is; mindamellett önmagában is eléggé kerek tanulmány az irodalom fogalmáról és köréről. A szerző megfigyelései helyesek, fejtegetései élvezetesekek és világosak, következtetései megfelelő alapokon nyugsznak. Jól mondja, hogy az irodalom lélektana új feladatkitűzést jelent az irodalomtörténet fogalmában. Abban is teljesen igaza van, hogy ez irányban nálunk Beöthy Zsolt (A magyar irodalom kis tükré) és Riedl Frigyes (A magyar irodalom főirányai) munkáit leszámítva, vajmi kevés történt. Ezt a mulasztást akarja a szerző készülő munkájában pótolni. Szerinte az irodalomtörténetírás nem egyéb, mint a nemzeti szellem történetének megírása, s így körébe tartozik minden olyan jelenség, a melyben a nemzeti szellem kifejezést találhat. Érdekes fejtegetései során igazolja, hogy minden irodalom lényeges jegye a «nemzeti» fogalma. Végző következtetésül kimondja, hogy bármely mű, akár költészeti, akár tudományos, ha benne az egyén, vagy a faj subiectivismusa tükröződik vissza, bele kell, hogy tartozzék az irodalom körébe. A közölt fejezet, melynek stílusa még a nehezebb meghatározásoknál is kifogástalanul szabatos, világos és eléggé könnyed, arra a reményre jogosít, hogy a készülő munka esztétikai irodalmunkra nézve nyereség lesz.

(Bécs.)

RÉVAI SÁNDOR.

17. Rózsa Vitál: A görög-római mithológiából és történelemből kölcsönzött szálló-igék. (Esztergomi főgimn. 2—24. l.) — Ezen élvezetes felolvasás keretében adott programmértekezés nem jár töretlen úton. Ki ne ismerné rotterdami Erasmusnak «Adagiorum chilia» folians alakú 1071 lapot számláló vagy az ennek alapján készült lexikális «Adagiorum omnium... aureum flumen» cz. hatalmas gyűjteményét, a melyek az összes ilyenmű vállalkozásoknak kimeríthetetlen forrásai? Tóth Béla (Szájru-l-szájra. Szálló-igék lexikona.) sem végzett nálunk e téren önálló munkát, mert saját vallomása szerint maga is pompás, kész gyűjteményeket talált. Így a német Büchmann-nak már 23 kiadást ért Geflügelte Worte cz., úgyszintén a francia Fournier, az angol King és az olasz Fumagalli nagy gyűjteményes munkáit, a kik közül Büchmann és Fournier mindvégig kel-

lemesen csevegnek, de rendszer nélkül, King ábc rendben, Fumagalli pedig tárgy szerint rendezi a különböző nyelvekből gyűjtött szárnyas mondásokat. Szakasztott így végzi a rendszerezést F. Knie, Geistesblitze. (Paderborn. 1887.) cz. gyűjteménye. R. csak a görög-római életből veszi szálló-igéit, onnan is csak a legtipikusabbakat úgy, a mint a mai élet forgatagában találja találó, többször mosolyfakasztó alkalmazásaikban és csak annyit, a mennyi egy felolvasás idejét kitöltheti. Vétenénk azonban az igazság ellen, ha R. felolvasását egyszerűen csak Tóth Béla vagy mások munkáiból való excerptumnak mondanánk. Mindvégig az ő sajátja a kedves csevegés. Azt azonban szerettük volna, ha Tóth Bélát követi a források pontos megjelölésében, vagy mivel a programmiértekezés sokkal bővebb teret szolgáltat az egyszerű felolvasás kereténél, ha bőségesebben használta volna ki azt a gazdag kincses bányát, a melyet a görög-római műveltség reánk hagyományozott.

(Pannonhalma.)

BÁN JÁNOS.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1908. évi április hó 11-én *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Várdai Bela*: Arany mellőzött esztétikai nézetei.
2. *Vértesy Jenő*: Az Odysseia XX. éneke. (Fordítás.)

-- Zách Klára forrásaihoz. Zlinszky Aladár «Arany Ballada-forrásai» című cikksorozatában (Irod. Közl. X:257) kimutatja, hogy e balladának forrása elsősorban Szalay László «Magyarország története» (1851), továbbá Istvánffy Miklós egy jegyzete volt. Csupán egy mozzanat az, melynek eredete nem egészen világos, ez Kázmér herczeg betegsége:

Beteg vagyok érte,
Szívdobogást érzek:

Ha meghalok, egy virágnak
A halottja lészek!

Ennek említése megvan ugyan Horváth Mihály Magyarország történetének 2. kiadásában (55. l.), de ez nem lehetett Arany forrása, mivel a balladát 1855-ben írta, míg Horváth könyve először 1860—63-ban, másodszor 1871—73-ban jelent meg. Én azt hiszem, a forrást egészen másutt kell keresnünk. Katona Bánk bánjának I. felvonásában (12. jelenet) mondja Gertrudis:

Magam készíték útát,
Mivel beteg testvérem megvidámítása
Volt készletöm.

Tudjuk, hogy Arany már 1836-ban nagyra becsüli Bánk bánt, az ötvenes években a nagykőrösi gimnáziumban előadásokat tart róla, 1858-ban, tehát már akadémiai taggá való megválasztása előtt (1859 máj. 2.) hozzá

is fogott töredékben maradt értekezésének megírásához, melyet minden-
esetre forrástanulmányok előztek meg. Bánk bán forrásai közt van Heltai
Gáspár elbeszélése, mely a drámában az érintett betegséget sokkal nyo-
matékosabban említi: «Vala kedig az Bánk bánnak a felesége éjjel nappal
a királné aszszonnál, ki igen szép szömély vala és igen jámbor; és azért
nyájaskodik vala a királné aszszon igen örömetst velle. Ezt igen kezdé a
királné aszszonnak az öcsese szeretni, annyira, *hogy meghal vala utánna.*»
Én azt hiszem, a helyzet azonossága; Erzsébet: Kázmér és Gertrudis:
Otto, önkéntelenül is rávitte Aranyt e mozzanatot felhasználására s bár
külső bizonyítékom ez idő szerint nincs, a kifejezésnek feltűnő egyezése
alapján az a véleményem, hogy Arany Heltai Gáspárnak idézett helyét is
ismerte.

(Budapest.)

TOLNAI VILMOS.

— Vári Rezső Konstantinos Porphyrogennetos történeti
encyklopædiájához a *Byzantinische Zeitschrift*-nek 1908 febr. 14-iki
számába (XVII. köt. 1—2.) írt értekezéséről következőképen nyilatkozik
a Wochenschrift f. klass. Philologie (1908 márcz. 27. 358—359. h.); «Zum
historischen Excerptenwerke des Konstantinos Porphyrogennetos», dessen
Anlage näher zu bestimmen der unlängst verstorbene Th. Büttner-Wobst
mit Erfolg unternommen hatte, macht *R. Vári sehr lehrreiche Mitteilungen*,
und zwar auf Grund von Cod. Ambros B 119 sup., betreffs dessen schon
K. K. Müller 1882 die Frage aufgeworfen hatte, ob man nicht in den aus
den Historikern ausgezogenen Reden auf Folio 141r—161r Teile des Ab-
schnittes Περί δημηγοριῶν der Konstantinischen Sammlungen erkennen
dürfe. Vári beantwortet diese Frage ganz entschieden mit ja. Er geht auf
den BZ XV, S. 47—81 von ihm geführten Nachweis zurück, dass die im
Cod. Ambros. B 119 sup. vorliegende Sammlung auf die Verfügungen des
siegreichen Feldherrn Basileios Patrikios zurückzuführen ist. entstanden
um die Mitte der 10. Jahrhunderts um die Zeit, als der Zug gegen Kreta
schon geplant war, bzw. etwas später. Aus derselben Hs. veröffentlicht
er dann eine δημηγορία, von der er nachweist, dass sie thatsächlich von
Konstantinos ist, und dass kein Umstand angeführt werden kann, der
da bewiese, dass sie nicht aus der Excerpten-Sammlung Περί δημηγοριῶν
entnommen worden ist.»

A legjobb latin irodalomtörténet. A torinói tud. akadémiától
(Accademia Reale delle Scienze) az 1903 óta megjelent legjobb latin iro-
dalomtörténet jutalmazására kitűzött 30,000 lírás *Vallauri-díjat* a már-
czius 8-ikán tartott közgyűlésen megosztották Paul *Monceaux*, (a latin iro-
dalomtörténet tanára a párizsi Collège de France-n) és Martin *Schanz*
(a class.-philologia tanára a würzburgi egyetemen) munkái között.

— Pan halála. Plut. defect. orac. c. 17 szerint egy Paxos mellett
elhaladó hajónak utasai a sziget felől háromszor hallották ezt a kiáltást:
Θαμοῦς. A hajó kormányosa, egy Θαμοῦς nevű egyiptomi ember, felelt a

megszólításra, mire az ismeretlen hang meghagyta neki, hogy Palodesbe érve tegye közhírré, $\delta\tau\iota\ \lambda\lambda\alpha\ \delta\ \mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha\varsigma\ \tau\acute{\epsilon}\sigma\eta\gamma\kappa\epsilon$. Reinach Salamon most (Bull. corr. hell. XXXI. 5—19. l.) úgy magyarázza ezt a sokszor tárgyalt történetet, hogy a kiáltás így szólt: $\Theta\alpha\mu\omicron\upsilon\varsigma\ \Theta\alpha\mu\omicron\upsilon\varsigma\ \Theta\alpha\mu\omicron\upsilon\varsigma\ \pi\alpha\nu\mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha\varsigma\ \tau\acute{\epsilon}\sigma\eta\gamma\kappa\epsilon$, azaz Thamusz, a nagy Thamusz meghalt. $\Theta\alpha\mu\mu\omicron\upsilon\varsigma$ vagy Thamusz Adonisnak szír neve, kinek halálát a szírek panaszos énekekkel siratták ($\omega\lambda\epsilon\tau\omicron\ \kappa\alpha\lambda\omicron\varsigma\ \text{'}\Lambda\delta\omega\nu\iota\varsigma$, Bion, $\text{'}\text{Ε}\pi\iota\tau\acute{\alpha}\phi\iota\omicron\varsigma\ \text{'}\Lambda\delta\omega\nu\iota\delta\omicron\varsigma$). E szerint tehát Plutarchos hajósai azokat a gyászénekeket hallották, melyeket a szírek Paxos partjainál énekeltek.

— M. Minucius Felix «Octavius»-ának első magyar fordítása. Károsi Sándor Octavius-fordításának bírálatában (EPK. 1908: 142—143.) tévesen írja Révay József, hogy ez az 1907-ben megjelent fordítás ülteti át először irodalmunkba Minucius Felix apologetikus művét. Az első magyar fordítása majd száz évvel ezelőtt, 1815-ben jelent meg: *Markus Minutzius Felix Oktaviusa. A Gronovius kiadása szerint fordította s kiadta Vári Ferentz. S.-Patakon, 1815. Nyomt. Nádaskay.* (8-r. 8 lev. és 126 l.)

— Toldy útleírása. Bleyer Jakab tévesen állítja, hogy Toldy Ferencz «útleírásának ama részlete, melyben igen érdekesen jellemzi Goethét, úgy látszik», elkerülte figyelmemet. Mert az az útleírás, a mely a *Tudományos Gyűjtemény* 1827. évfolyamán kezdődőleg folytatódagosan megjelent, nem Toldy Ferencz külföldi útját beszéli el, hanem Almási Balogh Pálét. Már kronologiallag is lehetetlen, hogy Toldy útleírása volna. Toldy 1829. «20. Július körül» indult külföldi útjára (1. levelét Bajzához a Múzeum kéziratárában), 1829. szeptember 4-dikén látogatta meg, Goethe naplója szerint, a «weimári minisztert»; a *Tud. Gyűjt.* útleírásának Goethéről szóló része pedig már az 1828. évfolyam VII., tehát júliusi kötetében jelent meg és keltezése «Weimár Július 19-dikén 1825.»-ből való. Az 1825. évben pedig A. Balogh Pál csakugyan tanulmányútát tett Németországban, megismerkedett «a hasonszenvi gyógymód elveivel, s mint Hahnemann követője tért vissza hazájába». Színyeinek ez az adata (*M. Irók*, I: 478.) teljesen megfelel a levelek tartalmának. A zavart tehát csak az okozhatta, hogy a Balogh-féle útleírás névtelenül jelent meg a *Tud. Gyűjt.*-ben, egy másik tévedés pedig az volt, a mely az évszámokat cserélte fel egymással. A *Tudósítások a külföldről* című leírásoknak csak későbbi közlései jelentek meg szerzőjük nevével, illetőleg nevének kezdőbetűjével (*Tud. Gyűjt.* 1830. IV. k.: B. P.; u. o. 1830. VI. k.: A. B. P.). Hogy e tudósításoknak Balogh a szerzője, az nyilvánvalóan kitűnik Toldy és Bajza levelezéséből. Bajza híven értesíti külföldön utazó barátját az irodalmi eseményekről; a *Tudományos Gyűjteményről* s egy alkalommal (1829. szeptember 6-diki levelében) Balogh útját is közli vele, talán egyenesen Toldy kérésére, a ki majdnem ugyanazon útirányon haladt, a melyen Balogh. Bajza megjegyzi, hogy Balogh útleírásának egy része már megjelent a *Tud. Gyűjt.*-ben; «utolsó híreit Vörösmarty Köthenből közli». — Toldy Ferencz útleírása még kiadóra vár. Terjedelmes naplójának csak egy részét teszi s Toldy László budapesti főlevéltáros birtokában van.

(Budapest.)

VERŐ LEÓ.

— Benedictus Niese: Über Wehrverfassung, Dienstpflicht und Heerwesen Griechenlands. (Historische Zeitschrift 1907. II. Band 2, 3. Heft 263—301, 473—506. lk.) Van a classica-philológiának egy elhanyagolt tere, melyet fontosságához képest nem méltatnak kellő figyelemre: az ókori görögség hadügye. Már Vári Rezső említi encyclopædiájá-

ban, hogy mily kevés munkát tudunk felmutatni, mely a görögök hadtudományával foglalkozik, de még inkább feltűnő, hogy nálunk magyaroknál, kik szeretjük magunkat harci erényekben gazdag nemzetnek tüntetni fel, alig-alig találunk egy-egy szerényke kis értekezést, mely ezen tárggyal foglalkozik. Egy pár programmértekezésen, régiségtani kézikönyveken s az «Ókori Lexikon» idevágó czikkein kívül csak *Bárczay* munkája szól össze-foglalóan a görög hadügyről, de nagyon kétes eredményvel. Teljesen a bölcselő taktikusok hibájába esett: összezavar régebbi és újabb elnevezést, szervezetet. Szerinte, hogy mást ne is említsek, a görögök pentakosiarchiákkal mentek Trója alá s phalanx-szal tértek vissza (33. l.). S a trójai háborútól kezdve — így folytatja tovább — ez volt a hellének legnagyobb csataegysége; arcvonala 256, mélysége 16 ember; az egyszerű phalanxot, mely pontosan 4096 emberből áll, Arrianus-Aelianus¹⁾ után szépen felosztja chiliarchiára, pentakosiarchiára, syntagmára s tetrarchiára. Ha pedig megnézzük pl. Droysen Heerwesenét (110. l. 1. j.), ezt olvassuk: «Eine Eintheilung der Pezetären in Chiliarchien lässt sich mit Sicherheit nicht nachweisen. Das Schema, das die Tactiker von der Phalanx und ihrer Eintheilung geben, ist ohne praktischen Wert.» Bárczay felosztását tehát még a makedonokra sem lehet alkalmazni, nem hogy a trójai hadseregére. Csak azért említem meg Bárczay munkájának elhibázott voltát, mert egyrészt az Ókori Lexikon többször idézi, másrészt, mert ékes tanubizonyossága annak, hogy a taktikusoknak filozofián s matematikán alapuló hadserege mennyire félrevezeti azokat, kik elbizakodott²⁾ állításaitak készpénznek veszik.

A taktikusokkal fölötte csínján kell bánni, mert úgy összezavarják a régibb intézményeket az újabbakkal s mindkettőt a saját, mathematicailag pontosan kiokoskodott taktikájukkal, hogy csak a legnagyobb óvatossággal párosult szigorú kritikával szabad munkájukat a praktikus életre alkalmazni. — Pedig nagyon fontos a görögök hadügyi rendszerének megismerése, mert e nélkül állami életüket sem érthetjük meg, e kettő t. i. oly szoros kapcsolatban van, hogy egyik a másik nélkül meg sem érthető. *Niese* munkájának e két tényező közt levő szoros kapcsolat kiemelése az előnye és főfontossága. Kerüli a még ismeretlen, vagy vitás területeket, csak általánosságban érinti az egyes államok hadszervezetét, de rámutat fejlődésének okaira, föltételeire s következményeire. Szóval a hadügyről csak általános s legnagyobb részben már rég ismert képet ad, de igen nagy előnye az, hogy nem veszi ki az állami élet keretéből, megmutatja a két tényező közt levő szoros kapcsolatot. Értekezésének azon részeit, melyekben akár a felfogás, akár az adatok tekintetében valami újat ad, vagy az eddigi íróktól eltérő nézetet nyilvánít, részletesebben fogom ismertetni, míg a már ismert dolgokat csak érintem, vagy teljesen elhagyom.

Az általános hadkötelezettséget az ókortól kaptuk örökségképen; Görögországban keletkezett s alakult ki. Vele egyidejű az állami élet kialaku-

¹⁾ V. ö. Köchly u. Rüstow, Griechische Kriegsschriftsteller 2. k. I-r. 288—296. lk.

²⁾ A taktikus szobatudósok nevetséges büszkeségére eklatáns példát hoz fel Köchly és Rüstow. Curiosumképen a már idézett munkájuk végéhez csatolnak egy kis cikket, melyet először Boissonade Fr. J. közölt (Anecdota Græca 172—174. l.). Címe így hangzik: «ἐκ τοῦ λόγου τοῦ ἐπιδεικτικοῦ τοῦ φάσκοντος, ὅτι ἐκ τῶν ἐπινουῶν τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ μηχανήματα καὶ τὰς νίκας ἐποιοῖ καὶ πόλεις ἐλάμβανεν ὁ τῶν ἡδονῶν (lege Mazedόνων) βασιλεὺς Ἀλέξανδρος.» A szöveg maga a legszárzabb taktikai utasítás: szól a phalanx distomos, antistomos s amphistomosról stb., s így végződik: «καὶ τί δ' ἂν τὰ πλεῖω λέγοιμι, ὧν Ἀριστοτέλης μὲν ἐπενόησεν, ἔργα δὲ δέδεικεν ὁ Ἀλέξανδρος.»

lása, t. i. az utóbbi létezése föltétele az általános hadkötelezettségnek, viszont egy rendezetlen politikai és gazdasági viszonyok közt levő állam rendes hadsereget nem mutathat fel. A mai kor s a régi görögök hadszervezete között azonban lényeges különbségek vannak. Az ókorban csak a szabad s teljes jogú polgár katonáskodik, szolgálk és az idegenek legtöbbször mentesek a katonai szolgálatról. A szolgálat igen nagy terhet rótt rájuk s a katonai kötelezettség úgyszólván egész életükre kiterjedt. A legfőbb katonai méltóságok nemcsak fővezérek mozgósítás esetén s nemcsak arra ügyelnek fel béke idején, hogy a polgárság harczképessége állandó maradjon, hanem egyszersmind ők állnak a politika és közigazgatás élén is. A kifejlett védelmi rendszernek, az általános védkötelezettségnek, elengedhetetlen kelléke az állam rendezett volta; hisz háborúban ugyanazok harcolnak, kik békében az államot kormányozzák. (A hadügy s az alkotmány egyéb tényezői közt fennálló igen szoros kapcsolatra mutatnak maguk a görögök is, midőn a véderő megalapítását s annak szervezését régi, úgyszólván mythikus törvényhozóknak tulajdonítják.) — Mindazon intézkedéseknek, melyek a hadügy terén Lykurgos, Drakon s Solon nevéhez fűződnek, kevés az alapjuk, legnagyobb részben költöttek. A perzsa háborúk előtt nem volt szükség nagyobb hadseregek mozgósítására s így egyrészt nem valószínű, hogy az általános hadkötelezettséggel járó súlyos terheket a polgárság ok nélkül vette volna magára, másrészt meg a tények teljesen az ellenkezőt mutatják. A perzsák betérése előtt nem volt a görögöknek oly háborújuk, mely a közös vállalkozásra több törzset egyesített volna; a tíz évig tartó szent háború, melyre állítólag több állam szövetkezett, tele van mythikus elemekkel. Az egyes törzsek nem igen emelkedtek egymás fölé s ha egymással háborút viseltek, a hadjárat csak annyiból állt, hogy a kiküldött csapatok összeütköztek s úgy a győzelem, mint a vereség esetében visszatértek előbbi állapotukba.

Droysen állítása, hogy a görög hadseregben *zsoldos csapatok* csak a peloponnesosi háború óta szerepelnek, nem állja meg teljesen a helyét, mert *zsoldos* hadakkal nemcsak a gyarmatokban, hanem az anyaországban is már jóval előbb találkozunk. A legrégebb nyomok Kis-Ázsiába vezetnek. Ión és kariai *zsoldosokkal* szerezte meg I. Psammetichos Egyiptom felett az uralmat,¹⁾ a lydiai királyok szolgálatában állandóan találunk *iónokat*,²⁾ ugyancsak szívesen fogadták őket a perzsák is. A *zsoldos* hadseregek alkalmazása már korán megkezdődött az anyaországban is. Találkozunk velük a kényurak szolgálatában,³⁾ az egyes államok háború esetén *zsoldosokat* fogadnak fel.⁴⁾ Tehát a görög hadügy korábbi fejlődésére jellemző a *hoplita* hatalom gyenge kiképzése, melyet háború esetén *zsoldosokkal egészítenek ki*. (A szórványos adatokból egy kissé merész dolog ily általános következtetést levonni.) Ezt az állapotot felváltotta az általános hadkötelezettség. Valószínűleg az ázsiai ion gyarmatokban fejlődött ki legelőször, hol a lydekkel való folytonos harcz a *iónokat* már korán kényszeríthette jól szervezett s általános katonakötelezettségen alapuló véderő megteremtésére. — Az anyaországban ezen a téren *Spártáé* az elsőség, mert, hogy az aránytalanul nagyobb számban levő heloták felett hatalmát fenntartsa, állandóan hadikészültségben kellett lennie. Niese szerint a 650. s 550-ik évek közé kell helyezniük védelmi rendszerük kialakulását, mert a perzsa háborúk elején már, mint Hellas első állama szerepel, majd átveszi az összes görögök felett a hegemoniát. A későbbi, huzamosabb ideig tartó hadjáratok azonban megmutatták, hogy a spártaiak hadügye gyöngye alapokra volt fektetve. A folytonos háborúk felemésztették

¹⁾ Herod. II. 152. s k., 163, III. 4, 11.

²⁾ Herod. I. 177.

³⁾ Herod. VI. 92, 7; I. 61, 64; Thuk. VI. 54, 57.

⁴⁾ Herod. VI. 92.

a kisebb földbirtokkal rendelkező spártai polgár vagyonát, adósságokba keveredett s végre a teljes jogú polgárok sorából is kilökték. A polgárok száma egyre fogyott; minden jog s a legtöbb kisbirtok kevesek kezében összpontosult, kik féltek minden reformtörekvéstől: az állam pedig gyöngült, a régi tiszta demokratia oligarchiává fajult és Spárta katonai jelentősége nagyon aláhanyatlott. Mint hopliták azonban még mindig a legjobb harczosok s még 195-ben is oly ellentállást fejtettek ki a rómaiakkal szemben, melyre egy állam sem volt képes.

Spárta után legjobban ismerjük *Athén* hadügyét. A védelmi rendszer itt is az általános hadkötelezettségen alapul, hasonló feltételek között, mint Spártában; a lényeges különbség csak az, hogy a katonakötelezettség csak a polgárság három első osztályára terjedt ki, míg a negyedik osztály, a thetek, a hadiszolgálat alól mentesek voltak. Ezen szervezet minden valószínűség szerint Kleisthenes demokracziájának eredménye, egyrészt mert ekkor kellett Athénnek magát külső és belső ellenségek ellen védeni, másrészt pedig a Kleisthenes előtt vívott harczok Athén hoplita hatalmának gyengeségére mutatnak. (Háború Megarával, küzdelmek a kényurakkal stb.) A szervezés bizonyára spártai mintára történt, hisz Kleisthenes maga is spártai menekült, spártai segítséggel úzik el a kényurakat, átvesszik a dórok harci istenét, sőt öltözetüket is utánozzák.¹⁾ Rendezett állami élet s kitűnő hoplita sereg, melyhez a perzsa háborúk idejében egy minden tekintetben kiváló flotta járult, okozták, hogy Athén Hellasnak Spárta után az első állama lett. Athénnek azonban nem voltak rabszolgái, kik a polgárság távollétében a földet műveljék; kénytelen volt zsoldot fizetni s ezt tehette is, mert tengeri hatalma révén nagy vagyonra tett szert s ezzel elkerüli a hátrányos gazdasági következményeket, melyeket a hosszú hadjárat hoz magával. Tengeri hatalmának megdőltével azonban elveszti jövedelmének nagyrészét, s jöllehet a későbbi háborúkban még mindig tekintélyes hadsereggel vesz részt, régi hatalmát nem nyeri többé vissza.

A többi állam szintén Athén s Spárta mintájára alakította hadügyét, minden valószínűség szerint a perzsa háborúk kényszerítő hatása alatt. A perzsák kiűzése után azonban visszasúlyedtek előbbi állapotukba,²⁾ a peloponnesosi háború kezdetén legalább készületlenül találjuk őket.³⁾ Peloponnesosban, hol a spártaiak bizonyára rajta voltak, hogy szövetségeseik hadereje minél fejlettebb legyen, leginkább kiválik Elis s az arkadok közt Tegea és Mantinea. Az achaiok is kezdenek szerepet játszani, a IV-ik században legalább már van hoplita hadseregük; az északi városok közül különösen Korinthos tűnik ki hoplitáival. Argost a Spártával folytatott folytonos küzdelem már korán harcias állammá tette. — Közép-Görögországban a boiotok foglalnak el tekintélyes helyet, kik, különösen az athéni demokracziával való érintkezés után Athén mellett a legtekintélyesebb haderő felett rendelkeznek. Még nagyobb hatalomra tesznek szert Thebai felszabadítása után. Hatalmuk hanyatlásának itt is, mint Athénben, pénzügyi okai voltak. A polgárok nemcsak háborút viseltek, hanem még súlyos adózásra is kényszerítették őket. Ez okozta, hogy háborút csak rövid ideig viselhettek s ezt is perzsa pénzen. Teljesen vége lett katonai jelentőségüknek, midőn Fülöp s később Sándor a várost s vele a demokracziát is megsemmisítette. — A többi állam közül Phokis hadereje érdemel említést s Aetoliában találkoznak rendezett hadügygyel; Thessalia hatalma jól szervezett zsoldos hadán alapul. A még hátralevő törzsek gazdasági és politikai viszonyai megakadályozták a hadügy kifejlődését.

¹⁾ Thukyd. VI. 53, 3. Herod. V. 62.

²⁾ Thukyd. VI. 175, V. 6. V. 68, 2.

³⁾ Thukyd. II. 23, 25.

N. azután egy pillantást vet a rómaiak hadügyére s azt találja, hogy a latinok védelmi rendszere mása a görögökének; mindkettő timokratikus alapon nyugszik, a szegényebb osztályok náluk is mentesek voltak a tényleges szolgálattól, legfeljebb csak a haditengerészetnél alkalmazták őket. — Értekezéséhez csatlakozik egy kisebb cikk: *Haben die Griechen Sklaven und Unfreie in Heer und Flotte verwandt?* Delbrückkel polemizálva bebizonyítja, hogy hadiszolgáltatárra rabszolgát nem alkalmaztak, mert a háború viselését csak szabad emberekhez tartották méltónak s ha szükség esetén a rabszolgák mozgósítását is igénybe vették, felszabadították őket; így volt ez a rómaiaknál is.

(Budapest.)

KERTÉSZ JÁNOS.

— Német regénypályázat. A lipesei Philipp Reclam jun. czég, az *Universum* kiadója, 1908 szept. 1-i határidővel pályázatot hirdet eredeti német regényre. Nem maga a pályázat érdekes, hiszen a mi szépirodalmi folyóirataink is (p. o. az *Új Idők*) hirdettek már regény-pályázatot, hanem a pályadíj nagysága: 30,000 M. Mivel a föltételek értelmében a regény legalább 120 s legföllebb 300 hasábra terjedhet (egy hasábot 55 sorral, egy sort 13 szótaggal számítva), a megkoszorúzott regény minden betűjére kb. 10 fillérnyi honorárium jut! A pályabírák a kiadó czégnek és az *Universum* szerkesztőségének tagjain kívül Falke Gusztáv, Gottschall Rezső, Greinz Rezső, Heyse Pál és Lund János.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A * gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Csicserics Miksa: A gyorstüzelő ágyú. Németből ford. Nikolich Radivoj. Budapest, Magyar Katonai Közlöny kiadása. 1908. 124 l.

Dóczi Imre: Görög olvasó- és gyakorlókönyv gymnasiumi használatra. I. rész. Az V. oszt. számára. Budapest, Athenäum, 1908. (8-r. V, 175 l. Képekkel.) 2*80 K.

Gábor Ignác. A magyar ősi ritmus. Budapest, Lampel, 1908. 8-r. 267 l. Ára 5 K.

Jelentés Az Erdélyi Nemzeti Múzeum 1907. évi állapotáról. Írta Erdélyi Pál. Kolozsvár, 1908. 8-r. 24 l.

Karl, Louis, La Hongrie et les hongrois dans les chansons de geste. (Különnyomat a Revue des langues romanes LI. k.-ból.) Montpellier, 1906. K. 8-r. 38 l.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel, 1908. K. 8-r. Számonként 30 f. 513. Anatole France: Elbeszélések. Ford. Molnár Ferencz. 56 l.

514. 515. Roberto Bracco: Fantomok. (Dráma.) Ford. Radó Antal. 105 l.

516. Hedin Sven: Három év Tibetben. Ford. Halász Gyula. 60 l.

*Petőfi Sándor: L'eroe Giovanni. Versione italiana di Giuseppe Cassone. Budapest, Franklin, 1908. 103 l. (Ára 1*60 K.)

Szinnyei József (id.): Magyar írók. XII. k. 8. f. (108. f.) Budapest, Hornyánszky. N. 8-r. 1121—1280. l. Ára 1 K.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

II. Modern philologia.

(A mely műnél az évszám nincs megjelölve, az 1907-ben jelent meg.)

Kohm, J., Grillparzers goldenes Vlies u. sein handschriftlicher Nachlass. Wien, C. Gerold's Sohn. (8-r. XXIV, 135 l.) 4 M.

Koopmans, J., Letterkundige Studiën. (J. Hooft als allegorist. Vondel als christen-symbolist.) Amsterdam, Versluys. (8-r. 317 l.) 275 Frt.

Köster, A., Gottfried Keller. 7 Vorlesgn. 2 Aufl. Leipzig, B. G. Teubner. (8-r. VI, 160 l.) 3-20 M.

Krueger, F., Beziehungen der experimentellen Phonetik zur Psychologie. Leipzig, I. A. Barth. (N. 8-r. 65 l.) 2 M.

Kuhlenbeck, L., Giordano Brunos Einfluss auf Goethe u. Schiller. Vortrag. Leipzig, T. Thomas. (N. 8-r. 27 l.) 1 M.

Kutscher, A., Friedrich Hebbel als Kritiker des Dramas. Seine Kritik u. ihre Bedeutg. Berlin, B. Behr. (8-r. XI, 229 l.) 4 M.

La Grasserie, R. de, Études de linguistique et de psychologie. Paris, Leroux. a) Particularités linguistiques des noms subjectifs. (Parties du corps; Armes et Outils; Animaux domestiques; Noms propres; Pronoms.) (18-r. 226 l.) — b) Du langage subjectif biologique ou émotionnel et sociologique ou révérentiel opposé au langage psychologique de la pensée. (268 l.) A két rész együtt 12 F.

Lasserre, P., Le Romantisme français. Essai sur la révolution dans les sentiments et dans les idées au XIX-e siècle. Paris, Société du Mercure de France. 7 Fr.

Lazarus, M., Die Reize des Spiels. 2. Aufl. Berlin, F. Dümmler. (8-r. XVI, 177 l.) 2 M.

Le Bourdellès, R., Michel-Ange, Vittorio Alfieri, Métastase, Ugo Foscolo, Verdi, Carducci, Cervantes. Paris, Fontemoing. (18-r. 271 l.) 3-50 Fr.

Lecomte, L. H., Histoire des Théâtres de Paris. Le Théâtre National, le Théâtre de l'Égalité (1793—1794). Paris, libr. Daragon. (16-r. 164 l.) 6 F.

Lemaître, J., J. J. Rousseau. Paris, Calmann-Lévy. (8-r.) 3-50 Fr.

Briefe von und an *Lessing* (in 5 Bdn). Hrsg. v. Fr. Muncker. 5. Bd. Briefe an Lessing aus dem J. 1774—1781. Leipzig, G. F. Göschen. (N. 8-r. LIV, 323 l.) 5 M.

Letters of Literary Men. Sir Thomas More to Robert Burns. Arranged and edit. by F. A. Mumby. London, G. Routledge. (8-r. X, 374 l.) 3 sh.

Lockhart, J. G., The Life of R. Burns. (Everyman's Library.) London, Dent. (12-r.) 21 sh.

Longinotti, G. e M. Baccini, La letteratura italiana nella storia della cultura. Vol. I., II. Firenze, Sansoni. 8 L.

Lucchetti, P., L'unità d'origine del linguaggio, del prof. Alfredo Trombetti: errori e deficienze. Cremona, E. Foroni. (8-r. 110 l.) 1 L.

Lumbroso, A., Souvenirs sur Maupassant. Sa dernière maladie. Sa mort. 2-e éd. Roma, Bocca. (8-r. 708 l.) 12-50 F.

Lyrics of Ben Jonson, Beaumont and Fletcher. Edit. by John Maxfield. (The Chapbooks. London, Richards. (18-r. 192 l.) 3 sh. 6 p.

Martuscelli, F., Dante spiegato nella voce del suo lettore. Consigli ad un alunno liceale. Napoli. (8-r. 399 l.) 2-50 L.

Maynial, E., La vie et l'œuvre de Guy de Maupassant. Paris, Mercure de France. 3-50 Fr.

Meragazzi, G., Le tragedie di Pierre Corneille nelle traduzioni e imitazioni italiane del secolo XVIII. Bergamo, G. Fagnani. (8-r. 138 l.)

Michelangeli, L. A., Sul disegno dell' Inferno dantesco. Seconda edizione, notevolmente ritoccata e accresciuta. Bologna, N. Zanichelli. (16-r. 139 l.) 3 L.

Minor, J., Goethes Mahomet. Jena, E. Diederichs. (8-r. 118 l.) 2 M.

Nagel, S. R., Deutscher Literaturatlas. Die geograph. u. polit. Vertheilung der deutschen Dichtung in ihrer Entwicklung, nebst e. Anhang v. Lebenskarten der bedeutendsten Dichter. Auf 15 Haupt u. 30 Nebenkarten. Wien, C. Fromme. (Lex. 8-r. 16 l.) 6 K.

Negri, G., Sui Promessi Sposi di Alessandro Manzoni: commenti critici, estetici e biblici, premessovi uno studio su l'opinione del Manzoni e quella del Fogazzaro intorno all' amore. Parte IV. Milano, tip. Salesiana. (8-r. 336 l.)

Neubner, A., Missachtete Shakespeare-Dramen. Eine literarhistorisch-krit. Untersuchung. Berlin, O. Elsner. (N. 8-r. XI. 197 l.) 4 M.

Ortlepp, P., Sir Joshua Reynolds. Ein Beitrag zur Geschichte der Ästhetik des 18. Jahrh. in England. Strassburg, J. H. E. Heitz. (N. 8-r. XI, 84 l.) 280 M.

Ortolani, G., Della vita e dell' arte di Carlo Goldoni. Venezia, Istituto veneto di arti grafiche. (8-r. 178 l.) 2 L.

Piquet, F., Précis de phonétique historique de l'Allemand. Accompagné de notions de phonétique descriptive. Paris, Klincksieck. (8-r. 242 l.)

Proelss, J., Scheffels Leben. Biographische Einführung in die Werke des Dichters. Stuttgart. (8-r. 94 l.) 2 M.

Psalterium Bononiense. Interpretationem veterem slavicum cum aliis codicibus collatam, adnotationibus ornatam, appendicibus auctam adiutus Academiae scientiarum Vindobonensis liberalitate ed. V. Jagić. Accedunt XIX. specimina codicum. Berlin, Weidmann. (Lex. 8-r. XII, 968 l.) 25 M.

Reimarus Secundus, Geschichte der Salome von Cato bis O. Wilde. I. Das Haupt Johannis des Täufers. Leipzig, O. Wigand. (N. 8-r. IV, 40 l.) 1 M.

Ricca, V., Profili e bozzetti letterari. Catania, N. Giannotta. (8-r. 316 l.) 250 L. (Tartaglia: 1. Paul Bourget e la sua recente conversione cattolica. 4. George Sand. 5. La critica letteraria francese contemporanea. 6. Ferd. Brunetiere. 7. J. Lemaitre. 8. René Doumic. 9. Il pessimismo nella poesia di G. Leopardi e N. Lenau.)

Richter, H., George Eliot. 5 Aufsätze. Berlin, A. Duncker. (8-r. IV, 199 l.) 5 M.

Rimnasafn. Samling af de aeldste islandske Rimer. Udgivet for Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Literatur ved F. Jónsson. I. Copenhagen, Gyldendal. (8-r. 128 l.) 3 Kr.

Root, R. K., The Poetry of Chaucer. A guide to its study and appreciation. London, Constable and Co. (8-r. X, 298 l.) 7 sh. 4 p.

Rosso, A. G., La Madonna nella letteratura italiana. (Dalle origini al rinascimento.) Roma, tip. Artigianelli s. Giuseppi. (16-r. 72 l.) 2 L.

Bernard v. Rouvenae, e. provençalischer Dichter des XIII. Jahrh. Kritische Ausg. m. Einleitg, Übersetg, Kommentar u. Glossar v. Rosdorff. Erlangen, F. Junge. (N. 8-r. 75 l.) 2 M.

Salvadori, G., Sulla vita giovanile di Dante. Roma, Albrighi, Segati e C. (8-r. 276 l.) 10 L.

Sanctis, De, Fr., Studio su Giacomo Leopardi. Terza edizione. Napoli, A. Morano. (16-r. 349 l.) 450 L.

Santi, A., Il canzoniere di Dante Alighieri. Vol. II. Roma, Ermanno Loescher e Co. (8-r. 506 l.) 6 L.

Sanvisenti, B., Manuale di letteratura spagnuola. Milano, Hoepli. (8-r. XV, 202 l.) 2 L.

Savj Lopez, P., Trovatori e poeti. Studi di lirica antica. Milano-Palermo-Napoli, R. Sandron. (8-r. 246 l.) 3 L.

Schrenpf, Ch., Goethes Lebensanschauung in ihrer geschichtlichen Entwicklung. 2. Tl. Lehrjahre in Weimar 1775–86. Stuttgart, F. Frommann. (8-r. VII, 323 l.) 4 M.

Scott, W., Lives of the Novelists. With an Introduction by A. Dobson. (The World's Classics.) London, H. Frowde. (18-r. XI, 342 l.) 1 sh.

Sheridan, R., Dramatic Works. With an Introduction by J. Knight. Oxford, Univ. Press. (8-r. 512 l.) 2 sh.

Shirburn Ballads, The, 1585–1616, ed. from the Ms. by A. Clark. Oxford, Clarendon Press. (8-r. VIII, 380 l.) 10 sh. 6 p.

Stobart, I. C., Epochs of English Literature. Vol. 4. The Milton epoch. Vol. 6. The Pope epoch. London, E. Arnold. (8-r. 160 l.) 1 sh. 6 p.

Strauss, D. F., Voltaire. 6 Vorträge. Frankfurt a/M., Neuer Frankfurter Verlag. (8-r. 256 l.) 2 M.

Strousski, F., Pascal et son temps. 1-ère partie: De Montaigne à Pascal. Paris, Plon, Nourrit et Cie. (16-r. IX, 293 l.)

Stumfall, B., Das Märchen v. Amor u. Psyche in seinem Fortleben in der französischen, italienischen u. spanischen Litteratur bis zum 18. Jahrh. Leipzig, A. Deichert Nachf. (N. 8-r. XVI, 205 l.) 5 M.

Taylor, H. C. C., Molière, a biography. With an introduction by T. F. Crane. New-York, Duffield. (IX, 278 l.) 3 D.

Thomson, W., The Basis of English Rhythm. 2. ed. Glasgow, Holmes. (8-r. 29 l.) 1 sh.

Thomson, C. Linklater, A First Book in English Literature. Part 3. Lyndsay to Bacon. Cr. London, H. Marshall. (8-r. 356 l.) 2 sh. 6 p.

Tolstoi, L., Shakespeare. Eine krit. Studie. Nebst dem Essay Ernest Crosbys üb. die Stellg. Shakespeares zu den arbeit. Klassen u. e. Brief Bernard Shaws. Übers. v. M. Eneckhausen. Hannover, A. Spohnholtz. (8-r. VII, 148 l.) 2 M.

Vision de Tondale, La, (Tundgal) Textes français, anglo-normand et irlandais publiés pour la première fois par V. H. Friedel et K. Meyer. Paris, Champion. (8-r.) 7-50 Fr.

Trombetti, A., Come si fa la critica di uno libro; con nuovi contributi alla dottrina della monogenesi del linguaggio e alla glottologia generale comparata. Bologna, L. Beltrami (A. Cacciari). (8-r. X, 199 l.) 5 L.

Vedel, V., Ridderromantiken i fransk og tysk Middelalder. Copenhagen, Gyldendal. (8-r. XIX, 478 l.) 8 Kr.

Vossler, K., Die göttliche Komödie. Entwicklungsgeschichte. Heidelberg, C. Winter. (8-r. XI, 265 l.) 5 M.

Wegener, R., Die Bühneneinrichtung des Shakespearischen Theaters nach den zeitgenössischen Dramen. Preisgekrönt von der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. Halle, M. Niemeyer. (N. 8-r. IV, 164 l.) 4-40 M.

Weigert, L., Untersuchungen zur spanischen Syntax auf Grund der Werke des Cervantes. Berlin, Mayer und Müller. (N. 8-r. VIII, 241 l.) 4 M.

Wilser, L., Stammbaum der indogermanischen Völker u. Sprachen. Nach e. Vortrag. Jena, H. Costenoble. (8-r. 38 l.) 1 M.

Windham, G., Ronsard and la Pléiade. With Selections from their Poetry and some Translations in the Original Metres. London, Macmillan. (8-r. 272 l.) 5 sh.

Wulff, F., En svensk Petrarca bok till jubelfästen 1304–1904. 2. füz. Stockholm. (8-r. 353–357. l.) 6 K.

Wilker, R., Geschichte der englischen Litteratur von der ältesten Zeit bis zur Gegenwart. 2., Neubearb. Aufl. 2. (Schluss-) Bd. Leipzig, Bibliograph. Institut. (Lex. 8-r. VIII, 571 l.) 10 M.

TELEKI LASZLÓ ÉS A «KEGYENCZ».

Irodalomtörténetíróink egybehangzó ítélete a *Kegyenczet* mindjárt a *Bánk bán* után helyezi, mint szegény drámairodalmunk második büszkeségét. Ez egybehangzó ítélet ellenére e drámáról a legellentétesebb nézetek vannak forgalomban és vannak leírva. A véletlen szeszélye egy és másban hasonlónvá teszi a *Bánk bán*hoz; mindkettő nagytehetségű író egyetlen nagy műve, mindkét íróban abbanmaradt az író. De a *Bánk bán* esztétikailag véglegesen föl van dolgozva, értéke úgy ragyog, mint a kiköszörült gyémánté, Katona fejlődése tehetsége, egyénisége tisztán áll előttünk: az író lemondott a babérokról a kényszerűség miatt, magába temette terveit s álmait és meghalt, mint közönséges ember. Teleki Lászlóról, az íróról, valóban alig tudunk valamit, és semmi reménység, hogy többet is tudjunk meg róla. Az író és a politikus meg az ember közt kevés a kapcsolat.

A nem mindennapi embert arcza is elárulja: ez az érdekes, egyéni jellegű fő, magyaros vonásaival, tömött fekete bajuszával, szeme korábbi arczképein valami kihívó önbizalmat, utolsó fotográfiáján bizonyos mélabút és idegességet tükröz vissza. Bizonyynyal minden körülmények között lovag és gavallér volt. Jelleme félszagségei Hamletté tehatték a politika sikamlós mezején és Don Quijotévá, mikor karddal akart elintézni politikai viszályokat,¹⁾ de megvolt benne a dán királyfi mély szíve és a búsképű lovag hősiessége is. Ha ellenfelei figurának, barátai lángésznek tartották. Most már nyugodtan ítélve egész pályája fölött, el kell ismerni, hogy a nagy vonás nem hiányzott egyéniségéből, a mely a legérdekesebbek egyike a magyar irodalomban.

Az íróra, mondom, csak csonka adatok állanak rendelkezésünkre.

---

¹⁾ Szemere Bertalan (Naplóm, Pest 1869) sok igen jellemző vonást közöl, különösen: 1852 jan., 1857 nov., 1860 máj., 1861 máj., 1861 júl. levelét közli, melyben Haynaut élet-halál párbajra hívja ki. Szemere nem szereti Telekit, erősen torzít, de ez elfogult jellemrajzból is kilátszanak a nemes vonások.

Tudjuk, hogy fiatal korában sokat foglalkozott irodalommal, sokat olvasott. Drámaírónak készült s elég különcz és vakmerő volt Shakespeare-en nem lelkesedni.¹⁾ Járatos volt a történelemben s a históriás könyvek lapjaiból képzelete drámákat formált. Majd ír egy magyar darabot, a melynek Kupa vezér lesz a hőse...²⁾ A *Kegyencz* megírásakor legszebb korában volt, már nem ifjú, de épen csakhogy átlépett a férfikor mesgyéjére: harmincz esztendő. Hogy a szabadságharcz viharos, a bujdosás nehéz éveit alatti juthattak-e eszébe az ifjúkori tervek, nem tudjuk. Úgy látszik, nem is beszélt róluk soha.

A mi a *Kegyencz* sorsát illeti, előbb jelent meg könyvnek, 1841-ben. Ugyanez év szeptember 6-án színre is került a Nemzeti Színházban. Vörösmarty még a könyvről írta bírálatát³⁾ s e bírálaton alapszik — és nem helytelenül — az irodalomtörténet ítélete. Vörösmarty elmondja a maga nyugodt és vonzó modorában, hogy Teleki igen szép tehetséget mutat, darabjában a korfestés kiváló, a karakterek egyenként hívek, a lelkiállapotok valóban drámailag festvők, de a hős alakja nem eléggé indokolt és főképen túlzott, visszataszító. Bajza bírálatát már igaztalanabb.⁴⁾ Csak Teleki drámai erejét ismeri el, de a darabot teljesen elhibázottnak tartja. Bajza ugyan a francia iskola híve volt, Hugo Viktor magasztalója, de ideges és gyöngéd egyénisége a borzalmastól sokszor túlontúl is iszonyodott. Még *III. Richárd*-ról is úgy beszél, mintha Shakespeare lángeszének fattyúhajtása volna.⁵⁾ Fázik a sok vértől.

Érdekes, hogy Salamon Ferencz, legszigorúbb kritikusaink egyike, írt eddigelé a legnagyobb elismeréssel, sőt lelkesedéssel a *Kegyencz*-ről.⁶⁾ (Igaz ugyan, hogy nem sokkal Teleki halála után, mikor a dráma felújítása észbe hozta újra, mit vesztettünk Telekiben.) Biztos tekintete megtalálja a kapcsolatot az ember és műve között is: az erkölcsi rossz óriási gyűlölete az, mely Telekiben forrott. Kiemeli a drámaíró igazi «vitészégét», a hogyan a cselekvény rengeteg hálóját kibontja minden erőltetés nélkül. Kicsinyes szempontok ne tévedjenek ide. Maximus, a hős, nagy alak és nem «kontár intrikus». Micsoda ironia az övé! A Hamleté szelid mellette. Igazi «sátáni szenvedély».

Beöthy Zsolt Vörösmartyt követi,⁷⁾ mikor kevesli az indokokat,

¹⁾ Kertbeny: *Erinnerungen an Graf Ladislaus v. Teleki*. Prag, 1862.

²⁾ Lukács Mór: *Emlékbeszéd gr. Teleki László fölött*. (Munkái II. k.)

³⁾ *Dramaturgiai lapok* (Összes művei VII. k.).

⁴⁾ *Dramaturgiai lapok* (Összes munkái V. k.).

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ *Szépirodalmi Figyelő*, 1861. 30. sz.

⁷⁾ *Színműírók és színészek* (Bpest, 1882) és: *A magyar nemzeti irodalomtört. ismertetése* II. k.

melyek átváltoztatják a hőst. Nemcsak visszataszítónak, hanem valószínűtlennek is tartja. Ő emeli ki igazán a tragédia megrendítő hatását, mely az I. felvonás lakomajelenetében, a korcs császár rettenetes tivornyájában és az V. felvonás katasztrófájában tetőzik. Péterfi Jenő röviden összefoglalván az eddig mondottakat, a *Kegyencz* minden kudarcát egy fő-okra vezeti vissza: szerinte Maximus «nem a bosszú tragikusa, hanem a szinpadí romantikusok kánona szerint a bosszú véres komédiása.»¹⁾ E hiba okát Hugo és a romantikusok utánzásában keresi. Íme a magyar kritika legelső képviselőinek ítélete.²⁾

Ezen és a többi kritikák ellentétes nézeteik mellett is megegyeznek egy és másban. Hogy a korfestés ragvogóan sikerült, hogy az expositio rendkívül eleven, a katasztrófa igazán tragikus és megérző, hogy a jellemzés nagyjában sikerült — a felől nincs kétség. A főhibát a hős alakjában keresik, ha különböző szempontból is. Kétségtelen, hogy az alak nem lehet egyszerű, világos, megfejtése sok fáradságot és gondot követel. Ha szabad hasonlatot a legnagyobbak közül keresnünk, Hamlet alakja első olvasásra elszédít, elkápráztat, de rejtélynek látszik. Távolról sem akarom Telekit Shakespearehez mérni, de Maximus alakja nagy méreteket, erős izmokat mutat s ne végezzünk úgy a darabbal, hogy a hős alakja elhibázott. Nézzük közelebbről e «chaméleont»,³⁾ melyben egy sárkány ereje és bőségsége tombol.

Valentinianus Caesar koczkán elnyeri Petronius Maximus gyűrűjét s e gyűrűvel magához hivatja feleségét. A férj nem hiszi, hogy hitvese ártatlanul került haza, bosszúra tör s hogy bosszúja méltó legyen a bűnhöz, odadobja az asszonyt a Caesar karjai közé, hogy teljes bizalmába jusson; tönkreteszi a birodalmat, hogy Caesart még nyomorultabbá tegye; elcsábítja feleségét, hogy szeget szeggel fizessen s csak akkor öli meg, mikor kifordította sarkából az egész világot egy ölelés miatt. Ez irtózatos. Rémséges álom. Ezt nagyon kell mo-

¹⁾ «A kegyencz.» (Összegyűjtött munkái III. k.).

²⁾ Ezenkívül említhetők még: Rákosi Jenő, ki két helyen is foglalkozott a *Kegyencz*zel (*A tragikum*. Bpest, 1886 és a Beöthy-féle képes irodalomtörténetben: *Szigligeti és társai*). Ő inkább a tehetséges műkedvelőt látja Telekiben, de az ő ítélete, nem számítva néhány szikrázó ötletét és finom megjegyzését, se egyéb műkedvelő kritikánál. A dolog természetéhez képest foglalkozik vele Bayer József is (*A magyar dráma-irodalom története*. Bpest, 1897). Hoffmann Frigyes (*Teleki Kegyenczéről*. Egyetemes Phil. Közöny 1879) újat nem mond, de részletesen és némi eleganciával foglalja egybe az eddigi eredményt. Mérei Kálmán egész könyvet írt róla (*Teleki László gróf «Kegyencz»-e*, Bpest, 1893), de ez igen gyöngye.

³⁾ Beöthy: Színműírók és színészek.

tiválni, különben nem hiszszük el. Sőt ez annyira irtózatos, hogy ha az író kontárul bánik el vele, egyszerűen nevetséges lesz. De nem lett az. Legszigorúbb bírálójának is éreznie kell, hogy Maximus nem «kontár intrikus», nem, rettentően komoly.

Úgy látszik, az író maga is érzett valamit, mert előszót adott hozzá. Szépirodalmi mű pszichológiáját semmiféle előszó meg nem magyarázza, azt Teleki is tudta s nem is magyaráz. Csak arra szorítkozik, hogy nem cél nélkül írt, van munkájában valami főeszmé s a korfestésről ad rövid magyarázatot: «Mit kívántam e munkámban fösteni, mi legyen azon fő eszmé, melyt az egész színműn keresztül ügyekeztem vinni: azt itt igazolás gyanánt előadni s fejtegetni fölösleges; — mert ha kitűzött célomat nem vétettem volna egészen el, úgy az olvasó fölvilágosító jegyzetek nélkül is érteni fogna, ha pedig elvitettem s színdarabom maga-magának nem elég megfejtés, úgy — szerencsétlen teremő én! csak silány holttetemet tudék alkotni, melynek semminemű bármi mesterségesen összeszótt előszó sem fog soha lelket adhatni. Azért szándékomról semmit; csupán kis időszaki megjegyzést. Ha a jelen főstvény sem a virágzó, sem a hanyatló római világ felőli fogalmakkal meg nem egyez, arra kérem olvasóimat, legyenek, mielőtt kárhozható itéletet mondanának ki, tekintettel arra, hogy a történet, melyt munkámnak alapjául vettem föl, oly korszakbeli, melyben keresztyénység, római s barbár szokások egybevegyültiből, egészen külön társasági rendszer s jellem született, melyt sem egészen rómainak, sem egészen keresztyénnek nem mondhatni». A szerénység s az önérzet vonzó keveréke.

Mivel a szerző nem ad vezető fonalat a kezünkbe, rálépünk a magyarázás ingatag talajára. Sehol sem kell a bírálónak óvatosabbnak lennie, mint itt. A legvilágosabbnak látszó magyarázat is ellenkezik a szerző szándékával. Azért azt a kérdést, hogy Teleki hogy gondolta hőseit, kikapcsoljuk. Most csak arról van szó, mi hogy látjuk és honnan nézzük?

A *Kegyenc* abban az időben készült, mikor a romantika volt az uralkodó planéta. Jóformán egy drámaíró se vonhatta ki magát Hugo Viktor hatása alól. Teleki sem. De erős egyénisége mégis a maga teljességével érvényesül.

A környezet hatása sokszor önkénytelen, az író egyénisége, gondolkozásmódja tiltakozik ellene, mégis benne van. Itt van Teleki László. Shakespearet nem szereti, mégis kell, hogy hatással legyen rá. Az ő kedvencei Schiller és Vörösmarty. Drámájából semmi sincs egyikből se, semmi lírai hév, semmi csapongás, semmi idealizálása az

¹⁾ Kertbeny: I. m.

alakoknak. Nem tudom, Hugót szerette-e, és végre is mindegy. A hatása meglátszik a *Kegyenczen*, de nem annyira, mint Péterfi gondolja. Salamonnak igaza van, hogy ki lehet mutatni benne úgy a Shakespeare, mint a Hugo hatását, de mégis első sorban Teleki ez és semmi egyéb. A romantikusok hatása inkább a kigondolásban, Shakespeareé inkább a kidolgozásban mutatkozik. A bosszú tragédiája vérbeli romantikus tárgy. A mikor fölszabadították magukat a görög és római hatás alól, a kereszténység eszméinek adtak testet. A bosszúállás két-élű pallos, csak az Úr kezébe való, s a ki ember használja, magát sebzí meg. Ez igazán keresztény gondolat s ez fordul elő a *Kegyencz*-ben is, hallható is benne Julia ajkáról. És a Maximus rémséges bosszúja olyan munka, a minőket a Hugo műhelyében koholtak.

Csakhogy a kidolgozás semmiben sem hugói. Már a kor sem az, mert a romantikusok ritkán választottak ókori tárgyat. Aztán itt semmi szerepe az ellentéteknek, a fény és árny szembeállításának, annak az igazi gót stílusnak, melynek elméletét a mester olyan szépen tudta elmondani a «Cromwell» híres előszavában. Semmi szerepe a véletlennek, a francia drámaírók ezen mindenre kész szövetségesének.

Hugo értette a korfestést és sokszor mozaik-munkával dolgozott. Darabjaiban a történettudósnak se jut jóformán nagyobb szerep, mint a heroldnak. Apróra leírja a színpad díszítését, a dialogokból azt is megtudjuk, ki minő ruhát visel, minő fegyvere, minő paripája van. A *Borgia Lucretia* II. felvonása ragyogó képét adja egy renaissance-fejedelem palotájának. Egy Tiziano vagy Rubens színpompája ez, a mennyire a nyelv ki tudja fejezni. Teleki korfestése inkább a Shakespeareével rokon, a hol a külsőségeknek semmi szerep sem jut. Az emberek gondolkozásmódjában festi a kort, a többit rábízván a rendező és a díszletmester gondjára.

Hugo tudott jellemezni is, alakjainak megvan az egyéni színe, de jellemzési módja veszedelmes, utánczó kezében könnyen sablonokká lesznek az alakok. Hugo alakjaiban egy-egy tulajdonság többnyire óriásivá nő, s az alak szinte eszmét képvisel: itt a lovagiasság, itt a bűn gyűlölete vagy más egyéb válik uralkodóvá. Különös kedvvel ad egy-egy gonosz alakba egyetlen hatalmas jó érzést. A beszédnek van valami egyénítő sava, de az alak veszedelmesen a föld fölött lebeg. Egészen más a Teleki jellemzése. Bárminő túlzott, hihetetlenül romantikus a mese, alakjait a modern irodalom bármely realistája magáénak vállalhatná. Maximus óriási alakja körül igazi földi emberekkel találkozunk, elkezdve Aëtiustól, a nyers és bátor katonától, egészen Valentinianusig, kinek alakja valódi pathológiai alapon van megteremtve: a degenerált ember mesteri típusa.

A nyelve se mutat semmi rokonságot Hugo képektől csillogó

nyelvével. Mázsás mondásai olykor Shakespeare-re emlékeztetnek, de Shakespeare nyelve szabatos és csiszolt. Teleki emberei igazi drámai nyelvet beszélnek, de durvát, faragatlant, mint a szikla. E hatalmas, erővel teljes, nyers nyelv legtöbb rokonságot még Katonával mutat. Hatás ez vagy véletlen, nem tudom.

Péterfi kissé szigorúan végez Maximus alakjával, de bírálata tartalmas. Mindig mond valamit. Még egyszer megállunk nála: «Petronius Maximus nem a drámai hősök nagy szenvedélyével, szenvedélyes cselekvésével bír, hanem a maniakus eszelős következetességével . . . a szenvedélyes kitörések helyébe nála ez ambiciózus játékos feszült nyugalma lép». Szóval Maximus úgy viseli magát, mintha maniakus volna.¹⁾ Álljunk itt meg. Nekem az a benyomásom, hogy Maximus valójában maniakus. Nem maga a bosszú ez, hanem a bosszú mániája. Csakhogy azt mondhatni, hogy a maniakus az örültek házába való és nem tragédiába.

Újból a legnagyobbhoz fordulunk példáért. Nincs az emberi léleknek olyan állapota, a melyből bizonyos körülmények között ne fejlődhetnék ki tragédia. Lear a dráma elején is már második gyermek, szeszélyes, fejes, alig beszámítható aggastyán. De e körülmény vajjon kevésbé tragikussá teszi őt? Sőt a rögeszmének — minden csodás elem ellenére is megdöbbenően reális — példáját mutatja Shakespeare Macbethben. Macbeth nagyravágyó? Nem, ő a nagyravágyás maniakusa.²⁾ Soha nem járt nagyravágyó gondolat azelőtt a Macbeth fejében. Régmúlt idők harczos embere ő, a reális életben szinte naiv, asszonyokkal szemben gyöngé. A néző figyelme rögtön ráirányul, hősnek mutatja be a költő, a ki rivalogva, könyökig véresen veri szét a kernek és galloglassok félmeztelen hadát. Hüvelybe teheti a kardját: győztek. Nem sejti még, hogy micsoda viharos szenvedély szunnyad benne. Banquo hozzá képest eszes és gondolkozó ember. Macbeth mindennek oly vakon megy, mint az ellenség sorainak. A bosszorkányok jóslata egyszerre kizökkenti magából. Rémes gyorsasággal villan föl előtte a gyilkosság gondolata.

Ettől a pillanattól kezdve Macbeth alig eszmél. Csak cselekszik és egyre jobban süllyed a vérbe. Lelkére rászáll a mánia, mint a köd Skócia erdőire. Csak jóslatok és kísértetes képek kóborognak a fejében. Az utolsó felvonásban a várba szorított Macbeth már jóformán örült. Rá nézve nincs az életnek többé értelme, mert az «teli hangos dagálylyal», a mit az örült rémséges logikájával magyarázgat. Csak

¹⁾ Ugyanez a gondolat előfordul Alexander Bernát kritikájában is (Budapesti Hírlap 1903 szept. 19.).

²⁾ Taine: Hist. de la littérature anglaise T. II.

egy-egy tévedt gondolat emlékezteti a régi Macbethre, a kinek kies fekvésű kastélya volt, tele fecskéfészekkel, ő maga bátor harcos, de ijedős a természet hatalmaival szemben s öröklött hajlammal a babonára.

Egykor

Vérem fagyott meg, hogy ha egy kuvik
Sivíta és egy borzalmas mesén
Minden hajam fölállt s úgy reszketett
Mind, mintha élne.¹⁾

Telekinek szemére vetette némely bírálója, hogy hőse a bemutatáskor épen nem mutat hősi arányokat. Mintha tenne az valamit! Az emberi léleknek zárt kamrái is vannak. Ki tudja, mi lakik benne? Petronius Maximus tekintélyes senator, ott ül a többi közt a császár lakomáján. Nincs az a romlott kor, mely föl ne mutatna egyes jóérzésű embereket. Maximus is azok közül való, abból is meglátszik, milyen szép nevelést adott fiának, a nemes Palladiusnak. Másodszor házasodott, fiatal felesége van, jó konyhát tart, szeret bölcselkedni. Egy hibája is van: szívesen elkoczkázik. Mi volna benne feltűnő vagy rendkívüli? Ő maga se tudja, pedig lelke mélyén ott rejtőzik a tragikum: ez az ember nagyon boldog otthon és nagyon önző. Jaj, ha egyszer valaki oda behatol!

Maximust a hajnal veti haza, fáradt, álmos. Ekkor csap rá a villám: felesége éjtszaka Caesarnál volt! Egy koczkával szétzúzták kettőjük becsületét. És a világ még áll: «ott a csarnok! piac, utca, minden helyén!» «Nincs kiemelve sarkából a világ». Julia ártatlanságát nem hiszi, nem hiheti, mert ismeri Caesart. Első gondolata a halál, második a bosszú. Kontárság volna így meghalni. Az ember keble nem reped meg olyan könnyen. Elfér benne annyi gyötrelme, a mennyi boldogság elfért egykor. Julia helyesen gondolkozik: meneküljenek falusi birtokukra, hagyják itt a romlott fővárost; de Maximus már nem józan: Julia szava cseng a fülébe, hogy ő tiszta — hát szeplősítve is tiszta lehet? Egyedül akar maradni.

Itt következik Maximus rettenetes monológja, melyben a bosszú gondolata megfogán. Maximus jóérzésű ember, de semmi több. Nem igazi hazafi ő, mint Fulgentius vagy Palladius. Neki mindene a család és az otthon volt, és most elvesztett mindent. Maximus is benn él a korban, ő is beszívta a kor rothadt levegőjét. Bosszút akar és a bosszú eszközei galádok lesznek. Agyáta bevesződik az utolsó kép, a mit józanul látott: a dorbézolás a catalaunumi csata után, a hol a császár koczkán elnyerte a feleségét. Lesz bosszú, a minőt még nem látott a

¹⁾ Ford. Szász Károly.

világ: „... jelszava ez egy dicső játéknak, melyt én adandok mulatságul Rómának, s melynek költségeit azzal fizetendem, mi még enmagamból megmaradt; be zajos lesz az! milyet még Róma nem látott, hogy a nézők belei kimozdulandnak helyükből! Szökdelni, keringeni fog egy fejedelem egész időszaka hatalma s dicsével, míg elszédül s egyberogy. Egy játék, hogy borzasztó meseként regélje azt egymásnak a maradék, hosszú viharos estéken!»

A tönkvetett ember koponyájából kipattan a rögeszme. Maximus most már szerelmes ebbe a gondolatba. Ő mindent elvesztett és mindent el fog rontani bosszúból.

Maximusnak van logikája, de ez már az örült logikája. Ha átengedi Juliát Caesarnak, már nem veszít többet: Caesar karjai közt volt; egyszer vagy többször, mindegy. A szegény asszony szenvedni fog, de a megtörtént se jobbá, se rosszabbá nem lehet. Még a II. felvonásban föl-fölvillannak Maximusban a tépelődések, a gyötrött lélek rémítő filozofiája még működik: «Pokol az? — nem, nem, több, elmésebb — lángba sülyedt éden! — S ő is, szegény nő! — iszonyú! — Mi ehhez képest a dühödt önmarczzonglása. — Élet! emberélet! szélvész! — nem, csak felhő, világ szélvészi ált kergetett!» A gondolat még gyötri, irtózatosan gyötri. Utoljára akkor, mikor feleségét a császár karjaiba vezeti. Csak töredezett fölkiáltások ezek, benne van már, meg kell lenni. A jelenet maga visszataszító és talán a legerőtlenebb az egész drámában. Igaz, hogy a legnehezebb is.

Innét aztán Maximus békót ver szenvedélyére. Úgy van, a mint Péterfi mondja, «az ambíciózus játékos feszült nyugalomával» dolgozik. Tegyük hozzá, az örült ember borzasztó hidegvérével. Imponáló nyugalma, nagy esze, emberismerete mind segélyül jönnek. Csak a gondolatmenetébe csúszott be a rögeszme, minden más tehetsége ép, sőt megnőtt, mint az örültek testi ereje. Először Aëtius teszi el láb alól, aztán a császár feleségét csábítja el. Az emberek bábuk előtte. Se haza, se ország, se emberélet. «Felhő, világ szélvészi ált kergetett!» Julia meggyalázása nem fordította ki sarkából a világot. Most már igen! kifordult. És ezt ő tette, Petronius Maximus, a miért elrontották az ő földi paradicsomát. Tragikus szenvedély ez, kizárólagosságra törekvő.

A milyen rémítő volt a gyalázat megtudásakor, épen olyan a bosszú kitörésekor is. Most már készen van, újra szabaddá teszi a szenvedélyt. Rajta! A meggyalázott otthon gondolata állandóan úr fölötte. Kinéz az ablakon: a nép zúg, lázong; Aëtius halála, új senatorok, barbár szövetség, új adók miatt háborog... Csodálkozik rajta, hiszen ez mind semmi: emberek és népek sorsa. De nincs egyetlen apa, egyetlen férj sem közöttük, a ki leánya, hitvese becsületéért kiál-

tana bosszút. Pedig az minden, az otthon tiszta becsülete. Ennek a bírodalomnak el kell pusztulnia.

Most már meghalhat Valentinianus, de előbb meg kell tudnia mindent. Föltárja előtte a rémítő játék titkát, homlokára sújtja a gyalázatot s nézi, hogy vergődik, hörög, esdekel a nyomorult — pusztá éltéért. Nem! elveszi azt is.

A véres játék után aztán visszaállhat helyére a világ. Újra a régi Maximus akar lenni. A rögeszme betelvén, nincs többé. Így van Macbeth is utolsó csatájában, mikor észreveszi, hogy valamennyi jóslat megcsalta. A régi Macbeth akar lenni, a csaták edzett vitéze: «Próbálok hát végsőt!» — kiált föl s fölemeli kardját. Vívni akar férfi mód' és győzni, mint hajdanta; nem bűverővel többé, hanem régi fegyverével.

Maximus is fölmagaslik újból. A pompa, fény, hatalom minden ragyogását Julia lábai elé önti, hogy kárpótolja őt fájdalmaiért. De már vége. A fa kiszáradt, a sas szárnyai kihulltak. Julia mérget ivott, és Palladius elesett az utczai harcban.

Semmi se lehet sötétebb, lesújtóbb, tragikusabb, mint az utolsó jelenet. A *Bánk bán* vége, hol annyi megtört szív zokog föl, a hol a büszke, fényes nagyúr szinte agyontaposva, mégis élve marad a színen csupa gyászruhás szereplő között — ehhez a véghez képest csendes elégiai hangulat. A *Kegyencz*ben nincs főszemély, a kin ne gázolna által a tragikum nehéz szekere. És a mi azután következik — arra még gondolni se jó. Az ország tönkretéve, fenyegető barbár hadaktól környezve s a trónon egy elrontott, eltiport ember. Csak a *Lear király*ban van ennyi keserűség, de ennyi vigasztalanság sehol.

Nekem legalább ilyenül tűnik föl Maximus alakja. Teleki szerényen azt a következtetést vonja le, hogy ha a főszmét nem érti meg a közönség, «holttetemet» alkotott. Tisztában vagyunk vele, hogy még akkor sem. A ki így tudott elmúlt kort föltámasztani, ennyire hatalmában volt a drámai hatás, olyan alakokat tudott alkotni, mint Valentinianus, Aëtius vagy Heracles — költő volt lsten kegyelméből, ha a pályája, ha egyetlen munkája csonka maradt is.

Az esztétika nem abból áll, hogy a munkát, melylyel foglalkozunk, iskolai dolgozatnak tekintsük s vörös czeruzával javítsuk ki a hibáit. Úgy kell venni őket, a mint vannak. Kísérjük, magyarázzuk és gyönyörködünk benne. Adatok hajszolása, kétes pontok földerítése, anyaggyűjtés nehéz és fárasztó munkája után ez a mi fölfrissítő szellemi tornánk.

* * *

A *Kegyencz* sorsa a színpadon nem volt szerencsés. 1841 szept. 6-án adták először, 1842-ben egyszer került színre, 1845-ben szintén

egyszer. Teleki halála 1861-ben fölújította a darabot, de ez csak a kegyelet ünnepe volt; 1865-ben újból megjelenik egyetlen estén. Paulay Ede 1880-ban újra színre alkalmazta s habár gyéren is, de műsoron tudta tartani. Paulay halála után lekerült a deszkákról, míg 1903-ban illesztették belé a játékrendbe. Egyszóval igazi sikere nem volt.

De miért is nem volt sikere? Noha a tárgy kissé távoli, a darab voltaképen elég érdekes. Igaz, hogy megrendítő, sőt visszasztító. De e miatt nem buknek meg a darabok. A nézők szeretik, ha idegeikre hat a dráma. A *Kegyencz* túlságosan hosszú, de czélszerű rövidítés sokat segít rajta. Az I. és az V. felvonás a színpadi technikában is elég jártasságot mutat.

Talán a színre alkalmazásban volt az ok? A Paulay színrealkalmazása — úgy látszik — nem volt szerencsés. A legutóbbi reprise segített rajta, de ebből is kimaradt a Julia átadása, meg az egyetlen vonzóbb, líraibb jelenet: Palladius és Placidia találkozása a kertben s viszont a senatorok tanácskozása nem volt eléggé megrövidítve. Azonban még ez ok is kevésnek látszik.

Hajlandóbb volnék a rendezés rovására többet írni: a bágyadt és léleknélküli tömegjelenetek igen alkalmasak az unalom felköltésére. Talán a módban is van hiba, a melylyel a Nemzeti Színház a régi magyar szerzőkkel elbánik. Tüntetően kegyeletes estéknek rendezi, hogy a diákok lelkesedni s a hírlapírók ásítozni menjenek el.

Az előadásban keresük a hibát? Maximus szerepe gigasi erőt kíván a színésztől: nagy intelligenciát, változatosságot a hangban, sőt fizikailag is fárasztó szerep. De igaztalanok lennénk, ha színészeinket hibáztatnák. A kik eddig Maximus szerepével birkóztak: Fánecsy, Egressy, E. Kovács Gyula, Szacs vay Imre. Úgy tetszik, egyik alakítása se volt tökéletes, de bizonyos, hogy érdemes munka volt mind a négyé. Aztán gyakori eset, hogy egy-egy kiváló művész nagy sikert arat gyöngé dráma számára, de aránytalanul ritkább, hogy rossz színész buktasson meg jó darabot.

Szigligeti nem esett kétségbe a *Kegyencz* sorsán. Azt jósolta, hogy ez csak tetszhalál s a feltámadásnak el kell jönni.¹⁾

Még egy ellenvetés támasztható. Az, hogy gyakorta kudarcot vall egy-egy munka, mert nem érti meg senki, de annál fényesebben tűnik elő évtizedek multával. Ám a *Kegyencz* sorsa nem az. A *Kegyencz*et nem üldözi kudarc, csak közönyösség; eredménye nem a bukás, hanem az a bosszantó félsiker, a mi rendes körülmények között a közép szerű munkák sorsa. A véletlen szeszélye s az emberi

¹⁾ A dráma és válfajai.

lélek nehézkessége előidéz néha ilyen ferde eseteket. Vannak virágok, melyek mellett fásultan ballag el mindenki.

A németek Hebbelének csak a legutolsó esztendőök kezdik meghozni az annyira megérdemelt sikert. Pedig Hebbel nagy író, darabjai nem is alkalmatlanok a színpadra és mégis! Vagy nézzük azt a részvétlenséget, mely a Kemény Zsigmond egész pályáját kíséri. Uralkodó ma is, mikor csak most jelenik meg munkáinak a második kiadása, a míg Jósikából, Eötvösből egyik kiadás a másik után kel el. A nagy közönség a könnyűt szereti, azt értem, de hát könnyű olvasmány Eötvös? hát élénk, vonzó a Jósika stílusa? Bizonyynyal adott Kemény olyan érdekes meséket, mint Jósika és jobb stilisza Eötvösnél. Vagy hogy a legújabb irodalmat nézzük, Ibsen drámái diadallal járnak be a fél világot, míg nálunk az egy *Nóra* kivételével minden darabjának újra az a bosszantó félsiker jut. De miért? A nagy közönség, mely a könyveket üres óráiban szórakozottan futja át, vagy szépen felöltözve fecseg az előadás alatt, aligha fog dönteni nagy szellemi munkák értéke fölött.

Valami-vigasztaló van abban a tudatban, hogy ezek a példák a kivételek. Az igazságnak van valami sajátos fénye, a mit megérez az avatatlan ember szeme is. De ha véletlenül nem érzi meg, akkor is igazság marad.

(Budapest.)

VÉRTESY JENŐ.

A ΚΑΝΩΝ ÉS ἈΠΟΚΡΥΦΟΣ SZÓ TÖRTÉNETE.

A görög κανών a héber קַנָּה (többes számban קַנָּהִים de Exod. 25₃₆ 37₂₂ קַנָּהִים) himnemű főnévvel közelrokon szó úgy alakra, kifejtésre, mint alapjelentésére nézve. Nem csupán ötletszerű föltevés tehát az, hogy κανών a קַנָּה görögösített alakjából s a vele hasonló hangzású és jelentésű *xánna*, *xánnη* és az egy ν-nel írott *xánnη*-ből fejlődött ki. Mert hiszen קַנָּה nemcsak azt jelenti, hogy *nád*, *káka*, *sás*,¹⁾ hanem egyszersmind *bot*, *pálcza*,²⁾ *mérőnád*, *mérővessző*, *mérték*,³⁾ *hosszúságmérő*,⁴⁾ *mérleg*,⁵⁾ *gabonafűszár*,⁶⁾ a többes számban pedig a gyertyatartó karjai, *ágai*.⁷⁾

1) Ézs. 19₆ 35₇ LXX κάλαμος, Jób 40₁₆ κάλαμος [καὶ βούτομος].

2) Ézs. 42₃ κάλαμος, Ezék. 29₆ ῥάβδος καλαμίνη.

3) Ezék. 42₁₆ κάλαμος τοῦ μέτρου.

4) Ezék. 41₈ ἴσον τῷ καλαμῷ διάστημα πήχεων ἑξ.

5) Ézs. 46₆ σταθμός.

6) Gen. 41₅ 22 στάχυς.

7) Exod. 25₃₆ καλαμίτικοι 37₂₂ βλαστοί.

Κανών eredeti jelentése tehát *nád, bot*. Ily értelemben fordul elő már Homerosnál,¹⁾ a hol *κανόνες* az a keresztbe tett két *farúd*, a mely fölé a paizs bőrfelületét kifeszítették, viszont a mikhez a paizs fogásához szükséges szíját, a *τελαμών* t, odaerősítették. Ide vonatkozik halikarnassosi *Dionysios* (2, 71) jelzése: *ἄς (πέλτας) ὑπηρέται τινὲς αὐτῶν ἡρτημένως ἀπὸ κανόνων κομίζουσι*. Szintén az Iliasban²⁾ a *vetelő*, vagyis a fonal feltekerésére szolgáló szörövrössző, *motóla κανών*, *δντ' εὖ μάλα χειρὶ τανύσσει πηνίον ἐξέλκουσα παρέκ μίτον* és *Plutarchos* is³⁾ a *κανόνων διαδόσεις καὶ ἀνέγερσις ἀγνύδων*-t a szövéshez való előkészületként említi.

Erdekesnek találtam a *κανών* változatos jelentésben való használatát *Aristophanes*-nél, a ki⁴⁾ a női holmik felsorolása rendén így szólaltatja meg a kart: *ἡμῖν μὲν γὰρ σὼν ἔτι καὶ νῦν τάντιον, ὁ κανών, οἱ καλαδίσχοι, τὸ σκιάδειον τοῖς δ' ἡμετέροις ἀνδράσι τούτοις ἀπόλωλεν μὲν πολλοῖς ὁ κανών ἐκ τῶν οἴκων αὐτῆς λόγχῃ*, a mit *Arany*⁵⁾ így fordított: «Mert ime nekünk ez ősi szövőszékünk, *guzsalyunk*, kosarunk megvan s áldozaternyőnk: hanem a mi derék férfainknak vesztibe ment ám soknak *guzsalya*: oda házából a kopja, nyelestül». A *guzsaly* szóhoz jónak láttam megjegyezni *Arany*, hogy *κανών* «eredetiben a szövő *zuboly* vagy *zugoly* fája. Mérték szerint az is beillenék, de (a görög szövő eszközök külömbisége miatt) nem adna jó képet a kopjához». Annyi világos, hogy *κανών* nem jelenthet *guzsalyt* sem az egyik, sem a másik vonatkozásban; hanem igenis a női eszközök során *τάντιον* a takács-cséve, *κανών* meg a *szörörszék* bordája, szóval ezek a szövéshez szükséges felszerelési tárgyak, míg ellenben a *guzsaly* a szálak vagy fonalak fonására való és görög neve *ῥαλακτή* úgy Homerosnál, mint a későbbi görög irodalomban. Viszont a férfiaknál még gúnyból sem lehet szó *guzsalyról*; itt tehát *κανών* a lándzsa vagy kopja nyelét, a *κάμαξ*-ot jelenti. Szintén *Aristophanes*-nél a «Békák»-ban⁶⁾ *κανών* annyi mint *vonalzó*, a melylyel az író ironiája szerint *Euripides* soronként méregeti a tragédiát.

Az ágy- és ablak-függönyrudak neve meg *κανόνες αὐλαίων* volt.

Az építészeti nyelvben a függőleges irány mérésére szolgáló *mérő-zsinórt* általánosan *κανών*-nak hívták, a mint *Aischines*⁷⁾ találóan alkalmazott hasonlatában mondja: *ἐν τῇ τεκτονικῇ, ὅταν εἰδέναι βουλώμεθα τὸ ὀρθὸν ἢ τὸ μὴ, τὸν κανόνα προσφερομεν, ᾧ καταγνώσκειται, οὕτω καὶ . . . παράκειται κανὼν τοῦ δικαίου*. *Euripides*-nél⁸⁾ az *ács-zsineg*, a *csaptató* neve szintén *κανών* és ennek tekinteték az olympiai játékoknál az ugrásra szabályszerűen kimért tért is, *τὸ μέτρον τοῦ πηδήματος*.⁹⁾

¹⁾ Il. 8, 193; 13, 407.

²⁾ 23, 761.

³⁾ Septem Sapientium convivium (ed. Reiske, Lips. 1777. vol. VI. pag. 592).

⁴⁾ Thesmorph. 821 sqq.

⁵⁾ A nők ünnepe 780—785. sor.

⁶⁾ 799. sor, *Arany*-nál 757. sor.

⁷⁾ Contra Ctesiphontem ed. Hier. Volf, Basil. 1572 pag. 303.

⁸⁾ Hippol. 468.

⁹⁾ Pollux, Onom. 3, 151.

Az eredeti, természetes alapjelentés eme változatos alkalmazásán kívül sokféle vonatkozásban fordul elő a *κωνών* szó, mint *átrítt értelmű* jelzés. Így nevezetesen *szabály, zsinórmérték, szabályzat* jelentésben gyakorta olvassuk a legkiválóbb íróknál; p. o. *Euripides*nél¹⁾ *κωνώνι τοῦ καλοῦ σταθμῶν* (variánsa *μετρῶν*): aztán²⁾ *γνώμης πονηροῖς κωνόσιν ἀναμετρούμενος τὸ σῶφρον*. *Demosthenes* *περὶ τοῦ στεφάνου* hatalmas szónoki beszédének vonatkozó helye³⁾ [*ἀ τοῖς προτέροισι Ἑλλήσιν*] *ὁροὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ κωνόνες* [*ἀναμετροφότες*] mintegy szállóigeként maradt ránk örököül. *Lykurgos* pedig⁴⁾ hangsúlyozza, miszerint *ὅσα μὲν τῶν ἀδικημάτων νόμος τις διώριξε, ῥᾷδιον τούτῳ κωνόνι χρωμένους* (scil. *δικαστὰς*) *κολάζειν τοὺς παρανομοῦντας*, a miből nyilvánvaló, hogy ő a *κωνών* szót az igazságszolgáltatás és törvényhozás nyelvhasználatában oly nyomós tartalmú kifejezésnek tartotta, a melyet más szóval helyettesíteni nem tudott.

Még tágabb kört hódított magának a *κωνών* szó a képes kifejezések terén, a mennyiben költői képzelődéssel a szerencsét jósó nap-sugárt is *κωνών σαφῆς*-nek nevezték. Majd aztán a *képzőművészeti* kritika *κωνών*-nak nyilvánította a *mintául, remekül* elősmert műalkotást; ilyen volt *Polykleitos*nak *Doryphoros*-szobra, melyben a kifejlett emberi test formáinak saját mérései alapján meghatározott helyes arányait akarta követendő mintaképül odaállítani.

Az *ének- és zeneművészet* nyelve sem nélkülözhetette a *κωνών*-t. *Pythagoras* tudniillik *κωνών*-nak nevezte azt az általa szerkesztett akusztikai készüléket, melynek segélyével a hangok viszonyát számok szerint határozta meg;⁵⁾ viszont *Eukleides*nek, az alexandriai matematikai iskola megalapítójának, a monochord beosztásáról szóló zeneelméleti értekezését,⁶⁾ sőt magát a monochordot is *κωνών*-nak tekintették.

A *κωνών* eme semasiologiai kiválósága és alkalmazhatósága indította az alexandriai grammatikusokat arra, hogy az ős görög írók mintákként elfogadott remekműveit egyenként és összesen a legalkalmasabb és legkifejezőbb szóval *κωνών*-nak (külön külön költők, illetőleg szónokok kánonának) és a *Homeros κωνών*-ját speciatim *τὰντίον*-nak, majd meg az egyes grammatikai, főképen név- és igeragozási, valamint mondat szerkesztési szabályokat, regulákat *κωνόνες*-nek nevezzék el.

A *történelmi* időszámításoknak, a *synchronismus*oknak, rendes neve *κωνόνες χρονικοὶ* volt *Plutarchos* nyomán,⁷⁾ a mely jelzés *Béza* szerint is a historikusoknál nem más, mint *supputatio temporum*, quæ omnium historiarum sit veluti norma. Ugyanő azt véli, hogy *κωνών* azonos jelzés volt, mint a latinban certa distribuendi populo

¹⁾ Hekabe 602., ed. *Wecklein*, Lips. 1901.

²⁾ Elektra 52.

³⁾ Ed. *Westermann*, Leipz. 1850 pag. 134.

⁴⁾ Contra *Leocratem oratio*, *Hauptmann* Ján. Gottfr. előszavával, Lips. 1753 pag. 99.

⁵⁾ *Bergk*, Griech. Liter. Gesch. Berlin 1872. II. 439.

⁶⁾ *Bergk*, id. mű IV. 524.

⁷⁾ Cf. *Solon* 27, ed. *Reiske*, Lips. 1774 vol. I., pag. 371.

frumenti ratio, olyan formán, mint *Stephanus*¹⁾ nézete szerint a francziában *un ordinaire bien réglé*.

A mi a *κανονίζω* igealakot illeti, ez általában szabály szerint történő eljárást, elbírálást, ítélkezést jelent, így: *κανονίζομεν καὶ τὰς πράξεις* (*Aristoteles*); továbbá a grammatikusok nyelvhasználatában annyi mint a név- és igeragozás művelete, a *csillagászatban* pedig az időváltozásoknak az égi testek szerint való megfigyelése és elbírálása.

A melléknévi alak *κανονικός* a szabálynak vagy mintának min- denben megfelelő minőség jelzésére szolgál; a grammatikusoknál gyakran olvasható az *ἀναλογία κανονική*; a zeneművészetben pedig *κανονική* (τέχνη) a zeneelmélet, *οἱ κανονικοὶ* az elméleti zeneművészek, a bölcseseiben *τὸ κανονικόν* a gondolkodás kánonának, vagyis a logikának szokásos jelzése volt.

Egészen indokolt volt tehát, hogy ezt a tartalmas és színes szót a *kereszténység* is átvette és úgy az újszövetségi kánonban, mint a görög nyelvű egyházi irodalomban, sőt az egyetemes keresztény világ nyelvhasználatában a legfontosabb meghatározások szövegezésénél alkalmazta mind e mai napig.

Pál apostol *zsinórmértéket, életelvet,*²⁾ *határvonalat, szabályt, mértéket*³⁾ jelez vele és az egyházi atyáknál szintén ebben a jelentésben fordul elő. *Irenaios*nál⁴⁾ p. o. olvasható a *κανὼν τῆς πίστεως, κανὼν τῆς ἀληθείας* regula veritatis, mely az isteni kinyilatkoztatásról szóló egyes iratokban foglalt *tan. Római Kelemen*⁵⁾ beszél a *ὠρισμέ- νος τῆς λειτουργίας κανὼν* áthágásáról; *Hegesippos* a *ὕψις κανὼν τοῦ σωτηρίου κηρύγματος*-ról. *Origenes* határozottan vallja,⁶⁾ hogy az ihletett szent iratokat a hagyományos hitszabály *κανὼν τῆς Ἱ. Χρ. κατὰ διαδοχὴν τῶν ἀποστόλων οὐρανοῦ ἐκκλησίας* szerint kell értelmezni, a mely hithű felfogásáért és azért is, mert csupán a négy kánoni evangéliomot ismeri el érvényesnek, *Eusebios* őt az egyházi kánon megőrizőjének, *τὸν ἐκκλησιαστικὸν φυλάττων κανόνα* nevezte.⁷⁾ *Alexandriai Kelemen* szerint (mh. 217) a szentírás a maga teljes egészében *κανὼν ἐκκλησιαστικὸς ἡ συναδία καὶ ἡ συμφωνία νόμου τε καὶ τῶν προφητῶν τῇ κατὰ τὴν τοῦ κυρίου παρουσίαν παραδιδομένη διαθήκη*.⁸⁾ *Chrysostomos* szintén (mh. 407) hangsúlyozza, hogy az általa rendesen és állandóan *τὰ βιβλία*-nak nevezett kánongyűjtemény oly befejezett egész, a mely *οὔτε πρόσθεσιν οὔτε ἀφαίρεσιν δέχεται*. A nyugati egyház ezen a nyomon a kánoni könyveket regulares libri és scripturæ canonicæ néven nevezte szintén az *Origenes* fentebb jelzett megállapítása szerint,⁹⁾ a miből nyilvánvaló, hogy a három első század folyamán az evangéliomi és keresztény tan lényegét, sum-

¹⁾ Thesaurus lingv. græc. 1572, T. II., pag. 62.

²⁾ Gal. 6₁₆ Fil. 3₁₆ τῷ κανόνι στοιχεῖν.

³⁾ 2 Kor. 10₁₃ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος καυχήσασθαι.

⁴⁾ Adv. hæ. III, 11.

⁵⁾ Epist. I. c. 41.

⁶⁾ περὶ ἀρχῶν. Rufinus fordításában de principiis című művében IV, 9.

⁷⁾ Hist. eccl. VI, 25.

⁸⁾ Stromateis VI, 676.

⁹⁾ Rufinus fordításában Serm. in Matth. §. 117. Opp. vol. III. ed. de la Rue, Paris 1733—40. pag. 916.

máját, keleten κανών της ἐκκλησίας vagy της πίστεως-nak, nyugaton pedig erre az analogiára regula fidei-nek hívták, míg aztán a IV. században, főképen annak a végén, egyenesen a kánoni tekintélyű szent iratok βιβλία κανονικά libri regulares megállapított *gyűjteményét* nevezte az egyház κανών-nak. Ebből a későbbi meghatározásból azonban már arra következtethetünk, hogy a κανών semasiologiai fogalmát az eddigénél tágabb értelemben vették; nevezetesen:

A keleti egyházi nyelvhasználatban κανών az ἐκκλησιαστική τάξις meghatározásának rövidebb jelzése, a mennyiben a bármely egyházi tisztségre alkalmazott egyének neveinek beírására használt *lajstromot*, *névtárt*, *jegyzéket* κανών-nak hívták és a κανών értelmében választott egyének neveit ilyen κανών-ba vezették be. Tulajdonképen rendszer szerint a püspökök, presbýterek és diakonusok voltak οἱ ἄνδρες κανονικοί, más néven κληρικοί vagy ἱερατικοί is,¹⁾ mindamellett az alsóbb rangú egyházi tisztviselőket, a kik nem valának ἐν κλήρῳ κατηγορημένοι, mivel χειροθεσία-ban nem részesültek, szintén kánoni férfiaknak, belső embereknek tekintették azért, mivel az ő nevüket hasonlóképen bejegyezték a κανών-ba és a világiaktól való megkülönböztetésül, de meg mert az ellátásukat, a javadalmukat, azaz a κανών-t, latinosan demensumot, az egyházi pénztárból kapták, οἱ τοῦ κανόνος vagy ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενοι közös néven emlegették őket.²⁾ Ilyenek voltak az egyházi οἰκονόμοι, ἐκδικοί. Sőt volt γυνή κανονική is; így hívták tudniillik az egyházi szolgálatra alkalmazott és szintén névtárba bejegyzett nőt.³⁾

Κανών volt a neve a keresztény egyházi *fegyelmi törvénynek* is, a melyet eleinte az apostoli hagyományok szerint, később a zsinatok által megállapított szöveg értelmében gyakoroltak, a honnan aztán ezeket a határozmányokat vagyis constitutiókat κανόνες-nek, később magát az egyházi jogot ius canonicumnak nevezték.

A görög keleti theologusoktól a latin szertartásúak is átvették a κανών λειτουργίας-t.

Idő folytán az érdemesebb püspökök, főképen a vértanúk neveiről rendes *évkönyvet* vezettek, ezt is κανών-nak, latinul catalogusnak hívták.

A IV. században tehát Kr. u. a κανών szó számos új fogalom és különleges jelzés jelölésére szolgál, de legáltalánosabb jelentése az egyházi nyelvhasználatban ez: *jegyzék, névtár, kimutatás, adattár*. Ilyen értelemben és jelentésben vett kánon, azaz jegyzéket vezettek a hit és erkölcsi szabályait tartalmazó bibliai szent iratokról is, a melyekről *Amphilochios* (380 táján) az ő iambus versbe szedett hosszú lajstromozása végén ezt a nyilatkozatot tette: οὗτος ἀψευδέστατος κανὼν ἂν εἴῃ τῶν θεοπνεύστων γραφῶν.

Kiváltképen az épen most érintett értelemben használja a κανών szót *Athanasios* (mh. 372), a ki a szentírásról úgy nyilatkozik,⁴⁾ hogy οὐκ ἀόριστα ἀλλὰ μᾶλλον ὠρισμένα καὶ κεκανονισμένα ἔχει τὰ

¹⁾ Cf. Laodic. syn. can. 24. 27. 30. I. Constant. syn. can. 6.

²⁾ Nic. syn. can. 19. Chalced. syn. can. 2.

³⁾ *Suiceri* Thesaurus eccles. sub κανών.

⁴⁾ Synopsis script. sacr. [Opp. Athan. ed. Montfaucon], tom. II. pag. 126. sqq.

βιβλία, a miből világos, hogy ő és vele együtt a görög egyház, a bibliát nem korlátlan, határozatlan, sőt inkább bizonyos elv szerint meghatározott számú könyvekből álló *gyűjteménynek* tekintette és az ezen könyveknek megállapított számáról, azaz *mennyiségéről* szóló egyházi döntvényt szintén *κανόν*-nak nevezte. Mikor tehát ezt mondotta *κεκανονισμένα* vagy *κανονιζόμενα*, ezzel egyszersmind kifejezte azt is, hogy az illető iratok a *βιβλία* számában benne vannak és így az egységes egészet alkotó *βιβλία*-nak valóságos alkotó részei, annak-okaért *πιστευθέντα θεῖα εἶναι βιβλία*, vagy a mint *Eusebios* mondja,¹⁾ *ἐνδιάθηκα* és *ἐνδοιάθετα*. A kánoni iratoktól élesen megkülönböztette Athanasios a csupán csak olvasásra való, de nem isteni tekintélyű munkákat *βιβλία ἀναγινωσκόμενα*, a melyeket a gyülekezeti kegyes tagok mintegy másodrendű kánonul *δευτεροκανονικά* tekintettek, csakis azért, mert az örökölt hagyományos olvasókönyvekben benne voltak és érdekes tartalmukért szívesen is olvasgatták őket. Athanasios kritikai érzéke azonban az ilyen iratoknak az evangéliumokkal és apostoli levelekkel való sorbaállítását nem tűrte meg és csupán a megszokás iránt tanusított kíméletből fejezte ki magát ilyen enyhén: *οὐ κανονιζόμενα μὲν, ἀναγινωσκόμενα δὲ (μόνον τοῖς κατηχομένοις)*. Ebben az értelemben mondja Rufinus is:²⁾ *Sciendum quod et alii libri sunt, qui non canonici sed ecclesiastici a maioribus appellati sunt... quæ omnia legi quidem in ecclesia voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam*. További részletek a kánon keletkezésének történetébe tartoznak.

A kánoni iratok hitelességének történelmi s kritikai igazolása nyomán megállapítható, hogy a kánonon kívül levő iratok sem tartalmuk, sem előterjesztésök alapján nem követelhetők azt, hogy a kánonban helyet foglaljanak; épen azért kezdettől fogva *βιβλία ἀπόκρυφα*-nak nevezték őket.

Az *ἀπόκρυφος* szó az ó-görög irodalomban vajmi gyéren fordul elő; mindössze két nagyobb író ismerünk, a kik azonos jelentésben, azonos gondolat kifejezésére használták. E két író *Euripides*³⁾ és *Xenophon*.⁴⁾ Annál gyakrabban olvasható ez a jellegzetes szó a bibliai, főképen pedig az egyházi iratokban; nevezetesen az ószövetség Septuaginta fordításában⁵⁾ és az újszövetségi kánon görög szövegében.⁶⁾

Kiváló jelentőségű meghatározással vált az *ἀπόκρυφα* scil. *βιβλία* jelzés az egyházi atyák idejében, a mikor a kánoni hiteles

¹⁾ Hist. eccl. III, 3.

²⁾ Expos. in Symb. apost. c. 37.

³⁾ Herakles 1070 (ed. Wilamowitz-Mællendorff, Berlin 1895): ἀπόκρυφον δέμας ὑπὸ μέλαρον κρύψω.

⁴⁾ Apomn. III, 5, 14 (ed. Mücke⁸, Berlin 1889): οὐδὲν ἀπόκρυφον δοκεῖ μοι εἶναι, továbbá Sympos. VIII, 11 (ed. Bach, Lips. 1749): οὐδὲν γὰρ τούτων ἐστὶν ἀπόκρυφον πατρὸς τῷ καλῷ τε καὶ ἀγαθῷ ἔραστῃ.

⁵⁾ Ézs. 45₃ LXX: δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινοὺς ἀποκρύφους, Dán. 11₁₃: κυριεύσει ἐν τοῖς ἀποκρύφοις τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργυρίου, 1 Makk. 1₂₃: ἔλαβε τοὺς θησαυροὺς τοὺς ἀποκρύφους οὓς εὗρε.

⁶⁾ Mk. 4₂₂: οὐ γὰρ ἐστὶν τι κρυπτόν, ἐὰν μὴ ἵνα φανερωθῇ οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα ἔλθῃ εἰς φανερόν. Lk. 8₁₇: οὐ γὰρ ἐστὶν κρυπτόν ὃ οὐ φανερόν γενήσεται, οὐδὲ ἀπόκρυφον ὃ οὐ μὴ γνωσθῇ καὶ εἰς φανερόν ἔλθῃ. Kol. 2₃: ἐν ᾧ (scil. mysterio) εἰσὶν πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι.

könyvek ellenében. a kánonosításra igényt tartó, de az elismertetésre nem méltó iratoknak a kiválasztása, megnevezése és értékelése a legkorszerűbb kérdés volt. Az egyházi írók azonban különbözőképpen értelmezték e szó jelentését. Alexandriai *Kelemen*¹⁾ az eretnekek, gnostikusok titokzatos iratait. *Epiphanius*²⁾ részint a rejtélyes tartalmú, részint a titokban őrzött, nyilvánosan nem használt könyveket (a zsidóknál ספרי סודיים) nevezte apokryphosoknak, így az apokalypsis is azért, mivel ez szerinte διὰ τὰ βαθείως καὶ σκοτεινῶς εἰρημύνα. Hasonló megkülönböztetést tett *Origenes* is, a ki az ἀπόκρυφος-t a νόθος és ψευδεπίγραφος mellékjelentéssel kapcsolta össze és a kánoni iratokkal ellentétben levő minden más iratot apokryphosnak minősített, mint a melyek nem valók a hívőknek, tehát kárhozasatosak. *Athanasios* szintén szigorúan vette az apokrypha fogalmát, s a mely iratokat ilyeneknek tartott, azokra kimondta egyszersmind azt is, hogy νόθα καὶ ἀπόβλητα és ἀποκρυφῆς μᾶλλον ἢ ἀναγνώσεως ἕξια. Ezen a nyomon az apostoli constitutiókban (VI, 16) ἀπόκρυφος és φθοροποιός, valamint jeruzsálemi *Cyrellnél* a ψευδεπίγραφος és βλαβερός synonym meghatározások.

E jelentésbeli elemzés egészen elhalványult *Augustinus* irataiban, mivel ő már úgy értelmezte a dolgot, hogy csakis azok az apokryph könyvek, quorum occulta origo non claruit patribus.³⁾ Később minden bizonytalan, névtelen eredetű iratot elkereszteltek apokryphnak.

(Debreczen.)

ERDŐS JÓZSEF.

DIORTHUMENA.

I. Hier. (Chron. Eus. ad ann. 1830.) ezt írja: „(Andronicus) ob ingeni meritum a Livio Salinatore, cuius liberos erudiebat, libertate donatus est”.

Itt minden bizonynnyal arról a M. Liviusról van szó, a ki 219. és 207. Kr. e. években consul volt s 204-ben mint censor a sóadó behozataláért kapta a néptől a *Salinator* gúnynévet. Őseit nem ismerjük. Az a M. Livius ugyanis, a ki a Saguntum elfoglalása miatt Carthágóba küldött öttagú követség tagja volt, nem atyja (Pauly, RE. s. v.), hanem ő maga; legalább erre enged következtetnünk az, hogy L. Aemilius, a ki az előbbi évben consul-társa, szintén tagja volt annak a követségnek (Liv. 21, 18). Mert, hogy ez a M. Livius a 219. év consula, kitűnik Liv. 27, 34, 13-ból. Valószínűnek tartom, hogy plebeius-család volt ez s belőle való az a L. Livius, a ki 320-ban néptribunatusot viselt (Liv. 9, 8). De ez nem igen lehetett a M. Livius Salinator atyja; legfőlebb nagyatyja vagy nagybátyja. Mert ha a későbbi *leges annariae* alapján számítunk, L. Livius legalább is 34 éves

¹⁾ Stromat. I. 304.

²⁾ Hæres. I. et XXX.

³⁾ Civ. Dei XV, 23.

volt, mikor néptribunusságot viselt, M. Livius pedig legalább 43 éves volt első consulsága évében, 219-ben, s így a születése kb. a Kr. e. 263. évre volna tehető. Az a két *C. Livius Salinator*, a kik közül az egyik 203-ban volt praetor, a másik 191-ben,¹⁾ sem testvér nem lehetett, sem unokatestvér; hanem unokaöcsese vagy fia lehetett egyik a másiknak. Ha unokaöcsese volt, vagyis M. Livius Salinatornak nem *Caius*, hanem másik — ismeretlen — fiától való unokája, akkor még megállhat a fentebbi számítás alapján kihozott évszám (263.); ha ellenben a fia volt egyik *Caius* a másiknak, vagyis Caiustól való unokája M. Livius Salinatornak, akkor ez utóbbi születése évét aligha föl nem, kell tennünk kb. a 267. évig. Ennél főlebb alig tehetjük, mert a második consulsága így is élte 60. évére esnék már.

Minthogy *Andronicus* Tarentum elfoglalásakor (272.) került foglyként Rómába a Livius-családhoz, valószínűleg nevelője volt ő magának M. Liviusnak is, nemcsak a gyermekeinek. *Andronicus* 240-ben adatott elő *először és elsőnek* drámát Rómában.²⁾ Ebből azonban nem következik, hogy már akkor *szabados* (libertinus) volt.³⁾ Sőt nem is valószínű, hogy az volt, mert mint színész is szerepelt akkori két darabjának előadásában. A történetíró Livius legalább ezt írja róla (7, 2): *idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor*. Nem valószínű továbbá azért sem, mert a fent említett C. Livius Salinator, a ki 203-ban volt praetor, 244-ben, a mikorra a Pauly-féle RE. adata teszi *Andronicus* felszabadítását, alig lehetett idősebb két, vagy legfőlebb öt évesnél, még ha legidősbik gyermeke volt is Marcusnak. Föltehetjük ugyan, hogy *Andronicus* már mint *libertinus* is oktatta Marcus Salinator gyermekeit, de az *ob ingeni meritum... libertate donatus est* mégis csak arra a valószínű következtetésre vezet, hogy a manumissio nem előzte meg az ő első drámái bemutatását.

A felszabadítás után *L. Livius Andronicus* lett *Andronicus* neve. A *Lucius*⁴⁾ praenomenből következtetve aligha nem *Lucius* volt a praenomenje annak a Liviusnak, a kinek a házához került először Rómában a gyermek *Andronicus*, s ez esetben ugyanez a *Lucius Livius* volt M. Livius Salinator atyja, a 320. évi néptribunus pedig, a kinek szintén *Lucius* a praenomenje, talán a nagyatyja vagy nagybátyja.

Alaptalan az az állítás, hogy M. Livius Salinator volt az, a ki Tarentum várát négy éven át tartotta Hannibal ellenében.⁵⁾ Ez nem ő volt, hanem egy rokona, M. Livius Macatus. Hiszen amaz csak 210-ben jött ismét be a városba falusi zárkózottságából, a hova nyolcz évvel előbb vonult vissza azon való elkeseredésében, hogy az első consulsága után sikasztás vagy csalás miatt, úgy látszik, elegendő ok nélkül, az összes tribusokból kirekesztették a *Maecia* kivételével. Visszatérte után ismét eljárta ugyan a senatusba, de föl csak 208-ban szólalt fent említett rokona védelmére, a kit a senatus egy része juta-

¹⁾ Liv. 30, 26; 35, 24.

²⁾ Liv. 7, 2. Cic. Cat. m. 14, 50. Brut. 18, 72.

³⁾ Pauly, RE. s. v. szerint 244 körül szabadult fel.

⁴⁾ Gell. n. a. 7, 8; 17, 21. Fest. s. v. *surregit*. Cassiod. Chron. T. J. 357. l.

⁵⁾ L. Piderit, Cic. Brutus, Index 260. s. köv. l. „Marcus Livius Salinator“ alatt.

lomra vélt ugyan érdemesnek Tarentum vára megtartásáért, de más része őt akarta felelőssé tenni Tarentum elvesztéséért (Liv. 27, 25. 34).

II. Bérard Viktor az ő nagyszabású munkájában, melyet részben e Közlöny 1906. és 1907. évi füzeteiben, részben a budapesti VIII. ker. áll. főgimn. 1905/6. évi Értesítőjében ismertettem, kétségkívül nagy elismerést érdemel azért, hogy az Odysseia személyi s helyi vonatkozásainak meghatározásába új szempontokat vitt bele. Ért is el kétségbevonhatatlan eredményeket. Am vannak olyan következtetései, melyekben nem tudunk megnyugodni. Hogy tévedett is egyben másban, azt a következő néhány pontba foglalt adalékom mutatja.

1. Abban alig lehet kétség, hogy Homeros leírásai valóban létező helyekre vonatkoznak. Scheriének Kerkyrát, vagyis a mai Corfù szigetét tartja a hagyomány (l. Thuk. 1, 25). A hajdani hajósoknak okvetetlenül fontos állomásuk volt e sziget a nyugati tengereken jártukban; Bérard szerint meg a sémi *Kerkura-Scher'a* a. m. a homérosi *θοῶν νηὺς μέλαινα* 'gyors fekete hajó'. — Aióliától Odysseus kedvező szellel, Zephyros-szal hajózva *tizednapra* jutott el annyira, hogy már láthatta hazája földjét s jeltüzeit (O. 10, 25. 28—30). Későbbben, miután a Charybdisből kimenekült, kilencz napi hányódás után *tizednap* éjjel vergődött ki Ogygie szigetére (O. 12, 447—8). Innen 17 napig hajózott hazafelé *keletnek* s a *18-ik napon* pillantotta meg a phaiax föld árnyas hegyeit (O. 5, 276—281). A távolságok és irány jelzései oly találók, hogy lehetetlen az *Othonúsai* valamelyikében keresnünk Ogygiét; hiszen e szigetek közel vannak Corfù észak-nyugati partjaihoz; hanem a messze nyugaton, ott, a hol Bérard, a ki nagyon talpraesetten okoskodik, hogy az apa — Atlas — közelében kell keresnünk a leányát — Kalypsót.

A phaiaxok egészen elkülönítve laknak a hullámverdeste tengeren, a véghatáron (*ἐσχατοί*), távol a földművelő emberektől, s nem közlekedik velük más halandó (O. 6, 8. 204—5). De van nekik is gabona-termő földjük s a folyvást szépen fuálló Zephyros télen-nyáron egymásután növeszti és érleli a gyümölcsöket számukra (O. 5, 463; 7, 112—121). Távol laknak Ithakétól; estétől hajnalig tart ezt elérniök gyors fekete hajójukkal, mely 52 evezős s az ithakéi 20 evezőshöz képest oly gyors, mint *a madár s a gondolat*. Odysseus nyugat felől hajózva a *18-ik napon* a phaiax föld árnyas hegyeit pillantja meg legelőbb.

Mindezen adatok Corfù szigetére, még pedig a nyugati oldalára igazítanak bennünket a phaiaxok városa keresésében. Hogy az e föld termékenységre vonatkozó hom. leírás nem mese, arról ma is meggyőződhetünk. *Die Bäume . . . erreichen eine Grösse, Schönheit und Entfaltung, wie sonst nirgends am Mittelmeer, vielleicht gar nirgends in der Welt. Sie blühen im April, die Früchte reifen im Dezember bis März . . . Orangen, Zitronen, Feigen . . . werden mehrmals jährlich geerntet* (Bädecker).

Már az ókorban a nyugati-parti Afiona közelében levő *Karári* ('hajó') szigetcskét hitték a kővé változtatott phaiax hajónak; olyan is, akár egy futtában megakasztott vitorlás (Plin. n. h. 4, 19, 2). Csakhogy Bérard szerint az Afiona félszigetre nem illenek az Odysseia

adatai, hanem csakis a Palæokastrizza melletti öbölbe nyúló földnyelvre, melynek mindkét oldalán van alkalmas kikötő. Ámde Afioná és Karávi egyenes irányban is vagy 6—7 km.-re van *északnak* ama földnyelvtől; nem is látszik onnan; ellenben az a hajó, mely Odüsszeust Ithakéra szállította, helyes okon nem észak, hanem *dél felől* tart a városi kikötő felé, már közel jár hozzá, előtűnik teljes egészében, midőn Poseidon rácsap tenyerével s gyors hajóhoz hasonló kővé változtatván a lakosok szemeláttára meggyökerezteteti, megakasztja (O. 13, 149—152. 155—7. 161—4. 175—7). Azt mondja Bérard, akkor még odalátszott a Karávi Alkinoos városához, csak azóta nem látszik, hogy Poseidon, beváltván a másik fenyegetését is, nagy hegygyel takarta el a phaiaxok városát. Ámde tulajdonképen csak *akarta* eltakarni! Arról nincsen szó, hogy el is takarta volna, sem arról, hogy foganatlan lett volna az a nagy áldozat és könyörgés, melylyel ép e fenyegetés elhárításáért engesztelték Poseidont a phaiax nép főemberei (13. 178—187).

2. Alkinoos *magas városá'*-ról beszél Bérard. Erre azonban én nem találok semmi alapot. Az O. 13, 17, *miután pedig lementek* a hajóhoz s a tengerhez' egyebütt is található átmeneti fordulat (pl. 2, 407; 12, 391). Hisz természetes is, hogy a tenger alantabb fekszik a partjánál. Nem mellette, hanem inkább ellene szól az az adat is, hogy Alkinoosnak négyholdas kerített kertje volt az udvaron kívül a háza mellett, s Odysseus kalauza (Athene) azt mondja, hogy atyja közel lakik a királyi házhoz (Od. 7, 29. 112. sk.).

3. Az ithakéi *Andri-öböl* lapos partrésze nem *főveny-part*, mint a Bérard idézte *Instr. Naut.* mondja (*une plage de sable'*, Bér. II, 461), hanem egészen határozottan *kíves-köves*, éles és hegyes szikladarabkákkal borított, *darabos*. Ilyen partot jelez ott csakugyan a homerosi *ἐπὶ ῥήγμινι θαλάσσης* (Od. 15, 499).¹⁾ Bérard helyesen írja le így: *une belle plage de cailloux, de graviers et de sables'* (II, 521).

4. Bérard önnönmagával keveredik ellenmondásba, midőn az ithakéi *Vathy-öblöt* veszi a homerosi *Phorkys-kikötő*nek. Mert ez a körülbelül két km. hosszúságú öböl éppen ellenkezője annak, a minőnek ő a homerosi jó kikötő képét adja (II, 504. sk.)²⁾: *Un port homérique ... n'est pas une grande rade enfoncée dans les terres: il faudrait à l'entrée et à la sortie un trop dur effort des rameurs pour gagner la haute mer ou pour reprendre le mouillage. Un port homérique n'est pas même un grand bassin d'eau profonde: il n'a que faire d'une vaste superficie de mer; ses bateaux ne restent pas à flot ...*

A Vathy-öböl tehát nem válik be homerosi kikötőnek, mert túlságos nagy; szeles időben és dagálykor ugyancsak hullámszik s arról szó sem lehet, hogy benne a hajók *kikötés nélkül*. — *ἀνευ δεσμοῦ* — is helyt maradhattak volna. Már pedig akkora vízfelületen bajos volna egy-egy elverődött hajót elfogdosni s visszaterelgetni a parthoz. Kikerülte Bérard figyelmét az is, hogy a hom. Phorkys-kikötőtől láthatónak kellett lennie a naiasok barlangjának, mert éppen odalátszó s ismer-

¹⁾ Ῥήγμινι szakít tör; *Frγγ-, Frγγ-*; lat. *frēg-i*, *frag-* (*fractum*).

²⁾ Bérard szerint *6 encablures'* (= kbl. 1200 m.); de a szűk bejárat-tal együtt legalább is megüti a 2 km.-t.

retes helyek vagy pontok s az ismeretes olajfa megmutatásával akarja Odysseust meggyőzni Athene, hogy csakugyan hazája földjén van (O. 13, 344). A Vathytól azonban lehetetlen barlangot látni; de a Petaleiko keleti lejtőjén levő barlang dombja és nyílása igenis látható a Dexia-öböltől, mely egyéb tekintetben is megfelel a homerosi adatoknak.

(Budapest.)

CSERÉP JÓZSEF.

HAZAI IRODALOM.

Műfordítások a «Budapesti Szemlé»-ben.

A műfordítás terén nálunk, kevés megszorítással, kétségbeejtő állapotok uralkodnak. Derűre-borúra fordít mindenki, s az általános züllöttséget mi sem jellemzi jobban, mint hogy legtekintélyesebb folyóiratunk, a *Budapesti Szemle* is mystificatiók áldozata lehet e téren, a mennyiben oly fordítóktól jelennek meg benne közlemények, kik fordításaikban a legcsudálatosabb kuriozumokat produkálják. Hogy ez nem túlzás, példákkal fogom igazolni. A Szemle 1906. évfolyamában, majd tavaly külön az *Olcsó Könyvtár*-ban (1464—1473. sz.) megjelent Fogazzaro híres regényének, az *Il Santo*-nak, fordítása. Ezt az eredetivel összehasonlítva, álmélkodással vettem észre, hogy a fordító, kinek az olasz irodalom speciális terrenuma, gyakran annak legegyszerűbb, legvilágosabb kifejezéseit rosszul tolmácsolja s fordítása inkább kínos vergődésnek, mint az eredeti egyértékű átültetésének mondható. Valóban sajnálni lehet azokat az olvasókat, kik a jeles olasz regénynyel ebben a magyar köntösben, vagy jobban mondva, kényszerzubbonyban ismerkedtek meg. A következőkben a regény két első fejezetének fordításából szemeltem ki a vaskosabb tévedéseket, csakis oly helyekre szorítkozva, melyekben az *eredeti szöveg félreértése nyilvánvaló*, teljesen mellőzve a fordítás egyéb fogyatkozásait, melyek értékelésénél már magasabb szempontok is irányadók.

Az olyan «apró dörösegeket», mint p. o. hogy az *esofago* kettős jelentését nem ismerve, a *torkot örvénnyel* fordítja, hogy összetéveszti az *è*-t (est) az *e*-vel (és) figyelmen kívül hagyva, csak a jelentősebbeket emelem ki.

8. l. (Mindenütt az *Olcsó Könyvtár* említett kötetének lapszámain idézem.) «Szemei olyan szomorúak és keserűek voltak [Desalle Jeanne-ről, egy francia nőről van szó], mert Noemi nem beszélt olaszul.» — «Gli occhi suoi erano così tristi e amari che Noemi non parlò italiano.» Tehát: «...*hogy* Noemi nem beszélt olaszul», t. i. inkább anyanyelvén vigasztalta barátneját. A *mert*-nek itt semmi értelme.

10. l. «Noemi *megn nyugtatta*, ajkait hallgatag összevonta s érezte rajtok a titkos fájdalmat stb.» — «Noemi *le posò*, le fermò silenziosamente *le labbra in fronte*, vi sentì l'occulto dolore etc.» Vagyis: «N. ajkait hallgatagon (barátnéja) homlokára szorította s megérezte ezen a titkos fájdalmat stb.» Fordítónk tehát nem vette észre, hogy «*le posò*»-ban a *le* dativus, hogy ez az ige a «*le labbra in fronte*»-hoz tartozik s így fordítja: «megn nyugtatta», fölforgatva ezzel az egész mondat értelmét.

11. l. «Carlino belépett, nyakán fehér selyemkendővel, mormogva a

Lac d'amour ellen, a mely... gyűlöletes apró állatkákkal is megfertőztette a levegőt, méregként ártva az ő *mandolahalainak*. — «... per le sue tonsille.» Majd tovább: «Még egy keveset megbosszantották egymást s Carlino a megfertőztetett halak daczára olyan lelkesedésbe merült stb.» — «I due si scambiarono altre impertinenze e Carlino fu tanto brioso malgrado le tonsille infette etc.» A fordítónak tehát sejtelle sincs róla, hogy e helyeken Carlino *mandoláiról, torkáról* beszél a szerző; ezt félti a fertőzéstől. Ő, tőről lévén szó, gondolkodás nélkül vígan cseveg «megfertőztetett mandolahalakról», a hal-faunát egy eddig nem ismert species-szel aján-dékozva meg. A titokzatos szellemi keresztezésnek, mely ez új fajt létre hozta, nem sikerült nyomára jönnöm.

14. l. «Itt Carlino úrt talált az elbeszélésben.» — «Qui Carlino aperse una parentesi nel suo racconto. Vagyis: Itt Carlino megszakította az elbeszélés fonalát. (Szórol-szóra: zárójelet nyitott benne.)

18. l. «Végre a zene üde forrása, a mely megtörte haragjukat, mint tajtékzó sziklát stb.» — «Finalmente il musicale rivo limpido che le loro collere rompevano come sassi spumeggianti etc.» Vagyis: «Végre a zene tiszta folyama, mely haragjukon, mint tajtékzó sziklán megtörtött...»

20. l. «tökéletlen őszinteség.» — «una sincerità imperfetta.» Helyesen: «nem teljes őszinteség.»

22. l. «Közben a hold, mint egy khalid mágus, dicső fényben ragyog-tatta... egy öreg tornyocska hegyes kalapját.» — «Ora la luna... glorificava l' aguzzo cappello da mago caldeo di una vecchia torricciuola.» Vagyis Fogazzaro nem a holdat hasonlítja badar módon khalid mágushoz, a minek semmi értelme, hanem egy *tornyocska csúcsáról* mondja, hogy oly hegyes, mint a mágus süvege.

U. o. «Jeanne és Noemi pedig az erkélyre hajolva stb.» — «Tuttavia Jeanne e Noemi, chine sulla sbarra del parapetto.» Vagyis itt a víz kor-látjának karfájáról, nem pedig erkélyről van szó.

33. l. «Önök nem értik ezt a köteleket, de a kötelek ott van és sovárog, hogy köztük legyen, még a nálánál is rosszabb kötélekkel.» Ismét galli-mathias. Az eredeti így hangzik: «Voi non capite il legame, ma il legame c'è, avido di cacciarvisi a star dentro, lui con altri peggiori di lui.» Hol tudnunk kell, hogy a már fönnebb említett Carlino beszél készülők regényé-nek egyik homályos helyéről s ő mondja a vele levő hölgyeknek: «Önök itt nem értik az összefüggést, pedig az összefüggés megvan s konokul iparkodik megállani helyét a többi, nálánál is rosszabb között.»

35. l. «S gondolatainknak annyi titkos indító oka jutna ehhez az érzelemhez: stb.» — «e tanti movimenti segreti dei loro pensieri mettereb-bero capo a quest' idea: etc.» Értelmes magyarsággal tehát: «s lelkük mennyi titkos indulata találkoznék ebben a gondolatban: stb.»

36. l. «Tudod, hogy vannak ábrándok, álmok.» — «Tu lo sai che sono illusioni, sogni.» Vagyis: «Tudod, hogy ezek (mikről az imént beszéltél) képzelődések, álmok.»

U. o. «Ezzel képes volnék arra, hogy innét elmeneküljek.» — «Saresti capace di cacciarmi.» Tehát: «Képes volnál engem elűzni.»

U. o. «magad is ébreszd azokat az álmokat...» — «ti metti a fomen-tare anche tu questi sogni.» Vagyis: «magad is tápláld azokat az ábrán-dokat.»

U. o. «A kisasszony oly föltétellel egyezett bele (az arczkép el-küldésébe), hogy fényképét nyomban visszakapja s nagyon édes szavakban játszta a kétségbeesettet mindaddig, a míg az nem küldetett vissza.» Szinte hihetetlen kiforgatása az eredeti értelmének: «La signorina consentì a patto di riavere tosto la fotografia, e spasimò fino a che non le giunse di ritorno con parole dolcissime dell' amico...» Vagyis: «A kisasszony olyan föltétellel egyezett bele (az arczkép elküldésébe), hogy fényképét nyomban visszakapja s nagyon nyugtalan volt, míg az — barátja nydjas szavainak kíséretében -- vissza nem érkezett.»

52. l. «A kis ebédlőben alig hogy helyet talált az öt *vendég*.» — «Nel salottino da pranzo appena ci capivano i cinque *commensali*.» E «*commensali*»-k közül csak három *vendég*, a másik kettő a házi gazda meg a felesége.

61. l. «Farè fölpattant: Másodszor!» — «Don Paolo Farè scattò: Secondol!» Vagyis: «Farè fölpattant: A hogy veszzüik!» A fordító nem ismeri a *secondo* szó utóbbi értelmét s értelmetlenül beszél.

67. l. «Marinier... ezt a dolgot nem akarta végleges válaszkép mondani Selva kedves barátomnak, épen úgy, mint mikor valami kedves emberünk megbetegedik, meg kell egyeznünk gyógyításának módjára nézve, mielőtt betegágyához sietnénk.» Fogazzaro ezért a képtelen állításért persze nem felelős; ő épen az ellenkezőjét mondja: «Marinier... non ha voluto dire questa cosa in risposta al mio caro amico Selva, che quando una persona molto amata da noi cade inferma, è necessario a noi di accordarci sulla cura che le faremo, prima di correre insieme al suo letto.» Vagyis; «Marinier... nem azt akarta válaszával mondani az én kedves Selva barátomnak, hogy mikor valami kedves emberünk megbetegszik, előbb meg kell egyeznünk gyógyítása módjára nézve, mielőtt betegágyához sietnénk.»

84 l. «a cseléd azonban, a ki *kelletlenül* ment előtte a lámpával.» Igaz, hogy *ritroso* «kelletlenül»-t is jelent, de azt is jelenti, hogy «*hátrálva*» s itt ez az értelme.

85. l. Itt egy házaspárról van szó, kik az imént egy szerelmi dráma tanui voltak, melynek hősei házuknál találkoztak. «Marito e moglie salirono lentamente, compresi di quello straordinario dramma, di quel dolor mortale della povera donna, dell' impressione terribile che doveva aver riportato anche lui, dopo tutto, della notte che passerebbero l' uno e altra etc.» Vagyis: «Férj és feleség lassan felmentek, elfogódással gondolva e különös drámára, a szegény nő halálos fájdmájára, arra a szörnyű benyomásra, melyet elvégre a paternek is (a szerelmi dráma másik hőse) magával kellett vinnie lelkében, arra az éjszakára, melyet az egyik is, a másik is el fog tölteni stb.» Mi lett ebből a fordítónál? «Férj és feleség lassan fölmentek, elfogódva ettől a rettenetes drámától, a szegény asszony halálos fájdmájától, a szörnyű hatástól, a melyet végre red is kell gyakorolnia annak az éjjelnek, a melyet most töltenek el stb.» Tessék ezt megérteni!

Folytathatnám még, de azt hiszem, ennyi is elég annak sejtésére, mily hatalmas gyűjteménye lehet e fordítás további fejezeteiben is a legválogatottabb csudabogaroknak.

Am sajna, nem csupán olasz nyelvből és prózát, hanem francziából és verset is rosszul fordítanak néha a *Budapesti Szemle* fordítói. A tavalyi évfolyam utolsó számában pl. egy Verlaine-fordítás (Nocturne parisien) olvasható, mely furcsa félreértéseinél fogva méltó párja a most tárgyalt regénynek. Pedig a fordítóban (Thaly Lóránt) van költői érzék, nyelve gördülékeny, fordultatos, kifejezései színesek... *ott, hol az eredetit megéri*; de a hol a franczia szöveg az Ahnból és Ploetz-ből szerezhető nyelvtudást kissé meghaladja, kész a kátyu s a fordító irtalmatlanul, szinte matematikai pontossággal, belepottyan. Húzzuk ki a mélyebbjeiből.

27—28. sor. «(A tömeg) mint egy élő *golyó*, bömbölve hempereg.» A kiemelt szó helyén az eredetiben *houle* (hullám) áll, melyet a fordító a *boule* (golyó) szóval zavart össze.

30. sor. Ismét a *tömeg*ről állítja a fordító, hogy «leguggolva sír a vékony oboába», holott az eredeti a *tigris*ről mondja: «filant ses notes de hautbois.»

35. s k. sorok.

«De néked Szajna, nincs semmid, mi tetszene!
Két part s ez az egész! Két piszkos part, tele
Borzas kecskék- s dicső néppel stb.»

Ezek a Párizs közepén ugráló borzas kecskék rögtön szeget ütöttek a fejembe s az eredetibe tekintvén, fel kellett kacagnom. Ott ugyanis *d'affreux bouquins* áll, a mi magyarul *borzalmas, ócska könyveket* jelent, vagyis a Szajna kőpartjait elfoglaló antiquariusok salabakterjeit! Fordítónk sem a francia kifejezést, sem Párizst nem ismerve, az *affreux* szóból, mely *borzasztó* t jelent, *borzasztó* csinált, a *bouquint* (ócska könyv) pedig a *bouc* (bakkecske) szóval zavarta össze!

53. sor. «(A nagy város) becézi zsarnokit, *szolgáit sírnak* adja!» Az eredetiben: «Qui lèche ses tyrans et qui mord ses victimes.» Vagyis: «Mely nyaldossa zsarnokit, míg *dídozatát megmarja.*» Látni való, hogy Verlaine erőteljes ellentéte a magyar fordításban teljesen elveszett, mert fordító a *mord* igét valahogy a *mort* (halott) szóval zavarta össze; ezért adja nála a nagy város szolgáit (?) a *sírnak*.

58—59. sor.

«Egy zúgból feltör a *Pogányság orgonája*
S harsogja himnuszát, mely polka, vagy románcz.»

«Pogányság orgonája» az eredetiben: «orgue de Barbarie», mely kifejezés semmiféle mystikus orgonát nem jelent, hanem egyszerűen annyit tesz, hogy: *verekli, sípláda, kintorna* s a francziában természetesen himnusz sem harsog rajta, hanem csak ordináré dal, polka, románcz.

86—87. «Tudás, fényes remény, magos vágy, égbe törvén,
— *Emlékiden kívül* — mind elszáll, mint a szél.»

A kiemelt hely az eredetiben: «Tout, *jusqu'au souvenir*, tout s'en-vole.» Mi épen ellenkezője annak, a mit a fordító mond, mert azt jelenti, hogy *még az emlékek is* elszállnak.

Édes testvére ennek a Verlaine-fordításnak fordítónk egy másik kísérlete, melyben Victor Hugo egyik költeményét (*Les chants du Crépuscule XXIX.*) próbálja magyarra átültetni. (A *Budapesti Szemle* idei első számában.) Ez a fordítás is tele van félreértéssel, de hogy túlságosan hosszadalmas ne legyenek, csak egyet szúrok közülök gombostűre mindjárt az első versszakból:

«Mivelhogy minden földi percünk
Bánattal, bajjal van tele,

Mivelhogy a *min szép szemed csüny,*
Elvész, széthull ezer fele stb.»

A kiemelt hely francziául:

«Puisque *les choses que tu lies*
Se détachent de tous côtés...»

hol nyilvánvaló, hogy a fordító a *tu lies* (te összekötöz) igét a *tu lis* (te olvasol) igével zavarta össze, de nyilvánvaló az is, hogy ekkora nyelvtudással idegen költők szellemi tulajdonát kikezdeni nem szabad.

Sajnálattal jegyzem ide végül, hogy a *Szemle* márcziusi számában megjelent Lafontaine-fordítás (Le chêne et le roseau) Vikár Bélától épen a költemény záró soraiban szintén hatalmas félreértést mutat fel. A francia eredeti ugyanis a szél erejéről a következőt mondja:

«...il déracine
Celui de qui la tête au ciel était voisine
Et dont les pieds touchaient à l'empire des morts.»

Vagyis: a szél gyökerestül kitépi az erős tölgyet, melynek feje az eget verte s gyökerei az alvilágig nyúltak. (Ici encore il y a exagération voulue pour rehausser les immenses proportions du chêne, opposées à la petitesse du roseau — mondja egy francia magyarázó.) S mi lesz ebből Vikárnál?

«S tövestül a tölgyet kitépi végre,
Mely büszkén szegte volt fejét az égre
S most lábai Halál honába lépnek át.»

Így nem szabad Lafontaine-t fordítani!

Ezzel be is fejezhetem dolgomat. Megvallom, unalmas, pepecselő munka volt, de azért nem hiszem, hogy akadna olvasóm, ki a fönnbbi sorokról úgy vélekednék, hogy pusztá idővesztegetés volt őket megírnom.

(Budapest.)

BINDER JENŐ.

A magyar irodalom története. Képes díszmunka két kötetben. Megindította és vezeti *Beöthy Zsolt*, szerkeszti *Badics Ferencz*. (Harmadik javított és bővített kiadás.) II. Kisfaludy Károly felléptétől a kiegyezésig. Budapest, Athenæum, 1907. 706 l.

A *Képes irodalomtörténet* II. kötete ez új kiadásban nem változott meg annyira, mint az első: fejezeteinek száma csak kettővel szaporodott, terjedelme is csak néhány lappal múlja fölül a második kiadásét. Ennek a ténynek a magyarázata azonban nagyon egyszerű. Az I. kötet gazdagodását a benne foglalt művelődéstörténeti cikkek jelentékeny bővülése idézte elő; mivel pedig e kötetben művelődéstörténeti fejezetek nincsenek, nincs is jelentékenyebb gyarapodás. Ismertetésünk is rövid lesz, ragaszkodván ahhoz az elvhez, melyet már az I. kötet ismertetésénél kitűztünk¹⁾, hogy első sorban azokkal a változtatásokkal szándékozunk foglalkozni, melyek ez újabb kiadást a másodikiktól megkülönböztetik.

Új fejezet tulajdonképen nincs az új kiadásban. A szaporodás úgy állott elő, hogy a második kiadás két cikkét a szerkesztő két részre osztotta. Így lett a második kiadás 81. cikkéből, melynek címe *Kossuth Lajos mint szónok és író*, két fejezet: az első *A magyar politikai szónoklat Kossuth előtt*, a második megtartotta a régi címet. Ez a fejezet ugyanis, melyet az azóta elhunyt Baráth Ferencz írt, bevezetésében röviden magában foglalta a régi magyar szónoklat történetét, a melyet most érdeme szerint külön cikkben, a 85.-ben ismertet maga a szerkesztő, Badics Ferencz. A Kossuth Lajosról írott cikk (86.) teljesen változatlan maradt. Az új fejezet, Badicsé, a magyar politikai szónokokat ismerteti a legrégibb kortól Kossuth felléptéig. Azonban maguk a szónoklatok csak elvétve maradtak fenn,

¹⁾ EPhK. XXXI. k. 595. l.

csak hírüket és a szónokok nevét őrizte meg a történelem: az ismerető sem tehet egyebet, mint reprodukálja a források nyilatkozatait. Még a múlt század első negyedének szónoklatait sem jegyezték fel a maguk egészében, úgyhogy a politikai szónoklat tulajdonképeni története csak a harminczas évekkel kezdődik. E kor szónokai közül Felsőbüki Nagy Pál válik ki, kivel a szerző bővebben foglalkozik, nagyobb súlyt helyezvén politikai állásfoglalásának, mint szónoki képességeinek ismertetésére. Burkoltan czéloz arra a gyanúsításra is, melylyel akkoriban a kiváló szónokot országszerte illették, hogy a Pálffy gróf-féle javak zárgondnoksága a régi ellenzéki zászló cserbenhagyásának jutalma volt. Sajnáljuk, hogy e helyen nélkülözzük e kérdés tisztázását, a melyről a köztudatban annyira eltérő nézetek élnek. Részletesen és plasztikusan festi az ifjabb Wesselényi Miklós báró politikai és szónoki pályafutását is, kinek az előbbi kiadás épen csak a nevét említi meg.

A másik két új fejezet, a 95. és 96., úgy keletkezett, hogy a második kiadás *A magyar nyelv és műszellem bűvárai* című cikkét, mely Erdélyi Pál tollából eredt, kettéosztották. Balassa József írta meg a *Magyar nyelvtudomány története a XIX. században* című cikket, a 95-et, Várdai Béla a következőt, melynek címe *A magyar műszellem bűvárai*.

Balassa cikkével az ismertetésünk keretében röviden végezhetünk: semmiféle tekintetben sem múlja fölül Erdélyi régi cikkét, sőt a stílus tekintetében utól sem éri. A gondolatmenete is azonos Erdélyiével, tartalmi különbség legföljebb annyi van közöttük, hogy Balassa nem emlékszik meg Ballagi Mór szótáráról, Szinnyi Józsefről pedig csak odaveti, hogy ő szerkesztette a Tájsszótárt, ellenben Simonyi Zsigmondnak egész kis szakaszt szentel; a Czuczor Fogarassy szótár jelentőségét túlságosan nagyra becsüli. Nem látjuk be az okát, hogy miért kellett Erdélyi tisztességgel megírott cikkét ez újjal helyettesíteni.

Várdai Béla cikke azonban pótolja a két első kiadás azon fogyatkozását, hogy a magyar esztétikusokkal és művészet-történet-írókkal csak úgy futólag, úgy szólván csak név szerint ismerteti meg a nagy közönséget. E terjedelmes fejezet, melyen meglátszik, hogy megírását úgyszólván a teljes magyar esztétikai irodalom áttanulmányozása előzte meg, két részre oszlik: az első rész az esztétika, a második a művészettörténet fejlődését tárja elénk. A cikkíró az első részben visszamegy a legrégebbi magyar esztétikusra. a Baumgarten nyomait követő Szerdahely Györgyre, majd részletesebben foglalkozik a magyar esztétika három legkiválóbb egyéniségével, Henszlmannal, Erdélyivel és Greguss Ágosttal. Annak az egyébiránt igen tanulságos fejtegetésnek, melynek keretében a cikkíró Henszlmann esztétikai rendszerét ismerteti, az a fogyatékosága, hogy az ismertetés nem párosul kellőképen bírálattal. Erdélyi esztétikai és kritikai nézeteinek ismertetése a legsikerültebb része e nagy szorgalommal írott cikknek. Egységbe olvasztván e nézeteket a maga teljességében állítja elénk Erdélyi egyéniségét, kimutatja, mennyiben tudta megőrizni függetlenségét a hegeli filozófiával szemben. Sajnos, hogy a szűkre szabott hely a szerzőt túlságosan rövidsége korlátozta. A Gregussról szóló fejtegetés nem elég népies, nem a nagy közönségnek való. Szerző is, mint Greguss ismertetői általában, érdeménél többre becsüli Greguss esztétikai

működését: szerintünk sem a posthumus Rendszeres Széptannak, sem a Balladáról írott tanulmánynak nincs meg az a jelentősége, melyet tulajdonítani szoktak neki. Befejezésül essay-íróink működését ismerteti.

A fejezet második és nem kevésbé sikerült része a művészet-történet-írókat és az archæologusokat ismerteti: Henszlmann, Ipolyi, Rómer, Pulszky stb. Várdai cikkének a szorgalom mellett, melybe a terjedelmes anyag összegyűjtése került, nagy érdeme a világosság és a teljességre való törekvés. Nem nevek és könyvcímek felsorolásával úntatja az olvasót, hanem a kiemelkedő egyéniségeket röviden, és a maguk egészében törekszik élénk állítani. Hogy e törekvés néha a népszerűség rovására megy, az a cikk értékét nem csökkenti.

Ezen a négy, részben új cikken kívül nevezetesebb módosulást az új kiadás alig mutat föl. E változások leginkább úgy állottak elő, hogy a szerzők beledolgozták cikkeikbe az újabb kutatások eredményeit. Bővült a *Debreczeni Mártonról* szóló ismertetés; néhány szó olvasható *Tóth Lőrinczről*; gyarapodott s részben módosult a *Nemzeti Színház története*, *A magyar népköltészet a XIX. században*, *Madách és az Ember tragédiája*. A 97. fejezet, mely a *történet-írás fejlődését* tárgyalja, annyiban változott, hogy Budai Ézsaiás kimaradt a fejezetből ellenben Bajzát is fölveszi a történetírók közé s részletesebb Jászay, Szilágyi Sándor és Pauler Gyula tárgyalása is. Bővült a természet-tudományok fejlődését ismertető fejezet is.

Gyarapodott az illusztrációk száma is. Azonban kénytelenek vagyunk megemlíteni, hogy a kiadó-társulat épen nem tett ki magáért az illusztrálás terén. A klisék nagy része régi, kopott, sőt technikai tekintetben is elmaradt, s az újakban sincs sok közönet. Ezek az új klisék többnyire írói arcképek. Az első két kiadás tisztességes fametszetei helyett új képeket rajzoltattak, de ezek a képek, a rajzoló vagy a czinkografus hibájából, nagyrészt igen gyöngék, még a régi kiadások képeinél is gyöngébbek. Szépek azonban az egész lapos mellékletek, melyek valóban megérdemlik a dicséretet.

Befejezésül két megjegyzést! A kötet a czímlap tanúbizonysága szerint csak a kiegyezésig terjedő kor irodalomtörténetét tárgyalja; mégis akad cikkíró, a ki cikkeiben ezen a határon túlmenvén, a jelenkor íróit is ismerteti. Hogy mennyire veszedelmes dolog ilyen nagy munkában kortársainkról ítéletet mondani, tanúsítja Radó Antalnak *A műfordítás 1860 óta* című cikke, melynek végén a sok vásári munkát végző fordító közül kiemeli többek között Fái I. Bélát, «ki nagybárra szabatos és becsületes fordításokat végzett.» (559 l.) Véleményünk szerint Fái I. Béla fordításai nagybárra tipikus vásári munkák.

A másik megjegyzés azokra az írókra vonatkozik, a kik tévedésből kimaradtak. A kevésbé jelentős írókon kívül a már említett Ballagi Mór, Kelményi László, Bernáth Gáspár, Szakáll Lajos, Komcsy József, Révész Imre, Grünwald Béla, Csepregyhy Ferencz stb. Reméljük, a IV. kiadás e hiányokat pótolni fogja.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ERNŐ.

Történelmi olvasókönyv. III. rész. Az ó-kor történelme. Szerkesztette
Mika Sándor. Budapest, Lampel, 1908. (8-r. 188 l.)

Ez a munka az ókori történet legfontosabb eseményeit, a legkiválóbb egyéniségeket és államintézményeket a megfelelő korok történetének főforrását képező írókból vett szemelvényekben, magyar fordításban mutatja be. Az első két fejezetből megismerjük a két leg-hatalmasabb görög államnak, Spártának és Athénnek (Solon-féle) alkotmányát, amazt Plutarchosból, emezt a Kenyontól először közzétett Athenaión politeiából fordítva. A következő fejezet a perzsa háborúk néhány részletét, nevezetesen a marathoni és plataiai csatát és az Athénnek adott kedvezőtlen jóslatok történetét mutatja be, természetesen Herodotos nyomán. Majd a legnagyobb görög háborúra kerül a sor, a peloponnesosira. A forrás itt Thukydides egykorú műve. Ebből ismerjük meg a pestist és annak pusztításait Athénben, Perikles jellemrajzát és a háború következtében elvadult görög erkölcsök mesteri képét. A háború befejezését jelentő aigospotamoi ütközetet és Athén elfoglalását már Xenophonból tudjuk meg. A Kyros testvére ellen vezetett görög zsoldosok élményeiből is találunk részleteket Xenophonból fordítva, a ki ebben a hadjáratban személyesen vett részt. Nagy Sándor történetére egykorú forrás nem áll rendelkezésünkre, de Arrianos főleg ilyen források nyomán írta meg művét. A Philippos orvosról és Kleitos haláláról szóló epizódok Nagy Sándor jellemére vetnek világot. A háború egyéb mozzanatai közül a granikosi ütközet leírását, a gordiumi csomóról és annak feloldásáról szóló mondákat és az Ammon-szentélyhez vezetett expeditio történetét kapjuk.

A régi római történetből Livius nyomán olvashatjuk Róma alapításának mondáját, a polgárháborúk közül a mons sacer-re való kivonulásnak és a decemviratusnak történetét, továbbá Róma elfoglalását a gallok által. A köztársasági Róma intézményeit és erkölceit Polybios mesteri előadásából ismerjük meg. Ugyancsak Polybios előadásában élvezhetjük a II. pún háborúnak néhány epizódját is: Hannibal átkelését az Alpokon, a cannæi csatát és Hannibal jellemrajzát, míg a zamai ütközet előzményeiről szóló rész Liviusból van merítve. A következő századok nagy polgárháborúi közül, a melyek végeredményben a principatus megalapításához vezettek, csak a Gracchusok történetéből olvasunk néhány részletet, Plutarchos nyomán; azok közül a nagy harczok közül meg, a melyek Rómának a világhuralmat megszerezték, csak Cæsarnak Vercingetorix ellen viselt hadjáratát ismerjük meg, természetesen Cæsarból fordítva. Magának Cæsarnak jellemrajzát Suetoniusból kapjuk. A principatus megalapításának történetét a Monumentum Ancyranum adja. A szerző jól tette, hogy a római történetnek ezt a legnagyobbszerű emlékét, ezt a remek önjellemrajzot bő kivonatban közli. A császárság történetéből csak kevés részletet kapunk, de azok jól vannak összeválogatva. A Tacitusból vett részlet Róma égéséről és ezzel kapcsolatban az első keresztényüldözésről szól, míg ifj. Plinius és Trajanus levelezése azt mutatja, hogy miképen nyomult a kereszténység az üldözések közepette diadalmasan előre. Az ifj. Pliniusnak egy másik leveléből a Vezuv kitöréséről és az id. Plinius haláláról értesülünk. Zonarasból vett szemelvények végül Diocletianusról és Nagy Konstantinról szólnak, keresztény szempontból.

A tartalom tehát elég változatos. A szemelvények kiválogatása kellő judiciummal történt. Csak a keleti történet részesült talán túlságos mellőzésben, pedig véleményem szerint csak ennek beillesztése adja meg az ókori történetnek az egyetemesség jellegét. Mellesleg az egyiptomi és perzsa történetnek egynehány forrása tényleg megérdemelte volna azt, hogy kivonatban közöltessek. Ilyenek pl. Ahmes sírfelirata, a mely a hyksosok kiűzéséről és Egyiptom hatalmának meg-alapításáról szól, az ú. n. Pentaur-féle hősköltemény, a mely a hatalmas II. Ramzesznek a cheták elleni kadesi csatáját énekli meg, Egyiptom hanyatlásának korából meg Pianchi napatai király emléktáblája, a mely Egyiptom meghódítását részletesen meséli el; végül Dareios behistuni felirata, a mely a Kambyes halála után a perzsa birodalomban kitört lázadásokról és azok elnyomásáról számol be. Talán Josephus Flavius műveiből is lehetett volna részleteket közölni.¹⁾

A fordítások kisebbik része már kiállotta a tűzpróbát. Az új, külön erre a célra készült fordítások legnagyobbbrészt *Szigeti Gyula* munkája. Folyékonyan, kellemesen olvashatók. Az egyes szemelvényeken belül is a rövidség kedvéért igen sok kihagyás történt, olyan szerencsével, hogy ha az eredetivel nem hasonlítjuk össze, a kimaradt részeket alig nélkülözzük. Az egyes írók jellege is felismerhető a szemelvényekből. A 28. lapon sajtóhiba van; Stesilaos irandó. A 124-dik lapon a fordítás talán jobb volna így: Mikor aztán az allobroxok nagy részét megölte, a többit meg menekülésre kényszerítette, a sok hátrahagyott ló és igásbarom nagy kinnal és fáradtsággal keresztül vonulhatott a szoroson. Ő maga pedig magához véve... A 162. lapon «a saliusok énekébe», után «és» teendő. Megjegyzem, hogy a fordító előtt a Monumentum Ancyranum szövegének elavult kiadása feküdt; újabb kiadásnál azért ez a rész némi módosítást igényel.

A jegyzetek kissé gyérek, a mi azonban a tanárnak módot nyújt arra, hogy az egyes olvasmányokhoz a szükséghez mérten magyarázatokat fűzzön.

Az olvasmányok mindenestre gyarapítani fogják a tanulók ismereteit, történelmi érzéküket fejlesztik, a nevezetesebb eseményeket jobban vesik majd emlékezetükbe, miért is kívánatos, hogy minél szélesebb körben terjedjenek.

(Budapest.)

HEINLEIN ISTVÁN.

Stollmann Sándor: Laube Henrik a német drámai irodalomban.

Budapest, Hornyánszky. 1908. K. 8-r. 151 l.

Szerző csinos kiállítású füzetben nem ad tiszta képet Laube drámáiról, bár minden sora lelkiismeretes olvasgatásról tanuskodik. Egész tanulmánya bábeli zűrzavar, veszélyes ide-odakapkodás. Foglalkozik Victor Hugo, s a francia «neoromantika» hatásával, de felületesen és ötletszerűen. Neoromantika néven különben is nem Hugót, hanem Rostand-t szoktuk érteni.

¹⁾ Hiánynak tartjuk azt is, hogy a könyv a Mon. Anc. kivételével mellőzi a fölíratokat, a történetnek ezen elsőrendű forrásait, melyek az írók tanúságtételét oly érdekes módon támogatják és kiegészítik.

Szerk.

Szerző mindenáron elmés akar lenni s nem követte a francia közmondást: *Qui court après l'esprit, n'attrape que la sottise*. Szellemeskedő jellemzéseiből lássunk egy-két példát: «A német *romantikusok könyvei finom velínen jelennek meg, a jungdeutschok könyvei piszkos, szürke újságpapíron.*» (20. l.) Tudom, hogy e külsőséggel a művek belsejére von következtetést, de ez a hasonlat nagyon sánta, a mennyiben a romantikusok is igen rossz itatós papiroson adták ki munkáikat. Laube drámája olyan, «mint egy nagy nehéz tónusú olajfestmény, a melynek elvesző alakjai szávalnak is». (118.) — Tassóról olvassuk: «*Finom, áttetsző, fehér selyemfátyollal leplezett mondatok.* Épen mert olyan lehelletszerűen discretek, nem érti mindenki.» (117. l.) Én sem értem e művecskének idegen szavakkal telespékelt mondatszörnyeit. Pl.: «Az egykorú francia journalistika, elbeszélő és drámairodalom a francziákkal receptív szempontból congeniális német ifjak lelkét gyújtja fel.» (18. l.) «Az *aktuális kitérések helyén temperált hugói volubilitás.* Hugo lyrismusa okoskodássá lütvé.» (94. l.) «A *complicált ellentétek szinte perzselnek.*» (97.) «Laube a 4-ik felvonásban szokta *concentrálni a tragödia legizzóbb pontját.*» (88. l.) Pontot koncentrálni, ez nehéz mértani feladat! «Shakespeare hatása a «Sturm und Drang» korszakban kevésbé *complicált matematikai feladat.*» (41.) Rébuszokat is ad fel a szerző. Pl. Hugóról beszélve: «*declamatiója üres, paradoxai banalisak és állandók. Kiáltó példa a természetbe-költésre.*» (47.). Mi az a «*természetbe-költés?*» Mi az a *solid* (sic!) *érzelmi és társadalmi hőfokú dráma?* (136. l.) Nyegle kifejezések bőven akadnak: Az *életet kiélteni tudó arisztokraták, adni a realistát, háborzasztó ellentét* stb. Furcsa szavak: *túlvalószínűlten* (90.), *túlértelmetlen.* (84. l.) Nem vonatkoztatom az utóbbi összetett szót az egész dolgozatra; csak annyit állapítok meg, hogy az idegen szavak és a cifra kifejezések halmozása azt bizonyítja, hogy nagy szeretettel olvasta Molière *Précieuses ridicules*-jét.

Végre kérdem, miért kelta Victor Hugo fantáziája? (45.)

A ki szereti az idegen szavakat, vigyázzon a helyesírásukra is (pld. *Chorinismus*; *Non challance* stb.).

(Eger.)

LÁM FRIGYES.

Excerpta Lingvæ Hungaricæ (Exercitia Nicolai Ritzmanni). Az eredeti kéziratból sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta *Gulyás István*. Két hasonmással. Debreczen, 1908. Hegedüs és Sándor kiadása. 8-r. 106 l. Ára 2 K.

Gulyás István könyve egy latin nyelven írt eddig ismeretlen magyar nyelvtani kéziratnak ismertetését és szövegét foglalja magában. A kézirat Nagy Gyula debreczeni ref. tanítónőképző-intézeti tanár birtokában van; a debreczeni zsibvásáron szerezte, oda pedig vélekedése szerint Lugossy József becses gyűjteményéből került. 33 sűrűn teleírt negyedréf lapra terjed. A mint az első lapon olvasható felírásokból kiderül, a kézirat célja az volt, hogy belőle a körülbelül 40 éves Ritzmann Miklós megtanuljon magyarul.

Gulyás a kézirat szövegének közlését (69—104 l.) gondos tanulmányal vezeti be (3—67 l.). Ebben a kézirat külsejének leírása után behatóan foglalkozik a kézirat korának s a korabeli nyelvtanok-

hoz való viszonyának megállapításával. Az *Excerpta* sorrendjében haladva, gondosan egybeveti egyes helyeit Molnár Albert és Kövesdi Pál grammatikáinak párhuzamos helyeivel s megállapítja, hogy az *Excerpta* feltűnően, itt-ott szórul-szóra is megegyezik Kövesdi Pál 1686-ban megjelent nyelvtanával s hogy mind a kettőn félreismerhetetlen Molnár Albert hatása. Közli a Kövesdi Pál életére vonatkozó adatokat. Ezekből kiderül, hogy Kövesdi Pál 1682-ben meghalt, s így nyelvtanának 1686-iki első kiadása, a mint ezt a címnek reá vonatkozó szavai (Authore Paulo Kövesdi Ecclesiae Hungaricae Soproniensis olim Ecclesiaste) is elárulják, nem tőle származik, hanem valaki más eszközölte hátrahagyott kéziratából. A szerző már most arra a feltevésre jut, hogy e kézirat épen a szóbanforgó *Excerpta* volt.

Kövesdi Pál élete javarésztét Sopronban töltötte mint a magyar gimnázium rektora, majd a magyar eklézsia lelkésze, Sopronba pedig Eperjesről költözött át. A szerző vélekedése szerint még Eperjesen történhetett, hogy Ritzmann M. tanítására vállalkozott s az ő számára írhatta az *Excerptát* Molnár Albert grammatikája alapján. Az *Excerpta* e szerint vagy még Kövesdi Sopronba költözése (1659) előtt vagy legkésőbb rektor korában (1659—64) készült. A neve alatt 1686-ban *Elementa Linguae Hungaricae* címen Lőcsén megjelent nyelvtant fia, Kövesdi János készíthette az *Excerpta* kéziratából: «apjának gondos, okos munkáját» felületesen átalakította, «Molnár Albert szerint fejezetekre, pontokra szedte, itt-ott pótolta, igazította s Molnár syntaxisának felületes kivonatával megtoldotta.»

Foglalkozik még a szerző az *Excerpta* nyelvtörténeti jelentőségével s fő fontosságát abban látja, hogy az ikes ragozást nem különbözteti meg az iktelentől, a mi azt bizonyítja, hogy az ikes és iktelen ragozás között a köznyelv a XVII. század közepén már nem tett különbséget.

Végül az *Excerpta* szövegét közli hű másolatban.

A szerző jó módszerrel s ügyesen csoportosította azokat az érveket, melyek «meggyőződéssé» vált feltevését igazolni látszanak. Mindamellett lehetséges, hogy későbbi kutatások nem fogják mindenben igazolni e feltevést. Az azonban kétségtelen, hogy az *Excerpta* nyelvtörténeti szempontból értékes munka s kiadásával a szerző jó szolgálatot tett a nyelvünk története iránt érdeklődőknek.

(Budapest.)

SZERENLEY CSÁSZÁR LORÁND.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Heinrich Wolf: Die Religion der alten Griechen, Gütersloh, C. Bertelsmann, 1906, 8-r. 108 l. Ára 1.50 M. — U. a., **Die Religion der alten Römer**, u. o. 1907. 8-r. 104 l. Ára 1.50 M. [*Gymnasial-Bibliothek* hrsg. von H. Hoffmann 41. u. 42. Heft.]

Ez a két kis munka nagyon figyelemreméltó pædagogiai vállalatnak egy-egy önálló füzeteként jelent meg. *Hugo Hoffmann* szerkesztésében *Gymnasial-Bibliothek* címen magánolvasmányoknak szánt monografiaszerű dolgozatok ismertetik meg a görög és római műve-

lődéstörténettel a középiskolák tanulóágát. A politikai, tudományos és irodalmi történet kiválóbb alakjai (pl. Nagy Sándor, Cæsar, Sokrates, Mæcenas, Horatius, Thukydides, Tacitus, Demosthenes stb.), az archæologia jelentősebb lelethelyei (pl. Trója és a Troas, Pompeji, az athéni Akropolis, Sicilia stb.), autoptikus útleírásokban megelevenedő vidékek (pl. Ithaka, Athénból a Tempe-völgyig stb.), végül egész kulturális körök (mint pl. a görögök és rómaiak nevelése, a római tábori élet, a római császárság állami intézményei, a görög gyarmatosítás, a halotti kultusz a régi görögöknél stb.) váltakozva szolgáltatják azt az érdekes anyagot, melynek főbb részeit és legáltalánosabb rendszerezését ismeri meg a fiatalság e füzetekben. Tekintve a *művelődéstörténeti* szempont rohamos térhódítását modern gondolkozásunkban, s a mi ezzel némileg kapcsolatos: az idő és energia elégtelenségét arra, hogy a tanuló az eredeti nyelven saját maga olvasson elégséges mennyiségben szöveget, mely az ily kulturális összegezésekhez szükséges, a vállalatot a legmelegebben ajánlhatjuk. Sokkal színesebbet, elevenebbet nyújtanak ezek a monografiák, mint a száraz kézikönyvszerű «régiségtan»-ok, s így ez utóbbiaknál megfelelőbben is egészítik ki a tanuló legbecesebb, mert legegényibb ismeretét, az ókori szerzők olvasásán alapuló közvetetlen tudását. Mellesleg, ha nagyképűek nem akarunk lenni, azt a körülményt sem tagadjuk majd, hogy a vállalat a középiskolai tanár egy-egy előadásához, olvasmányt bevezető ismertetéséhez, vagy kitérészertő magyarázatához is jó vezérfonalat szolgáltatathat.

Wolf a *görögök* vallástörténetét négy szakaszra osztva tárgyalja. Először az istenekről beszél, azután a mythosról, folytatólag a kultuszról és végül a vallás és filozofia kapcsolatáról. Nézetem szerint a kultusznak, a vallás eme legjellegzetesebb, ha nem is legbensőbb részének nem adja meg az őt megillető jelentőséget és így a tárgyalásban a kellő terjedelmet sem. Igaz, hogy ép a görög vallás könnyen csábít ily helytelen értékelésre. Itt ugyanis a vallási érzelmekből fakadó cselekedeteket, melyek egyébként sem lettek soha oly mereven megállapítottak és betartottak, mint pl. a rómaiaknál, az élénk képzelődés már ősidőktől fogva befuttatta a mondák és mythosok vadvirágaival, egy későbbi kor meg azokat a bölcséleti speculatio körébe utalta. De mindennek dacára sem szabad felejtünk, hogy sem a mythost teremtő költészet, sem a gondolatokat rendszerező filozofia nem alkot vallást. Homeros mondavilágánál, Sophokles tragédiáinál többet jelent vallástörténeti megismerés szempontjából pl. a hermakopida-pör, s az efféle jellemző eseményeket Wolfnak ép úgy fel kellett volna vennie a görögök vallásáról szóló részbe, mint a hogy azt a rómaiakét tárgyalóban tán fölös mértékben is megtette (kissé elnyújtva fejtegeti pl. a vallási érzelmek hullámvázát a 2. pún háború alatt Livius nyomán).

Feltűnő, hogy filozofia fejezete Aristotelesnek még nevét sem említi fel, s hogy a stoikusokkal zárul le, holott a neoplatonizmus ép a vallási vagy ezekkel rokon érzelmek szempontjából bír nagy jelentőséggel.

Wolf többnyire újabbkorú kutatók (Usener, Rohde, Dieterich stb.) munkáira támaszkodik, részben azok nézetét kivonatolja. Ezzel mindenestre biztosítja dolgozatának aktuálisan tudományos jellegét, de egy-szersmind a be nem igazolt, a köztudat által még nem szentesített szubjektivitásnak is tág teret nyit. Főleg Usener *«Augenblicks»*- és *«Sondergötter»*-eivel szemben érzem így a dolgot. Ezeket annyira a magasabb elvonás és rendszerezés szülötteinek tekintem, hogy képtelen vagyok egy Vervactor-t, Redarator-t, Imporcitor-t, s még kevésbé ily vértelen alakok egész rendszerét a vallástörténeti fejlődés elejére állítani, s a görög istenképeket a mintájukra értelmezni. Ép ezért lehetetlennek gondolom, legalább mint a tipikus fejlődés kifejezőjét, azt a *mechanikus* magyarázatot is, mely pl. Apollonban, a későbbi kor nagy istenében, a *«különistenek»* többféle osztályából alkotott összetételt lát (14. l.: *«Wir können drei Gruppen von zahlreichen Sondergöttern unterscheiden, die schliesslich alle in den einen Apollo zusammenfliessen: 1. Überabwehrende Götter, 2. Heilgötter, 3. Lichtgötter.»*) Nézetem szerint a személyes istenek sokirányú tulajdonságait és tevékenységi körét csak az az *organikus* felfogásmód képes megmagyarázni, a mely azokat kezdettől fogva önelég, a hívők minden életviszonyára kiható személyeknek képzelel el. A Hera-, Apollon- stb. kultusz abból a *«henotheistikus»* hitből veszi eredetét, hogy az illető legfőbb (ha nem is kizárólagosan létező) istenség az ember minden baján segíteni képes. Ép ezért *lokális* jellegű az ilyen istenhit a maga kezdeteiben. Egyes sajátosságoknak kiélezése a többiek rovására, a tevékenységi körök megszorítása és egyoldalúsága, a más istenképekre tekintő rendszerezés csak egy későbbi folyamat eredménye.

Minthogy a *«különistenek»* hypothesisének főleg a görög vallás életteljes alkotásai mondanak ellen, kevésbé a sokszor színtelen, olykor meg kölcsönként római pantheon, Wolf *római vallástörténetében* kevésbé feltűnő a hamis alapozás, s így ezen füzetet már ez okból is sikerültebbnek kell tartanunk. Az egész történeti (főleg politikai) fejlődéshez való csatlakozás is könnyebben keresztülvihető a római, mint a görög vallástörténetben, ismét az előbbi megírásának nagy előnyére. Itt az anyag mintegy magától erőszakolja ránk azt a szokásos osztályozást, melyet Wolf is követ, a királyság, köztársaság és császárság nagy korszakaiba. Csak helyeselhetjük, hogy szerző fordításai által a közvetlen forrásokat még nagyobb mértékben juttatja itt szóhoz, mint a görögök vallását tárgyaló részben.

(Budapest.)

HORNÁNSZKY GYULA.

O. Fritsch: Delos, die Insel des Apollon. Gütersloh, Bertelsmann, 1908. 8-r. 84 l. 27 képpel. Ára 1:50 M. — **U. a.: Delphi, die Orakelstätte des Apollon.** U. o. 1908. 8-r. 135 l. 47 képpel. Ára 2:40 M. [Gymnasial-Bibliothek. 47. u. 48. Heft.]

A felsőbb osztályú gimnáziumi tanulóknak s a tanároknak egyaránt ajánlható Gymnasial-Bibliothek azon kötetei közül, melyek az ókori kultúra emlékhelyeit írják le, a régebben megjelent «Pergamon» és «Olympia» mellett különös figyelmet érdemelnek a legújabb, Delos- és Delphiről szóló kötetek. A francziáknak e két helyen éveken át folytatott kutatásai általános vallás- és művészettörténeti szempontból rendkívül fontos és érdekes tanulságokkal jártak, a nélkül azonban, hogy az elért eredmények szélesebb körökben ismeretessé váltak volna. Ennek főoka abban a körülményben keresendő, hogy az ásatásokról összefoglaló publikáció még nincsen: Delosról meg sem kezdték, a «Fouilles des Delphes» füzeteinek szövege a kezdet kezdetén áll; a szakfolyóiratokban szétszórt részleges tanulmányokból és az ideiglenes jelentésekből pedig bajosan alkothatunk magunknak képet.¹⁾ Ép azért örömmel fogadjuk Fritschnek két kis, némileg hézagpótlónak nevezhető művét.

Szerzőjük autopsiából ismeri Apollon kultuszának ezt a két helyét. Részt vett ugyanis abban a tanári tanulmányútban, melyet a badeni közoktatási kormány 1906-ban Duhn archæologusnak kitűnő vezetése alatt Görögországba rendezett. Azonkívül elég nagy jártaságot mutat a vonatkozó újabb irodalomban, bár ennek az irodalomnak függelékkel való felsorolását elmulasztotta. Pedig kétségtelen, hogy művecskéinek értékét csak emelte volna, ha részletesebb tájékoztatást kereső olvasónak megadta volna a kellő útbaigazítást. Annál szorgalmasabb a klasszikusok számba veendő helyeinek idézésében, a fontosabb helyeket a leírás során fordításban, a sor alatt meg eredeti szövegben közli.

A *Delos*-ról szóló füzet a sziget földrajzi leírásával kezdődik, melyet térkép és két sikerült tájkép támogat. Azután vázolja Delosnak történetét, mely eleinte mint vallási középpont, mint Hellasnak egyik legfőbb szentélye játszott nevezetes szerepet, később meg, különösen a római uralom idején (a Kr. e. 3—1. századokban) mint szabad kikötő az Itália, Görögország és a Kelet közt folyó kereskedelemnek volt gőcpontja, a mikor az itáliai kereskedők mellett letelepedett egyiptomi és szír kereskedőkkel és bankárokkal együtt a keleti kultuszok

¹⁾ Nem is említve azt, hogy a *Bulletin de correspondance hellénique*, ez az előkelő folyóirat, melyben e tanulmányok túlnyomó része megjelent, Budapest egyetlen könyvtárának sem jár.

fészkeltek be magukat Apollon szigetén. A könyv magvát a föltárt romok leírása teszi. Apollon temenosának nagyszerű épületmaradványai, az idegen istenek szentélye után megismertet a színházzal, melyet Dörpfeld elméletének kedvéért az epidaurosi színházzal hasonlít össze. Kevésbé vagyunk megelégedve a város profán építkezéseinek méltatásával. Prienét kivéve sehol sem tanulmányozhatjuk oly jól a görög — igaz, hogy csak hellenisztikus korbeli — város rendszerét, a magánházak építésének és díszítésének módját, mint Deloson, a hol a gazdag kereskedőváros negyedeit későbbi átépítésektől nem zavarva — a város a Kr. e. I. évszázad vége óta napjainkig jóformán lakatlan maradt — tárják föl 1904 óta Holleaux és az École française tagjai. Szóba kellett volna hozni azt a kérdést is, vajjon a Pompeiből ismeretes freskóképek előfordulása az itáliai kereskedők révén honosodott-e meg a szigeten, avagy, mint valószínűbb, a hellenisztikus görög művészetnek tulajdonítandó, a mint ma már hajlandók vagyunk az egész pompeii faldíszítést görög eredetre visszavinni. E fejezetnél elégtelen az illusztrálás is, az egyetlen tervrajz mellé jó lett volna egy-két háznak, freskónak és mozaiknak képét adni. Itt *Jardé*-nek *Une Pompéi hellénistique: Delos* cz. cikke (Gazette des Beaux-Arts, 1908. 1 sk. lk.) egészíti ki kíváncsán módon Fritsch könyvét. A kikötőknek s a velük kapcsolatos háromféle rendszerű kereskedelmi építkezéseknek leírása, melyhez a Deloson működő kereskedőtársulatok működésének vázolója jár, kielégítő.

Jó a Deloson előkerült szobrászati leleteknek méltatása, a melyek közül Studniczka tanulmánya (»Die Siegesgöttin«) alapján behatóbban foglalkozik a repülő Nikével. Ellenben sajnálattal nélkülözzük annak a pompás szoborcsoporthoz leírását és képét, mely a fürdőből kiszálló Aphroditét ábrázolja, a mint az őt megleső Pant sarújával megfenyegeti, miközben Eros is segítségére siet, a ki a tolazkodót szárvánál iparkodik visszarántani.

A könyvet záró két szakasz (az Apollon-templom javainak kezeléséről és a fogadalmi ajándékok inventariumairól) bővebb lehetett volna. Fritsch nem aknázta ki kellően a delosi föliratokat, melyek az antik közgazdasági viszonyokról (bank- és kölcsönügyletek, bérletek, jelzálog, vám), valamint a templom kincseinek igazgatásáról és értékesítéséről s a közmunkák végeztetéséről részletes fölvilágosítást nyújtanak. Mintául és alapul vehette volna Delos fölkeresőjének, Homolle-nak, erről szóló remek tanulmányát (Les Romains à Delos, Bull. corr. hell. 1884, 75—158. l.).

Delphi emlékeiről van ugyan összefoglaló kis ismertetésünk, az a közkezen forgó magyarázó szöveg, melyet Luckenbach delphi faliképeihez írt, csak hogy ez olvasmánynak kissé száraz s mi nemcsak a

rommezőről és leletekről akarunk tájékoztatást, hanem egyúttal Delphi szentélyéről, ünnepeiről is akarunk olvasni. Fritschnek előttünk fekvő könyvét ép az a körülmény teszi tanulságossá, hogy a romok közt egykor lefolyt életről és az Apollon-szentély szervezéséről, kultúrtörténeti szerepéről rajzol világos képet. Az Apollont megelőző régebbi istenségek (Gaia, Poseidon, Themis; Pyrrhos) kultuszának vázolása kapcsán szerző visszakalauzol minket Delphi ősi történetébe és kellően hangsúlyozza az ásatásoknak azt az eredményét, hogy a mykenei korból való leletek tanúsága szerint többé nem szabad a görög hagyományt kétségbe vonnunk, a mely szerint Delphi a mythikus időkben szoros vonatkozásban állott Krétával. Részletesen szól aztán a szentély igazgatásáról és a pythiai játékokról; a jóslóhely tevékenységét viszont kissé röviden vázolja. Igaz ugyan, hogy a fölíratok között várákozásaink ellenére csak egyetlen egy jóslat akad, az a válasz, melyet Apollon egy gyermekáldást kérő meddő asszonynak adott, de azért akár csak Gaertringen alapján (Pauly-Wissowa s. v.) jobban kellett volna a jósdának történeti szerepét kidomborítani. Az Apollon-templom leírása közben (95. l.) tévedésbe ejti az olvasót, midőn azt mondja, hogy az adyton alatt «volt az a titokzatos földnyílás, melynek mélyéből fölszállottak a Pythiai elbódító kigőzölgések» annál inkább, mert a mellékelt (33.) képen csakugyan látni valami mélyedést. Ez azonban csak az alapozásnál anyagmegtakarítás céljából hagyott üreg; az ásatások kétségtelenné tették, hogy az adyton alatti titokzatos sziklahasadék a maga földalatti gőzölgésével sohasem létezett, hanem csak a papoknak a jámbor hívók megtévesztésére kieszelt és a költőktől ismételt találmanya.

Szerzőnk kimerítően tájékoztat jól megválogatott képek és tervrajzok, valamint fölíratok kísérete mellett a szentély emlékeiről, miközben folyton Pausaniast idézi. Ha azonban valaki egyfolytában elolvassa a periegetának Delphire vonatkozó szakaszait, csodálkozva fogja kérdezni, hogy miért hallgat mélységesen oly emlékekről, melyek napfényre kerültek s az ő látogatásának idején (175. Kr. u.) még kétségtelenül fönnállottak. Ezen látszólag Pausanias hitelessége ellen szóló körülménynek magyarázatára Fritschnek le kellett volna írni azt az utat, melyet Pausanias a szentélyben tett, a mint azt a francia kutatók megállapították, s akkor rögtön megértjük az útjába nem esett emlékek mellőzését. A művészeti jellemzések tanulságosak s csak két helyen hívják ki a kritikát, akkor, a midőn Agias szobrát minden kétség kifejezése nélkül Lysipposra vezeti vissza, holott e tekintetben még *sub iudice lis est*, és a midőn a kocsivezetőnek remek bronzszobrát azért, mert Washburntól megfejtett eredeti fölírata szerint a Rhegionból való Anaxilas ajánlása, a rhegioni Pythagorasnak tulajdo-

nítja. Mindaz, mit Pythagorasról tudunk, ellentmond ennek, ő ugyanis a mozgásnak, a mozgalmas állások plasztikai kifejezésének volt mestere; a kocsivezető meg maga a nyugalom, az érczbe öntött mozdulatlanság. A valószínűtlen kombinációt csak azért bocsátjuk meg szerzőnek, mert Duhntól ered s természetes, hogy Fritsch átvette, hiszen Duhn volt görögországi útjában vezetője.

E kötet sem használta föl kellő módon a fölíratok tanúságait. Végezetül olvashatunk ugyan két, rabszolga szabadonbocsátásáról szóló fölíratot, de azért lehetett volna még néhány okíratot közölni vagy egyes fölíratok adatait a leírás élénkítésére fölhasználni. Milyen érdekes lett volna a IV. századbeli templomépítés költségeinek említése, melyeknek legnagyobb tétele a phokisiakra kirótt 420 talentomnyi ($2\frac{1}{2}$ millió K) bírság, míg a legkisebb bevétel az önkényes adakozások sorában található: $1\frac{1}{2}$ obolos (25 fillér), melyet egy szegény özvegy asszony ajánlott föl Apollonnak, ki a jámbor adományt köszönettel fogadta és a bevételekről szóló fölíratban nyugtázta: a 32 betűnek márványba véséséért a papok bizonyára többet fizettek a kővésőnek, mint a mennyi az ajándékozott összeg volt (Perdrizet, *Neue Jbücher*, 1908. 29. l.). Föltűnt, hogy a szerző a fölíratokat a régi módon idézi, holott a görög corpus köteteinek idézésében már öt év óta új, egyszerűbb mód van érvényben.

Fritsch előadása könnyen folyó, világos, bár helyenként kissé száraz; sajnos, messzire elmarad *Diehl* színes stílusától, az *Excursions archéologiques en Grèce* azon érdekes és szellemes leírásaitól, melyek az ily tárggyal foglalkozó szerzőknek követendő mintaképei kell hogy legyenek.

R. Thiele: Im jonischen Kleinasien. Erlebnisse und Ergebnisse. Gütersloh, Bertelsmann, 1907. 8-r. 160 l. 3 térképpel és 32 képpel. Ára 2-60 M. [Gymnasial-Bibliothek 45. Heft.]

Kis-Ázsiában a német iparnak terjeszkedésével párhuzamosan a német tudomány is megvetette lábát, melynek munkásai tervszerű kutatásokkal egymásután tárják föl a nyugati partvidéknek görög emlékhelyeit, a mi által roppant nagy és értékes anyagot szolgáltatnak a tudománynak és egyúttal múzeumaikat is elsőrendű műalkotásokkal gazdagítják. A Schliemanntól megkezdett trójai ásásokat II. Vilmos költségén Dörpfeld fejezte be, ugyancsak ő vezeti a pergamosi ásásokat, melyeket a várhegy átkutatása után (1878—1886) most évről-évre az alsó-városban végeznek. A berlini kir. múzeumok archæologusai föltárták a Mæander melletti Magnesiát (1891—3), Prienét (1895—8), majd Miletost (1899 óta), legújabbán meg Didyma nagyszerű szentélyére került a sor. Az osztrákok követvén a németek szép és hasz-

nos példáját, 1896 óta Ephesos földerítésén fáradoznak, melynek leleteivel már egész kis múzeumot töltöttek meg Bécsben. Kisázsiaiában mi is kaphatnánk aránylag kis költséggel hálás ásatási területet, ha kormányunk érdeklődnék az ilyenfajta kultúrmunka iránt.

Thiele, a ki részt vett a badeni tanárok IV. görögországi tanulmányútjában, előttünk fekvő kis könyvében a Didyma, Miletos, Priene és Ephesos területén végzett munkának eredményeit közli. Nem szorítkozik pusztán a látottaknak leírására, hanem megrajzolja ezeknek a városoknak egész történetét és azt a szerepet, melyet a kisázsiai iónok a görög művelődés terén játszottak. A *Didymaion*, Apollonnak ősrégi szentélye és jóslóhelye, a hellenisztikus korbeli ión stílusnak egyik legnagyobb és legfényesebb emléke volt, melyen századokig (Kr. e. 333 — Caliguláig) építettek, a nélkül, hogy befejezték volna. Thiele a szentély történetének és a francziák részleges ásatásainak vázolásával előkészít a Wiegandtól vezetett német kutatások várható eredményeire, de elmulasztja a Haussoulliertől kiadott fölíratoknak fölhasználását, melyekből az építés történetét, a munkálatok igazgatását, bérbeadását, költségeit stb. oly részletességgel ismertük meg, mint semmiféle más antik építkezésnél.

Miletos, mely az ókorban kikötőváros volt — ma nyolcz kmnyi, a Mæander lerakódásaiból képződött síkság választja el a tengertől — mint az ázsiai és görögországi kereskedelemnek századokon át főközvetítője méltán kapta az ókori Velenceze nevét. Egykori fénye és gazdagsága meglevenedik előttünk, mikor kikötő-, profán és szent építkezései impozáns maradványainak leírását olvassuk. Színháza, mely a legnagyobb volt Kis-Ázsiában, föltárt romjaiban megadta nekünk annak a színes márványfajokkal dolgozó polychrom architektúrának példáját, melyet eddigelé csak Pompei stucco-munkáiból és falfestéséről ismertünk. Apollon-Delphinios templomában egész archivuma jutott ránk a magán- és közokiratoknak, állami és kereskedelmi szerződéseknek, hivatalnok-lajstromoknak stb., de valamennyi miletosi fölírat közül legérdekesebb az, mely a dalosok és tánczosok (*μολποί*) egyesületének alapszabályait közli velünk (a Kr. e. 448. évből). Ezt érdemes lett volna Wilamowitz értekezése alapján («Eine milesische Sängergilde») behatóbban ismertetni.

Thiele művének hiánya, hogy az építészeti maradványok kedvéért kissé elhanyagolja a szobrászati és iparművészeti leleteknek leírását és képben való szemléltetését. (A közlött képek egyébként szépek és jól vannak megválogatva.) Ezt legkevésbé a *Prieneről* szóló fejezetnél érezzük, a mely a könyvnek legsikerültebb része: itt tudniillik szerzőnek rendelkezésére állott a mintaszerűen véghez vitt ásatásokról szóló összefoglaló jelentés (Wiegand-Schrader: Priene, Ergebnisse der Aus-

grabungen und Untersuchungen. Bd. I. Berlin, 1904. Bd. II. Inschriften, herausg. v. Hiller von Gaertringen, u. o. 1906). Priene fontossága tudvalevőleg abban áll, hogy benne megkaptuk egy III. századbeli görög kisvárosnak (lakossága körülbelül 5000 lélekre tehető) teljes képét, melyet 330 után történt újra alapításakor a legmodernebb amerikai várost is megszégyenítő szabályossággal építettek föl és a legnagyobb kényelemmel (vízvezeték, csatornázás stb.) rendeztek be. Itt ismerjük meg az egyszerűbb, a prostas-típusú görög ház elrendezését és belső felszerelését, a melyet szerző részletesen, a Deloson fölfedett gazdagabb, prostylian-típusú házzal való egybevetés útján ír le.

Egy antik világvárosnak képét tárja elénk szerző az *Ephesos*ról szóló fejezetben. Ephesos, mint tudjuk, a legrégebb időtől a bizánczi korig játszott jelentős szerepet, virágkorát Augustus idejében élte, a ki Kisázsianak ezt a legnagyobb (negyed millió lakosságú) és legszebb városát Asia provincia fővárosává tette. Az osztrákoknak igen nehéz, de hálás földadat jutott e helyen, nehéz, mert a különböző korok átépítéseit kell egymástól szétválasztani és meghatározni, hálás, mert talaja fáradozásaiért bőségesen fizetett eddig is.

Thiele Smyrna leírásával zárja be eleven írt könyvét, melyet az érdeklődőknek figyelmébe ajánlunk, benne ügyes összefoglalásban kapják meg azt, mit egyébként csak nehezen hozzáférhető munkákból kellene összehöngésznökök.

(Budapest.)

LÁNG NÁNDOR.

Selections from Qānī recommended for the Degree of Honour Examination in Persian. Published by Authority. Edited by *Muhammad Kazim Shirazi*. Kalkutta, 1907, 342 l.

A XIX-ik század legjelesebb perzsa költője, *Kaani*, tehát a klasszikusok közé jutott. Indiában felvették a *Degree of Honour Examination* számára ajánlott perzsa művek sorába. *Kaani* kétségkívül nagy tehetség. Remek, igazán klasszikus, modernizmusoktól ment perzsája párját ritkítja a mostani Perzsia versíróinak végtelen tömegében. Nem egy ghazelje bátran helyet foglalhatna egy *Dsâmî* vagy *Enverî* divánjában. Stílusa, bár kissé virágos, valóban remek. Versköteté bővelkedik a keleti költészet minden bájában. Szinte kéjeleg a szebbnél-szebb, olykor, igaz, nagyon is keresett költői képekben. Árnyékdala, hogy ő is hódol a keleti rossz ízlésnek. Szatiráiban nem egyszer túlságosan illetlen. Van egy pár olyan poemája, hogy lehetetlen volna azt az európai közönség elé tálalni.

A jelen kiadás elég gondosan készült. Nyomdai kiállítása becslételére válnék bármelyik híres európai kiadónak. Szép papíron könnyen olvasható betűi a legnagyobb várakozást is kielégíthetik. Perzsául írt

életrajz vezeti be *Muhammed Kazim Sirázi* tollából, mely hamisítatlan eulogikus, igazán keleti modorban szól *Mirza Habíb Siráziról* (ez volt *Kaani* neve). «Az ékesszólás rózsáligetének csalogánya, a költészettan czukornádasának papagálya.» A kiadott költemények körülbelül *Kaani* divánjának felét teszik ki. A szemelvények elég jók, csak az a kár, hogy több leplezetlen obscönitású vers is oda került. Ilyen például a 101-ik lapon a természetellenes kicsapongást rajzoló *Szűzenî* kaszidéjére válaszul írt költemény (*Beberem dús jekî szâdeh piszer ber*), melynél fajtalanabb vers még a keleti irodalmakban is kevés akad. Valószínűleg az angol felülvizsgáló át sem nézte a művet.

A kiadvány külömben, mely a többé-kevésbé pontos könyvismertető mellett első szép és korrekt szöveg-kiadását adja *Kaani*-nak, igazi gazdagodása a modern perzsa philológiának.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die **Brüder Grimm.**

Vollständige Ausgabe. Mit drei Bildnissen und einer Einleitung von *Heinrich Wolgast*. Leipzig, Hesse (1907.) 8-r., XLVII, 882 l.

Kétségtelen, hogy a mi hibás fölfogás és a mi helyesnek bizonyult föltevés a mesekutatás és a népmesegyűjtés terén a modern irodalomtörténetírásban és folklórebán van, az mind a Grimm testvérekre vezethető vissza. Meséiknek a XIX. század gyermeke lelki fejlődésére és az összehasonlító irodalomtörténetre egyformán nagy fontosságú megjelenése, 1812. és életükben megjelent utolsó kiadása, 1856. közt szinte egy félszázad telt el.¹⁾ Ezalatt állandóan élt bennük a probléma, melyre meséik harmadik kötetének második kiadásában próbáltak először válaszolni: mi a mesék rokonságának oka, eredete? Grimm Vilmos halálának évében, 1859-ben, tudvalevőleg a rokonság okára *Benfey* rámutatott (a *Pančatantra* bevezetésében.) És ha azóta *Bédier*, *Rua*, legújabbban pedig, az ó-izland mesékről szóló tanulmányában *Rittershaus Adél* szembeszálltak is hypothesisével, megdönteni nem tudták. Nem éreztelen, hogy Grimmék már *Benfey* előtt, ötven évi gyűjtés, rendezés, elmélkedés alapján a *Benfey*-kijelölte vándorutat nagyjában ismerik; a rokon meséket azonban nem közös hindu, hanem közös ős-indogermán eredetűeknek tartják s a nem indogermán meséket, Schlegel véleményéhez csatlakozva, az Ezeregyéjszaka arab eredetijéből származtatják. A mesék mythosi eredetére vonatkozó föltevésük sok ferde irányzatnak lett a szülője: nálunk, hogy *Toldy Ferencz* véleményét *Toldiról* ne említsük, tudvalevőleg *Ipolyi* mythológiája is ennek a hypothesisnek áldozata, és *Katona Lajos* nagy tudására volt szükség, hogy *Ipolyi* könyvének gyökeret vert balvéleményeit legalább némileg ki lehessen irtani.

A mesék földolgozásakor mind a két testvérben egyesült a romantikus író a philologussal. Kéziratban ránk hagyták, hogy egy-

¹⁾ A jelen kiadás kb. a harminczadik — hozzávetőleges számításunk szerint.

egy mesét kitől, hol hallottak¹⁾; összehasonlító kutatásokat tettek egyes mesék fejlődésére nézve, és a motivumokat gyakran igen sok változatból kikutatva,²⁾ ezek legsikerültebbjeit fonták össze. Hogy mint nyelvművészeknek sikerült azt az eddig példátlan mesestílust megalkotniuk, annak nemcsak mesék elterjedését és elterjedtségét köszönhetik, hanem azt is, hogy csakhamar egész Európában föllendült ez az irány. Itt mutatkozik bennük a romantikus költő, a ki a költészetet mindenek fölé helyezi és — mint Tieck, Novalis — a mesét tartja a költészet leguniverzálisabb, legszebb termékének. Hogy ezt a legszebb mezzel akarták fölruházni, ebben van ugyan népszerűségük titka is, és ennek köszönhető az esztétikai szempontból való mintaszerűség. De ez a szülője annak a téves iránynak is, melylyel a népmesegyűjtés nálunk a Grimmek halálát követő időben megindult.

Az új Grimm-kiadás, mely Hesse klasszikus-sorozatában olyan mintaszerű kritikai kiadások között jelent meg, a minő *Geiger* Goethe- és *Müller* Renter-kiadása, bevezetésében elfogadható, élvezetes, de nem módszeres formában tájékoztatja az olvasót minderről. Ismerteti e mesék keletkezésének történetét. Különösen ránk nézve nem érdektelen adata, hogy Grimmek *magyar mesegyűjteményekből* is merítettek. Nem nehéz, csak körültekintő, de nem is hálátlan feladat volna kikutatni, hogy Grimmek meséiben mi az, a mi magyar forrásból került oda. — Beszámol *Wolgast*, a kiadó, a két testvér módszeréről, fölhasználta a ránk maradt följegyzéseket. De sem a bevezetésben, sem külön jegyzetekben, tehát részletesebben nem foglalkozik az egyes mesék eredetével, motivumaival. Összehasonlító mesetörténeti szempontból tehát e kiadás teljesen számbavehetetlen. — Arról sem tájékoztat, hogy melyik kiadás alapján közli a meséket és hiába keressük az egyes kiadások bevezetéseit is. Pedig az 1856 iki III.² kötet bevezetése irodalomtörténeti szempontból nagyon fontos. Ha a tudományos színezetű, és az írójának a mesekutatásban nagy jártasságára valló bevezetés nem volna benne, s ha nem a népszerű, de többnyire kritikai jellegű kiadások sorában jelent volna meg, azt hinnők, az ifjúság részére készült kiadással van dolgunk. Így csak azt állapíthatjuk meg, hogy a posthumus Grimm-kiadásokkal az irodalomtörténetnek nincs szerencséje.

(Halle a. S.)

GÁLOS REZSŐ.

Georg Treu: Skovgaards Anordnung der Westgiebelgruppe vom Zeustempel. Olympische Forschungen I. (XXV. Band der Abhandlungen der phil.-hist. Klasse der Kgl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, No III). Leipzig, Teubner, 1907. (4-r. 15 lap, 22 kép 3 táblán). 2 M 40.

Az értekezés az olympiai Zeustemplom nyugati oromzatszoportja legújabb elrendezésének kritikája. Az elrendezési kísérlet érdekességét emeli az a körülmény, hogy művészembertől indul ki: Skovgaard dán

¹⁾ L. erre s a következőkre nézve is Heinrich Gusztáv ismertetését is Hamann könyvéről. EPhK. XXXI. 953.

²⁾ L. Wolgast bevezetését, 30. l.

szobrász, Jørgensen archæologus segítségével, az alakok állását és a csoportok elhelyezését az eddigiektől egészen elütő módon oldja meg, a miben főleg művészi képzelete, még pedig egészen modern művészi képzelete vezeti; míg az előző reconstructio-kísérletek, művészek belevonásával ugyan, de mégis elsősorban archæologiai szempontok érvényesülésével történtek, melynél egyrészt a maradványok nyújtotta realis adatok, másrészt az antik művészi típusok alapos ismerete bírnak döntő befolyással. Hogy még ilyen megszorításokkal is elég tág tere marad a képzetnek, azt a reconstructio-kísérletek számos volta bizonyítja. Csodálhatjuk-e, hogy a művész, a ki igaz szeretettel és meleg csodálattal adózik ugyan ezen antik műemlékeknek, de különben a modern művészi irány neveltje és a ki egyedül a modern értelemben vett művészi szépet keresi, ezen törekvésében tévútra jut? Skovgaard összeállítása és csoportosítása azonban nemcsak a szobormaradványokkal és antik művészi hagyományokkal van ellenmondásban, hanem az adott tér követelményeivel is. Olyan tévedésbe esik, melyet épen művész voltánál fogva kerülhetett volna el könnyen, ha nem modern szempontokat vitt volna bele az antik műalkotásba. Olyan értelemben nem számol a tér követelményeivel, hogy azt a helyet, hol az alakokat el kell helyeznie, szabad térnek veszi, nem számol a háttérrel; továbbá az oromzat szabta háromszöget ideális háromszögnek veszi, mely a compositiót határolja és nem valóságos keretnek, mely a szemlélő és alkotó látását is korlátozza, határolja; végül figyelmen kívül hagyja azt a fontos tény, hogy az egész csoport nem szemben a nézővel, hanem a magasban van felállítva, tehát alulról való nézésre van számítva. Vét ezenkívül Skovgaard, a tértől elvonatkozva, a művészi tetszetősség ellen is. Az ő elrendezésében a csoportozat szélei felé szükségképen kisebbedő alakok, nem szépen eső lejtőt adnak, hanem olyan nyugtalanul hullámzó vonalat, mely nemcsak, hogy az antik művészet természetével ellenkezik, hanem modern műalkotásban is túlságosan mozgalmas volna. A csoportok felcserélése folytán a kompozíció két oldala nem felel meg szimmetrikusan egymásnak és ezzel az igazi művészi tartalom, a belső egység megbomlik. De megbomlik a cselekmény érthető volta is, a mythos szolgáltatta tartalom is. A középcsoportban Skovgaarnál a rablók, a helyett, hogy — mint természetes volna — zsákmányukkal elnyargalnának, épen a védők felé rohannak. A következő két megfelelő csoportnak (a fiúrablónak és a marakodóknak) felcserélése sem mondható művészi szerkesztés szempontjából szerencsésnek, mivel ezáltal a háromszög elkeskenyülő végei felé túlságosan sok szabad tér marad és a fekvő alakok elrendezése elnyújtott lesz. A szoborcsoport mozgalmasságban tán nyer valamelyest, a kompozíció szépségét illetőleg azonban sem antik, sem modern művészeti szempontból nem előnyös a változtatás.

Treu bírálata főleg archæologiai bizonyítékokon épül fel, a meglevő eredeti részek újra átvizsgálásával és antik művészeti analógiák belevonásával; a tisztán művészi szempontokat csak melleleg érinti. A kérdés ilyen tárgyalása azért vált szükségessé, mivel az archæologusok egy része, igaz kis része, de köztük Furtwängler is, Skovgaard elrendezését nemcsak tetszetősnek, de helyesnek is találta. Ilyen tekintély nyomán könnyen elterjedhető téves felfogásnak tehát sürgősen elejét kellett venni; még pedig lehetőleg objektív bizonyítékokra és

nem művészi teoriákra támaszkodva kellett a felállítás lehetetlen voltát bebizonyítani. A cikkhez szép képmellékletek járulnak: a drezdai Albertinum gipszreconstructiója és Skovgaard reconstructiója egymással párhuzamban, továbbá egyes részletek pontos fényképfelvétele és néhány analog művészeti típus bemutatása. Treu cikkének elolvasása után alig kételkedhetünk czáfolatának helyes voltában és Skovgaard eredeti és merész tervét elhibázottnak kell minősítenünk.

(Budapest.)

LÁNG MARGIT.

Robertus Bloch: De Pseudo-Luciani Amoribus. Dissertationes philologicae Argentoratenses selectae. Ediderunt B. Keil et R. Reitzenstein. Volumen XII. fasciculus III. Argentorati. C. Trubner 1907. (8-r. 75 l.) 2 M. 40.

A Lukianos neve alatt hagyományozott írások testes corpusában régóta a supponált művek közé sorozza a philologia az *Ἐρωτες* cz. dialogust (p. 397—458 Reitz.). A kérdés nem a könnyebbek közül való: a mű szelleme, hangja, tartalma — minden Lukianosra vall, s mégis tekintélyes érvek szólnak az ő szerzősége ellen. A czímbeírt dolgozat, mely az epithalamium költészetéről ígért nagyobb munka első hirnöke gyanánt fekszik előttünk, s a strassburgi philologiai szemináriumból Reitzenstein és Keil ægise alatt került napvilágra, Luciano consulto subditus libellusnak hirdeti. Philologiai erények, a jól ösmert német alaposág, lelkiismeretes adatszedés e dissertatio jellemzője. Ó de mikor olyan hideg arccal halad el a dialogus virágos mezején, s meg sem lát egy vadvirágot is, nem is érzi, nem is érezeti, hogy et hic deus est...

Pedig Aphrodite τέμενος-ában, hol szabad hangon folyik a vita az *Ἀφροδίτης πόλος*-ról, virágok is feselnek... A keretes dialogus tételén — *ποτέρους ἀμεινοντας ἢ τὸς φιλόπαιδας ἢ τοὺς γυναικείας ἀμεινίζοντας* — vitázó Charikles és Kallikratidas útja Knidos szigetére vezet bennünket, s itt kapjuk Aphrodite templomáról, kertjéről s Praxiteles alkotta világhírű szobráról azt az áradó dicsbeszédet, a melyik Lukianoshoz méltó minden ízében. Éles szemű és műértő műbíró leírását halljuk a szoborról: *τοσοῦτο γὰρ μὴν ἢ δημιουργὸς ἴσχυσε τέχνη, ὥστε τὴν ἀντίτυπον οὕτω καὶ καρτερὰν τοῦ λίθου φύσιν ἐκάστοις μέλεσιν ἐπιπρέπειν.* Az a fékezhetetlenül kitörő öröm, a mely eltölti a szobrot bámuló Charikles lelkét, a ki őrzöngve csókolja a hideg márványban a szépség isteni tökélyét, a görög műszeret legragyogóbbik bizonyossága. Bloch nem tekinti, nem is említi e dialogus műértékét, a mely pedig igen nagy előttem. Főértéke épen e műbecslés. Végtelen kedves naivitása megbilincseli a lelket. Műelemzés és műértés ez a részlet (p. 408 squ.). Ilyet nem szedhetni könyvből, ilyet csak az írhatott, a ki ott állott a szobor előtt, a ki színről-színre látta, csodálta, szerette a márvány Aphroditét. A lelke odaforrt hozzá. Könyvből ilyet nem lehet tanulni. *Ezt tekinteném én főargumentumnak a mű keletkezésére:* terminus post quem non a 400. év, mert akkor kerül el honából Praxiteles szobra. Ez idő előtt íratott a mű. Ott élt, ott járt az író, akárho is írta. Csak a szobor előtt szedhette magába azt az ihletet, a melyből a szoborba szerető görög ifjú meséje születik. Mesé-

nek is történet az: beszédes tanúja a görög szépért lángoló lelkének. Annak a léleknek, a mely Myron tehenéről költé az Anthologia bájos epigrammáit. S a melynek kései visszhangja, bár a római föld közelében római nyerseséget lehellő, a Livius jámbor prodigium-jelentése I. XLI. c. 13. vaccam aeneam Syracusis ab agresti tauro, qui pecore aberrasset, initam ac semine adpersam. Csak a művészet végtelen szeretete szül ilyen meséket. Melyik nép mondott valaha szebb mesét, mint a melyik az ifjúról szól, a ki ott ül napokhosszant a kő isten-asszony előtt s τὰς τῶν ὀμμάτων βολὰς ἀπῆρειδεν. Kockát vet előtte szerelmére s διεπέττευε τὴν ἑλπίδα. Csak a görög nép tudott ilyet költeni, a melyik oly nagyon szerette a maga szép műveit...

Mindez mily kedves thema volna a Lukianost szerető munkásnak. Az ifjú Bloch behúnyt szemmel halad el mellette. Pedig a *Luciano consulto* subditus libellusra csak ezekből a szempontokból lehet igazán következtetni. A műalkotás átérzése és értékelése a fő, az aprólék csak azután következhetik. Bloch nem az elv után indul, bár az itt érintett szempontok ugyancsak hozzátartoznának a szerzőség eldöntéséhez. A dialogus irodalmi értéke, a vitázók érvelése is csak a párhuzamos helyek hasonlításánál érdeklí őr. Pedig mily művészi szövéss mindkettő beszéde. A józan ész ereje, az erkölcsi ítélet bátor szava, a természet-buvár okos tanítása, mily hatalmas apologia az ἔρως γυναικὸς mellett Charikles ajakán. Azok a kemény szavak a καὶνὴ νόσος, a ψυχῆς ἀνασθησία ellen, s a női szépség fénytől sugározó panegyrisé! Mekkora erkölcsi erő, s hány meg nem látott gyöngyszem hever itt minden kő alatt. Bloch egyet se lát meg, nem is keresi. S mily érdekes gondolatok tárulnak fel az ἄρρητον ἔρως apologetája, Kallikratidas, szavaiban. A beteges lélek erőszakitétele önmagán, a mely védelmet keres a nem védhetőre, s oda téved, hogy λογισμὸς művének hirdeti az antik világ ez igaz lényege szerint legrútább förtelmét: οὐκ ἔρῳσιν (τ. ε. ἀρρέων) οἱλέοντες, οὐδὲ γὰρ φιλοσοφοῦσιν. Charikles ἔρως-a csak πάθος, az övéké az ἀρετή; amaz ἀκόλαστος ἡδονή, ez σωφρονοῦσα εὐνοία. Semonides iambusaival mily tanulságosan lehetne összemérni a női nem szidalmáról való szakaszokat. S a kettőt egymással: az első vitázó panegyrisét a nőről s a női szépségről, s a másikat a férfiről, a kit rajzol, ἐν παλαιστραῖς μὲν Ἑρμῆν, Ἀπόλλωνα δὲ ἐν λύραις, ἵππαστῆν δὲ ὡς Κάστορα, θείας δὲ ἀρετῆς διὰ θνητοῦ διώκοντα σώματα. A heros kor példái is szentesíték a görög szemében e viszonyt. Az a remek elemzés pedig, a mely Sokratesnek Alkibiadeshez való viszonyát rajzolja, a barátságna a Symposionból ösmert idealizálása, a Platon reminiscenciákból kötött csokor minden szennyet lemos Kallikratidas gondolatairól, melyek végeredményben a lélek szerelmét zengik Sokrates nyelven; s így aztán az ἄρρητον ἔρως lesz tiszta ἀρετή — a filozofus tiszta lelkében, a dialogus békés sorai között. Ott lekopik róluk a szenny. De hogy mindez mennyire nem így volt valójában, s mennyire nem a reális való szór a vitázó lelkesült ajakán, elég tanúja a vitabíró ítélete: οὐ γὰρ ἀπόχρη τὸ θεωρεῖν ἐρώμενον, ἔρως ποθεῖ ἐφάσθαι. A köztudat Sokratest is megvádolta, hogy Alkibiades sem ἀλλὴς ἀνέστη. A szerelem nem barátság.

A szerelem lélektanának mondhatnók ezt a dialogust. Ez is, meg a többi említett szempont is, mind tárgyalást vár és érdemel. Én így tekinteném az Erosokat. Bloch más szemmel nézi, más hangon

beszéli. Nagyon hideg, nagyon száraz hang az az *Ἔρωες*-okról. Lukianos-hoz való nagy szeretetem készítet dissertatiójáról írnom, a mely nem érdemtelen, de egészében véve nem is a legszükségesebb munkát. A tudomány megállapodásait ő nem tereli új ösvényre, csak a régi utat egyengeti. Arra meg nem is gondol, mért is oly Lukianos-ízű ez a dialogus...

Egy fejezet csak (II. De dialogi quæstione), a melyik vitázó. Itt meg ugyan nem sokat lendít a tudomány sorsán a vita. K. Praechter (Hierokles der Stoiker) az egyik vitázót, a női szerelem védőjét, stoikus, a másikat epikureusi philosophia hirdetőjének nézi. Szerencsétlen gondolat, a melyet csak szeszély szülhetett. Egyik sem képviseli valamelyik iskola tanítását. Bloch kimutatja — s legfőbb értékű fejezete ép ez — hogy a legkülönbözőbb tanítások vegyülnek a kétféle szerelem apologiájában. Részletes bizonyítás, pontos és kimerítő adathalmazás, figyelmes összevetések és biztos következtetések — e szakasz értéke. A két vitázó eclecticus philosophiát hirdet; rhetori előadásmód szerint válogatják a különböző sekták tanításaiból a nekik tetsző argumentumokat. S ha olyik-másik helyen a stoa vagy Epikuros irányra feltetszik is, többnyire régibb kezdetekre megy vissza az is s magában véve még nem a stoa vagy Epikuros követése az. «De pro-cemio» fejezetben vizsgálja a szerző a Knidos leírására vonatkozó részek forrásait: a Knidosról szóló antik irodalmat. Ptolomæus Chennus, Posidippus, Aristides a *Μελισσάχῃ* szerzője szerepelnek a listában. Nem tágitok azon nézetemtől, hogy Lukianos (vagy, ha úgy tetszik, Pseudo-Lukianos) autopsia után ír Knidosról. S így a szigetbeliek bizonyára a leghitelesebb forrás voltak számára a szoborba szerető ifju történetére, a mit különben *Εἰκὼνες* p. 462 is említ. S aztán: források használatát, vagy éppen annak mértékét ugyancsak bajos dolog jóformán pusztá nevekre támaszkodva eldönteni. A terminus ante quem-et ép az autopsia fellelésével tettük 400-ra. Bloch terminus post quem-nek hangsúlyozza a 155-iki nagy földrengést. Mivel erről semmi említés nem történik a dialogusban, csak az esemény után keletkezhett az, mikor már a csapás emléke is feledésbe merült. Az autopsiát elfogadván, bizonyára szó esik a földrengés feldúlta vidék rajzánál erről a nagy-jelentőségű dologról is, ha az esemény után nem sok időre jár vala ott az író. Am gyöngye szál köti ezt az érvet. Bloch előre elfogadja, quod erat demonstrandum, hogy a földrengés előtt nem keletkezhett a mű. Támaszkodik az *Εἰκὼνες*-szel való, említett, összefüggésre, melynek korát 163.4-re teszi Richard. S mivel az *Ἔρωτες*-t későbbi eredetűnek nézi, s mivel a földrengés említetlen a műben, pedig Lukianos holtáig, 180-ig, kevesebb idő telt el, hogysen az feledésbe merülhetett volna — nem Lukianos a szerző. Ez érveléshez azonban első kellék volna annak a valósága, hogy csakugyan nem a földrengés előtti időkből való a dialogus. Az *Εἰκὼνες*-szel való összefüggés sokkal csekélyebb jelentőségű, hogysen annak iratása évét terminus post quem-nek tarthatnók. Sub iudice lis est. Bloch nem dönti el. Külömben ő csak a jól ösmert útjelzőket kommentálja. Nyomósabb argumentumnak nézem a Lukianos egyéb vitás írásaival is közös sajátságot: a hiatus kerülését. A «De dialogi auctore» fejezet az említett tárgybeli érveken kívül számot vet e nyelvbéli nehézséggel is. Körültekintő mérséklet jellemzi végső következtetését, mely e szellemében, hangjában, minden

porcizikájában a nagy sophistára valló aureus libellust — Luciano consulto subditusnak hirdeti. Ha a Lukianos ellen szóló érvek nyomnak a latban, csakis ez a föltevés lehet elfogadható. Ha nem Lukianosé, hozzá méltó frás. Az ő iskolájából való.

Az Appendix a realis apparatusnak pár mellékkérdését tárgyalja. «De Chnidia marmore» az ókortól kezdve kísértő nehézségen tündöklik: milyen márvány volt Praxiteles anyaga. Lukianos egyik helyen (*Ἐρωτες* 13. p. 411) parosi, másutt (Jupp. trag. 10. p. 653) pentelei követ említ. Bloch szerint a *Παριὰς* csak széljegyzet, mely később került a szövegbe. Kényelmes, de nem elegendő érvelés. Kevésbé hihető, hogy ez csak Lukianos-utánzás volt, a ki szinte mellőzi (pl. a *Λούκιος ἡ ὄνος*-ban) a forrása nyújtotta neveket. Léven Ptolomæusnál is, a mennyire kimutatható, pentelei kő említve. Egyszerűbbnek gondolom a dolgot: ha igazán Ptolomæust követi az író, egyszerűen megkorrigálja az adatot, a köztudat szerint, mert a kőanyag akkor is vitás kérdés lehetett. De mivel autopsiának tetszik, a mit a szoborról ír, bizonyára ez az adata a helyes.

Még egy Blochtól megkísérelt emendatióról emlékezem. A p. 402-beli *ἐρῶ γοῦν ἐξ ὑπογράφου ἡ ψάμην εἰδὼς ὅτι λίαν σπουδαῖα*-féle Jacobitztól eredő szövegjavítás, az összes codexek *ὅτι λίαν, ἀλλ' οὐ παλαιὰς* olvasásával szemben sokkal plausibilisebb, mint Bloch értelmes, de nem a helyes értelmet adó javítása: . . . *οὐκ ἂν ἡ ψάμην εἰδὼς ὅτι λίαν παλαιὰς μελέτης*. A Keil sugallatára született emendatio feledni látszik a p. 453-beli *οὐκ ἐξ ὑπογράφου καὶ παρημελημένως* kezdetű mondatot, a mely Jacobitz emendálásának biztosítja az előnyt. A Bloché palaeographiailag is tarthatatlan, nem is szövegjavítás, hanem régi divatú szövegeltoldás. Valóságos paraphrasis. Lykios szavait concessive kell értelmezni, s a két idéztem hely egymást magyarázza. És ezzel eltűnik minden elégedetlenség, mely Jacobitz korrekt olvasásán is csomót keres.

Bloch latin nyelve elég könnyen folyó, bár nem épen a legklasszikusabb.

(Budapest.)

VÉRTESY DEZSŐ.

Hermann Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und deutsch. Zweite Auflage. Berlin, Weidmann. Erster Band 1906. Zweiter Band: Erste Hälfte 1907. 8-r. 864 l.

Az emberi gondolkodás történetének egyik legérdekesebb szakasza az a rész, mely Sokratest megelőzi. A bátortalan mythoszerű természetmagyarázatoktól kezdve egészen a merész metaphysikai speculációkig a gondolat remek alkotásait találjuk meg ebben az időben. Számos idea, mely még a mi napjaink emberét is lázba tudja ejteni, ebből a korból származik. A filozofia magját ezek a bölcselők vetették el; az ő munkájuk nyomán lett belőle az a terebélyes fa, a mit ma látunk. Ők szabadították föl a gondolatot a vallás bilincseiből, s tették a bölcsészetet gyönyörűséggé a munka napjaira és vigasztalóvá a megpróbáltatások idejére. Munkáikban modern szellemi hősök gondolatának csiráira bukkanhatunk. Anaximandrost nem ok nélkül tartja Gomperz Darwin előzőjének; az elektron-elmélet őse a Demokri-

tos atom hypothesis, a kémiai atomizmusé pedig az Empedokles tanítása. A monistikus világfelfogás első híve a miletosi Thales; a fejlődés tanítója az ephesosi Herakleitos. Hume és J. Stuart Mill ismerettana a Protagorasénak egyenes ivadéka. A többit említés nélkül hagyva nem zárkozhatunk el annak az óhajtnak nyilvánításától, milyen gyümölcsöző munka lenne a filozófia történetének fonalán elbeszélni az egyes vezetőeszmék történetét, a melyek a Sokrates kora előtt születtek görög talajon. A Sokrates után következett idők genialis gondolkodói elfeledtették az utókorral a régi bölceket. Platon és Aristoteles fénye homályba borította a kisebb ragyogású elődöket. Pedig nélkülük ezek sem lehettek volna.

Ez az oka, hogy az antesokratikus gondolkodók műveiből nem maradt egyéb romoknál, töredékeknél, miket későbbi írók írásaiból kell fáradságos munkával összeszednünk. A hiányos töredékek pedig igen kedvező talajul szolgáltak kalandosnál kalandosabb magyarázatokra, s így mindenki másképp akart egy-egy fragmentumot magyarázni. Ennek a visszás állapotnak megszüntetésére a Sokrates előtti gondolkodók töredékeit először Mullach gyűjtötte össze, hogy így egyiket a másik segítségével helyesebben lehessen megérteni. Gyűjteménye [*Fragmenta philosophorum Græcorum*, ed. F. W. A. Mullach. Vol. I. Parisiis 1860 (*poeseos philosophicæ cæterorumque ante Socratem philosophorum quæ supersunt*)] sem teljesség, sem kritika tekintetében, továbbá a világosság szempontjából, nem kielégítő.

A hiány pótlására Diels Hermann, berlini egyetemi tanár vállalkozott. A töredékek kiadásának ügye az övénél jobb és illetékesebb kézbe nem is kerülhetett volna. Szinte egész életét a görög gondolkodás-történet forrásai felkutatásának, összegyűjtésének és kritikájának szentelte és szenteli. 1879-ben nagyfontosságú munkát adott ki «*Doxographi Græci*» czímmel. E mű értékét nagyban növelte a világos elrendezés és az anyag ügyes megválasztása mellett a 263 lapnyi bevezetés, mely a doxographusok hitelességét, rokonságukat, forrásait ismerteti. 1897-ben külön kiadásban bocsátotta közre Parmenides töredékeit, 1901-ben ilyen czímű könyvet adott ki «*Poetarum philosophorum fragmenta*» (a Wilamowitz-Møllendorff-fele *Poetarum Græcorum fragmenta* III. kötetének 1. füzeté). Ugyancsak ebben az évben jelent meg Herakleitos-kiadása. Bennük a töredékek gondos kritikái és exegetikai apparatussal vannak kiadva, megelőzi őket a *Testimonia vitæ, scripturæ (carminum), doctrinæ*, melyek közé sok doxographiai anyag van fölveve. Parmenides és Herakleitos töredékeihez mintaszerű fordítás is járul.

Az anyagon való föltétlen uralkodás, melyet Diels most említett munkái közben szerzett, legalkalmasabb kiadójává tették őt azoknak a töredékeknek, a mik a Sokratest megelőző időkből származnak. Ilyen alapos előkészültség után jelent meg kiadásában 1903-ban a «*Fragmente der Vorsokratiker*» első kiadása. Ezzel a könyvvel az volt Diels célja, hogy különösen a görög filozófia történetével foglalkozó egyetemi hallgatók kezébe olyan alkalmas forrásgyűjteményt adjon, mely tanulmányaik megkönnyítése mellett a Sokrates előtt élt gondolkodók helyes megértésére vezesse őket. Az egyetemi tanároknak pedig alkalmas vezérfonálul szánta. Ezért semmi magyarázatot nem fűzött a töredékekhez, csak szép fordításukat adta a szöveg alatt.

A magyarázatot az előadó tanárra vagy az olvasóra bízta.¹⁾ Hogy ez a munka nem volt fölösleges, már az a tény is bizonyítja, hogy rövid idő alatt új kiadása vált szükségessé.

A második kiadás az elsőnél sokkal szebb köntösben látott napvilágot. Nyomása elegánsabb és jobban olvasható. Külső terjedelme is megnövekedett néhány újabb adattal, de különösen a nagy mennyiségű kritikai jegyzetekkel és registerekkel, melyek közül a hely- és a névmutató már megjelent. A második kötet apparatus criticusát és a szómutatót a II. kötet később megjelenendő második fele fogja tartalmazni.

A könyv mai alakjában több mint 80 író töredékeit foglalja magában. Az egyes gondolkodókra tartozó helyeket oly formán közli, hogy elől vannak az életrajzi és tanait illető adatok a különféle írók műveiből összeszedve, azután a töredékek fordításával, végül (ha vannak) a kétséges, a hamis töredékek és az utáztatok. Használhatóságban sokat nyert a második kiadás a pontos helymutatóval. Ez lehetőségessé teszi, hogy egy bárhol idézett adatot Diels könyvében rögtön megtaláljunk és ellenőrizzünk.

Nálunk nem nagy a bölcselet, de különösen a görög gondolkodás iránt való érdeklődés. Azt hisszük, hogy Platon és Aristoteles nemzete régebben nem is gondolkodott. Pedig nagyon igaz Nietzsche megjegyzése: a keresztény népek kincse, hogy vannak szentjei, a görög népe meg, hogy voltak gondolkodói. A régi gondolatok megvetésével kirúgjuk lábunk alól a talajt, a levegőben pedig még nem tudunk repülni. Korunk természettudományos gondolkodása is rokon-szellemre talál a Sokratest megelőző idők eszméiben, mert a görög filozofia törekvése kezdetben a természettudomány megalapozása volt, s csak Protagoras-szal tért le erről az útról.

Vajha lennének Diels könyvének nálunk is buzgó tanulmányozói, hogy belőle örök értékű kincset szerezzenek.

(Halas.)

NAGY JÓZSEF.

Otto Strauss: Br̥haspati im Veda. Inaugural-Dissertation. Berlin 1905.

A szerző értekezése elején új módszer alkalmazásához fordul, a mely szerint egy-egy isten képét a R̥gveda hymnusaiból legkönnyebben úgy alkothatjuk meg, hogy keressük a nagy vonásokat, a melyek az illető istennel együtt levő nagy isteneket is jellemzik. Tisztán egyéni vonásokra építeni nem lehet, mert a fohászzkodó gyakran az istennek összes tulajdonságait felsorolja, a melyek nagy részben a többi istenekre is ráillenek. Így igen sok helyen ellenmondások keletkeznek. Így járt Hillebrandt is, a ki csupán egyéni vonásokból akarta meg-

¹⁾ Ilyenféle gyűjtemény nálunk Sebestyén Károly könyve «A görög gondolkodás kezdetei» (Filozófiai Írók Tára). Ez azonban a töredékek (Mullach szerint!) magyar fordítását közli csak és történeti része teljesen Gomperz «Griechische Denker»-ének hatása alatt és után van írva. Az pedig köztudomású, hogy Gomperz magyarázatai sokszor merészek és tévesek. Sebestyén fordítása sem mindig pontos, bár könyve érdemét nem akarjuk ezzel kisebbíteni.

alkotni a Brhaspati képét s odajutott, hogy a sok ellenmondó helyet nem tudta egymással összeegyeztetni.

Brhaspatira nézve különben kétféle felfogás van: az egyik felfogás hívei a Brahmanaspatiból indulnak ki s a «brahma»-ból akarják az istent megmagyarázni: képviselői e felfogásnak többek között Bergaigne, Kaegi, Oldenberg; a másik felfogás hívei Brhaspatit természet-istennek tartják: képviselői eme felfogásnak M. Müller, a ki Agnival hozza kapcsolatba és Hillebrandt, a ki egy Somahoz közelálló istennek tartja.

Brhaspati etymologiailag brhas + pati összetételéből keletkezett compositum. A «brhas»-ra vonatkozólag három eset lehetséges: I. brhas, II. brhas-s, III. brh-nak a gen.-a.

Az első eshetőség nem állhat fenn: brhas egy brh gyökrere vezethető vissza, a melynek jelentése erősíteni. A névszó képzésnél, a mely «as»-al történik, itt kivételesen megmarad a normalis fok. Továbbá azért sincs ilyen ilyen nominativus, mert két eset kivételével (šacipáti és šadaspáti) a «pati» végű compositumoknak csak egy hangsúlyuk van, holott ennek kettő.

Ludwig (Sitz. Bericht. Böhm. Ges. 1893. VI. 97.) «brha-s-t vesz fel s azt gondolja, hogy Brhaspati Vanaspati analogiájára képződött: azonban míg «vana» magában is előfordul, a «brha» sehol sem.

A harmadik eset, és ez a legvalószínűbb, hogy egy «brh» főnévnek a gen.-a, a melyhez hasonló a «brahmanaspati» képzése.

Majd leírja a brahmanák szerepét s bizonyítja, hogy a nomen agentis «brahman» a Rgvedában mint «a regular profession» jelenik meg s ilyformán nyilvánvaló, hogy a Rgvedában egy specifikus brahman kaszt jelenik meg, mely a papi hivatalnak a képviselője s hivatkozik Oldenbergre. Majd kutatja a viszonyt Brhaspati és Brahmanaspati között s több helyet idéz a Rgvedából. Szól Brhaspati barátairól s idézi a megfelelő helyeket. Áttér ezután Brhaspati főtettének, a tehénrablásnak, tárgyalására. Ezzel kapcsolatban összehasonlító mythologiai egybevetéseket tesz indogermán szempontból s hivatkozik Brealra. — Végül arra az eredményre jut, hogy a mythosnak indogermán alakjában, ellenkezőleg a Rgvedával, a víztől való megszabadítás el van választva a tehénrablástól: majd bizonyítja, hogy Brhaspati a tehénrablás kapcsán közelebbi viszonyban van Indrával, a miről a hymnuszok hol direkt, hol indirekt módon nyilatkoznak. Miért történik mindez? Indra a legharaziasabb isten, Brhaspati pedig, mint a brahmanok képviselője lép fel: a papnak tehát már soc. szempontból össze kell hozni a kettőt. Brhaspati tehát az első pap volt és a dalnak istene.

Az értekezés csak relativ becsű. A kutatások eredménye meg-egyezik a többi veda-kutatók kutatásainak eredményeivel: eredetiséget legfeljebb az egyes helyeknek sokkal valószínűbb, de egyúttal nem a legelfogadhatóbb értelmezésében találhatunk. Az értekezés különben magán viseli a szerző sokoldalú tájékozottságát, nagy olvasottságát és alapos, de nem teljesen objektív készségét.

(Budapest.)

BENKOVICS ISTVÁN JÁNOS.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1906/1907.

18. Darkó Jenő: Adalékok Laonikos Chalkondyles történet-írói egyéniségének jellemzéséhez. (Bpesti VII. ker. külső m. kir. áll. főgimn. 3—25 l.) — Laonikos Chalkondyles életéről (ki — mellesleg mondva — az egyetlen athéni, kinek neve a középkori görög, bizánczi irodalomtörténetben előfordul) úgyszólván semmit sem tudunk. A mit Krumbachernél¹⁾ olvashatunk, az nem a mi írónkra, hanem — a mint arra már egyszer utaltam²⁾ — atyjára vonatkozik. Atyja Antonius, athéni tyrannus, nejének rokona volt. «Antonius halála után — beszéli írónk³⁾ — ennek felesége követet küldött a szultánhoz⁴⁾ azzal a kéréssel, hogy az uralmat bizza rá, meg a város előkelőjére, ki neki rokona, a mi atyánkra.⁵⁾ Őt küldötte el, hogy próbálkozzék a szultánnal; sok pénzt is adott neki, hogy megszerezhesse az Attika és Boiotia felett való uralmat. Míg ő a városból a szultánhoz ment, azok, kik a nép élén állottak, a Chalkondyles⁶⁾ iránt való gyűlöletükben lecsalták Antonius feleségét a fellegrárból s Antonius rokonait tették meg tyrannusokká; Chalkondyles családját kiűzték,⁷⁾ s a maguk kezébe kerítették a várost.» — A követségnek siralmas eredménye lett: a szultán Chalkondylest fogságba vetette; innen azonban sikerült megszöknie, Bizánczba menekült, ott hajóra szállt, hogy Peloponnesosra utazzék. Útközben az athéni tyrannusok elfogják s bilincsre verve átadják a szultánnak. Ez azonban nem bántja, megbocsát neki. — Egy-két évvel később újra követnek megy Chalk. Muradhoz.⁸⁾ Konstantinos, ó τῆς Πελοποννήσου ἡγεμὼν, küldötte,

¹⁾ Geschichte der Byzant. Litt. 2. kiad. 302. l.

²⁾ A magyar történelem görög kútforrásból (Szentesi m. kir. áll. főgimn. ért. 1903/4.) 3. l.

³⁾ Ed. Bonn. p. 320.

⁴⁾ II. Murad.

⁵⁾ ... τὴν ἀρχὴν ἐπιτραπῆναι αὐτῇ καὶ τῷ τῆς πόλεως ἀμείνων, ἐκ τῆς δὲ προσήκοντι, πατρὶ δὲ ἡμετέρῳ. A «πόλεως ἀμείνων» talán valami patricius-féle méltóságot jelent. A Clauserus-féle fordítás így értelmezi: «...qui in ea civitate erat optimus».

⁶⁾ A Bekker-féle kiadás szövegében itt is, de meg a mű czímében is Chalkokondylast találunk. Krumbacher írónkat Chalkondylesnek nevezi s a Chalkokondyles, kétségkívül eredeti, nevet csak későbbi tudákoskodás reconstitúciójának tartja (G. B. L². 305). Krumbacher véleményének helyességére döntő bizonyítékot szolgáltatnak Darkó Jenőnek «Kézirati tanulmányok L. Chalk. történeti művéhez» cz. igen értékes értekezésének (EPHK. XXXI: 25. s. k. lk.) adatai, melyek szerint a codexek többsége is a Chalkondyles alakot tartalmazza; a Laonikos keresztnév helyett vagy mellett többször látjuk a szokottabb Nikolaos alakot is. Kár, hogy e hely collatióját is nem adja Darkó.

⁷⁾ Chalk. itt csak annyit mond: καὶ τὸ γένος ἐξελάσαντες αὐτοὶ ἰσχυοῦσι τὴν πόλιν. Hogy ez mégis Chalk. családjára vonatkozik, arról pár sorral alább győződhetünk meg, hol világosan megmondja: γένος ἡμῶν ἐξελαζύνοντες, τὰ τῆς πόλεως πράγματα ἔσπον.

⁸⁾ Itt is csak az idősebb Chalk.-re gondolhatunk, mert ha nem ő, hanem írónk lett volna a követ, valamiképp csak jelezve volna, hogy nem az előbbi Chalk.-ről van szó.

olyan szerénytelen követeléssel,¹⁾ hogy a szultán haragjában újra börtönbe vetette. Hogy meddig maradt fogságban, arról fogalmunk sincs. Ennyi az egész, a mit írónk elbeszéléséből, tehát kétségtől hiteles forrásból, családjára vonatkozólag tudhatunk. Az ő személyére nézve tényként csak annyit állapíthatunk meg, hogy előkelő athéni családból származott s hogy atyjától — kinek szűkebb hazája politikai életében jelentékeny szerepe volt s többször, huzamosabb ideig tartózkodott Murad szultán környezetében — a török ügyekben sok mindenféléről szerezhetett pontos értesülést. Megtudjuk továbbá, hogy családját honfitársai elűzték Athénből. Hogy hová menekült írónk, vajjon Görögországban maradt-e, mint Krumbacher állítja,²⁾ vagy mint bátyja, Demetrios Chalkondyles, az Ilias első kiadója, ő is Italiába vándorolt, — arra nézve művében semmiféle adatot nem találhatunk.

Tíz könyvből álló nagy munkájában Chalk. a török birodalom történetét írta meg annak megalapításától kezdve egészen a maga koráig (1464-ig.) A XIV. század közepéig történt eseményeket csak vázlatosan tárgyalja; részletesen csak mintegy száz évnél kevesebb történetével foglalkozik. — Milyen mozgalmas, érdekes kor ez! Az ifjú, kora virágjában lévő török nemzetnek s az egykor oly fényes, hatalmas, most már egészen elaggott Bizáncznak élet-halál harcza, melybe a XIV. század vége óta mindjobban és jobban belevegyül hazánk is. A nikápolyi csatától kezdve egészen Mátyás király első török háborújáig hazai történelmünknek is egyik forrása.³⁾ Kár, hogy Darkó dolgozatában e tekintetben nem tette tanulmány tárgyává. Az EphK. XXIX. 346. l.-án cikkem elején idézett kis értekezésemet bírálva, erre vonatkozólag így nyilatkozik: «Igen rövid bevezetésben előre vannak bocsátva az auctor életére és írói jellemére vonatkozó tudnivalók. Itt több szó is eshetett volna a műnek magyar történeti szempontból való megbecsülhetetlen értékéről.» Azt hiszem, azóta Darkó is meggyőződött róla, hogy hazai történelmünk szempontjából nem annyira «megbecsülhetetlennek» mint inkább csak *érdekes*-nek mondhatjuk. Érdekes különösen azért, mert láthatjuk belőle, hogy Hunyady János dicső hadi tetteivel mint válik már életében a Balkán népei előtt szinte mondai alakká, a magyar vitéz-égnek mekkora a híre ezidőben az egész világon.⁴⁾

¹⁾ «Ὁὐ μέντοι μέτρια ἐξήτει γενέσθαι αὐτῷ», mondja írónk.

²⁾ G. B. L² 302: Laonikos verblieb in Griechenland und hatte reichliche Gelegenheit die blutigen Kämpfe der fränkischen und griechischen Herren unter sich und mit den Türken aus der Nähe zu betrachten.

³⁾ Hogy csak futólag pár dolgot említsünk: a magyarok első említése 53. l., Magyarország leírása 72, a nikápolyi csata 75, a szebeni csata, Mezet halála 253, Hunyady ifjúsága 256, Várna 324, Hunyady fogsága 337, H. Magyarország kormányzója, háborúja Giskra ellen 339, Rigómező 355, H. és a rablók 370, Belgrád ostroma 416, H. halála és jellemzése 424, V. László megmérgezése, H. fiai 427, Mátyás a velenceiekkel együtt hadat indít 555.

⁴⁾ A magyar vitézség dicséretével többször találkozunk nála. Így pl. «Magyarország leírásában» ezt olvashatjuk: γένος δὲ τοῦτο ἀλκιμον καὶ ἐς μάχας τόλμῃ προσχωρῶμενον ἐπιαίει. Mikor Bajazet szultán Timur Lenk ellen döntő csatáját készül megvívni, így buzdítja katonáit: Καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ Εὐρώπῃ θαυμὰ διὰ τὰς μάχας λόντες γένη τε ἐτρεψάμεθα γενναϊότατα διὰ

Chalkondylesről, mint magyar történeti kútfőről igen különösen nyilatkozik *Marczali*. «A magyar történet kútfőinek kézikönyvében» két helyütt is felemlíti írónkat. Mindakét alkalommal kortársával, *Dukas*-szal hasonlítja össze. Az első helyen (232 l.) ezt mondja: «A törökkel vívott hadjáratokra nézve *fontes Dukas* görög író *Historiæ Byzantinæ* című műve, mely az 1341—1462 közé eső kort tárgyalja. Maga is számos esetben szem- és fültanúja volt az eseményeknek, előadását nagy igazságszeretet és pontosság jellemzi. *Lelkiismeretesség tekintetében mögötte áll Laonikos Chalkokondyles* «*Historiæ de origine ac rebus gestis turcuro*» cz. műve, mely 1298—1463-ig terjed. A Balkán-félszigeten kívül történt eseményekről *eléggé röviden ír*, gyakran téved a chronológiában.» — Ezzel szemben olvassuk el a 254. lapot. «*Dukas* . . . megírta a görög birodalom történetét 1357-től, a törökök Európába jövetétől 1462 ig, Lesbos szigetének a törökök kezére jutásáig. Magyar ügyekből csak a nagy csaták érdeklik: a nikápolyi, a várnai, a rigómezei és a belgrádi. — *Laonici Chalkokondylæ Atheniensis Historiarum libri decem*. Előadását az oszmánok birodalmának megalapításán kezdi (1298) és a velencei magyar szövetséges háborúig (1462) folytatja. Sokkal bővebb és alaposabb *Dukas*-nál . . . Egyáltalában azon kor egyik legbecesebb műve.» E rövid megjegyzésekben annyi az ellenmondás, hogy bővebben nem is kell velük foglalkoznunk. — Chalkondylest *Dukas*-szal, továbbá egy másik kortársával, *Georgios Phrantzes*-szel¹⁾ *Darkó* is összehasonlítja.²⁾ Kiválaszt egy olyan eseményt, melyet mind a három történetíró feldolgozott³⁾ s ennek tárgyalása kapcsán arra az eredményre jut,⁴⁾ hogy «a három történetíró közül Chalkondyles adja e történetnek a legműbb, illetve egyedül helyes képét.» Mégha igazat adunk is e tekintetben *Darkónak*,⁵⁾ ki kell jelentenünk, hogy *Chal.*-t nem helyezhetjük olyan magas polcra, mint azt *D.* teszi. Ő egyenest *Thukydides*-szel állítja egy sorba, bizonyára azon elfogultságból kifolyólag, mely önkénytelenül is meglepi az embert, ha tárgyával szeretettel és sokat foglalkozik. Állításom igazolására legyen szabad csak egy példára hivatkoznom. Hunyady János két fiának, Lászlónak és Mátyásnak sorát így beszéli el írónk:⁶⁾ «*Miután a király*⁷⁾ meghalt, a magyarok előkelői meghasonlottak egymással, a versengésben Hunyady fiai kerekedtek felül. Ugyanis *Ulrich*,⁸⁾ ki a magyar föld nem csekély részének vala vezére, s ki Hunyadyval is, míg az életben volt, folyton egyenetlenkedett, most, hogy ez meghalt, úgy vélekedett, hogy — mi-

γενόμενα τῶν εἰς τὴν οἰκουμένην ἔσυνων, Κελτούς τε καὶ Παίονες (p. 153. A nikápolyi csatára czéloz, Κελτοὶ nála = francziák, Παῖονες = magyarok).

¹⁾ *Χρονικόν* cz. művében az 1258—1476. terjedő időszak történetét írta meg.

²⁾ Progr. ért. 10. s. k. lk.

³⁾ «Az I. Mohamed (1413—1421) halála után bekövetkezett küzdelmeket fia, Murad, és az ő nagybátyja, Musztafa közt az egyeduralomért».

⁴⁾ 14. l.

⁵⁾ Krumbachernek viszonylagos értékükről más a véleménye (L. G. B. L². 306. l.).

⁶⁾ Ed. Bonn p. 427.

⁷⁾ Már mint V. László!

⁸⁾ Czillei.

vel a törökekkel szemben nagyon sok szerencsétlenségüknek volt oka — fiait ne hagyják meg méltóságukban¹⁾; a magyarok azonban nagyon kegyetlen dolognak tartották volna a fiukat megfosztani méltóságuktól. Ekkor Hunyady fiai a gyűlésben rátörtek Ulrichra, levágták a fejét és elmenekültek. Ezért nagyon megharagudtak a magyarok, s a Hunyady *fiát* Belgrádba zárták. Nem sokkal utóbb azonban sikerült kiszabadulnia s a magyarok királya lett.» — Azt hiszem, mindenki elismeri, hogy a Hunyady László és Czillei esete, továbbá a Mátyás királylá választása ugyancsak zavarosan és nem *igazi pragmatikus történetíróhoz* méltóan van előadva. — Hogy Mátyás király török harcaival mily gyorsan végez s ezzel szemben a peloponnesosi jelentéktelen eseményeket mily részletesen tárgyalja, arra már Krumbacher rámutatott.²⁾ — Teljesen igazat kell adnunk azonban Darkónak, mikor írónkat *Berger de Xivrey* ellenében a hazafiatlanság vádjától megvédelmezi.³⁾ Nem igaz, hogy Chalk. szerencsétlen nemzetét megvetette vagy kicsinyelte volna. Hiszen szerinte Bizáncz élete a régi Hellas folytatása, a görög-török harcz csak következménye a régi hellén-barbar háborúknak s Konstantinápoly elesével — mely szerinte a világtörténelem legszerencsétlenebb eseménye (íme így beszél az, kinél a francia tudós «un sentiment de dedain pour sa nation»-t emleget) — a görögök csak Ilium elpusztításáért lakoltak.⁴⁾ — A hazáját ért csapást csak múltó bajnak tekinti s reméli — a panhellenismus prófétájának hangja az — hogy a régi hellén dicsőség hellén király alatt még egykor új életre kél.⁵⁾

Művének szerkezete, mint azt Darkó kimutatja⁶⁾ majdnem egészen a Herodotosénak mása, forrása művének elején Nikephoros Grego-

¹⁾ A görög szövegben ἡσίου . . . μήτε τοὺς παῖδας διὰ τιμῆς κεκτῆσθαι ἐν τῇ συγκλήτῳ. A Clauserus-féle latin fordításban: censebat filios Choniatis non in senatoria dignitate collocandos. Kétségkívül romlott hely. Az apparatus criticus teljes hiánya miatt csak egyszerű találgatásra vagyunk utalva. Talán κατῆσθαι kellene a κεκτῆσθαι helyett? Bizonyára ez is olyan hely, melyre nagyon is ráillik Darkónak azon mondása, hogy «sok esetben nem az a fontos, mit mond a jó Laonikosunk, hanem, hogy mit akar mondani» (EPHK. XXXI. 46.). Hasonlóképen cselekedtem egy másik helynek fordításánál is (Ed. Bonn. p. 360. Idézett értekezésem 8. l.). Chalk. ezt mondja: κράτιστοι γὰρ πάντων, ὧν ἡμεῖς ἴσμεν λαγῶν οἱ ἐν τῇ Ἀτταλίᾳ θῆεν εἰσι, καὶ οἱ κράτιστοι τῆς Εὐρώπης αἰροῖεν. Darkó szerint (EPHK. XXIX. 346.) így kellett volna fordítanom: mert hát leggyorsabban futnak az összes nyulak közül, melyeket mi ismerünk, az attaliaiak, *bárha a legjobb európaiak utólrénék ezeket*. Szerinte a καὶ itt *adversativ* értelemben quasi καίτοι, *de, ἔλλὰ, μέντοι* van használva. A καὶ-t mindenesetre kissé bajos *adversativ* értelműnek mondani, még bajosabb *bárhá*-val fordítani; de meg különben is az attaliai nyulak különösen jó futós voltát akarja az író hangsúlyozni. Én tehát egész nyugodt lelkiismerettel fordítottam akkor is, fordítom ma is e helyet: «mert hát leggyorsabbak az attalia nyulak, még a legjobb európaiak *sem foghatók hozzájuk*». Persze a αἰροῖεν helyett az értelem megkövetelte ἀλοῖεν-t tételeztem fel.

²⁾ G. B. I.². 303.

³⁾ Progr. ért. 18. l.

⁴⁾ Ed. Bonn. p. 403.

⁵⁾ U. o. p. 4.

⁶⁾ Progr. ért. 16. s k. lk.

ras, a többi részben a *ῥέα* és az *ἀρχή*.¹⁾ Nyelve a minden barbarismustól mentes attikai, a mondatfűzésben Herodotos a mintája. — Találón és szépen jellemzi nyelvét Krumbacher.²⁾ Nagyon sokszor megesik vele, hogy nem tudja a helyes kifejezést megtalálni, vagy nem bízik benne, hogy megértik s azért ugyanazt a dolgot megpróbálja kétféleképen előadni. Ez magyarázza meg a sok ismétlést, mely a fordításban stílusát olyan primitívnek tünteti fel. Azt az elkeseredett — igaz hogy «tædium» sugallta — lamentatiót azonban, melyet a Bekker-féle kiadás előszavában olvashatunk, igazán nem érdemelte meg.

Megértését stílusának mesterkéltségén és modorosságán kívül még az a körülmény is megnehezíti, hogy sem lelkiismeretes kiadója, sem magyarázója még nem akadt. Pedig már csak a magyar történelem szempontjából is tüzetesebben kellene vele foglalkozni. Sok érdekes dolgot találhatunk benne. Így Chalk. alapján következtethetjük, hogy Hunyadynak talán «vitézek» nevű külön hadosztálya volt.³⁾ A várnai csata leírásában⁴⁾ előforduló *θυρεός* szó értelmét kutatva találhatjuk meg Szalay (Magyarorsz. tört. III., 72) segítségével a *verőcze* magyar szónak szótárainktól egyáltalában nem ismert jelentését.⁵⁾

Chalkondyles írói egyéniségét igen érdekesen világítják meg Darkó «Adalékjai». — Öt fejezetben (I. tárgyvilágosság, II. módszer, III. szerkezet, IV. források, V. chronologia) foglalkozik sok szeretettel, gondos alaposággal vele. A mi kevés észrevételünk volt ellene, mind előadtuk. Ezek azonban tanulmánya értékét egyáltalában nem befolyásolják. Elolvasását mindenkinek, a kit akár a bizánczi philologia, akár hazánk XIV—XV. századbéli történetének kútfői érdekelnek, melegen ajánljuk.

(Szentés.)

SZIGETI GYULA.

19. Szigeti Vilmos: Grillparzer Ferencz, mint történeti drámaíró. (Rákospalotai gimn. 3—25. l.) — Szerző vázolja a költő fejlődését, párhuzamot von Grillparzer és Shakespeare közt, ismerteti az osztrák író dráma-theoriáját, aztán három darabot tárgyal: *Ottokars*

¹⁾ U. o. 19. l. Az *ἀρχή* természetesen nem mindenütt megbízható. Ezért nevezi a huszita cseheket tűzimádóknak, Apollo vallását követőknek (Ed. Bonn 419, 425), kik a napot tisztelik s kikhez hasonló vallású indiai népfaj valahol a Kaspi-tenger mellett van, s azonfelül még Zeusban és Herában is hisznek (133. l.) s ezért teszi meg Angliát a szabad szerelem hazájának (93. l.: ἐπειδὴν τις ἐς τὴν τοῦ ἐπιτηδείου αὐτοῦ οἰκίαν εἰσὶν καλούμενος, κῶσαντα τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ξενίζειται . . . καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς δὲ ἀπανταχῇ παρέχονται τὰς ἐαυτῶν γυναῖκας τοῖς ἐπιτηδείοις . . . καὶ οὐδὲ ἀσχύνην τοῦτο φέρει ἐαυτοῖς κῶσαι τὰς τε γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας).

²⁾ G. B. L.² 303.

³⁾ V. ö. id. ért. 7. l. jegyzet. Βιταξίδης (332. l.) és Βιταξής (359. l.) szavakat Hammer «Buchsenshütze»-nek, Du Cange «miles Turcicus»-nak értelmezi, holott mind a kettő a magyar «vitész».

⁴⁾ 331. l. fordítása megjelent a Mika Sándor szerkesztette «Magyar történelmi olvasókönyv»-ben (Budapest, 1905), I. 171. s k. lk.

⁵⁾ Hegyes, hosszú, a földbe szúrt vaskaró; ilyenekkel vette körül magát és környezetét nagyobb biztonság kedvéért a csatában a szultán.

Glück und Ende, Ein Bruderzwist im Hause Habsburg, Ein treuer Diener seines Herrn. A cím tehát többet ígért. Sz. egészben véve helyes csapáson jár; kár, hogy nem használta fel Laubénak az egyes darabokhoz írt utószavát és Grillparzer irodalomtörténeti töredékeit. Az első darabról azt állítja Sz., hogy a történelmi események nincsenek jól kidomborítva. Pedig éppen e darab nyújt nagyszerű világ-históriai perspektívát; Laube szerint ez egyike a legjobb történeti tragédiáknak. Sz. azt véli (8. l.), hogy Grillparzer nagyon is híven jellemezte Ottokárt, három sorral lejjebb pedig azt olvassuk: «meg kell említeni, hogy Ottokárt a források is egymástól eltérően jellemzik: Horneck brutális zsarnoknak, Paltiam ideális hősnek rajzolja». — Szerző saját magával keveredett ellenmondásba. A *Bruderzwist*-ről szólva Sz. megteszi Grillparzert reakciónak, a mi nem áll. Rudolf — a ki Grillparzer nézeteit tolmácsolja — korához viszonyítva nagyon is szabadelvű. A «Bánk bán» darabról Szigeti sokkal tapintatosabban és ízlésesebben beszél, mint Szirák János (a mezőtúri gimn. értesítőjében), a mi nem csuda, hiszen Heinrich volt a mestere, Sz. nem ismerteti e darab külső történetét, noha Grillparzer naplótöredékeiben, Laube utóiratában bő anyagot talált volna. E darab tárgyalásánál gyakran — és itt is — mellőzik Grillparzer kifakadását (Cotta VII. 303): «Wenn nicht aus dem Betragen Ernys hervorgeht, dass sie früher doch einiges, wenn gleich unschuldiges Wohlgefallen an dem Prinzen gehabt, so handeln die ganzen drei ersten Aufzüge *de lana caprina*.» — Sz. szerint (21. l.) Bánk bán bornírttá válik, mert hisz minden hűsége ellenére is megvédheti feleségét az őt környező veszélytől. Hogyan? Bánk bán első és egyetlen dolga a kötelesség; feleségében joggal bízik. «Die Ehre einer Frau ist eine eh'rne Mauer.» (V. 32. l.) A bizalom csak nem bornírtság. — Befejezésül azt mondja Sz.: «Grillparzer igazi költői tehetség volt, de a Metternich-korszak nyomasztó hatása alatt nem fejthette ki.» — Ez nem áll. Ha Grillp. reakciós volt, mint Sz. állítja, akkor a Metternich-kor kedvezett volna működésének. Nem tudom elképzelni, hogy mit várhattunk volna többet, nagyobbat, szebbet Grillparzertól; hiszen Goethe és Schiller óta nincs a németeknek költőjük, a ki nála nagyobb volna. (Heinrich G. *Egyet. Irod. tört.* III. 603) Sz. nyelvében furcsa kifejezésre akadtam: «Ha Ausztriában Ottokár bukása után a Habsburg-dinasztia alapítása következett, úgy ezen esemény isteni adomány volt egy osztrák költőre nézve.» Isteni adománynon talán hálás téma értendő. — Csinosabb sajtóhibák: *Hanka von Cartilien* (Blanka v. Castilien); *Leben im Traum* (mért kellett *spanyol* drámát *magyar* szövegben *németül* idézni?) *Zavisch* (Zawisch) stb. Sz. jó olvasmányt nyújtott, de új dolgot nem mondott.

(Eger.)

LÁM FRIGYES.

20. Király Uzor: Sophoklesről s néhány jelleméről. (Szék-foglaló értekezés. Máramaroszigeti ref. főgimn. értes. 83—106. l.) — Csalódva olvastam el e kis dolgozatot, melynek címe nem felel meg tartalmának, tartalmát tekintve pedig valóságos mozaikmű s elszomorító példája az önállóság nélkül való kompilációnak. A hellén kultúrának Jakobsból idézett dicsőítése után Athén V. századbéli fénykorát

festi s rámutat arra, hogy «ez a kor a görögök három nagy tragikusának, Aiskh., Soph. és Eur.-nek a kora». Erre ránk maradt drámaik számának megállapítása következik s ennek utána minden átmenet nélkül elmondja Soph. életét, úgy, a mint az bármely görög-pótlós tankönyvben olvasható. Soph. darabjaira terve át, túlságos bőven, de nem elég világosan adja azok tartalmát, a jellemek fejtegetéséből azonban vajmi keveset. Előadása általában terjengős, de sokszor pongyola, nehézkes, sőt olykor homályos is, a mit hajlandó vagyok itt-ott sajtóhibával menteni, de főkép annak tulajdonítok, hogy a szűk keretbe túlságosan nagy anyagot szorított.

Nem hagyhatom azonban szó nélkül azt a «módszert», mely szerint szerző dolgozik. Magam is foglalkoztam évek előtt Sophoklesszel és így némileg jártas vagyok a Soph.-irodalomban. Olvasás közben szerző egyes mondatai nagyon ismerősöknek tűntek fel előttem. Különösen *Péterfy Jenő*nek egy-két merészen szellemes mondása, mint pl.: «A görög tragédia a cselekvénybe mintegy beállítja a jellemet, mint a szobrász a falfülkébe a szobrot, ellentétben a shakespearei tragédiával, mely a jellemekből fejleszti a cselekvényt. (Szerzőnél a 87. l., Pét. Összegyűjt. munk. II. 20—21. l.) Vagy pl.: «Antigone egy nemes érzés hőse, ki habozás nélkül veti el életét, mert érzését nem akarja magába fojtani, hanem tettere váltani». (Szerzőnél a 97., Pét. II. 27. l.) Megjegyzem, hogy egy-két szóban változtatás van. — Pontosabban utána néztem a dolognak és azt találtam, hogy sok helyen egyes mondatok, majd nagyobb, fél lapra terjedő részletek, csaknem szó szerint, vagy egy kis változtatással *át vannak véve minden időzójel vagy utalás nélkül*. A 85. és 86. lapokon (Soph. élete) elszórva találtam egyes mondatokat, melyeket Pét. II. 2. és 3. lapjain fedeztem fel. A 87. és 95. lapokon Pét. II. 20., ill. 28. l. — a 97. lapon Pét. II. 27. l., valamint a 105. és 106. lapokon Pét. II. 30., 31., 33. és 35. lapjaiból vannak elszórtan átvett mondatok. (Feltűnően egyezik ez utóbbi helyen a gondolatmenet.) De már a 90., 98., 99. és 104. lapok csaknem teljesen egyeznek *Schill* (A régi görög irod. tört. 3. kiad.) 71., 68., 69. és 73. lapjaival. Nem volt sem módom, sem időm rá, hogy alaposabban utána nézhessem, vajjon a szerző honnan szedte össze mozaik munkájához a többi kövecskéket, de, azt hiszem, a felhozottak is eléggé megvilágítják eljárása módját, melyet feltétlenül helytelenítenem kell. Ha már önálló, eredeti kutatást s új tudományos eredményeket nem követelhetünk is az ilyfajta munkáktól (a mi bizony szomorú világot vet philologiai irodalmunk újabb fejlődésére), legalább a *feldolgozás, a stilizálás eredetiségét* joggal elvárhatnánk; ha egyebet nem, hát legalább a dispositio-t és elocutio-t adja a szerző a magáéból, eredeti inventio híján! Annyit a legszerűebb igényekkel is megkívánhatunk, hogy középiskolai tanár — tartalmi kivonatokat s életrajzi adatok elmondásában *legalább önállóan fogalmazzon!* Hisz ennyit érettségi vizsgálati dolgozatban megkívánunk növendékeinktől! Újabban általában szokásos, hogy a philologiai értekezések írói nem igen jelölik meg forrásait, a mit pedig saját igazolásukra és az ellenőrzés megkönnyítésére mindig meg kellene tenniök. Nézetem szerint ez egyik leghathatósabb eszköz lenne arra, hogy hasonló, a tudomány berkeiben többé nem szokatlan, eltévelyedés ellen a szerzőket megóvjá.

(Késmárk.)

KARÁTSONY ZSIGMOND.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1908. évi május hó 13-án *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Hornyánszky Gyula*: Antiphon ismeretelmélete.

2. *Siegescu József*: Egy ismeretlen régi román szótár és nyelvtan.

A felolvasó ülést követő *választmányi ülésen* Heinrich Gusztáv elnöklése alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Vári első titkár, Császárr és Láng szerkesztők, Cserhalmi pénztáros, Gedeon, Gombocz, Hornyánszky, Incze, Katona, Maywald, Némethy, Papp, Pauler vál. tagok és Bleyer mint jegyző.

1. A bevételek összege január 1-től 6212.47 K, a kiadásoké 3556.74 K; az alapítványok összege 5354.53 K, ebből értékpapírban 5271.10 K, takarékpénztárban 83.43 K.

2. Új rendes tagok 1908-tól: Sallay Géza volt rk. tag (aj. Császárr), dr. Hóman Bálint budapesti egyet. könyvtártiszt (aj. Császárr), dr. Berze Nagy János kolozsvári segédtanfelügyelő (aj. Császárr), Garzó Miklós budapesti keresk. akad. tanár (aj. Schmidt Henrik); rendkívüli tagok szintén 1908-tól: Wéber Artur és Kállay Miklós budapesti tanárjelöltek (aj. Császárr).

3. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

+ Erdélyi Károly (1859—1908). Ismét egy veszteség, mely habár nem váratlanul sújtott le, mégis időelött érte a magyar tudományt. Erdélyi Károly, a kolozsvári kegyesrendi főgimnázium igazgatója, java munkáerejében költözött el közülünk, s magával vitte sok megvalósulásra váró gondolatát, érdekes tervét. Alaposan képzett philologus volt, a ki egyformán érdeklődött a német, franczia, olasz, svéd és dán irodalmak iránt. Szenvedélye volt a könyv, a bűvárkodás, a tudományokba merülés: nyugtalan lelke új és új teret keresett, s ha elfáradt, pihenni is egy másfajta munkához tért. Ritka volt az ő sokoldalúsága még a philologia körén túl is, mert nemcsak a nyelvek, írók és költők érdekelték, hanem a pädagogiában is számottevő munkásságot fejtett ki s épen így érdeklődött rendjének múltja iránt (a rendalapító legbővebb magyar életrajza is tőle való). Társadalmi és igazgatói szereplését nem is említjük e helyen. Sokat és sokfélét írt, s a mihez csak nyúlt, azon rajta van az ő élénk, friss, ötletes szellemének nyoma — dolgozatai, könyvei a figyelmet lekötő tartalmas olvasmányok. Utolsó nagyobb tanulmánya a skandináv népek irodalomtörténete az Egyetemes Irodalomtörténetben. Az ő sokoldalúsága talán fogyatkozása is egyszermind: ha nem osztja meg hatalmas erejét, sokkal mélyebb nyomot hagyott volna a magyar tudomány történetében. Fordított is, németre fordította *Az ember tragédiáját* és a *Bánk bánt* — ezek a munkái azonban kiadatlanok. Madách remeke rendkívül érdekelte, sokat foglalkozott vele s élénken figyelte azt a hatást, melyet a magyar szellemnek ez a hatalmas alkotása a külföldön tett. Összes fordításait ismerte s felhívta a magyar közönség figyelmét is rájuk. Mikor a

kolozsvári egyetem német katedrája megüresedett, új munkára vágyva, ő is pályázott — pedig ekkor már a halálnak kiszemelt áldozata volt. Egyesületünk is egyik legmunkásabb választmányi tagját veszítette el benne. p. a.

— Klopstock egy magyar irodalomtörténetiről. *Klopstock* 1745 őszén Schulpfortából a jenai egyetemre ment, a honnan a következő év júniusában Lipcsébe távozott. Jenai deákkorából egy 1745 decz. 8-ról keltezett levél maradt ránk, melyet egy barátjához, kétségtelenül *Becker Keresztély Vilmos*hoz, intézett és a melyben a jenai egyetemi viszonyokról és irodalmi újdonságokról ad hírt.¹⁾ Bennünket a következő részlet érdekelhet: «Ein ungenandter Hungar hat, wie Ihnen bekandt seyn wird: prima lineamenta historiae litterariae in Hungaria, diess ist nur von ungefähr der Titel, in Wittenberg geschrieben. Diesen sprach ich jüngsthin im Buchladen. Der H. Hofrath *Buder*,²⁾ der zugegen war, hatte die Gütigkeit und bath ihn zu sich. Er heisst *Rotarides*. Das Ansehen seines äusserlichen ist von ungefähr so lamentable, wie seine Vorrede.» Ez a *Rotarides* természetesen nem más, mint *Rotarides Mihály*, ki — mint ismeretes — 1745-ben Altonában *H. M. Hungarus* álnév alatt egy magyar irodalomtörténet-tervezetet adott ki a következő czímmel: *Historiae Hungariae literariae antiqui, medii atque recentioris aevi lineamenta, quorum prolegomena, generalem in uniuersam historiam Hungariae literariam, introductionem continentia praebeunt*.

Hogy mi birta rá *Rotaridest* a magyar irodalom- és művelődéstörténet ismertetésére, így mondja el műve előszavában: «Amor Patriae, omnium carissimae, innatus, et adhuc integre incorrupteque conseruatus; boni item atque ingenui ciuis officium, decusque praecipuum, quod est, ea parte Reipublicae Domesticae, in primis Literariae, succurrere velle, qua maxime laborat; nec non et quotidianae cum Ciuium, tum maxime Exterorum querelae, censuraeque nonnullorum iusto rigidiores, et in gentem nostram reuera iniquae, argumentum, ad hoc vsque tempus paulo negligentius cultum, nequaquam tamen ignotum, pro mediocritate virium, adminiculorumque penuria, iustis Commentariis exponendum, aggredi me coegerunt.» *Klopstock* levele nyilvánvalóan bizonyítja, hogy *Rotarides* munkájával elérte célját: sikerült neki a külföldnek, vagy legalább Németország tudós köreinek figyelmét a magyar művelődési viszonyokra felhívnia. Ezt nemcsak *Buder* egyetemi tanárnak *Rotarides* iránt tanúsított jóakarató érdeklődése, hanem még ennél is inkább *Klopstock* ama feltevése mutatja, hogy barátja, kit akkor még a schulpfortai nevelőintézet növendékének gondolt,³⁾ az alig megjelent könyvet már ismeri. *Rotarides* mun-

¹⁾ A levelet közölte *Muncker Ferencz* a *Vierteljahrschrift f. Literaturgeschichte* I. kötetében (1888) 257—258. l.

²⁾ *Dr. Buder Keresztély Gottlieb* (1693—1763), az állam- és hűbérjog tanára Jenában. (*Muncker* jegyzete.)

³⁾ A valóságban *Becker* már novemb. 30-án távozott az intézetből. *Olv. Muncker*, id. h. 255. és 258. l.

kájáról különben 1746 aug. havában igen elismerő bírálát jelent meg a (*Nova*) *Acta Eruditorum Lipsiensium* című nagytekintélyű folyóiratban, melyet *Horányi Rotarides* életrajza kapcsán egész terjedelmében közöl.¹⁾

Érdekes *Klopstock* humoros megjegyzése is a «lamentable» *Rotarides*-ről, a ki, a nélkül, hogy nagyra tervezett munkáját befejezhette volna, már 1747-ben meghalt Wittenbergben. «Occidit eheu — mondja Wallaszky²⁾ — mœrore animi, vigiliis, peregrinationibus, laboribus, angustisque œconomicis.» Valóban tudománytörténetünknek legrokonszenvesebb alakjai azok a szegény, testben elgyötört, de lélekben törhetetlen vándor deákok és tudósok, kik a reformáció óta szakadatlanul járták a külföldi protestáns egyetemeket és mint a tudománynak valóságos rajongói, a távol idegenben megfélekedtek mindenről, csak hazájokról nem. Sokan közülök nemes és hihetetlenül önzetlen törekvésöknek igazi vértanúi voltak: a rájuk vonatkozó, sokfelé szétszórt és lappangó adatokból művelődéstörténetünk egyik legmegindítóbb fejezetét lehetne megírni.

(Budapest.)

BLEYER JAKAB.

— Az amsterdami nemzetközi latin költői verseny eredménye. *Dr. H. Kern* tanár, a németalföldi tudományos Akadémia elnöke, megküldötte nekem az EPhK. 1907. évi folyamában (618. l.) ismertetett Hœufft-féle latin költemény-pályázat eredményét és az új pályázatra való fölhívást, melyet mint az összes magyar class.-philologusoknak szóló üzenetet abban a reményben teszek közzé, hogy nem sokára közülünk is akad valaki, a ki a magyar névnek e téren szerez becsületet.

«PROGRAMMA

CERTAMINIS POETICI IN ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEERLANDICA EX LEGATO HœUFFTIANO IN ANNUM MCMIX INDICTI.

A. d. VII Id. Mart. in consessu Ordinis litterarii indices de XXV carminibus sibi missis hunc in modum rettulerunt.

Carmen *ad Hugonem Edm. de Amicis filium* quia auctoris nomine iam editum est excluditur certamine. E reliquis carminibus octo propter formæ et rerum debilitatem seposita sunt, quæ per gradationem a minore sic ordinavimus: *Futurum vivere tempus*, *Atheismus*, *Carmela*, *Deserta hie-mis tempore*, *Βῆ δ' ἀκίων παρὰ Σίνα*, *Creta insula*, *De italica calamitate*, *In laudem Humberti Regis Italiae*. Aliquanto meliora sunt sex carmina: *Italæ gentis carmen saeculare Josepho Garibaldi dicatum*, *Savonarola*, *Idyllion: audiat vocatus Apollo*, *Humaniores litteræ instauratæ*, *Petrus antistes Christianorum*, *Eunus Syriacus*. Tria carmina *Jupiter amans*, *Mater divorum* et *Ruso tuculio* multis nominibus se commendant, imprimis postremum, quod prelo et fortasse præmio dignum iudicaretur, nisi vitis meritis sat gravibus et aliqua orationis obscuritate dedecoraretur.

Restant septem carmina ceteris omni ex parte anteponenda. *Vis electrica Soterichus*, *Vita urbana*, *Rusticatio*, *Sanctus Theodorus*, *Post occasum Urbis*, *Claudia vestalis*, quæ in lucem emittentur una cum Oda alcaica *Ad conventum Hagensem de publica pace*, quam præmio ornavimus et cuius auctor est *Alfonsus Casoli*, *Milanensis*. Reliqua in lucem prodii-

¹⁾ *Nova Memoria Hungarorum*. III. r. 1777. 186—191. l. jegyz.

²⁾ *Conspectus reipublicæ litterariæ in Hungaria*² (1808.) 20. l.

bunt, simulatque aperiendi schedulas veniam a scriptoribus impetraverimus, quam dedit iam auctor *Claudia vestalis* Franc. Xav. Reuss, Romanus et *Vitae urbanae* Petrus Rosati, Bononiensis.

Ad novum certamen cives et peregrini invitantur his legibus ut carmina latina non ex alio sermone versa nec prius edita argumentive privati nec quinquaginta versibus breviora nitide et ignota iudicibus manu scripta, sumptu suo ante Kal. Ianuarias proximi anni mittant *Hermanno Thomae Karsten*, ordinis litterarii Academiae Ab-actis, munita sententia, item inscribenda schedulae obsignatae, quae nomen et domicilium poetae indicabit. Ceterum iudicibus gratum erit, si poetae in transscribendo portabile praelum Britannicum (*typewriter*) adhibere velint.

Præmium victoris erit nummus aureus quadringentorum florenorum. Carmen præmio ornatum sumptibus ex legato faciendis typis describetur eique subiungentur alia laude ornata, quando schedulae aperiendae venia dabitur.

Exitus certaminis in consessu Ordinis mense Martio pronuntiabitur, quo facto schedulae carminibus non probatis additæ Vulcano tradentur.

Amstelodami

H. KERN

Id. Mart. MCMVIII.

Ordinis Praeside.

(Debreczen.)

NAGY ZSIGMOND.

— Iréne első magyar földolgozása. A szép görög leány gyászos tragédiája irodalmunkban 1660-ban tűnt föl először. A korában nagy hírű tudós, Árkosi Benedek, ki még Padova egyetemén is több évig járt, mint Erdély Athénjének, Kolozsvárnak, tudós paptanára, remek «székely» nyelven *Imádságos könyvet* írt, melyet II. Rákóczi György fejedelemnek ajánlva, ennek pártfogásával akart a Heltai-sajton kiadni. Ennek 3-dik hétfői elmélkedésében Iréne esetét is hallgatói elé terjeszti tanulságos intő példaként.

Szultán Mahumet mikor Constanczinápolyt megvette volna, a rab-ságra esett népek közül találtaték edgy szép ékes tekintetű *Irene* nevű leánzó, kit a vitézek mindgyárást vivének a *Szultánhoz*, ki annyéra megkedvellé azt, hogy annak kedvéért edgy néhány esztendeig minden külső dolgait és hadviselését elhagyá. Mely dologért midőn őt *Mustafa* dorgálná, és széllyel minden vitézlő rendek előtt gyaláztatnék a *Szultán Mahumet*, nagy sereg népet gyűjt edgybe és *Irenét*, a kit igen szeret vala, frissen felöltözteté és az egész nép eleiben vivé és megállatá és minekutánna az nép előtt a leánzónak szépségét és jóvoltát mutogatta volna és beszédével is igen megdicsírte volna, hogy az egész sokaság előtt megbizonyítaná, hogy minden testi indulatiból, mikor akarná, könnyen megválhatnék, a leánzónak haját megfogván, a sokaság előtt maga kezével fejét vévé. Kegyetlen és Istentelen cselekedet és gyilkosság volt ez, a melly által megorvasolta testének indulattyát; de szintén így kell tenéked is a te testi indulatidnak kívánságit megzabolázní.

Árkosi szép műve csak kéziratban maradt fenn. Én a székelykeresztúri gimnáziumnak a millenniumi kiállításra küldött, nyomtatást híven utánzó példányát használtam fel. 1660-ban maga Rákóczi is halálos sebeket kapott a Kolozsvár melletti csatatéren. A városban, mint oly sokszor, ekkor is pestis dühöngött. Maga Árkosi Benedek is áldozatul esett. Művének kiadása is meghiúsult, mert Apaffi Mihály megakadályozta a neki nem tetsző unitárius művek kinyomtatását.

(Torda.)

KANYARÓ FERENCZ.

— Egy magyar irodalomtörténeti repertoriális munkáról. A magyar irodalomtörténet művelői régóta tudományszakuk nagy hiányának érzik azt a körülményt, hogy a studiumukra vonatkozó segítő munkák között teljesen hiányzik egy tárgyi szempontból rendezett, alapvető, rendszeres repertórium, mely a főbb irodalomtörténeti eredmények összefoglalása után részletkeig menő pontossággal adná az egyes korszakok, írók, problémák irodalmát is. Nem is afféle nagy Grundriss-ra gondolunk, mint a német Goedeke, melynek pedig 8 kötetre rúgó terjedelme s nem csekély, 126 márkányi ára mellett mégis már második kiadása járja; csak a Scherer kedvelt német irodalomtörténetének *Anhang*-ja (11. kiadása Berlin, 1907) vagy a Vogt-Koch-féle két kötetes illusztrált német irodalomtörténetnek *Literaturnachweis*-ja (2. kiadása Leipzig, 1904) lebeg előttünk, vagy — esetleg merészebb gondolattal — Bartels Adolfnak *Handbuch*-ja (Berlin, 1906), melynek terjedelmével úgy a szöveget, mint a repertoriális részt illetőleg egyelőre megelégedhetnénk mi is.

Sajnos, a mi kis kezdeményezésünk e téren volt, az is abba maradt. Beöthy Zsoltnak két kötetes jeles kézikönyvét értem (*A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése I—II*), mely mint tankönyv 30 év óta — magyar fogalmak szerint szokatlan arányokban — el van terjedve, jelenleg a 11. kiadásban járja, s mely a 6. kiadásig bezárólag (sőt, különös módon, a II. kötetre nézve a 7. kiadásig bezárólag) az egyes fejezetek végén a tárgyalta kérdések repertóriumát is adta. Igaz, hogy e repertóriumok az odavágó irodalomnak csak főbb könyveire s nevezetesebb cikkeire szorítkoztak s ennél fogva hiányosak voltak, de legalább tájékoztatásul szolgálhattak. A 7. kiadással 1901-ben megszűnt azonban Beöthy művének ez az apparátusa s bár egyideig úgy hallatszott, hogy e tárgyilag rendezett repertóriumok kibővítve külön kötetben fognak megjelenni, ebből mégsem lett semmi. A Beöthy Zsolt szerkesztésében megjelent s immár három kiadást ért Képes Irodalomtörténet inkább a nagy közönség igényeinek kielégítésére lévén szántva, ilyen repertoriális apparátusnak helyet egyáltalában nem juttathatott — s így irodalomtörténetünk munkásai most is Beöthy kézikönyve régebbi kiadásainak különben is hiányos s csak 1900-ig terjedő repertóriumaira vannak utalva. Irodalmunk történetének csak egyetlen része van, melynek rendezett apparátusa áll rendelkezésünkre, ez nyelvemlékeink kora a könyvnyomtatásig, mely Zolnai Gyulának pontos földolgozásában már második kiadásra készül. Szinyei Józsefnek *Magyar írók élete és munkái* című, különben is befejezetlen, a 12. kötetnél, az *S* betűnél járó, a régebben tárgyalta írókra nézve 1890 óta elmaradt műve, továbbá a *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriuma* részben idevágó I. osztályának csak 1873-ig, illetőleg 1880-ig menő két kötete inkább csak egyes írókra nézve vannak rendezve az abc rendjében s így szintén csak kerülő úton való használatra alkalmasak.

Szinte örömmel vettük hát kezünkbe Szűry Dénesnek a múlt év legvégén megjelent bibliográfiáját,¹⁾ melyről azt reméltük, hogy benne az előbb vázolt szükséglet kielégítésére szolgáló munkákat egy részét fogjuk kapni. Örömrünk korai volt. E könyv mindenestre becses összefoglaló bibliográfiája az irodalmunk legnevezetesebb 100 esztendejére vonatkozó litteraturának, úgy maguknak a nemzeti irodalom termékeinek, mint a rávonatkozó tudós irodalomnak, azonban — minthogy e könyv tulajdonképpen szerzőnk idevágó, rendkívül becses s gazdagságra nézve szinte páratlan magánkönyvtárának tárgyilag rendezett katalógusa — mégis csak hiányos, természetesenül csak könyvekre terjed ki s a szakfolyóiratok tartalma nem szerepel, nem is szerepelhet benne.

¹⁾ Szűry Dénes. Száz év. Irodalom—Nyelvfejlődés. Bessenyeitől a kiegyezésig 1767—1867. — II. Széchenyi kora és az önvédelmi harc 1825—1867. (Budapest. Magyar kir. tud. egyetemi nyomda 1907.)

A mennyire ezek közt a határok közt lehetséges, pompás sorozatát kapjuk különösen a művek editio princepsseinek s az egyes kérdésekre vonatkozó egész monografiáknak, s a másfél-száz lapon ízléssel, tipografiai-lag ügyesen összeállított katalógusban sok igen becses forrásművet találunk összehordva. Sehol másutt e korra nézve ennyi anyagot nem találunk együtt. A czímbe is kifejezésre jutó két főrésze tagolt könyvnek tárgyi beosztásával azonban nem igen tudunk megbarátkozni, mert a felsorolt művek elrendezése és csoportosítása önkényes, itt-ott ötletszerű és főleg áttekinthetetlen, a mit az ilyen könyvhöz okvetlenül szükséges név- és tárgymutatónak vagy legalább fejezetek, csoportok szerinti tartalomjegyzéknek teljes hiánya még súlyosabb hibává tesz.

Az I. rész egyes csoportjai pl. a következők: *Általános bibliográfiái művek*; *Egyház és művészet*; *Bessenyei előrsei* (ideszámítja pl. Balassa Bálintot is!); *Bessenyei György* (itt vannak a testőrírók, de Bacányi is!); *A szerzetesek és a nyelvkérdés* (itt roppant sok az anyag, de benne van Kónyi János, Kazinczy, Péczeli, Gvadányi, Kis János, Mikes Kelemen(!), Blumauer-fordítások, stb. össze-visszaságban); *Csokonai* (itt sok egyéb is, a minek Csokonai-val való kapcsolata nem épen evidens); *Mondolat-harcz*, s. i. t. Vannak ugyanebben a részben külön — nem igen tudni miért épen ott — beiktatott csoportok: *Színészet*; *Színházi zsebkönyvek*; majd később: *Színészet története*; *A forradalom után*, stb.

Hasonló módon van elrendezve a II. rész csoportosítása is.

Szűry Dénes könyvtárának e becses katalógusa tehát — minthogy a könyv czíménél fogva az ismertetésünk elején jelzett tudományos szükséglet szempontjából nagyobb reményeket fűztünk hozzá — nem felel meg várakozásunknak. Mivel azonban nem lép föl tudományos igényvel, hanem tulajdonképen csak a lelkes és ízléses bibliophil valóban párájt ritkító magánkönyvtárának összefoglaló katalógusa óhajt lenni, — bár csalódtunk benne — gáncsnaak tárgya mégsem lehet. Sőt szívesen konstatáljuk róla, hogy igen sok becses és használható anyagot hord össze, melynek mindenesetre hasznát veheti e felölelt kor történetének és irodalmának bűvára, ha megtanul eligazodni benne.

(Budapest.)

GYULAI ÁGOST.

— A Magyar Shakespeare-Tár 1. és 2. füzeté Bayer József szerkesztésében megjelent. A Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottságának ez az évnegyedes folyóirata, melyet a vall. és közokt. min. anyagilag támogat, az első kettős füzet tanúsága szerint sokkal szélesebb körű lesz, mint a mil.ennek kezdetben tervezték. A Társaságnak s a bizottságnak Shakespeare-re vonatkozó tárgyalásain, határozatain s a Shakespeare-főlolvasásokon kívül új értekezések, gazdag irodalmi rovat és érdekes apróbb közlemények teszik változatossá és értékesé. Nem bocsátkozhatunk az egyes közlemények bírálatába, annál kevésbbé, mert a tanulmányok legnagyobb része úgy is ismeretes a Shakespeare-előadások révén, de hogy fogalmat adjunk a közölt anyag terjedelméről és mélységéről, ide iktatjuk a füzet tartalmát. Két elnöki beszéd kezdí és végzi a füzetet, az első Berzeviczy Albertnek megnyitó beszéde az első Shakespeare-előadás, mely a rideg, statisztikai adatokból kiindulva költői szárnyalással ismerteti a *Shakespeare-cultust Magyarországon*. Őt főlolvasás szolgáí a füzet gerincezűl: Alexander Bernáté *Shakespeare életéből*, Hevesi Sándoré *Sh. drámai művészete*, Hegedűs Istváné *Ben Jonson elégiája Sh.-ról*, Radó Antalé *Arany Sh. fordításai*, Gyulai Ágosté *Sh. Magyarországon*. Mind-egyik nemcsak a formájával, hanem tartalmának újszerűségével is hat. Két nagyobb közlemény egészíti ki a sorozatot, egy régi és egy egészen új. Az előbbi Gyulai Pálnak 'remek' tanulmánya a *Szentiványi dóm-ról*, mely 1864-ben jelent ugyan meg, de ma is épen olyan érdekes és jelentős, mert ez a tanulmány is, mint Gyulainak minden kritikája, nemcsak

finom ízléssel és biztos ítélettel bonczolja a bírálat alapjául szolgáló munkát (v. ö. a mite vígjáték alapeszméjéről mond), hanem közben — röviden, mesteri módon — fontos esztétikai kérdéseket is tárgyal és old meg (p. o. itt a bohózat és vígjáték viszonya és értéke). A másik közlemény csupa név és száraz szám, de e számok igen sokat mondanak s e nevek rendkívül beszédesek, különösen azok előtt, a kik az utolsó éveket a fővárosban töltötték: Bayer József összeállította *Sh. a magyar színen* címmel a Nemzeti Színháznak Sh. műsorát 1900–1907-ig, s táblázatos kimutatásban közli azon színészek nevét, a kik a fontosabb szerepeket alakították. A külföldi Sh. irodalom jelentős, újabb termékeiről Heinrich Gusztáv és Katona Lajos számolnak be részletes, tartalmas bírálatokban. Heinrich Gusztáv, Bayer József és Radó Antal kisebb közleményei (egy-egy érdekes Sh.-re vonatkozó adat) teszik teljessé az új folyóirat első füzetét. E gazdag anyag s a szerkesztőnek, Bayer Józsefnek, egyénisége kezeskedik arról, hogy az új folyóirat megmarad azon a magas színvonalon, a melyen megindult.

— A homerosi Pylos. Az ókorban 3 Pylos volt ismeretes: egy Elisben' (helyét ma nem tudjuk megjelölni); egy Triphyliában, az Alpheiós torkolatától délre; és a messeniai Pylos, a navarinói öböl északi bejáratánál, a mely mellett ma is egy Pylos nevű (középkori nevén Navarin) helység fekszik. Ezeknek mindegyike magának követelte a dicsőséget, hogy Nestor városa volt. A Homeros-magyarázók a legújabb időkig a Navarino-öböl melletti Pylost azonosították Nestor városával, és ennek következményeként a mai Kalamata környékére helyezték Pherait, a hol Telemachos spártai útjában pihenőt tartott (γ 488). Ez a nézet tarthatatlan, nemcsak azért, mert a navarinói öböl már nagyon messze fekszik Íthakától, úgy hogy Telemachos nem igen tehetette meg ezt az utat egy éjjel, hanem főleg azért, mert ettől a Kalamata melletti Pheraitól kocsi-út nem visz Spartába; arra, a Taygetoson át, csak a hirhéd Langada-szoros vezet, a melyen át csak gyalogszerrel vagy öszvéren juthatni Spartába. Homeros helyrajzi vonatkozásai, a *triphyliai Pylosra* utalnak, ezt tartották Strabón és az ú. n. *Ὀμηρικώτεροι* is Nestor városának, helyét pedig Samikon környékén keresték. E mellett kardoskodik Bérard is (Les Phéniciens et l'Odyssée, I, 66 s. k. lk. v. ö. Cserép, EPhK. 1906, 111. s. k. lk.). Most Dörpfeld (Athen. Mitt. XXXII. 1. s. k. lk.) pontosabban határozta meg a homerosi Pylos fekvését, egy *Lepreon* és *Samikon* között fekvő 60 m. magas dombon (a mai Kakovato közelében, félórányira a tengerparttól), melynek tetején várromokat és kupolás sírokat földözött fel. A homerosi *Pherai*, a mai *Leonidari* közelében keresendő; Pheraiig Telemachos vagy a mostani országút vagy a vasuti vonal irányában mehetett, azontúl pedig az Eurotas völgyében visz szép kocsi-út Spartaig.

— Szentjóni Szabó László halálának adataihoz. Szentjóni Szabó László halála ideje eddig nem volt pontosan megállapítva. Sándor István *Magyar Könyvesháza* szerint (276. l.) «Szabó László Nagybányai Ref. Tanító † 1796.» A Nemz. Múzeum könyvtárának P. O. Hung. 1362. sz. könyvébe (Szabó költeményei, 1791.), a mely egykor tulajdona volt, Batsányi azt írta:

† 1795.

Quem nunc tam longa non inter nota sepulcra

Detinet extremo terra aliena solo.

Kazinczynak Rummyhoz írt egyik levele megerősíti Batsányi adatát, sőt följegyzései még tovább mentek: szerinte Szabó László 1795 október 10-én

halt meg. Ezt az adatot vette át és tartotta meg az irodalomtörténet. Helytelenül. A bécsi cs. és kir. hadi levéltárban levő jegyzőkönyvi kivonatokból kitűnik, hogy Szabó László a gárdistaházból, a hova 1795 június 11-én szállították, augusztus 7-én Lienz felé útnak indítván, innen szeptember 3-án jutott Kufsteinba. (Erről az útról Verseghynek költőnk halálára írt költeménye kapcsán Császár Elemér Verseghy-életrajza ír részletesebben.) Itt volt elzárva költőnk haláláig, a mely a hivatalos jelentés szerint *október 6-án* következett be. Ennek a gyászos emlékezetű napnak tehát irodalomtörténeti jelentősége is van. Szabó László betegségéről, halálának körülményeiről a szükséges jegyzőkönyvi kivonatban semmi adatunk nincs. Kazinczy naplójából tudjuk, hogy Szabó már Pesten «venereus nyavalyát vive fogságába», és ezt ismétli Kazinczy a Szirmay *Jacob. Hung. Historiájához* fűzött egyik megjegyzésében. Utolsó napjaiban sokat szenvedett; erről Batsányi egyik költeménye tesz bizonyosságot.

Érdekes, hogy hagyatékáért, a melyet természetesen a május 8-iki ítélet értelmében ¹⁾ elkoboztak — ugyancsak a hadi levéltár jegyzőkönyvi kivonatainak tanubizonyága szerint — árverésen 70 frt folyt be. Ezt az összeget 1796 februárius 13-án küldték el a directorium causarum regaliumnak. Kéziratai, levelezése aligha voltak e hagyatékban. Annál inkább remélhetjük, hogy még valaha előkerülnek.

(Halle a. S.)

GÁLOS REZSŐ.

Régi magyar deákének 1757-ből. A budapesti egyetemi könyvtár kézirtattárának Kaprinay-gyűjteményében a 36. k. 640. lapján egy 13 programmpontból álló hangversenyszerű ünnepélynek a tárgysorozatára akadtam, mely ünnepély a nagyszombati jezsuita akadémiái Kollégiumban 1757. február 22-én folyt le. A tárgysorozat 10. pontja a következő: «Aria Ungarica, Auth. Cristophoro Wagenseill, Cos. Reg. Majestatum Cap. Magistro Primario Viennæ. Cænet hanc Josephus Hornoluczki.» A hátlaapon pedig «Textus Ariarum» czímen a következő, talán a 10. ponthoz tartozó éneket olvassom:

«Hajja, hujja, rothatt gomba
Kakas essik a malomba
Fére dölt már a ssaytor²⁾
S fűg fűg harang a tornyokban
Katona jár a táborban
Majd meg zöldül a mező

Matska esett a tentában
Ha vigan vagy te nap (?) jobban
Ugrándozik az egér,
Tomboráját igazgatja
Sánta Mártony majd eljárja
Bé fagyott a Tyrnava.»

«No 10» alatt pedig e sorokat:

«Bacche Addio,
Elmúlt á fársáng,
O dolor mio.

Vége nyul farkának
Ez zsiros kolbásznak.»

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

¹⁾ A «Sententiæ contra criminis læsæ maiestatis seu perduellionis reos latæ» szerint (*J* iv) költőnk «in pœna Gladii et amissione Universorum Bonorum» ítéltetett el. A királyi kegyelem pedig csak a halál-ítéletre vonatkozik: «capitis sententiam in pœnam carcerum etc... commutandum decrevimus.»

²⁾ Sajtár?

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

*Arany, Johann: In memoriam Széchenyi (Széchenyi emlékezete). Aus dem Ungarischen von Dr. Heinrich Gärtner. Budapest, 1908. 8-r. 11 l.

*Blass, Friedrich: Die Eumeniden des Aischylos. Erklärende Ausgabe. Berlin, Weidmann 1907. (8-r. 179 l.) 5 M.

*Euripide, Les Bacchantes, texte grec, édition avec commentaire critique et explicatif. Thèse complémentaire présentée à la Faculté des Lettres de l'Université de Paris par G. *Dalmeyda*. Paris, Hachette, 1908. N. 8-r. 153 l.

Gyulai, Augustus: Shakespeare in Hungary. London, 1908. 8-r. 7 l.

A magyarországi Shakespeare-kultuszról számol be az angol közönségnek e kis mű szerzője. Egyszerűen, tömören s nagyon ügyesen van írva a füzet, nem hangzatos frázisokkal, hanem a tények felsorolásával akar hatni. A józan, gondolkodó angol közönségre mindenesetre nagyobb hatást tesz majd, mint sok lármás ujságczikk.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel, 1908. K. 8-r. Számonként 30 f.

517. Höffding Harald: Darwin élete és tana. Ford. Zoltán Vilmos. 52 l.

518. Gustave Flaubert: Egy jó lélek. Ford. Gábor Andor. 48 l.

519. Shakspeare: Julius Cæsar. Ford. Vörösmarty Mihály. 83 l.

520. Farkas Pál: Keleti uti képek. 64 l.

521—522. Halász Zoltán: Mesterjátszmák. 80. l.

523. Conan Doyle: Sherlock Holmes kalandjai. (8. sor.) Ford. F. Fayer Rózsa. 64 l.

524—525. Schopenhauer: Parænezisek és Maximák. Ford. dr. Szemlér Lőrincz. 133 l.

526. Cicero beszéde Archias érdekében. Ford. Szidarovszky János. 36 l.

Melich János: Révai Miklós nyelvtudománya. Budapest, Akadémia, 1908. N. 8-r. 42 l. Ára 1 K.

Némethy, Geyza: De epodo Horatii cataleptis Vergilii inserto. Budapest, M. T. Akadémia, 1908. N. 8-r. 36 l. 1 K.

*Platon Sophistája (görögül és magyarul). Fordította Simon József Sándor. [Görög és latin remekírók. Kiadja a M. T. Akad. class.-phil. bizottsága.] Budapest, Franklin, 1908. 8-r. 224 l. 3-50 K.

*Rohoska József: Babylonia és Assyria vallástörténete. Sárospatak, 1908. 8-r. 63 l. 2 K.

*Schullerus, Adolf: Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch. Bearbeitet von —. Strassburg i. E., K. J. Trübner. Erste Lieferung. 1908. LXXII, 96 l. Ára 4 M.

Shakespeare-Tár, Magyar. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister támogatásával kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága. Szerkeszti Bayer József. Budapest, Franklin-Társulat, 1908. 1. és 2. füzet. N. 8-r. 160 l. Ára 4 K. (Előfizetési ára egy évre 6 K.) (Ismertetését l. e füzet 478. l.-ján.)

Stollmann Sándor: Laube Henrik a német drámairodalomban. Budapest, 1908. K. 8-r. 151 l. (Ismertetését l. e füzet 445. l.-ján.)

*Szász Béla: Az emberiség jóltevői. Négy essay a művelt közönség részére. Budapest, Hornyánszky, 1908. (8-r. 179 l.) 3 K.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1907-BEN.

Az összegyűjtött anyag ez összeállításánál a következő rovatokba van osztva:

I. *Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnographia.*

II. *Aesthetika és műtörténet.* 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Színészet.

III. *Philologiai paedagogia.* 1. Általános irányú czikkek (nyelvtanításról, olvasásról, írásról). — 2. Magyar nyelv. — 3. Klasszikus nyelvek. — 4. Német. — Művészi oktatás.

IV. *Finn-ugor nyelvek.*

V. *Arja nyelvek* (a cigány nyelvvel).

VI. *Keleti nyelvek* (arab, héber, török, egyiptomi).

VII. *Magyar nyelv és irodalom.* 1. Bibliographia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvetettek a szépirodalmi művek és a színművek bírálatai is. Ez utóbbiaknál csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet (a végén: egyes szókról és szólásokról). — 5. Iskolakönyvek.

VIII. *Klasszikus nyelvek és irodalmak:* 1. Általános irányú dolgozatok. — 2. Görög történet s régészet. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Nyelvészet. — 5. Latin történet s régészet. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Latin nyelvtanok s olvasókönyvek. — 8. Magyarország ó- és középkori régészete.

IX. *Germán nyelvek és irodalmak.* 1. Német. — 2. Nyelvészet. — 3. Tankönyvek. — 4. Svéd-dán-holland. — 5. Angol.

X. *Román nyelvek és irodalmak.* 1. Franczia. — 2. Tankönyvek. — 3. Olasz és spanyol. — 4. Oláh.

XI. *Szláv nyelvek és irodalmak.*

XII. *Vegyes.*

I. Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnographia.

a) Általános nyelvészet és irodalomtörténet.

1. *Alexander Bernát.* Világirodalom. Kisfaludy Társ. évlapjai 41. köt. 15—48. l. Budapesti Szemle 131. köt. 1—40. l. és Bud. Hirlap 37. szám.
2. *Altenburger Adolf.* Gyakorlati eszperantó nyelvtan, Cart Teofil párisi tanár franczia műve nyomán átdolgozta —. Budapest, 1907. Kókai L. (8-r. 74 l.) 1 K.

3. *Altenburger Adolf*. A nemzetközi nyelv kérdése és az Eszperantó. Szeged, Traub. (8-r.) 50 f.
4. *Baboss László*. Költők világa. Anthologia I—III. kötet. Sopron, 1907. (Budapest, Toldi L. biz.) (8-r. 204, 159, 192.) Egy kötet 2 K.
5. *Balassa József*. Fonétikai kérdések. Nyelvtudomány 175—179. l.
6. *Beöthy Zsolt dr.* Az irodalomtörténet elmélete. (Egyéniség és művészet.) — tanár előadásai után jegyezte és kiadta Mihályi Bálint. Budapest, 1907/8. I. félév. (4-r.) Könyomat.
7. *Buday Árpád dr.* Furtwängler Adolf. (1853—1907.) Erd. Múz. 250—252. l.
8. Comptes-Rendus du congrès internat. d'Archéologie. I-e session. Athènes 1905. Ism. Láng Nándor. Philol. Közl. 71—73. l.
9. *Fülöp Sándor*. Az összetételek a Paul és a Wundt elmélete szerint. Ism. Sz. Császár Loránd. Philol. Közl. 963. l.
10. *Geffcken, Joh.* Aus der Werdezeit des Christentums. Leipzig, 1904. Ism. Révay József. Philol. Közl. 258. l.
11. *Geréb József*. Klasszikus világ és modern műveltség. Ism. en. A Kor 21. sz.
12. (*Hegedüs Á-d.*) A graphológiáról. Uránia 378. l.
13. *Heinrich Gusztáv*. Egyetemes irodalomtörténet, Szerkeszti —. III. kötet. Kelták és germánok. Budapest, 1907. Franklin-T. (8 r. XII, 680 l.) 20 K. — Ism. Bleyer Jakab. Budap. Szemle 132. köt. 486—493. l. — *R. Pester Lloyd* 137. reg. sz. Schmidt Henrik. Philol. Közl. 943—946. l. — *R-i M. Liter. Zentr. Bl.* 41. sz.
14. Az írás története dióhéjba foglalva. Grafikai Szemle 4. 5. sz.
15. *Iványi Ede dr.* Comenius Amos János élete, pädagogiai s egyéb irodalmi munkássága. (Néptanítók Könyvtára 29—31. füz.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 312 l.) 3 K. — Ism. Bihari Ferenc. Magy. Pädag. 601—605. l. — Szinyei Gerzson. Sárosp. Ref. Lapok 45—47. sz. — Dr. Nógrádi László. Egyetértés 108. sz. és Nevelés 24. évf. 10. sz.
16. *Kempelen Béla*. Beszélőgépek. Egyetértés 144. sz.
17. *P. Kiss Arisztid*. Szemelvények a XVIII. század iskoladránáiból. Idegen kútfőkből magyarra átírta —. Nagyatádi Hirl. 48—52. sz.
18. *Kračala, dr. Ján. J. A.* Komenského prvý styky s Francúzmi. Slov. Pohľady 280—288. l.
19. *Meyer, R. M.* Kriterien der Aneignung. 1906. Ism. Heinrich G. Philol. Közl. 519—522. l.
20. Nyelvtudomány 1906. II. sz. Ism. Rubinyi M. Liter. Zentr. Bl. 19. sz.
21. A philologia halottai 1906.-ban. Philol. Közl. 263—265. l.
22. *Rousseau J. J.* A beszéd keletkezése. Fordította dr. Rédei Dezső. — Bevezetés gyanánt: Miért dallamos a magyar nyelv. (Magyar onomatopoeia.) Írta Drumár János. Debreczen, 1907. Város ny. (8-r. 138 l., 1 lev.)
23. *Rubinyi Mózes dr.* Általános nyelvtudomány. (Tudományos Zsebkönyvtár 191—193. sz.) Budapest, 1907. Stampfel. (16-r. 114 l.) 1 K 20 f. — Ism. Nádaï Pál. Nyelvőr 274—276. l. — Dr. Málnai Mihály. Magy. Tanítóképző 251. l.
24. *Rubinyi Mózes*. A világnyelv kérdése. Budap. Szemle 132. köt. 194—223. l. — Önállóan is megjelent. Budapest, Lampel R. (8-r. 32 l.) 60 f.

25. *Rubinyi Mózes*. Ascoli. Nyelvtudomány 161—164. 1.
26. *Schriften der Balkankommission*. Antiquar. Abteilung. III. 1904. Ism. Téglás Gábor. Arch. Értes. 77—81. 1.
27. *Szabó László*. Az írás mestersége. Budapest, 1907. Budap. Hirl. (16-r. 135 l.) 1 K.
28. *Szekely Salamon*. Az egyház a Farce-ban és a Sottie-ben. Philol. Közl. 214—221. 1.
29. *Zubriczky A.* Ó-keresztény irodalom- és dogmatörténet I. 1906. Ism. dr. Rézbányay József. Hittud. folyóir. 757. l. — Révay József. Philol. Közl. 513—518. l. — Kmoskó Mihály észrevételei. U. o. 619—621. l. Marton János. Sárosp. Ref. Lapok 25. sz.

b) Ethnographia.

30. *Agner Lajos dr.* A nő a kínai népköltészetben. Alkotmány 78. sz.
31. *Alter Béla dr.* Népies babonás szokások a természet köréből. Váczi főgimn. 1906 7. értes. 7—42. 1.
32. *Anzeiger d. ethnogr. Abteilung d. ungar. Nationalmuseums*. III. 2. Ism. Andree R. Globus 91. köt. 17. l.
33. *Archiv für Religionswissenschaft*. IX. Bd. Ism. dr. Rubinyi Mózes. Ethnogr. 53—56. 1.
34. *Babarczy báróné Jósa Jolán*. A paraguayi asszonyok. Budap. Hirl. 115. sz.
35. *Bálint Gábor dr.* Hogy is történt az a honfoglalás? Ujság. (Kolozsv.) 73. 77—81. sz.
36. *Balogh (B.) Benedek*. Dai Nippon. 1—3. köt. 1906. Ism. dr. Szeghy Ernő. Egyh. Közl. 20. sz. és Kath. Szemle 763—765. l. — 2. 3. köt. ism. t. Budap. Szemle 132. köt. 330—332. l. — Ágner Lajos. Ethnogr. 254. l.
37. *Balogh (Barátosi) Benedek*. Az ajnókról. Népr. Értes. 169—182. 1.
38. *Balogh Pál*. A délvidek svábjai. Egyetértés 120. sz.
39. *Balogh Péter*. Kérelem a máramarosi tanítókhöz. (Néprajzi tárgyak gyűjtése ügyében.) Nevelés 24. évf. 2. sz.
40. *Bán Aladár*. Emberáldozatok a finn-ugor népeknél. Az Ujs. 305. sz.
41. *Bán Aladár*. Népköltési gyűjtésem Karjalában. Ethnogr. 42—52. 112—120. 1.
42. *Bán Aladár*. A «Haza jöttem a vásárról» című ballada egyik változata. U. o. 163. l.
43. *Barabás Péter*. A cigány-ügy rendezése. Budapest 6. sz.
44. *Barla Sz. Jenő*. Régi babonás gyógymódok. Ethnogr. 221—228. 1.
45. *Bátky Zsigmond*. Néhány adat Bánffyhunynak és környékének népies építkezéséhez. Népr. Értes. 50—70. 1.
46. *Bátky Zs. dr.* Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. 1906. Ism. Bellosics Bálint. U. o. 307—309. l.
47. *Beblavý. P.* Povesti a báje z Vrbovíc. Časopis museál. slov. spoločen. 20—22. 37—39. 68—70. 1.
48. *Bella Lajos*. Adat a neolithkori kőszerszámos mesterséghez. Arch. Értes. 71—73. 1.
49. *Bellosics Bálint*. Polazsenik. Bács-Bodrogh vm. tört. társ. évkönyve XXIII. 133—138. 1.

50. *Bellosics Bálint*. Bácsmegyei sokácز fejes guzsalyok. Népr. Értés. 268—274. l.
51. *Bellosics Bálint*. A Bácska telepítési történetéből. Uránia 411—417. l.
52. *Beluleszko Sándor dr.* A mindszentek és halottak napján dívó sütemények eredetéről. A Kor 21. sz.
53. *Beluleszko Sándor dr.* Újévi népszokások és babonák hazánkban. U. o. 25. sz.
54. *Benkóczy Emil*. Néhány állatbetegség népies «gyógyítása». Ethnographia 228. l.
55. *Benkóczy Emil*. Egervidéki babonák. U. o. 99—102. 150—153. l.
56. Bericht ü. d. Verwaltung v. Bo-nien u. Hercegovina. 1906. Ism. Tonelli Sándor. Népr. Értés. 183—185. l.
57. *Berze Nagy János dr.* A néphagyományok kutatásának fontossága és módszere. Család és Iskola 1—3. sz. Önállóan is megjelent (8-r. 14 l.).
58. *Berze Nagy János dr.* A hevesi koczázás. Népr. Értés. 229—232. l.
59. *Blangy-Lebzelter, Seraphine Frein v.* Ein Märchen vom Wörthersee. Pester Lloyd 1. sz.
60. *Blau Lajos dr.* A Gesta Romanorum zsidó vonatkozásai. Magy. Zsidó Szemle 321—326. l.
61. *Böckel, O.* Psychologie d. Volksdichtung. 1906. Ism. Schullerus A. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 10—13. l.
62. A budai zsidók összeírása 1735. november 12. közli Büchler Sándor. Magy. Zsidó Szemle 290—293. l.
63. *Bünker, J. R.* Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart. Bei Unterstützung der kais. Akademie d. Wiss. in Wien. Leipzig. (8-r. XVI, 436 l.) 6 Mk. — Ism. Katona Lajos. Ethnogr. 251—253. l.
64. *Cholnoky Jenő*. A khinai falu. A Kor 1. sz.
65. *Chruscsoz*. A pogány varágok temetési szertartásai. — után orosz-ból Kalcsoz Leo. Alkotmány 275. sz.
66. *Csallány Gábor*. Hálósúlyok a szentesi múzeumban. Népr. Értés. 44—49. l.
67. *Csallner, Robert*. Aus der ältesten Vergangenheit der deutschen Ansiedlungen im Norden Siebenbürgens. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 65—77. l.
68. *Csippék János*. Adatok a felvidéki «olejkárok», házaló gyógyszer-árusok történetéhez. Népr. Értés. 247—268. l.
69. *Csudáky Bertalan*. Az ördög-imádók. Budap. Hirl. 124. sz.
70. *Czirbusz Géza dr.* Magyarország legrégibb hegységei. M. Állam 112. sz.
71. *Czirbusz Géza dr.* Régi magyar földrajzi nevek. Magy. Állam 75. sz.
72. *Czirbusz Géza dr.* A csavargó-iparosok néprajzolata Délmagyarországon. U. o. 233. sz.
73. *Czuberka Alfréd*. Kuruczokri fegyverek. 1906. Ism. $\pi + \rho$. Kath. Szemle 118. l.
74. *D. Gy.* Magyar táncokról. Udvarhelyi Híradó 52. sz.
75. *Darkó Jenő*. A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál. (Kivonat.) Akad. Értés. 588—603. l.
76. *Dékány Kálmán dr.* A boszorkányság babonája. Uránia 352—359. l.
77. *Divald Kornél*. A szepességi csipke. Uránia 15—18. l.
78. *Domaschin, Petru Crina*. Balade poporale. Adunate de — (Bib-

- lioteca poporală a «Tribunei» No. 49.) Sibiiui, 1907. W. Krafft. (16-r. 125 l. 1 lev.)
79. *Dudás Gyula*. Kozák-telep Magyarországon. Századok 364—366. l.
  80. *Ehrenreich, P.* Die Mythen und Legenden der südamerikanischen Urvölker etc. 1907. Ism. Bátky Zsigmond. Uránia 136—139. l.
  81. *Ernyey József*. A hazai tótság keleti nyelvjárása és meséi. Ethnogr. 281—287. l.
  82. *Ernyey József*. A busójárás és más farsangi játékok. Népr. Értés. 140—164. l. — Külön is megjelent. (8-r. 27 l.)
  83. *Fábián Gyula*. A gyetvai csipke. U. o. 114—129. l.
  84. *Fabó Bertalan dr.* Erdélyi százsz néprajzi irodalom. Ethnogr. 122. l.
  85. *Fekete Lajos dr.* Jász-kún ráolvasások. U. o. 125. l.
  86. *Fellmann, Jacob*. Anteckningar under min vistelse i Lappmarken. 1906. Ism. Bán Aladár. U. o. 165—169. l.
  87. A fenyő jelentősége a kereszténységben. Egyh. műipar 12. sz.
  88. *Földes János*. Az oláh erdei pásztornépről. Ungvár. 1907. Székely és Illés ny. (8-r. 44 l.)
  89. *Früchtl Ede*. Husvétii népszokások. Alkotmány 78. sz.
  90. *Futterer, Dr. K.* Durch Asien — Erfahrungen. I. 1901. Ism. Hartmann Martin. Keleti Szemle 145—157. l.
  91. *Gálos Rezső*. A bolygó zsidó mondájának újabb irodalma. Kath. Szemle 692—706. l. [57. l.]
  92. *Gabnay (Hathalmi) Ferencz*. Az oláhok Kedd asszonyához. Ethnogr.
  93. *Galgóczy János*. Östörténelmi böngészgetés. U. o. 88—91. l.
  94. *Gálos Rezső*. A három púpos meséjének egy magyar származéka. U. o. 1—18. 65—73. l.
  95. *Gáspár Ferencz dr.* Kiotóban. Az Ujság 305. sz. — Pekingben. Budap. Hirl. 305. sz.
  96. *Germanus Gyula dr.* Evlija Cselebi a XVII. századbéli törökországi czéhekről. Keleti Szemle 306—323. l.
  97. *Glück Kálmán*. Tannhäuser. A monda és fontosabb irodalmi feldolgozásai. Budapest, 1907. Franklin ny. (8-r. 97 l. 1 lev.) — Ism. h. Philol. Közl. 966. l.
  98. *Goldziher, Ignaz*. Eisen als Schutz gegen Dämonen. Archiv f. Religionswiss. 41—46. l.
  99. *Goldziher, Ignaz*. Singulière manière de préter serment. Revue des traditions populaires 164. l.
  100. *Gönczi Ferencz*. A göcseji s hetési nép étele, itala és étkezése. Népr. Értés. 232—237. l.
  101. *Gönczi Ferencz*. Szerelmi «teemények» Göcsejben és Hetésben. Ethnogr. 34—38. l.
  102. *Gönczi Ferencz*. Az állatbetegségek elhárításai s gyógyításai a göcseji és hetési népnél. U. o. 91—99. l.
  103. *Gönczy Miklós*. Sziklába vájt lakások. Népr. Értés. 245—247. l.
  104. *Goralské spevky z Pekelníka v Orave*. (Sosbieraly pekelnúcke dievčatá). Slov. Pohľady 561. l.
  105. *Graf, Dr. Max*. Kinderspielzeug. Pester Lloyd 101. sz.
  106. *Graszl, Peter*. Geschichte der deutsch-böhmischen Ansiedelungen im Banat. 1904. Ism. Schmidt Henrik. Philol. Közl. 137. l.
  107. *Gregor, Jozef*. Porekadla z rôznych kútov slovenska. Časopis museál. slov. spoločn. 56—58. l.

108. *Gróh István.* Építési elemek népies művészetünkben. Rajzoktatás X. 257—265. l.
109. *Gróh István.* A sajoivideki népies építés. Magyar Iparművészet 35. l.
110. *Gubitz Kálmán.* A kőkori temetkezés emlékei megyénkben. Bács Bodrogh vm. tört. társ. évkönyve XXIII. 76—80 l.
111. *Gubitz Kálmán.* A kishegyesi régibb középkori temető. Arch. Értes. 346—363. l.
112. *Györffy István.* Nagykúnsági fejták. Népr. Értes. 94—105. l. — Külön is megjelent. (8-r. 14 l.)
113. *Hackmann, Alfred.* Die ältere Eisenzeit in Finnland. I. 1905. Ism. Schmidt Henrik. Nyelvt. Közlem. 141—144. l.
114. *Hajnal Ignác.* A törzsei németek szokásai. Bács Bodrogh vm. tört. társ. Évkönyve XXIII. 93—99. 138—143. l.
115. *Hajnal Ignác.* Bácskai gyermekjátékok. Népr. Értes. 134—140. 302—307. l.
116. *Halaša, Andrej.* Porekadlá a príslovia. Sbornik museál. slov. spoločn. 140—144. l.
117. *Hamann, Herm.* Die literarischen Vorlagen der Kinder- u. Hausmärchen etc. 1906. Ism. Heinrich Gusztáv. Phil. Közl. 953—955. l.
118. *Hampel József.* A magyar nemzeti dísz keletkezése. Arch. Értes. 1—3. lap.
119. *Hannig Györgyné dr. Karakásevits Jozefin.* Bácsi sokác népszokások. Bács Bodrogh vm. tört. társ. Évkönyve XXIII. 122—132. lap.
120. *Hanusz István.* A madarak a történetben és népmondában. Kecskem. Lapok. 28—31. sz.
121. *Haugh Béla.* Wosinskinak a lengyeli telepről szóló művei. Közérdek. (Szekszárd) 42. 43. sz.
122. *Heller, Bernhard.* Variantes hongroises de «l'Estormi» et du «Prêtre comporté». Revue d. Traditions populaires 1906. (Külön is 6 l.)
123. *Heller, Bernhard.* Zur Geschichte der Parabel vom echten Ringe. Ztschr. Vergl. Literaturgesch. 1906.
124. *Hlavac, Milan.* Príslovia, porekadlá a úslovia. (Kochanovce a skolie.) Sbornik museál. slov. spoločn. 57—63. l.
125. *Höfler, Dr. M.* Das Herz als Gebildbrot. Ism. B. S. Népr. Értes. 183. l.
126. *Horger Antal.* A csángó nép és csángó név eredete. Ism. Lukinich Imre. Századok 274. l.
127. *Horváth E. János.* A babonáról. 1906. Ism. J. J. Egyh. Közl. 4. sz. — Religio 3. sz.
128. Der Humor im Sprichwort. Eine sprachwissenschaftliche Exkursion. Schässburg. Zeitg. 42. sz.
129. *Iremsky.* Zvyky a obyčaje v Kluknave na Spiši. Sbornik museál. slov. spoločn. 145—149. l.
130. *Ivanišević, Jovan F'il.* Imenik narodnijech naziva rodbine i srod-bine. Sarajevo, 1906. Ism. Ž. J. Ljetopis Matice Srpske 246. füz. 111—115. l.
131. *Jakab Miklós.* Erdélyi szász népmesék. (Kis Könyvtár 98.) Budapest, (1907.) Lampel R. (8-r. 37 l.) 50 f.
132. *Jankó János.* A finnországi rovás. Ethnogr. 124. l.

133. *Janusz*. Husvéti szokások. Kereszt. Magy. Ifjúság V. évf. 16. sz.
134. *Jekelius, August*. Die Siebendörfer bei Kronstadi. Die Karpathen 114—120. l.
135. *Jurković, Dusan*. Slowakische Volksarbeiten, Volksbauten, Intérieurs und Handarbeiten 3. 4. Lfr. Wien, A. Schroll und Co. (10—10 tábla.) à 6 Mk.
136. *Kaindl, Fr.* Deutsche Handwerker und Handwerksbräuche in Ungarn. Wissensch. Beilage d. Leipzig. Ztg. 1907. 1. sz.
137. *Katona Lajos*. Az ördögnek is kell egyszer v. néha gyertyát gyújtani. Ethnogr. 170. l.
138. *Kele István*. A monotheismus őseredeti volta. Eger, lic. ny. 1907. (8-r. 72 l.)
139. *Kertész K. Róbert*. A magyar parasztház. Építő Ipar 24. 25. sz.
140. *Kertész K. Róbert és Sváb Gyula*. A magyar parasztház. Kiadja a m. kir. vallás- és közoktatásügyi és a belügyi minisztérium támogatásával a magyar mérnök- és építészegylet 1. 2. füzet. Budapest, 1907. Toldi L. (24 l.) 20 K.
141. *Klimo, dr. Bohuslav*. Pikulik v Jamníku. Dľa rozhovoru s paholkom padáva —. Časopis museál. slov. spoločen. 86. l.
142. *Kmet, Andrej*. 1. «O starobylosti a pŕvodnosti pletení u Slovanců. Podává Reg. Bibová.» U. o. 33. l. — 2. Nietenie ohňa. U. o. 49—51. l.
143. *Kocsis István. Ernyey József*. Varjasi ökor- és számárjáték. Népr. Ért. 130—134. l.
144. *Komáromy Andor*. Hogyan ismerte fel a magyar nép a boszorkányokat? Ethnogr. 348—354. l.
145. *König, Ed.* Ahasver, der ewige Jude. 1907. Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 870—874. l.
146. *Koris Kálmán*. Matyó kendermegmunkáló szerszámok. Népr. Ért. 1—33. l.
147. *Korodi, Lutz*. Siebenbürgen. Land und Leute. Berlin, 1906. Ism. H. Schul- u. Kirchenbote 2. sz.
148. *Kőrösi Albin*. A kölni virágjáték. Alkotmány 132. sz.
149. *Kőrösi Albin*. A kölni virágjátékok 9-dik évkönyve. Alkotmány 305. szám.
150. *Kovách Aladár*. Népies himzések Tolnamegyéből. Muz. Könyvt. Ért. 191—199. l.
151. *Kovách Aladár*. A tolnamegyei Sárköz népviselete. Népr. Ért. 71—94. 201—221. l.
152. *Krauss*. Two Gypsy tales from Slavonia. (Journal of the Gypsy Lore Soc. I. 1.)
153. *Külbrandt, Ernst*. Unsere alten orientalischen Teppiche. Die Karpathen 41—43. l.
154. *Kúnos, I.* Türkische Volksmärchen. — Ism. dr. Germanus Gy. Keleti Szemle 330. l.
155. *L—r*. A magyar parasztház. (Képpel.) A Kor 486—493. l.
156. *Lehoczky Tivadar*. Magyar oroszok bucsújárása. Ethnogr. 145—150. lap.
157. *Lewinstein, Siegf, dr.* Kinderzeichnungen bis zum 14. Lebensjahr. Mit Parallelen aus der Urgeschichte, Kulturgeschichte u. Völkerekunde, 1905. Ism. S. Rajzoktatás X. 189—192. l.

158. *Liszt Nándor dr.* Tetétleni keresztelési és lakodalmi szokások. Ethnogr. 103—107. l.
159. (*M.J.*) «Klingsor aus Ungerland.» Ethnogr. 360. l.
160. *Madarassy László.* Kiskúnsági pásztor-enyhelyek. Népr. értes. 34—41. l.
161. *Mahler Ede.* Naptári és vallástörténeti tanulmányok. Ethnogr. 129—144. l.
162. *Meier, John.* Kunstlied und Volkslied in Deutschland. Halle. 1906. *Ism. Schullerus A. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk.* 10—13. l.
163. *Meier, John.* Kunstlieder im Volksmunde. Halle, 1906. *Ism. Schullerus A. U. o.* 10—13. l.
164. *Mészáros Gyula* jelentése az 1907-dik év nyarán végzett csuvasföldi tanulmányútjáról. Keleti Szemle 337. l.
165. *Mészáros Gyula.* Oszmán-török babonák. U. o. 130—145. l.
166. *Mihalik József.* Zemplénmegyei őstelepek. Muz. Könyvt. Ertes. 163—173. l.
167. *Mišik, Štefan.* Čo hľadajú poľské ľudové piesne v mojej sbierke slovenských ľudových piesní zo Spiša? Slov. Pohľady 227. l.
168. *Mohácsy Lajos.* A kóbor cigányokról. Budapest 12. sz.
169. *Munkácsi Bernát.* A törökök «Szerda asszonya». Ethnogr. 57. l.
170. *Munkácsi Bernát.* Adalékok a rontó bábuval való varázsláshoz. U. o. 58—60. l.
171. *Munkácsi Bernát.* Másik atyám. U. o. 360. l.
172. *Nagy Géza.* A honfoglalók. U. o. 259—268. 321—339. l.
173. *Némäti Kálmán.* Nemzettörténelmünk ugor kútfeje a görög irodalomban. 1906. *Ism. Darkó Jenő. Philol. Közl.* 444. l.
174. *Nemes Elek.* Pásztor-babonák. Ethnogr. 169. l.
175. Népköltési gyűjtemény. (Magyar) IX. kötet. Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-megyéből. Gyűjtötte Berze Nagy János. Jegyzetekkel kísérte Katona Lajos. Budapest, 1907. Athenæum (8-r. XIX, 587 l.) 6 K. — A VIII. köt. 1906. *Ism. Seprődi János. Erd. Múz.* 56—58. l.
176. Népművészeti gyűjtések. 1. Szolnokmegye népművészetéről. *Novák József Lajos.* 2. Nógrádmegye népművészetéről. *Fábián Gyula.* 3. Somogyi és ormánysági fejfák. *r. Magy. Iparművészet* 259—261. lap.
177. *Novák József Lajos.* Faragott verébdeszkák. Népr. Ért. 221—229. l.
178. *Novellis, Baronin Carla.* Eine chinesische Hochzeit. Pester Lloyd 134. sz.
179. *Nyáry Albert br. dr.* Az ősemler lakása. A Kor 19. sz.
180. *Oancea, Constantin.* Din obiceiurile poporului român. Telegraf. Roman. 35—36. 39—41. sz.
181. Olasz népmonda Attiláról. Ethnogr. 126. l.
182. Óra- és házfeliratok. Németből közli *Vissnyovszky Rezső.* Egyh. műipar 12. sz.
183. *Ortway Tivadar.* Az ősemler táplálkozása. Székfoglaló értekezés. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXI. kötet. 5. sz.) Budapest, 1907. Akademia. (8 r. 160 l.) 3 K. — *Ism. XX. Pester Lloyd* 297. sz.
184. *Ortway T.* Az ember származásának kérdése. Alkotmány 309. sz.
185. *p. b.* Hazánk őskora. Magy. Hirl. 221. sz.

186. *P. S.* Még egyszer a palóczokról. Nógrádi Hirl. 15. sz. Megjegyzések Farkas Pál «Nógrádi palócz szótár» című czikkhez.
187. *T. Pálffy Aladár.* A húsvéti határkerülők. Erdély 43—45. l.
188. *Pálos Ede.* Győrvidék kapufái. Győri főreálisk. 1906/7. értes. 13—47. l. (Külön is megjelent. 8-r. 38 l.)
189. *Parcsami Henrik.* A tánc a pogányoknál. Pápa és vid. 6. sz.
190. *Pávay V. Ferencz.* Oláhlapádi babonák és népies gyógymódok s földrajzi elterjedésük. Ethnogr. 215—221. 294—299. 354—359. l.
191. *Pávai V. Ferencz.* Szénégetés Nagyenyed vidékén. Népr. Értes. 292—295. l.
192. *Podtatranský.* Porekadlá a prislovía. Časopis museál. slov. spočen. 8. 23. 39. l. — Detský telocvik. U. o. 71—73. 82. l.
193. *Prepeliczay Elődné.* Régi szüreti népszokások. Délm. Közl. 211. sz.
194. *Radó Pál.* Paszita Göcsejben. (Népszokás.) Galánta és vid. 23. sz.
195. *Récsey Viktor dr.* A győrszentmártoni csizmadia-cég régi céhszabályai. Dunántuli Hirl. 59. sz.
196. *Révay Sándor dr.* Az Ormányság. Népr. Értes. 193—200. l.
197. *Riegel, A.* Volkskunst, Hausfleiss u. Hausindustrie. 1894. Ism. S. Rajzoktatás X. 333—336. l.
198. *Róka József.* Őshaza. Ösművelődés. Közérdek (N.-Enyed) 5—9. sz.
199. *Salin, Bernh.* Die altgermanische Thierornamentik. Stockholm. Ism. T. G. Ethnogr. 309. l.
200. *Sch. H.* Kulturgeschichte des deutschen Bauernhauses. Mediasch. Wochenbl. 724—726. sz.
201. *Scherrer, Dr. H.* Das Handwerk sonst und jetzt. Berlin, Fr. Siemennth. (8-r. 73 l.) Rövid ism. J. Die Karpathen 59. l.
202. *Schloss.* Jüdische Zigeunerkapellen in Ungarn. (Mitteilg. z. jüdisch. Volkskunde III. Bd. 3.)
203. *Schrader, Otto.* Totenhochzeit. 1904. — Ism. G—s. Kath. Szemle 327. l. — gr. Ethnogr. 120—122. l.
204. *Schullerus, A.* Über siebenbürgisch-sächsische Volkskunde. (Korr. Bl. d. Gesamtvereins der deutschen Geschichts- u. Altert. Ver. 1907. 3.)
205. *Sebestyén Gyula dr.* Rovás és rovásírás. Ethnogr. 74—87. l. Önállóan is megjelent. (8-r.) Ism. V. J. Huszadik Század XV. köt. 492—494. l.
206. *Sebestyén Károly.* Háromszéki sírkövek. Népr. Értes. 105—110. l.
207. *Cs. Sebestyén Károly.* A lugoshelyi halászat. U. o. 111—114. l.
208. *Semayer Vilibald dr.* Az osztjások viselete és hímzéseik. U. o. 165—169. l. [sieb. Landesk. 26—29. l.]
209. *Seraphin, Fr. Wilh.* Hausinschriften aus Schirkanyen. Korr. Bl. Ver.
210. *Sigerus, Emil.* Siebenb.-sächs. Leinenstickereien. Hermannstadt, Drotleff. 10 K. Rövid ism. M. Die Karpathen 28. l. — Beluleszko. Népr. Értes. 182. l. — r. R. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 29—32. l.
211. *Solymossy Sándor dr.* Az énekes rendek keletkezése. Ethnogr. 193—213. 269—280. 339—348. l.
212. *Szabó Imre.* A gainai leányvásár. Népr. Értes. 274—285. l. Ernyey József. Irodalmi adatok. U. o. 285—287. l.
213. *Szendrei János dr.* Kőpcsényi viselet a XVIII. században. Arch. Értes. 341—346. l. (8 táblával.)

214. *Szendrei János dr.* Adatok az erdélyi nő viselet történetéhez a XVII. században. Arch. Értes. 193—205. l. 9 táblával.
215. *Szmik Antal.* Csetneki csipke. Magy. Iparművészet 33—35. l.
216. *Szöcs Géza dr.* Az ősmagyar írás. Magy. Határőr 13. sz.
217. *Szontagh Erzsébet.* A csetneki magyar csipke. Csetnek, 1907. 1 K. 20. Mutatvány belőle Sajóvidék 33. sz.
218. *Sztáray, M.* Russische Juden in New-York. Pester Lloyd 29. sz.
219. *Sztripszky Hiador.* Kossuth Lajos a rutén népköltészetben. Ethnogr. 157—162. 235—248. 299—307. l. (Önállóan is megjelent. 8 r.)
220. *Takáts Sándor.* Műveltségtörténeti Közlemények. 1. A magyar molnár. Századok 52—56. l. — 2. A magyar malom. U. o. 143—160. 236—249. l. — 3. A magyar patika. U. o. 332—343. l. — 4. Magyar rabok, magyar bilincsek. U. o. 415—435. 518—540. l. — 5. Magyar üveg, magyar üvegesek. U. o. 630—647. l. — 6. A magyar vár. U. o. 726—741. 815—837. l.
221. *Takáts Sándor.* A koponyás és a tokár. Budap. Hirl. 92. sz.
222. *Téglás Gábor.* Néphiedelem egy hunyadvármegyei tengerszemről. Erdély 87. l.
223. *Téglás Gábor.* A Retyezátvidék pásztorainak faragó művészete. Népr. Értes. 287—291. l.
224. A tél a közmondásokban. Váci Hirl. 14. sz.
225. *Tömörkény István.* Tanyai orvosságok. Népr. Értes. 238—245. l.
226. *Tömörkény István.* Néprajzi apróságok Szeged vidékéről. 1. Karos fa-gyertyatartók. 2. Juhászcsinálta szolgavas. U. o. 41—44. l.
227. *Ungar, Hans.* Unsere Volksdichtung. Akad. Blätter XI. 9—12. sz. XII. 1. sz.
228. *V. S.* Kínvallatás a régi Pesten. Vasár. Ujs. 16. sz.
229. *V. S.* Egy régi emberevési pör Magyarországon. Alkotm. 162. sz.
230. *Vadász Ede.* Zsidó szokások és szólamok. Magy. Zsidó Szemle 54—57. 166—173. 367—370. l. [Értes. 296—301. l.]
231. *Vakarcs Kálmán.* A délmagyarországi németek búcsúja. Népr.
232. *Varjas Károly.* Marokkóiak ősvallása. Budapest 261. sz.
233. *Varró István.* Szociológia és néprajz. Huszadik Század XVI. köt. 712—723. l.
234. *Vértesi Károly.* Spanyol népeleti tanulmány. Magy. Állam 85. sz.
235. *Vinnay B.* Vízkereszti szokások. Magy. Világ 2. sz.
236. *Vojtek, Michal.* Poverý v Terehovej. asopis museál. slov. spoločn. 9. 19. lap.
237. *Weber, Rudolf.* Weihnachtspiele. Karpathen Post 50. sz. — Die Sterngeher. (Die heiligen Dreikönige.) U. o. 51. sz.
238. *Wichmann Györgyné.* A moldvai csángók babonás hitéből. Ethnogr. 213. lap. [287—294. l.]
239. *Wichmann Györgyné.* A moldvai csángók szokásaiból. U. o.
240. *Witz Béla.* A szerb lakodalom. Bács-Bodrogh vm. tört. társ. évkönyve XXIII. 171—179. l.
241. *Wossidlo, Rich.* Mecklenburgische Volksüberlieferungen. 1906. Ism. Schullerus A. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 32. l.
242. *Wünsche, A.* Die Pflanzenfabel in der Weltliteratur. 1905. Ism. Gragger R. K. Philol. Közl. 531—534. l.
243. *Živojnović, Jovan.* Krasšovani (Karašani, Karašavci). Beleške, na-

- rodni običaji i primeri jezika. Ljetopis Matice Srpske 1907. 242. füz. 42—67. l. 243. füz. 52—79. l.
244. *Zsathkovits K.* Karácsonyi szokások a Felvidéken. Magy. Világ. 1. sz.
245. *Zseni József.* Az egri dalünnepély alkalmából nemzeti viseletünk felújítása érdekében. Magy. Dal és Zeneközl. 6. sz. — Göndöcs István és Ernyey József. A magyar dalosok és a nemzetviselet. U. o. 7. sz. — Zseni József. A magyar dalosok ünnepi öltönyéről. U. o. 7. sz.

II. Aesthetika és műtörténet.

1. Aesthetika.

246. *A. E. S.* A szép- és a modern művészet. Ford. Székely Árpád. Rajzoktatás X. 175—182. l.
247. (*a—m.*) Az impresszionizmus a művészet határain innen és túl. Uttörő. jun. 23.
248. *Alexander Bernát.* A művészet és a modern élet. Népt. Lapja 49. sz.
249. *Dr. Alfa.* Irodalmunk szelleme 1711—1848-ig. Nyitra megy. Szemle 23. sz.
250. *Arányi Miksa dr.* A modern drámai cselekményről. Az Ujs. 197. sz.
251. *Arnold, Dr. Robert F.* Das moderne Drama. Strassburg, 1907. Ism. Ludassy Gyula. Pester Lloyd 265. 266. sz.
252. *Beöthy Zolt.* Bevezetés a poetikába. — tanár előadásai után jegyezte és kiadta Mihályi Bálint. Budapest, 1907. 8. I. félév. (4-r.) Könyomat.
253. *Bergmann, Ernst.* Ist die Braut v. Messina eine Schicksals-tragödie? 1906. Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 602—605. l.
254. Bevezető fejtegetések a kolozsvári nemzeti színház ifjúsági előadásaihoz. 1905/6—1906/7. IV. sorozat. A kolozsvári tanári kör megbízásából kiadja a színügyi bizottság. Kolozsvár, 1907. Gámán ny. (8-r. 75 l. 1 lev.)
255. *Binder, Eugen.* Religiöse Poesie. Karpathen Post 14. 15. sz.
256. *Breznay Béla.* Önbírálat, műbírálat. Egyet. Kritikai Lapok 2—4. sz.
257. *Bucsi István.* Modern kritikánknak egynemely kinövéséről. Zalaegerszegi főgm. 1906/7. értes. 3—57. l.
258. *Elek Oszkár dr.* A halál motivuma és a haláltáncz. Athenæum 30—39. 160—174. 374—380. 487—496. l.
259. *Ezrey.* Kultusz és művészet. Vállalkozók Közl. szept. 11.
260. *Farkas Pál.* Történelmi drámák. Az Ujság 189. sz.
261. *Farkas Sándor.* Az írásművek pszichológiai alapon vett kategóriái. Athenæum 102—112. 260—273. 366—373. 539—544. l.
262. *Felzeghy Béla dr.* Feljegyzések a modern drámáról. Kolozsv. Szt. Imre egyl. 1906/7. évkönyve 93—100. l.
263. *Fieber Henrik.* A jövő esztétikája. Kereszt. Magy. Ifj. V. évf. 21. sz.
264. *Fodor Pál.* Csodás elem a drámai költészetben. Sárosp. ifj. Közl. XXIV. 1. sz.
265. *Gerencsér István.* A nemzeti jelleg és a művészet. Magy. Tanító-képző 37—41. l.
266. *Gerő Ödön.* Művészet és műveltség. Művészet 324—328. l.
267. *Hegedűs Sándor ifj.* A dráma. Az Ujság 78. sz.

268. *Jászai Mari*. Művészet-e a színészet? Pesti Napló 53. sz.
269. *Kasznér, Rudolf*. Motive. Essays. Berlin, 1906. Ism. *L. G. Pester Lloyd* 297. sz.
270. *Kerr, Alfred*. Das neue Drama. Berlin. Ism. Goth Ernő. *Pester Lloyd* 36. sz.
271. *Kis-Erős Ferenc dr.* A szépség mint esztétikai fogalom. Hittud. folyóir. 547—571. l.
272. *Kiszely Árpád*. A közízlés. Rajzoktatás X. 313—318. l.
273. *Kollányi Boldizsár*. Jegyzetek az impresszionizmusról. Huszadik Század XV. köt. 330—355. l.
274. *Kósa Miklós*. A stílusról. Magy. Hirl. 278. sz.
275. *Kósa Miklós*. A színi-kritika természettana. Magy. Hirl. 235. sz.
276. *Lechner Jenő*. A magyar Genius æsthetikája. Építő Ipar 8. sz.
277. *Lengyel Géza*. Új társadalom és új művészet. Munka Szemléje 28. 29. sz.
278. *Lukács Gusztáv Jenő*. A modern költészet. Magy. Szalon. Apr.
279. *Lyka Károly*. A fotográfia esztétikája. A Fény 280—284. l.
280. *Macculloch, I. A.* The childhood of fiction. 1905. Ism. o—j. Budap. Szemle 131. köt. 158. l.
281. *Marco*. Az esztétika Európában. Hét 36. sz.
282. *Márkus László*. Allegória és szimbolizmus. Művészet 46—51. l.
283. *Mártonffy Ernő*. Hogyan kell szavalni? Békéscsaba, 1907. Tevan A. ny. (16-r. 128 l.) 1 K.
284. *Müller, Jos.* Das Bild in der Dichtung, Philosophie u. Geschichte der Metapher. 1. 2. 1903—6. Ism. Marót Károly. Philol. Közl. 959—961. l.
285. *Palágyi Lajos*. Nemzeti és nemzetközi. Egyetértés 42. sz. (Az irodalom nemzeti jellegéről.)
286. *Palágyi Lajos*. Művészet és erkölcs. Egyetértés 29. sz.
287. *Pártos Bencze*. A melodráma. Magy. Hirl. 97. sz.
288. *Pártos Bencze*. Regény és dráma. U. o. 268. sz.
289. *Pártos Bencze*. A népszínmű. U. o. 239. sz.
290. *Pekár Károly*. A magyar nemzeti szépről. 1906. Ism. Mitrovics Gyula. Philol. Közl. 775—779. l. — (lg.) Huszadik Század XVII. köt. 85—87. l.
291. *Piltzer György*. A fényképezés esztétikája. Az Amatőr 3—6. 27—29. 51—53. 71—73. l.
292. *Ravasz László*. Schopenhauer æsthetikája. Kolozsvár, 1907. Gombos ny. (8-r. VIII. 302 l.)
293. *Rézbányay József dr.* Az egyházi szónoklat kézikönyve. 1902. Ism. Babik József. Hittud. folyóir. 410—416. l.
294. *Salamon Ferencz*. Dramaturgiai dolgozatok. 1. 2. kötet. A Kasszelek-alapítványból kiadja a Kistaludtársaság. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 447, 526 l.) 14 K.
295. *Sándor Pál*. A pesszimizisztikus költészetéről. Pápai Jókai-kör 1906/7. évkönyve 45—50. l. és Pápai Hirl. 9. sz.
296. *V. Sipos Ida*. Vallásos jelleg a szépirodalomban. Magy. Szó 78. sz.
297. *Solymossy Sándor dr.* A líra és epika eredetéről. Ethnogr. 18—33. l. Eleje a múlt évi folyamban. Önállóan is megjelent (8-r. 80 l.) Ism. Vasár. Ujs. 11. sz. — Dr. Nagy József. Irod. tört. Közlem. 508—510. l.

298. *Szász Zoltán*. A magyar vers. Pesti Napló 272. sz.
 299. *Szini Gyula*. Egyéniség. Uj Szemle 27—29. l.
 300. *Tauber Sándor dr.* Kritikai alapelvek. Egyet. Kritikai Lapok 7. sz.
 301. *Vargha Damján dr.* Szent Imre egyénisége az irodalomban. Religio 33—37. 39—41. sz.
 302. *Vay A. P. gróf.* Nippon æsthetikája. A japán festészeti iskolák, azok mesterei és műremekei. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 15 l.) 70 f.
 303. *Vay Péter gr.* Japán esztétikája. Alkotmány 252. sz.
 304. *Gr. Peter, Vay.* Nippons Aesthetik. Pester Lloyd 252. sz.
 305. *Vende Ernő.* A szavalás művészete. Ism. dr. Ozorai Frigyes. Magy. Pædag. 612. l.
 306. *Vetési József.* Róma és a modern szépirodalom. Budap. Szemle 131. köt. 238—259. 388—405. 132. köt. 74—89. 233—257. 380—406. l.
 307. *Wasykiewicz Viktor dr.* A népdalról és néphumorról. Brassói Lapok 37—40. sz.
 308. *Witkowsky, Georg.* Das deutsche Drama des XIX. Jahrhunderts. Leipzig. Ism. *G—th.* Pester Lloyd 232. sz.

2. Képzőművészetek.

309. Adatok művészetünk történetéhez. Művészet. 137—140. 202. 274. 343—351. 318—422. l.
 310. *Adelmann Géza dr.* Mária-kultusz az egyházban és művészetben. Szt. Ferenc Hirnöke 6—10. sz.
 311. *Aretin.* Tolnay Ákos. (Képpel.) Hét 43. sz. — Lásd 607. sz. a. is.
 312. *Armstrong, Walter.* Joshua Reynolds. Übertragen v. E. v. Kraatz. München. Ism. *Dr. E. M. J.* Pester Lloyd 96. sz.
 313. *Balogh Bertalan.* Képzőművészetünk decentralizálása. Pesti Hirl. 42. 48. sz.
 314. *A. Balogh Lóránd.* Takách Béla. Egy Amerikában élő építő-művész. Magy. Iparművészet 197—215. l.
 315. *Bárdos Artúr.* Kernstock Károly. Művészet 161. l.
 316. *Bartels, Dr. Kurt.* Francisco Goya. II. 1907. Ism. *Dr. E. M. J.* Pest. Lloyd 154. sz.
 317. *Bayer József.* Felsőpulai Kozina Sándor. Művészet 19—22. l.
 318. *Beardsley. Alfa.* Beardsley. Budap. Hirl. 100. sz.
 319. *Czakó Elemér.* Aubrey Beardsley. Magy. Iparművészet 126—137. l.
 320. *Czakó Elemér.* Beardsley rajzai. Rajzoktatás X. 324—328. l.
 321. *d. Beardsley.* Uj Idők 20. sz.
 322. *Eisler Mihály József dr.* Aubrey Beardsley művészete és egyénisége. (Az orsz. magyar iparművészeti múzeum ismeretterjesztő előadásai. II.) Budapest, 1907. Ranschburg G. (8-r. 26 l.) 20 f.
 323. *Eisler, Dr. Michael Josef.* Aubrey Beardsley's Individualität. Pester Lloyd 107. sz.
 324. *Erdey Aladár.* Beardsley Aubrey. Vasár. Ujs. 22. sz.
 325. *Fülep Lajos.* Beardsley. Hét 17. sz.
 326. *Gerő Ödön.* Aubrey Beardsley rajzai. Pesti Napló 100. sz.
 327. *Rózsa Miklós.* Aubrey Vincent Beardsley. Budap. Napló 100. sz.
 328. *Szini Gyula.* Beardsley. Pesti Napló 134. sz.

329. X. y. Beardsley. Grafikai Szemle 5. sz. — Lásd 545. sz. a. is.
330. *Berzeviczy Albert*. Emlékbeszéd Kelety Gusztávról. Kisfaludy Társ. Évlapjai 41. köt. 151—169. l.
331. *Berzeviczy, Albert v.* Modena. Pest. Lloyd 159. sz.
332. *Bethge, Hans.* Worpsswede. Berlin. *Ism. Dr. E. M. I.* Pester Lloyd 179. sz.
333. *Bibliothecarius.* Dürernek egy eredeti rézmetszete a kalocsai könyvtárban. Kalocsai Néplap 51. sz.
334. *Br. Andrassy Tivadar* gróf. Művészet 217—220. l. — Lásd 556. sz. a. is.
335. *Bünker R. J.* A soproni evangélikus templom ötvösmunkái. Magy. Iparművészet 12—33. l.
336. *Cellini, Darcvai Móricz dr.* Benvenuto Cellini élete és művei. (Művészeti Könyvtár.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 108 l.) 8 K. — *Ism. K. A. Egyh. Közl.* 37. sz.
337. *Márkus Géza.* Benvenuto Cellini. Magy. Hirl. 156. sz.
338. *Comploj, H.* Biedermeier-Motive. Wien. *Ism. Csizik Gyula.* Magy. Iparművészet 120. l.
339. *Cs. K.* Az Iparművészeti Társulat tavaszi kiállítása. Építő Ipar 15. sz.
340. *Csányi Károly.* A bizánci építészet. Építő Ipar 21. sz.
341. *Czakó Elemér dr.* A magyar iparművészet szereplése a milanoi nemzetközi világhiállításán 1906-ban. (Az orsz. magyar iparművészeti múzeum ismeretterjesztő előadásai. I.) Budapest, 1907. Ranschburg G. (8-r. 48 l.) 20 f.
342. *Czakó Elemér.* Szoldatits Ferencz. (Képpel.) Vasár. Ujs. 36. sz.
343. *D.* Budapest középkori mesterei. Vállalkozók Közl. szept. 18.
344. *Darnay Kálmán.* Ezüst gyűrű a XIII. századból. Arch. Ért. 96. l.
345. *Deák Geyza.* A magyar faj és a rajzolás. Faj kifejező eszköz a rajzoló művészetben. Sárospataki ref. főiskola 1906. 7. értes. 227—251. l.
346. Das deutsche Kunstgewerbe. München 1906. *Ism. M. E.* Magy. Iparművészet 56. l.
347. *Diner-Dénes József.* Modern művészet, szociális művészet és Tulipánia. 1. Oskar Wilde — Salome. Munka Szemléje 9. sz. 2. Constantin Meunier. U. o. 10. sz. — 3. Nemzeti Szalon U. o. 11. 12. sz. — 4. Gabriel d'Annunzio: A holt város. U. o. 13. 15. sz. — A hol a nemzeti ellenállás győzött. U. o. 16. sz.
348. *Diner-Dénes J.* A modern művészet tragédiája 1. Gauguin van Googh és Richard Strauss. U. o. 17. sz.
349. *Diner-Dénes József.* Lionardo da Vinci. 1906. *Ism. Elek Artúr.* Művészet 140—142. l.
350. *Divald Kornél.* Magyarország középkori szárnyasoltárai. Mérnök-egyl. Közl. 253—260. l.
351. *Divald Kornél.* Árvamegyei kutatások. Muz. kvtári Ért. 87—94. l.
352. *Divald Kornél.* Archéológiai kutatások. U. o. 19—23. l.
353. *Divald Kornél.* Liptómegyei kutatások. U. o. 173—179. l.
354. *Divald Kornél.* A szépesi székesegyház. Magyar Építőművészet aug. 4—10. l.
355. *Divald Kornél.* A lőcsei Sz.-Jakab-templom. U. o. 11. sz. 5—10. l.
356. *Doby. (Md.) Doby Jenő.* Budap. Hirl. 159. sz.
357. *r. Doby Jenő.* Magy. Iparművészet 222. l.

358. Doby Jenő művészi hagyatékának kiállítása. (Szépművészeti múzeum.) Budapest, 1907. Hornyánszky ny. (8-r. 31 l.) (Benne Doby életrajza.)
359. *Eber László dr.* Giergl Kálmán gyűjteménye. Magy. Iparművészet 57—95. l.
360. *Eber László.* Domborműves bronzládika a nemzeti múzeum régiségtárában. Arch. Értes. 3—11. l.
361. *Eisler, Dr. Michael Joseph.* Das Rath-Museum. Pest. Lloyd 24. sz.
362. *Elefánt Olga.* A tér és a testtömeg az építészetben. Athenæum 338—355. 470—480. l. (Önállóan is megjelent 8-r. 30 l.)
363. *Elek Artur.* Umbria művészete. (A perugiai kiállítás.) Művészet 414—417. l.
364. *Endrődi Béla.* Senyei Károly. A Kor 20. sz.
365. Erzsébet királyné emléke. Br. Forster Gyula az Erzsébet királyné emlékszobra ügyében alakított országos bizottságból kiküldött végrehajtó bizottság elnökének jelentése. Budapest, 1907. Hornyánszky ny. (4-r. 2 lev., 361., 29 képmelléklet.)
366. Erzsébet királyné szobra Szegeden. Vasár. Ujs. 40. sz. — Lásd 560. sz. a. is.
367. *F . . . t.* Egy és más az Ikonosztázionról. Egyh. Műipar 7. sz.
368. *Fabriczy, Cornel.* Sculture di Domenico Rosselli. — Una statua senese nel Louvre. «L'Arte» X.
369. *Fabriczy, C.* Un busto del Quattrocento in Andria. «Rassegna d'Arte.» VII.
370. *Fabriczy, C.* Antonio Rossellino e il monumento di Maria d'Aragona nella chiesa di Montoliveto a Napoli. Rivista d'Arte V.
371. *Fabriczy, Cornel.* Giovanni Minello, ein Paduaner Bildner vom Ausgang des Quattrocento. Jahrb. d. k. Preuss. Kunstsamml. 28. évf.
372. *Fabriczy, C.* Brunelleschiana. Forschungen u. Urkunden zur Biographie des Meisters. U. o. suppl.
373. *Fabriczy, C.* Summontes Brief an Marcantonio Michiel. — Ambrogio di Milano. Repertor. f. Kunstwiss. XXX.
374. *Faragó, Edmund.* Die Frühjahrsausstellung im Kunstgewerbemuseum. Pester Lloyd 90. sz.
375. *Faragó, Alfa.* A politikai rajz. (A Faragó kiállítás alkalmából.) Budap. Hirl. 8. sz.
376. *Dömötör István.* Faragó József. Művészet 30—32. l.
377. *Farkasfalvi Imre.* Faragó József. U. o. 300—304. l.
378. *L. Faragó.* Új Idők 2. sz.
379. *Felbermann, Louis.* Arts and industries in Hungary in ancient and modern days. Journal of the soc. of Arts 2838. sz.
380. *Ferenczy I. Meller Simon.* Ferenczy István élete. 1907. Ism. Farkasfalvi Imre. Arch. Értes. 376. l.
381. *Viszota Gyula dr.* Ferenczy István és az akadémia. Művészet 343—349. l.
382. Adatok Ferenczy István életrajzához. (Dr. Ferenczy József levele Bodon Ábrahámhoz.) U. o. 139. l.
383. *Fieber Henrik.* A szobrok színezése. U. o. 6—12. sz.
384. *Fieber Henrik.* Kacziány Ödön. U. o. 374—380. l.
385. *Fitz József.* Magyar motívumok a festészetben. Kereszt. Magy. Ifjúság V. évf. 4. sz.

386. *Francsák Gábor*. A tájkép és a közönség. Korponai áll. polg. fuisk. 1906/7. értes. 3—22. l. [Ujs. 6. sz.]
387. *Fráter Aladár*. Szikszay Ferencz festményeinek kiállítása. Vasár.
388. *Fráter Aladár*. Vajda Zsigmond kiállítása. U. o. 3. sz.
389. *Frey Imre ifj.* Zombori szerb ötvösökről a XVII. és XVIII. században. Arch. Értes. 69—71. l.
390. *Fuhrmann, J.* Ein fränkischer Renaissancekünstler. (Tillmann Riemenschneider.) Pest. Journ. 199. sz.
391. *Fülep Lajos*. Cézanne. Művészet 154. s. kv. l.
392. *Gáspár János*. A képírás technikái. Bajai Függel. Ujs. 11—13. sz.
393. *Gauguin. Bárdos Artur*. Gauguin és a többi. Egyetértés 113. sz.
394. *Erdey Aladár*. Cézanne-Gauguin. Vasár. Ujs. 21. sz.
395. *Fülep Lajos*. Cézanne és Gauguin. Hét 19. sz.
396. *Gerő Ödön*. Gauguin és mások. Pesti Napló 112. sz.
397. *H-i, L.* Noa Noa. (Gauguin's Leben auf Tahiti.) Pest. Lloyd 110. sz.
398. *H-i, L.* Paul Gauguin. U. o. 72. sz.
399. *Lukács György*. Gauguin. Huszadik Század XV. köt. 559—562. l.
400. *Lyka Károly*. Gauguin. Új Idők. 21. sz.
401. *Lyka Károly*. Hajrá Gauguin! Művészet 82—84. l.
402. *Márkus Géza*. Paul Gauguin. Magy. Hirl. 112. sz.
403. *Rózsa Miklós*. Gauguin. Budap. Napló 112. sz.
404. *s-ó. Gauguin*. Magy. Szó 119. sz. Lásd 348. 391. 451. sz. a. is.
405. *Gerecze Péter dr.* A pécsi székesegyház. Magy. Építőművészet 9. sz. 4—11. l.
406. *Gerecze Péter dr.* A pécsi székesegyház építészeti és szobrászati emlékei. Muz. könyvt. Értes. 96—102. l.
407. *Gerő Ödön*. Poll Hugó. Művészet 1—5. l.
408. *Gineverné György Ilona*. Angol zománcmunkák. Magy. Iparművészet 287—297. l.
409. *Gleichen-Russwurm, Alex.* Winckelmann. Lessing. 1906. Ism. Özv. Báthory Nándorné. Művészet 422. l.
410. *Gróh István*. A sajlómenti népies építés díszítő formáiról. (Az orsz. magyar iparművészeti múzeum ismeretterjesztő előadásai. III. füz.) Budapest, 1907. Ranschburg G. (8-r.) 20 f.
411. *Gyulai György*. A festőművészet és az állatvilág. A Kor 25. sz.
412. *H-i, L.* Barbizon. Das Malerfest bei Fontainebleau. Pester Lloyd 143. sz.
413. *H-i, L.* Izidor Kaufmann. U. o. 86. sz.
414. *H-i, L.* Adalbert Stifter als Maler. U. o. 54. sz.
415. *H-i, L.* Karl Larsson, ein eigener Haus- und Hofmaler. U. o. 24. sz.
416. *Haack, Friedrich*. Die Kunst des XIX. Jahrhunderts. 1905. Ism. b. Budap. Szemle 129. köt. 141—144. l.
417. *Hadaczek Károly*. Adalék az etruszk iparművészet hatásáról Közép-Európára. Arch. Értes. 166—171. l.
418. *Hollós Károly*. A csendéletrajzolás. Rajzoktatás X. 168—175. 275—281. l.
419. *Hollós Károly*. A festői ábrázolás eszközei. U. o. X. 19—22. l.
420. *Holmboe Thorolf*. A modern norvég művészet. Művészet 145. s. kv. l.
421. *Horti Pál*. (Képpel.) Magy. Iparm. 171. l. — Lásd 562. sz. a. is.
422. *Horváth Sándor*. Kálmán király arany pecsétgyűrűje. Arch. Ért. 33—37. l.

423. *N. Istvánffy Gyula*. Visszaemlékezések. Ujság. (Kolozv.) 5. 6. sz.
424. *Jakabffy Ferenc*. Wéber Antal és művei. Magy. Építőművészet 11. sz. 1-4. l.
425. *Jaschick Almos*. A magyar nép művészete. Néptan. Lapja 48. sz.
426. *Jaschick Almos*. A modern művészetről. Rajzoktatás 467-470. l. A szerk. megjegyzése. U. o. 470-472. l.
427. *Jaschick Almos*. A naiv és primitív művészi irányokról. U. o. 510-512. l.
428. *Jellinek, A. L.* Internat. Bibliographie der Kunstwissenschaft. III. (1904.) Brl. 1907. Ism. dr. Gulyás Pál. Könyvszemle 181. l.
429. *k. f.* Laokoon jobb karja. Uránia 81-83. l.
430. *Kabdebo Gyula*. Az építészet története. I. Ó-kor. (Építő-munkavezetők könyvtára. VII-VIII.) Budapest, 1907. Nagel O. (8-r. 136 l.) II. Középkor. (8-r. 159 l.) — III. köt. Ujkor. (161 l.) Egy kötet 3 K. — Ism. N. B. Építő Ipar 48. sz. — Lechner Jenő. Még egy szó az «építészet történeté»-re. U. o. 49. sz. — Ney Béla. Válasz Lechner Jenő Még egy pár szavára. U. o. 50. sz. — Kabdebo Gy. védelme. U. o. 50. sz.
431. *Kapossy Endre dr.* Művészeti technikák. A Rajz 9-10. sz.
432. *Kapossy Endre dr.* Néhány művészeti s műipari technikáról. Székesfehérv. főgim. 1906/7. értes. 3-18. l. — Ism. dr. Ozorai Frigyes. Magy. Pædag. 612. l.
433. *Karászy Benő*. A művészet jelentősége a vallásban. Sárosp. ifj. közl. XXIII. 4. 5. sz.
434. *Kelemen Frigyes Ottó dr.* A művészi plakátról. Iparjogi Szemle 1. sz.
435. *Kenczler Hugó dr.* Az olasz dekoratív építész-szobrászat fejlődéséről. Művészet 235-259. l.
436. *Kenczler Hugó dr.* A forma jelentőségének empirikus vizsgálata a művészeti alkotás pszichológiájában, különös tekintettel Michelangelo szobrászatára. Athenæum 220-233. 310-326. 456-469. l.
437. *Kertész K. Róbert*. Ceylon és művészete. A Kor 20. 21. sz.
438. *Kertész K. Róbert*. Sziám építészetéről. U. o. 4. 5. sz.
439. *Kertész Ödön*. A magyar népszínmű multja és jövője. Zemplén 98. 99. sz.
440. *Keszler József*. Iparművészeti képtelenségek. (Az orsz. magyar iparművészeti múzeum ismeretterjesztő előadásai III.) Budapest, 1907. Ranschburg G. (8-r.)
441. *Kimnach művészi hagyatéka*. Vasár. Ujs. 40. sz.
442. *Kimnach László*. (Nekr.) Művészet 337. l.
443. *Klimó István*. Firenze és művészete. Szabad Művészet 2. sz.
444. *K-O.* Történelmi magyar stylus. Építő Ipar 41. sz.
445. *Komócsy Józsefné*. Böcklin szellemi alterego-jának nyilatkozatai egy spiritiszta seanceon. Németből ford. —. Rajzoktatás X. 43-49. 115-120. 183-189. l.
446. *Kovács Mihály*. Jelképes színek. Egyh. műipar 9. sz.
447. *Kovács Mihály*. Árpádházi szent Erzsébet képei. U. o. 10. 12. sz.
448. *Kovácsné Balogh Vilma*. A művészet átalakulásai. B. Napló 107. sz.
449. *Kovács Sándor dr.* Délmagyarország középkori építészeti emlékei. Tört. Régész. Értes. 23. évf. 67-83. l.
450. *Köves Izsó*. A modern művészetről. Rajzoktatás X. 318-320. l.
451. *Kozmutza Kornélné*. Cézanne és a Salon d'Automne. A Kor 22. sz.

452. *Kucsera Ferencz dr.* A legrégebbi Mária-képek. Egyh. műipar 7. sz.
453. *Larisch, Rud.* Beispiele künstlerischer Schrift. III. Wien, 1907. Ism. Csizik Gyula. Magy. Iparművészet 227. l.
454. *László F. Erdey Aladár dr.* László Fülöp festményeinek gyűjteményes kiállítása. (Képpel.) Vasár. Ujs. 15. sz.
455. *Gerő Ödön.* László Fülöp kiállítása. Pesti Napló 86. sz.
456. *K. J. dr.* László Fülöp. Magy. Allam 93. sz.
457. *Keve.* László Fülöp. Hét 15. sz.
458. *Lyka Károly.* László Fülöp arcképei. Uj Idők 16. sz.
459. *Rózsa Miklós.* László Fülöp. Budap. Napló 86. sz.
460. *Ruttkay-Rothausser, Max.* Philipp László. Pester Lloyd 92. sz.
461. *Sztrakoniczky Károly.* László Fülöp képei. Kereszt. Magy. Ifjúság V. évf. 18. sz.
462. *Lederer Sándor.* A szépművészeti múzeum olasz mesterei. Művészet 305—323. 387—408. l.
463. *Lengyel Géza.* A tömeg-lakás. U. o. 295—299. l.
464. *Lengyel Géza.* Művészmunka és amatőrmunka. Magy. Iparművészet 138—140. l.
465. *Leo, Joh.* Johann Georg Sulzer u. die Entstehung seiner allg. Theorie der Schönen Künste. 1907. Ism. Bleyer Jakab. Philol. Közl. 955—957. l.
466. *Linoleum metszés.* Linoleografia —i. Magy. Iparművészet 248. 257. l. — Szabó Róbert. Néhány megjegyzés. U. o. 298. l.
467. *Lovik Károly.* A lovas szobrok szobrai. Művészet 99—105. l.
468. *Lyka Károly.* Művészi holmi a magyar házban. Uj Idők 49. sz. (Iparműv. Muz kiállítása.)
469. *Lyka Károly.* Linek a szalonban. U. o. 39. sz.
470. *M. E.* A porosz képviselőház és a modern iparművészet. Magy. Iparművészet 215—217. l.
471. *Lyka Károly.* A képzőművészet és iparművészet hatásai. (Az orsz. magyar iparművészeti múzeum ismeretterjesztő előadásai. IV.) Budapest, 1907. Ranschburg G. (8-r. 37 l.) 20 f.
472. *Lyka Károly.* Mik a tennivalók a képzőművészetek terén? Népmívelés IV. köt. 420—430. l.
473. *Lyka Károly.* Művészeti politikánk. Művészet 14—18. l.
474. *Lyka Károly.* Ujváry Ignác külön kiállítása. Uj Idők 50. sz.
475. *Magyar-Mannheimer Gusztáv.* Az utca művészete. Művészet 127—130. l.
476. *Malonyay Dezső.* Jegyzetek Benczúr Gyula rajzaihoz. U. o. 355—371. l.
477. *Malonyay Dezső.* A magyar nép művészete. I. kötet. A kalotaszegi magyar nép művészete. Budapest, 1907. Franklin-T. (4-r. 286 l.) 24 K. — Ism. özv. Báthory Nándorné. Művészet 275—279. l. — Bereczik Árpád. Budap. Hirl. 119. sz. — Fülep Lajos. Hét 18. sz. — Kiszely Árpád. Rajzoktatás X. 330—333. l. — L. K. Uj Idők 23. sz. — Margitay Dezső. Magy. Iparművészet 218. l. — Petrássevich Géza. Alkotmány 123. sz. — R—y. Pester Lloyd 125. sz. — Scarron. Az Ujság 146. sz. — Téglás Gábor. Népmívelés IV. 563—566. l. — Szabó K. János Ethnogr. 361—366. l. — L. r. Építő Ipar 29. sz. — Vasár. Ujs. 13. sz.
478. *Marco.* Erdey Victor. Hét 10. sz.

479. *Marianus*. A magyar ötvös-művesség Máriás emlékei. Egyh. műipar 9. sz.
480. *Marienescu, Dr. Alt*. Schițe din viața sculptorului Alexandru Liuba. Telegr. Roman. 73—78. sz.
481. *Márk L. Gerő Odön*. Márk Lajos kiállítása. Pesti Napló 261. sz.
482. *K—ny Ö—n*. Márk Lajos festményeinek kiállítása a Nemzeti Szalonban. Vasár. Ujs. 45. sz.
483. *Lyka Károly*. Márk Lajos újabb festményei. Művészet 281—294. l.
484. *Lyka Károly*. Márk Lajos bemutatója. Új Idők 46. sz.
485. *Marco*. Márk-kiállítás a Szalonban. Hét 45. sz.
486. *Mátrai Lajos György*. (Képpel.) Művészet 130. l.
487. *Meier-Graefe, Julius*. Impressionisten. München u. Lpz. 1907. Ism. dr. Eisler M. J. Pester Lloyd 191. sz.
488. *Meier-Graefe, H. J.* Der Fall Böcklin. stb. 1905. Ism. özv. Báthory Nándorné. Művészet 351. l.
489. *Meller Simon*. Régi spanyol festők a szépművészeti múzeumban. U. o. 52—61. l.
490. *Meunier. (Alfa.)* Meunier Konstantin. Vasár. Ujs. 13. sz.
491. *Bárdos Artur*. Meunier. Egyetértés 68. sz.
492. *Eisler, Dr. Michael Josef*. Constantin Meunier. Pest. Lloyd 53. sz.
493. *Erdey Aladár*. Meunier. Budapest. Szemle 131. köt. 306—311. l.
494. *F. L.* Meunier. Hét 12. sz.
495. *Lengyel Géza*. A budapesti Meunier-kiállítás. Huszadik Század XV. köt. 365—367. l.
496. *Lyka Károly*. Meunier a műcsarnokban. Új Idők 10. sz.
497. *Nyáry Albert br.* Constantin Meunier. A Kor 6. sz.
498. *Rózsa Miklós*. Meunier. Budapest. Napló 67. sz.
499. *Ruttkay-Rothausen, Max*. Meunier-Ausstellung. Pest. Lloyd 68. sz.
500. *Várnai Sándor*. Meunier. Uránia 97—100. l. Lásd 347. sz. a. is.
501. *Michelangelo. Bárdos Artur*. Michelangelo levelei. B. Hirl. 294. sz.
502. *Kenczler Hugó dr.* Michelangelo scultore. Budapest, 1907. Athenæum (8 r. 54 l.) — Lásd 436. sz. a. is.
503. *Mihalik. Marco*. Mihalik Dániel. Hét 10. sz.
504. *Fráter Aladár*. Mihalik Dániel festményeinek kiállítása. (Képpel.) Vasár. Ujs. 11. sz.
505. *Rózsa Miklós*. Mihalik Dániel képei. Budapest. Napló 56. sz.
506. *Mihalik Gyula*. Művészi benyomások Olaszországban. A Rajz 7. sz.
507. *Mihalik József*. Egy régi templomi székéről. Muz. Könyvt. Értes. 43—46. l.
508. *Mihalik József*. Egy elfeledett kép. Muz. Könyvt. Értes. 213—215. l. (II. Rákóczi Ferenczné képe.)
509. *Molnár (Pentelei) János* képei. Vasár. Ujs. 41. sz.
510. *Munkácsy*. Munkácsy Mihály két ifjúkori levele. Közl. Dorsoduro. Veszprémi Hirl. 15. sz.
511. *Malonyay Dezső*. Munkácsy Mihály. 1. 2. köt. (Művészeti Könyvtár.) Budapest, 1907. (8-r. 192, 144 l.) 16 K. — Ism. il. Egyh. Közl. 37. sz.
512. *Malonyay Dezső*. Munkácsy szobra. Budapest. Hirl. 238. sz.
513. *Prém József*. Munkácsy Mihály. (Magyar Könyvtár 482. sz.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 29 l.) 30 f.
514. Művészetek története, A —. A legrégibb időktől a XIX. század

- végéig. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából szerkeszti Beöthy Zsolt. II. kötet. Középkor. Irták Csányi Károly, Császár Elemér, Divald Kornél, Herz Miksa bey, Zsám-boki Gyula. Budapest, 1907. Lampel R. (4-r. VIII. 604 l.) 16 K. — Az I. köt. Ism. Csengeri János. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 212—215. 227—231. l.
515. *Myskovszky (Mirovi) Ernő.* A magyar képzőművészet története. (Tudományos Zsebkönyvtár. 196—198. sz.) Budapest, 1907. Stampel. (16-r. 154 l.) 1 K 80 f. — Ism. S. Rajzoktatás 431. l.
516. *Nécsey László.* Vittore Pisano. Budapest, 1907. Franklin ny. (8-r. 40 l.)
517. *Nemzeti Szalon. Bárdos Artur.* Az új Nemzeti Szalon. Egyetértés 60. sz.
518. *Erdely Aladár.* A Nemzeti Szalon nyári kiállítása. Vasár. Ujs. 25. sz.
519. *F. L.* Nemzeti Szalon. Hét 11. sz.
520. *Gerő Ödön.* A Nemzeti Szalon őszi tárlata. Pesti Napló 243. sz.
521. *Lázár Béla dr.* A Nemzeti Szalon kiállítása. Magy. Szalon 111. sz.
522. *Ruttkay-Rothausen, Max.* Märzsturm im Salon. Pester Lloyd 60. sz.
523. A Nemzeti Szalon őszi tárlata. Vasár. Ujs. 43. sz.
524. *Ney Béla.* Ybl Miklós élete és művei. Magy. Építőművészet V. évf. 7. sz.
525. *Niels Vinding Dorph.* Dánia modern művészete. Műv. 38—43. l.
526. *Nordau, Max.* Die Zukunft der Malerei. Pester Lloyd 305. sz.
527. *Nyáry Albert br.* Az őskor művészete. A Kor 473—479. l.
528. *Nyáry Albert br.* A modern művészet. U. o. 323. l.
529. *Nyári, Dr. Alexander.* Das Zichy'sche Museum. Pest. Lloyd 3. sz.
530. *Olgyai Viktor.* A grafikai technikák. (Az orsz. mintarajzisk. 1906/7. értes. melléklete.) Budapest, 1907. (8-r. 16 l. 5 kép).
531. *P. G. Poll Hugó.* (Képpel.) Vasár. Ujs. 10. sz.
532. *P—r.* A «magyar képtár» sorsa. Magy. Hirl. 17. sz.
533. *Pasteiner, J.* Die Madonna Báthory im Museum der schönen Künste. Ungar. Rundschau, Jul.
534. *Pasteiner Gyula.* Raffael három festménye. A Kor 19. sz.
535. *Pekár Gyula.* Ferrara. Ravenna. Firenze. (Művészeti Könyvtár.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 152 l.) 8 K. — Ism. Sz. Gy. Pesti Napló 133. sz. — d. Új Idők 25. sz.
536. *Pekár Gyula.* Bizánc kulturája. (Az orsz. magyar iparművészeti múzeum ismeretterjesztő előadásai. V.) Budapest, 1907. Ranschburg G. (8 r. 72 l.) 20 f.
537. *Petrányi Miklós.* Létesítsünk állandó megyei és városi képtárakat! Rajzoktatás X. 321. l.
538. *Petrássevich Géza.* Őszi tárlat. Alkotmány 213. sz.
539. *Petrovics Elek.* Lakóház és otthon. Művészet 23—29. l.
540. *Petrovics Elek.* Magyar művészek rajzai a Szépművészeti Múzeumban. U. o. 179. s kv. l.
541. *Pogány Kálmán dr.* A sztrókói miseruha. Arch. Értes. 411—431. l.
542. *Posta Béla.* Kémlékek fölállítása az erdélyi nemzeti múzeum érem- és régiségtárában. Muz. Könyvt. Értes. 138—147. l.
543. *Quintus, Strozzi.* Művészet. Az Ujság 273. sz.
544. *Radisics Jenő.* Amateur-gyűjtők kiállítása az orsz. m. iparművészeti múzeumban. Magy. Iparművészet 281—287. l.

545. Reflexiók néhány kiállításról. 1. Z. Aubrey Beardsley. Alkotmány 100. sz. — 2. Kürthy György. A tavaszi tárlat. U. o. 101. sz. — Z. 3. Nemzeti Szalon. — 4. Könyves Kálmán. U. o. 112. sz.
546. *Reinach Salamon*. A művészet kistükre. Ford. Lázár B. 1906. Ism. Geréb József. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 354—356. l.
547. *Rhé Gyula*. A szentistváni bronzlemezek. Muz. Könyvt. értes. 189—191. l.
548. *Rodin. B. Gy.* Rodin. Vasár. Ujs. 51. sz.
549. *Böloni György*. Rodin művészete. Művészet 227—234. l.
550. *Kozmutza Kornélné*. Rodin. Művészet 222—226. l.
551. *Roth, Viktor*. Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte. 75. Heft.) Strassburg, 1906. (8-r.) Ism. (e. k.) Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 61—64. l. — Neuwirth József. Allg. Literaturbl. 16. sz. 19. l.
552. *Roth, Dr. Viktor*. Der spätgotische Flügelaltar in Mediasch. Archiv d. Ver. siebenb. Landesk. 34. köt. 193—240. l.
553. *Rózsa Miklós*. Ifjúság. Budapest Napló 133. sz.
554. *Rózsa Miklós*. Modern rajzok. (Kiállítás a szépművészeti Múzeumban.) U. o. 41. sz.
555. *Rózsa Miklós*. A fiatalok. U. o. 75. sz.
556. *Rózsa Miklós*. Andrassy Tivadar képei. Hét 20. sz. — Lásd 334. sz. a. is.
557. *Rózsaffy Dezső*. Deák-Ébner Lajos. Művészet 73—79. l.
558. *Ruskin, John*. Moderne Maler. III. Bd. 1906. Ism. Özv. B. N.-né. U. o. 144. l.
559. *Sándy Gyula*. Pollák Mihály élete és művei. Magy. Építőművészet 12. sz. 2—6. l.
560. *Sárosi Bella*. Erzsébet szobrok. Vasár. Ujs. 47. sz. — Lásd 365. 366. sz. a. is.
561. *Sb.* A szépművészeti muzeum. Építő Ipar 1. 2. sz.
562. *Schmidt Gyula*. Horti utolsó útjáról. Magy. Iparművészet 173—176. l. — Lásd 421. sz. a. is.
563. *Schulek Frigyes*. A Mátyástemplom. M. Építőműv. 10. sz. 4—11. l.
564. *Sigerus, Emil*. Unsere Kirchenburgen in der Kunstwissenschaftlichen Literatur. Die Karpathen 172—175. l.
565. *Sigerus, Emil*. Rosenauers Kreuzigungsbild. Die Karpathen 23—26. l.
566. *Steinhausz László*. A löcsei városház. Magy. Építőművészet 12. sz.
567. *Supka Géza*. A Budafelnehízi szentháromság-templom. Arch. Ért. 97—119. l.
568. *Szabadságharc-szobor. d—r.* A szabadságharc-szobor. Munka Szemléje 23. sz. [176—197. l.]
569. *Eber László dr.* Szabadságharcunk emléke. Magy. Iparművészet
570. *Gerő Ödön*. A szabadságharc szobra. Pesti Napló 140. sz.
571. *Lechner Jenő*. A szabadságharc szobra. A Kor 437—444. l.
572. *Lyka Károly*. A szabadságharc szobra. (Képpel.) Uj Idők 25. sz.
573. *Maróti Géza* szabadságharc-szobor pályaterve. Budapest, 1907. Athenæum (8-r. 6 l.) Képmelléklettel.
574. *Ruttkay-Rothauser, Max*. Das Freiheitskampf-Denkmal. Pester Lloyd 139. sz.
575. *Yartin József*. A szabadságszobor pályaművei. Az Ujság 139. sz.

576. *Szádeczky Lajos dr.* Istvánffy Gyuláról. Ujság (Kolozsv.) 5. sz.
577. *Székely Árpád.* A műalkotásokról a középiskolában. Összefoglaló előadások a műalkotások szemléleti bemutatásával kapcsolatban. Rajzoktatás X. 6—15. 64—80. l.
578. *Szendrei János dr.* Az amateur-kiállítás. Muz. Könyvt. Értes. 206—212. l.
579. *Szentkláray Jenő dr.* Brocky Károly festőművész élete születésének századik évfordulójára. Kiadta az Arany János társaság. Temesvár, 1907. (Budapest, Hornyánszky V. biz.) (8-r. 107 l.) 1 K.
580. Szepesvármegye művészeti emlékei. Szerkeszti Dr. Vajdovszky János. III. rész. Divald Kornél. Iparművészet. Budapest, 1907. Szt. István-T. (4-r. 93 l.) 8 K. — Ism. Csányi Károly. Magyar Iparművészet 148—157. l. — Császár Elemér. Századok 848—850. l. — Éber László. Arch. Értes. 435—445. l. — P. I. Kath. Szemle 765—767. l. — X. Alkotmány 218. sz.
581. *Sztrakoniczky Károly.* A modern festészet karaktere. Kereszt. Magy. Ifjúság V. évf. 5—7. sz.
582. *Sztrakoniczky Károly.* Festő stílusok. U. o. V. évf. 17. sz.
583. *Sztrakoniczky Károly.* Művészetünk külföldön. Alkotmány 301. sz.
584. T. G. Múzeumok és műemlékek. Muz. Könyvt. Értes. 46—50. l.
585. *Takács, Zoltán v.* Die historische Galerie. Pester Lloyd 135. sz.
586. *Tavaszi tárlat. Gerő Ödön.* A tavaszi tárlat. Pesti Napló 101. sz.
587. *Király Kálmán.* A műcsarnok tavaszi kiállítása. Kereszt. Magy. Ifjúság V. évf. 19. sz.
588. *Lázár Béla dr.* A tavaszi tárlat. Magy. Szó 100. sz.
589. *Lyka Károly.* A tavaszi tárlat. Uj Idők 19. 20. sz.
590. *Malonyay Dezső.* Tavaszi kiállítás. Budap. Hirl. 101. sz.
591. *Margitay Dezső.* Tavaszi kiállítás. Magy. Iparművészet 121—125. l. (Iparműv. kiállítás.)
592. *Rózsa Miklós.* A tavaszi kiállítás. Budap. Napló 101. sz.
593. *Ruttkay-Rothauser, Max.* Frühjahrsausstellung im Künstlerhause. Pester Lloyd 104. sz.
594. *Yartin József.* Tavaszi kiállítás. Az Ujság 101. sz.
595. Telcs Ede. Hét 25. sz.
596. *Telepy K. Ambrozovics Dezső.* Telepy Károly. Művészet 34—37. l.
597. *Fráter Aladár.* Telepy Károly hátrahagyott képeinek kiállítása. Vasár. Ujs. 10. sz.
598. *Rózsa Miklós.* Telepy hagyatéka. Budap. Napló 50. sz.
599. *Téli tárlat. K. ny O—n.* Téli kiállítás a műcsarnokban. Vasár. Ujs. 46. sz.
600. *Lengyel Géza.* A téli tárlat. Huszadik Század. XV. köt. 78—82. l.
601. *Lyka Károly.* A Műcsarnok téli tárlata. Uj Idők 48. sz.
602. *Malonyay Dezső.* A műcsarnokban. Budap. Hirl. 272. sz.
603. *Ruttkay-Rothauser, Max.* Winterausstellung im Künstlerhause. Pester Lloyd 270. sz.
604. *Sztrakoniczky Károly.* A téli tárlat. Alkotmány 272. sz.
605. *Yartin József.* Téli tárlat. Az Ujság. 270. sz.
606. *Térey Gábor dr.* Magyar festő II. Rákóczi Ferencz idejéből. (Bogdány Jakab.) (Képpel.) Vasár. Ujs. 25. sz.
607. Tolnay Ákos kiállítása. U. o. 44. sz. — Lásd 311. sz. a. is.
608. *Tócis. Kóber Leo.* (Képpel.) Hét 21. sz.

609. V. S. Az új angol építőművészet. Építő Ipar 38. sz.
 610. V. S. A görög márványrenaissance a modern építészetben. Építő Ipar 40. 41. sz.
 611. *Varjú Elemér*. Egy eperjesi könyvfestő levele 1483-ból. Könyvszemle 91—93. l.
 612. *Viszota Gyula*. Gróf Teleki József mellszobra az Akadémiában. Akad. Értes. 305—319. l.
 613. X. Tavaszi műkiállítások. Kath. Szemle 630—636. l.
 614. X. Új múzeumok és képműkiállítások. U. o. 416—425. l.
 615. *Yartin József*. A Ráth György-múzeum. Az Ujság 9. sz.
 616. *Yartin*. Szamovolszky. (Képpel.) Hét 24. sz.
 617. *Zichy M. Bodányi Ödön*. Adatok Zichy Mihály életéről és művészetéről. Budapest, 1907. Kilián utóda. (8-r. IV, 196 l.) 2 K.
 618. s. gy. Adatok Zichy Mihály életrajzához. Az Ujság 94. sz.
 619. Zichy Mihály. Athenæum 1907. naptára 49—52. l.

3. Zene.

620. *Anet, Claude*. Eine Musikschule in Paris. (Die Schola cantorum.) Pester Lloyd 27. sz.
 621. *Angyal Armand dr.* A népopera jövője. Zenevilág 11—12. sz.
 622. *B. M.* Nemzeti irány a zeneművészet terén. Zenevilág 6. sz.
 623. *B. M.* Néhány szó az orgona történetéből. Kath. Egyh. Zeneközl. 6. sz. [Idők 6. sz.
 624. *Bartók Béla és Kodály Zoltán*. Magyar népdalok. Ism. d. Új
 625. *Beer, Adolf*. «Salome». Musikdrama von Richard Strauss. Pest. Lloyd 117. sz.
 626. *Bertha István*. A kurucvilág zenéje. Ker. Magy. Ifjúság V. 3. sz.
 627. *Bertha István*. A cimbalom a modern nagy zenekarban. U. o. V. évf. 19. sz.
 628. *Birkle Saitbert*. A chorális ének katekizmusa. Ford. Meiszner Imre. 1906. — Ism. Láng Ince. Kath. Szemle 449—451. l.
 629. *Brück Gyula*. Zenei alaktan. (Zeneköltészetten). A klasszikus-mes-terek műveiből és a magyar zeneirodalom jelesebb termékeiből, valamint a magyar népdalokból vett számos példával. Zeneiskolák, tanítóképzők és a magántanulás számára. Budapest, 1907. Lampel R. (8 r. 200 l.) 5 K.
 630. Cs. A. Vincent d'Indy. Nyári nap a hegyek között. Zeneközlöny V. 7. sz.
 631. Cs. J. Joachim József. (Képpel.) Hét 33. sz.
 632. *Csáth Géza*. Jegyzetek a zeneművészet fejlődéséhez. Huszadik Század XVI. köt. 689—701. 777—791. l.
 633. *Cserna Andor*. Salome. Strauss Richard zenedrámájának esztétikai és zenei magyarázata. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 48 l.) 80 f.
 634. *Deák Ferencz*. Egy pár szó a népdalaink dallamairól. Jászkürt 21. sz.
 635. Az egyházi zene és az egyházi élet. Kath. Egyh. Zeneközl. 5—7. sz.
 636. *Eötvös Károly*. Rózsavölgyi halálára. Pesti Hirl. 251. sz. — Rózsavölgyi fiatal-sága. U. o. 256. 257. 259. sz. — Rózsavölgyi az élet delén. U. o. 264. 265. 269. 271. sz. — Az élet alkonyán. U. o. 294—296. 298. sz.

637. *F. K. Gustav Mahler* in Berlin. Pester Lloyd 16. sz.
638. *F. K. Bertram's letzte Briefe*. Pester Lloyd 281. sz. Abendbl.
639. *Farkas Ödön*. Az énekhang. A hangfejllesztés és hangérelés új rendszere. Budapest, 1907. (Kolozsvár, Lepage L. biz.) (8-r. 129 l.) 3 K.
640. *Frenkel Bertalan dr.* Egy embertypus a népdalban. Izr. irod. társ. Évkönyve 298—307. l.
641. (*G—ly.*) *Bertram Tivadar*. 1869—1907. Budap. Hirl. 280. sz.
642. *Gaal Ferenc*. 1860—1906. Magy. Dal- és Zeneközl. 2. sz.
643. *Karl Goldmark und Ludwig Dóczi*. N. Pest. Journ. 109. sz.
644. Gyűjtsük össze a régi egyházi népénekeket! Kath. egyh. zene-közlöny 8. sz.
645. *Hackl*. A nemzetköziség alkonya a zenében. Zenevilág 11—14. sz.
646. *Hackl N. Lajos*. A magyar zenei szakajtó jelenlegi állapotáról. U. o. 31—32. sz.
647. A halottak liturgiája. Kath. Egyh. Zeneközl. 8—10. sz.
648. *Hubay Jenő*. Lavotta szerelme. Dalmű 3 felv. Szövegét írták Berczik Árpád és Farkas Imre. Ism. *E. L.* Bud. Szemle 130. köt. 291—298. l.
649. *Huska Jenő és Martos Ferenc*. Tündérszerelmem. Daljáték. Először adták a Népszínházban decz. 20.
650. *Irsai Artur dr.* Az énekhang élet- és egészségtanáról. Budapest, 1907. Nagel O. (8-r. 24 l.) 1 K. 50 f.
651. *d' Isov Kálmán*. Aggházy Gyula «Rákóczi»-ja. Zenelap 10. sz.
652. *d' Isov Kálmán*. Kőrmöczbánya zenészei a tizenhetedik században. Zeneközlöny V. évf. 16—21. sz. (Önállóan is 8-r. 27 l.)
653. *Járosy Dezső*. Zenedráma és közönség. Alkotmány 251. sz.
654. *Járosy Dezső*. Az orgona mint egyházi hangszer. Egyh. Közl. 3. sz.
655. *Járosy Dezső*. A cecilián egyházzenei irodalomról. Egyh. Közlöny 5. 6. sz.
656. *Járosy D.* A zenei művelődés a Kath. Legényegyesületekben. U. o. 8. 17. 18. sz.
657. *Járosy Dezső*. A hagyományos gregorián choralis esztétikai méltatása. Temesvár, 1906. Ism. dr. Láng Ince. Kath. Szemle 451. l.
658. *Jaschik Almos*. Formákról és egyebekről. Zenelap 6—8. sz. — Bertha Sándor felelete. U. o. 9. sz.
659. *Joachim. (d)* Uj Idők 35. sz.
660. *Kálmán Imre*. Strauss Rikárd. Pesti Napló 116. sz.
661. *Kárpáti Sándor*. Magyar korálok. Ev. Népiskola 176—187. l.
662. *Kasza Ferenc dr.* Dalkörök története. Egri Ujs. 28. sz.
663. *Kelley Gwendolyn D. and Upton George P.* Edouard Reményi musician, litterateur and man. An appreciation. Chicago, 1906. (8-r. XI, 247 l.) Ism. Kropf Lajos. Erd. Muz. 269—271. l.
664. *Köppl Ferencz*. Orgonaiskola a négyévfolyamú tanító- és kántorképző-intézetek részére. Második teljesen átdolgozott kiadás. Győr, 1907. Egyházm. ny. (4-r. 232 l.) 6 K.
665. *Kovács Sándor*. Prolegomena a zene fejlődéstani történetéhez. A modern formák fejlődéstánának vázlata. Budapest, 1907. Deutsch Zs. (8-r. 105 l.)
666. *Kőreskúti Jenő*. Az énektanítás vezérkönyve. Énektanárok, néptanítók és tanítónövendékek számára. (Néptanítók könyvtára. 32. füz.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 108 l.) 1 K.

667. *Kropf Lajos*. II Transilvano. Erd. Muz. 393—396. l.
668. *Laczó Viktor*. A zene filozófiája. Zeneközl. V. 1. sz.
669. *Lányi Ernő* összes zongoraműveinek gyűjteménye. 1907. Ism. Pártos Bencze. Magy. Hirl. 55. sz.
670. *K. Ledermayer J.* Zene (ének) elmélet kérdésekben és feleletekben. Polgári, közép és felsőbb iskolai tanulók számára. Budapest, Kunossy ny. 1907. (8 r. 16 l.) (Komárom, Szerző.)
671. *Liszt F. Antalik Károly*. Liszt Ferencz Rómában. Egyetért. 306. sz.
672. *Beer, August*. Liszt's «Christus». Pester Lloyd 85. sz.
673. *Bertha Sándor*. Liszt Ferenczről. Vasár. Ujs. 48—52. sz.
674. *Fligl József*. A nők Liszt Ferencz életében. Zenevilág 17—18. sz.
675. (j. s.) Liszt Ferenc Krisztus-oratóriuma. Magy. Állam 82. sz.
676. *Kereszty István*. Liszt, a minta-karnagy. Zenevilág 18—19. sz.
677. *Kereszty István*. Liszt Ferencz atyja. (Képpel.) Vasár. Ujs. 44. sz.
678. *Kersch Ferenc*. Liszt Ferenc «Esztergomi misé»-je. Történeti adalékok annak megírásától első esztergomi előadásáig 1856. évi augusztus 31-ig. Esztergom, 1907. Bazárovits ny. (8-r. 18 l.) Megjelent az «Esztergom» 50. 51. számában is.
679. *Kersch F.* Liszt Ferencz «esztergomi misé»-je. Kath. Egyh. Zeneközl. 10. sz. [28. sz.]
680. *Kohut, Adolf*. Eine fürstliche Geliebte Franz Liszts. Die Gegenwart
681. *Léwinsky, Josef*. Liszt-Reminiscenzen. (Nach Mittheilungen Adalbert v. Goldschmidt's.) Pester Lloyd 26. sz.
682. *Meiszner Imre*. Krisztus-oratorium. Liszt Ferencztől. Kath. egyh. zeneközl. 4. sz.
683. A liturgia lényege és szépsége. U. o. 1—5. sz.
684. *M. G. Mihalovich Ödön*. (Képpel.) Hét 19. sz.
685. *Martos Ferencz*. Tündérszerelem. Regényes daljáték. Zenéjét írta Huszka Jenő. Először adták a Népszínházban dec. 20.
686. *Meiszner Imre*. Az új «Commune Sanctorum». Kath. egyh. zeneközlöny 2. sz.
687. *Messenger André*. Fortunio. Lirai vígjáték. 4 felv. Írták Flers és Caillavet. Ford. Várady Sándor. Először adták a m. k. Operában decz. 22.
688. Miss Allan tánca. L. Uj Idők 4. sz.
689. *Molnár Géza dr.* Magyar táncok a XVI. századból. Budapest, 1907. Pesti könyvny. (8-r. 37 l.) Különnyomat a Zeneközlöny V. évf. 22—24. sz.-ból.
690. *Molnár Géza*. A magyar zene elmélete. Ism. K. A. Hét 12. sz.
691. *Moravcsik Géza*. Az országos m. kir. zeneakadémia története. 1875—1907. Budapest. 1907. Athenæum. (8-r. 84 l.)
692. *Némegy Gyula ifj.* Valami a táncról és néhány XVIII. századbeli táncosnőről. Közérdek (Kunszentmárton) 27—30. sz.
693. *Nikelszky Zoltán*. A magyar zenéről. Eperj. Lapok 34—36. sz.
694. *p. b. Joachim József*. 1831—1907. Magy. Hirl. 196. sz.
695. *Popovici, Timotei*. Principiul național în musică. Nagyszebeni gör. kel. román theol. intéz. 1906/7. értes. 3—16. l.
696. *r. r.* Magyar zenekarok külföldön a régi századokban. Alkotmány 150. szám.
697. (s. f.) *Berlioz Hector* mint kritikus. Kereszt. Magy. Ifjúság V. évf. 1. 2. sz.

698. *Ságody Otmár*. A zenei formatan új rendszere. Zenevilág 1. sz.
699. *Ságody Otmár*. Magyaros érzés, magyaros hangulat a zenében. U. o. 4. sz.
700. *Ságody Otmár*. Szabadtanítás a zenében. U. o. 13—14. sz.
701. *Seprődi János*. A magyar zenéről. Zeneközlöny V. 1. sz.
702. *Siklós Albert*. Összhangzattan iskolai és magánhasználatra. Gyakorlati példákkal és leckeegyűjteménnyel. A zeneszerzés mint főtanszak első és a zeneelmélet mint melléktanszak első és második osztályának anyaga. Budapest, 1907. Rozsnyai K. (8-r. 131 l.) 4 K.
703. *Straus, Georg*. Edward Grieg. (1843—1907.) Pest, Lloyd 211. sz.
704. *Strausz Oszkár*. A víg Nibelungok. Operett 3 felv. Írta Ridéamus. Zenéjét szerzé —. Ford. Mérei Adolf. Először adták a Királyszínházban aug. 30.
705. *Strausz Oszkár*. Varázskeringő. Operette 3 felv. Írták Dörmann és Jacobson. Ford. Mérei Adolf. Zenéjét szerzette —. Először adták a Királyszínházban nov. 26.
706. A szentírás és a liturgia. Kath. Egyh. Zeneközl. 6—8. sz.
707. *Szt. Lavoita szerelme*. Zeneközlöny V. 3. sz.
708. *Sztojanovits Jenő*. Állami föladatok a zenetanítás terén. Népmívelés IV. köt. 431—439. l.
709. *Tábori Emil és Ujvári Károly*. A vigadó özvegy. Parodisztikus operette 3 felv. Zenéjét szerzette Hetényi Albert. Először adták a budai színparkban jul. 25.
710. Te Deum. Kath. Egyh. Zeneközl. 1. 5. 7. sz.
711. *Terasse Claude*. Az erényes nagykövet. Operette 3 felv. Írták Flers és Caillavet. Ford. Faragó Jenő. Zenéjét szerzette —. Először adták a Népszínházban jan. 12.
712. A többszólamú egyházi énekek tanulmányozásáról. Kath. Egyh. Zeneközl. 9. sz.
713. *K. Tompa Arthur dr.* Salome. Impressziók Strauss Richard Zenedrámája nyomán. Zilah, 1907. Seres ny. (8-r. 13 l.) Megjelent a Szilágy 22. sz.-ban is.
714. *Tornyay Ferencz*. A tradícionális gregorián-karének. Kath. Egyh. Zeneközl. 3. 5. sz.
715. *Tóth Elemér*. A zongorázás és éneklés problémájának élettani megoldása. A Tóth Elemér féle zeneiskola tanítási rendszere. Budapest, 1907. egyet. ny. (8-r. 30 l.)
716. Újítás a choralis hangjelzésben. Kath. Egyh. Zeneközl. 7. sz.
717. *Vaszilievits Emil dr.* népszerű operai útmutatója. Budapest, Nádor K. 9. füz. Az istenek alkonya. A Nibelung gyűrűjének negyedik estéje. Dalmű 3 felvonásban. Írta dr. Wagner Rikárd. A szöveget és zenét népszerű alakban ismerteti dr. Vaszilievits Emil. (8-r. 27 l.) 30 f. — 10. f. Faust. Dalmű 5 felvonásban. Írta Gounod Ch. A szöveget és zenét népszerű alakban Gounod rövid életrajzával ismerteti dr. Vaszilievits Emil. (8-r. 27 l.) 30 f. — 11. f. Aida. Dalmű 4 felvonásban. Zenéjét szerzé Verdi G. Szövegét írta Ghislanzoni Antal. Olaszból fordította Ormai Ferencz. A szöveget és zenét népszerű alakban Verdi rövid életrajzával kiegészítve ismerteti dr. Vaszilievits Emil. (8-r. 24 l.) 30 f. — 12. f. Carmen. Dalmű 4 felvonásban. Zenéjét szerzé

- Bizet György. A szöveget Merimée Prosper beszélye után írták Meilhac Henrik és Halévy Lajos. Magyarra fordította id. Ábrányi Kornél. A szöveget és zenét népszerű alakban Bizet rövid életrajzával kiegészítve ismerteti dr. Vaszilievits Emil. (8-r. 24 l.) 30 f. — 13. f. Tosca. Zenedráma 3 felv. Zenéjét szerző G. Puccini. Szövegét írta Victorien Sardou. Francziából ford. Makó Lajos. A szövegét és zenét népszerű alakban Puccini rövid életrajzával kiegészítve ismerteti Dr. Vaszilievits E. (8-r. 23 l.) 30 f. — 14. Bohém-élet. Opera négy képben. Zenéjét szerző Puccini Giacomo. A szövegét írták Giacosa G. és Illica L. Ford. Radó Antal. A zenét és szövegét népszerű alakban ismerteti Dr. Vaszilievits E. (8-r. 34 l.) 30 f. — 15. A Hugonották. Nagy opera 5 felv. Zenéjét írta Meyerbeer J. Szövegét írta Scribe F. Ford. Nádaskay Lajos. A szövegét és zenét népszerű alakban Meyerbeer rövid életrajzával kiegészítve ismerteti Dr. Vaszilievits E. (8-r. 28 l.) 30 f. — 16. Sába királynője. Dalmű 4 felv. zenéjét írta Goldmark Károly. Szövegét írta Mosenthal J. A szövegét és zenét népszerű alakban Goldmark rövid életrajzával kiegészítve ismerteti Dr. V. E. (8-r. 32 l.) 30 f.
718. **Wagner R. Czirbusz Géza dr.** Wagner és szent Erzsébet. Torontál 272. sz.
719. *Glaserapp, C. Fr.* Das Leben Richard Wagners. Leipzig 1904/5. Ism. K. L. Budap. Szemle 129. köt. 151-155. l.
720. *Koch, Max.* Richard Wagner. Berlin. Ism. B. P. Lloyd 12. sz.
721. *Neumann, Angelo.* Erinnerungen an Richard Wagner. Leipzig. Ism. B. A. Pester Lloyd 113. sz.
722. (S. E.) Szent-Erzsébet Wagner «Tannhäuser»-ében. Egyh. Közlöny 46. sz. [226. sz.
723. *Zsoldos Benő.* A francia opera és a nagy forradalom. Az Ujság

4. Színészet.

724. *Alfa.* Nemzeti Színház. Budap. Hirl. 148. sz.
725. *Bahr, Hermann.* Glossen zum Wiener Theater. Berlin. Ism. Goth Ernő. Pester Lloyd 36. sz.
726. *Déryné* kolozsvári levelei. Előre 120. sz.
727. *Dezső József.* A siker. Műkedvelők és színi pályára készülők kézikönyve. Budapest, 1907. Nagy S. ny. (8-r. 71, VIII l. kép.) 2 K.
728. *Dobay Sándor.* A modern színpad és hatása. Nevelés 24. évf. 9. sz.
729. *Egressy Ákos.* Lendvay Márton. (1807-1907.) Uránia 493-497. l. Budapest 267. sz. és Vasár. Ujs. 49. sz.
730. *Faragó Jenő.* Az új népszínház. Magy. Hirl. 234. sz.
731. *Halász Gyula dr.* Clairien Raucourt. Magy. Közélet 5. sz.
732. *Herczeg, Franz.* Gedanken über das ungarische Theater. Pester Lloyd 78. sz.
733. *Hevesi, Ludwig.* Bernhard Baumeister. U. o. 246. sz.
734. *Hevesi Sándor.* Jegyzetek a színészlőről. Magy. Közélet 15. sz.
735. *J. I.* Modern színjátszás és operettszínpad. U. o. 8. sz.
736. *k. g.* Az elnémult Népszínház. Alkotmány 80. sz.
737. *Kéméndy Jenő.* A huszadik század színpadja. Művészet 106-119. l. — Külön is megjelent. (4-r. 16 l.)

738. *Keresztessy Sándor*. Magyarország legelső színházáról. Pesti Hirl. 66. sz. (Miskolczi színházról.)
739. *Krémer Jenő*. Szegedi színházi album. 1906–1907. Szeged, ifj. Árvay S. 1907. (8-r. 64 l.)
740. *Lucián*. Vizváriné-Szigeti Jolán. (1854–1907.) Uj Idők 3. 4. sz.
741. *Marco*. Zacconi. Hét 46. sz.
742. *Molnár Ferencz*. Hegedűs Gyula feje. U. o. 15. sz.
743. p. i. Martin Lendvay sen. Neues Pester Journal 265. sz.
744. *Pirovits Aladár*. Az új nemzeti és az állandó budai színház Budapest. Hirl. 1907. 22. sz.
745. *Porzolt Kálmán*. Blaha Lujza otthon. Pesti Hirl. 9–11. sz.
746. *Porzolt Kálmán*. Hegyi Arankáról. U. o. 22. 23. sz.
747. *Prielle Cornélia*. (Képpel.) Athenæum 1907. naptár 52–54. l.
748. *Rasi L.* Duse Eleonora. Olaszról ford. Bodonyi Rezső Boldizsár. Kereszt. Magy. Ifjúság V. évf. 19. sz.
749. *Rozinay István*. Az új Nemzeti Színház. Építő Ipar 5. sz.
750. *Sidney Carton*. Emlékezés Prielle Kornéliáról. Bud. Napló 138. sz.
751. *Sz. Z.* A színészet forradalma. Vasár. Ujs. 29. sz.
752. *Szendrey János*. Emlékezzünk régiekről. A miskolczi színház történetéhez. (Színházi jubileumi Album. Miskolcz, 1907. 30–32. l.)
753. *Szilágyi Lajos*. A Nemzeti Színház időleges elhelyezése. Építő Ipar 2. sz.
754. Színházi jubileumi album. 1857–1907. Szerkesztette és kiadja: Keresztessy Sándor. Miskolcz, 1907. Klein és Ludwig ny. (4-r. 66 l., 3 lev.)
755. *Szöcs Géza dr.* A kolozsvári színtársulat 1828-ban. M. Határőr 3. sz.
756. *V. J.* Színielőadás a börtönügy javítására. Könyvszemle 285–287. l.
757. *Váradi Antal*. 1. A vándorlás éveiből. (Szilágyi Pál öreg színészünk naplójából.) Az Ujság 44. sz. — 2. A kortina mögött. (Vázlatok a mult színészetéből.) U. o. 75. sz. — 3. Színházi ócskaságok. (Képek a mult század színészetéből.) U. o. 85. sz.
758. *Váradi Antal*. Régi komédiák. Historiák a festett világból. Az Ujság 218. sz.
759. *Váradi Antal*. Szentpéteri esernyője. U. o. 284. sz.
760. *Vértesy Jenő*. E. Kovács Gyula levelezése a m. nemzeti múzeum könyvtárában. Könyvszemle 289–299. l.
761. *Vikár Béla dr.* Aalberg Ida. Pesti Napló 284. sz.

III. Philologiai pædagogia.

1. Általános irányú.

762. *Alexander Bernát*. Az olvasókönyvről. Budapest, 1907. Stampfel K. (8 r. 77 l.) 2 K.
763. *Altenburger Adolf*. Az élő idegen nyelvek tanításának módszertana. Polg. Isk. Közl. 18. sz.
764. *Boga Imre*. Az idegen nyelvek tanításának lélektani alapja. Máramarossziget, 1907. (8-r.) Ism. Dr. Kaiblinger Fülöp. Magy. Pædag. 556–562. l.
765. *Breznyák János*. Modern nyelvi tanításunkról. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 414–417. l.

766. *Fitch F. G.* A nyelvek tanítása. Angolból Varga Béla. Magy. Tanítóképző 423—430. 458—469. l.
767. *Krebsz Ernő.* Az ifjúsági olvasmány. Fogarasi áll. főgim. 1906/7. értes. 7—13. l.
768. *Lersch Ernő dr.* A modern nyelvoktatás kérdéséhez. Nemz. Nőnevelés 464—466. l.
769. *Palágyi Lajos.* Hogyan tanítsuk a költészetet. Magy. Tanítóképző 193—199. 257—261. 401—409. l.
770. *Reuss Zsófia.* A fonograf szerepe a modern nyelvek tanításában. Nemz. Nőnevelés 200—202. l.
771. *Szalay Mihály.* A költők olvasásáról. Kalazantinum XIII. évf. 4. sz.
772. *Szegő Arnold dr.* A lírai költemények tanításának módszeréről. Izr. Tanügyi Értes. 3. sz.
773. *Szegő Arnold dr.* Az irodalom pedagógiai értékéről. U. o. 1. sz.
774. *Sztoja Miklós.* Az olvasás módszere. Nagyikindai áll. főgim. 1906/7. értes. 5—72. l.
775. *Sztrakonieczky Károly.* Az esztétikai nevelés társadalmi fontossága. Kereszt. Magy. Ifjúság V. évf. 11. sz.

2. Magyar nyelv.

776. *Dittrich Vilmos dr.* A magyar írásbeli dolgozatokról. Az orsz. nőképző egyll. leánygim. 1906/7. értes. Külön is megjelent. Ism. dr. Ozorai Frigyes. Magy. Pædag. 610. l.
777. *Jancsó Gábor.* Gyakorlati szempontok a magyar nyelv tanításában. Polg. Isk. Közl. 366—374. l.
778. *K. F.* Modern nyelvi dolgok. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 702—704. l.
779. *Kelemen Béla.* Az érettségi magyar dolgozatokról. (Székesfehérv. főreálisk. értes.)
780. *Paulovics István dr.* Magyar irodalmi és latin nyelvi tanításunk eredménytelenségének okai. Selmebányai ág. főgym. 1906/7. értes. 6—15. l. — Ism. dr. Ozorai Frigyes. Magy. Pædag. 610. l.
781. *Tamás Károly.* Az alany és állítmány fontossága. Magy. Tanügy. IV. 27—29. sz.
782. *Y—Z.* A magyar nyelvi és irodalmi szeminárium. Pædag. Ifjúság VI. évf. 1. sz.

3. Klasszikus nyelvek.

783. *Agnostos.* Görög és görögpótló a VIII. osztályban. Gyakorl. Pædag. III. 22—34. 74—115. 169—212. 287—331. l. Eleje a múlt évi folyamban.
784. *Bokor József dr.* Scisne latine puer? Egyetértés 221. sz.
785. *Burckhard, Max.* Die Mittelschulreform und das Studium der toten Sprachen. Pester Lloyd 305. sz.
786. *Cantor.* Klasszikusaink érdekében. Papok Lapja 5. sz.
787. *Danóczy Antal.* A görög nyelv kérdése. Nagykörcsi ref. főgimn. 1906/7. értes. 7—14. l.
788. *Fejér Lajos.* A görög, latin remekírók és mai műveltségünk. (Mezőtúri ref. főgim. 1906/7. értes. 3—48. l.)
789. *Geréb József dr.* Új kísérlet a kezdő latin tanításban. Bdp. gya-

- korló isk. 1906 7. ért. 3—21. l. (Külön is megjelent. 8-r. 20 l.) Ism. dr. Ozorai Frigyes. Magy. Pædag. 608. l.
790. *Hegyi Pál*. A klasszikusok szerepe a középiskolában. Religio 24. sz.
791. *Ince József* dr. A latin nyelv tanítása a leánygimnáziumban. Nemz. Nevelés 365—383. l.
792. *Jakobinyi Péter*. A klasszikus nyelvek, különösen a latin nyelv iskolai tanításának elterjedt s elhanyagolt segédeszköze. Gyakorl. Pædag. III. 450—460. l.
793. *Kóhalmi Mihály*. Tanítsuk, vagy ne tanítsuk a latin nyelvet! U. o. III. 241—287. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 47. l.)
794. *Kovács Dániel*. A gerundium tanítása a gimn. III-ik osztályában. U. o. III. 15—22. l.
795. *Nógrádi László* dr. A latin nyelv tanításának új módszere. Egyetértés 144. sz. — dr. Bokor József megjegyzése U. o.
796. (r-s.) A latin nyelv a reáliskolában. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 313—315. l. [III. 1—7. l.]
797. *Rent István*. A klasszicizmusz fillokszerája. Gyakorl. Pædag.
798. *Révay Sándor* dr. A főreáliskolai latinnyelvi tanítás számokban. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 315—319. l.
799. *Sarudy György*. Az érettségi vizsgálat és a reáliskolai latinnyelvi tanítás. U. o. 40. évf. 454—456. l. [12. 13. sz.]
800. *Tamás Károly*. Historizmus és klasszicizmus. Polg. Isk. Közl.
801. *Tóth Rezső*. A latin nyelv tanítása a leánygimnáziumban. Nemz. Nevelés 365—383. l.
802. *Vujsz János*. Egy módszeres latin óra a VII. osztályban. (Sallustius, De Coniur Cat. c. 51. 1—25.) Eperjesi Kath. főgim. 1906 7. ért. I—XV. l.
803. X. X. «Griechisch und Latein — 'raus damit.» Ein pädagogisches Ereigniss. Pester Lloyd 291. sz.

4. Német nyelv.

804. *Baló József* dr. Néhány szó a német nyelv tanításáról. Magy. Tanítóképző 27—29. l.
805. *Fürst Aladár* dr. Német nyelvtani összefoglalás a II. osztályban. (Székesfehérv. főreálisk. ért. sz.)
806. *Horvay Ede*. Kötelező vagy fakultatív tárgy legyen-e a német nyelv? Magy. Tanítóképző 78—80. l.
807. *Krebsz Ernő*. Beszédgyakorlat Goethének «Das Heidenröslein» című költeménye alapján. Gyakorl. Pædag. III. 7—15. l.
808. *Lomborg, A.* Zwei Präparationen über deutsche Gedichte. Schul- u. Kirchenbote 8. sz.
809. *Madzsar Gusztáv*. Mondattani leckék a német nyelvből. Gyakorl. Pædag. III. 49—61. l. Eleje a múlt évi folyamban.
810. *Schmidt Márton*. A német nyelv gimnáziumainkban. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 347—349. l.

5. Művészi oktatás.

811. *Angyal G. István*. A zenei nevelésről. Csurgói ref. főgim. 1906/7. értesítő.

812. *Bailey*. A művészi nevelés amerikai ideáljai. Rajzoktatás X. 380—383. l.
813. *Bálint Aranka dr.* A művészettörténet tanítása Franciaországban. Magy. Pædag. 550—555. l.
814. *Br.* Etwas über Pflege des Schönen in der Schule. — Schul- u. Kirchenbote 1—6. sz.
815. *Csengeri János dr.* A művészet a középiskolában. A Rajz 8. sz.
816. *Csizik Gyula.* Az építészeti alaktan iskolai tanítása és módosításának kérdése. Magy. Iparoktatás 11. évf. 8. sz.
817. *ő.* Dalok a népiskolában. Zeneközlöny V. 1. sz.
818. *Foerk Ernő.* Az építészeti alaktan tanítása. Magy. Iparoktatás 11. évf. 14. 15. sz.
819. *Juhász Arnold.* A népművészet kulturális jelentősége. Népmívelés III. 77—81. l.
820. *Keuler József.* Plasztikai oktatás. Magy. Tanügy IV. 3. 4. sz.
821. *Lányi Ernő.* A műtörténelem és az ízlés. Rajzokt. 413—422. l.
822. *Lichtwark, Alfred.* Übungen in der Betrachtung von Kunstwerken. 6. Aufl. 1906. Ism. Dr. Stuhlmann Patrik. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 648. l. — Rajzoktatás X. 290—292. l.
823. *Lukács Gyula.* Művészet az iskolában. Pesti Napló 163. sz.
824. *(Mr.)* Művészet és művészi nevelés. Néptan. Lapja 47. sz.
825. *Radnai Oszkár.* Eszthetikai nevelés. Magy. Tanítóképző 98—105. 152—156. 238—243. 298—302. l.
826. *Velics László.* Egy-két praktikus szó a művészetek tanításáról. Religio 5. sz.

IV. Finn-ugor nyelvek.

827. *Csuvas. Paasonen H.* Csuvas szójegyzék. Nyelvt. Közlem. melléklete. 1—144. l.
828. *Finn. Linnankoski Ioannes.* Ikuinen Taistelu. Ism. Bán Aladár. Az Ujság 78. sz.
829. *Paasonen H.* A finn és a cseremisiz isten-névről. Nyelvt. Közlem. 14—21. l.
830. *Schmidt József.* Az indogermán és a finnugor nyelvek rokonságának kérdéséhez. (Felelet Wiklund K. B. hasonló című czikkére.) U. o. 245—257. l.
831. *Wiklund K. B.* Az indogermán és a finnugor nyelvek ősrököségének kérdéséhez. U. o. 1—14. l.
832. *Osztják. Beke Ödön.* Északi-osztják szójegyzék. (Pápai József osztják népköltési gyűjteményéből.) Kel. Szemle mellék. 1—32. l.
833. *Pápay József.* Északi-osztják nyelvtanulmányok. Nyelvt. Közlem. 52—79. 164—195. 258—275. l. Eleje a múlt évi folyamban.
834. *Vogul. Beke Ödön.* A vogul határozók. 1905. Ism. Fuchs D. R. Keleti Szemle 324—328. l.
835. *Beke Ödön.* Ragtalan határozók a vogulban. Nyelvt. Közlem. 117—123. l.
836. *Hazai Olivér.* A vogul nyelvjárások első szótagbeli magánhangzói qualitativ szempontból. Budapest, 1907. Kókai L. (8-r. 54 l.) 2 K.
837. *Munkácsi, Dr. Bernhard.* Die Weltgottheiten der wogulischen Mythologie. Keleti Szemle 94—129. l.

838. *Munkácsi, Bernhard.* Ein altes wogulisches Kostüm. U. o. 162. l.
 839. *Munkácsi, B.* «Pilz» und «Rausch.» U. o. 343. l.
 840. *Zürjén. Munkácsi, Bernhard.* Syrjen. akañ. U. o. 163. l.

V. Árja nyelvek.

841. *Perzsa. Christensen, A.* Muhammedenske digtere. 1906. Ism. Kégl Sándor. Philol. Közl. 882. l. [U. o. 880. l.
 842. *Hocéjnye Ázad:* La Roseaie du savoir. 1906. Ism. Kégl Sándor.
 843. *Kégl Sándor.* Dselál Ed Dîn Rûmî négysoros versei. Székfoglaló. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIX. kötet 10. sz.) Budapest, 1907. Akadémia. (8-r. 72 l.) 1 K 50 f. — (Kivonat.) Akad. Értes. 19 22. l.
 844. *Persian historical texts.* vol. III. Ed. R. A. Nicholson. 1905. Ism. Kégl Sándor. Philol. Közl. 612. l.
 845. *Szanszkrit. Die Bhagavadgita.* Übers. v. R. Garbe. 1905. Ism. Kégl Sándor. U. o. 605—608. l.
 846. *Fumi.* Limen indicum. 1905. Ism. Kégl Sándor. U. o. 882. l.
 847. *Liebich, B.* Sanskrit Lesebuch. 1905. Ism. Kégl Sándor. U. o. 428. l.
 848. *Schmidt József.* Vértesy Dezső és Kalidāsa Vikramōrvaṣi-ja. U. o. 265—267. l.
 849. *Schuyler, M.* A bibliography of the sanskrit drama. 1906. Ism. Kégl Sándor. U. o. 530 l.
 850. *Sörensen, S.* An index to the names in the Mahābhārata. 1904. Ism. Kégl Sándor. U. o. 784. l.
 851. *Vértesy Dezső.* Kalidāsa Vikramōrvaṣi-ja. U. o. 94—105. l.

VI. Keleti nyelvek.

852. *Arab.* Die Erzählungen aus den tausendundein Nächten. Vollständige deutsche Ausgabe. Besorgt von F. P. Greve. I. Bd. Leipzig. Ism. Dr. Eisler Mihály József. Pester Lloyd 57. sz.
 853. *Héber. Askenázi.* Cion felé. Ford. «Didó.» Zsidó élet 4. sz.
 854. *Auerbach Jicchak.* Vissza Cionba! Ford. dr. Singer Leo. U. o. 28. sz.
 855. *Bacher Vilmos dr.* Két zsidó-perzsa költő. Sáhín és Imráni. (Rabbiképző intéz. 1906 7. értes. 1—116. l.) Ugyanaz megjelent németül is.
 856. *Bacher, Dr. Wilhelm.* Zwei jüdisch-persische Dichter. Schahin und Imrani. I. Hälfte. Strassburg, K. J. Trübner. 1907. (8-r. 124 l.) Különnyomat a budap. Rabbiképző intéz. 1906/7. német értesítőjéből. — Rövid Ism. V. H. Pest. Lloyd 279. sz. — Horn P. Deutsche Liter. Ztg. 43. sz. 2715. l.
 857. *Bacher, W.* Les Juifs de Perse au XVII-e et au XVIII-e siècles. D'après les chroniques poétiques de Babaï b. Loutf et de Babaï b. Farhad. Strassburg, 1907. K. J. Trübner. (8-r. 115 l.) 3 M. — Ism. Horn P. Deutsche Liter. Ztg. 35. sz. 2200. l.
 858. *Friedmann I.* Az eltört váza. Ford. Dr. Glück Rezső. Zsidó élet 23. sz.
 859. *Gabiról.* A nap. (Részlet — «Király koronájá»-ból. U. o. 18. sz.
 860. *Goldberger Izidor dr.* Luzzato Mózes Chájim. 1707—1747. Izr. irod. társ. Évkönyv 252—261. l.

861. *Goldschmied Lipót dr.* Két zsidó zeneszerző. U. o. 136—145. l. (Giovann Maria, Jacopo Sansecondo.)
862. *Guttman Mihály dr.* Clavis Talmudis. Talmudi encyclopaedia. I. köt. 1. 2. 3. Csongrád-Vác, 1906—7. Ism. Magy. Zsidó Szemle 179. és 382. l.
863. *Juda Halévi.* Ción. Ford. Didó. Zsidó élet 17. sz.
864. *Marmorstein Artúr.* Steinschneider Mór. Philol. Közl. 262. l.
865. *Marmorstein Artúr.* Parabolæ vulpium. U. o. 119—124. l.
866. *Morpurgo Rachel.* 1. Hírvágy. 2. Gilboa leánya. Ford. Singer Leó. Zsidó élet 11. 12. sz.
867. *Rosenberg, I.* Phönikische Sprachlehre. — Ism. Mahler Ede. Philol. Közl. 886. l.
868. **Rosenfeld.** *Rosenfeld Morris.* Zsidó május. Ford. Beregi Benjámin. Zsidó élet 7. sz.
869. *Rosenfeld Morris.* 1. A sápadt munkás. 2. Az én sírom. Ford. Bodrogh Pál. Budap. Napló 184. sz.
870. *Rosenfeld Morris.* 1. Izrael. 2. Nyomor és költészet. 3. Job. 4. A hegyi menyasszony. Ford. Dr. Kis Arnold. Magy. Zsidó Szemle 81—86. l. — 5. Hova. Pesti Napló 268. sz. — 6. Az én dalom. Zsidó élet 31. sz.
871. *Rosenfeld Morris.* Kis fiam. Ford. Rosenfeld Zsigmond. Nagy-károly 37. sz.
872. *Rosenfeld Morris.* Fiam. Ford. Telekes Béla. Vasár. Ujs. 31. sz.
873. *B—n.* Morris Rosenfeld. Hét 31. sz.
874. *Bokor Armin.* Morris Rosenfeld. Zsidó élet 29. sz.
875. *P. A.* Morris Rosenfeld. Pesti Napló 180. sz.
876. *Viola, Max.* Morris Rosenfeld. Pester Lloyd 171. esti sz.
877. Rosenfeld Morris. Munka Szemléje. 26. sz.
878. Der Sänger des Elends. (Morris Rosenfeld.) Neues Pester Journal 180. sz.
879. *Schnejer (Senior Z.)* Alkonyat. Ford. Sárosi Árpád. Zsidó élet 21. sz.
880. *Wirt M.* Mirele. Ford. Beregi Armin. U. o. 14. sz.
881. *Török. Giese, Friedr. dr.* Erzählungen und Lieder a. d. Vilajet Konja. 1904. — Ism. Dr. Germanus Gy. Keleti Szemle 328—330. lap.
882. *Gombocz Zoltán.* Thúry József «Magyar-török összehasonlító szótára.» Akad. Ertes. 508—515. l.
883. *Horn, Dr. Paul.* Geschichte der türkischen Moderne. 1902. — Ism. Venetianer Frigyes. Philol. Közl. 255—257. l.
884. *Júsuf Al-Baszir* Al-Kitáb Al-Muhtaví című munkájának XV. fejezete Tóbia ben Mózes héber fordításával. A m. tud. Akad. könyvtárában levő Kaufmann-féle arab és a leideni codex Warner 41. sz. héber kézirat alapján, bölcsészettudományi értekezésül, első ízben kiadta, magyarázatokkal és fordítással ellátta dr. Schwarcz Benjámin. Budapest, 1907. Márkus S. ny. (8 r. 25. XV l.)
885. *Kúnos I.* Oszmán-török nyelvkönyv. Szinnyei József. Felelet Kúnos Ignác válaszára. Nyelvt. Közlem. 124—141. l.
886. *Kúnos, Ignaz.* Türkisches Volksschauspiel. Keleti Szemle 1—93. 261—306. l.
887. *Szegh Dezső.* A török ujságírás. Alkotmány 305. sz.

VII. Magyar nyelv és irodalom.

1. Bibliographia.

888. *Barcza Imre*. Szent Erzsébet irodalma. Corvina 20—21. sz. — Onállón is megjelent. Budapest, Katz G. (8-r. 14 l.) 60 f. — Ism. dr. Gulyás Pál. Könyvszemle 368. l. — Karl Lajos. Századok 938. l.
889. *Baschim, Ottó*. Bibliotheca geographica. XII. 1903. Brl. 1907. Ism. dr. Gulyás Pál. Könyvszemle 369—371. l.
890. *Beck, C.* Jahrbuch der Bücherpreise. I. 1907. Ism. Bibliofil. U. o. 177—179. l. [U. o. 90. l.]
891. *Bibliofil*. A párisi Bibliothèque Nationale kéziratának hasonmásai.
892. *Bibliographisches Repertorium*. II. 1904. Ism. *U. o.* 76. l.
893. Bodleian library. 1906. Oxford. Ism. *u. á. U. o.* 78. l.
894. *Brown, J. D.* A manual of practical bibliography. (1907.) Ism. dr. Gulyás Pál. U. o. 171—177. l.
895. Bulletin de l'association des bibliothécaires français. I. 1907. Ism. Figyelő U. o. 74. l. [271—273. l.]
896. *Calvi, Emilio*. Bibliografia di Roma I. 1906. Ism. *G. P. U. o.*
897. *Collijn, Isak*. Katalog der Inkunabeln der kgl. Universitäts-Bibliothek zu Upsala. 1907. — Ism. *I. U. o.* 179—181. l.
898. *Csányi Károly*. Ex-libris. Magy. Iparművészet 10—102. l.
899. *Cseh Vendel*. Levéltárnoki utasítás a XVIII. század végéről. Könyvszemle 93—95. l.
900. *Csűrös Ferencz*. A debreczeni kollégium könyvtára. Vasár. Ujs. 29. sz.
901. Czimjegyzéke, A budapesti kir. magy. tudomány-egyetemi könyvtár olvasótermének —. Budapest. 1906. Ism. *sz. e. Huszad. Század* XVI. köt. 964—973. l. — Madzsar József. U. o. 973—976. l. — dr. Gulyás Pál. Könyvszemle 68 70. l.
902. Czimjegyzéke, A budapesti magyar királyi tudomány-egyetem könyvtárának —. XXXI. 1906. évi gyarapodás. Budapest, 1907. Kilián utóda. (8-r. XXXI, 246 l.) 60 f.
903. *Enyvedri Jenő*. Városi könyvtárakról. Fővár. Könyvtár értes. 3. 4. szám. [72—74. l.]
904. Évkönyve, magyar nyomdászok —. 1907. Ism. *I. Könyvszemle*
905. *Farkasfalvi Imre*. Könyvészeti furcsaságok. Budap. Hírl. 161. sz.
906. *Ferenczi Sári*. Argirus királyfi széphistóriájának múzeumi csonka példánya. Könyvszemle 376. l.
907. *Ferenczi Zoltán*. Népkönyvtárak, vándorkönyvtárak, ezek szervezése és az esteli könyvtárak kérdése. Népmívelés IV. 238—264. l. (Onállón is megjelent.)
908. *Ferenczi Zoltán*. A nép- és városi közkönyvtárakról. Muz. Könyvt. Értes. 13—18. l.
909. *Ferenczi Zoltán*. Az olvasásról a köz- és népkönyvtárakkal kapcsolatban. U. o. 73—80 l.
910. *Ferenczi Zoltán*. A népkönyvtárak nemei. U. o. 155—163. l.
911. *Ferguson, John*. Bibliotheca chemica. 1906. Ism. *sp. Könyvszemle* 70—72. l.
912. *Fraknói Vilmos*. Visszatekintés a muzeumok és könyvtárak országos tanácsa és főfelügyelősége egy évtized munkásságára

- (1898—1907.) Budapest, Stephaneum. (4-r. 17 l.) Megjelent a Muz. Könyvt. Értes. 121—137. l.
913. *G*—s. A könyvek fertőtlenítése. Könyvszemle 378. l.
914. *Gárdonyi Albert*. Budapest népkönyvtárai. A fővár. könyvtár. értes. 2. sz.
915. *Gerely József*. A katolikus sajtó-pártolás országos szervezése. Egyh. Közl. 35. sz. [543—555. l.]
916. *Gonda Irén*. Angolország ifjúsági irodalma. Népmívelés IV. köt.
917. *Gulyás Pál dr.* A magyar nemzeti Múzeum Széchenyi orsz. Könyvtárában levő Aldinák leíró jegyzéke. Könyvszemle 17—33. 149—165. 241—256. 331—351. l.
918. *Gulyás, Paul*. Les bibliothèques populaires de la Hongrie. Bibliographie moderne Paris, 1907. No. 213. Külön is Besançon, 1907. Impr. Jacquin. (8-r. 9 l.) Ism. *Z—n*. U. o. 364. l.
919. *Gulyás Pál dr.* A könyvtári anyag kiselejtezése. Muz. Könyvt. Értes. 40—42. l. [81—87. l.]
920. *Gulyás Pál dr.* A hamburgi népkönyvtári intézmények. U. o.
921. *Gyalui Farkas dr.* A magyar műveltség s a könyvtárak. Budap. Hirl. 131. sz.
922. Havi könyvészet. 1907. Ism. *s—l*. Könyvszemle 77. l.
923. A hazai hirlapirodalom 1906-ban. Könyvszemle 1907. évf. melléklete.
924. *Hellebrant Árpád*. A magyar pædagogiai irodalom 1906-ban. Magy. Pædag. 368—448. l.
925. *Hellebrant Árpád*. A magyar philologiai irodalom 1906-ban. Philol. Közl. 625—728. l.
926. *Hellebrant Árpád*. Néprajzi könyvészet 1906-ról. Ethnogr. 255—256. 311—315. 367—371. l.
927. *Horváth Ignác*. A magyar bibliografiai irodalom az 1906. évi utolsó negyedében. Könyvszemle 84—86. l. — Az 1907. év első negyedében. U. o. 187. l. — Az 1907. év II. negyedében. U. o. 281—282. l. — Az 1907. év III. negyedében. U. o. 375. l.
928. *I. B. dr.* Egy eperjesi polgár könyvtára a XVII-ik században. U. o. 380. l.
929. *Jurkovich Emil*. Besztercebánya városának levéltára és könyvtára. Besztercebánya és vid. 3. sz. Eleje az 1906. 51. sz.-ban.
930. *Kemény Lajos*. Kassai könyvkötők. Könyvszemle 96. l.
931. *Kersten, Paul*. Moderne Entwürfe f. Bucheinbände. Halle. Ism. dr. Gulyás Pál. Magy. Iparművészet 147. l.
932. *Köblös Zoltán*. Adalékok a Régi Magyar Könyvtárhoz. Erd. Muz. 248—255. l. (Eleje a múlt évi folyamban.)
933. Könyvművészeti apróságok. 1. Könyvfedelek. Dömötör István. — 2. Iskolakönyvek. (*D.* —). Magy. Iparművészet 244—246. l.
934. *Kumlik Emil*. Pozsony sz. kir. város közkönyvtárának czímjegyzéke. Pozsony, 1906. Ism. *G. P.* Könyvszemle 365. l.
935. *Lendl Adolf dr.* A M. N. Muzeum könyvtára. Budap. Hirl. 16. sz.
936. *Lukinich I. dr.* Adatok a keresdi nyomda történetéhez. Könyvszemle 287. l. és Grafikai Szemle 10. sz.
937. *Lukinich Imre dr.* és *Köblös Zoltán*. Gróf Bethlen Kata könyveinek katalógusa. Erd. Muz. 29—48. l.
938. A magyar nemzeti múzeum Széchenyi országos könyvtára az 1906. évben. Könyvszemle 97—119. l.

939. *Martin, Aemidius et Bassi Dominicus.* Catalogus codicum graecorum bibliothecae Ambrosianae. 1906. Ism. Vári Rezső. Philol. Közl. 235—241. l. (VIII. 3. alá tartozik 2024. után.)
940. *Móczár József.* A középiskolai tanári könyvtárak átalakítása könyvtárakká. Népmívelés IV. 265—269. l.
941. *Móczár József.* Magyarország közkönyvtárai. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 749—754. l.
942. Múzeumi könyvtári értesítő I. 1. Ism. sp. Könyvszemle 270. l.
943. *Nyomdászat.* Adatok a hangjegyes nyomtatás történetéhez. Grafikai Szemle 8. sz.
944. *Aigner Antal* ifj. Hozzászólás a magyar stílus kérdéséhez. U. o. 4. sz.
945. *Aldus.* Művek egyforma festékezéssel való nyomása. Magy. Nyomdászat 9. sz.
946. *Augenfeld Miksa.* Nemzeti vagy nemzetközi irány a nyomdászatban. U. o. 4. sz.
947. *Balázs Károly.* Egyengetésjavítás nyomás közben. U. o. 3. sz.
948. *Barta Ernő.* A grafika művészete a nyomdaipar szolgálatában. U. o. 1. sz. [1907. 83—90. l.]
949. *Bozsik István.* A nyomdai könyvvezetés. M. Nyomdászok Évkönyve
950. *Burgheim Károly.* Az üzleti könyvekről. U. o. 1907. 101—106. l.
951. *Burgheim Károly.* Szedés-e vagy rajz? Magy. Nyomdászat 6. sz.
952. A címbetűk és díszítő darabok kimélése. Grafikai Szemle 11. sz.
953. A cinkografálásra szánt rajzok kidolgozása. U. o. 12. sz.
954. *Darvas A.* Művészeti szempontok. U. o. 2. sz.
955. Az emberi test rajzolásának főbb szabályai. U. o. 9. sz.
956. Az erőátviteli berendezés. U. o. 10. sz.
957. A fametszés művészetének újraéledése. U. o. 11. sz.
958. A fekete festékről. U. o. 12. sz.
959. *Figyelő.* A gépmester és a gépszedés. Magy. Nyomdászat 9. sz.
960. A francia könyvnyomtatók sorszedési technikája. Grafikai Szemle 5. szám.
961. *Fritz György.* A «Stringertype.» Magy. Nyomdászat 2. sz.
962. *Fuchs Zsigmond.* Mechanikai egyengetési eljárások. Magy. nyomdász. évkönyv 1907. 19—24. l.
963. *Fuchs Zsigmond.* A triplex autotipiáról. Magy. Nyomdászat 1. sz.
964. *Graphos.* Egy rövidke fejezet a színek esztétikájából. Grafikai Szemle 5. sz.
965. *Graphos.* A celluloid és szerepe a grafikában. U. o. 6. sz.
966. *Grócz Ernő.* A címbetűk egyformaságáról. Magy. Nyomdász. Évkönyve 1907. 41—44. l.
967. A háromszínű nyomtatásról. Grafikai Szemle 3. sz.
968. *Herbst Samu.* Színértékelés a háromszínűnyomásnál. Magy. Nyomdászat 3. sz.
969. *Hermann Károly.* Egyet-mást a papirosról. U. o. 12. sz.
970. *J.* Illusztrációk nyomtatása téglés sajtókon. U. o. 8. sz.
971. *J. M.* Egy és más a festékek fényállóságáról. U. o. 8. sz.
972. *Janovszky Sándor.* Tégelynyomású gépekről. U. o. 1. sz.
973. *Janovszky János.* Az illusztrációk piszkításáról. U. o. 2. sz.
974. *Juliette.* A rézkarc technikája. Grafikai Szemle 7. sz.
975. *Kalbfürst Imre.* A renaissance. Magy. Nyomdász. Évkönyve 1907. 29—36. l.

976. *Káldor Lajos*. Magyar, német és francia könyvnyomdák. U. o. 1907. 49—52. l. [10. szám.]
977. A kereskedelmi nyomtatványok modernizálása. Grafikai Szemle
978. *Kner Imre és Fáltusz Ede*. A színekről és a színes nyomtatásról. Magy. Nyomdász. Évkönyve 1907. 53—68. l.
979. *Komáromy Mihály*. A szeccszó és a nyomdászat. Magy. Nyomdászat 6. sz.
980. A könyvdíszítésről. Grafikai Szemle 6. sz.
981. *Kovács József*. Matricák készítése galvanoplasztikában. Magy. Nyomdászat 6. sz.
982. *Kovács József*. Matricák a galvanoplasztikai fürdőben. U. o. 11. sz.
983. *Kovács József*. Gyors galvanoplasztika. U. o. 12. sz.
984. *Kovács J.* A villamos áram gyakorlati méretegységei a galvanoplasztikában. U. o. 5. sz.
985. *Kún Kornél*. A modern cégkártyák szedése. Magy. Nyomdászok Évkönyve 1907. 115—120. l.
986. *László Dénes*. Egyénítés és esztétika a sorszedésben. Grafikai Szemle 3. sz.
987. *Lengyel Albert*. Valami a könyvszedésről. Magy. Nyomdász. Évkönyve 1907. 75—78. l.
988. A litográfiai átnyomatásra szánt szedésről. Grafikai Szemle 10. sz.
989. *Lövy Salamon*. Látogatás Barta Ernő festőművész grafikai műtermében. Magy. Nyomdászat 2. sz.
990. Magyar iparművészet. U. o. 7. sz.
991. *Mitterszky József*. A tömöntés és galvanoplasztika mint segéd-eszközök. U. o. 5. sz.
992. *Mitterszky József*. Beszámoló külföldi utamról. U. o. 10. 11. sz.
993. *Mitz Kornél*. A szépérzékről. U. o. 3. sz.
994. Modern nyomdák Amerikában. U. o. 3. sz.
995. *Müller-Appenroth I.* Szemelvények — «Das Zeichnen und Ätzen» c. könyvéből. U. o. 3—12. sz.
996. *Müller Ignác*. Nemzeti vagy nemzetközi irány a nyomdászatban. U. o. 3. sz. [1907. 25—28. l.]
997. *Müller Ignác*. A széljegyzetekről. Magyar Nyomdászok Évkönyve
998. A művészi fotográfia. Grafikai Szemle 10. sz.
999. Néhány szó a mi réz- meg ólomvonalainkról. U. o. 4. sz.
1000. *Novák József*. Könyvboríték- és címszedés. Magy. Nyomdászat 1. 2. szám.
1001. *Novák József*. Modern betűk és díszítő darabjaink helyes használatáról. Magy. Nyomdász. Évkönyve 1907. 91—94. l.
1002. *Novitzky N. L.* A régmúlt idők nyomdászainak egyesüléseiről. Grafikai Szemle 4. 6. 8. sz.
1003. Nyomtató művészet Japánországban. U. o. 12. sz.
1004. Nyomtatványaink díszítése. Magy. Nyomdászat 1. sz.
1005. A papiros alkalmazhatóságáról. Grafikai Szemle 8. sz.
1006. *Papirus*. A víz behatása a nyomópapirosra. Magy. Nyomdászat 9. sz.
1007. *Remington*. Az írógépbetűkről. Grafikai Szemle 3. sz.
1008. *Schopp János*. A stereotípia. Magy. Nyomdász. Évkönyve 1907. 95—100. l.
1009. *Smith*. Matricáknak áramvezetésre való alkalmassá tétele. Magy. Nyomdászat 7. sz.

1010. *Somos Arpád*. A nyomdász papiros-ismerete. Magy. Nyomdászok Évkönyve 1907. 79—82. l.
1011. A sorok «aláhúzása» az akcidensszedésben. Graf. Szemle 11. sz.
1012. *St. M.* Egyenlőségi jel és százalékjegy a címsorokban. U. o. 11. sz.
1013. *St. A* papirosgyártás megismertetése dióhéjban. U. o. 1. sz.
1014. *Stefán József* és *Novák Alajos*. A rajz a könyvnyomtatásban. Magy. Nyomdász. Évkönyve 1907. 107—114. l.
1015. *Sz. Művészi* munkálkodás. Magy. Nyomdász 8. sz.
1016. *Sz. L.* Ólommatricák előállításáról. U. o. 7. sz. [12. sz.
1017. *Szabó Róbert*. A sokszorosításról általánosságban. U. o. 7. 9.
1018. *Szabó Róbert*. Nyomtatványkritika. 1. Naptárak. 2. Új évi üdvözlő-kártyák. 3. A debreczeni kalendárium. Graf. Szemle 1. sz.
1019. *Szabó Róbert*. Nemzeti vagy nemzetközi irány a nyomdászatban. Magy. Nyomdász 5. sz.
1020. *Szabó Róbert*. A piszkítás és a maszatolódás. U. o. 11. sz.
1021. *Szenecsei Mihály*. Nyomtatástechnikai apróságok. (Mácoló-festékekkel való nyomtatás. — Fehérszínű nyomtatás sötét papirosra.) Magy. Nyomdászok Évkönyve 1907. 37—40. l.
1022. *Valuska János*. Bőrszobrászat. Magy. Nyomdász 12. sz.
1023. *Wanko Vilmos*. Hajtogatógépek. Magy. Nyomdász. Évkönyve 1907. 45—48. l.
1024. A párisi Nemzeti Könyvtár új kéziratai. *Σ*. Könyvszemle 379. l.
1025. *Prüner Arnold*. Az exlibrisekről. Grafik. Szemle 1. sz.
1026. Reproductions from illuminated manuscripts. (British Museum.) Series 1. 2. London, 1907. *Ism. sp.* Könyvszemle 366—368. l.
1027. *Rera Dezső*. Az árvamegyei Csaplovics-könyvtár története. Muz. Könyvt. Értes. 200—206. l.
1028. *Savage, E. A.* Manual of descriptif annotation for library catalogues. London, 1906. *Ism. Dr.* Gulyás Pál. Könyvszemle 273—276. l.
1029. *Slater, J. H.* Handbuch für Büchersammler. 1906. *Ism.* Magy. Zsidó Szemle 201—204. l.
1030. *Steinkhofer Károly*. Ötven év. Corvina 13. sz. (Ráth Mór könyvkereskedéséről.)
1031. *Szabó Ervin*. Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására. Népmívelés IV. 270—278. l.
1032. *Szabó Ervin dr.* A lakáskérdés és a városszabályozás kapcsolatos kérdéseinek irodalma. A fővár. Könyvtár Értes. 2. sz. és A fővár. Könyvtár Közleményei, 1. sz.
1033. *Szabó Ervin dr.* A fővár. könyvtár. (A főv. Könyvtár értes. 1. sz.)
1034. *Szalai Emil*. Magyar Nemzeti Könyvtár. Budap. Hirl. 168. sz.
1035. *Szőnyi I. László*. XIV. századbéli papiros-okleveleink vízjegyei. Könyvszemle 1—16. 121—144. 217—240. 300—330. l.
1036. *Szűry Dénes*. Száz év. Irodalom — nyelvfejlődés. Bessenyeitől a kiegyezésig. 1767—1867. II. Széchenyi kora és az önvédelmi harc. 1825—1867. Budapest, 1907, egyet. ny. (8-r. 149 l.) — *Ism.* E. U. o. 363. l.
1037. *Toldy László id.* Könyvészeti furcsaságok. Magy. Hirl. 169. sz. Helyreigazítja Farkasfalvy 905. sz. alatti cikkét.
1038. *Tóth Rezső*. Könyvjegyzék a népkönyvtárak számára, Népmívelés IV. 279—295. l.

1039. *Varjú Elemér*. Jegyzetek a pécsi egyházmegyei könyvtárból. Könyvszemle 193—206. l.
 1040. *Varjú Elemér*. A pécsi egyházmegyei könyvtárból. M. Állam 227. sz.
 1041. Vidéki könyvtáraink 1905-ben. Könyvszemle 34—62. l.
 1042. *Zoványi Jenő*. Egy református pap könyvtára a XVII. században. U. o. 381—382. l.
 1043. *Zsák J. Adolf*. Szegedi Gergely egy ismeretlen scriptor és miniator. U. o. 145—148. l.
 1044. *Zsák J. Adolf*. Egy ismeretlen Vitéz-kodex. U. o. 207—216. l.
 1045. Zsidó közönyvtár. Magy. Zsidó Szemle 209—211. l.

2. Magyar irodalomtörténet.

1046. *Abonyi Lajos* munkái. Ism. *R. Pester Lloyd* 78. sz.
 1047. *P. Abrahám Ernő*. Kerek ég alatt. 1907. Ism. *Vasár. Ujs.* 12. sz.
 1048. Adalékok a debreczeni fűvészkönyv történetéhez. Közl. dr. Csűrös Ferencz. Irod. tört. közl. 333—346. l.
 1049. *Ady Árpád*. Új versek 1906. Ism. *b. m. Budapest. Szemle* 131. köt. 312—314. l.
 1050. *Ady Endre*. Vér és arany. Ism. *Kosztolányi Dezső. Hét* 52. sz. — *M-i E. Pester Lloyd* 308. sz.
 1051. *Ambrus Zoltán* művei. 1907. Ism. *F. P. Új Idők* 26. sz.
 1052. *Ambrus Zoltán*. Irodalmunk s a külföld. Új Szemle 24—27. 53—55. l.
 1053. *Andor József*. Újabb elbeszélések. 1907. Ism. dr. Mihályfi Ákos. Kath. Szemle 881. l.
 1054. *Angyal Armand dr.* Vadvirágok. Ism. *r. r. Dunántúli Hirl.* 59. sz.
 1055. *Balázs (Zilahy) István (Palotás)*. Tulipánkert. 1907. Ism. Szentkláray Tibor. Nagyszomb. Hetilap 48. sz.
 1056. *Balázs Sándor*. A kuruc kor költészete. Szt. Gotthárd 23—31. sz.
 1057. *Balla Ignác*. Dél. Ism. *Londesz Elek. Pesti Napló* 78. sz. — *qu.* Az Ujság 78. sz. — *Vasár. Ujs.* 13. sz. — *p. m. Hét* 13. sz.
 1058. *Bányai Elemér dr.* Irodalmi szerződések. (Trefort, Lukács M., Szalay L. és Heckenast G., gr. Dessewffy E. és Heckenast G., Frankenburg, gr. Batthyány Kázmér, Kossuth L., gr. Ráday G., Pulszky F., és gr. Teleki László között.) *Uránia* 484—489. l.
 1059. *Benedek Elek*. Nagy magyarok élete. Budapest, 1907. Athenæum (8-r.) VII. köt. Bessenyei György. Révai Miklós. Kazinczy Ferenc. Gvadányi József. VIII. köt. Csokonai Vitéz Mihály. Kisfaludy Sándor. Kőrösi Csoma Sándor. IX. Berzsenyi Dániel. Kölesey Ferenc. Kisfaludy Károly. Katona József. (139, 135, 145 l.). — X. Széchenyi István. (8-r. 181 l.) 2 K. 40 f.
 1060. *Benedek Elek*. Bárányfelhők. 1907. Ism. *K. A. Egyh. Közl.* 37. sz. — *R-a F.* Neues Pest. Journ. 119. sz. — *Vasár. Ujs.* 29. sz.
 1061. *Benedek Marcell*. A népköltészet hatása a XIX. század nagy magyar epikusaira. Nemz. Isk. 22—38. sz. Önállóan is megjelent. (8-r. 160 l.)
 1062. Benes János. (Nekr.) Egyetértés 148. sz.
 1063. *Beöthy Zolt és Badics Ferencz*. A magyar irodalom története. I. köt. 1906. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 594—600. l. — Göröcsöni Dénes. Alkotmány 21. és 33. sz.

1064. *Beöthy Zsolt*. Költők és hősök. Három irodalomtörténeti tanulmány. (Magyar Könyvtár 500. sz.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 46 l.) 30 f.
1065. *Beöthy Zsolt*. A kuruczvilág költészetéről. Kisfaludy Társ. Évtapjai 41. köt. 75—82. l.
1066. *Berczik Árpád*. A pozsonyi diéta. Vigjáték 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban nov. 9.
1067. *Berki Miklós*. Versek. 1907. *Ism. gy. k. Magy. Állam* 119. sz. — *R—a F.* Pest. Journ. 119. sz. — *Vasár. Ujs.* 28. sz. — *AB.* Egyh. Közl. 27. sz. — *Pálya Márton*. Budap. Napló 181. sz.
1068. *Berzeviczy Albert*. Régi emlékek. 1907. *Ism. ly. Uránia* 95. l. — *Sz. M. Prot. Szemle* 56. l.
1069. *Berzeviczy Albert*. Elnöki megnyitó beszéd. *Ak. Ért.* 405—412. l.
1070. *Biró Lajos*. Harmincz novella. 1907. *Ism. B. Pester Lloyd* 24. sz.
1071. *Bleyer Jakab*. Az Anjou-korabeli magyar humanizmushoz. *Philol. Közl.* 164—166. l. [729—746. l.]
1072. *Bleyer Jakab*. Fortunatus-könyvünk és német eredetije. *U. o.*
1073. *Bleyer, Jacob*. Die germanischen Elemente der ungarischen Hunnensage. *Beitr. z. Gesch. d. deutschen Sprache u. Litter.* 31. köt. 429—599. l.
1074. *Bodrogh Pál*. Idegen költők. 1906. *Ism. rdr.* Budap. *Szemle* 129. köt. 473. l.
1075. *Boer Jenő*. Az ember. 1907. *Ism. A Jövő* 1907. jan.
1076. *Borbély Sámuel és E. P. Cantio Gabrielis Bethlen*. *Erd. Muz.* 49—51. l.
1077. *Brančić, Blagoj*. Iz madjarskog perivoja. (A magyar virágos kertből.) Ujvidék. *Ism. Jungerth Mihály*. Budap. *Szemle* 131. köt. 476—478. l. — *Grčić Jovan*. *Branik* 242. sz.
1078. *Buday Barna*. Derült égbolt alatt. 1907. *Ism. u. p. Magy. Hirl.* 302. sz.
1079. *Csekey Istvánné*. A kuruc költészet. Szolnoki polg. leányisk. 1906/7. értes. 3—8. l.
1080. *Csengeri János*. Jelentés az 1906. évi Farkas-Raskó-pályázatról. *Akad. Értes.* 300—303. l.
1081. *Cserei József*. Tavaszvirágok. 1907. *Ism. Tertullianus. Kereszt. Magy. Ifjúság* V. évf. 11. sz.
1082. *Csizmadia Sándor*. Kánaánban. *Ism. Ruttkay-Rothauser M. Pester Lloyd* 202. sz. — *Ly. Hét* 48. sz.
1083. *Czinke István* beszéde a zsinat 1907. évi március 13 iki ülésén az új énekeskönyv ügyében. *Sárosp. Ref. Lapok* 11. sz.
1084. *Czóbel Minka*. Pókhálók. *Ism. Vasár. Ujs.* 6. sz. — *JJ.* Egyh. Közl. 16. sz.
1085. *Deák Ferencz*. Vitéz Kádár István éneke. (Rákóczy György 1687-iki longyel hadjáratából.) *Irod. tört. Közl.* 300—332. l.
1086. *Dercsényi Béla*. Emlékezzünk . . . . *Magy. Határőr* 14. sz. (*Mercurius Veridicus*ról.) [Ujs. 10. sz.]
1087. *Dombi Márk dr.* A magyar nemzeti irodalomról. *Bajai Függetl.*
1088. *Dugonics András* Etelkája. Összeállította dr. Prónai Antal. 1906. Rövid *ism. cs. Philol. Közl.* 173. l.
1089. Egykorú vers a Hóra-lázadásról. Közli dr. Dékány Kálmán. *Hunyadm. tört. rég. társ. évkönyve* 17. évf. 93—124. l.

1090. Egyleveles nyomtatvány Gróf Toldi Borbálának 1774. augusztus 26-án történt haláláról. Irod. tört. Közl. 64—82. l.
1091. Az első magyar enciklopedista. Egyetértés 108. sz.
1092. *én.* Egy ó-magyar ballada bereg-vármegyei változata. Ethn. 127. l.
1093. *Endrődi Sándor.* Hogy szerkesztették 50 év előtt a Vasárnapi Ujságot. Vasár. Ujs. 24. sz.
1094. *Endrődi Sándor.* Wekerle Sándor anakreoni dalai. A Kor 327. l.
1095. *Énekeskönyv (Prot.). Radácsi György* zsinati beszéde az énekeskönyv ügyében. Sárosp. Ref. Lapok 13—15. sz.
1096. *Eötvös Károly* munkái. Ism. Szentmártoni Fausztin. Nyelvőr 74—77. l.
1097. *Eötvös Károly.* A nagy miniszter. Pesti Hirl. 20—21. 23. 24. 32. 33. 37—39. 41. 45—47. 50. 56. 57. 59. 61. 63. 69. sz. (Kerkápoly K.)
1098. *Erdélyi Pál.* A Teleki-Énekeskönyv. (Barakonyi Ferencz költeményei.) Erd. Muz. 1—8. 178—192. 232—247. 306—320. 360—372. l. — (Önállóan is megjelent.)
1099. *Erdősi Károly.* Boldogság. Keresztény szociális dráma 3 felv. 1906. Ism. A. J. Kath. Szemle 549—551. l.
1100. Évkönyv. Kiadja az izr. magy. irod. társulat. 1907. Budapest. — Ism. Dr. Braun Salamon. Izr. Tanügyi Értes. 4. sz.
1101. *Faludi.* Szent ember. Bevezetéssel, magyarázatokkal és szótárral szerkesztette Bellaagh Aladár. (Irodalomtörténeti olvasmányok. X. kötet.) Budapest, 1907. Szt. István T. (8-r. 104 l.) 1 K.
1102. *Farkas Pál.* Bálványok. Színmű 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban jan. 4.
1103. *Felszeghy Dezső.* Linczigh János. Ism. Vasár. Ujs. 48. sz.
1104. *Ferenczi Zoltán.* Jelentés a gróf Teleki-pályázatról. Akad. Ért. 285—300. l.
1105. *Frölichné Kaffka Margit.* A könyvről. Magy. Közélet 7. sz.
1106. *Fülöp-Szántó Lajos.* Székelyföld. Versek. Ism. Gábor. Nemz. Iskola 36. sz. — Budap. Hirl. 137. sz.
1107. *Gagyhy Dénes.* Élet és álom. 1907. Ism. K. A. Egyh. Közl. 9. sz.
1108. *Galamb Sándor.* A magyar népdal hatása műköltészetünkre Pálóczi Horváth Ádámtól Petőfiig. Budapest, 1907. Stephaneum. (8-r. 70 l.)
1109. *Gár'onyi Géza.* Ábel és Eszter. 1907. Ism. H—r. Hevesm. Hirl. 16. sz. — R—a F. Pest. Journ. 119. sz. — Fenyő Miksa. Hét 3. sz. — i—l. Egyh. Közl. 6. sz. — Sebők Zsigmond. Új Idők 1. sz.
1110. *Gárdonyi Zseri.* A magyar szentimentális regény főbb képviselői. Bölcsészettudományi értekezés. Budapest, 1907. Bud. Hirl. ny. (8-r. 47 l.)
1111. *Guthi Soma.* A vén kopó. 1907. Ism. D. O. Hét 25. sz.
1112. *Gyagyovszky Emil.* Az utca. 1907. Ism. r. Munka Szemléje 14. sz.
1113. *Gyarmathy Zsigáné.* Kalotaszegi bokréta. Budapest, 1907. Ism. Radnóti Dezsőné. Család és Iskola 4. sz.
1114. *Gyulai Ágost.* Legendák könyve. Ism. t. Budap. Szemle 129. köt. 123—126. l. [2—3. szám.]
1115. *Gyulai Ágost dr.* A kuruc költészetéről. Pædag. Ifjúság VI. évf.
1116. *Hankó Vilmos dr.* Régi magyar tudósok és feltalálók. 1906. Ism. Téglás Gábor. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 339—341. l.

1117. *Harsányi Kálmán*. Uj versek. Ism. Hét 4. sz. — Vasár. Ujs. 5. sz. — Gábor. Nemz. Isk. 5. sz. — *K. A. Egyh. Közl.* 32. sz. — dr. Oravecz Ödön. Figyelő 1. sz.
1118. *Havas István*. Az ivadék. 1907. Ism. Vasár. Ujs. 28. sz.
1119. *Hegedüs, Stephanus*. *Analecta recentiora ad historiam renascen-tium in Hungaria litterarum spectantia.* 1906. Ism. Békefi Remig. Századok 257—260. l.
1120. *Heltai Jenő*. Nyári rege. 1907. Ism. *R—a F.* Pest. Journ. 119. sz. — Vasár. Ujs. 24. sz. — *D. O.* Hét 25. sz. — *K. A. Egyh. Közl.* 32. sz. — Londecz Elek. «Uj irányok uj könyvek-ben» czímmel Pesti Napló 119. sz. — *r.* Pest. Lloyd 96. reg. sz.
1121. *Heltai Jenő*. Bernát. Bohózat 3 felv. Először adták a Vígszín-házban jun. 1.
1122. *Herczeg Ferenc*. Déryné ifjasszony. Színjáték 3 felv. Először adták a Vígszínházban febr. 6. — Ism. Sebestyén Károly. Bud. Hirl. 33. sz.
1123. *Hecesi, Ludwig*. Vom alten «Pester Lloyd». P. Lloyd 305. sz.
1124. *Hoffmann Mór*. Léderer Ábrahám. Izr. Tanügy. Értes. 1. sz.
1125. *Homok. (Cserzy Mihály.)* Hazulról. 1907. Ism. Vasár. Ujs. 38. sz.
1126. *Horváth Cyrill*. Alexandriai szent Katalin verses legendája. Philol. Közl. 9—25. l.
1127. *Horváth Cyrill*. A Margit-legendáról. (Kivonat.) Akad. Értes. 280—285. l. [A Kor 3. sz.]
1128. *M. Hrabovszky Julia*. Bilincsek. Ism. Vasár. Ujs. 6. sz. —
1129. *Ignotus*. Olvasás közben. 1907. Ism. Dr. Krüger Aladár. Egyet. Kritikai Lapok 1. sz.
1130. Ithás Dániel mint költő. Egyetértés 306. sz. 54. l.
1131. *Illés István* költeményei. Ism. *D. O.* Hét 30. sz.
1132. *Illyés Bálint* költeményei. 1907. Ism. Kárpáti Aurél. Egyh. Közl. 33. sz. — *ik.* Budapest 90. sz. — *R—a F.* Neues Pest. Journ. 119. sz.
1133. *Istvánfi Pál*. Volter és Grizeldis. Kiadta Vende Ernő. 1907. Ism. Révai Sándor. Philol. Közl. 518. l.
1134. *Izsák Mártha*. Bilincsek. 1907. Ism. Vasár. Ujs. 52. sz.
1135. *Jakab Ödön*. Róza. 1907. Ism. *R.* Pester Lloyd 18. reg. sz. — Sebők Zsigmond. Uj Idők 1. sz.
1136. *Janovics Jenő*. A magyar dráma irányai. Tanulmány. Budapest, 1907. Benkő Gy. (8-r. VI, 308 l.) 7 K. — Ism. *r. p.* Neues Pest. Journ. 279. sz. — A Kor 23. sz.
1137. Jegyzetek a magyar irodalomtörténetből. (Brassó, 1907. Schneider és Feminger ny.) (8-r. 16 l.)
1138. Jelentés a Nádasdy-féle pályázatról. Akad. Ért. 528—539. l.
1139. *Jeszenszky Károly*. Két régi karácsonyi ének a XIV. és XVI. századból. Vasár. Ujs. 51. sz.
1140. *Juhász Gyula* versei. Szeged, 1907. Ism. Baburin. Hét 40. sz. — *ő.* Uj Idők 45. sz.
1141. *K. T. Veigelsberg Leo*. Az Ujság 259. sz.
1142. *Kabos Ede* munkái. 6 kötet. Budapest, Ism. *R. P.* Lloyd 36. sz.
1143. *Kaffka Margit* könyve. 1907. Ism. *V.* Budap. Szemle 131. köt. 468—470. l. — Vasár. Ujs. 7. sz. [világ 25—26. sz.]
1144. *Kálmán Imre* dalai. Ism. *g.* Pesti Napló 148. sz. — Sz. Zene-

1145. *Kanyaró Ferencz.* Kurucz virágénekek Thökölyről. Századok 618—629. l.
1146. *Kanyaró Ferencz.* A Batthányi-kódex mint unitárius Gradual. Philol. Közl. 897—911. l.
1147. *Kapossy Lucian dr.* A Rákóczi szabadságharc költészete. A pápai Jókai-kör 1906/7. évkönyv 15—18. l.
1148. *Kardos Gyula.* Alexandriai szent Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonya. Kassai főgim. 1906/7. értes. 1—59. l. (Onálléan is megjelent.)
1149. *Karl Lajos.* Árpád-házi szent Erzsébet a francia krónikákban. Philol. Közl. 911—915. l.
1150. *Katona Lajos.* Középkori legendák és példák Kodexeinkből és Temesvári Pelbárt irataiból jegyzetekkel kiadta —. (Magyar Könyvtár 486. sz.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 48 l.) 30 f. — Ism. *G—s.* Erd. Múz. 267. l. — Botár Imre. Phil. Közl. 796. l.
1151. *Katona Lajos.* Túlvilági látomások codexeinkben. (Kivonat.) Akad. Értes. 500—507. l.
1152. *Kemény Zsigmond báró* összes művei. IX—XI. kötet. Budapest, 1907. (8-r.) 13 K. (Megemlítenők a IX. kötetből: gróf Széchenyi István. X. köt.-ből: A két Wesselényi Miklós. — Eszmék a regény és dráma körül. — Élet és irodalom. — Arany Toldi-ja. XI. köt.-ből: Színművészetünk ügyében. — Idősb Szász Károly. — Vörösmarty Mihály. — Classicismus és romanticismus.) — Ism. *l.* Budap. Szemle 131. köt. 448—457. l. — *R.* Pester Lloyd 72. sz.
1153. *Kertész Kálmán.* Elbeszélések. 1906. Ism. *dr. B. J. Kath.* Szemle 1907. 120. l. — *K—i.* Egyh. Közl. 9. sz. [Közl. 3. sz.]
1154. *Kincs István.* Romok a rom fölött. 1906. Ism. *H. J. Egyh.*
1155. *Kiss Menyhért* költeményei. Ism. *D. O.* Hét 30. sz. — *A Kör* 576. l. — *Vasár. Ujs.* 37. sz.
1156. Klasszikus regénytár. V—VI. sorozat. 1906. Rövid ism. *cs.* Philol. Közl. 175. l.
1157. *Kodály Zoltán.* Balladák. Ethnogr. 38—42. 108—112. 153—156. [230—234. l.]
1158. *Kohlmann Dezső dr.* II. Rákóczi Ferenc a magyar költészetben. Zombori áll. főgimn. 1906/7. értes. 22—41. l.
1159. *Kont, I.* Geschichte der ungarischen Literatur. 1906. Ism. *t.* Budap. Szemle 131. köt. 314—318. l. — *Katona Lajos.* Philol. Közl. 241—248. l. — *l. b.* Magy. Tanügy. IV. 12. sz. — *Denis E.* Revue crit. 8 sz. 144. l. — *Császár Elemér.* Deutsche Liter. Ztg. 45. sz. 2841. l.
1160. *Kont, I.* La poésie hongroise de 1850 à 1900. L'Europe polit. et littér. II. 543—555. l. — *Coloman Toth.* U. o. III. 24—30. 110—114. l. — *Jean Vajda.* U. o. 178—183. 259—264. l. — *Ladislás Arany.* U. o. 315—325. l. — *Alexandre Endroedi.* U. o. IV. 38—46. 91—97. l. — *Joseph Kiss.* U. o. 225—229. 292—297. l.
1161. *Kont, I.* Études hongroises. Paris. 1907. Ism. *Vértesy Jenő.* Philol. Közl. 786—788. l.
1162. *Koroda Pál.* Wesselényi. Tört. dráma 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban. márcz. 22.

1163. *Kosztolányi Deszö*. Négy fal között. 1907. Ism. *n*. Budapest. Szemle 132. köt. 155—157. l. *L*. Huszadik Század XVI. 1092—94 l. — *Ady Endre*. Budapest. Napló 130. sz. — *b. m.* Egyház. Közl. 25. sz. — *d.* Új Idők 23. sz. *Pap Mariska. P.* Napló 162. sz. — *s. P. Lloyd* 191. reg. sz. — *Szilágyi Géza. Az Ujs.* 142. sz. — *Vasár. Ujs.* 25. sz. — *Hét* 26. sz. — *A Kor* 576. l.
1164. *Kovács Bernardin*. Kézirati iskolai drámák a XVIII. századból. Ism. *Gálos Rezső. Philol. Közl.* 149. l.
1165. *Kovács Sándor*. A protestáns iskola és irodalom a XVIII. században. Ev. Órálló 5—8. sz.
1166. *Köveskúti Jenő*. Mult és Jelen. — Ism. *Gábor. Nemz. Isk.* 5. sz.
1167. *Krudy Gyula*. A podolini kísértet. Ism. *Londesz Elek. Pesti Napló* 83. sz.
1168. *Krúszelyi Erzsike*. Örökcsendben. 1907. Ism. *Györe János. Abony* 13. sz. — *Londesz Elek. Pesti Napló* 78. sz. — *Szamos* 32. sz. — *A Kor* 292. sz. — *Lampérth Géza. Magy. Világ* 12. sz.
1169. *Kún László*. A magyar nép dalai. 1907. Ism. *sz. s. Magyar Szó* 127. sz.
1170. *Kupcsay Felicián*. A szeretet vize. 1906. Ism. *b. m.* Budapest. Szemle 129. köt. 468—473. l. — *Vasár. Ujs.* 9. sz.
1171. *Kuthy József dr.* beszédei. Székesfehérvár, 1907. 4 K. Ism. *ly. Uránia* 143. l.
1172. *Kuthy Sándor*. Versek. Ism. Budapest. Hirl. 102. sz. — *Vasár. Ujs.* 33. sz.
1173. *Laban Antal*. Az árpádházi Szent Erzsébet-legendák irodalmunkban. Budapest, 1907. Pfeifer F. (8-r. 128 l., 1 lev.) 2 K. — Ism. *Früchtl Ede. Alkotmány* 174. sz. — *Tolnai Vilmos. Nemz. Nénevelés* 427—429. l.
1174. *Lampérth Géza*. Kuruczvilág. 1907. Ism. *Vasár. Ujs.* 38. sz.
1175. *Lederer Béla* munkái. Ism. *Sebestyén Károly. Új Idők* 5. sz. — *Vasár. Ujs.* 2. sz.
1176. *Lendvai Miklós*. Bessenyei Ferencz emlékezete. 1906. Ism. *Sz. Irod. tört. Közl.* 125. l.
1177. *Lengyel Laura*. Egy leány. 1907. Ism. *R—a F. Pest. Journ.* 119. sz. — *J. J. Egyh. Közl.* 76. sz. — *D. O. Hét* 23. sz. — *Vasár. Ujs.* 30. sz.
1178. *Lengyel Menyhért*. A hálás utókor. Eredeti színjáték 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban okt. 5.
1179. *Lengyel Menyhért*. A hálás utókor. Budapest, 1907. (8-r.) Ism. *A Kor* 23. sz.
1180. *Lengyel Menyhért*. A nagy fejedelem. Dráma 3 felv. Először adták a Tháliában márc. 3.
1181. *Lovassy Andor*. A népdal. Marosujvár 53. sz.
1182. *Lovik Károly*. A kertelő agár. Ism. *r. Pester Lloyd* 90. sz. — *K. J. Egyh. Közl.* 6. sz. — *Dömötör István. Új Idők* 6. sz. — *Lovik L. Magy. Közélet* 4. sz. — *Londesz Elek. P. Napló* 83. sz.
1183. *Lovik Károly*. Őszi rózsá. 1907. Ism. *Dömötör István. Új Idők* 6. sz. — *i. Egyh. Közl.* 10. sz. — *Lovik K. Magy. Közélet* 4. sz. — *Vasár. Ujs.* 4. sz.
1184. *Lukinich Imre dr.* Adalékok az «Erdélyi történetkedvelők társasága» történetéhez. Irod. tört. Közl. 493—499. l.

1185. *Lukinich Imre*. Adalék iskoladramáink történetéhez. Philol. Közl. 267. lap.
1186. *ly.* Katholikus folyóirataink és a papság. Egyh. Közl. 14. sz.
1187. *M. G. V. László Király.* (Oláh Gábor.) Debrecz. Főisk. Lapok 50. évf. 3. sz.
1188. *Madarász Emil*. Város. — versei. 1906. Ism. v. Munka Szemléje 14. sz. — *D. O.* Hét 23. sz.
1189. Magyar írók levelei a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban. Közli dr. Esztegar László és dr. Bányai Elemér. Irod. tört. Közl. 117—124. 235—243. l. (Bacsányi, Bacsányiné, Schedius Lajos, Pyrker László, Szabó István, Kiss Lajos, Szalay László, Gyarmathiv Sámuel, Kubinyi Péter, Csaplovics János, Horányi Elek, gr. Majláth János, Horváth István, Gyurikovics György, Gaal György, Toldy Ferencz.)
1190. Magyar regényírók. IV. és V. sorozat. Budapest, 1906. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 419. l.
1191. Magyar Remekírók. X. sorozat. Budap. 1906. Ism. dr. Császár Elemér. Magy. Pædag. 357—358. l.
1192. *Major J. Gyula*. A szombatosok énekeiről. Székelynép 86. sz.
1193. *Malonyay Dezső*. A Csák-nemzetség. 1907. Ism. Kárpáti Aurél. Egyh. Közl. 45. sz. — *B—ó.* Hét 27. sz. — *R—a F.* Neues Pest. Journ. 119. sz.
1194. *Mátray Lajos*. A Felsőbányai «Öreg Graduál.» Az Ujs. 191. sz. — Zsoldos Benő. Az «Öreg Graduál» kérdéséhez. U. o. 197. sz. — Soltész Elemér. levele. U. o. 198. sz. — Mátray Lajos válasza. U. o. 200. sz.
1195. *Mátyási József*. A gúnár búcsúja és testamentuma. (1798.) Közli Magy. Világ 13—14. sz.
1196. *Merza Gyula*. Szongott és az örmény irodalom. Arménia 69—82. l. — Szongott Kristóf dolgozatainak kimutatása az «Armenia»-ból U. o. 82—90. l. — Szongott Kristóf «Armenijájá»-nak 20 éves történetéből. U. o. 90—96. l.
1197. Mesés Album. Írta: Mikszáth K., Rákosi Jenő, Bródy Sándor, Barsony István, Kaffka Margit, Herczeg Ferencz, Heltai Jenő, Molnár Ferencz, Gyulai Pál, Ignotus, Benedek Elek, Pósa Lajos és Tormay Cecile. 1907. Ism. ny. Magy. Hirl. 75. sz.
1198. *Miklós Elemér*. Versek. 1897—1907. Bdp. Ism. ttt. P. Lloyd 297. sz.
1199. *Mikola Lászlóné*. Rajzok az életből. 1907. Ism. Vasár. Ujs. 29. sz.
1200. *Mikszáth Almanach-ja* 1907-re. Budapest. Ism. a—r. Pædag. Ifjúság VI. évf. 4. sz. [Ujs. 13. sz.]
1201. *Mikszáth Kálmán*. Világít este a szentjánosbogár is. Ism. Vasár.
1202. *Mokos Gyula*. Íróink életéhez. Budapest. (8-r. 87 l.)
1203. *Molnár Ferencz*. Az ördög. Vigjáték 3 felv. Először adták a Vígyszínházban ápr. 10.
1204. *Molnár Ferencz*. Az ördög. Vigjáték 3 felv. Budapest, 1907. Ism. n. Budap. Szemle 131. köt. 464—468. l.
1205. *Molnár Ferencz*. Rabok. 1907. Ism. b. m. Budap. Szemle 130. köt. 473—475. l. — a. a. Pesti Napló 93. sz. — R. Pest. Lloyd 54. sz. — Vasár. Ujs. 9. sz. — Kárpáti Aurél. Egyh. Közl. 11. sz.
1206. *Molnár Ferencz*. A Pál-utczai gyerekek. 1907. Ism. Vasár. Ujs. 15. sz. — a. a. Pesti Napló 93. sz. — F. P. Uj Idők 39. sz. —

- g. r.* Pest. Lloyd 90. sz. — *K. A. Egyh. Közl.* 52. sz. — Radnóti Dezsőné. Család és Iskola 11. sz. — *S. I. Nemz. Nénevelés* 213—215. l.
1207. *Molnárné Rudich Jolán.* Szürke Felhő. Költemények. 1907. Ism. Dömötör Pál. Bácska. 25. sz. — *Vasár. Ujs.* 34. sz.
1208. *Nagy Endre.* Apostol a Hódságon. Ism. Londez Elek. Pesti. Napló 83. sz. [102. sz.]
1209. *Nagy Imre.* Versek. 1907. Ism. *K—r I—c.* Szatmár Németi
1210. *Nagy Zoltán.* Hónapo- szobákból. Költemények. 1907. Ism. *D. O. Hét* 30. sz. — *Vasár. Ujs.* 29. sz.
1211. *Nógrádi László* elbeszélései. Ism. *Vasár. Ujs.* 13. sz.
1212. *Novák Sándor.* A magyar irodalom lélektana. Sárosp. ref. főisk. 1906 7. értes. 252—259. l.
1213. *Nyáry Albert br.* Női szívek. Budapest. Ism. *b—y.* Pester Lloyd 36. sz.
1214. *Oláh Gábor.* Költemények. 1907. Ism. *V. Budap. Szemle* 131. köt. 470—473. l. — *K—e.* Egyh. Közl. 10. sz. — *Vasár. Ujs.* 8. sz.
1215. *Orosz Adrienne.* Róma diadala. 1907. Ism. *ly.* Egyh. Közl. 24. sz. — *tt.* Pester Lloyd 137. sz.
1216. *Pakots József.* A forradalmár. Társadalmi színmű 4 felv. Először adták a Nemz. Színházban dec. 7.
1217. *Palágyi, Ludwig.* Der Geist der ungarischen Dichtung. Die Karpathen 99—102. l.
1218. *Palágyi, Ludwig.* Vier Gedichte. 1. Mein Kranz. 2. Waldfeier. 3. Rast am Meere. 4. Vor dem Sturm. Übers. v. Heinrich Horváth. Die Karpathen 2—3. l.
1219. *Pállya István.* «Pazarlay és Szűkmarkosy» című iskolai drámája. Közli Kovács Dezső. Irod. tört. Közl. 34—63. 173—192. l.
1220. *Pásztor Árpád.* Új versek. Budap. Hir. 102. sz. — *R—a F.* Pest. Journ. 119. sz. — *D.* Budap. Napló 116. sz. — *L.* Pesti Napló 122. sz. — *D. O. Hét* 25. sz. — (*d.*) Új Idők 22. sz. — *Vasár. Ujs.* 19. sz.
1221. *Payr Sándor.* Hárfahangok. Ism. *H. I.* Prot. Egyh. isk. lap. 1. sz.
1222. *Payr Sándor.* Históriás ének Dévai Mátyásról. Protest. Zeneközl. 15—19. sz.
1223. *Pekár Gyula.* Vitézi románcok. 1907. Ism. *K. A. Egyh. Közl.* 51. sz. — *d.* Új Idők 25. sz. — *r. p.* Neues Pester Journ. 279. sz. — *ttk.* Pest. Lloyd 191. reg. sz. — *Vasár. Ujs.* 26. sz.
1224. *Pekár Károly.* Históriás ének a kenyérmezei viadalról 1568-ból. Rövid ism. Lukinich Imre. Századok 91. l.
1225. *Pelle János.* Versek. Nagyvárad, 1907. Ism. *Sz. i.* Debrecz. Főisk. Lapok 50. évf. 5—6. sz.
1226. *Peterdi Andor* versei. Ism. *Vasár. Ujs.* 35. sz.
1227. *Piarista* akademikus-jelöltek 1848-ig. Kalazantinum XIII. évf. 2. szám.
1228. *Platthy Adorján dr.* (1847—1907.) (Képpel.) *Vasár. Ujs.* 23. sz.
1229. *Pösa Lajos* munkái. I—V. köt. 1907. Ism. *B. E. Néptan.* Lapja 52. sz. — *Keve.* Új Idők 49. sz.
1230. *Prónai Antal.* A piaristák színjátéka Pesten a XVIII. században. Budap. kegyr. gym. 1906 7. értes. 3—136. l. (Önállóan

- is megjelent 8-r.) — Ism. Erdősi Károly. Kath. Szemle 875. l. — Császár Elemér. Philol. Közl. 868—870. l.
1231. *Radó Antal*. Római rhythmusok. 1907. — Ism. V. Budap. Szemle 129. köt. 312—315. l. — Téger Béla. Pædag. Ifjúság. VI. évf. 5. sz.
1232. *Rajna Ferencz*. Tiszti fruska. Vigjáték 1 felv. Először adták a Vigszínházban nov. 27.
1233. *Ráskai Ferencz*. Hét esztendő. 1907. Ism. k. Budap. Napló 88. sz. 9. l. — d. Uj Idők 18. sz. — Száz Zoltán. Magy. Közélet 15. sz.
1234. *Révai Károly*. Delelő. Versek. Kolozsvár 1907. Ism. Petronius. Ujság. (Kolozsv.) 111. 113. sz.
1235. *Révai Sándor*. Barlám és Jozafát, továbbá szt. Elek legendája. Rövid ism. Lukinich Imre. Századok 90. l.
1236. *Révész Béla*. A nagy börtön. 1907. Ism. M—i E. Pester Lloyd 279. sz. — Londez Elek. Pesti Napló 287. sz. — Lellei András. Budap. Napló 265. sz. — e. a. Az Ujság 267. sz. — ch. v. Hét 44. sz. — Vasár. Ujs. 47. sz.
1237. *Riedl, Fr.* A history of hungarian literature. 1906. Ism. Kont I. Revue critique No. 25. 492. l. — l. b. Magy. Tanügy. IV. 12. sz.
1238. *Riedl Frigyes dr.* A magyar irodalom története a XVII. században. — előadásai után jegyezte és kiadta Csoma Kálmán. Budapest, 1907/8. (4-r. 414 l.) (Könyomat.)
1239. *Rudnay Győző*. A felső-bükki kuria. 1907. Ism. R—a F. Pest. Journ. 119. sz.
1240. *Ruttkay Sándor*. Szarvasi diák évek. 1907. Ism. Vasár. Ujs. 8. sz.
1241. *Sajó Sándor*. Zrínyi György házassága. Tört. vigjáték. Először adták a Nemzeti Színházban máj. 17.
1242. *Schreyer Victor*. Az első magyar nyelvű ujság Nagyszentmiklóson. Felső Torontál 49. sz.
1243. *Sebestyén Gyula dr.* Egy XVIII. századi dalgyűjtemény töredéke. Ethnogr. 249—251. l.
1244. *Sebestyén Károly*. A fiatal Magyarország. Budap. Hirl. 78. sz. (Ismerteti Krúdy Gyula: Pajkos Gaalék. A szakállszáritón; Albisy Katalin: A mi kisasszonyunk; P. Ábrahám Ernő: Kerek ég alatt; Jakab Miklós: A Hargita alól című műveket.)
1245. *Sebők Zsigmond*. Maczkó úr. 1907. Ism. Lovik Károly. Budap. Hirl. 300. sz.
1246. *Sirola Ferencz*. Az olasz irodalom hatása a magyar irodalomra. Rövid ism. Lukinich Imre. Századok 91. l.
1247. *Somjai János*. Forradalom. Regény. 1907. Ism. Bresztovszky Ernő. Népszava 78. sz.
1248. *Somogyi Gyula*. Nagy időkben kis történetek. 1907. Ism. Szentkláray Tibor. Nagyszomb. Hetilap 49. sz.
1249. *Somorjai Artur*. A bölcsök köve. Vigjáték 3 felv. Először adták a Várszínházban febr. 7.
1250. (ss.) Molnár Ferenc. Pesti Napló 88. sz.
1251. *Stümcke, Heinrich dr.* Ein deutsch-ungarischer Volksdichter. Die Karpathen 132—136. l. (Lindner Ernő.)
1252. *Szabó Jenő*. Magyar szívvel. 1907. Ism. Gábor. Nemz. Isk. 5. sz.

1253. *Szabó Sándor*. A magyar népdal történeti korai. Rövid ism. Lukinich Imre. Századok 91. l.
1254. *Szabolcska Mihály*. A magam ösvényén. Ism. Vasár. Ujs. 51. sz.
1255. *Szalay Mihály dr.* Transatlantica. Vígj. 1 felv. Először adták a Nemzeti Színházban máj. 23.
1256. *Szalay Mihály*. Megváltás. Dráma 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban nov. 23.
1257. *Szász Károly legifj.* Kántorné. Színmű 1 felv. Először adták a Nemzeti Színházban febr. 22.
1258. *Szávay Zoltán*. Márczius. Versek. 1907. Ism. *D. O.* Hét 38. sz.
1259. *Szegedy Miklós*. Tegnapi versek. 1907. Ism. Vasár. Ujs. 25. sz.
1260. *Szémán István*. Innen-onnan. Orosz elbeszélések. 1907. Ism. Filaret. Magy. Állam 242. sz.
1261. *Szemere György*. A Forray-család. Regény. 1907. Ism. Sebestyén Károly. Budap. Hirl. 173. sz. — Hét 41. sz.
1262. *Szepessy László*. Hazafias Mária-dalok. II. 1907. Ism. *f.* Alkotmány 282. sz.
1263. Szépirodalmi és szépműtani közlemények. Szerk. Szentkláray J. és Szabolcska M. Ism. Délmagy. Közl. 27. sz.
1264. *Szikra*. Régen. Budapest. Ism. *r.* Pester Lloyd 107. sz. — A Kor 364. l.
1265. *Szikszay Ferenc*. Küzdelmek. 1907. Ism. A Kor 184. l.
1266. *Szini Gyula*. Trilbi és egyéb történetek. 1907. Ism. Londesz Elek. «Uj irányok uj könyvekben.» Pesti Napló 119. sz. *Ch.* V. Hét 18. sz. — Vasár. Ujs. 23. sz.
1267. *Szinnyey József id.* A Timár-ház. Magy. Állam 26. 27. sz. (Beöthy-család, dr. Kovács Pál, Jókai és Beöthy Laci.)
1268. *Szlávik Ferenc*. Kéziratok iskolai drámák. Csiksomlyói r. k. főgim. 1906/7. értes. 3—43. l.
1269. *Szöllősi Zsigmond*. Palma di Palma. 1907. Ism. Vasár. Ujs. 51. sz. — Baborin. Hét 50. sz.
1270. *Sztura Szilárd dr.* Elmélkedések. 1907. Ism. Délmagy. Közl. 27. sz.
1271. *T. I. Békefi Antal*. Uj Idők 28. sz.
1272. *Tarczali Dezső*. A kodex-irodalom kora. (1001—1526.) Corvina 1. 2. 4. sz.
1273. *Thury Zoltán*. Az ember, a ki hazaballagott. Ism. *d.* Uj Idők 27. sz.
1274. *Tömörkény István*. Különféle magyarok. 1907. Ism. *K. A.* Egyh. Közl. 28. sz. — *d.* Uj Idők 16. sz. — Londesz Elek. «Uj irányok uj könyvekben.» czímmel. Pesti Napló 119. sz. — *p. m.* Hét 15. sz. — *r.* Pester Lloyd 102. sz. — *R—a F.* Pest. Journ. 119. sz. [215. lap.]
1275. *Tordai Grail Erzsé* színművei. 1907. Ism. *S. I.* Nemz. Nőnevelés
1276. *Tóth Jolán*. Lira mea. Ism. Budap. Hirl. 137. sz.
1277. *Tóth Rezső*. Budapesti séták. 1907. Ism. Várdai Béla. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 769—771. l. — *B.. E.* Nemz. Isk. 1. sz. — *S. J.* Nemz. Nőnevelés 54. l.
1278. *Tóth Tihamér*. II. Rákóczi Ferenc iratai. Kereszt. Magy. Ifj. V. évf. 3. sz.
1279. *Tower Vilmos*. Katholikus irodalmunk egy hiányáról. Alkotmány 134. sz. (Jó árjegyzék és egy kath. antiquar. könyvkereskedés is legyen.)

1280. *Ürmössy Lajos (Musnai)*. Erdély irányadó lapja (1830—40 es években). Kolozsvár, Stief J. 1907. (8-r. 316 l.)
1281. *Vámbéry, Hermann*. Zu seinem 75. Geburtstage. Von einem seiner Schuler. Pester Lloyd 67. sz.
1282. *Várdi Antal*. A «Szinházi Láteső.» Egy színházi napilap a hatvanas években. Az Ujság 138. sz.
1283. *Várdai Béla*. Torday Lajos. (1850—1907.) Budap. Hirl. 96. sz. (Freysinger Lajos váczai közjegyző.)
1284. *Varjas Endre*. Uj poéták. Ism. Lukinich Imre. Századok 272. l.
1285. *Varjú János*. A magyar szellemi művelődés történelme. Debreczen. 1907. (8-r. 496 l.) 6 K. Ism. V. F. Phil. Közl. 974. l. — Klio. Egyet. Kritikai Lapok 5. sz. — R—s. Sárosp. Ref. Lapok 32. sz. — Vasár. Ujs. 4. sz.
1286. *Verő György*. Göre Gábor Budapestön. Először adták a Király-színházban máj. 25.
1287. *Vértes József*. Az ifjusági irodalomról. Függetl. Székelység 44. sz.
1288. *Vértesy Gyula*. Szürke ég alatt. 1907. Ism. jg. Felső Torontál 47. sz. — l. Uj Idők 46. sz. — b. Egyetertés 280. sz.
1289. *Vikár Béla*. Kuruc emlékek. Budap. Hirl. 60. sz.
1290. *Vincze József dr.* Szent Ferencz és társaik legendája. Szemelvények az Ehrenfeld kódexből. (Irodalomtörténeti olvasmányok. VIII. füzet.) Budapest, 1907. Szt István t. (8-r. 92 l.) 80 f. — Ism. Schütz Antal. Kath. Nevelés 236. l.
1291. *Werner Gyula dr.* Forgách Simon. Ism. Veridicus Severus. Egyet. Kritikai Lapok 2. sz. — r. p. Neues Pester Journ. 279. sz. — r. Pester Lloyd 267. sz. — Londesz Elek. Pesti Napló 287. sz.
1292. *Wlassics Gyula ifj.* Füst. Társadalmi színmű 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban ápr. 19.
1293. *Zboray Aladár*. Micz báró. Vígjáték 3 felv. Először adták a Víg-színházban márcz. 16.
1294. *Zöldi Márton*. A nagy bonvivant. 1907. Ism. Londesz Elek. Pesti Napló 287. sz.
1295. *Zoltán István*. Denevérek. Debrecz. Főisk. Lapok 50. évf. 2—4. sz. (A dekadens költőkről: Ady Endre, Juhász Gyula, Bodor Aladár. Andor Gyula, Faragó József, Zilahy Lajosról.)
1296. *Zrinyi M.* Szigeti veszedelem. Magy. Tones G. 1906. Ism. Szeremley Barna. Hivat. Közl. 2. sz.
1297. *Zsiros István*. Fátum. Dráma 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban máj. 30.
1298. *Zsoldos László*. Bolondok. 3 felv. Először adták a városligeti színikörben szept. 14.
1299. *Zuboly*. Egy százhuszonnégy éves hazai hirlap. (József császár ujságja.) Vasár. Ujs. 12. sz. (Siebenbürger Zeitung.)

3. Egyes írók.

1300. *Abonyi L. Abonyi Lajos* levele Szász Károlyhoz. Abony. 1874. Mart. 11. Közl. Györe János. Irod. tört. Közl. 248. l.
1301. *Györe János*. Abonyi Lajos írói elvei. Abony 20. sz. — Abonyi Lajos pályája. U. o. 4. sz.

1302. Ábrányi E. *Lőrinczy György*. Ábrányi Emil jubileuma. Magy. Közélet 16. sz. [Közlem. 243—248. l.]
1303. Alvinczi P. *Kemény Lajos*. Alvinczi Péter életéhez. Irod. tört.
1304. Amade L. *Erdélyi Pál*. Várkonyi báró Amade László költészetéhez. Philol. Közl. 81—93. 201—213. l.
1305. Andrád S. *Balog István*. Andrád Sámuelről. Székely Nép 6. 7. sz. (Önállóan is megjelent. Sepsiszentgyörgy, 1907. Jókai ny. 8-r. 16 l. 40 f.)
1306. Ányos. *Ányos Pál* versei. Bevezetéssel és jegyzetekkel kísérve kiadta Császár Elemér. (Régi magyar könyvtár. XXIII. kötet.) Budapest, 1907. Franklin-T. (8 r. 323 l.) 4 K 50 f.
1307. *Ányos Pál* verseskönyveiből. (Ányos-, Barcsay-, Bessenyei György-, Bárotzi-, és Virág-levelek.) Közli Császár Elemér. Irod. tört. Közl. 346—361. l.
1308. *Czapáry László*. Ányos és Virág hazafisága. Ism. Nyilasi Lajos. Philol. Közl. 613. l.
1309. *Fridrich Sándor*. Ányos Pál költészete. Váczi Közl. 12. sz.
1310. *Olgyai Bertalan dr.* Ányos Pál élete és költészete. Besztercebánya és vid. 1906. 29—34. sz.
1311. *Apáczai Cseri Imre Sándor dr.* Apáczai Cseri János. Ünnepi beszéd kolozsvári székfoglalásának 250. évfordulóján. Kolozsvár, 1907. Stein J. (8-r. 13 l.) 50 f.
1312. *Imre Sándor*. Apáczai Cseri János székfoglalójának 250 éves jubileuma. Kolozsv. ref. kolleg. 1906 7. értes. XXXIII—XLIV. l.
1313. *Imre Sándor dr.* Apáczai Cseri János, az első magyar tanító. Néptan. Lapja 40. sz.
1314. *Imre Sándor*. Apáczai Cseri János. Család és Iskola 10. sz. — és Erd. Muz. 137—146. l.
1315. Apácai Cseri János. Székely Tanügy 17—20. sz.
1316. *Arany J.* *Arany János* kiadatlan levele Tompa Mihályhoz. Közli Négyesy László. Budap. Szemle 132. köt. 141—148. l.
1317. *Arany János* ismeretlen öt levele. Közli Csűrös Ferencz. Vasár. Ujs. 21. sz.
1318. *Arany, Johann*. Im Herbst. Uebersetzt von Desiderius Langfelder. Pressburg. Ztg. 274. sz.
1319. *Arany, Johann*. Mitternächtiger Zweikampf. — 2. Beim Maischälén. Ford. Julius Székula. Pester Lloyd 220. sz.
1320. *Arany, Jána*. Z básní —. Preložil Hviezdoslav. 1. Ševkyne. Slov. Pohľad. 110. l. — 2. Lapený bocian. — 3. Úbohý poddaný. — 4. Švárna Hanka. — 5. Učencova mačka. — 6. Romanca včely. — 7. Synovi. U. o. 164—171. l. — 8. Ladislav V. — 9. Rodinný kruh. — 10. Dante. U. o. 217—222. l. — 11. Zármatok spevca. — 12. Úľava. — 13. Rozgoňová. U. o. 264—270. l. — 14. — Ráno a večer. — 15. Matiašova matka. — 16. Totka Agnesa. — 17. Osirelý chlapec. U. o. 333—340. l. — 18. Klára Zachová. — 19. Dvaja panoši Sondiho. — 20. Pohona pred máry. U. o. 399—405. l.
1321. *Arany, Jovan*. Nekoliko balada od —. Preveo Blagoje Brančić. Rozgonjijeva ljubá (Rozgonyiné). Vladislav V. (V. László). Dva paža Sondiјеva (Szondy két apródja). Seka Agnja (Ágnes asszony). Ljetopis Matice Srpske 245. füz. 71—84. l.

1322. *Biró Sándor*. Vallásos gondolatok Arany költeményei alapján. Székelyudvarh. ref. kollég. 1906 7. értes. 44—64. l.
1323. *Biró Sándor*. Arany János Nagykőrösön. Phil. Közl. 504—507. l.
1324. *Dénes Lajos dr.* Arany János esztétikai nézetei. 1905. Ism. Judicus. Egyet. Kritikai Lapok. 2. sz.
1325. *Farkas Emőd*. Arany János. Pesti Hirl. 220. sz.
1326. *Főti József Lajos dr.* Arany János. Uránia 10. sz.
1327. *Fürst Aladár dr.* Toldi Estéje az V. osztályban. (Székesfehérv. főreálisk. értes.)
1328. *Gulyás József*. A nagyszalontai Arany-szobor. Budap. Hirl. 217. sz.
1329. *h. Arany Toldija az iskolában.* Philol. Közl. 617. l. Seidlnek Kolbenhayer Toldi fordításáról szóló s 1855-ben megjelent cikkét közli.
1330. *Halmy Gyula*. Észrevételek a Toldi IV. énekének egy helyéhez. Tanárregyl. Közl. 40. évf. 715—717. l.
1331. *Kolosvári Aladár*. Arany János élete. Második bővített kiadás. Mezőtúr 1907. Török Ignác. (8 r. 188 l.) 3 K.
1332. *Laszcsik Ernő*. A tamburás öreg úr. Pædag. Ifjúság VI. évf. 8—9. szám. [446—457. l.]
1333. *Márk Ferencz dr.* Arany János és a vallás. Protest. Szemle
1334. *Miklós Elemér*. Arany János. Vasár. Ujs. 38. sz.
1335. *Németh István*. Arany Jánosról. Pápai Jókai-Kör évkönyve 1906 7. 6—10. l.
1336. *S—i A—l.* Arany János. Egyetértés 256. sz.
1337. *Sz—Gy.* Arany. Pesti Napló 220. sz.
1338. *Zlinszky Aladár*. Toldi, a természetes ember. Philol. Közl. 369—386. 457—474. l.
1339. Arany nyelvéhez. Kovács Márton. Szilágyi Ádám. Nyelvőr 42. l. — Lásd 1152. 1562. 1768. sz. a. is.
1340. *Arany L. Kristóf György dr.* Arany László. Erd. Muz. 353—359. l.
1341. *Kristóf György dr.* «Hunok harcza.» Uránia 178—182. l. — Lásd 1160. sz. a. is.
1342. *Bacsányi J.* *Bacsányi János* levelei id. báró Ráday Gedeonhoz. Közli Molnár János. Irod. tört. Közl. 82—93. 206—215. l.
1343. *Horánszky Lajos*. Bacsányi János és kora. Eredeti levelezések és egykorú források nyomán. Budapest, 1907. Hornyánszky V. (8-r. 535 l.) 25 K. — Ism. Takáts Sándor. Budap. Hirl. 299. sz. — Ruttkay-Rothauser M. Pester Lloyd 302. reg. sz. — Lásd 1189. sz. a. is.
1344. *Balassi B.* *Harmos Sándor*. Balassi Bálint virágénekeinek sorrendje. Philol. Közl. 891—892. l.
1345. *Takáts Sándor*. Balassa Bálint védelme. Budap. Hirl. 288. sz.
1346. *Balázs S.* *Váradai Antal*. Elfelejtett írók. Az Ujs. 245. 252. sz. [563—574. l.] (Balázs Sándor.)
1347. *Ballagi M.* *Szóts Farkas*. Emlékezés Ballagi Mórról. Prot. Szemle
1348. *Balogh T.* Almási Balogh Tihamér. 1838—1907. (Képpel.) Vasár. Ujs. 26. sz. — Budap. Hirl. 146. sz.
1349. *Barakonyi F.* — Lásd 1098. sz. a.
1350. *Barcsay Á.* — Lásd 1307. sz. a.
1351. *Bárd M. L. K.* Utazás egy pályadíj körül. Hét 13. sz. (Bárd Miklósról.)

1352. **Báróczy S. Burger Arthur.** Báróczy Sándor pályája. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 534. l. — Lásd 1307. sz. a. is.
1353. **Bartók L. Vértessy Jenő.** Bartók Lajos történeti drámái. Erd. Múz. 9—19. l.
1354. **Beniczky P. Kovács Dezső.** Beniczky Péter élete és költészete. 1906. Ism. Bajza József. Philol. Közl. 420. l. — Gálos Rezső. Századok 562—564. l. [Hirl. 78. sz.]
1355. **Beöthy Zs. Oldh Gábor.** Beöthy Zsolt. 1882—1907. Budap.
1356. **Berzeviczy G. Kerekes Manó.** Berzeviczy Gergely közgazdasági műveiről. Nagyvárad felső keresk. isk. 1906/7. értés 3—16. l. (Önállóan is megjelent 16 l.)
1357. **Berzsenyi D. Szilágyi Géza.** Berzsenyi Dániel költészetének pedagógiai jelentősége. Hódmezővásárh. ref. főgym. 1906/7. értés. 3—14. l. — Lásd 1059. sz. a. is.
1358. **Bessenyei Gy.** — Lásd 1059 és 1307. sz. a.
1359. **Bethlen M. Botár Imre.** Ismét Bethlen Miklós. Irod. tört. Közl. 253. l.
1360. **Bocsor I. Kis Ernő.** Bocsor István emlékezete. Dunántúli Prot. Lap 43—45. sz.
1361. **Bod P. Bod Péter** levelei. Közli Kelemen Lajos. Erd. Múz. 193—208. 328—335. 382—392. l.
1362. **Gálos Rezső.** Bod Péter ismeretlen kézírata. Phil. Közl. 794—796. l.
1363. **Bodnár Zs. Lechner Tibor.** Egy magyar gondolkodó. A Kor 620—622. l. (Bodnár Zs.)
1364. **V. S. Bodnár Zsigmond.** (Képpel.) Uj Idők 36. sz.
1365. **Zuboly.** Bodnár Zsigmond. Pesti Napló 203. sz.
1366. **Bogáthi M. Vass Miklós dr.** Bogáthi Miklós külföldi tanulása. Erd. Múz. 321—327. l.
1367. **Bolyai F. Király Béla.** Bolyai Farkas mint zenész. Szabadság (M. Vásárh.) 94. sz.
1368. **Réthy Mór dr.** Bolyai Farkas mint karakter. Nemz. Iskola 44. 45. sz.
1369. **Szabó Péter.** Adalékok Gauss és Bolyai levelezéséhez és Bolyai Farkas életrajzához. Math. Term. tud. Értés. XXV. köt. 326—338. l.
1370. **Székelly Ödön.** A két Bolyai kézírása. (Képpel.) Vas. Ujs. 18. sz.
1371. **Böszörményi L. Hentaller Lajos.** Emlékezzünk régiekről. Jászkürt 3. sz. (Böszörményi Lászlóról.)
1372. **Brodarics I. Sörös Pongrácz.** Jerosini Brodarics István. (1471—1539.) (A Szent-István-társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből. 67. sz.) Budapest, 1097. Szt. István t. (8-r. 148 l.) 2 K. — Ism. ó. Kath. Szemle 1086. l. — Dunántúli Hirl. 65. sz.
1373. **Csaplár B. Vincze József dr.** Csaplár Benedek. 1821—1906. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 153—155. l.
1374. **Csaplovics J.** — Lásd 1189. sz. a.
1375. **Csécsi J. Csécsi János** levele Deli László szőlőskei paphoz. Közli Csűrös Ferencz. Irod. tört. Közl. 506—507. l.
1376. **Horváth Cyrill.** Adalékok ifj. Csécsi János életéhez. Irod. tört. Közl. 1—33. 129—172. 257—299. 385—420. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 155 l.) [268. l.]
1377. **Cserei M. Lukinich Imre.** Cserei Mihály életéhez. Phil. Közl.

1378. **Csokonai. Barcsa János dr.** Csokonai kollégiumi pöréhez. Irod. tört. Közl. 500—502. l. [2 K 50 f.]
1379. **Ferenczi Zoltán.** Csokonai. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 160 l.)
1380. **Gálos Rezső.** A csikóbőrös kulacshoz. Philol. Közl. 970. l.
1381. **Oláh Gábor.** Ál-Csokonai versek. Irod. tört. Közl. 502—504. l.
1382. **Szell Farkas.** Csokonainak egy félre értett helye. Magy. Nyelv 231—232. l. — Lásd 1059. sz. a. is.
1383. **Czvittinger. Pártos Bence.** Első irodalomtörténetírónk. Magy. Hirl. 105. sz. (Czvittinger.)
1384. **Verő Leó.** Czvittinger és az Allgemeines Gelehrten-Lexicon. Philol. Közl. 412—416. l.
1385. **Dessewffy E. gr.** — Lásd 1058. sz. a. is.
1386. **Diószegi. Balkányi Kálmán dr.** Diószegi. Pesti Hirl. 70. sz. Pester Lloyd 70. reg. sz.
1387. **Csűrös Ferencz.** Diószegi és Fazekas emlékezete. (Egy száz éves könyv.) Vasár. Ujs. 12. sz.
1388. **Csűrös Ferencz dr.** A Debreceni Fűvészkönyv és írói. Debreceni ref. főgym. 1906/7. értes. 3—45. l. [261. sz.]
1389. **Csűrös Ferencz.** A Magyar Fűvészkönyv jubileuma. P. Napló
1390. **Mágócsy-Dietz Sándor dr.** Diószegi és Fazekas emlékezete. A Kor 22. sz.
1391. **Mágócsy-Dietz Sándor dr.** A Magyar Fűvészkönyv. Term. tud. Közl. 680—683. l.
1392. **Szabó Zoltán dr.** A «Magyar Fűvészkönyv.» Uránia 213—216. l. (Külön is megjelent 8-r. 16 l.)
1393. **Török Péter.** A «Magyar Fűvészkönyv» botanikai érdeme. A Kor 22. sz. — Lásd 1755. sz. a. is.
1394. **Döbrentei. Bodor Aladár.** Döbrentei Gábor erdélyi szereplése. 1906. — Ism. Sallay Géza. Philol. Közl. 951. l. — Lásd 1515. sz. a. is.
1395. **Dugonics. Horváth János.** Dugonics «Cserei»-jének forrása. Philol. Közl. 545—560. l.
1396. **Éjszaky K.** Éjszaky Károly. 1818—1907. (Nekr.) (Képpel.) Vasár. Ujs. 6. sz.
1397. **Eötvös J. Ballagi Aladár dr.** B. Eötvös József közotatási politikája. Néptan. Lapja 7. sz. Önállóan is megjelent. (8-r. 20 l.)
1398. **Berzeviczy Albert.** B. Eötvös József emlékezete. Budap. Szemle 132. köt. 313—319. l.
1399. **Berzeviczy Albert.** Bárá Eötvös Józsefről. Eperj. Lapok 42. sz.
1400. **Ferenczi Zoltán** beszéde a Széchenyi-kör Eötvös-emlék ünnepén Eperjesen, 1907. okt. 13-ikán. Akad. Értes. 706—708. l.
1401. **Imre Sándor.** Bárá Eötvös József szelleme. Család és Isk. 3. sz.
1402. **Kont Ignác.** Eötvös és Montalembert. Budap. Szemle 129. köt. 186—224. l.
1403. **Kont, I.** Un homme d'état hongrois: Le baron Joseph Eötvös. Revue Bleue VIII. No 9. — Montalembert et le Baron Joseph Eötvös. (Lettres inédites. 1853—1870.) U. o. 17. sz.
1404. **Vízota Gyula.** Eötvös és Trefort tervezett folyóirata, a «Pesti Havi Irat.» Akad. Értes. 244—247. l.
1405. **Endrődi S.** — Lásd 1160. sz. a. [448. l.]
1406. **Faludi. Fodor Árpád.** Faludi Ferencz családjáról. Phil. Közl.

1407. *Fodor Árpád*. Faludi Ferenc költészete. Szombathelyi Ujs. 22—24. sz.
1408. *Fazekas M. Londesz Elek*. Fazekas főhadnagy. Tolnai Világlapja 46. sz. — Lásd 1387. 1390. sz. a. is.
1409. *Frankenburg A.* — Lásd 1058. sz. a.
1410. *Forgách F. Biró Vencel*. Forgách Ferenc mint világtörténelmi író. Kalazantinum XIII. évf. 1. sz.
1411. *Frölich D. Votisky Zoltán*. Frölich Dávid. Karpathen Post 31. sz.
1412. *Gaál Gy. Gácsér József*. Gaál György élete. Rövid ism. Lukinich Imre. Századok 183. l. — Lásd 1189. sz. a. is.
1413. *Garay J. Bodnár István*. Garay János árvája. Közérdek 23. sz.
1414. *Bodnár István*. Látogatás Garay Jánosnénál. U. o. 21. sz.
1415. *Móricz Zsigmond*. Garay és az Obsitos. Uránia 216—221. l.
1416. *Greguss Á. Gyulai Aladár*. Greguss Ágost. Budap. Hirlap 295. sz. 22. lap. [1906. 19—30. l.]
1417. *Tóth Sándor*. Greguss Ágost. Eperjesi Széchenyi-kör évkönyve
1418. *Gvadányi*. — Lásd 1059. sz. a.
1419. *Gyarmathy Sámuel*. — Lásd 1189. sz. a.
1420. *Gyöngyösy I. Csűrös Ferencz*. Adalékok Gyöngyösy István és a Gyöngyösy-család történetéhez. Irod. tört. Közlem. 193—206. l.
1421. *Vucskits Jenő*. Egy történeti személy két költői feldolgozása. Rövid ism. Lukinich Imre. Századok 92. l.
1422. *Gyurikovics*. — Lásd 1189. sz. a.
1423. *Haller J. Haller János* levelei I. Apaffy Mihályhoz és Bethlen Gergelyhez. Közli dr. Lukinich Imre. Irod. tört. Közl. 113—116. l.
1424. *Harsányi K. Lechner Tibor*. Harsányi Kálmánról. Tiszavid. 6. sz.
1425. *Heltai. Borbély István*. Heltai Gáspár. Budap., 1907. Athenæum.
1426. *Horányi E.* — Lásd 1189. sz. a. [(8-r. 79 l.)]
1427. *Horváth I.* — Lásd 1189. sz. a.
- 1427a. *Hugo Károly. Ádám György*. Hugo Károly élete és művei. Kolozsvár, 1906. Szt. Bonaventura ny. (8-r. 7, 109 l.)
1428. *Ignotus. Bródy Sándor*. Ignotus. Uj Idők 6. sz.
1429. *Istvánffy M. Biró Vince*. Istvánffy Miklós mint világtörténelmi író. Kalazantinum XIII. évf. 4. sz.
1430. *Jámbor P. Toncs Gusztáv*. Hiador. Budap. Hirl. 26. sz.
1431. *Jókai. Bródy Sándor*. Jókai. Uj Idők 3. sz.
1432. *Garzó Béla*. Jókai regény tárgyai. Rövid ism. Lukinich Imre. Századok 185. l.
1433. *K. G. Jókai és Csernátony*. Néhány érdekes levél. Az Ujs. 78. sz.
1434. *Kohlmann Dezső dr.* Jókai Mórról. Bácska 25. 27. 28. sz.
1435. *Madarász Flóris*. Jókai Mór regényei. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 615. l.
1436. *Mikszáth Kálmán*. Jókai Mór élete. 2 köt. Ism. k. f. Budap. Szemle 129. köt. 453—467. l. — Dr. Eisler Mihály József. Pester Lloyd 17. sz. — *gd.* Alkotmány 163. sz. — *ly.* Uránia 142. l. — Kosztolányi Dezső. Budap. Napló 8. sz. Kiss Imre. Philol. Közl. 507—513. l. Megjegyzések e bírálatra. A Kor 544. l. — Religio 20. sz. — Önismeret. Magy. Közélet. 3. sz. — Sz. Gy. Sárosp. Ref. Lapok 5. sz.
1437. *Szabó László*. Jókai egy ifjúkori drámája. Uránia 159—162. l. — Lásd 1547. sz. a. is.

1438. Katona J. *Gyulai Pál*. Katona és Bánk Bánja. Második kiadás. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 288 l.) 6 K 40 f. — Ism. cs. Philol. Közl. 174. l.
1439. *Rakodczay Pál*. Bánk bán szépségei. Uránia 29—41. l.
1440. *Bajza József dr.* Kisfaludy Károly hatása Katonára. Megjegyzések Rakodczay Pál cikkére. Irod. tört. Közl. 249. l. — Rakodczay Pál. Észrevételek. U. o. 250—253. l. — Lásd 1059. sz. a. is.
1441. **Kazinczy F. Kazinczy Ferencz** levelezése. A m. t. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából szerkeszti Váczy János. XVII. kötet. 1820. január 1. — 1821. december 31. Budapest, 1907. Akadémia (8-r. XLII, 671 l.) 10 K. — A XVI. köt. ism. *D. R.* Budap. Szemle 130. köt. 469—472. l. Kont I. Revue crit. 25. sz. 496. l.
1442. *Kazinczy Ferencz* levelei. 1782—1831. A magyar tud. Akadémia engedélyével. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi Váczy János dr. (Irodalomtörténeti olvasmányok. IX. köt.) Budapest, 1907. Szt István t. (8 r. 118 l.) 80 f.
1443. *Kazinczy Ferencz* levele Cserey Farkashoz. Széphalom 1811. febr. 26. Közl. Biró István. Erd. Múz. 396—398. l.
1444. *Kazinczy Ferencz* egy ismeretlen levele. Széphalom 1813. jul. 26. Közl. Czeizel János. Philol. Közl. 170—172. l.
1445. *Arató Frigyes*. Kazinczy mint író és szabadkőműves. Kelet 10. sz.
1446. *Bayer József*. Kazinczy és Oeser. Művészet 382—386. l.
1447. e. *Kazinczy Ferenc*. A Kor 19. sz.
1448. *F. P.* Kazinczy-ünnep. Uj Idők 38. sz.
1449. *Kovács János*. Kazinczy Ferencz és Kis János. Rövid ism. Lukinich Imre. Századok 92. l.
1450. *Krónikás*. Kazinczy Ferencz. Az Ujság 226. sz.
1451. *Londesz Elek*. Kazinczy Ferencz. Pesti Napló 226. sz.
1452. *Márk Ferenc dr.* Kazinczy Ferenc. Szatmár-Németi 78. sz.
1453. *Miklós Elemér*. Kazinczy Ferencz. Vasár. Ujs. 39. sz.
1454. *Négyesy László*. Kazinczy Ferencz szobránál. Akad. Értes. 709—715. l.
1455. *R. Franz* Kazinczy. Pester Lloyd 226. sz.
1456. *Szöts, Julius*. Franz Kazinczy. Die Karpathen. 82—83. l.
1457. *Váczy János*. Kazinczy Ferencz levelezése. Akad. Értes. 645—663. lap.
1458. *Váczy János*. Széphalom. Budap. Szemle 131. köt. 321—347. l.
1459. *Versényi György dr.* Kazinczy és az iskola. Család és Iskola 17—19. sz. — Lásd 1059. 1594. sz. a. is.
1460. **Kemény Zs. Elemér**. Bárá Kemény Zsigmond. Budap. Szemle 130. köt. 127—132. l.
1461. *Pitroff Pál*. Kemény Zsigmond. Élet- és jellemrajz. I. rész. Kolozsvár, Stief J. ny. 1907. (8-r. 83 l.)
1462. **Kercselich Margalits Ede**. Kercselich Adám Boldizsár. 1715—1778. Századok 36—51. l.
1463. **Kis János**. — Lásd 1449. sz. a.
1464. **Kis József**. *Kis József*. Gluthen. Übers. v. Ludwig Széll. Pest. Lloyd 297. sz.
1465. **Göröcsöni Dénes**. Kis József jubileuma. Alkotmány 276. és 300. sz.
1466. **K. G.** Kis József. Az Ujság 297. sz.

1467. *Kertész Ödön*. Kis Józsefről. Felsőmagyarorsz. Hirl. 30. sz.
 1468. *Kóbor Tamás*. Kis Józsefről. Aradi Közl. 291. sz. Pester Lloyd
 1469. *Palágyi Menyhért*. Kis József. Az Ujság 298. sz. [297. sz.
 1470. *Szini Gyula*. Kis József. Pesti Napló 297. sz.
 1471. *Várady Antal*. Kis József. Pápai Hirl. 50. sz.
 1472. Als Josef Kis entdeckt wurde. Pester Lloyd 287. sz. Abendbl. —
 Lásd 1160. sz. a.
 1473. *Kis Miklós. Török István dr.* 1698-iki adalék tótfalusi Kis
 Miklós életrajzához. Erd. Múz. 398. l.
 1474. *Kisfaludy K. Simai Ödön*. Kisfaludy Károly nyelvújítása.
 Magy. Nyelv 267—275. l.
 1475. *Verő Leo*. Kisfaludy Károly és Lessing. Philol. Közl. 890. l.
 1476. *Vajthó Zoltán*. Kisfaludy Károly. «Mátyás deák» című vígjátéka.
 Ism. Révai Sándor. Phil. Közl. 260. l. Lásd 1059. és 1440. sz. a. is.
 1477. *Kisfaludy S. Kisfaludy Sándor* három ismeretlen levele. Közli
 Viszota Gyula. Philol. Közl. 742—744. l.
 1478. *Kisfaludy Sándor*. A Recensensekről. (1818.) Akad. Értes.
 88—100. l.
 1479. *cs. Kisfaludy Sándor* Balassa Bálintjához. Philol. Közl. 888. l.
 1480. *Ehrlich Antal*. Kisfaludy Sándor Bánkjának jellemei és tragi-
 kuma. Pædag. Ifjúság VI. évf. 5—7. sz.
 1481. *Pálffy (Tarcsafalvi) Aladár*. Kisfaludy Sándor Etéden. Udvar-
 helyi Híradó 45. sz.
 1482. *Viszota Gyula*. Kisfaludy Sándor «Uliszses és Penelope» című
 tragédiája. Irod. tört. Közlem. 429—447. l.
 1483. *Vojtkó Pál*. Himfy szerelmei. Rövid ism. Lukinich Imre. Szá-
 zadok 93. l.
 1484. *Viszota Gyula*. Kisfaludy Sándor a recenziókról. Akad. Értes.
 81—88. l. — *Dr. n.* A magyar kritikai szellem fejlődésének
 történelméhez. Egyet. Kritikai Lapok 5. sz. — Lásd 1059.
 1594. sz. a. is.
 1485. *Kocsi Sebestyén. Eötvös Károly*. Kocsi Sebestyén Gábor. Pesti
 Hirl. 181—184. 187. 190. 193. 194. 196. 199. 201. 205. 206. 209.
 212. 216. sz.
 1486. *Kölcsey. Junius*. A Himnusz költője. Budap. Hirl. 208. sz.
 1487. *Vértessy Jenő*. Kölcsey Ferencz élete. 1907. Ism. Vasár. Ujs.
 34. sz. — Szegedy Rezső. Philol. Közl. 767—771. l. — Váczy
 János. Századok 541—546. l. — Religio 33. sz.
 1488. Kölcsey Ferenc szociális programja. Munka Szemléje 6. sz. —
 Lásd 1059. sz. a. is.
 1489. *Komjáthy J. Komjáthy, Eugen*. Kreislauf. Übers. v. Heinrich
 Horvát. Die Karpathen 162. l.
 1490. *Kónyi J. Srs.* Kónyi János életéhez. Philol. Közl. 166—170. l.
 1491. *Kőrösi Csoma*. — Lásd 1059. sz. a.
 1492. *Kossuth L.* — Lásd 1058. sz. a.
 1493. *Köszeghy P. Gombkötő Antal*. Köszeghy Pál, Bercsényi házasa-
 gára című művének irodalomtörténeti ismertetése. Lugos, 1907.
 Sziklai L. ny. (8 r. 41, 2 l.) — Megjelent a Népoktatás. (Lugos)
 XII. évf. 9. 10. sz.-ban is.
 1494. *Kovács P. Klauber Frigyes*. Kovács Pál és a novella. Rövid ism.
 Lukinich Imre. Századok 184. l.

1495. Kőváry L. *Köblös Zoltán*. Kőváry László irodalmi munkássága. (1839—1907.) Erd. Múz. 336—349. 1.
1496. Kreskay I. *Kreskay Imre*. Költői levelezések. — Rövid ism. Kont I. *Revue crit.* 25. sz. 496. 1.
1497. Krúdy Gy. D. I. Krúdy Gyula. Uj Idők 22. sz.
1498. Kubinyi Péter. — Lásd 1189. sz. a.
1499. Kuthy L. *Tóth Jolán*. Kuthy Lajos mint drámaíró. Budapest, 1907. Pátria. (8-r. 47 l.)
1500. Lauka G. *Váradi Antal*. Don Gunárosz. Az Ujság 292. sz.
1501. Lévay J. *Zsigmond Ferenc*. Lévay József élete. 1906. Ism. N. S. Sárosp. Ref. Lapok 12. sz.
1502. Lukács M. — Lásd 1058. sz. a.
1503. Lukácsy S. ő. Lukácsy Sándor. (1834—1807.) B. Hirl. 268. sz.
1504. Madách I. *Madách Imre*. Az ember tragédiája. Bevez. ellátta Kármán Mór. 1906. Ism. Prot. Szemle 555. 1.
1505. Bodor Aladár. Az Ember Tragédiája, mint az egyén tragédiája. Rövid ism. Lukinich Imre. Századok 184. 1.
1506. Domokos-Harage Balázs. A nő: Madách «Ember tragédiája»-jában. Egyet. Lapok (Kolozsvár) IX. 5. 6. 10. sz.
1507. Farkas Pál. Ádám és Lucifer az Ember Tragédiájában. Balassagyarmati áll. főgimn. 1906. 7. értes. 3—20. 1.
1508. Kármán Mór. Az Ember Tragédiája. Elemző tanulmány. 1907. Ism. Bánóczy József. Magy. Tanítóképző 435. 1.
1509. Palágyi Lajos és Farkas Pál. Madách saját művéről. (Madách levele. A.-Stregova 1862. szept. 13.) Uj Idők 2. sz.
1510. Mráz Gusztáv dr. Az Ember Tragédiája és Goethe Faustja. Nógrádi Hirl. 19. 20. sz.
1511. Szabó Sándor dr. Madách drámái című felolvasásából szemelvény. Nógrádi Hirl. 23. 24. sz. — Madách többi drámái. U. o. 26. sz. — Éva az Ember Tragédiájában. U. o. 16. sz.
1512. Szóják Rezső. Művészi képzelet az Ember Tragédiájában. Garamvidék 7. sz.
1513. Tócs Gusztáv. «Az Ember tragédiája» az iskola szempontjából. Magy. Pædag. 257—270. 1.
1514. Majláth J. gr. — Lásd 1189. sz. a.
1515. Malom L. *Malom Lujz* levelei Döbrentei Gáborhoz. Közli Rexa Dezső. Irod. tört. Közl. 93—108. 215—235. 361—377. 473—492. 1.
1516. Martinovics I. *Martinovics Ignác* levelei. Közli Zsák J. Adolf. Irod. tört. Közl. 448—473. 1.
1517. Szabó Mihály. Martinovics Ignác. Magy. Állam 114. sz.
1518. Melius P. *Zoványi Jenő*. Pár szó a Kanyaró cikkére. Könyvszemle 87. 1. (Melius-idejébeli vitairatokra vonatkozólag.)
1519. Mikes. *Mikes Kelemen* törökországi levelei. Budapest, Franklin. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 907. 60—63. 1. — *l—d*. Századok 66. 1.
1520. Beöthy Zsolt. Mikes Kelemen levelei. 1907. Ism. Pædag. Ifjúság VI. évf. 4. sz.
1521. Kajafás István. Mikes Kelemen és Kőszeghy Zsuzsi. Közérdek (Szegszárd) 1. sz.
1522. Kürti Menyhért. Mikes Kelemen kiadatlan munkái. Egri főgim. 1906. 7. értes 3—58. 1. (Önállóan is megjelent 8-r. 58 l.)

1523. *Négyesy László*. A Mikes-kérdés új fejleményei. Kereszt. Magy. Ifjúság V. évf. 8. sz. [176—179. l.]
1524. *Toncs Gusztáv*. Mikes Kelemen. Tanáregyl. Közl. 40. évf.
1525. *Mikszáth. (Ry.)* Látogatás Mikszáth Kálmánnál. (Szent Péter esernyője.) Az Ujság 242. sz.
1526. *Mindszenty. Sik Sándor*. Mindszenty mint Irikus. Kalazantinum XIII. évf. 1. 2. sz.
1527. *Sz. Molnár A. Erdős Károly*. Emlékezés Szenci Molnár Albert zsoltárfordításának háromszázéves megjelenése alkalmából. Közöny (Debreczen) 38. évf. 3—5. sz. (Önállóan is megjelent. 8 r. 20 l.)
1528. *Nagy I. Berczik Árpád*. Nagy Ignác emlékezete. Kisfaludy Társ. Évtapjai 41. köt. 170—174. l. és Budap. Hirl. 39. sz.
1529. *Nagy M. Fötvös Károly*. Nagy Miklósról. Pesti Hirl. 166. sz.
1530. *Hermann Antal dr. id.* Nagy Miklósról. Székelynép 90. sz.
1531. *Junius*. Nagy Miklós. 1840—1907. Budap. Hirl. 164. sz.
1532. *Zsombék*. Nagy Miklós. (Képpel.) Hét 28. sz.
1533. *Pápay S. Fötvös Károly*. A Pápayak. Pesti Hirl. 100. s kv. sz.
1534. *Pázmány P. Czirbusz Géza dr.* Pázmány Péter. Magy. Állam 65. szám. [12. 13. sz.]
1535. *dxf.* Hogyan terjeszthetők Pázmányt a legkönyebben? Religio
1536. *Karácsonyi János dr.* Pázmány Péter ifjúsága. Religio 21—22. sz.
1537. *Maillath József gr.* beszéde az orsz. Pázmány-egyesület lakomáján. Alkotmány 31. sz. (Pázmány Péterről.)
1538. Pázmány Nyitrán. Religio 6—8. sz. — Lásd 2133. sz. a. is.
1539. *Péczely J. Pécz-ly József és az ő Mindenes Gyűjteménye.* Grafikai Szemle 12. sz.
1540. *Petényi S. Ny. B.* Petényi Salamon. A Kor 19. sz.
1541. *Petőfi S. Petőfi Alexandro* Nubi. Traduz. di M. Norsa. Mantova. 1906. Ism. V. S. Bud. Szemle 131. köt. 153—155. l. — *E. A.* Irod. tört. Közl. 378—381. l.
1542. *Petőfi, Sándor*. Nekoliko pesama —. Preveo Blagojo Brančić. 1. Magyar sam. Magyar vagyok. — 2. Stanovneči pusztinje. A sivatag lakói. — 3. Pri niču. (Ívás közben.) — 4. Naša Tana (Pató Pál úr). — 5. Na smrt mojich roditelja. (Szüleim halálára.) — 6. Straschni sid. (Az ítélet.) Letopis Matice Srpske. 243. füz. 87—94. l.
1543. *Petőfi*. 1. Padajú už skvetín listy... Ford. H. J. Slovensk. Noviny. 256. sz. — 2. Sňahu padlo... U. o. 273. sz.
1544. *Ejury, Charles d'.* Poésies classiques hongroises. (Magyares.) Traduites en français. IV. Petőfi. Poèmes divers. Pozsony, 1907. (8-r. 2 lev. 63 l.)
1545. *Barabás Ábel*. Petőfi. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 286 l.) 4 K. — Ism. r. p. Neues Pest. Journ. 279. sz. — l. m. Néptan. Lapja 46. sz.
1546. *Bródy Sándor*. Petőfi palotája. A Nap 59. sz.
1547. *Csudáky Bertalan*. A nagy márczius zászlószai. (Petőfi-Jókai-Vasvári.) Magy. Hirl. 64. sz.
1548. *Egressy Ákos*. Petőfi első szerelme. Új Idők. 12. sz.
1549. *Egressy Ákos*. Petőfi utolsó órái. Budapest 197. sz.
1550. *Érdélyi Károly*. Petőfi hollandul. Budap. Hirl. 86. sz.

1551. *Erdélyi Marietta*. Petőfi Sándor emlékének. Életrajz. Budapest, 1907. Világosság ny. (8-r. 16 l.) 1 K.
1552. *F. E. Petőfi* Sopronban. Pesti Hirl. 65. sz.
1553. *Farkas Emőd*. Petőfi és Tarczy Lajos. Budapest, 291. sz.
1554. *Ferenczi Zoltán*. Petőfi és a szocializmus. Székfoglaló értekezés. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XX. köt. 1. sz.) Budapest, 1907. Akademia. (8-r. 44 l.) 1 K. (Kivonata. Akad. Értes. 248—258. l.)
1555. *Ferenczi Zoltán dr.* Petőfi költészete és a valóság. Torontál 58. s kv. sz. [345—355. l.]
1556. *Hartmann János*. Petőfi tájképei. Budap. Szemle 132. köt.
1557. *Hegedűs János*. Petőfi Szabadszálláson. Torontál 57. sz.
1558. *Herczeg Ferencz*. Magyar nők Petőfiért. Ujság 24. sz.
1559. *Hollósi Sándor*. Petőfi. Brassói Lapok 173. sz.
1560. *Horger Antal*. Petőfinek egy soráról. Magy. Nyelv 287. l. (Még ifjú szívemben a lángsugarú nyár.) — Lehr Albert. A nyár ifjú-e vagy a szív? U. o. 377—381. l.
1561. *Horváth Gyula*. Petőfi és a magyar zene. Zenelap 7—9. sz.
1562. *Kerestély Olga*. Arany és Petőfi barátsága. Temesvár 1907. (8-r. 28 l.)
1563. *Kéry Gyula*. A Sass-család. (Petőfi Borjádón.) A Kor 6. sz.
1564. *Kéry Gyula*. Petőfi ládaja. Vasár. Ujs. 18. sz.
1565. *Kont, Ign.* Alexandre Petőfi. Paris. Ísm. Kr. L. Századok 455. l.
1566. *Kovács Dezsőné*. Petőfi a népiskolában. Néptan. Lapja 36. sz.
1567. *L. J. né.* Petőfi szerelme. Selmeczbányai Híradó. 10. 11. sz.
1568. *Lelkel István*. Petőfi Sándor bölcselő költeményei. Doktori értekezés. Budapest, 1907. Franklin ny. (8-r. 38 l.)
1569. *Lehrsch Ernő dr.* Áldozat Petőfi szellemének. A temesvári m. kir. állami felsőbb leányiskolának a Petőfi-ház javára rendezett iskolai ünnepélyére. Temesvár, Csendes L. ny. 1907. (8-r. 8 l.)
1570. *N. E.* Petőfi háza. Budap. Napló 42. sz.
1571. *Oláh Gábor*. Petőfi magyarjai. Budap. Hirl. 305. sz.
1572. *Oláh Gábor*. Ál-Petőfi vers? (A sárosi rom.) Irod. tört. Közl. 504—505. l.
1573. *Palkovics Károly*. Petőfi ifjúkorából. Magy. Világ 2. sz. 19. l.
1574. *Pintér Jenő dr.* Petőfi Sándor. Jászberényi főgim. 1906 7. ért. 3—16. lap.
1575. *Rakodczay Pál*. Petőfi költői egyénisége. Uránia 6—8. sz.
1576. *Rubinyi Mózes dr.* Adalékok Petőfi nyelvének biblikus elemeihez. Magy.-Zsidó Szemle 164. l.
1577. *Szalay Károly*. Petőfi az aszódi algimnáziumban. Egyetért. 129. sz.
1578. *Szinnyei József*. A régi Pest. Budap. Hirl. 127. sz. (Petőfiről és irodalmi dolgokról.)
1579. *T. A.* Petőfiről. Népisk. Tanügy 10. sz.
1580. *V. G.* Petőfi. Hétfalu 62. sz.
1581. *Váczay János dr.* Petőfi Sándor. («Uránia» m. t. egyesület népszerű tudományos felolvasások. 54.) Budapest, 1907. Hornyánszky ny. (8-r. 20 l.)
1582. *Váradi Antal*. Petőfi színészélete. Az Ujság 169. sz. — Petőfi ellenségei. Az Ujság 301. sz.
1583. *Váradi Antal*. Gyermek évek. Egyetértés 287. sz. — Színészélet, katona-élet. U. o. 267. sz. (Petőfiről.)

1584. *Veres Samu dr.* Petőfi szerelmei. (Cancrinyi Emmától Szendrei Juliaig.) Rimaszombat, 1907. Lévai I. ny. (8-r. 19 l.) Különnyomat a Gömör és Kishont vm. 1908. naptárból.
1585. *Zuboly.* Petőfi. (Halála évtordulóján.) Vasár. Ujs. 32. sz.
1586. *Zuboly.* Petőfi esztendeje. Pesti Napló 181. sz.
1587. Ki tud róla? Pesti Hirl. 78. 96. 102. 108. 113. 119. 125. 131. 137. 143. 149. 155. 179. 202. sz. (Petőfiről.)
1588. Petőfi diákkorából. (Roboz István.) Budap. Hirl. 276. sz.
1589. Podmaniczky F. K. Podmaniczky Frigyes. Budap. Napló 250. sz.
1590. *Vulpes.* A fehér báró. Hét 42. sz.
1591. Pulszky F. — Lásd 1058. sz. a
1592. Pyrker L. — Lásd 1189. sz. a.
1593. Ráday G. gr. — Lásd 1058. sz. a.
1594. Révai M. *Révai, Kazinczy és Kisfaludy Sándor* levelei Teleki Sámuel grófhöz. 1790—1808. Ismerteti és közli ifj. Biás István. Akad. Értes. 100—109. l.
1595. *Dézsai Lajos.* Révai Miklós emlékezete. (Részlet.) Akad. Értes. 671—676. l.
1596. *Kere.* Révai Miklós. Uj Idők 14. sz.
1597. *Melich János.* Révai Miklós nyelvtudománya. Akad. Értes. 716—733. l.
1598. *Palóczy, L.* Nicolaus Révai. Neues Pest. Journ. 78. sz.
1599. *Pálos Ede.* Révai Miklós és rajziskolája. Győri főreálisk. 1906/7. értes. 3—12. l. Ism. dr. Ozorai Frigyes. Magy. Pædag. 613. l.
1600. *Pálos Ede.* Révai Miklós mint nagyváradi rajzoktató. Rajzokt. 503—509. l.
1601. *Pálos Ede.* Révai Miklós újabb rajzai. Rajzoktatás X. 267—271. l.
1602. *Pálos Ede.* Révai Miklós mint rajztanító. Rajzoktatás X. 145—152. l. és Dunántúli Hirl. 56. sz.
1603. *Rubinyi Mózes dr.* Révai Miklós. Néptan. Lapja 14. sz. és Az Ujság 78. sz.
1604. *Rubinyi Mózes.* Révai. Nyelvőr 1—5. l.
1605. *Simonyi Zsigmond.* Révai gramatikája. U. o. 440—444. l.
1606. *Simonyi Zsigmond.* Révai Grammatikájának III. kötete. Akad. Értes. 743—746. l. [27. sz.]
1607. *Sróff Gábor.* Révai Miklós emlékezete. Nagykároly és vid. 25—
1608. *Szentiványi Odön.* Révai Miklós. Kalazantinum XII. 7. sz.
1609. *Tell Anasztáz dr.* Révai költői és nyelvészeti működése. Dunántúli Hirl. 56. sz.
1610. *Ujlaki Géza.* Révai Miklós mint tanító és tanár. Tanügyi Értesítő (Győr) 3. 4. sz.
1611. *Zuboly.* Koldusházi apátúr. (Révai Miklósról.) Pesti napló 84. sz.
1612. *Zuboly.* Révai Miklós. (Képpel.) Vas. Ujs. 14. sz.
1613. A Révai emlékünnepe. Dunánt. Hirl. 56. sz. — Lásd 1059. sz. a. is.
1614. *Rómer Fl. Rómer Flóris* naplójegyzetei. Közli Kumlik Emil. Budap. Hirl. 202. sz.
1615. *Kumlik, Emil.* Franz Floridus Rómer. Sein Leben und Werken. (1815—1889.) Pressb. Ztg. 118. 125. 129. 134. 138. 141. 146. 149. 152. 154. 160. 162. 165. 167. 169. 175. 178. 180. 182.
1616. *Kumlik Emil.* József királyi herceg és Rómer Flóris. Budap. Hirl. 201. sz.

1617. **Rónay J.** *Acsay Ferencz*. Rónay Jácint János élete. II. rész. Győri főgim. 1906 7. ért. 79—184. l. (Eleje a múlt évi értésítőben.)
1618. **Rozsnyai D.** *Elekes Mihály*. Rozsnyai Dávid élete és művei. Szeged, 1905. Ism. Gálos Rezső. Századok 262—264. l.
1619. **Salamon F.** *Várdai Béla*. Salamon Ferencz esztetikai munkássága. Budapest, 1907. Franklin ny. (8-r. 74 l.) (Különnyomat Salamon dramaturg. dolgozatok cz. munkából.)
1620. *Zuboly*. Salamon Ferenc, a kritikus. Pesti Napló 305. sz.
1621. **Schedius L.** — Lásd 1189. sz. a.
1622. **Schesäus.** *Szekfü Gyula*. Schesäus-kézirat a nemz. múzeumban. Ism. Seraphin Fr. Vilm. Korr. Bl. Ver. Siebenb. Landesk. 17—19. l. [120—123. l.]
1623. **Simai Kr.** *Schauschek Árpád*. Simai Kristóf. Rajzoktatás. X.
1624. **Sipos J.** *Kovács Géza dr.* Sipos József nyelvészeti munkássága. 1904. Ism. Simai Ödön. Nyelvőr 34—36. l.
1625. **Szabó I.** — Lásd 1189. sz. a.
1626. **Sz. Szabó L.** *Gálos Rezső*. Szentjóni Szabó László költeményeihez. Philol. Közl. 536—539. l.
1627. *Gálos Rezső*. Adatok szentjóni Szabó László költeményeihez. Irod. tört. Közl. 108—113. l.
1628. *Hajnóczy Iván*. Szentjóni Szabó László élete. 1905. Ism. Gálos Rezső. Századok 71—73. l.
1629. **Szalay L.** — Lásd 1058. 1189. sz. a.
1630. **Szász K. id.** — Lásd 1152. sz. a.
1631. **Szász K.** *Szász Károly*. (Képpel.) Athenæum 1907. naptár 54—56. l. — Lásd 1300. sz. a. is.
1632. **Széchenyi I.** *Széchenyi István gr.* munkái. II. 2. 1905. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 125—127. l.
1633. *Angyal Dávid*. Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Budap. Szemle 130. köt. 161—177. 347—370. l. 131. köt. 56—94. l. (Önállóan is megjelent.) (Részlet. Akad. Ért. 225—238. l.)
1634. *Balla Károly*. Széchenyi, a szociális reformer. Egyetértés. 65. sz.
1635. *Hoffmann Károly dr.* Széchenyi emléke. 1907. — a kalocsai kaszinó nyári helysége megnyitása alkalmával mondott beszéde. (Kalocsa. Jures. A. ny.) (8-r. 6 l.) és Kalocsai Néplap 22—24. sz.
1636. *Imre Sándor*. Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről. 1906. Ism. Gerencsér István. Család és Iskola 1. sz.
1637. *Komlóssy Ferenc*. Eszmék és gondolatok gróf Széchenyi István műveiből. Pozsony, 1907. Stampfel. (8-r. 189 l.) 2 K. Ism. Göröcsöni Dénes. Alkotmány 63. sz. — Jurátus. Magy. Állam 66. sz.
1638. *Patak Károly*. Márczius 15. (Széchenyi István.) — ünnepi beszéde. Nagykovácsi áll. gimn. 1906 7. ért. 3—12. l.
1639. *Petrán Tibor dr.* Széchenyi István nemzetiségi politikája. Ujság (Kolozsv.) 105. 106. sz.
1640. *Réz Mihály*. Széchenyi problémák. I. Széchenyi és az érzelmi politika. II. A következtetés és Széchenyi rendszere. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XIII. köt. 7. sz.) Budapest, 1907. Akadémia (8-r. 80 l.) 1 K 50 f. — Kivonata. Akad. Ért. 29—40. l.
1641. *Ujvárossy Fedor*. Gróf Széchenyi István élete. A magyar nép-

- nek okulásul és az ifjúságnak példaadásul, versben elmondja : —
 Budapest, 1907. Hornyánszky ny. (8-r. 16 l.)
1642. *Vén Kuruc.* Gróf Széchenyi István. Magy. Állam 80. sz.
1643. *Viszota Gyula.* Széchenyi első műve. Budap. Szemle 131. köt. 223—237. l. [604—621. l.]
1644. *Viszota Gyula.* A «Stadium» megírásának története. Akad. Ért.
1645. *Viszota Gyula.* Gróf Széchenyi István a gymnasiumban. Századok 912—920. l.
1646. *Viszota, Julius dr.* Széchenyi und Metternich. Pest. Lloyd Abendbl. 284. sz. — Önállóan is megjelent 10 példányban (8-r. 12 l.) [1152. sz. a. is.]
1647. Gróf Széchenyi István. Munka Szemléje 5. sz. — Lásd 1059.
1648. *Szemere B. Nagy Lajos.* Emlékezés Szemere Bertalanról. Sárosp. ifj. Közl. XXIII. 9—10. sz.
1649. *Szemere P. Pécsi Ottmár.* Szemere Pál mint költő és nyelvész. Egri főreálisk. 1906 7. értes. 3—30. l.
1650. *Szendrey J. Bihari Mór.* Szendrey Julia irodalmi munkássága. Pesti Napló 78. sz. — Lásd 1584. sz. a. is.
1651. *Szigligeti, Edouard.* Le Préfident. Tragédie en cinq actes. Traduit du hongrois par Alexandre Alphonse Novotny. L'Europe polit. et littér. Tom. III.
1652. *Vértesy Jenő.* Szigligeti. Philol. Közl. 822—837. l.
1653. *D. Takács J. Vadász Norbert.* Dukai Takács Judit. Ism. Nyilasi Lajos. Philol. Közl. 150. l. [447—454. l.]
1654. *Takáts R. Heinlein István.* Takáts Raphael. Magy. Nyelv
1655. *Teleky L. gr.* — Lásd 1058. sz. a.
1656. *Thuróczy J. Kaszák József.* Thuróczy János élete. 1906. Ism. Perepatits István. Századok 458—460. l.
1657. *Tiboldi I. Kanyaró Ferenc.* Tiboldi István mint a magyar epigrammák nagymestere. Kereszt. Magvető 139—145. l.
1658. *Tinódi S. Balla Károly.* Tinódi. Budapest 185. sz.
1659. *Csiky János.* A legvitézebb lantos. Budap. Hírl. 183. sz. (Tinódi Sebestyén.) [73—80. l.]
1660. *Dézi Lajos.* Tinódi széphistoriája Jasonról. (Kivonat.) Akad. Ért.
1661. *Füti.* Tinódi Sebestyén. Az Ujság. 191. sz.
1662. *Kristóf György dr.* Tinódi Sebestyén. Uránia 433—437. l.
1663. *Mészöly Gedeon.* Tinódi Sebestyén. Nagykőrös. 1906. Ism. Császár Elemér. Századok 265—266. l.
1664. *Pártos Bencze.* Tinódi. Magy. Hírl. 192. sz.
1665. *Révai Sándor.* A pécsi püspöki könyvtár Tinódi-kézirata. Philol. Közl. 799—801. l. [Ujs. 9. sz.]
1666. *Schöpflin Aladár.* Tinódi Sebestyén szobra. (Képpel.) Vasár.
1667. *Toldy F. Fóris Miklós.* Toldy Ferenc. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 964. l.
1668. *Kuncz Aladár.* Toldy Ferencz. 1907. Stephaneum. (8-r. 102 l. 1 lev.) Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 779. l.
1669. *Ruttkay-Rothauser, Max.* Franz Toldy's Liebesbriefe. Pester Lloyd 124. sz.
1670. Toldy Ferenc emlékezete. Athenæum 1907. naptára 45. l. — Lásd 1189. és 2261. sz. a. is.
1671. *Tömörkény. Ág.* Tömörkény István. Óbecse és vid. 42. sz.

1672. **Tompa M.** *Tompa Mihály* tréfás levele Pákh Alberthez. Közli Toborzó. Magy. Világ 2. sz. 20. l.
1673. **Hanvay Zoltán.** Tompa Mihály emlékezete. Az Ujság. 305. sz.
1674. **Lengyel Miklós.** Tompa Mihály élete. 1906. Ism. V. Budap. Szemle 131. köt. 137—142. l. — V. J. Századok 68—70. l. — Mitrovics Gyula. Phil. Közl. 228—232. l. — *tt-k*. P. Lloyd 54. sz.
1675. **Nagy Sándor dr.** Tompa Mihály nemzetisége. Irod. tört. Közlem. 421—428. l.
1676. **Szent-Inre György.** Tompa Mihály. Budapest, 1907. Kókai L. (8-r. 82 l.) 1 K 50 f. — Ism. Lengyel Miklós. Philol. Közl. 950. l. — Néptan. Lapja 47. sz.
1677. Tompa Mihály mint elegiaköltő. (Tatai algym. értes.) Ism. s. Tata tóvárosi Hiradó 28. sz. — Révai Sándor. Philol. Közl. 442. l. — Lásd 1316. sz. a. is.
1678. **Tóth B. B. I.** Efendi. Budap. Hirl. 82. sz. (Tóth Béláról.)
1679. **Tóth Béla** levelei a városi Muzeumban. Közli Szalay Gyula. Felegházi Hirl. 16. sz.
1680. **Tóth Béla** levelei. Az Amatör 157—159. l.
1681. **Barna Izidor.** Tóth Béláról. Uj Idők 16. sz.
1682. **Bródy Sándor.** Tóth Béláról. A Nap 82. sz.
1683. **Déri Gyula.** Tóth Béla. Egyetértés 82. sz.
1684. **Eötvös Károly.** Tóth Béla meghalt. Pesti Hirl. 81. sz.
1685. **Halmi Bódog.** Tóth Béla. Máramaros 28. sz.
1686. **Harkányi Ede.** Tóth Béla. Huszadik Század. Máj. 475—478. l.
1687. **Hézer Emil.** Tóth Béla. Sárosp. Ref. Lapok 16. sz.
1688. **Kóbor Tamás.** Tóth Béla. Hét 14. sz. [151—156. l.]
1689. **Kohlmann Arthúr dr.** Tóth Béla (1857—1907.) Az Amatör
1690. **Lux Terka.** Tóth Béla. Pesti Hirl. 83. sz.
1691. **Oculus.** Tóth Béla. Magy. Közélet 15. sz.
1692. **Pogány József.** Tóth Béla. Munka Szemléje 13. sz.
1693. **Ruttkay-Rothauser, Max.** Béla Tóth. 1857—1907. P. Lloyd 81. sz.
1694. **Schöpflin Aladár.** Tóth Béla. Vasár. Ujs. 15. sz.
1695. **Szőcs Géza dr.** Tóth Béláról. Magy. Határőr 14. sz.
1696. **Szuhács János.** Tóth Béla. Pædag. Ifjúság VI. évf. 6—7. sz.
1697. Tóth Béla. 1857—1907. Bud. Hirl. 81. sz. — Pesti Hirl. 81. sz. — *ny.* Magy. Hirl. 82. sz. — A Kor 278. l.
1698. **Tóth E. Halmy Gyula.** «A falu rossza.» Emlékezés Tóth Edére. Borsodmegy. Lapok 102. sz. — Vereskövi. Válasz *H. Gy.* cikkére. U. o. 108. sz.
1699. **Tóth K. Prém József.** A Tóth-család. (Tóth Kálmán, Majthényi Flóra, Tóth Béla.) Budapest, 96. sz. — Lásd 1160. sz. a. is.
1700. **Tóth L. Bausz Teodorik.** Tóth Lőrincz. Ism. Lukinich Imre. Századok 184. l.
1701. **Trefort Á.** — Lásd 1058. 1404. sz. a.
1702. **Vajda J.** — Lásd 1160. sz. a.
1703. **Vajda P. Király Ferenc.** Vajda Péter költészete. Pædag. ifjúság VI. évf. 1. sz.
1704. **Verseghy. Veresz Károly.** Verseghy Ferenc, mint nyelvőr. Nyelvőr 5—12. 54—57. l.
1705. **Virágh B.** — Lásd 1308. sz. a. [664—671. l.]
1706. **Volf Gy. Négyesy László.** Volf György szülőházánál. Akad. Ért.

1707. *Sebestyén Károly*. Volf György. Budapest. Hírl. 219. sz.
 1708. *Zuboly*. Wolf György. Pesti Napló 220. sz.
 1709. *Vörösmarty*. *Vörösmarty M.* Zalán futása. Magy. Loász István. 1906. Ism. Szeremley Barna. Hivat. Közl. 2. sz.
 1710. *Bertha Sándor*. «A vén cigány» francia változata. Akad. Ért. 677—680. l.
 1711. *Bodola Gyula*. «Kincskeresők.» Függetl. Székelység 95.96.98.99.sz.
 1712. *Molnár János*. Vörösmarty emlékezete. Fejérmegy. Napló 145. 146. sz.
 1713. Vörösmarty-szobor — Petőfi-ház. Néptan. Lapja 46. sz. — Lásd 1152. sz. a. is.
 1714. *Werbőczy. Ady Endre*. Werbőczy és az ő népe. B. Napló 239. sz.
 1715. *Gábor Gyula dr.* Werbőczy István. Az Ujság 238. sz.
 1716. *Gerlai*. Werbőczy. Pesti Hírl. 238. sz.
 1717. *Illés Károly (Edvi)*. Werbőczy. Budapest. Hírl. 238. sz.
 1718. *Matunák Mihály*. A Tripartitum nem íródott Hontban. Honti Lapok 47. sz.
 1719. *Szende Pál*. Werbőczy. (A Huszadik század könyvtára. 30. sz.) Budapest, 1907. Deutsch Zs. (8-r. 20 l.) 60 f.
 1720. *Vén kuruc*. Werbőczy István. Magy. Állam 229. sz.
 1721. *Wesselényi. Imre Sándor*. Wesselényi szózata. Szilágy 23. 24. sz.
 1722. *Zajzoni. Jakab István*. Részlet egy költő életéből. Csángó Ujság 5—8. sz. (Zajzoni.) [U. o. 21. sz.
 1723. *S. r. Zajzoni Rab István*. «Börtön dalok» című költeményeiről.
 1724. *Tóth András*. Rab István Csángó költőről. U. o. 9. sz.
 1725. *Zajzoni Rab István* élete. (1832—1862.) Hétfalu 13. 14. sz.
 1726. *Zermegh. Sörös Pongrácz*. Zermegh János és munkája. Századok 97—118. 219—236. l. — Önállóan is megjelent (8-r. 41 l.) Ism. Dunántúli Hírl. 43. sz.

4. Magyar nyelvészet.

1727. Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. Sági István. Csernák Szaniszló. Nyelvőr 72—74. l.
 1728. Adatok nyelvünk történetéhez. Takáts Sándor. Magy. Nyelv 32—36. 374—376. 424—425. l. Iványi Béla. U. o. 463—467. l.
 1729. Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez. Gönczy Béla. Magy. Nyelv 134—137. 185—186. l. Putnoky Imre. U. o. 324—326. l.
 1730. *Antibarbarus*. Pontoskodó szóegyeztetés. Nyelvőr 39. l.
 1731. *Asbóth Oszkár*. Szláv jövevényszavaink (Kivonat.) Akad. Értes. 493—498. l.
 1732. *Barankay L.* Analógiás alakulások a határozókban, különös tekintettel a nyelvújításra. Pécs, 1907, Taizs J. ny. (8-r.)
 1733. *Baranyai Zoltán*. Személynevek mint köznevek. Nyelvőr 483. l.
 1734. *Beke Odön*. A pápavidéki nyelvjárás. Ism. Horváth Endre. U. o. 36—39. sz. Beke Ö. megjegyzése. U. o. 86. l. Horváth E. válasza. U. o. 283. l.
 1735. *Belfádel, Art. A*. Grammatica magiara con esercizi e vocabolario. Milano, 1907. (8-r. XIX. 332. l.) 3 líra.
 1736. *Csapodi István*. Máramarosi nyelvjárás. U. o. 31—34. l.
 1737. *Cserey Adolf dr.* Növényntani kifejezések betűrendes ismertetése

- kiegészítésül a növényhatározóhoz. (Tudományos Zsebkönyvtár, 199—200. sz.) Budapest, 1907. Stampfel (16-r. 125 l.) 1 K. 20 f.
1738. *Erdélyi Lajos*. A háromszéki nyelvjárásról. (Kivonat.) Akad. Értes. 5—18. l.
1739. *Farkas Pál*. Nógrádi palócz-szótár. Nógrádi Hirl. 10. 11. sz.
1740. *Fokos Dávid*. A -nál rag eredete. Nyelvőr 22—23. l.
1741. *Frecskay János*. Mesterségek szótára. Fa-, rézmetszés; asztalos; fésűs; bodnár; könyvnyomtatás. — Ism. Szabó Kálmán. Néptan. Lapja 34. sz.
1742. *Gombocz Zoltán*. Régi török jövevényszavaink. Magy. Nyelv 17—29. 62—72. 105—116. 153—165. 213—224. 250—263. 307—318. 356—370. 395—406.
1743. *Gombocz Zoltán*. A mondat zenei hangsúlyáról. Uránia 129—131. lap. [314. l.]
1744. *Hajtmann Etelka*. A mi «magyar» beszédünk. Nyelvőr 310—
1745. *Helyesírás. Balassa József*. A magyar helyesírás szabályai szójegyzékkel. Iskolai használatra. Ötödik kiadás. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 42 l.) 40 f.
1746. *Kelemen Béla*. Jó magyarság. Bdp. 1906. Ism. Szabó Dezső. Magy. Pædag. 172. l.
1747. *Kelemen Béla*. A magyar helyesírás kis szótára. 2. kiad. Budp. — Ism. Szabó Dezső. Magy. Pædag. 173. l. — Téri József. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 181. l. — y. Gyakorl. Pædag. III. 47. l.
1748. *Kelemen Béla*. Egy pár szó a helyesírásról. Gyakorl. Pædag. III. 235—238. l.
1749. Lehetetlen magyar helyesírás. Vágvölgyi Lap 40. sz.
1750. *Tihanyi Pál*. Helyesírásunk küzdelmei. Ism. Nyilasy Lajos. Phil. Közl. 443. l.
1751. *Vargha Damján dr.* Az iskolai helyesírás szabályai szójegyzékkel. Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 152 l.) 1 K. — Ism. Dr. Platz Bonifác. Kath. Szemle 883. l.
1752. *Horger Antal*. A háromszéki nyelvjáráshoz. Nyelvt. Közlem. 307—323. l. — Erdélyi Lajos. Válasz Horger bírálata. U. o. 323—332. l.
1753. *Horger Antal*. Egy ismeretlen nyelvújító. Nyelvőr 180—184. l. (Erdélyi János ... Gúnyortzák. 1825.)
1754. *Horváth Endre*. A bakonyalji nyelvjárás. 1906. Ism. Horger Antal. U. o. 78. l.
1755. *Kardos Albert*. A Debreczeni Fűvészkönyv nyelve. Magy. Nyelv 438—447. l. [436—438. l.]
1756. *Katona Lajos*. Gesner magyar nyelvmutatványa 1555-ből. U. o.
1757. *Kelemen Béla*. Földrajzi nevek. Nyelvőr 81. l.
1758. *Kertész Manó*. A magyar nyelvhasználat kezdőkoráról. U. o. 63—65. l.
1759. *Kertész Manó*. Értelmi egyezés. Nyelvt. Közlem. 145. l. — Erdélyi Lajos válasza. U. o. 146—148. l.
1760. *Keszthelyi Miklós*. Magyartalansági falitáblák (Szabó K. a Népt. Lapja 906. 42. sz.-ban megjelent az idegenszerűségek ellen szóló cikkkét czáfolja.)
1761. *Komáromy Lajos*. Mind germanismus-e, a mi annak látszik. Magy. Nyelv 139—141. l.

1762. *Komáromy Lajos*. A magyar nyelv a budapesti elemi iskolákban. U. o. 42—46. l.
1763. *Komlóssy Arthur ifj.* Az ékezés elhanyagolása és a helytelen ékezés. U. o. 93. l.
1764. *Komenczy Gáspár*. A mellé- és alárendelés kérdése. Nyelvőr 217—223. 249—257. l. Kertész Manó megjegyzése. U. o. 282. l.
1765. *Kornis Gyula*. A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése. Magy. Nyelv 97—104. 145—153. 193—201. 241—250. 301—307. 348—356. l.
1766. *Kóssa Gyula*. Régi magyar betegségnevek. Budapest, 1907. (8-r.) Különnyomat az Orvosi Hetilapból. [272—274. l.]
1767. *Kovács Márton*. A magyar nyelvújítás szótárához. Nyelvőr
1768. *Lehr Albert*. Arany-magyarázatok. Magy. Nyelv 81—84. 128—130. 228—231. 414—423. 459—463. l.
1769. *Lehr Albert*. Néhány ritka szó. U. o. 177—179. l. (Düverte, düverez, düveszte, kuteretz, dulonvesztett, zugába, dugába, dú, dúkan.)
1770. *Melich János*. A magyar szótárirodalom. Nyelvt. Közlem. 22—51. l. Eleje a mult évi folyamban. Önállóan is megjelent a Nyelvészeti Füzetek 46. sz.-ként. (8-r. 197 l.)
1771. *Melich János*. Pápai Páriz Ferencz székely szavai. Magy. Nyelv 116—121. l.
1772. *Melich János*. Az Árpád-kori becvező keresztnevek egy csoportjáról. U. o. 165—176. l.
1773. *Melich János*. Szláv jövevényszavainkról. Nyelvőr 155—165. l.
1774. *Melich János*. Három helynévről. Századok 321—331 l. (Lehota, Vólya, Ohába.)
1775. *Melich János*. Egy állítólag ismeretlen latin-magyar szótárról. Nyelvt. Közl. 332—334. l.
1776. *Molecz Béla*. A méltóságnevek szórendje. Nyelvőr 470—476. l.
1777. *Munkácsi, B.* Das anlautende *h* im Ungarischen. Keleti Szemle 338—340. l.
1778. *Némedi Dezső*. A tárgyi viszony hibás használata. Nyelvőr. 82. l.
1779. *Német Gábor*. A Vitkovics-kódex nyelvjárása. Budapest, 1907. Athenæum. (8 r. 20 l.)
1780. Nyelvészeti Füzetek. Szerkeszti Simonyi Zsigmond. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r.) 38. füzet. *Szabó Sándor dr.* A szigetközi nyelvjárás. (62 l.) 1 K. — 39. f. *Vikár Béla*. A regös ének. Bővített különnyomat a Magyar Nyelvörből. (63 l.) 1 K. — 40. f. *Édes Jenő*. A balatonfelvidéki népnyelv. (70 l.) 1 K. Rövid ism. s. Phil. Közl. 271. l. — 41. f. *Búzás Győző*. A németes összetételek története. (48 l.) 1 K. — 42. f. *Fest Sándor*. Hangátvetés a magyar nyelvben. (29 l.) 1 K. — Rövid ism. s. Phil. Közl. 622. l. — 43. f. *Galambos Dezső*. Tanulmányok a magyar relativum mondatánáról. (43 l.) 1 K. (Megjelent a Nyelvörben is.) Rövid ism. s. Phil. Közl. 622. l. — 44. f. *Kräuter Ferencz*. A mássalhangzók hasonulása a magyarban.. (39 l.) 1 K. (Megjelent a Nyelvörben is.) — 45. f. *Pálfi Márton*. Kolozsvári glosszák. (57 l.) 1 K. (Megjelent a Nyelvörben is.) — 46. f. *Melich János*. A magyar szótárirodalom. I. füzet. A legrégibb szójegyzékektől P. Páriz szótáráig. (197 l.) 4 K. — 47. f. *Simonyi Zsigmond*. Igenévi szerkezetek.

- (50 l.) 1 K. — 48. f. *Szabó Lajos*. A nagykanizsai nyelvjárás. (60 l.) 1 K. — 49. f. *Laczkó Géza*. Játszi szóképzés. (53 l.) 1 K. (Megjelent a Nyelvőrben is.)
1781. Nyelvújítási adatok. Simai Ö. Kovács M. Nyelvőr 184—186. l.
1782. *Parlagi Filológus*. Medice, cura te ipsum. U. o. 314—316. l. (Szegedy Maszák Az Ujság aug. 7. sz.-ban megjelent cikkének magyartalanságait mutatja ki.)
1783. *Pintér Jenő dr.* Akadémiai törekvések a nyelvtudomány terén. 1831—1850-ig. Ism. Nyilasi Lajos. Philol. Közl. 150. l.
1784. *Pórá Ferencz*. A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve. Tartalmaz harmincezer szinonim szót és szólást nyolcszáz logikai csoportban. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. VI, 533. l.) 12 K.
1785. *Prikkel Márián (Réthei)*. A régi magyar tréfaszók. Magy. Nyelv 289—301. 337—344. 385—395. l. [84—87. l.
1786. *Récsey Viktor dr.* Szótári széljegyzetek Pannonhalmán. U. o.
1787. *Rubinyi Mózes*. Önállósított mondatrészek. Nyelvőr 223—226. l.
1788. *Rubinyi Mózes*. Elhomályosult összetételek. U. o. 348—356. l.
1789. *Ruhmann J.* Szalárdi Siralmas Krónikájának mondattana. Budapest, 1907. Barcza J. ny. (8-r.)
1790. *S. Zs.* Kötelező műszó-használat? Nyelvőr 133. l.
1791. *Sági István*. A Beszterczei szójegyzék kiadása. Nyelvt. Közlem. 111—116. l.
1792. *Sebestyén Károly*. A magyar nyelv ünnepei. Nyelvőr 371. l.
1793. *Simai Odön*. Kónyi János újításai. Magy. Nyelv 122—126. l.
1794. *Simonyi Zsigmond*. Középiskolai műszótár. 1906. Ism. Szily Kálmán. U. o. 233—237. l.
1795. *Simonyi, dr. Siegmund*. Die ungarische Sprache. Geschichte und Charakteristik. Strassburg, 1908. K. J. Trübner. (8-r. VIII, 443 l.) 9 M. 50 pf. — Ism. Dr. Winkler Henrik. Pester Lloyd 294. sz. — Dr. Rubinyi Mózes. Népt. Lapja 46. sz.
1796. *Simonyi Zsigmond*. A magyarság veszedelme. Nyelvőr. 49—54. l.
1797. *Simonyi Zsigmond*. A Nyelvtudományi Bizottság félszázados munkássága. Akad. Értes. 65—72. l.
1798. Szabályzat a személyneveknek és némely gyakrabban használt fogalmak nevének miként való írásáról a kolozsvári tudományegyetemtől kiadott doctori oklevelekben és egyéb latin nyelvű iratokban. A kolozsvári magyar királyi Ferencz József tudományegyetem tanácsának 1907. Januárus 31-én hozott határozatából közrebocsájtja a rector. Kolozsvár, 1907. Ajtai K. ny. (8-r. 28 l.)
1799. *Szabó Sándor dr.* A palóc szótárhoz. Nógrádi Hirl. 14. sz.
1800. A székelyudvarhelyi kodex. A magyar tud. Akadémia nyelvtudományi bizottsága megbízásából sajtó alá rendezte Szabó Samu. Különnyomat a Nyelvemléktár XV. kötetéből. Budapest, 1907. Akadémia. (8-r. XXIV, 108 l.) 2 K. — Rövid ism. Zolnai Gyula. Nyelvőr 271. l. [77—79. l.
1801. *Szeremley Császár Loránd*. A -vá, -vé rag eredete. Magy. Nyelv
1802. *Szily Kálmán*. A Münchener Codex kora. U. o. 201—207. l.
1803. *Takáts Sándor*. Hogyan készülnek a nyelvtörténeti adatok. U. o. 283. l. — Zolnai Gyula válasza. U. o. 382. l.

1804. *Váczy János*. A nyelvújító harc a fordulóponton. U. o. 1—16. 49—62. l.
1805. *Velics Antal dr.* Nyelvészeti talányok. Alkotmány 168. sz.
1806. *Vikár Béla*. Ispiláng, ispilangi rózsza. Nyelvőr 289—295. 342—348. 445—450. l.
1807. *Viski Károly*. A tordai nyelvjárás. 1906. *Ism. i. Egyh. Közl.* 27. sz.
1808. *Volf György* összegyűjtött munkái. I. kötet. Kiadja a magyar tudományos Akadémia támogatásával Demeczky Mihály dr. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 426 l.) 10 K.
1809. *W. M.* A keresztnevek jelentményei. *Tata-Tóvárosi Híradó* 50. sz.
1810. *Werner Adolf dr.* A magyar nyelv. Bajai Fügetl. Ujs. 8. sz.
1811. *Wichmann György*. A *t, s, s, z, s* és *z* hangok története a moldvai csángó nyelvben. Nyelvt. Közlem. 149—163. l.
1812. *Yolland Artur*. Magyar angol szótár. Budapest, 1908. — *Ism. H. Gy.* A Kor 23. sz.
1813. *Zolnai Gyula*. Magyar becsületbírószági ítélet 1516-ból. *Magy. Nyelv* 433—436. l.
1814. *Zolnai Gyula*. Végző Takáts Sándor feleleteire. *Nyelvőr* 42—45. l.
1815. *Zolnai Gyula*. Kazsui Borbala elismervénye. (1518—1523. közötti időből.) U. o. 165 169. l.
1816. *Zolnai Gyula*. Kolozsvári nyelvjárás. U. o. 476—478. l.
1817. *Zolnai Gyula*. Hogyan készülnek a nyelvtörténeti adatok. U. o. 229—231. l. (Takáts S. lúd majorság stb.-ről.)
1818. *Zrinyi Károly*. Az alárendelt összetett mondatokról. *Néptan. Lapja* 42. sz.

Egyes szók.

1819. *Akcsa*. Alexics György. *Nyelvőr* 257—259. l.
1820. *Ales* és társai. *Simonyi Zsigmond*. U. o. 188—190. l.
1821. *Alom*. *Bartha József*. U. o. 87. l. — *Gombocz Zoltán*. U. o. 232. l.
1822. *Ármány*. *Kertész Manó*. U. o. 434—440. l.
1823. *Bakafolt*. Dr. *Varró István*. *Magy. Nyelv* 48. l. — Dr. *Horváth Endre*. U. o. 144. l.
1824. *Baktertozás*. Dr. *Varró István*. U. o. 48. l.
1825. *Balogsüti*. *Gárdonyi Géza* és a szerk. *Nyelvőr* 45. l.
1826. *Bárvány-utca*. Sz. K. *Magy. Nyelv* 143. l.
1827. A *bankó-so*. Takáts Sándor. U. o. 79—81. l. — *Zolnai Gyula*. *Nyelvőr* 136—140. l.
1828. *Banyakemencze*. *Pápay József*. U. o. 429. l. [132. l.
1829. *Báró Kemény Zsigmond*. *Elemér*. *Bud. Szemle* 130. köt. 127—
1830. A *berbécs* és a *birka*. Takáts Sándor. *Magy. Nyelv* 207—213. l.
1831. *Beteg*. *Verő Leo*. Két német jövevényszó. *Nyelvőr* 170. és 233. l.
1832. *Biralom*. *Simai Ödön*. *Magy. Nyelv* 429. l.
1833. *Búsó*. *Ádám Imre*. *Nyelvőr* 141. l.
1834. *Czigány szók a magyarban*. *Nyusztay Antal*. U. o. 89. l.
1835. A «csak» szócska panasza. *Felterjeszti Sz. Maszák Hugó*. *Az Ujság*
1836. *csök*. *Munkácsi B.* *Keleti Szemle* 164. l. [77. sz.
1837. *Csudatékony*. *Révai Sándor*. *Nyelvőr* 134. l.
1838. *Csutura*. *Kisch Gusztáv*. *Magy. Nyelv* 36. l.
1839. *Dundántról, Túláduna*. *Balassa József*. *Nyelvőr* 480. l.

1840. *Elmemozdító*. Kisfaludysta. Filológus. Nyelvőr 277—278. l. —
Lehr Albert. Magy. Nyelv 318—322. l.
1841. *Előre és elülről*. Simai Ödön. U. o. 39. l.
1842. *Eméng és enyek*. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 378. l.
1843. *Eskiökmány*. Csűry Bálint. Az Ujság 180. sz.
1844. *Fajra vezani*. Fabó Bertalan. Magy. Nyelv 279. l.
1845. *A fekete Berthold*. Győry Tibor. U. o. 469. l.
1846. *Felajzott*. Lehr Albert. U. o. 431. l.
1847. *Felköszön, leköszön*. Bartha József. Nyelvőr 281. l. — Kertész
Manó. U. o. 282. l.
1848. *Felment — parvenu?* Simonyi Zsigmond. U. o. 324. l.
1849. *Felválasztás*. Takáts Sándor. Magy. Nyelv 374. l.
1850. *Fidibusz*. Horger Antal. U. o. 87. l. [370—373. l.
1851. *Figyelem*. Szily Kálmán. U. o. 328. l. — R. Prikkel M. U. o.
1852. *Fogzó-vas*. Takáts Sándor. Szily Kálmán. U. o. 331. l. —
Frecskay János. U. o. 232. l.
1853. *Föläffektálni*. Pruzsinszky János. U. o. 144. l.
1854. *Föld-ette*. Kovács Márton. Nyelvőr 41. l.
1855. *Gatya*. Patrubány Lukács. U. o. 190. l.
1856. *Géza fejedelem nevééről*. Kondorosi József. U. o. 379. l.
1857. A «gyanánt» határozó panasza. Felterjeszti Sz.-Maszák Hugó. Az
Ujság 89. sz.
1858. *Gyarlandó*. Váczy János. Magy. Nyelv 468. l.
1859. *Gyút*. Bartha József. Nyelvőr 140. l.
1860. *Haldiaua choltat*. Simonyi Zsigmond. U. o. 241—248. l.
1861. *Hajnalnóta*. Fabó Bertalan. Magy. Nyelv 126—128. l.
1862. *Haj—régí*. R. Prikkel Marián. U. o. 279. l.
1863. *Hátság, Homokság*. Szily Kálmán. U. o. 323. l.
1864. *Herke-lík*. Szily K. U. o. 89. l.
1865. *Hányzik*. Kovács Márton. Nyelvőr 428. l.
1866. *Hírlík*. Antibarbarus. U. o. 278. l.
1867. A *hogy* kötőszó fokozó használata. Gábor János. U. o. 141. l.
1868. *Hóna alá nyúlni*. Kenedi Géza. Magy. Nyelv 470. l.
1869. *Hoz és terem*. Lehr Albert. U. o. 263—266. l.
1870. *Iratos illatok*. Lehr Albert. U. o. 384. l.
1871. *Iró*. G. Z. Nyelvt. Közlem. 334. l.
1872. *Isten-adta*. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 193—205. 264—271. l.
1873. *Jau*. Szily Kálmán. Magy. Nyelv 88. l.
1874. *Jobbágy*. Melich János. U. o. 37. l.
1875. *Jós, javas, javos*. Paasonen H. Nyelvt. Közl. 335. l.
1876. *Juhászkapocs, juhászkettyű*. Várdai Béla. Magyar Nyelv 192. l.
Dr. Horváth Endre. U. o. 288. l.
1877. *Kápránd*. Kovács Márton. Nyelvőr 324. l.
1878. *Kárméntő*. Takáts Sándor. Magy. Nyelv 375. l.
1879. *Kecse*. Takáts Sándor. U. o. 375. l.
1880. *Képembeli*. Takáts Sándor. U. o. 375. l.
1881. *Kies hely*. Szilágyi Ádám. Nyelvőr 89. l.
1882. *Kikellő*. Gálos Rezső. U. o. 88. l.
1883. *Kimél*. Kallós Zsigmond. U. o. 380. l.
1884. *Király*. Asbóth Oszkár. U. o. 467—470. l.
1885. *Kiút*. Lehr Albert. Magy. Nyelv 73—77. l.

1886. *A koponyás és a tokár*. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 231. l.
1887. *Kötél* = vinculum. Nagy Gyula. Magy. Nyelv 90. l.
1888. *Közköpi*. Horger Antal. U. o. 406—414. l.
1889. *Ad vocem labancz*. Sztrokay Lajos. U. o. 41. l.
1890. *Láp*. Karácsonyi János. Keleti Szemle 164. l.
1891. *Levélmutató*. Takáts Sándor. Magy. Nyelv 424. l.
1892. *Lükni*. R. Prikkel Marián. U. o. 426. l.
1893. *Magyarok istene, isten nyila*. Nyelvőr 45. l.
1894. *Másndl vagyon a makkfelső*. Gálos Rezső. U. o. 141. l.
1895. *Meghalni*. Verő Leó. U. o. 325. l.
1896. *Menszáros*. Asbóth Oszkár. U. o. 85. l.
1897. *Meny*. Szilágyi Ádám. U. o. 42. l.
1898. *Menyét*. Patrubány Lukács. U. o. 279. l. Simonyi Zsigmond. U. o. 280—281. l.
1899. *Micsoda fel ment volt*. Szily Kálmán. Magy. Nyelv 373. l.
1900. *Mirha*. Horger Antal. U. o. 87. l. Barsi Frigyes. U. o. 134. l.
1901. *Nagybátya, nagynéne, unokatestvér*. Simai Ödön. U. o. 90. l.
1902. *Nagy-Várad, Buda-Pest és a cz*. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 337—342. l.
1903. *Nap-levő és társai*. Simonyi Zsigmond. U. o. 97—105. l.
1904. *Negélyes*. R. Prikkel Marián. Magy. Nyelv 278. l.
1905. A «nem» szócska panasza. Felterjeszti Sz.-Maszák Hugó. Az Ujság 67. sz.
1906. *Nemere*. Marianovics Milán. Nyelvőr 283. és 430. l.
1907. *A nemesség szűz vállai*. Tolnai Vilmos. Magy. Nyelv 327. l.
1908. *Nótafa*. R. Prikkel Marián. U. o. 184. l.
1909. *Nyék*. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 478. l.
1910. *Óda terem*. Fokos Dávid. U. o. 483. l.
1911. *Összes*. Kenedi Géza. Magy. Nyelv 469. l.
1912. *Padmaly*. Gombocz Zoltán. U. o. 383. l.
1913. *Patália és parátsoft*. Takáts Sándor. U. o. 324. l.
1914. *Pinyol (piniol)*. Takáts Sándor. U. o. 376. l.
1915. *Pontiusától Pilátushoz küldeni*. Péter János. Nyelvőr 322. l.
1916. *Radócz? Kézmárk?* Melich János. Magy. Nyelv 37. l.
1917. *Rebschnur*. F. J. Mi a «rebschnur» magyar neve? U. o. 474. l.
1918. *Rideg*. Kertész Manó. Két német jövevényszó. Nyelvőr 169. l.
1919. *Rontó Pál lora*. Szily Kálmán. Magy. Nyelv 280. l.
1920. *Rutafa*. Vikár Béla. Nyelvőr 85. l.
1921. *Sehonnai bitang ember*. Rubinyi Mózes. U. o. 134—136. l.
1922. *Seregély*. Patrubány Lukács. U. o. 324. l.
1923. *Sinyor*. R. Prikkel Marián. Magy. Nyelv 426. l.
1924. *Sip-ujjú üng*. Lehr Albert. U. o. 29—31. l. — Sip-ujjú mente. Szilády Áron. U. o. 133. l.
1925. *Sírca vigad a magyar?* Prikkel (Réthei) Marián. U. o. 180—181. l. — Tolnai Vilmos. U. o. 279. l.
1926. *Sok lúd farkast győz*. Zolnai Gyula. Nyelvőr 322. l.
1927. *Strázsahegy*. Historikus. U. o. 191. l.
1928. A «sujj» magyarázata. Pesti Hirl. 191. sz.
1929. *Suska, suskás*. Réthei Prikkel Marián. Magy. Nyelv 181—184. l.
1930. *Szabóság*. Némedi Dezső. Nyelvőr 134. l.
1931. *Száll*. Maszák (Szegedy) Hugó. Panaszok. 7. A száll ige vá-

- lasza mostoha unokaöccsének. Az Ujság 187. sz. — Csúry Bálint. A panaszkodó száll igének. Az Ujság 170. sz. és Nyelvőr 372—376. l.
1932. *Szállok az úrnak.* Herman Ottó. Magy. Nyelv 468. l.
1933. A «szapora» panasz. Felterjeszti Szegedy-Maszáék Hugó. Az Ujság 100. sz.
1934. *Száraz fa; kiszáradt fa; szárított fa.* Deák Antal. Nyelvőr 483. l.
1935. *Szarracs.* Bajza József. U. o. 83. l.
1936. *Szédelgető.* Pálfi Márton. U. o. 187. l.
1937. *Szőgyszár. Szegszárd.* Historikus. U. o. 430. l.
1938. *Szók, szavak.* Brassai Sámuel. Szarvas Gábor és szerk. U. o. 80. l.
1939. *Szomoga, zmok.* Csúry Bálint. U. o. 481. l.
1940. *Szusziparádé.* Szilády Áron. Magy. Nyelv 134. l.
1941. *Tagbaszakadt.* Horger Antal. Tolnai V. U. o. 432. l.
1942. *Taraczk.* Melich János. U. o. 344—348. l.
1943. *Tarattyú.* R. Prikkel Marián. U. o. 427. l.
1944. *Tárincza.* Melich János. U. o. 38. l.
1945. *Távottam, távotta.* Simai Ödön. U. o. 184. l.
1946. *Távészó, távészni.* Szilády Áron. U. o. 427. l.
1947. *Testiruha.* Komáromy Lajos. U. o. 327. l.
1948. *Többnyire, legtöbbnyire.* Simai Ödön. U. o. 185. l.
1949. *Tokos Német.* Fabó Bertalan. U. o. 41. l. — Kardos Albert. Miért tokos a német? Nyelvőr 83. l. — Sztrokay Lajos. U. o. 321. l.
1950. *Tretina.* Takáts Sándor. Magy. Nyelv 376. l.
1951. *Úk.* Munkácsi B. Keleti Szemle 162. l.
1952. *Úk, süv.* Lehr Albert. Magy. Nyelv 225—228. l.
1953. *Viganó.* Tolnai Vilmos. U. o. 445—459. l. [132. l.
1954. *Viheder.* Kisch Gusztáv. U. o. 36. l. — Kardos Albert. U. o.
1955. *Világ-unta.* R. Prikkel Marián. U. o. 184. l.
1956. *Visszaperdül. mint a gyűrű.* Saguly József. Nyelvőr 480. l.
1957. *Vízbe vető hétfő.* Bartha József. U. o. 45. l. Benedek Elek. U. o. 84. l.
1958. *Vízben hanyó kedd.* Takáts Sándor. Magy. Nyelv 425. l.
1959. *Vörös gyurkó.* Erdős János. U. o. 41. l.
1960. *Ysa. Éleve.* Tóth Béla. Nyelvőr 429. l.
1961. *Zángor.* Horger Antal. Magy. Nyelv 88. l.
1962. *Zongor* (= grifalco). Munkácsi B. Ein altungarischer Falkenname. Keleti Szemle 342. l.
1963. *Zsezse und süseték.* Munkácsi B. U. o. 342. l.
1964. *Zülleni.* Melich János. Nyelv 39. l.

5. Tankönyvek.

1965. *Acsay István dr., Bartha György dr., Madarász Flóris dr.* Magyar nyelvtan mondattani alapon. A középiskolák első osztálya számára. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 45 l.) 70 f. — Ugyanaz. A polgári iskolák első osztálya számára. U. o. 1907. (8-r. 45 l.) 70. f.
1966. *Acsay I. dr., Bartha Gy. dr., Madarász Fl. dr.* Magyar olvasókönyv. A középiskolák első osztálya számára. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 182 l.) 2 K. — Ism. Tolnai Vilmos. Hivat. Közl.

16. sz. — Ugyanaz. A polgári iskolák első osztálya számára. U. o. 1907. (8-r. 182 l.) 2 K. — Ism. u. az. U. o.
1967. *Balassa József*. Kis magyar nyelvtan. I. rész. Harmadik kiadás. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 87 l.) 1 K. 20 f.
1968. *Bartha J. dr.* és *Prónai A. dr.* Stilisztika. 1907. Ism. Patyi István. Hivat. Közl. 20. sz.
1969. *Beöthy Zsolt*. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. kötet. A legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig. 10. bővített és javított kiadás. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 434 l.) 5 K.
1970. *Bíró Gyula* és *Tarródy János*. Magyar olvasókönyv. A polgári iskolák és felsőbb leányiskolák I. osztálya számára. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 128 l.) 1 K 30 f. — Ugyanaz. II. osztály számára. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 283 l.) 2 K 60 f. — Ism. Berta Ilona, Hivat. Közl. 22. sz. Bíró és Tarródy észrevételei és Berta Válasz. U. o. 22. sz.
1971. *Bíró Gyula* és *Tarródy János*. Magyar nyelvtan. A polgári iskolák és felsőbb leányiskolák I. osztálya számára. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 81 l.) 1 K.
1972. *Császár Elemér* és *Váczy János*. Magyar olvasókönyv. Középiscolák I. osztálya számára. Második kiadás. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 222 l.) 2 K 40 f.
1973. *Dénes Lajos dr.* Rendszeres magyar nyelvtan. Középfokú iskolák harmadik osztálya számára. A Dénes Roboz-féle magyar nyelvtan III. része. Budapest, 1907. Athenæum. (8 r. 144 l.) 1 K 80 f. — Ism. dr. Vajda Gyula. Hivat. Közl. 24. sz.
1974. *Glósz Ferenc* és *Reöthy Vladimír*. Magyar olvasókönyv a polgári fiúiskolák III. osztálya számára. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 175 l.) 2 K.
1975. *Halász Ignác*. Magyar nyelvtan mondattani alapon. A közép- és polgári iskolák II. osztálya számára. A legújabb tanterv és utasítás alapján átdolgozott harmadik kiadást sajtó alá rendezte Morvay Győző. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 102 l.) 1 K.
1976. *Hörl Gyula*. Poétika a középiscolák VI. osztálya számára. Kalocsa, 1907. Juresó A. ny. (8-r. 324 l.)
1977. *Koltai Virgil*. A prózai írásművek elmélete (Rhetorika) és olvasmányok felső kereskedelmi iskolák számára. Második javított kiadás. Budapest. 1907. Athenæum. (8 r. 276 l.) 2 K 50 f.
1978. *Négyesy László*. Magyar nyelvtan. Első rész. Közép- és polgári iskolák és felsőbb leányiskolák I. osztálya számára. Második javított kiadás. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 76 l.) 90 f.
1979. *Négyesy László*. Poétika olvasmányokkal. Középiscolák VI. osztálya számára. Második kiadás. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 287, III. l.) 3 K 20 f.
1980. *Négyesy László*. Retorika. Prózai olvasmányok. Elmélet. Gimnáziumok és reáliskolák V. osztálya számára. Harmadik kiadás. Budapest, 1907. Lampel R. (8 r. 312 l.) 3 K 50 f.
1981. *Paulay Ödön*. Módszeres nyelvtan, olvasó- és gyakorlókönyv. I. Pécs, 1906. Ism. dr. Révai Sándor. Tanáregyl. Közl. 481. l. — Zárai Jenő. Magy. Tanügy IV. 15. sz.
1982. *Schlandt, H.* Grammatische Uebersichtstafeln der magyarischen Sprache. I. Das regelmäss. Zeitwort. II. Das Verhältnisswort.

- III. 40. grammat. Hauptpunkte. (3 Tafeln.) Kronstadt, H. Seidner, 1907. (8-r.) 30 f.
1983. *Schullerus, Dr. A.* Magyarisches Sprach- und Lesebuch für Volksschulen mit deutscher Unterrichtssprache. II. Teil. 3. erweít. Aufl. Nagyszében, 1907. Krafft. (8-r. 334 l.)
1984. *Sebestyénne Stetina Ilona.* Magyar olvasókönyv a polgári és felsőbb leányiskolák I. osztálya számára. Sajtó alá rendezte Schmidt Gizella. Harmadik kiadás. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 187 l.) 1 K 80 f. U. a. II. oszt. (8-r. 203 l.) 2 K.
1985. *Szabó Gy. Iván, Kálmán J. és Wirth Gy.* Stílusgyakorlatok Liviushoz és Vergiliushoz. 1906. — Ism. Samu István. Hivat. Közl. 1. sz.
1986. *Szabó Ignác dr.* Magyar olvasókönyv közép- és polgári iskolák és felsőbb leányiskolák harmadik osztálya számára. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 224 l.) 2 K 50 f.
1987. *Szinnyei József.* Rendszeres magyar nyelvtan, a középiskolák és polgári iskolák harmadik osztálya, valamint a felsőbb leányiskolák, tanító- és tanítónőképző-intézetek számára. II. javított kiadás. Budapest, 1907. Hornyánszky V. (8-r. 124 l.) 1 K 20 f.
1988. *Szinnyei J.* Magyar olvasókönyv. Első rész. A középiskolák első osztálya számára. II. javított kiadás. Budapest, 1907. Hornyánszky V. (8-r. IV, 315 l.) 2 K.
1989. *Vajda Gyula dr.* Magyar irodalomtörténeti olvasókönyv. I. rész. Irálytan felsőbb és polgári leányiskolák III. osztálya számára a teljes tananyag feldolgozásával. Második javított kiadás. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 240 l.) 2 K 50 f.
1990. *Weszeley Ödön.* A magyar irodalom története iskolai használatra. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. VIII, 128 l.) 1 K 80 f.
1991. *Weszeley Ödön dr.* A magyar irodalom ismertetése. Költészet-tannal és olvasmányokkal. Polgári és egyéb középfokú iskolák számára. Második javított kiadás. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. VI, 767 l.) 4 K.

VIII. Klasszikus nyelvek és irodalmak.

1. Általános irányú czikkek.

1992. *Fejer Lajos.* A görög, latin remekírók és mai műveltségünk. Mezőtúri ref. főgim. 1906/7. értes. 3—48. l.
1993. *Fináczy Ernő.* Az ókori nevelés története. Ism. dr. Csengeri János. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 418—422. l. — Budap. Szemle 132. köt. 326—328. l. — Dr. Bárány Ernő. Uránia 93—95. l. — Békefi Remig. Századok 344—348. l. — Kont I. Revue crit. 24. sz. 471. l. — Dr. Morvay Győző. Kath. Szemle 316—318. l. — Pauler Akos. Philol. Közl. 58—60. l. — Dr. Sebestyén Károly. Athenæum 274—277. l. — T. M. Magy. Tanügy IV. 10. sz. — Vértessy Dezső. Gyakorl. Pædag. III. 123—130. l. — Religio 6—7. sz. — Rövid ism. Deutsche Liter. Ztg. 32. sz. 2008. l. — Lux Gyula. Pædag. Ifjúság VI. évf. 66. l.
1994. *Kallós Ede.* Gondolatok a philologiai párhuzamokról. Philol. Közl. 759—767. l.

1995. *Kroll, Wilhelm.* Die Altertumswissenschaft im letzten Vierteljahrhundert, 1905. *Ism. Kallós Ede. Philol. Közl.* 138—144. 1.
1996. *Lantos Emil.* Ókori földrengések. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 39 l.)
1997. *Márffy Oszkár dr.* Művészetpártolás és műérzék az ókorban. *Uránia* 367—372. 1.
1998. *Matthias Adolf dr.* A görög és római ókor s a jelen felső iskolái. *Ford. Lázár Riza. Magy. Tanügy IV.* 39—41. sz.
1999. *N. J.* Az ókori népek csillagászata. *A Kor* 23. sz.
2000. *Paupert József.* A klasszikus borok. *Alkotmány* 224. sz.
2001. *Vári Rezső dr.* A classica-philologia encyclopædiája. 1906. *Ism. dr. Incze Béni. Erd. Múz.* 59—63. 1. — *Kont I. Revue critique* 24. sz. 471. l. — *Dr. Láng Nándor. Uránia* 46. 1. — *Pecz Vilmos. Philol. Közl.* 221—228. 1.
2002. *Vértesy Dezső.* Adatok az Ókori Lexikonhoz. *Philol. Közl.* 76. 1.

2. Görög történet és régiségek.

2003. *Baumgarten Fr., Poland Fr. u. Wagner R.* Die hellenische Kultur. 1905. *Ism. Endrei Gerzson. Philol. Közl.* 144—146. 1.
2004. *Bokor János dr.* A görög szobrászat fejlődése. *Brassói Lapok* 84—85. sz.
2005. *Gross, Julius.* Bericht über eine Fahrt nach Mykenä, Tiryns, Argos, Nauplia. (Brassói Honterus-gim. 1906/7. értes. 23—34. l.)
2006. *Hekler Antal.* Ruhás római női szobrok Augustus és a Claudiusok korából. *Arch. Ert.* 730—40. 1. Külön is megjelent. (8-r. 131.)
2007. *Hornyánszky Gyula.* Totemisztikus nyomok a görög történetben. *Philol. Közl.* 177—201. 560—572. 809—822. 1.
2008. *Kekulé, R.* Die griechische Skulptur. 1906. *Ism. Csermelyi Sándor. Philol. Közl.* 789—791. 1.
2009. *K—ó.* A krétai ógörög építőművészet. *Építő Ipar* 26. sz.
2010. *Láng Margit dr.* Az 'Ovos vagy 'Επινηριον rendeltetése. *Arch. Ért.* 385—410. 1.
2011. *Lassel, Dr. Eugen.* Delphi. *Ism. Láng Nándor. Phil. Közl.* 794. 1.
2012. *Littke Aurél.* Görög felfedező utazók. *A Kor* 623—628. 1.
2013. *Magyar Győző dr.* Az Athenaiion politeia alkotmánytörténeti adatai Peisistratostól Periklesig. *Felsőlövői ág. tanintézet* 1906 7. értes. 3—25. 1.
2014. *Major Lajos.* A sibyllai jóslatokról. Székelyudvarhelyi r. k. főgim. 1906 7. értes. 3—49. 1.
2015. *Myron* Diskobolosának új másolata. *l. Philol. Közl.* 449. 1.
2016. *Nagy Dénes.* Beszédek a szerelemről. *Tanulmányok a λογοι 'Ερωτικοι* hoz. Budapest, 1907. Hornyánszky ny. (8-r. 72 l.)
2017. *P.* Az Urbikios-Maurikios-kérdéshez. *Philol. Közl.* 972. 1.
2018. *Rózsa Vítal.* A görög-római mithológiából és történelemből kölcsönzött szálló igék Esztergomi főgim. 1906 7. értes. 3—24. 1.
2019. *Székely István dr.* A Sibyllakönyvek. *Hittud. folyóir.* 261—293. 441—494. 1. (Önállóan is megjelent. 8-r. 88 l.) 1 K 80 f. — *Ism. Dr. Kmoskó Mihály. Kath. Szemle* 1089. 1.
2020. *Tomcsányi Lajos.* Attikának kereskedelme. 1906. *Ism. Incze József. Philol. Közl.* 771—775. 1.

3. Görög irodalomtörténet.

2021. *Bucolici Græci. Rec. U. de Wilamowitz-Möllendorff. Oxonii.* Ism. Kallós Ede. Philol. Közl. 522—525. l.
2022. *Die Handschriften der antiken Ärzte. Herausg. v. H. Diels.* 1906. Ism. Vári Rezső. Philol. Közl. 608—611. l.
2023. *Hegedüs István dr.* A hellenismus kora a görög irodalomban. — tanár jegyzetei alapján kiadja Nichi Lázár. Budapest, 1907/8. I. félév. (4-r. 133 l.) (Könyomat.)
2024. *Kapossy Endre dr.* A görög irodalom története. A gimnázium felsőbb osztályai számára görög-pótló tankönyvül. Budapest, 1907. Szt. István-t. (8-r. 149 l.) 2 K 20 f. — Ism. dr. Lakatos Vincze. Kath. Szemle 1088. l. — Láng Nándor. Hivat. Közl. 12. sz. — L. 939.
2025. *Nagy József.* A görög atomista fizikusok filozófiájának alapvonalai. Budapest, 1907. Franklin ny. (8-r. 43 l.) — I m. Pauler Ákos. Philol. Közl. 946. l.
2026. *Sch. H.* Die Beurteilung der griechischen Tragödie im Wandel der Zeit. Mediasch. Wochenbl. 734—736. sz.
2027. *Ubell, Herm.* Die griechische Tragödie. Berlin. Ism. Révay József. Philol. Közl. 257. l.
2028. Ujszövetségi apokrifusok. Ford. Raffay Sándor. 1905. Ism. Hanuy Ferencz. Philol. Közl. 127—134. l.
2029. *Wilamowitz-Möllendorff, U. v.* Textgeschichte des griechischen Bukoliker. 1906. — Ism. Kallós Ede. Philol. Közl. 522—525. l.
2030. *Aischylos. Pintér Ödön.* A «Heten Theba ellen» és a «Phoinikiai nők». Budapest, 1907. Stephaneum. (8-r. 62 l.)
2031. *Anakreon. Anakreon.* Ha bort iszom... Ford. Vekerle Sándor. Fejérmegy. Napló 78. sz.
2032. *Aristarchos. V. R.* Aristarchos halála. Philol. Közl. 968. l.
2033. *Aristoteles.* — Lásd 2063. és 2066. sz. a.
2034. *Chalkondyles. Darkó Jenő.* Kézirati tanulmányok Laonikos Chalkondyles történeti művéhez. Philol. Közl. 25—46. 106—109. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 27 l.)
2035. *Darkó Jenő.* Adalékok Laonikos Chalkondyles történetírói egyéniségének jellemzéséhez. Budapesti VII. ker. (külső) főgim. 1906. 7. értés. 3—26. l. — Külön is megjelent. (4-r. 25 l.)
2036. *Demosthenes. Demosthenes* beszéde Ktesiphon mellett a koszorúügyben. Fordították, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátták Bölcskey Lajos és Schäffer Mihály. (Jeles írók iskolai tára. XCI.) Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 102 l.) 1 K. — Ism. dr. Bódiss Jusztin. Hivat. Közl. 23. sz.
2037. *Euripides. Csépká Andor.* A görög felvilágosodás költője. Pápai Közl. 4. sz. Lásd 2030. sz. a. is.
2038. *Herodas. Vogliano, A.* Ricerche sopra l'ottavo mimiambo di Heroda. 1906. Ism. Hegedüs István. Philol. Közl. 874—880. l.
2039. *Herodotos.* Szemelvények *Herodotos* történeti művéből. Görög-ből fordította és magyarázta Geréb József dr. Harmadik bővített kiadás. (Jeles írók iskolai tára. 72.) Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 172 l.) 1 K 50 f.
2040. *Heinlein István.* Kritikai jegyzetek Herodotos V-ik könyvéhez. Philol. Közl. 474—489. 576—591. l.

2041. **Hipponax.** *Sarudy György.* Egy szocialista görög lyrikus. (Hipponax.) Pápai Jókai-kör 1906/7. évkönyve 35—42. l.
2042. **Homerós.** *Homerós.* Szemelvények az Iliásból. Kiadta és magyarázza Kempf József. Második javított kiadás. (Jeles írók iskolai tára. 59.) Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 327 l.) 2 K 80 f.
2043. Részlet az Iliásból. II. ének. Ford. Baksay Sándor. M. Szó 118. sz.
2044. *Incognitus.* Az Ilias I. eke. (Görögpótló olvasmány.) Gyakorl. Pædag. III. 359—396. l.
2045. *Z. Homevorej* Iliady. Prekladá L'. A. Mičátek. XXIV. spev. Slov. Pohľady. 745—752. l.
2046. *Homerós* Odysseiája. Bő szemelvényekben kiadta és bevezetéssel ellátta Csengeri János dr. Negyedik, javított kiadás. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. LXXVII, 256 l.) 3 K 40 f.
2047. Az Odyszeia IV. éneke. Ford. Baksay Sándor. Bud. Hirl. 305. sz.
2048. *Homér* Odysseiája. IV. füzet. XII. 304. v. — XVII. 106. v. Fordította Télfy Iván. (Görög remekírók magyar fordításban.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 265—360 l.) 60 f.
2049. *Alleram Gyula.* Homerós és Vergilius másvilágai kritikai párhuzamban. Budapest, Stephaneum 1907. (8-r. 86 l., 1 lev.) 1 K. Különnyomat a Kereszt. Magy. Ifjúság V. évf. 13—21. sz.-ból.
2050. *Altmann J.* Megjegyzések az Elischer-Fröhlich-féle Homerósztóthra. Gyakorl. Pædag. III. 35—40. 131—135. l.
2051. *Csengeri János.* Homerós. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 163 l.) 2 K 50 f.
2052. *Cserép József.* Az Odyszeia chronológiája. Phil. Közl. 886—888. l.
2053. *Cserép József.* Bérard az Odyszeiáról. Philol. Közl. 404—412. 489—503. l. Eleje a mult évi folyamban.
2054. *Henke, O.* Vademekum für die Homerlektüre. Lpz. u. Brl. 1906. Ism. eg. Magy. Pædag. 103. l.
2055. *Marót Károly.* Fejezetek a Homerós-kérdéshez. Budapest, 1907. Franklin ny. (8 r. 37 l.) — Ism. Kallós Ede. Philol. Közl. 948—950. l.
2056. *Marót Károly.* A görög epikus hasonlatok és viszonyuk a Homerós-kérdéshez. Philol. Közl. 386—404. l.
2057. *Nyusztay Antal.* Homerós Zeuse. Nyusztay válasza Hornyánszky Gyulának. Philol. Közl. 78. l.
2058. *Lukianos.* *Lukianos.* A görög sport. — műve a tornászatról. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Jakobinyi Péter. (Magyar Könyvtár 484. füz.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 40 l.) 30 f. — Ism. Vértessy Dezső. Philol. Közl. 781—783. l.
2059. *Lukianos.* Hogyan kell történetet írni? Ford. dr. Márffy O. — Ism. Vértessy Dezső. Philol. Közl. 440—442. l.
2060. *Boros Gábor.* Lukianos hatása. Philol. Közl. 746—758. l.
2061. *Márffy Oszkár.* Lukianos hatása az utókor irodalmára. — Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 438. l.
2062. *Oppianus.* *Vári Rezső.* Oppianus kézirati hagyománya. (Kivonat.) Akad. Értes. 485—493. l.
2063. *Plato.* *Alexander Bernát.* Plato és Aristoteles. Szemelvények. A görögéből fordítva, magyarázatokkal. Péterfy Jenő dr. és Gyomlay Gyula dr. közreműködésével. Negyedik kiadás. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 239 l.) 3 K.

2064. Anonymer Kommentar zu Platons Theaetet. Bearb. v. H. Diels u. W. Schubart. Berlin, 1905. *Ism. Kallós Ede. Philol. Közl.* 430—434. l.
2065. *Kornis Gyula dr.* Az ismerés a priori elemei Platonnál. *Athenaeum.* 196—219. 295—309. 440—456. l.
2066. *Pécsy Béla.* Platon Politeiája és az Aristotelesi politika. *Philol. Közl.* 848—856. 916—943. l. — Külön is megjelent. (8 r. 39 l.)
2067. *Sappho, Steiner, Bernhard.* *Sappho.* Jena. *Ism. Ballangó. Hét* 23. sz.
2068. *Sophokles. Csengeri János.* Elektra. Ujság (Kolozsv.) 53—55. sz.
2069. *Kemény Gábor.* A végzet és szabad akarat viszonya Sophokles drámáiban. Soproni Lähne-intézet 1906/7. értes. 1—50. l. — Külön is megjelent. (8-r. 50 l.)
2070. *Király Uzor.* Sophokles és néhány jelleme. M.-szigeti jogakad. és főgim. 1906/7. értes. 83—106. l.
2071. *Sophokles.* Antigone. Új betanulással adták a Nemzeti Színházban jun. 5.
2072. *Xenophon. Xenophon.* Emlékiratok Sokratesről. II. füzet. Görög-ből fordította és bevezetéssel ellátta Kempf József. (Görög remekírók magyar fordításban. 19. kötet.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 81—191. l.) 60 f.

4. Nyelvészet.

2073. *Danóczy Antal.* A görög nyelv kérdése. Nagykőrösi ref. főgim. 1906/7. értes. 7—14. l.
2074. *Gompercz Fülöp.* Adalék *ἔργα* szófejtéséhez. *Nyelvtudomány* 197—201. l.
2075. *Gyomlay Gyula.* Az úgynevezett igeidők elméletéhez. *Nyelvt. közlem.* 80—110. 197—244. 276—306. l.
2076. *Lévay István és Vida Aladár.* Görög-magyar szótár. Főgimnáziumok használatára. Negyedik kiadás. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 240 l.) 5 K 60 f.
2077. *Pecz Vilmos.* A görög nyelv dialectusai. *Philol. Közl.* 273—369. l.
2078. *Pecz Vilmos.* A görög nyelv dialectusai. (— munkájának ismeretése.) Akad. Értes. 27—29. l.
2079. *Prellwitz, W.* Etymolog. Wörterbuch d. griech. Sprache. 1905. *Ism. Schmidt József. Nyelvtudomány* 224. l.

Új görög.

2080. *L'épopée grecque moderne, les chansons d'Acritas. Revue d'Orient* 5. sz.

5. Római történet s régiségek.

2081. *Buday Árpád.* A collegium fratrum arvalium szervezete. *Erd. Múz.* 85—110. l. (Önállóan is megjelent. 8-r. 56 l.)
2082. *Cserép József dr.* Róma eredete. *Uránia* 126—129. l.
2083. *Ferrero, Guglielmo.* *Grandezza e decadenza di Roma.* 1906. *Ism. Kósa Miklós. Huszadik Század* XV. köt. 195—198. 291—296. l. XVI. köt. 1005—1009. l. — U. a. *Pesti Napló* 197. sz.

2084. *Ferrero, Guglielmo.* Catilina forradalma. Ford. Kósa Miklós. Huszadik Század XV. köt. 121—136. l.
2085. *H(orváth) R(óbert).* A mennyei hatalmak a régibb római költők invocatióiban. Szombathelyi főgm. 1906 7. értes. 3—29. l.
2086. *Király Pál.* A Forum Romanum. Ism. Finály Gábor. Philol. Közl. 439. l.
2087. *Laukó Albert.* A római város a császárság két első századában. Rövid ism. Lukinich Imre. Századok 273. l.
2088. *Récsey Viktor.* Herculaneum nemzetközi felásatásának kérdése. Philol. Közl. 797—799. l.
2089. Római sütőminták. l. Philol. Közl. 449. l.
2090. *Szőke Adolf.* Pontius Pilatus. Philol. Közl. 801—805. l. — Marmorstein Artúr. U. o. 890. l.
2091. *Tas Ferencz.* Róma műemlékei. Mezőberényi áll. polg. fiú- és leányisk. 1906 7. értes. 3—16. l.
2092. *Wagner József.* Római régiségek és a római irodalomtörténet vázlata. A tanuló ifjúság használatára. A 2. kiadás után fordította Horváth Balázs dr. Hatodik kiadás. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. IV. 210 l.) 2 K 80 f.

6. Római irodalomtörténet.

2093. *Csengeri János.* A rómaiak. (Egyet. irod. tört.) Ism. Geréb József. Philol. Közl. 591—594. l.
2094. *Leo, Friedr.* Der saturnische Vers. 1905. Ism. Förster Aurél. Philol. Közl. 251—255. l.
2095. *Aurelius. (M.)* Marcus Aurelius elmélkedései. Közli Szabó György. Galánta és vid. 21. sz. (A 3. rovatba tartozik 2033. után.)
2096. *Caesar. Caesaris (C. Julii)* de bello gallico libri. Magyarázta Vajda Károly dr. V. füzet. Lib. VI. 1—38. (Latin és görög iskolai classicusokhoz való praeparatio. 83. füz.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 48 l.) 50 f.
2097. *Cassiodorus. Marton Lajos.* Magnus Aurelius Cassiodorus senator isagogikai gyűjteménye. Tyconius: Liber de septem regulis. Theol. Szaklap 108—120. l.
2098. *Catullus. Catullus.* 1. Sirmio felszigethez. 2. Az állhatatlan. 3. Lesbíához. 4. Maga-magához. Ford. Szabó Endre. Az Ujság 305. sz.
2099. *Baltavári Jenő.* Catullus a magyar irodalomban. (Bölcsélet-doktori értekezés.) Léva, 1907. Nyitrai és tsa ny. (8-r. 24 l.)
2100. *Cicero. Ciceronis (M. Tullii).* Orationes selectæ XIII. Magyarázta Dávid István. Első és II. füzet. 2. javított kiadás. De imp. Gn. Pomp. 17— végig és In Cat. I.— végig. (Latin és görög iskolai classicusokhoz való praeparatio. 1. és 8. füz.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 96 l.) Egy füzet 50 f.
2101. *Cicero. Oratio pro Sex. Roscio Amerino.* Magyarázta dr. Reibner Márton. (Latin és görög iskolai classicusokhoz való praeparatio. 84. füz.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 40 l.) 50 f.
2102. *Ciceronis, (M. Tullii)* in L. Sergium Catilinam orationes quatuor. Magyarázta Köpesdy Sándor. Lényegében változatlan harmadik kiadás. (Jeges írók iskolai tára. XVIII.) Budapest, 1907. Franklin T. (8-r. 120 l.) 1 K 20 f.

2103. *Cicero, (M. Tullius).* De imperio Cn. Pompei ad Quirites és pro A. Licinio Archia poeta című beszéde. Magyarázta Köpesdy Sándor. Lényegében változatlan hatodik kiadás. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 119 l.) 1 K 40 f.
2104. *Cicero, (M. Tullius)* Verres ellen írt De Signis című beszéde. Magyarázatokkal ellátták Láng Nándor és Szőke Adolf. Budapest. 1907. Lampel R. (8-r. 131 l.) 1 K 60 f. — Ism. dr. Finály Gábor. Hivat. Közl. 24. sz.
2105. *Cicero* a kötelességekről. (De officiis libri tres.) Magyarázta Dávid István. I. k. 1—34. l. (Latin és görög iskolai classicusokhoz való praeformatio. 82. füz.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 48 l.) 50 f.
2106. *Cicero, M. Tullius* beszéde Verres ellen. A büntetések. (De Suppliciis.) Ford. Gurnesevits Lajos. Nagybányai áll. főgim. 1906/7. értes. 7—44. l.
2107. *Cicero.* T. Annius Milo mellett mondott védőbeszéde. (Cicero pro Milone.) Fordította Székely István dr. (Tanulók könyvtára. 99.) Budapest, 1907. Stampfel. (16-r. 193—262. l.) 60 f.
2108. *Schweighoffer Tamás.* Párhuzam Cicero és Szt. Ambrus etikája között «de Officiis» cz. műveik alapján. Kalazantinum XIII. évf. 1. sz.
2109. *Commodianus. Révay József dr.* Commodianus, az első keresztény latin költő élete. Ism. Katona Lajos. Philol. Közl. 792. l.
2110. *Horatius. Horatiusból.* 1. Chloéhoz. 2. Faunushoz. Ford. Kozma Andor. Budap. Szemle 130. köt. 467. l. — Alfiusz uzsorás. (Eponon, II. óda.) Ford. Kolmár József. Kath. Szemle 298. l. — Ismét itt a tavasz. (IV. 7.) Ford. Manassé. Közérdek (N.-Enyed) 26. sz. — Tavaszi dal. Ford. Ozsváth József. Krassó-Szörényi Lapok 38. sz. — Leuconoéhoz. Ford. Radványi Kálmán. Kereszt. Magy. Ifjúság V. évf. 19. sz. — 1. Poszthumuszhoz. (L. II. Carm. XIV.) 2. Liciniuszhoz. (L. II. Carm. X.) Ford. Szabó Endre. Budap. Hirl. 305. sz. — 1. A rómaiak bűnei ellen. (Intactis opulentior.) Ford. dr. Udvardy László. Kath. Szemle 724. l. 2. Mértékletesség. (Odi profanum vulgus.) U. o. 975. l.
2111. *Horatius, Quintus Flaccus.* Odele lui —, traduse românește în proză și prevădute cu interpretări în folosul tinerimei studiöse și al privaților de Gavril Pop. Fasc. IV. Balázsfalva, 1907. tipogr. semin. (16-r. 241—320 l.) 40 f.
2112. *Kiss Aladár.* Horatius és Vergilius Róma etikai megújódásában. Bdp. IV. felső leányisk. 1906/7. értes. 5—41. l.
2113. *Nagy Endre.* Horatius és Mæcenas. M.-Vásárhelyi ref. kolleg. 1906/7. értes. 3—23. l.
2114. *Juvenalis. Incze Béni.* Juvenalis pályája. Phil. Közl. 109—119. l.
2115. *Livius. Livii T.* Ab urbe condita (Liber XXI. és XXII.) Magyarázta Fodor Gyula dr. II. füzet. Liber XXI. 17—42. Második kiadás. (Latin és görög iskolai classicusokhoz való praeformatio. 5. füz.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 49—96 l.) 50 f.
2116. Szemelvények *Titus Livius* római történetéből. A köztársaság első százada és a II. pún háború. Az új tanításterv szerint szerkesztette és magyarázattal ellátta Kalmár Elek. 3. átnézett kiadás. (Jeles írók iskolai tára. 48. köt.) Budapest. 1907.

- Franklin-T. (8-r. 344 l.) 3 K 20 f. — A 2-ik kiadást (1903.) ism. Schmidt Márton. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 765—769. l.
2117. **Lygdamus.** *Lygdami Carmina.* Ed. G. Némethy. Budapestini 1906. Ism. Damsté P. H. Museum 11—12. sz. — Allen S. Classical Review 1906. 449. l. — Plessis Fréd. Bulletin crit. 10—11. sz. 259—263. l. (Lásd Philol. Közl. 969. l.)
2118. **Martialis.** *Martialis epigrammáiból.* Ford. Szabó Endre. Az Ujság 78. sz.
2119. **Minucius.** *M. Minucius Felix.* Octavius. Ford. dr. Károsi Sándor. Kecskeméti kegry. főgim. 1906 7. értes. 3—49. l.
2120. **Nepos.** Latin olvasókönyv Cornelius Neposból. A gimnázium III. osztálya számára. Szerkesztette Roseth Arnold. Második javított kiadás. (Jeles írók iskolai tára. 60. köt.) Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 181 l.) 1 K 40 f.
2121. **Ovidius.** *P. Ovidii Nasonis Amores.* Edidit, adnotationibus exegeticis et criticis instruxit Geyza Némethy. Budapest, 1907. Adademia. (8-r. 295 l.) 6 K. — Ism. Hegedüs István. Philol. Közl. 857—866. l.
2122. **Ovidius.** *Amorum liber II. 4.* Ford. Szabó Endre. Az Ujság 305. sz.
2123. **Ovidius** műveiből való szemelvények. (Metamorphoses et Fasti.) Magyarázta Dávid István. II. füzet. Metam. V—IX. Fasti I—V. (Latin és görög iskolai classicusokhoz való præparatio. 85. füz.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 49—96 l.) 50 f.
2124. **Némethy Géza.** Szövegjavítások Ovidius szerelmeihez. Philol. Közl. 1—9. l.
2125. **Weyner Emil.** Ovidius kozmetikájából. Orvosi Hetilap 29. sz.
2126. **Sallustius.** *Sallustii (C. Crispi) bellum Jugurthinum.* Magyarázta Kapossy Luczián dr. Második füzet. Bell. Jug. XXIII—LVIII. Második kiadás. (Latin és görög classicusokhoz való præparatio. 9. füz.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 49—96 l.) 50 f.
2127. **Sallustius** munkái. Fordította Vajdady József. Javította Vajdady Géza. I. füzet. Ötödik javított kiadás. II. füzet. Negyedik kiadás. (Római remekírók magyar fordításban. 12—13. kötet.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 232 l.) Egy füzet 60 f.
2128. **Sallustius.** A Jugurtha-háború. Ford. Várdai Béla. 1906. Ism. Wirth Gyula. Philol. Közl. 422. l. — Lásd 802. sz. a. is.
2129. **Seneca.** *Seneca* erkölcsi levelei. Ford. Barcza József. (Magyarul.) Ism. i. l. Erd. Múz. 266. l.
2130. **Alleram Gyula.** Seneca erkölcsbölcselete. Budapest, 1907. (8-r. 159 l.) — Ism. A. Kath. Nevelés 420—423. l. — Fruchtl Ede. Alkotmány 293. sz. — Religio 39. sz. — Dr. Breznay Béla. Egyet. Kritikai Lapok 7. sz.
2131. **Baksay József.** Közlemények L. Annæus Seneca erkölcsbölcseleti elveiből. Szegedi városi főgim. 1906 7. értes. 3—40. l.
2132. **Fejér Adorján.** Nero nevelője. (Annæus Seneca.) Bajai főgim. értes. 1906/7. 9—41. l. — Ism. dr. Ozorai Frigyes. Magyar Pædag. 613. l.
2133. **Lakatos Vincze dr. L. Annæus Seneca** Pázmány prédikációiban. Ism. Nyilasi Lajos. Philol. Közl. 614. l.
2134. **Tacitus.** *Tacitus* évkönyvei. I. füzet. Fordította Mihály István dr.

- (Római remekírók magyar fordításban. 23.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 96 l.) 60 f.
2135. **Tibullus.** *Tibulli carmina.* Ed. G. Némethy. Ism. Allen S. Classical Review 1906. 449. l.
2136. **Tibullus.** I. könyve 5-ik elegiája. Ford. Szabó Endre. Az Ujság 305. sz. — 2. A háborúskodás ellen. Pesti Napló 305. sz.
2137. **Vergilius.** *P. Vergilii Maronis Aeneis.* Magyarázta Várkonyi Odiló. II. füzet. Aeneis. I. k. 374. v. — végig. VIII. füz. Aeneis. VI. ének 1—760. v. Második kiadás. (Latin és görög iskolai classicusokhoz való praeparatio. 7. 35. füzet.) Budapest. 1907. Lampel R. (8 r. 49—96. 337—384 l.) 50 f.
2138. **Vergilius** Aeneise. Fordította Baróti Szabó Dávid. A szöveget revideálta Radó Antal. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Tóth Rezső. (Remekírók képes könyvtára.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. XXIII, 352 l.) 6 K.
2139. A Ciris-kérdéshez. Phil. Közl. 971. l. — Lásd 2049. 2112. sz. a. is.

Nyelvészet.

2140. **Krebs, J. Ph.** Antibarbarus der lateinischen Sprache. 1905. Ism. Incze Béni. Philol. Közl. 73. l.
2141. Latin nyelvtani terminologia. Egyöntetűség czéljából a latin, görög, német nyelvi használatra. Kalocsa, Werner ny. 1907. (8-r. 7 l.)
2142. **Rorák Imre dr.** A coniugatio terminológiája újabb irányú latin grammatikáinkban. Czeglédi főgim. 1906/7. értes. 8—24. l.
2143. **Schmidt József.** Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében. (Ertekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XX. köt. 2. sz.) Budapest, 1907. Akademia. (8-r. 83 l.) 1 K 50 f. Kivonat az Akad. Értes. 581—587. l.
2144. **Walde, A.** Lateinisch-etymologisch. Wörterbuch. 1906. Ism. Schmidt József. Nyelvtudomány 211—224. l.
2145. **Wiese, Berthold.** Altitalienisches Elementarbuch. Heidelberg, 1904. Ism. Kubicssek Albert. Philol. Közl. 434—438. l.

7. Latin nyelvtanok.

2146. **Atkinson, H. W. and Pearce, J. W. E.** First latin book. London, 1906. Ism. Székely István. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 712—715. l. — Dr. Kornis Gyula. Magy. Pædag. 299—304. l.
2147. **Atkinson H. W. és Pearce J. W. E.** Kis latin nyelvkönyv. — latin olvasókönyve alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszterium megbízásából szerkesztette Geréb József és Morvay Győző. Budapest, 1907. Lampel R. (8 r. XII, 363 l.) 2 K.
2148. **Both Antal.** Példagyűjtő a latin nyelvtan mondatnani részéhez. II. rész. Balassagyarmat, 1907. Wertheimer Zs. (8 r. 31 l.) 1 K.
2149. **Elsaesser, Th.** Nos in schola latine loquimur. 1906. Ism. Incze József. Philol. Közl. 539. l.
2150. **Földi József dr. és Kardos Gyula.** Latin nyelvtan. I. Alaktan, gimnáziumok I. és II. osztálya számára. Budapest. 1907. Lampel R. (8-r. 69 l.) 1 K. — Ism. dr. Bódiss J. uztin. Hivat. Közl. 20. sz.

2151. *Földi J. és Kardos Gy.* Latin olvasó- és gyakorlókönyv a gimnáziumok I. osztálya számára. Budapest, 1907. U. o. (8-r. 57 l.) 1 K.
2152. *Hättrich Ödön dr.* Latin nyelvtan. I. Alaktan. A gimnázium I. és II. osztálya számára. Harmadik kiadás. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 103 l.) 1 K 40 f.
2153. *Hättrich Ödön dr.* Latin olvasó- és gyakorlókönyv a gimnázium I. osztálya számára. Harmadik kiadás. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 103 l.) 1 K 20 f. A III. IV. oszt.-t ism. dr. Cserép József. Hivat. Közl. 23. sz. — Ugyanaz. II. osztály számára. Második kiadás. Budapest, 1907. U. o. (8-r. 136 l.) 1 K 60 f.
2154. *Kárpáti Kelemen.* Latin nyelvtan. (Alak- és mondattan.) Gimnáziumok számára. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. IV. 244 l.) 3 K.
2155. *Kárpáti Kelemen.* Latin olvasó- és gyakorlókönyv. Az I. osztály számára. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 166 l.) 1 K 40 f. — Ugyanaz. A II. osztály számára. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 134 l.) 1 K 60 f. — Ism. Dóczy Imre. Hivat. Közl. 21. sz.
2156. *Molnár Samu dr.* Latin stílusgyakorlatok. A középiskolák felső osztályai számára. I. rész. Harmadik, javított és bővített kiadás. Baja, 1907. Kollár A. (8-r. 148, 41 l.) 2 K.
2157. Nemi szabályok. I. Általános szabályok a szavak jelentése szerint. Kalocsa, Werner ny. (1907.) (8-r. 8 l.)
2158. *Pteancu, Alex. și Bichigeanu, Vasile.* Gramatica latina. Ism. Putnoky Miklós. Hivat. Közl. 3. sz.
2159. *Schluster Alfréd.* Elemi latin nyelvtan induktív alapokon. I. rész. A gimnáziumok I. osztálya számára. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 56, IV, 146 l.) 2 K 40 f. — Ism. dr. Friml Aladár. Tanár-egyl. Közl. 40. évf. 580. l. és Hivat. Közl. 12. sz.
2160. *Szamosi János.* Latin olvasó- és gyakorlókönyv, A gimnáziumok I. és II. osztálya számára. Ötödik kiadás. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. VIII, 185 l.) 2 K.

8. Magyarországi régészet.

2161. *Balázs Béla.* A Tibold-daróczi (Borsodm.) bérczúti őstelep. Arch. Értes. 247—266. l. Eleje a múlt évi folyamán.
2162. *Balla Gábor.* Két római feliratos oltárkő Zalánról. Erd. Múz. 52—55. l.
2163. *Börzsönyi Arnold.* Római régiségek Győr-belváros területéről. Arch. Értes. 37—45. l.
2164. *Fínály Gábor dr.* Castra ad Herculem. U. o. 45—57. l.
2165. *Fínály Gábor dr.* Pilismaróti téglabélyegek. U. o. 189—191. l.
2166. *Fodor Dániel.* Porolissum és környéke. Zilahi áll. polg. leányisk. 1906/7. értes. 3—18. l. (Külön is megjelent. 8-r. 18 l.)
2167. *Forster Gyula br.* Magyarország műemlékei. 1. 2. 1906. — Ism. X. Kath. Szemle 310—313. l. — dr. Nyári Sándor. Pest. Lloyd 78. sz.
2168. *Forster Gy. br.* A műemlékek védelme. 1906. Ism. X. Kath. Szemle 310—313. l.

2169. *Halaváts Gyula*. Utijegyzetek Kelnek, Vingárd, Szászorbo környékéről. Arch. Értes. 205—222. l.
2170. *Hampel József*. A pannoniai síremlékek áttekintő osztályozása. U. o. 289—341. l.
2171. *Kuzsinszky Bálint dr.* Alvilági istenek magyarországi római kőemlékeken. U. o. 119—130. l.
2172. *Lehoczky Tivadar*. Vaskori emlékekről Munkács környékén. U. o. 151—166. l. Eleje a múlt évi folyamban.
2173. *Mahler Ede dr.* Pannoniai feliratos emlékek. U. o. 140—151. 231—247. l. [431—434. l.]
2174. *Mahler Ede dr.* Dunapentelei ásátások az 1907-ik évben. U. o.
2175. *Márton Lajos dr.* A féregyházi őskori aranyelet. U. o. 57—68. l.
2176. *Milleker Bódog*. Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből. 1906. Ism. Br. Miske K. Mitteil. d. anthrop. Ges. Wien. 37. köt. 18. l.
2177. *Nagy Gyula (Kisléghi)*. Arankavidéki halmok. (Torontálm.) Arch. Értes. 266—279. l.
2178. *Nyáry Albert br.* Ásatás a szécsényi kerekdombon. (Nógrádm.) U. o. 222—231. l.
2179. *Orosz Endre*. A papfalvi bronzleletről. (Kolozsm.) U. o. 73—76. l.
2180. *Orosz Endre*. Jelentés a szamosújvári római castellum praetoriumának ásátásáról. Armenia 129—155. l. (Külön is megjelent. 8-r. 27 l.)
2181. Orsovai régiségek. Múz. Könyvt. Értes. 52—54. l.
2182. *Rákóczy Sámuel*. Dácia aranybányászata. Bányász. Kohász. Lapok 1907. II. köt. 399—405. l.
2183. *Rhé Gyula*. Római leletekről Balácsa pusztán. (Veszprémm.) Arch. Értes. 364—368. l.
2184. Római kori téglagyár és fazekas-műhely Aquincumban. Vasár. Ujs. 3. sz.
2185. *Szónyi Ottó dr.* A pécsi püspöki Múzeum kótára. 1906. — Ism. dr. Gerecze Péter. Arch. Értes. 81—85. l. Szónyi O. megjegyzése. U. o. 175—178. l. — Gerecze válasza. U. o. 178. l.
2186. *Szónyi Ottó*. A pécsi őskeresztény sírkamra. 1907. (8-r. 91 l.) 5 K. Ism. Religio 15. sz. — Dr. Hanuy Ferencz. Kath. Szemle 545—547. l.
2187. *Téglás Gábor*. Újabb adalék a Sarmizegetusai alvilági cultus történetéhez. Arch. Értes. 368—370. l.
2188. *Téglás Gábor*. A bodzaszoros aranyrudak, mint a hunnok betörésének útjelzői. Athenæum. 1907. naptár 56—89. l.
2189. *Téglás Gábor*. Sóbányászati és kereskedelmi mérlegHITELESÍTÉS a potaissai (tordai) legio V. Macedonica parancsnokságánál. Bányász. Kohász. Lapok 1907. II. köt. 430. l.
2190. *Téglás Gábor*. Régi súlymértékek. A Dáciával kereskedelemben állott aldonai és Pontusmelléki görög gyarmatok kereskedelmi súlymértékei időszámításunk kezdetén. Közgazd. Szemle 37. köt. 416—421. l. (Önállóan is 8-r. 8 l.)
2191. *Téglás Gábor*. Potaisa (Torda), a dácziai sóbányászat főhelyének adminisztrációs és művelődési emlékeiből. Bányász. Kohász. Lapok 1907. II. köt. 70—77. l.
2192. *Téglás Gábor*. Limes-tanulmányok. 1906. Ism. dr. Finály Gábor.

- Arch. Értes. 172—175. l. Téglás G. és Finály G. válasza. U. o. 377—379. l. [565—580. l.]
2193. *Téglás Gábor*. A limes Dacicus igazolása. (Kivonat.) Akad. Értes. 370. l.
2194. *Tömörkény István*. Adai leletekről. Arch. Értes. 370. l.
2195. *Varjú Elemér*. A gyulafehérvári Hunyadi-emlékek. U. o. 12—33. l.
2196. *Vásárhelyi Géza*. Valószínű Árpád-kori emlékek. A Kor 525. l.
2197. *Visegrádi János*. Festett cserépedény töredékek a sátoralja-újhelyi őstelepről. Arch. Értes. 279—287. l.
2198. *Zoltai Lajos*. Debreczen sz. kir. város múzeumának régészeti ásatásai 1905 ben. Múz. Könyvt. Értes. 179—189. l. — Jelentés az 1906. évi ásatásokról. U. o. 24—39. l.

IX. Germán nyelvek s irodalmak.

1. Német.

2199. *A. Z. Hoffmann E. T. A.* új kiadásai. Magy. Állam 182. sz.
2200. *Auernheimer, Raoul*. Die ängstliche Dodo. Novellen. Berlin. Ism. *E. G. Pester Lloyd* 90. sz.
2201. *B—n. Sudermann*. Hét 41. sz.
2202. *Benoist-Hanapier, Louis*. Die freien Rhythmen in der deutschen Lyrik. 1905. Ism. *B. J. Budap.* Szemle 129. köt. 145—151. l.
2203. *Bernstein, Max*. Der goldene Schlüssel. Kleine Dramen. Berlin. Ism. *E. G. Pester Lloyd* 72. sz.
2204. *Beyer, Valentin*. Die Begründung der ersten Ballade durch Bürger. 1905. Ism. *Heinrich Gusztáv. Phil. Közl.* 423—426. l.
2205. *Bierbaum, Otto Julius*. Prinz Kukuk. München u. Leipzig. Ism. *Goth Ernő. Pester Lloyd* 107. és 273. sz.
2206. *Bock, Alfred*. Hessenluft. Berlin. Ism. *th. Pester Lloyd* 185. sz.
2207. *Bonsels, Waldemar*. Mare. Roman. Berlin. Ism. *r. U. o.* 84. sz.
2208. *Brachvogel, Carry*. Der Abtrünnige. Roman. Berlin. Ism. *id. U. o.* 291. sz.
2209. *Bulcke Karl*. Régi város. Ford. *Lengyel Ernő. Délm. Közl.* 259. sz.
2210. *Burckhard, Max*. Das Nibelungenlied. 1906. Ism. *Heinrich Gusztáv. Phil. Közl.* 66—68. l.
2211. *Busse, Karl*. A hegytetőn tul. Ford. *Lengyel Ernő. Délmagy. Közl.* 259. sz.
2212. *Dolorosa*. Die Starken. Ein Athletenroman. Leipzig. Ism. *ttk. Pester Lloyd* 197. sz.
2213. *Ebner-Eschenbach, Marie v.* Meine Kinderjahre. Berlin. Ism. *G. U. o.* 60. sz. — *U. o.* 96. sz.
2214. *Eeden, Frederik v.* Wie Stürme seggen. Roman. 1907. Ism. *U. o.* 185. sz. [179. sz.]
2215. *Egdy, Emmy v.* Liebe, die enden konnte. Berlin. Ism. *g. U. o.*
2216. *Eichendorff, Eichendorff J.* Reggeli ima. Ford. *Szemlér Ferenc. Kath. Szemle* 606. l.
2217. *Eichendorff, Jos. Frh. v.* Geschichte der poetischen Literatur Deutschlands. 1907. Ism. *Lám Frigyes. Phil. Közl.* 884. l.
2218. *Sch.* Zum Gedächtniss Eichendorff's. Schässburg. Zeitg. 47. sz.
2219. *Elchinger, Richard*. Princessin Schuudi. 1907. Ism. *E. G. Pester Lloyd* 226. sz.

2220. *Endrulat B.* Tanulj a fától! Ford. Szemlér Ferenc. Kathol. Szemle 606. l.
2221. *Erdmann, G. A.* Wilhelm Jensen. Sein Leben und Wirken. Leipzig, 1907. Ism. *G. Pester Lloyd* 54. sz.
2222. *Ewers, Dr. H. H.* Führer durch die moderne Literatur. 1906. Ism. Gedeon Alajos. Phil. Közl. 148. l.
2223. *Forgács János.* Nithart von Riuwental és természetlírája. Szeged, 1907. (8 r. 29 l.) Ism. *b. j. Phil. Közl.* 888. l.
2224. *Freud, Dr. Sigm.* Der Wahn und die Träume in W. Jensen's Gradiva. 1907. Ism. Dr. E—r. M. J. *Pester Lloyd* 197. sz.
2225. *Frey, Viktor.* Das Schweizerhof. Roman. 1907. Ism. *d. a. U. o.* 247. sz.
2226. *Gedeon Alajos dr.* Egy német költő magyarországi utja 1798-ban. Urania 210—213. l. (Arndt E. M.)
2227. *Gerhardt P. Gerhardt, Paul.* Szivből köszöntlek. Ford. G. I. Rozsnyói Hiradó 13. sz.
2228. *Br. Dem Gedächtnis Paul Gerhardts.* Schul- u. Kirchenbote 5. sz.
2229. *Paulik János.* Paulus Gerhardt. Ev. Órálló 11. sz.
2230. *Paulik János.* Gerhardt Pál, a kiváló énekköltő. Születésének háromszázados évfordulójára. (Egyházunk nagyjai. 7. sz.) Budapest, 1907. Hornyánszky V. (8 r. 41 l.) 20 f.
2231. *Gerok Károly.* Rózsa a porban. Ford. Szemlér Ferenc. Kath. Szemle 607. l.
2232. *Gerok, Karl.* K ruži. Ford. J. H. Slovenské Noviny 278. sz.
2233. *Göring H.* Ne sírj. Ford. Visnyovszky Rezső. Egyh. Műipar 7. sz.
2234. *Goethe.* Goethe's Briefwechsel mit einem Kinde. (Bettina v. Arnim.) Herausg. von J. Fränkel. Jena, 1907. Ism. Dr. Roth L. *Pester Lloyd* 29. sz.
2235. *Goethe.* Faust. A tragédia első része. Fordította Dóczi Lajos. (Magyar Könyvtár. 480—481. sz.) Budapest, 1907. Lampel R. (16 r. 158 l.) 60 f.
2236. *Goethe.* Faust. Ford. Dóczi L. 3. kiad. 1900. Ism. Rácz Lajos. Deutsche Lit. Ztg. 43. sz. 2721. l.
2237. *Goethe.* Iphigenia Taurisban. Fordította Csengeri János. A Kisfaludy-Társaság Lukács Krisztina-pályázatán megdicsért műfordítás átdolgozott harmadik kiadása. (Magyar Könyvtár 474—475. sz.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 112 l.) 60 f.
2238. *Goethe* költeményei. Ford. Dóczi Lajos. (Remekírók képes könyvtára.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. VII, 324 l.) 6 K. — Ism. Rácz Lajos. Deutsche Liter. Ztg. 43. sz. 2721. l.
2239. *Goethe.* Ajánlás. Thuze királya. Margit dala. Ford. Palágyi Lajos. Az Ujság 78. sz. — Faust monologja. U. o. 3. sz. — A színházlátogató és a költő. U. o. 63. sz. — Faust és Margit. Magyar Hírlap 104. sz. — Faust és Mephisztó. Egyetértés 79. sz. — Husvéti séta. Magyarország 78. sz. — Szélcsend. Ford. K. E. Pápai Hírl. 51. sz. — Föltámadás. — «Faust»-jából. Ford. Palágyi Lajos. Vasár. Ujs. 13. sz. — Prométheusz. Ford. Z. J. Figyelő (Besztercebánya) 45. sz.
2240. *Achelis, Dr. Th.* Was sagt Goethe? 1905. Ism. Bleyer Jakab. Budap. Szemle 131. köt. 146—153. l.
2241. *Fazakas József dr.* Hogyan tanult Goethe? Család és Iskola 6. 7. sz. — Önállóan is megjelent. (8-r. 12 l.)

2242. *Hetes Peter*. Goethe Egmontja, különös tekintettel a történeti Egmontra. Kolozsvár. 1907. Szt. Bonaventura ny. (8-r. 37 l.)
2243. *Lám, Friedrich*. Goethe. Karpathen Post. 5. 6. sz.
2244. *Sch. K.* Goethes Verhältnis zur Musik. Siebenb. Deutsch. Tageblatt 10251. sz.
2245. *Verő, Leo*. Goethe und Franz Toldy. Goethe Jahrbuch 28. köt. 251—254. l. — Lásd 807. 1510. 2307. sz. a. is.
2246. *Guth Miklós*. Walter von der Vogelweide pedagogiája. Kalazantinum XIII. évf. 3. sz.
2247. *Halbe, Max*. Das wahre Gesicht. Drama in 5 Akten. München. *Ism. e. g.* Pester Lloyd 143. sz.
2248. *Békéssy Imre*. Max Halbe. A Jövő. Febr. 17. l.
2249. *Handel-Mazzetti Enrica*. Jesse és Mária. Regény. Ford. Auer I. 1907. *Ism.* Göröcsöni Dénes. Alkotmány 44. sz.
2250. *Hartleben Ottó Erich*. Gyerekhit tespedt.... Ford. Kállay Miklós. Hevesm. Hirl. 52. sz.
2251. *Hauptmann, Gerhart*. Gesammelte Werke. *Ism.* Ernst Goth. Pester Lloyd 12. sz.
2252. *Hauptmann, Gerhardt*. Elga. Dráma 7 képben. Ford. Stephani Elza. Először adták a Thalia-Társaságban apr. 28.
2253. Hauptmann Gerhartról. Kereszt. Magy. Ifjuság V. évf. 19. sz.
2254. *Wünschendorfer A.* Hauptmann Gellért drámája. *Ism.* Heinrich Gusztáv. Phil. Közl. 259. l.
2255. *Hebbel, Hebbel's* Dramaturgie. Gesammelt v. W. v. Scholz. München u. Leipzig. 1907. *Ism.* Ludassy Gyula. P. Lloyd 234. sz.
2256. *Sch. Friedrichs Hebbel und sein «Michel Angelo»*. Schässburg. Zeitg. 48. sz.
2257. *Duncker, Dora*. Christine Hebbel. (Zu ihren neunzigsten Geburtstag.) Pester Lloyd 32. sz.
2258. *Heine, Heine Henrik* költeményeiből. Fordította Pásztói (Platthy) Adorján dr. Budapest, 1907. Franklin-T. (16-r. 118 l.) 2 K.
2259. *Heine*. 1. Tavasz virága. 2. Kicsordult álmomban könyvem. 3. Dalod csendül fülemben. Ford. S. Pápa és vid. 13. sz. — 4. Az «Uj Tavasz»-ból. 5. «Lazarus»-ból. Ford. Nagy Sándor. Debrecz. Főisk. Lapok 50. évf. 2. sz. — 6. Kérdések. Ford. Trencsényi Károly. Bácska 25. sz.
2260. *Bartels, Adolf*. Heinrich Heine. 1906. *Ism. h. g.* Bud. Szemle 129. köt. 132—137. l.
2261. *Baloghy Pál*. Heine Henrik. (Vázlat.) Egri Hiradó 96. 97. sz.
2262. *Henckell, Karl*. Deutsche Dichter seit H. Heine. 1906. Sas Andor. Phil. Közl. 961—962. l. — *r.* Munka Szemléje 6. sz.
2263. *Karpeles, Gustav*. Heine und die Polen. Pester Lloyd 152. sz.
2264. *Herzfeld, M.* Zacharias Werner, Der vierundzwanzigste Februar. Pozsony, 1905. *Ism.* Heinrich Gusztáv. Phil. Közl. 417—419. l.
2265. *Hesse Hermann*. Reggel. Ford. Lengyel Ernő. Délm. Közl. 259. sz.
2266. *Hevesi, Ludwig*. Berthold Auerbach. Pester Lloyd 291. sz.
2267. *Hoffensthal, Hans v.* Helene Laasen. Roman. Berlin. *Ism. E—r.* Pester Lloyd 102. sz.
2268. *Jensen J. V.* *Jensen, J. V.* Himmerlandsgeschichten. Berlin. *Ism. g.* Pester Lloyd 303. sz.
2269. *Jensen, J. V.* Die Welt ist tief. *Ism.* R. S. C. Die Karpathen 28. l.

2270. *Jensen, Joh. V.* Madame d'Ora. Roman. Berlin. *Ism. e. g.* Pester Lloyd 179. sz.
2271. *Kadelburg és Skowronnek.* A Tánkos Regiment. Vígjáték 4 felv. Ford. Zboray Aladár. Először adták a Vígyszínházban febr. 23.
2272. *Keller Gottfried.* Téli éjszaka. Ford. Gábor Andor. Hét 16. sz.
2273. *Knoeckel, Charlotte.* Die Schwester Gertrud. Roman. Berlin. — *Ism. o.* Pester Lloyd 137. sz.
2274. *Laszwitz, Kurd.* Hornchen. Lpz. *Ism. G. E.* Pester Lloyd 308. sz.
2275. *Lenau. Lenau.* A lelki beteg. Ford. Szabó Károly. Ujság (Kolozsv.) 38. sz. — A nádas dalai. Ford. Csűry Bálint. Szamos 59. sz. — Dél felé. Ford. Vargha Gyula. Pesti Napló 166. sz. — Viziontlátás. Ford. Zoltán Vilmos. Dunántuli Hirl. 38. sz.
2276. *Castle, Eduard.* Lenau und die Familie Löwenthal. 1906. *Ism.* Heinrich Gusztáv. Bud. Szemle 130. k. 146—151. l.
2277. *Ernyei Jenő.* Lenau nagyobb költői művei. Budapest, 1907. Barcza J. ny. (8 r. 47 l.)
2278. *H—i, L.* Lenau und die Familie Löwenthal. P. Lloyd 36. sz.
2279. *Junior.* A döblingi fák alatt. (Lenau Miklósról.) Az Ujság 124. sz.
2280. *Liliencron.* Liliencron, Detlev Frh. v. Schäsburg. Ztg. 20. sz.
2281. *N. O.* Liliencron und die Schule. Schul- u. Kirchenbote 11. sz.
2282. *Liliencron.* Késő. Ford. Honti Irma. Hét 23. sz. — Bál után. Ford. Faith Fülöp. Hét 24. sz. — Rövid a tavasz. Ford. Lengyel Ernő. Délm. Közl. 259. sz.
2283. *Lindau, Paul.* Tragische Geschichten. Stuttgart. *Ism. o.* Pester Lloyd 113. sz.
2284. *Ludassy, Julius.* J. J. David. U. o. 303. sz.
2285. *Mann, Heinrich.* Mnais und Ginevra. Leipzig. *Ism. E—r M. J.* U. o. 66. sz.
2286. *Martin, Rudolf.* Berlin—Bagdad. 1907. *Ism.* Fruchtl Ede. Alkotmány 28. sz.
2287. *Meisel-Hess, Grete.* Die Stimme. Berlin. *Ism. f. d. P.* Lloyd 78. sz.
2288. *Merker, Paul.* Studien zur neuhochdeutschen Legendendichtung. 1906. *Ism.* Katona Lajos. Kath. Szemle 222—224. l. — Heinrich Gusztáv. Phil. Közl. 135—137. l.
2289. *Meszlény Rikárd.* Gerstenberg költészete. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1908. Deutsch Zs. (8-r. 70 l.) I K.
2290. *Michwitz.* Bárhogy is tartod... Ford. Altai Margit. Az Ujság 137. sz.
2291. *Mitzschke, Dr. Paul.* Das Naumburger Hussitenlied. 1907. *Ism. M.* Pester Lloyd 202. sz.
2292. *Müller, Hans.* Das stärkere Leben. Ein Einaktercyklus. Berlin. *Ism. G. U. o.* 96. sz.
2293. *Munkácsy Sándor.* Fischart János. Bölcsészeti-doktori értekezés. Nagyszeben, 1907. Krafft ny. (8-r. 90 l.)
2294. *Münz, Dr. Bernhard.* Adolf Wilbrandt als Erzieher. Pester Lloyd 201. sz.
2295. *Nietzsche Friedrich.* Délen. Ford. Babics Mihály. Pesti Napló 14. sz.
2296. *Olshausen, W.* Friedr. v. Hardenbergs (Novalis) Beziehungen z. Naturwissenschaft seiner Zeit. 1906. *Ism.* Gálos Rezső. Phil. Közl. 957—959. l.
2297. *Osterwald W.* Megcsalt a kit szerettem. Ford. s. Pápa és vid. 13. sz.
2298. *Pallmann Peter.* Alber mint biblikus. Kalazantinum XII. évf. 6. sz.

2299. *Pollak, Gustav.* Franz Grillparzer and the Austrian drama. N. York. Rövid ism. L. Pester Lloyd 303. sz.
2300. *Popper, W.* Kleine Münzen. Berlin, Leipzig. Ism. Dr. U. U. o. 18. sz.
2301. *Reicke, Georg.* Der eigene Ton. Roman. Berlin. Ism. E. M. J. U. o. 143. sz.
2302. *Reuter, Otto.* A hullámokból. Ford. Faith Fülöp. Hét 44. sz.
2303. *Salten, Felix.* Herr Wenzel auf Rehberg. Berlin. Ism. E—r M. J. Pester Lloyd 72. sz.
2304. *Scapinelli, Carl Conte.* Phäaken. Roman. Lpz. 1907. Ism. G. E. U. o. 279. sz.
2305. *Scheffel.* «A sackingeni trombitás»-ból. Ford. Kőrös Endre. Pápai Hirl. 28. sz.
2306. *Schiller. Schiller* költeményei. Ford. Dóczi L. 1902. — Wallenstein táborá. Ford. Dóczi L. 1904. — Wallenstein halála. Ford. Dóczi L. 1905. Ism. Rácz Lajos. Deutsche Liter. Zeitung 43. sz. 2721. l.
2307. Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe. Mit Einführung v. H. St. Chamberlain. 1905. Ism. Bleyer Jakab. Budap. Szemle 129. köt. 128—132. l.
2308. *Schiller.* Ceres panasza. Ford. Palágyi Lajos. Egyetértés, decz. 25.
2309. *Gragger Róbert K.* Schiller «Bürgschaft»-jának tárgya arab népmesében. Phil. Közl. 268—270. l.
2310. *Paál Gusztáv.* Schiller egyénisége. Ism. Heinrich Gusztáv. Phil. Közl. 534. l.
2311. *Schaffer Gyula.* Albrecht von Haller befolyása Schillerre. Kolozsvár, 1907. Gámán ny. (8-r. 27 l.)
2312. *Tiemann, Alb.* Welches sittliche Recht verleiht Fr. Schiller seinem W. Tell zu der blutigen Tat an Gessler? 1906. Ism. h. Phil. Közl. 163. l. — Lásd 253. sz. a. is.
2313. *Zivuska Jenő.* Schiller Haramiáinak korrajza. Figyelő 18—21. sz.
2314. *Schlaf Johannes.* Ősz. Ford. Lengyel Ernő. Délm. Közl. 2 9. sz.
2315. *Schnitzler, Arthur.* Dämmerseelen. Berlin. Ism. G. P. Lloyd 66. sz.
2316. *Schreiber Adele.* Egy lány dala. Ford. Altai Margit. Az Ujság 137. sz.
2317. *Schulz Wilhelm.* 1. A leány bosszuja. 2. A böles anyóka. Ford. Zoltán Vilmos. Egyetértés 306. sz.
2318. *Siegmund.* Den Einsamen. Lpz. 1907. Ism. N. Gt. P. Lloyd 173. sz.
2319. *Stegemann, Hermann.* Die als Opfer fallen. Roman. 1907. Ism. R. U. o. 191. sz.
2320. *Stilgebauer, Edward.* Der Börsenkönig. Roman. Berlin. Ism. G. E. U. o. 173. sz. [Hét 50. sz.
2321. *Strindberg, Aug.* Schwarze Fahnen. 1907. Ism. Kosztolányi.
2322. *Stüber-Gunther, Fritz.* C. i. Roman. Stuttgart. Ism. eu. Pester Lloyd 84. sz.
2323. *Szigeti Vilmos.* Grillparzer Ferenc, mint történeti drámaíró. Wagner rákospalotai isk. 1906 7. értés. 3—25. l.
2324. *Szirák János.* Magyar motívumok a német költészetben. Mező-turi ref. főgimn. 1906 7. értés. 49—67. l.
2325. *Tamm, Traugott.* Guel Hannum. Roman. Berlin, 1907. Ism. Hermann Vilmos. Schässburg. Ztg. 50. sz.
2326. *Tardel, Hartmann.* «Der arme Heinrich» in der neueren Dichtung. 1905. Ism. Heinrich Gusztáv. Phil. Közl. 233—235. l.

2327. *Végh János*. A Lessing-féle Laokoon kritikai módszere. Kolozsvár, 1907. Sz. Bonaventura ny. (8-r. 29 l.) — Lásd 409. 1475. sz. a. is.
 2328. *Wildenbruch Ernő*. Rabenstein Bersabe. Színmű 4 felv. Ford. Vértessy Jenő. Először adták a Nemzeti Színházban okt. 26.
 2329. *Zangwill*. Az oroszslánketrec előtt. Ford. Kiss Arnold. Zsidó élet 8. sz.
 2330. *Ziegler*. Egy levél. Ford. Feleki Sándor. Ország-Világ 20. sz.

2. Nyelvészet.

2331. *Barta Mór dr.* Sémi eredetű német szók. Magy. Zsidó Szemle 156—163. 258—261. l.
 2332. *Brandsch, Gottlieb*. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des neueren deutschen Volksliedes. Archiv d. Ver. siebenb. Landesk. 34. köt. 241—260. l.
 2333. *Brandsch, Rudolf*. Zum Erscheinen des sächsischen Wörterbuches. Die Karpathen 38—41. l.
 2334. *Dengl János*. Az orczyfalvi német nyelvjárás hangtana. Budapest, 1907. Franklin-ny. (8-r. 31 l.)
 2335. *Kisch, Dr. Gustav*. Nordsiebenbürgisches Namenbuch. Archiv d. Ver. siebenb. Landesk. 34. köt. 5—153. l. Külön is megjelent. (8-r. 153 l.)
 2336. *Kisch, G.* Vergleichendes Wörterbuch der siebenbürgischen und luxemburgischen Sprachen. 1906. Ism. Heilig O. Zeitschr. d. allg. deutsch. Sprachverein 116. l.
 2337. *Kisch, G.* Zur Wortforschung. Korr. Bl. Ver. sieb. Landesk. 1. sz.
 2338. *Rösler, J. K.* Zum Wörterbuch. U. o. 40. l.
 2339. *Kräuter Ferencz dr.* A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana. (Magyarországi német nyelvjárások. V. füzet.) Budapest, 1907. Akadémia. (8-r. 51 l.) 1 K. [165—174. l.
 2340. *Scheiner András*. Moselfrank és erdélyi szász. Nyelvtudomány
 2341. *Schullerus, Dr. A.* Prolegomena zu einer Geschichte der deutschen Schriftsprache in Siebenbürgen. Archiv d. Ver. siebenbürg. Landesk. 34. köt. 408—425. l.

3. Tankönyvek.

2342. *Bunea, Dr. Joan*. Gramatică germană teoretică-practică pentru uzul școalelor medii. Brassó, Ciurcu. 1907. (8-r. 4, 319. 7 l.) 3 K 60 f.
 2343. *Bunea, Dr. Joan*. Carte de cetire germană. Cu exerciții de traducere și de conversațiune, compuse pe baza lecturii. Pentru cl. V. și VI. gimnazială. Brassó, Ciurcu 1907. (8-r. 123, 4 l.)
 2344. *Endrei Ákos*. Német nyelvkönyv középiskolák számára. Átdolgozta Szele Róbert dr. I. kötet. A reáliskolák I. és II., a gimnáziumok III. és IV. s a polgári és felsőbb leányiskolák megfelelő osztályainak használatára. Hatodik, képes kiadás. Az új helyesírás alkalmazásával. Budapest, 1907. Lampel. (8-r. 230 l.) 2 K.
 2345. *Heinrich Károly*. Német nyelvkönyv a budapesti kereskedelmi akadémia használatára. Budapest, 1907. (8-r. 289 l.) 3 K. Ism. Dr. Széplaki János. Hivat. Közl. 3. sz.
 2346. *Hirn-Paulay*. Ismétlődő füzet a —féle retorikai és poetikai olvasókönyvhöz. 1906. Ism. Kelemen Béla. Hivat. Közl. 14. sz.

2347. *Hortobágyi Antal*. Német nyelv- és olvasókönyv. I. rész. Mindkét nembeli polgári iskolák és a felsőbb leányiskola I. és II. osztálya számára. Ötödik, képes kiadás. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 181, II l.) 2 K. — Ism. dr. Szemák István. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 784—787. l.
2348. *Horvay Ede*. Német nyelvtan és olvasókönyv feladatokkal és szójegyzékkel. I. rész. Szó- és alaktan. Tanító és tanítónőképző-intézetek I. osztálya számára. Az új tanterv alapján. Második kiadás. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. IV, 188 l.) 2 K 40 f.
2349. *Kemény Ferencz*. Német nyelvtan és olvasókönyv gyakorlatokkal. I. rész. A gimnázium III. és reáliskola I. osztálya, valamint a polgári és kereskedelmi iskolák alsó osztályai számára. Az új tantervek és helyesírás alapján. Második átdolgozott kiadás képekkel. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 90 l.) 1 K 20 f.
2350. *Laki Bennó*. Német nyelvtan és olvasókönyv. I. rész. A gimnázium III., a reáliskola I. osztálya számára. Budapest, 1907. Szt. István-T. (8-r. 100 l.) 1 K 20 f. — Ism. dr. Szemák István. Hivat. Közl. 11. sz.
2351. *Markovics Sándor*. Rendszeres német nyelvtan. II. főreál. 1906. Ism. Kelemen Béla. Hivat. Közl. 2. sz.
2352. *Markovics Sándor*. Rendszeres német nyelvtan. Felső leányisk. számára. 1906. Ism. Riedl Frigyes. Hivat. Közl. 5. sz.
2353. *Markovics Sándor és Hegedüs Izidor dr.* Német nyelv-, olvasó- és gyakorlókönyv szemléltető alapon. Harmadik rész. A gimnáziumok V., a reáliskolák, felsőbb leányiskolák és polgári iskolák III. osztálya számára. Második, javított kiadás. Budapest, 1907. Hornyánszky V. (8-r. VII, 143 l.) 1 K 80 f.
2354. *Miklós Ferencz és Kaiblinger Fülöp*. Német nyelvkönyv. Reáliskolák I., gimnáziumok III. osztálya számára. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 88, 40 l.) 1 K 80 f. — — Ism. dr. Petz Geodeon. Hivat. Közl. 14. sz.
2355. *Miklós F. és Kaiblinger F.* Német nyelvkönyv. I. rész. Polgári iskolák I. osztálya számára. Képekkel és szójegyzékkel. Budapest, 1907. Franklin T. (8-r. 88, 40 l.) 1 K 80 f. — Ism. Makoldyné Molnár Ilona. Hivat. Közl. 16. sz.
2356. *Ney Ferencz*. Gyakorlati német nyelvtan. Ollendorff H. G. módszere alapján, mely szerint német nyelven olvasni, írni és beszélni a legrövidebb idő alatt alaposan megtanulhatni. Iskolai és magánhasználatra. II. rész. Hatodik kiadás. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 190 l.) 1 K 80 f.
2357. *Obert, Franz*. Deutsches Lesebuch. Neu bearbeitet von Dr. Eduard Morres u. Wilhelm Morres. III. Teil. Für das 5. und 6. Schuljahr. Siebente, mehrfach veränderte Auflage. Der Neubearbeitung zweite Auflage. Brassó, 1907. H. Seidner. (8-r. 4, 334 l.)
2358. *Orosz Alajos*. Német olvasó- és gyakorlókönyv teljes nyelvtannal. Közép- és polgári iskolák számára. Negyedik javított kiadás. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 252 l.) 2 K 60 f.
2359. *Orosz Alajos*. Német stílusgyakorlatok. A középiskolák V—VIII. osztályai számára. Harmadik kiadás. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 176 l.) 1 K 60 f.
2360. *Schuster Alfréd*. Német nyelvtan. Direkt módszer alapján. II.

- rész. Az alaktan rendszeres összefoglalása. A gimnáziumok V., a reáliskolák III. osztálya számára. Második, bővített kiadás. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 136 l.) 2 K.
2361. *Schuster Alfréd.* Német nyelvtan és olvasókönyv. Direkt módszer alapján. A polgári iskolai tanterv szerint átdolgozta Altai Rezső. I. rész. A polgári iskolák I. és II. osztálya számára. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. XXXI, 153, 36 l.) 2 K 40 f. — Ugyanaz. II. rész. A polgári iskolák III. és IV. osztálya számára. Budapest, 1907. U. o. (8-r. 194, 36 l.) 2 K 80 f.
2362. *Schuster Alfréd.* Német tankönyv. A tanító és tanítónőképző-intézetek számára. I. rész. Szó- és alaktan. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. XVI, 153, 46 l.) 2 K 60 f. — II. rész. Mondattan. Budapest, 1907. U. o. (8-r. 136 l.) 2 K. — Ism. Radó Vilmos. Hivat. Közl. 27. sz.
2363. *Theisz Gyula dr.* Német nyelviskola. Deutsche Sprachschule. 1906. — Ism. H. A. Gyakorl. Pædag. III. 40—45. l. — Dr. Theisz Gyula. Észrevételek. U. o. 238—240. l. — Dr. Oláh Béla. Tanáregyl. Közl. 40. évf. 373. l.

4. Svéd-dán-holland.

2364. *Balogh Irma* A. S. C. Wallis. Budap. Hirl. 90. sz.
2365. *Brandes. Lector.* Brandes önéletrajza. Az Ujság 82. sz.
2366. *Márffy Károly.* Brandes György. Ország-Világ 11. sz.
2367. *Drachmann, Holger.* Kirche und Orgel. München. Ism. x. Pester Lloyd 36. sz.
2368. *Eisler, Dr. Michael Josef.* Hjalmar Söderberg. U. o. 84. sz.
2369. *Erdélyi Károly.* Kielland Napoleonja. Bud. Hirl. 4. sz.
2370. *Erdélyi Károly.* II. Oszkár mint költő. U. o. 275. sz.
2371. *Geijerstam, Gustav af.* Gefährliche Mächte. Roman. Ism. G. Pester Lloyd 107. sz.
2372. *Hjorts, Knud.* Grau und Roth. 1907. Ism. G. U. o. 226. sz.
2373. *Ibsen. Ibsen Henrik.* Hedda Gabler. Dráma 4 felv. Ford. Lenkey Hedvig. Először adták a Nemzeti színházban márcz. 12.
2374. *Ibsen Henrik.* Holdfényes hangulat. Ford. Várkonyi Titusz. Szentes és vid. 36. sz. és Gyöngyösi Ujs. 32. sz.
2375. *Ibsen, Enric.* Expedițiune nordică. Piesă în 4 acte. Traducere de Joan Popovici-Bănăţeanul. Drapelul 46—58. sz.
2376. *Bárdos Artur.* Jegyzetek Ibsenről. Egyetértés 12. sz.
2377. *Brandes György.* Ibsen Henrik és Gabler Hedda. Az Ujság 58. sz.
2378. *Erdélyi Károly.* Emlékezés Ibsenre. Budap. Hirl. 31. sz.
2379. *Szabó Endre.* Ibsen — magáról. Budap. Hirl. 78. sz.
2380. *Ibsen Henrik halála.* (Képpel.) Athenæum 1907. naptára 62—63. l.
2381. *Jørgensen János.* Önéletrajz. Ford. F—ss Pál. Alkotmány 78. sz.
2382. *Khul Nonny.* Ejszaka. Ford. Dutka Ákos. Hét 25. sz.
2383. *Knudsen, Jakob.* Anders Hjarmsted. Übers. v. H. Kiy. Leipzig. Ism. o. Pester Lloyd 66. sz.
2384. *Pontoppidan, Henrik.* Hans im Glück. Roman. Aus d. Dänischen übers. v. Mathilde Mann. Leipzig. Ism. E—r. U. o. 36. sz.
2385. *Roethe, Gustav.* Günser Bruchstück des mittelniederländischen Renout v. Montalbaen. Ism. Bleyer Jakab. Phil. Közl. 68—71. l.

2386. *Steffen, R.* Isländisk och fornsvensk litteratur. 1905. Ism. Kégl Sándor. Phil. Közl. 785. l.
2387. *Wied, Gustav.* Zweimal zwei ist fünf. Satyrspiel. Übers. v. Ida Anders. 1907. Ism. *G. E. Pester Lloyd* 291. sz.

5. Angol.

2388. *Allenson Ronald.* Epizódok. Angolból ford. Zsoldos Benő. Magy. Világ 6. sz.
2389. *Browning, Robert* u. *Barrett-Barrett, Elis.* Briefe. Berlin. Ism. *g-th. Pester Lloyd* 173. sz.
2390. *Burns, Robert.* A kanna. Ford. Zoltán Vilmos. Pesti Hirl. 30. sz.
2391. *Byron, Byron.* Héber melódiák. Ford. Ivanhoe. P. Napló 119. sz.
2392. *B—k, P.* Kain Byronov a Hviezdoslavov. Slov. Pohľady 463—475. l.
2393. *Cowper Vilmos.* Korai házasság. Ford. Zsoldos Benő. Budap. Szemle 129. köt. 451. l.
2394. *Douglas Lord Alfred.* A szfinksz. Ford. Kosztolányi Dezső. Budap. Napló 137. sz. [Közl. 968. l.]
2395. *Elek Oszkár.* Egy ó-angol költemény magyar vonatkozásai. Phil.
2396. *Fitch Clyde.* Az Igazság. Színmű 4 felv. Ford. Mikes L. Előszőr adták a Vígszínházban nov. 16.
2397. *Flavel Scott Mines.* A kalifa rózsája. Ford. Zsoldos Benő. Bud. Szemle 129. köt. 99. l.
2398. *Hamlin Garland.* Sötét zsarnokság. Ford. Schöppfin A. 1907. Ism. Gerely Jolán. Egyh. Közl. 4. sz.
2399. *Hearn, Lascadio.* Izumo. Frankfurt. Ism. Goth Ernő. Pester Lloyd 60. sz.
2400. *Hornung, S. B.* és *Presbrey W. Eugen.* Raffles. Színmű 4 felv. Ford. Csitry L. Előszőr adták a Magyar színházban nov. 23.
2401. *James E. W.* és *Endrei Zalán.* Az angol és magyar nyelv új szótára. Angol-magyar rész. Budapest, 1907. Stampfel. (8-r. 440 l.) 4 K. — Ism. dr. Kmoskó Mihály. Religio 22. sz. — Schmidt Márton. Phil. Közl. 600—602. l.
2402. *Jespersen, O.* Growth and structure of the english language. 1905. Ism. Kégl Sándor. Phil. Közl. 528—530. l.
2403. *Kégl Sándor.* A két Browning. Budap. Szemle 131. köt. 190—222. l.
2404. *Kipling, Rudyard.* Az elveszett ezred. Ford. Sebenyei József. Székely Lapok 114. sz.
2405. *Sebenyei József.* Rudyard Kipling és a Nobel-díj. Vas. Ujs. 43. sz.
2406. *Longfellow, Longfellow.* Witlaf király billikoma. Ford. Telekes Bela. Pesti Hirl. 50. sz. — Csillagfénynél. Ford. Győri Károly. Bud. Szemle 131. köt. 446. l. — U. az. Ford. Gy. K. Magy. Állam 52. sz. — Esti csillag. A nyíl és a dal. Hópelyhek. Ford. Zoltán Vilmos. Egyetértés 79. sz.
2407. *Lehotai.* Longfellow. 1807—1907. Hét 9. sz.
2408. *Radó Antal.* Longfellow évszázados ünnepén. U. o. 8. sz.
2409. Magyar-angol beszélgetések. Szerkesztette egy kivándorló. Budapest, Eisler G. (1907.) (8-r. 96 l.)
2410. *Morre.* Hullám fölött. Ford. Biró Artur. Ujság (Kolozsv.) 12. sz.
2411. *Neményi Erzsébet.* Ouida. Budap. Napló 174. sz.
2412. *Poe Edgar Allan.* Lee Anikó. Ford. Pásztor Árpád. P. Napló 308. sz.

2413. *Pogány József*. Bernard Shaw. Munka Szemléje 1. sz.
2414. *Riley Madeleine*. Egérke. Regényes vígjáték 4 felv. Angolból ford. Huszár Imre. Először adták a Nemzeti Színházban szept. 22.
2415. *Shakespeare*. *Bayer József*. Petz Lipót Shakespeare-fordításai. Phil. Közl. 967. l.
2416. *Cholnoky Viktor*. A magyar Shakespeare. Hét 46. sz.
2417. *K. Gy.* Tolsztoj Shakespeare-ről. Vasárn. Ujság 6. sz.
2418. *Kostić, Laz.* Oko Romea i Julije. Istorija jednog prevoda. Ljetopis Matice Srpske 243. füz. 1—23. l., 244. füz. 72—109. l.
2419. *Pogány József*. Shakspere. Munka Szemléje 19. sz.
2420. *Szász Károly legifj.* Tolstoi — Shakespeare-ről. Uránia 300—303. l.
2421. *Wolff, J. M.* Shakespeare. I. München, 1907. Ism. R. Pester Lloyd 154. sz. — Lásd 2651. 2655. sz. a. is.
2422. *Shelley*. *Yolland. Arthur B.* Shelley's poetry. Budapest, 1907. Stephaneum. (8-r. 19 l.)
2423. *Yolland Arthur dr.* Shelley és Keats. Magy. Világ 8. 9. 11. sz.
2424. *Sutro Alfréd*. Az aczélikirály. Színmű négy felvonásban. Fordította Sebestyén Károly. (Magyar Könyvtár 504—505. sz.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 101 l.) 60 f. (Először adták a Víg-színházban decz. 14.)
2425. *Swinburne Algernon*. Az élet terhei. Ford. Hegedüs István. Budap. Szemle 132. köt. 138—140. l.
2426. *Tennyson Alfréd*. Dóra. Zsoldos Benő. Bácsm. Függetlenség 36. sz.
2427. *Thackeray. Thackeray*. A nagy sokaságnak. Ford. Marczali Bözse. Az Ujság 131. sz.
2428. *B. M.* Napnyugat szépe. (Thackeray levelei.) Vas. Ujs. 29. sz.
2429. *(V. S.)* Az újabb angol katolikus regény. Egyh. Közl. 5. sz.
2430. *Watts, Duntan, Theodor*. Carniola. London. Ism. Leipnik Ferdinand L. Pester Lloyd 305. sz.
2431. *Wilde. Wilde Oszkár*. Salome. Szomorujáték 1 felvonásban. Fordította Battlay Geyza. Bevezetéssel ellátta Márkus László. Budapest, 1907. Révai és Salamon. (8-r. 85 l.) 3 K.
2432. *Wilde Oscar*. Salome. Színmű. Fordította és bevezetéssel ellátta Szini Gyula. (Magyar Könyvtár 479. sz.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 58 l.) 30 f.
2433. *Wilde Oszkár*. Az eszményi férj. Színmű 4 felv. Ford. Moly Tamás. Először adták a Nemzeti Színházban febr. 16.
2434. *Wilde Oszkár*. Az eszményi férj. Színmű 4 felvonásban. Fordította Mihály József. (Magyar Könyvtár 495—496. sz.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 131 l.) 60 f.
2435. *Wilde Oszkár*. Bunbury. (The importance of being earnest.) Köznapi komédia 3 felv. Komoly emberek számára. Fordította Mikes Lajos. (Magyar Könyvtár 488—489. sz.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 79 l.) 60 f. (Először adták a Víg-színházban szept. 21.)
2436. *Wilde Oszkár*. A readingi fegyház balladája. Részlet — költeményéből. Ford. Kiss József. Hét 27. sz. és Magy. Hirl. 305. sz.
2437. *Wilde Oszkár*. Dorian Gray arcsképe. Ism. Vas. Ujs. 23. sz.
2438. *Csathó Kálmán*. Wilde «Salome»-ja és a Duse elcadások. Uránia 153—156. l.
2439. *H. L.* Wilde Oszkár. Ford. Moly Tamás. Ország-Világ 8—15. sz.

2440. *Halfdan Langaard*. Wilde Oszkár. Fordította Moly Tamás. (Magyar Könyvtár 493. sz.) Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 76 l.) 30 f.
 2441. *Ignotus*. Oskar Wilde. Pester Lloyd 78. sz.
 2442. *Lukács György*. Bunbury. Magyar Hirlap 111. sz.
 2443. *Marschall Ferenc*. Wilde Oszkárrol. Ker. Magy. Ifjúság V. évf. 4. sz.

X. Román nyelvek és irodalmak.

1. Francia.

2444. *a. a. Huysmans*. Pesti Napló 115. sz. [Lloyd 78. sz.
 2445. *Albertini, Quilicus*. Chercheur d'amour. Paris. Ism. *a. sch.* Pester
 2446. Anthologie des poètes français contemporains. (1866—1906.
 Red. par G. Walch. Paris. Ism. Deutsch Felix. U. o. 58. sz.
 2447. *Balkányi. Dr. Koloman*. Maurice Barrés. U. o. 16. sz.
 2448. *Balzac. Bourget Pál*. Balzac a Pantheonban. Magy. Állam 3. sz.
 2449. *Kósa Miklós*. Balzac. Budap. Napló 23. sz.
 2450. *Taine Hippolyt*. Balzac. Francziából fordította Halasy Aladár dr.
 (Olcso Könyvtár 1495—97. sz.) Budapest, 1907. Franklin-T.
 (16-r. 115 l.) 60 f.
 2451. *Bataille Henry*. Nászinduló. Dráma 3 felv. Ford. Császár Imre.
 Először adták a Nemzeti Színházban ápr. 6.
 2452. *Baudelaire. Baudelaire*. A kísértet. Ford. Kosztolányi Dezső.
 Pesti Napló 183. sz. — De profundis clamavi. Ford. György
 Oszkár. U. o. 57. sz. — Idegen illat. U. o. 26. sz. — A kísértet.
 U. o. 16. sz. — Elragadtatás. Ford. Kulcsár Gyula. Sajóvidék 26. sz.
 2453. *Elek Artúr*. Baudelaire levelei. Az Ujság 78. sz.
 2454. *Béranger. Béranger*. A tücsök. Ford. Zivuska Jenő. Figyelő 13. sz.
 2455. *a. a.* Az elavult költő. (Béranger halálának évfordulója.) Pesti
 Napló 169. sz.
 2456. *Bernstein Henry*. A tolvaj. Színmű 3 felv. Ford. Góth Sándor.
 Először adták a Vigaszínházban jan. 12.
 2457. *Bézar Lucien*. Ronsard Péter családjának és nevének eredeté-
 hez. Phil. Közl. 572—575. l.
 2458. *Bölöni György*. Claude Monet és Pissaro. Népszava jul. 14.
 2459. *Bourget. Bourget, Paul*. L'émigré. Paris. Ism. *M. I. P.* Lloyd 179. sz.
 2460. *Bourget, Paul*. Nyári esték. Ford. Zoltán Vilmos. Egyetértés 306. sz.
 2461. *Brada*. Malgré l'amour. Paris. Ism. *d. f.* Pester Lloyd 154. sz.
 2462. *Brunetière. Berki Miklós*. Brunetière. B. Szemle 129. k. 352—366. l.
 2463. *D—n*. A tudományos és irodalmi kritika nagymestere, Brunetière
 Ferdinánd. Egyet. kritikai Lapok 1. sz.
 2464. *Föti József Lajos dr.* Brunetière. Uránia 134—136. l.
 2465. *Szigetvári Iván*. Ferdinand Brunetière. Phil. Közl. 837—847. l.
 2466. *Claretie, Leo*. Histoire des Théâtres de Société. Paris. Ism.
 Lothar Rudolph. Pester Lloyd 131. sz.
 2467. *Coolus Romain*. Sabrier Antoinette. Színmű 3 felv. Ford. Salgó
 Ernő. Először adták a Nemzeti Színházban máj. 11.
 2468. *Corneille. Haraszi Gyula*. Corneille Polyeucteje. Kisfaludy-
 Társ. Evlapjai 41. köt. 111—136. l.
 2469. *Haraszi Gyula*. Corneille és kora. 1906. Ism. Kont I. Revue
 critique 24. sz. 473. l. — Borbély István. Bud. Hirl. 119. sz. —

- Miklós Elemér. Phil. Közl. 866—868. l. — Dr. Gulyás Pál. Kath. Szemle 540—543. l.
2470. *De La Sale, Anthoine.* Die hundert neuen Novellen. Übers. v. A. Semerau. München. 1907. Ism. Dr. E. M. J. Pester Lloyd 220. sz.
2471. *France, Bézard Lucien.* Anatole France skepticizmusa és a görög szellem. Budap. Szemle 130. köt. 299—307. l.
2472. *Bézard Lucien.* A római szellem és a keresztyén középkor Anatole France műveiben. U. o. 131. köt. 406—414. l.
2473. *Gautier Teofil.* A párisi obeliszkhonvágya. Ford. Vargha Gyula. U. o. 131. köt. 303—305. l.
2474. *Gavault és Charvay.* Josette kisasszony a feleségem. Vigj. 4 felv. Ford. Góth Sándor. Először adták a Vígsházban okt. 5.
2475. *Heller, Bernhard.* L'épée symbole et gardienne de chasteté. Romania 1907. (Külön is 8 r. 14 l.)
2476. *Hugo, Hugo Victor.* Új dal egy régi dallamra. Ford. Thaly Loránt. Budap. Szemle 130. köt. 290. l.
2477. *Vértessy Jenő.* Hugo Victor két posthumus költeménye. (A Sátán vége. Isten.) Philol. Közl. 46—57. l.
2478. *K. P. George Sand* levelei a lányához. Magy. Közélet 19. sz.
2479. *Kistemaekers Henry és Delard Eugène.* A vetélytárs. Színmű 4 felv. Ford. Huszár Imre. Először adták a Nemzeti Színházban dec. 21.
2480. *Lám Frigyes.* Jules Verne. Egri Híradó 79. 80. sz.
2481. *Lamartine Alphonz.* A tücsök. Ford. B. M. Néptan. Lapja 51. sz.
2482. *Lavedan, Lavedan Henri.* Az ágy. Ford. Szőke Szakáll. Budapest, 1907. Heltai B. (8-r. 48 l.) 80 f.
2483. *Lavedan Henri.* Az ágy. 25 páros jelenet. Ford. Zigány Árpád. Budapest, 1907. Schimkó Gy. (8-r. 128 l.) 2 K. — Második, bővített kiadás. U. ott (8-r. 220 l.) 2 K.
2484. *Madeleine Marie.* A rabszolga. Ford. Sebestyén József. Hét 29. sz.
2485. *Maeterlinck, Maeterlinck Maurice.* Pelleas és Melisande. Dráma 5 felv. Ford. Harsányi Kálmán. Először adták a Nemzeti Színházban jan. 25.
2486. *Bresztovszky Ernő.* A teozófus Maeterlinck. Népszava 37. sz.
2487. *Maupassant, Maupassant, Guy de.* Dal a holdsugárról. Ford. Zoltán Vilmos. Egyetértés 306. sz. — Régi rege. Verses jelenet. Ford. Kosztolányi Dezső. Az Ujság 305. sz. — A paraszt Vénus. Hét 13—15. sz. — A nagyapó. U. o. 41. sz.
2488. *Malonyay Dezső.* Guy de Maupassant mint művészkritikus. Művészet 86—98. l.
2489. *Maynial, E.* La vie et les œuvres de Guy de Maupassant. Paris. Ism. Neményi Erzsébet. Bud. Napló 13. 14. sz.
2490. *Metenier Oscar.* Családi körben. Vigj. 1 felv. Ford. Glück Kálmán. Először adták a Thália társaságban. apr. 28.
2491. *Mistral, Frédéric.* Mes origines. 1906. Ism. h. j. Budap. Szemle 131. köt. 121—128. l.
2492. *Molière, Molière.* A tudós nők. Verses vígjáték öt felvonásban. Fordította Gábor Andor. (Magyar Könyvtár 472—473. füz.) Budapest. 1907. Lampel R. (16-r. 82 l.) 60 f.
2493. *Molière.* Pučanin kao vlastelin — ova komedija u pet činova. Preveo S. Matavul. (Svršetak) Ljetopis Matice Srpske 241. füz. 54—72. l.

2494. *Huszar, Guillaume*. Études critiques de littérature comparée. II. Molière et L'Espagne. Paris, 1907. H. Champion. (8-r. IX, 332 l.) — Ism. Dr. Fóti József Lajos. Pesti Napló 261. sz. — Az Ujság 267. sz. — Rövid ism. Deutsche Liter.-Ztg. 42. sz. 2667. l. — Fjl. Revue d'Orient. 34. sz.
2495. *Matić, Dr. I.* Molièrovo komedije u Dubrovniku. Ism. O. Tich. Letopis Matice Srpske 244. füz. 127. l.
2496. *Montalembert*. — Lásd 1402. és 1403. sz. a.
2497. *Mouij, Charles de*. Aus cours de ma vie. Paris, 1907. Ism. Stéphanopoli Z. Jeanne. Revue d'Orient 14. sz.
2498. *Musset Alfréd*. Ninon. Ford. Biró Artur. Budap. Napló 297. sz.
2499. *Ohnet, Ohnet György*. A vasgyáros. Színmű négy felvonásban. Fordította. Fáy I. Béla. Második kiadás. (Fővárosi színházak műsora. 26. sz.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 74 l.) 60 f.
2500. *Russel, E. B.* Georges Ohnet. Pester Lloyd 25. sz.
2501. *Paris, Gaston*. Esquisse hist. de la littérature française au moyen-âge. 1907. Ism. Birkás Géza. Philol. Közl. 429. l.
2502. *Prévost, Marcel*. Monsieur et madame Moloch. 1906. Ism. b. m. Bud. Szemle 131. köt. 156—158. l. G. E. Pest. Lloyd 24. sz.
2503. *Rácz Lajos*. Egy elfeledett évforduló. (Bayle Péter.) Sárosp. Ref. Lapok 1. 2. sz.
2504. *Reboul*. Le Phare. Roman. Paris, 1907. Ism. Anet Claude. Pest. Lloyd 154. sz.
2505. *Richet Charles*. A kánya. Ford. M. Kornis Aranka. Besztercze 1. sz.
2506. *Rousseau, Junius*. Rousseau. Budap. Hirl. 205. sz.
2507. *Zuboly*. Rousseau magyar barátja. Pesti Hirl. 303. sz. (Sautermeister Frigyes.)
2508. *Sardou, Sardou Victor*. Tosca. Dráma öt felvonásban. Fordította Makó Lajos. (Fővárosi színházak műsora. 48. sz.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 67 l.) 60 f.
2509. *Sardou Victorien*. A mult. Vigjáték 3 felv. Ford. Martos Ferencz. Először adták a Nemzeti Színházban feb. 1. [40. sz.]
2510. *Silvestre Armand*. Hazatérés. Ford. Szabados Elek. Pápai Hirl.
2511. *Sully Prudhomme*. A mesterségek dicsérete. Ford. Telekes Béla. Vasár. Ujs. 37. sz. — A tejút. Ford. Zoltán Vilmos. Egyetértés 306. sz. — Csillagok. Ford. Telekes Béla. Hét 37. sz. — Úton. Ford. Thaly Loránt. Budap. Szemle 131. köt. 118—120. l.
2512. *Tharaud, Tharaud, Jerome et Jeane*. Dingley, a híres író. Ism. F. P. Uj Idők 17. sz.
2513. *Anet, Claude*. Die Akademie Goncourt. Pester Lloyd 21. sz.
2514. *Diósadi*. Öreg és ifjú írók Vasár. Ujs. 7. sz. (Tharaud testvérek: Dingley, a hírneves író, a Goncourt-díj nyertese.)
2515. *Elek Artúr*. Dingley, a híres író. Az Ujság 57. sz.
2516. *Vág Sándor*. Vauquelin de la Fresnaye ars poétikája és a renaissance. Budapest, 1907. Bud. Hirl. ny. (8-r. 53 l.)
2517. *Vandelbourg, R. H.* La ville du soleil. Paris, 1907. Ism. Sch. A. Pester Lloyd 208. sz.
2518. *Vanderpije, Fritz R.* Les saisons douloureuses. 1907. Ism. St—i E. Pester Lloyd 291. sz.
2519. *Váradi Antal*. I. Napoleon szindarabja. Az Ujság 59. sz. (Hector. Tragédia.)

2520. *Veber Pierre és Hennequin Maurice*. Nincs elvámolni valója? Bohózat 3 felv. Ford. Góth Sándor. Először adták a Vígszínházban szept. 7.
2521. *Verlaine. Verlaine*. Nevermore. Ford. Gábor Andor. Magy. Közélet 4. sz. — Őszi ének. Ford. Ego. Hét 48. sz. — Érzelgős párbeszéd. Ford. Goór Pál. Hét 47. sz. — Derült napom lesz. Ford. György Oszkár. Pesti Napló 135. sz. — A billentyű ragyog. U. o. 212. sz. — A tűzhelyet... Ford. Honti Rezsóné. Hét 52. sz. — Klasszikus Walpurgis-éj. Ford. Kosztolányi Dezső. Pesti Napló 305. sz. — Párisi éj. Ford. Thaly Loránt. Budapesti Szemle 132. köt. 463—465. l. — Dalok. Ford. Zoltán Vilmos. Egyetértés 306. sz. — Őszi dal. Ford. dr. Czirbusz Géza. Magy. Állam 236. sz., Torontál 241. sz. és Délmagy. Közl. 237. sz.
2522. *Diósadi*. A halott költő kritikája. Vasár. Ujs. 45. sz. (Verlaineről.)
2523. *Elek Artúr*. Verlaine ifjúsága. Az Ujság 266. sz.
2524. *Elek Artúr*. Verlaine és Rimbaud. Az Ujság 287. sz.
2525. *Elek Artúr*. Verlaine estéje. Az Ujság 305. sz.
2526. *Voltaire, Brandes, Georg*. Voltaire und Friedrich der Grosse. Pester Lloyd 61. 62. sz.
2527. *Iharos*. Voltaire jelleméről. Kalocsai Néplap 52. sz.
2528. *Lanson, Gustave*. Voltaire. 1906. Ism. Haraszi Gyula. Budapesti Szemle 131. köt. 129—136. l.
2529. Voltaire Kandidja. Budapesti Hírl. 303. sz.
2530. *Walch, G.* Anthologie des poètes français contemporains. I. 1906. Ism. Gulyás Pál. Philol. Közl. 525—527. l.
2531. *Wolff Pierre*. Az ingovány. Színmű 3 felv. Ford. Szini Gyula. Először adták a Vígszínházban okt. 25.

Nyelvészet.

2532. *Brunot, Ferd.* Histoire de la langue française. Tome. II. 1906. Ism. Birkás Géza. Phil. Közl. 612. l.
2533. *De Roche, Ch.* Les noms de lieu de la vallée Moutier-Grandval. 1906. Ism. Bézard Lucien. Nyelvtudomány 232—236. l.
2534. *Thomes, Antoine*. Nouveaux essais de philologie française. 1906. — Ism. Bézard Lucien. Budapesti Szemle 130. köt. 475—480. l.

2. Tankönyvek.

2535. *Bartos et Chorancsák*. Clé des Thèmes du livre. A l'usage exclusive à l'école des cadets de Temesvár, par Eugène Gontean. Temesvár, 1907. Csendes L. ny. (8-r. 30 l.)
2536. *Hegedűs Izidor dr.* Francia nyelv-, olvasó- és gyakorlókönyv szemléltető alapon. Első rész. A reáliskolák III., a felsőbb leányiskolák és polgári iskolák II. osztálya számára. Budapest, 1907. Hornyánszky V. (8 r. IV, 111 l.) 1 K 60 f. — Ism. dr. Miklós Elemér. Hivat. Közl. 16. sz.
2537. *Kováts S. János*. Francia nyelvtan és olvasókönyv. I. rész. A felső kereskedelmi iskolák alsó osztálya számára. Negyedik kiadás. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 168 l.) 2 K 40 f.

2538. *Kováts S. János*. Francia kereskedelmi levelek tárgyi csoportokban. Nagyvárad, 1906. Ism. Bartos Fülöp és Szojka Gyula. Hivat. Közl. 22. sz.
2539. *Krausz Gyula*. Eredeti módszeres francia társalgó. II. rész. Homonnai felső keresk. isk. 1906. 7. értes. 3—46. l.
2540. *Le Comte József*. Francia nyelvkönyv. Olvasmányok, gyakorlatok, nyelvtan, szógyűjtemény és szólások. (Kézirat gyanánt.) Budapest, 1907. Márkus ny. (8-r. 192 l.)
2541. *Theisz Gyula dr.* A francia nyelv elemi tanfolyama. Gyakorlókönyv. Olvasókönyv. Nyelvtani táblázatok. Szókönyvecske. A leányiskolák második osztálya számára. Hatodik kiadás. Méthode imitative ou materielle. Cours élémentaire de langue française. Exercices pratique. Lectures. Tableaux de grammaire. Vocabulaire. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 133 l.) 2 K.
2542. *Theisz Gyula*. A francia nyelv középső tanfolyama. Olvasókönyv. Gyakorlókönyv. Szókönyvecske. A leányiskolák III. és IV. osztálya számára. Hatodik kiadás. Méthode imitative ou materielle. Cours moyen de langue française. Lectures. Exercices pratique. Vocabulaire. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 165 l.) 2 K.
2543. *Theisz Gyula dr.* A francia nyelv felső tanfolyama. Szemelvények a XVII. XVIII. és XIX. század nagy íróiból, irodalomtörténeti magyarázatokkal és 25 arcképpel. A felső leányiskolák V. és VI. osztálya számára. Második kiadás. Cours supérieur de langue française. Lectures choisies des grands écrivains des XVII-e, XVIII-e et XIX-e siècles, avec notices littéraires et 25 portraits. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. IV, 254 l.) 3 K.

3. Olasz és spanyol.

2544. *Acsay Antal*. A Renaissance Itáliában. Budapest, 1905. Ism. n. Budap. Szemle 132. köt. 324—326. l.
2545. Adatok az olasz hírlapirodalom történetéhez. Graf. Szemle 12. sz.
2546. *Amicis Edmondo de*. 1. A vasút. 2. Holland táj. Ford. Kosztolányi Dezső. Budap. Napló 197. sz.
2547. *Annunzio. Annunzio, Gabriele d'*. A holt város. Tragédia 5 felv. Ford. Márkus László. Először adták a Thália társaságban márcz. 24.
2548. *Epsilon. D'Annunzio*. Pesti Napló 220. sz.
2549. *Carducci. Carducci Giosue*. All' Aurora. Ford. Erdős Renée. Pesti Napló 305. sz. — Az ökör. Ford. Kosztolányi Dezső. Budap. Napló 197. sz. — Ünnepe. Ford. Zempléni Árpád. Pesti Napló 42. sz. — Őszi reggel az állomáson. Ford. Zoltán Vilmos. Vasár. Ujs. 9. sz. — Márcziusi dal. Ford. Zoltán Vilmos. Bud. Hirl. 78. sz. — Ábránd. U. o. 44. sz. — Himnusz a Sátánhoz. Az Ujság 67. sz.
2550. *Carducci, Giosue*. Ausgewählte Gedichte Übertragen v. Otto Haendler. Dresden. Ism. R—ó A. Pester Lloyd 54. sz.
2551. *Carducci, Gios*. Ausgewählte Gedichte. Übers. v. Bettina Jacobson. 1907. Ism. Paolo Zendrini. Pest. Lloyd 149. sz.
2552. *Carducci, Josué*. Na izvoru Klitumna. Ford. Desnica Bosko. Letopis Matice Srpske. 242. füz. 68—73. l.
2553. *Carducci*. (1836—1907.) Budap. Hirl. 42. sz. — I. r. (képpel.)

- Vasár. Ujs. 8. sz. — Elek Artúr. Az Ujság 43. sz. Kosztolányi Dezső. Hét 8. sz.
2553. *Omčikus, D. Gy.* Giosue Carducci. Letopis Matice Srpske. 242. füz. 112—117. l.
2555. *Cornazano, Antonio.* Die Sprichwortnovellen. Verdeutscht v. A. Wesselski. Ism. dr. E—r. M. J. Pester Lloyd 232. sz.
2556. *Dante, Dante.* A purgatorium. A Divina Commedia második része. Prózába átírta és magyarázta Cs. Papp József. Kolozsvár, 1907. Radics S. (8-r. 195 l.) 3 K. Ism. dr. Fazekas József. Család és iskola 16. sz. — Vasár. Ujs. 38. sz.
2557. *Kenedi Géza.* Dante és két nagy barát. Az Ujság 191. sz.
2558. *Radó Antal.* Dante. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 143 l.) 2 K 50 f.
2559. *Goldoni, Goldoni Károly.* A hazug. Vigjáték 3 felv. Ford. Radó Antal. Először adták a Nemzeti Színházban ápr. 13.
2560. *Csudáky Bertalan.* Goldoni és az olasz vigjáték. (Képpel.) Vasár. Ujs. 9. sz.
2561. *Früchtl Ede.* Alkotmány 49. sz. — *Győri Károly.* Magy. Állam 86. sz. — *Londesz Elek.* Pesti Napló 49. sz. — *Pártos Bencze.* Magy. Hirl. 49. sz. — *Szilágyi Sándor.* Magy. Szó 90. sz.
2562. *k. g. Goldoni és «A hazug».* Alkotmány 90. sz.
2563. *Guimerá Angel.* Ezer év. Katalánból ford. Kőrösi Albin. Budap. Hirl. 305. sz.
2564. *Leopardi, Leopardi Giacomo.* Silviához. Ford. Zoltán Vilmos. Egyetértés 306. sz.
2565. *Mohr Viktor.* Giacomo Leopardi. Budapest, VII. ker. (külső) főgim. 1906 7. értes. 26—40. l.
2566. *Michel Angelo.* Hortus Deliciarum. — Briefe. Übers. v. Karl Frey. Berlin. Ism. R—y. Pester Lloyd 137. sz.
2567. *Muret, Maurice.* La littérature italienne d'aujourd'hui. 1906. Ism. b. Budap. Szemle 130. köt. 317—319. l.
2568. *Negri Ada.* Téli reggel Meghalt csókom. Ford. Horváth Ákos. Ország-Világ 6. sz. — Forradalom. Ford. Telekes Béla. Pesti Napló 140. sz. — Végzet. Éj. Ford. Zoltán Vilmos. Egyetértés 306. sz.
2569. *Cs. Papp József.* Agyrémek. Roberto Bracco legujabb drámája. Erdélyi Hirl. febr. 10.
2570. *Cs. Papp József.* Aldrovandi. Ujság. (Kolozsv.) 156. sz.
2571. *Cs. Papp József.* Fausto Salvatori, a Sonzognó-pályadíj nyertese. Ellenzék jan. 7.
2572. *Pascoli, Zambra Péter dr.* Giovanni Pascoli. Kereszt. Magy. Ifjuság V. évf. 16. sz. [261. sz.]
2573. *Pascoli Giovanni.* Odisszus álma. Ford. Erdős Renée. Pesti Napló
2574. *Passerini G. L.* Ajánlás. Ford. Cs. Papp József. Ellenzék febr. 27. — Téli reggel. Ford. Cs. Papp József. Pesti Napló 62. sz.
2575. *Petrarca, Finzi, G.* Pétrarque. 1906. Ism. Kropf Lajos. Századok 454. l.
2576. *Katona Lajos.* Petrarca. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 163 l.) 2 K 50 f. — Ism. Szén. A Kor 25. sz.
2577. *Katona Lajos dr.* Egy fejezet Petrarca életéből. Kath. Szemle 1014—1027. l.

2578. *Somogyi Ede*. Olasz társalgási nyelvtan. Iskolai és magánhasználatra. A Gaspey Sauer-tanmód szerint a magyar nyelvhez alkalmazta —. Harmadik javított kiadás. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 318 l.) 4 K 80 f.
2579. *Stechetti*. Utolsó vers. Ford. Kozma Andor. Budap. Szemle 132. köt. 312. l. — Esti ima. Ford. Marczali Bözse. Az Újs. 131. sz.
2580. *Stiavelli C.* Meghalni vágyom. Ford. Rudnai Győző. Hét 32. sz.
2581. *Verdaguer Jacint*. Barcelonához. Katalánból ford. Kőrösi Albin. Kath. Szemle 282—288. l.
2582. *Vivanti Annie*. Az Oceánon. Ford. Gábor Andor. Pesti Napló 252. sz. és M. Közélet 35. sz. — Ego. Ford. Zoltán Vilmos. Pesti Hirl. 208. sz. 19. l. — 1. Az Atlanti-tengeren . . . 2. Ma láttam őt . . . 3. Szerelmeslevél. Ford. Zoltán Vilmos. Egyetértés 306. sz.
2583. *Zendrini, Paolo*. Anton Giulis Barrili. Pester Lloyd 212. sz.
2584. *Zendrini, Paolo*. Girolamo Rovetta. U. o. 227. sz.
2585. *Zendrini, Paolo*. Vittorio Bersezio. U. o. 219. sz.
2586. *Zendrini, Paolo*. Enrico Castelnuovo. U. o. 161. sz.

4. Oláh.

2587. *Alexici, Dr. G.* Geschichte der rumänischen Litteratur. 1906. Ism. Katona Lajos. Philol. Közl. 248—251. l. — Gartner Th. Deutsche Liter.-Ztg. 19. sz. 1180. l. — Weigand G. Liter. Zentr. Bl. 40. sz. — Studien z. vergl. Lit.-Gesch. VII. 4. Hft.
2588. *Cioflec, R.* Doamne ajută-ne. Bucuresci, 1907. Ism. Duma Joan. Telegraf. Roman. 42. sz.
2589. Din trecutul nostru cultural. Biserica si scoala. 37—51. sz.
2590. *Eminescu Mihály*. Mortua est. Ford. Révai Károly. M. Határőr 8. sz.
2591. *Hodos, E.* Manual de limba română. Elemente de istoria literaturii. Ediție nouă. Karánsebes, 1908. (8-r. 137 l. 2 lev.) 2 K.
2592. *Mariencescu, Dr. At.* Cuvântare funebrală rostită la informanțarea lui Iosif Vulcan in Oradea-Mare la 10 Septembr. 1907. Sibiu, 1907. Tip. arhidiec. (8-r. 12 l.) [1—5. sz.]
2593. *Popoviciu, Dr. Josif*. Elementul erotic in lira poporului. Drapelul
2594. *Rațiu, Dr. Ioan*. Vasile Fabian Bob. (1795—1836.) Ștudiū Blaj. Tip. semin. 1907. (8-r. 69 l.)
2595. *Stoica Dénes*. Vlahuca Sándor. Budapest, 1907. Rövid ism. Budap. Hirl. 137. sz.
2596. *Suciu Traján*. A román népköltészet. Tanulmány. Brád, 1907. (Arad, egyházm. ny.) (8-r. 70 l.)
2597. *Suciu, Traian*. Noțiuni de poezie populară. Brádi gör. kel. román gim. 1906-7. értes. 3—15. l.
2598. *Zamfirescu, Duiliu*. Tănase Scatiū. Roman. 1907. Ism. Duma Joan. Telegraf doman 43. sz.

Nyelvészet.

2599. *Alexics György*. Preszáka, priszáka. Nyelvtudomány 202—207. l. Asbóth Oszkár megjegyzése. U. o. 207—210. l.
2600. *Brandsch, Karl*. Lateinische Wörter in der Sprache unseres rumänischen Bauern, auf Grund von Pușcarius etymologischem

- Wörterbuch zusammengestellt. Segesvári Teutsch-gymn. 1906/7. értés. 3—50. l.
2601. *Jianu, Gheorghe*. Ortografia «Progresului». Progresul 7. sz.
2602. *Lacea, Dr. C.* Rumänische Lexikographie. Die Karpathen 26—27. lap.
2603. *Puscaru, Dr. Sextil*. Etymolog. Wörterbuch d. rumän. Sprache. I. 1905. Ism. Draganu Miklós. Nyelvtudomány 225—232. l.
2604. *Sorbán Kornél dr.* A román nyelv geneziséhez. Aradmegy. Hirl. 15. 16. sz.

XI. Szláv nyelvek és irodalmak.

2605. *Andrejevič-Solovjev*. Očerkj iz istorii russkoj literaturij XIX. vjeka. 1907. Ism. Jacimirskij Alex. Slov. Pohľady 754. l.
2606. *Asbóth Oszkár*. A szláv torokhangok változásai. Nyelvtudomány 180—196. l.
2607. *B—k., P.* Romantizmus v literatúre slovenskej. Slovenske Obzor 468—494. l.
2608. *B—k., P.* O najnovšej poetickej literatúre slovenskej. U. o. 259—269. l.
2609. *Bachát Dániel*. (Képpel.) Athenæum 1907. naptára. 58. l.
2610. *Begović, Milan*. Gospogja Walewska. Drama. Zagreb, 1906. Ism. Ž. J. Letopis Matice Srpske 241. füz. 106—114. l.
2611. *Boyer, P. et Spéranski, N.* Manuel pour l'étude de la langue russe. 1905. Ism. Asbóth Oszkár. Nyelvtudomány 236—240. l.
2612. *Buday, A.* Pamiatka pálenia Vajana. Časopis museál. slov. spoločn. 73. l.
2613. *Černý, Frant a Váša, Pavel*. Moravská jména místní. V. Brně. 1907. Ism. Š. J. Slov. Pohľady 438. l.
2614. *Chrobák, Ondrej*. Nářečové slová z Horn. Liptova. Sbornik museál. slov. spoločnosti 113—118. l.
2615. *Czambel, S.* Slovenská reč. 1906. Ism. Polivka J. Listy Filolog. (Praga.) 22—42. l.
2616. *Czambel-Danielović, Samo*. Slová zo Zvolenskej stolice a z iných krajov. Slov. Pohľad. 564. l.
2617. *Dimitrijevič, Jelena Jov.* Fati-sultan Safi-chanum Mejrem-chanum. Beograd 1907. Ism. Ž. J. Ljetopis Matice Srpske. 246. füz. 116—118. l.
2618. *Dosztojevskij, Eisler Dr. Michael Josef*. Dostojewski's Persönlichkeit. Pester Lloyd 216. sz.
2619. *R. g.* Roszkolnikov. Alkotmány 257. sz.
2620. *Golant, N.* Elise Orzeszko. Pest. Lloyd 171. sz.
2621. *Golant, N.* Turgenjew als Staatsverbrecher. U. o. 305. sz.
2622. *Gorkij*. Die Mutter. Berlin. Ism. W. Ö. Huszadik Század XVI. köt. 1053—1057. l.
2623. *Grigorič, Dim.* Pesme. II. Beograd. 1906. Ism. Ž. J. Letopis Matice Srpske. 242. füz. 95—100. l.
2624. *Grujič, Nikanor*. Avtobiografija — nekad. episkopa pakračkog za štampu priredio archim. Ilarion Zeremski Karlovci. 1907. Ism. R. J. Ljetopis Matice Srpske. 245. füz. 107—109. l.
2625. *Iremskij*. Nářečové slová zo Spiša. Sbornik museál. slov. spoločn.

- 51—56. l. — Poverý a obyčaje zo Spiša. Časopis mus. slov. spoločn. 42. l.
2626. *Ivić, Aleks.* Urkundliche Beiträge zur Biographie des Dichters Relković. Ism. O. Tych. Letopis Matice Srpske. 241. füz. 138—140. l.
2627. *Karník, Jan.* Poesie pod Tatrami. Slov. Pohlad. 186—188. l.
2628. *Kubek Emil.* Ó-szláv-, magyar-, ruthén- (orosz), német szótár a szentírás olvasásához. Ungvár, Unio ny. (8-r. XL, 387 l.)
2629. *Kukučín, Martin.* Komasácia. 1907. Rövid ism. Slov. Pohladý 372. lap.
2630. *Marsall Gustav.* Praktisches Lehrbuch der slovakischen Sprache für den Selbstunterricht. Mit zahlreichen Übungen, einem Wörterbuche und einer Auswahl von erklärten Lesestücken. 2. verbesserte Auflage. Wien u. Leipzig. (1907.) A. Hartleben. (8-r. VIII. 181, 3 l.)
2631. *Martinović, Svetozar.* Nevesta Ljutice Bogdana. Drama u 3 čina s predigrom. Po spevu Milorada P. Šapčanina St. Bečej 1907. Ism. S—ć. M. Ljetopis Matice Srpske. 245. füz. 106—107. l. M., Vl. U. o. 107—112. l.
2632. *Matić, T.* Prosper Mérimée's Mystifikation kroatisher Volkslieder. Ism. O. Tych. U. o. 244. füz. 124—126. l.
2633. *Mickiewicz Adam.* 1. Wilija. 2. Krimini kép. Ford. Telekes Béla. Magy. Közélet 5. sz.
2634. *Milčinović, Andrija i Ogrizović, Milan.* Prokletstvo. Drama u četiri čina. S prologom A. G. Matoša. Sva prava pridržana. U. Zagrebu. Ism. Bud. M. Ljetopis Matice Srpske 246. f. 101—106. l.
2635. *Milčević, Josip.* Pjesme. Ism. S—ć. M. U. o. 244. füz. 122. l.
2636. *Pechány Adolf dr.* Tót és magyar szótár. Slovník slovenský a maďarský. Loos József nyomán szerkesztette —. I. rész. Tót-magyar szótár. Budapest, 1907. Lauffer V. (16-r. 449 l.) 2 K 50 f. — II. rész. Magyar-tót rész. (16 r. 449 l.) 2 K 50 f. — Az I. részt ism. Š. J. Slov. Pohladý 251. 314—319. l.
2637. *Petrovics Milán.* A szláv o-töví hímnműek nominativusa, tekintettel a hímnmű declinációk fejlődéstörténetére. Ujvidék, 1907. Ivkovic ny. (8-r. 31 l.)
2638. *Pôvodné slovenské piesne.* Složil Mikuláš Schneider. Trnavský. Myjava. 1907. Ism. rd. Slovensky Obzor 309. l.
2639. *Prijatelj, Dr. Ivan.* Istorija najnovije slovenačke književnosti. Ljetopis Matice Srpske. 1907. 243. füz. 24—51. l. 244. füz. 22—53. l. 245. füz. 33—50. l. 246. füz. 49—85. l.
2640. *Psalterium Bononiense.* Ed. V. Jagić. 1907. Ism. P. J. Ljetopis Matice Srpske. 244. füz. 132—134. l.
2641. *Puskin.* A két holló. Ford. Feleki Sándor. Besztercze 6. sz. — A próféta. A költő. Ford. Máthé Niklós. Munkácsi Hir. 16. sz. — Búcsú. Ford. Győri Károly. Budap. Szemle 129. köt. 301. l.
2642. *Rakić, M. M.* Pesme Beograd. 1903. Ism. S—ć. M. Ljetopis Matice Srpske. 245. füz. 105—106. l.
2643. *Ruppeldt, Karol.* Slovenské spevy. Vydávajú priatelia slovenských spevov. — Diel III. Sošit 4. Turč. Sv. Martin 1907. (8-r. 121—160.) 1 K.
2644. *Š. J. Bernolák-Kopitar.* Slov. Pohladý 117—120. l.

2645. *Schneider-Trnavský, Mikuláš*. Pôvodné slovenské piesne. 5—10. sošit. Myjava, P. Kulišek a Milan P. Sloboda. (4-r.) Egy füz. 1 K.
2646. *Skerlić, Jovan*. Janko M. Veselinović. Književna studija. Letopis Matice Srpske. 242. füz. 1—41. l.
2647. *Szémán István*. Képek a szláv mithológiából. (A lélek halhatatlansága.) Magy. Allam 75. sz.
2648. *Tujovsky, Joz. Gregor*. Smutné nôty. Pešťbudine. 1907. Ism. Slov. Pohlad. 631. l.
2649. *Taletov, Pera S. Novac*. Roman. 1906. Ism. Ž. J. Letopis Matice Srpske. 241. füz. 125. l.
2650. *Timrava*. Tá zem vábna. Povešť. 1907. Ism. Slov. Pohlady 252. l.
2651. *Tolstoj, Alfa*. Tolsztoj és Shakespeare. Budap. Hirl. 26. sz.
2652. *Csudáky Bertalan*. Tolsztoj Leo. (Képpel.) Vasár. Ujs. 33. sz.
2653. *Fieber Henrik*. Tolstoj Leo világnézlete. Kereszt. Magy. Ifjuság V. évf. 1. 2. sz.
2654. *Novobátsky Károly ifj.* Tolsztoi kritikája. Délmagy. Közl. 44. sz.
2655. *Syrion*. Tolstoj contra Shakespere. Héi 5. sz.
2656. *Szini Gyula*. Tolsztoj. Pesti Napló 232. sz.
2657. *Ujfalusi W. Ödön*. Tolsztoj népművelői munkássága. Népművelés III. 101—118. l.
2658. *Tomić, Jov. N.* O Srpskim narodnim epskim pesmama. Beograd. 1907. Ism. R. J. Ljetopis Matice Srpske. 246. füz. 119—121. l.
2659. *Vajanski Hurban*. Sctozár. Sobrané diela. I. II. 1907. Ism. Š. J. Slov. Pohlady 565—567. 692—694. l.
2660. *Veresčagin o Turgenjevu*. Branik 246—247. sz.
2661. *Verhovinai népdalok*. Oroszból ford. Vereczkei. Magy. Világ 1. sz.
2662. *Vlček, Jaroslav*. Dějiny české literatury. 1907. Ism. Š. J. Slov. Pohlady 499—502. l.
2663. *Vojnovich István*. Őszi vihar. Dráma 4 felv. Magyar színre alkalmazta Zsedényi A. Először adták a Nemzeti Színházban. jun. 15.
2664. *Vojnović, Ivo*. Smrt Majke Jagovića. Dramska pjesma. Beograd. 1906. Ism. Bud. M. Letopis Matice Srpske. 243. füz. 95—100. l.
2665. *Volosin Agoston*. Gyakorlati kisorosz (ruthén) nyelvtan. Ungvár, 1907. Unio ny. (8-r. VIII, 209 l.) 2 K.
2666. *Vrhlicky*. Spanyol románcz. Ford. Telekes Béla. M. Közélet 9. sz.

XII. Vegyes.

2667. *Bato-Vivenot*. Ujabb japán irodalom. — után Balogh Irma. Alkotmány 78. sz.
2668. *Capelli, A.* Cronologia. Milano, 1906. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 527. l.
2669. *Florenz, dr. Karl*. Geschichte der japanischen Litteratur. 1906. Ism. A. L. Budap. Szemle 130. köt. 151—153. l.
2670. *Lauffer, Berthold*. Skizze der mongolischen Literatur. Keleti Szemle 165—261. l.

(Budapest.)

Összeállította HELLEBRANT ÁRPÁD

ILLEI JÁNOS TORNÝOS PÉTERÉNEK FORRÁSAI.

A följűitás korának írói, szakítva a múlt hagyományaival, új utakon indulnak el. Alkotásaik, mint egy zsendűlő irodalom termékei, magukon viselik a kezdeményezés bélyegét: eleinte szinte kivétel nélkül fordítások, másolatok, utánzatok. E művek eredetijeit, mintáit, forrásait kikutatni egyik legfontosabb föladata az irodalomtörténetnek. De az irodalmi forrás kimutatásának irodalomtörténeti fontosságán kívül műveltség-történeti haszna is van. Így látjuk, mennyire olvasták a XVIII. században szerzeteseink is a francia írókat, hogy a piarista Dugonics az indexre került Voltaire-t «magyarítja», az ugyancsak piarista Simai s a jezsuita Illei Molière-t dolgozza át, a kit a papság nem akart eltemetni. — Mert, hogy Illei legismertebb munkája, a *Tornýos Péter*,¹⁾ Molière nyomán készült, az alábbiakból ki fog tűnni.

A hírhedt «magyarítások» korában, a XVIII. század végén, Kotzebue mellett igen divatos volt nálunk *Molière*.²⁾ Sűrűn fordítják, adaptálják műveit s gyakran a legnagyobb szabadsággal. Ott látjuk az iskolai átdolgozásokon kívül Kazinczy fordításait, különösen a *Botcsinálta doktort*, majd egész sorozat kerül színpadra Molière darabjaiból. Simai Kristóf a legmerészebb átdolgozásokat adja: *Zsugorijának*, (1790) az *Avare* adaptációjának, színhelyét Rév-Komáromba, korát I. Lipót idejébe teszi. *Gyapai Mártonja*, a mely *Sganarelle* után készült, ugyancsak szabad átdolgozás. Simai tehát úgy jár el, mint egy évvel előtte Illei, a kinek most tárgyalandó műve a legszabadabb, legeredetibb adaptáció, a melyről tudomásunk van.

Illei János rendkívül művelt ember volt, igen sokat olvasott különböző nyelveken. Révai említi *Planum*-ában, a hol Illeít a fel-

---

¹⁾ *Tornýos Péter*. Fársángi játék. Szerzette Illei János. Komáromban és Posonyban. Weber Simon Péter' költségén 's Betűivel. M. DCC.LXXXIX.

²⁾ A francia divatot érdekesen jellemzik a jezsuiták francia nyelvű iskoladrámái, a melyeneket pl. 1765-ben Nagyszombatban, vagy 1768-ban Sopronban, valamint más helyeken is előadtak.

állítandó akadémia tagjául ajánlja, hogy tudott németül, francziául.¹⁾ és a magyar meg latin nyelv ismeretén kívül a görögben is jártas volt.²⁾ Mikor tragédiáit írta, állandóan olasz irodalommal foglalkozott (egyik drámáját Metastasióból fordította): ezt az időt Illei olasz korszakának lehetne nevezni; míg élete vége, midőn 1789-ben *Tornyos Pétert* írta, s egy évvel utóbb az *Elmfuttatásokat*³⁾ francziából fordította: Illei francia kora. Igen valószínű tehát, hogy Illei eredetiben olvasta Molière-t.

Tornyos Péter a felfelé törekvő műveletlen polgárember típusa, a kinek főcélja a «parvenir», bejutni a «felsőbb körökbe». Ez a típus örökös és állandóan halás alakja az irodalomnak, különösen a vígjátéknak. Már Aesopus szükségesnek látta kigúnyolását: a béka olyan nagygyá akarja magát felfújni, mint az ökör. A XVII. században La Fontaine tanácsosnak látta felújítani a támadást e kapaszkodó alak ellen; hiszen korának minden típusa olyan pontosan van összeállítva gyűjteményében, akár az állatfajok egy nagy természetrajzi múzeumban. Ezt az alakot rajzolta meg mindig találó ecsetjével, éles szatírájával Molière a *Bourgeois gentilhomme*-ban.

Illei vígjátéka a *Bourgeois gentilhomme*-on alapul, de a hazai viszonyokhoz van alkalmazva.⁴⁾ Meg kell gondolnunk, hogy átdolgozója magyar és pap volt. A Ratio studiorum értelmében a szerző nem engedhetett be a darabba szerelmi jeleneteket, de még csak vonatkozást sem, hiszen meg volt írva, hogy «semmi botránkoztató vagy jó erkölcsökkel ellenkező darabok ne vétessenek fel». (Pézteli) Ezenkívül Illei, bár nem lett volna kénytelen, törölte a női szerepeket is. Ez a körülmény szükségképen már a mesében is változtatásokat eszközölt. Azonkívül a díszleteket a magyar szerző egyszerűsította (ballet, zene elmarad), a francia vígjáték finom élezeit pedig, melyeket a magyar közönség ízlésének nem feleltek meg, kicserélte egy fokkal triviálisabb, de magyaros zamatú mondásokkal. Innen a darab eredetisége, úgy hogy Szigethy István a Magyar Nyelvőrben (VIII. köt.) egész gyűjteményt közölhetett a *Tornyos Péter* eredeti komáromi mondásai-ból. A személyek s a színhely magyarok lettek; Illei módszere tehát tökéletesebb pendantja Dugonicsénak és Simaiénak.

¹⁾ Ezt mæcenása, Orczy Lőrincz is megerősíti.

²⁾ Planum erigendæ eruditæ Societatis hungariçæ alterum elaboratus. Viennæ 1790. (A hozzácsatolt «Candidati»-ban.)

³⁾ Külömbféle válogatott *elmefuttatások*. Írta frantzia nyelven Gr. O. J. Fordította ugyanazon nyelvből Illei János. Posony 1790.

⁴⁾ Riedl Frigyes egyetemi előadásai-ban a magyar dráma történetéről figyelmeztetett rá, hogy «Molièrei jelenetek vannak a darabban».

A *Tornyes Péter* eredetileg még iskoladramának készült; erre vallanak az épen említett változtatások. Valószínűleg több helyen került iskolai színpadra. Toldy Ferencz terjesztette el azt a felfogást, hogy a *Tornyes Péter* először Pozsonyban a lelkes kispapok adták elő.¹⁾ Erre azonban semmiféle adatunk nincs, s a Pozsonyban előadott darabok gyanánt minden forrás csak hármát említ meg: Az öreg fősvényt, a Tisztségre vágyódók és a Nevelők cz. darabokat. Iskolai színpadon mindenesetre több helyen is adták, a mit bizonyít az, hogy megjelenése után hat évvel Kelemen László társulata elfogadta s előadatta. Mindenesetre különös, hogy csak ilyen későn fogadták el s addig nem is vettek róla tudomást. Endrődy János Magyar Játékszínében nem is említi, míg Simait, «ama magyar Plautust», felmagasztalja, és csak Mérey Lajstromában²⁾ találjuk nevét, még pedig az eredeti darabok közt.³⁾ Ezek természetesen nagyrészt — talán mind — átdolgozások.

1795 február 16-án került Kelemenék színpadára *Tornyes Péter* először és utoljára: megbukott. A bukás oka a világi színpadon az lehetett, a mit a jámbor papszerző annyi gonddal sepet el útjából, a női szerepek és a szerelmi jelenetek hiánya. Ez az egyetlen biztos adatunk *Tornyes Péter* előadásáról. — Még egyszer feltűnik neve abban repertoireban, melyet a Nagyváraadra került kolozsvári színészek a tanácshoz beterjesztettek,⁴⁾ de ez korántsem jelenti azt, hogy elő is adták; e sorozatban szerepel Bessenyei Agisa is, pedig bizonyára nem került színre.

Íme egymás mellett a két tárgyalandó darab tartalma:

A *Bourgeois gentilhomme* Jourdainje, egy gazdag polgár, mindenáron nemesi társaságba akar jutni. Beleszeretett egy előkelő nőbe, a kinek tiszteletére lakomával és zenével egybekötött színdarabot készül előadni. (I. felv.) Hogy a «felsőbb körökben» befogadják, tánczot, vívást és *helyesírást* tanul, ez utóbbit a hangoknál kezdi, s nagyon elbizakodik, hogy milyen jó a felfogása. Ezután bevallja tanárának az előkelő nő iránti szerelmét és egy «doux billet» megfogalmazására kéri. Sokáig vesződnek, forgatják Jourdain egyszerű kompozícióját, de végre is megmaradnak mellette, mire a polgár még jobban elbizakodik tehetségében. Most a szabó elhozza Jourdain új ruháját s meggyőzi, hogy a nevetséges ruha szép, majd a szabólegény hízeleg neki

¹⁾ Fejér Györgyről mondott emlékbeszédében. Irodalmi beszédei. II. köt. 38. l.

²⁾ Bayer József: A magyar drámairodalom története függelékében.

³⁾ Érdekes, hogy Mérey Lajstromában a *Peter Zapsl* cz. vígjáték Kelemen László-féle fordítását így idézi: *A kintsások v. Tornyes Péter*.

⁴⁾ Náményi Lajos: A váradi színészet története. Nagyváraad 1898. 33.

magas címekkel s szerez ezáltal fejedelmi borraivalókat. (II. felv.) *Felöltözik gavallér ruhába*, de nem arat sikert, neje s cselédje ki-nevetik, *hetvenedik tudományával* s nevetségessé lesz. Ezután meglátogatja a *szelhámos Dorante gróf*, a ki már ezeket kért tőle kölcsön s azzal a czéllal, hogy még *kétszáz aranyat* kapjon tőle, a marquis szerelmét igéri neki s *hízelegve* barátjának nevezi. Hiába óvja férjét józan felesége, hiába ismételteti, hogy rászedik, a balga polgár vakon bízik a grófban. Ezen rászedések után következik a legnagyobb. Jourdain uram leányát Cléonte kéri, de az esztelen apa előkelő vót akar csak s elzavarja a kérést. Az ügyes Covielle erre cselet sző, hogy ő majd maskarába öltözteti Jourdaint s ilyen módon czélhoz jut. Cléonte hitetlenkedik, de Covielle biztosítja a sikerről. (III. felv.) Jourdain lakomájára a szédelő gróf elhozza kedvesét, Dorimènet, a kibe a félszeg polgár szerelmes, de betoppan Jourdainné s nagy lármát csapva szétkergeti a lakmározókat. Covielle ezalatt kifőzte tervét, átöltözve jelenti, hogy a szultán fia el akarja venni Jourdain uram leányát, ez megőrül s behívatja a töröknek öltözött Cléonteot csapatával. Covielle *Jourdain uramat* «mamamouchinak», *török főúrnak öltözteti* s felavatásképen segédeivel *elvereti*: (IV. felv.) végre megtörténik az esküvő. Csak ekkor látja be a hóbortos polgár, hogy rászedték: Cléonte leányával, a gróf meg kétszáz aranyával vígan odább áll. (V. felv.)

Tornyos Péter zsugori hőse egyszerre előkelővé akar lenni. Százötven emberre lakomát készített, bált rendez, zenészeket s «maskarákat» parancsol. Lőrincz szolga csodálkozik ura hóbortján s a garabonciás Ventifax-szal ura megbosszantására készül. Előbb azonban a vendégfogadóst kell eltávolítani, a ki a deák hitelezője; Ventifax sárkánynak öltözve el is kergeti, de az nem ijed meg s fenyegetőzik, hogy karhatalommal tér vissza. A két czimbora tanakodik s a ravasz Ventifax azt határozza, hogy felöltözteti Tornyos Pétert s úgy intézi a dolgot, hogy a vendéglős «az én személyemben Tornyos Pétert köti nyakom». Lőrincz hitetlenül rázza fejét, de Ventifax biztosítja a sikerről. (I. Végz.) Tornyos Péter felöltözik «*gaballéros ruhába*» s öcsce szörnyülködve látja, hogy «egész Frantzia» lett. *A szédelő Ventifax hízeleg Tornyos Péternek, hogy kétszáz aranyához juthasson*, a miért a «vén bolond» még meghívja lakomára. Együttal a deákmesterséget is meg akarja tanulni; Ventifax vállalkozik is rá s hogy a bűvészkönyvet használhassa Tornyos Péter, *olvasni tanítja*. A hangoknál kezdik sillabizálva: a, b, ab; erre Ventifax kijelenti, hogy «Tornyos Péter uram már kész deák», a mi a polgárt nagyon elbizakodottá teszi. Jourdain «doux billet»-jének megfelelően ő deák felköszöntőt akar tanulni Ventifaxtól. A józan Tornyos Pál figyelmezteti bátyját, óvakodjék a gaz diáktól, de Tornyos Péter, *a ki hetvenedik s felsül tudományával*, vakon bízik benne. Ventifaxnak tényleg sikerül a kétszáz aranyas erszényt kicserélnie s biztatja Tornyos Pétert, hogy erszényében mindig lesz arany, ha három óra hosszat lepecsételve hagyja. (II. Végz.) Most már csak a vendéglőstől kell félnie a deáknak, ezért *felöltözteti Tornyos Pétert saját deák ruhájába*. Alig hogy ez megtörtént, jön a vendéglős segédeivel s *elvereti* a deáknak nézett szerencsétlent. Végre felismerik, öcsce jóakarattal szemére veti, íme hóbortjainak ára, rászedték. Tornyos Péter

még remél, de megtekintve erszényét, a melyben Ventifax állítólag «megsolidáltatta, megállapította» az aranyakat, látja, hogy «biz az kongó és tsak kongó, akármerre forgassuk». Csak most veszi észre, hogy rászédtek, de későn, ekkorra Lőrincz a lakoma kincseivel, Ventifax a kétszáz aranynyal odább állt. (III. Végz.)

A Tornys Péternek Molièreből való jelenetei a következőképen felelnek meg a forrásnak:

Tornys Peter:

Bourgeois gentilhomme.

I. Végzés. 1—2. kimenetel.

I. Felvonás. 1—2. jelenet.

Készülődés a lakomára, a zeneszámok megrendelése.

I. Végz. 8. kim.

III. Felv. 13. jel.

A két megszorult czimbora elhatározza a hős felöltöztetését s rászédését.

I. Végz. 11. kim.

III. Felv. 3. jel.

Első felöltözés, a hős kinevetése és megszidása.

II. Végz. 2. kim.

II. Felv. 5. jel. (III. Felv. 4. és 6. jel.)

Hízelegnek a hősnek, hogy pénzéhez jussanak.

II. Végz. 2. kim.

II. Felv. 4. jel.

Olvasni tanítás (hangtan) s a felköszöntő megfogalmazása.

III. Végz. 1. kim.

III. Felv. 3. és 4. jel.

A józan hozzátartozó átkozza a szélhámost s óvja a hőst.

III. Végz. 6. kim.

IV. Felv. 5. jel.

A másodszor felöltözött hőst elverik.

A főmotívumok tehát közösek: Nagyravágyó polgár a főhős; mindenki, a ki csak teheti, rászedi; hogy a «felsőbb körökbe» jut-hasson, öreg kora ellenére tanulni kezd, kapkod a műveltség után, de faragatlan, esetlen marad. Józan felesége (testvére) óvja, de nem hallgat rá, sőt műveletlennek nevezi. Hetvenkedik hamarosan szerzett csekély tanultságával s felsül vele. Ezeken az általános vonásokon kívül vannak adatbeli egyezések is. A nagyravágyónak hízeleg egy álnok szédelő, hogy tőle 200 aranyat szerezzen, az elvakult szerencsétlen pedig még meghívja a lakomára. Az ugorkafára kapaszkodó polgár kétszer felöltözik, először gentilhommenak — gaballérnak másodszor az intrikus, a ki rá akarja szedni, felöltözteti valami maskarába (garabonczyás deák — török főúr). Végül azonfelül, hogy rászédtek, még el is verik.

A magyar író módszerére szerfölött érdekes az átvett jelenetek összehasonlítása. Illei eljárása jellemző egész XVIII. századi irodalmunkra.

Az első felvonásbeli rendelkezések a lakoma és a zene iránt, a zeneszerszámok és táncznemek felsorolása meg van magyarosítva, bizonyos couleur locale látható rajta; bepillantást enged a francia és magyar zenekar közti különbségbe. A táncznemek divatja is érdekes

műveltségtörténeti adat: Jourdainnek, a XVII. századi polgárnak, kedves tánca még a menuet, Tornynos Péter egy századdal utóbb már azt kívánja: «a Nóták mind Valtzer és Lengyel Nóták legyenek, ne pedig tsak olyan nagy-ldai Menueták.» A *Bourgeois gentilhomme* «comédie ballet» «mascarades carnavalesques»-kel, a *Tornynos Péter* «fársáingi játék», a hol «Bálra» készülnek és azért a hős «külömb-külömb-féle maskarák» beszerzéséről gondoskodik.

Az átvétel legfeltűnőbb, legkétségtelenebb jele a kétszeres felöltözés, illetőleg átöltözés, a mely a magyar darabban épen úgy megy végbe, mint Molièrenél; először maga a hős öltözik fel gavallérnak s e ruha leírása is megfelel. Jourdain parókában, selyem harisnyában, virágos ruhában jelenik meg, Tornynos Péter «Három üstökű nagy Parókában, ezüst sarkantyús Tzipóban sat.» lép fel. — E két felöltözési jelenet a maga megfelelő következményeiben is megegyezik.

B. G. A gentilhomme-nak öltözött Jourdain uramat szidja neje, nem szégyenli-e magát öreg korában tánczot és vívást tanulni. Ugyan kivel akar tánczolni és kit akar megölni? — Jourdain megvetőleg válaszol: felesége oly tudatlan, hogy szégyenli magát miatta és bizony *szedhetne magára egy kevés műveltséget.*

Mme Jourdain ezután a szédelgő gróf ellen fordul; «ugyancsak becsap téged az a gróf úr; egyre pénzt kér kölcsön és ugyan mit tesz érted. Téged ellenben az egész világ kinevet». Jourdain uram azt feleli, hogy ez a nagy úr gróf létére is kedves barátjának szólítja, a világ előtt is kedveskedik neki; az ilyen embernek dicsőség kölcsönt adhatni, különben is majd visszakapja a pénzt. (III. felv. 3. jel.)

Tor. Pét. Tornynos Pál szemrehányásokat tesz kiöltözött bátyjának: «Öh vén bolond, éppen bizony neki való ez a gyermeki nyálkság! petzkelődés.» Tornynos Péter úgy felel, mint Jourdain uram: «Ugyan ötsém! ne émelyítsd a gyomromat az ilyenekkel, *tanulj inkább bátyádtól egy kis új módit.*» (I. Végz. 11. kim.)

Tornynos Pál minden lehető rosszat mond a deákra: «az a Mafzir Deák tsak egy élődi ámtító, szemfény veltő földi boszorkány, kendet pedig az egész világ kineveti. Tornynos Péter védelmébe veszi «Amanfur Luna Urat, a ki böcs eruditus ember», a kik pedig ellene beszélnek «tsak annyit tudnak az én mai dolgomhoz, mint te magad: te pedig annyit, mint a tyúk a regéhez. Ergo maradjanak a tsávájuk és kaptájok mellett.» (III. Végz. 1. kim.)

Bourg. gent. II. felv. 5. jel. A szabó elhozza Jourdain úri ruháját. A szabólegény, a ki ismeri a polgár fukarságát, de gyengéjét is, nagy borralalóhoz akar jutni s hízelgésekkel, előkelő czímekkel illeti, elnevezi nemesnek, uraságnak, nagyságosnak (*Gentilhomme, Monseigneur, Votre Grandeur*) s így Jourdain uram erszénye tartalmának nagy részét tényleg megkapja.

Tor. Pét. II. Végz. 2. kim. Ventifax Tornynos Péter erszényére aspirálva jön hízelgéseivel, elmondja, milyen közismert világi gavallér Tornynos Péter uram; a polgár elhiszi mindezt s meghívja a lakomára a szédelgőt.

Jourdain uram a hízeltételekért fejedelmi borraivalót ad, Tornýos Péter pedig lakomára hívja meg az álnok hízelgőt. A hős azt gondolja, hogy célhoz ért, íme elismerik gentilhomme-nak «Született Világi Gavallérnak» (gentilhomme = született nemes). Ez az elbizakodás a komikus tragikum krízise: a mikor a hős azt hiszi, hogy elérte célját, ott kezdődik igazi kudarcza.

Az átvételt kétségtelenné teszi, s a véletlen egyezés lehetőségét kizárja az a körülmény, hogy a megfelelő jelenetek szerves kapcsolatban vannak egymással a *Tornýos Péterben* ép úgy, mint Molièrenél: hízelegnek a hősnek azért, hogy rászédjék; az első hóbortos tett, a felöltözés után szidás következik a józan hozzátartozó részéről, erre védelmül a hős előhozakodik tudományával s felsül, ezt látva a józan fél átkozza a szédeltgőt; a második felöltöztetés és következménye az elveretés. Az átvett jelenetek tehát Illeinél úgy függenek össze egymással, mint Molièrenél, előzmény — következmény viszonyban állnak. Az átvétel jellemzésül párhuzamosan bemutatott két ilyen egymásba kapcsolódó jelenetet.

A második felvonásból a tanítás egy részlete: ¹⁾

Bourg. gent. II. Felv. 4. jel.

Maitre de Philosophie: Que voulez-vous, que je vous apprenne?

Monsieur Jourdain: Apprenez-moi l'orthographe

. . . . .

Maitre de Ph. Il y a cinq voyelles ou voix: A, E, I, O, U.

M. J. J'entends tout cela.

M. d. Ph. La voix A se forme en ouvrant fort la bouche: A.

M. J. A, A. Oui.

M. d. Ph. La voix E se forme en rapprochant la mâchoire d'en bas de celle d'en haut: A, E.

M. J.: A, E, A, E. Ma foi! oui. Ah! que cela est beau!

M. d. Ph. La voix I en rapprochant encore davantage les mâchoires l'une de l'autre, et écartant les deux coins de la bouche vers les oreilles: A, E, I.

M. J. A, E, I, I, I, I. Cela est vrai! Vive la science!

. . . . .

Tor. Pét. II. Végz. 2. kím.

Ventifax: Ha tétfzik, még Uramat is megtanítom reá mindenek láttára.

Tor. Pét.: Jobban is szeretném, ha magam úzhetném véle ezt a' tréfát. — De vallyon hogyan tanulhatnám meg ezt a' fertelmes Szép mesterséget?

Vent.: Ebből (A' könyvet mutatja).

Tor. Pét.: Jaj! már biz én se Deákul, se olvasni nem tudok illy nagy kamalcz könyvből.

Vent. Erre is helybe meg-tanítom. (A' könyvet megnyitja.) — Mondja utánnam: tsak rajta, semmit se féljen: A, b, ab.

Tor. Pét.: A, b, bab.

Vent.: B, e, be.

Tor. Pét.: B, e, eb.

Vent.: Helyessen!

Tor. Pét.: Ennye be könnyű! Uram még a' fejem se fáj bele! 'S hát én ezzel ugyan tsak Deákos ember vagyok?

Vent.: Annak is pedig a' lánnya

. . . . .

¹⁾ Molière e jelenet megírásánál emlékezett Aristophanes *Felhők* című vígjátékára, melynek első részében van ilyen jelenet: Sokrates tanítja a paraszt Strepsiadest.

M. J. R, R, Ra; R, r, r, r, r, ra.
Cela est vrai. Ah! L'habile homme
que vous êtes.

Tor. Pét.: Jó Uram talán ezer
Mester, hogy illy bátran biztat.

Ezután Jourdain uram a lakomáján résztvevő marquise számára szerelmes mondást, Tornynos Péter a szerelem következetes mellőzése folytán vendégeire szóló felköszöntőt akar megtanulni.

M. J. Je voudrais donc lui mettre dans un billet: *Belle Marquise, vos beaux yeux me font mourir d'amour*; ¹⁾ mais je voudrais, que cela fût mis d'une manière galante, que cela fût tourné gentiment.

M. d. Ph. Mettre que les feux de ses yeux réduisent votre cœur en cendres; que vous souffrez nuit et jour pour elle les violences d'un...

Mons. Jourd.: Non, non, non, je ne veux point tout cela.....

A tanár forgatja a frázist, de Jourdain ragaszkodik az eredetihez.

Mon. Jourd. Mais de toutes ces façons là laquelle est la meilleure?

M. d. Ph. Celle que vous avez dite: *Belle Marquise vos beaux yeux me font mourir d'amour*.

M. J. Cependant je n'ai point étudié, et j'ai fait cela tout du premier coup.

Ventifax: Próbáljuk, mit akarna kimondani Deákul?

Tor. Pét.: Ezt a köszöntést: *Isten éltesse Uri Vendégeimet*.

Vent.: Igen jól van; már olvassa bátran: *Vivant*.

Tor. Pét.: *Vivant*.

Vent.: *Magnifici Domini Hospites*.

Tor. Pét.: *Magnifici Domini Hospites*.

Vent.: Imé melly szépen megy a dolog, és minden erőlködés nélkül!

Tor. Pét.: Uram! no hiszen tudja az egész város, ki, 's mi vagyok; de betsületemre mondom, hogy foha sem hittem volna ezt a' nagy facilitást a' Deákságban.

E jelenet következménye is megegyezik a két darabban. A mondás betanulásának sikerére Tornynos Pétert is elfogja a tudatlanok büszkesége. Úgy beszél, mint Jourdain: «Óh! óh!», folytatja, «ugyan nagy bolondság azoktól, a' kik hat, hét, 's nyöltz esztendeig is mind nyalják falják azt a' hitván ténta levét; és még sem tudnak ki tzepeledni az Iskolákból 's még akkor is, ha kérdik tőlök, hogy által-vető mit tesz Deákul, tsak el-tátják a' szájokat, 's azt sem tudják, ha tök-é? vagy tőrös étek? holott én ihon mindenek hallótára olly hamar által-estem minden tudományokon.»

Végig mehetnék ilyen összehasonlítással mindkét darabon, de a hely szűkét tekintve, bizonyítékul talán ennyi is elég.

Illei minthogy iskolai színpadnak írta művét, sokat egyszerűsít; a jezsuita-rend ertörlésével vége volt az iskolai előadásoknál kifejtett nagy pompának. A Bourgeois gentilhomme pedig egyike Molière azon darbjainak, melyek a legtöbb pompát követelték. A király kíván-

¹⁾ Mindkét szövegben dült betűvel van szedve.

ságára készült, s XIV. Lajos a fényűzés embere volt. Az egymást érő balettek, a zene és a színpadon lefolyó lakoma a XVIII. század nyolczvanas éveiben kivihetetlen volt. De a jó Illei minden lehetőtt megtett; ha nem hozhatott is színre sem balettet, sem lakomát, a szereplők folyton hivatkoznak arra, hogy nagy bál készül, lesz lakoma, táncz, «szép Maskarák, Török fejű, égő lámpásokkal ragyogó szának. Minden szán előtt és mellett hat fáklyás és meg annyi kótzag-tollas Legény és Trombitás lesz elrendelve», szóval a színpalak mögött folyik le minden fényűzés, a közönség pedig hadd képzelje el magának. Ez igen ügyes fogás és Illeinek nagy színpadi érzékére, gyakorlottságára vall.

Nemcsak a díszletek szempontjából egyszerűsít Illei, a cselekvényben is mutat összefoglaló tehetséget. Jourdain urat, a bourgeois gentilhommeot, egész raj élődi kullancs veszi körül. A zene-, táncz- és vívómester, a filozófia-tanár, a szabó, szabólegény, Dorante gróf mind sorra jönnek s kiki tehetsége szerint szipolyozza ki a jó bolondot. A magyar szerző mindezt egy személyben egyesítette, a hírhedt, általánosan ismert garabonczyás deákban, Ventifaxban; ez segítségül veszi még Lőrinczet, ezt az «elég simplex Fráter forma» szolgát, «a kinek azonban még sem ütötték tökkel a fejét». Ez a garabonczyás deák tehát nem a valódi népies alak, hanem a mint Lázár Béla az EPhK.-ben (1892: 492.) már jelezte, közönséges álnok szélhámos, a kire Illei csak ráaggatta a néphagyománybeli vonásokat s a garabonczyás deák nevet. A darab alapja, a komikum lényege nem a deákcsíny, hanem egy kapaszkodó polgár félszege s megbüntetése, főalakja pedig nem Ventifax, hanem a tisztelethajhászó Tornýos Péter; ez tehát nem közönséges bohózat, hanem félig jellemvígjáték, félig bohózat, úgy mint a Bourgeois gentilhomme is félig bouffonerie, félig jellemvígjáték s ebben különbözik a közönséges farsangi játékoktól.

Igen egyszerűen küszöbölte ki Illei a női szereplőket. Jourdain uramat a felesége, Tornýos Pétert öccse, Pál akarja kigyógyítani hóbertjából, Nicolenak, Jourdain cselédjének szerepét pedig Illei Lőrincznek osztotta ki, ő neveti ki örökösen gazdáját. A feleség helyébe testvéröcs, a szolgáló helyett szolgáló került.¹⁾

Még egy nehézsége volt Illeinek: a Molièrenél obligát szerelmi helyzet, intrika, eltűntetése. A nagy vígjátékíró minden darabjában szinte megcsontosodva találjuk, hogy egy derék ifjú megkéri a főhős leányát, de az épen kigúnyolt hóbertjánál fogva útját állja a házasság-

¹⁾ A *Bourgeois gentilhomme* alább említendő egri fordításban is így van ez: Jordán felesége helyett Fülöp testvére, Nicole cseléd helyett Peti szolga szerepel. Ez az iskoladrámák általános maniereje.

nak s más, rendesen semmirevaló vőt kíván mindaddig, míg a szolga furfangja ki nem menti a szerelmes párt kínos helyzetéből. Így a fősvény fősvénységénél, a képzelt beteg betegségénél, Orgon Tartuffe-be helyezett nagy bizalmánál, a tudós nő a kérő «műveletlenségénél», Jourdain nagyravágásánál fogva nem adja a leányt kérőjének. — Illei e jelenet helyébe egy mást, eredetit toldott be művébe: a vendégfogadás jelenetét.

A *Bourgeois gentilhomme* turqueriejét Illei igen ügyesen adaptálta. A IV. felvonásban Cléonte a terv szerint a szultán fiának, kísérete töröknek öltözve jelen meg. Jourdaint is felöltöztetik mamamouchinak s felavatásképen alaposan elverik, megbotozzák. A *Tornyos Péter* III. végzésében a főhős deák gúnyába van öltöztetve s büszkélkedik új köntösében, de megjelenik a vendégfogadás segédeivel s elvereti a deáknak nézett Tornyos Pétert. Ezután veszi csak észre a hóbortos kapaszkodó, hogy rászedték; egyiknek leányát s pénzét, a másiknak pénzét s a lakoma kincseit szedi el az intrikus. — A színpadnak e jelenetnél egészen meg kellett telnie, a jó Illei tehát rajta volt, hogy lehetőleg el ne maradjon mintájától s ha a végső ballettet megint el kellett hagynia, legalább egy dalt ad hőse ajkára:

1.

Bánom, hogy Deákat láttam,
És a Könyvbe belé vágtam,
Oda vagy az erfényem,
Erfényemmel vendégségem,
Haj dínom dánom,
Míg élek is bánom,
Deákságom.

2.

Az Urakat el-hívtam,
Maskarára 's Bálra vártam,
Oda vagy az erfényem,
Erfényemmel betsületem,
Haj dínom 's. a' t.

3.

Patvar vigye a' Deákját,
'S véle minden tudományát,
Oda vagy az erfényem,
Erfényemmel minden kintsem,
Haj dínom 's a' t.

Illei igen jó verseket ír, szinte hajlandók volnánk binni, hogy énekelték őket, olyan könnyed a ritmusuk. Ilyen a bevezető költemény, a közismert: «Tornyos Péter bált indít» kezdetű, vagy Lőrincz dala, Illei szatirikus elnevezése szerint, «egy szép Olafz Minuet erre a' kótára»

«Trallárom tyúk hús
jobb annál lúd hús 's a' t.» 16. l.

Úgy szerepelnek e dalok, mint a *Bourgeois gentilhomme*-ban, a melybe számos dal van beékelve, pl. Jourdain éneke «où il y a du mouton dedans»:

Je croyois Janneton
Aussi douce que belle,
Je croyois Janneton
Plus douce qu'un mouton:

Hélas! hélas! elle est cent fois
Mille fois plus cruelle
Que n'est tigre au bois. I. felv. 2. jel.

Ebből a tárgyalásból látható, hogy milyen szabad átdolgozás Illei műve s azért mindenesetre nagy elismerést érdemel. Szó szerinti átvétel sehol sincs, csak a komikum lényege és fordulatai s egyes jelenetek közösek.

A darabban a komikum emelése kedvéért sok az elferdített francia szó, ilyenek, mint: Monsiur, Mamsiur, Amansur, Masir, Mansel (Monsieur), ofurdui = aujourd'hui (18. l.). Sokszor keverve más nyelvekkel: «tzo tzo voules vous» (18. l.). «Amansur, Amansur Domine frater tardé, tardé» (42. l.). «A Diö vale frater» (43. l.). Érdekes, hogy még a tót szót is francia helyesírással írja Illei: touto = tuto = itt (18. l.).

Illei a Tornynos Péter megírásánál felhasználta a korában igen ismert *Holberget* is, Dugonics, Simai, Pétzeli, Hatvany és annyi más frónk mintáját. Holberg műveit a jezsuiták különösen jól ismerték; minden hazai jezsuita-kolostor könyvtárában -- a mint a leltárak értesítenek -- képviselve voltak munkái. A dán vígjátékiró két darabjában utánozta a *Bourgeois gentilhomme*-ot: a *Nemes törekvésben* és a *Don Ranudo de Colibrados*-ban. Az utóbbit felhasználta Illei (a *Nemes törekvés* hatásának semmi nyoma) s kivüle több vonást az *Arábiai porból* vett át.¹⁾

Lőrincz szolganak alakját, a ki ura hiú nagyravágysán és nyomorúságán gúnyolódik, Molière Nicole-ján kívül a *Don Ranudo de Colibrados*²⁾ érdekes alakja, Pedro lakáj, inspirálta. Ő is gúnyolja nyomorgó, de gögös urát, a ki mindenben előkelő akar lenni, de szolgáját éhezteteti, a kinek lakomáján három fogás van: az első borsó, a második borsó és a harmadik is borsó. *Tornynos Péter* főalakjában is van néhány vonás *Don Ranudó*-ból; ő is az előkelőt akarja adni, de nincs meg az anyagi alap (Jourdain ellenben gazdag), elküldi szolgáját, hogy konyhaeszközöket s terítékeket kérjen kölcsön, de nem kap hitelt, senki sem kölcsönöz neki, hitelezői is kellemetlenkednek. E mellett mindig kész hazugsággal is védeni előkelő voltát. *Don Ranudó*-ból való Lőrincz monológja (I. Végz. 3. kim. = I. felv. 2. jel.) azzal a külömbséggel, hogy Pedro hű hóbortos urához, ha nagy szabadsággal beszél is vele, Lőrincz csak szemtelen, nem hű. Íme egy kis mutatvány:

¹⁾ Eredeti címeik: 1. Den honnette Ambition, 2. Don Ranudo de Colibrados eller Fattigdom og Hoffærdighed, 3. Det Arabiske Pulver.

²⁾ Magyarra Korneli József fordította le *Szegény kevély* címen 1793-ban. L. Bayer: Dráma I. 193. l.

Don Ranudo. III. Felv. 5. jel.¹⁾
 Das erste Gericht sind Erbsen,
 das andere Gericht werden Erbsen,
 und das dritte Gericht werden gleich-
 falls Erbsen sein.

Tornyos Péter. I. Végz. 2. kim.
 Az első fogás legyen borsó leves,
 úgyé bizony? a' második borsó? a'
 harmadik törött borsó?

A szolga, a kit ura a kalmárokhoz kölcsönt kérni küldött,
 visszajön:

Don Ranudo. III. Felv. 2. jel.
 Don Ranudo: Nun Pedro, was
 sagte der Kaufmann?
 Pedro: Er gab mir kurz und gut
 zur Antwort, grüsse deine betrü-
 gerische Herrschaft.

Tornyos Péter. III. Végzés 2. kim.
 Tor. Pét.: No jó madár! mi hírt
 Budán? Mit hoztál a Bóltból?
 Lőr.: Mindent, tsak a' mit a' Izem
 megkívánhat; veres hajmát, fog haj-
 mát és tormát.

Miután elbeszélte, hogy kidobták:

Donna Olympia: Es gibt doch Tor. Pét.: Be képtelen szörnyű
 verflucht lumpige Leute in der Stadt. parasztságot!

Don Ranudo belejátszása és Illei egyéb reminiscenciái okozták
 azt a zavart, a mely sok helyütt észlelhető: *Tornyos Péter*nek ládák-
 ban van aranya, s mégis, mikor 200 aranya elveszik, «oda vagyok
 minden kincse» s a lakomához is kénytelen kölcsön kérni a teritékeket.

Tornyos Péter kapzsisága, *Ventifax* és vele összefüggésben a
 Zöldfa vendégfogadós alakja, az *Arábiai porból* való. *Tornyos Péter*
 azt óhajtja, hogy erszényéből aranya soha ki ne fogyjon, hogy arannyal
 mindig el legyen látva. Az *Arábiai porban* egy kóborló szélhámos
 arábiai aranycsinálónak adja ki magát, meglopja vendéglősét, egy kincs-
 vágyó amateur-alchymistának ígéri, hogy négyezer forint fejében meg-
 tanítja aranycsinálásra, egy hasonlóvérű barátja segítségével rászedi a
 kincsvágyót s pénzét megkapva, eleblábal. — *Ventifax* sem egyéb
 ilyen szédelgőnél, a ki — mint amaz aranycsináló-szerekkel — deák-
 készséggel felszerelve, garabonciás deáknak adja ki magát, ő is azt
 mondja, hogy a holdból jön s ígéri, hogy az erszényben «megállapítja»
 az aranyakat, de mihelyt czimborája segítségével rászedte áldozatát,
 megszökik a pénzzel. — *Ventifax* tehát nem a magyar garabonciás
 deák, hanem kóbor szédelgő, fahrender Schöler, a népkönyvbeli *Faustot*
 utánzó alak, a ki bejárva az országot, mindenféle fufanggal csalja ki
 a hiszekény emberektől a pénzt. Hirdeti, hogy a holdból jön, 12 iskolát
 végzett, az ördöggel czimborál, pénzt csinál. Az a vonása, hogy sár-

¹⁾ A következő fordítást idézem: Dänische Schaubühne. Die Vor-
 züglichsten Komödien des Freiherrn Ludwig von Holberg. In den ältesten
 deutschen Übersetzungen. Herausgegeben von Dr. Julius Hoffery und
 Dr. Paul Schlenther. Berlin 1888.

kánynak öltözve ijesztgeti hitelezőit, szintén erre vall; a német fah-render Schüler is ördögnek, szellemnek öltözik, ha bajból kell menekülnie s üldözőjét meg akarja ijeszteni. Ilyen ijesztés van Holberg *Masqueradejában* is. Érdekes, hogy az *Arábiai por* első magyar fordításában, a mely Hatvany Istvántól való («Theatrumra szedett munkák», 1793) a vendéglős neve szintén Zöld fa Vendég fogadós. Tipikus név, olyan mint később a makk hetes.

Hogyan gondolt Illei épen a *Bourgeois gentilhomme*? Ha megnyugtató feleletet nem is tudunk adni a kérdésre, útbaigazító magyarázatot igen. Molière darabjai közül ezt a vígjátékot fordították le először magyarra és ugyancsak iskolai színpad számára. Az egri jezsuita-kollegiumban adták elő ezt a fordítást, melynek címe: «*Fenhéjázó, és maga sorsával meg nem elégedő embernek bolondsága*, mellyet az Egri Diszes ifjúság ugyan ott lakó nemesség előtt jádzott hazájának nyelvén, más országoknak Ditséretes szokását ebben követni akarván. 1769 esztendőben». A darabot, a mely egy kolozsvári másolatban maradt fenn, Beöthy Zsolt fedezte fel. Illei, a ki Kolozsvárt és Egerben tanárkodott és könyvtárosi tisztelet viselt, mindenesetre ismerle a színművet, a melynek sikerét mutatja az a körülmény, hogy Egerből a kolozsvári collegium is átvette és lemásoltatta. (Érdekes, hogy az első magyar Molière-fordítás épen egy századdal készült az eredeti iratása után.) Ennek a fordításnak még egy más példányát ismerem fel a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban levő iskoladramakódexben ugyanazon címen: *Fenhéjázó stb.* Mulatságos játék 3 végzésben. — Ez a példány újabb következtetést enged meg; ugyanabban a kódexben, a melyben ez a fordítás található, megvan Illei két másik darabja *Salamon* és *Titus* is. Az írás nem Illei kezétől való ugyan, csak másolat, mégis több adat Illei szerzőségére látszik mutatni. Illei legtermékenyebb évei épen kolozsvári tartózkodására esnek, ez a fordítás is iskolai színpad számára készül, a fordító ép úgy, mint Illei a *Tornýos Péterben*, szintén három felvonásba olvasztja Molière ötös felosztását. A részek elnevezése itt is ugyanaz, mint a *Tornýos Péterben*: Végzés, kimenet. A női szerepek itt is ki vannak küszöbölve, a feleség helyett itt is fitestvér, a szolgáló helyett szolgáló szerepel.

Ha e feltevést, Illei szerzőségét, nem fogadnók is el, annyi bizonyos, hogy Egerben vagy Kolozsvárt könyvtáros korában megismerte a *Bourgeois gentilhomme* magyar átdolgozását, és a fordítás sikere tehette figyelmessé Molière vígjátékára. Kolozsvárról elkerülve, súlyos betegségbe esik (úgy látszik, féloldali gutaütés éri) s Budáról Komáromba kerülve, valamely kínálkozó alkalommal még egyszer iskoladramára írásra adja magát. Emlékezve a *Bourgeois gentilhomme* fordításának színpadi sikerére, elhatározta, hogy újra feldolgozza ezt

a témát. Ezt a *Tornynos Péter*ben tehetségének megfelelő sikerrel meg is tette. — Az, hogy ugyanazt a tárgyat két különböző alakban dolgozta volna fel, egyáltalában nem feltűnő. Ugyanezt látjuk Simainál, a ki először lefordította Plautus *Mostellaria*ját, azután még egyszer feldolgozta más darabokat, köztük a *Fourberies de Scapin*-t is felhasználva; az előbbi a *Váratlan vendég*, a második a *Mesterséges ravaszsg.*

* * *

Illei derék munkát végzett s igen sikerült iskoladramát alkotott: a *Tornynos Péter* színszerősége olyan nagy, Illeinek annyi színpadi érzéke volt, hogy darabját ma is elő lehetne adni. Nem vette át Molière művét, úgy a mint olvasta, hanem a komikum alapját s fordulatot alkotó részeket. A tárgyalásból bizonyos: hogy a *Tornynos Péter* a *Bourgeois gentilhomme* hatása alatt készült. Hogy az átalakítások Illeitől valók, az kétséges, de semmi sem szól ellene; nem ismerjük a *Bourgeois gentilhomme* olyan átdolgozását, a mely közvetlenül szolgált volna, s a míg ilyenről tudomásunk nincs, az elmondottak alapján bizvást azt tarthatjuk, hogy a francziául tudó Illei eredetiben olvasta Molièret és ő maga alakította át. Ez annál valóbb színű, mert fordított darabjainál mindig megnevezi forrását.

Illei nevetségés alakot léptet fel, olyan típust, a milyent Molière ostoroz; a komikum ugyanis abban áll, hogy egy közönséges üresfejű ember többnek akar látszani, mint a mi: gavallér akar lenni, de faragatlan marad, kapkod a műveltség után s mindenütt felsül. Nem hallgat józan hozzátartozóira, hanem a hízeltökre, a kik kicsalják pénzét, nevetségessé teszik s így minden tervével kudarczot vall. Ez a főalak való Molièretől, a darab gerinceze számos komikus jelenettel. Az eltérő részeket, a mint kimutattuk, legnagyobbbrészt Holbergből s általános vígjátéki motívumokból, reminiscenciákból vette Illei, hogy a női szerepek kiküszöbölése által keletkezett űrt betöltse. Ilyenek a deák furfang, az erszénycsere, ilyen a pénzvágó kudarcza.

A források kimutatása után a *Tornynos Péter* értéke nem csökkent, sőt emelkedett. Eredetisége eddig is kétséges volt, de viszonyát mintáihoz nem ismertük. Most tűnik ki, mennyire szabad, önálló; most látjuk, mennyi drámaírói tehetség volt szerzőjében. Érdeme pedig megmarad ezentúl is törölmetszett magyaros stílusában, zamatos közmondásaiban.

(Budapest.)

GRAGGER RÓBERT.

COMMODIANUS ÉLETE, MŰVEI ÉS KORA.

A keresztény latin költők közt talán egy sincs, kinek a munkássága és életviszonyai annyira érdekelték volna a philologusokat, mint Commodianus. A vele foglalkozó irodalom ma már szinte beláthatatlan és különös értéket kölcsönöz neki az, hogy a legjelesebb szakemberek tollából került ki. Ennek a különös érdeklődésnek nyitja talán az, hogy írónk életéről alig maradt ránk valami kevés, homályos adat s talán éppen ez az, a mi a philologus kutatókat a beható tanulmányokra ösztönözte. Nem csoda, ha egy-egy kutató téves eredményekre jutott, hisz úgyszólván egyedül a költeményekre kell támaszkodnunk, hogy némi világosságot derítsünk ebben a homályos kérdésben.

Ez pedig a lehető legnehezebb feladat.

Ugyanazokból a költeményekből vett adatok alapján a tudósok java része a III. század mellett tör ládsát, *Seb. Pauli*¹⁾ a II. sz. végére, *Cave*²⁾ Constantinus idejére, *F. Xav. Kraus*³⁾ szintén a IV. századra, *G. S. Ramundo*⁴⁾ Julianus uralkodására, végül *H. Brewer*,⁵⁾ Commodianus legújabb életírója, az V. sz. közepére helyezi költőnket. E kirívó ellentétekhez csatlakozik még az is, hogy míg az összes kutatók papi embernek, sőt püspöknek tartják Commodianust, éppen költeményei alapján, addig Brewer, ugyanezek alapján, világi embernek tartja.

Látnivaló, hogy a költeményekből meríthető, ú. n. *belső okok*, *adatok* felhasználásánál mily nagy óvatosságra van szükség.

Első szempontul a magam részéről azt veszem fel, hogy csak oly adatokat használjak fel következtetések alapjául, melyeknek biztossága minden kétségen felül áll. Igaz, hogy ily szigorú vizsgálat mellett a kutatás szűkebb térré szorítkozik, de az eredmények megbízhatósága legalább minden kétségen felül áll.

Második és főszempontom az, hogy nem egyes elszórt szavakból, kiszakított sorokból kell kiindulni, hanem a költemények egységes hangulatát kell irányadóul venni. Ezen az alapon egészen új csapások nyílnak meg a kutató előtt. Azok, a kik eddig a Commodianuskérdéssel foglalkoztak, mondhatnám egytől-egyig figyelmen kívül hagyták ezt az irányt, holott, ha valahol, úgy csak itt lehet biztos eredményre jutnunk. A költemények menete, hangulata, a belőlük meríthető összbenyomás egy önmagával vívódó, kora lázas eszméivel eltelt, korának küzködő, exaltált lelkiállapotát mindenben híven vissza-

¹⁾ De poesi ss. Patrum. Neapoli, 1714. V. ö. Fabricius Bibl. lat. med. et infim. ætatis s. v. Commodianus.

²⁾ Historia scriptt. eccles. 1705, p. 88. sqq. Művének II. kiadásában azonban már a 270. évre teszi Commodianust.

³⁾ A Bonner Theol. Litteraturblatt 1871. évf. 22. sz.-ban *C. Leimbach* Über C.-s Carmen Apologeticum, Schmalkalden (progr.) 1871. — cz. értekezését bírálva.

⁴⁾ Quando visse Commodiano. Roma, 1902, p. 48.

⁵⁾ Kommodian von Gaza. Paderborn, 1906.

tükröző leiket tárnak elének; valódi, vérbeli eschatologus az, a ki az Instructiones és a Carmen soraiból hozzánk beszél. Ennek a szempontnak felismerése oly becses felfedezés, mely a Commodianus-kérdésben eddig elhangzott különféle, gyakran ellentétes véleményeket új irányba terelheti s az eddigi, biztos eredményt nélkülöző következtetéseket halomra döntheti. Egy bizonyos: hogy az utolsó szónak ebben a kérdésben ezen az alapon kell elhangzania.¹⁾

Harmadik szempontom lesz a kérdés megvitatásában Commodianus theológiája. A monarchianismus és a gnosticizmussal annyira rokonságban álló docetismus itt is biztos alapot fognak adni következtetéseinknek s a monarchianismus történetének szigorú vizsgálata ki fogja zárni az olyan következtetést, a minőt *Brewer*²⁾ kockáztat meg, hogy e tan alapján Commodianust az V. sz.-ba helyezzük. — Ugyanitt fogom vizsgálódásaim körébe vonni a Commodianus eschatologiai nézeteivel annyira összefüggő chiliasmust is.

Végül negyedik útmutatóm az lesz, hogy Commodianus nyelvét nem tekintem kész, kiforrott nyelvnek, hanem csak egy fejlődési fokozatnak azon az úton, mely a ker. latin irodalom fejlődése folyamán a *népnyelvet* az irodalmi nyelvbe bevitte. Épen ezért óvakodni fogok attól, hogy e nyelvi jelenségeknek hathatós bizonyító erőt tulajdonítsak;³⁾ mindazonáltal vizsgálatuk elől, különösen a mi az állítólagos gallicismusokat (*Brewer*) és a judaismusokat illeti, nem szándékozom elzárkózni. Ugyanitt jegyzem meg, hogy Commodianus verselésére, mely a latin ritmikus hexameternek első példája, különös gondot fogok fordítani, bár azoktól a merész következtetésektől, melyeket néhányan eddig levontak ebből, mindenestre óvakodni fogok.

A *külső bizonyítékok*, *adatok* nagyon is gyér volta csaknem teljesen ezekre a belső adatokra utalja a kutatót. Külső adatunk alig van. Van *Gennadiustól* egy feljegyzésünk,⁴⁾ *Catal. viror. inl. c. 15*, mely így hangzik: Commodianus, dum inter sæculares litteras etiam nostras legit, occasionem accepit fidei. Factus itaque Christianus et volens aliquid studiorum suorum muneris offerre Christo, suæ salutis auctori, scripsit mediocri sermone quasi versu «adversos paganos». Et quia parumstrarum adtigerat litterarum, magis illorum destruere potuit dogmata, quam nostra.⁵⁾ Unde et de divinis repromissionibus [Bamb. et Bern. codd. promissionibus] adversus illos agens vili satis et crasso ut ita dixerim sensu disseruit, illis stuporem, nobis desperationem incutiens. Tertullianum et Lactantium et Papiam auctores secutus moralem sane doctrinam et maxime voluntariæ paupertatis amorem prosecutus studentibus inculcavit.

Mint látjuk, *Gennadius* sem az *Instructiones*-t, sem a *Carmen*-t

¹⁾ EphK. XXXII. (1908.) 139. l.

²⁾ I. m. 215—217. l.

³⁾ EphK. XXXII. (1908.) 141. l.

⁴⁾ Hieronymi de viris illustribus liber. Accedit Gennadii Catalogus Virorum Illustrum. Ex recensione G. Herdingii. Lipsiæ, Teubner, 1879; p. 77—78.

⁵⁾ *Ernest Cushing Richardson*: Hieronymi de viris ill. kiadásában így: quam nostra firmare. Ez a helyes.

nem nevezi meg; feljegyzése, bármily bőbeszédű is, a legfontosabb dolgokra nézve (C. kora, életviszonyai, művei) nem tájékoztat bennünket, valószínűleg azért, mert a nagy korkülömbőség miatt már az ő korában sem tudtak ezekről bizonyosat; nem ismerte fel Commodianus nyelvében a népies elemet, verselésében a ritmust, mint a «mediocri sermone, quasi versu» kifejezés mutatja. Az pedig, hogy Commodianust *Lactantius* követőjének mondja, a mivel azóta több kutatót félrevezetett, arra mutat, hogy nem ismerte Commodianus és Lactantius közös forrásait, *Cyprianust* és az *Oracula Sibyllinát*. Cyprianust, mint közös forrást, már Dombart megjelölte,¹⁾ az *Oracula Sibyllinára* vonatkozólag ezt én állapítottam meg először²⁾ s alább részletesen rá is fogok térni. Tertullianus és Papias utánzásáról Commodianusnál nem is lehet beszélni. Hogy Gennadius nem megbízható, mutatja még több adat is: nem szól Commodianus chiliasmusáról, pedig ő maga is írt munkát «tractatus de mille annis» címen,³⁾ így hát ez a kérdés őt, mint szakembert, érdekelte, s valószínűleg felemlítette volna Commodianusnál, ha olvasta volna annak műveit;⁴⁾ igen gyakran odateszi Gennadius a felemlített művek mellé: «legi», s én azt hiszem, csak ezeket olvasta; máshol ott áll: non legi, nec retineo, nec recorder, és csak ezekre vonatkozólag állhat meg G. S. Ramundo véleménye,⁵⁾ ki azt állítja, hogy Genn. jól volt informálva azon írókról, melyekről írt; Zubriczky azon állítását⁶⁾ pedig, hogy Genn. «csak arról ír, a mit maga is olvasott», maga Gennadius csáfolja meg Catal. vir. inl. c. 86: Sunt vero et alia eius scripta, quae, quia necdum legi, nominare nolui. Nagyon is valószínű tehát az a feltevés, hogy ő azért nem említette Commodianus műveit név szerint, mert nem olvasta őket és az esetleges újabb «non legi»-től tartózkodni akart. Ezek alapján kétségbe vonom Gennadius megbízhatóságát, bár egyes állításai (adversus paganos, moralem . . . doctrinam, voluntariae paupertatis amorem) teljesen ráillenek az Instructiones-re. Ennyit Gennadiusról.

Másik külső adatunk az, hogy az Instructionesnek mindhárom codexe az inscriptióban Commodianust jelöli meg szerzőül. A Carmen codexében semmi cím nincs, a szerző neve is hiányzik,⁷⁾ csak az Instructiones-szel való feltűnő egyezése, szóval belső okok alapján lehet Commodianusnak tulajdonítani.

A 494. évből ránk maradt Gelasius pápának egy edictuma, melyben Commodianus műveit Tertullianus, Lactantius, Africanus, Posthuanus, Gallus, Montanus, Priscilla, Maximilla és Faustus Manichaeus némely műveivel együtt apocrypháknak jelenti ki és olvasá-

¹⁾ Commodiani Carmina. Vindobonae 1887, pag. II.

²⁾ EPhK. XXXII. (1908.) 140—141. l.

³⁾ Herding ed. p. 112.

⁴⁾ EPhK. XXXI. (1907.) 515. l. és XXXII. (1908.) 139. l.

⁵⁾ I. m. 47. l.: Ma da una semplice lettura di tutto il Catalogus virorum illustrium ci formiamo subito la convinzione che l'autore era bene informato degli scrittori, che passa in rassegna.

⁶⁾ Ökerezstény irodalom- és dogmatörténet I. Esztergom, Buzárovits, 1906, 22. l.

⁷⁾ Ed. Dombart 115. l.

suktól a keresztény hívőket eltiltja.¹⁾ Ez a harmadik külső adat Commodianusra vonatkozólag. Egyben azonban ez az edictum mást is érthetővé tesz. Megmagyarázza azt, hogy miért nem foglalkoztak tehát Commodianus műveivel az utódok? Az ilyen tiltott könyveket nem olvasták, nem magyarázták, a középkorban nem másolták; innen a codexek csekély száma, innen a szerző életére vonatkozó adatok teljes hiánya.²⁾

(Folytatása következik.)

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

OVIDIUS «FASTI»-JÁNAK KELETKEZÉSE.

I.

A «Fasti» Ovidiusnak egyetlen költeménye, melynek keletkezési idejére nézve a tudomány még eddig pontosan megállapodni nem tudott, minthogy Ovidius, ki egyébként oly sokat emlegeti saját munkásságát, erre a költeményre nézve egyetlenegy, kétes megbízhatóságú nyilatkozatot hagyott, a *Tristia* II. 549—552. soraiban; a következőkben:

Sex ego Fastorum scripsi totidemque libellos
Cumque suo finem mense volumen habet;
Idque tuo nuper scriptum sub nomine, Cæsar
Et tibi sacratum sors mea rupit opus.

E nyilatkozat tartalmának igazságát — legalább részben — először A. Riese³⁾ vonta kétségbe. Ovidius t. i. azt mondja, hogy a *Fasti* Augustus nevének dicsőítésére és neki szentelve írta, tényleg azonban a munka nem neki van ajánlva, hanem Germanicus Cæsar-nak, Augustus unokájának, a kit Tiberius, a későbbi császár, fiává fogadott. Riese szerint a *Fasti*, úgy, a mint előttünk fekszik, a költő száműzése előtt, Rómában készült. Vannak azonban a munka első énekében helyek, a melyekről egészen bizonyos, hogy csak Augustus halála után készülhettek. Van továbbá a IV. könyvben négy sor, melyekben a költő számkivetéséről panaszkodik és a VI. énekben egy sor, melyben célzás van a száműzésre. Ezekre nézve Riese úgy nyilatkozik, hogy ezek későbbi átdolgozás nyomai. A mi az ajánlási llet, erre nézve azt hiszi, hogy ez eredetileg is Germanicusnak szólt és Ov. az idézett sorokban hazudik, mikor azt mondja, hogy a *Fasti* Augustusnak ajánlotta volt.

Riese eme felfogása általában nem talált követőkre. Az Ov.-szal foglalkozók jó része megvédi a költőt a hazugság vádja ellenében.

¹⁾ De vita et operibus Commodiani Gazæi czímű munkám 5. l. és Migne Patrol. ser. lat. tom. LIX. p. 163; v. ö. Dombart ed. I. l.

²⁾ U. o.

³⁾ Fleckeisen Jahrb. 1874. 563—570. lk. «Die Abfassung von Ov. Fasten.»

Azt is felhozzák ellene, hogy Ov. nem is tehette volna, hogy ilyesmit mondjon Augustusnak, hiszen könnyen megtörténhetett volna, hogy Augustus valóban bekéri a neki ajánlott munkát, a melyről Rómában senkiser tudott. Ez az érvelés nem bizonyít Riese ellen. Elsősorban Ov. már magában a nyilatkozatban védekezik ez ellen, a mikor azt mondja, hogy «sors mea rupit opus». De különben is milyen könnyen mondhatta ezt az az Ov., a ki már a *Tristia* I. könyvében, tehát az Augustusnak szóló levél előtt, így írt:

Hæc ego discedens, sicut bene multa meorum
Ipse mea posui mæstus in igne manu. (*Trist.* I. 7. 15—16.)

Ez a «hæc» ugyan a «Metamorphoses»-re vonatkozik, de a «bene multa» között ott lehet, ha a költő akarja, a *Fasti* is. Az, a mi Riese felfogását tarthatatlanná teszi, magának Germanicusnak személyisége. Germanicus t. i. csak a Kr. u. 7. évben lép a nyilvánosság elé, tehát közvetlenül a költő száműzése előtti évben és ekkor mindössze 22 éves. Már pedig Ov. a dedikációban úgy szól hozzá, mint a kinek már nyilvános szereplése volt s mint a ki költészettel is foglalkozik.

A másik vélemény a *Fasti* keletkezésére nézve az, a melyet Ov. legjelesebb kiadója és magyarázója, R. Merkl,¹⁾ alkotott meg s melyet azután a *Fasti* egyik szorgalmas kutatója, H. Peter,²⁾ okolt meg részletesebben. Ennek a nézetnek a lényege a következő: Ov. a *Fasti* írását megkezdte már Rómában, száműzése előtt, de csak hat éneket tudott belőle elkészíteni, jöllehet a munkát tényleg 12 énekre tervezte volt. Hogy mikor írta, azt pontosan megállapítani nem lehet. Mindenesetre csak azután, hogy Augustus Kr. e. 8-ban a pontifexek ügyetlensége folytán rendetlenségbe jutott naptárt újból rendezte. A IV. k. 348. sora Augustust jelöli meg, mint Magna Mater templomának újjáépítőjét és, minthogy ez Kr. u. 3-ban történt, ez az ének bizonyára csak ezután készült. A munkát szerzője tényleg Augustusnak akarta ajánlani. Mikor számkivetésbe ment, a munkát magával vitte; itt azonban nem volt hangulata, kedve azt folytatni. Csak sokára, Augustus halála után vette újra kezébe, de ekkor nem folytatta, hanem előbb a meglevő rész átdolgozásához fogott. Megváltoztatta az ajánlást, a munkát most már Germanicusnak ajánlván, mert ez volt az egyetlen a császári ház tagjai között, kiben a szabadulásra áhítozó költőnek bizalma lehetett. De egyben az I. ének több helyén változtatásokat eszközölt és ezen helyek azok, melyek világosan mutatják, hogy az első ének a száműzetésben, sőt Augustus halála után készült. Így történt, hogy az eredetileg Augustusnak írott dedikatio a II. ének elejére került. (II. 3—18.) A munkát t. i. nem Ov. maga, hanem barátai rendezték és adták ki.

Ezen föltevés szerint tehát csak az első éneket dolgozta át a

¹⁾ Merkl Rud. idevonatkozó kutatásai a *Fasti* 1841-iki berlini kiadását megelőző Prolegomena 256—69. lapjain vannak.

²⁾ Peter kutatásai: *Fleckeisen Jahrbücher* 1875. 499—505. lapjain, «Über die doppelte Redaktion der ovid. Fasten» és a német középkorolák számára készült jegyz. kiadás (III. kiad. Leipzig 1889) előszavában és kritikai függelékében.

költő és halála meggátolta abban, hogy a többit is átjavítsa. Az utolsó öt ének tehát abban a formában maradt reánk, a mint azt még száműzése előtt megírta. Épen ebben van ennek a felfogásnak a nehézsége. Mert a IV. ének 81—84. soraiban a költő számkivetéséről panaszkodik, a VI. ének 666. sorában pedig czélzást tesz a száműzésre. Ezekre a sorokra nézve azt mondja Peter, hogy ezek későbbi betoldások lehetnek. A baj csak ott kezdődik, hogy a Fastira vonatkozó szövegkritika mindeme sorokról kénytelen elismerni, hogy ezek valódiak, Ovidiustól származók. Ennélfogva a Fasti keletkezésére vonatkozó felfogás Loersnél¹⁾ és Goldscheidernél²⁾ úgy alakult, hogy az átdolgozás kiterjedt ugyan a többi énekekre is, csakhogy ezt az átdolgozást a költő már csak hízagosan végezhetette el. Az egyik, Goldscheider, ellentmond ugyan önmagának, a mikor azt mondja, hogy Ov. nem azért nem készítette el a hátralevő hat éneket, melyet az idézett nyilatkozatban ígér és melyre a munka több helyén (III. 58, III. 200, V. 147.) czélzásokat tesz, mintha ideje nem engedte volna, hanem szándékosan, minthogy ezek az ünnepek nagyon szorosan kapcsolódnak Augustus nevéhez. Ha ez igaz, akkor önként fölvetődik a kérdés, hogy hát akkor miért oly tökéletlen az átdolgozás? De különben is Ov. egyáltalában nem akarta mellőzni az átdolgozott formában sem Augustus dicsőítését. Mert, ha elfogadjuk is azt a felfogást, hogy Ov. akár az egészet, akár csak az I. éneket is átdolgozta, akkor is a második átdolgozásból eredőnek kell tartani a Germanicushoz írott dedicatiót. Már pedig ebben a dedicatióban így ír:

Sæpe tibi pater est, sæpe legendus avus.
Quæque ferunt illi pictos signantia fastos,
Tu quoque cum Druso præmia fratre feres. (I. 10—12.)

és két sorral alább (I. 15.):

Adnue conanti per laudes ire tuorum.

Bizonyos ebből, hogy Ov., mikor a száműzésben akár írta, akár csak átdolgozta Fastiját, Augustus dicsőítéséről épen nem akart lemondani. És épen itt téved Peter is, a mikor azt hiszi, hogy a száműzésben dolgozó Ov.-nak sem czélja, sem oka nem lévén többé Augustust dicsőíteni, a reá vonatkozó részeket bizonyára mellőzte, vagy átdolgozta volna. Mert, ha ez igaz, akkor a tényleg átdolgozott I. énekből hiányozni kellene Augustus dicsőítésének. Pedig ott van. Így pl. január 13 ánál, szóval azon napnál, melyen Augustus az Augustus czímet és nevet kapta. Idézem itt mindjárt ezt a helyet, mely az alábbiakban még részletesebb megbeszélés tárgya lesz. Mint-hogy egy kissé hosszú (az I. ének 589—616. sorait foglalja magában) csak kihagyásokkal közlöm:

Redditaque est omnis populo provincia nostro
Et tuus Augusto nomine dictus avus.
Perlege dispositas generosa per atria ceras
Contigerunt nulli nomina tanta viro...

¹⁾ V. Loers: «Commentarii in P. Ovidii Nasonis fastos.» A trieri gimn. programm-értekezése. 1851.

²⁾ P. Goldscheider: De retractatione fastorum Ovidii. Diss. Halle. 1877.

... Si petat a victis, tot sumat nomina Cæsar
 Quot numero gentes maximus orbis habet...
 ... Nec gradus est ultra Fabios cognominis ullus
 Illa domus meritis Maxima dicta suis.
 Sed tamen humanis celebrantur honoribus omnes
 Hic socium summo cum Jove nomen habet...
 ... Auspiciusque deis tanti cognominis heres
 Omine suscipiat, quo pater orbis onus.

De vannak ezenkívül még helyek az I. énekben, a hol egy-egy odavetett szóval, mint valóságos istent dicsőíti. Ilyenek pl. az I. ének 530. és 533. sora, a 650. sor. Mindeme helyekről különben még lesz szó.

Ha ezt meggondoljuk, akkor bátran elmondhatjuk, hogy — ha egyáltalában beszélhetünk átdolgozásról — ez az átdolgozás kiterjeszthető az egész munkára, hogy a IV. és VI. éneknek a száműzésre vonatkozó célzásait magyarázhassuk.

II.

Nagyobb nehézség, hogy vannak a munkában olyan helyek és jelenségek, mely még az újra való átdolgozás föltételezésével is nehezen magyarázhatók. Ezekből a helyekből, melyek a Fasti keletkezésére vonatkozólag egy teljesen új feltevést kívánnak, csak néhányat akarok itt fölemlíteni.

Ovidius a III. ének 421. sorában így szól Augustusról: «Ignibus æternis æterni numina præsumt Cæsaris», majd alább, a hol arról a Vestának szentelt kápolnáról beszél, melyet Augustus közvetlenül a császári palota mellett építtetett, így szól a IV. ének 954. sorában: «Aeternos tres habet una deos» (scil: domus). Hasonlóképen az I. 533-ban Tiberiust, a ki adoptio útján Augustus fia és Jul. Cæsar unokája «nepos natusque dei»-nek nevezi, és ugyanezen ének 530. sorában Augustusra czélozván, mondja: «ipso sacra colente deo.» Nem feltűnő jelenség-e, hogy éppen az az Ov., a ki a Metamorphoses befejező sorain kívül alig talál alkalmat Augustus dicsőítésére, ezen helyeken már valóságos istenként dicsőíti. Az aranykor nagy költői, Horatius és Vergilius, szintén dicsőítik Augustust, ígérk, jósolják neki az Olympust, de valóságos istenként sohasem említik. Ezek a helyek, még akkor is szembeötlők volnának, ha nem Ov.-nál, hanem egy Horatiusnál, vagy Vergiliusnál találkoznánk velük, a kik tudvalevőleg sokkal hizelgőbb költők voltak, mint Ov. Mert az «æterni numen», meg az «aeternus deus» kifejezések, különösen úgy, a hogy a IV. ének idéztem sorában találjuk, a hol Augustus Vestával és Apollóval teljesen egy sorba kerül, ezek — ismétlem — nem egyszerű dicsőítések. Ez lényegében eltér mindattól, a mit Horatiusnál vagy Vergiliusnál találunk. Mert pl. Horatius az I. k. 12. ódájában még így hasonlítja Augustust Juppiterhez: «te minor» és a III. k. 5. ódájában csak annyit mond, hogy «divus habebitur». Hasonlóképen a III. k. 3. ódájában szintén csak a jövőre ígéri neki az istenséget, mondván: «Quos inter Augustus recumbens, purpureo bibet ore nectar», mert ezen a helyen a jobb kéziratok és ezek nyomán készült német kiadásokban mindenütt futurum van és csak némely kiadás (így pl. a Bartal-féle

magyar iskolai) tesz ezen helyen «bibit»-et, azaz *præsens*-et a *futurum* helyett. Még az I. k. 2. ódájában sem Augustust isteníti, hanem azt mondja, hogy *Mercurius* jelent meg a földön Augustus alakjában. A IV. k. 5. ódájában is csak a földművelőről mondja, hogy «*hinc ad vina redit*» és azután ott, t. i. a bor közepett «*Laribus tuum miscet numen*», hanem azután már «*dux bone... dicimus integro sicci mane die, dicimus uvidi*», azaz csak az együgyű és borozgató paraszt sorolja istenségedet laresei közé, mi «*dux bonus*»-nak tartunk és kérünk. Vagy nézzük *Vergiliust*, a ki, mikor az első *eclogában* azt mondja: «*deus nobis hæc otia fecit*», rögtön hozzáteszi, mintegy megjedve a «*deus*» szótól és azt mintegy magyarázni akarván: «*namque erit ille mihi semper deus*» és ezeket is az együgyű pásztor szájába adja; vagy, a ki a *Georgica* IV. 562. csak annyit mond Augustusról:

Per populos dat iura vitamque adfectat Olympo.

Ép így maga *Ov.* is az *Ars amat.* I. 203—204-ben:

Marsque pater, Cæsarque pater, date numen eunti
Nam deus e vobis alter es, alter eris.

Ezen helyeken azonban Augustus már valóságos isten gyanánt jelenik meg. Mi ennek a magyarázata? *Ov.* a *Metamorphoses* befejező sorait kivéve, Rómában írt többi költeményeiben alig magasztalja Augustust. A *Tristiában*, a hol sír és könyörög, persze már nagyban dicsérgeti. De nem lehet mondani, hogy túlmegy a *Horatius*-tól és *Vergiliustól* megjelölt határokon. Ez csak az «*Ex Ponto*»-ban kezdődik, mikor már — úgy látszik — «*ea sola species adulandi supererat*», a hogy *Tacitus* mondaná. Már az «*Ex Ponto*» I. 2-ben így ír:

Nescit enim Cæsar, quamvis deus omnia norit.

majd pedig alább:

Magna tenent illud numen molimina rerum.

Ex Ponto I. 10. már így: «*Cæsaris offensum dum mihi numen erit.*»

Érdekes megfigyelni a fokozatot: először «*deus*», de nem határozott jelzőként, aztán «*numen*», de még az «*illud*»-dal enyhítve, végül «*numen*». A II. k. 2.-ben már «*æternus princeps*»-ről beszél, a II. 8-ban «*cælites*»-nek nevezi *Liviát* és Augustust. A fokozatot befejezi aztán a *Fasti*, a hol «*æternum numen*» és «*æternus deus*» Augustus jelzői. Ez a jelzés annyira feltűnő, hogy nem is hiszem, hogy nem a valósággal istenné való avatás, az apotheosis miatt történt. Bármiként magyarázzuk, *Ov.*-nak utánzóí akadtak. Így *Martialis* a VI. 10. vagy a VII. 60. epigrammájában «*noster Tonans*»-nak nevezi *Domitianus* császárt, a IX. 92. epigrammájában pedig így ír:

Me meus in terris Juppiter ecce tenet.

Ép így *Plinius Traianust* «*æternitas tua*»-nak szólítja. De ne feledjük, hogy ezen időkben az apotheosis már valóságos velejárója a császári méltóságnak. A *Fasti* idézett helyei tehát csak úgy magyaráz-

hatók, hogy ezek az «Ex Ponto» után készültek, sőt a legnagyobb valószínűség szerint már Augustus halála után és az «aeternum numen» vagy «aeternus deus» a már valósággal istenné avatott Augustusra céloz. Ennek föltevésére készlet különben még egy sajátos körülmény, melyről alább lesz szó.

De hát mindez — mondhatná valaki — még nem bizonyít az újra való átdolgozás, a retractatio ellen. Ezen részletek a számkivetésben kerülhettek a költeménybe, épen a retractatio folyamán. Menjünk azonban tovább.

Ov. a II. 567—68. soraiban a Parentaliák ünnepének utolsó napját, a Feraliát, következőleg határozza meg:

Nec tamen hæc ultra, quam tot de mense supersint
Luciferi, quot habent carmina nostra pedes.

Ez a «carmina nostra», a distichon, Ov. számítása szerint (V. ö. Amores I. 1. 27. és köv.) 11 lábból áll és így Ov. a hónap 18-ára helyezi az ünnep végét. Tény azonban, hogy a Parentalia utolsó napja febr. 21-én volt. Ennélfogva e sorral nagyon sok bajuk volt a szövegkritikusoknak, a kik semmiképen sem akartak belenyugodni abba, hogy Ov. tévedett volna. Mommsen¹⁾ a distichont egészen romlottnak tartja — minden egyéb ok nélkül — de javítani nem tudja. Merkl az I. kiadásban a «pedes» helyett «vices»-t tesz, de ezt oly erőszakolt magyarázattal kíséri, hogy a III. kiadásban már ő maga is lemond róla. Mások azt hiszik, hogy a «carmina nostra» csak a hexametert, mások, hogy a pentametert jelenti és aztán áttétellel próbálnak segíteni a dolgon. De elfogadható eredményhez így sem jutunk. A kéziratok egy része a «pedes» helyett «dies»-t hoz, a minek épen semmi értelme. Erre nézve H. Winther²⁾ azt ajánlja, hogy a «dies»-t olvassuk «deas»-nak és értsük rajta a műzsákat; így azután a «Feraliá»-ra 21-ikét kapunk, a mi helyes datum. De érzi Winther, hogy ez egy kissé erőszakolt. Hogy támogassa a magyarázatot, két helyet említ annak bizonyítására, hogy ilyesmi Ov.-nál szokásos. Első a Fasti VI. 795.:

Tot restant de mense dies, quot nomina Parcis.

Itt azonban Ov. megnevezi az istennőket. Említi még Winther az «Epistula Sapphus» 108. sorát:

Perque novem iuro, numina nostra, deas.

Csakhogy ez a hely sem bizonyít. Nem is tekintve, hogy a sapphói levél eredetisége nagyon is kétséges, e sorban a «novem deæ» a numina nostra, tehát numina vatum vel artificum, de nem numina carminum. Sehöl a klasszikus költészetben a műzsák összefoglaló meghatározását ilyen módon, hogy «numina carminum» vagy «deæ carminum» nem találjuk, a minthogy természetesen nem is találhatjuk, mert hogy ez nem is egészen igaz, különösen nem akkor, ha a «carmina»-t a «nostra»-val megszorítjuk. Így tehát a diest a

¹⁾ C. I. L. I. 386.

²⁾ H. Winther: De fastis Verrii Flacci ab Ovidio adhibitis. Diss. Berlin, 1885. 9. lap.

külömben egészen tiszta pedes helyett el kellett vetni és a szövegkritika kénytelen volt megnyugodni abban, hogy itt Ov.-nak tévedésével állunk szemben.

Honnét származhatott ez a tévedés? A ki ismeri Ov.-t és tudja róla, hogy művészetének főereje éppen nyelvében, kifejezéseinek változatosságában és költőiségében van, az meg fogja engedni, hogy Ov. e napot meghatározhatta volna helyesen is, a nélkül, hogy a kifejezés költőiségéből veszített volna. Úgy kell tehát lennie, hogy Ov. egészen jóhiszeműleg tette a hó 21-ére eső napot a hó 18-ára. Hogyan lehetséges ez?

A «Fasti» forrásainak kérdése még nincs tisztázva. Sokféle vélemény van róla, melyekről megemlékezni azonban nem tartozik a jelen dolgozat keretébe. Annyi bizonyos, hogy előzetes tanulmányok nélkül nem foghatott munkájához, sőt munka közben valami vezérfonalnak kellett előtte lennie, a mire különben ő maga is hivatkozik. (V. ö. I. 7, I. 289. stb.) Ez a forrás azonban alig lehetett egy egységes munka és Ov. valószínűleg több forrásból merített. Ez a nézet különben általánosan elfogadott. Minthogy több forrásból kellett dolgoznia, azon helyeknél, a hol az ünnepeket jól ismerte és az arra vonatkozó szertartások, valamint az ünnep ideje a saját tapasztalatai köréből nem hiányzott, nem vette igénybe a forrást, hanem a saját tapasztalatai nyomán dolgozott. Ha ez így van, föltehető-e, hogy a Rómában élő és Rómában dolgozó Ov. olyan fontos ünnepeknek, mint a Feralia, a datumát elhibázta volna? A források sem csalhatták meg, hiszen ezek — bármelyek voltak is — csak ugyanazok lehettek, a melyekből a mai philologia is tudja, hogy a Parentalia 21-én és nem 18-án záródott. Mi csalta meg hát a költőt? A felelet egyszerű: az emlékezete.

És ebben van a kérdés súlypontja. Ov. sokszor csak emlékezetből dolgozik és rosszul emlékszik, sokszor nem tud, vagy rosszul tud egyes dolgokat, és ha az előtte levő forrás erre nézve fölvilágosítást nem ad, bizony tévedésbe esik. Ne feledjük, hogy már hatodik éve él a számkivetésben, a hol nemcsak a római szokásokat nem látta maga körül, de még csak latin szót is alig hallott valaha, továbbá örökösen gondjaival és bánatával foglalkozott. Ezért teszi helytelen dátumra a Feralia napját, ezért teszi az Argei áldozatot május 15-ike helyett május 14-re, ezért veszi be az áprilisi Vinalia urbanába az augustusi Vinalia rustica szertartásait, ezért téveszti el a Cerialia ünnep utolsó napjának jelentőségét, szóval ezért hemzseg az egész munka a sacralis és régiségtani hibák egész rajától és ama, nagy számuk miatt itt föl sem sorolható astronomiai botlásoktól, melyeket Ideler¹⁾ gyűjtött össze. A philologia ezen tünemény felett eddig egyszerűen napirendre tért, a nélkül, hogy az okát kutatta volna. Megelégedett azzal, hogy Ov. járatlanságát egyszerűen tudomásul vette. Pedig a dolog felett ilyen egyszerűen elsiklani nem lehet. Hiszen Ov. csak nem lehetett annyira lelkiismeretlen, hogy a dolgokról alaposabb tájékozást ne keresett volna. Hiszen elég alkalma volt reá. Hivatalt is viselt, érintkezhetett a papokkal és becsülte Augustus ama törek-

¹⁾ Ideler: Über den astronomischen Teil der Fasti des Ov. A porosz Akadémia értekezései közt. 1822/23. 137—169. lk.

vését, hogy a sacralis dolgok iránti érdeklődést példaadásával növelni igyekezett. De magán-összeköttetései is elég alkalmat adhattak neki erre az érdeklődésre. Erre nézve Suetonius¹⁾ is nyújt érdekes adatot. Említi, hogy C. Jul. Hyginus, Augustus nagytudományú könyvtárosa, ki gazdaságtani, philologiai, történelmi és földrajzi munkákon kívül régiségtani, mythologiai és astronomiai műveket is írt «fuit familiarissimus Ovidio poetæ». Ha nem is olvassuk ki e sorokból — mint Ribbeck²⁾ teszi — hogy Hyginus Ov. tanítója volt, annyi kétségtelen, hogy e barátság nem lehetett jelentőség nélkül Ov.-ra nézve, ha Suetonius, ki mindössze tíz sorban emlékszik meg Hyginusról, ezt a barátságot följegyzésre méltónak tartotta. Nem lehetetlen, hogy nála idősebb barátjának része van abban, hogy Ov., hátat fordítva a «proterva» műzésának, előbb a Metamorphosesben, majd a Fastiban komolyabb dolgokkal kezd foglalkozni. Mert, hogy Ov. tanulmányok nélkül nem foghatott a Fastihoz, és hogy ezeket a tanulmányokat Rómában kellett legalább is megkezdenie, kétségtelen. Hogy a philologia mégis olyan egyszerűen napirendre tért eme régiségtani és sacralis botlások felett, az annál csodálatosabb, mert Ov. maga egyáltalában nem titkolja, hogy ő emlékezetből dolgozik. A III. k. 791—92. sorai következőkép hangzanak:

Itur ad Argeos (qui sint, sua pagina dicet),
Hac, si commemorini, præteritaque die.

Ez a hely annál jobban bizonyít a mellett, a miről éppen szó van, mert a commemorini igét a latin nem igen használja egyszerű szólásformának, a mi esetleg azt is jelentheti, hogy: «úgy hiszem». A commemorini igének erős és határozott jelentése van, az, hogy: «tisztán és jól emlékszem». Ismét egy más helyen, a IV. k. 377—78. soraiban ezt olvassuk:

Tertia lux (memini) ludis erat, ac mihi quidam
Spectanti...

Tehát Ov. úgy emlékszik, hogy a Megalesiák (mert erről van szó) harmadik napja játékokra volt szánva. E helyen t. i. a «ludis» dativus és az «erat»-tal azt jelenti, hogy ez a játékokra volt szánva, nem pedig azt, hogy ezen a napon történt az, a mit a következőkben elbeszél; a mit különben az első mondat egész constructiója és az ac kötőszó jelenléte is egészen világossá tesz. Itt Ov. maga vallja be azt, a miről fönnebb szó volt, hogy ő t. i. csak emlékezetből dolgozik. De, ha ezt a vallomást nem is fogadnók el és még szigorúbbak akarnánk lenni, akkor is meggyőzhet bennünket a Tristia III. k. 14. darabja, mely némely philologus szerint éppen az előbb említettem C. Jul. Hyginusnak szólana. Ennek a levélnek 37. sorában így panaszkodik a költő: «Non hic librorum, per quos inviter alarque, copia» és pár sorral alább:

Sæpe aliquod quæro verbum nomenque locumque
Nec quisquam est, a quo certior esse queam.

¹⁾ C. Suetonii Tranquilli quæ supers. omnia. Ed. C. L. Roth. Leipzig 1893. 265. l.

²⁾ Ribbeck O. A római költészet története. Ford. Csiky Gergely. II. kötet. 334. l.

Szóval a költő szükséges források hiányáról panaszkodik és jellemző, hogy éppen annak a férfiúnak, a kitől — tudományos foglalkozása révén — leginkább a Fastira vonatkozó adatokat várhatott.

Kutatásaim közepett olvasván az imént említett levelet, szemembe ötlött a következő két sor:

Ingenium fregere meum mala, cuius et ante
Fons infecundus, parvaque vena fuit.

Ez ugyan lehet költői fictio és ok nélkül való panasz, de ha a költő szellemének gyöngüléséről panaszkodik — a mi különben egyrészt vénülése révén, másrészt éppen kétségbeesése folytán az ő panasza nélkül is elképzelhető — kötelességemnek tartottam, ha csak nagyjából is, bizonyos összehasonlításokat tenni a Rómában és a száműzetésben készült összes munkák között, hogy esetleg ebből is némi következtetéseket vonhassak le a Fasti keletkezésének idejére vonatkozólag. Ezekről akarok a következőkben beszámolni.

A költőnek általában véve nincs oka panaszra. Művészetének főereje, nyelve, nagyobbára régi szépségében pompázik. Leírásaiban talán nincs meg többé a Metamorphoses leírásainak élénksége, talán igaz az is, hogy a költemény helyenkint fáraszt, de ezt inkább a tárgy okozza, mintsem a költői előadás szárazabb volta. Ennél valamivel többet jelent már az, hogy Ov. helyenkint ismétli magát, a mit előző költeményeiben sohasem tett, vagy ha igen, akkor szándékosan tette, a hangulatfestés vagy az előadás határozottságának emelésére, mint pl. az Amores I. k. 6. darabjában, a hol a többszörösen visszatérő »Tempora noctis eunt; excute poste seram« pentameter élénken festi a kedvese kapuja előtt hiába várakozó költőnek lelki állapotát; vagy pl. a Remedia Am. 316—20. soraiban:

Quam mala — dicebam — nostræ sunt crura puellæ
Nec tamen, ut vere confiteamur, erant,
Bracchia quam non sunt nostræ formosa puellæ
Et tamen, ut vere confiteamur, erant.

a hol az ellentétet teszi élesebbé és egyben mulatságosabbá az ismétlés, vagy ugyanezen költemény 385—86. soraiban:

Thais in arte mea est; lascivia libera nostra est,
Nil mihi cum vitta; Thais in arte mea est.

a hol az előadás határozottságát a kategorikusan rövid mondatok mellett rendkívüli módon emeli az ismétlés. De a számkivetésben írott költeményekben már olyan helyeken ismétli magát, a hol éppen nem követeli semmiféle költői czél. Így pl. a Fasti I. énekének utolsó sora: »Cumque suo finem mense volumen habet« már szó szerinti ismétlése a Tristiából fönnebb idézett nyilatkozat második sorának. A Fasti legelső sorai ezek:

Tempora cum causis, Latium digesta per annum
Lapsaque sub terras, orta que signa cano.

és alább a 7. sor így hangzik:

Sacra recognosces annalibus eruta priscis.

Ebből a két helyből contaminálódtak a IV. k. 11—12. sorai:

Tempora cum causis, annalibus eruta priscis
Lapsaque sub terras, ortaue signa cano.

Sőt az Amores III. 13. darabjának 14. sora:

Quas aluit campis herba Falisca suis.

a száműzetésben kétszer is ismétlődik: az Ex Ponto IV. 4-ben és a Fasti I. 84-ben.

Az ilyen ismétlés más költőnél talán fel sem tűnik. De Ov.-nál, a kinél pl. a Metamorphosesben, a hol százszor kell ugyanazt mondania, látjuk azt a csodálatos művészetet, a melylyel kifejezéseit mindig újjá és érdekessé teszi, annál az Ov.-nál az ilyesmi már szembeötlő. Epen erről mondja Nageotte,¹⁾ egyike azoknak, a kik Ov.-t a leg-helyesebben tudták értékelni: «redire près de deux cents fois la même chose, sans jamais se répéter, repasser aussi souvent par les mêmes idées sans que l'expression, toujours variée trahisse l'embarras, la fatigue, c'est là un miracle d'invention poétique, qui depuis Ovide ne s'est jamais renouvelé.» És valóban, ha csak a Metamorphosest tekintjük, akkor Nageotte szavaiban semmi túlzás. Ov. e tekintetben valóban oly csodálatos költői inventiót árul el, melyre azóta nincsen példa. Ha tehát egy ily szellemnek valamely munkájában, mint a Fastiban valóban találkozunk ilyen természetű ismétléssel, ez annak a bizonyossága, hogy a költemény olyan időben készült, a mikor már fregere ingenium mala. És mi sem bizonyít jobban ezen állítás mellett, mint Merklnek törekvése, ki a IV. ének idéztem két sorát, mint nem egészen bizonyosan Ov.-tól származókat gyanúsaknak tartotta és szerette volna kiküszöbölni. A dolog azonban lehetetlen. A két sor nagyon erősen illeszkedik a szövegbe és kiküszöbölésük a hely összefüggő értelmét zavarta volna, annyira, hogy Peter már kénytelen őket elismerni. Külömben Némethy is mondja Ov.-ról:²⁾ «Meglopta... szellemi hanyatlása korában, számkivetésében írt műveiben magamagát.»

Ovidius azonban nemcsak a nyelvnek, hanem a verselésnek is legnagyobb művésze valamennyi társa között. Itt már találunk érdekes nyomokat. Wilh. Meyer³⁾ a görög és római hexameter történetéről írott értekezésében említi, hogy a rómaiak az alexandriai költők mintájára ügyeltek arra, hogy a pentameter középmetszetét iambikus szóval ne zárják. Főlemlíti, hogy elsősorban Tibullusnál látszik meg a törekvés, hogy e szabályt megtartsa. Hozzáteszi azonban, hogy a többiek nem igen ügyeltek e szabályra. Megfigyelte ugyan, hogy Ov. az Amoresben, az Arsban ügyel reá, de már a Fasti első 200 pentameteré között 23 olyan pentametert talált, a melynek középmetszetét iambikus szó zárja. Azt hiszem, nincs minden jelentőség nélkül, hogy

¹⁾ M. E. Nageotte: Morceaux choisis des Métamorphoses d'Ovide. Paris (év nélkül. A franczia középiskolák számára készült jegyz. kiadás). Introduction 15. l.

²⁾ A római elegia. 382. l.

³⁾ W. Meyer: Zur Geschichte des griechischen u. lateinischen Hexameters. A bajor kir. Akadémia értekezései közt. 1884. VI. füzet. 1043. l.

én viszont a Tristia I. k.-ben 15-öt, a II. k.-ben 13-at, a III.-ban 23-at találtam ehhez hasonlót.

De végre ez a szabály erőltetett utánzása az alexandriaiaknak és nem közé van a latin verselés természetéhez. Van azonban a pentameternek egy másik szabálya, a mely szerint a pentameter csak kéttagú szóval végződhetik. Ez a szabály természetes következménye — mint Meyer mondja — annak, hogy a hexameter csak három, illetve kéttagú szóval végződhetett, mint habentur, dentur, és ha ebből az utolsó szótag lemaradt, akkor a pentameter zárószava csak kéttagú szó lehetett, minthogy egytagú szó általában nem zárhatta a sort. Ehhez a szabályhoz — mondja Meyer — Ov. már oly szigorúan ragaszkodik, hogy 10.070 pentameterre között csak öt végződik háromtagú, 30 négytagú és 19 öttagú szóval. Ezek Meyer adatai. Én a magam részéről hét háromtagú végződést találtam, ugyancsak 30 négytagút, öttagút azonban 13-nál többet nem tudtam fölfedezni, jöllehet a Consolatiót kivéve, a mi különben is csak Ov. neve alatt jár és nem tőle való, mindent átnéztem. De hát végre is ez nem nagy különbség. Megjegyzi még Meyer, hogy ezeket nagyobbára tulajdonnevek alkotják. A valóság az, hogy a hét háromtagú közül egy sem, a 13 öttagú közül kettő és a 30 négytagú közül kilenc tulajdonnév. De ennek végre is nem igen van jelentősége. Azt azonban nem figyelte meg Meyer, hogy mindezek a szabályellenes végzések a szövegkritika által súlyosan meggyanusított Heroidákon kívül csak a Tristiában, az Ex Pontoban, az Ibisben és végül a Fastiban vannak, az Arsban, Amoresben, a valódiaknak elismert Heroidákban és a Remediában ilyesminek nyoma sincs.

Ha megfigyeljük, hogy a hexameterek ugyanezekben a költeményekben semmivel sem tökéletlenebbek a többi költemények hexameterénél, akkor a dolognak nagyon egyszerű és egyben nagyon természetes magyarázatát tudjuk adni. Ov. t. i. száműzésekor éppen befejezte a Metamorphosest, a melynek elkészítése mindenestre egy pár esztendőtt vett igénybe. Ezen idő alatt nagyon valószínűleg máson, mint ezen a főmunkáján nem dolgozott. Minthogy pedig a Metamorphoses hexameterekben van írva, világos, hogy egy kissé kijött a distichon gyakorlatából. Mikor száműzték, már 50 éves volt. A csapás különben is bénítólag hatott lelkületére. Így könnyen érthető, hogy mikor a száműzésben újra az elegikus formához tér vissza, pentameterai nem nyerhették vissza régi rugékonyságukat és tökéletességüket.

Az itt elmondottak megfontolása után most már könnyű lesz megérteni, hogy nékem, midőn nemcsak a Fastival, hanem Ov. egész költészetével behatóan foglalkoztam, miért volt folytonosan az a benyomásom, hogy a Fasti, bár a költőnek a reá vonatkozó tanulmányokat már Rómában kellett végeznie és a munka megírásának eszméje még Rómában született, abban a formában mégis, a melyben ma előttünk van, a maga egészében a számkivetés munkája és szinte csodálkozva kerestem az okokat, melyek az eddigi felfogást megteremtették. Ezen okokat négy csoportba sikerült csoportosítanom, úgy, hogy a következőkben módomban lesz velük külön-külön és mégis rendszeresen foglalkozni. Ez a négy csoport, illetőleg négy főök a következő: 1. a költőnek saját nyilatkozata; 2. bizonyos helyek,

melyek részint a költő római tartózkodására, részint Augustus személyére vonatkoznak; 3. az I. ének keletkezési idejének túlságosan későre való megállapítása és 4. a kettős dedicatio az I. és II. ének elején. Lássuk ezeket egyenként!

III.

A költőnek idevonatkozó nyilatkozatát már idéztem. Azt mondja, hogy írt egy 12 énekből álló Fastit Augustus dicsőítésére és neki ajánlta, de a közbejött szerencsétlenség, a száműzés, munkáját megakasztotta (rupit). Ennek a nyilatkozatnak elsősorban két tény szól ellene. Az egyik az, hogy a Fastinak tényleg csak hat éneke van és a legnagyobb valószínűség szerint nem is volt több. A legrégebbiek sem tudnak róla. Peter megjegyzi, hogy Lactantius egyházatyja, a ki igen sokat idéz Ov.-ból, mindenesetre csak az első hat éneket ismerte.

Jelentősebb a nyilatkozat második fele, mely szerint a Fastit költője Augustusnak ajánlotta. Evvel azonban szembenáll a tény, hogy Germanicusnak van ajánlva. Ennek a nyilatkozatnak igazságát már Riese megtámadta, azt mondván, hogy Ov. hazudott. Ennek a bizonyítására aztán felhoz még két esetet arra, hogy Ov. máskor is hazudott. Az egyik az Ex Ponto IV. 14., a hol Ov. így szól:

Exstat adhuc nemo, saucius ore meo.

pedig az Ibis cz. költeményben ugyancsak nekiront egy ismeretlen ismerősének. Hát ez a hely tényleg nem sokat bizonyít. Végre is nem lehet bizonyosan tudni, a két hely közül melyik készült hamarabb.

Sokkal érdekesebb a másik hely, melyet Riese említ. Azt mondja Ov. a Tristia V. 12-ben:

Nec nisi pars casu flammis erepta doloque
Ad vos ingenii pervenit ulla mei.

Érdekes, hogy Riese e helyen a «dolus» szó értelmén akad fenn és nem akarja megérteni, kinek a dolus útján ragadtatott ki a lán-gokból a költemény, hiszen a költő oly sokszor panaszkodik, hogy nincs vele senki, a ki még csak beszélne is latinul. Erre aztán Knögel¹⁾ azt az ellenvetést teszi, hogy azért kétségtelen, hogy volt a költő mellett valaki. De mit értünk el vele? Hogyan lehet egy papir-darabon írt dolgot, a mit már valaki «in igne posuerat» (64. sor) onnét kiragadni és az utókor számára megmenteni, egy olyan dolgot, a miről a költő maga mondja pár sorral utóbb:

Exitus est studii parva favilla mei.

Látható ebből, hogy e vitának legfőbb hibája és tévedése az, hogy túlságosan szárazon, mint valami tudományos munkát, kezelik ezt az anyagot, a mi végre is költői anyag. Hogy a költő nem hazudhatik?! Hiszen, ha sohasem hazudnék, történetíró volna és nem költő.

Mert lássuk Ov.-t a száműzésben és lássuk abban a perczben, mikor idézett nyilatkozatát írja. Mert azért a dolgot egyszerűen el-

¹⁾ G. Knoegel: De retractione Fastorum ab Ovidio Tomis instituta. Diss. Münster. 1885.

intézni azzal, hogy a költő általában hazudik, nem lehet, hiszen akkor egyáltalában nem bízhatnánk benne. Épen ezért ezt a helyet első sorban egybe kell vetni a költő többi helyeivel és meg kell okolni, miért mondja ezt a költő épen itt, szóval látni kell, miért nem hihetünk neki épen ez esetben.

A költő nagyon szerencsétlennek érzi magát. A parancs váratlan volt és kiméretlen. Rövid időn belül el kellett hagynia a várost, a hova számtalan kedves kötelék fűzte. A mint megérkezik, még az úton készült panaszos költeményeit hazaküldi a Tristia I. könyvében. Említi nem egy helyt költeményeit is. Átkozza szerelmi költeményeit, elmondja, hogy az épen elkészült Metamorphosest, valamint többi dolgait kétségbeesésében tűzbe vetette, minthogy azonban a Metamorphosesről azt hiszi, hogy már több példányban le volt írva, kéri barátait, adják ki ezt a munkát. A Fastiról sehol sem szól egy szót sem. Megjegyzendő, hogy a Tristia összes darabjai az elrendezés sorrendjében keletkeztek is.¹⁾ Az I. könyv rögtön ment Rómába, a mint a költő Tomiba érkezett. Ez a 9. év tavaszán lehetett. Most jön a II. könyv, az Augustusnak szóló levél. A III. könyvben már festve van a tél és az új tavasz. Ez tehát a 10. év tavaszán lett kész. Szóval a II. könyvet a 9. év tavaszától a nyár végéig tehetjük. Ez e szerint néhány hónap volna. A költemény szerkezete valószínűvé teszi, hogy nem egyhuzamban készült. Az I. részében fölemlíti a Metamorphosest és ezt mondja róla: «Invenies vestri præconia nominis illic» (65. sor., de itt nem említi a Fastit, holott ebben sokkal több «præconia» van, mint a Metamorphosesben. Sőt később belátja, hogy illetet volna neki Augustus érdemeit megénekelni:

Denique, cum meritis impleveris omnia, Cæsar,
Pars mihi de multis una canenda fuit. (323—24 sor)

és hogy nem tette, azt azzal menti, hogy «detrectare videbar,

Quodque nefas, damno viribus esse tuis».

De, jóllehet itt elismerte, hogy sohasem írt Augustus érdemeiről, száz sorral utóbb már hozza azt a négysoros nyilatkozatot a Fastiról, de úgy állítja be, hogy az olvasó önkéntelenül is érzi, hogy Augustusnak erről eddig nem volt tudomása. Azután újra említi a Metamorphosest és kéri Augustust, olvastasson fel belőle magának: «Aspicies, quantum dederis mihi pectoris ipse, Quoque favore animi teque tuosque canam.» (561—62.)

Most már igazán nehéz lesz megmondani, mikor higgyünk Ov-nak? Akkor-e, mikor azt mondja, hogy semmit sem írt Augustus dicsőségéről, vagy akkor-e, mikor azt mondja, hogy írt; akkor-e, mikor azt mondja, hogy szellemének semmi terméke sem jut el Tomiból Rómába, vagy akkor-e, mikor már ezt megelőzőleg így vezeti be a Tristia V. könyvét:

Hunc quoque de Getico, nostri studiose, libellum
Litore præmissis quattuor adde meis.

¹⁾ A többi költemények keletkezésére nyomon kísérem azon eredményeket, melyeket M. Schanz «Geschichte der römischen Litteratur» (München 1899) II. k. 186—239. lapjain találtam.

Valóban, nehéz lesz eldönteni. Nem szabad feledni, hogy a költő ebben a levélben, a melytől szabadulását várta, mindent felhalmoz, hogy Augustust kegyelemre indítsa. A Fastit főlemlíteni tehát volt oka, de viszont volt oka annak is, hogy miért nem ajánlotta a Fastira nézve is azt, a mit a Metamorphosesre nézve, hogy t. i. Augustus olvastasson fel belőle magának. A Fastiról pedig egyebütt sehol sem emlékszik meg, jöllehet egyéb munkáiról többszörösen tesz említést. A Fastit tehát még barátai sem ismerték. Pedig a Tristia több helyéből (V. 12, IV. 1, III. 14.) meggyőződhetünk róla, hogy készülő munkáit barátai előtt fel szokta volt olvasni.

A dolog végeredménye tehát az, hogy ebben a kérdésben vagy Riesének hiszünk, a ki azt mondja, hogy higgyük el a felét annak, a mit a költő mond, vagy Merklnek, a ki azt mondja, hogy higgyünk el a költőnek mindent, vagy nekem, a ki azt mondom, hogy ez a nyilatkozat a maga egészében valótlanságot mond és legfeljebb úgy igaz, ha «scripsi» helyébe «scripturus fui»-t gondolunk. Ha Riesének hiszünk, rendkívül vakmerőnek kell majd tartanunk a költőt, ha el akarjuk hinni róla, hogy egy tényleg Germanicusnak dedícált munkáról azt meri írni Augustusnak, hogy neki dedícálta. Ha viszont Merklnek hiszünk, akkor legyünk következetesek és higgyünk el a költőnek mindent. Higgyük el neki, hogy sohasem dicsőítette Augustust és akkor nincs Fasti a Tristia II. k. előtt, vagy higgyük el neki, a mit szintén többször említ, hogy Rómából távozván, kézirateit elégette és akkor az a Fasti, a mely előttünk van, nem az a Fasti, a mely Rómában készült. Azt hiszem, hagyjuk benne a költőt a hazugságban. Szolgáljon megnyugtatóul, hogy ezt ő maga is bevallja magáról a Tristia II. k. 355. sorában, mondván:

Magnaue pars mendax operum est et ficta mearum.

Mindez nem akarja azt mondani, hogy Ov. Rómában még egyáltalában nem foglalkozott a Fasti megírásának eszméjével. Mindenesetre kell, hogy foglalkozott legyen vele, sőt, ha abban a nyilatkozatban a «scripsi» helyett «scripturus fui»-t képzelünk, vagy, a mi a latin nyelvhasználatban nem is képtelenség, egyszerűen annak értjük, akkor az a nyilatkozat egészen elfogadható.

Áttérek most az ellenvetések *második* csoportjára. Bizonyos helyekről van szó, melyekben a költő római tartózkodásának emlékeiről beszél és bizonyos nyilatkozatokról, melyekben a még élő Augustusról van szó. A helyekre nézve Peter megjegyzi: lehetetlen, hogy Ov. e helyeken sóhajtokba nem tört volna ki, ha Rómáról emlékezik. Erre nézve csak egy megjegyzést. A költemény keletkezése korának megtételeére következtetéseket levonni csak abból lehet, a mi a költeményben benne van, de sohasem abból, a mi a költeményben benne nincs. Végre az, hogy a költő mit ír és mit nem ír, vagy különösen az, hogy mikor sóhajtozik, az annyira az esetleges dispositiótól függő dolog, a miből biztos következtetéseket levonni nem lehet. És, ha épen az tűnik fel Peternek, hogy Ov. nem sóhajtozik, hát észrevehette volna, hogy sóhajtozik is. Sóhajtozik az I. 540. sorában, mikor az «exul» szó jön a tollára, sóhajtozik a IV. 81—84. sorában, mikor szülőföldje jut eszébe és sóhajtozik a VI. 666. sorában, a hol az «exilium» szót írja le; de viszont nem sóhajtozik az I. énekben sem,

mikor a Janus részletnél felújulnak római emlékei, pedig e helyről Peter maga is elismeri, hogy a száműzésben is kezében volt a költőnek. Hogy nem sóhajtozik annyit, mint a Tristiában? Ezt végre a költemények közti műfaji különbség is magyarázza. De különben is, olvassuk csak el egyhuzamban a Tristia öt és az Ex Ponto négy könyvét, látni fogjuk, mint enyhül fokként a fájdalomnak és panasznak a hangja, mely végre a Fastiban a legenyhébb. Sőt figyeljük meg, hogy e tekintetben az előbbiekhöz képest mily haladást mutat épen az Ex Ponto IV. könyve a maga egészében, a hol sóhajtásokkal már aránylag nagyon ritkán találkozunk. Azok a sóhajtások, a melyeket tényleg találunk a Fasti I., IV. és VI. énekében, a száműzésre vallanak, tehát a költő, mikor őket írja, számkivetve van. Azok a Rómára vonatkozó helyek mind múlt időben irattak, tehát csak azt bizonyítják, hogy a költő élt Rómában. Ezt pedig úgy is tudtuk.

Schanz¹⁾ azonban tud egy helyet, a III. ének 9—10. sorát, a mely azt bizonyítaná, hogy a költő Rómában dolgozik. Marsnak mondja a költő:

Tunc quoque inermis eras, cum te Romana sacerdos
Cepit, ut huic Urbi semina digna dares.

Nézetem szerint e helynek nincs jelentősége. Elsősorban is a «semina digna» mutatja, hogy az urbs szó képletesen, költőileg van használva a «gens» helyett és a huic urbi helyett «huic genti»-t kellene érteni. A hic névmás továbbá a latinban nem jelenti azt: a közelre mutatást, mint a magyar ez, vagy a német dieser; sokszor egészen a meus vagy noster értelmében áll; pl. «His vidi oculis». Ebből a sorból nem lehet következtetni, hogy Ov. Rómában dolgozik.

A mi az Augustusra vonatkozó részeket illeti, ezekre nézve nehézségeket támaszt Schanz,²⁾ azt mondván: «Im ersten Buch wird Augustus als tot, in den übrigen Büchern dagegen als lebend vorausgesetzt.» Hát ez csak Schanz képzeletében van így, a valóságban kissé másként van a dolog. Schanz t. i. olvas az első énekben olyan dolgokat, a melyek Augustus halála után történtek, tehát ő halottnak látja a császárt. Nem úgy a költő. A fönnebb idéztem részletben, az I. ének 599. sorában ezt mondja:

Si petat a victis, tot sumat nomina Cæsar,

alább a 608. sorban pedig:

Hic socium summo cum Jove nomen habet.

A mint látjuk, a költő mindenütt præsensben beszél Augustusról. Peter e fönnebb idéztem részről — hogy a præsenseket magyarázhassa — azt mondja, hogy abból csak az 590. sor: «Et tuus Augusto nomine dictus avus» van a második átdolgozásból, a többi úgy maradt, a mint a római feldolgozásban volt. Furcsa dolog ez nagyon. A költő t. i. mindjárt így folytatja: «Perlege dispositas...» Hát ez a «perlege» kinek szól? Ha nem Germanicusnak, akkor bizo-

¹⁾ I. m. 213. l.

²⁾ I. m. 213—214. l.

nyára Augustusnak. Nem különös-e, hogy pár sorral alább mégis csak azt mondja:

Si petat a victis, tot sumat nomina Cæsar.

és még alább «*hic socium...*» s. í. t. szóval el lehet-e képzelni, hogy a költő Augustusról Augustushoz harmadik személyben, per «*hic*» és per «*Cæsar*» beszéljen.

Mindez azonban csak azt jelenti, hogy ebben a tekintetben az első és a többi ének közt nincs különbség. Az a jelenség azonban, hogy Ov. közvetetlen közelében olyan helyeknek, melyek Augustus halála után történt dolgokról szólnak, Augustusról, mint előről beszél, ez mindenesetre nehézséget okoz. A retractatio föltevése ezt a nehézséget el nem oszlatja, hiszen, ha az átdolgozásból való az 590. sora ennek a helynek, akkor, mint láttuk, abból valónak kellene lenni a többieknek is. Az ilyen szoros egymás mellé illesztése a látszólag ellenmondó történeti tényeknek és az Augustusról a jelen időben való beszélésnek már nem magyarázható azzal, hogy itt is egyszerű költői fictióval állunk szemben. Azaz, hogy mindenesetre költői fictio ez, de olyan fictio, melynek külső, tényleges oka van. A dolognak csak az a magyarázata lehet, hogy a valósággal istenné avatott Augustusról szólva, az apotheosis sacralis tényét tiszteltben tartja és az istenről, mint előről beszél tovább. Ez az, a mit már fennebb is említettem, a mikor kiemelttem, hogy az «*æternum numen*» és «*æternus deus*» kifejezések éppen a numen és deus szavaknak az æternus-szal való kapcsolata folytán nemcsak Horatius és Vergilius dicsőítő formáitól különböznek lényegileg, hanem még attól is, a hogy Ov. az «*Ex Ponto*»-ban dicsőíti Augustust, a hol «*illud numen*»-nek, «*cœles*»-nek nevezi, de az æternus szót legföljebb a princeps-szel kapcsolja össze. Itt örökkévaló, örökké élő istenségről van szó. Szolgálgjon ennek a föltevésnek támogatására még az is, hogy az I. ének 612—13. sorai-ban Tiberiusról szólva, csak azt mondja, hogy «*Juppiter... augeat annos*», Augustusról ellenben a IV. ének 428. sorában így szól:

Vivite inextincti flammaque duxque, precor,

szóval Augustus addig éljen, míg Vesta lángjai. Az ellentét világosan mutatja, hogy Augustusnak nem örök dicsőségéről van szó, hanem örök életéről.

A harmadik tévedése a philológiának az első ének keletkezésének, illetőleg átdolgozásának túlságosan késő időre való megállapítása. E szerint ugyanis a költő az első ének közepe táján dolgozik a Kr. u. 17. év vége felé és minthogy ezen év végén, vagy a következő év elején a költő meghalt, lehetetlen, hogy a következő öt éneket megírhatta volna. Következtetik pedig ezt három okból: az első Germanicus személyére és költői munkásságára, a második a 17. év januárjában fölszentelt Janus-templomra, a harmadik pedig Germanicusnak a 17. év május 26-án tartott diadalmenetére vonatkozik.

Ov. a Fastit az I. ének 25. sorában ekként ajánlja Germanicusnak: «*Si licet et fas est, vates rege vatis habenas.*» Erről a helyről azt tartják, hogy ez Germanicus Phænomenáira való hivatkozás és erre czéloznának az I. ének 297—310. sorai is, a melyekben a költő a csillagászokat dicsőíti. Ha ez igaz, akkor a Fasti első éneke csak a

16—17. évben Kr. u. készülhetett, mert hiszen maga a *Phænomena*, mint azt egyik helye egészen világosan elárulja, csak Augustus halála után készült. Ezzel szemben azonban föltűnők az «*Ex Ponto*» IV. k. 8. darabjának 67—74. sorai. Erről a költeményről egészen világos, hogy közvetetlenül Augustus halála után készült, illetőleg, mikor Ov. arról értesült, tehát a 14. év végén vagy a 15. év elején.¹⁾ Ezekben a sorokban Ov. mikor már előzőleg azt mondta, hogy ezentúl szellemének minden erejét Germanicus dicsőítésére fogja szentelni, így folytatja nyolcz soron keresztül:

Non potes officium vatis contemnere vates,
 Judio pretium res habet ista tuo.
 Quod nisi te nomen tantum ad maiora vocasset,
 Gloria Pieridum summa futurus eras.
 Sed dare materiam nobis, quam carmina mavis,
 Nec tamen ex toto deserere illa potes.
 Nam modo bella geris, numeris modo verba coërces,
 Quodque aliis opus est, hoc tibi lusus erit.

Ezekből a sorokból első sorban is kiviláglik, hogy Ov. Germanicus költői tevékenységéről már előbb volt értesülve, hiszen ez a levél mindjárt Augustus halála után kelt. De kitűnik belőle az is, hogy Ov. nem a *Phænomenára* czéloz. A *Phænomena* komoly költemény és olyan irányú, a mely irányt Ov., mint azt a *Fasti* I. 297—310. sorai bizonyítják, igen nagyra becsült, valószínű tehát, hogy másként beszélt volna róla, mint úgy, hogy Germanicus nagy költő lett volna, ha neve más hivatást nem szabott volna eléje. Meg azután a «hoc tibi lusus erit» kitétel meglehetősen világos utalás arra, hogy Ov. Germanicus epigrammáira gondol, a melyekből ugyan nagyon csekély töredékek maradtak reánk, de a melyekről Plinius is tudósít.²⁾

Valószínűnek tartom, hogy a «*Fasti*»-ban is ezekről van szó. Vagy nem különös-e, hogy Ov. mikor Germanicusnak ajánlja a munkát, egy szó említést sem tesz a *Phænomena* és a *Fasti* közötti tartalmi rokonságról. Valószínűleg azért nem, mert nem ismeri a *Phænomenát*. Hogy pedig Germanicus egyéb költői terveiről, ékes-szólásáról tudott, arra bizonyosság az *Ex Ponto* II. 5, a melyről egészen bizonyos, hogy még Augustus életében készült. Ezzel természetesen együtt jár annak a föltevése, hogy a csillagászokról szóló rész (I. 297—310.) sem Germanicus *Phænomenára* czéloz, a minek föltevése különben is erőszakolt. Ha ez a rész tényleg nemcsak általánosságban a csillagászokról szólna, itt Ov. újból elmulasztott volna egy fényes alkalmat Germanicus dicsőítésére. Pedig bizonyosság rá az «*Ex Ponto*» nem egy helye és a *Fasti* egész első éneke, hogy ezt nem igen tette. De különben, hogy kiknek szól ez a dicsőítés, arra útmutatás az utolsó két sor:

Nos quoque sub ducibus cælum metabimur illis
 Ponemusque suos ad vaga signa dies.

A költő azoknak a nyomán akar haladni, a kiket itt dicsőít.

¹⁾ Schanz: I. m. II. k. 226. l.

²⁾ Nat. Hist. VIII. 155.

Pedig bizonyos, hogy a Phænomenát forrásul nem használta. A ki tudja, hogy Rómában a csillagászat és a csillagászati munkák mily nagy tiszteletben állottak, az eme sorokat úgy fogja érteni, a mint vannak.

Térjünk át most a második részre, mely okozója volt, hogy az I. ének átdolgozását oly későre helyezték. Az I. ének 223—25. sorai-ban Ov. a következőket mondatja Janus istennel:

Nos quoque templa iuvant, quamvis antiqua probemus
Aurea. Maestas convenit illa deo.
Laudamus veteres, sed nostris utimur annis.

Ezekben a sorokban állítólag Janus templomára van célzás, melyet Tiberius szenteltetett fel a 17. évben Kr. u. Erre a kérdésre igazán nem is volna érdemes szót vesztegetni, ha Peter nem foglalkoznék vele olyan sokat. A célzás első sorban nagyon általános és kétséges, hogy épen a 17-ben fölszentelt templomról van-e szó. De, ha arról is van szó, az csak könnyen érthető, hogy Ov. arról előbb is tudhatott, hiszen templomokat rendszerint a fölépítés után szoktak csak felszentelni, a fölépítéshez pedig idő kell. Egyébként e templomot már Augustus tervezte, fényesnek és nagyszerűnek és a beléje állítandó Janus-szobrot — mint azt Peter is nagyon jól tudja — már Augustus hozatta Egyiptomból. Arra az ellenmondásra, melyet Peter ezen sorok és a 257. sor közt talál, ki sem térek, minthogy ezt már Knögel¹⁾ rendbehozta.

Hogy az I. ének átdolgozását oly későre tették, annak még egy oka van. T. i. az I. ének 285—87. sorai így hangzanak:

Pax erat et vestri, Germanice, causa triumph
Tradiderat famulas iam tibi Rhenus aquas.
Jane, fac æternos pacem, pacisque ministros.

Erre a helyre vonatkozólag Merkl azt mondja, hogy ez az a triumphus, a melyről Tacitus Annales II. 41. alatt a következőkben emlékszik meg: «C. Cæcilio, L. Pomponio coss (azaz 17-ben Kr. u.) Germanicus Cæsar a. d. VII. Cal. Junias triumphavit de Cheruscis, Cattis», etc., és hogy az a pax, melyről itt szó van, az a Germanicus ezen háborújával bekövetkezett béke. Tekintve, hogy mint Ov. maga mondja (Ex Ponto III. 4. és Ex Ponto IV. 11.), addig, míg hozzá valaminek a híre elérkezik, majdnem egy félévre van szükség, a május hó végén tartott diadalmenet híre csak a 17. év késő őszén érkezhetett Tomiba. Már pedig ezen év végén, vagy legkésőbb a következő év elején a költő meghalt. Szerény nézetem szerint, ha az I. éneket meg kell kötnünk ezzel a dátummal, akkor az a hátralevő 2—3 hónap úgy sem lett volna elegendő még az I. ének ilyen természetű átdolgozására sem, hiszen a béke — a miről még lesz szó — valószínűleg vezérlő gondolata lett az I. éneknek. Igaz, hogy a senatus már két évvel előbb megszavazza a triumphust Germanicusnak, de akkor viszont két évvel előbbre lehet tenni az I. ének átdolgozását is, és akkor érthetetlen volna, hogy a retractatio miért olyan tökéletlen és

¹⁾ Id. értek. 22—23. lap.

miért terjed csak az első énekre. De hiszen — mondhatná valaki — az nem bizonyos, hogy Ov. éppen azonnal hozzáfogott a *Fasti* át-dolgozásához. E szerint az I. ének kezdete a 15. és 17. évek közé esnék. Igen ám, csak hogy Ov. paxról beszél, ezt pedig nem szerzett Germanicus. Hiszen be sem fejezte a háborút, mert Tiberius merő féltékenységből hazahívta, mielőtt módjában lett volna a háborút befejezni és maga Tacitus mondja mindjárt ugyanott, hogy «bellumque, quia conficere prohibitus erat, pro confecto accipiebatur». Mert igaz ugyan, hogy a senatus már két évvel előbb elhatározta a triumphust, de azért Germanicus e határozat után tovább is harcol, mert, mint Tacitus mondja (*Annales* II. 26.) «nec dubium habebatur, bellum posse patrari, sed crebris epistolis Tiberius monebat, rediret ad decretum triumphum, satis iam eventuum, satis casuum», és ha a tényleg megtartott diadalmenet hatása alatt Ov. mint költői fictióról beszélhet is a békéről, semmiesetre sem beszélhet róla addig, míg Germanicus tényleg harcol. A «pax»-ot tehát csak a diadalmenet után dicsőíthette Ov. De természetesen, ekkor viszont előttünk áll az időbeli nehézség.

A nehézséget maga a hely oldja meg. Mert Ov. «vestri triumphi»-ról, «pacis ministros»-ról szól többes számban, ellenben «tradiderat tibi» egyes számban. Tehát, a kik diadalt arattak, a kik békét szereztek, azok többen, vagy legalább is ketten vannak, a ki a Rajna vidéke felett úr, az csak egy: Germanicus. A dolog úgy van, hogy 13-ban Kr. u. Tiberius diadalmenetet tart Rómában, miután Germanicus-szal együtt néhány győzelmet aratott a germánokon és Germanicust künn hagyta Germaniában. Mikor ennek a diadalmenetnek híre Tomiba érkezik, a költő nem Tiberiust, hanem Germanicust üdvözl:

Pertulit hic idem nobis, Germanice, rumor
Oppida sub titulo nominis isse tui.
Atque ea te contra nec muri mole nec armis
Nec satis ingenio tuta fuisse loci. (*Ex Ponto* II. 1.)

Erről a diadalról ígéri azután, hogy meg fogja énekelni:

Hunc quoque carminibus referam fortasse triumphum
Sufficiat nostris si modo vita malis.

Ezt az ígéretét váltja be Ov. a *Fasti* I. énekében. Ezért ott ketten diadalmaskodnak, ketten szereznek békét, t. i. Tiberius és Germanicus; a ki a Rajna felett úr, az csak egy: Germanicus. Suetonius¹⁾ is említi ezt a diadalt, sőt a békét is, midőn kiemeli, hogy Tiberiust a senatus nem háborúskodás, hanem csak a tartomány kormányzása végett küldte Illyriába. És ezt a természetes felfogást Merkl visszautasítja azon megokolással, hogy Suetonius nem nyilatkozik határozottan a békéről. De hiszen Germanicusról viszont gravior testis, Tacitus mondja, hogy «bellum... conficere prohibitus erat». A pax tehát, mint történelmi tény, itt még kevésbé állapítható meg. A dolog helyes megítélésére ennél fogva csak az vezethet, ha a «pax»-ot

¹⁾ Tiberius. 20—21. l.

nem mint történeti tényt tekintjük, hanem azt nézzük, mi volt a költő gondolatában. Ő pedig az épen imént idézett helyeken kívül még a Kr. u. 13-ban készült Ex Ponto III. 4-ben is nyilatkozik erről a következőkben:

Quid cessas curram pompamque parare triumphis,
Livia? Dant nullas iam tibi bella moras.
Perfida damnatas Germania proicit hastas.

Ez tehát a triumphus és ez a pax. Az I. ének tehát nem a 17. év végén nyerte mai formáját, hanem előbb. Kísérreljük meg megállapítani, hogy mikor?

Az I. ének 615—18. sorai így hangzanak:

Augeat imperium nostri ducis, augeat annos
Protegat et vestras querna corona fores
Auspibusque deis tanti cognominis heres
Omine suscipiat, quo pater, orbis onus.

Ez a négy sor nagy vita tárgya. Némelyek a «noster dux»-ban Augustust akarják látni, mások Tiberiust. Minthogy közvetlenül ez előtt van az a hely, melyet a dolgozat elején idéztem, és minthogy erről a helyről egészen bizonyos, hogy Augustus halála után készült, itt a költő másra, mint Tiberiusra nem gondolhatott. Azután arról van vita, ki az a «heres», a ki «omine suscipiat, quo pater orbis onus». Azoknak persze, a kik a retractatio véleményét elfogadták, ez rettenetes nehézséget okozott. A felől t. i. nincs kétség, hogy ez a «heres» Tiberius és Augustus a «pater», bár Knögel¹⁾ már azt mondja, hogy a pater Tiberius és a «heres» nem ugyan Caligula, hanem az ifjabb Drusus, a kiből Ov. haláláig Tiberius utódját látta mindenki és egyben elfelejti, hogy Ov. akkor még nem beszélhetett Drususról, mint «tanti cognominis heres»-ről. Teszi pedig ezt Knögel azért, hogy ezt a részletet beletehesse a második átdolgozásba. Ha t. i. ide akarja tenni, a hová értelme szerint tartozik is, ha átdolgozásról egyáltalában beszélni lehet, akkor ezt kell föltennie, hiszen Kr. u. 17-ben Tiberiusról már nem lehet mondani, hogy «suscipiat». Nem így Peter. Ő az értelmi összefüggéssel nem törődik. Szerinte ez a rész az első dolgozásból való; a «pater» Augustus, a «heres» Tiberius.

A mi felfogásunk ezt a nehézséget egyszerre megszünteti. Hivatkozással az imént tárgyalt «triumphus»-ra és «pax»-ra, megállapíthatjuk, hogy Ov. épen akkor írja a Fasti első énekét, mikor Tiberius trónraléptéről az első hírek érkeznek Tomiba; erre mutat különben az I. ének 533. sora «licet ipse recuset»-jének praesense is. Tiberius tehát épen ezen időben «suscipit orbis onus». Különben is valószínűnek látszik, hogy Augustus halálának híre közvetlenül indító okul szolgált a Fasti megírására.

És ezzel a felfogással nem áll ellentétben a II. ének új *dedicatio*-ja sem, melyről Peter azt mondja, hogy ez volt az eredetileg Augustusnak szólott *dedicatio* és az átdolgozás után került a II. ének elejére. Ez az a részlet, mely legjobban ellene szól Loers és Gold-

¹⁾ Id. ért. 24. l.

scheider föltevésének, hogy t. i. Ov. a száműzésben az egész munkát átdolgozta. Mert Augustus halála után nem szólhatott hozzája ekképen:

Ergo ades et placido paulum mea munera vultu
Respice, pacando si quid ab hoste vacas.

Abban azonban igaza van Goldscheidernek, hogy ez semmi-
esetre sem lehet az I. ének dedicatioja, mely Augustusnak szólt volna.
Nem azért, mert az elejéről hiányzik a munka megnevezése, mert
hiszen képzeljük e sorok elé az I. ének két első sorát és megleszünk
ezzel is, hanem azért, mert az egész forma minden, csak nem dedi-
catio. Legnagyobb baj, hogy hiányzik benne épen Augustus dicsőítése.
Mert képzeljük el, hogy az az Ov., a ki «*æternum numen*»-nek;
«*æternus deus*»-nak nevezi és mint «*sancte pater patriæ*»-t dicsőíti
eme munkájában Augustust, a ki még a Germanicushoz intézett dedi-
catióban is arra kéri Germanicust: «*adnue conanti per laudes ire
tuorum*», az az Ov. a munkáját megnyitó procemiumban az elegiáról
fog beszélni, tréfálkozva fogja összehasonlítani a költészetet a had-
viseléssel, Augustus dicsőítésére pedig mindössze két semmitmondó
sora lesz:

At tua prosequimur studioso pectore, Cæsar,
Nomina, per titulos ingredimurque tuos.

Érzi is Peter, hogy itt a «*nomina*» és «*titulos*» helyett «*facta*»
és «*laudes*» kellene, hivatkozik is az I. 15. sorára, a hol «*per laudes
ire*» van, csak hogy ott a «*laudes*» jelzője «*tuorum*», a «*nomina*» és
«*titulos*» jelzője pedig «*tuos*» és nem veszi észre, hogy a mi a «*tu-
orum*»-nak, azaz Augustusnak és Tiberiusnak «*facta*» és «*laudes*», az
Germanicusnak csak «*nomina*» és «*tituli*», a mi örökségképen szállott
reá és a miről már az I. 11-ben mondta Ov.:

Quæque ferunt illi pictos signantia fastos
Tu quoque cum Druso præmia fratre feres.

Ez a Cæsar tehát, a kiről itt beszél a költő, az Germanicus maga.

És ime. milyen szépen illik ez a dedicatio a mi felfogásunkhoz,
a kik azt mondtuk, hogy az I. ének mindjárt Augustus halála után
készült. Mire az I. ének befejeződött, lényegesen változott a helyzet.
Az I. énekben dicsőített béke megszűnt és Germanicus újból kemény
küzdelmet folytat a germánokkal. Ezért beszél most a költő harcról,
fegyverekről, ezért kéri, hogy egy keveset mégis törődjék adományá-
val, ha időt enged neki a harc. (V. ö. a fönnebbi idézetet.) Eme
megváltozott helyzet miatt van szükség az új dedicatióra, melynek
jelenlétét különben az is megokolja, hogy mindenik ének elején van
valami allocutio, valamint az is, hogy a költőnek az I. énekben sehol-
sem volt alkalma, hogy eddigi elegikus formájú költeményei és a
Fasti között levő különbségről szóljon.

Ezek voltak főokai a retractatio elméletének. A következőkben
még néhány jelentéktelenebbre akarok kitérni és ezzel kapcsolatban
a munka néhány helyét megbeszélni.

Az első ezek között az, hogy Germanicust az I. éneken kívül
csak egyetlen egy helyen szólítja meg a költő. Igaz, hogy Germanicus

néven csak egyszer szólítja meg: «Sulmonis gelidi, patriæ, Germanice, nostræ» (IV. 81.), de már az I. 3. sorában «Cæsar Germanice»-nek, az I. 31. sorában pedig egyszerűen «Cæsar»-nak szólította. Ép így szólítja a II. ének előbb idéztem 15. sorában; ugyanezt a megszólítást találjuk a IV. 19—22. soraiban:

Siqua tamen pars te de Fastis tangere debet
Cæsar, in Aprili, quo tenearis, habes.
Hic ad te magna descendit imagine mensis
Et fit adoptiva nobilitate tuus.

Mert, hogy ezek a sorok Germanicusnak és nem másnak szólnak, az még akkor is bizonyos, ha a retractatiót elfogadjuk. Mert hiszen akár Augustus, akár Tiberius már ferunt pictos signantia fastos præmia és ezek közül akármelyiket nem szólíthatja meg a költő ekképen: si qua tamen pars te de Fastis tangere debet. Mert nem elégít ki Peternek az a magyarázata, hogy itt ugyan Augustusról van szó, de a költő voltaképen nem meri Augustus figyelmét a Fasti számára igénybe venni. Ha Ov. ezt még Rómában írta volna, ott nagyon jól tudta, hogy Augustus az ilyesmit nagyon szívesen veszi. És az adoptiva nobilitas sem bizonyít Germanicus ellen, sőt egyenesen mellette bizonyít, mert hiszen ő is csak Tiberius által való adoptálása révén jutott a gens Juliába és mert a Cæsarok között ő az egyetlen, a kit a naptárból csak az április hónap érdekel (fontos, hogy a hónap és nem ennek valamely napja) és pedig éppen csak az adoptiva nobilitas révén érdekli. A kit tehát a költő így szólít meg, az csakis Germanicus lehet. Ugyancsak egyedül ő reá vonatkozhatnak a VI. ének 763—64. sorai:

Non ego te, quamvis properabis vincere, Cæsar,
Si vetet auspicium, signa movere velim.

A IV. 348. sora egész bizonyosan a Kr. u. 3. év utáni időre mutat, tehát a VI. ének is bizonyosan ezen idő után készült. Már pedig ezen időkben Augustus sohasem ment személyesen a harczba, a mire itt a «signa movere» egészen világos célzás. Külömben is e figyelmeztetés inkább szólhat az ifjú Germanicusnak, mint a hadakban annyira tapasztalt és a szertartásokhoz amúgy is ragaszkodni szerető Augustusnak. Ezeken a helyeken tehát a «Cæsar» megszólítás Germanicust illeti. Sőt Augustust csak egyetlen egy helyen szólítja meg és pedig a II. 127. és következő soraiban.

Figyeljük csak meg ezt a helyet! A költő külön bevezetést ír hozzá, melyben panaszodik, hogy az ő ereje kicsiny ahhoz, a mit írni akar és az elegia nagyon rossz és alkalmatlan forma ehhez a dologhoz. A költő még mindig nagy tisztelője a már megholt Augustusnak. Hogy külömben az őt ért súlyos büntetés mellett is tisztelője akar maradni, azt az Ex Ponto I. 1-ben is írja:

Nec, quia vel merui, vel sensi principis iram,
A nobis ipsum nolle putate coli.

Egyébként az ő nyilatkozata nélkül is könnyen belátható, hogy Augustusról másként, mint magasztalólag írnia, lehetetlen és nevetésgés eljárás lett volna. Ha a magasztalást kerülni akarta volna, ezt

csak úgy tehetne volna, ha egyáltalában mellőzte volna a nap ünnepi jelentőségét. Már most kérdem — és kérdem ezt egyben az I. éneknek a dolgozat elején idézett magasztaló részletére nézve is — miként mellőzze el a költő az ünnepi jelentőséggel felruházott napot, mikor a «Fasti»-t írja. Hogy mindazt, a mit Augustusról mond, praesensben mondja, az — mint erről már szóltam — nem bizonyítja, hogy Augustus még él, hiszen így beszél róla az I. énekben is, közvetlenül közelében olyan események elbeszélésének, melyek kétségtelenül Augustus halála után történtek. De hiszen itt is, a 137. sorban azt is praesensben mondja: «facit hic magna tuendo moenia», pedig ennek akkor is múltban kellene lennie, ha a száműzés előtt készült is a sor. A praesens voltaképp csak az előadás élénkítésére szolgál, tisztán művészi czélból van így és semmiképen sem lehet ok arra, hogy miatta föltegyük a retractatiót, a mikor minden az ellen bizonyít. (Érdekes, hogy a 140. sor «summovet» praesense helyén némely kézirat «reppulit» perfectumot hoz.) A 138. sor: «Quodcumque est alto sub Iove, Caesar habet» nagyon emlékeztet az I. 608. sorára: «Hic socium summo cum Iove nomen habet» és emlékeztet a benne levő praesens is, pedig az utóbbi sorról mindenki kénytelen elismerni, hogy Augustus halála után készült.

És ezen a helyen kívül nincs egyenesen magához Augustushoz intézett megszólítás. Mert a II. 59. és következő sorairól nem egészen bizonyos, hogy Augustusnak szólnak. Sőt én hajlandó vagyok határozottan állítani, hogy az itt említett «sacratu dux» inkább Tiberius, mint Augustus. Mert, míg Augustusról eddig a költő ilyenképen nem beszélt, addig Tiberiusról az I. 613-ban mint «noster dux»-ról szól, az I. ének 645—46. soraiban pedig, a hol szintén Tiberiust érti, ilyenképen ír: .

passos Germania crines.
Porrigit auspiciis, dux venerande, tuis,

miután pár sorral előbb a Tiberius által újjáépített Concordia-templomról azt mondotta: «Nunc te sacrae constituere manus.» Hogy a «templorum positor, templorum sancte repostor» jelző jobban illik Augustusra, mert hogy több templomot emelt és épített újjá, mint Tiberius, az igaz lehet, de az is tény, hogy Tiberius is tette ezt és ne feledjük, hogy a költő ilyen minőségben Augustusról csak a IV. ének egy helyén beszél először, Tiberiusról ellenben már az első énekben kétszer szólott, és pedig a 639. és következő sorokban mint Concordia és a 705—08. sorokban, mint Castor és Pollux templomának alapítójáról.

(Vége köv.)

(München.)

KERTÉSZ ÁRMIN.

HAZAI IRODALOM.

Platon Sophistája. (Görögül és magyarul.) Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel s philosophiai műszótárral ellátta *Simon József Sándor*. Budapest, 1908. Franklin. [«Görög és latin remekírók».] 8-r., 224 lap. Ára 3 K 50 f.

Simon József nevét nem első ízben olvassuk Platon-fordítás címlapján. Az előző években a Theaitetost, az Államot, az Euthyphront, Apológiát, Kritont és Phaidont tolmácsolta nyelvünkön. Ezeken kívül még egy igen használható szemelvényes iskolai kézikönyvet is szerkesztett Platon munkáiból. Ő ugyan nincs olyan művésze a nyelvnek, mint Péterfy volt vagy Gyomlay, de ezeknél alaposabb bepillantást szerzett a platonai gondolkodásba, a mi azonban korántsem jelenti azt, hogy az ideák filozofusának *szellemét* jobban megértette és átértette. Az attikai bölcs művészetét, bájos causerie-jét amazok inkább tudták éreztetni, de a gondolatok értelmét Simonnál helyesebben és világosabban egyikük sem adta vissza. Épen ezért, mivel benne a filozofus nagy túlsúlyban van a művész és a philologus fölött, jól tette, mikor a dialektikus dialogusok fordítására vállalkozott, milyenek a Theaitetos, Állam és a most szóban forgó Sophista. Itt van ő igazán otthon.

A kezünk közt lévő Sophista Platon legnehezebben olvasható dialogusai közé tartozik. Része egy trilogiának, mely minden valószínűség szerint tetralogiának volt szánva, csakhogy a negyedik része nem készülhetett el. Első benne a Theaitetos, melyben a *tudás* problémáját veti föl Platon. A többiben azt keresi, vajjon az igazi tudás a sophistának, az államférfinak vagy a filozofusnak (ez lett volna a negyedik rész) birtokában van-e? A Sophista fejtegetéseinek célja a sophista meghatározása, pozitív eredménye pedig Platon fejlődésének történetében az eleabeliekkel való szakítás. A dialogus tehát, noha sok helyen unalmas és ma már elavult syllogistikus okoskodása miatt nem valami nagy élvezetet nyújt az olvasónak, érdemes arra, hogy magyarul is meglegyen. Platon fejlődésének megértésére a görögül nem értőknek is jó szolgálatot tehetne, ha kellő útravalóval volna a fordítás fűszerezve.

Simon fordítási módjáról már több ízben volt szó e folyóirat lapjain. (*Finácsy*: 1891. évf. 924—926. lk. *Hegedűs*: 1900. évf. 394. s k. lk.) Most adott munkájában igyekezett az ott említett hibáktól ment maradni. Stílusa gördülékeny, Platon mondatainak szerkesztét meghagyja mindenütt, a hol ezzel nem vét az érthetőség vagy a magyar nyelv szelleme ellen. És ennél többet nem is szabad követelnünk a fordítótól. A magyar köntös mégis csak más mint a görög és sokkal jobb, ha valami elvész is az eredeti külső szépségeiből, csak az érte-

lem, a gondolat maradjon meg híven. Különösen áll ez az ilyen dialogusra, mint a Sophista, melyben kevés a formai szép a gondolat fontossága mellett. Kevés olyan kifejezést találunk, melyet hibázathatnánk. Mi mégis egy-két helyen másképp fordítottunk volna. Így a 22—23. lapon *εἰ φίλον αὐτῷ* = ha ugyan inyére van helyett inkább írtuk volna: ha nem lesz terhére, ha kedve van hozzá. A 28—29. lapon *εἰ μὴ σὺ ποθεν εὐπετεστέραν ἔχεις εἰπεῖν ἄλλην ὁδόν. Θεαι. Ἄλλ' οὐκ ἔχω* = ha ugyan te nem tudsz valami célravezetőbb útját-módját. *Theait.* Hát én nem tudok. Helyesebben: ... útát-módot. *Theait.* De nem tudok. A 39. lapon a *σοφιστήν* kifejezést nem sophistának, hanem hozzáértőnek fordítottuk volna. Így az ellentét is kifejezésre jutott volna, mely a mondatban van, meg a görög szöveg jelentése is világosabb lenne. A 48—49. lapon *τῷ γὰρ λόγῳ δεῖ συνακολουθεῖν* = hiszen engednem kell a logikus fejtegetésnek. Itt a *logikus* egyrészt anachronismus, másrészt fölösleges. A szövegben sincs benne.

Szedhetnénk még össze néhány ilyen apróságot, de ezek igazán nem olyan nagy dolgok, hogy Simon fordítását érdemlegesen hibázathatnák, azért nem folytatjuk.

Másik megjegyzésünk két műkifejezés fordítására vonatkozik. Ezek a *τὸ ὄν* és a *τὸ μὴ ὄν*. Igaza van Simonnak, mikor azt írja: «Platonnál, ennél az igazán egyszerű és naiv gondolkodónál... meghatározottan következetes terminológiát követelni teljesen egyértelmű volna nemcsak a philosophia eddigi történetének, hanem magának épp Platon philosophiai gondolkodásának nemismerésével.» Mégis hibáztatnom kell valahányszor (már az alcímben is) Simon a fenti kifejezéseket *létnék* és *nemlétnék* fordítja *létező* és *nemlétező* helyett. A görög gondolkodásnak Platonig terjedő története bizonyítja, de meg Platon «egyszerű és naiv» gondolkodása is megmagyarázza, hogy ő a létet és ellentétét nem tudta oly abstract fogalomként fölfogni, mint mi. Nála soh'sincs *üres* fogalom. Az ilyenek modern filozófiai vívmányok. Ha valakire, úgy reá igazak Kant szavai: «Gedanken ohne Inhalt sind leer. Daher ist es notwendig, Begriffe sinnlich zu machen, d. h. ihnen den Gegenstand in der Anschauung beizufügen.» (Kr. d. r. V. 75.) Külömben ebben Simon sem következetes, mert pl. a 153. l. (a szövegben) *létet* ír, az e részről adott tartalomban pedig ugyanezt (Evezetés 16. l.) *létezőnek* említi. Ez is mutatja, hogy Platonnál nem lehet az ember elég óvatos.

A fordításhoz csatolt jegyzetek több helyen fényesen mutatják, milyen kevésre megy sokszor Platon megértésében a pusztán philologus. Simon filozófiai készségének jó hasznát vette már akkor, mikor elfogadható módon megfejtette az Állam VIII. könyve híres rejtélyét. Most is nem egy sokat vitatott hely értelmét világítja meg.

Így a 11., 15., 16., 20., 21., 24., 25. jegyzeteket a philologusok szíves figyelmébe bátorkodunk ajánlani. — Szívesen láttuk volna, ha a szűk tartalmi vázlaton túl több bevezetést kapunk, hisz' ezt meg is kívánja az Akadémia, melynek class. philol. bizottsága adta ki Simon fordítását, «Görög és latin remekírók» cz. vállalatában.

Ha még megemlíjtük, hogy a szöveg a Hermann-Wohlrab-féle kiadás módosítatlan lenyomata és a könyv végéhez filozófiai műszótár van csatolva, mely néhány sikerült értelmezést is tartalmaz, talán mindent elmondtunk e fordításról.

(Halas.)

NAGY JÓZSEF.

Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. I. II. Budapest, Franklin, 1908. 586+575 l. Ára 16 K.

Érdekes jelenség, hogy a milyen szegény a magyar drámairodalom, ép olyan gazdag és tartalmas e műfaj fejlődésének ismertetése. Epikánk és líránk sok kiváló alkotással dicsekszik, drámaink között alig egy-kettő abszolút becsű. Viszont a dráma az egyetlen műfaj, melynek története teljesen és kimerítően van megírva. Azonkívül a mióta tudományos kritikánk van, legjelesebb esztétikusaink kiváló szeretettel fordultak a drámai alkotások felé s elemezték őket széleskörű ismerettel, finom ízléssel. A 30-as, 40-es években Bajza és Vörösmarty, a szabadságharcz után Salamon, Greguss és Gyulai Pál, a 70-es, 80-as években Beöthy Zsolt. E látszólagos ellentét nem a véletlen játéka, s nem is az magyarázza egyedül, hogy a drámai alkotások a színházi előadások révén közvetlenül hatnak a közönségre. Forrása első sorban magának a műfajnak természete. A dráma a költészet legkomplikáltabb ága s a legnagyobb művészi tehetséget követeli meg: egyfelől tehát aránylag kevesebb a sikerült dráma, másfelől annál jobban csábítja a theoretikusokat — már Aristoteles óta.

Gyulai Pál *Dramaturgiai dolgozatai* a magyar műkritika legkiválóbb alkotásai közé tartoznak. A mint már a cím jelzi, e gyűjtemény nem pusztán dráma-bírálatokat foglal magában. Legnagyobb része ugyan a főváros színpadjain bemutatott újdonságoknak és klasszikus daraboknak ismertetése, de ezen kívül van benne több összefoglaló fejtegetés, elméleti és irányozó, azonkívül beszámoló a világ-hírű vendégszínészek játékaról, könyvbírálat, a színház életével kapcsolatos polemikus cikkek, szóval együtt van benne Gyulai Pálnak minden olyan tanulmánya, a mely a legcesekélyebb szállal is hozzá-fűződik drámairodalmunkhoz.¹⁾

A polemiáknak ma már jobbára csak történeti vagy kultúr-históriai értékük van. Jellemzők a korra, de magára Gyulaira is, a kit ép oly ügyes, mint félelmes vitatkozóznak ismerünk meg belőlük. Mint Bajza ő sem riadt vissza a tollharcztól, s harczmódorunkban is van rokonság. Az igazság kiderítése érdekében bátran lép a sorompóba,

¹⁾ Egy pár bírálat azonban, eléggé nem hibáztatható gondatlanság folytán, kimaradt a gyűjteményből (P. o. *A szerelem iskolájáé.*)

az érvek és példák fegyverein kívül szívesen használja az élesebbeket is, a metsző gúnyt és az ad hominem szóló argumentumokat. Mivel az igazság majd mindég az ő részén van, ellenfelét kíméletlenül sújtja a porba s teszi ki a közneveltségnek.

A nagyobb tanulmányok (*A Nemzeti Színház és drámairodalomunk, A francia classicai drámról, Karácsonyi mysteriumok és vízkereszti játékok, Szigligeti és újabb színművei*) és a színi bírálatok, bár az utóbbiak egy része a napi fogyasztás számára készült, ma is, önmagukban is becsesek. Megfosztja e bírálatokat az alkalmosszerűségtől már az is, hogy Gyulai ritkán foglalkozik az előadással. Nem azért, mintha nem érezne magában erőt a színészek játékaának meg-bírálására. Egyik-másik tanulmányában szinte a legfinomabb alkotórészekig szétbontja a játékot. Ezen megfigyelésekben gazdag elemzések [Bulyovszkyné (I: 450), Egressy (I: 512), az *Armány és szerelem* szereplőie (II: 215), Bognár Adél (II: 263) stb.] mindég lélektani alapra vannak építve és igen plasztikus képet nyújtanak az ábrázolásról. Különösen arra a tanulmányra áll ez, melyet Ristori asszony művészi játékaának szentelt (I: 133—164.). Általában régebbi bírálatában nem szűnik meg a magas tragikai stíl, a pathetikus előadás mellett küzdeni s támadni azt a mind jobban elharapódzó irányt, mely az eszményítéstől való féltében az egyéni ábrázolás örve alatt a legdurvább realizmust honosította meg legelső színpadunkon. Mégis részint a földadtnak hálátlansága, részint a színészek érzékenysége miatt, «kik nem minden ok nélkül sokkal érzékenyebbek a költőknél» (II: 212), többnyire csak futólag emlékszik meg a játékról.

Annál részletesebben szól magukról a színművekről. Az 50-es, 60-as évek magyar drámaíróinak legmegbízhatóbb értékelése Salamon dolgozatain kívül e bírálatokban található, s a külföldi remek vagy divatos drámák ismertetése ma is ép olyan tanulságos, mint évtizedekkel ezelőtt. Első sorban azért, mert Gyulai kritikáinak a magyar művészet és irodalom iránti lelkesedés a forrása. A külföld megrázó drámai alkotásai s a *Bánk bán* lebegvén szeme előtt, korának színműveivel nem volt, nem lehetett megelégedve. Azt akarta, hogy e magas ideált a magyar drámaírók minék inkább megközelítsék. Ezért mint költőink tanító mestere, folyton oktat és magyaráz, buzdít és korhol. Másrészt volt kritikáinak «elve, jelleme és mértéke». Egyik bírálatában (Szigligeti *Diocletánjáról* I: 90—106) kifejti, mit tart a tragédia lényegének s ezen alapon megállapítja azokat a követelményeket, melyeknek teljesítésétől teszi függővé ítéletét. Ezen dramaturgiai elvekhez, melyekről maga is elismeri, hogy nemcsak az igazi tragédiákból (Shakespeare!) szűrte le, hanem a legjobb elméletekből is, méri a drámákat és szigorúan, de minden elfogultságtól szabadon ítélkezik fölöttük.

Hogy az irodalmi ízlés azóta részben megváltozott és egy pár színműíróra vonatkozólag (Dumas fils, Csiky, Tóth Kálmán) túlságosan szigorúnak tartjuk Gyulai mértékét, az természetes, de nem jelent sokat. A mi e bírálatokban soha el nem avul, az a színműveknek rendkívül éles szemmel, szigorú logikával, kiművelt ízléssel végzett elemzése, kiválóságaiknak és fogyatkozásaiknak határozott megjelölése, az ítéletek biztos megokolása és kristálytisztá fogalmazása. Annyira ismeretekes Gyulai kritikáinak e kiválóságai, hogy részletes méltatásukra

nincs szükség. Terünk sincs egyenként fölemlíteni a legbecsesebbeket, de nem állhatjuk meg, hogy ne utaljunk a Szentivánéji álom elemzésére, mely különösen a színmű alapeszméjének kifejtésével, véleményünk szerint, világirodalmi jelentőségű.

E kritikák azonban nemcsak mint bírálatok jelentősek. Nagy részük valóságos kincseshányája a dramaturgiai, sőt esztétikai ismereteknek. Gyulai irodalomtörténeti fejtegetéseinek állandó sajátága, hogy a konkrét jelenségekről általános igazságokig emelkedik. A példákhoz elméleti fejtegetéseket kapcsol és rövid pár sorban találó képet fest egy-egy műfajról vagy megold egy-egy esztétikai problémát. E dolgozataiban is nagy számmal vannak ilyen elvont tárgyalások [a népszínmű jellemzése (I : 570) és fejlődése (II : 435); a melodráma sajátosságai és értéke (I : 507); a bohózat értéke (II : 103); a komikum lényege (II : 150); a regény és dráma viszonya (I : 430); az erkölcs és költészet kapcsolata (II : 145); a történeti hűség a költői művekben (I : 288); a színi-költői-drámai hatás több helyen, p. o. I : 273), a népmese meghatározása II : 95], stb.]

Sajnos ezen értékes fejtegetések el vannak rejtve e több mint ezer lapos két kötetben. Nincs név- és tárgymutatója s így mindenki, ha föl akarja használni Gyulai meghatározásait és tanításait, kénytelen újra meg újra végiglapozni a dolgozatokat. Egyáltalán az egész munka összeállítása rendkívül könnyelműen történt. A milyen értékes e két kötet tartalmilag, ép olyan elhibázott technikai szempontból. Valósággal tiszteletlenség volt Gyulai iránt ilyen alakban közreadni a könyvet. Azonkívül, hogy nincs tárgymutatója, nincsen sehol megjelölve, milyen folyóiratban vagy napilapban jelentek meg először a bírálatok, nincsenek jegyzetek, melyek a szövegben tárgyalt, a maguk idején közismert, de ma már fölvilágosításra szoruló kérdéseket megfejténének. Annál inkább érezzük a jegyzetek hiányát, mert Gyulai, különösen régebben, igen sokszor szállt szembe a többi folyóirat bírálóival, a nélkül, hogy megnevezné őket, sőt néha még az ujság nevét sem említi, a mely ellen polemizál. A tájékozatlan olvasó azon is ugyancsak megütközik, midőn Gombos *Esküvésének* bírálatában ezt olvassa: «az első kiadás címképét... hű lenyomatban idecsatoljuk» és nem talál a szöveg mellett képet. Egy sornyi jegyzet, mely megmondta volna, hogy e tanulmány először az *Esküvés* Olcsó könyvtári kiadásának bevezetésében jelent meg, eloszlatta volna a félreértést.

Még bosszantóbb, hogy a két kötet tele van sajtóhibával. Van lap (II : 384), a melyen kilenczet olvastam meg, a nélkül, hogy a szöveget az eredetivel összevetettem volna. És egyik-másik olyan alapos, hogy teljesen érthetatlenné teszi a szöveget s az eredeti nélkül ki sem igazítható (*biztos fejleszt mozgásban* I : 51—52; *csekély cseléd* helyett II : 26). Van viszont, a mely mosolyra készíti az öntudatlanul elért komikumnál fogva (az ominózus *ordította* fordította helyett II : 128; *rankór* rankór helyett I : 210; *diadalok* dialogok helyett I : 348; kitűnő íróvá *idősítheti* minősítheti helyett II : 227), s még a II. kötet második címlapja is el van torzítva, midőn a benne foglalt bírálatok éveitől 1864—1881-et jelöli meg 1889 helyett. Nagy számmal vannak fölöslegesen szedett vagy kimaradt szavak (különösen a *nem*), a melyek gyakran épen az ellenkező értelművé változtatják a mondatot,

sok esetben hiányoznak egész sorok (I: 200, 397, II: 247), viszont a II: 423. lapon három sor kétszer van szedve, szintügy egész terjedelmében még egyszer olvasható a II: 54—56 l. (= II: 56—58). Főlöseges volt a *Fősvénnyről* szóló bírálatot közölni, mivel egész terjedelmében, szinte változtatás nélkül, olvasható *A francia classicai drámáról* szóló tanulmányban.

Gyulai Pálra nézve talán mégis legbántóbb az a pongyolaság, a melylyel a kétféle (akadémiai és iskolai) helyesírás rendelkezéseit munkájában alkalmazták. Egész életében küzdött a névelő és vonatkozó névmás összeírása, a cz egyszerűsítése s a hosszú kettősjegyű máselhangozók csonkítása ellen, s a *Dramaturgiai dolgozatai* tele vannak *akivel, amivel*, egyszerű c-ekkel, ssz-ekkel és nny-ekkel, mikor az Akadémia ssz-t, nyny-t követel.

Nagyon kíváncsi volna, ha a kiadó társulat a dolgozatoknak újabb, a fentiek értelmében javított és kiegészített kiadásával helyreütné a csorbát. Képzett philologusaink legnagyobb része Gyulai Pál tanítványa: meg vagyunk arról győződve, hogy bármelyik szívesen vállalkoznék Gyulai Pál iránti tiszteletből a hibák kiigazítására és a pótlások végrehajtására.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Barakonyi Ferencz költeményei. Sajtó alá rendezte *Erdélyi Pál*.

Kolozsvár, Stief Jenő és társa sajtója, 1907. 8-r. 184. l. Ára 5 korona.

(Az *Erdélyi Múzeum* XXIV. kötetéből.)

Barakonyi Ferenczről már eddig is tudtunk egyet-mást. Erdélyi Pál a Képes Irodalomtörténet új kiadásában (1906³, I: 418) Madách Gáspárával együtt az ő lírájáról is megemlékezett. Énekeskönyveink ismerői még régebbiről tudhattak róla: a *Római bölcsseknek régi fejedelme* kezdetű éneknek (Szencsey György daloskönyvéből vett változatát *Keserv Zrínyi Miklós halálán, 1664. Cantio de Nicolao Zrínyi* címmel közölte Thaly a Vitézi Énekek között, I. 196—204.) eredeti kéziratán, a kolozsvári ref. kollégium egyik könyvében ott van a szerző, Barakonyi neve, a Vásárhelyi Daloskönyvben pedig ugyanaz kihámozható a CIX. ének versfőiből. Mindez azonban együttvéve sem sejtette velünk költészetének igazi nagyságát. A XVII. század lírájának egyik jellemzően nagy fejezetéül egészen váratlanul jelentek meg az *Erdélyi Múzeum* tavalyi évfolyamának *A Teleki-Énekeskönyv* cz. cikksorozatában Barakonyi költeményei. A közlés ugyan nem volt és címe szerint nem is lehetett teljes: nem terjeszkedett ki azokra a versekre, miket Erdélyi Pál kutató figyelme más gyűjteményekben is a Barakonyiéinak ismert föl — de így is beillesztette a Teleki-Énekeskönyv szerzőjének nevét a magyar líra fejlődésébe; a jelen kiadás pedig teljes kritikai apparátuson kívül ezekkel a költeményekkel is meg bővült.

A kötet magva, veleje természetesen a költemények közlése. Az első 49 költemény a Teleki-Énekeskönyv, a melyet Gróf Teleki László Gyulának (a kinek Erdélyi jelen kötetet ajánlotta) hosszúfalvi levéltárában Gergely Sámuel talált meg. A kis nyolczadrétű, 56 levélből álló kötet rekonstrukciója Erdélyi Pál érdeme, a ki az EGY NEHANI SZEP RITHMUSOK e kéziratából a szerző kiletét is megállapította.

A további (50—58.) költemények egyik-másikára nézve (51., 52., 55.) Erdélyinek nincsenek írásos bizonyítékai, hogy azok Barakonyiéi; de az a biztos tapintat, mely eddigi kutatásaiban is mérsékelte néha kissé merészeknek látszó föltevéseit (pl. a Mészáros Ignác-féle *Tsalló-közi Ódák* Amade-verseinek kiadásában, EPhK. XXXI. 81. s köv. lk.) s az a messzeható, alapos ismeret, a melylyel énekeskönyveink változatos világában mozog, támogatják érvelését.

A közlés nem egészen betűhív: *fualkodás* helyett *fuvalkodás*-t, *szet* (?) helyett *sőt-öt*, *szünnyel* helyett *szünjél*-t, *selleg* helyett *serleg*-et ír; a jegyzetben azonban az eredeti olvasásmódot is közli és nagyon mellékes kérdés, hogy nem lett volna-e kritikai kiadásban a fordítottja a helyesebb? A versőket ott, a hol nevet rejtenek magukban, nem ártott volna a nyomtatásban is kitüntetni. Egyébként a kiadás mintaszerű; még az eredeti lapszámozást is megmutatja a lapszélén.

A költeményekhez fűzött jegyzetek két részre oszlanak. Az első rész közli az írásmódot, a ma nem használatos szavak gondos magyarázatát, (nagyon becses adalékai vannak mind a Nyelvtörténeti Szótárhoz: *lobbad*, *pávállik*, *zavar mn.*, *árpatak*, *czinczeres* (?), *forogjék*, *békén tűrő köntös*, *nódit*, *látat*, *bűsb*, *szűszakadván*, — mind pedig a Tájcsótárhoz: *kűsköd*, *persuvasztó*, *selleg*, *fejen szakít*, *örögben*, *alakomval*, *veretegzik*, *csinadof*, *selye*, *szabad(d)é*, *megválom*,¹⁾ többnyire székelyes alakok, ill. tájszók), közli a variánsokat a Radványi-verses-könyvből, a Mátray-féle és a Vásárhelyi Daloskönyvből, Szabó Károly közléséből, közöl párhuzamos helyeket a Vásárhelyi Daloskönyvből, a Vitézi Énekekből, a Komáromi Énekeskönyvből, Gyöngyösből, Kőrösi István egy költeményéből, főképen pedig — a kinek költészetéhez a Barakonyié legközelebb áll — Balassából. Kiterjeszkedik természetesen mythologiai és névmagyarázatokra s a kevésbbé érthető helyeket megvilágítja. Kritikai kiadásban nem helyénvaló, hogy az *Orbánt felöntötte* kifejezést sem meg nem magyarázza, sem az *Orbán süvegét föltenni* szólással kapcsolatban pontos utalást nem ad: «értelmét és használatát már többen magyarázták.» (132. l.) A *Minap láttam* kezdetű ének 19. sorához megjegyzi, hogy zavaros, de magyarázatát nem is próbálja adni, holott másutt (136. l. ad 7 : 25. sor.) megteszi. — Érdekesek verstani magyarázatai a jegyzetek második felében, a mely ezenkívül az illető költemény történetére vonatkozó tudnivalókat közli. Legföljebb azt szerettük volna még megjegyezve látni, hogy a Barakonyi tót tánczdalának ritmusában ép oly kevés a szlávos elem, mint a hogy török énekének is kevés köze van a törökkel. Bizonyosság ezekre a 12. költeményhez fűzött jegyzet is.

A jegyzetek tehát minden tekintetben ép olyan mintaszerűek, mint a közlés, és ha mi aprólékos néhány megjegyzést fűztünk hozzájuk, annak oka épen az, hogy ilyen ritka gondnal, nagy utánjárással és figyelemmel készült kiadás megítélésénél a legaprólékosabbban szigorú mértéket akartuk alkalmazni. Ez készlet annak a megemlézésére is, hogy a jegyzetekben olyan túlhajtott költőiséget nem szívesen olvasunk, a milyen a 133. lapon van: «a nélkül, hogy vastagabb végét

¹⁾ Akad persze több is. Az itt közlött néhány szó csupán böngészet a jegyzetekből.

bontogatnám e mirtuslombba és rózsabokrétába bujtatott tirzosnak» — vagy a 178. lapon: «belső háborgását megvilágító e szórakozása.»

Utoljára hagytuk a kötet bevezető részét. Ebben Erdélyi megállapítja és kétségtelenné teszi, hogy a költemények szerzője Barakonyi Ferencz. Összeállítja a költő családfáját és eredeti oklevelekből kutat föl néhány életrajzi adatot. Megtudjuk, hogy ki volt a költő felesége, hallunk valamit birtokpöreiből s eléggé tisztán látjuk politikai helyzetét. Előkelő köznemes, Lipót királynak hű embere, nagyon jómódú birtokos ember és — csapodár férj. Egyetértünk Erdélyi Pállal, hogy Hosszú Máriával közeli viszonyban állott, s azt hisszük, hogy Anuczka, Erzsóka csak azért kapták ezt a nevet, mert tót, illetőleg oláh táncz-dalban volt rájuk szükség. Külömben azonban ezek e tánczdalok tisztára helyzetdalok.

Barakonyi költészetében Erdélyi a Balassa lírájának egyetlen méltó folytatását látja s költőnket mesterén kívül Amadéval és Csokonaival helyezi egy sorba. Érdekes az a csoportosítása, hogy Balassa köré és Rimai köré két csoportba gyűjti a XVI—XVII. század lírikusait, s azoknak könnyű verselését, ezeknek nehezkesebb voltát emeli ki. E rövid megállapításához még szó fér; de annyi bizonyos, hogy Barakonyi nagy költő. Mi az érzéki szerelemnek költői érzékkel, tehetséggel igen nagy mértékben megáldott dalosát látjuk benne, a kit ebben a ma már kényesebb, de a XVII. század folyamán még őszintébb tárgyban senki sem múlt felül. Egyénisége, lírája ebből a szempontból is új és fontos irodalmunk, különösen pedig líránk történetében. Köszönjük Erdélyi Pálnak, hogy e költővel megismertett, hogy ilyen szép kiadásban és ilyen gondos életrajz keretében mutatta őt be.

A könyv egyszerű, de finom kivitelű, nyomása nagyon szép, tiszta, s két facsimiléval van ékesítve. Külsőleg is fölér azzal, a mit magában rejt. Pedig az is nagyon becses dolog.

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

Verő Leó: A beteg Henrik a mondában és a költészetben.

Budapest, 1908. 66 l.

Gördülékeny nyelven megírt tanulmányában a szerző bevezetésül a vér gyógyító erejébe vetett hitről beszél. A vérbabonán, ember- és építő-áldozaton, vérszerződésen keresztül a vérgyógyításig kalauzol bennünket. Nagy tájékozottságra valló példái közt szerettük volna találni Achim v. Arnim *Kronenwächter* cz. regényét, a melyben Faust vértransfúsióval megfiatalítja Bertholdot, a Hohenstauf család reményét. Továbbá érinthette volna a *vérvád* meséjét is. A vérrel való gyógyítás főbb mondáin áthaladva (Amicus és Amelius, Konstantinus császár stb.) eljutunk Hartmann von Aue költeményeig, a melynek már a magyarban is van szép kis irodalma. E középkori remekmű beható és mégis rövid jellemzése után, az újabbkori számos feldolgozásából három dráma ismertetését olvassuk: Longfellow: *Golden Legend*, Weilen: *Heinrich von der Aue* és Hauptmann Gerhart: *Der arme Heinrich* című színjátékait.

E három darab elemzése igen jó. Szerző kimutatja, hogy a belpoklosság és a csudás gyógyulás a kedvelt tárgynak olyan szírtjei, a

melyekben minden dramatizálás hajótörést szenved. Longfellow és Weilen a tárgy kibővítésével, Hauptmann pedig elmélyítésével akarták a nehézségeket megkerülni, de mindnyájan czélt tévesztettek. Hauptmann őrizte meg legjobban a középkori költemény hangját, ő maradt leg-hívebb forrásához is, báí elhagyta a híres salernói jelenetet, a mely nem felelt meg szándékának. Veró összehasonlítja Hannelét, Ottegebét s a Heilbronni Katiczát. Említhette volna Hauptmann legújabb darabjának (*Károly császár túsza*) hősnőjét: Gersuindot is, a ki szintén csudálatos keveréke a naiv ártatlanságnak és érzékiségnek, a melybe valamilyen pathologikus vonás is vegyül.

Veró értekezése élvezettel és haszonnal olvasható. Biztos tapintattal csoportosítja mondanivalóját. Stílusa folyékony.

(Győr.)

LÁM FRIGYES.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Troels-Lund: Himmelsbild und Weltanschauung im Wandel der Zeiten. Autorisierte, vom Verfasser durchgesehene Uebersetzung von Leo Bloch. 3. Auflage. Leipzig, Teubner, 1908. (8-r. VII, 270 l.) 5 M.

A dán tudósnak ez a könyve néhány év lefolyása alatt immár harmadszor jelenik meg német fordításban. Oly tanulságos e munka s olvasása oly érdekes, hogy egyformán hasznos lehet mind a philologusnak, mind annak, a ki a művelődéstörténet iránt érdeklődik. P. Cauer a Palæstra Vitæ cz. könyvében hivatkozik reá s egyik fejezetében röviden ismerteti is azokat a főbb gondolatokat, melyeket e könyv tartalmaz. Azt jegyzi meg róla egy helyütt, hogy fejtegetésében a szerző a nézetek fejlődését inkább esztétikai, mint astronomiai szempontból fogja fel. Talán inkább azt mondhatnók, hogy művelődéstörténeti szempontból tárgyalja a csillagos égről való nézetek fejlődését.

Szerzőnk ebben a könyvében előadja, hogy mi volt az egyes népek nézete a csillagos égről és a világrendszerről, ezek a nézetek micsoda befolyást gyakoroltak az illető népek tudományos és vallásos felfogására s hogyan fejlődött a felvilágosodás a XVI. századig. E történeti áttekintés után a XVI. század uralkodó eszméit ismerteti, majd röviden a legújabb kor világnézetével foglalkozik. Wundt szerint a mythus és költészet alapját tevő associatiók három faktortól függnék, ú. m.: a geográfiai helyzettől, az emberi állapottól és a speciális életviszonyoktól. Ezeket a szempontokat veszi alapul szerzőnk is, mikor kiindul abból a gondolatból, hogy a nap és éj váltakozásának mily hatása van egész gondolatvilágunkra, a világosság és sötétség micsoda érzelmeket keltett az emberben az ősember korától a mi időkig.

Tudjuk, hogy az ókori népeknél a kozmogonia szoros összefüggésben van a theogoniával és mythológiával; a mythologiai gondolkodás pedig az emberi érzelmekből és ösztönökből ered. Szerzőnk is

a félelem és öröm érzelméből indul ki, melyet az ősemlerben keltett a forrón tűző, perzselő nap és a sötét, homályos éjjel vagy a kellemes, éltető meleget árasztó nap és csillagoktól ragyogó csendes éjtszaka.

A babiloniaiak égáji viszonyaiknál fogva mintegy utalva voltak arra, hogy a csillagos eget megfigyeljék; ő náluk merült fel az a gondolat, hogy a bolygók szabálytalannak látszó mozgása saját akarataknak kifejezése s önálló életnek jele, s ezek mozgása a legszorosabb összefüggésben van mindazokkal a változásokkal, melyek a természetben mutatkoznak s a népek vagy az egyes emberek életében előfordulnak. Ez a nézet volt az alapja a világfelfogásnak a XVI. század végéig; alapja a 7 napból álló időegységnek, mely még manapság is érvényben van és a mely csakhamar háttérbe szorította a kézujjakon számolt 5 napos hetet.

A perzsák a napot jótekonyletnek képzeltek, a ki a sötétségnek, a rossznak ellensége; ez a tan is megtette útját nyugat felé. India lakói viszont ellenséget láttak a forró sugarakkal tűző napban, ezért legkívánatosabb előttük a csendes nyugalom és béke élvezete. A kínaiak csillagászati megfigyeléseinek és erkölcsi felfogásának ismeretése után áttér szerzőnk az egyiptomiak kozmogoniájára és theogoniájára; ezeknek időszámításában az a különös sajáttság volt, hogy szökőnapot nem ismertek, minek következménye az volt, hogy az ünnepek változóan végig mentek az egész éven s 1461 év alatt értek ugyanarra a pontra. Ez ókori népek közös felfogása gyanánt adja elő írónk azt a gondolatot, hogy e népek tudatában a csillagos ég úgy szerepel, mint valami boltozott tetőzet vagy mennyezet, a föld volt a beboltozott épület talaja, mely alatt, az épület pinczéjének megfelelően, volt az alvilág. Kimutatja ezután, hogy a zsidók vallásos nézeteire mennyiben gyakoroltak befolyást a babilonai, perzsa és egyiptomi tanok.

Majd a görögökre tér át. Reájuk is nagy hatást gyakorolt a természet megfigyelése; ők is épületnek tekintették a világot, hármassal beosztással; ők azonban már többet láttak; nevezetesen azt, hogy a földet víz veszi körül s a nap az óceánba merül. E nép minden tekintetben merészebben és ügyesebben magyarázta a lét kérdéseit, mivel sokat tanult keleti szomszédjaitól. Thales a babilonai napfogyatkozási periódusokat tanulmányozta s ezek segítségével jósolta meg a Kr. e. 585. május 28-án történt napfogyatkozást. Tanítványától, Anaximandrostól, ered az a nagy felfedezés, hogy a föld alatt van a csillagos éggömb másik fele, mit abból következtetett, hogy az északi sarkhoz közel levő csillagok sohasem merülnek alá, a mit külföldben már Homeros korában is megfigyeltek, mit ama ismeretes sor mutat az Arktos-ról: *Ὅτ' ὁ ἄμμορος ἐστὶ λοτρῶν Ὀκεανοῖο.*¹⁾ A különböző filozófiai iskolák kozmikus nézetei után Aristoteles főbb tanai merülnek fel, melyek 18 századon át irányították az emberi gondolkodást. Szerinte csak azt tudhatjuk biztosan, a mit tapasztalunk; ily tapasztalati igazság, hogy a kerek föld a gömb alakú mindenség középpontja. Ennek a világfelfogásnak hatást kellett gyakorol-

¹⁾ Mint könyvünk 49. lapján olvasható, a kínaiak is a csillagos ég mutatójának tekintették a medvecsillagzatot s ennek járása szerint határozták meg az évszakok váltakozását.

rolnia az istenség és az élet fogalmára is. Míg más népek isteneiknek állatalakot adtak, a görögök embereknek képzeltek isteneiket, mert az emberi alak a legtökéletesebb és az emberi szépséget istenítették, mert szerintük az ember az élet középpontja, mint a világnak a föld. Isteneiknél az állati alak csak mint álkülső tűnik fel. Szerzőnk itt a görögöket legfejlettebb kultúrájukban figyeli csak meg és figyelmen kívül hagyja, hogy az őskorban náluk is voltak a totemismushoz nyomaik. A görögök azonban eljutottak az egy Isten fogalmához, a kit a világban uralkodó léleknek tekintettek; erkölcsi felfogásukban két uralkodó irány volt, ú. m.: Epikurosé és a stoikusoké.

Nagy Sándor világbirodalma módot adott arra, hogy a keleti tanok a görög nyelv segítségével nyugaton is elterjedjenek. A babiloniai és kaldeai csillagjósok tudománya ismeretes és nagy befolyású lett Rómában is, hol az első császárok nagyon érdeklődtek e tanok iránt; majd ezeket a tanokat a babiloniai eredetű, 7 planeta szerint megállapított időszámítási egységgel, a héttel együtt a római legiók elterjesztették a provinciákban is. Épen így terjedt el a perzsa tan a jóról és rosszról, az Istenről és ördögről. E különféle nézetek vegyüléséből bizonyos csüggedés származott, mely alapul szolgált egy új hitnek. Az emberiség új társadalom után vágyódott, melyben mindenki egyenlő.

Ekkor talált kifejezést Palästinában az a gondolat, hogy a legjobb áldozat az ember önfeláldozása; az oltár a szívben legyen. A köztudatba ment át, a mit Epikuros csak sejtett, a stoikusok bátrán hirdettek, Jézus pedig halálával pecsételt meg, hogy t. i. legmagasabb feladat a másokért való önzetlen önfeláldozás. Azonban ez a tan is az ellenkezőbe csapott át, mert a nagy testvérieség helyett egy kisebb jött, mely azt állította, hogy minden egyedül a szentháromságban való hittől függ s minden hitelent kényszeríteni kell erre a hitre.

A Jézustól hirdetett tiszta szereteten alapuló vallás tanaihoz csakhamar keleti és nézetek vegyültek, a perzsa ördög, a babiloniai csillagjósok, a planeták befolyása és az egyiptomi naptisztelet. A népvándorlás után az egyház lett az új népek szellemi vezetője és ura, bár a régi tudományosságot nem művelte oly buzgón, mint az arabok, kiknek vallási türelme folytán szépen fejlődött a kultúra és az ókori csillagászati ismeretek megmentése nagyrészt nekik köszönhető, a mik kulesul szolgáltak a XVI. század nagy felfedezéseinek.

A föld körülhajózása nagy előnyt biztosított az összes ókori népek tudományos ismerete fölött. A népek tettereje és tudásvágya e században felébred; a könyvnyomtatás a bibliát teszi a közérdeklődés tárgyává és napirendre kerül az örök üdvösség kérdése. Három jelszó körül folyik a vita: ki által? miért? hogyan? üdvözül az ember. Az ember sorsa, jövője iránt újból nagyon érdeklődni kezdtek, és a tudomány, mely erre megtanított, az astronomia volt; ez lett most a legfőbb, legértékesebb tudás. Az ördög, mindinkább hanyatlott, a mint nőtt az a tudat, hogy a sors a bolygók járásával van összefüggésben. Bár a theologusok ezt a tanítást helytelenítették, a fejedelmek mégis nélkülözhetetleneknek tartották az astrologusokat, úgy mint a római császárok; a köznépből is elterjedt az a tudat, hogy az emberi élet sorsa a csillagokban van megírva. De az eddig

uralkodó kozmikus és theologiai nézeteknek véget vetett a lengyel származású Kopernikus, a ki «De revolutionibus» (a bolygók pályájáról) cz. művében hosszas habozás után közzétette azt a korszakalkotó fölfedezést, hogy a föld a nap körül forog. Ezt a bibliával és az egyház tanaival ellenkező állítást egyformán helytelenítette úgy a pápa, mint Luther. De az emberiség a bezárt naprendszert még mindig szűknek gondolta, míg végre Giordano Bruno kijelentette nagy gondolatát, hogy a világ végtelen, nincs boltozat a föld felett, hanem csupa égi test mozog a végtelen űrben.

Bár a nagy felfedezések jóval előre vitték ismeretekben az emberiséget, a régi nézetek mégis csak lassan változnak a köztudatban. Az emberiségre dermesztő hidegséggel hatott az a tudat, hogy a világ végtelen, és bár a csillagászatban nagy a haladás, a csillagok és a csillagos ég iránt való érdeklődés hanyatlik; az emberek tudják, hogy nem a bolygóktól függ sorsuk. A csillagos égnek csak dekoratív szerep jut; tudatunkban nincs fontos jelentősége s ezért az égről csak másodkézből szerzett ismereteink vannak; magunk már nem is igen ismerjük a csillagokat.

Az emberiség ezután elfordulva a végtelen nagy távolságban levő égitestektől, figyelmét a végtelen kis élő lényekre fordította; a teleskopot felváltotta a mikroszkop. Kutatja, hogy mi a betegség és az egészség? A mai felfogás szerint a vértestecskek folytonos munkássága és a baktériumok hatása. Az élet csak végtelen átmenet, folytonos változás és fejlődés. Az élet növekedés és törekvés Isten után, kit az emberi véges felfogás még nem képes tökéletesen felfogni. Be kell látnunk, hogy tökéletlenek vagyunk, a minnek tudata fájdalommal tölt el bennünket, de vigasztal a fejlődés reménye; bátorít az Istenben való hit, ki mindenütt jelen van és felemel a legfőbb kötelesség, az emberszeretet, melyet Jézus tanított.

Ez nagyjából gondolatmenete ennek az érdekes, széleskörű ismereteket felölelő könyvnek, melyre a legnagyobb elismerés mellett csak két szerény kifogásoló megjegyzésem van, az egyik az, hogy a kereszténység fejlődése mellett teljesen figyelmen kívül hagyja a Mithras-kultuszt, továbbá, hogy a keresztény egyház fejlődésénél a hibákat inkább kiemeli, mint az érdemeket.

(Budapest.)

HITTRICH ÖDÖN.

W. Dilthey: Das Erlebnis und die Dichtung. Lessing. Goethe.

Novalis. Hölderlin. Zweite vermehrte Auflage. Leipzig 1907. Teubner, 435 l.

Második, tetemesen bővült kiadásban olvashatjuk Dilthey négy tartalmas tanulmányát. A Lessingről szóló 1867-ben jelent meg a *Preussische Jahrbücher* XIX. kötetében. Szerző csak stiláris szempontból módosította, mert véleménye szerint az újabb Lessing-irodalom sem változtatott azokon az eredményeken, a melyeket ő annak idején feltüntetett. 158 lapon, öt nagy fejezetben tárgyalja Lessing fejlődését, költészetét, tudományos szempontjait. Lessing volt az első német, a ki minden tradíciót elvetve, önálló és pozitív világ- és élet-felfogást teremtett magának. Lessing, Dilthey szerint, spinozista volt, de pantheismusa eltért Spinoza élettelen rendszerétől, mert Leibniztől

átvette a fejlődés gondolatát. Lessing determinista volt, a mi logikus következménye pantheismusának. — Dilthey kárhoztatja Lessing állatmese-fogalmát; Lessing félreismerte La Fontaine bájos meséit, a melyekben a szellemes író az élet vigjátékát az állatvilágból vett jelenetekben fenséges vidámsággal bemutatja. Dilthey ezen tanulmánya kitűnő, különösen az a része, a mely a theologiai vitatkozásokkal foglalkozik.

A Goethéről szóló essay (*Goethe und die dichterische Phantasie* 90. l.), mely 1877-ben jelent meg először a *Zeitschrift für Völkerpsychologie* X. kötetében, szerző lényegesen változtatott. A tanulmány a költő képzeletét vizsgálja, összehasonlítja Shakespeare fantáziájával és arra az eredményre jut, hogy míg Shakespeare a külvilágtól nyert ösztönzések alapján objektíve alkot, addig Goethe saját élményeit, saját egyéniségét gyúrja át remekművékké. Goethétől, az élet nagy mesterétől, egy nagy dolgot tanulhatunk: die freudige Bejahung des Lebens.

A Novalis-szal foglalkozó, értékes tanulmány 1865-ben jelent meg a *Preussische Jahrbücher*-ben. Akkor még csak Tieck Schlegel és Tieck-Bülow kiadásait ismerte Dilthey; a czikk mostani átdolgozásánál már Minor négy kötetes kiadását (Diederichs, 1907) használta, a mely sok új, de kritikailag még föl nem dolgozott anyagot tartalmaz. Ép ezért Dilthey nem változtat régebbi felfogásán. A kötet végén levő jegyzetekben polemizál Haymmal, a ki a romantikus művekben csupa zagyvalékot, elmosódottságot és ellenmondást lát. Dilthey még a Novalis *Fragmentjeiben* is talál gondolati egységet és összefüggést. Végül nagyon tanulságos összehasonlítást tesz a *Heinrich v. Ofterdingen* című regény és ellentétes mintája: *Wilhelm Meisters Lehrjahre* között. Novalis szerint Goethe ezen híres regénye nem egyéb, mint — *Candide*, a költészet ellen írva, mert Goethe polgári és családi történetet mond el, a melyben a költő, a «csodálatos» hiú ábrándozásnak van feltüntetve. *Heinrich v. Ofterdingen* tudatosan ellen-regénynek készült. Csodával határos, mennyire hasonló a két regény stílusa. Dilthey a korai romantika legjobb munkájának tartja ezt a regényt s korántsem osztozik azoknak a felfogásában, a kik szerkezet és jellemzés dolgában gyöngének tartják, mint pl. Heinrich Gusztáv is (*Egyetemes Irodalomtört.* III: 584.). Dilthey ezen tanulmánya a legjobb, a mit Novalis értékeléséről olvashatunk.

A *negyedik* tanulmány a szerencsétlen Hölderlin életével és költészetével foglalkozik. Ezen essay az első kiadás számára készült, a második kiadás előtt Dilthey rendelkezésére két fontos mű állott: Zinkernagel: *Entwicklungsgeschichte des Hyperion* (1907) és Wilhelm Böhm és Paul Ernst Hölderlin kiadása (1905).

Hölderlin (1770—1843) olthatatlan honvágyában a klasszikus ókor után megőrült s 40 évig élt elborult elmével; bizonyos tekintetben Nietzsche őse, főkép a mi ritmikus prózáját illeti, lírája hasonló Verlaine-éhez. Dilthey nagy vonásokban ismerteti az «utolsó görög» fejlődését, mint kezd írni és eszmélni Klopstock, Schiller és Platon hatása alatt; leírja barátságát Heggellel és Schellinggel, a kik szintén tübingai diákok voltak. Szerzőnk bőven foglalkozik a *Hyperion*nal, a mely ugyanolyan «Bildungsroman», mint *Wilhelm Meister* vagy az *Ofterdingen*; filozofiai, symbolikus regénynek is nevezhető, mint Nietzsche *Zarathustrája*. *Hyperion*, az 1770-iki görög felkelés hőse,

elbukik, mert nemes heroismusa ellentétben áll a nyers, zabolátlan erővel, a melyekkel együtt kell működnie. Hyperion-Hölderlin azzal az arisztokratikus tudattal hal meg, hogy az erő érvényesítése maga a boldogság, mint Nietzsche is tanítja. Hölderlin, azaz Hyperion, saját énjét akarja fejleszteni és élvezni, mint Nietzsche, utálja a tömeget, a «barbárokat» — Nietzsche úgy mondaná: die Vielzuvielen. — A fiatal Nietzsche 17 éves korában egy kedvelt költőt kellett jellemeznie Schulpfortaon és Hölderlint választotta; a mikor *Zarathustrá*ját írta, a *Hyperion* alapeszméje, formája, sőt egyes kifejezései is hatottak rá. Mindkét író stílusa zenei, mind a kettő új, szokatlan szóösszetételeket alkot. — *Empedokles*-ről, Hölderlin dráma-törredékéről, nagyon érdekes dolgokat olvashatunk Dilthey könyvében. Ebben a darabban a költő Paracelsus ókori szellemi rokonával foglalkozik. Empedoklest, a bölcsészt és mágust, a nép isteníti, elbizakodottságában ő is istennek tartja magát, a papság ellene fordul; a böles menekül, végül elhatározza, hogy az Aetna kráterjébe ugrik, hogy botlását jóvá tegye és magát népéért feláldozza. Előbb azonban a népnek a természet evangéliumát hirdeti. Egy későbbi törredék szerint, az emberiség iránt érzett túlzó szeretete ellentétbe sodorja Empedoklest a világfelfogással és az öngyilkosságba viszi. Empedokles az Aetna csúcsán Manes-szel találkozik, a ki a szenvtelen, élettelen, mord egyiptomi bölcselkedés képviselője. Hölderlin ezen munkájával a görögök vallásos drámáját akarta életre kelteni; a mi neki nem sikerült, azt megalkotta Wagner Richard a *Parzíval*-ban. — Hölderlint, a lírikust, Dilthey a kelletténél túl becsüli, Novalis, Mörike és Uhland mellé helyezi. Dilthey szerint egy költő sem multa felül Hölderlint verseinek zengzetességét, jóhangzását tekintve. Ez a merész ítélet különösen a klasszikus formákban írt himnuszokra vonatkozik, a melyekben a költő bámulatos nyelvművészetet ragyogtatja. — Ellenvetésül csak Platen himnusait említem, a melyeknél különben német nyelven nincsenek.

1802 január havában a boldogtalan költő Bordeauxba utazik, hogy új nevelői állását elfoglalja, júniusban már visszagyalogol hazájába tört reménnyel. — Útközben napszúrás érhetette Dél-Franciaország tikkasztó hőségében; talán ezért tört ki rajta az őrütség, a melyben aztán 40 évig szenvedett; eleinte voltak világos intervallumai; ezekben lefordította Sophokles Oedipus királyát és Antigónáját. Ezek szép fordítások, de tele botlásokkal, mivel a lelki betegség tönkretette Hölderlin görög nyelvtudását. Utolsó műve: *Nachtgesänge* (szabad ritmusok) hasonlítanak Nietzsche költeményeire.

(Győr.)

LÁM FRIGYES.

Fritz Homeyer: Stranitzkys Drama vom «Heiligen Nepomuck»

Berlin, 1907. (Palæstra LXII.)

Szerző a Nepomuck-drámához bevezetésül behatóan ismerteti azt a 15 színművet, melyet Stranitzkynak tulajdonít. Ugyane drámákkal foglalkozott Karl Weiss (*Die Wiener Haupt- und Staatsaktionen*, 1854.), a ki, mint Homeyer, szintén közli a Nepomukról szóló dráma szó szerinti szövegét. Szerző azonban annyira felületesebb tartja Weiss művét, oly hibásnak a közölt szöveget, hogy szükségesnek látja a Kärntnerthor melletti színház igazgatójának, az egész német földön

ismert és annyira kedvelt «hanswurst»-nak, repertoirejával újra, behatóan foglalkozni.

Elmondja röviden, hogyan szorította ki Bécsben a XVIII. század elején a nagyon kedvelt szerzetes drámákat az Olaszországból származó opera. Az operai előadásokon azonban a nép nem lehetett jelen, csak az udvar és az arisztokrácia, s a bécsi nép a színház iránti szeretetét csak a vándorszínészek előadásaival elégíthette ki. Végre Bécs városa a Kärntnerthor mellett állandó színházat építtetett, melyet először egy olasz színtársulatnak adtak át, 1712-től kezdve pedig Stranitzky, a bécsi nép kedveltje, játszott benne. Ő maga látta el színtársulatát darabokkal, melyek többnyire olasz operák átdolgozásai voltak. Fontos annak a kimutatása, hogy micsoda szempontok vezették Stranitzkyt az átdolgozásnál, mert ez fényt derít közönségének ízlésére, valamint Stranitzky drámái érzékére, ügyességére, alkotó képességére. E szempontból foglalkozik szerző a 15 színművel, azért épen e 15 tel, mert hasonló szellemük egy szerzőre vall. Hogy e közös szerző Stranitzky, azt a hanswurstnak mind a 15 darabban előforduló jellemző alakja mutatja.

Először azt az öt drámát tárgyalja, melyeknek eredetijét — csupa olasz operát — és legtöbb esetben az eredetiek német fordítását is megtalálta. E fordításokkal gondosan összehasonlíttja Stranitzky drámáit és részletesen kifejti, mit, hol és hogyan változtatott. A történetet egyszerűen átveszi, de szereti a cselekvényt egy-egy új szerelmes pár történetével bonyolultabbá tenni. A személyeket szintén átveszi, csak a hanswurst alakja eredeti nála, kihez némelykor női képmást is ad. A komikus alakokat nem a felvonásközökben lépteti fel, mint az opera; események, melyeket az operában elbeszélnek, Stranitzkynál igen gyakran a színpadon játszódhatnak le, a mi a színpadi hatást kétségkívül emeli. A szöveget Stranitzky megtartja ott, a hol lehet, változtatja ott, a hol jónak látja. A verses részeket prózába ülteti át, csak a felvonások végén és fontos helyeken használja a verses alakot, de nem az opera rövidsoros, éneklésre alkalmas verseit, hanem a természetes beszédhez közelebb hozható alexandrinust. Hosszabb monologokat többnyire dialogusokká változtat. Verses részleteket, párbeszédet gyakran vesz át más költőktől, így Hallmantól (+ 1716). Sokszor szúr a párbeszédek közé egyes mondatokat, melyek a helyzet megvilágítására szolgálnak. Erős különbséget tesz a stílusban előkelők és köznép közt. Az előkelők czikornyás, dagályos mythologiai vonatkozásokkal telt nyelven beszélnek, hanswurst és női képmása ellenben dialektusban, az utczának durva komikummal teli nyelvén, mely gyakran használ, természetesen helytelenül, mythologiai képeket, latin szókat és különösen kedveli a közmondásokat. Hanswurst otromba tréfái, közmondásai, megjegyzései, melyekkel a főszemélyek beszédét kíséri, majdnem szóról-szóra ismétlődnek az egyes darabokban. Jelleme is mindenütt ugyanaz: kapzsi, falánk, érzékes, gyáva, mindenki rászedi, durva és ízléstelen.

A következő kilencz drámánál Homeyer nem tud biztos eredetieket felmutatni, de minden egyes darabnál rámutat azokra az operaazerű vonásokra, melyek nyilvánvalóvá teszik, hogy e színművek is olasz operák után készültek.

Szerző ezután áttér a Nepomuk-dráma tárgyalására. Először

is összeállítja a verses részeket, több mint száz sort, melyeket Hallmann különböző színdarabjaiból vett át Stranitzky. Azután keresi, honnan vette tárgyát e darabhoz, mely a többi 14-től Nepomuk, Augusta és Guido alakjainak nemessége, a komoly, vallásos tendenzia és kerek szerkezete által különbözik. Gondos, lelkiismeretes kutatásának eredményeképpen azt állítja, hogy Balbinus *Vita Sancti Joannis Nepomuceni* cz. életrajza alapján készült az innsbrucki, alexandrinusokban írt Nepomuk-dráma, mely után ismét egy prágai színmű keletkezett prózában. A nagyszámú hasonló részlet Stranitzky drámája s az innsbrucki színdarab közt határozottan mutatja, hogy ez utóbbi volt az előbbinek a mintaképe. Augusta és Guido ugyanazok Stranitzky-nál, mint az innsbrucki drámában; Wenzelnél erősebben ki van emelve durvasága, kegyetlensége, érzékisége. Teljesen megváltozik Ahalibama, a ki nem a szemérmes, Wenzel ostromlásait visszautasító, erényes királyleány, mint az innsbrucki drámában, hanem érzékies fél-barbár, a ki Wenzel heves szerelmét viszonzozza. Ahalibama jellemének ez a megváltoztatása kétségtől Stranitzky drámai érzékére vall, mert érthetővé teszi, miért akarja megöletni a király feleségét, a jámbor Augustát. Dr. Babra a darab hanswurstja, a ki azonban a többi 14 darabhoz képest feltűnően csekély szerepet játszik. A nemes alakokat megkíméli ízetlen tréfáitól és nincs semmiféle szerelmi viszonya. A következő négy pontban foglalja össze Homeyer Stranitzky jellemző eljárását, melyet mintaképeivel szemben mutat: 1. az eredetihez való ragaszkodás; 2. a színpadi élet mozgalmassabbá tétele; 3. a szöveg felhasználása azon elv szerint, hogy próza van a felvonásokban, vers a fontos helyeken s a felvonások végén; 4. a fényes kiállítás kedvelése. Mindezek a jelenségek Stranitzkynak a színszerűség iránti erős érzékére vallanak; erről tanuskodik az az öt jelenet is, melyeket ő maga költött.

A darab nagyhatású lehetett, annál inkább, mert tárgya alkalomszerű volt: 1724-ben keletkezett a színmű és 1719-ben fedezték fel a csodát, melynek alapján Nepomukot szentté avatták. A tárgy maga nagyon népszerű; ezt mutatja a Nepomuk-legenda különböző feldolgozásainak összeállítása, melyet Homeyer a könyv végén ad. Függetlenül a Nepomuk-drámának új, helyes lenyomatát teszi közzé a szerző, a ki e könyvével becses adalékot szolgáltat a XVIII. századi német népdráma történetéhez és helyesebb fölfogásához.

(Budapest.)

PEISZNER FLÓRA.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1906/07.

21. Dr. Magyar Győző: Az Athenaiion politeia alkotmány történeti adatai Peisistratostól Periklesig. (A felsőlövői ág. h. ev. nyilvános tanintézetek ért. 3—25. l.) — A dolgozat voltaképen folytatása a szerző «Pár fejezet Athén alkotmánytörténetéből az Athenaiion politeia nyomán» cz. értekezésének, melyet u. a. intézet 1902/3. évi értesítőjének 5—21. l.-n közölt. Miként ott az Ath. pol.-nak a leg-

régibb kortól a Solon utáni zavarokig terjedő időre vonatkozó adatait ismerteti és bírálja, úgy tesz itt a Periklesig terjedő kor alkotmány-történeti adataival.

A dolgozat írójának az Athenaion politeia kérdésben elfoglalt álláspontját a következőkben jellemezhetem. Elismeri, hogy a British Museum papyrusa azt az Ath. pol.-t tartalmazza, melyet szétszórt töredékekből ismertünk régebben, s melyet a régiek Aristoteles munkájának vélték. Hivatkozva viszont arra a tényre, hogy a munka és a Politika adatai között lényeges és ki nem egyenlíthető ellenmondások vannak, tagadja, hogy mai szövegében (mely azonos a régiektől ismert és idézettel) Arist. műve. Ez azonban még nem zárja ki azt, hogy eredetijét tényleg ő írta. Ugyanaz a fölfogás tehát, melyet Cauer Frigyes hirdet. Sietek azonban kijelenteni, hogy M. véleményét nem tartom kölcsönvettnék (jóllehet Cauer nézetét legalább a gyakran idézte Busolt-féle műből bizonyára ismeri), hanem alapos és józan kritikai érzékre valló megfontolás eredményének, minek bizonyítékaul tekintem az értekezés azon helyeit, hol a Polit. és az Ath. pol. ellenmondásait világítja meg.

A részletes bemutatást elengedhetőnek tartom egy ismertetés ismertetésénél. A dolgozat ugyanis azt a szerény célú tűzte maga elé, hogy az Ath. pol.-nak eddigi forrásainktól eltérő és új adatait sorjában, az eltérések mibenlétét a megoldási kísérletekkel együtt ismertesse. E céljának, a mellett, hogy tanuságot tesz a görög történet főbb forrásaiban és a kérdés irodalmában való jártasságáról, tisztességgel meg is felel. Sőt többet is nyújt. A már kiemelt helyes kritikai érzékkel rámutat a megoldási kísérletek hiányaira és előnyeire, s legtöbb esetben az elfogadhatóbb nézethez csatlakozik. A legtöbb esetben, mondom azért, mert itt-ott önálló értelmezéssel is kísérletet tesz; így pl. a phratriák és phylék viszonyát Kleisthenes organisatiójában úgy fogja fel, hogy Kleisthenes nem alkotott új phratriákat, hanem kényszerítette az addigiakat, hogy az új polgárokat is felvegyék s szerepüket pedig kizárólag a kultuszgyakorlatra szorította. Más esetben meg védelmébe veszi Busolttal szemben az Ath. pol. azon passusát, mely szerint az ostrakizáltaknak polgárjoguk elvesztésének terhe alatt meghagyják, hogy a Skyllaion és Geraistos fok között tartózkodjanak. Valószínűvé teszi e helynek helyességét M. szerint az, hogy az athénieknek érdekükben állott, hogy ostrakizált polgáraik ne legyenek távol egyrészt, hogy veszedelem idején könnyebben segítségül jöhessenek, másrészt, nehogy esetleg a perzsák szolgálatába álljanak.

Megnyugvással állapíthatom meg, hogy a dolgozat oly író munkája, ki a kérdéseket helyesen fogja fel és tárgyilagosan tudja elbírálni.

(Budapest.)

PÉCSY BÉLA.

22. Kardos Gyula: Alexandriai szent Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonya. (Kassai főgimn. ért. 3—59. l.). — A Katalin-legenda problémákkal teli mezején új kérdést pendít meg ezen értekezés szerzője. A cseheknek ugyanis van egy nagy, 3519 sorra terjedő verses Katalin-legendájuk, a mely sok egyezést mutat a magyar verses legendával, sok tekintetben azonban lényeges eltéréseket

tűntet fel. Arra a kérdésre akar tehát ezen értekezés felelni, hogy van-e bármily tekintetben is valami közük egymáshoz, vagyis összehasonlításuk által a két legenda „viszonyát” akarja megállapítani. A munka célja kettős: először megismerteti a cseh legendát a magyar irodalom kutatóival, azután „beszámol a kutatások eredményeiről, a miket a legendának a magyar, de főleg az érsekújvári codex verses legendájához való viszonyáról sikerült megállapítani” (3. l.). A kettős célnak megfelelőleg tartalmilag két megfelelő részt állapíthatunk meg: az egyik a legenda tartalmi ismertetését adja, továbbá ismerteti a munka korára, szerzőjére, forrásaira és esztétikai értékére vonatkozó felfogást; a második rész pedig a magyar és cseh legenda egyező és eltérő részeit tünteti föl párhuzamos tartalmi utalásokban. Van azonban még egy harmadik rész is benne. Szerző ugyanis nagy szorgalommal kiterjeszkedik az európai kutatásokra a Kat. leg. terén és a mai tudományos álláspont ismertetése mellett összeállítja az ismeretes Katalin-legendák jegyzékét.

Lássuk a főbb eredményeket. A cseh legenda csakis a conversiót és passiót tartalmazza, a nativitas még nincs meg benne. Katona Lajos kutatásai alapján (Alexandriai szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. 11. l.) ebből következik, hogy a XIII. századba megy valószínűleg vissza. Ez a cseh tudósoknak a véleménye és Kardos is elfogadja. Közelebbről is meg akarja határozni keletkezési idejét és legvalószínűbbnek tartja, „hogy a XIII. század végéről való” (41. l.). Ezt azonban egyáltalában nem tartom elfogadhatónak. Kardost erre a nézetre, úgy látszik, az a véleménye hozta, hogy a legenda, vagy legalább is a passio „anyagát a Legenda aureából meríti” (33. l.). Szövegük gyakori egyezést mutat, de — és ez a fődolog — nincs meg benne a Katharina név Jacobus a Voraginetől származó etymologiaja. Ismerve a középkori szerzetes gondolkodásmódját s a cseh Katalin-legenda szerzőjének nagy ragaszkodását a forrásához, nem lehet feltennünk, hogy a cseh szerző, ha felhasználja a Leg. aur.-t, ezt is fel ne használta volna. Valószínűnek tartom tehát, hogy a cseh leg. szerzője nem ismerte magát a Leg. aur.-t, hanem egyezéseik folytán arra következtetett, hogy a leg. egyik forrása (főkép a passio fejezetére nézve) a Leg. aur. főforrása: a Vulgata lehetett, a mely mellett azonban más ismeretlen forrásokból is merített. Ezen ismeretlen források feltevését pedig szükségessé teszi a Bevezetés, a melyben Katalin szüleinek élete és a szent ifjúsága van elmondva, azonkívül a leg. egyes eltérő részletei is. A szerző tehát nem ismerte a XIII. század második feléből való Leg. aur.-t, a mit az olyan nagy olvasottsággal rendelkező szerzőről csakis úgy lehet elképzelünk, ha legendáját annak keletkezése előtt írta meg. Ezért a cseh legenda keletkezési idejének inkább a XIII. század közepét, mint végét tartom.

A munka második része a Kat. leg. európai története, melynek keretében a leg. mai alakja kifejlődésének rövid menetét adja Katona alapján, ezenkívül pedig összefoglalja a görög, latin és nemzeti nyelvű Kat. legendákat Knust, Varnhagen és Katona kutatásai alapján. Ez a jegyzék ezen derék értekezés leghasználhatóbb és ennélfogva legérdekesebb része, mert a Kat. leg. további kutatói számára világosan áttekinthető, rendszeres összefoglalását adja a különféle Kat. leg.-nak, a mi által a későbbi kutatók dolgát nagyon megkönnyíti. Ez a jegy-

zék azonban némi pótlásra szorul. Kardos mellőzi a keleti változatokat és a XVI. század Kat. legendáit is; a nemzeti nyelvű legendák felsorolásánál nem említi épen azt, a mely értekezése tárgyát teszi, (a mit valószínűleg mellőzhetőnek gondolt) s tévedésből a prózai cseh legendát sem említi meg, melyet azonban később behatóan tárgyal. De ezek a hiányok nem vonnak le semmit a munka értékéből. Vannak azonban e részben tévedések is. Általánosságban beszélve a leg-ről, a nativitás tárgyalása közben így szól: «a király nagy mennyiségű aranyat ad át egy mesternek, a ki egész önkénytelenül egy feszületet *farag ki.*» Tudomásom szerint a mester nem *faragja*, hanem *önti* a feszületet.¹⁾ — A 16. lapon Frater Petrus Nova legendáját, a mely Katona szerint a XIV. századból való, XIII. századbelinek mondja, míg a 21. lapon már helyesen XIV. századnak.

A harmadik rész a cseh és magyar leg. tartalmi összehasonlítása. Kardos a két leg. között számos hasonlóságot lát és azért azt hiszi, hogy közöttük bizonyos kapcsolatnak kell lenni. Nem tartja lehetetlennek, hogy a magyar szerző felhasználta a cseh leg.-t. Ezt a feltevést azonban semmi feltűnőbb tartalmi egyezés nem támogatja, ezért ezt eleve kizártnak tartom és közelebbi fejtegetésébe nem bocsátkozom.²⁾ Ezen föltevés ingatag talajáról biztosabb területre lép a szerző, a mikor a hasonlóságot a források közösségének tulajdonítja. Összehasonlításuk alapján arra az eredményre jut, hogy «a cseh leg. conversiója lényegileg egyezik» a magyaréval; «főmozzanatai, sőt részletei is ugyanazok, csak a feldolgozás, bőbeszédű kiszínezés s egyes kevésbé fontos részek elhagyása alkotják az eltéréseket» (57. l.). Ebből arra következtet, hogy a cseh legendának és a magyar legenda forrásának a BC (budapest-krakkói) kéziratnak közös forrása van. Ezt azonban teljesen elhibázottnak tartom. Kardos ugyanis ezen nézetét nem támogatja olyan kimutatásokkal, a melyekből egyezésük volna megállapítható, hanem csakis a különbözéseket sorolja fel, a melyek pedig az elbeszélésnek meglehetősen lényeges mozzanatai, úgy hogy feltehető, hogy a cseh leg. forrásában is megvoltak. Az eltérések a BC-ben mind a magyar legenda változatainak megfelelőleg vannak meg, egyike sem egyezik a cseh leg. megfelelő helyeivel. 5–6 ilyen lényeges eltérés állapítható meg Kardos alapján, a melyek egyszersmind eltérések a BC és cseh leg. közt is. Hogy pedig ezen jellemző mozzanatok egyike sem volt meg a Kardostól feltételezett forrás alapján készült munkában, alig hihető. A míg csak az eltérésekből, nem pedig az egyezésekből kapunk kimutatást, a két leg. conversiójának minden kapcsolatát tagadnunk kell. — Másképp áll a dolog a passióra nézve. Itt csakugyan van a források alapján bizonyos kapcsolat, mert mindkét leg. főforrása a Vulgata, a mellett a magyar használja a Leg. aur.-t is, míg a cseh leg.-ra nézve ennek használatát fenti véleményem szerint nem tartom valószínűnek; mindkét leg. azonban használ más forrásokat is.

¹⁾ A magyar verses Kat. leg.-ban egy helyt azonban, de szintén tévesen, *farag* olvasható, már közvetetlenül mellette helyesen: «megötté».

²⁾ Érdekes, hogy mindkét leg. páros rímű nyolczasokban van írva, a mi azonban nem bizonyít kapcsolat mellett, mert csak véletlen találkozás.

Ha nem is fogadhattuk el jelen értekezés minden eredményét, ha nem egy helyen hibásnak is tűnt fel a szerző bizonyítása, mégis derék munka, mely méltó az elismerésre. Vannak elvitázhatatlan kiválóságai: gondos tanulmányozás és komoly igyekezet, eredeti fel-fogás és megbízható tudományos apparátus. Ennek következtében értekezése nem készült a tanuló ifjúság, hanem a tudományos világ számára. Mint egésznek két körülmény teszi főérdemét: először tárgyalja nálunk a Katalin-leg. cseh változatát, a mely eddig a magyar és német kutatók figyelmét kikerülte; azonkívül pedig felhívja a magyar irodalmi kutatások figyelmét azokra az esetleges hatásokra, a miket a szláv irodalom a magyarra gyakorolt, különösen ezen irodalom északi ágára, a melylyel tudósaink még alig foglalkoztak. Szerző tehát egy új terrénutot jelöl ki, a hol még eddig nem történt nyomozás és a hol a kutatás kétségtelenül nagy eredményekkel járna (42. és 58. l.). A tárgyalás alkalmával kiemelt érdemei mellett ezt tekintem ezen érdemes munka legkiválóbb oldalának.

Még kell említenem még a dolgot azon hibáját is, hogy rendkívül szétaprózza az anyagot; 14 fejezetre osztja, melyek között van egy féllapos és több alig egylapos fejezet, míg a XIII-ik aránytalanul terjedelmes.

(Budapest.)

WÉBER ARTÚR.

VEGYESEK.

— † Boissier Gaston. A nyár elején meghalt Boissier Gaston, az Académie Française örökös titkára, s a nálunk is kedvelt «Cicero és barátai», «Archæologiai sétat» cz. könyvek világhírű írója. A gall tudományos szellemnek olyan kiváló és egyben típuszerű képviselője volt ő, hogy halálát nem hagyhatjuk említés nélkül e folyóirat hasábjain. — 1823-ban született Nîmes-ben polgári családból. Szülőhelye és környéke tele van a római idők maradványaival, s korán felköltötték benne a régi Róma iránt való mély és soha el nem múló érdeklődést. Ahhoz a beszélni szerető, élénk képzelőtehetségű déli fajtához tartozott, melylyel Daudet Alfonz ismertet meg bennünket Numa Roumestanban, s torzított alakban Tarasconi Tartarinban. A latin faj józansága, szereplési kedve öröklődött ebben a népben, mely beszédében és gondolataiban is szereti azt a világoosságot, a mit a reája ragyogó napon tapasztal. Boissierban mindezek a tulajdonságok megvoltak, párosulva szigorú kritikai hajlammal. Miután a középiskolát elvégezte, 1843-ban a párizsi École normale növendéke lett. Ez az iskola, a melyhez hasonló nálunk az Eötvös-Collegium akar lenni, Franciaország legkiválóbb szellemeit nevelte. Itt tanultak Renan, Taine, Pasteur, Sarcey, hogy csak a nálunk legismertebbeket említsem. Három év múlva tanár lett Angoulême-ben, majd szülővárosában. Az volt a vágya, hogy majd bejusson valamelyik délvidéki egyetemre, Aix-be, vagy Montpellier-be, a hol nyugodtan élhet kedvelt tanulmányai-

nak. Ezért 1857-ben megszerezte a doktori fokozatot. Latin thésise *Quomodo Graecos poetas Plautus transtulerit?*, a francia pedig *Le poète Attius. Étude sur la tragédie latine pendant la République* címet viselte. Ezekkel Boissier, különösen az utóbbival, mely a latin race-szal és a tragédia milieujével foglalkozik, olyan nagy föltűnést keltett, hogy a közoktatásügyi miniszter Párizsba nevezte ki a Charlemagne collegiumon a retorika tanárává. Így került Boissier egy kisváros csendjéből a világváros forgatagába. Régi ábrándjai helyett újakat, a helynek megfelelően nagyobbakat kellett szőnie. És az idő nem csalta őt meg, mert többet adott neki, mint kezdetben remélhette. — 1859-ben megnyerte az Académie des Inscriptions által Varro életére kitűzött pályadíjat. (*Étude sur la vie et les ouvrages de M. Terentius Varro*, 1861.) Élénken jellemzi synthetikus fölfogását az a pár sor, melyet e műve előszavában olvashatunk: «Le temps semble venu de mettre à profit ces travaux de détail, de rassembler toutes ces lumières éparses pour apprécier d'une façon plus complète l'ensemble des œuvres de Varron et connaître l'homme tout entier». Későbbi műveiben is hű maradt ehhez a felfogáshoz; írásainak czélja a római élet hű rajzolása volt az irodalmi emlékek lehető teljes fölhasználásával. 1865—1899 az École normale tanára (maître de conférences) volt, ettől kezdve pedig 1906-ig a Collège de France-on tanított. Főbb művei (az első kiadás évével): *Cicéron et ses amis*, 1865. *La religion romaine d'Auguste aux Antonins*, 1874. *L'opposition sous les Césars*, 1875. *La fin du Paganisme*, 1891. *Promenades archéologiques: Rome et Pompéi*, 1880. *Nouvelles promenades archéologiques: Horace et Virgile*, 1886. *L'Afrique romaine*, 1893. *Saint-Simon*, 1892. *Madame de Sévigné*, 1887. *Tacite*, 1903.

Boissier ama kevés tudós közé tartozik, kiknek műveiben a tartalom gazdagsága és értékessége a forma szépségével szerencsésen párosul. A legtöbb tudományos író teljesen kiszakítja tárgyát abból az életből, mely nevelte és táplálta. Az irodalomtörténetíró nem igen törődik másval, mint az irodalom emlékeivel, s könnyen feleli, hogy az irodalom sokszoros összefüggésben van az egész élettel. Boissiert megmentette az egyoldalúságtól, hogy ő a római életet tanulmányozta, a mint azt írókon, archæologiai emléken stb. át látta. Kiváló sikerrel elevenítette meg a multat, s élvezetté válik az út az ő vezetésével Pompeji romjai között. Igazán: *saxa loquuntur*. Egy másik írói sajátysága, a mi követésre méltó, szinte közös francia tulajdonság. Noha sok tudós német könyvet olvasott s ismert mindent, a mi tárgyára vonatkozik, mégsem lett soha nehézkes az előadása. Míg a német tudomány rendszerint az épülő házat mutatja munkáiban, a hol a sok állvány megakasztja az épület egységes szemléletét, addig Boissier (és a legtöbb francia) csak a kész épületet mutatja be, a czölöpöket gondosan eltakarítja az egésze kíváncsi szemek elől. Szemére vetik, hogy írsaiban kevés az összefüggés; egészen önálló fejezetekből vannak összerakva. És ez nem igen lehetséges másképen. Az élet egy, de nem tudjuk az egészet egyszerre szemügyre venni, hanem majd ezt, majd azt az oldalát vizsgáljuk. Így járt el Boissier is, s így az ő hibája nem egészen az övé, hanem az emberi elméé.

Hiszszük, nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Boissier művei mindaddig olvasóra találnak, míg a római élet vonzani fogja a művelt szellemeket.

d. n. j.

— «Liliomfi» eredetiségének kérdéséhez. E folyóirat hasábjain (1908, III. f. 192—204. l.) «A német Liliomfi» cz. értekezésben, az eredetiség kérdését illetőleg Császár Elemér azon nézetének ad kifejezést: nem lehetetlen, hogy úgy a Szigligeti Liliomfi-ja, mint Nestroy Umsonstja egy közös forrásra vihető vissza. «Talán szerencsésebb kezű kutató megtalálja a *harmadik Liliomfi*-t, vagy ha nem, a mit Szigligeti érdekében szívből kívánok, legalább *negatív* bizonyítékot szolgáltat a magyar bohózat eredetisége mellett».

Nem találtam ugyan meg ezt a harmadik Liliomfit, de megtaláltam jegyzeteim közt azt az elhanyagolt lapocskát, mely *pozitív* bizonyítékot szolgáltat a Szigligeti Liliomfi-ja eredetisége mellett s így fölöslegessé válik ama «harmadik» után való kutatás.

A Hölgyfutár 1857. évi folyama 66-ik számában (290-ik oldal, 3-ik hasáb, a Budapesti Hírharang cz. rovatban) ez olvasható: «A szerencse épen úgy nem jár egymagában, mint a szerencsétlenség. Példa rá Szigligeti, ki közelebbi nevenapján (Józsefnapkor) a Teleki-jutalom 200 aranyát is megnyeré s ezenkívül Nestroy részéről az „Umsonst” fejében *jelentékeny kártérítésről biztosított*. Ez az egész „Umsonst” nem egyéb, mint a mulatságos *Liliomfi*, mely most a bécsieknek igen tetszik».

E sorokból tehát teljes bizonyossággal az tűnik ki, hogy 1. Szigligeti Liliomfi-ja eredeti munka; 2. hogy Nestroy irodalmi tolvajlást követett el, melyre csak utólag jöttek rá; 3. hogy Szigligeti akár pór útján mint nyertes, akár Nestroyval megkötött egyezség útján «*jelentékeny kártérítést*» kapott. Miután e közlemény hitelességét a Hölgyfutár szerkesztőségével barátságos viszonyban álló Szigligeti nem vonta kétségbe, sőt nagyon valószínű, hogy magát az értesítést is Szigligetitől kaphatták, az ide vonatkozó esetleges okmányok már legfeljebb a kárpótlási összeg mekkoraságára nézve fognának csak fölvilágosítást adni. A kérdés irodalmi részét — véleményünk szerint — a Hölgyfutár idézett közleménye teljesen tisztázza.

(Budapest.)

BAYER JÓZSEF.

— Adalék a Zrínyiász forrásaihoz. A Zrínyiász IV. énekét az a hatásos epizód fejezi be (81—103. v.), mikor Szulimánnak Siklós alatt megállapodott táborában «két fene» ló elszabadul s akkora zavart idéz elő, hogy a megrémült törökség «kaur csalárdóságát» gondolva, eszeveszetten összevissza szaladgál, egymást pusztítja, míg végre a császár nagy nehezen helyreállítja a csendet. Szerkezetileg ez az epizód mintegy a második baljóslat Kadilesernak szintén nem jót jövendőző áldozata után (IV. 66—80.). — *Arany János*nak ez a két paripa Rhesos lovait juttatta eszébe (Ilias, X. 471—578.), de hogy ebben a hozzátételben nem nagyon bízott, mutatja a kérdőjel, melyet jegyzete mellé tett: «24. A két ló okozta

zavar. IV. 81. Rh. lovai? távoli reminiscencia.» (Hátr. Pr. 437.). Részletesebben nem szól róla, mert a IV. énektől fogva nem dolgozta ki a párhuzamot. *Greksa Kázmér*, a ki folytatta Arany tanulmányát, szintén nagyon távolinak gondolja ezt a föltevést (A Zrínyiász és viszonya stb. 1890, 26—27. l.), s inkább az Ilias XVIII. énekében (203—229.) látja e részlet mintáját, mikor Achilles megjelenése és Pallas Athene harsogó szava rémíti a trójaiakat. Ez azonban még távolabb áll Zrínyi jelenetétől, minthogy a helyzet teljesen más. Greksa is csak habozva mondja ki véleményét: «És ha már e helyet Homerostól akarjuk származtatni, akkor mondhatjuk, hogy ... inkább ... stb.»

Talán én közelebb járok a valószínűséghez, mikor Tacitusban keresem e jelenet mintáját. Az Annales I. könyvének 65. és 66. fejezetében szakasztott olyan helyzetet, körülményeket és eredményeket találunk, mint Zrínyi epizódjában. Cæcina, római hadvezér, fáradt és kedvetlen légióival táborban éjjelezik; mindnyájan tudják, hogy nem messze tőlük van Arminius, Varus seregének legyőzője, kivel eddig már ők is nem valami nagy dicsőséggel harczoltak. «... funestas tenebras et tot hominum milibus unum iam reliquum diem lamentabantur. — 66. Forte equus abruptis vinctulis vagus et clamore territus quosdam occurrentium obturbavit. Tanta inde consternatio irrupisse Germanos credentium, ut cuncti ruerent ad portas ... Cæcina comperto vanam esse formidinem, cum tamen neque auctoritate neque precibus, ne manu quidem obsistere aut retinere militem quiret, proiectus in limine portæ miseratione demum, quia per corpus legati eundum erat, clausit viam. Simul tribuni et centuriones falsum pavorem esse docuerunt.»

Azt hiszem, az egyezés — mutatis mutandis — szembeszökő, legalább engem rögtön megkapott, a mikor Tacitus idézett helyét olvastam. A főmozzanatok egyezők: a rettegett ellenség; az elszabadult ló; az eszeveszett rémület; azt hiszik, hogy az ellenség rajtuk ütött; az íjedelem lecsillapításának nehézségei. Igaz, hogy Zrínyi a szigeti hős nevével való rémületnek keletkezését és fokozását meglehetősen kibővíti — lehet benne valami távoli hannibali vonatkozás is; a zavar kölesönös öldökléssé válik; Szulimán nem veti magát földre, hanem tekintélyével állítja helyre a rendet — de hisz éppen ebben van a költői alakítás szabadsága és művészte, annál is inkább, mert Zrínyinél az eset szervesen beleilleszkedik mind az események folyamába, mind a főszemélyek s a törökség jellemzésébe. Azt kérdezhetné valaki: volt-e módjában Zrínyinek Tacitust olvasnia, van-e rá bizonyíték? Hát bizony volt módjában és bizonyíték is van rá. Abban a könyvjegyzékben, melyet a költő maga szerkesztett meg nagy gonddal: «Catalogus omnium Librorum Bibliothecæ Chaktorniensis excellmi atque illmi Dni Comitiss Nicolæ a Zrinio Bani. Anno domini 1662 die 10. Octobris», s a mely ma a zágrábi egyetemi könyvtár féltett drágakincse, az I. osztályban (Historici antiqui Romani et alii) olvassuk: 1. «Opera di G. Cornelio Tacito, Annali Historie Costumi de Germani è vita di Agricola illustrate. — 2. Cornelius Tacitus et in eum M. Z. Boxhornij et H. Grotij observationes. (Lásd: S. Kende, Bibliotheca Zrinyiana.

Wien, 1893. 52. 1.) Zrinyinek megmaradt s most szintén Zágrábban lévő könyvei közt még két Tacitusra vonatkozó munka van: Ammirato Scip. Discorsi sopra Cornelio Tacito, Venetia 1607. 4-r. (Kende 2. sz.) és Pflug Ch. Scipionis Amarati Dissertationes politici sive discursus in. C. Cornel. Tacitum. Helenopol. 1609. 4-r.; egy rézmetszetű címképpel (Kende 165. sz.). Úgy vélem, hogy ez kétségtelen bizonyíték arra, hogy Zrinyi ismerte Tacitust,¹⁾ s így azt sem lehet valószínűtlennek mondani, hogy ő, ki nagy olvasottságát és tudását költői és prózai munkáiban mindenütt gyümölcsöztette, Tacitusból is vett egy követ eposzának felépítésére.

(Budapest.)

TOLNAI VILMOS.

— Újabb vitás kérdések a Forumon és a Palatiumon. Az olasz archæologusok hazafias érzelme nyilvánul meg azon kettős törekvésben, hogy — a mennyire tudományos lelkiismeretükkel összeegyeztethetik — minden leletet és emléket lehetőleg régi korba tolnak vissza és keresik a vonatkozást valami mondai hagyományhoz. Így keletkeznek a Cacus lépcsője, Romulus sírja és más hasonló elnevezések, melyekben — józan megfontolás és tudományos kritika után — maguk az olasz archæologusok sem hisznek komolyan, de melyek mégis megmaradnak és a laikus közönségnek tetszetősek. A két legfontosabb ásatási területen Rómában, a Forumon és a Palatiumon, ez évben napvilágra került lelethez is fűződik ilyen hazafias érzésből fakadó, de nem elég szilárd alapon álló föltevések. Az egyik ilyen föltevés a Titus-ív közelében talált épületmaradványokban keresi a Juppiter Stator templomát. Az ásatási munkálatok mai állásánál elhamarkodott dolog volna végleges következtetést vonni ezen épület mivoltát illetőleg, mivel máris látszik, hogy a mi eddig előkerült, csak egy kis része azon építkezésnek, mely ezen a tájon folyt; kitűnik továbbá az is, hogy nemcsak egy épületről van szó, hanem több, különböző korú épületről, melyek egymás fölött épültek és irányításuk, elrendezésük és anyaguk tekintetében egymástól élesen szétválnak. Van itt különböző technikájú mozaik, márványkövek, tuff stb. s az egyes alaprajzok vonalai különböző szögben állnak a Titus-ívhez. A kérdés megoldása tehát nem mondható egyszerűnek, hanem ismét egyike azon bonyolult problémáknak táruul fel, a milyeneket a Forum lépten-nyomon nyújt a kutatóknak. Egyelőre még azt sem lehet meghatározni, hogy a különböző korú alapfalak ugyanazon épület rekonstrukció-e vagy különböző épületek maradványai-e? Be kell várni az ásatási munkálatok befejezését, a mihez az alaprajzok pontos mérnöki felmérése az áttekintést lehetővé teszi. Egy dolog azonban körülbelül már most is bizonyos, hogy ezen a helyen nem állhatott Juppiter Stator temploma. Ezek az épületmaradványok ugyanis a Titus-ív alatt is átnyúlnak; már pedig képzelhető-e, hogy a Titus-ív kedvéért lerombolták volna Juppiter Stator templomát, melyhez a rómaiaknak olyan szent hagyománya fűződik, és hogy ezt a merényletet a két jólelkű Flavius-császár, Vespasianus és Titus, követték volna el? Erre ugyan azt felelik az olasz archæologusok, hogy a Titus-ív valószínűleg nem áll eredeti helyén, hanem később, Hadrianus császár korában tették ide át, hogy Venus és Róma hatalmas arányú templomának helyet nyerjenek. Mivel azonban a Titus-ív ilyen áthelyezésére vonatkozólag semmiféle irodalmi vagy archæologiai adat nincs, ezt az argumentumot természetesen el kell vetni, annál inkább,

¹⁾ Kétségtelen bizonyítékot szolgáltat erre nézve maga Zrinyi. Tudvalevőleg írt egy *Aphorismi supra C. Taciti Libros Annalium* című művet s ennek 17. §-ában épen az Annalesnek szóban forgó 66. fejezetét idézi és elmélkedik rajta. Szerk.

miel az ilyen bizonyítási módszernek lábrakapása igen veszedelmes volna. Mert hova jutnánk, ha pozitív adatok támogatása nélkül elkezdenők az épületeket tologatni, akár csak a sakkjáblán a bábokat? Ilyen eljárással a legellentétebb dolgok is bebizonyíthatókká válnának. Külömben is az archéologusok tekintélyes részének az a nézete, hogy a Juppiter Stator templomát nem ezen a tájon, hanem a Palatiumhoz közelebb kell keresni.

Még valamivel kalandosabb és merészebb az a hazafias föltevés, mely a Palatium legújabb leleteihez fűződik, és mely legott olasz tudós körökben is erős ellenmondásra talált. Dante Vaglieri, a palatinusi ásátások igazgatója, az ú. n. Cacus lépcsője mellett talált maradványokban Róma primitív lakóinak ősi temetkezési helyét állapítja meg és egy nagy fedőkövet, melyben minden rendszer nélkül elhelyezett kisebb-nagyobb lyukak láthatók, Romulus háza alapjának minősít: a lyukak azon karók helyei volnának, melyek Romulus szalmafedelét tartották. Pigorini azonban, az olasz prähistorikusok mestere, mindegyik állításra ráczáfol és azt mondja, hogy nemcsak, hogy az állítólagos sírok korára nézve nem lehet semmi biztos következtetést vonni. mivel semmiféle síri felszerelést nem találtak, hanem még az is kétséges, hogy egyáltalán sírok voltak-e az itt talált gödrök, mivel egynek a kivételével egyik sem elég mély arra, hogy ilyen célznak szolgálhatott volna. A mi végre Romulus kunyhójának helyét illeti, azt a föltevést, mint egészen légből kapottat el kell vetni.

A legközelebbi feladat a Palatiumon a Villa Mills területének ki-
 ásása lesz, mely végre hozzáférhetővé vált. Itt keresik majd Apollo tem-
 plomának maradványait. Hogy milyen eredménnyel, azt tán a közel jövő
 meg fogja mondani. Eddig csak egy óriás összezsavarodott márványkigyó marad-
 ványa került elő, mely tán az isten közelségét jelzi, és a gyönyörű Tudor-
 stíliú kolostorépület kedves sétahelye a Palatium látogatóinak.

(Budapest.)

LÁNG MARGIT.

— Gyöngyösi Phœnixének magyarázatához. Gyöngyösi a szerelem, illetőleg a hymen dalosa; Phœnixében is ez a motívum jelenik meg, s minden, a mi e költeményben történik — kivéven a harmadik könyvet — összefügg a két szerelmes, a jegyes, illetőleg házasság, sorsával. Már magából a tárgyból s a cselekvényből is kitűnik, hogy a házasság az eposz középpontja. Tehát nem annyira Kemény emlékeztetést — hiszen ez csak a rosszul rövidített cím alapján tehető fel — akarja megújítani, hanem egy magában véve érdektelen házasságot akar érdekessé, illetőleg annak körülményeit emlékeztetessé tenni a költő. Ezt a költő maga világosan kifejezi, midőn első könyvének első részében, melyet prologusnak is mondhatnák, így szól:

«Az hadadi testnek szomorú torából
 Gyerőmonostori Phœnix kél porából,
 Mely Wesselényinét bús állapotjából
 Vég napokra hozza s gyászos siralmából.»

Tehát a mythosi Phœnix a «hadadi» Wesselényiben — ennek halálában — porrá, hamuvá lett; s «gyerőmonostori» Keményben kél az új Phœnix, illetőleg benne az új férj s általa az új házasság. E versszakot mintegy tovább elemzi a következő:

«Noha ez is a mint felkél mosolyodva,
 Úgy el fog enyészni megint szomorodva.
 Lesz úgy is élete sok búval rakodva:
 A ködből fény, s abból megint köd fakadva.»

«A ködből fény» — özvegyiségből házasság; «s abból megint köd fakadva» — házasságból özvegyiség újra; a mint az eposz végén Anna tényleg özvegy marad. Vagyis: a házasság újra porrá lett, a mely azonban megújítható volt. Ezt azonban már a cím is mesterkéltnél módon előkészíti, illetőleg a házasságot hangsúlyozza s köti össze a könnyen megtévesztethető «avagy» kötőszóval így: «Porából megelégedett Phœnix avagy a néhai gyermekmonostori Kemény János erdéli fejedelemnek Lónyai Anna asszonyal lévő házasságának... emlékezete...» A címből már sejtjük és az idézett helyek megerősítik azt, hogy a Phœnix az új házasságot, mely a régieinek a romjaiból támad, akarja symbolisálni. Tehát a cím első része: «Porából megelégedett Phœnix...» barokk képe a cím következő részének. Az eposz tárgya, a prologus velős befejező sorai s a címben használt «avagy» értelmező kötőszó megerősíti azt, hogy a címbeli mythosi Phœnix ez eposzban az időről-időre keletkező házasságnak a symboluma.

(Budapest.)

SCHÖN ARNOLD ÁBEL.

— Egy vígjáték-töredék. A csiksomlyói Szent Ferencz-rendi zárda kéziratgyűjteményében van egy 44 számozatlan levelű negyedréte-alakú füzet, a melyet négy, előbb különálló füzetből később fűzhettek össze. Az első füzet hat, a második és harmadik 11—11, a negyedik pedig négy levelű, ezenkívül még négy különálló levél van hozzáfűzve. Minden lap két hasábra van osztva. A füzet nyolcz latin nyelven írt iskolai drámát tartalmaz. Az írás több kéznek az írása, apróbetűs, néhol nehezen olvasható. A 44 levél közül csak három tiszta. Sem a másolás, sem az összekötés idejét nem lehet megállapítani.

Az első, hatlevelű füzetben egy iskolai dráma van leírva, a melynek címe: Martius Pueritiæ Dilinganorum Animus Dilingæ a Rudimentis exhibitus. A darab elején ez argumentum van: Narrat Arunnerus in annalibus Boicis ad An. Dni 1212 viginti milia puerorum per totam Germaniam confluxisse in Palestinam tendentes ad sacrum Dni sepulchrum e Barbarorum manibus eripiendum. In qua expeditione cum nullis ab ea dimoveri potuerint artibus omnes misere perierunt. Ex hoc puerili exercitu nos semi centuriam tantum producimus e dilingæ vicinia collectam, reliquis tamen feliciorem, quia simpliciorem. Utasítást ad a cselekvény helyére nézve is: Scena ponitur in Sylvula prope Dilingam. A szereplő személyek: Zosmulus Anachoretæ Servulus, Mopsulus Puer rusticus, Menalcas Rusticus, Agmen Puerorum Dilinganorum, Laringanorum és Höchstadiensium.

A második darab, a mely ránk nézve a legértékesebb volna, mert magyar nyelvű, csak töredék. A második füzetnek hiányzik az első levele, a melyen a darab eleje, vagyis a dráma első és második actusa lehetett; a harmadik actus az epilógussal együtt csak két hasábot tesz ki, s így farsangi komédiánk nem volt valami terjedelmes alkotás. A fennmaradt III. actus nincs felosztva scénákra, de világos, hogy két scénából áll, s a második a Jodocus megjelenésével kezdődik. Töredékünk azért is fontos és értékes, mivel egy vígjátéknak, helyesebben mondva farsangi játéknak a töredéke. A fennmaradt részből némi valószínűséggel következtethetünk a darab I. és II. actusának a tartalmára. Turzó uram fiaival és több társával Zetelakáról Kolozsvárra ment farsangolni. A farsangolás nagyon vidáman üthetett ki s a mikor egyszer a kitűzött órán túl a kelleténél hangosabban mulattak, rajtuk ütöttek a városi darabontok s Turzó uramat fiaival s több társával a tömlőczbe hurcolták. Csak néhánynak sikerült elmenekülni a darabontok elől. Természetesen a lakomán a legtöbb bolondságot Turzó uram követte el. A töredék a lakomáról elmenekültek párbeszéde.

De ime az egész töredék:

mert soha iljent többször nem hallék confusiot, annak utánna meg ihatyuk az infusiot. *intrans.*

Actus 3-tius.

Clytus. Valojába igaz közmondás az, hogy minden jonak támad irigye, mert láttjátok hogy fársánglásunknak örvendetes ki menetele nem lehet.

Peldro. Hogy nem lelke szomszéd uram hajon fejen nagy gyalázzattal süveg nélkül szaladék el a vendégségből egyik czepelesömis ijettembe az asztal alat marada.

Dobka. Hát nékem a sok rettenetes drága árgenteriam hogy mene prédára, mind egészen confiscála a város darabontya. Szűkőn hiszem hogy mindezek ne háronnyanak Turzo Uramra; a kinek meg fog hatatlan az ő sok bolondsága.

Biberius. De valjon a szegény Turzo hát hova lőn, inkább hiszem hogy őis soha többször Kolozsvárra fársánglani nem jó.

Lando. Magamis ugy tartom, mert a mint hallottam fiaival és sok társaival együtt a toromba záratta a biro, mert amiut mongyák felette nagy a pretensio, hammas szerdán fog lenni mind ezekért az academica depositio.

Clytus. No bezzeg ám nekiis job lesz vala ülni Zetalokán, nem kel vala oly nagy gyalázatot ütni fiain és magán.

Peldro. Hogy nem micsoda nagy bolondságokat sok féle próbákat visz végbe s ime most próbálja a rabságot, bezzeg meg adá a fiainak a doctorságot, mert azokis mérik a tornyot.

Biberius. Hát a mi nagyobb barátis akara lenni vénségire a kána pára vala igen nagy kedve, de most már sirva kuporog a tömlétzbe.

Dobka. Nem héjába mongyák hogy minden örömmek sirás a vége, a szegény Turzois példa lehet ebbe, mert felette igen futo az esse egy órába tiz feléis szakada kedve, most már bezzeg nyughatik a fűressze.

Jodocus ingreditur. Jo napot édes szomszédok örvendek hogy még vagy egyget közölletek láthatok.

Clytus. Hát ugyan¹⁾ a szegény Turzo hol vagyon.

Jodocus. A toronyba báloz még azt sem tudja ma micsoda nap vagyon.

Peldro. Valjon hát mire mehet a tanátsal.

Jodocus. Arra hogy ugyan meg huzok a kőrmőt bíró urammal, másoknak szabad hajnalig nekünk pedig csak nyoltz óráig a vigaságot nyujtani, de arra ökemeis meg fog fizetni.

Clytus. Hát Turzo uramat ártatlan fiaival a toromba tette, magamis csak elig szabadulhaték valjon hát már mi lészen vége a dolognak a mű nagy causánknak.

Lando. A hogy egész husvétig fog tartani a feria, addig ökis koplalhatnak a fogságba, ha még egyszer ki szabadulhatnának jo szivel látának a jövő majálisra azomba külgyetek nekik valamit hushagyatra, énis hozzájuk bé menyek a szomoru pohárra, jo szivel látlak benneteket két három vivatra.

Dobka. Mennyünk hát látogassuk meg a szegény Turzot.

Clytus. De vigyünk neki egy kis bőjti provisiot az után concludáljuk itten a fársángot.

Biberius. Tegyük férre hát már a tréfát, játékot, ne majmozzuk tovább a világi bolondságot. Ti pedig ha mit vétettünk meg bortsásatok.

Finis.

¹⁾ Itt végződik az első hasáb.

Epilogus.

Egy nevezetes bölts ember szava: juvat nonnunquam vel ipsosmet sapientes desipere az az szükséges néhányszor még a bölts férfinakis tréfás bolondságot, játékokot indítani, nem pedig mindenkor a terhes és munkás dolgokról gondolkodni, sőt inkább azokat férre téven e képpen könnyebbitteni, a fátat elméket vidámittani, az igás dolgokra alkalmatosabbá tenni, műis rész szerint aztot tekintvén, jól lehet világi modra ki nem terjeszkedvén, senkit nem sértő játékokkal kívántuk magunkat, és titeket csekély mulatságunkal a lankatságból serkengetni. Legyen tehát néktek kívánjuk teczésetekre, örömetekre, nekünk pedig ha mi hibák történtek, jo akaratból származot engedelemre, így lesz farsánglásunknak örvendes vége, én azomban indulok a híres sokadalomba Remetére.

Töredékünknek drámai értéke nincs, de még azt az alszerű komikumot sem találjuk benne, a mi a pálosok intermediumait s a piaristák vagy Illei vígjátékait érdekessé teszi.

Némi komikus hatást kelt Peldro előadása, a ki a vendégségből süveg nélkül szaladt el s a czepejjét is ott felejtette, továbbá a Dobkái, a ki elkönfiskált argenteriját siratja. Szerző az epilogusban kifejti, hogy mi volt a célja a darab megírásával és előadásával. Egyedüli szándéka volt hallgatóinak egy pár vidám perczet szerezni, a mire a legbölcsebb, a legkomolyabb embernek is szüksége van. S ezt teszi úgy, hogy játékaival senkit se sértsen meg. Hogy a darabot előadták, az kétségtelen, de hogy melyik évben, azt sejtteni sem lehet. A darab szerzésének és előadásának idejét az 1750—1780 közti időre tehetjük, a mikor nemcsak a miszterium, hanem az iskolai dráma is virágzott Csíksomlyón. Annyi azonban bizonyosnak látszik az egész töredékből, hogy az előadás ideje csakis a farsang valamelyik, talán éppen *utolsó* napja lehetett. Hogy hol és kik adták elő, azt sem tudjuk biztosan, csak sejtethetjük, hogy a csíksomlyói deákok Csíksomlyón.

Az epilogus így végződik: én pedig indulok a híres sokadalomba Remetére. Remete község a székely megyékben három van, Csík megyében Gyergyóremete, Udvarhely megyében Homoródermete és Maros-Torda megyében Kőszvényesremete. A szerző itt kétségtelenül Gyergyóremetere czéloz, a mely Csíksomlyóhoz a legközelebb fekszik s a három közül a legnagyobb község (kb. 5000 lakossága van). Mivel azonban Gyergyóremetén országos, tehát híres vásár soha sem volt, azért a befejezést komikusnak kell felfognunk. Lehetséges, hogy abban az időben gúnyt űztek a remeteiekből, mivel nem volt vásárunk, s a szerző is erre czélozhatott, hogy megnevettesse hallgatóit.

A többi hét iskolai drámának csak a czímét sorolom fel: 1. Sutrina Pigrorum Schola. 2. Gymnasia Noctambulo. 3. Nemo. 4. Avaritia Punita. 5. Locustæ. 6. Passeres. 7. Date et dabitur. E darabok a tanulók egyes hibáit ostromozzák, hogy azokról leszokjanak, így a hazugságot (Nemo), a madarak kínzását és pusztítását (Passeres) stb.

(Csíksomlyó.)

SZLÁVIK FERENCZ.

— Heltai Gáspár «Agenda»-jának oláh fordítása. Heltai Gáspár 1559-ben második kiadásban adta ki Kolozsvárott *Agenda, az az Szentegyházi chelekedetec mellyeket követnek közönségesképpen a keresztyéni Ministerec és Lelkipásztoroc. Ujjonnan nyomtatattot. Cum gratia Majestatum Regiarum Hungariae etc.* című református szertartáskönyvét. Ismeretes dolog, hogy a reformátusok a XVI-ik században minden eszközzel igyekeztek a magyarországi románokat maguknak megnyerni. Első eszközük volt a románok templomaiból a szláv liturgikus nyelvet kiküszöbölni s helyébe az oláh nyelvet bevezetni. Ennek újabb bizonyossága a Révaşul című román nyelvű irodalmi folyóirat ez évi 5. és 6. száma, a melyben Daian Illés kolozsvári

esperes kimutatja, hogy a Coresi-féle *Molitvelnic* nem egyéb, mint Heltai Gáspár fennidézett könyvének egyszerű fordítása. Ennek a dolognak annál nagyobb irodalmi jelentősége van, mivel a romániai philologusok kétségbe vonták Hodoş Nerva író ama félve kimondott véleményét, hogy ez a «*Molitvelnic*» magyarból való fordítás. A legtöbben erősen vitatták, hogy ez a *Molitvelnic* Coresi eredeti munkája, a melyben nincsenek reformált tanok. Daian Illés kolozsvári esperes e tanulmányával nemcsak egy eddig bizonytalan kérdést oldott meg, hanem még jobban beigazolta, hogy az oláh irodalom kezdetét a reformációnak és a magyar irodalomnak köszönheti.

(Budapest.)

SIEGESCU JÓZSEF.

— Petőfi életéhez. Petőfit, mint ismeretes, Bem még a piski csata előtt futárként Debreczenbe küldötte, hová 1849 febr. 8-án indult, csatlakozván a Dévára menekült magyar családok fedezetéhez, mely a menekülőket Bem rendeltére Nagyvárad felé kísérte. (Ferenzi Z.: *Petőfi életrajza*. III. k. 319 l.) Petőfinek debreczeni útjára a hadipénztár 50 frtot utalványozott, mint az a hadipénztár kiadáskönyvéből — melynek eredetije a dési áll. főgimn. tanári könyvtárának tulajdona — ki is tűnik. Ott ugyanis 1849 márczius 15-re 467. sz. naplóra való utalással azt olvassuk: «*Petőfi Sándornak Debreczenbe fl. 50.*» — A mint látható, Ferenzi dátumát a napló dátumától egy hónappal nagyobb időköz választja el, s így fel kell tennünk, hogy a Petőfi részére kiutalt összeget csak később, Petőfinek Erdélybe való visszaérkezése után (febr. végén) vezették be a kiadási naplóba. Van ugyan adat arra nézve is, hogy Petőfi 1849 márcziusában is járt az alföldön, mikor t. i. Kolozsvárról családjának látogatására Nagyszalontára utazott (Ferenzi: i. m. III. 324. l.) s így talán azt lehetne gondolnunk, hogy ez útja diplomáciai megbízatással is össze volt kötve, s erre vonatkozhatik a számadási napló kérdéses adata is, mivel azonban Ferenzi lelkiismeretes munkájában erre vonatkozólag felvilágosítást nem találtunk, kétségtelennek kell tartanunk, hogy Petőfi nagyszalontai útja magánjellegű volt, s hogy a két dátum közt levő ellentét előbbi feltevésünk szerint magyarázható.

(Dés.)

LUKINICH IMRE.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Barla-Szabó Titus: Franciaia úti társalgó. Franciaia és magyar beszélgetések gyűjteménye a franciaia kiejtésnek magyar hangokkal való visszaadásával. Budapest, 1908. 8-r. 98 l. 1.60 K.

Bászel Ernő: Petőfi Sándor emléke. Zsolna, 1908. N. 8-r. 6 l.

Bászel Ernő: Az olvasás, mint az önművelés legfontosabb eszköze. Zsolna, 1908. N. 8-r. 28 l.

Calderini, Aristide, La manomissione e la condizione dei liberti in Grecia. Milano, Hoepli, 1908. 8-r. 464 l. 12 L.

*Gálos Rezső: Adatok Szentjóbi Szabó László prózai munkáihoz. Budapest, Athenæum, 1908. 8-r. 36 l.

*Horváth János: Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai. Budapest, 1908. 8-r. 50 l.

Irsai Ármán Ernő, Heine két verses könyve. Budapest, 1908. 8-r. 61 l.

Pintér János, dr.: A magyar nemzet évtapjai a királyság megalapításáig. Jászberény, 1908. N. 8-r. 30 l.

Stuhlmann Patrik dr.: Újabb lélektani módszerek és törekvések. Kassa, 1908. N. 8-r. 64 l.

A modern psychologia s a psychophysica lelkiismeretesen megbírált eredményeire fölépített vizsgálódás. Nagy módszertani jártassággal elemzi a kísérleti lélektan problémáit, s a tudományos vizsgálódó elfogulatlansá-

gával mutatja ki, mi a végzett kísérletekben az elfogadható. Ezek az eredményeken iparkodik a psychologia területére fölemelkedni, s a vizsgálatokban lerakott anyagot lélektani szempontból értékesíteni. Igen érdekes a szabad akarat problémájának fejtegetése. Előadása éppen nem száraz, ellenkezőleg, szemléletes és finom, a hol a tárgy engedi, költői szárnyalású.

Szinnyei József (id.): Magyar Írók. 109. 110. f. Budapest, Hornyánszky, 1908. N. 8-r. XII. k. 9. f. 1281—1438. I. XIII. k. 1. f. 1—160. I. Ara 1—1 K.

*Travnik Jenő: A színiköltészet Börne fölfogásában. Budapest, Hornyánszky, 1908. 8-r. 103 l. 1-20 K.

Verő Leó: A beteg Henrik a mondában és költészetben. Budapest, 1908. 8-r. 66 l. (Ismeretétét l. e. füzet 632—633. l.-ján.)

25 db. iskolai *Értesítő*.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

II. Modern philologia.

(A mely műnél az évszám nincs megjelölve, az 1907-ben jelent meg.)

Abeniacar, J., Manzoni e Goethe. Torino, G. B. Paravia e Co. (8-r. 38 l.)

Abicht, R., Die russische Heldensage. Leipzig, R. Gerhard. (N. 8-r. 32, XLIX l.) 2 M.

Amade, J., Études de littérature méridionale. Toulouse (Paris, Picard et fils). (16-r. 315 l.) 3-50 Fr.

Anthologie des poètes français contemporains. Le Parnasse et les écoles postérieures au Parnasse (1866—1906). Morceaux choises, accompagnés de notices bio- et bibliographiques, par G. Walch. Préface de Sully Prudhomme. III. k. Paris, Delagrave. (8-r. 600 l.) 3-50 Fr.

Aquitaine, J. d', Alfred de Musset. L'Oeuvre, le Poète. Paris, Gail- lard. (4-r. 320 l.)

Arullani, V. A., L'opera di Vittorio Alfieri e la sua importanza. Torino, Paravia e Co. (16-r. 166 l.) 2-50 L.

Aurouze, J., Histoire critique de la Renaissance méridionale au XIX-e siècle. Les Idées directrices. Avignon, Seguin. (8-r. XIX, 310 l.)

Baker, E. A., History in Fiction: A Guide to the best historical Romances, Sagas, Novels and Pales. 2 vols. I. English, II. Amer. and Foreign. New-York. (12-r. 288, 253 l.) 12 sh.

Baker, G. P., The Development of Shakespeare as a dramatist. London, Macmillan. (N. 8-r. 342 l.) 7 sh. 6 p.

Baldenspenger F., Études d'histoire littéraire. Paris, Hachette. (8-r. 342 l.) 3-50 Fr. (Comment le XVIII-e siècle expliquait l'universalité de la langue française; Young et ses 'Nuits' en France; Le genre Troubadour; 'Lénore' de Bürger dans la littérature française; Les définitions de l'humour.)

Ballanti, M., La canzone napoletana. Napoli, Melfi e Joele. (8-r. 147 l.) 1 L.

Barckhausen, H., Montesquieu, ses idées et ses œuvres d'après les papiers de la Brède. Paris, Hachette. 3-50 Fr.

Bastier, P., Friedrich Hebbel, dramatiszte et critique, l'homme et l'œuvre. Maria-Magdalene, tragédie réaliste adaptée à la scène française. Essais critiques. Aphorismes. Paris, Larose. (8-r. CCVI, 278 l.)

Becker, Ph. A., Grundriss der altfranzösischen Literatur. 1. Tl.:

Älteste Denkmäler. Nationale Heldendichtg. Heidelberg, C. Winter. (8-r. VI, 144 l.) 3 M.

Beowulf, An Old English Epic. Translated into Modern English prose by Wentworth Huyshe. With notes and illusts. London, Routledge. (N. 8-r. 270 l.) 2 sh. 6 p.

Behaghel, O., Die deutsche Sprache. 4. Aufl. Leipzig, G. Freytag. (8-r. 380 l.) 4 M.

Beiträge, Breslauer, zur Literaturgeschichte. Hrsg. v. M. Koch u. G. Sarrazin. Leipzig, M. Hesse. (N. 8-r.) 10. Kipka, K., Maria Stuart im Drama der Weltliteratur, vornehmlich des 17. u. 18. Jahrh. (VIII, 423 l.) 10-80 M. -- 11. Tschersig, H., Das Gasel in der deutschen Dichtung u. das Gasel bei Platen. (XII, 229 l.) 8 M. -- 12. Hille, C., Die deutsche Komödie unter der Einwirkung des Aristophanes. (VI, 180 l.) 5-75 M.

Biré, E., Portraits littéraires. (Prosper Mérimée; Edmond About; Lamartine; Paul Féval; Souvenirs d'un bourgeois de Paris; Un grand seigneur libéral; Cuvillier-Fleury; les Bourgeois d'autrefois.) 6. édition. Paris, Vitte. (8-r. VIII, 411 l.) 3-50 Fr.

Bleibtreu, C., Die Lösung der Shakespeare-Frage. Eine neue Theorie. Leipzig, Th. Thomas. (N. 8-r. VIII, 174 l.) 3 M.

Boileau, Oeuvres poétiques de Boileau. Précédées d'une notice biographique et littéraire et accompagnées de notes par F. Brunetière. 7-e édition. Paris, Hachette et Cie. (16-r. XXVI, 325 l.) 1-50 Fr.

Boudois, P., Victor Hugo. Sa vie, ses œuvres. 9-e édition. Paris, Picard et Kaan. (4-r. 334 l.) 6 Fr.

Boulting, Tasso and his times. Illust. London, Methuen. (8-r. 330 l.) 10 sh. 6 p.

Bourcier, E., Précis historique de phonétique française. 3-e édition. Paris, Klincksieck. (12-r. XXXVII, 265 l.) 3-50 Fr.

Breul, K. M. A., A new German and English dictionary compiled from the best authorities in both languages. Leipzig, G. A. Gloeckner. (8-r. XVI, 798, 545 l.) 8 M.

Brunetière, F., Études critiques sur l'histoire de la littérature française. 3—5 e série. Paris, Hachette et Cie. (16-r. 305 l.) 3-50 Fr.

Cambridge. History of English Literature. Edit. by A. W. Ward and A. R. Waller. Vol. I. From the Beginnings to the cycles of Romance. Cambridge, University Press. (8-r. XVI, 504 l.) 9 sh.

Castelle, F., Ungedruckte Dichtungen Eichendorffs. Münster, Aschen-dorff. (K. 8-r. XV, 137 l.) 1-80 M.

Cesareo, G. A., Critica militante. Messina, A. Trimarchi. (8-r. 335 l.) 3-50 L. (1. La critica estetica. 2. La fantasia dell' Ariosto. 3. Su le orme di Dante. 4. L'ultimo Dante. 8. Ernesto Renan. 9. Francesco Perez. 10. La rinascita del secentismo. 14. Comme si fa la critica di una tragedia.)

Chanson, la, de Roland, texte critique, traduction et commentaire, grammaire et glossaire; par Léon Gautier. Nouvelle édition, revue. Édition classique. Tours, Mame et fils. (18-r. LII, 606 l.)

Chauvin, A., et G. Le Bidois, La Littérature française par les critiques contemporains. Choix de jugements. Du moyen âge au XVII-e siècle (Villemain; Sainte-Beuve; Saint-Marc Girardin; Prévost-Paradol; Nisard; G. Boissier; S. de Sacy; Cousin; G. Paris; Brunetière; Faguet; Lanson etc.). Nouvelle édition, complètement refondue. Paris, Belin frères. (18-r. XII, 558 l.) 3-50 Fr.

Cohen, G., Geschichte der Inszenierung im geistlichen Schauspiele des Mittelalters in Frankreich. Verm. u. verb. Ausg. Ins Deutsche übertr. v. C. Bauer. Leipzig, Dr. W. Klinkhardt. (8-r. XV, 256 l. 8 tábla.) 10 M.

Corson, H., An Introduction to the Study of Shakespeare. London. (8-r. 404 l.) 5 sh. 5 p.

Coulet, J., Études sur l'ancien poème français du Voyage de Charlemagne en Orient. Montpellier, Coulet et Fils. (8-r. VIII, 466 l.) 15 Fr.

- Davray*, H. D., La Littérature anglo-canadienne. Paris, Sansot et Cie. (18-r. 40 l.) 1'50 Fr.
- Delaporte*, R. P., Mélanges de littérature et d'histoire. Deuxième série. Paris, Lecoivre. (16-r. 284 l.) 3'50 Fr. (Les drames sacrés; Le théâtre école du peuple; J. J. Rousseau et l'université; Émile Augier.)
- Delmont*, T., Ferdinand Brunetière. L'Homme, le critique, l'orateur et le catholique. Arras, Sueur-Charruey. (8 r. 68 l.)
- Deschamps*, G., Marivaux. 2-e édition. Paris, Hachette et Cie. (16-r. 192 l.) 2 Fr.
- Dohm*, W., Die künstlerische Darstellung als Problem der Ästhetik. (Anwendg auf Goethes Werther.) Hamburg, L. Voss. (N. 8-r. XII, 232 l.) 6 M.
- Dresdner*, A., Ibsen als Norweger u. Europäer. Jena, E. Diederichs. (K. 8-r. 105 l.) 2 M.
- Edmunds*, E. W. and F. Spooner, The Story of English Literature. Vol. II. 17-th and 18-th centuries, 1625—1780. London. (8-r. 384 l.) 4 sh.
- Eichendorff's* Werke. In 4 Bdn. Mit Einleitg von Rud. v. Gottschall. (Neue Ausg.) Leipzig, M. Hesse. (K. 8-r. 352, 336, 264, 368 l.) à 2'50 M.
- Festin*, le, de Pierre avant Molière. Dorimon; de Villiers; Scénario des Italiens; Cicognini. Textes publiés avec introduction, lexique et notes; par G. Gendarme de Bévotte. Paris, Cornély et Cie. (16-r. VIII, 425 l.) 8 Fr.
- Finzi*, Gius., Saggi e conferenze. Firenze, succ. Le Monnier. (16-r. 320 l.) 3 L. [1. L'asino nella leggenda e nella letteratura. 2. L'evoluzione poetica e sociale della femminilità. 4. La personalità morale di Francesco Petrarca. 5. La personalità di un poeta moderno (Alfredo Baccelli). 6. Giacomo Zanella e Antonio Zardo. 12. Il romanticismo nella storiografia letteraria e nella critica. 13. L'Arcadia tedesca. 14. Impressioni carducciane.]
- Forster*, J., The Life of Charles Dickens. London, Chapman u. Hall. (N. 8-r. 1006 l.) 3 sh. 6 p.
- Frenkel*, J., Friedrich Hebbel's Verhältnis zur Religion. Berlin, B. Behr. (8-r. VI, 103 l.)
- Fusco*, A., La filosofia dell' arte in Gustavo Flaubert. Messina, Trinchera. (8-r. 135 l.) 2 L.
- Gardner*, E. G., The king of court poets: a story of the life, work and times of Ludovico Ariosto. New-York, Dutton. (8-r. 19, 395 l.) 4 D.
- Gauthier-Ferrières*, Musset (1810—1857). (La vie de Musset. L'Oeuvre. Musset et son temps.) Paris, Larousse. (K. 8-r. 104 l.) 0'75 Fr.
- Geiger*, L., Jean Jacques Rousseau. Sein Leben u. seine Werke. Leipzig, Quelle & Meyer. (8-r. 131 l.) 1 M.
- Giraud*, V., Ferdinand Brunetière. Notes et souvenirs avec des fragments inédits. Paris, Bloud et Cie. (16-r. 96 l.) 1'50 Fr.
- Gofflot*, L. V., Le théâtre au collège du moyen âge à nos jours. Avec bibliographie et appendices. Paris, Champion. (16-r. 336 l.) 7'50 Fr.
- Golther*, W., Tristan u. Isolde in den Dichtungen des Mittelalters u. der neuen Zeit. Leipzig, S. Hirzel. (8-r. III, 465 l.)
- Gotzes*, P. H., Die Tiersage in der Dichtung. Stuttgart, Hamm, Breer & Thiemann. (N. 8-r. 42 l.) 0'50 M.
- Graef*, H., Deutsche Volkslieder. Eine ästhet. Würdigg. Leipzig, Verlag f. Literatur, Kunst u. Musik. (8-r. 142 l.) 3 M.
- Gribble*, F., George Sand and her lovers. London, Nash. (8-r. 396 l.) 15 sh.
- Gubernatis*, De, A., La poésie amoureuse de la renaissance italienne. Rome, E. Loescher e C. (16-r. 317 l.)
- Gui v. Cambrai*, Balaham u. Josephas. Nach den Handschriften v. Paris u. Monte Cassino hrsg. v. Carl Appel. Halle, M. Niemeyer. (N. 8-r. LXXXIV, 468 l.) 14 M.
- Gummere*, F. B., The Popular Ballad The Types of English Literature Series. Boston, Houghton, Mifflin and Co. (8-r. XV, 360 l.) 1'50 D.

KISEBB ADALÉKOK ARANY JÁNOS ESZTÉTIKAI NÉZETEIHEZ.

Az itt tárgyalandó adalékokat Arany esztétikai fölfogásához nemcsak hátrahagyott prózai dolgozatai között keressük liába, de kikerülték eddig Aranyról értekezőink figyelmét is. Két hetilapja: a kritikai *Szépirodalmi Figyelő* (1860—62) s az inkább szépirodalmi *Koszorú* (1863—65) tartotta fönn őket. Szerkesztői tollából folytak, mint egyes czikkekhöz csillag alatt tett megjegyzések; bírálatok be- küldött dolgozatokról a *Nyílt levelezés* rovatban s végre némely apróbb, ú. n. *egyes* cikkekcskéi. Az utóbbiakra nézve ugyan, névtelen cikkekéről lévén szó, emelkedhetnék némi kétség, vajjon Aranytól valók-e, de csak elenyésző csekély. Tartalom és stíl egyaránt Aranyra vall bennök. Külömben is igen keveset, csupán a legfeltűnőbbeket vettük be a dolgozatba közülök. Fölvettük azonkívül azt a polemiáját, mely Wagner Richard zenereformjára vonatkozik s a nagy Arany-kiadásból szintén kiszorult. Mellőzzük — épen az anyag értékes elemeinek kiemelese végett — a jelentéktelen, kevésbbé jellemző helyeket; a fölvetteket pedig, melyek csak adalékok, színező, részletező, helyenkint kiegészítő adalékok az általán ismert főforrások mellé, az összevisszaság kikerülése végett nem közöljük külsőleges rendben, a mint t. i. eredeti helyükön, számról-számrá haladva olvashatók, hanem inkább a köztük legalább nagyobbán föllelhető tárgyi kapcsolatok szerint.

A művész *helyes tárgyválasztására* vonatkoznak azon nyilatkozatai, melyek a költészetnek a jóhoz, igazhoz, hasznoshoz és rúthoz való viszonyát illetik. Nagy művészhez méltón a l'art pour l'art álláspontján volt s a művészetnek minden mellékeztől való függetlenségét vallotta. Így az erkölcsi alapot minden íróban s műalkotásban megkövetelte ugyan, de viszont tiltakozott a művészet czégére alatt elkövetett prædicatív moralizálás ellen, mint ezt pl. az *Irodalmi hitvallásunk* cz. tanulmánya hátramaradt töredékének végén is olvashatjuk (X: 573.), valamint a következő rövidke bírálatban, melylyel egy művészietlenül moralizáló novella közlését tagadta meg a *Koszorú* 1863. II: 20. számában.

„A jó kis magyar leányt — írja — vettük. Az „atyja“ megtanítá szépen okosan beszélni s jól viselni magát. De költői tekintetben ép ez a baj. Mintha nem is a jó kis leányt hallanók, hanem apja szép tanításait. S ez morális tekintetben igen jó. De a költői varázs oda van, mihelyt újjal mutatható a morális gondolat, melynek kedvéért a költött alak létezik. Erkölcsi mának minden költeményben lennie kell, de nem úgy, mint a gyermek-könyvek „Kis József“ stb. történetében.”

Elítélte Arany a költői művek oly megoldásait, melyek az erkölcsi érzéket sértik. Egy, különben gyengén is komponált versre azt jegyezte meg, hogy «viesszatetsző az által, hogy *nemesise* a hon-szeretet *ellen* fordul, a családi érzés érdekében.» (K. 63, II: 24.) Természetesen az efféle megoldások csak akkor bántók, ha nem érezzük mögöttük az írónak az eltiport igazság iránt való rokonszenvét, a megtámadott világrend mellett való állásfoglalását. Ez az értelme annak a nyilatkozatának, melyet a *Puszták fia*i cz. zsványtörténetre tett: «Petőfi, ha a zsványságot idealisálja, háttérbe mindig odafesti az akasztófát. Itt a zsványság valóságos *csendélet*képben van fel-mutatva.» (K. 64, I: 48.)

A mennyire elítélte a költészet területén a száraz moralizálást, ép oly határozottan tiltakozott az ellen, hogy közönséges sikamlósságokat sub titulo «férfi irodalom» csempészszenek be az irodalomba. Megtette ezt, a mikor Aszalay József *Szellemi Omnibus*a I. kötetének második bővített kiadása megjelent, hozzátéve:

«Egészen más, ha egy Juvenal, Dante, Shakespeare, Goethe olykor műve teljességét azzal eszközli, hogy az erkölcsi rútát is bevonja festése körébe, más pedig, ha valaki csak azért szed össze sikamlós anekdotákat és éleket, mert az neki — s gondolja, sok 'férfi' olvasójának tetszik.» (Sz. F. I. évf. 527. l.)

A hogy megrontja a művészi hatást a fejre olvasó moralizálás, ép úgy tönkreteszi a száraz didaxis is. Ez az értelme Arany ama bíráló megjegyzésének, melyet *A csillagász leánya* cz. novellára írt.

«Sok benne a csillag, mégis kevés a csillagászat; de ha az utóbbi akármennyi volna is benne, akkor is a jellemeket, cselekvényt keresnők s ezek itt hiányosak. *Iránya* lehet valamely költői műnek, de a *főirány* mindig a *szép* legyen, ne a hasznos vagy tanulságos.» (Sz. F. I. évf. 560. l.)

Ide iktatható Aranynak az a nyilatkozata is, melylyel Lamartine-nak azon jóslata ellen foglalt állást, hogy a költészet a messzi jövőben, az emberi intelligencia fejlődésével s így az érzelmek és képzelet háttérbe szorulásával, megszűnik majd eposz, líra és dráma lenni, czélja nem lesz többé az emberi érzésnek és képzeletnek élethű alakokban való bemutatása, hanem lészen az *ész éneke*. Az érzés és képzelem dallamos játéka helyett katexochen elmélkedő; a bölcselmi, vallásos, politikai és társadalmi eszmék komoly visszhangja. Jánosi Gusztáv közölte a Koszorúban *A költészet rendeltetése* czímmel Lamartine e dolgozatának fordítását, melynek végéhez Arany ezt a megjegyzést fűzte:

«Midőn a költészet örök élete felőli hitben osztozunk a lángelmű francziával, figyelmeztetnünk kell a járatlanabb olvasót arra, hogy itt *költői* jóslattal van ügye, s hogy az a kor, melyben a poesis, a szép örök formáitól megválva, az emberi érzelem, emberi cselekvés helyett, bölcselmi és társadalmi eszmék vajudási processusában keresné megifjodását, már csakugyan az élemedett vénség kora lenne. De ily kor, ha beáll is néhánéba, tartós nem lehet, s csupán időszaki hanyatlásait mutatja a költészetnek.» (K. 1864. II. 364. l.)

A költészet örök életében s egyúttal esztétikai mivolta, vala-

mint a többi művészetekkel szemben önállósága megőrzésében való hite vezette Aranyt abban a tiltakozásában is, melyet *Wagner Richard-nak az Oper und Dramában* foglalt jóslata ellen emelt, az ú. n. *jövő zenéje* ellen, mely Wagner szerint a többi művészeteket mind magába fogja olvasztani, úgy hogy azok, s így a költészet is, elvesztik majd mostani önállóságukat. Arany nyilatkozatát, melylyel nem a zenekritikus szerepét akarta magához ragadni, csupán a maga művészet önálló jövőjében való hitét fejezte ki. félremagyarázták a *Zenészeti Lapok*, úgy hogy Aranynak e kérdésben többször is kellett nyilatkoznia. Bartalus István a *Koszorúban* lelkesült ismertetést írt Wagner Richardnak a Nemzeti Színházban 1863 július 23-án dirigált hangversenyéről, a melyben sürgeti e zene meghonosítását operai műsorunkon s felszólítja zeneszerzőinket, főképp Erkel, hogy alkotásaikban a Wagner mutatta irányban haladjanak. Mellesleg említjük, hogy az anti-Wagnerianusok vezére, a melodikus olasz operák legnagyobb szószólója irodalmunkban akkor Brassai Sámuel volt. Arany a Bartalus cikkéhez ezt jegyezte meg:

«Nem kívánunk tisztelt referensünkkel vitatkozni, örömet elismerjük Wagner kitűnő tehetségét, sőt opera-reformja is úgy tűnik fel előttünk, mint egy s más tekintetben üdvös reactio a jelenkori opera túlzásai ellen. Azonban a jövő operájának, a mennyire *elméletből* ismerjük, nem ígérhetünk nagy jövőt, mert a szavalati drámával kíván versenyezni, mire képtelen, s mert e miatt kénytelen megbénítani azt is, a mit mint opera elérhetne.» (K. 1863. II. 166. l.)

A *Zenészeti Lapok* élesen kérdőre vonta e megjegyzéseért Aranyt, szemére vetette, hogy Wagner-operát még nem is hallott, s felszólította odavetett nézete bizonyítására. Arany hosszabb nyilatkozattal felelt, melynek főrésze így hangzik:

«Wagner mindent alárendel operájában a drámának, sőt az abszolút zene műformáit is épen a drámai hatásért veti el, csak az új operát ismeri el a drámai művészet tökélyes műformájának, mert a művészetek ide olvadnak s csak itt érik el tökélyüket, mi oly messzi jövőre esik, hogy innen lett aztán a jövő zenéje, mit sokan nem értenek s e miatt csak gúnynak veszik. Hogy ez iránt a t. cz. szerkesztőség meggyőződjék, olvassa el az *Oper und Drama*-t Wagnertől. Mi a bénítást illeti, ez alatt nem értünk egyebet, mint azt, hogy a zenei műformák kiküszöbölése sokat levon a zene hecséből. Igaz, hogy ezt Wagner a drámai hatásért teszi, de épen az a kérdés, vajjon ez áldozat árán megvásárolhatná-e azt az erős drámai hatást, minő a szavalati drámáé? Mi, a mennyire elméletből ítélni, kételkedni bátoroktunk benne. Így jegyzetünk csak az elméletre szorítkozva, kár volt a *Zenészeti Lapok*-nak szemünkre vetni, hogy még nem hallottuk Wagner egyetlen operáját sem.» (U. o. 238. l.)

Nem tartja végül következetes eljárásnak, hogy ellenfele most egyszerre így kirántja kardját Wagnerért, régebben pedig közölte Schmidt Juliánnak egy dolgozatát, melyben ez Wagnert minden álláspontjából ki akarja űzni, sőt még azt is be akarja bizonyítani, hogy Wagner nem is költő. Mert — mint *Végszarában* mondja Arany — «bizonyos irányt követő lap vagy nem közöl irányával ellenkezőt, vagy ha igen, az olvasót tájékozni szokta.» (U. o. 286. l.)

Az említett lap újabb támadására Arany az utolsó soraiban már

idézett *Végszó*-val felelt, melynek élére Shakespeare *Romeo és Juliá*-jából ezt a részletet írta, a maga fordításában, mely a Szász Károlyétól eltérő s az eredeti helyet kihagyásokkal adja:

Sámson. Kinn a meztelen kardom! Köss beléjük, én majd védek hátul!

Ábrahám. Minket illetnek azok a számárfülek, földi?

Sámson. A kit illet, azt illeti, földi.

Gergely. Kapezaskodik kend, földi?

Ábrahám. Hogy kapezaskodom-e, földi? Nem, földi.

Ezzel jelezte már előre, a mit aztán nyilatkozatában meg is mond, hogy ellenfelei elcsavarták a vita irányát, kötekednek vele, nem akarják megérteni, hogy az ő megjegyzése tisztán elméleti s Wagnernek arra a röpiratában olvasható jóslatszerű hitére vonatkozik, hogy «a művészeteket csak az operában reméli teljes érvényre jutatni s egyiknek sem ígér jövőt önállóan, hanem csak a jövő zenéjében». Ajánlja a gordiusi bog kettévágására: forduljon a *Z. L.* egyenesen a forráshoz, Wagnerhez, s tudja meg tőle, hogy törekvését Arany helyesen értette-e így, a hogy mondja? Ha tőle kedvező választ nyerne, ő örömet visszaveszi állítását. Ugyane cikkében vannak még helyes nyilatkozatai a zenei műformákról is, arra az újra felhánytorgatott vádra pedig, hogy Wagner-operát nem hallott még, s így nem is szólhat a kérdéshez, utoljára így felelt:

«A *Z. L.* tagadják, hogy Wagner *elméletét* zenéje hallása nélkül megérthetnők. De Wagner éppen azért írta az *Oper und Dramat*-t, mert zenéjét magok a németek sem akarták megérteni. Egyébiránt szomorú elmélet az, mit a megérthetés kedvéért énekelve kell előadni, s ha a *Z. L.* ezt fogják Wagner elméletére, nem mellette beszélnek.» (U. o. 285. s k. l.)

Arany helyesen érezte azt, hogy a művészetek mindenikének vannak a kifejezés módjában oly különös jellemvonásai, melyek azoknak külön, önálló lételt követelnek s a művészetek egymásba olvasztását meg fogják mindenkor akadályozni. E hitét fejezte ki ez érdekes polemájában, az egyetlenben, a melyet vívott, s a mely elég érdekes arra, hogy Arany hátrahagyott dolgozatainak újabb kiadásába egész terjedelmében fölvéttessék.

Nem költészet Arany helyes fölfogása szerint önző gondolatoknak versbefoglalása sem. Ily értelmű nyilatkozatát azon alkalomból tette, midőn valaki egy verset küldött be hozzá, melyben a rossz természetesen jajgat, humor nélkül panaszolva anyagi kárát. Hangzik ekképen:

«Fájdalom, hogy mind igaz, a mi benne van. De hogyan esik, hogy az éhség jajkiáltása még nem költészet, s a jövő aratás reménye nem hozza meg a költői kiengesztelést? Hogy hontalannál hontalanabb most az, kit elhagyott a drága hazaföld, ez költői eszmevillanásnak is jó; de az egész mintegy oda látszik kimenni, hogy a hazaszeretet egy a tölt vermek szeretetével. Ha a száműzöttek, hontalannak nagyobb, nemesb fájdalma nem lehetne, mint az éhség: akkor helyeselnők e költemény alapeszméjét; de az *anyagi* szenvedéseket enyhítsük, a mint tudjuk, s ne énekeljük meg.» (K. 1863. II. 504. l. *Alföldi gazdának.*)

Elítélte végül, hogy a művészetnek tárgyaihoz való viszonyát illető megjegyzéseivel végezzünk, az alakítás nélküli rútnek eredetiség czímén pórén versbe való hurczolását. Szász Károly, Vida József *Nemzeti Koszorú* cz. verskötetét bírálva, dicsérettel emelte ki a *De már több bort cz.* vers végét, mint «eredetit, mely e nemben mindent felülmul». Az akkori korcs-lírára oly jellemző strófa ez:

Elvégre azt is megérem,
Hogy borrá válik a vérem.
De nem bánom biz én ezt sem,

Csapra ütöm, kieresztem,
S visszatöltöm gégémen — és ...
E lesz aztán vérkerengés!

Arany nem osztozott e strófa megdicsérésében: «Az eredetiségre nincs panasz; de *fessük* e képet: a torzkép comicumával sem fog bírni. Egy vízkóros (vagy ha tetszik, borkóros) szörny fog állni előttünk, ki saját testéből csapolja s dőzsöli a nedvet! Ez határozottan rút.» (Sz. F. I. évf. 197. l.)

A művészi alkotás folyamatának leghatalmasabb s legtitokzatosabb tényezője: a teremő *képzelet* némely nyilvánulásáról is van Aranynak három érdekes nyilatkozata. Molnár Aladár *Psychologiai képek* cz. értekezésében a *Koszorúban* egy helyt, a sírásról és nevetésről szólva, azt írta, hogy e jelenségek közép-helyet foglalnak el az önkénytes és önkénytelen taglejtések közt, mivel akarattal elnyomhatók ugyan, de csupán akaratból nem idézhetők elő igazán. Arany a képzeletnek illuzió-ébresztő hatalmát a kérdéses jelenségekre nézve is, ekkép vette védelmébe:

«Azonban mily nagy hatalma lehet e részben is a *képzeletnek*, mutatja a *művészi* sírás és nevetés, mint péld. a színészeknél, kiknek csinált, szándékos nevetése olykor alig különbözik az igazitól; vagy a képzeletben dús fiatalok (leginkább növendék leányok) pajzánkodása, kik csupa játékból *valódi* sírást és nevetést bírnak előidézni.» (K. 1865, 220. l.)

Második, e körbe tartozó nyilatkozatát Mentovich Ferencznek a *Koszorúban* megjelent *A természetjelenségek befolyása az emberi szellemre* cz. dolgozatára tette. Mentovich ebben többek közt azt fejtegeti, hogy a hatalmas természeti jelenségek egészségtelenül hatottak az emberiség lelki világára, oktalan képzelgésre indították ezt, megalkottatták vele pl. az aranykor meséjét, melytől elbódulva az ember, a múlton csüggött, s így benuult a jövőbe nézés s ezzel kapcsolatban az előrehaladás vágya benne. Arany fölismervén az efféle képzelgések költői s másodlagosan erkölcsi értékét is, Mentovich fejtegetésére ezt az ellenvetést tette:

«Nem pusztán a képzelet *ártalmas* kinövéséül rovandó meg az őskor ez idealizált képe. Az emberi nemzet szükségét érzi, s talán érzeni fogja mindig, egy oly eszményi világnak, hol a természet viszonyai kedvezőbbek, az emberek jobbak, az élet csupa öröm, csupa tökély, ellentétben a jelen idők fáradalmaival, szenvedéseivel, bűneivel; s ezt a világot hová helyezze, mint vagy a kódós múltba, vagy a még kódösebb, halál utáni jövőbe. Kell lenni eszményi példány világának, hová meneküljön képzeletben, melynek dicsugarai tettekre lelkesítsék; ez az ember ideális természetéből foly. A leghiggadtabb fők, egy vagy más alakban, nem menekülhettek valamely költött ideális kör befolyása alól, sőt a leg-

vastagabb materialisták azon veszik észre, hogy egy vagy más úton belé jutottak.» (K. 1863. II. 531. l.)

Harmadik, idesorolható megjegyzésére végül Deák Farkasnak az a dolgozata adott alkalmat, a melyben Montégutnak *A tündérekről* szóló értekezését ismertette a Koszoróban. Montégut essayjének végkövetkeztetése az, hogy a legkialakultabb tündér-képzet a kelta és frank szellem szülötte, ép úgy, mint az igazi nymphák a görögökéi valának. Míg más népeknél ugyanis a tündérek kötte maradtak a természethez, az erdőkhöz, a fákhoz, a forrásokhoz, addig a francziáknál tökéletesedvén, igazi személyiségek lettek, emberi jellemet öltöttek. Nem félelmes ellenségei többé az embernek, hanem barátságos, bájos pajtásai. Ez alkalomból Arany rámutatott arra a rokonságra, mely a franczia és magyar népszellem ez alkotásai közt található s végül helyes esztétikai magyarázatát adta ez egyező felfogásnak a két nép egészséges képzeletében.

«Fölösleges — jegyzi meg — az olvasót figyelmeztetnünk, mily nagy rokonság van e részben a franczia és magyar népszellem között. Hisz nálunk is, meséinkben, a tündérek ama fényes, pompás, barátságos, épen nem félelmes faja uralkodik, melyet Montégut dicsér; az ijesztő törpék, gnómok, vízi csodák, koboldféle ármányos szellemek annyira megrikultak, hogy nevőkön sem nevezhetjük őket többé, s újabb meséink ez ártó lényeket, ha olykor előjönnek, már most az *ördög* általános nevezet alá foglalják, de nem félnék tőlök, hanem comicus szerepekre használják föl, s egy-egy obsitosnak, szabólegénynek stb. hetvenhét ördög ellenében is győzedelmet adnak. Látnivaló tehát, hogy itt se az indogerman eredet, se a társalgásbeli finomodási nagy hajlam nem döntő; de igenis a nép bátor, szabad, félelemtől ment képzelődése, melyet vampirok nem gyötörnek, melyen *incubus* nem ül, szellemi lényeit inkább játszóságból, mint babonás rettegésből alakítja, s szembe mer szállni, egy süveg ördöggel is, ha egyszer neki tüzesedett.» (K. 1864. II. 148. l.)

A helyes *műélvezet* egyik főszempontját abban jelölte ki egyszer Arany, hogy minden költői művet kerek egységében kell tekintenünk. Fejletlen műízlésű az, ki valamely művet a belőle kiszedhető ú. n. szép mondasok, kifejezések szerint értékeli. Márki József *A magyar költészet rövid ismertetése* cz. könyvének új kiadásához egy trópus, vagy mint ő e szót magyarította: *forda-gyűjteményt* mellékel, jeles költőinkből kiszemelve. Arany ezt a florilegiumot a következő megokolással ítélte el:

«Már hogy ily, az egész koszorúból kitépott virágok, vagy is inkább a virág egyes szirmai összehalmozva mi jó hatással lesznek az ifjúság æsthetikai érzelmének fejlesztésére, azt nehéz volna megmondani. Eddig is az volt nagy bajunk, hogy a költői műveket nem összes hatásukban, hanem egyes szép mondataikban bírtuk csupán méltánylani; az ily phraseologia pedig már kezdetben arra szoktatja a fiatalságot, hogy a költészetet csupán egyes czifra mondatok aggregatumának tekintse. Inkább csinálna valaki *rím-szótárat*, melyet felüthessen a megszorúlt versfaragó, annak lenne legalább a technika körül gyakorlati haszna: de a fordagyűjteményét nem látjuk be.» (Sz. F. I. évf. 479. l.)

Emlékezzünk Macaulaynak hasonló értelmű nyilatkozatára,

Shakespeare ú. n. *szép soraira* vonatkozólag. «Shakespeare remek színművei kevesebbet vesztenének, ha mindazon helyektől megfosztanók, melyeket rendesen 'szép helyek'-nek neveznek, mint e helyek vesztenek, ha a darabtól elkülönítve olvastatnak.» Byronról írt essayjét, melyből ez idézet való, ismertette akkoriban Arany lapja, mutatványt is adott belőle, s nem valószínűtlen, hogy Arany előtt, mikor fentidézett sorait írta, Macaulay idevágó fejtegetései lebegtek. Hogy azonban ezeket mily egészségesen tette magáévá, azt eléggé mutatja, hogy az illető gondolatot teljesen eredeti formában (a szírmaira tépdessett virág hasonlata) fejezte ki.

(Vége köv.)

(Budapest.)

VÁRDAI BÉLA.

OVIDIUS «FASTI»-JÁNAK KELETKEZÉSE.

(Vége.)

IV.

Ezek a helyek tehát nem bizonyítanak a retractatio mellett. Az a mélységes hallgatás pedig, melybe Ov. a Fastival szemben burkolódik, holott többi munkáiról oly sokszor beszél, nagyon is feltűnő. Már említettem volt, hogy az egyetlen tudósítás, a melyben szól róla, olyan természetű, hogy az olvasó önkéntelenül érzi, hogy Augustus, a kinek a levél szól, még nem tud a Fastiról. A Tristia is, az Ex Ponto is a költő legjobb barátaihoz szól és sehol egy szó sem a Fastiról. Valószínű tehát, hogy barátai sem tudnak róla. Hogyan képzelhető, hogy Ov., mikor egy munkában már annyira előrehaladt, hogy abból hat ének teljesen készen van, ilyen munkát barátainak meg nem mutatott, abból részleteket fel nem olvasott volna. Hiszen ez szokásos volt. Ő maga mondja a Tristia IV. 10-ben:

Sæpe suos solitus recitare Propertius ignes,

vagy valamivel alább:

Et tenuit nostras numerosus Horatius aures.

De, hogy ő maga is fel szokta volt olvasni költeményeit, arra mutatnak a Tristia III. 14. következő sorai:

Nullus in hac terra recitem si carmina, cuius
Intellecturis auribus utar, adest.

Ép ily határozottsággal a Tristia IV. 1-ben:

Sustinet in tantis hospita Musa malis
Sed neque, cui recitem, quisquam est nec carmina, nec qui
Auribus accipiat verba Latina suis.

Az Ex Ponto IV. 11. következő sorai:

Dum tua pervenit, dum littera nostra recurrens
Tot maria ac terras permeat, annus abit,

világosan mutatják, hogy barátai válaszolnak leveleire. Sőt Maximus Cotta ajándékkal is meglepi, elküldvén neki Augustus, Livia és Tiberius ezüstből készült képmásait (v. ö. Ex Ponto II. 8.) és soha, senki seholsem tudakozódik a Fastiról. Barátai közül némelyek, mint Pompeius, Cotta, Salanus szeretettel érdeklődnek sorsa iránt; ez kivüláglik a költő leveleiből, de hogy valaki a Fastiról kérdezősködött volna, annak semmi nyoma. A Fasti nem egységes, összefüggő elbeszélés, hanem kisebb mesék, történetek, mondák keretes gyűjteménye. E különálló részek bármelyike önállóan is élvezhető. Mily alkalmasak lettek volna ezek a részletek a felolvasásra! És íme, senkisé sem tud róluk, senkinek sem olvasott föl belőlük!

És az a tény, hogy seholsem emlékszik meg a Fastiról, ez különösen Ov.-nál nagy jelentőségű. Hiszen egyébként oly bőbeszédű és oly sokat beszél a munkáiról. Így pl. az Amores I. k. 18. darabjának 18. és köv. soraiban megemlékszik az «Ars amatoriá»-ról és egész sorozatát közli a Heroidáknak. Az «Ars» III. 343. és következő soraiban:

Deve tribus libris, titulo quos signat Amorum
Elige, quod docili molliter ore legas,
Vel tibi composita cantetur epistula voce,

határozott hivatkozás van az Amoresre és a Heroidákra. Az «Ars amat.» III. 205–06-ban hivatkozik a «Medicamina faciei»-re:

Est mihi, quo dixi vestrae medicamina formae,
Parvus, sed cura grande libellus opus.

Szerelmi költeményeinek legvégsőjében, a «Remedia Amoris»-ban három helyen is hivatkozik az «Ars amatoriá»-ra. A 9. sorban így szól Amorhoz:

Quin etiam docui, qua posses arte parari,

a 71. sorban:

Naso legendus erat tum, cum didicistis amare.

a 487. sorban: «artes, i. perlege nostras.» A Tristia I. 1-ben hivatkozik összes munkáira, köztük külön az Arsra és a Metamorphosesre. A Metamorphosesre való hivatkozással lépten-nyomon találkozunk a Tristiában (I. 1. I. 7. II. 63–64. II. 555. és köv. sorok III. 14. s. i. t.). Ugyanitt gyakran hivatkozik az «Ars»-ra, mint arra a munkájára, mely szerencsétlenségét okozta. De a Fastira seholsem történik hivatkozás. Magában a munkában sincs a költő részéről semminemű célzás arra, mintha a munka most retractált formában jelennék meg. Pedig, mint érdekes analogiát felhozhatjuk, hogy Ov.-nak van egy munkája, mely retractation tényleg keresztülment, t. i. az Amores, de ennek nyoma is van a költemény bevezető soraiban:

Qui modo Nasonis fueramus quinque libelli,
Tres sumus.

Mint látjuk, semmi ok, semmi kényszerítő körülmény nincs arra, hogy a retractatiót föltegyük. Azok a helyek, melyek részben Rómára, részben Augustusra vonatkoznak, magyarázhatók úgy is, ha

a költemény keletkezését a száműzetésre tesszük, az I. ének keletkezésének korát egész biztosan tehetjük közvetlenül Augustus halála utánra, úgy, hogy a költőnek még több, mint három esztendő áll rendelkezésére; a költő idevonatkozó egyetlen nyilatkozata megbízhatatlan, és valószínű, hogy csak ama kétségbeesett igyekezetből származott, melylyel mindenáron hatni akart Augustusra, a költőnek mélységes hallgatása pedig valószínűvé teszi, hogy a munkáról legjobb barátai sem tudnak. Ezért nem fogadhatjuk el a retractatióról szóló elméletet.

Vannak azonban más okaink is. Ha a retractatio elméletét elfogadjuk, föl kell tenni, hogy a száműzetés előtt készen volt az egész költemény. Ov. kétségtelenül a legtermékenyebb az összes római költők között, a minek legfőbb oka az, hogy nagyon fiatalon fogott költői munkásságához és aránylag nagy kort ért el, de e rendkívüli termékenység mellett is folyton nyomon tudjuk kísérni munkásságát azon a réven, hogy a költő oly sokat beszél munkáiról. Meg tudjuk állapítani a sort, melyben munkái készültek, az időt, melyet igénybe vettek és így bizonyos szabályt állapíthatunk meg a költő termékenységére vonatkozólag. A Fasti nem kis munka, hanem nagyobb szabású dolog és Ov.-nak a Metamorphoses után a legterjedelmesebb műve. Ha tehát a száműzetés előtti munkákat sorra vesszük, keletkezési idejüket megfigyeljük, meg kell találunk azt az időt, mikor a költő ezen, terjedelemre nézve második munkáját megalkotta.

Lássuk csak! Ov. a Tristia IV. 10-ben így ír:

*Carmina cum primum populo iuvenilia legi,
Barba resecta mihi bisve, semelve fuit.*

Ez tehát azt jelenti, hogy a költő körülbelül 20—21 éves lehetett, mikor költeményeivel először a nyilvánosság elé lépett. Minthogy ez a hely így folytatódik: «*Moverat ingenium totam cantata per urbem, Nōmine non vero dicta Corinna mihi*», látható, hogy első munkája az Amores voltak. Nem szabad azonban elfeledni, hogy ez nem volt az Amores ama formája, melyben fennmaradt, minthogy fönnebb említettem, hogy Ov. ezt a munkáját tényleg újra átdolgozta és ezt az átdolgozott formát az Ars-szal egy időben adta ki. Ezután jönnek sorban a Heroidák, a Medicamina, az Ars és végül, legutolsónak a Remedia. Az Arsban, mely a Remediát közvetlenül megelőzi, van egy hely (I. 203.), melyben az épen a parthusok ellen induló Gaius Cäsarról emlékszik meg a költő. Erről a részről nagyon helyesen jegyzi meg Schanz,¹⁾ hogy ezt, a mint a laza összefüggés is mutatja, valószínűleg csak a munka kiadása alkalmával fűzte oda a költő. Ez az esemény Kr. e. 1-ben történt, tehát ide esnék az Ars és az átdolgozott Amores kiadása. Ezután következik a Remedia. Ennek 155—56. sorai:

*Ecce fugax Parthus, magni nova causa triumphii,
Iam videt in campis Cäsaris arma suis.*

mutatják, hogy a parthusokkal még nincsen béke; szóval a költemény

¹⁾ I. m. II. k. 191. l.

keletkezése épen a parthusokkal folytatott harcz idejére esik. Mint-hogy ez a harcz Kr. e. 1-ben kezdődött és Kr. u. 1-ben fejeződött be, a Remedia keletkezését körülbelül Krisztus születésének évébe tehetjük.

Minthogy a költő Kr. e. 43-ban született, munkásságának kezdetét Kr. e. 22-re tehetjük és utolsó erotikus munkáját, a Remediát Krisztus születése évére. Ez összesen 22 évi munkásság volna. Természetesen nem tudhatjuk, hogy elveszett apróbb dolgai, melyekről legnagyobb részt maga tudósít, és Medea cz. drámája, melyről Tacitus¹⁾ és Quantilianus²⁾ tudósítanak, nem esnek-e ugyanebbe az időbe. Tény csak az, hogy ezen időtől a száműzésig nyolcz esztendő van mind-össze, tehát ezen nyolcz év alatt kellett elkészülni a Metamorphosesnek és a Fastinak, vagyis olyan munkásságnak, mely, a mellett, hogy némi tanulmányokat is követelt, tisztán terjedelemben is fölötte áll a Krisztus előtti 22 év egész munkásságának. Sőt tovább megyek. Ov. a Remedia után, ha dolgozott is mindjárt, nem fogott sem a Metamorphoseshez, sem a Fastihoz. Bizonyoság erre a Remedia 387—90. sorai:

Si mea materiæ respondet Musa iocosæ,
Vicimus et falsi criminis acta rea est.
Rumpere, Livor edax; magnum iam nomen habemus,
Maius erit, tantum quo pede cæpit, eat.

Tehát a költő a maga jövőndő nagyságának biztosítékát látja abban, ha tovább is azon nemben dolgozik, mint eddig tette. A Remedia után tehát tovább is elegikus formájú erotikus munkáknak kellett következniök a Fasti és Metamorphoses előtt. Hogy melyek voltak e költemények, minthogy reánk nem maradtak, nem tudhatjuk, de hogy mi történt velök, arra némi útmutatással szolgál a Tristia IV. 10. következő sora:

Tunc quoque, cum fugerem, quædam placitura cremavi.

E szerint az az idő, a mi a költőnek rendelkezésére áll a Fasti és Metamorphoses megírására, még nyolcz évnél is kevesebb. Mikor a számkivetésbe megy, akkor épen elkészül a Metamorphoses-szel, sőt az utolsó simításokat már meg sem teheti rajta. Legalább erre czéloznak a Tristia I. 7. következő sorai:

Ablatum mediis opus est incudibus illud,
Defuit et scriptis ultima lima meis.

ép így a Tristia II. 63.: «Inspice maius opus, quod adhuc sine fine tenetur», továbbá ugyanezen költemény 555—56. sorai. Sőt a munka czímét sem adhatta már meg a költő. (V. ö. Tristia III. 14.)

Ezen 6—7 évet nagyon szépen lefoglalhatta a Metamorphoses-szel, a latin irodalom legnagyobb terjedelmű költeményével való foglalkozás, a mely egyúttal Ov. művészetének tetőpontja úgy a nyelv, mint forma dolgában. A Fastit, mint már említettük, a IV. 348. sora két-

¹⁾ Dial. 12.

²⁾ Inst. orat. 10, 1. 98.

ségen kívül a Kr. u. 3. év után írottak mutatja. Tehát meg nem előzhette a Metamorphosest, legfeljebb azzal párhuzamosan készülhetett. Ez ugyan nem lehetetlen, mert Ov.-nál ez az eset megvolt az Arsnál és az Amores át dolgozásánál is, de ennek ellentmond elsősorban az idő rövidsége, ellentmond a nyelv, előadás és forma tökéletességében észlelhető nagy különbség és végül az a körülmény, hogy a Metamorphoses oly sűrű említésénél a költőnek egyszer sem jut eszébe ennek ikertestvére, a Fasti. (Ov. sokszor nevezi testvéreknek költeményeit.) Végig tudjuk kísérni Ov.-t egész munkásságán, épen csak a Fastinak, mely terjedelemre és jelentőségre is nyomban a Metamorphoses után következik, nem tudunk helyet szorítani a számkivetés előtti időben.

Nézzük már most a költőt a száműzetésben! Hogy a «Tristia» mikor keletkezett, arra nézve pontos adatokat lehet ugyan megállapítani, de a részletezés itten fölösleges. Még az «Ibis» is a száműzés első éveiben készült. Az «Ex Ponto» első három könyvét még Augustus halála előtt adta ki a költő. Egybegyűjtötte őket és az utolsóban ezt írja Brutusnak:

Nec liber ut fieret, sed uti sua cuique daretur
Littera, propositum curaque nostra fuit.
Postmodo conlectas utcumque sine ordine iunxi.

Így az egyes költemények kora természetesen meg nem állapítható, tény azonban, hogy valamennyi a Kr. u. 13. év előtt készült. De még a IV. könyvnek is majdnem fele Augustus halála előtt készült el. A IV. 4-ben gratulál Pompeiusnak consulá váló választatásához. Ez a Pompeius Kr. u. 14-ben volt consul, tehát ez a levél még 13-ból való. A IV. 5. Pompeiushoz, már mint consulhoz megy. A IV. 6-ban írja: «Iam tempus Iustri transit in alterius» (t. i. a mióta Tomiban van). Ez Kr. u. 14-ben készült és ebben tud először Augustus haláláról. A IV. 7. valószínűleg már előbb, a IV. 8. mindjárt Augustus halála után készült.

Szóval a száműzés első öt évében elkészül a Tristia öt könyve, az Ibis (642. sor), az Ex Ponto három könyve és a IV. k. fele. Ha ezt meggondoljuk, szinte meg vagyunk lepve a költő termékenységtől. Ebbe az időbe esik még egy elveszett költemény, mely Tiberius diadalát dicsóíti. Honnét ez a termékenység? A költő maga így magyarázza (Ex Ponto IV. 2.):

Nam, quia nec vinum, nec me tenet alea fallax,
Per quas clam tacitum tempus abire solet,
Nec me — quod cuperem — si per fera bella liceret,
Oblectat cultu terra novata suo,
Quid nisi Pierides, solacia frigida, restant...

Valóban, így is kell lennie. És ha a költőnek kellő nyugalma volna, bizonyára még nagyobb volna a tevékenysége. Azonban örökös csalódás között hanyódik, megharagszik barátaira, hogy nem szólnak az érdekében — mellesleg szólva, nincs igaza — a lelke elfásul, az örökös kedvetlenség bénítólag hat vénájára. De az Ex Ponto IV. könyvével ez megszűnik. A költő nyugalmat erőszakol magára, nem sír, nem is igen könyörög, sőt a IV. 12-ben már szellemesen

tréfálkodik Tuticanus nevével. Lassanként megszokta környezetét, megtanulta szeretni és becsülni a környék lakóit, kik hasonlóan megszeretik őt. Megtanulja nyelvüket, sőt dicsőítő költeményt ír a cásari családra az ő nyelvükön és felolvassa nekik. Így lelke lassanként visszanyeri nyugalmát.

Annál meglepőbb, hogy a száműzés utolsó három és fél esztendejéből nincs más, mint az a pár levél, a mi az Ex Ponto IV. könyvének másik felét alkotja. Lehet, hogy ennek oka az, hogy megharagudott régi barátaira, a kik visszahívását kieszközölni nem tudták (hiszen a IV. k. címzettjei mind újak) és azért ír most kevesebb levelet; lehet az is, hogy mint ő maga mondja Ex Ponto IV. 4-ben:

Talia succensent propter mihi verba Tomitæ
Iraque carminibus publica mota meis,

tényleg attól fél, hogy panaszos hangú levelei sértik Tomi lakóit, kik annyi tisztelettel és szeretettel övezik, hogy kénytelen bevallani:

Gens mea, Pæligni, regioque domestica Sulmo
Non potuit nostris lenior esse malis. (U. o.)

Nem hiszem, hogy ennek a ballgatásnak egyéb oka nem lett volna. De, bármiként van is a dolog, tény az, hogy a száműzés utolsó három és fél éve meglepően üres az előbbi öt évvel szemben. És íme, a mint nyomon kísértük a költőt a száműzés előtti időben és nem leltünk időt, a melybe a Fasti keletkezését beilleszthettük volna, ép úgy nyomon kísérve őt a száműzése alatt, három esztendőt találunk egészen üresen. Ebben a három esztendőben keresem én a Fasti keletkezésének idejét.

Hallom az ellenvetéseket. Hiszen Riese a retractatiót sem akarja elfogadni, azt mondván, hogy a költő szellemi ereje már sokkal jobban megtörött, semhogy erre képes lett volna. Igaz, hogy erről a költő maga panaszkodik; de panaszkodik a Tristia III. könyvében és ezután még elkészül a Tristia két könyve, elkészül az Ibis és az Ex Ponto négy könyve, élénk bizonyosságul annak, hogy a költő szellemi ereje éppen nem törött meg, és ha vannak is bizonyos jelentéktelen technikai fogatkozások, viszont meg kell engedni, hogy egyebekben még az Ex Ponto IV. k. legkésőbbben készült darabjai is a maga teljességében mutatják a költő nyelv- és verselésbeli művészetét. Ezek a költemények elég ékesszólással bizonyítják, hogy a költő művészi erejének teljes birtokában van.

Hogy a költő utolsó leveleiben nem tesz célzást arra, hogy a Fastit írja, ez jobban bizonyít a retractatio ellen, mint mellette, mert ha barátai között volna valaki, a ki a Fastit ismeri, érthető volna a célzás, sőt a Fasti megnevezését is várhatnók. Így azonban, egy teljesen ismeretlen költeményről mit írjon nekik. Azt viszont nem lehet mondani, hogy egészen általános célzásokat nem tesz reá. Hiszen idéztem fönnebb két helyet is, melyben egy Germanicusnak szentelt munkáról tesz említést és még az Ex Ponto IV. 15-ben is bizakodik:

Transit nostra feros si modo Musa Getas. (40. sor.)

V.

De térjünk vissza még egyszer a retractatióhoz! Peter¹⁾ összegyűjti a sorokat, melyek az I. ének retractatiójából valók. Természetesnek tartom, hogy Peter is fölteszi, hogy ezen soroknak a helyén, különösen ott, a hol elhagyásuk által az értelem összefüggése megszakadna, eredetileg más helyek voltak, melyeket a költő elvetett.

Igy fölteszi Peter, hogy az I. ének 1—26. sora helyén, a Germanicusnak szóló dedicatio helyén, a II. ének 3—18. sorai állottak. Erről már különben tettem említést. Most csak annyit, hogy a kettőnek összehasonlításából az tűnik ki, hogy bizony Ov. nagyon fukarul bánt Augustus-szal, ha a Germanicus szép, tartalmas és dicsérő prologusa helyén Augustusnak egy talán szép és szellemes, de Augustus-szal roppant fukarul foglalkozó prologust írt volna. Azután, ha a II. ének prologusát tekintjük, furcsa eredményekre jutunk. Mert így, hogy: «Nunc primum velis, elegi, maioribus itis», nem igen kezdődik prologus. Előtte hiányzik a költemény tárgyának megnevezése. De ha ott volt, akkor a 7. sor nagyon ügyetlen, Ov.-ra nem valló ismétlés volna. Szóval úgy kellene lennie, hogy a II. ének prologusának is keresztül kellett mennie bizonyos retractatión. De akkor viszont hogy mondhatná Augustusnak: «si quid ab hoste vacas?»

Az I. ének 63—70. sorai is állítólag a retractatióból származtak, mert ebben Germanicust szólítja meg és a békét dicsőíti. A két, egymáshoz közel eső rész közt levő 31. sorban, tehát négy sorral a prologus után a «Caesar» megszólítás nem Germanicusnak, hanem Augustusnak szól. Ez elképzelhetetlen. Ha Ovidius átdolgozta munkáját, bizonyynyal elolvasta volna elejétől, tehát megváltoztatta volna az Augustusnak szóló megszólítást. Ez a «Caesar» Germanicusnak szól és nem is szólt soha másnak.

Az I. ének 223—26. sorát, hol az új Janus-templomra czéloz a költő, állítólag halála évében írta. Erről már szóltunk. Peter azt mondja, hogy e sorok ellentétben vannak azzal, a mit Janus előbb a régi kor egyszerűségéről mondott. A föltevés határozottan erőltetett. Janus csak elmondja a régi kor egyszerűségét, hogy összehasonlítsa vele a jelenkor fényűzését. Véletlenül nagyon találó analogia, hogy ma már az istenek is jobban szeretik a fényes, díszes templomokat. Janus csak ezt akarja mondani; ezért kezdi az egész részt ezzel: «Oh, quam te fallunt tua saecula». azt akarván mondani, hogy a költő rosszul ismeri korát, ha nem tudja, hogy a pénzt, az aranyat minden édességnél többre becsülik még az istenek is. Én nem ellenmondást, hanem találó analogiát látok e sorokban.

Az új átdolgozásból valónak tartja Peter a 283—88. sorokat, a hol a béke dicsőítése van. Vegyük észre, hogy az egész I. éneken végig vonuló alapgondolat a béke dicsőítése, mely gyönyörűen illeszkedik ahhoz a tényhez, hogy a hónap utolsó napján Pax oltárán mutatnak be áldozatot. Ha ezt észrevettük, figyeljük meg az egész Janus-részlet szerkezetét, mely közel 300 sort foglal magában. A költő sok mindent kérdez Janustól, sok apró jelentéktelen dolgot és épen azt,

¹⁾ Az idézett szövegkiadás kritikai függelékében 23—24. l.

a mi Janusnál legfeltűnőbb és legérdekesebb, hogy t. i. béke idején zárva, háború idején nyitva van, épen ezt a kérdést hagyja végsőnek. Miért? Hogy a szakasz végén szabadon, a szakasz föllengző befejezése gyanánt dicsőíthesse a békét. Ha ez így van — pedig aligha így nincs — akkor ennek a részletnek egész sorrendje más kellett, hogy legyen a költeménynek eredeti formájában, mely szerinte Rómában készült, minthogy akkoriban a költőnek nem sok oka lehetett a béke dicsőítésére. A Janus-szakasz illetén elrendezése tehát mindenesetre a száműzetés munkája, még ha a részletek az első feldolgozásból valók volnának is. A kettőt pedig, t. i. a részleteket és az elrendezést, nagyon nehéz lesz egymástól elválasztani.

A 297—310. sorokról, a csillagászok dicsőítéséről, már szoltam.

A 389—90. sorok, melyekben a költő elmondja, hogy látta, hogy a thrákok kutyákat áldoznak Triviának, a mit pedig csak a Tomiba vezető útján tapasztalhatott, pompásan illenek bele a szövegbe. Ugyanez áll a 481—484. sorokra is, melyekben célzást látnak száműzésére.

Az 533—36. sorokban Tiberius trónraléptéről és Julia Augustáról van szó, a ki pedig csak Augustus végrendelete által kapta az Augusta nevet. De már az előtte álló 531. sorban Augustost említ többes számban, holott csak Tiberius volt a második Augustus; de ide kell tartozni az 530. sornak is, a hol Augustusról, mint «*ipso deo*»-ról beszél. Ha pedig ezt a részt is az átdolgozásból valónak vesszük, akkor nem igaz, a mivel a költő a részt folytatja: «*Talibus ut dictis nostros descendit in annos*», mert akkor közvetlenül ez előtt Aeneas megérkezése van.

Az 540. sor: «*felix, exilium cui locus ille fuit*», nagyon is szorosan kapcsolódik az előző sorban levő «*exul*» szóhoz.

Az 590—616. sorokról, melyekben Augustus dicsőítése van és a hol a «*pater*» és «*heres*» szó oly félreértést okozott, a melyet csak a mi föltevésünkkel lehet magyarázni, már szoltam.

A 637—650. sorok a Tiberiustól fölszentelt Concordia-templomra vonatkoznak. Ez csak a Kr. u. 10. évben történt, a mikor Ov. már számkivetve volt. E sorok jan. 16-ára vonatkoznak, és ha elhagyjuk, akkor jan. 16-a a naptárban üres nap. Nem különös-e, hogy jan. 17-ét, mikor a nap a Vízöntő jegyébe lép, Ov. mégis egyszerűen így adja:

*Hæc ubi transierint, Capricorno, Phæbe relicto
Per iuvenis curres signa gerentis aquam.*

Ov. ezt sohasem teszi; ha üres nap van a naptárban, vagy esetleg több üres nap egymásután, mindig számol velük, vagy legalább is talál valami formát, a miben ezt értésünkre adja. Már pedig jan. 16-ika a Concordia-templom nélkül üres nap volt akkor, a mikor a költő még Rómában volt, hiszen nem tudhatta előre, hogy ama templom felszentelése ép jan. 16-án fog történni. Mindenesetre nagyon különösnek kell tartani, hogy Ov. épen ezen az egy helyen feledkezett meg ama rendes szokásáról, hogy az üres napokról is elszámoljon, úgy, hogyha ez közbe nem jó a száműzés idejében, nem is tudnók, hogy a nap tényleg 17-én lép a Vízöntő jegyébe.

Nem érzünk hiányt a 697—704. sorok előtt sem, melyek szintén a békét dicsőítik.

A 709–722. sorok szintén a békét dicsérik. Ezek közül azonban Peter csak a 713. sort: «Dum desint hostes, desit quoque causa triumphi», tartja a második átdolgozásból valónak. Hogy miért csak ezt, azt igazán nehéz volna megmondani. Az előtte álló sor így hangzik:

Pax ades et toto mitis in orbe mane.

az utána következő pedig:

Tu ducibus bello gloria maior eris.

Majd így folytatódik:

*Sola gerat miles, quibus arma coërceat, arma
Canteturque fera nil nisi pompa tuba.*

Az egész részlet a béke apostrophálása, tehát, ha Merkléknek igazuk van, az egész a második átdolgozásból való. Csakhogy baj van. Nélküle nagyon csonka és lapos volna az I. ének befejezése. Ezen úgy segítenek, hogy azt mondják, hogy ez még Augustus békéjére vonatkozik. hiszen Pax ezen oltárát még Augustus emelte Kr. e. 13-ban. De, ha ez így van, akkor az I. ének többi részében dicsőített békét is idetelehetnék.

Látjuk már ezekből, hogy az átdolgozáshoz beosztott részek nagyon könnyen illeszkednek a szövegbe — a mi ugyan végtére Ov. nagy művészetének is betudható — de látjuk viszont azt is, hogy az új átdolgozás föltételezése helyenkint megoldhatlan nehézségeket okoz. A dolognak valószínű magyarázatát már adtuk. Ov. a Tiberius és Germanicus által szerzett békét gondolva, az I. éneket tényleg a béke dicsőítésére szánta, annál is inkább, mert a hónap végére éppen Pax oltárának a felszentelése esik. Innét magyarázható, hogy pl. a Concordia-templom alapításáról szóló részben nem igen színezi Tiberiusnak tagadhatatlanul fényes diadalait és a prologusban is mellőzi Germanicus katonai dicsőségét. Janus hónapja a béke hónapja.

Mikor az I. énekkel elkészül, megszűnik tényleg a béke, de egyúttal a költő munkája is túl van a béke hónapján. Harczban áll Germanicus, a kinek dicséretére készül a munka, és a költő is énekelhet immár harczról, viszályról. Joggal mondja tehát a II. ének elején: «Nunc primum velis, elegi, maioribus itis.»

Csak rövid pár szó az, a mit eddigi fejtegetéseinkhez még hozzá kell fűzni. Az I. ének tényleg fölötte áll kidolgozottság tekintetében a többinek. A költő — úgy látszik — sietni kezd. A hanyagság jelei éppen az utolsó öt énekben feltűnők, a mi érthetetlen volna, ha ezeket még életé delén, nyugodt viszonyok közt, Rómában írta volna. Elbeszélései, leírásai — bár lehet, hogy a forma az oka — nem vallanak a Metamorphoses-szel való vérségi kötelékre. Érdekes eset, hogy a VI. 319–44. soraiban elmondja Priapusnak ugyanazt a kalandját, a melyet az I. 393–438. soraiban már elmondott. A különbség jóformán csak az, hogy a kaland hősnője az I. énekben egy Lotis nevű nymphea, a VI-ban Vesta. A költő vénül, gyengül, sietnie kell; azért olyan hanyag munka a Fasti egésze, de különösen utolsó énekei. És ez semmit sem bizonyít a retractatio mellett, mert hiszen úgy a hat ének a maga egészében, valamint az egyes énekek külön-külön tel-

jesen befejezett, lezárt egészek. A befejezetlenségben nincs hiba; a retractatio mellett pedig csak ez lehetne bizonyíték. Így lehetséges, hogy a költő, mikor az első hat énekkel elkészült, ezt a már kész részt Rómába küldötte és ez volna magyarázata annak, hogy míg az első hat éneket a maga teljes egészében megőrizték, addig a hat utolsó énekről még a legrégebbek sem tudnak semmit. Hogy ez tényleg így történhetett, azt nagyon valószínűvé teszik a VI. ének befejező részletét kezdő 771—72. sorok:

Tempora labuntur, tacitisque senescimus annis
Et fugiunt freno non remorante dies.

Nem hiszem, hogy erre a melancholikus sóhajtásra a költőnek más oka lehetett volna, mint az, hogy a maga vénülését érezte. Úgy látszik, azt is sejti, hogy eredeti tervét, a mely szerint az egész évet megírja, nem fogja megvalósítani, ezért búcsúzik junius havától ilyenformán (798. sor): «Pierides, coeptis addite summa meis», a mi nagyon különbözik attól a formától, melylyel a többi hónapokat zárja. A «summa» szó jelenléte különösen érezteti, hogy a költő nagyon is sejti, hogy munkája ezzel véget fog érni, minthogy nagyon nehéz volna a «summa»-t tisztán a junius hónapra érteni. Ha pedig ilyesmit sejtetett, akkor ezt aligha írhatta Rómában, hiszen akkor még nem tudhatta, hogy száműzése megakasztja munkáját.

Foglaljuk össze, a miket mondtunk. Láttuk, hogy a költő a munkát Germanicusnak ajánlva nem írhatta Rómában, láttuk, mint vallanak az Augustust istenítő részletek a száműzés korára, láttuk, hogy a költő emlékezetből dolgozik és ezért követ el hibákat, magyaráztuk a verselés fogyatékoságát és a költő saját nyilatkozatának megbízhatatlanságát, megfigyeltük a római tartózkodásra vonatkozó helyeket és megértettük, hogy Augustusnak, mint jelenlevőnek megszólítása — minthogy ez alól az I. ének sem kivétel — miben leli magyarázatát, láttuk, hogy az I. ének korának későre való megállapítása mily nehezen megoldható nehézségeket okozott, és hogy ugyanezen ének keletkezési korának helyes megállapítása miként tette természetessé a II. ének elején álló allocutiót, kerestük a munka megírásához szükséges időt a száműzetés előtt és megtaláltuk a száműzetés után, láttuk végül, hogy az I. énekben minő nehézségeket okoznak helyenkint azok a részletek, melyeket az újabb átdolgozás eredményeiként tekintettek. Láttuk, hogy az eddigi tévedések főoka volt amaz egyszerű és világos ténynek a föl nem ismerése, hogy a költői léleknek a maga természeténél fogva helyenként bizonyos fictiókkal dolgozni módjában és szabadságában van.

A Fasti tehát utolsó munkája Ov.-nak; végső és helyenként el nem titkolható fogyatékoságai mellett is nagyszerű alkotása a sír szélén álló költőnek, a ki a latin szerelmi lírában először szólaltatta meg az érzékiség erősebb hangjait, de mindig ment maradt az obscenitas és frivolitas amaz izetlen túlzásaitól, melyek az ezüstkorban még a komoly Juvenalisnál is helyenként oly bántó módon nyomulnak szemünk elé.

(München.)

KERTÉSZ ÁRMIN.

FAZEKAS MIHÁLY ISMERETLEN VERSEI.

FAZEKAS MIHÁLYT, a Ludas Matyi szerzőjét, a múlt évben ünnepelte előbb a Természettudományi Társaság, azután a debreczeni Csokonai Kör. A hazai lapok és folyóiratok is méltatták érdemeit. Alkalmul szolgált erre a *Magyar Fűvészkönyv* megjelenésének százéves fordulója. Tudjuk, hogy ennek a méltán jubilált könyvnek egyik derék szerzője volt Fazekas Mihály, a ki a költészet mezején is szerzett babérokat. A Fazekas ünnepése idején jutott kezemhez egy csomó kézirat, mely a maga avult, sárga papírával s megfakódott tintájával egészben véve a Fazekasénak bizonyult, s a magyar irodalomra nézve valóban kedves és becses ünnepi ajándéknak tekintethető. Becsesnek főként azért, mert Fazekas számos, kiadott versén kívül néhány ismeretlent is tartalmaz s egy pár ki nem adott, részben töredék prózai munkáját is magában foglalja.

Mikor a kéziratot megkaptam, első gondom volt, hogy annak hitelességét a legnagyobb körültekintéssel megállapítsam, nehogy úgy járjak, mint MÁTRAY LAJOS, a ki 1888-ban *Fazekas Mihály élete és munkái felfedezett ismeretlen verseivel* cz. művében 26 olyan verset közöl Fazekaséiként, melyeknek egyrészéről azóta kimutatták, hogy korabeli más költőké. E miatt, természetesen, a többiek is hitelüket veszítették. Fazekas költészetét ismerve, bátran mondhatjuk is, hogy a Mátray-közölte versek sem hang, sem tartalom tekintetében nem vallanak Fazekasra. Egyet fogadhatunk el közülök teljes bizonyossággal övének. Azt a kis köszöntőt, a melynek ez a címe: *Vésztoi papné, özvegy Császárné Józsefné, Diószeghy Juliánnának, Fazekas Mihály, Császárné a Fazekas egyik nőtestvérének, Máriának, és Diószegi Sámuel lelkésznek, kivel együtt készítette a Magyar Fűvészkönyvet, volt a legidősebb leánya. A verses köszöntő tehát nem hiába viseli Fazekas nevét. A kapott kéziratokat, hogy azok hitelességét kétségtelenül megállapítsam, alaposan összevetettem Fazekasnak a debreczeni kollégiumi levéltárban lévő, sajátkezűleg írt perceptor számadásaival, továbbá a Ludas Matyi eredeti kéziratával, melyet a Csokonai-ereklyetár őriz. Az összevetés minden tekintetben igazolta, hogy a kezemhez jutott kéziratok Fazekas eredeti kéziratjai.*

De minden összehasonlítás nélkül a kéziratok külső körülményei is bizonyítják azoknak Fazekastól való származását. A kéziratok u. i. nagyrészt Fazekasnak 1836-ban Lovász IMRÉTől kiadott verseit foglalják magukban. A versek sok helyen javítva vannak ugyanazon kézírással. E javításokat saját írásán csakis maga a szerző tehette. E kéziratok azonban nem azok, a melyekből Lovász a Fazekas verseit kiadta. Több helyen bővebben adják a szöveget, mint ezt alább kimutatom, sőt eltérő változtatások is fordulnak elő az egyes költeményeken. Fazekas szerzőségét igazolja az is, hogy egy félv kéziratának belső lapján perceptor feljegyzései találhatók 1815-ből, s végül, hogy egyik kézirat a húsvét kiszámítására ad utasításokat hangzatos distichonokban. Ezt bizonyára az általa szerkesztett *Debreczeni Kalendáriumba* szánta Fazekas. — Azt sem hagyhatom említés nélkül a hitelességet erősítő bizonyítékok felsorolása közben, hogy a kézírtas költemények legnagyobb részének

ez a közös czíme: *APRÓTSEPRŐSÉGEK*. Ez pedig Fazekastól eredt név az ő verseire. Így ír u. i. *Az én poézisom* cz. versében:

Lantosok-é? hegedűbe valók? vagy táragatóba?
A' miket én eddig firkálék; hogy ne hazudjak,
Nem tudom én. *Aprótseprők* azt látja akárki!

A kéziratok a nagykúngerület, majd Jásznagykúnszolnok megye egykori tudós főorvosának, dr. KÁTAI GÁBORNAK,¹⁾ hagyatékából valók. Kátai egy kiváló bibliophil s igazi polyhistor szenvedélyével gyűjtögette a ritka könyveket és régi kéziratokat. Karczagi háza híres volt könyvtáráról és kéziratgyűjteményéről. Feleségül vette POROSZLAY FRIEDRICHNEK, előbb Debreczen főbirájának, majd polgármesterének leányát, KAROLINÁT. Így jutott szorosabb összeköttetésbe Debreczennel s ezen a révén szerezte meg a Fazekas-féle kéziratokat. Kátai Gábor halála (1878) után könyv- és kéziratgyűjteményét huga, KÁTAI KATALIN, vette gondjaiba s őrizte meg. Ő 1896-ban halt meg. Halála előtt KÁDÁR IMRENEK adta át a kézirati kincseket azzal a kikötéssel, hogy 10 évig ne tegyen róluk senkinek említést. Ezt a kikötést azért tette, mert a kéziratok közt van a bátyjához basonló, nagy szellemű úrhölgynek naplója is. A 10 esztendő már két éve lejárt. Kádár ezalatt a kéziratokat tanulmányozván, rájött, hogy azoknak egy része, melyet kezdetben a Csokonaiénak tartottak, Fazekas Mihályé. Ezeket a többiek közül kiválogatva (még sok érdekes és becses, ismeretlen kézirat van nála), régebbi ismeretség kapcsán nekem küldötte el, hogy az irodalomtörténeti szempontból szükséges földerítések és publicatiók után, a Kátai nevet megörökítő ajándékképen, a Csokonai-ereklyetárban helyeztessenek el.

S itt vissza kell térnem egy több, mint 10 éve fölmerült s épen e folyóirat hasábjain fejtegetett, eldöntetlen problémára. Kádár Imre, meg Kátai Katalin életében s az ő beleegyezésével, 1896 nyarán átadott nekem egyet a kéziratok közül, mint állítólagos Csokonai kéziratot. Ezt én annak idején még GÉRESI KÁLMÁNUAK, a Csokonai kör mostani elnökének, segítségével összehasonlítottam a hiteles Csokonai kéziratokkal. Több egyezést mutatott ugyan, de különbségeket is. A verset mégis *A magahitt kalmár* czímen közöltem, mint állítólagos Csokonai-költeményt, 1896 aug. 1-én a *Debreczeni Ellenőrben*, aug. 2-án a *Nagy-Kúnságban*. Ezekből vette át s közölte aug. 4 én a *Budapesti Hírlap*. KARDOS ALBERT csakhamar kifejezte kétségét e folyóiratban (1896: 734—735) a Csokonai szerzősége iránt. BINDER JENŐ pedig kifejtván (u. o. 1897: 56. s k. lk.), hogy a kérdéses vers tárgya az Ezeregyjének *Gauttier*-féle franczia fordításából van véve, az okból is kétségbevonta a Csokonai szerzőségét, mert ez a fordítás 1822—24-ben jelent meg. A kételkedők csakugyan méltán vitathatták el «A magahitt kalmár»-t Csokonaitól. Ez a keleti, régés elbeszélés a Fazekasé. Kézirata, mely most a Csokonai-ereklyetárban van, szakasztott mása azoknak, melyek Karczagról ezúttal előkerültek. Még pedig Fazekasnak idősebb korából való keze vonásait tűnteti fel. Mert a kéziratokon

¹⁾ Életével s munkáival Szinnyey J. «Magyar írók élete és művei» V-ik kötete foglalkozik.

határozottan meg lehet különböztetni az ifjabbkori kisebb és egyenletesebb betűket az idősebbkori nagyobb, szélesebb betűktől. Versei az előbbi, prózai művei leginkább az utóbbi korból valók.

Hogy a keleti, régés históriákat valamely mű után olvassatta s magyarul is átdolgozhatta Fazekas, arra nézve a kezem közt lévő kéziratok közül is bizonyítékul szolgál egy mű, a mely egyúttal igazolja, hogy *A magahitt kalmár-t* is Fazekas szerzette. E mű címe: *Aleddin, napkeleti, pogány történet, mely a napnyugoti keresztyénnek is oda illene.* Nem az Ezeregyj Aladdinja, de valószínűleg azzal közös forrásból ered. Prózában van írva. Rövid tartalma a következő: Egy kairói gazdag kereskedő tönkremegy. Idősb fia, a 18 éves Aleddin, szánván szüleit, messze földre indul, hogy az elvesztett gazdagságot visszaszerezze. Eljut Szezbbe. Ott egy öreg kereskedő megfogadja szolgálójának s megismervén becsületességét, rendkívül megkedveli. De próbára teszi. Előbb egy zacskó aranyat ejt el előtte; aztán keresteti a becsületes megtalálót, megfelelő jutalmat ígérve a zacskóért. Aleddin nyomban a tetthelyre viszi, s mikor azt hallja, hogy a pénz szegény árváké, habozás nélkül lemond a jutalomról. Majd eltávozván, egy Halil nevű legfőbb tisztviselőjére bizza az ifjút. Ez azzal akarja kísértésbe vinni Aleddint, hogy elutazik. Távolléte alatt az egész nagy kereskedést Aleddinra bizza, sőt azt is megsúgja neki, hogy a boltinak minden szegletében egy-egy nagy edény pénz van elásva, mely Olnás nevű (jóltevője nevét az ifjú ekkor még nem tudja) indiai kereskedőé, a kinek, ha megérkezik, adja át. Aleddin pontosan és hűségesen viszi az üzletet. Az elásott pénzhez nyúlni gondolatában sem fordul meg. Hosszú idő múlva megjön Olnás, kibén Aleddin fölismeri jóltevőjét. Olnás pedig, tapasztalván az ifjú ritka becsületességét, Suratába saját házába viszi és egész kereskedésének gondjait reá ruházza. Időközben szüleit is odaviteti. Végre saját egyetlen leányát adja neki feleségül. — A mese eredetijének kutatására e rövid tartalom útbaigazítónak szolgálhat.

Visszatérve a kézirati csomagra, az (negyedrért hajtott íven) *APRÓTSEPRŐSÉGEK* közös cím alatt a verseken kívül¹⁾ a követ-

¹⁾ E versek a következők (a dült betűkkel szedettek ismeretlenek): Ajánló vers, Ruzsánda, Moldvai szép, Más (Lovásznál A tsermelyhez), Más, Danaé, Az érzékenységek énekben, Az öröm tündérsége, A télhez (Lovásznál A hosszú télhez), Az első olvasztó szellőhöz, A tavaszhoz estendén (Lovásznál A tavaszhoz), Az én kis kertem, Szükségben segítség (első kihúzott címe A világi bajokba'), *Töredék a franczia forradalomról*, Végbúcsú Ámelitől, A megegett nagy templom falai közt serkentő gondolatok, A Grátiákhoz, Vitéz Csokonai Mihálynak Mihály napra (Lovásznál Csokonai nevenapjára), *A szerencsés történet, Vergilius I. eklogájának fordítása.* Három külön papíron (hosszában nyolczadrét hajtott íven) vannak az anakreontikonok, egynémelyik többször, javításokkal s némi változattal is leírva, ú. m. Édes Druszám (A Koszorú 1830 évfolyamában jelent meg), Az élet (háromszor), Jó a bor, *A sok haj*, Az élet (háromszor, e czímen két kis anakreontikonja ismeretes), Cziczázás (kétszer), A zsendülő leány, Az új bor (kétszer), A kölcsönadott gyümölcs, Szívem, eszem (Lovásznál A szerencsés történet, rövidebben), *Jó bor, szép szem.* Fazekas anakreontikonjainak száma tehát ez idő szerint 11. — Külön negyedrért íven van *Cs. et F.* — Külön negyedrért lapon *Az egyházi szándéklások kidolgozásának mestersége és a hűsvét kikeresése.*

kező prózai munkákat tartalmazza: a fentebb tárgyalt *Aleddint*; Az 1828-dik esztendőre való kalendáriumhoz (a bolygók rendszerét tárgyalja két negyedről lapon, a naptárban nem jelent meg); Jegyzetek az abderitákról egy régi könyv után (másfél lap [4°]; említi, hogy Wieland ezekről nem emlékezik; e papír belső két lapján találhatók Fazekas perceptorai feljegyzései).

A Lovász-kiadta versektől (Pest 1836, ez a Fazekas kisebb verseinek editio princeps) nagyobb eltéréseket tüntetnek fel a kézirati szövegben a következő költemények: Jó a bor (a közepén három sorral több), Az új bor (közepén három sorral több), A kölcsönadott gyümölcs (négy sora más változattal), A hosszú télhez (három sora más változattal), Csokonai nevenapjára (négy sora más változattal). De legnagyobb a kézirati szöveg eltérése *Az én kis kertem* című költeményben. A Lovász-féle szövegben (58. lapon) ez van:

A' kezemre egy szem tseppent már,
E' maga után több tseppet vár.

A kéziratban e helyett a következő sorok vannak:

A' kezemre egy szem tseppent már,   Itt hagylak hát, Isten hozzátok,
Fel megyek, mert az ebéd is vár.   Ó viseljen gondot reátok!

Ugyanezen költemény Lovásznál így végződik:

Szép nyughelyeim! viruljatok,   Hol vidulásomat lelhessem,
Kellemes árnyékot adjatok,   'S kis lantom' kedvemre pengessem.

A kéziratban pedig ekként:

<p>Ti nyughelyeim már el múltok, Zöld sephedékkal bé borúltok.</p> <p>De tán nem kellene heverni, Próbálnánk e' tengert ki merni. Óh bizony mindent el követek, Kis növények tsak éljetelek. 'S Majd kérem az előljárókat, Vigyék el gyilkos árkokokat. A' merre szabadabban mehet, 's Illy rettenetes kárt nem tehet.</p>	<p>Hol az Úr attya szolgáljának, A' fejedelem országának, A' tiszt viselő seregének, Az előljáró helységének: Ott azonn könnyenn segítődik, A' mi által kár tétetődik, A' bődögság a' víg étettel, Ott ölelkeznek szeretettel. Ne tsüggedjünk hát munkáinkbann, Bizván illy kegyes atyáinkbann.</p>
--	---

Ugyanezen költemény 49-ik sorában értelmetlenséget szülő tévedés csúszott be a Lovász-féle, különben gondos kiadásba (57. l.) s utána Tóth Rezső kritikai kiadásába (141. l.; kár, hogy egy pár sajtóhiba benne maradt, pl. a 145. lapon feszegetésivel, e h. festegetésivel; 151. l. feszegetett, e h. festegetett; 177. l. gyerekkor, e h. gyerekkor), s végül NÉGYESY LÁSZLÓ legújabb kiadásába (Magyar Remekírók 6. köt. 28. l.). Nevezetesen e kiadásokban ezt olvashatjuk:

Már emelkednek tolongással   Mint *lobogtatják* el az eget,
A' fellegek tele áldással;   Rá tolván a' habos szőnyeg.

A *lobogtatják* szó itt tökéletesen érthetetlen. A kézirati szöveg vezet rá bennünket a helyes értelmet adó szóra, mely a következő: *lopogatják*.

Ezek előrebocsátása után közlöm a kéziratból Fazekas ismeretlen verseit szóról-szóra az eredeti orthografiával. Legértékesebb valamennyi között a *Cs. et F.* című, mely egyszersmind Ludas Matyi után a Fazekas legkiválóbb költői alkotása. A Cs. et F. tulajdonképen *Csokonai és Földi*. A Csokonai halála után a Csokonai és Földi égben való találkozását s beszélgetését adja elő azzal a valódi ihlettel, mely egy filozofus költőt magasabb régiókba emel. Csokonainak magasröptű, elmélkedő költeményéből *A lélek halhatatlanságából* indul ki s mindvégig megtartja emelkedett hangulatát. Kétségtelen, hogy e verset mindjárt Csokonai halála után írta Fazekas. A benne található s Csokonaira érdekes vonatkozások határozottan erre vallanak. Lássuk e költeményt s utána a többi ismeretlent:

Cs. et F.¹⁾

Cs. magába.

Vagyok-e én? vagy nem? azt tsak nem kérhetem,
Mert azzal magamat magam ki nevetem.
De hogy hol? 's mi vagyok? és mimódonn élek?
Mi ez itt, 's mi vólt az, a' miről eszmélek?
Tsak álom vólt-e az? vagy pedig ez álom?
Különös! magamat hogy fel nem találom!
Semmi lettem? Oh ez nem semmivé levés!
Álomnak sok, sőt tán az álomom vólt kevés.
Mi nagy ditsősség ez, mely ragyog felettem?
Mellynek, úgy tetszik, hogy egy fényszála lettem,
Mert közép pontyára érzem, hogy siettet
A' fő esméretre vonszó, szent szeretet.
Tán ez az élet az, mellyet, míg álmodtam,
Ott a porban, leg főbb kérdésnek tartottam?
Hát ennek vólt olyan nehéz a' fejtése?
Isten! melly homályos a' lélek nézése,
Míg ama' setétség völgyén raboskodik
's A' test köldús bottya után vakoskodik.
Imé fel hánytam az újj és vén könyveket,
Meg kértem a' világ imádta börtöket,
s' Ha vissza eszmélek, hogy kiki mit mondott:
Egyik nevettséget, a' másik bolondot.
Szegények! nem tsuda. Sőt hogy is lehetne,
Hogy a' vak a' napról tisztán ítélhetne?
Érzi, hogy melegít, de azt nem gyanította,
Hogy az még ötet is megvilágosította.
Néki azt hinni kell, 's ha képtelenség is
Előtte, mindegy, mert ragyog a' nap még is.
Vóltam hát! Vagyok is! Érzek is, hanem ez
Elevenebb annál, a' mint a' test érez.

¹⁾ Az egész hosszú költemény kézirati szövegében csak hét kisebb javítást tett a szerző.

Vagyok! de mi leszek? itt fényt 's ditsőséget
 Látok; amott távol homályt 's setéttséget.
 Egy édes vonszódás ehhez ragaszkodtat,
 Amattól egy tiszta érzés iszonyodtat.
 Óh vallyon mi rólham az egek végzése?
 Bezzeg még ez ám a' kérdések kérdése.
 De ihol egy, hozzám vonszódó fényt látok,
 A' szent fények közt is vagynak tán barátok?

F.

Be boldog, a' ki aggodalmait szegény
 Testével a' porbann hagyá.
 Sirtzimed allyán hadd heverjen óh Vitéz
 Barátom a' világi gond.
 Ne félj! tsupánn az eltökélve kárt tevők
 s' A' jóra érzéketlenek
 Szenvednek itt örökre tartó kínokat.
 Ama setét köd oszlopok
 Zárják el őket e' ditső világi fény
 Meg szentelő sugáritól:
 De a' nemes Lelkek, ha bár képzeiseik
 (Mint olykor olykor a' miénk)
 Hibások és idéetlenek lehetnek is,
 Itt érik el nyúgalmokat.
 Jövel tehát a' gyáva test ezer hagymázitól
 És rabbilintsétől szabad
 Lelkünk repüljön a' világos esmeret
 Szárnyánn egész az Istenig!

Cs.

Ditső Barátom! már te ez újj világ
 Titkába fennyen jársz; de az én gyerek
 Lelkem pehelyét még ama' föld
 Lanyha szerelme magáho' szívja.
 Engedj tsak egyszer vissza tekintenem,
 Hadd nézzem, egy két régi Barátaim
 És jó hazám mint tisztelik meg
 Hóltá után az igaz Poétát.
 Hozzánk ragyognak, (bár mi szemérmesenn
 Titkoljad) áldott orvosom!¹⁾ a' tsupánn
 Hasznót leső nép közt szokatlan
 Tetteid. — Égre lobog fel a' te
 Jótéteményed lángja is, oryosi
 Szerrel segítöm.²⁾ — Árva szülőtteim
 Jó attya!³⁾ szíved érdemének
 Tiszteletet tesz az égi Tábor.
 Mind! mind! Barátim! mind köszönöm nevem
 Diszére tzélnő fáradozástokat.
 Fénytársam! óh már is haladják
 Ennyi sok áldozatok reményem.

¹⁾ A' kis Doctor.

²⁾ Tzajninger.

³⁾ Kis Imre, a' ki 300 Rf. offerált a' *munkái* kiadására és a' maga gondoskodását is; de a' *Lilla* ki jövéen, az anyja a' többit maga költségén akarja folytatni.

Nézd! síromat, nézd! most koszorúzza fel
 Egy hív Barátném.⁴⁾ — Oszlop akármí légy
 Bernárd hegyénn a' Nagy Vitéznek:
 Nyert koszorúm gyönyörűbb tenállad.

F.

Gyerek korunk tsetséit	De mit ér neked Vitézem
Meg ért időnkbe szint illy	Egy gyenge rozmaring szál? —
Örömmel emlegettük.	Szentség törő kezeknek
Oh mint örültem én is	Zsákmánya lesz az úgy is. —
Mikor egy nemes Barátom —	Szebb egy virágos Akász,
Poromra tiszteltetből,	Erzettem én is, a' mit
Leülteté az Akászt.	Olly elmerülve érzel.

Tovább is él ez annál.

Cs.

Nékem télbe is egy zöld koszorú fedi
 Békés homlokomat, bár ha le tépi is
 A' rablásra szokott nép
 Mást függeszt oda kedvesem.
 Mert a' tzel tsak az, ott hogy koszorú legyen.
 Akászod se soká tarta Barátom, az
 Nints már: a' barom ember
 Kártékony keze törte le.
 A' természet ugyan váltig erőlködött!
 Sarjadztatni le tört tzi medet; azt viszont,
 Bosszújára Barátod
 Védjének, le potsikolák.¹⁾

F.

Örök valóság! engedelem legyen
 Szent tisztaságú fényed előtt nekem,
 Hogy égi díszem ellenére
 Részt veszek a' nyomorult világi
 Történetekbenn. — Szent seregek! kiket
 A' nagy ditsőség el ragadott, örök
 Esméretünk felséges úttján
 Illy »latson le bortsátkozásért
 Ne fedjete meg. — Még tsetsemőkorú
 Lélek Barátom! mennyei tzelra nyílt
 Pályádat egy kevés időre
 Hogy zavarásba hozom, bortsáss meg.

⁴⁾ Bod Jánosné.

(Az 1 4. szám alattiak a Fazekas eredeti jegyzetei.) A kis Doctoron SZENTGYÖRGYI JÓZSEFET, a tudós doktort, Csokonainak utolsó napjaiban gyógykezelőjét, vagy SÁNDORFFY JÓZSEFET, az önfeláldozó hű barátot és orvost érthetjük. Ez utóbbinak Csokonai *Tüdőgyűladdsomról* cz. költeményében állított örök emléket. CZAJNINGER kétségkívül gyógyszerész volt Debreczenben. KIS IMRE, a tudomány- és költészetkedvelő salétrominspector. BOD JÁOSNÉ, a bárándi ref. lelkész felesége.

¹⁾ Földi sírja fölé Hajdúhadházon kedvelt akácfáját ültették. Ezt említi Csokonai is *D. Földi sírhalma felett* írt kesergésében: »Még könnyezetlen kell hamuhodni hát Akászod alján Földi! tenéked is?» — Fazekas eme költeményéből megtudjuk, hogy a Földi sírjára boruló akácot később kegyeletlen, barbár kezek letörték.

Jövel, tekintsünk vissza, ez ott hagyott
 Kis bojra. — Nézd, mint gyötri magát amaz
 Rakásra mit gyűjthetne, másik
 Mint akar a tetejekre mászni
 Gyengélkedő Testvéreinek. Miként
 Rugdossa széllyel némelyik a' rakást.
 Amaz hogy ás vés. — Nézd az álnok,
 Mint temeté el örökre társát.
 Hogy e' ditsőült élet eránt kevés
 Itéletek van, csak hihető: hanem
 Hogy a' kigyomláló halál is
 Számba se jöhet előttök; a' már
 Megfoghatatlan. Nézd! amaz életét
 Dühös kezekkel vette amannak el;
 's Már gőzölő testét meg ette:
 Mert fejedelmei rá kapatták.
 A' víz felyülről árad alább. — Amott
 A' győződelmes, hült tetemét meg ölt
 Társának a' vadakra bízta:
 Mert fene Tigrisek a' vezéri.
 Emitt! a' hervadt testet alázatos
 képpel le tették atyaihoz; behányt
 Sírjára pompás jelt faragtak:
 Úgy de mit ér? szabadon botsátták
 Reá az erkölts motskait. Ott, a' hol
 Szentség töröktől disztelenítettik
 A' halvafekvők nyúgodalma:
 Nem tsuda ám, ha potsék az élő.

Cs.

Hagyd el Barátom! Jó, hogy azokra nints
 A' lelki rend is bizva: bizonynal úgy
 Barmoknak és kedves lovaknak
 Lelke is itt legelészne köztünk.
 De nem mosolygasz? ott ama' hiveik
 Sírjára gonddal nyári virág tövet
 Ültetgető jámbor seregre?
 Ott, hol az ész nemes érezéssel
 'S szent borzadással tiszteli a' derék
 Lelkek le roskadt házait, és szelid
 Elmélkedésre serken a' szív:
 Mennyei tán az igazgatás ott?

F.

Boldog halandók, kiknek az ég kegyes
 És bölts vezért ad.

Cs.

Boldogok ám.

I'.

Jövel!

A' meg ditsőültek világa
 Már nemesebb figyelemre szóllít. x)

Ruszánda, Moldvai szép.¹⁾

Még gyertyám el nem óltottam,
Tisztát akarván venni,
Mantlisákom fel bontottam,
's Mellém találám tenni.
Hát egyszer lassú mozgással
Szobám ajtaja nyílik
's Rajta tsendes suhanással
Egy rózsza szál be nyílik.
Hogy magam' alutá tettem,
Láb újj hegyen lépeget
Ruszánda, meg áll felettem
's Rám tsókokat hinteget.

A' mint pillám közt sejtettem,
Felém kezdett hajolni,
Ugyan miket érezhettem,
Ki ne tudná gondolni?
Tovább magam' hogy titkolnám?
Karom ki terjesztettem,
's A' mint magamhoz kaptsolnám,
Az ágyról le ejtettem.
Én le ugrék megrettenve,
Hogy fel kapjam lányomat,
Mit kaptam fel, fel serkenve?
Veres mantlisákomat.

Danaë.²⁾

Vólt egy király, ki, míg szemét
Még az ág ki nem verte,
Sok féltett szűzek érdemét
Fortélyossan el nyerte;
Vólt ennek egy leánykája,
Ki még nem is zsendüle,
Még mejje virágotskája
Bimbózni se készülé.
Ámor azt a' praktikáját
Még nem is álmodozá,
A' nyalándék ifjak száját
Mint ízelíttse hozzá.
De tudta a' Vén, magára
Hogy nem jó egy lányt bízni,
Azt is, hogy majd minden vára
Sem lesz elég őrizni.
Próbálta ennek előtte
A' kis Ámori nyílnak
Oly erejét, hogy előtte
Minden záruk ki nyílnak.
Mint egy tanúlt vitéz, ki már
Sok bástyákat megveve,
Hogy planizál, midőn egy vár
Őrizőjévé leve:
A' király úgy veti hánnya
Jártas költes elméjét,
Hogy óltalmazza leánya
Leg féltőbb kintsetskéjét.
Egyszer durva gondolatya
Azt sugja vén fejébe,
Hogy ha lányát be zárhattya
Egy torony tömlőztébe,
Melyet rézből koholtatna
Még nem hallott munkával,

Már úgy bátrann truttzolhatna
A' latrok próbájával. —
Jól van, a' torony meg készül,
Danaët bé vezeti,
Lakatot vét rá vitézül
'S külsát 'sebjebe veti.
Végre az ajtó mellé is
Lántzol dühös ebeket,
Ne botsássanak felé is
Semmi teremtések.
Még ki sem nyílt virágába
Ez az ártatlan lélek,
Itt hervadozott magába,
Kíról én most mesélek.
Igy sínlik a' kis viola,
Mellyet, míg ki se nyitott,
Valaki, midőnn árkola
Egy hantal be borított.
Azombann az idők múltak,
Nyílt a' virág szál, nőtt is,
Érzékenységi újjúltak
A' pengő fal között is.
Nem látott ugyan szűkséget,
Mert a' vén minden reggel
Elegendő eleséget
's Tsetsebetsét hordott fel.
Sok efféle boldogságnak
Uszkálvánn közepette,
Egy ottann nőtt kívánságnak
Eleget nem teheté.
Maga sem tudja, mit kíván,
Nem is tudja képzelni.
Eszét segítségül hívánn,
A' sem tud rá felelni.

¹⁾ A kézirat két sorban mutat némi lényegtelen javítást. Hasonló tréfás álomjelenetet ad elő Fazekas *Az öröm tündersége* cz. költeményében. Itt tehát jóformán ismétli magát.

²⁾ A kéziratban tíz helyen van lényegtelenebb javítás.

Sem itala, sem étele,
 Álom se jő szemére,
 Mejje forróval van tele,
 Hol hül, hol hevül vére.
 Ég felé fel emeli
 El bádjadott szemeit,
 Térdel, kezeit tördeli,
 Kérne, de nem tudja, mit.
 De tudta ama' tsábítók
 Leg többet próbált Feje,
 Ki előtt nem vala titok
 Danaë rejtek helye,
 Jupiter mondom, meg fejtvénn,
 Azonn rága körmeit,
 Hogy mint törölje ki a' vén
 Órállónak szemeit.
 Egyszer az ötlík eszébe,
 Hogy essőre kén' válni,
 Úgy tán Danaë ölébe
 Le tudna fojdogálni.
 Kellemkéket gyűjt rakásra,
 Kiket ölébe vészen,
 's Háromszori rázkódásra
 Arany felhővé lészen.
 Egy fót kellemnek azt mondja:
 Danaët készítgessék,
 A többinek arra gondja,
 Hogy ötet lebegtessék.

Amazok tölle el futvann,
 Leltyebb leltyebb hantzúznak
 's A' réz toronyhoz le jutvann,
 Egy nyíláson be tsúsznak,
 Ott a' már fel lobbant szűzet
 Még jobban fel gerjesztik,
 's A' mejjét emésztő tüzet
 Lengésekkel élesztik.
 Most pirosra tsípegetik
 Sáppadozó ortzáját,
 Majd el fojtyák 's ki fűzetik
 Mejj szorító ruháját.
 Fél ájultann ágyára dül
 Hánykodik, ürög forog,
 Mig sok padlásonn keresztül
 Az arany köd szivárog,
 's Midőnn egy hizakonn¹⁾ szépeenn
 Le akarna tsordulni,
 Akkor talált szegény éppenn
 Az ég felé fordulni,
 'S Óhajtozó szívvel ekként,
 Hogy repesve pihegett,
 Az arany esső szemenként
 Szöve rá köd szőnyeget.
 Azon belől hát mi esett,
 Azt magam nem láthattam,
 Hogy Danaë terhbe esett,
 Azt csak mástól hallottam.²⁾

A szerentsés történet.³⁾

Mit látok óh szent Istenek! álom-é?
 Gyengénn emelgesd kis tsalogány begyed,
 Lassan lebegjete virágok,
 Álmomat el ne legyezd zefirkém!

Óh göndör árnyék! hogy ne irigyeném
 Sorsod, mikor még a' nap is üldözi
 Könnyű habotskádat, királyném
 Gyöngykebelén 's ajakánn. Te fél holt,

Ki meg tsömörlél rossz falatid miatt
 Bús életedtől, tartsd meg öld kezed
 's Reményed omladéki közzül
 Vesd ide mord szemed e' tsudára.

¹⁾ *Hizakonn*, debreczeni tájkiejtés = hézagon.

²⁾ A kéziratban az utolsó négy sor ugyanazon tintával, tehát ugyanazon kézzel is több vonással keresztül van húzva.

³⁾ Fazekas kiadott versei között is van egy ily cím alatt, mely a kéziratban *Szivem, eszem* címen s annyira eltérő fogalmazásban van meg, hogy alább jónak látom ezt is közölni. Jelen költemény a kéziratban nem teljes. Egy újabb kéz a megszakításnál, a lap alján ezt jegyzi meg: «nem találtatik folytatása». Hat helyen tett kisebb-nagyobb igazítást rajta a szerző.

's Nem halsz meg úgy-é? Vén idejű, szilas
Gyengébb korodbann, bár ha Dianna tán,
Vagy Vénus is hevert karod közt,
Még se hevert, tudom, ily ditsősség.

Álnok legyetské! szemtelen állatok!
Ne merjetez rá szállani. Ó te kis
Szív bájoló mozgás! rezegj tsak
Szép ajakánn 's szeméinn. Talán e'

Szökdétselő.....

(A szöveg itt megszakad.)

Szivem, eszem.¹⁾

Ama' diós tanyából
Egy kis vidor leányka
A vízre völt, 's edénnye
A kútba vissza tzuport.
Oda pattanék, ki kaptam,
Ajakának és szemének
Rezgési meg köszönték.
Azon el andalodván,
A' hamis ki tsente szívem.
Hogy szívemet ki váltsam,
Bokrétá szedni mentem,

De az ő badár szemétől
Nem leltem egy virágot.
Epert keresni mentem,
De szája bíborától
Eperre sem találék.
Szívem tehát tsak ott van.
Add szép szemed te kis lány
's Mogyorónyi szádát érte.
Inkább kipótolásba
Eszem is tied maradjon.

Jó bor, szép szem.

Ha te is valódi, jó bor
Szikrádzol a pohárba,
Te is katszongató szem
Szikrádzol a szemembe:

Tsuda-é, ha néha szívem
Miattatok ki lobbán
Jó bor, 's katszongató szem!

A sok baj.²⁾

Héj jó fíjúk! be sok bajt
Kell élni e' világon;
Meg hány ezernyi bosszút
Kell nyelni a' betsület
Útján bakátsolónak.
Tsak végye gondolóra
Akárki, úgy találja:
Hogy sok tzuadar, gaz ember
Tsupádokonn azért van
E' jó világra tsapva,

Hogy másokat gyötörjön.
Hogy a gutába nem tud
Az a' goromba tsürhe
Békével el legelni?
Jobban körül tekintvén
Itt léte kurtaságát,
Mely oly hamar le ruszszan,
Mint szinte egy tsupor bor
A' porbelepte gégen.

¹⁾ Mint már említettem, ez a vers az eddigi kiadásokban, pl. a legteljesebb Lovász-féle gyűjteményben *A' szerentsés történet* címet viseli. Csakhogy ott más, rövidebb változata van közölve. Az u. i. csak 16, ez pedig 21 sor. Így, a mint kéziratunk adja, a költemény teljesebb, kerekesebb. A szövegben 14 helyen van javítás, néhol egész sorra terjedő.

²⁾ A szövegben egyetlen betű javítást tett a szerző, de az egészet áthúzta több vonással. Nyomban követi e verset cím nélkül a kéziratban az az anakreontikon, mely a Lovász-féle gyűjteményben *Az élet* cz. alatt második helyen van közölve.

Fordítás Vergiliustól.

I. Ecloga.¹⁾

(Titirus, Melibæus.)

- M.* Titire! e' terepéj bikk enyhébenn heverészvén
Kis sipodba tsak úgy tillingatod erdei dallod.
Ládd, mi ihol szaladunk a' hazánk kedves mezejéből
Édes honnyunkból, 's te a' hús árnyékba hasalvänn,
Szép Amarilli nevénn viszhangra tanítod az erdőt.
- T.* Isten az óh Melibæe! ki így kényemre hevertet,
Istenem ő leszen mindég, 's óltárait ellős
Nyájamból sok gyenge, szopós báránka be vérzi.
Néki köszönhetem én marhám szabados legelését,
Általa fúvogatom, ládd, ily kedvemre furullyám.
- M.* Én nem irigylem ugyan, de tsudállom, zűrbe zavarba
Lévén vidékünk; ládd, én külföldre nagy ügygyel
Hajtogatom kecskéimet, ezt tsak alig tzepelem már,
Kettőt ellett ő, pedig a legtzímeresebbet
's A' sűrű mogyorósba hagyá a' durva kövek közt.
Hej! mikor a' mennykő a' sok tserfát megütötte,
Ezt jegyzé a', tsak lett vólna eszünk kitalálni,
A' redves tölgyről hány varjú mondta meg e' kárt.
Úgyde ki légyen az a' jó Isten, Titire! halljuk?
- T.* Azt a' Róma nevű várost én balgatag észszel
Azt tudtam, hogy mint emez a' városka tsak olyan,
Melybe az adni való bárányt vásárra be hajtjuk.
Mint ebbel köjkét vagy ketskével gödőjéjét
Őszve hasonlítom, 's más nagy dolgokkal az aprót,
Minden város közt pedig úgy ki emelkedik ám ő,
Mint áll a' tzédrus fennyenn a' törpe tserék közt.
- M.* Hát azt a' Rómát hogy meg nézd, arra mi hajtott?
- T.* A' noha későnn jött, de ugyan tsak drága szabadság,
Melly, mikor immár szürke szakált vonogat le borotvám,
Rám fordúlt tsak ugyan, 's el jött valahára, miölta
Már Amarillis enyím, 's róllam Galatéa le mondott.
Mert tsak meg vallom, hogy míg Galatéa kötött le,
Gazda se jó voltam, se szabadságomho' reményem
Nem lehetett, noha sok barmom ment áldozatul fel
's A' háládatlan városból is soha zsiros
Sajtyaimért markom haza nem jöhetett tele pénzzel.
- M.* Mért kéréd az eget szomorúnn Amarilli, tsudállom,
's Almádat fáján kinek a' számára hagyád meg?
Hát oda vólt Títír, 's a' fenyves Títire téged,
Tégedet a' forrás és a' tsere vissza kiabált.
- T.* Mit volt mit tennem, nem vólt más mód szabadúlnom,
Isteneinknek sem másutt úgy látni személlyt.
A jeles ifút ott láttam, Melibæe! kiért én
Minden idénn kétszer hat nap füstöltetek óltárt.

¹⁾ Ez ecloga hű és sima fordítása mutatja az ügyes ó-klasszikus verselést, melynek Fazekas híres Lúdas Matyijában is példáját adta. A fordítás a kéziratban cím nélkül van, több javítással, hat helyen egész sorok törlésével.

- Halváln kérésem, leg először is ezt felelé rá:
Lássatok a' legeléshe' fíjúk, 's járjátok az ökröt!
M. Bóldog öreg! hát így meg hagyták a' te meződet
És e' néked elég, noha itt sivatag köves a' föld,
's A' legelő sásos posványval van beterítve.
Ellösöd nem sínli meg a' nem szokta takarmányt,
's Jóságod közzé szomszéd marhák dőge nem kap.
Bóldog öreg! te tehát régen esmért patakoknak,
's Szent forrásoknak hűs árnyékába napolhattz.
Ott a' mint eleven fűzből a' határba sövény nőtt,
Hyblei méhetskék dongják a' réti rakottját,
's Lassú zengések majd szenderedésre ketsegtet.
's bértzről meg az erdőlk danolása be hangzik.
És az alatt nyögétselnek rekedezve galambid,
's A' bús gerlitze a' fellengős szilfa tetőről.
T. A' gyors szarvas azért hamarébb legel a' levegőbe,
's A' tenger halait szikkadtonn hadgya porondján,
Árr Tigrissel előbb el fogja tserélni fojását,
Úgy hogy ama' Parthust, e' német földet itasson,
Hogy sem szívemből ő drága személlye ki múlyon.
M. Hát mi talán vagy az Áfrika szomjúzó vadonára,
Vagy Seithák közzé, vagy Kréta sebes vize mellé,
Vagy tán a' földtől el vált Brittokho' vetődünk?
Hát én környékét fogom-é valahára hazánkknak,
's Egygyűgyű telokenn hanttal fedezett kalyibáját
Egy néhány takarások utánn bámulva tsudálni?
E' jó földnek már a' zsírja gonosz katonájé,
's Jött menté a' szép aratás. Mire bíra szegény nép
Vissza vonásod, ihol kinek a' számára vetettünk?
Most rakj már szőlőt, most ólts, Melibœe, gyümölcstöt!
Ballagjunk ketskékl hajdann bóldog barom indúl!
Nem nézlek már zöld barlangba hasalva miképpen
Fügtök ama' tserjés kösziklának meredekjén,
Már soha sem dalolok, már nem tserkésztek előttem
Gyenge zanóton, vagy keserű füzönn soha többé.
T. Úgy de heverd ki magad, jó tziimbora, nállam az éjjel,
Itt a' gyepe terülj le, szelid almám is elég van,
Van jó, lágy sajtom, van gesztenye, majd falatozzunk.
A' faluk is tova már füstölgének alkonyodásra,
's A' nagy bértzekről, nézd, mennyire nyúlt el az árnyék.

Töredék a francia forradalomról.¹⁾

Óh kannibálok, 's emberevésre nőtt
Roberspiérek! szűnnyetek életünk'
Nektáros ízét mérgecsítni!
Szűnnyetek! — Óh de mihaszna sírok,

¹⁾ A költemény eleje hiányzik. Az *Aprótseprőségek* közt cím nélkül kezdődik a lap tetején. Utána ugyanazon lapon más vers (*Végbútsú Amelitől*) következik, tehát ez mindenesetre a költemény vége. A két utolsó versszak különben Fazekas kiadott verseiben is megtalálható, az *Egy véres ütközet estvéjén serkent gondolatok* végső strófáit alkotja. Az itt közölt töredéket a költő mindenesetre az 1793–94-ik években, a Robespierre-uralom idején írta.

Nem szűnnek ők meg! Mink pedig úgy veszünk
 E' sujjos élet sok bajainn erőt:
 (A vérpataknak annyi árvák'
 's Özvegyek' átkai közt kavargó

Örvénnye közt is), hogy ha vitéz karunk
 Patvarkodásból nem tesz erőszakot;
 's A' szív igaz nyugtát az erkölts
 Kellemetes kebelénn keressük.

Ezek a Fazekas kezemhez jutott ismeretlen versei. Az egyházi számlálásokra és a hűsvét kikeresésére vonatkozó versezet is ismeretlen ugyan, de ez inkább technikai ügyeskedés, mint költői mű s ezért közlését nem tartom szükségesnek.

(Debreczen.)

S. SZABÓ JÓZSEF.

COMMODIANUS ÉLETE, MŰVEI ÉS KORA.

II. A kéziratok.

Commodianus neve alatt ma két nagyobb költeményt ismerünk. Az egyik inkább költeménysorozat, címe: *Instructiones per litteras versuum primas*,¹⁾ a másik összefüggő nagyobb költemény, melynek az egyetlen kéziratban nincs címe; Pitra, első kiadója, adta neki a «*Carmen apologeticum adversus Judæos et gentes*» címet; legtöbbször *Carmen apologeticum*-nak nevezik, magam csak *Carmen* néven fogom idézni, mert az «*apologeticum*» jelző sehogysem felel meg a mű tartalmának.

Az *Instructiones*-nek ma három kézírata van. Ezek: C = cod. Cheltenhamensis (cod. Phillips.), membran., n. 1825 (sæc. XI), (Meermann. 708.); — B = cod. Parisinus, chartac., lat. n. 8304 (sæc. XVII.) és A = cod. Leidensis, chartac., Vo-sianus lat. in octavo n. 49 (sæc. XVII.).

Még két kézitról kell említést tennem, melyek azonban többé fel nem találhatók. Ezek egyike az egykori angersi codex (cod. Andegavensis), másika pedig a szintén elveszett Patavinus. Az előbbire vonatkozólag Baluze²⁾ azt állítja, hogy arról másolta le Sirmond Jakab azt a példányt, melyből Rigaltius az *Instructionest* először kiadta. A Patavinust Montfaucon említi bibl. tom. I. 487^a ezzel a jelzéssel: ex Musæo Laurentii Pignorii Patavini. Ludwig³⁾ hitelesen tanuskodik arról, hogy sem az angersi, sem a padovai könyvtárban nem található Commodianus codex.

A meglévő codexek közül legértékesebb a C-vel jelzett kézirat. Eredetileg Cheltenhamensis (Mediomontanus) volt a neve és száma

¹⁾ Ezt a címet adja mindhárom kézirat.

²⁾ Not. in Lactant. de mort. pers. c. 11; Cypr. ed. Paris. ann. 1726 p. 453. Dombart ed. p. VII.

³⁾ Commodiani Carmina. Lipsiæ, I, 1888, p. XI.

1825; eleinte Middlehille-ben volt, onnan került Cheltenhamba. A *Haenel*-féle Catalogus 861. lapján a Meermann-féle könyvek közt így fordul elő: Commodiani Instructiones per litteras versuum primas seu versibus, qui dicuntur acrostichides, cum quibusdam ænigmatibus, sæc. XI., membranaceus. Ez a kézirat még Ludwig számára hozzáférhetetlen volt, mert csak nagy összeg pénz ellenében volt hajlandó a könyvtár tulajdonosa használatra átengedni, így hát Ludwig nem is használta fel. Azóta egyéb Phillips könyvekkel együtt a berlini Königliche Bibliothek-be került s ma már *Cod. Berolinensis* 167 (Phill. 1825, Meerm. 708) a neve. *Rose* jegyzékében¹⁾ a következőképpen fordul elő: «167 Berol. Phillips 1825 (Angers). Perg. 46 Bl. 8. (20×11) IX. Jahrh. — Meerm. 708.»

A codex első 24 levele tartalmazza Commodianus Instructiones-ét; a 25. levélen minden közös cím nélkül következik 49 költemény, valamennyi négysoros. Ez a gyűjtemény nem egyéb, mint a Prudentiusnak tulajdonított: Tetrasticha [enchiridii Prudentiani] cz. könyvecske.²⁾ A könyv ú. n. liber septiformis (49 = 7×7), a kis versek a biblia egyes jeleneteit, mozzanatait, fontosabb eseményeit beszélik el, röviden, de elég ügyesen és szellemesen. Az ó-szövegségből veszi tárgyát az első 24, a többi 25 az újszövegségből; a codexben a 25—29. levelokat foglalják el.³⁾

A 29. levéltől a 37.-ig foglalnak helyet az angolszász Aldhelmusnak érdekes költeményei; mindegyiknek a címe egy-egy templomhoz fűződik. Az első: In aula sanctæ Dei genetricis Mariæ, utána jön: In basilica sanctorum Petri et Pauli, az utolsó: In sancti Taddæi; összes számuk 18.⁴⁾

A 37—45. leveleket talányok foglalják el. Címük: Enigmata in Dei nomine Tullii. Egynéhány ügyes apróság akad köztük.⁵⁾

A 45. levélen Eugenius Toletanus hymnusa következik: inc. Rex deus immensus, expl. Concede veniam, cui tollit culpa coronam.⁶⁾

A 45. levélen minden cím nélkül következik egy hosszabb

¹⁾ Die Handschriften-Verzeichnisse der kgl. Bibliothek zu Berlin. XII. Band. Verzeichniss der lat. Hss. von Valentin *Rose* (Berlin, A. Asher et Co. 1893), I. Band, p. 374—380. Adja az egész codex pontos leírását.

²⁾ Legalább Fabricius neki tulajdonítja: Vita Aldhelmi Migne Patrol. 89, 71. Migne a Dittochæum néven is nevezi e gyűjteményt, nyilván Genadius feljegyzéséből kiindulva, ki Prudentiusról szóló cikkében catal. vir. inl. c. 13 (Herding p. 76) így ír: Prudentius, vir sæculari litteratura eruditus, composuit διπολογίων de toto veteri et novo testamento personis excerptis.

³⁾ Kiadta Migne Patrol. lat. 60, 90—112 és 61, 1075—1080, ez utóbbi helyen hiányosan és jegyzetek nélkül ily cím alatt: «Amenus. Enchiridion veteris et novi testamenti». Migne ezt a berlini kéziratot nem ismerte, legalább is nem méltatta nagyobb figyelemre. E codex lectióit kijegyeztem s így alkalmam lesz nemsokára az «Enchiridion»-t új kiadásban közzétenni.

⁴⁾ L. Migne Patr. lat. 89.

⁵⁾ Kiadta ezeket (néhányak kivételével): Wilh. Meyer: Sitzungsberichte d. bayer. Akad. d. Wissensch. XVII. Bd. II. Abt. p. 413, 417—430, kapcsolatban Anfang u. Ursprung d. lat. u. griech. rhythmischen Dichtung cz. tanulmányával.

⁶⁾ Kiadta Migne Patrol. lat. 87, 359.

lélegzetű költemény négy szakaszban, más kéztől írva, mint a codex eddigi része; inc. *Altithronus sacra rutilans de sede, expl. abluas ut noxas probrosi sanguinis ostro.*¹⁾ Ezzel a 49^a lapon minden jelzés nélkül véget ér a kézirat.

Még két kézírata van az «Instructiones»-nek és pedig a Parisinus (bibl. nat. mss. lat. n. 8304) *B*-vel jelzett és a Leidensis (Vossianus in oct. n. 49) *A*-val jelzett kézirat. Mindkettő chartaceus, mindkettő a XVII. sz.-ból való. A codexek jelzése Pitra-tól való, a ki *Spicilegium Solesmense* cz. művében IV. vol., p. 224—230 közölte e két codex varians lectióit. A két kézirat közeli rokonságát a számos corruptela azonossága bizonyítja. Fontosságuk és használhatóságuk kétségen felül áll (Ludwig kiadása a *B* alapján készült), bár a *C*-vel szemben jelentékenyen csökken az értékük.²⁾

Az *Instructiones* legutolsó, Dombart-féle kiadása a *C* alapján készült. Alkalmam volt ezt a kéziratot alaposan áttanulmányozni, összehasonlítani Dombart kiadásával és bár Dombart lelkiismeretesen végezte a codex felhasználásának munkáját, mégis akadtam több helyre, hol hibásan írta ki a varianst, vagy a hol olvasásával nem érthetők egyet. A következőkben azonban csak azon helyeket említem, melyeken nem fogadhatom el Dombart szövegét. Munkám további folyamán aztán már ezt az általam javított szöveget fogom használni.

Javítani valók:

I, 1, 1: *Præfatio nostra* helyett a kézirrattal tartok: *Prima præfatio nostra* etc. — A költőnek szándékában lehetett a második könyvhöz is ilyen előszófélét írni; innen a «prima».

I, 6, 2: *cur anni dicentes? Fuistis infantes* etc. — Szemmel látható, hogy jobb a *BA* lectiója: *cur annis ducentis* *Fuistis infantes?*

I, 6, 7—8: *Insiapiens ergo Jovem tonitruare tu credis* *Natum hic in terris et lacte caprino nutritum*; így javítom a *C* alapján: *Insiapiens ergo Jovem tonitruare tu credis? Natus hic in terris et lacte caprino nutritus!*

I, 6, 17: *Omnipotens vobis factus Semeles amator*; a *C* lectiója: *ef medif*, ebből helyesebb *Ganymedesre* következtetni; így volna tehát helyesen: *Ganymedis amator*. V. ö. *Pind. Olymp. I. 44*; *Hor. carm. IV, 4, 1 sqq*; *Verg. Aen. V, 254*; *Ovid. Metam. X, 155: Rex superum Phrygii quondam Ganymedis amore Arsit*; — v. ö. még *Luc. deor. dial. IV*.

I, 6, 23: *Dicitur*, jobb a *C* lectiója: *Dicitis*.

I, 7, 8: *deprensus Zelo maritali deus nominetur aduliscens*, helyesen: *adulter*, a mit a következő v. 9. is ajánl: *O nimium stulti, qui putatis moechos ab astris Nascentes regere* etc.

I, 12, 6: *Percepit hoc Semele iterum Jovis altera moecha* helyett: *Percipit hunc semel iterum* etc., a mi jobban érthetővé teszi a 9. sort: *bis natus*.

I, 18, 18: *Gestabatur enim et aluit tale sigillum*, jobb: *et aliud tale sigillum* a *C* lectiója alapján, mely ezt írja *aluit*; így érthetőbb a következő sor is: *Nunc et ipse silet* etc.

¹⁾ Kiadva még eddig nincs; legközelebb az «*Enchiridion*»-nal és *Eug. Toletanus* hymnusával együtt ezt a költeményt is közrebocsátom.

²⁾ Dombart ed. p. VIII.

I, 23, 8: *Exiguus tyranni* in domo resides, prave, — jobb: *tua* in domo a C szerint. Így aztán könnyen elesik *Ramundo* föltevése (Quando visse Comm. p. 38 sq.), ki a tyrannus szóba Julianust igyekezett belemagyarázni.

I, 24, 2: *decrepitus luxu praeseptis*, jobb a CBA-val: *praesedis*; ha mind a három kézirat egyforma lectiót ad, miért vessük el?

I, 24, 15: *Quis est, qui a morte rediuit*, Ut credamus ei helyett a CBA-val így olvasom: *redemit*. Mindhárom kézirat lectiója egyező.

I, 25, 21: *Tamen vos adhortor quantocius credere Christo*, így javítom: *quanto citius*.

I, 26, 6: *Non illa te reddunt hominem fuisse defunctum*, helyett: *omnem* etc.; v. ö. Dombart ed. p. 33, jegyzet.

I, 27, 9: *Nunc nobis imperitis fecit receptacula mortis*; jobb *imperita* etc.

I, 27, 10: *nostros videbimus illa*, így javítom: *illuc*.

I, 29, 2: *quibus adhuc adgerere* quæris, a BA-val így írom: *adhaerere*; a C lectiója: *adarere*.

I, 31, 4: *Idem: Vos, sequitur, datorem semper amatis* helyett így olvasom: *Inde munus sequitur: datorem* etc., máskülömben a «sequitur» érthetetlen. A B helyesen jelzi ezt az olvasásmódot.

I, 33, 5: *Intrate stabulis silvestris* ad praeseptia tauri; előttem nyilvánvalónak látszik a másoló hibája; a stabulis utolsó három betűjét szószakozottságában kétszer írta, bár megfordított rendben, a mi könnyen megtörténhetett; a silvestris első három betűjének elhagyása után marad *vestris* s nézetem szerint ez a helyes lectio. Ehhez már *Sirmond* is közel járt, mikor ezt a helyet így olvasta: *vestra* ad praeseptia.¹⁾ Így aztán önként elesik *Rigaltius*nak, az *Instructiones* első kiadójának, ehhez a helyhez fűzött érvelése; ő ugyanis a silvestris helyett ezt írta: *Silvestri*, a tauri helyett pedig *pastoris*;²⁾ az ő olvasásában tehát így hangzott ez a sor: *Intrate stabiles Silvestri* ad praesepe pastoris. Természetesnek találta, hogy itt csak *Silvester* pápára lehet vonatkozás, a ki 314–334-ig állott a római egyház élén; ebből azt következtette, hogy *Commodianus* az ő idejében írta verseit. Kifejezést is adott ebbeli meggyőződésének már a kiadás címlapján, melyen ez áll: *Commodiani Instructiones per litteras versuum primas. Tempore Silvestri P. R. sub Constantino Caes. compositae*. Nunc primum typis mandatae etc. Megjegyzem még, hogy a tőlem ajánlott lectio a metrum szempontjából is helyesebb. A sor tehát így hangzik helyesen: *Intrate stabulis vestris ad praeseptia tauri*.

I, 34, 7: *Non utique pecus, nec bestis*, sed homo natus; itt helyesnek tartom *Rigaltius* és *Oehler*³⁾ javítását és a sort így olvasom: *Non utique pecus, nec bestia es*, sed homo natus, annál is inkább mert az A is a «bestia» lectiót adja.

I, 36, 7: *Inde Enoch subolis Chananæi nati feruntur* helyett a

¹⁾ V. ö. Dombart: Über die ältesten Ausgaben der Instructiones, Sitzungsber. der kais. Akad. d. Wissensch. Wien. Bd. 96 (1880) p. 473.

²⁾ Ez utóbbi «javítás»-t csak a II. kiadásban tette (megj. 1650). V. ö. Brewer i. m. p. 3–4.

³⁾ Ed. Instr. Lipsiæ 1847.

kéziratok egybehangzó lectiói alapján ezt olvasom: Inde Noe subolis etc. Mindhárom kéziratban u. i. ez áll: *nohel*.

I, 36, 13: *In perseveritate saeva scelerati ruerunt* helyett így olvasom ezt a sort: *In prava luctatione saeva scelerati ruerunt*, támaszkodva a C-re, mely ezt írja: in parva dictatione seva scelati, továbbá a BA-ra, melyekben ez áll: in parva dictatione renascelati. Ludwig olvasása szintén igen elfogadható: in prava luctatione vana etc.

I, 37, 6: *Discentes* ad doctos eunt helyett jobb a BA-val így olvasni: *Discedentes* ad doctos eunt.

I, 37, 7: *At tu talis adis* helyett Ludwiggal ezt tartom helyesnek: *at tu alias radis*, mert a C is ezt az olvasást jelzi: tu aliis suadis, valamint a BA is.

I, 39, 3: Et tamen servivit rursum pro minore *dilecta* h. az összes kéziratok egybehangzó lectiója alapján ezt olvasom: *delicto*.

I, 39, 6: Unde *simulantis alieni* Christo credatis helyett ez az elfogadhatóbb és érthetőbb olvasásmód és interpunctio: Unde *simulatis aliene*? Christo credatis! A «simulatis» lectiót a C, az «aliene»-t pedig mind a három kézirat adja.

I, 39, 9–10: Abel pastorem, priscus immaculatus offertor In *sacrificio* qui fuit mactatus a fratre; Dombart állította helyre e két sort a C kéziratnak ebből az összevissza írásmódjából: pastorem, priscusq fuit Inm aculatū offertor *I fratrīs euitō* q fuit actatus a frē; ellenben én *Rigaltius*-szal és *Oehler*rel jobbnak tartom a «sacrificio» helyett, a kézirat lectióját jobban megközelítve, ezt olvasni: *In fratrīs exitio*.

I, 41, 18: Omnipotens tribuit, ut <spiri>tales eradat, ezt a Dombarttól átvett, de *Roensch*től¹⁾ ajánlott lectiót semmi sem igazolja, legkevésbé a verssor értelme; én a C írását: «tales» megtartom és így töltöm ki a verset: ut *ille tales* eradat. Ez az olvasásmód pompásan összefügg az előbbi két sorral: Multa signa facit quoniam eius pseudopropheta. Præsertim, ut credant illi, loquetur imago; Omnipotens tribuit, ut *ille tales* eradat, hol is a «tales» a félrevezetett hívókra (ut credant illi), az «ille» pedig a «pseudopropheta»-ra vonatkozik.

II, 1, 1: *Desidet* <populus> absconsus helyett a kéziratok egybehangzó tanúsága (= desideret) alapján jobbnak tartom *Rigaltius* lectióját (ed. princ.): *desideretur*, és a Dombarttól betoldott *populus* elhagyandó, mert a metrum nem tűri meg.

II, 2, 11: pars in sententia *flebit* helyett jobb a C olvasása: *fleū* alapján így írni: *flebunt*.

II, 2, 14: Ut, quacunque fugit, impius occupetur ab igne; nézetem szerint helyesebb a vesszőt «impius» után tenni, így: quacunque fugit impius, occupetur ab igne.

II, 4, 3: Dat gemitum terra *rerum* tunc in ultima fine; mindhárom kéziratban ez áll: *rerum*; semmi ok sem forgott fenn Dombart javítására. Maradjunk csak az egybehangzó lectio mellett.

II, 4, 12: *Interiorius* autem habitaculis helyett a C-vel tartok, mely ezt írja: Interioribus, a miből minden nehézség nélkül ezt lehet kiolvasni: *interioribus* (*Rigaltius*, *Oehler*, *Ludwig*).

¹⁾ Berlin. Philol. Wochenschr. V. p. 400.

II, 6, 1: *fratres ne odia* tollant helyett mindhárom kézirat azonos lectiója alapján ezt írta: *fratres de odio* tollant.

II, 7, 1—2: Falluntur volucres et silvarum bestei *viscis*: *Jocis incantantur, quibus est ratio mentis*, kiváltképen érthetetlen hely és Dombart nem bírt vele megbirkózni, bár a helyes megoldás nincs is olyan messze. A C lectiója, mely itt irányadó, így hangzik: Falluntur volucres et silvarum bestei *silvis Iscis incauta nictura quibus est tradita mentis*. Nyilvánvaló, hogy a másoló a *silvis Iscis*-nél durva hibát követett el; a hiba forrása is látnivaló: fülében csengett még az épen most leírt «silvarum» s mielőtt jól meggondolta volna a dolgot, már le is írta ezt: *silvis*, a következő perczben azonban észrevette a dolgot s minthogy az első sorban már nem volt hely, a következő sor elejére írta a helyes szót: *Iscis*, a mi természetesen sajtóhiba *escis* helyett. Így hát a «silvis» elhagyandó s helyette a második sorból «escis» jön fel a hexameter hatodik lába gyanánt és a sor így alakul: Falluntur volucres et silvarum bestei *escis*; a következő sor első szava: *incauta*, melyet az első pillanatra így kell olvasnunk: *incaute* s értelmileg az első sorra vonatkoztatnunk; a következő mondat relativ jellege a quibus kötőszóból könnyen felismerhető; én tehát ezt a két szót teszem az incaute után: quibus est; a *nictura* leghelyesebb olvasása nézetem szerint: *mixtura*, a *mentis* rövidítése pedig: *mortis*. Így aztán kialakul a második sor is és az elsővel összefűzve elfogadható értelmet fog adni: Falluntur volucres et silvarum bestei *escis* | *Incaute, quibus est mixtura tradita mortis*. A vers következő sorai csak megerősítik olvasásom helyességét s az értelem kifogástalan voltát; de legfényesebb bizonyíték nézetem mellett ugyanezen költemény 13. sora, mely így hangzik: Et escam muscipuli, ubi mors est, longe vitate. Azt hiszem, ez szentesíti az ajánlottam lectiót.

II, 8, 4: *confusio culpae* helyett jobb itt a BA olvasását választani: *confessio culpæ*, a miről maga Dombart is megjegyzi (ed. pag. 69. jegyz.): quod cunctanter repudiavi. Nem is tette helyesen; már maga a költemény címe: Pœnitentibus s kezdő szavai: Pœnitens es factus, igazolják a «confessio» helyességét.

II, 8, 8—9: *Terroremque item quondam sensisse ruinæ* helyett ezt olvasom: *linquendum*, mint azt már Rigaltius ajánlja, s mint a C lectiója: *linquenda* is jelzi; egyebekben megtartom Dombart szövegét. A kérdéses két sor tehát így alakul: Namque fatebor enim unum me ex vobis adesse *Terroremque relinquendum* sensisse ruinæ.

II, 10, 8: *Terribilem gentem* fugiant helyett megtartom a három kézirat egyező lectióját: *legem*.

II, 16, 25: *Altissimus iubet*, et iusta præcepta devitas helyett megtartom a CBA lectióját: *vivet*, bár így módosítva: *virit*. A versnek felkiáltásszerű jellege van: Él az Isten és te mégis stb.

II, 17, 19: *ad martyres* i, megtartom a három kézirat egyező lectióját: *ad martyris* i (sc. sepulchrum).

II, 18, 2: *serica* veste helyett így írta: *Syrica*, a mit a kéziratok is jeleznek, így: *sirica*.

II, 18, 22: *In<cesta in> feminas congruit cultura lupana* helyett még az: *iniustas* in feminas etc. is jobb, ezt ajánlja ugyanis a II, 19, 9: *Iniustas esse feminas, quæ se taliter ornant*. Magam azonban inkább így javítom ezt a sort: *Impudicis feminis congruit cul-*

tura lupana, épen a Dombarttól is felhozott s a Commodianustól itt nyilvánvalóan szem előtt tartott *Cyprianus*-féle hely alapján (ed. Hartel, p. 195, 25): Ornamentorum ac vestium insignia.... non nisi prostitutis et *inpudicis feminis congruunt*.

II, 19, 1: *Audi tu vocem, quae vis Christiana manere* helyett a C-vel ezt olvasom: *Audiri vocem, quod vis etc.*

II, 19, 12: *Malam medicatis* helyett megtartom a C lectióját: *Mala medicatis*.

II, 19, 13: *Nec non et in aures gravissimo pondere pendent*; ezt a sort így javítom: *Nec non et in aures gravissima pondera pendent*; a hol is az *in acc.*-szal áll ugyan, de ilyen értelemben: *füleikben*. Ez a használat Commodianusnál nem szokatlan, mint azt a Dombarttól (Index verborum et locutionum, p. 219, s. v. in c. accus. = in c. abl.) említett számos párhuzamos példa mutatja.

II, 20, 19: *Laute cibatum...* declamas; ezt a helyet javítva így írom: *Laute cibatus...* declamas.

II, 20, 23: *In tali spes est vestra de vestro refecto* helyett ezt írom: *In talibus spes est vestra de vestro defectu*. Itt a kéziratok ezt adják: *tabulis*, a mit könnyen írhatott a másoló tévedésből *talibus* helyett; a «refecto» szót az értelem kedvéért kellett «defectu»-ra javítani.

II, 21, 10: *Vincimus Iniquum; quem manentem vincere nolunt* helyett a kéziratokkal ezt olvasom: *quo manente*, a mit *Oehler* helyesen magyarázott így: *manente hoste non perstant in fide*.

II, 22, 3: *tu pugna cum illo* helyett a C *cūpugna* és a BA *cum pugna* lectiói alapján ezt írom: *compugna*.

II, 23, 12: *Postea mora ruit* helyett megtartom a C *roma* lectióját s így írom: *Postea Roma ruit*, annál is inkább, mert a BA lectiója: *noma* is közelebb áll ehhez az alakhoz, mint a «mora»-hoz.

II, 23, 17: *Neque enim dico vel intimo neci te mittas* helyett a C-vel tartok s ezt írom: *Nec enim dico, ut intimo neci te mittas*, bár a kézirat eredeti szórendje: *ut te intimo neci mittas*; Dombart szórendjavítását itt szerencsésnek tartom.

II, 25, 7: *Subdola pax vobis venit* helyett ragaszkodom a C lectiójához s így írom: *Sub dolo pax vobis venit*.

II, 25, 11: *O malo nutriri* helyett így javítom: *O malo nutriti* és utána vesszöt teszok.

II, 26, 4: *Tumorem premere* helyett, minthogy mind a három kézirat egyező és elfogadható lectiót ad, ezt írom: *Terrorem premere*.

II, 27, 9: *Sic fiet, ut Christi populo sitis probati*; a kéziratok lectiói, *Oehler*, *Ludwig* és *Rigaltius* javításai után ezt a szöveget fogadom el: *Sic fiet, ut Christo possitis esse probati*, annál is inkább, mert a *possitis* mind a három kéziratban előfordul; ez pedig természetesen maga után vonja az *esse* infinitivust, minthogy a *probat* mellett még érezhető az infinitivus hiánya.

II, 28, 10: *Si talis aderit pastor, pæne perdita nutat* (sc. plebs); a C ezt a lectiót adja: *pditā stat*, a BA pedig így: *perdita stat*; én így olvasom: *Si talis aderit pastor, pæne perdita distat* (= széthull); a «di-» igekötő elmaradását a «stat» elől eléggé érthetővé teszi az, hogy a *perdita* szóban is előfordul a «di-» szótag s így a másoló könnyen elnézhette; a C *pditā* lectiója alapján erre is lehetne

következtetni: perdita instat. Magam ragaszkodom előbbi javításomhoz, mert azt jobban megokoltnak találom.

II, 33, 6: *Proverbia* nosti, quæ per forum efferri volebat; a C ezt a lectiót adja: *Proverbia* (az AB is); ezt megtartom s ennek alapján a sort így írom: *Proverbia* nosti, quæ per forum efferri volebant. Ludwig is ismerte már a «*proverbia*» lectiót Rigaltius és Oehler kiadásából s ehhez fűzve ilyen megjegyzést koczkáztat:¹⁾ forte e scriptura *Proverbia* nomen feminæ cuiusdam eruendum est. Ezt a kissé kalandos találgatást nem fogadhatom el. Bizonyára közmondásokra czélzott itt a költő, mint a II, 31, 8-ban is, hol szintén ezt olvassuk: *proverbium* nosti. Ez a párhuzamos hely szinte kizárja azt, hogy itt valami *Proverbia* nevű nőre gondoljunk.

II, 33, 10: *quoniam* merearis ire *defunctus*? helyett a kéziratok olvasását fogadom el és ezt írom: *quoniam* merearis ire *defunctos*, a hol a *defunctos* megfelel ennek a præpositiós kifejezésnek: ad *defunctos*.

II, 33, 14: Sub *nigrore* cupis vivere helyett a BA-val és részben a C-vel (vegore) ezt írom: Sub *vigore* cupis vivere.

II, 34, 2: qui postulant sumpta *diurna* helyett az összes kéziratok egybehangzása alapján ezt olvasom: qui postulant sumpta *divina*, a mi az alamizsnára, mint isteni jótéteményre vonatkozik. Rigaltius, Oehler és Ludwig szintén a kéziratok lectióját fogadják el.

II, 35, 11: Sic feminæ quoque cœunt, quasi *intēt balneo*; a kéziratok lectiója: *inicient*; magam így javítom ezt a sort: Sic feminæ quoque cœunt, quasi *balneum inirent*, a mi az értelemnek is, a metrumnak is legjobban megfelel.

II, 35, 17: Exorat ille *Altum* helyett a CBA-val ezt írom: Exorat ille *Altissimum*; az is ajánlja ezt az olvasást, hogy a hexameter csak így teljes, másrészt pedig Commodianusnál az *Altissimus* szó deus helyett sokkal gyakoribb, mint az *Altus*. Így *Altissimus*-t olvasunk ezeken a helyeken: I, 3, 7; II, 8, 3; II, 16, 7; II, 16, 25; II, 24, 4, míg *Altus* csak a következő három helyen fordul elő: I, 40, 3; II, 37, 6; II, 39, 15. — A *Carmen*-ben ugyanez az arány; *Altus* a következő helyeken olvasható: 208, 313, 969, míg *Altissimus* a következőkön: 366, 486, 666, 842, 867. Ezek alapján az *Altissimum* lectiót kellett megtartanom.

II, 37, 2: *Adsiduo* <pari> pascendo helyett, bár a verssor hiányos marad, mégis megtartom a kéziratok egyező lectióját: *Adsidue* pascendo, a mi jobb értelmet ad az előbbinél. Egyben a Dombarttól betoldott «*pari*» szót elhagyom.

II, 39, 21: Demergunt *inferno*, tradunt<ur> *poenae* in ævo; ezt a sort így javítom: Demergunt in *inferno*, trahuntque *poenas* in ævo. Az in præpositio Commodianusnál hová kérdésre abl.-szal nem szokatlan.²⁾ Ludwig és Hanssen³⁾ ezt írják: trahunt poenam, illetve trahuntque poenam.

Ezek fontosabb észrevételeim Dombart szövegére.

A *Carmen* kéziratával röviden végezhetünk. Egyetlen kéziratban

¹⁾ Ed. p. LXXIV.

²⁾ V. ö. Dombart ed. ind. verb. et loc. p. 218.

³⁾ De arte metrica Commodiani. Argentorati 1881.

maradt ránk ez a rendkívül érdekes költemény; e kézirat jelenleg a cheltenhami (middlehille-i) könyvtárban van, neve: Mediomontanus (Cheltenhamensis), jele M, száma 12261 és körülbelül a VIII. századból való. *Pitra*, a költemény első kiadója, említi,¹⁾ hogy csak nemrégiben (nuperrime) került Cheltenhamba Olaszországból. A kézirat membranaceus, írása longobard jellegű, frank jelekkel keverve; megjegyzendő, hogy igen sok benne a hiba. A betűk alakja minuscule, a verssorok egyfolytában vannak írva, minden verssor kezdő betűje uncialis, mely fölött pont van, jelölve annak, hogy új sor kezdődik. Egy manus recentior javítgatott a kéziratot. A 182^r laptól a 197^v-ig terjed benne a Carmen. A 182^r lapon ez a cím olvasható: Incipit argumentum Augustini episcopi ad Alypium episcopum; a lap többi része üres. A következő lapon (182^v) minden cím nélkül²⁾ megkezdődik a Carmen.

A kézirat utolsó lapja annyira romlott állapotban van, hogy alig lehet rajta az írás nyomait felfedezni. A codex subscriptiója:

EXPLICIT RACTAT SĊI EPSC
de 'A / ////////// CO

Erről még alább lesz szó.

(Vége következik.)

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

HAZAI IRODALOM.

Homeros Iliasa. (Görögül és magyarul.) Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: *Ponori Thewrewk Emil*. I. kötet, I—VI. ének. Budapest, Franklin, 1906. (Görög és latin remekírók. Kiadja a M. T. Akadémia class.-phil. bizottsága.) LXXI+263 l. Ára 6 K.

Több mint 45 esztendeje (1861), hogy Ponori Thewrewk Emil Ilias fordításából az első mutatvány megjelent. 1865-ben adta közre az Ilias VI. énekét, s azóta folyton meg-megújult a vágy, hogy bár ajándékozná meg a régi görög költőknek ezen hivatott tolmácsa irodalmunkat Homeros teljes fordításával. Bizonyára Festusnak kiadása, Anakreonnak s a görög Anthologiabeli Epigrammáknak fordítása okozta, hogy kb. 30 esztendőnek kellett eltelnie, míg rászánta magát Thewrewk, hogy ifjúkorában megkezdett munkáját folytassa. 1898-ban készen volt az első hat ének. De újra nyolcz év múlt el, míg végre megjelent, az Akadémia class.-philol. Bizottságának ki-

¹⁾ Spicilegium Solesmense; proleg. p. XVII. (Vol. I: 1852.)

²⁾ «Incondita et indistincta scribendi striligine» (*Pitra*). V. ö. De vita et opp. Comm. Gazæi cz. munkám p. 26.

adványaként. Hegedüs Istvánnak véleményes jelentését, melyet a bizottság elé terjesztett, az EPhK 1900. évi I., a Philologiai Társaság alapításának XXV. évfordulója alkalmából és Ponori Thewrewk Emil negyedszázados elnökségének tiszteletére kiadott Ünnepi füzetében találhatjuk. Thewrewk is idézi fordítása bevezetésében (VII. l.) ezen «lelkessedéssel teljes panegyrikusnak» bevezető és befejező sorait. Természetesen mi is hozzájárulunk Hegedüs véleményéhez, hogy «Thewrewk műfordítása pontosság, hűség, homerosi szellem és a realiak alapos ismeretén alapuló szabatoság tekintetében magasan kiemelkedik az összes Homeros-fordítások közül, ... a homerosi szellem hű tükre; a hosszú évekre terjedő munkásság nem ártott az ihletnek, ... a sok tanulmány nem tette a nyelvét tudákos, nehézkes nyelvvé, ... az összes fordítások alapos egybevetése, lelkiismeretes felhasználása nem ártott az eredeti felfogásnak ...» — mindazonáltal nemcsak Thewrewk, hazai class.-philológiánknak megteremtője, Philologiai Társulatunknak és a Philologiai Közlönynek egyik megalapítója, hanem munkája is megérdemli, hogy midőn nyomtatásban is napvilágot látott, Közlönyünk újból foglalkozzék vele.

Az «Előszó» (V—VIII. l.) a munka keletkezésének körülményeit mondja el. A «Bevezetés» (IX—LXXI. l.) első fejezete a homerosi költészet páratlan hatását ecseteli: «Homer azokhoz a csillagokhoz hasonlít, melyek valamikor léteztek, de nekünk még mindig világítanak, mert oly távol volt a helyük a végtelen mindenségben, hogy még évezredek kelljenek, míg ellobbanásuk hozzánk bocsátott fényüket is eloltja». A következő fejezet: A Homerfordításról általában (X—XVII. l.) a világirodalom nevezetesebb fordításait említi; bővebben csak a Pope- és Voss-félékről szól, a 3. (XVII—LV. l.) Molnár János, Révai Miklós, Vályi Nagy Ferencz, Kölcsény fordítását jellemzi és bírálja; a magyar Homeros-fordítás további történetét és kritikáját jegyzetek alakjában a későbbi kötetek függelékében szándékozik Thewrewk adni. Felhasználja azonban az alkalmat, hogy pár tanulságos példa kapcsán legújabb Homeros fordítóink némely botlására, félreértésére rámutasson. Homeros élvezésére — mondja Thewrewk — elsősorban plasztikailag szemlélő fantáziára van szükségünk. «E phantasián kívül nemcsak alapos *nyelvismeret*, nemcsak írói *tehetség*, hanem írói *ízlés*, *nyelvfejlesztő* képesség, részletes tanulmány és kutatás és próba kell hozzá, ha valaki Homeros fordítására vállalkozik. Összes fordításaink — kevés kivétellel — sem a *homerosi világ*, sem a *természet*, sem a *művészet* tanulmányozására nem vallanak, pedig e nélkül az *igazi műfordítás* ... nem képzelhető.» — Végül a *könyvészet* (LV—LXXI.) chronologiai sorrendben sorolja fel az 1760-tól (Molnár János a «Régi Jelek Épületekben» az Od. két sorát fordítja le) 1905-ig

megjelent fordításokat és azok ismertetését. — Itt pótlólag meg kell jegyeznünk, hogy *Kemenes* (Kempf) Józsefnek teljes Homeros-fordítása is megjelent a Lampel-féle «Remekírók Képes Könyvtára»-ban s az Ilias első hat énekének *Baksay*-féle fordítását igen szép és tanulságos cikkben ismertette *Péterfy Jenő*.¹⁾

Ismertetésében szemére veti Péterfy eddigi Homeros-fordítóinknak: «Megtartották a hexametert, szorosan ragaszkodtak a szöveghez, Homeros sajátos jelzőit szószerint fordították, hamis fön ségre, különczködő classicus színezésre törekedtek, melyben Homeros naiv beszéde körmönfont keresettségg é, gyakran élvezhetetlen modorosságg alakult. Legfeljebb deákok használhatták fordításaik könnyebbitésére, de költői tekintetben, mint irodalmi művek, a fordítások alig tesznek számot.» — Thewrewk is megtartotta a *hexametert*. Pedig bizonyára jól tudta ő már akkor, mikor fordításának első mutatványa megjelent, hogy a hexameter irodalmunkban már divatját multá. A hexameter fogalma annyira összeforrt már azzal, a mit Péterfy *kü lönczködő classicus színezés*nek nevez, hogy igazán nagy bátorságra volt szüksége Thewrewknek, hogy mégis ezt az antik versformát választotta. Csak örülhetünk neki, hogy így cselekedett. A *kü lönczködő classicus színezés*-nek még csak nyoma sincs nála. De költői dictiójában nem is Vergilius meg Ovidius — az Arany János előtti h ősi eposz mintái — a vez érei, hanem Homeros.

Verselésének technikája kifogástalan, de a forma kedvéért sohasem áldoz fel semmit a lényegesb ől; versei pompásan gördülnek, de idegenszerűséget egyáltalában nem érzünk rajtuk. — Az olvasót szinte megejti nyelvének tükörtisztaságú, nemes egyszerűsége, úgy hogy helyyel-közzel szinte azt kérdezzük, hogy is lehetett ezt másként fordítani. Annyira átér ti, átér zi Homerost, hogy minden sora szinte ideális tökéletességű mása a görögnek. — Igazán nemcsak istenadta tehetség, hanem mennyi ízlés, mennyi gondosság kellett hozzá, hogy ily gyönyörű sorokat alkosson:

- I. 317: Füstbe kavarva siet fel az égnek az áldozat illat.
I. 483: Sodra szerint fut a gálya suhanva s bevégzi az útját.

Vagy e versus spondaicus:

- II. 190: Furesa eszű, nem kell neked annyira megrémülnöd.
δαίμονι' οὐ σε φοίτε κακὸν ὡς δεδισσεσθαι
II. 784: Lábuk alatt is a föld épűgy dűbörögve dűbörögött.

¹⁾ Budapesti Szemle XC (1897) — n aláírással. Péterfy J. összegyűjtött munkái. 3. kötet 544—552 l.

III. 442, 446: Anyira még sose volt szerelembe borulva a szívem...

Mint a hogy én mostand édes gyönyörökre kívánlak.

IV. 125: Csörren az ív, megpendül a húr, tovasurran a vessző.

Péterfy másik vádja, melyet eddigi Homeros-fordítóink ellen emel, az, hogy «szorosan ragaszkodtak az eredeti szöveghez, Homeros sajátságos *jelzőit* szószerint fordították.» Thewrewk is így cselekszik és csak dicséret illeti meg őt ezért. Szószerint fordít; az Ilias szövegének úgyszólván egyetlen szava sem vész nála kárba. Isten adta, igazi költői tehetségének köszönheti, hogy ily eljárás mellett sem vált fordítása sehol az eredetinek lapos paraphrasisává, kitűnő nyelvérzékének, hogy esetlen barbarizmusnak nyoma sincs nála.

A «sajátságos homerosi jelzőket» mesterien fordítja Thewrewk. Úgyszólván mindegyiknek meg tudja alkotni a maga talpraesett magyar megfelelőjét (alább jó részüket közöljük is) s aránylag csak ritkán fordul elő még az az eset is, hogy valamely fogalomnak egyik állandó jelzője helyett a másikat használja (pl. fürge hajó helyett: öblös hajó). — Ugyanezt mondhatjuk a homerosi előadás-módnak egy másik sajátságos eleméről az ú. n. *stereotyp* sorokról, kifejezésekről. — Itt ott előfordul ugyan, hogy a magyar fordítás nagyobb változatosságot mutat a görög eredeténél (pl. IV. 504: «Döngve a földre zuhan s belesördül a fegyver a testén» — ugyanez a sor V. 42: Dobbant estében... stb.; ilyen még IV. 102. és 120.), hogy egy állandó jelzőt többféleképen is fordít (pl. *χαλκοίτων*: vértess, érczes, érczinges, érczmezű, pánczélinges, rézpánczélos — egészen más kategóriába tartoznak természetesen az olyan jelzők, melyeket csak alig, vagy épen nem lehet mindenütt ugyanazon szóval fordítani, pl. *δαίμωνος*), de hát azt hiszem, már túlságos pedánság volna az ilyesmire vadászgatni. Reméljük, hogy nemsokára egy új kiadás — a mennyiben vers-technikai okok engedik — e tekintetben is tökéletessé teszi a fordítást s a pár lappangó sajtóhibát¹⁾ is kiküszöböli.

Thewrewk munkáját igazán csak akkor tudjuk kellőképen értékelni, ha többi Homeros-fordításunkkal hasonlítjuk össze. Ne nézzük most a többé-kevésbé elavultakat, a kísérleteket, töredékeket. Vegyük elő a legújabbakat, a Baksayét, Kempfét, Csengeriét s könnyű szerrel meggyőződhetünk róla, mennyire felülmúlja valamennyit. — Olvasuk el csak mindjárt az Ilias elejét:

Zengd el, oh istennő, Achileus Peleusfi haragját,
Azt a veszett haragot, mely ezer bajt szült az achivnak,
És sok erős bajnok lelkét oda dobta Aishoz,

¹⁾ Ilyen pl.: II. 700: «színével» szívével h.; III. 213: «Agamemnon» Menelaos h.; IV. 93: «ősi» hősi h.; V. 758: «vesztél» veszté h.

Ellenben magukat prédára hagyá az ebeknek
 S étkül az orv madaraknak — imígy Zeus végzete bételt —
 Attól fogva, hogy egymástól czívakodva különvált
 Atreides, a nép fejedelme, s a bajnok Achilleus.

Mennyire tökéletes mása ez a görögnek! Egyik fordítónk sem vette észre az *οὐλομένην* jelzőnek különösen hangsúlyos voltát. A *μυρὶ ἄλγεα* Kempfnél tengernyi veszély, Baksaynál Homeroshoz egyáltalában nem illő paraphrasis («mely az achivoknak *gyászba vonta napját*»). *Ἄλδι προΐσθεν* Kempfnél is, Baksaynál is szinte nevetséges anachronismus: «poklokra taszítá», «poklokra vetette». A *διαστήτην ἐρίσαντε* kifejezést sokkal plasztikusabban fordítja a Thewrewk hexameterje, mint a Csengeri prózája («perbe szállva meghasonlottak»).

Vagy vessük össze az I. ének 101—105. sorait a Kempf és Baksay fordításával, s azonnal látjuk a Thewrewk-féle magyar Ilias kiválóságát, költőiségét.

Polytathatónk még az összehasonlítást, de azt hiszszük, nyugodt lelkiismerettel rábizhatjuk az olvasóra. Tanulságos példaképen a Thewrewk-féle fordításnak csak pár, különösen sikerült részletére akarunk utalni. — I. 430—445; 480—7; 528—30; II. 142—153; 188—97; 217—9; 265—9; 394—7; 412—8; III. 1—9; 39, 130—8, 437—47; IV. 73—84; 104—126; 272—81; 445—56; V. 15—24; 84—94; 311—7, 522—7; 554—560; 596—600; 719—52; VI. 405—35; 466—86; 503—516 stb. . .

* * *

Arról, hogy a Thewrewk csodálatos nyelvfejlesztő képessége «quomodo ditaverit sermonem patrium», külön értekezést lehetne írni. Reméljük, ezt nálunk hivatottabbak meg is fogják tenni. Mi e helyett csak kis — *korántsem teljes* — glossariumot állítottunk össze, hogy megmutassuk, milyen «Homerosi szótárt» lehet majd szerkeszteni, ha — adja Isten, minél előbb — megjelenik az egész fordítás.¹⁾

ἀσχετος | μένος ἀσχετον οὐκ ἐπιεικτόν: csökönyös természetű
 ἀγαθός | βοῶν ἀγαθός: hangja erős
 ἀγέλαιη | harácsos (Athene)
 ἀγήνωρ | θυμός ἀγήνωρ: hetyke merészség
 ἀεθλος | csatakép
 αἰγίοχος | viharpajzsos, ægises, ægis ura
 αἰδοτός | tiszteletes; αἰδ. τε δαινός τε ἔσσι: félve, alázattal tisztellek
 αἰθων | ἵπποι αἰθωνες: pej paripák
 αἶμα | vérség
 αἰολομήτης | ragyogó érczpántos
 αἰρέω | χόλος ἄγριος ἔρειν: vad méreg forr vala benne

¹⁾ Alapul egyetlen számbavehető szótárunk, az Elischer-Fröhlich-féle (3. kiadás) szolgált. A mi benne hiányzik, vagy nem megfelelő, annak egy részét próbáltam a Thewrewk szavaival, kifejezéseivel pótolni, úgy, hogy a fordítás «dictio poetica»-jára is némi világosság essék.

αἶσα κακῇ αἴσῃ vesztemre
 αἴτιος | οὐ τί μοι αἰτία ἐσσι̃ nem vetek én te reád
 αἰχμή | αἰχμᾶς αἰχμάσσει: dárdás viadalt vív
 ἀκηδεστος | ἀκ. καὶ ἀφαντος: se híre se hamva
 ἀκουστός | ἀκουσίτας: árpáztván
 ἄκρητος | σπονδαὶ ἄκρητοι: színboros, tiszta boráldozat
 ἀκρίτομυθος | szájas
 ἀκρόκομος | hajbűbos
 ἄλιος | foganatlan, ἄλιος μῦθος: üres szó
 ἀλή | visszaverés, σοῦρις ἄλ.: iszonyú védekezés
 ἄλλοπρόσῃλλον | ingatag
 ἄλῶ | ἄλῶσσαι kábultva
 ἄμοτον | ἄμ. μεμαῦτα: nyugtalan, szertelen égő
 ἀμικαλύπτω | ἔρωσ φρένας ἀμικαλύψεν: szerelembe borult a szíve
 ἀναπλάει | neki pördít
 ἀναπιμπλημι | πότμον ἀναπλήσῃς βίοτιο: életed mértéke betelnék
 ἄναρχος | fejetlen
 ἀνέχω | ἀνασχέμενος: neki nyújtódzván
 ἀνίημι | bujtogat, uszít
 ἄντυξ | korbély, aszaly
 ἀπάλαμνος | tanácstalan
 ἀπόβλητος | megvetni való
 ἄπρηκτος | ἀπ. πόλεμος: kárba veszett harc, ἀπ. ἔρις: áldatlan perpatvar
 ἀρείσω | ἀρέσσομεθα: hozzuk helyre
 ἀτάλαντος | ἀτ. Ἄρηι: Ares fajtájú
 ἀταλάφρων | παῖς νήπιος ἀτ.: zsenge korú, eleven kis sarj
 ἀτελεύτητον | ἀτ. ἔργον: félbe szakadt munka
 ἄτη | vakság
 ἄτος | Ἄρης ἀτ. πολέμοιο: szertelen Ar.
 ἀλῶπις | ἀλ. τρυφαίη: szeges-karimájú sisak
 αὐτή | riadó, zsvaj
 αὖν | riad, riadoz
 ἀχρεῖον | ἀχρ. ἰδών: bamba tekintettel
 ἄω | αἵματος ἄ. vérével itatja.
 βέλος | ἔλκε ὕπεκ βελέων: el-kihuzá a dzsidás viadalból
 βίη | β. Διομήκεος Diom. bajnoki volta
 βουλεύτης | tanácsbíró
 ἐβραχε | felüvölt, megroppan
 γεραίος | γεραιά: nagyasszonyok
 γηράσκων | őszbe borult
 γράψας | rónán
 δαμόνιος | rossz ember, furcsa eszű, dőre, bohó, bolond, őrjöngős
 δαίφρων | hadjártas, harezértő, vitéz szívű
 δαμάζω | megtör, ἀναλκείησι δαμέντας: bátorsága-veszetten; δέδμηται: hódol
 Δεῖμνος | a Félsz
 δῆμος | δήμου ἀνήρ: népbeli ember
 δία | δ. γυναικῶν: neme dísze
 δινύεις | fodros
 δῖος | felséges
 δῖφρος | szekérkas
 δολοφρονέουσα | álnok szándékkal
 δυσχέμερος | zord viharos
 δυσώνυμος | δ. υἱες Ἀχαιῶν: nevük-átkos achivok
 ἐγγυαλίζει | kezébe kínál
 ἐγκλίνω | πόνος ἐγκέλιται: a munka rátok terhesedik
 εἰαμένη ἔλεος | lankás rétség
 εἶση | ἔ. δαῖς közebed, ἔ. νηῦς: rendesen, arányosan épült, arányos

forma hajó, ἀσπίς παντός ἔ. kerek idomú pajzs

ἐκάργος | vészüző, oltalmas, erős oltalmu
 ἐλεόθρεπτος | ἑλ. σέλινος nyirkos-rétaljai zeller
 ἔλλισσω | ἐλιζάμενος kigyósan
 ἔμπεδος | βίη ἑμ. ἐστὶ gyózi a régi erővel
 ἐμφύω | ἐμπεφυῖα majd odanőve
 ἐνδῶ | ἄτη ἐνέδησε βαρεῖη súlyos vakságba bilincselt
 ἐπειγῶ | ἐπείγεται βελέεσσιν: fenyegették egyre a dárdák, ἐπαιγέσθω igye-
 kezzék, ἐπειγομένη rohanón
 ἐπιάχω | harc-riadót riadoz
 ἐπιγράφω | pedz
 ἐπίδουης | szűkös
 ἐπιμύζω | ἐπέμυζαν morogtak a szóra
 ἐπίσσωτρον | abroncs
 ἐπιτροχάδην | amúgy neki vágva
 ἔρις | visszavonás
 ἔρκος | ἔρ. Ἀχαιῶν az achivok védőfala, ἔρ. πολέμοιο jó hadi bástya, ἔρ.
 βελέων nyíl-ellenző
 ἔρμα | talp, ászok, ἔρ. ὀδυνῶν fájdalom-eszköz
 ἐσχατόων | határbeli
 εὐπατέρεια | atyja-nemes
 εὐφυής | deli
 ἐφέστιος | városbeli
 ἔγω | ἐχέμεν tartásuk magukat, ἔρ. ἔχ. ἵππους lovoid Aresnek ereszszed.
 ζάκοτος | izetlen
 ζαχρηής | μένος ζαχρηῶν ἀνέμων szélfürgeteg
 ἡβαιός | οὐδ' ἡβαιόν egy pillanatig sem
 ἡμιτελής | félbemaradt
 ἡμῶ | megalázkodik
 ἡνορέη | férfierő, deliség
 ἡπεροπευτής | γυναῖκες ἡπεροπευτά nők csábítója, bolondja
 ἡύκομος | haja-szép, haja-diszes, szép-fürtű
 ἡύς | ἡ. τε μέγας τε szép szálas egy ember
 ἡμῖν | ὅσσειjéd, elhül, ἡμῖν ἔχει: eliszonyodik
 ἡεροπρόμων | jós ihlettséggel
 ἡρασιμένων | bátorság-edzette
 ἡρέπτρα | ἡρ. ἀπέδωκε meghálálta a gondját
 ἡμοφθόρος | élet-enyészto
 ἰδνῶ | ἰδνῶσθι bele meggörnyed
 ἰλαδόν | rajonként
 ἰππόδαμος | lőzabolázó, lovag, derék lovag, paripás, jó-kocsizó, mén-
 nevelő
 ἰπποδάμεια | κόρος ἱπ. sörénye-tömmött sisak
 ἰππουρίς | ἱπ. κυνέη, lófarkas sisak
 ἰσοφροζῶ | mérkőzik
 ἰστός | szátyva
 κάμπυλος | κάμπυλα τόξα szarvált íjszer
 κάρη κομόωντες | fürtös, hajafürtös, fejefürtös, hosszú fürtös
 καταπύσσω | lapul, félrelapul, meglapul
 καύσσειρα | μάχη κ. nagyüzű harc
 κεντρονεκής | sarkalt
 κῆρυξ | hirlő
 κλόνος | κλ. ἐγχειδων dárdák fürgetege
 κλυτότοφος | íja-hires
 κονάβις | megdördül
 κορυθαίολος | sörényes sisakú
 κορυφοῦται | felveti fejét
 κορωνίς | kajla, szarvált
 κροαίνων | dobogva

- κρόταφος | vakszem
 κυδιδών | délczeg alak
 κῦδος | κύδοι γαίων tündöklött teljes erőben
 λάζουμαι | πάλιν λάζετο μῦθον megfordította beszédét
 λαχνήεις | bozontos
 λευκώλενος | karja-fehér
 λυκηγενής | fény-szülte
 λωβητήρ | λ. ἐπισβόλος sértegető szószátyár
 μαίμῳ | bosszura buzdul, μαίμωσα mohón
 ματάω | δείσαντε ματήσετον megijedve bomolnak
 μέδομαι | κακά μ. fenekedik
 μεθάμενος | neki-szökvé
 μέλω | μέγα πλούτοιο μεμηλώς csupa gazdagságon a gondja
 μενεπτολεμος | csatába való, ütközetálló, hőselkü
 μένω | helyt áll, Δάναοι Τρώας μένον ἔμπεδον: állotta a trószát az achiv
 μετάφημι | μετέφη közre beszél
 μνήϊω | duzzog
 μήστωρ | μ. αὐτῆς jó harcra riasztó, κρατερός μ. φόβοιο hatalmas meg-
 futamító
 μίγνυμι | γλῶσσα ἐμέμικτο vegyesajku, μιχσεις ἀλλοδαποῖα idegenek közé
 furakodva
 μιμνᾷζει | maradozik
 μοιρηγενής | szerencseszüllötte
 μυοίικινος | ὄζος μ. átánycserje
 νεμεσάω | zokon vesz
 νεμεσιζω | rossz néven vesz
 νεοτευχής | új szerelés
 νοσφίζεταί | őrizkedve kerül
 νότος | alszél
 ὄθομαι | átáll
 οἰκῆς | a ház népe
 ὀλλυμι | ὀλλύντες — ὀλλύμενοι a győztesek — vesztesek
 ὀλολυγή | panaszcének
 ὀμιλος | harc-örvény
 ὀμοκλέω | rája rivall
 ὀπιθεν | ὀπ. κομῶντες nyakban fűrtös
 ὀπιπεύω | sandít
 ὀρκια | θεῶν ὄρκια πιστά szent frigyiszerek, szent alku
 ὀρμή | mohó sietés
 ὀρμημα | gyötrelem
 ὀρουμι | ὀρουσσε hajrá!, rajta!
 ὀχεύς | álladzó
 παιφάσσω | villogtat
 παλάσσω | πεπαλαγμένος fertőzött
 πάλιν | π. ἄγεν visszára letörtek
 παππάζει | papáz
 παραβλήδην | π. ἀγορεύει gúnyos célzással szól
 παρωϊός | ξείνος π. παλαιός atyarészről régi felem
 πέλω | ἔρκος πέλεται bástya gyanánt szolgál
 πενταέτηρος | ötödfü
 πέσσω | γέρα πεσσάμεν jutalom részét megemészteni, χόλον πέσσει for-
 ralja haragját
 πηγεσιυαλλος | gypja-tömött
 πίων | sőre
 ποιπνύει | szuszsmog
 πολεμίζειν | π. ἡδὲ μάχεσθαι harcra-tusára kiállni
 πολυαίξ | π. πόλεμος viharzó háboruság
 πολυχηγής | zajgós zúgású

πολυκλής | sűrű lapátu
 πολύνημος | erdeje-dús
 πολύμυθος | szószaporító
 πόνος | hadi munka
 πρόμος | πρ. ἀνὴρ sor előtti csatázó, πρ. ἀριστεὸς bajnek előharczos
 προσμύνω | hasznára van
 προχέω | προχέοντο özönlötek
 πύξ | π. ἀγασθός erős öklű
 πῦρ | ἐν πυρὶ γίγνεται: füstbe megy
 ῥηγμίν | ῥ. θαλάσσης hullámverte talaj
 σῆμα | írás, σ. κακόν, σήματα λυγρὰ gonosz írás
 σπλάγχνον | nemes bél
 σπουδῇ | bajjal, bajosan
 ἐπὶ στίχας | sorra, κατὰ στίχας a sorok rendjén
 ταμὴς | döntő bíró
 τειχεσιπλήτης | bástya-ledöntő
 τέλειος | legjava
 τηλεθάω | ὕλη τηλεθάωσα rügyező erdő
 τλήναι | τετληότες εἰμέν megszínljük
 τυκτός | τυκτόν κακόν gonoszszágból faragott
 ὑπερφίαιλος | szeles, fönnen hős
 ὑπερώϊον | felház
 φίλος | ὃ φίλοι feleim, φίλος örömet
 φιλομμειδής | mosolygós
 φόνος | φ. καὶ κήρ romlás és bomlás
 φρονέω | τὰ γὰρ φρονεῖς, ἅτ' ἐγὼ περ az eszed úgy jár, mint az enyém
 is, ἀγαθὰ φρονέων nemes indulatú
 χαλκεύς | ἀνὴρ χ. érczesiszár
 χάσμα | káröröm
 χέω | ἐπ' ἀλλήλησι κέχυνται egymásra omolnak, ἔγχεα ἔχευαν csak úgy
 ontják a dárdát
 χηρωστής | mellékörkös
 χρυσάμπυξ | arany-ékszerű, arany-szalagos fejdíszű
 ψαμαθος | ὕψος ἐπὶ ψαμάσοις bucska-fővenyre
 ὠκύμορος | hamarmúló sorsú.
 (Ujpest.)

SZIGETI GYULA.

Gálos Rezső: Adatok Szentjóni Szabó László prózai munkáihoz. Budapest, Athenæum nyomása, 1908. 36 l.

E kis értekezés, mely a cím lap tanúsága szerint doktori disszertációnak készült, először az *Irodalomtörténeti Közlemények* idei évfolyamában jelent meg. Jó ajánlólevél, de meg is érdemli. Megfelel azoknak a követelményeknek, a melyeknek teljesítését doktori értekezésről megvárjuk. Tárnya kis terjedelmű, Szabó Lászlónak pár lapra terjedő prózai írói munkásságával foglalkozik, s bár több oldalról is méltatja, részletesebben csak egy szempontból vizsgálja. A tárgynak és szempontnak ez a korlátozása megtermi gyümölcsét.

Módszeresen fog a tárgyaláshoz. Ismerteti a kiadásokat és az eddigi irodalmat, azután megkeresi a magyar dolgozatoknak külföldi mintáit. Nem esik abba a hibába, mely egyformán fenyegeti a kezdő írókat s az összehasonlító irodalom művelőit: egy-két egyezés alapján nem állapítja meg rögtön az átvételt, hanem világosan szóló bizonyítékok után kutat. Épen ezért eredményeit bizvást tudomásul vehetjük, sőt egyik-másik helyen elhagyhatjuk az óvatosságból odatett

kérdőjelet s a kétségesnek jelzett átvételt kétségtelenné minősíthetjük. A' *Panaszról* megállapítja, hogy a Musenalmanachok hatása alatt keletkezett, sőt a helyzet, a bibliai stíl s egy pár gondolat azonossága révén még közvetetlen mintáját is megjelöli Brücknernek *Die Klage Dina's* című dialogusában. Fontosabb, hogy A' *Kívánság* mintáját is kikutatta. Mivel Gessnernek is van egy *Der Wunsch* című idillje s a két idill tartalmilag is rokon, eddig azt hittük, hogy Szabó a német író művét utánozta. Gálos kimutatja, hogy mindkét idill közös forrásra vezethető vissza, Rousseau *Émilejére*, míg azonban Gessner csak az alaphangot vette Rousseautól s egyes reminiscenciákat találunk nála, Szabóé egyenes átdolgozás. A' *Töredékek R... munkáiból* elmélkedésekről végre bebizonyítja, hogy Toldy helytelenül egészítette ki a kipontozott nevet *Rabenerre*, s ez apró csevegéseket ép úgy az *Émile*ből fordította Szabó, mint A' *Kívánság*ot. A *Mária Királyné*t fejtegető fejezet kevésbé jelentős.

Említettük, hogy Gálos, kezdő írónál szokatlanul, módszeresen oldja meg a fölvetett kérdéseket. Talán kissé túlságosan módszeresen is, úgy érte a szót, hogy az apparatus criticust nagyon is láttatja. Túlzott lelkiismeretességgel idéz s bőven bánik a jegyzetekkel. Mindenesetre kisebb hiba, mint az ellenkezője. Stílusa is élénk, fordulatos, úgy hogy bizalommal tekinthetünk Gálos további fejlődése elé.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Travnik Jenő: A színiköltészet Börne felfogásában. Budapest, 1908. K. 8-r. 103 l.

Egyik képes hetilapunk¹⁾ irodalmi rovata erősen kifogásolta a magyar egyetemek doktori értekezéseinek nagy részét, mert szerzőik téves úton járva, olyan tárgyakat választanak, a melyek senkit sem érdekelnek. A hetilap szerint Börnével, a sokat szidott és sokat magasztalt kritikussal, a ki már a feledés ködébe merül, sem érdemes foglalkozni. Hibáztatja a sok német nyelvű idézetet is, «furcsa magyar könyv az, a melynek fele németül van». Hetilapunk kritikusa téved, mert *tudományos* szempontból minden dolog egyformán fontos. Igaz, hogy Börnének már csak irodalomtörténeti fontossága van, azonban véleményem szerint szükség volt erre a magyar értekezésre is. Börne sok magyar szemében nagy író, Gaál is megénekelte a «*Peleskei nótárius*»-ban:

Hugó Viktor, Göthe, Börne,
Bár az oldalak kitörne.

Pedig Börne csupán a rím kegyelméből jutott ilyen előkelő társaságba. Neve halhatatlanságát Heine jellemtelen gyűlölködésének köszönheti, a ki halála után rágalmakkal illette. Börne nálunk korszakalkotó kritikus hírében áll. E téves felfogást eloszlatja Travnik könyvecskéje. Nagy philologiai apparatussal kimutatja, hogy Börnét nem irodalmi, hanem kozmopolita szempontok vezették; hogy nem volt esztétikai iskolázottsága és ízlése; hiányzott a történelmi érzéke s

¹⁾ Vasárnapi Ujság 1908. jul. 19.

nem volt tisztában a tragikum okozta részvétellel. Nem értette meg a nép lelkét; pl.: Tirol szabadságharczát klerikális ármánykodásnak minősítette; hazafiság, hagyomány, dinasztikus hűség, vallásos rajongás, ezek érthetetlen motivumok Börne szemében, a ki rokonszenvével nem az üldözött, de *ultramontán*, Hofer András, hanem a *felvilágosodott* francia elnyomók felé fordul. Immermann Hoferjét ép oly kevésbé értette, mint Schiller Telljét, a kit közönséges orgvilkosnak tartott.

Travnik kutatásainak eredményét Proelssnek elég enyhe ítéletébe foglalja, a melyet idéz is. Az én véleményem szerint erős a disharmónia Travnik igazságos és szigorú fejtegetései és Proelss langyos ítélete közt. Keményebb és kíméletlenebb ítélet sokkal logikusabb következménye lett volna ezen értekezésnek. Börne nyelvéről Travnik nem mond semmit sem, pedig erősen kifogásolható a németisége.

Viszont az értekezés nyelvét kissé keresetté teszi a sok személyraggal ellátott melléknévi igenév (*kiemeltem követelmény, közöltem nyilatkozat*). Annnyira kedveli ezt a régies szerkezetet, hogy még olyankor is él vele, a mikor használata szinte érthetlenséget szül. (*A darab e felfogta jellemének fárasztó hatása.* 57. l.)

Pontos tárgymutató, bő bibliografia s túlságba vitt idézés alapos készülségű philologusra vallanak.

(Győr.)

LÁM FRIGYES.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Die Eumeniden des Aischylos. *Erklärende Ausgabe von Friedrich Blass.* Berlin. Weidmann. 1907. (8-r. 179 l.) 5 M.

Fr. Blass annak a philológiának, melynek egyik jellemző alkotásáról nemrégiben alkalmam volt szólni,¹⁾ ugyancsak jellemző alakja volt. Nem a tárgya választja el ezt az iskolát attól, mely tudományunk újabb munkásságában a javarésznek irányt szab; az *οὐκ αἰείδω τὰ παλαιά, καὶνὰ γὰρ ἀμὲν χρείσσω* timotheosi jelszava nem olyasféle ellentétet jelent a mi számunkra, a minő G. Herrmann és Aug. Boeckh álláspontját egymástól elválasztotta. Így pl. maga Blass a papyrologiában, tudományunk e modern disciplinájában, elismert szaktekintély volt, az újtestamentumi kutatásnak a görög philologia keretébe való behelyezésének új keletű munkájából is kivette a maga részét s a prózai ritmus kérdésével s ennek radikális kezelésével a legújabb vizsgálatok kellő közepébe dobta oda a maga Eris-almáját. Nem a tárgya jellemzi e régi iskolát, hanem tárgyának felfogása: a legtágabb értelemben vett — nemcsak a költészet alkotásait illető — formának túlbecsülése a tartalom rovására, a lélektani elmélyedés hiánya, az élet

¹⁾ EPhK. XXXII, 395: Vahlen, Opusc. Acad.

frissen kipattanó jelenségeinek szürke disciplina-anyagként való kezelése s sok egyéb, mit szavakba foglalni nehéz s csak érvényesülésében lehet megérteni.

A Blass-féle kommentárt, az 1906-ban megjelent Choëphoroi-kommentár pendantját, melyet a tudós posthumus munkájaként¹⁾ halle-i kartársa F. Bechtel adott ki, ez irányzat érdekes dokumentumaképpen fogom fel.

Aischylos vallási és vallásos költő, s az Eumenidák istenek össze-
ütközését, mi több: egész istenvilágok, Ég és Pokol harcát vitték a
színpadra. A dráma kommentárjában ennél fogva mindenekelőtt e val-
lási conceptio kialakulásáról várunk felvilágosítást. Az előttünk fekvő
munka 1.—6. lapja foglalkozik is e kérdéssel, de az Erinysek lényegé-
nek élettelen felfogásával (p. 2. die Erinyen gehören, was die eine
Seite ihres Wesens betrifft, und zwar die, welche durch diesen Namen
bezeichnet wird . . . zu den noch durchsichtigen Verkörperungen von
abstrakten Begriffen, vagy p. 3. más vonatkozásban: Phantasien der
Dichter, an die zu glauben sie niemanden verpflichteten, am wenig-
sten sich selbst) elzárja előlünk az utat, hogy a tragédia hatalmas
összeütközését a maga egész fenségében felfogjuk. A benső borzongás
önkivületét, melyben a költemény megfogant s melybe a színházi
közönség csekély, de jobbik részét a megértés ragadta, nem abstrac-
tiók ködfátyolképeinek, a képzelet regealakjainak hadakozása keltette,
hanem *élő* — tehát rettegett — hatalmak összecsapása. Az élő hit
jellegével ép így nem egyeztethető össze az a feltevés, hogy «az
Erinysek számának határozatlan sokasága [v. 585. πολλὰὶ μὲν ἔσμεν]
valószínűleg Aischylostól való» (p. 5). Aischylos bizonyára nem riadt
volna vissza ily aránylag jelentéktelen módosítástól: de a félelmes,
kínzó és boszuló szellemeknek, melyeket a bűnös szobája minden
sarkában, az utcza minden szögletén, minden szembejövő tekintetében
felismerni vél, melyeknek közeledésével riasztotta őt minden zörej,
mégis csak inkább a határozatlan számuk az igazi, eredeti, életteli
megjelenési formájuk. (Másként két vagy három Erinyről van szó.)

Ennek megfelelő a kommentár egész felfogása, mely a G. Herr-
mann-féle utasítás keretében mozog (Opusc. VII, 101.: versatur inter-
pretatio omnis vel in verbis et sententia cuiusque loci explicandis,
vel in enarrandis iis, quæ ab historia sunt petenda, vel in aperiendo
consilio scriptoris operisve compositione, vel in declarandis scripti
virtutibus aut vitiis). A költő kifejezéseiben, egész nyelvében, a tra-
gédia alapeszméjében, a szerkezet felépítésében stb. nem az érdeklő
kommentátorunkat, hogy a költői lélekben való titokzatos szövődésü-

¹⁾ Életradatait l. f. évf. 249. l.-ján.

ket kikutassa, hogy felfedje azokat a finom szálakat, melyek a költő csendes dolgozószobájába viszik az élet zajos vásárának, a múltnak és jelennek vibráló-csillámló képeit, hangjait: az ő érdeklődését a *kialakult* műalkotásnak már nem élő, működő, hanem megnyugodott energiát képviselő motívumai kötik le, melyekben az eleven erő *formává* krisztályosodott.

De a mit e formalistikus vizsgálatmódtól elvárhatunk, azt mind megkapjuk. A stilizált tragikus nyelv nem egy finomságát megérteti velünk, a metrikai analysis nem egy új lehetőségét tárja fel a karénekek ritmikái megértésének, a szöveg konzervatívan módszeres kezelése nem egy kétségbevonat helyét megvéd, nem egy helyen könnyed változtatással segít a bonyodalmon (persze sok helyen az «emendatio»-jának csak «coniectura» értéket leszünk hajlandók tulajdonítani). Különösen kiemelendőnek tartom, hogy a szöveghagyományt nem kapjuk meg másutt ily gondos kritikával — *f g h-t* Hermann-nal *M-től* független forrásból származtatja — s hogy Kirchhofftól megtanulván a scholionoknak a szöveggel való szerves összefüggését, szerzőnk is velük együtt adja a szöveget. Még megjegyzem, hogy az Areopagon lefolyó tárgyalás törvénykezési és jogi momentumai iránt a görög szónoklás történetírójának a szónokok tanulmányozása közben megélesedett szeme volt s e részben a kommentár igen érdekes vonatkozásokra utal.

Meddig kell még Aischylos tragédiájának a maga eljövendő, *igazi* kommentátorára várnia?

(Budapest.)

KALIÓS EDE.

E. Meumann: Einführung in die Aesthetik der Gegenwart.

Quelle u. Meyer, Leipzig, 1908. 151 l. 1. M.

Meumann álláspontja, hogy t. i. az esztétika lélektani disciplina, valamint az egyes kérdésekben való állásfoglalása még nem oly jelentős, hogy ezért volna érdemes műve az ismertetésre. Egészen más szempontból ismertetjük: t. i. rövid és világos képet ad az esztétika jelenlegi helyzetéről. Csak tájékoztató, gondolatkelto compendium, de ebből a szempontból aztán épen a *mi* számunkra frott könyv. A Jánosi monografiája ugyanis tájékoztat az esztétika régebbi fejlődéséről, de a XIX. század második felének meglehetősen sovány területet enged át.

Meumann a bevezető részben az esztétika régebbi történetét foglalja össze Platon, Aristoteles, Baumgarten és Kant idevágó tanainak rövid ismertetésével. Ez a történeti összefoglalás már csak rövidsége miatt is vázlatos és hiányos (pl. Kant elméletét egyszerűen felmenti). Az esztétika fejlődésének részletesebb ismertetését Fechnerrel, mint az empirikus esztétika megalapozójával kezdi. Fechnernek két ilyen tárgyú műve van: *Zur experimentellen Aesth.* 1871 s főműve: *Vorschule der Aesthetik.* 1876. Fechner az eddigi spekulatív esztétikával szemben tapasztalati esztétikát ír, az «Aesthetik von oben» helyett «Aesth. von unten». Ezzel azt akarja hangsúlyozni Fechner, hogy

addig az esztétika általános fogalmakkal bajlódott s ezeknek a rendszeres összeállítására törekedett. A maga módszere ennek a fordítottja: az egyes esztétikai tényekben mutatkozó törvényekből akarja felépíteni az elméletet. A tapasztalatból indul ki, abból, hogy mi tetszik, mi nem. Az esztétikai élvezetnek principiumai vannak. A főbbek a következők. 1. Az esztétikai küszöb-elve. Ez azt jelenti, hogy a tárgyak bizonyos erővel kell, hogy hassanak az öntudatra a végett, hogy tetszést keltsenek. (A Baumgarten-Wolf-féle elmélet tisztább kifejtése.) 2. Az esztétikai fokozás elve. Az egymásnak ellent nem mondó tetszések eredménye nagyobb, mint a külön-külön vett eredmények összege. 3. Egység a sokféleiben. 4. Az ellentmondás hiányának, vagyis a valóságnak az elve. 5. A tisztaság elve; a hatásnak, mely a tudatba lép, tisztának kell lennie s 6. az associatio elve. A Fechner esztétikájában a legnagyobb hiba Meumann szerint, hogy nincs biztos néző pontja az esztétikai tünemények számára. Az ő principiumainak legnagyobb-része nem esztétikai elv, hanem az általános lélektan törvénye.

Fechner után három út volt lehetséges az esztétika számára. A tapasztalati módszert újabb és újabb esztétikai tényekre kiterjeszteni vagy az esztétikai képzeteket a nem esztétikaiaktól szorosan elkülöníteni, s végül az esztétikai tüneményeket minden oldalú pszichológiai elemzés alá vetni. A kísérleti módszer művelői a Wundt pszichológiai laboratóriumában folytatták a Fechner kezdeményezését. Witmer, Segal, Cohn elemezték az esztétikai benyomás alkatát. Lehmann és mások az Ausdrucksmethode követői és művelői. A második úton találjuk Külpet. Käsert és Landmann asszonyt. A harmadik irányban találjuk a lélektani esztétikák egész sorozatát. A *pszichológiai* esztétika lehet szubjektív vagy objektív irányú. A szubjektív irányú esztétika magát a lélektan egyik disciplinájának vagy éppen alkalmazott lélektannak tartva, a műalkotás és műélvezés alanyi feltételeit vizsgálja (Lipps, Volkelt, Groos, Witasek); a lélektani külön szempontok szerint lehetséges még physiológiai, pszichológiai, kísérleti és biológiai esztétika (evolutionista és érzékleti esztétika). Az objektív esztétika az esztétikai formák, a műtárgyak s a természet vizsgálatát tartja fontosnak és főfeladatának s mint ilyen lehet genetikailag összehasonlító, néprajzilag összehasonlító s ide tartozik a Taine-féle környezetelmélet is. Mind a szubjektív, mind az objektív esztétika megelégszik az esztétikai tünemények leírásával és magyarázatával s nem törődik normák felállításával. A *normatív* esztétika azonban igyekszik általános s kötelező erejű szabványok megállapítására (Windelband s a legújabbak közül Cohn Jónás).

Az esztétika tárgya — bármilyen irányú legyen is — végeredményében az embernek a világhoz való esztétikai magatartására vonatkozik s a következő négy szempont valamelyikét tartja megoldandónak: 1. az esztétikai ítélet és élvezet tana; 2. az esztétikai productio (műalkotás); 3. a műtermék s végül 4. az esztétikai kultúra szempontja.

Legbonyolultabb kétségtelenül a műélvezés tana. Némelyek azt mondják, hogy az emberrel veleszületik a szépérzék, mások meg azt vallják, hogy külön fejlődik ki ez az érzék, sőt annyiféle lehet, a hány a szépnek a faja. Wundt szerint az esztétikai tevékenység az ismerő és gyakorlati tevékenység között áll. Ezt a felfogást vallja Siebeck is s ebből fakadt a beleérzés-elmélet is. Volkelt a solum,

Lotze az emlékezet szerepét vizsgálták. Közvetetlen-e ez a beleérzés, mint Vischer és Volkelt gondolják, vagy nem? A beleérzést legalapossabban Lipps elemezte; szerinte van praktikus, szimpatikus és esztétikus beleérzés. A beleérzéssel párhuzamosan a contemplációval és illusionismussal is próbálták magyarázni a műélvezetet (Külpe, Landmann). Ilyen magyarázat még a benső utánzás s Lange-féle tudatos öncsalatás (bewusste Selbsttäuschung). Alapos vizsgálója még a műélvezet tanának Dessoir is.

Nem kevésbé fogas a műalkotás tana is. Az esztétikus rendszerint nem művész s így az önmegfigyelésnek kevesebb hasznát veheti, mint a műélvezet tanánál. Azért elsősorban a művészek kapcsolatos feljegyzéseit, iratait, leveleit kell tanulmányoznunk; a módszernek objektívnek és összehasonlíthatónak kell lennie. Hogyan megy végbe a műalkotás? mi a végső alapja, a látás-e (K. Fiedler) vagy az ösztönszerű tapasztalás (Dessoir)? Hány szakasza van a műalkotásnak, négy, a mint Dessoir gondolja? Mi az a művészi fantázia s minő szerepe van a műalkotásban? Játék-e a művészet, mint a hogy Schiller gondolta vagy pedig kemény munka? Ezek a műalkotásban a legürgösebb kérdések.

A műelmélet jobbára történeti disciplina. A genetikailag összehasonlító irány, melynek kiváló képviselője Semper, megállapítani igyekszik a különböző népek által különböző időben használt műalkotások alapformáját s azt bizonyítja, hogy másodlagos czélok befolyásolták az egyes műtárgyak alapformájának elváltozásait. Mások az összehasonlítást ethnologiai alapra helyezték. Van-e a művészeteknek valamely közös ősi alakja, avagy csak egyes csoportokat lehet visszavinni közös eredetre? Socialis avagy individualis tünemény a művészet? Az evolutionismus ráillik-e a műtörténetre is? Meumann felsorolja mindenütt a vitás kérdéseket s azokat, kiknek az elmélete a csomó megoldására nézve jelentős. És pedig igen helyesen, lehetőleg idézve őket. Ennek következtében nem csak az esztétika fejlődésében előfordult nevezetesebb mozzanatokról, hanem a hozzájuk fűződő szakirodalomról is tájékozást nyerünk. Minden fejezethez bibliografiai függeléket csatol, mintegy mondva: ez az igaz forrás. Mert igen könnyen megtörténhetik egy ilyen rengeteg anyagot összeszorító műben az, hogy valamelyik munkát vagy annak a célzatát nem érti meg a szerkesztő helyesen. A mint pl. Meumann se értette meg a Schmarsow magyarázatát a művészetek eredetét illetőleg (l. Zeitschr. für Ästh. und allg. Kunstwissenschaft III. B. 1—2. Heft). A másik hibája e tanulmánynak az, hogy néhol túlterhelt. Szűk helyen sokat akar felölelni és így sokszor fúrasztóbb, mint a legelvontabb részletező fejtegetés.

Az utolsó fejezetben az esztétikai műveltségről értekeznek s arról, hogy miképen lehet az esztétikai kultúrát minél egyenletesebbé tenni, de egyúttal szakszerűvé is, hogy a dilettantizmussal együttjáró ferdeségek a minimumra apadjanak. Az idevonatkozó irodalom ismertetése mellett kemény bírálatot mond honfitársainak ízléséről s a nagyon felkapott Jugendstilről. A művészetet nem szabad luxusnak tekinteni, hanem bele kell vinnünk az iskola által a mindennapi életbe, ott-honunkba, életmódunkba.

(Szászváros.)

KRISTÓF GYÖRGY.

Kurt F. Müller: Der Leichenwagen Alexanders des Grossen.

Mit einer Tafel und acht Abbildungen im Text. Leipzig, Seemann, 1905.¹⁾ 8r. 8 + 75 l.

Ez a lipcei dissertatio a Nagy Sándor halottaskocsijának reconstitciójával való kísérletezést valósággal divatba hozta, és a kérdésre ilyenformán tagadhatatlanul sok világosságot vetett. Egyes részletkérdésekre nincs felelet, és nem is lesz, mert ez az efféle feladatok természetében rejlik, mások azonban tisztázódtak, s hogy ez megtörtént, az Müller szorgalmas kutatáson alapuló értekezésének az érdeme.

A reconstitutio alapjául Diodorus Siculus szövege szolgál (XVIII. 26—27. = Overbeck, SchQu. 1984), a kinek forrása a megbízható kardiai Hieronymos (32. s k. lk.). Müller három helyen emendál:

Overbeck 19. sor: *θριγκός* pro *θρόνος*, — 40. sor: *ἐκάστοτε* pro *ἐκάστω* (e kettő Wachsmuth coniecturája), — 55. s k. sor: *τριάκοντα καὶ δύο* pro *ἐξήκοντα καὶ τέσσαρας*, Studniczka útmutatása szerint, a ki interpolációnak tulajdonítja a szöveg e szavait: *τεττάρων ἡμίωνων ἐκάστω* *ζεύγει προσδεσμένων*. — Ezt az önkényes coniecturát v. Wilamowitz, Petersen és Bulle egyértelműleg elvetik. A második felesleges, mert a szöveg egy csekély betoldással (<*χάτω*>) érthető. Szükséges ellenben az első, de nem bizonyos, l. Bulle 66. sk. l., a ki Ussing egy régi coniecturáját (Zeitschr. für die Altertumswissensch. 1848, 494.) eleveníti fel és *θρᾶνος*-t ír. — v. Wilamowitz a 42. sorban *χοινίης*-t ír *φονίης* helyett.

A halottaskocsi főalkotórésze egy *χαμάρα χρυσῇ ἔχουσα φοιτῶν ἀνδορόλητον* — az egész alkotmány tehát kétségtelenül *be volt boltozva* (Müller, Petersen, Bulle — másképen Wilamowitz), mert a szónak ez a jelentése. Erre vezet egyébként a kőből való pikkelyes díszítés is. Ezt a boltozatot egy ión peristyl tartotta, *ἐντός δὲ τοῦ περιστύλου δίχτυον ἦν* — vagyis a belső helyiségnek a falát egy háló alkotta, vastag aranydrótból fonva, melyen keresztül a ravatal kívülről bizonyára látható volt. Ezen a hálón képek futottak körül, bizonyára képszalag módjára, tehát *felül*, noha helyüket Diodoros nem határozza meg közelebbről. A négyféle ábrázolást Diodoros röviden leírja, az egyes oldalakra való elosztásuk Bullénak sikerült legjobban (62. s k. lk.): elül Nagy Sándor és környezete, a két hosszoldalon lovaság és elefántok, hátul a hajóhad — az egész a nagy király katonai hatalmának a képe. A Parthenon képszalagjának a hatása a conceptióban nyilvánvaló. Kérdés, hogy a háló közvetlenül az oszlopok mögé vagy éppen csak közéjük volt-e feszítve (így képzei a dolgot Petersen, 704. s k. lk., a ki a képszalagot több darabra osztva, felül az oszlopok közé helyezi), vagy pedig távolabb, úgy hogy köröskörül folyosó maradt szabadon; ezt az utóbbi megoldást fogadják el Müller és Bulle, és ezt ajánlják a sírt őrző oroszánok (*παρὰ τὴν εἰς τὴν χαμάραν εἰσοδόν*), melyeket különben a hálón *belül* kellene elhelyezni.

¹⁾ v. Wilamowitz, Der Leichenwagen Alexanders des Grossen, Jahrbuch des k. deutschen arch. Inst. 1905. 103. s k. lk. — Bulle, Der Leichenwagen A.-s, u. o. 1906, 52. s k. lk. (rajzzal). — Petersen, Der Leichenwagen A. d. G., Neue Jahrb. für das klass. Altert., 1905, 698. s k. lk. (rajzzal). — Six, Deutsche Litt. Zeit. 1905, 266. s k. lk. (bírálat).

A Diodoros említette *akanthos* elhelyezésében Petersen és Bulle megoldása szerencsésebb, mint Mülleré: az oszlopok felső részének reliefdíszét alkotja, és az illető hely helyes fordítása (Bulle olvasása szerint) a következő: minden egyes oszlop közepén arany *akanthos* volt, alulról lassacskán (*ἐκ τοῦ <κάτω> κατ' ὀλίγον*) felfelé húzódva egészen az oszlopfőig.

A boltozat tetejét közepén egy *φαινικὴς ὑπαίθριος* díszíti, *ἔχουσα χρυσοῦν στέφανον* — Studniczka szellemes magyarázata szerint (Müller 51. s k. lk.) *bíborzászló*, a melynek használatos voltát szerzőnk meggyőzően mutatja ki, s melynek a neve épen Diodorosnál csakugyan *φαινικίς*, — és ezen nem változtat az, hogy a ravatalt fedő bíborterítőnek is ez a neve. Ez esetben a koszorú aranynyal volt a bíborszövetbe belehímézve, a mihez hasonló díszítést ruhákon, az öv alatt, nem egy vázakép mutat (Petersen 704. l., 1. jegyz., l. a Reichhold-féle műlapokat). Wilamowitz (106. s k. lk.) más magyarázatot javasol: a valóságos aranykoszorút egy jókora, lapos, kerék skatulyához hasonló »hüvely« (*χωνικίς*) tartja, mintha fejen volna, így Bulle is (67. s k. lk.). Ha a szöveg hagyományos alakjában olyan kifogástalan értelmet ad, mint e helyen, akkor bizonyára kétséges értékű vállalkozás javítani rajta.

A legkétségesebb pontja a szövegnek a bizonyára hibás *θρόνος* — kérdés, mi volt a helyén, *θρησκός*-e vagy *θραῦνος*? Az első olvasás szerint a geisont és a simát kell értenünk (Müller 56. s k. lk.), és a protomékkal való díszítés miatt, mely, ha nem is a geisonra, de mindenesetre a gerendázat valamely tagjára tartozik, ezt tartom valóbb-színűnek; ha ellenben *θραῦνος*-t olvasunk, akkor Diodorosnak az egész kaszettás tetőt kellett rajta értenie (*θραυίνοντο ὑπὸ τοῖς φατνώμασι σανίδωμα*, Hesych., tehát tulajdonképen a kaszettákat elválasztó gerendák), mely úgy a folyosót, mint a hálót borította, úgy hogy a boltozat belsejébe nem lehetett belátni.

A *πόλος* különböző magyarázatai a művészi conceptiót nem érintik. — A kocsit 64 öszvér húzta, így mondja Diodoros, s nincs okunk szavain változtatni; mellékes, hogy hogyan voltak befogva (legtetszősebb a Bulle-féle megoldás, 71. s k. lk.).

Az arany hálón belül volt fölállítva a ravatal: a bolttest anthropoid sarkophagban (*χρυσοῦν σφυρήλατον ἄρμόζον*, Müller 34. s k. lk.), bíborterítővel lefedve, körülötte a király fegyverei.

A művész nevét nem ismerjük; Stasikratesre gondolni (Brunn nyomán) nincs elfogadható okunk. Fontosabb a művészi gondolat, mely újdonság gyanánt jelenik meg előttünk az egész műalkotásban, s melyet Müller így formuláz: egyesül benne a kisázsiai templomszerű síremléktípus a keletről származó boltozatos tetővel, és ez a tulajdonképeni görögség formavilágán túlmegy.

A bevezetésben Müller összeállította azt, a mit az ókorból a halottas kocsik használatáról tudunk. A legerdekesebb tanulság az, hogy míg a rómaiak halottaikat mindig úgy *viszik*, az egyiptomiak pedig mindig járóművön (kocsin vagy bárkán) szállítják, addig a görögéknél mindkettő divatos; továbbá az, hogy a görög vázákön a halottak fejükkel előre fekszenek a kocsin, és így van ez a rómaiaknál is, — míg Homerosnál (Ψ 136) és egy keresi falfestményen lábukkal előre fekszenek, ill. vitetnek — a mi alkalmasint ión szokás.

A Müller értekezéséhez mellékelt reconstitúciós rajzot G. Niemann készítette.

(Budapest.)

CSERMELYI SÁNDOR.

J. Bourdeau: Poètes et humoristes de l'Allemagne. La France et les français jugés à l'étranger. Paris. Hachette, 1906. 8-r. 282 l.

A szerző, a kinek egy könyvét a múlt évben adta ki Akadémiánk magyar fordításban, ezúttal is ismertet: kis essayket gyűjtött egy kötetbe, újat nem adva, de kellemes, csevegő előadásban. Bourdeau eddig leginkább a szocializmussal foglalkozott: irodalmi tanulmánya a *Grands écrivains* sorozatában a La Rochefoucauldról szóló. Könyvei általában mások tanulmányainak ismertetéséből állanak: par excellence népszerűsítő író. Ilyen jellegű immár a magyar könyvpiaczon levő munkája, ilyenek a szocializmus főképviselőiről írt kötetei is.

Első cikke a *Simplicissimus*-ról szól. Mintegy félszázadja, hogy Grimmshausen művét úgyszólván felfedezték s azóta már sokan túlbecsülték, a mikor egy sorba állították Cervantes-szel és Le Sage fölé helyezték. Különös, hogy a XVII. század e legnagyobb német írójának egy francia szentelte a legalaposabb tanulmányt¹⁾ s ezen alapul Bourdeau cikke is.

A második fejezetben *Egy német Gil Blas* címen, melyet talán Goethetől kölcsönzött, Lang Károly Henrik lovag emlékiratait tárgyalja. A XVIII. századi német udvarok éles satírája e mű, melynek olvasásához a német könyvek természetesen óvatosságot ajánlanak. Bennünket különösen azért érdekel, mert jellemző képet nyújt szerzője magyarországi tartózkodásáról.²⁾ Lang nyugtalan, szellemes, örökké gúnyolódó alak. Rendkívül tanult lutheránus pap fia, zajos ifjúság után szülőhelyén, Öttingenben, elnyeri a kormánytitkárságot, de az udvari intrikák, a kötelező bójt és gyónás miatt elhagyja állását és egy magyar magnásnál nevelői állást nyer. Itt érdekes jellemzése következik a XVIII. századbeli magyar családi életnek. A kárpáti kastélyban mindenkinek, még a tehénpásztornak is van nemesi levele. A vendéget az asszonyok körül fogják, magyar ruhába öltöztetik s tanítják a «nemzeti nyelv zengzetes szótagjaira: szr, smst, wlk» (!). A csinos ifjúnak udvarolnia, a báróné előtt énekelnie, táncolnia kell. Mintegy játékszere az unatkozó nőnek. Délután a parkban kuglizik a báróval és családjával, de minthogy a lovagiasság szabályai szerint a nőknek sokat el kell nézni, ő mindig egész fizetését elveszíti. Ehhez járul, hogy a család könyvtárából nem szabad könyvet kivenni, semmivel sem foglalkozhatik komolyan. Végre is felmond s általános siránkozás közepett Bécsbe megy. Helyzete ezután is hasonló. Mint követési titkár urának szerelmi ügyeiben jár el, majd visszatérve Öttingenbe örökké vadászni és lovagolnia kell a herceggel. Göttingában szemüvegcsiszoló (mint Spinoza), történeti munkáért levéltárosi állást kap, nemesi leszármazásokat állít össze, pl. hogy az Eszterházyak Attilától

¹⁾ *Étude sur le Simplicissimus de Grimmshausen* par Ferd. Antoine. Paris, Klincksieck, 1882.

²⁾ Magyarul tudtommal eddig nem ismertették. Szamota könyvében nem találjuk.

származnak s végre (Gil Blas és Candide módjára) mint csendes föld-birtokos végzi emlékiratait. Bourdeau nem megy tovább a tartalom ügyes elmondásánál.

Schiller és a francia forradalom cz. cikkében Chuquet tanulmányai alapján Németország kiváló szellemeinek álláspontját ismerteti; Schiller rokonszenvét, később undorát «a nyomorult hóhérasokkal szemben» (Körnerhez 1793 febr. 8. B. hibásan febr. 4-et idéz) Klopstock és Goethe ellenszenvét a forradalom iránt.

A negyedik tanulmányban Alfred Marchand nyomán (*Les poètes lyriques de l'Autriche*. Paris, Fischbacher, 1881) Lenau pályáját rajzolja meg. Nem megy bele Lenau egyéniségének analizisébe, pedig ép a francziáknál van e kérdésnek nagy irodalma. Reynaud új könyvében a német típust látja benne, míg André Theuriot a kiállításbeli magyar csárdában hallott cigányzenétől inspirálva «a forró fejek, erős borok és szenvedélyes szívek hazájának szülöttét» ismeri fel költőnkben. Marchand osztráknak nézi s az ő nyomán mondhatja Bourdeau: «A legmelancholikussabb író Ausztria mosolygó vidékein született, gondtalan vidám művésznép körében.» Vagy mikor Lenau tokaji tartózkodásáról szól: «Ez az Ausztria a képzelet és kellem földje változatos tájaival, vegyes népfajaival valódi hazája a zenészeknek és költőknek. Képzeltetünk-e Mozartnak más hazát Salzburngnál? Haydn is Ausztriában született.»

A diákok költője címen a szerző Scheffel József Viktornak szenteli könyve legterjedelmesebb részét. Úgy mint a többi cikk, ez is életrajzból és a művek tartalmi ismertetéséből áll. Sikerült a Gaudeamus dalgyűjtemény tárgyalása a német diákélet rajzával.

Goethe egyik beszélgetésében Eckermannal arról panaszkodott, hogy mily kevésbé eredetiek a német szokások. «Walter Scott regényeiből, mondja, látni, mi az angol történelem, micsoda kincses bánya tehetséges írja számára. A mi ötkötetes történetünk ellenben ugyan csak szegény.» Azóta megszületett *Freytag Gusztáv*, a ki a német történeti regények egész sorozatát indította meg. De Freytagnak nem az volt a főcélja, hogy költői elbeszéléseket, festői képeket adjon, hanem hogy hazafias, politikai jellegű munkát végezzen; kitörő hazafisága gyűlölettel van eltelve minden ellen, a mi idegen, (a *Marcus Königin*ben a szlávok ellen) B. Albert Réville alapján (*Le roman national en Allemagne. M. Gustave Freytag*. Revue d. d. m. 1874 decz. 1.) Walter Scott kétségtelen hatásán kívül Eugène Süe műveiben látja Freytag mintáit.

Ha Németországnak nincs Walter Scottja, Balzacja sem született még meg, hacsak *Keller Gottfried*et nem tekintjük annak. Bourdeau itt is életrajzra s tartalomkivonatra szorítkozik, kevés esztétikai méltatást is ad F. T. Vischer alapján.

Schopenhauer filozófiájáról szólva azt fejtegeti, hogy a pesszimizmus, mint a keserű orvosság, erősítő hatású s fejleszti a férfias bátorságot.

A könyv utolsó fejezete *A külföld ítélete a francziákról*. A németek véleményét Hillebrand Károly képviseli (*Frankreich und die Franzosen in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts*. Berlin 1874.), az angolok felfogását Hamerton és Brownell művei alapján mutatja be. Sorra veszi a francziák jellemző tulajdonságait: változékony jelleműket, rend- és pontosságukat, nevezetesen a gondolat kifeje-

zésében, izgékonyosságukat, raczionalizmusukat s mindennekefelett társadalmi érzéküket. Eredményképen kiemeli, hogy a francia társadalomban a szociális ellentétek nem oly élesek «az élet ott könnyebb, ott kellemesebb élni».

Bourdeau egész könyvén erős hazafias érzés és büszkeség vonul végig. Kár hogy oly régi, részben elavult könyvek alapján dolgozik. (Budapest.)

GRAGGER RÓBERT.

John Campbell Oman: The Brahmans Theists and Muslims of India. London, 1907. 342 l.

India a legnagyobb ellentétek hazája. Talán sehol sincs együtt annyi meglepő, mondhatni csodálatos dolog. Igazi csodaország. A legkülönbözőbb vallások tarka egyvelege tárul ott a kutató szemei elé. A legfenségesebb idealizmus érintkezik a minden mértéket meghaladó durva érzékiséggel. Az ind szellem a világmegvető lemondás és az élvezetek kultusza, a rideg anyagiasság és a tiszta idealisztikus felfogás közt ingadozik ide-oda. A *védánta* és az *upanisádok* bölcsészete szépen megfér ott a *tantrák* és a *sakti* imádók orgiáival. Az isteni lényvel egyesülni óhajtó mysticismussal együtt jár a néger fetisimádástól alig különböző babonás bálványimádás. A hindú vallás, melynek tudvalevőleg nincsenek megállapított dogmái, folytonos átalakulásban van. A felekezetek száma legio. Minduntalan újabb meg újabb szekták támadnak. Sőt egy-ugyanazon felekezet kebelében is sok az árnyalat. A kasztok egyre szaporodnak, mai napság már kétezernél többre rúg a számuk.

Oman saját szemeivel vizsgál mindent. Ez teszi művét érdekessé. Hosszas indiai hivataloskodása alatt bő alkalmá nyílt az ind társadalom tanulmányozására. Könyve igen tartalmas. Sok becses adatot talál ott az olvasó. Oman nem indianista, szánszkritül nem tud, a régi klasszikus irodalomból vett adatait másod kézből veszi, de a mi fő, jól ismeri a hindú népet és érti a legelterjedtebb élő nyelvet, a hindusztánit. Színes képét rajzolja a mai hindú hitnek.

A hindúk példabeszédszerű szelídsége csak mythos. Áldozatvértől áztatott templomaik a régi héberekére emlékeztetnek. A vér itt is nagy szerepet játszik. Különösen az embervér. Káli istennő vére szomjazik. Hívei lehetőleg igyekezzenek őt kielégíteni. Rádsendra Lála Mitra szerint alig van ház Bengáliában, melynek úrnője egyszer vagy másszor saját vérét ne ontotta volna — igaz, hogy néha csak pár cseppet — hogy a kegyetlen istennő kegyét kiérdemelje. Néha a szigorú tilalom ellenére embert is áldoznak neki, így például 1901-ben a főváros, Kalkutta, közelében fekvő Akhrában akartak feláldozni egy fiút a borzalmas istennő egy új bálványa előtt. Ha ez így van, milyen állapotok lehetnek India félreesőbb, vadabb régióiban?

Az áldozati barnok húsának eladásával jó üzletet csinálnak a hindúk. A papságnak is van belőle haszna, mert minden templom területén levágott áldozatért bizonyos díj jár nekik. Sib Csander Bosze azt állítja, hogy nem egy templomot csak azért építenek Kalkuttában, hogy szent húsban ne legyen hiányuk a hívőknek. Ebből is kitetszik, hogy a hindú ember sem épen igazi vegetárianus. Egyes vakbuzgó szektákat kivéve a húsfogyasztást csak szegénysége korlátozza.

Érdekesen ír Oman a kasztrendszer mai mivoltáról, mely minden társadalmi érintkezés áthághatatlan akadály. India rákfenéje a kaszt, ez teszi gyöngévé, minden együttes actióra képtelenné száz millióit. Angliának igen meggyűlne a baja, ha varázsűtésre meg tudna szűnni a kasztrendszer.

A brahmánok kasztja még most is a legelső, de azért vannak megvetett tagjai is. Ilyenek az úgynevezett *Burá* (hindi nyelven a. m. rossz) brahmánok. Ezekről mindenki iszonyodik. A halottak ruháira tartanak ezek számot. Annyira irtóznak tőlük a többi hindúk, hogy még az is rossz omen, ha valaki találkozik velük reggel. Van Bengáliában egy brahmán kaszt. a *Kulinoké*, mely házassággal keresi kenyerét. Néme-lyikök pénzért háromszáznál több feleséget is boldogít. A hindú apának legfőbb kötelessége még a nemi érettség előtt férjhez adni leányát. Már a kasztrendszernél fogva is ez nem könnyű feladat. Ebben segítségére vannak a gondos apának jó pénzért a házasságvadász kulin brahmánok. Azzal, hogy boldog lesz-e a leánya, nem sokat törődik a hindú szülő. Fő dolog, hogy férjhez legyen adva. Természetesen ez csak afféle forma házasság, mert a kulin brahmán nem tartja el pénzért elvett hitvesét, ott hagyja azt az atyai háznál s csak néha-néha szerencsétlenti látogatásával. Könnyű elképzelni az ilyen házaselet erkölcsi következményeit. Sok helyet szentel a szerző a vallásreformáló törekvések tárgyalásának. Ez a könyv egyik igen érdekes fejezete. Az angol iskolák hatása nem maradhatott el egészen. A míveltebb hindúk már elég régen belátták a brahmaizmus sok-isten hitének a józan észszel ellenkező voltát. Reformálni az ősi vallást, ez volt a jelszó. De hogyan?

A monotheismus, melynek nyomai visszanyulnak az ind gondolkozás legrégibb korába, az ind társadalom eliteje előtt nem volt új. Keresztény és mohammedán befolyások is előkészítették számára a talajt. Rám Mohun Roj a múlt század első felében szakítva a hindú tradíciókkal, a tiszta monotheismust hirdette. Ő volt az első brahman, a ki el merete hagyni Indiát. Nem félt attól, hogy ez által elveszti kasztját, a mi hindúra a képzelhető legnagyobb szerencsétlenség. A hindúk hite szerint ugyanis égbekiáltó bűn átmenni a tengeren és idegenek bemocskoló érintkezésének kitenni magát. Még most is minden Európát felkereső hindúnak hazatértekor bizonyos tisztító szertartásoknak kell alávetnie magát, hogy újra befogadják kasztjába. Mohun Roj azért megmaradt hindúnak, a kaszt-szabályokat mindig megtartotta és sohasem lett keresztény. Indiában a kaszt a fő, a vallásos dogma csak másodsorban jó tekintetbe. Vallási türelmes-ség elég nagy Indiában. *On the whole*, így jellemzi *Mohun Roj* Oman, *Ram Mohun Roy was a man of conspicuous ability and much tact, with a rare liberality of sentiment and a practical turn of mind* (108. l.) Kesab Csander Szen a másik nagy reformátor, ki az összes létező vallások egyesítésén fáradozott, életének végén a pantheiz-mussal hamisította meg Mohun Roj theizmusát.

Oman könyve, mely hamisítatlan képét adja a mai hindú tár-sadalomnak, becses adalék India gazdag ethnografiai irodalmához.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1906/07.

23. Fejér Adorján: Nero nevelője. (Bajai főgimn. 9—41. ll.) —
 24. Baksay József: L. Annæus Seneca erkölcsbölcseleti elveiből. (Szegedi városi főgimn. 3—30. lk.) — Nincs kor, a mely Senecával, a császárok korának ezen csodálatos írójával ne foglalkozott volna. Dicsérték vagy korholták, éig magasztalták vagy sárba tiporták, de foglalkoztak vele. Ragyogó sententiái, flosculusai közökén forogtak. Szívesen foglalkoztak vele philologusok és theologusok egyaránt. És e munka hálás foglalkozás volt mindig, de főként manapság, midőn a jellemképzés és erkölcsi nevelés sürgetett pædagogiai követelmény.

Ilyen magas ethikai szempontoknak köszöni a létét két érdekes programértekezés a múlt iskolai évben. Alleram (Seneca erkölcsbölcselete Budapest, 1907.) panasza, hogy nálunk Senecát, mint erkölcsbölcselet szerfölt elhanyagolták, már szinte tárgyaltan. Mert Seneca fönmaradt ethikai munkáit háromnegyed részben már magyarul is magunkéinak vallhatjuk. Csak még két munkája a *De beneficiis* I. VII. és az *Ad Lucilium naturalium quæstionum* I. VII. (már nem is ethikai munka) vár még ügyes fordítóra.¹⁾ Seneca erkölcsbölcseletének méltatását rendszeres, tudományos alapon Alleram említett munkájában élvezzük.

Középiskoláink javára pedig nem csekély erkölcsi haszonnal kezdtek meg Fejér és Baksay Senecát értékesíteni. Mindkettő vázolja Seneca életrajzát Tacitus, ill. saját munkái alapján. Mindkettő remek szemelvényeket közöl Seneca munkáiból, még pedig Baksay bővebben, teljesebben, lehetőleg minden munkájára kiterjeszkedve rotterdami Erasmusnak Pozsonyban 1745-ben kiadott excerptuma nyomán; sőt egy apokryph munkát is közöl szemelvényekben: Márton VI. századbeli bracarai érseknek *De formula honestæ vitæ*, ill. *De quattuor virtutibus cardinalibus* cz. munkáját, a mely valószínűleg Seneca valamely elveszett munkájának a kivonata (*De officiis* v. *Exhortationes*). Fejér pedig a császárság történetének Nero koráig terjedő rövid áttekintése után nevelői munkásságában mutatja be Senecát, *De ira* és *De clementia* cz. munkái alapján.

Nem hagyhatjuk azonban megjegyzés nélkül, hogy Fejér úgy állítja Senecát tanítványai elé, mint a kit «a családjától örökölt erkölcsösség végig kísért egész pályáján» (15. l.) és mégis az ő kisebbitőivel szemben Diderot szavaival kell megvédelmeznie: «Éljétek bele magatokat a nevelő és minister idejébe, Claudius és Nero napjaiba és tegyetek másképen» (10. l.). Azaz magyarul szólva kora és állása belesodorta őt olyan árba is, a mely szennyes nyomokat hagyott rajta.

¹⁾ Ez a tény indít itt Alleram tévedésének kiigazítására, hogy t. i. Seneca ethikai munkáinak mindössze csak néhány kevésbbé-többé jól sikerült fordításával rendelkezünk (11. l.). Tévedése onnan ered, hogy Szaicz Antal fordításait (155. l.) Zsoldos fordításaival szemben csak emendatióknak tartja, holott Zsoldos és Szaicz vállvetve szövetkeztek Seneca 12 dialogusának feles lefordítására. V. ö. Zsoldos I.: L. A. Seneca munkái. Pest, 1873. 10. l. — És Szaicz Antal: L. A. Seneca öt könyve. Eger. 1873.

És e tényt nem Suilius vagy Dio Cassius epés vádjaira alapítjuk ám, hanem Seneca saját munkái és vallomásai (Ad Polybium de consolatione, *Ἀπολογία*) lépnek fel ellene szigorú vádlók gyanánt. Értjük az aggodó professzor kínos helyzetét, a ki a gyönyörű sentenciák ismertetésekor nem akarta a mestert úgy odaállítani, mint a ki vizet prédikál, maga pedig bort iszik.

Egyébként mindkét értekezés élvezetes, érdekes, immár kétezer évnek kipróbált nagy testi-lelki okulással járó visszahangzó szózata.

(Pannonhalma.)

BÁN JÁNOS.

VEGYESEK.

-- A Budapesti Philologiai Társaság 1908. október hó 14-én *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Kőrös Endre*: A wülpensandi csata. (A Kudrun XVII. és XVIII. kalandja.)

2. *Osztern Salamon*: A délarab fölíratok és a korán.

3. *Révay József*: Ammudates.

A felolvasó ülést követő *választmányi ülésen* Heinrich Gusztáv elnöklése alatt jelen voltak: Vári első titkár, Cserhalmi pénztáros, Cserép, Dézsi, Hornyánszky, Incze J., Katona, Maywald, Némethy, Papp vál. tagok, Láng és Császár szerkesztők, az utóbbi mint jegyző.

1. Az elnök bemutatja Bleyer második titkár levelét, melyben Kolozsvárra, egyetemi tanárrá való kinevezése miatt hivataláról lemond.

2. A bevételek összege január 1-től 11982.35 K, a kiadásoké 8292.30 K; a pénzmaradvány 3690.05 K.

3. Reményi Ede dr. végrendelete értelmében hagyatékából a Társulat 900 K-t kapott, evvel az alapítványok teljes összege 6256.53 K, a miből értékpapirban van 6109.45 K, a posta-takarékpénztárban 147.08 K.

4. Új rendes tagok 1908-tól: Travnik Jenő dr. győri tanár, Patai József dr. tanár, Budapest (aj. Császár), Kovács Gergely szatmárnémeti főgimn. tanár, Kertész Ármin tanár, München (aj. Láng); 1909-től: Bászai Ernő zsolnai főreál. tanár, Pintér Lajos tanár, Budapest (aj. Láng); új rk. tag 1908-tól: Schön Arnold Ábel tanárjelölt, Budapest (aj. Császár) és 1909-től: Mellinger Kamilla egy. hallg., Bpest (aj. Kallós).

5. Tagjaink közül utolsó ülésünk óta meghaltak: Erdélyi Károly dr., a kolozsvári kegyesrendi főgimn. igazgatója, vál. tag (olv. EPhK. 1908: 473—474. l.), Ferszigán János belényesi főgimn. és Szentirmay Gyula nyug. főgimn. tanárok, r. tagok. A választmány megilletődéssel veszi tudomásul a gyász híreket.

6. A választmány, a szótárbizottság ajánlatára, a görög szótár elkészítésével Kallós Edét, Pécsy Bélát és Szigeti Gyulát bízta meg.

7. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

-- Kik írták a pálos-drámákat? Egyike irodalmunk történetében azon kérdéseknek, melyek tulajdonképen már régen meg vannak oldva, de az újabb kutatások és magyarázatok ismét homályba borították. A vita alapjául szolgáló pálos-drámák eredeti kézirata a M. T. Akadémia kézirattárában van (címe: *Actiones Scholasticae Gymnasii Papensis et Ujheliensis*),¹⁾ részletes ismertetésüket közölte Váli Béla,²⁾ Mócs Szaniszló Gyula,³⁾ és legutóbb Bayer József,⁴⁾ a ki az öt dráma közül (*Pál, Omnia vincit amor, Ugyanennek közjátéka, Bakhus, Josef*) a két legérdekesebbet ki is adta. A kézirat alapján megállapítható, s ebben mind a hárman megegyeznek, hogy a drámákat TÁNCZ MENYHÉRT pálos szerzetes *másolta*, s az utolsót ő maga is *írta*. A többi négy szerzőjére vonatkozólag azonban eltérnek a vélemények. Váli Béla, a ki először foglalkozott részletesebben a kérdéssel, a *Pál* szerzőjéül PÉNTEK ISTVÁNT, a következő hároménak BORSS DÁNIELT tartja, hivatkozva az egyes darabok címére. A *Pálról* ugyanis azt mondja Táncz a dráma élén «...[a] tanuló... Ifjúság Tiszteendő Pater Péntek Istvánnak, ugymint Harmadik és Negyedik oskolák Professorának munkájával és kormányozásával előadta Pápa városában»; a latin nyelvű *Omnia vincit amorra* s a hozzátartozó magyar *közjátékra* vonatkozólag Táncz szavai: «Acta a... Juventute Gymnasii... Sátoralla-Ujhel sub R. P. Daniele Borss ao 1765-o»; míg a *Bakhus*, ugyancsak Táncz szavai szerint: «...Jáczatott Sátor-Alla-Ujhel mezővárosában... tanuló Ifjúságtul. T. P. Borss Dániel Professzorságában. 1765. Esztendőben...».

A másoló szavai kétségtelenül kissé homályosak, annál inkább, mert a maga drámájáról, a *Josef*-ről határozottan kimondja: «*csináltatott* Táncz Menyhérttül.» Váli állítását tehát, hogy az első darabnak Péntek István, a többinek Borss Dániel a szerzője, enyhíteni kell: csak *valószínűleg* ők a szerzői. Táncz annyit mond, hogy a színműveket ők adatták elő, és ezt, ha nem is elégséges arra, hogy az ő nevükhöz fűzzük az egyes drámákat, más ellenmondó adat hiányában följogosít arra a következtetésre, hogy őket tekintsük a valószínű szerzőknek. Hiszen tudjuk, hogy az ifjúságtól előadandó darabokról azoknak a tanároknak kellett gondoskodniuk, a kiknek tanulói a színművet eljátszották, a kik a drámai betanítását végezték (rendszerint a rhetorika vagy poetika tanárainak), s azt is tudjuk, hogy ez a föladat nem annyira drámaírói tehetséget, mint inkább egy idegen nyelvnek (latinak vagy németnek, esetleg francziának vagy olasznak) tudását követelte meg, és az iskolai drámák nagy része — ha nem mind — pusztá fordítás, átdolgozás vagy a legjobb esetben adaptatio. A szerzők maguk sem voltak nagyra drámáikkal, sajtó alá alig egy-két darab került, a legtöbbet le sem másolták s így iskolai drámáink nagy része az előadás után nyomtalanul

¹⁾ M. irod. 4-r. 56. sz.

²⁾ *Magyar népszínmű a XVIII. századból*, Figyelő, XVI (1884): 175—189.

³⁾ *Kézirati pálos iskoladrámák az Akadémia könyvtárában*, EPhK. XV. (1891): 113—154.

⁴⁾ Régi Magyar Könyvtár 2. (1897.)

eltűnt. Az efféle határozatlan kifejezésekben, hogy *munkájával s kormányzásával, professzorságában* stb., nemcsak a szerzők *szerénysége*, hanem *igazságérzete* is nyilatkozik: még ha az ő munkájuk volt is a dráma, akkor sem övék az igazi érdem.

Azt mondtuk fõntebb, hogy elfogadható Váli föltevése, ha nem szól ellene más adat. Mócs Szaniszló azonban talált ilyen ellenmondó adatot, még pedig Táncz Menyhértnek azon szavaiban, melyekkel az öt drámát tartalmazó kéziratát befejezte. Táncz ugyanis elmondván, hogy az öt színművet «*gravissimos inter Theologiae Labores descripsi*», így folytatja: «*omissis plus minus viginti aliis actionibus Papæ, hoc quinquennio quo eloquentiæ floret studium, productis, utpote meritissimorum, P. Martini Billisics primis duobus annis Rhetorices P. Michaelis Szabadhegyi, Professorum opusculis partim quia ii ipsi hoc perfuncti sunt labore, partim quia non vacabat unum sic facere volenti ut aliud non negligatur Vale et pro me Deum exora. F. M. T.*» Ezt a latin szöveget Mócs részben nem olvasta helyesen,¹⁾ részben félreértette, s a bennünket érdeklõ sorokat így fordítván: «mellõzván körülbelõl huszat — csak azokat vévén elõ, melyeket P. Billisics Márton és Szabadhegyi Mihály, mint a rhetorika tanárai írtak. A többit, nehogy elsõ kötelességét, a theologiát, elhanyagolja, nem írhatta le»... azt állította, hogy a kérdéses négy darabot Billisics Márton és Szabadhegyi Mihály írták! Pedig ha a latin szöveget helyesen fordítja és értelmezi,²⁾ akkor észrevette volna, hogy — még ha alaptalan is Váli föltevése — a színműveket bárki írhatta, csak éppen — Billisics és Szabadhegyi nem! Táncz Menyhért ugyanis azt mondja, hogy [csak] ezeket a darabokat másolta [bele füzetébe] s mellõzött körülbelõl husz, Pápán *elõadott* darabot, köztük Billisics és Szabadhegyi műveit, *részint mivel ezt a munkát* [t. i. drámáik lemásolását] *ők maguk elvégezték*, részint stb. (l. Mócs fordítását).

Szóval ez a bejegyzés semmi pozitív adatot nem foglal magában a drámák szerzõjére vonatkozólag, Váli állítását nem erõsíti, de nem is gyõngíti, negative azonban igen fontos: teljesen megdönti Mócs következtetéseit. Billisics és Szabadhegyi továbbra is szerepelni fognak irodalmunk történetében, sõt abból következtetve, hogy műveiket õk maguk érdemesnek tartották a leírásra, talán nem merész a föltevésünk, hogy a kiválóbbak közé tartozhattak, Váli állítását pedig valószínû föltevésnek minõsítve, egyelõre — azt hiszem — Péntek Istvánt és Borss Dánielt is meghagyhadjuk a magyar drámaírók sorában.

cs.

¹⁾ Az *unū*-ot *uno*-nak oldotta föl, s a *sic*-et *die*-nek olvasta. Egy nap alatt 25 darabot lemásolni valóban mesterség lett volna.

²⁾ Mócs a *productis*-t azonban — nem értvén meg az *actionem producere* (színdarabot elõadni) kifejezést — az *opusculis* jelzõjévé teszi, s ezáltal, bár még az interpunctiót is megváltoztatja önkényesen, a locatīvus *Papæ*-t nem tudja a szövegbe iktatni. (A szerkezet természetesen a következő: *actionibus Papæ productis omissis* = abl. abs.; *opusculis* az *actionibus* értelmezõje.

— Az Odysseia kronológiája (II.). Az EPhK. 1907: 886—8. l. között számításnak az a felfogás szolgált alapjául, hogy Athene nem ugyanazon éjjel jelent meg Telemachosnak Spartában, mint Odysseusnak a Phorkys-kikötő partján, hanem a következő éjjel. E mellett szól, hogy Athene Ithakén már láthatóvá teszi a tájat Odysseusnak, Telemachostól való távozása után pedig még *setét* van *hajtani*, bár közel a hajnal (O. 13, 352. s k., 15, 49. s k.). Ugyane fölfogás nyilvánul Seeck «Die Quellen der Odyssee» cz. művében is két helyen (218. és 237. l.); egy helyütt (77. l.) ellenben olyan számítást tesz, mely csakis abban az esetben vág, ha Athene jelenése egyazon éjjel történt mind az apának, mind a fiúnak. Ilyen számítás lehetőségét a 13, 93. nem zárja ki, mert a Venus csillag fölkelése olykor 2—3 órával is megelőzi a hajnalt; nem zárná ki a 15, 2. *ὄχτρο* sem. De az elbeszélés szövevénye (13, 448. s k., 14, 523. s kk., 15, 301. s kk.) már gondolkozóba ejt. Minthogy azonban a 17, 515. szerint Odysseus három éjt s három napot töltött Eumaiosnál, ezen az alapon is állítsuk össze az Odysseia kronológiáját:

1. nap. II. istengyűlés: Hermes küldetése.

2—5. Tutajkészítés.

6—22. Útrakelés. Hajózás hazafelé.

23—25. Hajótörés. Partrajutás.

23. I. istengyűlés. Athene Ithakére megy.

24. Ithakéiak gyűlése. Tel. útrakel.

25. Tel. Pylosban.

26. Tel. Pheraiig jut.

26. Od. találkozik Nausikaával s betér Alkinooszhoz.

27. Od. Alkinoosnál.

28. Od. alkonyat után hajóra száll.

27. Tel. Spartába érkezik.

28. Tel. Spartában. — Este a kérők lesbe hajóznak (IV, 786).

29. Od. hajnal előtt Ithakéra jut. Athene jelenése. Od. betér Eumaioshoz.

29. Hajnal előtt Athene hazatérésre serkenti Tel.-t, a ki még aznap estig Pheraiba jut.

30. Od. I. felvirradása Eumaiosnál.

30. Tel. folytatja útját hazafelé.

31. Od. II. felvirradása Eumaiosnál.

31. Tel. hajnalkor betér Eumaioshoz.

32. Tel. hajnalban, Od. és Eumaios pedig délben a városba indul. A városban: Iros. Penelope és Od. beszélgetése. Lábmosás.

33. Apollo-ünnep. (Újhold.) Íjverseny. Bosszú. Felismerés.

34. Laërtesnél. Kibékülés.

E két számítás szerint, melyeknek kezdőpontjául Hermes küldetését vettük, 34 v. legföljebb 35 napra terjed az Odysseia cselekvénye. Közülök kétségkívül a 34 napos a simább, mert, bár evvel is némi ellenmondásba ütközünk, de mégsem oly erősbe, mint a 35 napos számítással. Legkevésbé állja meg helyét az Athene ithakéi jelenésével és Telemachos pylosi útjával kezdett 40 napos számítás, mert így teljes 29 nap (30 éj) esnék Telemachos spartai időzésére, holott ennek határozottan ellene mond az O. 2, 373. s k., 4, 747., különösen pedig a 4, 587—599. v., és mert akkor a kérők is mintegy 31 napot s éjt töltöttek volna lesben (O. 4, 306. s kk., 632. s kk., 5, 18. s k.).

(Budapest.)

CSERÉP JÓZSEF.

— Okori ágyúk a Saalburgban. Ágyú a latin *ingenium* (= hadigép, és agy) betű szerint való fordítása lévén, nem tüzfegyverekről, hanem a *catapulta*, *ballista* stb. néven ismert lövedégyevekről van szó, a melyeknek eredeti nagyságú példányait őrzik a Saalburgban. A gépeket

Schramm tüzérőrnagy készítette, s egyúttal, részben a német császár jelenlétében végzett próbálásokkal «belőtte». Itt csak annyit említék fel, hogy az egykorú *onager* torziós kötegének kezdőnyomása 60,000 kilogramm, 4 fontos kőgolyót 300 méternyire lö, a kétkarú *euthytonon* is (12–12,000 kilogrammnyi kezdőnyomással) 300 méternyire lövi az 1 fontos ólomgolyót, azaz jelentékenyen különb fegyver az első löporos ágyúknál. Az eddig elkészült 9 fegyverről rövid és világos leírást ad *Rudolf Schneider*-nek egy kis füzeté (Antike Geschütze auf der Saalburg, a Saalburg-Museum kiadása, Homburg, 1908), a melyet minden érdeklődőnek szíves figyelmébe ajánlok.

(London.)

F. G.

— Arany János Magyar Irodalomtörténete. Közlönyünk 1. évi áprilisi füzetében *Décsi Lajos* közli Arany János *Magyar Irodalomtörténete*-nek azt a részét, a mely Arany János eredeti kéziratában Szilágyi Sándor hagyatékából a budapesti egyetem könyvtárába került. Az én birtokomban megvan Arany Irodalomtörténetének egy majdnem teljes példánya, még pedig Arany egyik legkedveltebb tanítványának metszésszerű remek kéziratában. Ez a tanítvány Szüle Ferencz volt, Aranynek 1856/7-től 1859/60-ig, ötödik gimnázista korától nyolczadik osztályos koráig volt növendéke. Hogy Arany Jánosnak kedvelt tanítványa volt, következtetem azokból a bíráló megjegyzésekből, a melyeket Arany Szüle Ferencz magyar dolgozataira írt. Arany pædagogiai eljárásának ezek a becses és tanulmányos okmányai megérdemelnék, hogy mindnyájunk okulására valahol közreadnók. Szüle Ferencznek V-ik osztályos korától VIII-ik osztályos koráig írt összes magyar dolgozatai megvannak nálam 6 drb. sajátkezűleg rendes írópapírból összevarrt füzetben. Arany a margón is, a dolgozat végén is sűrűn látja el jegyzésekkel, objektív, de soha se «lesújtó», hanem mindig «tanító» és «buzdító» bírálatokkal. Hogy a Szüle Ferencz kéziratában birtokomban levő Arany-féle *Irodalomtörténet* (56 sűrűn tele írott kis 4-r. oldal) megbízhatóságát megállapítsam, betűről-betűre összevettem a *Décsi Lajos* közlésében is előforduló négy utolsó paragrafusát az Arany János szövegével s az egyezés a lehető legtökéletesebb, még az írásjelek is mind híven azonosak. Ezek után érdemesnek tartom közölni a Szüle Ferencz kéziratának a «Tartalmát», hogy láthassuk minő volt Aranynek a felosztása.

A magyar irodalom története rövid kivonatban.

Tekintetes *Arany János* úr alatt
írta *Szüle Ferencz* 1858.

Tartalom:

1. §. Értelmezés. Felosztás.

ELSŐ SZAKASZ. ÓKOR.

2. §. Áttekintés.

A) Külső viszonyok.

3. §. A magyarok eredete, rokonsága.
4. §. A régi magyarok polgári élete, vallása, erkölce, szokásai.

B) Belső viszonyok.

5. §. A nyelv eredete, rokonsága, ősi állapota.
6. §. A magyar nyelvjárások.

- 7. §. A hun-magyar írásmesterségről.
- 8. §. A hun-magyar költészet.
- 9. §. A hun mondakör.
- 10. §. Magyar mondakör.

MÁSODIK SZAKASZ. KÖZÉPKOR.

- 11. §. Felosztás.

Első Időszak.

A) Külső viszonyok.

- 12. §. Történeti áttekintés.
- 13. §. Míveltség, tudomány.
- 14. §. A magyar nyelv a polgári életben és az egyházban.

B) Belső viszonyok.

- 15. §. Költészet.
- 16. §. A nyelv irott emlékei.

Második Időszak.

Az Árpádház kihaltától a XV-ik század közepéig.

A) Külső viszonyok.

- 17. §. Történeti áttekintés.
- 18. §. Míveltség, tudomány.
- 19. §. A magyar nyelv a nyilvános életben.

B) Belső viszonyok.

- 20. §. A népi költészet.
- 21. §. A nyelv irott emlékei.
- 22. §. Folytatás. Irott emlékek.

Harmadik Időszak.

- 23. §. Képző művészetek. Iskolák.
- 24. §. A magyar nyelv a nyilvános életben.
- 26. §. Költészet.
- 27. §. Prósa irodalom (egy rövidebb és egy teljesebb szövegben).

HARMADIK SZAKASZ. ÚJKOR.

- 1. §. Felosztás.

Első Időszak.

- 2. §. Külső viszonyok.
- 3. §. A magyar nyelv a nyilvános életben.
- 4. §. Vallási irodalom.
- 5. §. Világi irodalom. A nyelvtudomány.
- 6. §. Tudományos és történeti irodalom.
- 7. §. Költészet. Az eposz.
- 8. §. Regés énekek.
- 9. §. Történeti énekek.
- 10. §. Bibliai énekek. Tanköltészet.
- 11. §. Lantos költészet.
- 12. §. Drámai költészet.
- 13. §. A verselés külformája.

Második Időszak.

(1606—1711.)

14. §. Külső viszonyok.
15. §. Vallási irodalom. Pázmán, vitázó iratok.
16. §. Vallási irodalom. Molnár Albert.
17. §. Vallási irodalom. Vége.
18. §. Világi irodalom. A' nyelvtudomány.
19. §. Tudományos irodalom. Történet.
20. §. Költészet.
21. §. Lantos költészet. Tanköltemény.
22. §. Elbeszélő költészet. Zrinyi.
23. §. Elbeszélő költészet. Lásztí, Gyöngyösi.
24. §. Drámai költészet.

Harmadik Időszak.

1711—1772.

25. §. Külső viszonyok.
26. §. Prózai irodalom.
27. §. Költői irodalom. Lantos költészet.
28. §. Elbeszélő és Színköltészet.

HEGYEDIK SZAKASZ. LEGUJABB KOR.

1. §. Áttekintés.

Első Időszak.

2. §. Az irodalom újra ébredése.
3. §. A nyelv ügye.
4. §. Irodalmi társulatok. Első rendes szintársaság.

Eddig terjed a Szüle Ferencz kézirata. A Dézsi Lajos közölte részlet 17 §-ra terjed s így Arany *Magyar Irodalomtörténetének* legnagyobb része ma már egészen pontos szöveg szerint megállapítható. Nem tartom valószínűtlenné, hogy valaki a még hiányzó részt is elő tudja keríteni s akkor a magyar irodalomtörténetnek ezt a nagybecsű kódexét sikerül teljesen restituálnunk.

(Debreczen.)

NAGY ZSIGMOND.

A költői nyelv vizsgálata. Dr. Bajza József *Bajza József költői nyelvééről* czímen kisebb tanulmányt közölt a Nyr. ez évi 1. füzetében. Ertekezése különnyomatban is megjelent (19. l.). Benne a szerző Bajza költői nyelvének vizsgálata kapcsán az «eddig» nyelvtani vagy stilisztikai vizsgálatok kiegészítéséül «egy új nyelvvizsgálati módszert ajánl». Ehhez a módszerhez van pár szavunk. A szerző szerint, hogy a költő nyelvét megérthessük, arra egy, tudtával «eddig még nem alkalmazott módszer vezet: a pszichológiai». Ez «új módszer»-nek lényege — mint fejtegetéseiből kiderül — röviden az, hogy a költői mű nyelvi sajátosságai a tartalmi és hangulati alapsajátságokból meg a költő egyéniségéből kiindulva magyarázandók. E szempontokból tekintve a költői nyelvet, a szerző igazságtalannak talál sok ítéletet, mit jeles íróinkról eddig mondtak. Egy-kettőt helyre is igazít. Kimondja pl., hogy «Zrinyinek széltében hibáztatott görgeteges nyelve az egyedül megfelelő éposza zordon tartalmának». Ez a kijelentése a költői nyelvnek a kifejezendő tartalomtól való függését állapítja meg. De ez korántsem «új» dolog. Már a Zrinyi eposzának nyelvére vonatkozó ítéletet sem most halljuk először: Beöthy

Zsolt egyetemi előadásából ez már szinte szálló ige (szerzőnk is tőle tanulta, ha nem is hivatkozik rá). Gyulai Pál Katona József drámai nyelvére vonatkozólag hasonlóképen nyilatkozik (Katona J. és Bánk bánja³ 175—176. l.). De hasonló kijelentések régebbi íróinknál is olvashatók. Kazinczy pl. (Magyarországi Utak, OK. 1878. 17. l.). Baróti Szabó Inverzióiról szólva, általában helyteleníti az igekötő hátravetését; «ellenben, így folytatja, azt tartom, vannak némely esetek, a hol az ily tépés nemcsak megengedhető, hanem valóságos szépség is.» — Ép oly kevésbé «új» dolog a szerző felfedezésének az a másik fele, mely a költői nyelvnek a költő egyéni tulajdonságaitól való függését hirdeti. Már egész közhelylé vált Buffonnak az a mondása: Le style c'est l'homme, a mit másképp nem is lehet értelmezni, mint hogy az író stílusában egyéni tulajdonságai tükröződnek. Nincs stilisztikai könyv, mely ezt figyelmen kívül hagyja; esztétikusaink, irodalomtörténésirünk csak úgy hirdetik, mint a külföld műbírái. Hogy ez a fölfogás még a mi irodalmunkban is milyen régi, hivatkozhatunk pl. a Kölcsény és Berzsenyi között ez utóbbi verseit illetőleg támadt polemikára, mely főképp a költői nyelv kérdése körül forgott. Ime Kölcsény néhány megjegyzése: «Berzsenyi legsebesb lángjai közt is szelíd, az ő fiatal, vidám lelke a görögök felé röpdés vissza, phantasiája ideális képekkel foglalatoskodik, annál fogva stylusa virágos, kifejezései exaltáltak» (erre példákat is sorol fel, l. Magy. Remekírók, 180. l.); továbbá: «A könnyűség hamar szül gondatlanságot, a nagy erő durvaságot, a fenség dagályt. Innen van, hogy a poétai kitételekben gazdag Berzsenyi gyakran dagályos, feleslegvaló s értelemről üres expressziókra téved el» (szintén példákat sorol fel, l. u. o. 181. l.). Hasonló megjegyzések olvashatók Berzsenyi észrevételeiben. Ugyancsak Berzsenyinek Poétai Harmonistája XVIII. fejezete (Költész nyelv) azt fejtegeti, hogy a mi a poétai lelket jellemzi, az formálja beszédét is. E gondolatnak költői formában való gyönyörű kifejezése Petőfi Dalaim cz. költeménye. Még megemlíthjük, hogy minden jóra való tanár ezekből a szempontokból magyarázza a költői művelmi sajátosságait, sőt a tanár e tekintetben éleztalban ki is van paródiázva (Tömb Szilárd, Borsszem Jankó). Mindebből meggyőződhetik a szerző a felől, hogy a mit a maga felfedezésének hirdet, nem «új, eddig még nem alkalmazott módszer», hanem nagyon is régóta ismeretes. Ha egyáltalán beszélhetünk különbségről, az csak annyi, hogy nem csupán vizsgálódásának eredményét közli, hanem feltárja az ahhoz vezető egész apparátust is. Eredményei különben elfogadhatók, módszere ajánlatos is, de a felfedezés dicsőségéről okvetetlenül le kell mondania.

(Budapest.)

SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND.

— Az aquincumi ásatások és múzeum ismertetése. Írta dr. *Kuzsinszky Bálint*. 5. átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, 1908. (8-r. 38 l. 1 tervrajzzal és 17 képpel.) Ára 6● fillér. — Aquincumot és múzeumát, mely a külföldi szakemberek ítélete szerint is egyike a legjobban rendezett effajta gyűjteményeknek, oly szorgalmasan látogatják, hogy a róla szóló kalauz immár 5. kiadást ért. Az ügyesen szerkesztett könyvecske az ásatásokat ismertető szakmunkák felsorolása után tájékoztat a római telep történetéről, részletesen leírja a főbb épületeket (amphitheatrum, palæstra, fürdők, vásárcsarnok, lakóházak, mithraeum stb.) — a romok között való eligazodást megkönnyíti a mellékelt térkép — aztán pedig kellő magyarázattal kíséri a leletek egyes csoportjait, a fáliratos és reliefes kőemlékeket, plasztikus munkákat, valamint a múzeum szekrényeinek tartalmát, kiemelve a történeti vagy művészeti szempontból nevezetesebb darabokat. Az új kiadás mindenütt elárulja a javító kéz munkáját, azonkívül tetemesen bővült is, különösen azért, hogy kiterjeszkedjék a múzeum háta mögött épült fedett oszlopcsarnok kőemlékeire és hogy leírja az 1906. őszén fölfedezett agyagégető kemenczéből előkerült

gazdag leleteket, a terra-sigillata-csészéket, tálakat, bábsütő-mintákat és a vígjátéki álarcznak szép és érdekes példányát; az ásatás után ismét betemetett kemenczének képét sikerült illusztráció rögzíti meg. A leírást követő képek száma is szaporodott; egy újabb kiadásban érdemes volna a néger fiút ábrázoló bronzról szebb, a szobrocska értékének megfelelő képet iktatni a szövegbe. l.

— Csokonai és a két Kovács József. Ferenczi Zoltánnak *Csokonai*-jába egy kis tévedés csúszott be. Kovács Józsefet, Csokonainak a poétai osztályban volt tanítóját kétszer is (11. és 28. l.) úgy említi, mint *rímkovácsot*; pedig ezzel a kétes becsű czímmel az irodalomtörténet egy egészen más Kovács Józsefet látott el. Az első Kovács József, Csokonai tanítója (1761–1830), nem erőszakolt rímeiről nevezetes, hanem az *Aeneis*-nek első teljes és pedig magyar rimes fordításáról. A másik Kovács Józsefet (1780–1808?) csak az fűzi Csokonaihoz, hogy feltétlen bámulója s ízléstelen utánzója volt. Költeményeit, a melyekben talán egyetlen természetes rím sem fordul elő (Liza — taszliza, képzet ballona — lantoljon ah!, zefir a — tagjaira) maga becsülte meg legjobban, midőn a maga ideálját, Fannit, nem meri többnek mondani, mint Lilla szobaleányának.

Fanni — «ezen szóra el illa, —
Sűrű volt a' nyár-vessző, —
Nem láthattam, — ah' tán Lilla'
Szobaleánya leszsz ő!»

(K. J. versei 1817. — 86. l.)

Csokonai ettől a lelketlen rímglyártótól nem tanult semmit és bizonyára még akkor sem tanult volna, ha a sors azzal verte volna meg a Lilla-dalok költőjét, hogy egy ilyen ferde ízlésű ember vezesse be a poézis szabályaiba. K. A.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A * gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Hittrich Ödön, dr.: Latin olvasókönyv a gimn. III. és IV. oszt. számára. Budapest, Franklin, 1908. 8-r. 238 l. 2:60 K.

Hittrich Ödön, dr.: Latin nyelvtan. I. Alaktan. Budapest, Franklin, 1909. 110 l. 1:50 K.

Hornyánszky Aladár: Héber nyelvtan. I. Alaktan. Budapest, Hornyánszky, 1908. 8-r. 339 l. 4 K.

Horváth Cyrill: A Margit-legenda forrásai. Budapest, 1908. 8-r. 85 l.

Horváth Cyrill: Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. Budapest, Akadémia, 1908. N. 8-r. 47 l.

*Irsai Ármin Ernő: Heine két verseskönyve. Budapest. 8-r. 61 l.

*Kovács Lajos Imre: Pázmány Kalauza és Bellarmin Disputációi. Kassa, 1908. 8-r. 84 l.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel (1908). K. 8-r. Számonként 30 f. 527—528. Kegel Miksa: Lassale Ferdinánd élete. Ford. Zoltán Vilmos. 93 l.

529. Rákosi Viktor: Oroszlánkölyök. Regényes színjáték. 68 l.

530. Szemere György: Mimi kontesz és egyéb történetek. 66 l.

*Vári Rezső: A ciliciai Oppianus Halientikájának kézirati hagyománya. I. (Bevezető) rész. (Akad. ért. a nyelv- és széptud. köréből XX. 9.) Budapest, 1908. 8-r. 56 l. 1 K.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

II. Modern philologia.

(A mely műnél az évszám nincs megjelölve, az 1907-ben jelent meg.)

Haag, H., Ludwig Uhland. Die Entwicklung des Lyrikers u. die Genesis der Gedichte. Stuttgart, J. G. Cotta Nachf. (8-r. VIII, 118 l.) 3 M.

Harring, W., Andreas Gryphius u. das Drama der Jesuiten. Halle, M. Niemeyer. (N. 8-r. XX, 148 l.) 5 M.

Der heilige Krieg. Friedrich *Hebbel* in seinen Briefen, Tagebüchern, Gedichten. Hrsg. v. H. Brandenburg. München-Ebenhausen, W. Langewiesche-Brandt. (8-r. 415 l.) 1·80 M.

Hensel, P., Rousseau. Leipzig, B. G. Teubner. (8-r. VI, 122 l.) 1 M.

Heinrich, P., L'Abbé Prévost et la Louisiane. Paris, Guilmoto. (8-r. 80 l.)

Hoffmann v. Fallersleben, An meine Freunde. Briefe. Hrsg. v. H. Gerstenberg. Berlin, Concordia. (8-r. XVI, 370 l.) 6 M.

Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. Hrsg. v. A. Brandl u. W. Keller. 43. Jahrg. Berlin-Schöneberg, Langenscheidt's Verl. (8-r. XXXII, 493 l. 2 tábla.) 11 M.

Jakubec, J., Geschichte der čechischen Litteratur. Novák, A., Die čechische Litteratur der Gegenwart. Leipzig, C. F. Amelang. (N. 8-r. XII, 383 l.) 7·50 M.

Jellinghaus, P., Tennysons Drama Harold. Eine Quellenuntersuchg. Münster, H. Schöningh. (N. 8 r. VII, 72 l.) 2 M.

Joachimi-Dege, M., Deutsche Shakespeare-Probleme im XVIII. Jahrh. u. im Zeitalter der Romantik. Leipzig, H. Hæssel Verl. (8-r. IX, 296 l.) 6 M.

Kalischer, E., C. F. Meyer in seinem Verhältnis zur italienischen Renaissance. Berlin, Mayer und Müller. (N. 8-r. 211 l.) 6 M.

Kleist's, H. v., sämtliche Werke. Mit e. biographisch-literar. Einleitung v. Fr. Baader. Stuttgart, Deutsche Verlags Anstalt. (8-r. XLIV, 401 l.) 3 M.

Lacassagne, Z., La Folie de Maupassant. Toulouse, Gimet-Pisseau. (8-r. 52 l.)

Lancaster, H. C., The French Tragi-comedy. Its Origin and Development from 1552 to 1628. Baltimore, J. H. Furst Company. (8-r. XXIV, 189 l.)

Leanti, G., La Sicilia nel secolo XVIII e la poesia satirico-burlesca. Vol. I. Noto, Zammit. (8-r. X, 224 l.)

Lederer, F., Die Ironie in der Tragödien Shaksperes. Berlin, Mayer und Müller. (8-r. VII, 84 l.) 2 M.

Lee, S., Shakespeare's Life and Work. Being an abridgment, chiefly for the use of students of 'A Life of William Shakespeare'. London, Smith, Elder. (N. 8-r. 246 l.) 2 sh. 6 p.

Briefe von und an Gotthold Ephraim *Lessing*. (In 5 Bdn.) Hrsg. v. Frz. Muncker. Leipzig, G. J. Göschen. (8-r.) 2. Bd. Briefe v. Lessing aus den J. 1772—1781. Amtsbrieve aus den J. 1760—1764. (XI, 501 l.) 5 M.

Lewes, G. H., Goethe's Life at Weimar, 1775—1779. London, Greening. (12-r. XI, 159 l.) 2 sh. 6 p.

Lindau, H., Gustav Freytag. Leipzig, S. Hirzel. (N. 8-r. VIII, 482 l.) 8 M.

Litteraturen, die, des Ostens in Einzeldarstellungen. Leipzig, C. F. Amelang. VII. Bd. 2. Abtlg. Geschichte der christlichen Litteraturen des Orients v. C. Brockelmann (syrisch u. christlich-arabisch), F. M. Finck

(armenisch), J. Leipoldt (koptisch) u. E. Littmann (äthiopisch). (8-r. VIII, 281 l.) 4 M.

Lockwood, I. E., Lexicon to the English poetical Works of John Milton. New-York, Macmillan. (8-r. XII, 671 l.) 3-80 D.

Lucca, G. Profili storici della letteratura italiana. Vol. II. Cinquecento-seicento. Roma, Manzio. (8-r. 634 l.) 3-50 L.

Macdonald, F., Jean Jacques Rousseau: a new criticism. New-York, Putnam. 2 kötet. (8-r. 11, 418; 10, 405 l.)

Marlowe, The Tragical History of Doctor Faustus. With introduction and notes, by F. J. Cox. London, F. Griffiths. (12-r.) 1 sh.

Martineau, H., Le Roman scientifique d'Émile Zola. La médecine et les Rougon-Macquart (thèse). Paris, I. B. Baillière et fils. (8-r. 272 l.)

Maynial, E., Maupassant. Berlin, Marquardt und Co. (K. 8-r. 134 l.) 3 M.

Merlaut, I., Sénancour (1770—1846), poète, penseur religieux et publiciste. Sa vie, son œuvre, son influence. Documents inconnus ou inédits. Paris, Fischbacher. (8-r. IV, 351 l.)

Moore, E., Hamilton, English miracle plays and moralities. London, Sherratt and Hughes. (N. 8-r. 206 l.) 3 sh. 6 p.

Liebe eines Dichters. Eduard Mörike's Brautbriefe. Eingeleitet u. hrsg. v. Eggert-Windegg. München, C. H. Beck. 1908. (8-r. XVIII, 221 l.) 3-50 M.

Musset, A. de, Correspondance d'Alfred de Musset (1827—1897), recueillie et annotée par Léon Séché. Paris, Mercure de France. (8-r. 295 l.) 7-50 Fr.

Muth's, R. v., Einleitung in das Nibelungenlied. 2. Aufl. Hrsg. m. des Verf. Nachträgen u. m. literar. Nachweisen bis zur Gegenwart v. J. W. Nagl. Paderborn, F. Schöningh. (8-r. X, 502 l.) 8 M.

Natursagen. Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fabeln u. Legenden. Mit Beiträgen v. V. Arnhaus, M. Böhm, I. Bolte u. a. hrsg. v. Osk. Dähnhardt. 1. Bd. Sagen zum Alten Testament. Leipzig, B. G. Teubner. (Lex. 8-r. XIV, 376 l.) 8 M.

Nitze, Wm. A. and Galpin, Stanley L., Le Cid, Horace and Polyeucte by Corneille. New-York, Henry Holt and Co. (8-r. XXVII, 393 l.)

Nobiling, As cantiges de D. Joan Garcia de Guilhade, trovador do seculo XIII. Ed. critica, com notas e introduc. Erlangen, F. Junge. (Lex. 8-r. VIII, 82 l.) 3 M.

Nolhac, P. de, Pétrarque et l'humanisme. Nouv. éd., remaniée et augmentée avec un portrait inédit de Pétrarque. Paris, Champion. 2 köt. (8-r. 610 l.) 20 Fr.

Norton, Ch. E., Henry Wadsworth Longfellow. A Sketch of his Life, together with Longfellow's chief Autobiographical Poems. London, Constable. (8-r. 134 l.) 3 sh. 6 p.

Novati, F., A raccolta: studi e profili. Bergamo, Istituto italiano d'arti grafiche. (8-r. 260 l.) [3. L'epopea brettone nel medio evo. 4. La leggenda di Tristano e d'Isolta. 5. I Goliardi e la poesia latina medievale. 6. Canti d'amore sardi. 8. Il Virgilio cristiano. 9. Penelope. 10. L'Alfieri a Cesauro. 11. V. Alfieri e Francesco Zacchiroli. 12. Mozart e le Nozze di Figaro. 13. Per il Foscolo. 14. Un maestro obliato: Ruggero Manna. 16. Gaston Paris.]

Paris, G., Récits extraits des poètes et prosateurs du moyen âge, mis en français moderne. 6-e édition. Paris, Hachette et Cie. (K. 16-r. VIII, 232 l.) 1-50 Fr.

Peltzer, A., Goethe u. die Ursprünge der neueren deutschen Landschaftsmalerei. Leipzig, E. A. Seemann. (N. 8-r. VII, 67 l.) 1-20 M.

Petri, A., Übersicht üb. die im J. 1901 auf dem Gebiete der englischen Philologie erschienenen Bücher, Schriften u. Aufsätze. Halle, M. Niemeyer. (N. 8-r. III, 151 l.) 4 M.

Piña, J., Casos prodigiosos y cueva encantada. Con estudio biográfico y crítico por E. Cotarelo y Mori. Colección de antiguas novelas españolas. Tomo VI. Madrid, Imp. Ibérica. (8 r. 198 l.) 3 pes.

Portal, E., Letteratura provenzale. I moderni trovatori. Milano, Hoepli. (8-r. 92 l.) 1-50 L.

Reich, E., Henrik Ibsens Dramen. Dresden, E. Pierson, 1908. (8-r. XV, 547 l.) 3 M.

Ridderhoff, K., Sophie v. La Roche u. Wieland. Hamburg, Herold. (Lex. 8-r. III, 42 l.) 2-50 M.

Riegler, R., Das Tier im Spiegel der Sprache. Ein Beitrag zur vergleich. Bedeutungslehre. Dresden, C. A. Koch. (8-r. XX, 295 l.) 7-20 M.

Rieser, F., «Des Knaben Wunderhorn» u. seine Quellen. Dortmund, F. W. Ruhfus, 1908. (N. 8-r. IX, 560 l.) 16 M.

Rinaldi, L., Le parole italiane derivate dall' arabo: studio filologico comparato con glossario. Napoli, Detken e Rocholl. (8-r. VI, 107 l.) 4 L.

Risberg, B., Den svenska versens teori prosodiska och metriskä undersökningar. Senare afdelningen: Metrik. Stockholm, Aktie bolaget Ljus. 3-50 Kr.

Roetteken, H., Heinrich v. Kleist. Leipzig, Quelle und Meyer. (8-r. IV, 148 l.) 1 M.

Romantiker-Briefe. Hrsg. v. F. Gundelfinger. Jena, E. Diederichs. (8-r. XVIII, 512 l.) 7 M.

Rost, P., Die Sprachreste der Draväno-Polaben im Hannöverschen. Leipzig, J. C. Hinrich. (N. 8-r. VII, 451 l.) 16 M.

Sainéan, L., L'argot ancien (1455—1850). Ses éléments constitutifs, ses rapports avec les langues secrètes de l'Europe méridionale et l'argot moderne. Avec un appendice sur l'argot jugé par Victor Hugo et Balzac. Paris, Honoré Champion. (8-r. VIII, 351 l.)

Saint-Pierre, Bernardin de, La Vie et les Ouvrages de J. J. Rousseau. Edition critique publiée avec de nombreux fragments inédits par Sourieu. (XVI, 190 l.) 3-50 Fr.

Salomon, M., Charles Nodier et le Groupe romantique d'après des documents inédits. Paris, Perin et Cie. 1908. (16-r. XII, 322 l.)

Salomon u. Markolf. Nach der Ausgabe v. der Hagen's neu hrsg. v. H. W. Fischer. Leipzig, F. Rothbarth. (8-r. 79 l.) 2 M.

Salzberger, G., Die Salomo-Sage in der semitischen Literatur. Berlin-Nikolassee (M. Hauwitz). (N. 8-r. 129 l.) 2-80 M.

Scherer, W., Geschichte der deutschen Litteratur. 11. Aufl. Berlin, Weidmann. 1908. (N. 8-r. XII, 834 l.) 10 M.

Schmidt, E., Fouqué, Apel, Miltitz. Beiträge zur Geschichte der deutschen Romantik. Leipzig, Dürr. 1908. (N. 8-r. 220 l.) 5-40 M.

Schmidt-Oberlössnitz, W., Otto Ludwig-Studien. I. Bd. Die Makkabäer. Eine Untersuchung des Trauerspiels u. seine ungedruckten Vorarbeiten nebst e. Ausblick auf Zacharias Werners «Mutter der Makkabäer». Leipzig, Dieterich, 1908. (N. 8-r. XII, 143 l.) 3-60 M.

Sébillot, P., Le Folk-lore de France. Tome IV. et dernier. La peuple et l'histoire. Paris, E. Guilmoto. (8-r. 641 l.) 16 Fr.

Settegast, F., Antike Elemente im altfranzösischen Merowingerzyklus, nebst e. Anh. üb. den Chevalier au lion. Leipzig, O. Harrassovitz. (N. 8-r. III, 87 l.) 3 M.

Siccardi, V., Les Don Juan célèbres: influence de l'Italie sur le théâtre de Molière. Asti, Paglieri e Raspi. (8-r. 61 l.)

Sonnenfels, A., Dichterinnen u. Freundinnen unserer grossen Dichter. Berlin, Dr. A. Tetzlaff. (Lex. 8-r. VII, 307 l.) 5 M.

Stael, Mme de, and Constant Benjamin, Unpublished Letters, together with other mementos from the papers left by Mme Charlotte de Constant. London, Putman's Sons. (N. 8-r. 306 l.) 5 sh.

Stendhal, Correspondance inédite de Stendhal. Précédée d'une in-

roduction par P. Mérimée. 2 k. Paris, Calman-Lévy. (18-r. XXIV, 336; 321 l.) à 3.50 Fr.

Stobart, J. C., Epochs of English Literature. London, A. Arnold. 1. The Shakespeares Epoch. 2. The Wordsworth Epoch. (N. 8-r. 160 l.) 1 sh. 6 p.

Strömberg, E., Die Ausgleichung des Ablauts im starken Präteritum, m. besond. Rücksicht auf oberdeutsche Sprachdenkmäler des 15—16. Jahrh. Göteborg, Wettergren und Kerber. (Lex. 8-r. VIII, 155 l.) 2.75 M.

Strowski, F., Histoire du sentiment religieux en France au XVII-e siècle. Pascal et son temps. Paris, Plou-Nourrit. (16-r. 412 l.) 3.50 Fr.

Sütterlin, L., Die deutsche Sprache der Gegenwart. (Ihre Laute, Wörter, Wortformen u. Sätze.) 2., stark veränderte Aufl. Leipzig, R. Voigtländer. (N. 8-r. XXVIII, 451 l.) 7 M.

Tilley, A., François Rabelais. (French Men of Letters.) Edit. by Alexander Jessup. London, Lippincott. (N. 8-r. 387 l.) 6 sh.

Toller, A., Geoffrey Chaucer's influence on English literature. Züricher Diss. (8-r. 125 l.)

Traversari, G., Bibliografia Boccacesca. I. Scritti intorno al Boccaccio e alla fortuna delle sue opere. Città di Castello, S. Lapi. (16-r. XII, 272 l.) 3 L.

Volbert, A., Ferdinand Freiligrath als politischer Dichter. Leipzig, M. Hesse. (8-r. VIII, 104 l.) 2 M.

Volkelt, J., Zwischen Dichtung u. Philosophie. Gesammelte Aufsätze. München, C. H. Beck, 1908. (N. 8-r. VII, 389 l.) 8 M.

Vossler, K., Die göttliche Komödie. Entwicklungsgeschichte u. Erklärung. I. Bd., 2. Tl. Ethisch-polit. Entwicklungsgeschichte. Heidelberg, C. Winter. (8-r. 267—574. l.)

Wagner, R., Gesammelte Schriften u. Dichtungen. 4. Aufl. 10 Bde. Leipzig, C. F. W. Siegel. (N. 8-r. VIII, 291; III, 273; III, 320, III, 344; III, 268; III, 281; III, 295; III, 340; III, 344, 6 tábla; VI, 375 l.) Allgemeine Inhaltsübersicht (von Hans v. Wollzogen). (III, 80 l.) à 2.50 M.

Wilms-Wildermuth, A., Friedrich Rückert. Stuttgart, J. F. Steinkopf. (8-r. 212 l.) 4 M.

Wolbe, E., Berthold Auerbach. Ein Lebensbild. Berlin, Neufeld und Henius. (K. 8-r. 144 l.) 1.50 M.

Wolff, Dr. Max J., Shakespeare, der Dichter u. sein Werk. 2. Bd. München, C. H. Beck, 1908. (8-r. III, 470 l.) 5 M.

Wright, J., Historical German Grammar. Vol. I. Phonology, word-formation and accidence. London, Henry Frowde. Oxford, University Press. (N. 8-r. 232 l.)

Zumbini, B., Studi di letterature straniere. Seconda edizione fiorentina. Firenze, succ. Le Monnier. (16-r. X, 428 l.) [2. Il Macbeth dello Shakespeare. 3. Il Messia del Klopstock. 4. Il Museo goethiano di Weimar. 5. L'Egmont del Goethe e il Conte di Carmagnola del Manzoni. 6. Il Nathan der Weise di G. E. Lessing. 7. La Badia di Thélème del Rabelais. 8. L'Art d'être Grand-père, di Victor Hugo. 9. I brani inediti dei Promessi Sposi.] 4 L.

KISEBB ADALÉKOK ARANY JÁNOS ESZTÉTIKAI NÉZETEIHEZ.

(Vége.)

A *népköltészet*ről is van néhány számon tartható nyilatkozata. Az első arra a kérdésre felel: mely vers nevezhető nép-költeménynek? Aranyt figyelmeztették ugyanis, hogy a Koszorújában (1864. I: 26.) megjelent székely népköltemények XIII. számúja (gyűjtötte F. Szabó Sámuel) tkép Petőfinek egyik dala. (Szerelem, szerelem, keserű szerelem...) Arany készséggel ismerte el a maga, valamint gyűjtője tévedését, a ki különben szintén jelentette neki már, hogy a verset megtalálta Petőfi költeményei között s egyúttal a tudósító azon kérdésére: lehet-e népköltemény az, melynek szerzőjét ismerjük? — ekkép felelt:

«Egyenes válasz: *nem*, ha a szerző ismert nevű író (mert például *Fábján Pista nótája* népköltemény, bár szerzőjét ismerjük). Csak az esetben válna népkölteménynyé, ha a nép az eredetét a maga ízlése szerint annyira átalakítná, hogy egészen különbözővé lenne. De figyelmes gyűjtőnek és kiadónak akkor is meg kellene jegyezni, micsoda mű népi variánsa?» (K. 1864. II: 216. I.)

Másik a *Molnár Anna* cz. székely népballada eredetisége mellett való nyilatkozata. Ezt a verset közölte a Koszorú, előre való mutatványkép Kiiza Vadrózsáinak II. kötetéből (1864. I. 1. sz.), majd később u. a. évfolyamban (23. szám) a Gyulai-gyűjtötte változatát mutatta be F. Szabó Sámuel, mellé téve azt a két legújabb változatát is, melyet ő maga talált. Arany mindezen változatok közlését ekkép indokolta:

«Nem árt közölni, ha már csak azért is, mert közelebb a *Fővárosi Lapokban* czikk jelent meg bizonyos román hazafi tollából, mely némi hasonlóságot mutatván ki *Molnár Anna* és valamely oláh költemény közt, nemcsak azt vindicálja, hogy e ballada az oláh *néptől* származhatott (mi vita tárgya lehet) a *székely nép* közé, hanem egyenesen azt, hogy *írói plagium*, a gyűjtők *fordítják most hevenyében*, hogy megmutassák, mennyire gazdag a székely elbeszélő költészet, a minek eddig semmi híre sem volt. Nem ám, mert senki sem törődött vele, csak most kezd a gyűjtés lábra kapni: s e három különböző variánsa is ugyanazon költeménynek, mutatja, hogy ez nem *irodalmi humbug*; illet író nem is képes csinálni, a mit mindenki átláthat, ki az eredeti népszerűsémet az írói utánzástól meg bírja különböztetni.» (K. 1864. I. 548. I.)

Megjelent a *Molnár Annának* még egy másik változata is később a Koszoróban, a Kriza János közléseben, melyet Arany, az előbbi nyilatkozatával rokonértelműen, e szavakkal adott ki:

«Közöljük még e variánst, annak bizonyosságául, hogy a mely költemény ennyi változatban hordja magán a népiség bélyegét, az nem lehet — mikép egy buzgó román vitatta — merő irodalmi plagium.» (K. 1865, 377. l.)

Hogy Arany a népköltészetet, az ő génuszának is tápláló dajkáját, mily sokra tartotta, azt kifejezte abban a pár szóban is, melyet Erdélyi Jánosnak egy dán ballada-fordításához (*Az éjszaki tenger mélysége*) írt:

«E népkölteményt (castis omnia casta) annak megmutatására közöljük, hogy a legtöbb *eredeti* inventio a néptől származik.» (K. 1864. I. 587. l.)

De épen a népköltészet lényegének a művészi egyszerűségben való felismerése tette Arany előtt esztétikailag elfogadhatatlannokká műköltőink túlzón-népies verseit. Egy Debreczenből beküldött verset azzal utasított vissza egyszer, hogy mint népies *«túl van csinálva»*. (K. 1865, 72. l.)

Hasonlókép elítélte műízlése az ú. n. *csinált népdalokat*, melyekből csak úgy kirí itt is, ott is a néptől soha nem használt, mesterkéltné kifejezés. Egyszer a Rózsavölgyi kirakatában látott egy *népdal*-kótát, erre a szövegre: «Te bájos szem, te fénysugár...»; lapjában így reflektált aztán e népdalra: «Vajon melyik vidéken éneklí ez ékes szavakat a *nép?* (?)» (K. 1864. II. 71. l.)

Van néhány *stilisztikai* megjegyzése is. Hogy a nyelv rejtett szépségeinek birtokbavétele mennyi gond, tanulmány árán sikerül az ihletett költőnek is, azt szépen fejezi ki e mondása: «A nyelv olyan fuvola, melyen Polonius sem tud játszani, ha nem gyakorolta.» (K. 1865, 408. l.) Specziális stilisztikai kérdésekre vonatkozó nyilatkozatai egyikét Hunfalvy Pálnak *A magyar igeidők a kötött beszédben* czímmel a Koszoróban megjelent értekezésére vonatkozva tette. Hunfalvy egy-egy Ovidius- és Vörösmarty-idézetet téve egymás mellé, azt következtette belőlük, hogy a múltban tartós cselekvés vagy állapot kifejezésére a magyarban a jelen idő való, s nem a «lát vala»-féle alakok. Arany e csak helyenkinti igazságnak általánosítása ellen a következő finom megjegyzéssel tiltakozott:

«Csak hogy a tárgy vagy az előadás hangulata vagy egyéb benső ok, melyet a költő érez, sokszor nem engedi, hogy a nagyon *eleven* hatású *jelenidőt* használja múlt helyett mindaz esetekben, hol folytonos vagy tartós múltra van szüksége. Sokszor nyúgalmas elbeszélés a *jellemző* forma: s akkor *jelenitni* valóságos kontárság volna.» (Sz. F. II. évf. II. fele 337. l.)

Hunfalvy említett értekezéséhez kapcsolódik az a másik megjegyzése is, melylyel tiltakozott, Hunfalvyval szemben, a *vala*-s alakoknak (a végtetlen múlt visszaadására) versekben való sűrű használata ellen. Ha ezek nyelvtanilag igazolhatók is, de megrontják a vers rímeit, zengzetességét.

«Igen is élhet (t. i. a költő, a *valá*-s alakokkal) — írja. Fentebb láttuk, hogy a hexameterben (NB. Vörösmartynál) jól görödül, ha nem kell is. De ezenkívül temérdek versalak van, egyik kényesb, mint a másik. A Zrinyié csak az egy valaki által úgy nevezett 'paraszt' alexandrin. Mégis milyen rimekre kényszeríti a *vala* a költőt. Vagy nekünk is jó lesz efféle rím: *kóstold, eltűnik vala; szakasztá, mondja vala?* Mi e részben is olvastuk, sőt tanulmányoztuk Zrinyit, s épen az ő példája volt egyik, mely összeférhetlennek bizonyítá előttünk a *vala* formát *kifejlett* versidomokkal.» (U. o. 354. l.)

Ime egy oly eset, melyet az iskola hágy s az *aesthesia* tilt! Viszont esztétikai szempontból igazolta Arany Vörösmarty egyik helyét (a *Haldokló leányban*), melyet Gyulai helytelenített, mivel azt se a régi, se a népnyelv nem igazolja, sőt szerinte esztétikai szempontból se igen lehet támogatni. E hely: «*Sírhalmomi* gyásznak elég jel A sárga levél». Fogarasi egy régi nyelvmélek látszatosan rokon helyével próbálta megvédeni, de Gyulai okoskodását megczáfolta, mire Arany azt tisztán esztétikai szempontból ekkép igazolta: «Mi a kérdéses alakot: *sírhalmomi gyász*, oly költői merészségnek tekintjük, mely egy Vörösmarty-nál, épen merészsége által megkap és kiragad a mindennapiságból; de azért nem engednők meg, hogy a próza pl. *bundámi prémet* írjon vagy mondjon.» (K. 1865, 166. l.)¹⁾

Hogy Arany az általánosabban érthető, gondos stílnak tudományos dolgozatokhoz való illőségéről hogyan vélekedett, azt mutatja azon megjegyzése, a melyet Müller Miksának a nyelvtudományról írt könyvére tett, mikor ezt Hunfalvy Pál az akadémiában ismertette.

«E munkát az említett tudós először kilencz felolvasásban, vegyes közönségnek, mutatta be nagy tetszéssel; de azért nem kisebb az elismerés, melyben a tudós világ részéről is találkozott. Tartalmára nincs helyünk kiterjeszkedni: csupán följegyezzük, mint egyik újabb tényt arra, hogy az előadás népszerű formája nem akadály, hogy valamely mű a szakértők tetszését is megnyerje.» (K. 1863. I. 238. l.)

Felemlítjük végre e csoportban a *magyar stílus*ról (az építészetben) tett nyilatkozatát. Hencz és Bergh építészek éles kritikát írtak az Akadémia palotája számára beadott öt tervezetre s a stílt illetőleg a román és bizánczi vegyületet ajánlották inkább, «ha már magyar nemzeti stílről hallani sem akar a *tudós világ*». Arany erre megjegyezte:

«Hallani csak hall, de bizony nem igen lát. Egy Árpád korabeli Iliászt is szeretnénk, ha volna, de ha nincs, azt ugyan meg nem írja az egész Akadémia sem. Így van a stíllal, fejteni kell annak; octroyálni nem lehet.» (Sz. F. I. évf. 559. l.)

A *poetikai műfajok*at illetőleg is akad két megjegyzése. Az egyik a *makaroni-költészet*re vonatkozik, abból az alkalomtól, hogy Török Sándor egy értekezést írt róla, irodalmunkban először, az *Ország* cz. lapba. Arany e dolgozatra, előre bocsátván, hogy e témával bővebben

¹⁾ Érdekes, hogy Gyulai Pál a *Haldokló leány*hoz írt jegyzetében (Ö. M. I: 382—3. l.) közli a saját és Fogarasy nyilatkozatait e hely értelmezéséről, de Aranynak föntidézett megjegyzését nem említi.

akar majd máskor foglalkozni (sajnos, ez is csak tervnek maradt), ezt jegyezte meg:

«Szerzője igen kiterjeszti a macaroni-vers fogalmát, ha oly költeményeket is alá hűz, melyek szerzője *szükségből*, vagy mivel a *közélet nyelve* úgy kívánta, használ egy-egy idegen, azaz legtöbbször *latin* szót. Ha például a *Siculicidium* ez egy szóért macaroni-vers: akkor *Zrínyi* minden költeménye az lesz. Ellenben jó példa a macaroni-versre a «Diligenter frequentáltam» kezdetű vers Petőfinél.» (K. 1863. I. 167. l.)

A másik találó nyilatkozata a *travestia* hatásának feltételéről szól s egy ismeretlennek üzente, mikor ez Blumauer Aeneisének új fordítását kínálta a Koszorúba. «Blumauer fordítása nem nekünk való. Van is már annak magyar fordítása. [T. i. Szalkay Antalé.] A *travestia* érdeke attól függ, ha minél többen ismerik — könyv nélkül tudják — az eredetét. Ma már sok ember azt gondolná, hogy ez az igazi Aeneis.» (K. 1863. II. 432. l.)

Nincsenek tanulság nélkül a síváran közepes, ú. n. se jó, se rossz versekre, valamint az egészen rosszakra tett megjegyzései sem. Az első csoportba tartozók egyikéről azt írta egyszer, hogy «se nem új, se a költészet ereje által nincs újja téve. A verset nem mondhatni hibásnak, de ha *positivabb* érdeme nincs: az egész egy hiba.» (K. 1863. II. 264. l.) Egy más alkalommal így fejezte ki magát: «Negative jó, de positive nincs semmi benne. Így csak a negatív jó marad.» (U. o. 48. l.) Vagy egy másik változatban: «Nem rossz, de nem találunk benne, a miért *jónak* mondhatnók. Semmi nyomot nem hagy a lélekben.» (U. o. 72. l.) Ide tartozik ez a megjegyzése is egy beküldött versről: «Közönséges kelméből van szöve. A mi benne van, az a *nyelvé*, édes mindnyájunké. Ezenfelül kellene még a *költőé*.» (U. o.) Más szavakkal ezt így is kifejezte egyszer: «*Magyarság* általában még nem elegendő arra, hogy rajta *verset* lehessen írni.» (K. 1863. II. 24. l.) A jelentéktelen, közepes verseken túl természetesen volt dolga bőven rossz versekkel is. Némelyiket szerzője igen önérzet hangú levél kíséretében küldte be Aranyhoz, ki egyszer azt válaszolta egy ily levélre: «Irgyeljük önérzetét, mely levelében van. Ha nekünk annyi volna! De szíve restelljük kimondani, hogy ez önérzetet nem találtunk igazolva a költeményben.» (K. 1864. I. 264. l.) E humorral odavetett pár szóban mintha meglelevenednék előtünk az Arany János nagy és szerény génusza.

Helvén valónak látjuk itt fölemlítnünk egy-két esetet, mely az említett tekintetben igen jellemző Aranyra. Épen nem közismertek. Szász Károly, Thaly Kálmán *Kárpáti kürtjének* nagy elterjedéséről írva, panaszosan említi, hogy «Arany versei a hatodik évben érnek második kiadást». Arany ez adathoz megjegyezte, nem minden humor nélkül: «Nem épen. 1856—1860 valamivel kevesebb hat évnel.» (Sz. F. I. évf. 85. l.) Greguss Ágost közölve a Koszorúban *A balladák eredetiségéről* cz. fejezetet, pályakoszorús művéből, azt a helyet, a melyen Arany *Szent Lászlójáról* akart szólni, így kezdte: «Arany legendájában... stb.» Mire Arany János csillag alatt megjegyezte: «Hagyományos. A dubniczi krónika meséli.» (K. 1865, 409. l.) A mily szerényen utasította vissza ez esetben a ki nem járó dicséretet, ép oly határozottan szóhoz juttatta egy más alkalommal a rája nézve

nem kedvező idegen véleményt, melyet mások el akartak némítani. Zilahy Károly posthumus dolgozatában *A tragedia bölcselete, vonatkozással Teleki László Kegyeztetésére* beszél egy helyt oly művekről, melyekben «mélyebb pillantásra észreveszszük, hogy a teremtető képzelet túlnyomólag tanulmánynyal van helyettesítve s a művészet tetteleges igényeinek csak nemleges minőségben van elég téve». S így folytatja: «Illyesmit érzünk Lessing vagy Arany János művei egy részében és Egressy játékában.» Arany nevét a kézirat benyújtója kitörölte, ő azonban megint beleírta, ezzel a megjegyzéssel: «Úgy sejtjük, ez volt innen kitörölve s nem a szerző keze által. Visszaállítottuk.» (K. 1863, 98. l.)

Egyéni szerénysége mellett Arany egyike volt az irodalmi méltóság legnemesebb őreinek. Többször részesítette éles megrovásban a hatvanas évek szemérmetlenül erőszakoskodó, olyan *bourse ou la riehangan* terrorizáló előfizető-fogdosóit; egy más alkalommal pedig szépen megvédte a költészet értékét, méltóságát, bizonyos tudós részről elhangzott kicsinyléssel szemben. Mátyás Flórián 1863-ban *A magyar nyelvstudományról* értekezvén az Akadémiában, többek közt azt a megrovó megjegyzést tette, hogy míg az Akadémia drámára 100—200, sőt (horrendum dictu!) még költői beszélyre is 100 arany jutalmat tűz ki, addig a nyelvstudományt nem buzdítja hasonló jutalommal. Arany így szólt a kérdéshez:

«Bár tennék. De a mit tesznek, az sincs egészen sárba dobva. Nemcsak az a nyelvstudomány, mely minden egyes szót 64 elementumra képes bontani: az *is nyelvstudomány*, mely e rideg szókát, mint érzelmek és gondolatok kifejezőit, lelkes harmoniává olvasztja össze. Hogy a pályázat ritkán sikerül, annak nem a szegény despiciált költészet az oka.» (A. 1863. I. 335. l.)

Méltó tiszteletet követelvén így a költészet számára, tudós részről: viszont a nagy közönség körében való elterjedtséget, a népszerűséget épen nem tartotta valamely költő érték-mérőjének. Fejes István 1861-ben előfizetési felhívást bocsátván ki verseire, ebben azt írta, hogy ily módon prænumeransai számából akar «hivatásáról biztos tudomást» szerezni. Arany azt jegyezte meg erre: «A «biztos tudomás» gyakran nem függ az ily provocatio ad plebemtől; ha ez állna, gyakran legjelesb íróinkat ekehez utasította volna már az ily suffrage universel.» (Sz. F. I. évf. 495. l.) Méltatlankodva szólalt föl egyszer, hogy nálunk a népszerűség nem a művek terjedésében jut kifejezésre, hanem hogy korcsmákat, csárdákat neveznek el egy-egy népszerűbb poétánkról: «Petőfi-csárda van; Tinódi-csárda van, most valahol járunkban egy piszkos ház oldalára láttuk felmázolva: 'Sárosy-csárda.' Hiszen szép, szép az a dicsőség, hanem a mi sok, az mégis sok.» (K. 1863. II. 551. l.)

Aranyt a szerkesztésben sokszor zaklatták s bizonyára épen rossz dolgozatok beküldői, kérdezősködő levelekkel, mi a véleménye ciklikről? Az efféle levelekre szólt e méla humorú üzenete:

«Tisztelt munkatársaink, kivált a *nem rendesek*, legyenek egy kis várakozással beküldött műveik iránt. Az *olvasógép* nem új már, sokszor megtagadja a szolgálatot. Nem örül éjjel-nappal, szünet nélkül. Abból pedig semmi sincs, hogy minden beküldött művet *csupán a gyönyörűségért*

olvasson az ember, még ha szerkesztő is. Géppel kell morzsoltatni.» (K. 1863. II. 96. l.)

A hozzá küldött verseket jóindulattal nézte végig. A némi reményt nyújtók számára nem hiányoztak biztató szavai. Így pl. «A bimbó... még csak *riügy*, mint a kertészek mondják: *alvószem*, várjunk vele, míg fejlődik belőle valami.» (K. 1864. I: 264. l.) Tréfás hangon biztat egy másik kezdőt ekképen: «Hogy is van Vörösmarty epigrammája: «Huppanj körte!»? (*A philosophus vaczkor* címűben.) Azonban lehet idővel valami.» (K. 1865: 408. l.) Természetesen jó-akarátát nem fokozhatta a művészeti szempont rovására.

«Mi óhajtanánk — írta egyszer — *mindenkinek eleget tenni*, de akkor *senkinek sem tennénk eleget*.» (K. 1863. II. 72. l.) «Sok vers jó be — panaszojja egy más helyt — hol nem szerkesztői, hanem még *költészet-tundri* kritika kellene, a mire nem vállalkozhatunk.» (Sz. F. I. évf. 256. l.)

Volt, a kinek pl. ezt kellett üzennie: «Nyelvtant elébb, azután verstant, azután még valamit, a mi már nem tan.» (K. 1863. II. 48. l.) A sok rossz vers közt volt nem egy czudar orthographiájú is. Az ilyenekre tett megjegyzései közül érdekes e kettő:

«Hogy a Figyelő *minden kezdőnek* útát nyit a föllépésre, ezt így épen nem mondtuk. Például nem nyithatunk útát azon kezdőnek, ki most *kezd* tanulni az orthographiát; mert így az is majd előállna, ki most *kezd* az ábécét.» (Sz. F. I. évf. 240. l.)

Természetesen, ha aztán a fűzfa-poéta megtanulja a helyesírást, azzal még nem lesz jó költővé. «Ha elébb a helyesírást ajánljuk — írta egy ilyennek — nem azt teszi, hogy orthographiával megjön a költészet is. No de az orthographia magában is megér valamit.» (K. 1863. I. 312. l.) Küldtek be hozzá rossz verseik mellé némelyek levelet, a melyben erősen bizonyozták, hogy költeményüket mennyire szívükből írták. Csak épen a kifejező-képesség hiányzott belőlük. Az efféle becsületes tehetségtelenek egyikének írta Arany: «Minden ember érez, s ha *ki tudná fejezni*, minden ember költő volna. Jó szándékhoz egyéb is kell.» (Sz. F. I. évf. 560. l.) Egy búbanata költői kifejezésére képtelennek pedig ezt: «A költők gyakran szerencsétlenek, de azért a szerencsétlenek nem mind költők.» (Sz. F. II. évf. I. fele, 272. l.) Egy gyöngé vallásos versre ezt írta: «Több a *hit*, mint a költészet. Amabból egy mustármagnyi hegyeket mozdit ki helyökből; de *versben* csak úgy mozditja meg a keblet, ha kellő adag *költészet* járul hozzá. Ez pedig nem a külső felöltöztetésben áll.» (K. 1863. I. 336. l.) Egy *Szerelem, szabadság s te, oh szent költészet* cz. versre tett megjegyzése is ide tartozik: «A két elsőt nem vonjuk kétségbe, a harmadikból ugyan kevés látszik.» (Sz. F. I. évf. 560. l.) Aztán ez: «Panaszkodni, mint más, ebben semmi sincs. Úgy panaszkodni, hogy mást meghassunk, ez volna a költészet, de az itt nincs.» (K. 1865, 360. l.)

Ily értelműek e szavai is: «A tárgy meghalotta a költőt, de a költő nem bírta meg a tárgyat.» (K. 1863. II. 504. l.) A költői alakítás nélküli *elbeszélő* verset sem menti meg az a körülmény, hogy tárgya igazán az életből van véve, a mit Aranynek valaki fölhozott beküldött verse támogatására:

«Valami lehet igaz — üzente neki vissza — de a költészetben *mégsem igaz*. Megfordítva, *költött* dolgot igazzá tesz a poesis. Ezeken nem érzik a költészet *megigazító* ereje. Prózák.» (K. 1863. II. 120. l.)

A kifejezés világos határozottságának követelményét gyakran hangoztatja. E nélkül határozatlan homály borul a versre, épen ellenkező azzal az éles körvonalatok kölcsönző világossággal, melynek Arany oly nagy művésze volt. «Oly kimondhatlan és *ki nem mondott* érzések — írja egy efféle versről. — Mi határozottabbat szeretünk.» (K. 1864. I. 144. l.) Egy homályos allegoria írójának szolt ez az üzenete: «Nehéz dolog úgy *rejtetni*, hogy egyszersmind világos legyen.» (K. 1863. II. 264. l.) A kifejezéstelenséggel fölérő hibája azonban a versnek, ha az tkép csak közhelyek összefűzése, egyéni színezet hiján; «ha reminiscenciákat ad, nem ugyan egyes helyekből, hanem általában a költői nyelvből». (K. 1863. II. 48. l.) Az effélék hatás-talanságát így jellemezte:

«Ha az ember olvassa, úgy tetszik, százszor is olvasta már; ha elvégzi, úgy tetszik, mintha *sohasem* olvasta volna. Nem ily hatást kell tenni a költeménynek.» (K. 1863. I. 192. l.)

Egy más alkalommal az efféle versekről ezt jegyezte meg:

«Elmondani azt, mit százszor elmondtak előttünk jobban s azt hinni, hogy az ember maga írta a verset: ez szokott csalódása bizonyos kornak, melyből jobb kiábrándulni.» (Sz. F. I. 272. l.)

Még szolgálabb aztán *egy* bizonyos költő témáinak, modorának utánzása. Sápadt árnyképe kerül csak így ki az eredeti fényes tűnemenyek.

«Ne utánozzon senkit — tanácsolja egy kezdő verselőnek — hanem saját lelkéből teremtsen. A mi Pálban eredeti, az Péterben nem az; vagyis Péter semmire sem megy a Pál eredetiségével.» (Sz. F. I. 256. l.) «Nem ér az semmit — írta egy maniristának — akár *Kont*, a kemény vitéz, akár *Rozgonyiné* modorában írjuk a balladát, ha belőle hiányzik a lényeg.» (Sz. F. I. évf. 448. l.)

Mert — mint másutt kifejezi magát — «a *genret* ismerjük, s a költő *egyéni* vonásokkal nem teszi annyira *újja* előttünk, hogy feledjük *amatt*». (K. 1863. I. 576. l.)

Legtöbbet az utánzók közül természetesen a Petőfi fényes génusza bódította. Az egyik közülök azzal védekezett Aranynak, hogy versei csak *véletlenül* hasonlítanak Petőfiéhez. Arany aztán így pirított rá: «Tehát csak véletlen találkozás Petőfi *elzeivel*? Pedig mintha e néhány költemény Petőfi *eszméinek a héjja* volna. Ránk ily hatást tettek.» (K. 1863. II. 48. l.) Az utánzástól való óvat teszi első helyre azon tanácsaiban is, melyeket egy tőle útbaigazításokat kérő verselőnek adott:

«Kegyed utasítást kér — írja neki. Szabaduljon a visszaemlékezésektől más költőkre; legyen szigorú maga iránt; ne írjon, ha új eszméi nincsenek; óvakodjék a nyelvdagálytól stb.» (Sz. F. I. évf. 80. l.)

Az egyszerűségében nagy művész természetesen irtózott a túl-

zásoktól, a frázisos versektől. «Nagy hang, de csak *hang*, az sem új», jegyezte meg pl. egy versre. (Sz. F. I. évf. 304. l.) «Nagyon erősek *akarnak* lenni, azért gyöngék», írta egy más alkalommal beküldött versekre. (K. 1863. I. 312. l.) «Nem üres költemény, de van benne némi túlzó ferdeség, mint a hibás tüköré», üzente másszor. (U. o.)

Az egyik hozzá beküldött versben e két sor fordult elő:

Ha csillagot rabolhatnék,
Csillagokból házat raknék.

Arany idézván e sorokat, utánuk írta: «Hagyjuk. *Congeries siderum, multis congesta rapinis Diruet et raptas alter habebit opes.*» (K. 1863. II. 336. l.) Egy másik dagályos versírot így esendesített: «Rímpengés. Hova menne az égen át, *de még odább?* Még azért nem repül az ember, hogy mondja.» (U. o.) Harmadik idevágó helye: «Sok az, hogy a költő, egy óriási *tölgygyel* megmászsa a Kárpátok legmagasb fokát s vele, lesöpri az ég minden csillagát. Az ily eget sópró merészség nem üdvözít.» (Sz. F. II. évf. I. fele, 352. l.)

Valaki egy *Emlékezés Petőfiről* cz. verset küldött be, a mely így szölt egyik helyén: «Nyúgodj háborgó keblem érzelem oczeánja, nem e porhoni lény képe tűnend fel előtted» stb. Arany ez idézet után így folytatta: «Már hogy közölhetnénk ilyet? Nem olvasta ön *Hős Fercsit* Kisfaludy Károlytól?» (K. 1863. I. 528. l.) Helyesen mutatott rá egy alkalommal Arany arra, hogy gyakran frázis lesz az oly kifejezésből, mely pl. versben, az eredeti helyén, egészen komolyan vehető költői kép, ha azt prózába hurezolja s ott új vonatkozásba viszi valaki. Ez a kivetkeztetés az eredetileg költői képet is frázissá torzíja.

«Egy divatlapban — írja — így sarkantyúzza fantáziáját a vidéki levelező: a Balatonnak — Garay szerint az isten könyvének — lecsapoltatása körüli munkálatok már megkezdődtek.» Tehát az isten könyve le lesz csapolva.» (Sz. F. II. évf. II. fele, 351. l.)

Aranynak a halva született versekről írt eme megjegyzéseiben sorra kerülnek a tehetségtelenül verselők tipikus hibái. Szerzőik nem tűznek maguk elé magas eszményeket.

«*Vos exemplaria graeca!* — írja az egyiknek. — Ott a minden nemzetek nagy költőinek példái: azokat forgassa ön, s mérje azokhoz a magáét.» (K. 1863. I. 504. l.)

Sem új témákat nem találnak, sem a régieket nem tudják eredeti fölfogással újjá avatni. Az *Őszi kép* cz. vers írójának küldött üzenete a legérdekesebb e tekintetben:

«Nem egyéb, mint rímbe szedve az, a mit már száz meg ezer rímelő elmondott, hogy ősszel a virág elhervad, a falevél elhull, a madarak eltávoznak, de majd tavaszra mind ez máskép lesz. Az ilyenben mindig azt keressük: mi hát az eszme? s az eszmében is mindig valami újat; így regisztrálni az ősszel s tavasszal látható természeti dolgokat, még ebben semmi költészet nincs.» (K. 1863. II. 504. l.)

Nem tudnak alkotni belső compositiót. «Elég könnyen foly — írja

egy efféle versről — *de szét is foly*, nincs benne eszme concentratio.» (K. 1863. II. 72. l.) Nem tudják anyagukat helyesen kiválasztani, a jelentéktelenségektől megtisztítani. «Minden, a mi lényeges, *semmi*, a mi nem az: ebben áll a titok. De megcsinálni igen nehéz», írta egy népmesei tárgygyal próbálkozóinak, kinek aztán Puskin meséit ajánlotta példakul. (K. 1863. I: 336. l.) Másik, hogy alakjaikat nem szemünk előtt való tetteik, beszélgetéseik alapján jellemzik; náluk «a jellemzés *csak kívülről* mondatik el» (K. 1863. II. 48. l.), vagyis bemutatás helyett *elősorolják* a jellemvonásokat. Az ily vers «csak el van mondva, s nincs *feldolgozva* költőileg. (K. 1863. II: 24. l.) Hidegen hagy az a vers is, mely nem kelt «egy *saját* hangulatot» (K. 1863. I. 528. l.), mert e nélkül «nem teszi azt a benyomást, mintha valami újat olvastunk volna». (U. o.) Bírálataiban épen nem akadékoskodott a verselés, rimelés hibáit illetőleg. «Hiszen csak gondolat lett volna benne — írta egyről — nem bánnók mi a rimet!» (K. 1863. II. 96. l.) Sőt egy alkalommal el is ítélte a gondolatmenet rovására történő rím kultuszt, mikor egy versről ezt jegyezte meg: «Úgy tetszik, mintha a *rím* vezette volna a képzelődést.» (K. 1863. II. 456. l.) Nem sokkal jobbaknak ítélte az üres verseknél azokat sem, melyek egy csattanó kedvéért írtak, de odáig egészen tartalmatlanok. «A végén mond valamit — írja egy efféle versről — de a költemény nem fokos, hogy csupán vége legyen vasas, a többi pedig fa. Még pedig micsoda fa!» (Sz. F. I. évf. 560. l.) Az önbíráló műízlés hiányának, az esetleges költői fejlődés veszélyes akadályának tartotta Arany a túlságos termékenységet, a nyakrafőre való verselgetést. Egy efféle betegségben leledzött humorosan így óvott: «Ön sok verset ír, mondja. Majd ha *kevesebbet* ír, azokból küldjön.» (K. 1863. I: 168. l.) A rossz versek némelyikét szójátékszerű tréfás megjegyzéssel intézte el, többnyire a címükre vonatkozva. Ime néhány közülök:

«Könnyű megismerni *az ungue...* de bizony most egyszer nem *leonem!*» (Sz. F. I. évf. 448. l.) «*Éjjel*. Gyöngék, éjjel is, nappal is.» (U. o. 560. l.) «*Gyermekkoromból*. Sok van belőle még most is a versben.» (U. o.) «*A kit a sors üldöz* — nehezen boldogul.» (U. o. 752. l.) «*A harang* — repedt egy kissé.» (Sz. F. II. évf. I. fele, 288. l.) «*Az ibolya*. Se színe, se illata.» (U. o. 352. l.) «*A három kurucz* és a többi. Még nem tudják a hatvágást.» (K. 1863. I. 240. l.) «*Az epigrammák*. Él-etlenek és élet-lenek. (U. o. 312. l.) «*Imádkozdál Jonathán*. Az imádság sem tartja meg.» (K. 1863. II. 408. l.) «*Halottak napján*. Még csak gyakorlat, s az sem gyakorlott.» (U. o.) «*Mióta gyermekjátékim*. Ez is még csak gyermekjáték.» (K. 1864. I. 336. l.) «*A gondolat*. Nehézkes a nyelve, mégis kevés van benne a *cziméből*.» (K. 1865. 312. l.)

Tanulmányosak a beküldött gyöngé *műfordításokra* tett megjegyzései is. Egy Goethéből fordítónak ezt írta a műfordításról: «Több fáradság kell ahhoz. Olyan *fáradság*, a mi *játéknak* tetszik.» (K. 1863. I: 96. l.) Egy sikerületlen Lamartine-fordításra ezt írta: «Több gyakorlás kell még a tömötet tömöten s a könnyűt könnyen adni vissza.» (K. 1863. II: 24. l.) Valaki egy olasz dal fordítását küldte be, s ezt így bírálta meg: «Úgy kell lenni, hogy olaszban a nyelv bája teszi a kis dalt kedvessé s az a magyar fordításban elveszett. Ha a lepkeszárny hímpora letörölve: a hernyó nem kell.» (K. 1864.

I. 48. l.) Még élesebben kifejezte ezt egy eredetijét felismerhetlenül eltorzító Heine-fordításra: «Az ember nem hinné e fordítás után, hogy *Heine* írta.» (K. 1865: 264. l.) Egy brassói tanár lefordította Aranynak néhány versét németre s beküldte azokat neki. Arany ezt válaszolta: «Köszönöm a figyelmet; de a mi a fordítást illeti, abban illetékes bíró más, mint én, s magyarul tudó német, mint magyar. Német nyelvérték kell ahhoz. Visszaküldöm.» (K. 1863. II. 24. l.) Tehát műfordítónak is, műfordítások bírálójának is azon a nyelven kell első sorban kitűnően tudnia, a melyre a fordítás történik. Mind méltó nyilatkozatok legnagyobb műfordítókhoz.

Vannak — bár kevesebb számmal — apróbb nyilatkozatai ismert nevű, sőt jeles íróink egyes alkotásairól is. Így pl. *Jósika* jelentőségét ekkép foglalta össze:

«A mellett, hogy költészetünk egy addig majdnem parlagon heverő ágát, melyben szinte kezdeményező volt, eleinte mondhatni egymaga, a virágzásnak nevezetes fokára emelte; egyszersmind, méltán kedvelt regényei által, előmozdítá, szélesebb körben, a társas életben is elterjeszté s hatalmasan segíté kívívni, a nyelvújítás diadalmát.» (K. 1865, 262. l.)

Így kivonatolta azt a kis beszédet, melylyel mint titoknak, *Jósika* elhunytát jelentette be, 1865 márcz. 6-án az Akadémiában. Az akadémiai ülésekről Arany mindkét lapjában adott tudósításokat s ezek főleg nyelvészeinket érdekelhetik, mert egyes, akadémiai felolvasásokban tárgyalt nyelvészeti kérdésekhez Arany ismertetéseiben nem egyszer hozzáfűzte a maga érdekes megjegyzéseit is.

Kemény Zsigmondnak *Classicismus és romanticismus* cz. dolgozatát ezzel a megjegyzéssel adta ki:

«E cikk bevezetése a szerző egy nagy terjedelmű tanulmányának, melyet Vörösmarty munkáiról készít. Ezt azért látjuk szükségesnek megjegyezni, hogy egy pár hézagot vehetni észre benne, melyek a tanulmány folytatában ugyan kipótoltnak, de a melyeket itt az egész munka terve mintegy kényszerűvé tett. Azonban e bevezetés így is elég önálló cikk és sokkal jobban és szebben rajzolja a classicismus és romanticismus fejlődését, mint sok kötetes munka; irodalmunkban pedig első ilyenmű tárgyalása e kérdésnek, melyet, a mint egy pár közelebbi példa mutatja, még íróink sem igen látszanak eléggé érteni.»¹⁾ (K. 1864. I. 1. l.)

Tehát Kemény ez értekezését be akarta olvasztani Vörösmartyról írt emlékbeszédébe; ezt azonban — tudvalevőleg — nem cselekedte meg; említett dolgozata mint különálló maradt fenn s így olvasható, csupán a szeszélyes újratördelésben mutatva eltéréseket, Kemény összes művei XI. kötetében is.

Érdekeseke *Madách*-ról írt sorai is, melyekkel őt különböző támadóival szemben védelmébe fogta.

«Az *Ember Tragédiája* cz., legközelebb a Kisfaludy-társaság részéről sajtó alá bocsátandó s a pártolói illetékbe szánt eredeti dramatizált költe-

¹⁾ Itt Arany a Gyulai és Zilahy Károly közt lefolyt ismeretes polemikára gondolhatott, mely a *Tartuffe*-ből kiindulva a körül forgott: romantikus író-e Molière?

ményre is, egyik lap ellenében, megjegyezzük, hogy 'helyesírása' még sem oly képtelen rossz; de ha az volna is, mi szükség a közönséget valamely *kézirat* orthographiájára figyelmeztetni? Gyakorlott írókat tudunk, kiknek hibás kézirata van. A mi 'a színpadon megállhatást' illeti: szeretnők tudni, vajjon Dante *Isteni Komédiája* mint bohózat, nem buknék-e meg a budai népszínházban? Pedig az már csak remekmű.» (Sz. F. II. évf. I. fele, 15. l.)

Ugyanazon lapon, a melyen e nyilatkozata olvasható, Arany egy elménczkédőt is rendreutasít, ki gúnyosan írt arról, hogy a Kisfaludy-társaság pártolói illetékül Cicero leveleinek fordítását fogja kiadni. A híresztelés először is nem volt igaz, de meg, — folytatta Arany:

«Cicero levelei, a mellett hogy az epistola írás örök remekei maradnak, Róma legmozgalmasabb korszakába, politikai, társas, családi életének minden művelt egyént érdeklő részleteibe vezetik az olvasót, valamint Kazinczy levelei a nem rég letűnt irodalmi kor minden rétegét megvilágosítják... Vigyázzon a nevéttető, hogy maga ne váljon nevetségessé.»

A *Koszorúban* jelent meg Madáchnak egyetlen novellája, egyike a legrémesebb elbeszéléseknek irodalmunkban, *A Kolozsiak* czímmel. Madách e novelláját azzal vezeti be, hogy a Kolozsi-testvérek szörnű történetét a Hegyalján utaztában kocsisa nem meri neki elmondani s babonás félelmében, a vészthozó Kolozsi-név említésének ellenszeréül háromszor a «Barkóczy» nevet mormolja, azét a férfiút, ki a szerencsétlen Kolozsiakkal szemben a boldoguló, szerencsés embernek közmondásos példája lett a szatmári béke utáni időkben. Arany a novella czíméhez csillagot tett s lenn odaírta: «Barkóczy, Barkóczy, Barkóczy!» (K. 1864. II. 268. l.) — kifejezvé így lakonikusan azt, hogy Madách túlzottan borzalmas témát vett föl, mely olvasójára kínszóan hat, úgy hogy szinte szükségesnek érzi ő is azoknak a rémeket elűző varázsigéknek elmondását.

Kazinczy Gábornak Molière-fordítói buzgalmát és érdemét, egyben pedig Aragónak Kazinczytól fordított emlékbeszédét Molière fölött, ekkép méltatta Arany, mikor az emlékbeszéd *Figyelőjében* megjelent:

«Tudva lesz t. olvasóink előtt, hogy a Kisfaludy-Társaság elhatározta Molière néhány vigjátékát (vajha minél többet!) Kazinczy Gábor remek fordításában közrebocsátani. E szándék valósítása eddig sem a társaság mellőzésén, hanem azon lelkiösmeretes szorgalmon, soha ki nem elégtűlő javítási ügyekezeten múlt, melylyel a fordító nagy eredetijéhez méltóvá akarja tenni dolgozatát, és nincs nyugta, míg e célra valamely eszközt hiányzani vél. Így Aragónak itten közlött remek beszédét is arra szánta, hogy Molière-je elé bocsássa. Arago Ferencz e beszédet 1844 január 15-én a Molière szobrának inauguratiója alkalmával mondotta. A szobor «nemzeti aláírás» útján eszközöltetett, s Arago az aláírási bizottmány elnöke volt. Tisztelet olvasóink érezni fogják e beszéd klasszikai erejét. Alig van példa, hogy íróul ily röviden, ily mélyen s ily szépen szólott volna valaki.» (Sz. F. II. évf. II. fele, 4. sz. 49. l.)

Kazinczy Gábor a végső mondatot élére rakta az emlékbeszédnek, mikor az *Tartuffe*-fordítása bevezetéseül újra megjelent (1863), de Arany nevének említése nélkül, ekképen: «Az olvasó érezni fogja a beszéd classicaí erejét, s kezet fog egy nagymű írókkal» stb. Így

olvasható a Kisfaludy-Társaság *Molière*-je I. kötetében (1881) is. Látjuk, ama dicséret Aranytól ered.

Mikor Balázs Sándortól a *Tükörcdarábok* két kötete megjelent, részben a *Figyelő* és *Koszorú* hasábjairól gyűjtve össze, Arany ekkép ajánlotta a közönségnek:

«Balázs Sándor egyike azon nem nagy számú beszélyíróinknak, kik a fősúlyt nem csattanós helyzetekre, hanem a lelki állapotok festésére helyezik, s így műveit méltóknak tartjuk az ajánlatra.» (A. 1865, 263. l.)

A feledéstől való megmentésre igen riszolgáltak Aranynak azon szép sorai is, melyekkel 1861-ben *Figyelőjében* Pap Endrenek *Szemere Pál*hoz cz. versét kiadta. E kétségbeesett hangulatú, erőteljes verset Pap Endre 1850-ben írta s benne keserű, vádló sorokkal fordul a lezajlott forradalom álprófétái, félrevezető kolompосai ellen. E vers is, Aranynak hozzáfűzött megjegyzése is, egyaránt érdekes dokumentuma hazánk 50-es évek eleji hangulatának.

«Elhunyt derék költőnk ez egyik legszebb műve — írja Arany — mint az utolsó sorból is kitetszik, ajánlásul volt írva versei gyűjteménye elé, de melynek kiadásában a halál meggátolta, barátinak hagyván fel e szomorú kötelességet. Mindenki tudja, hogy e költemény nem jelenhetett volna meg az akkori sajtóviszonyok közt. Most ez oldalról nem igen tarthatni akadálytól, de igen némi félreértéstől a másik oldalon. Azonban vegyük tekintetbe, hogy a mi keserű vád feljajdul e költeményben, az 1850 táján, mondhatni, általános hangulat volt, midőn vesztességünk óriási fájdalma majd e majd ama vezér szereplők elleni recriminációban kereste enyhülését. A költő alanyi panaszában ez általános hangulat benyomása tükrödzik; tévedne, ki az ő akkori világát mai szemüvegen nézné, vagy a mit ő, mint dalnok, egy sötétebb órában zengett, azt a politikusnak számítaná be. Hagyjuk pihenni sirján koszorúja ez utolsó levelét; ő remény nélkül szállt oda le; ha mi tovább jutánk azóta (?), ne kárhoztassuk azt, ki *elmaradt* tőlünk... a sírban!» (Sz. F. I. évf. 568. l.)

Jókai két közismert humorisztikus alakjáról, Kakas Mártonról és Tallérosy Zebulonról is nyilatkozott Arany, midőn Gyulai Jerrold Douglas *Kukliné predikációi* című művét bírálva, elítélte Jókai Kakas Márton-ját következetlenségeiért. Arany a következő sorokkal enyhítette Gyulai ítéletének élességét:

«Jókai, midőn Kakas Mártont megteremtette, úgy látszik, állandó humoros alakot akart belőle képezni. Első megjelenése Mártonnak, s egyideig következetes szereplése, határozottan ily alak. De később, vagy szándékosan, vagy a hirtelen szerkesztés kényszerűsége miatt, oly dolgokat is ad K. M. szájába, melyek ő hozzá nem valók. Pedig, hogy *akarva* megtarthatta volna jellemét Mártonnak, bizonyítja még eddig egységes testvére, Zebulon úr. Azonban Kukliné predikációival szemben azt sem kell feledni, hogy egészen más ily művet *egy házamban* írni, más pedig, *izenként s rögtönözve* adni a közönség elé.» (Sz. F. II. évf. I. fele, 71. l.)

Wohl Stefániát is jellemezte Arany néhány sorban, mikor *Regék könyvéből* közölte három meséjét, példát adva arra, hogy valakinek udvarias formában is meg lehet mondani az igazat.

«Wohl Stephania — hangzik e hely — Janka testvére, írja e kedves regéket. A képzelem, kedély és érzelem oly frissésége ömlik el e naiv

szerzeményeken, hogy méltóknak láttuk megismertetni a Figyelő olvasóival. Már több csinos regéje fordult meg kezünkön, leginkább virágokról, de mi ezekből csak egyet vevénk fel, az I. számút, hogy a másik kettőben más-más oldalról mutathassuk be a fiatal szerző tehetségét. Ez igen kedves, kétségekívül; csupán azt ajánljuk neki, ne írjon felettébb sokat, nehogy ismétlésbe találjon esni, s egyhangúvá legyen utoljára. S igyekezzék a nyelvet egészen sajátjává tenni, azaz a németesség legkisebb árnyalatától is megszabadítani, mi olykor most még zavarja az élvezést.» (U. o. 186. l.)

Kitérőképen főlemlítjük e csoportban még néhány jelesünkre vonatkozó nyilatkozatát, melyek nem esztétikai szempontból tanulságosak, hanem Aranynak személyes érzelmeire jellemzők. *Sárosy Gyula* halála hírért közölve a Figyelő 1861 nov. 21. számában, nekrológját így végezte: «Nyűgödjék csendesen fáradt bajnoka irodalmunknak és — —; mi pedig sohajtsuk el gyönyörű dalát:

«Tán a virág, sírján, ha kikél:
Álmairól mindent elbeszél.»

Teleki László halálát a Figyelő 1861 május 16. száma gyászkeretben ekkép közölte: «Teleki László meghalt. Teleki László nem hal meg soha» *Madách*nak a Koszorú 1863 nov. 1. számában ezt írja Alsó-Sztrégovára: «Szellő se hoz hírt felőled»; *Tompán*ak Hanvára a Figyelő 1862 május 22. számában a *Török Bálint* végét travestálva:

«Várja soká, de mi haszna várja,
Leveledet Figyelő bojtárja,
Ha soká jön, maga megy Hanvára.»

Egy más alkalommal e Kölcsény-idézettel serkenti *Tompát*:

Egy dalt! egy dalt!
Ó nympa, kedvesednek...

*Lévay József*nek 1864 jul. 17-én ezeket a buzdító szókat írja *Korintyiczára*: «Hygiea kisasszony változzék műzsává a fenyőberkek illatos árnyain.» A *Petőfi*-kultusz terjedését szépen illusztrálja Arany: ez a nyilatkozata:

«A *Petőfi*-mythos még most kezd ábrándos fordulatokat venni. Véleményünk szerint mindez nem tanusít egyebet, mint a nemzet cultusát nagy költője iránt. Ha az őskorban élnénk, azóta füstölögnének oltáraink... *Sis felix, atque propitius tuis!*» (Sz. F. I. évf. 239. l.)

Érdekesnek találjuk itt kitérőkép felemlíteni Arany reflexióját, melyet *Petőfi* halálának 1862-ben egy osztrák hadastyántól világá eresztett új verziójára tett, melv szerint *Petőfi*, a csatatérről menekülve, pocsolyába fuladt *Szítás-Keresztúrnál*. Arany megjegyezte ehhez: «Mi nem abban találunk képtelenséget, hogy egy *Petőfi* pocsolyába fúlt, hisz ő maga megírta: mi lesz az ég harmatjából? *sár!*» s aztán rámutatott a hírterjesztőnek teljes illetéktelenségére. (Sz. F. II. évf. II. fele, 335. l.) Vannak ezenkívül Arany két lapjában nekrológok akkoriban elhunyt jeles íróinkról. Ezek névtelen cikkek többnyire, de igen valószínű, hogy nem egy közülük Arany tollából való. Némelyik közülük igazán mintaszerű, az illető írónak maig legkitűnőbb jellemzését adja, mint pl. a *Kuthy Lajost* méltató. Akkori időkben már

szerepelt irodalmi embereink hozzászólása tisztázhatná ez épen nem jelentéktelen cikkek szerzőségének kérdését. Említsük fel utoljára egyetlen *színiügyi* nyilatkozatát is, mely a magyar színűgynek egyik 60-as évekbeli kérdéséről, a *Budai Népszínház* fôladatáról szól, megszívlelendô érdekességgel. A Koszorúban egy áljegyű cikk jelent meg e színházról, melyben erős megrovás éri ez 1860 szeptemberében megnyílt színház igazgatóját, Molnárt, a miért ez, hír szerint, drámai színészeit mind el készül bocsátani s színházát operette-színházzá akarja átalakítani. Az az intézet nemzeti adakozásból is épült, tehát nemzeti intézmény s így nem szabad spekulációból eredeti magas, hazafias és mûvészi programjához hûtlenné válnia. Arany ezzel szemben megjegyezte, hogy ő helyesebbnek tartja, ha a színház megszűnik a Nemzetinek gyöngye versenytársa lenni s inkább a nemzeti operett megteremtését s a magyar népszínmű egészséges továbbfejlesztését tűzi ki céljául.

«A budai színház — írja — nem a nemzeti színház, hogy nemzeti igényeket kössünk hozzá, sem oly intézet, melytől a drámai mûvészet magasb nemeit várjuk. Segítettek ugyan egyes adakozók, de nem a nemzet s elvégre is csak a maga erején kell megélnie. Ezért nem hibáztathatni az igazgatót, ha megélni törekszik és színháza fenntartására minden oly eszközt megragad, mely erre alkalmas. De élénken kell hibáztatnunk, valahányszor az ízlést és erkölcsöt lábbal tapodja. Botrányra senkinek sincs joga. Például a cancan nem színpadra való s még Páris egyetlen színpadán sem láthatni... Az operette jogos mûnem, nem hibáztatjuk, csak óhajtjuk: vajha igazgató, költők és zeneszerzők némi nemzeti operette megalapításán fáradoznának. A látványosság sem hiba, csak oly látványos mûveket kell választani, melyeknek némi költői becsök is van. Általában pedig nagyon óhajtandó, hogy a budai népszínház szűnjön meg a nemzeti színházzal versenyezni, válaszszon magának saját kört, az operettek, bohózatok, népszínművek körét s igyekezzék ezt minél nemzetibb alapon kifejteni... Hány oly francia vaudeville, blüette stb. van, melynek alapeszméjét átvéve, igen eredetien, a magyar és pesti viszonyokhoz alkalmazva, lehetne feldolgozni. Szóval a budai színháznak az alsóbb, de azért jogos drámai nemek képviselőjének kellene lenni, s minél nemzetibb alapon. Lételének csak így van értelme, különben alig ha lesz több üvegházi növénynél.» (K. 1864. I. 238—9. l.)

Hol van még most oly színházunk, mely azt a kettős feladatot komolyan vállalná, a melyet e sorokban Arany kitűzött, már 1863-ban! A cikkíró egy nyilatkozatban utólag tovább is vitatta, hogy a budai színház nemzeti intézmény s így vele szemben jogos a magasabb követelmények fônntartása. Arany erre megjegyezte:

«Valamely intézetet nem az tesz *nemzetivé*, hogy a nemzetből többen vagy kevesebben adakoznak rá, hanem, hogy mint olyan, *be van czikkelyezve*, vagy máskép nemzeti alapra állítva. Így a múzeum, a nemzeti színház, akadémia. Ily értelemben mondtuk, hogy a budai népszínház nem nemzeti intézet; de ebből még nem következik, hogy igazgatója ne volna felelős a közönségnek» stb. (U. o. 287. l.)

Ezek Arannak azon esztétikai vonatkozású nyilatkozatai, melyeket elég érdekeseknek, sőt értékeseknek tartottunk arra, hogy összegyűjtve s némi szempontok szerint csoportosítva bemutassuk.¹⁾ Nem becsüljük őket túlságosan sokra, de nem tartjuk őket kicsinylendők-

nek sem. Nem iktatandók földolgoihoz, de nem is volna méltó őket a feledésnek odavetnünk. Nem a belső vizek csudás nympheái, csak a part színes csigái, melyekben akad azért gyöngy, ha apró is. Összeszedtük a javát, mielőtt az idő fővenytakarója alatt egészen eltűnnének. Van köztük nem egy oly kérdésre vonatkozó, melyről Arany másutt, tehát műfelfogását fejtegető ismert költeményeiben, bírálatában és leveleiben nem nyilatkozott, úgyhogy egyikük-másikuk ki-egészítő adalékul is kínálkozik annak, a ki Arany esztétikai munkáságának pontos összefoglalását akarja megírni. De még azoknak a nyilatkozatoknak is, melyek tárgyairól Arany esetleg másutt terjedelmesebben kifejtette nézetét, van bizonyos érdeket köcsönző vonásuk, hogy ne mondjuk előnyük, ama terjedelmesebb nyilatkozatokkal szemben. Kifejezőmódjuk a lehető legpregnansabb, szinte lakonikus; az alkalmoszerűségből, *ad hoc* természetükből következőleg mellőzve látjuk bennük a kényelmes, ráérő fejtegetés terjedelmességét; mind-mind fejükön találják a szöveget, *egy* biztos odacsapással. Színezi őket nem egy helyt Arany vonzó, szelíd humora is. Nagyon természetes, hogy egytől-egyig harmonikusak a nagyobb dolgozataiból levonható műelvekkel. Arany, ez őszinte, nagy génusz, minden dolgát komolyan vette; röviden, odavetőleg sem írt le semmit meggondolatlanul, apróságoi is mind művészi meggyőződések, melyeket egész pályája igazol. Az őszinte génusz minden tetteiben kifejezi magát; nemcsak a nagyokban, de a kicsinyekben is. Az utóbbiakban ugyan töredékesebben, de azért éles, irányát bevalló határozottsággal.

(Budapest.)

VÁRDAI BÉLA.

COMMODIANUS ÉLETE, MŰVEI ÉS KORA.

(Befejező közlemény.)

III. A kiadások.

Bár Commodianus *Instructiones-e* *Sirmond* révén már régebben ismeretes volt, mégis csak jóval később jelent meg nyomtatásban, oly időben, mikor a többi egyházi írók művei már tekintélyes kiadásokban forogtak közkezen. Igaz, hogy már *Sirmond* is közölt az *Instructiones*-ből néhány lectiót az 1611-ben megjelent *Ennodius*-kiadásában, de a teljes kiadásig még néhány évtizednek kellett elmúlnia.

Az editio princeps kiadója *Nicolaus Rigaltius*, kiadásának címe :

¹⁾ Csak egy csoportot nem nyújt a jelen dolgozat Aranynak ez apró, esztétikai érdekű nyilatkozataiból. Azt, a melybe a *kritika feladatáról és módjáról* szólnak tartoznak. Oly becses irányadással szolgálnak ezek Arany kritikai pályájának megítéléséhez, hogy jónak láttam őket, egyéb nyilatkozataitól elválasztva, egy külön dolgozatban összeállítani, rámutatva egyúttal jelentőségükre. E czikk, *Arany János kritikai álláspontja* címmel, a *Beöthy-émlékkönyvben* jelent meg.

Commodiani Instructiones per litteras versuum primas. Tempore Silvestri P. R. sub Constantino Cæs. composiæ. Nunc primum typis mandata. Tulli Leucorum. Apud Sim. Belgrand & Jo. Laurentium, typographos regios. MDCLXIX. Cum privilegio Regis. Mindjárt a következő évben, 1650-ben, megjelent ugyancsak Rigaltitól egy új kiadás, majdnem ugyanezzel a címmel (nunc primum typis mandata) s ez a körülmény sok zavarra adott alkalmat, bár az 1650-ből való kiadás lényegesen eltér az előbbtől. De mindkettő oly ritka volt már a XVII. század vége felé is, hogy még újabb kutatók sem tudták pontosan megállapítani az ed. princ. évét. Így Ludwig kiadásában p. X. az ed. princepsset 1650-re teszi, szintűgy Teuffel is a Römische Litteraturgeschichte *harmadik* kiadásában.¹⁾

A kiadás 3. lapján ezt olvassuk: Gennadius Massiliensis episcopus Lib. de viris illustribus és itt következik Gennadius ismeretes cikke Commodianusról. A 4. lapon van a praefatio, ezzel a címmel: Nicolai Rigaltii (sic!) de Commodiano eiusque opusculis. A praefatio szól Commodianus koráról, hazájáról, — tisztán költeményei alapján, — költészetéről, a kézirati anyagról és Sirmond érdemeiről Commodianus körül. Mindez azonban annyira homályos és hiányos, hogy a legtöbb dologra vonatkozólag egyáltalán nem tájékoztat bennünket. A 7. lapon következnek a versek címei: Instructionum Acrosticha: a 9—68. lapokon pedig a szöveg, minden jegyzet nélkül. A szöveg után függelék következik, mely a következő részekből áll: 1. emendationes; 2. index rerum et verborum; 3. variae lectiones ex apographo Jac. Sirmondi. Az utolsó lapon ez a jegyzés olvasható: Emendationum rationes libellus observationum propediem declarabit. Ez mintegy előre való jelzése, ígérete egy következő, kommentárral ellátott kiadásnak. Ez a következő évben meg is jelent; címe: Commodiani Instructiones adversus Gentium Deos. Pro christiana disciplina. Tempore Silvestri P. R. sub Constantino Cæs. composiæ. Nunc primum typis mandata. Tulli Leucorum. Apud S. Belgrand et Jo. Laurentium, Typographos Regios. M. DC. L. Cum privilegio regis.

A 3. lapon e cím alatt: Nicolai Rigaltii de Commodiano eiusque opusculis olvasható a praefatio, melynek első fele azonos az első kiadáséval, második felében pedig röviden jellemzi az Instructionest tartalmilag és alakilag, kijelöli az újonnan mellékelt kommentár főszempontjait (de scriptoribus ævo Commodiani proximis apponere, quod obscuris daret lucem), mentegeti magát szövegjavításaiért és pedig azzal, hogy nem állottak rendelkezésére idősebb kéziratok, végül ama reményének ad kifejezést, hogy Commodianus művei lelkesítőleg és nemesítőleg fognak hatni az ő korának olvasóközönségére is. A 9. lapon kezdődik a szöveg, ezzel a címmel: Commodiani Instructiones per litteras versuum primas; az első acrostichon címe: Praefatio, első sora: Praefatio nostra viam erranti demonstrat. Minden egyes költemény után kommentár van, mely leginkább párhuzamos helyek által ad tárgyi és nyelvi magyarázatokat; néha kritikai jegyzeteket is ad,

¹⁾ V. ö. Dombart: Über die ältesten Ausgaben der Instructionen Commodians (Sitzungsber. d. phil. hist. Classe d. kais. Akademie d. Wissensch. XCVI., 447—473. 1.). Wien, 1880., 3—4. l. A következőkben is Dombart leírását követem.

néha új lectiókat vesz be a szövegbe minden megjegyzés nélkül, a mi eljárásának kevésbé következetes voltára mutat. A 119. lap után 3 számozatlan lap következik, melyeken Gennadius cikke, a költené-nyek címei, toldások (omissa quædam sic reponenda suis locis), sajtóhibák (errata) foglalnak helyet. A berlini példányban még néhány hozzákötött lap van, melyeken Rigaltius sajátkezű jegyzetei és toldásai találhatók. Ezeket *Schurzfleisch* használta fel alább említendő *Supplementa* cz. művében.

Ennek a második kiadásnak újabb lenyomatát *Rigaltius*nak 1654-ben bekövetkezett halála után *Ph. Priorius* tette közre Cyprianusnak Jean du Puis-nél Párizsban, 1666-ban megjelent munkái mellékleteként a következő cím alatt: *Commodiani Instructiones adversus gentium deos. Pro christiana disciplina. Tempore Silvestri P. R. sub Constantino Cæs. compositæ. Nunc primum typis mandatæ. Cura et studio Nicolai Rigaltii cum eiusdem notis.*

Különös, hogy ez a kiadás is editio princeps nevet visel címlapján s a tudósok tényleg sokáig az állítólagos első kiadás (1650) lenyomatának tartották; azonban Dombart bebizonyítja, hogy a valódi első kiadáshoz (1649) ennek semmi köze és hogy a másodikikkal sem egyezik teljesen, különösen a jegyzetekben vehető észre a kiadó felületessége. Egy érdeme mégis van: azok a toldások és javítások, melyeket Rigaltius az ő második kiadásához fűzött, itt a szövegben és a jegyzetekben fel vannak használva, bár nem egészen hibátlanul és ügyesen.

Ennek a kiadásnak változatlan lenyomata megjelent a *Maxima bibliotheca veterum patrum* című gyűjtemény 27. kötetében, Lugduni, 1677.

Bizonyos, hogy ez a lenyomat csak a harmadik (1666) kiadás alapján készült. A lapszámon imitt-amott rövid jegyzetek találhatók.

Az időrendben következő kiadás címe: *Commodiani præta Christiani instructiones adversus gentium deos pro Christiana disciplina. Primum in Germania editæ, recognitæ et auctæ accessione dissertationis Henrici Dodwelli de ætate Commodiani, cum Prefatione Henrici Leonardi Schurzfleischii. Vitembergæ Saxonum. Apud Christianum Schrædterum, Acad. Typogr. Anno 1705.*

Bár itt *Schurzfleisch* bizonyos önérzettel emeli ki, hogy ez az első, német földön megjelent Commodianus kiadás, mégis meg kell állapítanunk, hogy egyetlen érdeme és előnye csupán *Dodwell* értekezése. A szerző ebben szerencsével vitatja *Rigaltius* ellenében, hogy Commodianus nem lehetett Sylvester pápa kortársa, hanem inkább Cyprianus korához kell közel állnia. Magának *Schurzfleisch*nek hosszadalmas præfatiója teljesen értéktelen, a szöveg és a jegyzetek pedig majdnem betűszerinti lenyomatai az 1666-iki kiadásnak. Megjegyzem, hogy *Schurzfleisch* is az 1650-iki kiadásra, mint *elsőre*, hivatkozik.

A kiadások közt kell említenem az ugyanezen szerzőtől való következő című füzetet: *Supplementa quædam ad Commodianum ex bibliotheca instructissima illustris Ezechielis Spanheimii maiori ex parte communicata et nunc in lucem emissæ ab Henrico Leonardo Schurzfleischio. Accessit Glossarium et Index rerum ad totum opus. Vitembergæ Saxonum. Typis Schrædteri, Acad. Typogr. Anno 1709.*

Schurzfleisch ugyanis barátai útján hozzájuttott a Rigaltius-féle

első kiadás 1649-ből és 1650-ből való példányaihoz, melyekben Rigaltiusnak a kéziratokból kijegyzett sajátkező toldásaira akadt. Ezt a nagy kincset azonban ő nem tudta kellőképen értékelni és felhasználni. Elég arra utalnom, hogy nem vette észre azt sem, hogy a két példány kétféle, különböző évekből való kiadás s így a két szöveg eltéréseit sem aknáztta ki. Mégis nagy érdeme a Supplementá-nak az, hogy közli az apographum Sirmondianum lectionit azon jegyzékből, mely az I. kiadás függelékében található, valamint azokat a variánsokat is, melyeket Rigaltius sajátkezőleg jegyzett a II. kiadás végére.

A következő kiadás *John Davies* Minucius-kiadásának függeléke gyanánt jelent meg Cambridgeben 1712-ben, czíme: *Commodiani instructiones adversus gentium deos cum integris observationibus Nicolai Rigaltii. Recensuit et notulas adpersit Joannes Davisius.*

Ép úgy, mint Schurzfleisch kiadása, ez is az 1666-iki kiadásra támaszkodik, az előbbi kettőt, valamint Schurzfleisch kiadványait — úgy látszik — nem ismeri. Mégis önállóbb Schurzfleischnél, helyesírása megbízhatóbb, az 1666-iki kiadás néhány hibáját szerencsés kézzel kijavítja. Különös értéke kiadásának az, hogy *Rigaltius* jegyzeteit a saját — ügyes és találó — jegyzeteivel bővíti ki. *Andreas Galland* saját jegyzeteivel bővítve lenyomatta ezt a kiadást «*Bibliotheca veterum patrum antiquorumque scriptorum eccl.*» cz. 14. kötetes művének harmadik kötetében, megj.: Venetiis, 1788 (első kiadása u. o. 1765—1781).

Mindebből nyilvánvaló, hogy már a XVII. század végén és a XVIII. század elején igen ritka volt *Rigaltiusnak* 1649-ből és 1650-ből való kiadása, ellenben maguk a kiadók is az 1666-iki kiadásra szorítottak. Az első, a ki a két régebbi kiadást is használta, *Oehler* volt. Az ő kiadása előtt meg kell említenem még a következőket:

Az *Instructiones* pesarói kiadása a *Collectio Pisarenensis* V. kötetében, 1766.

Az augsburgi kiadás *P. Dominicus Schram: Analysis operum ss. patrum* cz. művének VI. kötetében, 1784.

Migne a *Patrologiæ series lat.* V. kötetében, 1844. Párizs.¹⁾

Mindhárom kiadás jelentéktelen; nagyrészt *Davisius* nyomán készültek, felvették *Galland* jegyzeteit, de átvették mindkettőnek gyökeres tévedéseit is. Ősforrása mindháromnak az 1666-iki (III.) kiadás.

Franciscus Oehler a «*Bibliotheca patrum ecclesiasticorum Gersdorfiana*» XIII. kötetében, 1847-ben kiadta az *Instructionest*.

Oehler ebben a kiadásban felhasznalta mindazt, a mit az előbbi kiadásokban hasznaveletőnek elfogadhatónak tartott, de a magyarázatokat sokban kiegészítette a saját megjegyzéseivel. A Rigaltius-féle kiadások berlini példányát is használta, bár sajnos, nem használta ki teljesen.

J. B. Pitra a «*Spicilegium Solesmense*» IV. kötetében (224. s. k. lk.) adta ki az *instructionest*, végre nem az előző kiadások alapján adva a szöveget, hanem kiírva a B és A codexek lectionit.

Látván azt a felületességet, melylyel *Rigaltius* munkájában

¹⁾ Dombart ed. p. XVI.

eljárt, méltán mondhatta *Pitra* az ő kiadását inkább Commodianus prodióójának, mint editiójának.

A következő kiadás címe: *Commodiani Carmina. Recognovit Ernestus Ludwig. Particula prior Instructiones complectens. Lipsiæ. In ædibus B. G. Teubneri 1878.*

A kiadás V. XXI. lapjain kimerítő bevezetést olvashatunk az előbbi kiadásokról, a szöveg történetéről, a B A codexek egymáshoz való viszonyáról. A B A codexeknek ez a legalaposabb, legmegbízhatóbb méltatása. A XXII—LXXVII. lapokat a kritikai apparatus foglalja el, mely kiváló készséget és széleskörű philológiai tájékozottságot árul el. Bizonyára csak fokozza *Ludwig* érdemét az, hogy a C-t nem használhatta fel s mégis kiváló eredményeket ért el. Ha a C-t is feldolgozhatta volna, bizonyára végleges kiadást adhatott volna a philologusok kezébe. Kiadásához a következő indexek vannak csatolva: I. Index scriptorum (54—55. l.); II. Index nominum (55—56. l.); III. Index verborum (57—86. l.); mind a három eléggé teljes és jól használható.

A *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* XV. kötete gyanánt megjelent *Dombart-féle* kiadás címe ez: *Commodiani Carmina. Recensuit et commentario critico instruxit Bernhardus Dombart. Vindobonæ, apud C. Geroldi filium. 1887.*

Már itt megjegyzem, hogy a kiadás nemcsak az *Instructionest*, hanem a *Carment* is magában foglalja. A *Præfatio* az I—XXIV. lapokat tölti be és a következő fejezetekből áll: *De Commodiano eiusque carminibus. De fontibus Commodiani. De codicibus instructionum. De editionibus instructionum. De codice ms. carminis apologetici. De editionibus carminis apologetici et commentationibus quibusdam. De nova collatione codicum Mediomontanorum. De novissimis commentationibus ad Commodiani carmina pertinentibus. Dombart* e kiadásának főérdeme a C codex lectióinak ügyes felhasználása. Az akkor még nehezen hozzáférhető kéziratból¹⁾ először *Sedlmayer* közölt néhány lectiót 1879-ben, a következő évben a bécsi császári akadémia *Knoell*-re bízta a végleges collationálás munkáját, ki azt fényesen meg is oldotta. Ezt a collatiót először *Friedr. Haussén* használta *«De arte metrica Commodiani»* című értekezésében, majd *Wilh. Meyer* már idézett művében — kik mindkettőn számos sikerült javítást eszközöltek annak alapján. Az új codex alapján azonban *Dombart* adta az első teljes kiadást. Eljárásának gerince ebben a C és a B A lectióinak összehasonlítása; nem követi vakon a C-t, tudatosan és józanul dolgozik — ezt elmondhatom róla; mindazonáltal fel kell említenem, hogy néha talán túlságosan is függetleníti magát a B A-tól s ragaszkodik a C-hez, néha viszont javít ott, hol arra semmi szükség sincs. Mint az előbbi fejezetben rámutattam, több — kisebb-nagyobb — elnézésre akadtam a kritikai apparátusban is. Az első feldolgozás láza sokszor meglátszik e különben remeknek mondható munkán. Kár, hogy maga *Dombart* sohasem látta a C codexet; magam, ki ezt személyesen collationáltam,

¹⁾ Akkor még a cheltenhami könyvtárban volt; ma már a berlini Kgl. Bibliothek tulajdona és így könnyen hozzá lehet férni.

kénytelen voltam néhány javítást tenni, melyeket az előbbi fejezetben közöltem és megokoltam.¹⁾

A kiadást terjedelmes és alapos indexek egészítik ki: I. Index scriptorum (189-192. l.); II. Index nominum (193-194. l.); III. Index verborum et locutionum (195-250. l.). Ez az utóbbi oly részletes, hogy Commodianus nyelvtanára vonatkozólag minden további munkát feleslegessé tesz.

A *Carmen* szövegét J. B. Pitra fedezte fel a *Phillipstől* neki átnézés végett átadott cheitenhami codexben (M), mely ma is egyet-

¹⁾ Egyéb apróbb hibái, elnézései a következők:

Dombart p. 4. app. crit. XXXVIII. *iudeis* — helyesen *Judeis*.

- “ p. 7. “ “ 11 illi *mortuos* — h. *mortuo*.
- “ p. 10. “ “ hiányzik — *dicitis* C. [a szövegben *dicitur* van].
- “ p. 21. “ “ XVII. 2 *esse* (*ēe*) — h. *ēe*.
- “ p. 24. “ “ 18 *alut* — h. *alut*.
- “ p. 30. “ “ XXIV. 1 hiányzik — *carere* C. [a szövegben *carere* van az A (B) alapján].
- “ p. 32. “ “ XXV. inser. *credent* — h. *credunt* C.
- “ p. 43. “ “ 7 *cūtur ba choraulica* — h. *cūtur bachor aulica*.
- “ p. 49. “ “ 7 *uadis* — h. *suadis*.
- “ p. 50. “ “ 18 *cruentes* O (=CBA) — h. *cruenter* C.
- “ p. 50. “ “ 20 *re* — h. *se*.
- “ p. 51. “ “ XXXVIII. inser. hiányzik — *Judae is* C. [a szövegben *Judaeis* van].
- “ p. 51. “ “ 2 *des eritis* — h. *deseritis*.
- “ p. 51. “ “ 6 *subsanati* — h. *subsanatis*.
- “ p. 54. “ “ 12 hiányzik — *babillon* C. [a szövegben *Babylon* van].
- “ p. 55. “ “ 18 *tales* O. — h. *tales* C.
- “ p. 56. “ “ I. hiányzik: *santo omnipotentis (Christi) Dei vivi om.* C.
- “ p. 56. “ “ V. — h. *Cate cuminis* C.
- “ p. 57. “ “ XXVIII. *Maloribus* — h. *Maioribus*.
- “ p. 62. “ “ 15 *pupes* — h. *puppes*.
- “ p. 74. “ “ 3 *immiuet* — h. *imminet*.
- “ p. 77. “ “ 6 hiányzik: *Ipsa* C.
- “ p. 79. “ “ 5 *comparatus* — h. *comparatur*.
- “ p. 81. “ “ 6 *exteris* — h. *ex teris*.
- “ p. 89. “ “ 20 *frs* — h. *fr̄r*.
- “ p. 92. “ “ 11 *cōmmem* — h. *cōmune*.
- “ p. 92. “ “ 11 *pufillus* — h. *pufillis*.
- “ p. 92. “ “ 8 *oculotum* — h. *oculo tum*.
- “ p. 94. “ “ 5 *ocus* O. — h. *locus* C.
- “ p. 95. “ “ 14 *sus* — h. *ris*.
- “ p. 95. “ “ 7 *subdolo* — h. *sub dolo*.
- “ p. 96. “ “ XXVI. hiányzik: *Lectori bus* C.
- “ p. 96. “ “ 5 *malorum* — h. *maiorum*.
- “ p. 97. “ “ *esties* — h. *este*.
- “ p. 101. “ “ 7 *pergeret* O. — *pigeret* C.
- “ p. 107. “ “ 8 hiányzik: in C. post *solre* rasura; fortasse *-es erasum*.
- “ p. 108. “ “ 17 hiányzik: *pro plebe derota* C. [T. i. Dombart ezt írja: *pro plebe devota: scripsi*, holott ez a lectio megvan a C-ben.]

len ismeretes kézírata ennek a költeménynek. Az editio princeps is tőle való, megjelent a *Spicilegium Solesmense* cz. gyűjtemény I. kötetében, 1852-ben.

A szöveg a 20—49. lapokat foglalja el. A ma már 1060 vers-sort számláló költeményből *Pitra* még csak 1020 sort közöl, mert a kézirat utolsó lapja annyira romlott állapotban maradt fenn, hogy a többi 40 sort amúgy is csak töredékesen lehet közölni; már *Pitra* megjegyzi ezekről:¹⁾ «at vel ea fragmenta, ne pereant, juvat colligere, quæ si ad vivum expresseris restituerisque, eris mihi magnus Apollo». Dombart is, Ludwig is megkísérelték a helyreállítást — fájdalom — egyik sem sok sikerrel. E kötet «Prolegomena»-jának V. szakasza (a XVI—XXV. lk.) Commodianus, Episcopus Africanusról szól; excursusokban foglalkozik még vele a kiadó az 537—543., valamint az 566—567. lapokon és ugyane gyűjtemény IV. kötetének (1858) 222—224. lapjain.

A Carmen második kiadását Hermann Roensch-nek köszönhetjük, ki azt a Zeitschrift für die historische Theologie 1872. évfolyamának 163. s k. lapjain tette közzé. E kiadás három részre oszlik: első a prefatio, második a Carmen új recensiója és a szövegkritikai jegyzetek, harmadik a nyelvi és tárgyi magyarázatok. Különösen ez az utolsó rész válik ki a többi közül, ebben tárgyalja a tudós szerző a vulgaris latinságot, a keresztény régiségeket. Mindezen jegyzeteivel nagyban elősegítette Commodianus helyes megértését.

Ludwig kiadása, melyet Roenschnek ajánlott, a következő címet viseli: Commodiani carmina. Recognovit Ernestus Ludwig. Particula altera Carmen apologeticum complectens. Lipsiæ, in ædibus B. G. Teubneri, 1877.

A Prefatio, mely a kritikai apparátust foglalja magában, az V—XXXIII. lapokat foglalja el; ez lelkiismeretes és gondos munka eredménye. A 33. lapon van az Index nominum, a 34—43. az Index verborum, mely szűkszavú és hiányos, korántsem annyira teljes, mint az Instructiones kiadásához fűzött index, pedig az anyag, mely feldolgozásra kínálkozott, itt is ép oly gazdag, mint az Instructionesben.

Végül *Dombart* kiadásáról kell még megemlékezni, mely az Instructiones-szel együtt jelent meg.

Ebben a 113. laptól a 188. lapig terjed a Carmen szövege, melynek megállapításában *Dombart*-ot különösen kiváló éleslátás, pontosság és nagy tudás jellemzik. — úgy, hogy a Carmennek ezen kiadását minden fenntartás nélkül véglegesnek tekinthetjük.²⁾

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

¹⁾ Spicil. Solesm. I. p. 49.

²⁾ Commodianusra vonatkozó tanulmányaim további, befejező részeit legközelebb külön füzetben bocsátom közre. R. J.

EGY OXYRHYNCHUSI TÖREDÉK.

Néhány hónappal ezelőtt egy Oxyrhynchusban talált újtestamentomi bibliatöredék látott nyomtatásban napvilágot, mely joggal felkeltötte a tudós körök figyelmét. A dolog természetében rejlik, hogy az ujonnan feltalált és csak hiányosan fennmaradt töredékek csak akkor válhatnak a tudomány közkinccsivé, csak akkor járulhatnak a szaktudomány egyes függőben lévő problémáinak megoldásához, ha előbb alapos tanulmányozás tárgyát tették és a kutatás közben a szomszédos tudománysszakok véleményeit is meghallgatták. Az egyiptomi leletek már nagyban gyarapították ismereteinket az ókorról, irodalmáról és történetéről, intézményeiről és berendezéseiről. Az egyiptomi leletek élén állanak ama papyrusok, melyeket a hírneves fölfedezők és kutatók, Grenfell és Hunt, Oxyrhynchusban találtak. Itt avval a töredékkel akarunk foglalkozni, melyet az említett szerencsés fölfedezők 1905. évi december havában Oxyrhynchusban találtak és mely azóta az Oxyrhynchus Papyri V. kötetében¹⁾ talált helyet. Másodszor külön is megjelent, bevezetéssel, angol fordítással és magyarázattal.²⁾

I.

A töredék összesen 45 sorból áll, görögül van írva és a végén hiányos. Tartalma röviden a következő: Krisztus és tanítványai átlépik a jeruzsálemi szentély küszöbét, az előírt mosások és fürdő nélkül. A pap, névszerint egy bizonyos Lévi, útjukba áll és kérdezi őket: mily joggal léptetek a szentélybe a szokásos mosakodások nélkül? Mire Jézus felel: talán ti vagytok a tiszták? Ti csak kívülről mossátok le a szennyet, de belülről tisztátlanok maradtok. Én és tanítványaim pedig fürödtünk az örök élet vizében. Íme az eredeti szöveg: *πρότερον πρὸ <τοῦ> ἀδικῆσαι πάντα σοφίζεται. ἀλλὰ προσέχετε μή πως καὶ ὑμεῖς τὰ ὅμοια αὐτοῖς πάθητε· οὐ γὰρ ἐν τοῖς ζωοῖς μόνοις ἀπολαμβάνουσιν οἱ κακοῦργοι τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ χόλασιν ὑπομένουσιν καὶ πολλὴν βάσανον. καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς εἰσῆγαγεν εἰς αὐτὸ τὸ ἀγνευτήριον καὶ περιεπάτει ἐν τῇ ἱερῇ. καὶ προσελθὼν Φαρισαῖός τις ἀρχιερεὺς Λευ[εῖς?] τὸ ὄνομα συνέτυχεν αὐτοῖς καὶ εἶπεν τῇ σωτῇ, τίς ἐπέτρεψέν σοι πατεῖν τοῦτο τὸ ἀγνευτήριον καὶ ἰδεῖν ταῦτα τὰ ἅγια σκεύη μήτε λουσαμένῳ μήτε μὴν τῶν μαθητῶν σου τοὺς πόδας βαπτισθέντων; ἀλλὰ μεμολυμμένος ἐπάτησας τοῦτο τὸ ἱερὸν τόπον ὄντα καθαρὸν. ὃν οὐδεὶς ἄλλος εἰ μὴ λουσάμενος καὶ ἀλλάξας τὰ ἐνδύματα πατεῖ, οὐδὲ ὁρᾶν τολμᾷ ταῦτα τὰ ἅγια σκεύη. καὶ στὰς εὐθὺς ὁ σωτὴρ σὺν τοῖς μαθηταῖς ἀπεκρίθη αὐτῷ, σὺ οὖν ἐν ταῦτα ὢν ἐν τῇ ἱερῇ καθαρεύεις; λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος, καθαρεύω· ἐλουσάμην γὰρ ἐν τῇ λίμνῃ τοῦ Δαυεὶδ καὶ δι' ἐτέρας κλίμακος κατελθὼν δι'*

¹⁾ The Oxyrhynchus Papyri Part V. edited, with translations and notes by Grenfell and Hunt. London, Egypt Exploration Fund. 1908. (4-r. VIII, 342 l.)

²⁾ Fragment of an uncanonical Gospel from Oxyrhynchus. Edited with translation and commentary by Bernard P. Grenfell and Arthur S. Hunt. Oxford. 1908. 22 l.

ἐτέρας ἀνῆλθων, καὶ λευκὰ ἐνδύματα ἐνεδυσάμην καὶ καθαρὸν, καὶ τότε ἦλθον καὶ προσέβλεψα τοῦτοις τοῖς ἁγίοις σχεύεσιν. ὁ σωτὴρ πρὸς αὐτὸν ἀποκριθεὶς εἶπεν, οὐαὶ, τυφλοὶ μὴ ὁρῶντες· σὺ ἐλούσῃς τοῦτοις τοῖς χρομένοις ὕδασιν ἐν οἷς κύνες καὶ χοῖροι βεβήλονται νοκτὸς καὶ ἡμέρας, καὶ νιψάμενος τὸ ἐκτὸς δέρμα ἐσμήξω, ὅπερ καὶ αἱ πόροι καὶ αἱ αὐλητρίδες μυρίζουσιν καὶ λούουσιν καὶ σμήχουσι καὶ καλλωπίζουσι πρὸς ἐπιθυμίαν τῶν ἀνθρώπων· ἐνδοθεν δὲ ἐκεῖναι πεπλήρωνται σκορπίων καὶ πάσης κακίας. ἐγὼ δὲ καὶ οἱ μαθηταὶ μου οὐδὲ λέγεις μὴ βεβαπτίσθαι βεβάμμεθα ἐν ὕδασι ζωῆς αἰωνίου τοῖς ἐλθοῦσιν ἀπὸ . . .

Az elbeszélés első pillanatra emlékeztet a farizeusok és jeruzsálemi írástudók kérdésére: miért hágják át tanítványaid az ősök hagyományait? Hiszen nem mosták meg kezüket, mielőtt kenyeret esznek? Jézus felelete ott másként hangzik: miért vétkeztek ti Isten parancsa ellen a hagyomány kedvéért? A vád megokolása a következő: Isten megparancsolta: tiszteld apádat és anyádat, és a ki az apját vagy az anyját ócsárolja, halállal mulik ki. Ti pedig azt mondjátok: a ki apjában vagy anyjában mondja: áldozat legyen mindaz, a mit tőlem vehetnél, az nem köteles apját meg anyját tisztelni. . . . Az nem teszi tisztátlanná az embert, a mi a száján bemegy, hanem az a mi rajta kimegy.¹⁾

Közelebbi rokonságot a két elbeszélés között nem lehet észlelni, még a tanításban is különböznek egymástól. A töredék azt tanítja, hogy csak az lehet tisztá, a ki az örök élet vizében, azaz a hitben, megújhodott, de a gyakori fürdés és mosdás nem tisztítja az embert. Közös talán az a nézet: az ember tisztasága nem jöhet kívülről, csak belülről. Ez a tan nagyon vonzó volt és hithű farizeus körök is elhanyagolták a gyakori mosást, úgy hogy egyházi és világi átokkal sujtották azokat, a kik e törvényt ócsárolták.²⁾

A kiadók nézete szerint a töredék a II. század utolsó negyedéből származik. Nagyonfontosságú az a tény, hogy a töredék nem nevezi Jézust másképp, mint a «megváltó», *σωτήρ*. Ez a fontos körülmény támogatná ama föltevést, hogy a töredék gnostikus körökben támadt. «In den meisten gnostischen Systemen gilt irgendwie Jesus Christus als der Erlöser»; mondja Bousset,³⁾ a ki e témát legújabbán és legalaposabban tárgyalta. De ez a támaszpont *egyedül* valóban nem alkalmas arra, hogy a töredék gnostikus eredetét, mint bebizonyított ténytet állítsa oda. A tudós kiadók megütözköztek azon, hogy nem felel meg a valóságnak, hogy mindenkinek, a ki a szentélybe lépett, fürdőt kellett vennie és ruhát kellett váltania. Ez a szabály, úgy vélik, csak a papokra vonatkozott. Továbbá nem is sejthetjük, merre felé volt *ἀγνευτήριον* és a *λίμνη τοῦ Δαυείδ*. Végre pedig megfoghatatlan, hogy a papok és más főrangú uraságok fürdőhelye éjjel és nappal a kutyák és disznók tartózkodóhelye lett volna. Az elbeszélő tehát nem ismerte a templom ritusát és topographiáját, ezért minden történeti értéket nélkülöz. És mi volt az elbeszélés célja? — drámai hatást

¹⁾ Math. 15, 1—20, Marc 7. 1—20.

²⁾ V. ö. Mischna Edujot V. fejj. VI. M. és jeruzsálemi Talmud Moed katon III, 1.

³⁾ Hauptprobleme der Gnosis. Göttingen. 1907. 238 l.

akart előidézni. Helyes ez az ítélet? Szabad-e a töredéket minden történeti értéktől megfosztani? Megtalálhatták a kiadók az igazságot a rabbinikus irodalom megkérdezése nélkül? A philologus ezt a töredéket csak a theologus közreműködésével magyarázhatja meg. és utóbbi az összes fölvetett kérdésekre nemmel fog felelni. Legyen szabad e helyen hebizonyítani, hogy az elbeszélő igenis ismerte, és pedig alaposan a szentély ritusát és szabályait, másodhelyen pedig előadni föltevésünket, az elbeszélés eredetéről, t. i. mely körből származhatott, és tendenciájáról.

Három pont vág a templom szokásaiba, melyről a kiadók azt hitték, hogy az elbeszélő a légből vette azokat. Először is, hogy ha a közönséges zsidó belépett a szentélybe meg kellett fürödni. Másodszor pedig, hogy ruhát kellett váltania. Végre harmadszor *אָרְיָא אַרְעֵבָא* kifejezés okozott nehézségeket. Legkönnyebb az elsőt bebizonyítani! A Mischnában¹⁾ olvassuk: «Senkisem mehet be az előcsarnokba, még a tiszta sem, a szolgálatot teljesíteni, csak ha megfürdött.» A palesztinai tudósok azonban megállapították, hogy nem csak az volt köteles megfürödni, a ki szolgálatot ment teljesíteni, hanem az is, a ki minden szándék nélkül ment be.²⁾ Valószínűleg eredetileg hiányzott ama kifejezés «a ki szolgálatot teljesíteni megy» *לַעֲבוֹדָה* és csak a rokonhangzású *לְעוֹרָה* szónak köszönheti létét. Mindenesetre látjuk nyilván, hogy mindenkinek, a ki a templomba lépett, akár áldozott vagy teljesített valami szolgálatot, akár nem, meg kellett fürödni. Az illető, szolgálatban levő pap tehát joggal vonhatta felelőségre a templomi látogatókat, sőt csak kötelességét teljesítette avval, ha, az elbeszélés szerint, megkérdezte az idegeneket: miért léptétek át a szentély küszöbét fürdés nélkül? Az nincsen megengedve! Maga a kérdés, vajjon van-e fürdésnek értelme és haszna, az első és második század tanitót is foglalkoztatta és nem csodálkozunk azon, hogy más eredményre jutottak. R. Akiba mondja³⁾: Üdv neked Izrael! Ki tisztít meg téged (a bűnöktől)? Atyád a menyekben. Egy másik helyen R. Jochanan ben Zakai disputált egy pogánynyal a «vörös ökör»-ről.⁴⁾ Ott következő párbeszédet olvasunk: *Pogány*: A mit ti a vörös ökörről műveltek, az nem egyéb, mint varázslat és boszorkányság! Vesznek egy ökröt, levágják, elégetik és szétdörzsölik a hamut, megőrzik azt, és ha valaki tisztátlan lesz, kétszer-háromszor reá öntenek belőle és mondják: most tiszta vagy! *R. J. b. Z.*: Nem szállt meg téged sohasem rossz szellem? *Pogány*: Sohasem. *R. J. b. Z.*: Még sohasem láttál oly embert, a kibe rossz szellem szállt? *Pogány*: De igen! *R. J. b. Z.*: És mit csináltak ilyenkor? *Pogány*: Hát hoztak növénygyökereket, elégették, füstöltek alatta és vizet öntöttek reá és a rossz szellem eltávozott. *R. J. b. Z.*: Bárha füled meghallaná azt, a mit szád beszélt;

¹⁾ Joma III. 3. אֵין אָדם נכנס לְעוֹרָה לַעֲבוֹדָה אִילוּ טָהוּר עַד שִׁטְבוֹל.

²⁾ jeruzs. Talmud. Joma III. 3. לֹא־יָבִיחַ דָּבָר לַעֲבוֹדָה אִלָּא אִילוּ שִׁטְבוֹל. A magyarázók szerint nincs e tekintetben nézeteltérés a babyloniai és palesztinai tudósok közt.

³⁾ Mischna Joma. K. VIII. 9.

⁴⁾ IV. Kv. Mózes 19. 2. kk.

ép úgy áll a dolog a tisztátlanság szellemével. Miután azonban a pogány eltávozott, kérdezték tanítványai: ennek az embernek könnyű volt felelni; de hogy magyarázod meg nekünk a dolgot? Erre azt felelte R. J. b. Z.: Istenem, *te tudod, a holttest nem tisztátlanítja az embert és a víz nem teszi tisztává, hanem az Isten parancsa.*¹⁾ Nem szabad azonban az említett tanítót kétszínűséggel vádolni, mert a pogánynak másképp felelt, mint tanítványainak. Hiába magyarázta volna neki a tant, az illető nem értette volna meg, míg tanítványai első pillanatra fölfogták és a pogány megleégedett a maga válaszával. hiszen a mester visszataszította saját légkörébe, melyből kimozdulni nem tudott, hogy ne gunyolódjék előtte ismeretlen szokások fölött. Az evangéliumok megőrizték Jézus vitatkozásait a farizeusokkal és írástudókkal, de a heber irodalomban fönmaradtak még a pogányok, gnostikusok és zsidókeresztények vitái is az írástudókkal, melyek mutatják mily nehéz álláspontjuk volt utóbbiakkal szemben az előbbieknek. Az írástudók, ámbár alaposan ismerték a pogányfűg gyengéit, sohasem sértették meg vallási meggyőződésüket. Ezért gyakran jutottak oly helyzetbe, hogy a kérdezősködőnek vagy vitatkozóznak idegen szokások mintája szerint magyarázgatták a szóban forgó szokást vagy tant, úgy hogy a hallgatók csodálkozva kérdezték: hiszen ez nem felel meg a valóságnak? De az írástudók is meg voltak győződve arról, hogy a víznek nincsen tisztító és a holttestnek nincsen tisztátlanító ereje. Ép úgy tanították a kígyóoszlopról,²⁾ hogy az nem szabadult meg a betegségből, a ki csak az oszlopra nézett, hanem csak az, a ki bizalommal Istenhez emelte fel szemét. Nem a kígyóoszlop látása, hanem a hit gyógyította meg őket.³⁾ E tan hangoztatása azért volt oly szükséges, mert mindenáron az ophiták, a kígyóimádók, heves támadásait kellett visszaverni és azokat sarokba szorítani. Nem csak az írástudók, hanem az apostolok és egyházatyák is hevesen keltek ki ezen és hasonló ellenség ellen.⁴⁾ De számtalan más bizonyítékunk is van, melyekre itt nem terjeszkedhetünk ki, hogy ez a tan az írástudók előtt sem volt ismeretlen.

Láttuk eddig is, hogy a pap kérdése az elbeszélésben megfelel a valóságnak, továbbá pedig, hogy az elbeszélésben hirdetett tan is ismeretes volt már a Kr. utáni I. században, most már azt kell megvizsgálni, vajjon szabad volt e a szent tárgyakat a templomban meg nézni vagy nem (*ἄγια σκεύη*)? Ismeretes, hogy a szentély szentélyébe csak a főpaprnak volt szabad belépni egyszer egy évben és pedig az engesztelő ünnepen.⁵⁾ Egy egész csoport függöny választotta el azt a helyet, a hol a nép és a közönséges papi osztályok tartózkodtak a benső, szentebb termektől, kivált pedig a szentély szentélyétől.⁶⁾ De egy valószínűleg megbízható tudósítás beszéli, hogy a búcsújárók előtt felvon-

¹⁾ Pesikta rabbati 14. feje. Pesikta ed. Buber. p. 40a. Tanhuma h. és Numeri rabba h.

²⁾ IV. kv. 21. 9.

³⁾ Tanchuma i. helyhez.

⁴⁾ V. ö. Friedländer M. Der vorchristliche j. Gnosticismus. Göttingen, 1898. 180. s. k.

⁵⁾ III. kv. 16. 2.

⁶⁾ B. Ketubot 106a, b. Joma 54a: 13 függöny volt a szentélyben.

ták a függönyöket és ők láthatták a kerubokat.¹⁾ Ha pedig a búcsújárók eljutottak e függönyig, akkor elég alkalmuk volt útközben más szent tárgyakat is látni. Ezért joggal kérdezi a pap Jézustól és tanítványaitól, a kik talán szintén a búcsújárók között voltak és ily napokon látogatták meg a szentélyt: hogy szabad fürdő nélkül szentélybe lépni és a szent tárgyakat szemlélni? Vajjon hihetünk-e ezen hagyománynak vagy nem, már nem lehet kérdéses, mivel a görög elbeszélésben is hasonlót találtunk. Ha pedig valamely hagyomány, tan vagy hír, ambár valószínűtlennek tetszik első pillanatra, egy távolabb fekvő és egészen más körből származó irodalmi termékben is előfordul, természetesen tartjuk, hogy hitelt érdemel. Valószínű ezek után, hogy a pap harmadik követelése is megfelelt a templomi szabványoknak. Sőt talán a templom topographiájában sem volt az elbeszélő oly járatlan, mint a kiadók azt hiszik. Hogy a ritust ismerte, azt a mondottak után lehetetlen kétségbevonni. Az *ἐν τῇ λίμνῃ τοῦ Δαυὶδ* nevű tóval nem tudtak sehogysem boldogulni.²⁾ Egy, igaz csak mondai hír szerint a templomban levő földalatti csatornák és vízmedencék Dávid király építési működésére vezetendők vissza.³⁾ Történetileg vizsgálva az egész mondának a legcsekélyebb jelentőséget sem szabad tulajdonítani, de az emberek a helységek és vizek elnevezésénél csak a mondával törődnek és nem a történettel. Lehet, hogy az elbeszélő, töredékünk írója, egy ily Dávid király nevével jelzett vízmedencéjére gondolt. Ha ez igaz, akkor a templom helyrajzát is jól ismerte.

II.

Értekezésünk folyamán már megezáfoltuk ama véleményyt, hogy elbeszélésünk Math. 15. 1—20 és Marc. 7. 1—23 után indult, a templom berendezését és szokásait nem ismerte és minden történeti értéket nélkülöz. A kiadók nézete e szerint nem felel meg a valódi tényállásnak. Vizsgáljuk most már ama kérdést, mit akart az elbeszélő elérni? Biztos, hogy az író idejében már a szentély romokban hevert és a mezei vadak gyülekezőhelye volt. Nem lehetett czélja, hogy a templomlátogatókat a szokásos mosások elhanyagolására bírja. De egyszerűen rhetorikai tendenciát sem lehet neki tulajdonítani. Mit akart tehát?

Szemünk megakad a töredék oly szavain, melyeknek rendesen nem szoktak sok jelentőséget tulajdonítani. *ὁ ἐλούσω τοῖς τοῖς χειμένοις ὕδασι ἐν οἷς χύνας καὶ χοῖροι βέβληνται νυκτὸς καὶ ἡμέρας.* A papok és más főurak fürdőhelyét még sem lehetett csak úgy a

¹⁾ b. Joma 54a. אמר רב כסינא בשעה שהיו ישראל עולים לרגלמגנלגין להם את הפרכת ומראין להם את הכרובים.

²⁾ L. fragment 20. o. a 25. sorhoz.

³⁾ B. Sukka 53a; egy másik hagyomány Salamonnak tulajdonítja, egy harmadik szerint már a teremtés első napjaiban keletkeztek (v. ö. Grätz. Eine dunkle Stelle in der Beschreibung der Tempeleinrichtung. Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums. 1880, 29. kötet, 296. o. 1. jegyzet). A hagyomány homályos, de nem lehetetlen, hogy volt egy vízmedence is, melynek eredetét Dávid királyra vezették vissza és nevével jelölték.

kutyák és sertések tartózkodó helyével azonosítani? A polemia éle nem irányulhat az írástudók ellen, mert azok ugyanazt hirdették és tanították. Az evangéliumban is szokta keresztelő János a farizeusokat és sadduceusokat *Γεννήματα ἐχιδνῶν* névvel jelölni¹⁾; ép úgy Jézus több helyen.²⁾

De túlzás volna az összes írástudókra és követőikre kimondani: *καὶ νιψόμενος τὸ ἐκτὸς δέρμα ἐσμήξω, ὅπερ καὶ αἱ πόρναι καὶ αἱ ἀδελφρίδες μυρίζουσιν καὶ λοβούσιν καὶ σμήχουσι καὶ καλλωπίζουσι πρὸς ἐπιθυμίαν τῶν ἀνθρώπων*. Az evangéliumban Jézus nemcsak a farizeusok, hanem a pogány és zsidógnostikusok ellen is föl szólal. Jézus célja — ezt kell mindig szem előtt tartani az ős kereszténység történetében — nem az, hogy az írástudókat legyőzze, a kikkel annyi közös tanítása volt, hanem a zsidó gnostikusokat és szenteskedő farizeusokat, a kik ellen különben az írástudók is a leghévesebben kikeltek. A *σωτήρ* kifejezés már előre is jelzi a töredék gnostikus eredetét, de ez maga nem elegendő ok arra, hogy az elbeszélés gnostikus eredetét bebizonyítottak tartssuk. Az igaz, de tudjuk, hogy sehol sem dívott úgy a sok fürdőzés és mosdás, mint ép gnostikus körökben. Mint Bousset³⁾ könyvéből tudjuk, a fürdés sehol sem játszott oly nagy szerepet, mint épen náluk; az volt a vallási élet éltető eleme. A legrégibb eretnekkatalogusok számtalan gnostikus keresztelő szektát ösmernek. Justinianus a baptistákat, Hegesippus Eusebiusnál a hemerobaptistákat, a mosbotheusokat említi. Bousset tanulmányainak köszönjük a keresztelő szokások és szabványok részletes ismeretét. Nem valószínűtlen, hogy a gnostikusokat inti az író arra, hogy kevesebb súlyt helyezzenek a mosdás és fürdés szertartásaira és járjanak az igazság és jog, a szeretet és jóság ösvényein! Az elbeszélés tehát zsidókeresztény körökből származik és keresztelő gnostikus szektáknak szól. A hellenizmus képviselte a polytheismust és az atheismust, a gnostikusok a pantheismust, és a zsidóság meg az őskeresztények az egy Istenben való hitet. A kereszténység első századaiban következett be a harcz a hellenizmus, gnosticizmus és monotheizmus között. Ez a harcz a világtörténet legcsodálatosab és legjelentősebb eseménye és nem csoda, hogy oly gazdag irodalmat teremtett! Az emberi szellem igen fontos nyilatkozásáról van itt szó.

(Vinkovci.)

MARMORSTEIN ARTÚR.

HAZAI IRODALOM.

Geyza Némethy: De epodo Horatii Cataleptis Vergilii inserto. Akadémiai értekezések. I. Osztály. XX. k. 6. sz. Budapest. 36 l. Ára 1 kor.

A Vergilius neve alatt fennmaradt kisebb versezetek között — a Ribbeck-féle kiadás szerint a XIII. szám alatt — olvasható poémáról

¹⁾ Math. 3. 7.

²⁾ 13. 34. 23. 33.

³⁾ L. Hauptprobleme der Gnosis. Göttingen. 1907. Forschungen zur Religion und Literatur des alten und neuen Testaments. 278. l.

eddig is mindenki tudta, hogy azt nem írhatta a virginális érzésű, finom lelkű római epikus költő. Maga Teuffel e határozott kijelentéssel rekeszti el Vergilius lelkétől és testétől egyaránt: Ein bestimmtes Merkmal, welches die Urheberschaft Virgil's ausschlosse, trägt nur Nr. 13 an sich, dessen Eingang *persönliche Verhältnisse* seines Verfassers andeutet, die den virgilischen widerstreiten.

Hogy ki volt ennek a szennyes beszédű epodusnak szerzője, az — sit venia verbo — engem ép oly kevésbé érdekel, mint pl. Gottlieb Heynet, a ki nagy kiadásának V. p. 209. ezt írta a vergiliusi kataléktáról: Nam in his probris virulentis, criminibus maledictis *quidnam sit, quod bonam mentem ingenui hominis delectare possit, equidem haud video.*¹⁾ De az «Andacht zum Kleinen»-től áthatott classicus philologus azt feleli erre, itt *igazságról* van szó, és az *igazság* maga mindig érdekes, kiderítése még a legkisebb dologban is kötelessége a tudomány emberének. Így történt, hogy Némethy, tudományegyetemünknek e rendkívüli képességekkel megáldott tanára, ritka eruditiójának egész tárházával behozonyította nekünk, hogy ennek a nagyon csunya tartalmú epodusnak szerzője csakis Horatius lehetett. Az igazi római erotikus költészet kitérő ismerője a párhuzamos helyek felhalmazásával arra az eredményre jutott, hogy «elocutio epodi . . . adeo Horatiana est, ut *quivis paene versus commode possit cum aliquo loco Horatiano conferri*» (p. 4.). — Látnivaló, hogy a lege artis philologicae szőtt okfejtés és az ezzel megállapított eredmény szinte a trop belle benyomását teszi ránk.

Úgy érzem én is, hogy e nagyon érdekes és értékes dissertatio szerzője, a ki ezenfelül ennek a vitás epodusnak talpraesett magyar fordítását és végezetül még a Gyulai Pál-féle szép költeménynek, a *Horatius olvasásakor*-nak, klasszikus latin fordítását is közli, valóban *nimum probavit*. Egy meglehetősen alárendelt jelentőségű, mindössze 40 sorból álló kis versezetről lévén szó, csak nem lehet feltételezni Horatiusról, hogy minduntalan a saját maga elocutióját plagizálta volna. De egyébként is úgy gondolom, hogy autosuggestio iratta a szerzővel ezt a nagyon is megtámadható címet: De epodo Horatii Cataleptis Vergilii inserto. Szerfelett különösnek találom továbbá, hogy a Horatius ante oculos habuisse videtur unosuntiglan szerepel. Még Cicerónak Pro Sestio egy helyét és a De haruspicum responsis-nak egy passusát is ante oculos habuisse videtur. Lehet-e feltenni, hogy Horatius nem csupán a Catullus költeményeinek és a vergiliusi kataléktának minden sorát, de még a nagy római szónoknak minden helyét úgy ismerte volna, mint a hogy azt a XX. században élő és dolgozó,

¹⁾ A gúnyos folytatását nem írom ki.

igazán tudós classicus philologus ismerheti, sőt némileg ismerni is tartozik.¹⁾ Magam is azt hiszem, hogy e mocskos szavú káromkodásnak vagy legalább is kétes értékű epodusnak szerzője olyan ember lehetett, a ki csak is úgy tudott verssorokat gyártani, hogy lépten-nyomon ante oculos habuisse videtur más szerzőket.

A *vectari* infinitivus használata és nagyon felöltő szerkesztési módja,²⁾ továbbá a *macra aqua* teljesen szokatlan kifejezés is *későbbi termékek* láttatja velem ezt a poémát.

A csodálatos elmeélel folytatott tudományos discussio természetesen azt a nehéz kérdést is igyekszik megoldani, hogy miért nem sorozhatta Horatius ezt a versezetet a saját epodusainak könyvébe. A negyedik sorban olvasható: arma victoris sequi. Ez a victor Némethy szerint csakis Brutus lehetett, már pedig Brutust győztesnek nevezvén, az olvasókat az első philippi csatára emlékeztette volna, melyben Octavianus kudarcot szenvedett. De ezzel nincsen vége. Ennek a victor szónak köszönhetjük a Horatius olvasásakor czímű költeménynek szépen sikerült, helylyel-közzel gyönyörű latin fordítását. Mert íme évtizedekkel ezelőtt megsejtette egy más magyar lángelme, hogy a Philippinél vívott csata és Horatius katonáskodása nem tekinthető múló természetű epizódnak a költő életében, s hogy Horatius mindvégig Brutus katonájának érezte és tudta magát, s hogy Horatius humora és egész életfilozófiája nem más, mint a keserű honfibanatnak kifejezője és enyhítőszero egyaránt. Megvallom, meglepődve fogadtam ezt a csodálatos inventióra valló, határozottan szellemes állítást. A petites causes et grands effets meghökkentő érzése tartja fogva az olvasót, illetve a hallgatót. És végül mégis csak azt lehet hinni, hogy a szóban forgó epodus szerzője a *victor* szó alatt soha és sehogy sem értette Brutust. A római klasszikus író nevének nevezi a gyermekét. Ha tényleg fel lehetne tenni, hogy Horatius írta ezt a versezetet, akkor alig olvasnók e helyen a teljesen színtelen *victoris* genitivust. Lássuk csak az igazi Horatiust: O sæpe mecum tempus in ultimum deducte *Bruto* militiæ *duce*, — így kezdődik a II. 7. ódája, a hol egyébként hűségesen bevallja a Philippi melletti csatától datáló emlékeit: tecum Philippus et *celerem fugam* sensi. Némethy erre az utóbbira azt mondja, hogy bizonyára csak tréfálkozik (p. 17. «certe iocatur»).

¹⁾ Az állítólagos szerző (Horatius) állítólag még Aristoph. Equit. 1284—86, Hesiodos Sent. 264—266, Plautus Epidicus II. 245. helyeit is «szem előtt tartotta».

²⁾ A «*vectari freta*» accusativusa mégsem állítható egészen a «*currimus æquor*» mellé.

Meg kell tehát nyugodnunk abban a szerencsére nem nagy szerencsétlenségben, hogy ez a modern érzést és ízlést arcul csapó és egyébként is nagyon szokatlan stílusú poéma ismeretlen szerzőtől való, a ki ugyan nagyon jól ismerte Horatiust és a római írók műveit, de a ki mégis inkább grammatikus volt, mint poéta.

De mi magyarok mégis hálások lehetünk ennek az incertus auctornak, mert Némethy Géza akadémiai előadása és értekezése maradandó becsű alkotás, melyben jelentékeny képességek, igazi philologiai iskolázottság, tudós eruditio, szellemesség és inventio, a magyar és latin nyelvnek s stílusnak mesteri tudása nyilvánul.

A jegyzetekben és a kommentárban, valamint a több helyen közölt szövegjavításokban látjuk az igazi magister philologiae-t, a ki bármelyik európai egyetemnek dísze lenne.

Az epodus magyar fordítása nehéz munka volt, mert a fordítónak magyar szemmel megnézhető és magyar ajakkal kifejezhető és elolvasható szöveget kellett alkotnia. Szerencsére az olvasmány tartalma csak egy-két helyen maradt teljesen csupasz.

A *iacere me putas* — nézetem szerint — nincsen jól tolmácsolva ezzel: Gyávának tartasz-e? A *«pauper ubique iacet»* is mutatja, hogy *iacet* a. m. le van törve, oda van, fetreng; voltaképen az el-esetről van mondva, a ki már a porondon fekszik (v. ö. a görög *πέσε, κείται* értelmét). De általában csak dicséretre méltó az az ügyesség, erő és ízlés, mely a bestialis lét csufondáros torzalakulatainak e frazeológiáját magyarul is elolvasható módon bírta erővel teljesen visszaadni.

A Gyulai-féle remekmű latin fordítása szinte kifogástalan; aránylag legbágyadtabb a gyönyörű: De fáj sebünk, de szívünk mély bűt érez, Hitünk jelképe szenvedés, kereszt, — mely sorok latinul így hangzanak: *Vulnera sed torrent, mæremus corde profundo, Est sanctus nobis semper eritque dolor!*

Végezetül még két rövid megjegyzést teszek. A *catalepta*, *orum* alak ellen van kifogásom, mert csak *per abusum* használható. Értelme inkább a *κατάληκτα* (*ἐπη*) szónak van, a mi annyi mint: *in numerum relata* vagy *collecta* (sc. *carmina*). A *κατὰ λεπτὸν* *præpositiõs accusativus*-ból *pluralis* alakot nem igen lehet képezni. maga Ribbeck is *collective* használja a *Catalepton* alakot a címzóban, a mi a. m. Apróság.¹⁾ A másik megjegyzésem egy ötlet akar lenni. A grammatikusok dajkaméséi szerint az epodus abból származik, hogy a rövidebb második sor mintegy *ἐπάρδεται* az elsőhöz. Talán inkább annyi mint a latin *incantatio* vagyis ráolvasás, megleczkéztetés, leszólás.

¹⁾ V. ö. Strabo 10. 486. "Ἀρατος ἐν τοῖς κατὰ λεπτὸν.

És befejezésül álljon itt Herman Grimmnek egy érdekes megjegyzése, melyet a 'Homer' című szép könyvének I. 170. lapján lehet olvasni: Aesthetisches Feingefühl ist ebenso wie sprachliches der Gefahr der Ueberreizung ausgesetzt.

(Budapest.)

PRUZSINSZKY JÁNOS.

Szily Kálmán: A Magyar Nyelvújítás Szótára. Második rész. Budapest, Hornyánszky, 1908. 8-r. XII, 405—662. l. Ára 12 K.

A *Magyar Nyelvújítás Szótárának* második kötetével újra igen fontos segédmunkához jutott a magyar nyelvtudományi irodalom, újra érdekes gyűjteménynyel szaporodott a nyelvünk története, fejlődése iránt mindjobban érdeklődő művelt közönség könyvtára. Mikor érdemes tudósunk hat évvel ezelőtt irodalmunkat az első kötettel megajándékozta, maga tudta legjobban, hogy műve javításra, bővítésre szorul. Föl is szólítja az olvasót, hogy mentül több állítását czúfolja meg.

Ennek a buzdításnak, kérdésnek az eredménye nagyrészt ez a második kötet; nemkülömben annak a dicséretes érdeklődésnek is, a melyet az első rész szókincsünknek fejlődése, gazdagodása iránt felkeltett. A különböző nyelvészeti és irodalomtörténeti folyóiratokban megjelent *helyreigazítások*; továbbá egyes írók műveiből szedett (pl. a két Kisfaludynak m.) s ugyanott közölt *új adatok*, megtoldva a mindkét részhez tartozó, nélkülözhetetlen *szómutatóval*: íme a második kötet nagy részének foglalata. De van ebben a kötetben más is. A magyar nyelvújítás kora alatt a XVIII. század nyolczvanas éveitől a XIX. század harminczas, negyvenes éveig terjedő időt, ennek is különösen első felét szoktuk érteni, azaz: a *gyorsan, erőszakosan, tömegesen újítók* korát. Hogy irodalmi nyelvünk azelőtt is fejlődött, az természetes; de azt hittük, hogy ez a fejlődés lassú, fokozatos volt, s leginkább a népnyelv útján történt gazdagodás — az egy Gyöngyösit kivéve, bár ennek szóalkotása is jórészt csak a szóösszerántásban, nem új, képzős szók csinálásában nyilvánult. Szily Kálmán e második kötettel arról győzött meg, hogy a gyors, tömeges újítás már a XVII. század közepén kezdődik, s meg nem szakadva a nagy nyelvújítás koráig, tart a XVIII. század elején, közepén is. Geleji Katona István és társainak gyakori szereplése ebben a második kötetben csak arra mutathat, hogy — ha már a Münchener és Apor kódex fordítóihoz visszamenni nem akarunk — náluk kell kezdeni a gyors, tömeges nyelvújítók névsorát. Egy bizonyos Kovács János pedig — a kiről Szinnyi is csak annyit tud, hogy a XVIII. század közepén élt — az ő sok *zat, zet* képzős szavával (*lábazat, szájazat*,

mellékezet) magától Kazinczytól ragadja el sok esetben a babért, s mint hadi műnyelvünk tulajdonképeni megteremtője lép eléünk.

A XVII. és XVIII. század irodalmának a nyelvújítás történetébe való részletesebb bevonása teszi az egyik főérdemét a második kötetnek; ez egyzersmind a főkülömböség is a két kötet között. Az első kötet inkább a szótárakra támaszkodik, inkább az új szavak elterjedésének, általánossá válásuknak mesgyéjét jelzi, a második jobban az írókból merít, a kikből a szótárosok gyűjtöttek. S hogy mennyire helyes úton járt Szily ezen eljárásával, arról csak az imént is meggyőződött bennünket R. Prikkel Márián Csúzyról írt értekezése. E sorok írójának is egész gyűjteménye van ugyancsak a XVIII. század közepén élt padányi Biró Márton püspök műveiből, melylyel bizonyságul Szily mellé állhat. Hogy Kazinczy, Helmeczi, Szemere Pál és a kezdődő hirlapirodalmunk újra csak szórványosan szerepel az új kötetben is, annak okát talán éppen a fönt vázolt eljárásban és abban a meggyőződésben kell keresnünk, hogy mielőtt a nagy újítók műveit átvizsgálnók, a XVIII. század irodalmi nyelvét kell megismernünk. Csak ebből tudjuk meg, mit nem kellett már újítaniok, feleleveníteniök. Az a körülmény is megmagyarázhatja e mellőzést, hogy Szemere Pál munkáinak egyáltalában nincs kritikai kiadása, Kazinczy műveiből meg most van folyamatban; Helmeczi művei végül annyira el vannak szórva folyóiratokban, hirlapokban, s egyebütt, hogy összeállításuk is sok fáradságba, időbe telnék.

És éppen e három újítónak mellőzése, átugrása miatt tartom én némi hibának Széchenyi műveinek részletesebb feldolgozását, annál is inkább, mert mint tudva van, Helmeczi keze Berzsenyi, Kazinczy munkáin kívül Széchenyi művein is nyomot hagyott. S ha még azt a kifogásomat is elmondom, hogy néhány mű többféleképen is van idézve (*Múl. ó. és Unalm. id.* = Kónyi János: Unalmas időkre szabható mulató óra 1774; *Ének Zr. I. és Th. házass.*; és *Tökölly házass.* = Ének Zrinyi Ilona és Thökölly házasságáról 1683.) akkor mindent elmondtam, a mit a második kötetben, bár szerényen, hibáztatni lehet.

Bizton hiszszük, hogy a fiatalabb nyelvészeink dicséretes buzgó-sága — a régi, s e kötetben újra elmondott fölhívást megszívlelve — elő fogja segíteni a többi kötetek megjelenését is. Adja Isten, hogy ezeket is a «mester» lelkiismeretes tudása szerkesztsze meg méltó párjaiul e két, nyelvünk történetében valósággal útjelző kötetnek.

(Budapest.)

SASVÁRI BENŐ.

Hétfalusi csángó népmesék. Gyűjtötte és jegyzetekkel ellátta *Horger Antal*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény. X. kötet.) Budapest, Athenaeum, 1908. 8-r., VIII., 464 l. Ára 6 K.

A Népköltési Gyűjtemény új, X. kötete, ép úgy, mint a IX., Berze Nagy János kitűnő mesegyűjteménye (ism. EPhK. XXXII: 228.) ismét kis földrajzi területről nagyon gazdag meseanyagot tár fel: Horger Antal csángó gyűjtésének eredményét. A Kisfaludy-Társaságnak s a vállalat szerkesztőjének, Vargha Gyulának, csak halálával adózhat az újabb mesekutatás, hogy a gyűjteményben a népmeséknek, mik az előző kötetekben alig szerepeltek, mind több helyet juttat. Népmesegyűjtésünk a magyar folklórnak eddig megiehetősen elhanyagolt ága volt: rendszeres gyűjtésről alig beszélhettünk. Annál öröndetesebb, hogy Horgernek az előzőhöz hasonló terjedelmű kötete is népmesékre szorítkozik és az összehasonlító mesetörténetnek és magyar néprajznak egyként bő anyagot nyújt.

Ötvenhárom mesét közöl, valamennyit a Brassó szomszédságában levő Hétfaluból, a Barcaság délkeleti szögébe húzódott székely telepések népköltéséből. Kik ezek a székelyek, a kik magukat csángóknak nevezik, miért kerültek ide, a szász kultúra közepébe, olyan kérdés, melyre Horger szorgos kutatásai sem vetettek teljes világot, jóllehet gondos, alapos nyelvészeti kutatásai alapján inkább vele tartunk, a ki az Erdélyi Múzeum XXII. kötetében, valamint e kötet bevezetésében e csángók hazáját Kézdivásárhelytől délre, rokonságát a halmágyi nyelvszigeten és Csikszereda környékén — mint Erdélyi Lajos-sal, a ki családnévek után indulva a Magyar Nyelvőr ez évi folyamában Erdővidéken keresi. Keleti székelyek ezek is, vagy a keleti székelység határáról valók, tehát abból a székelységből, a melynek népmeséi még kevésbé ismeretesek. Talán nem érdektelen és nem cél-talan föltevés, hogy idővel — ha a keleti és a nyugati székelység népmeséi össze lesznek gyűjtve — a csángó mesék tartalmi rokonsága is hozzájárul e kérdés tisztázásához.

A népmesék közlése szempontjából megjegyezzük, hogy Horger jóval kevésbbé ragaszkodik az eredeti kiejtéshez, illetőleg ennek átírásához, mint az előző kötet gyűjtője. A közlés nyelve tulajdonképen csak szokincsében jellemző a mesék nyelvjárására és (egyéni dolog, hogy Horgert leginkább ez érdekli) mondat szerkezeteiben. A nagyközönségnek így élvezetesebb, és — szívesen ráhagyjuk — tudományos szempontból is használható a kiadás, de nem annyira, mint a Berze Nagy János gyűjtésének minden tekintetben pontosabb kiadása, mely nyelvészeti célokra jobban kiaknázható.

De így is becses kötet. Más vidéknek részben más lelkivilágát tárja föl előttünk, a meséket híven, eredeti szerkezetükben közli, s a mit közöl, az mind méltó is a közlésre. Érdekes, hogy a székely mesék sokkal inkább a földön járók, sokkal kevésbbé fantasztikusak s viszont, a székely híres és hirhedt észjárásnak megfelelően változatosabbak, élénkebb menetűek, cselekvényben bővebbek, mint a magyarországiak. Van néhány a Horger közlésében, a mely motívumaiban egészen új: úgyszólván tiszta képei a székely életnek és a székely gondolkodásnak. Néhánynak változata viszont már Gaálnál, Krizánál, Arany Lászlónál megvan. Jól mondja Horger (456. l.), hogy, bár ezek ki vannak kerekítve és stilizáltak jelennek meg, a csiszolatlan csángó

változat versenyezhet velük élénkségekben, élvezetességben. Példa arra, hogy a régebbi meseközléseknek módja (különösen Merényi, Benedek Elek) felesleges (azonkívül hogy sok tekintetben használhatatlan, sőt tudományos szempontból káros) volt.

A kiadás bevezetése három részből áll. Ismerteti e csángó-székelység letelepedésének történetét — kimutatja, hogy jelenlegi lakóhelyükre 1366 előtt, de már 1211, tehát a szász telepítések után jöttek — jellemzi e néptörzsek etnikumát s a körülményeket, melyek szokásaik fejlődésére hatással voltak vagy lehettek, és ismerteti a szerző módszerét a népmesék gyűjtésében és közlésében. Ez utóbbira tettünk már néhány megjegyzést. Ismételjük, hogy jellemzőbb lett volna a népmesékre, ha (a mit a szerző fölöslegesnek tart) megtartja az eredeti hangtani sajátosságait.

A kiadásnak másik hibája a magyarázatokban van. A mesekutatóknak kedves meglepetés után, a melylyel a Népk. Gyűjt. előző kötetében Katona Lajos a jegyzetekben szolgált, és Berze Nagy János gondos adalékai után különösen hangzik Horger kijelentése, hogy »tartózkodtam minden száraz adatközléstől«. Ezek a »száraz« adatok kapcsolják be az előző kötet népmeséit egy hosszú, összefüggő láncba, a melynek kezdete gyakran az ó-ind népköltésbe nyúlik vissza. Mindenesetre könnyebb ezt a feladatot a gyűjtőnek, éppen már gyűjtés közben, elvégeznie (mikor legalább is a magyar meseközléseket úgyis átböngészi), mint a kutatónak, annál inkább, mert a lejegyzett mesék alapos ismeretével emlékezetében forgatja végig a kiadott meséket. Fölvetjük itt az eszmét, hogy a jegyzeteket nemcsak a további kötetekben kellene a kiadás fontos részévé tenni, hanem pótlólag is az eddigi kötetek meséihez teljesíteni kellene olyan formában, mint az a Népk. Gyűjt. IX. kötetének jegyzeteiben megvan. Ehhez a munkához természetesen alapul szolgálna Katona régóta ígért *Magyar mesetípusok* cz. kötete, s ez a »száraz« adathalmaz nagyjelentőségű kép volna a magyar mesék eredetéhez, származásához, vándorútjához. Kár, hogy Horger — a kinek pedig a kevés jegyzetből ítélve erős érzéke van hozzá — a maga feladatát e tekintetben kikerülte.

Horger 25. meséjéhez (*A kicsi kigyó, a macska és a féreg*)¹⁾ hozzáteszi, hogy az verses formájánál fogva unikum irodalmunkban. Nem az. Az *Erdélyi Múzeum* ez évi (XXV.) kötetében közöl Pálfi Márton egy verses népmesét *Hajnal tündéres története* címmel, a mely az *Este, Féljél és Hajnal* cz. nagyon elterjedt népmesének egyik változata. Hogy a mese *versalakban* is népi eredetű, azt éppen Pálfi közlése igazolja, mert a Pálfi népmeséjének szerzője is ismeretes (bizonyos Nagy József nevű harisnyás székely ember), de igazolják Seprődi János kutatásai az újkori »énekmondókról» is.

A jegyzeteket Horger kipótolja egy kis tájszógyűjteménnyel, a melynek első sorban a nagy közönség látja hasznát.

Horger kötetét is örömmel köszöntjük a Kisfaludy-Társaság vállalatában, a melyben minél több hasonló gondnal, eredeti szerkesztéssel hasonló módszerrel lejegyzett, de fonétikailag hívebben közölt és bővebb jegyzetekkel ellátott mesegyűjteményt szeretnénk látni.

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

1) *Féreg* a székelységben *egeret* jelent.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Andrew Lang: Homer and his age. London. Longmans, Green and Co. 1906. (8-r. XII és 336 l. Index és 8 kép.) Ára 12 sh. 6 d.

A címbe jelzett könyv az utolsó évek Homeros-irodalmában kétségkívül kiváló unitarius vitairat, mely a modern kutatás minden eszközének felhasználásával megyen harcza Nitzsch hitvallásáért, hogy t. i. — szerzőnk szavaival élve — «az a bizonyos Wolf-féle unus color igenis áthatja az eposzokat, hogy új részletek vannak itt-ott, de nem gyakran, interpolálva, hogy a költemények összhangzatosan a kultúra egy, még pedig rövid korát ábrázolják s hogy mindez egy teljesen kritikátlan korban nem lehet csinálmány, archæologiai tanulásnak vagy költői hagyomány buzgó kopirozásának vagy pedig egy VI. századbeli tudós kiadó munkájának az eredménye. Meg kell kísérelni annak bebizonyítását, hogy a költemények evolucziójának elmélete nem állja meg helyét és nincs összhangban azzal, a mit a régi népköltészet kifejléséről tudunk» (14. l.).

Azon vitáról, mely a könyv megjelenését az angol *Classical Review* lapjain követte, közlönyünk már múlt év áprilisi számának könyvészeti jegyzetében (XXXI. 455—6. l.) emlékezett meg; de élénk s nem mindenben összehangzó visszhangja támadt e könyvnek Németországban is, melynek irodalmából elég lesz talán Carl Rothe, kiváló homeristának, a *Wochenschrift f. kl. Phil.* 1907. 20. sz. 537. l. megjelent bírálatára utalnunk. Jelenleg a könyv tartalmát és eszmemenetét óhajtánók, a kritika lehető kizárásával — a mi nagyon messze vezetne — megismertetni.

Fentebb már érintve volt szerzőnk álláspontja, melyet ő több egymásból folyó és sokszor visszatérő argumentummal vél igazoltnak. Így 1. azon meggyőződésével, hogy «kritikátlan korok költői nem archaizálnak», a mi a stereotíppá vált költői hagyomány ellen irányul. 2. A feudális társadalomnak a költő mély ismeretére valló nuanceival, melyek szerinte csak ugyanily társadalom szemében lehetnek érdekeltők és különösen Agamemnon személyének és a fejedelmekhez (= peerekhez) való viszonyának meglepően harmonikus rajzában nyilvánvalók (kül. a IV. («Loose feudalism») és az V. («Ag. in the later Iliad» cz. fejezetekben), a mit egy VI. századbeli kiadó csak Shakespeare geniusával tudott volna megalkotni, szóval a Solon, Peisistratos-féle vagy bármily athéni, VI. századbeli redactióról szó sem lehet. 3. A homerosi archæologia vizsgálatával (VI—X. fejezetek). 4. A két eposz közti ú. n. «külömbbségek» részletes visszautasításával (XI. fej.). 5. A nyelvi különbségekre alapított kritika értéktelen voltának kimutatásával (XII. fej.). 6. A Doloneia «mentésével» (XIII. fej.). 7. Az ú. n. Nestor-féle interpolatíók megvédelmezésével (XIV. fej.) s végül 8. a régi s különösen a frank középkori eposzokkal való összehasonlítással (XV. és XVI. fej.), mely fejezetek, ép úgy mint a 2. pont alatt említettek, kétségkívül felette értékes részei Lang könyvének.

Mindeme problémákról s a bizonyítás módjáról, néha egy-egy jellemző részletről is bővebben óhajtjuk az olvasót tájékoztatni.

A VI. fej. a halott temetéséről és hamvasztásáról szól. A homerosi kor, Lang szerint, átmeneti, de egységes rövid kort mutat e tekintetben is, melyben az ősmykenei elföldelés kora és a dipylon korszak közti viszonyokat találjuk. A dipylon korszakban (IX. sz.) a két szokás már egy «mixture of custom» (101. l.), egyesített szokás, — Homeros korában mindkettő járja, ép úgy mint az ausztráliai és tasmaniai népszokásban, hol a holtakat majd temetik, majd elégetik, majd fákba rejtik, majd megeszik stb. (v. ö. Howitt: Native Tribes of South-East Australia és Spencer & Gillen: Northern Tribes of Central Australia).

Sokkal forrongóbb területre lép könyvünk VII. fejezetével, mely a Reichel-féle mykenei pajzs-elmélet ellen irányul. Tény, hogy Reichel elmélete — mely szerint az eredeti részek csupán azok, melyekben mykenei (nagy-) pajzsos, szekeres hősök szerepelnek, míg a későbbi kis pajzs és vért, valamint a szekér hiánya, fiatalabb részletet jelent — kivételében torz eredményre vezet (Robert «ő-Iliasa»!). Szerzőnk czáfolataiból plausibilisnek látszik, hogy a harci szekér használata épen-séggel nem függ össze a mykenei nagy pajzsával, de ez talán még nem jogosítana fel az ellenkező állításra, hogy ezek egymást kizárnák, a mint ezt szerzőnk állítja. A pajzsviseletet illetőleg egyébként szintén kimutatja az átmeneti stadiumot («teljesen lehetséges, vagy inkább felette valószínű, hogy a költő idejében különböző nagyságú és alakú pajzsok egyformán voltak használatban» 130. l.). Az evolúció fokozata szerinte a következő: 1. Az *ősmykenei*, inkább íjas, mint vért-fegyverzet; nagy, bőrből, könnyű ellen való, embert-elföldő pajzsok, 2. ugyanily pajzsok, bronznyilak ellen érczcel megerősítve, könnyű vért-fegyverzet, vékony pánczéling; az íjászok gyakoriak, de némileg le-nézvék (*a homerosi kor*), 3. a *legkésőbbi mykenei kor* parirozó pajzsa (vértés gyalogság), 4. az *ion hopliták* vért-fegyverzettel és kis kerek pajzsokkal.

A VIII. fejezetben a mellvért kérdésében támadja a Reichel-féle nézetet, mely szerint a nagy pajzsos hősnek ép a pajzs szélessége miatt nincs vértézete. Lang néhány helyből azon eredményre vél juthatni, hogy Homeros korában a nagy pajzs egy meglehetősen gyenge bronz-pánczéllal és zosterrel együttesen volt használatban, ha az ősmykenei korban még nem is állt így a dolog. A könyv, dicséretes szokása szerint, támogatja ezen nézetét az írókézeknél, algonquinoknál, az északnyugati indián törzsek fegyverzeténél (Hill Tout leírása alapján) észlelt analógiákkal és a XII. századbéli La Chancun de Willem cz. frank chanson de geste egy helyével is. — A zoster, zoma és mitréről, úgyszintén a sisak, lábsín és dárdaokról írt kisebb jelentőségű fejtegetések e helyen mellőzhetők.

Az ezekből levont általános eredmény szerint lehetetlen az ellentmondásoknak az evolúziós elmélettel való magyarázása, lehetetlen a hagyományhoz való olyfokú ragaszkodást (archaizálást) feltételezni, hogy a vaskorszakban kizárólag a bronzfegyvert, a kis pajzs korában a nagy pajzsot emlegesse a költő.

A IX. fej. a bronz és vas (*χαλκός* és *σίδηρος*) problémájával foglalkozik. A kérdés: hogyan lehet, hogy a vasszerszámok mellett a fegyver (kard, dárda stb.), kevés kivétellel (II. IV. 123. Pandaros vassnyílhegye, VII. 143/4. *χορὸν σιδηρεῖν* «vasbuzogány») érczből készül,

vagyis fegyver tekintetében, noha a vas ismerete nyilvánvaló, a homerosi kor a mykenei sírok korát mutatja s az aranyban és vasban gazdag hadfők mindkét költeményben bronzfegyvereket viselnek. Szerzőnk szerint lehetetlen a vas bőséges használatát e kortól elvitatni, de természetszerű és analógiákkal illusztrált konzervativizmusból a még nem jó minőségű vagy eléggé ki nem próbált vas helyett hadi czélokra inkább az érczet használták.¹⁾ A mint Lang említi is, ugyanez eredményre jutott már 1902-ben Bérard (*Les Phéniciens et l'Odyssée* 435. l.), miről ő csak utólag vett tudomást. Így elveti az evolúziós kritikának Cauer fogalmazásában (2 sorban 3 sajtóhibával) idézett közkeletű nézetét, hogy a bronzfegyverek, mint ilyenek az epikus stílusnak köszönhetik szereplésüket. Hivatkozik a Chansons de Geste, a Beowulf és a Nibelung ének szerzőire, sőt Shakespeare-re is, kik régebbi korokba mindig saját koruk szokásait, ruházatát, fegyvereit és vallását örökítették meg, végül még egy krétai tholos sír-leletre, hol egy bronz nyílhegy mellett több vasszerszám közt egy vasból készült kétélű bárdot és egy kalapácsot találtak. Hosszasabban czáfolja még Helbig ellenkező irányú nézeteit is.

A X. fejr. a homerosi ház kérdésével foglalkozik. Ismeretes e kérdés szörszállhasogató megvitatása, mely az újabb irodalomban főleg Noack névéhez fűződik s melybe belemennünk nagyon messzire vezetne. Lang szerint a részletekben fennforgó különbségek, variációk, épen nem különböző korokat jelentenek és a ház is egy speciális kor harmonikus képét nyújtja. Becsesek e részben az islandi vezérlakokra és az Erybyggja sagára vonatkozólag felhozott analógiái, noha adatait nem ellenőriztem. Általános érvényű, ámbár egyáltalán nem új, szerzőnknek e részben tett azon megjegyzése, hogy a stereotyp epikus formulákat — hasonló helyzetek hasonló kifejezésmódját — a legdurvább hiba régebb vagy újabb eredet mellett tanúkul hívni. — Ezzel az archeologiai fejezetek sorát bezárja.

A XI. fejr. (*Notes of Change in the Odyssey*) az eposzok közti különbségek kérdésében *Monro* *The Relation of the Odyssey to the Iliad* cz. essajjét veszi czáfolása alapjául. Az istenek különböző voltát (1. probléma) mentő közhely, hogy t. i. az Odysseia vallásosabb az Ilias mythikusabb, jól illeszkedik Lang felfogásába. Az Olympos különböző leírásait az Ilias és Odysseiában (2. probléma), szintén régi, kipróbált módon magyarázza: a mesétől és költészettől elválaszthatlan variációkkal. — Harmadik probléma a Hermes-Iris kérdés. Tudvalevő, hogy az Odysseiában nem Iris, mint az Ilias legtöbb helyén, hanem Hermes az istenek követe, mint az Ilias «fiatalabb», «Odysseiakorabeli» 24. énekében. De a kritikusok szerint az Ilias VIII. és XXIII. énekei szintén fiatalok, a hol pedig (a 398. ill. 199. sorban) mégis Iris az istenek követe. Itt is mint a negyedik eltérésben, t. i. Hephaistos feleségének kérdésében (II. XVIII. 382. s k. sz. Charis, — Od. VIII. 266—366. részben Aphrodite), ugyanaz az ok látszik fennforogni, mint a 2. problémánál, t. i. a mythologiai és költői fogalmazás ingadozó volta. — A Dodona kérdés (5. probl.) ke-

¹⁾ Jellemző, hogy a bárd, ha csatabárd, ἀΐωνι ἔχων (II. XIII. 612.), de ha mesterember szekeréje akkor vasból készült (pl. II. IV. 485.) stb.

vészbé fontos. — Hogy az Odysseia földrajza (6. probl.). Egyiptomot, Sziciliát illetőleg terjedtebb, az igazán a dolog természetéből folyik. — Végül a *χλῆρος* (*τέμενος-γέροντες*) és a *ἔδνα* kérdéseivel foglalkozik. Előbbi sokkal homályosabb terület, semhogyan még csak igazi nehézségeket is lehetne támasztania, a nászdíj kérdésében azonban határozottan bizonyításra szorul szerző előrebecsített állítása, hogy mindkét eposzban a «vő» adja az apának a nászdíjat (*ἔδνα*). Így van ez épen a Demodokos énekében is (VIII. 318.), azonkívül az «egész» Odysseia-ban (VI. 159., XVI. 77., XX. 335., XXI. 162., XV. 17. stb.). Penelope helyzetét, ki se leány, se feleség, se özvegy, készséggel ismerjük el, Agamemnon esetével együtt, (Od. XX. 342. és II. IX. 147. s k.), kivételeseknek. Kicsit másképp állana a dolog Od. I. 277. II. 53. és 196-ban, hol a kritikuskok egy része a nászdíj hozományyszerű visszatérését érti, a mit szerzőnk nem tart szükségesnek, mert ezen helyeken is könnyen túlesik Penelope második házassága fonák és rendellenes voltának ürügyén.

A következő fejezet a nyelvi «külömbiségek» kérdésében Leaffel polemizál, a ki szerint a IX., X., XXIII. és XXIV. Ilias-énekeknek van «odysseiai physiognomiájuk» vagyis az Odysseival együtt későbbi grammatikájuk, míg — e szerint — a többi 20 könyv, a rhapsodok ajkán keresztül is, kik az Odysseia fertőző grammatikájában éltek, megőrizte a régi grammatikát. A lyticus kritika magyarázatait el nem fogadhatván, fejtegeti az egyes nyelvi tényeket (*ἀντί* c. dat., *πρό* c. gen., *μετά* c. gen., *ἐπί* c. acc., *πρότι* c. dat., *ἀντί* c. gen.), vizsgálja a művelődés, vallás köréből használt terminusok tanuvallomásait s mindent kellőképp redukálva, egyenlő erkölcsi és kultúr-fokozatot állapít meg a kifejezésekben. Noha nem vallja magát grammatikusnak, vannak itt is értékes megjegyzései, de teljességre itt ép úgy, mint egész könyvében, nem látszik törekedni.

A «Doloneia» (X. é.) «mentését» (XIII. fej.) főleg a IX. 65—84 (helyesebb volna —88.) és a XIV. 9—11. soraira alapítja. A IX. ének költője, e szerint, szándékosan előkészíti a X. éneket, a mikor leírja az ifjakkól álló öreg felkészülését a Nestorfi Thrasymedes, Meriones stb. vezérek alatt, — és (itt veti el Lang talán legjobban a súlykot) viszont az sincs ok nélkül, hogy a XIV. é. idézett sorokban Nestor fiának, Thrasymedesnek, a pajzsát veszi fel, míg annál viszont az apja pajzsa van. Lang ezt egy délibábcs mesével magyarázza. A mi néhai, jó Nitzschnek, a «viri acutissimi, reticentiam poetae supplementis»-nek emlékét kelti bennünk: Diomedes a X. énekben álmából kel fel s megy, csupán az oroszlánbórt öltve fel (más vonatkozásban ezt is megvitatja Lang) s dárda a kezében; Thrasymedes kölcsönzi neki a vállalthoz (bőr) sisakját, kardját és pajzsát, — míg ő «természetesen» beküld apjához a táborba, ki saját pajzsát, kardját, sisakját küldi ki fiának, ő pedig a szerencsésen visszatérő Diomedes sátrából elhozatja Thrasymedes fegyverzetét stb! S ehhez még hozzáteszi: «His audience, men of the sword, see the case as clearly as the poet does (?). only we moderns and the scholiasts — are puzzled.» Ez esetben talán jogtalanul bántjuk a scholiastokat s a mi modernségünket. — A költemény eredetisége mellett szól még szerző szerint a fővezérnek a többi részekével harmonizáló rajza, hogy a költő jól ismeri a mykenei sisakot stb., a mit valószínűleg nem ásatásokból ír

le, jól ismeri a ló és háború csinját binját. Közben folyton polemizálnia kell, mert Reichel és Robert például épen nem csak azt látták e részlethől, hogy a mykenei fegyverzet lett volna költője előtt ismerős! Polemizál Monroval — kitől ugyan egy önálló megjegyzést sem említ, de meg kell szoknunk azt a nekünk nem is oly érthetetlen «sovinizmust», hogy egy-egy angol tudós neve helyettesítse a tudomásul nem vett német veréb-csiripelést, vitatkozik Leaffel, sőt Kienével és Nitzschessel is s végül Monronak a nyelv kései voltára felhozott érvei és példái ellen Fick egészen ellentétes kijelentését állítja.

A XIV. fej. a sokszor vitatott, Nestorra vonatkozó interpolációkkal foglalkozik, a kérdés agyondolgozott voltát tekintve, dicsérendő rövidséggel. Először is a II. 530—568. verseket igyekszik a *φύλα* és *φρήτρας* szókkal menteni, melyek nem lehetnek új, athéni találmányok (?). — Felfogása szerint a IV. 303—309. (inkább 310.) kifejtett Nestor-féle «taktika» annál kevésbé tarthat igényt arra, hogy egy Peisistratos dicsőségét növelő betoldás legyen, mert egyenesen humoros képét (?) adja egy fecsegő, igazi veteránnak (*πάλαι πολέμων ἐν εἰδώς*), a ki önmagát és az elmúlt időköt dicsőíti. A harmadik ily fajta interpolációt VII. 125—160-ban látják, de igaza van szerzőnek, hogy ha sohase élt volna Peisistratos, Nestornak akkor is így kellett volna beszélnie. A legtöbbet vitatott XI. 604—702. sorokon (Nestor hosszú beszéde a siető Patrokloszhoz, a kit Achilles küld birt hozni a megsebesített Machaonhoz) Lang könnyen esik túl. «The poet is sketching an innocent vanity; he is not flattering Peisistratus.» — Mindezekre azonban meg kell jegyezni, hogy e részeket nem csak Peisistratos «dicsőítése» miatt szokták interpolációknak tartani, a mivel Lang keveset számol. — Közben említi még a Nestor földrajzi ismereteit érő kifogásokat, a mit mellőzhetni vélünk.

A XV. fej. (The comparative study of early epics) már rövidségével is elárulja, hogy jóval kevesetbet ad czíménél. Egyébként szorosán idevonandó a következő fejezet is (Homer and the french mediæval epics). Elfogadja szerzőnk Richard Jebb álláspontját, (mintha ezt sem angol állította volna először!): «Rokontárgyú, rövid különénekek hosszú ideig ellehetnek egymás mellett, de nem válhatnak automatické vagy egy kiadó segítségével egy hosszú eposzszá, senkisémm toldhatja-foldhatja azokat egy Ilias-szá vagy Odysseiaiá». Lönnrot mesterkedése nem csinált eposzt a finn dalokból. Azután kelleténél több szó esik az Odysseia «művészi egységéről»; sapienti sat. A XVI. fejezetből is csak néhány főgondolatot idézünk. A vaskorbeli Görögországnak szerző szerint okvetetlenül volt írott szövege, nem olvasók, hanem jongleurók részére. — Az egész fejtegetésre iránytszabó az, a mitől e rész címe is ered, hogy Lang a XI—XIII. századbéli frank társadalomban a Leon Gautier által (Épopées Françaises I. 6—9.) felfedezett 4 eposz alakulási feltételt¹⁾ eposzainkra nézve is teljesen úgy fennfőregni látja. A társadalmi viszonyok ugyanazok, a mondai anyag ugyanolyan jellemű, a nyilvánosságra hozatal módja itt is, ott is

¹⁾ 1. Kritikátlan, történetet és legendát-keverő kor, 2. nemzeti milien, egyöntetű vallás, 3. régi balszerencsés eseményekről, rég-múlt csatákról szóló énekek, 4. representatív hősök (fővezér és peerek).

a recitatio, a «monomanie cyclique» dekadens tüneménye, a stereotyp mondások, állandó jelzők stb. közösek a frank és görög eposzban. Legkülönösebbnek találja a megjegyzést N. Károly és peerjei valamint Agamemnon és fejedelmei között — s ez könyvének egyik iránytadó nézete. A második típusú, későbbben kialakult «lefokozott» N. Károlyt a feudális írgyvség formálta meg s ugyanily okból lesz a kincses Mykene hatalmas fejedelme jellem tekintetében elég százalmas alakká. — Végre — s ez a nagy különbség — a frank eposz idővel modernizálódott, a görög, a burleszk *θεομωχία*-t nem tekintve, Lang — végig szemmel tartott álláspontja szerint — mindentén egy fokon áll: konzervatív. Ezt a különbséget csak egy istenadta tehetségű nagy költői *egyéniséggel* lehet szerző szerint magyarázni. Az Ilias (és az Odysseia?) *egy kor egységes műve*.

Az utolsó, XVII. fejj. (Conclusion) főleg az írás (ill. írott szöveg) és a recitatio problémáját tárgyalja. Már érintettük, hogy Wolfnak az írásra vonatkozó álláspontját Lang tarthatatlannak mondja. A görög jongleuröknél, e szerint, régen voltak már írott szövegeik, míg a nép «who could read, but were not a reading people» (318. l.) jobban szerette a recitációt, mely utóbbinak természetrajzához is van néhány általában helyes szava. A jongleurök bizonyos célok szerint bizonyos interpolációkat eszközöltek s ezek volnának Aristarchos *αὐτὰ πόλει*s szövegei! Mindezt Lang simán és kategorikusan intézi el.

Célunkhoz képest nincs több mondandónk. Hogy a kritika mennyit szólhatna úgy szólván minden egyes mondathoz, az nem lehet titok a kérdéssel ismerős olvasó előtt.

(Petrozsény.)

MARÓT KÁROLY.

Max Niedermann-E. Hermann: Historische Lautlehre des Lateinischen. Heidelberg, 1907. C. Winter. XVI. 115 l. 2-40 K.

Ostwald. híres fizikus és természetbölcseelő, a múlt év végén előadást tartott Bécsben, melyben élesen kikelt a nyelvi tanítás ellen. Szavai nem maradtak válasz nélkül, mert tiltakozó gyűlésben neves emberek síkra keltek a nyelvtanítás érdekében. Egyik szónok, Kretschmer, egyetemi tanár, többek között azt mondta, hogy a mai túlságba vitt és száraz grammatizálás miatt unják meg a tanulók a klasszikusokat. Magát a grammatikai tanítást is elevevebbé kell tenni és ezt úgy érjük el, hogy az összehasonlító nyelvtanulmány eredményeit — a mennyire lehetséges — belevisszük a tanításba, hozzátehetjük, hogy különösen a felső fokon. Lám, a görög nyelvtanítás azáltal rendkívül sokat nyert, hogy nemcsak a pusztá alakokat sajátíttatjuk el az ifjakkal, hanem az alakok fejlődését is, szóval belevittük a nyelvi tanításba a nyelvészet eredményeit is.

Ezek a dolgok jutottak eszembe, mikor a fent nevezett szerzők tudományos hangtanát olvastam, melynek még az az előnye is megvan, hogy a latin alakokat nem magyarázza a rokon nyelvek (görög, szanszkrit) segítségével, mint azt nagyobb nyelvi munkák (Brugmann, Delbrück, Stolz) teszik — hanem magából a latin nyelvből.

A munkát eredetileg *francia* nyelven írta Niedermann (Précis de phonétique historique du latin, Paris 1906); németre fordította Hermann; azonban magát a német fordítást is újra átdolgozta a szerző.

Miután az első fejezetekben röviden beszámol a latin nyelv történeti fejlődéséről, a hangtan anyagáról, a beszéd szerveiről, a latin hangzók felosztásáról és a hangsúlyról (1—14. l.), rátér a magánhangzók történetére (14—45. l.); felsorolja azokat a változásokat, a melyeket a hangsúly a latin szavak hangzóiban előidézett, azután szól a mássalhangzókról, az assimilatio különböző fajtáiról, a dissimilatióról (45—94. l.) és a szótagról. A függelék két feliratot tartalmaz; egyik *L. Cornelius Scipio* sírfelirata (CIL I. 32) *hunc oino ploirume* etc. latinul megmagyarázva, a másik a *Senatusconsultum de Bacchanalibus* 186 K. e. időből (CIL I. 195), végül az idézett latin auctorok jegyzéke, valamint az előforduló latin szavak abc.-rendben. Az egyes alakok magyarázatában mindig tekintettel van a feliratokra, a nép nyelvére (*lingua rustica*, melyből a román nyelvek származtak) nemkülömben a latin grammatikusokra és írókra.

Különösen a következők ragadták meg figyelmemet: (95. l.) Két mássalhangzót csak akkor viszünk át a következő szótaghoz, ha azok muta cum liquida; tehát *je-bris*, *a-trox*, *ae-gre*; ellenben *aes-tas*, *om-nis*, *pug-na*. Ezt bizonyítják a legjobb kéziratok és feliratok. A római grammatikusok csak az V. századtól kezdve honosították meg az elválasztásnak azon módját, melyben két mássalhangzót akkor is a következő szótaghoz visznek át, ha azzal latin szó kezdődik, pl. *a-spice*, *a-mnis*.

(21. l.) *industrius* eredetileg *endostruos* serény, szorgalmas, tk. a ki fejében épít; *endo* bent és *struo*; v. ö. Paulus Diaconus p. 75. 28 Th. *industrium* antiqui dicebant *endostruom*, quasi qui, quidquid ageret, intro strueret et studeret domi.

(26. l.) *dignus* *degnos *decnos-ból a *decet*-hez tartozik.

(29. l.) Az *ae* Róma körüli tájékon korán megszűnt diphtongus lenni. *Varro* bizonyítja, hogy a parasztság az ő idejében *Mesiust* és *edust* mondott *Maesius* és *haedus* helyett (De lingua Latina VII. 96) rustici pappum *Mesium* non *Maesium* (dicunt); V. 97. in Latio rure *edus*, qui in urbe, ut in multis, a addito *aedus*. A császárság korában általános érvényűvé vált ezen kiejtés.

(33. l.) A *consul* szóban a nasalis *n* hangot nem ejtették ki; v. ö. Quintil. Instit. orat. I. 7, 29. *consules* exempta *n* littera legimus.

(37. l.) *generis* (genus) eredetileg *generes; *ordinis* *ordines. Régi feliratok szerint *Apolones* = *Apollinis*, *Cereres* = *Cereris*, *Salutes* = *Salutis*, *Veneres* = *Veneris*.

A latin contractio története mindig nehéz kérdés marad. — Az o-declinatio vocativusában *fili*, *Valeri*-ben nincs contractio, a mit a következőkkel bizonyított gen. *Valerii*-ből Văléri. Ha a vocativus is contractio eredménye volna, akkor szintén így kellene hangsúlyozni, ámde jeles grammatikusok szerint a hangsúly a harmadikon van (az utolsótól számítva).

(46. l.) A K. e. II. századtól kezdve görög befolyás alatt a *c*, *p*, *t* mássalhangzókat hehezetesen ejtették tulajdonnevekben, később köznevekben is (*Gracchus*, *Palcher*, *Cethegus*; *sulphur*, *pulcher*). Később egész divatkórság lett belőle, a mire Catullus epigrammája czéloz (carmen 84).

chommoda dicebat si quando *commoda* vellet
dicere et *insidias* Arrias *hinsidias*.

A *ch*, *ph*, *th* kiejtése ezek szerint *k*, *p*, *t*. Elvetendő az ilyen kiejtés: *filtrum*, *limfa*, *sulfur*.

(47. l.) A *b* *t* a K. u. I. századtól kezdve *v*-nek ejtették: így írják: *incomparabilis* = *incomparabilis*; *libertatus* = *libertabus*; *vene* = *bēne* és fordítva: *beni* = *veni*; *bixi* = *vixi*; így a román nyelvekben: *Besançon* (*Vesuntionem*); *devoir* = *debēre*; *fēre* = *faba* (v. ö. a görög *βούλουαι* = lat. *volo*).

(48. l.) *d* helyett *l*; *dacrima* helyett *lacrima*. Paulus Diaconus p. 48—15. *dacrimas pro lacrimas* Livius Andronicus *sæpe posuit* (v. ö. a görög *δάκρυον*) *dautia* (orum) = *lautia*, a Romában megjelent idegen követek megvendéglése. Paulus Diaconus p. 48. 16 *dautia* L. Andronicus *sæpe posuit*, quæ *lautia* *dicimus* et *dantur* *legatis* *hospitii causa*; v. ö. *odor* (*olēre*); *sedeo* (*solium*).

50. l. A *g*, *q* egymagában nem alkot positiót; v. ö. Vergilius *Aeneis* II. 15.

instar | *mōntis* ē | *quom* *di* | *vina* | *Palladis* | *arte*.

(53. l.) *causa*, *casus*, *divisio* még Cicero korában is *caussa*, *cassus*, *divissio*-nak iratott és mondatott: v. ö. Quint. Inst. or. I. 7. 20.

(54. l.) A szóvégi *s* rövid hangzó után nem hangzott, ha a rákövetkező szó mássalhangzóval kezdődött, pl. *Ancu(s)* reliquit, *Aeserninu(s)* fuit. De ha a rákövetkező szó magánhangzóval kezdődött, akkor ahhoz vonatott, mint ma a francziában pl. *optimus* — *s omnium*; a francziában: *mauvais esprit*. Catullus, Carm. 116. 8.

At fi | xus no | stris || tu dabi(s) | supplici | um.

Ez a körülmény magyarázza az ilyen kettős alakokat, mint *magis* és *mage*, vagy *amaris* és *amare*.

(64. l.) Az *intervocalis v* kiesett a nép nyelvében, pl. *failla* (*favilla*), *paor* (*pavor*), *probai* (*probavi*).

(65. l.) A mássalhangzók kettőzése *Festus* (p. 412 Th.) szerint *Enni*-ustól származik; ez valószínűleg úgy értendő, hogy csak az ő idejében terjedt el. A legkorábbi feliratos emlék, mely erre példát ad, L. Aemilius Paulus decretuma 189 K. e. (CIL II. 5031), de a három évvel később szerkesztett *Senatus consultum de Bacchanalibus*-ban ennek nincs nyoma.

(69. l.) *Aeneis* II. 664. *hoc erat*, IV. 675. *hoc illud*, VI. 129. *hoc opus hexameterum* kezdete mutatja, hogy *hocc*-nak ejtetett (*hodce*, ebből lett *hocc*).

(88. l.) A *præverbiumok* (*ad*, *dis* stb.) eredetileg különálló szavak voltak (Példa a németben: *ich gehe unter* stb.) *Plautus* *Trinummus* 833 v. *distraxissent disque tulissent*.

Hiszem, hogy az említett érdekes példák több kartársamat fogják a könyv részletesebb tanulmányozására buzdítani.

(Losoncz)

ENDREI GERZSON.

Émile Faguet: Amours d'Hommes de Lettres. Paris, Lecène, Oudin, 1907. 501 l. 3 50 Fr.

Faguet művéből, mely kiváló francia íróknak (Pascal, Corneille, Voltaire, Mirabeau, Chateaubriand, Lamartine, Guizot, Mérimée, Sainte-Beuve, Sand és Musset) a közvéleményt is élénken foglalkoztató szerelmét tárgyalja, az irodalomtörténet munkása épen olyan okulást méríthet, mint a lélekűvár, ki valamely szenvedély történetét kutatja. Goethe mondása egy kis módosítással nagyon illik Faguet munkájára is: az alkalom szülte mű kitűnő lehet, ha mesterére talált.

Faugère 1844-ben annak az irodalmi regénynek volt a hirdetője, hogy Pascal Roannez herczeg nővérét szerette. Pascalt ez a szenvedélye buzdította arra, hogy a szerelemről értekezék. (*Discours sur les passions de l'Amour.*) Ezt a feltevést már Gazier feszegette, de a kritika erejével Faguet ütött rajta rést. A munkát, melyet Pascal a szerelemről írt, Faguet pontról-pontra szedi, kimutatja, hogy axiomatikus s higgadtnak tetsző érvelése mögött egy szerelmes szív dobogása hallszik. Faguet úgy jár el, mint Shakespearenek azok a kutatói, kik Romeo é. Juliá-ból magára a költőre következtetnek. Faguet ki mondja, hogy a *Discours* «életrajzi töredék», s épen olyan bizonyító ereje van, mint a *Pensées* egy két gondolatának: Pascal szerelmes volt, hogy kibe, nem tudjuk.

Corneille fiatalkori szerelméről költészete tanuskodik. *Mélite* című színművében ugyanazzal a helyzettel találkozunk, mint egyik dialogusában. Tircis-t *Mélite*-től egy gazdag vetélytárs szakította el. Corneille 1658-ban Du Parc feleségével. Thérèse de Gorla-val, ismerkedett meg, kibe hamarosan beleszeretett.

Mint Corneille életében, úgy Voltaire-ében is két epizód ragadta meg Faguet figyelmét. A serdülő Arouet Hágában egy Dunoyer nevű kalandornő leányát, Olympiát, szereti. Voltaire Párizsba került, s kedvesét ide csalogatta. A leányt, mint levelei is bizonyítják, Voltaire-től lassanként elhidegitik. Du Châtelet márkinő s Voltaire szerelme szellemi érdeklődésen alapult. A legkevésbé sem rejtegette Du Châtelet asszonnyal szőtt viszonyát, a mely kezdetben nagy gyönyörűséget szerzett neki. Egy két összezőrdülés kezdi lazítani a viszonyt, míg nem Saint-Lambert, a csinos gárdatiszt hódítja meg a márkinőt.

Mirabeau jellemének csapodár vonása, hódító ereje azokból a levelekből világlik ki, melyeket Cottin és Meunier adtak ki. Joux-ban töltött raboskodása alatt Monnier marquis feleségét, Sophiet, kedvesévé teszi. Vincennes-ben Julie Danvers fejét csavarja el.

Chateaubriandnak V. márkinővel váltott levelezése és Giraudnak Chateaubriandról írott tanulmánya Faguet-t arra készítetik, hogy Chateaubriand életének két epizódjával foglalkozzék. Chateaubriand leveleiből könnyen kitetszik beteges melabúja. Szomorúan panaszolja, hogy ifjúságának boldog ideje röpke madárként tűnt tova. Az öregedő íróba egy languedoci leány is beleszeretett. Chateaubriand kellő időben szakít, hogy a leány ne gúnyolódjék a vén golyhón, ha egy harmadik miatt majd kenyértörésre kerülne közöttük a dolog. Vogüével is szembeszáll Faguet, ki azt hitte, hogy Vichet asszony a languedoci nő, míg Pailhès Vatry asszonyra gondolt. Faguet egyszerű cautereti leánynak tartja, kinek nevét sem ismerjük.

Doumic kiadta azokat a leveleket, melyeket Charles asszony Lamartine-nek írt, kivel 1816-ban ismerkedett meg. Léon Séché, ki a kérdésről egész könyvet írt, a plátói szerelem mellett kardoskodott. Faguet Charles asszony szerelmét érzékinek tartja. Mikor azt írja Lamartine-nek — így érvel F. — hogy mindenféle szerelemmel szereti, a legkisebb okunk sincs arra, hogy kétségbe vonjuk ennek a szerelemnek a természetét. Ez az irodalmi vita a romantikus bajvívásokra emlékezteti az olvasót: Doumic a konkolyhintő, Séché a nőtisztelet bajnoka, Faguet az ellenkező ügy védője, de mint ilyen derekasan állja meg helyét.

Lieven herczegasszony s Guizot szerelmének rajza után Mérimée Prosperére tér. Az ő «ismeretlen»-je angol iskolában nevelkedik, Hamburgban is tölt egy évet, Párizsban esztendők során át tartózkodik, Londonba megy, menyasszony lesz, a mi Mérimée-nek zokon esik. Az író az angol fővárosba toppan, kedvesével találkozik, ki erre felbontja eljegyzését. Később újból gondol egyet, a kiutasított vőlegénynyel megköti a frigvet. Özvegy lesz, s Mérimée-vel levelezni kezd. A szerelmi összezördülések lázas hangját nyugalom váltja fel. Ebben az essayben Faguet élesen emeli ki Mérimée érzéki sóvárgását, mely évek múltával csillapodik, míg a nő folyton résen áll, hogy «the baseness of being in love» vádját ne vonja magára.

Sainte-Beuve Hugoékhoz sűrűn ellátogatott: Sainte-Beuve és Hugo felesége egymásba szérettek. Sainte-Beuve 1830-ban nagyobb útra indul, hogy izgalmainak véget vessen. Később, mikor már tűrhetetlenné vált a helyzet, Sainte-Beuve-nek Hugoéktól el kellett maradnia, de kedvesével titokban találkozott. Faguet Hugóról gyengéden nyilatkozik, de Sainte-Beuveről a legfinomabb gúnynyal beszél; annak naiv lelkét, ennek aggságával növekvő hiúságát élénk színekkal festi.

Sand és Musset szerelmét nem kisebb becsvágyval rajzolja. Sand a fiatal Musset-vel 1833-ban Olaszországba megy, Velencében Pagello orvosba szeret, Musset-t pedig Franciaországba küldi vissza. Majd Sand Pagellóval visszatér Párizsba. Sand örült, hogy a szeszélyes és féltékenykedő Mussetről megszabadult, de végzetét ő sem kerülte ki, mert Pagello Párizsban kalandokra vadászott. Mint Pagello Musset-t, úgy követte Pagellót újból Musset, Musset-t pedig Chopin, Sand csélcsep erkölcsének nem nagy dicsőségére.

Faguet a következő kérdést veti fel: az irodalom, mely egy-egy szerelem magyarázatára szolgál, megbízható-e teljesen? Faguet kételkedő; a véleményeket szigorú eljárással elemeikre bontja, így újabb eredményekre jut. A másik fontos mozzanat a levelek lélektani feldolgozása. Mint finom érzékű esztétikus a művekből, mint lélekbúvár a levelekből meglepő igazságokra jut. Hogy az ismeretlen nő Mérimée-hez feleségül akart menni, hogy Guizot az atyáskodó barát szerepére vállalkozott, mikor Lieven herczegnővel bensőbb viszonyt kötött, Faguet éles megfigyeléseiből könnyen kiteszik. Faguet nem mellőzi annak a kérdésnek a fejtegetését sem, hogyan hatott a szerelem az írók munkásságára. Feltűnő az öregedő Corneille költészetének két sajátossága, az egyik: a lángész magában is elég ok arra, hogy a költőt mint embert is szeressék, a másik: több drámájában sűrűn szerepelteti az öreg szerelmeseket. Faguet a költő kései szerelmével Corneille

költészetének ezt a két vonását könnyen megérteti. Lamartine és Musset költészetének az élvezetét is úgy mélyíti ki, hogy keletkezésük lélektani feltételeire utal.

Van azonban Faguet könyvének egy fogyatkozása: az erkölcsi szempont hiánya. Faguet a kérdést lélektani vagy esztétikai oldaláról kutatja. A szerelem szenvedélyének inkább gyarlósága érdekli, mint eszményisége, elfajulásán inkább mosolyog, mint csudás varázsán tudna lelkesedni. Mintha a fabliau-k szelleme éledt volna újra Faguet essayiben. Több helyen alanyiaszkodó. Őszintén bevallja, hogy véleménynyilvánításaiban többször csupán benyomásai után indult.

Feledtetni azonban ezt a könyv sok érdeme, köztük első sorban szellemes stílusa. Míg Taine képeinek színpompájával búvól el, Faguet a stíl értelmi eszközeivel akar hatni, s nem sikertelenül.

(Eger.)

ELEK OSZKÁR.

Georges Dalmeyda: Goethe et le drame antique. Thèse présentée à la faculté des lettres de l'Université de Paris. Paris, Hachette, 1908. 4-r. XII.+430.

Ötödfélszáz lapos könyv Goethe viszonyáról az antik drámához: mi újat hozhat e nagyon kitaposott ösvényről? *Iphigenia*, *Tasso* és a «pompás torsók» keletkezéséről és forrásairól már igen jó monografiák vannak, együttesen pedig minden életrajz bőven tárgyalja Goethe viszonyát az ókorhoz. Igaz ugyan, hogy az idevágó összefoglaló monografiák elég gyengék: Classené (*Goethe und das klassische Altertum*, 1863) érdekes, de sovány, Hans Morsché (*Goethe und die griechischen Bühnendichter*, 1888) nem kimerítőbb, Thalmayr könyve pedig (*Goethe und das klassische Altertum*, 1897) felületlen marad. Hézagpótló ugyan aligha, de nem felesleges tehát oly munka, amely kimerítően tárgyalná az antik dráma hatását Goethére. Ennek két módja lenne: az egyik philológiai, összegyűjteni Goethe minden vonatkozását az ókorhoz (kb. Graef módjára); a másik, az eddigi eredmények összefoglalásával feltüntetni, miként lesz Goethe a Sturm und Drang harczosából a klasszicizmus emberévé.

Szerzőnk szorgalmasan egybegyűjtötte az adatokat s bár az előszóban kijelenti, hogy teljességre nem tart igényt, hatalmas munkát végzett. Baj az, hogy a forrásmunkákba elmerülve, sokszor nem bír felülemelkedni tárgyán, elmélyed oda nem való részletekbe (a Götz esztétikája, Herder és Lenz hatása), érdekes detailokat ad Elpenorról s a weimari dioskurok érintkezéséről, viszont nem mutat rá az olaszországi út fontosságára. Igaz ugyan, hogy Goethe már diákkorában csodálta a gótika mellett a görög szobrászatot, a strassburgi dóm mellett a mannheimi múzeum gipszöntvényeit, de valóban csak Olaszország szorította ki belőle a Sturm und Drangot. Itt fordul el a keresztény művészettől annyira, hogy Michel Angelónak is csak a freskóit szívlelheti, mert nincs párjuk az ókorban. Rómában előveszi s egészen új szemmel olvassa és érti a klasszikusokat. S mi volt Róma hatása Nápolyé mellett, a múzeumok a természettel szemben? Mikor pedig Palermo vidékének lágy rajzát, tiszta kontúrait látja, el van döntve új iránya. A szerző minderre csak à propos is alig vet egy pillantást.

Ellenben igen helyesen látja a «titanikus töredékek»-ben, nevezetesen a *Mahometben* Minorral,¹⁾ az első lépést a «szabályos dráma» felé.

A könyv terjedelmes része természetszerűen *Iphigenia* összehasonlítása Euripides szel, Schiller bírálatának ismertetésével; a *Tasso* tárgyalásánál kiemeli a darab romantikus elemeit és Vigny *Chattertonjára* tett hatását. A könyv harmadik része «a klasszicizmustól a szimbolizmusához» címen a «Törvénytelen leány»-ról, Goethe allegorikus kísérleteiről, *Pulacophron* és *Neoterpéről*, továbbá philológiai és kritikai munkásságáról, végül pedig a *Helena* töredékről és a *Faustban* való elhelyezéséről szól.

Újat tehát e könyv nem sokat ad, egységes képet sem nyerünk Goethe fejlődéséről, részletkérdésekre vonatkozólag azonban érdekes forgatni adatokban gazdag lapjait. A francia irodalomban tekintélyes helyet foglal el tárgyának alapos, aránylag teljes és helyes szempontokon nyugvó tárgyalásával.

(Budapest.)

GRAGGER RÓBERT.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philológiai Társaság 1908. november hó 11-én *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Fludorovits Zsigmond*: Szemelvények Phædrusból. (Fordítás.)
2. *Katona Lajos*: Két magyar Cymbeline-mese és legközelebbi rokonaik.

3. *Némethy Géza*: Újabb javítások Tibullus szövegében.

A felolvasó ülést követő *választmányi ülésen* Hegedüs István elnökelete alatt jelen voltak: Vári első titkár, Cserép, Gombocz, Hornyánszky, Karl, Katona, Kuzsinszky, Maywald, Némethy, Papp, Petz, Váczy, Zlinszky vál. tagok, Láng és Császár szerkesztők, az utóbbi mint jegyző.

1. A bevétel 1908. okt. 31-ig 13067-53 K, a kiadás 11530-12 K; a pénzmaradvány 1537-41 K.

2. Vári főtitkár bemutatja könyvtárosi jelentését (l. e. füzet 778. l.)

3. Hegedüs, mint a szótárbizottság elnöke, jelenti, hogy a vall. és közokt. min. hajlandó a szótár szerkesztésének és kiadásának költségeit fődözni. A szótár összes költségei hozzávetőleges számítással 50,000 K-ra fognak rúgni: 100 ív nyomtatása 1000 példányban a Hornyánszky-féle nyomdában 31,250 K, a szerkesztők tiszteletdíja ivenként 100 K, a rovízió, melyre Pruzsinszky János és Incze József vállalkoztak, ivenként 30 K, beruházás (könyvek és segédeszközök) 2000 K, egyéb költség (fűzés, boríték, kötés stb.) 3750 K. A vál. Hegedüs elnöknek buzgó fáradozásáért köszönetet szavaz.

4. Új rendes tagok 1909-től: Csoma Kálmán dr. budapesti tanár,

¹⁾ *Goethes Mahomet*, ein Vortrag, 1907. Ism. Heinrich Gusztáv EPhK. 1908: 132. l.

volt rk. tag, Velledits Lajos budapesti tanár (aj. Császár) és Vajticzky Emánuel dr., nagvszebeni tanár (aj. Láng).

5. Tagtársaink közül újabban elhunyt Récsey Viktor dr. r. tag. A vál. részvétellel fogadja a szomorú hírt.

6. A kandidáló bizottság tagjai lettek Maywald elnöklete alatt Hegedüs, Vári, Petz, Némethy, Láng és Császár.

7. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— A középkori írók őstörténeti fejtegetéseiben, a melyek krónikaszerű elbeszéléseiknek rendszerint bevezető részében foglalnak helyet, az a törekvésük nyilvánul, hogy népük őseit s hőrszait vagy a biblia, vagy a klasszikus ókor hagyományaival kapcsolják össze s hogy népük őshazáját kelet országaiba helyezték: a mi magyar krónikáinkban ismeretes Noénak és Jáfetnak, Nimródnek és Magog-Magornak illetén szereplése és Scythia s Maeotis földjének említése. Az ily tudákos «őstörténeti» fejtegetésekre vonatkozó tudományos vizsgálatok sorában kiváló figyelemre méltó az a dolgozat, mely legújabbán Heusler András berlini egyetemi tanár tollából *Die gelehrte Urgeschichte im altisländischen Schrifttum* cím alatt a berlini akadémia irataiban megjelent (Berlin, 1908. 102. l.). Heusler a XI—XIII. századi izlandi írók munkáinak ily részleteit vizsgálja, főképen Ari *Líbellus Islandorum*-át (1133 előtt), a *Skiöldunga-sagát*, a Snorri-féle *Ynglinga-sagát* (a *Heimskringla* első könyvét) és a *Gylfaginning* prologusát (*Formáli*; erről Heusler meggyőzően kimutatja, hogy nem Snorri műve). Dolgozata egyrészt azért érdemel szélesebb körökben is figyelmet, mivel részletesen kimutatja, hogy az izlandi írók történetelőtti ábrándozásai egy szélesebb európai keretbe illenek bele: a frank, a svéd, a brit, az ír és az angol írók (hozzátehetjük: a magyarok is) előadásukba vegyesen beleszővik *Scythia magna*-t, a *paludes Maeotides*-t, a *Tanaís* folyót és Tróját, s nemzeti ősökül majd Magogot, majd Priamust, majd Brutust léptetik föl. Heusler másrészt pontos képét adja az izlandi írók önkényes eljárásának, szöfejtéseiknek és egyeztetéseiknek, a melyek azután ép oly képtelen eredményekre vezettek, mint a mikor pl. a magyar krónikák Hispániát az ispánokkal hozták kapcsolatba. Így az izlandi írók régi isteneiket, az ázókat, Ázsiából származtatják; Ódiura, a kit — Euhemerus módjára — földi királynak mondanak, ráfognak, hogy Törökországban nagy birtokai voltak (a törökök, *Tyrkir*, emlegetése onnan ered, hogy Fredegarius szerint a trójaiak egy részének utódai egy *natio Torchorum*); *Scythia magna* egy saga szerint nem egyéb, mint *Swithiód en mikla*, azaz «Nagy-Svédország»; Ódint Priamustól származtatják, a közbenző ősokról pedig úgy gondoskodnak, hogy egyebek közt Ódinnak költői jelzőit külön-külön ősöknek tessék meg; egy izlandi író angolszász forrásban azt olvasta, hogy Noé egyik fia *se Scef* «ez a Scef» volt: ebből egyszerűen egy *Sescef* nevű őst alkot. Ekkép ez izlandi írókat — még a kiváló Snorrit is — emez «őstörténeti» részek megszerkesztésében hiszékenységgel és kritikátlansággal jellemzi s főtörekvésük az, hogy népüket a trójaiakkal vagy a rómaiakkal egyvérűnek tüntessék fel s hogy az 1300-ban élő izlandi parasztembert

Ádám apánk családfájához fűzzék. Lehet, hogy ez írók azért jóhiszeműséggel jártak el s pl. a nevek tudákos egyeztetését — a mint Heusler mondja — nem játéknak, hanem argumentumnak tekintették, de e „mód-szerűk”-et látva, mégsem jogosulatlan az a kérdés, vajjon feltehető-e, hogy ez írók akkor, midőn előadásukba *népmondai* elemeket szőttek, ezeket mindenképen nebántsvirágnak tekintették, s vajjon szabad-e itt, a hol ellenőrzésük gyakran lehetetlen, mindent a legapróbb részletig mondai hagyománynak vennünk s minden szavukban megbiznunk?

(Budapest.)

PETZ GEDEON.

— Pókainé. Az a gyönyörű jelenet, melyet a gyermekei közt választani nem tudó Pókainé lelki küzdelmében tár elénk Gyulai Pál, többször is előfordul a magyar irodalomban. Azt hisszük, hogy egy eddigelé nem ismertetett változatra mutatunk rá. A budapesti Egyetemi Könyvtár H. 21. jelzésű kéziratgyűjteményében több Magyarországon előadott iskolai dráma olvasható, köztük a *Paterni in Filios amoris exemplum* című is, mely jelenleg érdekel bennünket. A XVIII. század végén készültek, s a jezsuita iskolákban elő is adták őket. Tekintettel arra, hogy a kis gyűjtemény első darabjára (*Attilius Regulus*) az a jegyzés van írva, hogy a gyöngyösi jezsuita kollégiumban előadták, nem lehetetlen, hogy ezt a latin nyelvű drámát is ugyanott színre hozták. Sőt mivel a szóban forgó drámának egyik hőseit Hyacinthusnak hívják, az is föltehető, hogy azonos a budai jezsuita akadémián 1765-ben előadott *Hyacinthus*-szal, annál inkább, mert ugyancsak Budán ugyan ebben az 1765. évben a Med. gramm. classis *Attilius Regulus*-t adta elő,¹⁾ mely mint előadott dráma van a mi gyűjteményünk elején.

A figyelemreméltó dráma argumentuma a következő: „Dum ad Ludos Circenses subdole invitatus Populus Thessalonicensis iussu Furentis Theodosij trucidaret (tur?), Homo dives Advena (Timotheum apellamus) pro filiis suis captis se ipsum offerens, orabat, ut filiis servatis ipse interficeretur et in eius facti mercedem auri quidquid habeat, pollicebat. Illi calamitatem hominis miserati, pro uno ex filiis quocunque vellet supplicationem admittunt: duos vero dimittere tutum sibi non esse dicunt, ob id, quod numerus deficeret. Pater itaque lamentabundus ac plorans utrumque intuitus neutrius electionem facere sustinuit; sed in continua hæsitatione, donec interficerentur ambo, suspensus mansit æqua utriusque amore victus. — Baronius, ad annum Christi 390.»

A bennünket érdeklő jelenet pedig a következő: (14. j.)

- Rufinus*: Bone vir! novum cordi meo arietem admoves.
Furor abit, ita comprimitur, aurum exhibe.
Alteruter, elige, tuus est!
- Timotheus*: Novus heu dolor!
Utrique vitam da, precor!
- Rufinus*: Multum exigis.
Impleri oportet numerum, age, quod agis, secus
Concedo multum.
- Titus*: Mi Pater, quid angeris,
Quid te mei causa neci duræ obiicis?
Vin' ut ego moriar?
- Timotheus*: Absit!

¹⁾ L. Fináczy, Adalékok a jezsuiták színjátékának történetéhez, EPhK. 1900: 460.

Hyacinthus: Igitur me iubes?

Jube parentum optume, iube, imperium volens
Accipio! Saltem detur extremum hoc, mihi, ut
Per te liceat obedientiae immori.

Timotheus: Utinam liceret per me utrumque vivere;

Utrique vitam morte conferrem mea,
Si modo liceret. Unus in manibus meis
Repositus, alter morte multandus manet!
Quid faciam? Amore distrahor, utrumque ambio,
Utrumque vitā diligo magis meā.
Hyacinthe, fili mi!

Hyacinthus: Pater, Titum evoca,

Ego moriar.

Titus: Pater, Hyacinthum, ego moriar!

Rufinus: Utrumque miles expedi.

Timotheus: O duras vices!

Rufinus: Improbe, sceleste, stulte, vesane, impie!
Deflere poteris unicum, defle duos!

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

Nem szükséges kiemelnünk, hiszen a közlő maga is említi, hogy e drámai jelenetnek a *Pókhainéra* vonatkozólag csak változati értéke van, mert kétségtelen, hogy Gyulai Pál e latin iskolai drámát nem ismerte. Hogy Gyulai a költeményének tárgyát Budai Ferencz *Polgári Lexicon*ából merítette, az ismeretes, de megemlítem, hogy maga a helyzet, midőn a zsarnok uralkodó a halálra ítélték közeli rokonára bízta a választást s megígéri, hogy a választottnak megkegyelmez: a világirodalomban már igen régen ismeretes. A legrégebbi változata kétségkívül Herodotos III. könyvében (a 119. fejezetben) olvasható. Geréb József fordítása szerint (Herodotos történeti könyvei, I: 403 és 405) így hangzik a hely: «Dareios... Intaphernek gyermekeivel és összes rokonaival együtt elfogatta; mert erős gyanúja volt, hogy az rokonaival együtt fölkelést tervez ellene; s összefogtatván őket megkötöztette, hogy halállal lakoljanak. De Intaphernek felesége sírva és jajgatva a király ajtaja elé vánszorgott; s mivel nem hagyta abba, kivitte, hogy Dareios megkönyörült rajta. Követet küldött hozzá, ki így szólt: „Asszony! Dareios király megengedi, hogy elfogott rokonaidd közül egyet, a kit akarsz, megmenthess.” Ő pedig meggondolván a dolgot, így felelt: „Ha tehát a király egynek az életét nekem adja, valamennyi közül testvéremet választom.”» Az asszony ugyanúgy okolja meg választását, mint Sophokles Antigonéja Polyneikes eltemetését. (Az egyező motiváció, mert a nagy tragikust mindenestre ezen hely vezette, említi Geréb a jegyzetben, a 490. l-on.) A mint látjuk, Herodotos elbeszélése és Gyulai balladája között csak a helyzet egyező, a megoldás egészen más.

— Postagalambok az ókori várharczban. Köztudomású dolog, hogy a galambokat már az ókorban is használták levelek, üzenetek szállítására, az azonban, hogy ezeket a postagalambokat épen úgy, mint ma, a várharczban is alkalmazták, kevésbé ismeretes. Erre vonatkozólag érdekes adatot találunk Sex. Julius Frontinusnak, a Kr. u. első században élt római hadászati író *Strategematicon* libri cz. munkájában. (III. 13.) Frontinus ezeket mondja: Idem (Hirtius) columbis (quas inclusas ante tenebris et fame affecerat) epistolas seta ad collum religabat, easque a propinquo in quantum poterat monibus loco emittebat: illæ lucis cibique avidæ, altissima ædificiorum petentes excipiebantur a Bruto, qui eo modo de omnibus rebus certior fiebat utique postquam disposito quibusdam locis cibo columbas illuc devolare instituerat. A Frontinustól elbeszélte anekdota Kr. e. 43-ban történt, a mikor Antonius D. Brutust Mutina városában

körülzárta s így a megszállott más módon nem nyerhetett értesüléseket. A mint valószínű, hogy ez az eset nem magában álló az ókori várharcz történetében, ép oly valószínű, hogy Frontinus leírása nem egészen hiteles. Az a körmönfönt okoskodás, hogy a galambok csak azért repülnek be a várba, mert a világosság felé törnek és ott ételt remélnék találni, nem állja meg a helyét. Sokkal elfogadhatóbbnak tartom azt, hogy a postagalambok használata akkor is ugyanaz volt, a mi a mai várharczban, vagyis a várbabocsátott galambok eredetileg a várban voltak és innen vitték ki valami módon őket. Később, mikor használatukra került a sor, a galambokat eleresztették és azok egyszerűen hazaszálltak.

(Fogarasz.)

LÁSZLÓ BÉLA.

— Újabb külföldi bírálatok Némethy Amores-kiadásáról. Ovidius Amores-ének Némethy-féle, latin magyarázó jegyzetekkel ellátott kiadásáról, melynek a *Classical Review*-ban megjelent angol bírálatáról már megemlékeztünk Közlönyünk ez évi folyamánának 248. lapján, újabb ismertetéseket olvasunk francia, olasz, hollandi és német folyóiratokban. A *Bulletin critique*-ben (1907, p. 456.) Frédéric Plessis így nyilatkozik róla: «Le commentaire explicatif offre les mérites de clarté et de justesse d'esprit auxquelles nous ont habitué les précédents travaux de M. Némethy; ajoutons qu'ici l'auteur avait à sa disposition moins de ressources que pour Tibulle et Lygdamus et qu'il a dû tirer davantage de son propre fond. Il a suivi le texte d'Ehwald, toutefois avec indépendance et en le contrôlant; même il introduit dans son texte une douzaine de conjectures, dont la plupart méritent l'attention.» A *Bollettino di filologia classica*-ban (1907. p. 129.) maga a szerkesztő, L. Valmaggis ismerteti: «L'interpretazione del testo è accurata e perspicua. Ma oltre all' interpretazione letterale, come già nel commento a Ligdamo, l'autore ha avuto di mira un altro scopo, cioè di additare quello che Ovidio deve alle sue fonti, che sarebbero Properzio e Tibullo in primissimo luogo, poi Orazio, Catullo e Ligdamo. Qui la messe è veramente abbondante.» A németalföldiek kritikái folyóiratában, a hollandi nyelven szerkesztett *Museum*-ban (1908. p. 365.) I. W. Bierma így ír róla: «A kommentár magyarázó része nagyon bő s nem hagyja sehol cserben az olvasót; és, a mit különösen dicsérek, ha a kiadó valamit nem tud megmagyarázni, azt egyenesen megmondja s így az olvasó nem jut abba a kínos helyzetbe, hogy a magyarázó állításaiban kételkedni legyen kénytelen. Némethy megbízható munkát adott, melyet, valahányszor az Amores olvasása közben nehézségekbe ütközünk, nagy haszonnal forgathatunk.» A *Literarisches Centralblatt* (1908. p. 65.) névtelen bírálója ítéletét így foglalja össze: «Dem Kommentar verleiht einen höheren Wert die sorgfältige Registrirung der Entlehnungen Ovids aus der reichen Rüstkammer seiner Vorgänger, namentlich des Properz und Tibull.» De legbővebben foglalkozik a munkával a *Neue Philologische Rundschau* (1908. p. 438.) bírálója, Oskar John: «Der ungarische Gelehrte gibt mit dem vorliegenden Buche seit langen Jahren wieder die erste kommentierte Ausgabe der Amores in die Hände der Verehrer des pälignischen Erotikers; das ist unter allen Umständen des Dankes wert... Der Wert unserer Ausgabe liegt entschieden in den Adnotationes exegeticae. Für wen diese bestimmt sind, sagen des Verfassers Worte: «Non solum virorum doctorum, sed etiam civium Academicorum rationibus consulere volui.» Der Gedanke ist sehr richtig! Wie sehr vermisst man als junger Student häufig Kommentare, die, ohne tiefere Kenntnisse auf dem Gebiet, über das sich der Student erst unterrichten will, vorauszusetzen, das Nothwendigste zum Verständnis des eben vorliegenden Textes geben... Realien und grammatische Bemerkungen aber treten in Némethys Kommentar zurück hinter einer anderen Gattung von Noten: den Parallelstellen. Auch der Herausgeber selbst legt diesen Anmerkungen das Hauptgewicht bei... In der Sache komme ich mit N. überein: an Ovids weitgehender Ab-

hängigkeit von Vorbildern ist nicht zu zweifeln. *Wie gross diese Abhängigkeit ist, das hat mir erst diese Ausgabe so recht deutlich gemacht.* Es ist hier wie immer in solchen Fällen: man kann jede einzelne Übereinstimmung für Zufall erklären: der ganzen Masse gegenüber schweigen solche Einwände. Für die Beibringung der Parallelen nicht bloss aus Lateinern, auch aus den Griechen, verdient N. unseren Dank.»

— A Lafontaine-fordításhoz. Az EPhK. VI—VII. füzetében Binder Jenő némely újabb műfordításokkal foglalkozván, azt veti szemre, hogy félreértettem Lafontaine egy helyét. *A tölgy és a nád* szál cz. meséjéről van szó, melyet fordításomban a *Budapesti Szemle* közölt. Ide iktatom az utolsó öt sort eredetiben és magyarul:

L'arbre tient bon; le roseau plie.
Le vent redouble ses efforts,
Et fait si bien qu'il déracine
Celui de qui la tête au ciel était voisine,
Et dont les pieds touchaient à l'empire des morts.

Helyt áll a tölgy; inog a nád.
A szél kettőzi önmagát,
S tövestül a tölgyet kitepi végre,
Mely büszkén szegte volt fejét az égre,
S most lábai halál honába lépnek át.

Binder az utolsó sor magyarjában félreértést lát. Igaz, hogy az eredeti mást mond. Ellentét van benne. Az előző sor szerint: a tölgynek feje az éggel volt szomszédos; itt pedig: s lábával érinté a halottak országát, vagyis — a francia kommentárok és Binder szerint — az alvilágba ért le. Az ellentét czélja fokozni a tölgy nagyságának képét. Mindezt magam is bölesen tudom és eszem ágában sincs elvitatni. (Mi sem lett volna könnyebb verstechnikailag, mint a csaknem szó szerint való fordítás: *Es lába érinté a halottak honát.* Még a rím is jobb lett volna: *a nád — hondt.*) Hogy mindamellett nem tartottam meg az eredeti gondolatot, hanem a kép helyett más képet tettem, korántsem azért történt, mintha félreértettem volna a semmikép félre nem érthető eredetit. Az ok egyszerűen az volt, hogy a kép szó szerint való fordításban nem lett volna érthető. A *halottak országa* vagy *birodalma* egyetlen magyar olvasó előtt sem jelentené a Lafontaine gondolta alvilágot, hanem csupán a temetőt. Ezzel pedig az ellentét tökéletesen el van ejtve. A tölgy nagysága különben is eléggé kifejezésre jut azzal, hogy fejét az égre szegi. En helyesebbnek tartottam e lényegtelen vonást olyannal pótolni, mely költőileg mást mond ugyan, de teljesen érthető: a vihar kidönti a hatalmas tölgyet, mely imént még büszkén fennhordta fejét, most pedig hirtelen véget ér (a halál honába lép át). Szóval: nem félreértettem a szöveget, hanem másként magyaráztam az eredetit, még pedig szántszándékkal, mert a hü fordítás érthetlenséget szült volna.

VIKÁR BÉLA.

A fönnebbi sorok felvilágosítása után szívesen concedálok VIKÁR Bélának, hogy nem értette félre Lafountainet, de egyszersmind sajnálattal kell megjegyeznem, hogy elvi álláspontomat a műfordítás szabadságának korlátait illetőleg VIKÁR B. álláspontjától oly tátongó úr választja el, melyen az egymást meggyőzés hídját fölépíteni igen nehéz. Nekem ugyanis megingathatatlan meggyőződése, hogy a fordítónak ragaszkodnia kell, nem eredetije szavaihoz, de igenis gondolatához, lehetőleg még finom árnyalataiban is: különben nem érdemes fordítani. Teljes szigorúságában tartandó fenn nézetem szerint ez az elv különösen az emberiség közkin-

csévé vált klasszikus művek fordításánál. Először, mert e régi remekművekben a modern lélek zavaros vergődése, a hangulatok festői elmosódottsága helyett reliefyszerűen kivésott, márványtisztá gondolatokkal és érzésekkel állunk szemben, melyeket ide-oda magyarázni nem lehet s nem szükséges; másodsor, mert ezek a művek, mint mondtam, a művelt emberiség közkinccsivé váltak, melyeket meghamisítani nem szabad. Nem szabad tehát a fordítónak egy jottát sem változtatni sem a biblia, sem Horatius, sem Lafontaine szövegén s *Vikár*, úgy vélem, helyesen cselekszik vala, ha a kérdéses sort meghagyja eredeti mivoltában s nagyon csinosan úgy fordítja, mint a hogy a közölt verzióban megmutatja, hogy — fordíthatta volna; vagy ha éppen aggályoskodik a »holtak hona» kifejezés félreértése miatt, akár így adja vissza: »Mig lába holt árnyak honába ére át». A klasszikus világgal csak némiképp érintkezésbe jutott olvasó bizonyára tudni fogja, miről van itt szó.

Szóval akár így, akár száz más, ügyesebb változatban (a fordító dolga, hogy ezen a fejét törje): de mindenképp híven az eredetihez! Lafontaine nagy úr s vele szemben a legjelesebb fordító se legyen más, mint gondolatainak hű tolmácsa, a nagy úr alázatos szolgálja.

BINDER JENŐ.

Párhuzam a Vén cigányhoz. Vörösmarty költeményének refrainje már sok gondolkodásra adott okot. A kép, hogy a szív úgy tele van, mint a pohár, kiválóan eredeti gondolatnak tűnik fel. Tekintsük azonban a német-magyar költőnek, Beck Károlynak, *Der fahrende Poet* cz. költeményét. Ennek első része Magyarországról szól. A hazájából kiülőzött költő hazalopózik, betér egy kocsmába s bor mellett huzat magának a cigánynyal. Közbe elábrándozik a török dúlásról, a magyar jobbágy nyomott helyzetéről. A tizennégyesoros versszakok refrainje a következő:

Herr Wirt und bringt die nassen Flammen her,
Stoss an, das Herz ist voll, das Glas ist leer!

Enyeleg a csárdás leányával, de mikor különös kiejtése miatt idegennek nézik, elkeseredve erősíti, hogy igaz magyar. Elszomorodik, hogy idegen lett hazájában:

Herr Wirt, nichts von den nassen Flammen mehr,
Das Glas ist voll, jedoch die Brust ist leer.

Beck költeményeit Magyarországon jól ismerték. Mikor pl. Kertbeny Petőfi-nek jelentette, hogy Beck Pesten van s meg szeretné látogatni, az épen a »Jankó»-t olvasta. Kertbeny külömben is fáradt Beck ismertetésében s közölte barátaival életrajzát, műveit. A *Fahrender Poet* 1838-ban jelent meg külön, 1845-ben Beck kiadta költeményeinek gyűjteményes kötetében. Ez a kiadás gyorsan kelt el és 46, 48-ban egyre újabbak kerültek a könyvpiacra. Vörösmartynak több alkalmá is volt látni, annál is inkább, mert a magyar költőket érdekelték Beck költői fejlődése és külföldi sikerei. Lehetséges, hogy a refrain, a szív és pohár hasonlata, megütötte fülét, hiszen ez gyakori eset. Arany János talán nem is tudva, hogy Chamissot idézi, írta Agnes asszonyának refrainjét: Ó irgalom atyja ne hagyj el!

(Budapest.)

GRAGGER RÓBERT.

— A Budapesti Philologiai Társaság könyvállománya 1908. nov. 11 én 29 munkából állott (46 kötetben és 1 f.-ben) 633.11 K értékben. Az EPhK. XXXI. évf.-nak 973. l.-ján közölt kimutatás óta a könyvtár a következő művekkel gyarapodott:

Ajándék útján:

a) Önálló művek: 12. *Huelsen* II foro Romano (Róma 1905) [Finály G. ajándéka]. 13. Az Erd. Nemzeti Múzeum könyvtára feles számú könyveinek jegyzéke. I. (Kolozsvár 1908) [E. Múzeumegyesület ajándéka]. 14. Lygdami Carmina, ed. *Némethy* (Budapest 1906) [Láng N. ajándéka]. 15. *O. Kallas* Die Wiederholungslieder der esthnischen Volkspoesie. I. (Helsingfors 1901) [Vári R. ajándéka]. — b) Folyóiratok és évkönyvek: 6. Erdélyi Múzeum. 1907. évf. [cserepéldány]. 7. Atti del reale Istituto Veneto, Tomo LXVII (1907 8. Velenze) [cserepéldány].

Vétel útján:

a) Önálló művek: 2. *The Oxyrhynchus Papyri* III—V. kötet (London 1903, 1904, 1908) 108 K. 3. *Asi Lexicon Platonicum* (Berlin 1908) 3 köt. 31.75 K. — b) Folyóiratok: 6. *The Classical Review* XXII (1908)+*The Classical Quarterly* II (1908) 21 90 K. 7. *Classical Philology* III. (Chicago 1908) 13.75 K. Vagyis az összes vétel: 175.40 K.

A könyvtár a tagok használatára minden felolvasó ülést megelőzőleg nyitva van. Könyvet két hónapi időtartamra lehet kikölcsönözni; a visszakérésért 40 f. fizetendő.

VÁRI REZSŐ,

a könyvtárosi teendőkkkel megbízott I. titkár.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

A magyar kegyes tanítórend névtára az 1908/9. tanévre. (81 l.) Budapest, 1908.

*Anglade, Joseph: Les troubadours. Leurs vies, leurs œuvres, leur influence. Paris, A. Colin, 1908. 8-r. VIII, 328 l. 3 50 Fr.

*Dauzat, Albert: La langue française d'aujourd'hui. Paris, A. Colin, 1908. 8-r. 275 l. 3 50 Fr.

Füzetek, Nyelvészeti. Budapest, Athenæum, 1908. N. 8-r. Ára 1—1 K.

51. Balla Béla: A melléknévi mondatok népies használata. 50 l.

52. Vass János: Fejezetek a népnyelv mondattanából. 47 l.

Vass dolgozata a népnyelv mondatalkotásának néhány fejezetét mutatja be. Részletesen szól az alárendelő szerkezeteknek mellérendelőkké váló helyettesítéséről, a kötőszó nélküli szerkezetekről és a mondatkihagyásról. Magyarázatait nem fogadhatni el minden esetben, de szorgalommal összegyűjtött nagy számú példái becses anyagot adnak a későbbi kutatásokhoz.

53. Dénes Szilárd: Kossuth Lajos a szónok. 54 l.

Dénes Sz. dolgozatának első fejezetében rövid, vázlatos áttekintést ad a Kossuth korabeli magyar szónoklatról, megemlítve nevezetesebb szónokaink jellemzőbb sajátosságait. A második fejezetben Kossuth Lajos szónoki művészetét tárgyalja. Szorgalommal összeállított példákön részletes fejtegetésben igyekszik bemutatni azokat a tényezőket, melyek Kossuth beszédeinek páratlan hatását megmagyarázzák. Fejtegetései elég részletezők, de inkább csak általános, a szónokok legtöbbjével közös sajátságokra terjednek vagy aprólékos megfigyeléseket tartalmaznak, s így belőlük Kossuth szónoki egyénisége nem domborodik ki elég világosan. A hivatottabb elemző mindamelllett jó hasznát fogja majd látni e füzetnek.

Sz. Cs. L.

Gyűjtemény, Magyar Népköltési. X. k. Hétfalusi csángó népmesék. Gyűjtötte stb. Horger Antal. Budapest, Athenæum, 1908. VIII+464 l. Ára 6 K. (Ismeretétét l. e füzet 761—762. l.)

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. Váczy János. XVIII. k. (1822—1823.) Budapest, Akadémia, 1908. N. 8-r. XLVIII, 568 l. 10 K.

Kelemen Béla: A magyar helyesírás kis szótára. Budapest, Athenæum, 1908. K. 8-r. 172 l. (Ára 60 f.)

E kis füzet alig egy év alatt már a harmadik kiadásban forog közkézen: ez a legbiztosabb jele derekas voltának. A legújabb kiadás látványlag nem bővült, mert a lapjai száma nem lett több. Valójában azonban bővült: a hely czélszerű fölhasználása révén. Minden lapon találunk valami újat, bővítést, javítást, részletezést, s így e kis könyv új köntösében még használhatóbb tanácsadó lesz a magyar helyesírás fogas kérdéseiben.

Kemény, Fr.: Der Streit um die Methode. Wien, 1908. N. 8-r. 387—405. (Különnyomat a Zeitschrift für das Realschulwesen, XXXIII: VII.)

**Koltai Virgil, dr.*: Válogatott munkái. Sajtó alá rendezte Lakatos József. Budapest, 1908. N. 8-r. 202 l. 4 K.

Némethy Géza: Ovidius és Lygdamus. (Értek. a nyelv- és széptud. köréből. XX. 5.) Budapest, 1908. (N. 8-r. 38 l.)

**Reynier, Gustave*: Le Roman Sentimental avant L'Astrée. Paris, A. Colin, 1908. 8-r. VIII, 426 l. 5 Fr.

Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. II. rész. Budapest, Hornyánszky, 1908. XII, 405—662. (Ismeretétét l. a 759—760. l.)

Szinyei József, id.: Magyar Írók. 111. füzet (XIII: 2.). Szabó—Szalay. Budapest, 1908. Hornyánszky. 8-r. 161—320. h. 1 K.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

I. Classica-philologia.

(A mely műnél az évszám nincs megjelölve, az 1907-ben jelent meg.)

Adam, J., The religious teachers of Greece. Being Gifford Lectures on Natural Religion delivered at Aberdeen. Edinburgh, Clark, 1908. (8-r. CVI, 468 l.) 10 sh. 6 p.

Aegidii Corboliensis Viaticus de signis et symptomatibus ægritudinum, nunc primum ed. V. Rose (*Bibl. script. medii ævi Teubn.*) Leipzig, Teubner. (Kis 8-r. XXX, 126 l.) 2-80 M.

Aeschylus, Agamemnon. The choral odes and lyric scenes set to music by J. Ellerton Lodge. Published for the Greek Department of Harvard University. Boston, C. W. Thompson & Co. 1908. (4-r. 107 l.)

Apulei opera quæ supersunt. Vol. I. Apulei Platonici Madaurensis metamorphoseon libri XI, rec. R. Helm. (*Bibl. script. Gr. et Rom. Teub.*) Leipzig, Teubner, (Kis 8-r. VIII, 296 l.) 3 M.

Aristotelis de animalibus historia, textum recogn. L. Dittmeyer. (*Bibl. script. Gr. et Rom. Teub.*) Leipzig, Teubner. (Kis 8-r. XXVI, 468 l.) 6 M.

Aristotelis De anima, with translation, introd. and notes by R. D. Hicks. Cambridge, Univ. Press. (8-r. CXXXIV, 626 l.) 18 sh.

Arnold, E. V., Cothurnulus. Three short Latin historical plays for the use of beginners, with vocabularies. London, Bell & Sons. (8-r. 56 l.) 1 sh.

Axtell, H. L., The Deification of Abstract Ideas in Roman Literature and Inscriptions. Chicago, Univ. Press. (8-r. 100 l.) 0-75 D.

Bertram, F., Die Timonlegende, eine Entwicklungsgeschichte des Misanthropentypus in der antiken Literatur. Heidelberg. Diss. (8-r. 99 l.)

Boisacq, E., Dictionnaire étymologique de la langue grecque étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes. 1. livr. Heidelberg, C. Winter. (80 l.) Előfizetési ára füzetenként 2 M.

Boitel, J. et Jolivet, E., Les littératures anciennes. Extraits traduits des plus grands écrivains de la Grèce et de l'Italie anciennes, reliés par

une petite histoire des littératures anciennes et des analyses. Publiés avec des notes. 2e édition. revue. Paris, Hachette et Cie. (16-r. VIII, 484 l.) 4 Fr.

Boulenger, F., Grégoire de Nazianze discours funèbres en l'honneur de son frère Césaire et de Basile de Césarée. Texte grec, traduction française, introduction et index. (*Textes et Documents pour l'Étude historique du Christianisme.*) Paris, Picard, 1908. (8-r. CXVI, 254 l.) 3 Fr.

Bruckner, A., Lebensregeln auf athenischen Hochzeitsgeschenken. (62. *Winckelmann-programm.*) Berlin, Reimer. (4-r. 19 l. 2 tábla és 6 koppel.) 3 60 M.

Brule, A. van den, L'orient hellène (Grèce, Crète, Macédoine). Paris, Juven. (N. 8 r. 3 0 l., számos képpel.) 20 Fr.

Caecilii Calactini fragmenta, coll. E. Ofenloch. (*Bibl. script. Gr. et Rom. Teub.*) Leipzig, Teubner. (Kis 8-r. XC, 242 l.) 6 M.

Collignon, M. Scopas et Praxitèle; la sculpture grecque au IVe siècle jusqu'au temps d'Alexandre. Paris, Plon, 1908. (8-r. 31 kóp.) 3 50 Fr.

Cumont, M. F., Les religions orientales dans le paganisme romain. Paris, Leroux. 3 50 Fr.

Deubner, L., Kosmas und Damian. Texte u. Einleitg. Leipzig, Teubner. (8-r. 240 l.) 8 M.

Dobbs, A. E., Philosophy and popular morals in ancient Greece. Dublin, Ponsenby. (8-r. XII, 282 l.) 5 sh.

Dreus, A., Plotin u. der Untergang der antiken Weltanschauung. Jena, Diederichs. (8-r. XII, 339 l.) 10 M.

Eustratii in analyticorum posteriorum librum secundum commentarium, ed. M. Heyduck. (Commentaria in Aristotelem Græca XXI. l.) Berlin, Reimer. (8-r. XVIII, 296 l.) 12 M.

Ferrero, G., Augusto e il grande impero (grandezza e decadenza di Roma V.). Milano. (16-r. 420 l.) 3 50 L.

Finsler, G., Homer. Leipzig, Teubner, 1908. (N. 8-r. XVIII, 618 l.) 6 M.

Francotte, H., La Polis grecque. Recherches sur la fondation et l'organisation des cités, des ligues et des confédérations dans la Grèce ancienne [Studien z. Gesch. u. Kultur d. Altertums, 3-4. Heft]. Paderborn, Schöningh, 1908. (8-r. VIII, 252 l.) 6 60 M.

Galen de usu partium libri XVII ad codicum fidem recensuit G. Helmreich. Vol. I. Libros I-VIII. continens. (*Bibl. Script. Gr. et Rom. Teub.*) Leipzig, Teubner. (Kis 8-r. XVI, 496 l.) 8 M.

Gilbert, O., Die meteorologischen Theorien des griechischen Altertums. Leipzig, Teubner. (N. 8-r. V, 746 l.) 20 M.

Graf, E., Der Kampf um die Musik im griech. Altertum. Progr. Quedlinburg, Klöppel. (4-r. 16 l.)

Grammaticae Romanae fragmenta, collegit recensuit H. Funaioli. Vol. I. (*Bibl. script. Gr. et Rom. Teub.*) Leipzig, Teubner. (8-r. XXXII, 614 l.) 12 M.

Guerber, A., The myths of Greece and Rome. Their stories, signification and origin. Harrap. (8-r. 410 l.) 7 sh. 6 p.

Hauvette, A., Les épigrammes de Callimaque. Étude critique et littéraire accompagnée d'une traduction. Paris, Leroux. (8-r. 63 l.)

Heiberg, J. L. und Zeuthen, H. G., Eine neue Schrift des Archimedes. Leipzig, Teubner. (8 r. 45 l.) 1 60 M.

Herodotus, Books VII-IX. With introduction, text, apparatus, commentary, appendices, indices, maps. by R. W. Macan. 3 vols. London, Macmillan. (8-r. C, 832 l.) 30 sh.

Hill, G. F., Sources for Greek History between the Persian and Peloponnesian Wars, collected and arranged by —. Second Issue. Oxford, Clarendon Press. (8-r. XII, 440 l.) 10 sh. 6 p.

Hopkins, R. V. N., The Life of Alexander Severus (*Cambridge Historical Essays No. XVI.*) Cambridge, Univ. Press. (8-r. XXII, 280 l.) 4 sh.

Horati Flacci carmina rec. F. Vollmer. Editio major. (*Bibl. Script. Gr. et Rom. Teub.*) Leipzig, Teubner. (Kis 8-r. VIII, 392 l.) 2 M.

Inama, V., Omero nell' età micena. Tre note lette nel R. Istituto Lombardo di scienze e lettere. Milano. (8-r. 53 l.)

Index patristicus sive clavis patrum apostolicorum operum. Ex editione minore Gebhardt, Harnack, Zahn, lectionibus editionum minorum Funk et Lightfoot admissis composuit Edgar J. Goodspeed. Leipzig, Hinrichs. (8-r. VIII, 262 l.) 3-80 M.

Johannes, R., De studio venandi apud Græcos et Romanos. Göttingen, 1908. Diss. (8-r. 82 l.)

Jones, W. H. S., Malaria, a neglected factor in the History of Greece and Rome, with an introduction by Major R. Ross, and a concluding chapter by G. G. Ellett. Cambridge, Macmillan and Bowes. (8-r. VIII, 108 l.) 2 sh. 6 p.

Klette, Th., Die Christenkatastrophe unter Nero, nach ihren Quellen, insbesondere nach Tac. Ann. XV, 44. von neuem untersucht. Tübingen, Mohr. (8-r. VIII, 148 l.) 3-60 M.

Kropatschek, G., De amuletorum apud antiquos usu capita duo. Münsteri dissertatio. Greifswald, Abel. (8-r. 72 l.)

Lamarre, Cl., Histoire de la littérature latine au temps d'Auguste. 4 kötet. Paris, Lamarre. (8-r. XII, 578; 620; 714; 490 l.) 40 Fr.

Larfeld, W., Handbuch der griech. Epigraphik. I. Band: Einleitende und Hilfsdisziplinen. Die nicht-attischen Inschriften. Leipzig, Reisland, 1908. (N. 8-r. 604 l.) 38 M. A II. kötet: *Die attischen Inschriften. 1. része* (8-r. 392 l. 20 M.) 1898-ban, 2. része (XIV és 565 l. 36 M.) 1902-ben jelent meg.

Leeuwen, J. van, Prolegomena ad Aristophanem. Leiden, Sijthoff, 1908. (8-r. V, 446 l.) 10 M.

Lehmann, P., Franciscus Modius als Handschriftenforscher. (Quellen u. Untersuchungen zur lat. Philologie des Mittelalters Bd. III. Heft 1.) München, Beck, 1908. (8-r. XIV, 152 l.) 7 M.

Limes, Der römische, in Oesterreich. Heft VIII. Wien, Hölder. (IV, 223 l. 3 tábla és 85 kép.) 12 M.

Lipsius, J. H., Das attische Recht u. Rechtsverfahren mit Benutzung des Attischen Prozesses von M. H. E. Meier u. G. F. Schömann dargestellt. II. Bd, 1. Hälfte. Leipzig, Reisland, 1908. (N. 8-r. 235-459 l.) 6 M.

Maccari, L., De Ovidii Metamorphoseon distichis. Senæ Juliæ, Bernardini. (8-r. 24 l.)

Maccari, L., Osservazione ad Orazio (Secondo Saggio). Siena, Bernardini. (8-r. 16 l.)

Mau, G., Die Religionsphilosophie Kaiser Julians in seinen Reden auf König Helios u. die Göttermutter. Mit einer Übersetzg. der beiden Reden. Leipzig, Teubner. (N. 8-r. VIII, 170 l.) 6 M.

May, S., Die Oligarchie der 400 in Athen im Jahre 411. Halle, 1908. Diss. (8-r. 77 l.)

Meillet, A., Introduction à l'étude comparative des langues Indo-Européennes. II-e édition corrigée et augmentée. Paris, Hachette et Cie, 1908. (8-r. XXVI, 464 l.) 10 Fr.

Menandri quatuor fabularum Herois, Discephantium, Circumtonsæ, Samiæ fragmenta nuper reperta post G. Lefeburium ed. J. van Leeuwen, Leiden, Sijthoff, 1908. (8-r. 111 l.) 5-50 M.

Milet. Ergebnisse der Ausgrabgen u. Untersuchgen seit dem J. 1899. Hrsg. v. Th. Wiegand. Heft 2. *Knackfuss, Das Rathaus von Milet. Mit Beiträgen von Fredrich, Wiegand, Winnefeld.* Berlin, Reimer, 1908. (8-r. V, 100 l. 20 tábla, 2 melléklet, 107 kép.) 15 M.

Misch, G., Geschichte der Autobiographie. I. Bd. Das Altertum. Leipzig, Teubner. (N. 8-r. VIII, 472 l.) 8 M.

Moessner, O., Die Mythologie in der dorischen u. altattischen Komödie. Erlangen, 1908. Diss. (8-r. 174 l.)

Mosso, A., The palaces of Crete and their builders. London, Fisher Unwin, 1908. (8-r. 352 l. képekkel.) 21 sh.

Murray, G., The Rise of the Grecic Epic. Oxford, Clarendon Press. (8-r. XII, 284 l.) 6 sh.

Nicole, G., Meidias, et le style fleuri dans la céramique attique, avec nombreuses illustrations. Genève, Kündig, 1908. (4-r. 156 l. 15 tábla.) 20 Fr.

Orlando, F., Le Letture pubbliche in Roma Imperiale. Faenza, Tipographia Sociale. (8-r. VIII, 254 l.)

Papyri, The Oxyrhynchus, part V, edited with translations et notes by B. G. Grenfell and A. S. Hunt, with seven plates. London, Egypt Exploration Fund, 1908. (4-r. VIII, 342 l.) 25 sh.

Pascal, C., Poesia latina medievale. Saggi e note critiche. Catania, Battiato. (8-r. VIII, 188 l.) 3 L.

Procopii Caesariensis opera omnia. Recognovit J. Haury. Vol. III, 1. Historia quæ dicitur arcana. (*Bibl. script. Graec. et Rom. Teub.*) Leipzig, Teubner. (8-r. XXXI, 186 l.) 3 M.

Rabenhorst, M., Der ältere Plinius als Epitomator des Verrius Flaccus. Eine Quellenanalyse des VII. Buches der Naturgeschichte. Berlin, Reimer. (8-r. VI, 132 l.) 3 M.

Rzach, A., Analekta zur Kritik und Exegese der sibyllinischen Orakel. Wien, Hölder. (8-r. 58 l.) 1-40 M.

Schaefer, A., Einführung in die Kulturwelt der alten Griechen u. Römer. Hannover, List u. Berlin, Carl Meyer. (8-r. VIII, 270 l.) 3 M.

Schlemm, J., Wörterbuch zur Vorgeschichte. Ein Hilfsmittel beim Studium vorgeschichtl. Altertümer von der paläolithischen Zeit bis zum Anfange der provincial-römischen Kultur. Berlin, D. Reimer 1908. (8-r. XVI, 689 l. 2000 kép.) Kötve 20 M.

Schröder, O., Vorarbeiten zur griech. Versgeschichte. Leipzig, Teubner, 1908. (8 r. VI, 166 l.) 5 M.

Schubart, W., Das Buch bei den Griechen und Römern. Eine Studie aus der Berliner Papyrussammlung. Berlin, Reimer. (8-r. III, 159 l. 14 kép.) 2-50 M.

Solari, A., Ricerche Spartane. Livorno, Giusti. (8 r. XX, 303 l.) 5 l.

Spinelli, T. V., La decadenza religiosa e la repressione dei Bacchanali a Roma. Napoli, 1908. (8-r. VIII, 152 l.) 3 L.

Stahl, J. M., Kritisch-historische Syntax des griech. Verbums der klass. Zeit. (*Sammtg indogerm. Lehr- u. Hbücher*, 4. Bd.) Heidelberg, Winter. (8-r. XII, 838 l.) 20 M.

Stais, V., Guide illustré du Musée national d'Athènes. Marbres et bronzes. Athènes, Beck et Barth. (8-r. XVI, 322 l., képekkel.) 5 M.

Taciti Dialogus de oratoribus et Germania, Suetonii de viris illustribus fragmentum. Codex Leidensis Perizonianus phototypice editus. Præfatus est G. Wissowa. Leiden, Siythoff. (IV, XXXII l. és 60 tábla.) 42 M.

Thompson, F. E., A Syntax of Attic Greek. New edition, rewritten. London, Longmanns, Green and Co. (8-r. XXIV, 556 l.) 12 sh. 6 p.

Traube, L., Nomina Sacra. Versuch einer Geschichte der christlichen Kürzung. (*Quellen u. Untersuchgen z. lat. Philologie des Mittelalters*, Bd. II.) München, Beck. (8-r. XII, X, 296 l.) 15 M.

Valette, G., Promenades dans le passé (Rome, Corse, Grèce). Genève, Jullien. 3-50 Fr.

Vergilius. Poeti Latini Minori testo critico, commentato da Gaetano Curcio. Vol. II. fasc. 2. Appendix Vergiliana (Diræ-Lydia-Ciris). Catania, Battiato, 1908. (8-r. XV, 200 l.)

Vetii Valentis Anthologiarum libri. Primum edidit G. Kroll. Berlin, Weidmann, 1908. (N. 8-r. XVII, 420 l.) 16 M.

Wegel, J., Die Halskrankheiten bei den alten griech. u. röm. Ärzten. Leipzig, Konegen. (8-r. 207 l.) 4-80 M.

Witte, K., Singular und Plural. Forschungen über Form u. Gesch. der griech. Poesie. Leipzig, Teubner. (8-r. VIII, 270 l.) 9 M.

Wright, W. C., A short history of Greek Literature from Homer to Julian. New-York, American Book Co. 1907. (8-r. 544 l.) 1'50 D.

Wünsch, R., Antike Fluchtafeln ausgewählt u. erklärt. Bonn, Marcus und Weber. (8-r. 28 l.) 0'60 M.

Zurbonsen, Fr., Quellenbuch zur Geschichte. Ein Hilfsmittel für Unterricht u. Studium in 3 Teilen. I. Altertum. Münster i. W. Schöningh, 1908. (8-r. VIII, 144 l.) 1'60 M.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

I. Görög és latin philologia.

Abydenos 54.
Abicht 183.
Acco 25.
Achilleus 1. 128. 158. 160. 246.
Acta Thomæ 76.
Adam J. 248.
advertere 280.
Aelianus 188.
Aeneis 227.
æol oszlopfő 73.
Agathokles 104.
Agiás szobra 452.
ἀγορεύω 400.
Αἰάκης 81.
αἰητός 63.
Aischines 428.
Aischylos 5. 704.
αἰσχυμνήτης 402.
Akropolis 191.
ἀκροστητιάζειν 340.
Alexamenos 110.
Ἀλέξανδρος 183. 187.
ἄλητης 63.
Alkamenes 275.
Alkibiades 460.
Alkinoos 436.
Alkmaionidák 269.
Alkmene szobra 274.
Alphito 25.
Ἀλφειομητήρ 26.
Ameis-Hentze 1. 3. 159.
aministrare 280.
Ammudates 139. 716.
«Amores»-kiadás 248. 778.
Amphitrite 6.
Amyntas 183.
ἀναβολή 276.
ἀναστήσεις 1. 158. 159.
ἀνάσσειν 309.
ἀνατίστημι 309.
Anaxilas 452.

Anaximandros 462.
ἀνδράποδον 402.
Andronicus 433.
antesokratikus gondolkodók 462.
Antigone 404.
antik közgazdasági viszonyok 451.
Antiodenus 106.
Antiphon ismeretelmélete 473.
Anth. Græca 175. 186.
ἀπαθανατισμός 63.
Aphrodite 459.
Aphrodite és Pan szobra 451.
Aphrodite-Sosandra 275.
Ἀποκολοκύντισις 294.
ἀπόκρυφος 432.
Apollon 449. Alexikakos 273. Delphinios 454. Πύσιος 352.
Apollonius Sophista 4.
apotropaion 339.
Appendix Vergiliana 169.
Apuleius 109.
Aquincum 723.
archimedesi új munkák 82.
Areopagos 243.
aretologia 75.
Aristarchos 3. 127.
Aristeides rhetor 187.
Aristophanes 84. 182.
Aristoteles 103. 118. 120. 323. 536. 391. 706. — a tragédiáról 47.
Arrianos 444.
Artemis Orthia 83.
Arvanitopulosz 84.
Athanasios 431.
Athena 4. melléknevei 4. 6. 344.
Chalkioikos 83. Ἐργάνη 347. Αἴθουα 347.
Athenaion politeia 444. 640.
Athén 183. 191. 326.
Athén hadügye 412.
ἀσχοσύριστον 177.
atomismus 463.
Augustus 604. s k.

- ἀποκαβδάλω 103.
 Baksay 2.
 Bauer, *Herodots Biogr.* 183.
 Baunack 5. 162.
 Bennndorf O. 249. 327.
 Berosus 54.
 Bérard V. 128. 435.
 Bethe Prolegg. z. Gesch. d. gr. Theaters 101.
 βιταξίδης 470.
 βιτηζης 470.
 Bizáncz 467.
 Blass Fr. 249. 704.
 Boissier G. 237. 644.
 Boni, *Foro Romano* 66.
 bonni iskola 61.
 βοῶπις 4. 337.
 Brewer 599.
 Brunn, *Kunstl. gesch.* 276.
 Βούλις 185. 187.
 Bulle H. 709.
 Burten-Brown: *Recent excavations in the Roman Forum* 69.
 Busolt 184. 641.
 Büttner-Wobst 408.
 Cacus lépcsője 649.
 Cæsar 120. 444.
 canticum 107.
 capillis existere (in) 282.
 carcer 67.
 Casa delle nozze d'argento 329.
 Catullus 169. 210.
 Cauer, *Palaestra vitae* 633.
 Charikles 459.
 Chalkondyles, Demetrios 467.
 Chalkondyles, Laonikos 466.
 γλίχες 764.
 Christ, *Gesch. d. gr. Lit.* 184.
 Christicola 281.
 Christicolens 281.
 Chrysostomos 431.
 CIAtt. 188.
 Cicero 43. 125. 76. 119. 278. 318.
 CII. 173. 769.
 Ciris 169.
 Clemens 277.
 Cobet *Variae Lectt.* 190.
 codicum fides — ratio 395.
 color 286.
 Commodianus 138. 243. 599. kéziratok 686. kiadások 743.
 confundere 284.
 converso, e 280.
 Conze A. 246. 327.
 Cramer, *Anecd. Graeca* 186.
 Croiset M. 238.
 Crusius 106.
 Culex 175.
 curia Hostilia 68.
 curia Julia 68.
 Curtius, *Grundzüge* 4.
 cursor 280.
 Cyprianus 601.
 czimer, állami 346.
 Csengeri 2. 5.
 damna irrogare alicui 282.
 Dareste-Haussoullier-Reinach, *Recueil d'inscr. jur. Grecques* 307.
 Darkó Jenő 146.
 Dekeleia 185. 187.
 Delahaye 61.
 Delos 450.
 delosi fölíratok 451.
 Delphi 451. templom 269.
 delphi fölíratok 453.
 Demeter 26.
 Demokritos 120. 462.
 despotus 281.
 destructus 281.
 δημηγορία 408.
 Didyma 453.
 Diehl, *Excursions arch. en Grèce* 453.
 Diels 106.
 Diesterich A. 227. *Eine Mithrasliturgie* 61. *Abrahas* 62. *Nekyia* 62. *Mutter Erde* 65.
 Dietrich *Testimonia de Herodoti vita* 183.
 dignus 769.
 διακρίσται 102.
 δίκηλον 102.
 Diocletianus 67.
 Diodorus Siculus 104. 187. 709.
 Dionysios, halikarnassosi 278.
 Dionysos 24. 27. 63. 105. — szobra 272. — visszavezetése 24.
 dionysosi orgiasmus 29.
 dispensator 281.
 Dittenberger *Sylloge* 307. — *Or. graeci inscr.* 308.
 Dombart 747.
 domina 281.
 doxographi Graeci 463.
 dór komédia 103.
 Dörpfeld 129. 327. 451. 453.
 dráma, antik, hatása Goethére 773.
 δρύορες 350.
 Duhn F. 453.
 Dukas 468.
 Ebeling *Lex. Hom.* 159. 161.
 Εἰκόνες 461.
 ἑκατόμβαια 338.
 ἑκστασις 64.
 Elektra, Eur. 340.
 Eleusisi mysteriumok 31.
 eliberandi 281.

- ἑλλοπες 351.
 ἑμβολον 339.
 emendatiók 395.
 ἐνδοσιασμός 27. 64.
 Ephesos 454.
 ἐπιφάνεια 32.
 epitheta ornantia fordítása 698.
 Ἐπιτρέποντες 237.
 Equus Tremuli 68.
 Eratosthenes 127.
 Erechtheion 183.
 Erinysek 705.
 Ἐρωτες 459.
 Eumenides 705.
 Εὔρους 25.
 Euphranor 273.
 Euripides 5. 183. 337. 774.
 euthytonon 720.
 Etymologicum Magnum 4.
 exmaritare 281.
 facit 282.
 Fæsi-Franke 1. 2.
 falcem in alterius messem mittere 282.
 fasti 602. 663.
 Fekete Mihály 376.
 Festus 770.
 finalis 283.
 Fináczy Ernő 625.
 Finály Gábor 146. 243.
 Finály Henrik 370. 377.
 Forum Romanum 66. 648.
 Frontinus 777.
 Furtwängler Adolf 249.
 Furtwängler-Reichhold, *Griech. Vasenbilder* 162. 174. 458.
 Gáspár János 377.
 Geffcken 138.
 Gennadius 600.
 Georgios Phrantzes 468.
 Geréb József 183. 188. 777.
 Germanicus 603. s k.
 γλαυκός 5. 161.
 γλαυκῶπις 4. 161. 346.
 Goblet d'Alviella, *Des rites de la moisson* 24.
 Gomperz 190. 462.
 Gorgoneion 343.
 γοργῶπις 342.
 görög fölratok 306.
 görög hadügy 410.
 görög ház 455.
 görög komédia 239.
 görög-magyar szótár 146. 243. 774.
 görög mimus 21.
 görög taktikusok 410.
 görög törzsnevek 349.
 görög tragédia karéneke 323.
 görög vallástörténet 61. 448.
 görög városépítés 451.
 Grenfell *An Alexandrian Erotic fragment* 106.
 Grenfell-Hunt, *Ox. Pap.* 237. 750.
 Grenier 109.
 Gruppe *Die griech. Kulte u. Mythen* 23. *Griech. Myth.* 24. 65.
 Gyomlay Gyula 625.
 hadkötelezettség 410.
 ἄγια σκεύη 753.
 ἄγνευτήριον 751.
 hajódísz 339.
 Hartel Vilmos 147. 251.
 Hauvette 189. *Hérodote* 183.
 Heberdey R. 327.
 Hegedüs István 3. 323. 625.
 Ἑκυρά 239.
 Ἑλλάντικος 187.
 Ἑλληγες 352.
 Henderson H. L. 248.
 henotheistikus hit 449.
 Heraion, argosi 338.
 Herakleitos 463.
 Herculaneum 247.
 Hermes Kriophoros 272.
 Hermione 274.
 Herodotos 54. 227. 182. 189. 348. 444. 469.
 Ἡρώς 237.
 Hertzberg G. F. 251.
 Herzog, R. 109.
 Hesiodos 4. 6. 102.
 Hesychius Alexandrinus 4.
 Hesychius Milesius 182. 186.
 Hettner, *Führer d. d. Prov. Mus. Trier* 245.
 Heydemann *Phlyakendarstellgen* 100. 102.
 Heyne G. 756.
 hexameter 696.
 Hicks, *Manual of Greek hist. inscriptions* 307.
 Hieron-féle anathema 271.
 ἱερὸς λόγος 76.
 hilarodia 107.
 Hildebrandt R. 4. 161. 163. 338.
 Hoffmann, O. *Die gr. Dialekte* 190. *χαυνικός* 710.
 Holleaux M. 451.
 homagialis florenus 282.
 Ὅμηρικῶτες 479.
 Homeros (Il. 1, 191) 1. 158. 159. (Od. 12, 60) 4. 161. (Iliász) 6. s k., 94. 104. 127. 175. 179. 227. 353. 399. 428. 634. 694. 762.
 homerosi ház 765. — kor 764.
 Homolle 451.

- Horatius 44. 75. 144. 323. 756. 780.
 Hornyánszky Gyula 23. 25. 101. 146.
 476. *Temetési versenyküzdelmek az ősgörögöknél* 28.
 hortulus Epicuri 171.
 Höck *Her. u. sein Geschichtswerk* 184.
 ὄρω 5. 162. 163.
 Huelsen, *Il Foro Romano* 69. *Die Ausgrabgen auf dem F. R.* 70.
 ὄπρωρος 339.
 ἰπρωρος 339.
 Igeli emlék 245.
 impignorare 282.
 Incze József 318.
 in duplo condemnare aliquem 282.
 industrius—endustruos 769.
 ingenium 719.
 in medium venit 282.
 invocatio 323.
 ión oszlop 72.
 irremissibiliter 283.
 ἰσφαλλοι 24.
 Jacoby F. 180.
 Jahn O. 246.
 Jardé, *Une Pompéi hellénistique* 451.
 Judeich, *Topogr. v. Athen* 275.
 Juppiter Stator temploma 648.
 Juvenalis 75. 658.
 Kaibel 101.
 Kalamis 269.
 Kallimachos 178. 345.
 Kallós Ede 146.
 Kalocsay Andre 20. 243. *A gör. és a római mimus történetének alapvonalai* 21.
 κανόνες χρονικοι 429.
 κανών 427.
 κατὰ λεπτόν 758.
 καθάρις 105.
 Kavvadiasz 327.
 Κέχροψ 353.
 Kelemen, alexandriai 430.
 Kempf József 2.
 Kern, O., *Anfänge d. hellen. Religion* 23.
 Kirchoff 185.
 Knidos 459.
 Kock, *Com. att. frg.* 237.
 Koldewey 74.
 komédia 28.
 komikum, antik elméletei 117.
 Kommodian 138.
 Konstantinos Porphyrogenetos 408.
 κόππα 342.
 Kovácsi Antal 377.
 Kretschmer 349.
 Krumbacher 467.
 κυανόπρωρος 5. 162. 339.
 κύανος 338.
 κυανώπις 4. 161. 162. 337.
 κυβιστητήρ 104.
 κοσμοποιία 62.
 Lachmann theoriája 401.
 Lactantius 139. 601.
 Ladewig, *Vergils Gedichte* 173.
 Laonikos Chalkondyles 466.
 Larfeld, *Handbuch d. gr. Epigraphik* 306.
 latin contractio 769.
 latin iskolai drámák 776.
 latin kiejtés 769.
 latin költői verseny 475.
 Láng Nándor 146. *A görög műveltség emlékeinek föl kutatása* 328.
 Leaf-Bayfield Ilias kiadása 158.
 legitimare 283.
 Lejay 138.
 Leo F. 107. 170. 238.
 Leochares 273.
 Lermann, *Altgriech. Plastik* 276.
 lexilogus 399.
 λίμνη τοῦ Δαυείδ 751.
 lírai mimusok 107.
 litismotio 283.
 litteræ reambulatoriæ 283.
 liturgia 431.
 Livius 444.
 Livius Andronicus 433.
 Livius Salinator 433.
 Löschecke 24.
 Lucretius 179.
 Lukianos 75. 109. 140. 270. 459.
 Lygdamus 176.
 Lysippos 452.
 Lysiteles canticuma 107.
 Macan 189.
 Mæcenaz 323.
 Magnesia a Mæander mellett 453.
 Magodia 107.
 Mannhardt W. 22. 66.
 Markellinos 183.
 Mars sacrarium 67.
 Martialis 44. 46. 206. 362.
 Μεγαρικὴ χωμωδία 103.
 μέγαρον 185.
 μελογραφία 107.
 Menander 107. 237.
 Merkl R. 603.
 Meyer Ed. 184. 187. 349.
 Michaelis 188.
 Michel, *Recueil d'inscr. grecques* 307.
 Μησιακά 461.
 Miletos 453.
 mimikus varázstáncz 29.
 mimodia 106.
 μίμος γελοίων 109.

- mimus 22. 100.
 Minucius Felix 143. 409.
 Mithras 62. 139.
 Mnesikles 192.
 μολποι 454.
 Mommsen Th. 181.
 Monceaux P. 408.
 Monro 161.
 mons vinearum 284.
 Monumentum Ancyranum 444.
 μορμολύκειον 343.
 Musurus 182.
 Mutzbauer, *Tempuslehre* 158.
 Μυκηναί 338.
 mykenei fegyverzet 764.
 mysteriumok 31. 62.
 μύσσης 62.
 mythologia, összehasonlító 23.
 mythologikus mimus 101.
 művelődéstörténeti szempont 448.
 Nagy Péter 376.
 Naugerius 207.
 Nátafalusy Kornél 147.
 Nägelsbach 4. 158.
 neardriai oszlopfeők 74.
 νέκρωα 227.
 Nepos 331.
 Neumagen, síremlék 246.
 Némethy Géza 146. 248. 774. 755.
 778.
 Niese B. 409.
 Nilsson *Griech. Feste von religiöser Bedeutung* 66.
 nundinae generales 283.
 Octavius 142. 409.
 octonarius 107.
 Odysseia, XX. éneke ford. 407. —
 kronologia 719.
 Ogygie 435.
 Olympia 457.
 *Ουβρικός 25.
 Onatas 272.
 -ωπ, -ον tövű törzsnevek 349.
 Oppianus 6.
 Ops Consiva 67.
 'Οπέλανδρος 25.
 ὀψαλμός 339.
 Oracula Sibyllina 243. 601.
 osztrák archæol. kutatások 327.
 Ovidius 176. 248. 602. s k., 663. s k.,
 730.
 Oxyrhynchus-Papyri 750.
 ó-attikai komédia 100.
 ὀδαὶ πορνικαί 107.
 ókori történet 444.
 ősgörög műveltség 129.
 Palatium 648.
 palmetta 73.
 Pan 408.
 panegyricus ad Mess. 178.
 Πανιώνιον 353.
 Panthea 275.
 Pantomimikusok 22.
 Pape 2. 159. 402.
 Pappritz, *Thurii* 184.
 papyrologia 704.
 papyrusok 81. 237.
 παράστμον 340.
 Parcae 173.
 Parthenon-fríz 84.
 Pausanias 188. 269. Delphiben 452.
 Peisistratos bizottsága 128.
 Pella 182. 191.
 περὶ δημηγοριῶν 408.
 Περιειρημένη 237.
 Perlaky László 377.
 persona spiritualis 283.
 pertransire 284.
 Peter H. 603.
 Petersen 709.
 Petronius, cœna Trim. 75.
 Pécsy Béla 148.
 phaiaxok 435.
 φαλλοσκόροι 24.
 Pheidias 275.
 Pherai 479.
 Philemon 107.
 Philemon és Baucis 243.
 Philinna 276.
 Philistion 108.
 phlyax-vázák 100.
 φοινικίς 710.
 Phorkys-kikötő 436.
 pileus Judaicus 284.
 Pinza, *Il Conizio Romano* 68.
 Plautus 107. 239. 362.
 Platon 104. 117. 346. 460. 625. 706.
 platonai bölesészet mystikája 64.
 Plinius 184. 270. 444.
 Plutarchos 339. 409. 429. 444.
 πνίγη 107.
 πολύς 5. 161.
 πόλος 710.
 Polybius 444.
 Polykleitos 429.
 Polykrates apja 82.
 Pompeji 329.
 Poppelreuter 100.
 πομπυσμός 64.
 πορδή 109.
 portare 283.
 Poulsen, *Die Dipylongräber* 65.
 Pöhlmann, *Soc. Dichtg d. Gr.* 102.
 Praxias 270.
 Praxiteles 275. 459.
 Preger, *Insc. metr. gr.* 186.

- Preuss, K. Th. 100. *Phallische Fruchtbarkeitsdämonen* 22. 32.
 Priene 453.
 professor 284.
 προγαστρίδιον 105.
 propagare 284.
 προπυλίδιον 105.
 Propylaia 185.
 Prott-Ziehen *Leges Graecorum e titulis collectae* 66.
 Puchstein 72.
 Pylos 479.
 Pythagoras 429.
 Pythagoras, rhegioni 452.
 Pythia 452.
 Python 352.
 Quintilianus 121. 278.
 rabszolgák a hadiszolgálatban 413.
 regia 67.
 Reich 103. 105. *Der Mimus* 22. *Der König mit der Dornenkrone* 110.
 Reichel-féle pajzselmélet 764.
 Reinach S. 409. *Traité d'épigraphie grecque* 307.
 Reinach Th. 84. 107.
 Reisch E., *Kalamis* 270.
 Reitzenstein, *Poimandres* 65.
 Reményi-díj 148.
 retractatio 607.
 Récsy Viktor 146.
 Régeni István 376.
 Rigaltius 689. 743.
 Roberts-E. A. Gardner, *Introduction to Greek Epigraphy* 307.
 Rohde E. 227.
 római hadügy 413.
 római komédia 107.
 római vallástörténet 449.
 Rutherford W. G. 251.
 ρυθμογραφία 107.
 Saalburg 719.
 sacralis szövegek 400.
 saecularis 284.
 Salinator 433.
 Σαμῖς 237.
 σάμπι 342.
 sartitus 285.
 σατανικὰ ἄσματα 107.
 Schanz M. 408.
 Schliemann 129.
 Schneider R. *Antike Geschütze* 720.
 scholionok 4.
 Schurzfleisch 746.
 Schwarcz Gyula 186.
 Seneca 294. 303. 715.
 sententiare 285.
 sepulcretum 67.
 sepultura 285.
 sessio nobilitaris 285.
 Sex. Julius Frontinus 777.
 Sibylla 139.
 Sibyllai jóslatok 322.
 σίδηρος 764.
 Simonides, keosi 187.
 siremlékek 245.
 Sittl, *Gesch. d. gr. Lit.* 183.
 σῶμα Μυαριχόν 103.
 Skutsch F. *Aus Vergils Frühzeit* 169.
Gallus u. Vergil 169.
 Sokrates 460.
 Solmsen, *Inscriptiones Graecae* 307.
 Solon 641.
 Sophista 625.
 Sophokles 183. 404. 472. 777.
 sopire causam 285.
 sorstragédia 404.
 Sosandra 270. 274.
 Sosibius 102.
 Sparta hadügye 411.
 Σπέρδιας 185. 187.
 St. Clair Baddeley, *Recent discoveries in the Forum* 69.
 Stein 183. 189.
 Stephanus Byzantius 182. 186.
 stereotyp sorok 697.
 stigmatizálás 348.
 stoicismus 305.
 στοιχηδόν 309.
 Studniczka F. 451. 710. *Kalamis* 270.
 Suetonius 294. 609.
 Suidas 109. 182.
 τυργμός 64.
 szálló igék, görög-római 406.
 Székely István *A Sibylla-könyvek* 322.
 Szigeti Gyula 146. 445.
 szótár, kolozsvári 369.
 szövegkritika 189. 395.
 Tacitus 444. 647.
 ταυρόπουν 342.
 Teiresias 227.
 Telemachia 128.
 Terentius 107. 239.
 terra-sigillata 724.
 tetoválás a mykenei korban 348.
 Thais 276.
 Θαιμοῦς 408.
 θαυματοποιοί 103.
 Theaitetos 625.
 Themistokles 331.
 P. Thewrewk Emil 2. 186. 248. 694.
 Thiele, *Anfänge d. griech. Komödie* 101.
 θριγκός 710.
 θράνος 710.
 Thukydides 331. 444.
 Thuriói 182.

- Tibullus 774.
 Tigani ülő szobor 81.
 Tiryns 84.
 törzsjelvények a görögöknél 342.
 tragédia 28.
 τραγωδία 105.
 Trajanus 444.
 Traube L. 251.
 τριαινα 344.
 τριόπιον 353.
 Tripartitum 280.
 tulajdonbélyeg, rabszolgákon 348.
 τραπεζισμός 109.
 Tzetzes J. 186.
 ut puta 286.
 Usener, *Götternamen* 23. 61. 449.
 vallásos mimus 101.
 Vass József 376.
 varázs papyrus 62.
 Vári Rezső 146. 158. 159. 307. 337. 408.
 Vegetatio-dæmon 24.
 Vergilius 144. 169. s k. 227. 252.
 Verres 318.
 vígjátéki álarcz 724.
 Wachsmuth 184. 187.
 Waldstein Ch. 247. 329.
 Warren, M. 252.
 Weisshäupl 105.
 Weil H. *Études sur l'antiquité Grecque* 62.
 Werbőcz, Stephanus de 280.
 Wiedemann, *Herodots 2. Buch* 183. 186.
 Wiegand-Schrader *Priene* 454.
 Wiegand Th. 454.
 Wilamowitz 101. 106. 108. 183. 239. 350. 709.
 Wirth Gyula 228.
 Wundt 22. 28. 105. 633.
 Xenophon 104. 444.
 Zenon, myndosi 186.
 Zeustemplom, az olympiai, orom-csoportozatai 457.
 Ζεύς Φαλαγγαίος 350. Νάϊος 352.
 Zonaras 444.
 zsoldos csapatok 411.
 s k., 729. s k. — *Hamlet-ford.* 164. — *Hermína* 111. — *Tetemre hívás* 111—116. — *Tengeri hántás, Fjéféli párba, Hidarvadás* 114. — Wagnerről 658. — *Zách Klára* 407.
 Arany László népmeséi 761.
Apor kodex 759.
 Anyos 92. 386.
 Árkosi Benedek *Ivőne föld.* 476.
Argirus 230.
 Bajza 418. 627. — élete 89. s k. — dramaturgiája 355. s k. — az epigrammáról 41. s k., 205. s k. — költői nyelvéről 722. — kritikai működése 92—96. 212. s k. — Lessing hatása —ra 33. s k., 205. s k., 354. s k. — lírája 96—99. — polémiái 99. 212. s k.
Bakhus (dráma) 717.
 Balassi 382.
 Balázs Sándor 740.
 Barakonyi Ferencz 630.
 Baróti Szabó 51. 252. 332. 723.
 Bártfay László 90.
 Batsányi 384. s k., 479—480.
 Batthyányi-kodex 82. 244.
 Bayer József 192. 204.
 Benedek Elek népmeséi 762.
 Beöthy Zsolt 220. 418. 477. 597. 627. s k., 722.
 Berzsényi 92. 217. 219. 723. 760.
 Bessenyei György 90. 96. 386. — *Ágis* 587.
 Besztercei szójegyzék 48.
 Billisics Márton drámái 718.
 Biró Márton nyelvújításai 760.
 Bod Péter 51.
 Bogisich Mihály 83.
 Bolyai Farkas 287. — *Mohamedje* 156.
 Borss Dániel drámái 717.
 Budai Ézsaiás 51.
 Budai *Polgári Lexicon* 35. 727.
Calepinus, magyar 49. 50.
 Conversations lexiconi pör 215. s k. csángók eredete 761.
 Cserei Mihály 385.
 Csiky 79. 287. s k.
 Csokonai 131. 219. 267. 268. 724.
 Czakó 288.
 Dálnoky V. Gerzson ism. levele 246. 247.
 Dayka 94. 96.
 Deák Ferencz 224.
Debreczeni füvészkönyve 143.
Debreczeni grammatika 51.
Debreczeni kalendárium 673.
 Degré 288.

II. Magyar philologia.

- Ady Endre 326.
 Ambrus Zoltán 86.
 Anonymus 15.
 Apáczai 382.
 Apor Péter 242. 385.
 Arany János 6. 99. 129. 130. 131. 257. 381. 405. 428. 646. 720. — élete 52—53. — esztétikai nézetei 659.

- Dessewffy József gr. 219.
 Diószegi Sámuel 144.
 Dóczy Lajos 79.
 Döbrentei 39. 99. 214. 216. s k.
 drámairodalom, magyar 79. — Mo-
 lière hatása a —ra 585.
 Dugonics 204. 386. 585. 586. 595.
 Dunay Zoltán 200.
 Egyed Antal 6.
 Eötvös József 427.
 Erdélyi János 442.
 Erdélyi Károly 473.
 Faludi 242.
 Fazekas Mihály 144. — ism. versei
 673. s k. — *A magahitt kalmár*
 674. — *Aleddin* 675.
 Fái J. Béla fordításai 443.
 Fáy András 90. 218. 284.
 Fekete János gr. 235.
 Ferenczy Ferencz drámái 289.
 Gaál György 229. 761.
 Gaál József 703.
 Gárdonyi Géza drámái 289. — *A bor*
 80.
 Geleji Katona István szójúításai 759.
 Goethehez levelek magyaroktól 325.
 Gombos, *Esküvés* 287. 629.
 Greguss Agost 129. 130. 442. 627.
 Gvadányi 386.
 Gyöngyösi, *Kemény emlékezete* 649. —
 szójúításai 759.
Gyöngyösi szótártörődék 49.
 Gyöngyösy László *Aranya* 52.
 Gyulai Pál 129. 130. 203. 220. 224.
 289. 380. 728. 731. 738. — mint
 dramaturg 627. s k. — *Pókainé* 776.
 Hatvani István, *Arabiai por* 595. 597.
 Heinrich Gusztáv 157. 471. 637.
 Helmezy 92, 760.
 Heltai Gáspár 244. 245. 408. 652.
 helyesírás szótára 781.
 Henszlmann Imre 363. 442.
 Herczeg Ferencz drámái 79. 80. 287.
 289.
 Horvát István 39. 40. 221. 222. 354.
 Hugó Károly drámái 288.
 igenévi szerkezetek 331.
 ikerszók 132.
 Illei János, *Tornyos Péter* 585. s k.
 Ipolyi Arnold 456.
Iréne-tárgy 156. 476.
 irodalom-elmélet 406.
 irodalomtörténet, magyar 393—394.
 441. s k. — 1772-ig 720—722. —
 1772—1800-ig 257—269.
 iskolai dráma 776.
 Jókai, *Kakas Márton*, *Tallérosi Zebu-*
lon 740.
- Jósika 427. 738.
Josef (dráma) 717.
 jövevényszavak, török 300. s k.
Katalin legenda, magyar 641.
 Katona, *Bánk bán* 192. 293. 294. 407.
 417. 425. 628.
 Katona Lajos 229. 456. — a Katalin-
 legendáról 642. — *Magyar mese-*
típusok 762.
 Kazinczy 36. 39. 43. 90. 92. 94. 206.
 211. 212. 213. 218. 354. 385. 386.
 389. 479. 723. 760. — *Botcsinálta*
doctor 585. — levelezése 85.
 Kazinczy Gábor 739.
 Kálmáncsai énekgyűjteménye 83.
 Kelemen László 587.
 Kemény Zsigmond regényei 224. 225.
 738.
 Keserv Zrinyi Miklós halálára 1664.
 630.
 Kis János 96. 386.
 Kisfaludy Károly 37. 39. 40. 90. 92.
 95. 209. 211. 217. 257. 287. 386.
 736. 759. — *Iréne* 156.
 Kisfaludy Sándor 91. 96. 131. 156.
 268. 269. 386. 390. 759.
 Koháry István gr. 385.
 Kossuth mint szónok 781.
 Kovács János nyelvújító 759.
 Kovács József, az *Aeneis*-fordító 724.
 Kovács József, a rimkovács 724.
 Kovácsóczy 39. 92.
 Kölcsey 35. 39. 41. 90. s k. 217—
 220. 723.
 Kövesdi Pál nyelvtana 446.
 Kriza 761.
 Kuun Géza gr. 311.
 Lampérth Géza, *Valaki* 115.
 Lederer Béla munkái 85.
 Madách, *Ember tragédiája* 79. 80.
 192. 320. 321. 738. s k.
 Marczali Henrik 468.
 Majláth gr. 218. 229.
 Mátyás Flórián 733.
 Merényi népmeséi 762.
 Mikes *Iréne*-tárgy 156. — vallásos
 munkái 242.
Molnár Anna 729.
 mondattan, a népnyelv —a 780.
 Murmellius 48.
Müncheni kódex 759.
 Nagy Ignác 288.
 nagykanizsai nyelvjárás 332.
 Nagy Pál, Felsőbükkü 442.
 népmese 228. s k. — csángó 761.
 nyelvújítás szótára 759.
 Obernyik drámái 288.
 Oedipus-monda (népmesében) 230.

- Omnia vincit amor* s. közjátéka 717.
 Orczy Lőrincz 385. 586.
Öreg Gradual 82.
 őshaza a mondában 775.
 Pap Endre 740.
 Paziazzai 218.
Pál (dráma) 717.
 pálos drámák 717.
 Pápai Páriz szótára 50. 51.
 Pesthy Gábor, *Nomenclatura* 49.
 Petőfi 99. 130. 131. 321. 653. 658.
 723. 729. 735. 736. 741. — élete és
 művei 379. s. k.
 Petróczy Kata ismeretlen levele 246.
 Péntek István drámája 717.
 Péterfy Jenő 33. 36. 85. 224. 472. —
 a *Kegyencz*ről 419. s. k.
 Pétzeli József 595.
 Pyrker 325.
 Ráday Gedeon 385.
 Rákosi Jenő 79.
 Ráskai Gáspár *Vitéz Franciska* 230.
 Révai Miklós 585. — rajziskolája 76.
 Riedl 111—113. — *Aranya* 52. —
 Illeiről 586.
 rokonság, finn-indogermán 311.
 Rotarides 474.
 Sajnovits János 248.
 Salamon Ferencz 418. 627. — mint
 dramaturg 129. s. k.
 Sándor István *Toldalék* 51.
 Sárosy Gyula 741.
Schlägeli szójegyzék 48.
 Simai 204. — vígjátékai 585. 587. 595.
 Szabadhegyi Mihály drámái 718.
 Szamosközy István 49.
 Szász Károly 661.
 Szegedy Gergely énekgyűjteménye
 83.
 Szemere Pál 39. 77. 90. 96. 212. 218.
 220. 760.
 Szemere Bertalan 417.
 Szenczi Molnár szótára 50.
 Szentjóni Szabó László 479. — prózai
 munkái 702.
 Szentmiklóssy epigrammái 211. 212.
 Szenvey 92.
 Széchenyi 33. 34. 99. 218. 224. 369.
 381. 760.
 Székely István 83.
 Székely László gr. 385.
 Szigligeti 79. 95. 287. 288. — *Istvánfija*
 192. s. k. 328. 329. 646.
 Szikszai-F. Balázs 49.
 Szilágyi Sándor 257.
 szótáriródlalom P. Párizig 47. s. k.
 Szüle Ferencz 720.
 Szűry Dénes, *Száz év* 477.
- Táncz Menyhért drámája 717.
 Teleki József 157.
 Teleki László, *Kegyencz* 80. 288. 362.
 417. s. k., 733. 741.
 P. Thewrewk József 49. — epigrammái
 41. 42. 211.
 Tinódi egy helyéhez 330.
 Toldy 34. s. k., 83. 90. s. k., 212. s. k.,
 324. 325. 409. 436. 587.
 Tomory Anasztáz 165.
 Tompa Mihály 741.
 Tóth Ede, *Falurossza* 80.
 Tóth Kálmán 628.
 Ungvárnémeti Tóth László 43.
 Vahot Imre 288.
 Vargha Gyula 761.
 Vályi-Nagy Ferencz 6. 7.
 Várdai Béla Salamonról 130.
 Verancsics 49.
 Vida József 661.
 vígjáték töredék, XVIII. századi 650.
 Vitkovics 211. — epigrammja 44. 45.
 Volf György 83.
 Vörösmarty 40. 41. 90. 97. 131. 217.
 288. 358. 359. 381. 420. 627. 730.
 731. 738. — *Hábador* 115. — *Marót*
bán 80. — *Zalánja* 6. s. k.
 Wesselényi Miklós 224.
 Wohl Stefánia regéi 740.
 Zilahy Károly 738.
 Zlinszky Aladár 112. 113.
 Zrinyi Miklós 50. 131. 242. 722. —
 Tacitus hatása — re 646. — *Szigeti*
veszedelem 6. 7. 15.

III. Germán philologia.

- Arnim A. 632.
 Auerbach B. 60.
 Ayryer Jakab 157.
 Batsányiné, Baumberg Gabriella 387.
 Benfey 426.
Beowulf 765.
 Björnson 288.
 Blumauer *Aeneise* 732.
 Bodmer 39. 213.
 Boysen, F. E. 133.
 Börne 703.
 Brückner 703.
 Byron 236.
 Carl színházigazgató 201.
 Classen Goethéről 773.
 Eichendorff József 141. 142.
 falusi költészet, német 59—61.
 Freytag Gusztáv 712.
 Gartinger János 223.
 Geibel 240.
 Gessner 703. — idilljei 96.

- Goedeke 477.
 Goethe 33. 35. 38. 92. s k., 137. 192. 906. s k., 240. 324. 325. 357. s k., 391. 471. 637. 658. 703. 711. 712. 737. — az antik dráma hatása — re 773. — Dante hatása — re 313. s k. — *Faust* 79. — *Mahomet* 132.
 Gotthelf I. 60.
 Gottsched 39. 213. 214.
 Grimmelshausen, *Simplicissimus* 711.
 Grimm testvérek 456.
 Grillparzer *Bánk*-drámája 241. — történeti drámái 470.
 Gundy színigazgató 202.
 Gyulai Á. *Shakespeare in Hungary* 481.
 Halm 359. 360. 361.
 Hallmann 639.
 Hauptmann 289. — *Der arme Heinrich* 632.
 Hebbel drámái 427.
 Heine 78. 137. 738.
 Herder 42—44. 94. 133. 205. 211. 214. 363. 391. 773.
 Heusler, *Urgeschichte im altisländischen Schrifttum* 775.
 Holberg drámái 595. 597.
 Hölderlin 637.
 Hölty 35. 38.
 Ibsen 288. 403. 427.
 Iffland 213. 360. 361.
 izlandi középkori mondák 775.
 Jean Paul 94. 205. 209.
 Jöcher, *Lexicon* 216.
 Kind 35.
 Klopstock 40. 134. 474.
 Kloiz 40. 219. 222.
 Kotzebue 213. 287. 361. 362.
 Körner, *Zrinyi* 241.
 Laube 193. 445. 471.
 Lang K. H. 711.
 Lenau 712.
 Lenz 773. — *Über das Theater* 389.
 Lessing 192. 636. 733. — hatása Bajzára 33. s k., 93. s k., 205. s k., 354. s k.
 Longfellow, *Arany legenda* 632.
 Macaulay 662. 663.
 Matthiesson 35. 96.
 Megerlin, D. F. 133. 134.
 Mendelssohn 38.
 Morsch Goethéről 773.
 Mörike 638.
 Nestroy, *Umsonst* 192. s k. 328. 646.
 Nibelung-eposz 241. 765.
 Novalis 457. 637.
 Oelsner, *Mahomet* 133.
 Ossian 96.
 Owen 46.
 Percy püspök 163.
 Philaetes 315.
 Platen szonettei 638.
 Raupach drámái 358—361.
 Reuter F. 317. 318.
 Rückert 394.
 saga, izlandi 765.
 Salis 35. 37. 38.
 Scheffel J. V. 712.
 Schiller 36. 43. 94. 134. 212. 356. 420. 471. 708. 712. 774.
 Schlegel A. W. 314. 357. 363.
 Scott, Walter 163. 712.
 Shakespeare 36. 37. 42. 43. 93. 164. 192. 214. 230. 288. 360. s k., 392. 419. s k., 470. 478. 481. 628. 637. 658. s k. 765. — *Romeo* 771.
 Snorri 775.
 Soden, *Inez de Castro* 204.
 Sudermann művei 403.
 Stollberg 43.
 Stranitzky, *Nepomuck* 638. s k.
 Streckfuss 315.
 Sturm und Drang 391. s k.
 Thalmayr Goethéről 773.
 Tieck 35. 94. 356. 457. — *Dramaturgische Blätter* 37.
 Uhland 97. 638.
 Wagner R. 638. — Arany János —ról 658.
 Waltharius 241.
 Weilen, *Heinrich von der Aue* 632.
 Weisse 363.
 Wernicke epigrammja 44. 45.
 Wieland 40.
 Wurzbach 201.

IV. Román philologia.

- Bayle 216. 234.
 Beaumarchais 404.
 Bernstein 288.
 bibliografia, francia irodalomtörténeti 397—398.
 Brunetière 233. 234. 235.
 Buffon 723.
 Carducci 125.
 Cervantes 230. 711.
 Chanson de Geste 764. 765.
 Chateaubriand szerelmei 771.
 Coppée *Irène*-föld. 157.
 Corneille 38. 47. 231. 360. 363. — *Mélite* 771.
 Dante 289. 313. s k. 658. 739.
 Diderot 363. 391. 392.
 Du Bellay 231.
 Dumas fiús 86. — drámái 288. 628.

Dumas père 364.
 Echegaray drámái 288.
 Flaubert 137.
 Fogazzaro, *Il santo* 437.
 Fontenelle 234.
 Fournier, *Vas d'or* 362.
 francia isk. dráma 585.
 Giordano Bruno 230.
 Goncourték 137.
 Gautier L. eposzelmélete 767.
 Guizot 772.
 Hugo Viktor 233. 240. 418. 419. 421.
 440. 445. 446. 703. 772.
 Kraus X. Ferencz Petrarca-kutatásai
 126.
 Lafontaine 231. 440. 637. — ford. 779.
 Lamartine 240. 658. 737. — és Ma-
 dame Charles 772.
 Lavedan 288.
 Le Sage 711.
 Mérimée P. 772.
 Mercier 391.
 Mirabeau jelleme 771.
 Molière 35. 231. 738. 739. — hatása
 a magyar drámairodalomra 585.
 Montegut 662.
 Montesquieu 234.
 Musset 772.
 Pascal *Discours sur l'amour* 771.
 Pelisson 46.
 Petrarca 172. 231. — élete és művei
 122. s k.
 Péter, Clugny apát 133.
 Rabelais 230.
 Racine 231. 360.
 Remy Bealeu 231.
 Reynaud 712.
 romanticizmus 240.
 Ronsard 231.
 Rostand 288. 445.
 Rousseau 60. 235. 703. — *Confessions*
 166.
 Sainte Beuve és Hugoné 772.
 Sand, George 137. — és Musset 772.
 Sardou 288.
 Sue Jenő 712.
 Taine 234. 236. 388. — stílusa 773.
 Theuriet A. 712.
 Turpin, *Mahomet* 133. 134.
 Verlaine ford. 439.
 Vigny, *Chatterton* 774.
 Voltaire 38. 213. 363. 585. — élete
 és művei 233. s k. — szerelmei
 771. — *Mahomet* 133. 134.
 Zola 86. 403.

V. Egyéb szakok.

Amraphel 54.
 asszirológia 53.
 Babel-Bibel 53.
 Baumgarten 706.
 behistuni fölírat 445.
 Berchten, -Tanz 30.
 biblia 54. 780.
 Chopin 772.
 Fechner 706. 707.
 Firdausi 71.
 Hammurabi 54.
 Háfiz 70.
 hindi nyelv 311. s k.
 ind eposzok 233.
 irodalomtörténet, asszír 55. — perzsa
 70—71.
 Kaani 455.
 Kant 706.
 Katalin-legenda, cseh 641.
 King, *Studies in Eastern History* 54.
 Krasinszky drámái 80.
 Kraszevski *Twardowski Mester* 80.
 Lönnrot Illés 767.
 Mantegna 125.
Kún-kodex 124.
 mesék 155.
 Michel Angelo 773.
 mongol nyelvtan 311.
 Mózes törvényei 58.
 mythológia, asszír-babiloni 56.
 Nietzsche 637.
 nyelvtudomány, összehasonlító 136.
 'Ómer Kejjam 70. 310.
 őstörténeti fejtegetések 774.
 Pancsatantra 232.
 parabolák 155.
 Pentaur-f. hőskötemény 445.
 Puskin 137. 737.
 Rigveda 57.
 Rubens 421.
 Saadi 70.
 sumir nyelv 56.
 szófejtés, ind 310.
 Tell-el-Amarna 55.
 tenyész-démonok az északi népek-
 nél 22.
 Tiziano 421.
 Tolsztoj 136.
 Turgenyev 136. 137.
 urdú 312.
 vallás, astralis és babiloni 57.
 vérgyógyítás mondája 632.
 Wundt 708.

A Budapesti Philologiai Társaság 1908-ban.

I. A Társaság tisztviselői :

Tiszteletbeli elnök :	<i>Ponori Thewrewk Emil</i>
Elnök :	<i>Heinrich Gusztáv</i>
Alelnök :	<i>Hegedüs István</i>
Első titkár :	<i>Vári Rezső</i>
Másodtitkár (okt.-ig) :	<i>Bleyer Jakab</i>
Pénztárnok :	<i>Cserhalmi Sámuel</i>
Ügyész :	<i>Bonta Károly</i>
Szerkesztők :	<i>Császár Elemér és Láng Nándor.</i>

II. Választmányi tagok :

BUDAPESTIEK :

<i>Bermüller Ferencz</i>	<i>Incze József</i>	<i>Petz Gedeon</i>
<i>Binder Jenő</i>	<i>Katona Lajos</i>	<i>Pruzsinszky János</i>
<i>Cserép József</i>	<i>Kempf József</i>	<i>Riedl Frigyes</i>
<i>Darkó Jenő</i>	<i>Kuzsinszky Bálint</i>	<i>Schmidt József</i>
5 <i>Fináczy Ernő</i>	15 <i>Maywald József</i>	25 <i>Simonyi Zsigmond</i>
<i>Finály Gábor</i>	<i>Melich János</i>	<i>Székely István</i>
<i>Gedeon Alajos</i>	<i>Négyesy László</i>	<i>ifj. Szinmyei József</i>
<i>Gombocz Zoltán</i>	<i>Némethy Géza</i>	<i>Váczy János</i>
<i>Gyulai Ágost</i>	<i>Papp Ferencz</i>	<i>Wirth Gyula</i>
10 <i>Hornyánszky Gyula</i>	20 <i>Pecz Vilmos</i>	30 <i>Zlinszky Aladár.</i>

VIDÉKIEK :

<i>Bászel Aurél</i>	<i>Erdélyi Pál</i>	<i>Pirchala Imre</i>
<i>Bódis Juszti</i>	<i>Giesswein Sándor</i>	<i>R. Prikkel Márián</i>
<i>Boros Gábor</i>	<i>Haraszi Gyula</i>	<i>Pröhle Vilmos</i>
<i>Burány Gergely</i>	<i>Horváth Balázs</i>	<i>Schmidt Henrik</i>
5 <i>Burián János</i>	15 <i>Incze Béni</i>	25 <i>Spitkó Lajos</i>
<i>Csengeri János</i>	<i>Kacs Kovács Kálmán</i>	<i>Szamosi János</i>
<i>Dézi Lajos</i>	<i>Kanyaró Ferencz</i>	<i>Vietorisz József</i>
<i>Dombi Márk</i>	<i>Kardos Albert</i>	<i>Werner Adolf</i>
<i>Dóczi Imre</i>	<i>Karl Lajos</i>	<i>Zoltány Irén</i>
10 <i>†Erdélyi Károly</i>	20 <i>Pauler Ákos</i>	30 <i>Zsoldos Benő.</i>

III. Tiszteleti tagok:

- Dr. Bartal Antal*, kir. tanácsos, Haraszti.
Dr. Brugmann Károly, egyetemi tanár, Lipcse.
Chatzidakis N. György, egyetemi tanár, Athén.
Dr. Krumbacher Károly, egyetemi tanár, München.
 5 *Dr. Ludwig Arthur*, egyetemi tanár, Königsberg.
Dr. Osthoff Hermann, egyetemi tanár, Heidelberg.
Ruszt József, udvari tanácsos, Budapest.
Sannassa József, érsek, Eger.
Dr. Schuchardt Hugó, udvari tanácsos, Grác.
 10 *Dr. Ponori Theurewk Emil*, udvari tanácsos, Budapest.
Dr. Vahlen János, egyetemi tanár, Berlin.
Dr. Vámbéry Armin, ny. egyetemi tanár, Budapest.
 13 *Dr. Wilhelm Adolf*, egyetemi tanár, Bécs.

IV. Alapító tagok:

† József, Csász. és Kir. Főherceg ö fensége	---	---	200	kor.	—	f.
† Dr. Ábel Jenő, volt egyetemi tanár	---	---	309	"	—	"
Bayer József, áll. főgimn. tanár, Budapest	---	---	38	"	—	"
† Dr. Budenz József, volt egyetemi tanár	---	---	200	"	—	"
5 Dr. Császár Elemér, gyakorló főgimn. tanár	---	---	200	"	—	"
Czeizel János, áll. főreálisk. tanár, Lőcse	---	---	84	"	—	"
Dr. Gyomlay Gyula, Eötvös-kollegiumi tanár, Budapest	---	---	110	"	—	"
*Dr. Gyulai Fül, ny. egyetemi tanár, Budapest	---	---	200	"	—	"
†Hajnal Márton, volt egyetemi hallgató Budapestén	---	---	34	"	73	"
10 Dr. Hegedüs István, egyetemi tanár, Budapest	---	---	200	"	—	"
Dr. Heinrich Gusztáv, a M. T. Akadémia főtákará, Budapest	---	---	556	"	—	"
† Horváth Cyrill, volt egyetemi tanár	---	---	200	"	—	"
† Dr. Hunfalvy Pál, a M. T. Akadémia volt főkönyvtárosa	---	---	200	"	—	"
† Kalocsay Endre, volt gyakorlótanár, Budapest	---	---	69	"	50	"
15 Dr. Katona Lajos, egyetemi tanár, Budapest	---	---	165	"	30	"
† Gr. Kun Géza	---	---	200	"	—	"
B. és K. Latinovics Géza, nagybirtokos, Budapest	---	---	200	"	—	"
Dr. Némethy Géza, egyetemi rk. tanár, Budapest	---	---	200	"	—	"
† Nogáll János, pergamoni püspök	---	---	200	"	—	"
20 Dr. Pecz Vilmos, egyetemi tanár, Budapest	---	---	200	"	—	"
† ifj. Dr. Reményi Ede, volt kir. kath. főgimn. tanár, Budapest	---	---	2100	"	—	"
Dr. Schmidt József, áll. főgimn. tanár, Budapest	---	---	200	"	—	"
Dr. Székely István, állami főgimn. tanár, Budapest	---	---	200	"	—	"
Összesen	---	---	6266	kor.	53	f.

A †-vel jelöltek elhaltak, a *-gal jelölt tiszteleti tag is

V. Rendes tagok:

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Dr. Acsay Antal	Budapest	egyetemi m. tanár	1885
	Adamis Gusztáv	Rozsnyó	ág. ev. főgimn. tanár	1904
	Albu Livius	Bártfa	áll. főgimn. tanár	1907
5	Dr. Alexics György	Budapest	kel. keresk. akad. tanár	1889
	Dr. Alkalay Salamon	Kassa	áll. felső ker. isk. tanár	1904
	Dr. Alter Béla	Vác	kegyesrendi tanár	1898
	Dr. Angyal Dávid	Budapest	egyetemi m.-tanár	1881
	Apor Dezső	Szeged	hírlapíró	1907
	Gr. Apponyi Sándor	Lengyel	val. b. titkos tanácsos	1888
10	Dr. Ányos István	Budapest	min. s.-fogalmazó	1902
	Dr. Badics Ferencz	Budapest	kir. tan., főgimn. igazg.	1894
	Dr. Bajza József	Budapest	nemz. múz. tisztv.	1907
	Dr. Bakács István	Budapest	székesfővárosi tanár	1903
	Dr. Balassa József	Budapest	állami főgimn. tanár	1885
15	Balásy Dénes	Budapest	tanár	1898
	Balogh Péter	Szentendre	kir. kath. főgimn. tanár	1883
	Baltázár Gábor	Kecskemét	ref. főgimn. tanár	1898
	Barcza József	Kisujszállás	ref. gimn. tanár	1899
	Baros Gyula	Budapest	tanár	1903
20	Dr. Barta Mór	Losonc	áll. főgimn. tanár	1903
	Bartos Fülöp	Budapest	keresk. akad. tanár	1897
	Baumgartner Alajos	Budapest	áll. főgimn. tanár	1908
	Bálint Károly	Szentgotthárd	áll. gimn. tanár	1899
	Dr. Bán Aladár	Budapest	áll. főgimn. tanár	1906
25	Bán Gualbert	Pannonthalma	benczés tanár	1899
	Bán József	Rózsahegy	kegy. r. tanár	1907
	Dr. Bánóczy József	Budapest	orsz. izr. tanítók. igazg.	1881
	Bárd Ármin	Budapest	középisk. tanár	1908
	Dr. Bászel Aurél	Budapest	ny. áll. főgimn. tanár	1874
30	Dr. Bászel Ernő	Zsolna	főreálisk. tanár	1909
	Dr. Becker Fülöp Ágost	Bécs	egyetemi tanár	1896
	Benczik Ferencz	Debreczen	kegyesrendi tanár	1901
	Dr. Beöthy Zsolt	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Dr. Berger E. János	Budapest	egyetemi tanár	1884
35	Bermüller Ferencz	Budapest	ny. főgimn. tanár	1874
	Bernáth Lajos	Halas	ref. főgimn. tanár	1901
	Berze Nagy János	Nagyenyed	s. tanfelügyelő	1908
	Dr. Bezard Lucien	Budapest	egyet. hely. tanár	1906
	Bibó-Bige György	Szabadka	községi gimn. tanár	1903
40	Binder Jenő	Budapest	állami főreálisk. tanár	1883
	Dr. Birkás Géza	Budapest	főreálisk. tanár	1906
	Dr. Bleyer Jakab	Kolozsvár	egyetemi tanár	1899
	Dr. Bognár Dénes	Budapest	közs. fels. leányisk. tanár	1894
	Dr. Bokor János	Brassó	állami főreálisk. tanár	1900
45	Bontó József	Szeged	főgimn. tanár	1893

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
50	Dr. Boros Alán	Sopron	benczés tanár	1903
	Dr. Boros Gábor	Erzsébetváros	főgimn. tanár	1881
	Borsodi Miklós	Baja	cziszt.-r. tanár	1903
	Borsos Károly	Mezőtur	ref. főgimn. igazgató	1899
	Dr. Borzsák József	Kisujszállás	gimn. tanár	1907
	Botár Imre	Kaposvár	áll. főgimn. tanár	1903
	Bozsénik Béla	Ujvidék	kir. kath. főgimn. tanár	1886
	Dr. Bódiss Jusztin	Pannonhalma	benczés tanár	1888
	Dr. Bölcskei Lajos	Szabadka	községi gimn. tanár	1903
	Dr. Brenndörfer János	Budapest	áll. főgimn. tanár	1900
55	Dr. Breznay Béla	Budapest	egyetemi tanár	1900
	Dr. Burány Gergely	Keszthely	főigazg., prem. kanonok	1881
	Burger Artur	Sz.-Udvarhely	tanár	1903
	Burián János	Arad	kir. kath. főgimn. igazg.	1885
	Buzássy Ábel	Pécs	r. kath. főgimn. tanár	1890
	Büchler Pál	Marosvásárhely	r. kath. főgimn. tanár	1901
	Dr. Császár Ernő	Budapest	áll. főgimn. tanár	1904
	Dr. Sz. Császár Loránd	Budapest	ref. főgimn. tanár	1908
	Csellár Arnold	Miskolc	kir. kath. főgimn. tanár	1904
	Dr. Csengeri János	Kolozsvár	egyetemi tanár	1881
65	Dr. Cserép József	Budapest	egyetemi m. tanár	1882
	Cserhalmi Sámuel	Budapest	p. ü. min. számvizsgáló	1881
	Csermelyi de Rivo Sánd.	Budapest	tanár	1905
	Csiki Lajos	Marosvásárhely	ref. kollegiumi igazg.	1885
	Dr. Csoma Kálmán	Budapest	tanár	1909
	Csudáky Bertalan	Budapest	Ferencz József n. int. t.	1903
	Dr. Csűrös Ferencz	Debreczen	ref. főgimn. tanár	1900
	Czeglédi István	Nagybecskerek	kir. tanfelügyelő	1892
	Danka Placid	Győr	benczés tanár	1897
	Dr. Darkó Jenő	Debreczen	akadémiai tanár	1905
75	Dr. Dercsényi Móríz	Budapest	főgimn. tanár	1903
	Dr. Dézsi Lajos	Kolozsvár	egyetemi tanár	1899
	Dr. Dingfelder Ede	Budapest	gimn. tanár	1903
	Dr. Dittlich Vilmos	Budapest	tanár	1900
	Divényi Gyula	Kolozsvár	kegyesrendi tanár	1899
	Dr. Dombi Márk	Baja	cziszt.-r. főgimn. tanár	1899
	Dóczi Imre	Debreczen	ref. főisk. felügyelő	1881
	Dr. Eisler Mátyás	Kolozsvár	főrabbi	1902
	Dr. Elek Oszkár	Eger	főreálisk. tanár	1903
	Elischer József	Budapest	ny. kir. tanker. főigazg.	1874
85	Dr. Endrei Gerzson	Losonc	áll. főgimn. tanár	1906
	Dr. Erdélyi Lajos	Budapest	áll. pæd. tanár	1902
	Dr. Erdélyi Pál	Kolozsvár	egyet. könyvtárigazgató	1883
	Dr. Erdődi Ármin	Vágújhely	reáliskolai tanár	1897
	Dr. Erdős József	Debreczen	ref. főiskolai tanár	1902
	Dr. Ermann Ferencz	Makó	áll. főgimn. tanár	1904
	Dr. Erdődi Béla	Budapest	kir. tanker. főigazgató	1881
	Dr. Fallenbüchl Ferencz	Nagyszombat	főgimn. tanár	1904

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
95	Faragó János	Pápa	ref. főiskolai igazg.	1889
	Fábián Imre	Kassa	r. kath. főgimn. tanár	1881
	Fejér Adorján Géza	Baja	cziszt. r. főgimn. tanár	1889
	Fekt Ferencz	Eperjes	kir. kath. főgimn. tanár	1877
	Dr. Finácz Ernő	Budapest	egyetemi tanár	1881
100	Dr. Finály Gábor	Budapest	állami főgimn. tanár	1892
	Dr. Fiók Károly	Debreczen	akadémiai tanár	1887
	Fludorovics Zsigmond	Budapest	áll. főreáliskolai hittanár	1885
	Dr. Fodor Gyula	Budapest	főgimn. tanár	1908
	Földi József	Debreczen	kegy. rendi tanár	1903
105	Dr. Förster Aurél	Budapest	tanár	1904
	Dr. Förster Jenő	Lőcse	vármegyei levéltárnok	1904
	Fraknói Vilmos	Budapest	püspök	1881
	Dr. Friml Aladár	Budapest	áll. főgimn. tanár	1883
	Fülöp Árpád	Ungvár	kir. főgimn. tanár	1894
110	Fülöpp Ernő	Körmöczbánya	áll. főreálisk. tanár	1907
	Gaal Mózes	Budapest	állami főgimn. igazgató	1890
	Gagyhy Dénes	Pozsony	főreálisk. tanár	1905
	Gagyí Jenő	Budapest	tanár	1905
	Dr. Garda Samu	Budapest	főgimn. tanár	1907
115	Garzó Miklós	Budapest	keresk. akad. tanár	1908
	Dr. Gál Kelemen	Kolozsvár	unit. főgimn. igazgató	1893
	Gálos Rezső	Temesvár	felső keresk. isk. tanár	1908
	Dr. Gärtner Henrik	Losonc	tanár	1885
	Dr. Gedeon Alajos	Budapest	áll. főgimn. tanár	1900
120	Gerecs Szal. Ferencz	Kőszeg	gimn. tanár	1905
	Gerencsér István	Kolozsvár	áll. tanítóképző tanár	1904
	Dr. Geréb József	Budapest	gyakorló főgimn. tanár	1882
	Gergye Ipoly	Keszthely	prem. kanonok	1907
	Géresy Kálmán	Debreczen	kir. tanker. főigazgató	1881
125	Dr. Giesswein Sándor	Budapest	apák., a Szt. István társ. alelnöke	1892
	Glósz Ernő	Nagyszeben	áll. főgimn. tanár	1900
	Dr. Gombocz Zoltán	Budapest	Eötvös-koll. tanár	1900
	Dr. Gomperz Fülöp	Budapest	tanár	1903
	Góbi Imre	Budapest	ág. ev. főgimn. igazg.	1893
130	Göbl Alajos	Erzsébetváros	áll. főgimn. tanár	1904
	Gréb Gyula	Aszód	gimn. tanár	1908
	Gröger Rezső	Budapest	állami főgimn. tanár	1903
	Dr. Gulyás István	Debreczen	ref. főisk. tanár	1894
	Dr. Gulyás Pál	Budapest	muzeumi segédőr	1904
135	Dr. Gyárfás Tihamér	Brassó	r. kath. főgimn. tanár	1885
	Gyimóthi Jenő	Győnk	ref. gimn. tanár	1902
	György Lajos	Losonc	állami főgimn. tanár	1881
	Győri Gyula	Pápa	ref. főgimn. tanár	1888
	Dr. Gyulai Ágost.	Budapest	áll. pedag. tanár	1883
140	Hager József	Marosvásárhely	főgimn. tanár	1892
	Hajtai Ferencz	Jászbéreny	főgimn. tanár	1900
	Hallay Zoltán	Rozsnyó	ág. ev. főgimn. tanár	1899

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
145	Dr. Hampel Antal	Budapest	miniszteri titkár	1900
	Hanzséros Bálint	Budapest	főgimn. tanár	1908
	Haraszti Gyula	Kolozsvár	egyet. tanár	1905
	Dr. Haraszti Sándor	Békés	ref. főgimn. tanár	1896
	Dr. Hattyuffy Dezső	Székesfehérvár	árvaszéki elnök	1908
	Dr. Hatvany Lajos	Hatvan	író	1907
150	Hegedüs Béla	Budapest	állami főgimn. tanár	1881
	Dr. Hegedüs Izidor	Győr	áll. főreálisk. tanár	1900
	Hehelein Károly	Szatmár	kanonok	1881
	Heinlein István	Budapest	m. t. akad. l. tisztviselő	1907
	Dr. Heinrich Alajos	Rákospalota	állami főgimn. tanár	1881
	Dr. Heinrich Károly	Budapest	felső keresk. akad. igazg.	1881
155	Hellebrant Árpád	Budapest	m. t. akad. könyvtáros	1876
	Dr. Herald Ferencz	Budapest	tanárképző int. tanár	1883
	Dr. Herczeg Árpád	Temesvár	áll. főgimn. tanár	1900
	Hilkene Fülöp	Budapest	áll. felső ker. isk. tanár	1908
	Himpfner Béla	Budapest	áll. főgimn. igazgató	1882
	Dr. Hittrich Ödön	Budapest	ág. ev. főgimn. tanár	1885
160	Dr. Hoffmann Frigyes	Budapest	felsőbb leányisk. tanár	1882
	Hoffmann Mátyás	Ujvidék	kir. kath. főgimn. tanár	1892
	Hofmann Károly	Kisujszállás	főgimn. tanár	1898
	Horger Antal	Budapest	áll. leánygimn. tanár	1903
	Hornyánszky Aladár	Pozsony	ág. ev. theol. tanár	1901
	Dr. Hornyánszky Gyula	Budapest	egyetemi m.-tanár	1893
165	Dr. Horváth Balázs	Kassa	prem. főgimn. igazgató	1905
	Dr. Horváth Cyrill	Budapest	egyetemi m.-tanár	1888
	Dr. Horváth Gyula	Budapest	főgimn. tanár	1905
	Dr. Horváth János	Budapest	főreálisk. tanár	1905
	Dr. Hóman Bálint	Budapest	egyet. könyvtartiszt	1908
	Högyéshi Amand	Komárom	benczés tanár	1899
170	Huber Lipót	Kalocsa	theologiai tanár	1898
	Incze Béni	Kolozsvár	ref. kolleg. tanár	1897
	Incze István	Nagykanizsa	kegy.-r. főgimn. tanár	1888
	Incze József	Budapest	áll. fels. leányisk. tanár	1899
	Irovics Tamás	Fehértemplom	áll. főgimn. tanár	1904
	Irsik József	Budapest	áll. főgimn. tanár	1898
175	Isoz Emil	Budapest	tanár	1901
	Istvánffy Pál	Lelesz	ny. főgimn. tanár	1888
	Jacobi Károly	Budapest	áll. főgimn. tanár	1898
	Jakobinyi Péter	Mármarossziget	ref. főgimn. tanár	1898
	Dr. Janicsak József	Eperjes	kir. kath. főgimn. tanár	1893
	Janny László	Magyarádvár	kegy.-r. főgimn. tanár	1882
180	Dr. Jambor György	Sátoraljaújhely	főgimn. tanár	1908
	Jándi Gy. Bernardin	Pannonhalma	benczés tanár	1888
	Jánosi Boldizsár	Budapest	állami főgimn. tanár	1885
	Dr. Jeszenszky István	Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1889
	Juhász Ervin	Pécs	főgimn. tanár	1905
	Dr. Kacsokovics Kálmán	Tóthgyúgy	nagybirtokos	1895

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
190	Dr. Kaiblinger Fülöp	Budapest	közs. főreálisk. tanár	1904
	Dr. Kallós Ede	Budapest	tanár	1906
	Kanyaró Ferencz	Torda	ny. unit. főgimn. tanár	1893
	Dr. Kapossy Endre	Székesfehérvár	eziszt.-r. főgimn. tanár	1892
	Karátsony Zsigmond	Késmárk	ev. lyceumi igazgató	1896
195	Dr. Kardos Albert	Debreczen	áll. főreálisk. tanár	1892
	Dr. Kardos Gyula	Kassa	főgimn. tanár	1897
	Dr. Karl Lajos	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1905
	Karsai Ervin	Kassa	főgimn. tanár	1893
	Kassuba Domokos	Eger	kath. főgimn. igazg.	1893
200	Kausch Mihály	Fehértemplom	főgimn. tanár	1905
	Kájel I. Endre	Somogyendréd	ref. lelkész	1906
	Dr. Kálmán János	Kolozsvár	ref. főgimn. tanár	1905
	Káposztássy Jusztinián	Szentgotthárd	eziszt.-r. jószágkorm.	1882
	Kárpáti Ferencz	Ungvár	reálisk. tanár	1900
205	Dr. Kárpáti Károly	Szeged	áll. főgimn. igazgató	1895
	Kárpiss János	Gyulafehérvár	főgimn. tanár	1903
	Dr. L. Keczer Géza	Szeged	áll. főgimn. tanár	1899
	Dr. Kegyes István	Nagyszalonta	áll. főgimn. tanár	1907
	Kelemen Béla	Székesfehérvár	áll. főreáliskolai igazgató	1885
210	Kemény Ferencz	Budapest	főreáliskolai igazgató	1892
	Kempf József	Budapest	áll. főgimn. tanár	1882
	Dr. Kepes Ilona	Budapest	tanár	1908
	Kertész Ánmin	München	tanárjelölt	1908
	Dr. Kégl Sándor	Szentkirály	egyet. rk. tanár	1906
215	Király Lajos	Rózsashegy	kegyesr. tanár	1899
	Kiss Albert	Igló	ág. ev. főgimn. tanár	1891
	Kiss Béla	Budapest	áll. főgimn. tanár	1895
	Dr. Kiss Ernő	Kolozsvár	unit. főgimn. tanár	1893
	Klauber Frigyes	Eger	állami főreálisk. tanár	1903
220	Klíma Lajos	Ujpest	gimn. igazgató	1906
	Dr. Kliment Jenő	Budapest	ev. főgimn. tanár	1904
	Klueska József	Turzófalva	gimn. tanár	1907
	Dr. Klug Gyula	Pozsony	keresk. akad. tanár	1900
	Dr. Kmoskó Mihály	Budapest	közp. szemín. felügyelő	1905
225	Knubels Rezső	Budapest	Ferencz József n. int. t.	1904
	Dr. Kocsis Lénárt	Sopron	benzés tanár	1902
	Korponay István	Budapest	nevelőtanár	1908
	Kovalovszky József	Rákospalota	áll. főgimn. tanár	1901
	Kovács Antal	Zombor	áll. főgimn. tanár	1907
230	Dr. Kovács Dániel	Székelyudvarh.	ref. főgimn. tanár	1896
	Kovács Gergely	Szatmárnémeti	kir. kath. főgimn. tanár	1908
	Dr. Kovács Géza	Fiume	áll. főgimn. tanár	1903
	Dr. Kovács S. János	Nagyvárad	felső keresk. isk. igazgató	1899
	Köpesdy Sándor	Budapest	áll. főgimn. igazg.	1874
235	Dr. Körös Endre	Pápa	ref. főgimn. tanár	1897
	Körösi Sándor	Budapest	áll. főgimn. tanár	1892
	Dr. Kresméry Károly	Nagykikinda	állami főgimn. igazgató	1886

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
240	Kroller Miksa ...	Zalaapáti ...	zalavári apát ...	1884
	Kronberger Miklós ...	Nagyszeben ...	áll. főgimn. tanár ...	1900
	Kubicsek Albert ...	Pozsony ...	áll. főreáliskolai tanár ...	1899
	Kucsera Rezső ...	Sátoraljaújhely ...	kegyesrendi tanár ...	1907
	Kulcsár Endre ...	Debreczen ...	ref. főgimn. tanár ...	1892
245	Kundt Ernő ...	Kassa ...	prem. főgimn. tanár ...	1906
	Dr. Kunos Ignác ...	Budapest ...	a kel. keresk. akad. igazg. ...	1884
	Dr. Kurtz Sándor ...	Budapest ...	áll. főgimn. tanár ...	1899
	Kutruoz Rezső ...	Szentgotthárd ...	áll. gimn. igazgató ...	1891
	Kuzmics Ferenc ...	Kaposvár ...	áll. főgimn. tanár ...	1900
250	Dr. Kuzsinszky Bálint ...	Budapest ...	egyetemi tanár ...	1885
	Dr. Kürti Menyhért ...	Eger ...	ciszt. r. főgimn. tanár ...	1908
	Laban Antal ...	Budapest ...	tanár ...	1907
	Labancz György ...	Nagyvárad ...	prem. főgimn. tanár ...	1905
	Lakatos József ...	Ujpest ...	főgimn. tanár ...	1905
255	Dr. Lakatos Vincze ...	Keszthely ...	prem. kanonok, tanár ...	1893
	Dr. Latzkó Hugó ...	Budapest ...	keresk. akad. tanár ...	1900
	Lám Frigyes ...	Győr ...	áll. fels. leányisk. tanár ...	1907
	Dr. Láng Margit ...	Budapest ...	leánygimn. tanár ...	1903
	Dr. Láng Nándor ...	Budapest ...	egyetemi m.-tanár ...	1894
260	Dr. László Béla ...	Fogarás ...	áll. főgimn. tanár ...	1906
	László Géza ...	Szegszárd ...	áll. főgimn. tanár ...	1901
	Dr. László Mihály ...	Budapest ...	országos képviselő ...	1905
	Lehr Albert ...	Budapest ...	ny. ág. ev. főgimn. tanár ...	1882
	Dr. Lengyel Miklós ...	Budapest ...	áll. főgimn. tanár ...	1905
265	Leyrer Mátyás ...	Csurgó ...	áll. tanítókép. tanár ...	1907
	Dr. Létmányi Nándor ...	Budapest ...	áll. főgimn. igazg. ...	1888
	Liber Béla ...	Szentendre ...	főreálisk. tanár ...	1907
	Dr. Lippay György ...	Szeged ...	áll. főgimn. tanár ...	1900
	Liska János ...	Szarvas ...	ág. ev. főgimn. tanár ...	1891
270	Loósz István ...	Szabadka ...	közs. főgimn. tanár ...	1896
	Dr. Losonczy Lajos ...	Pozsony ...	ág. ev. lyceumi tanár ...	1885
	Dr. Lukinich Imre ...	Dés ...	áll. főgimn. tanár ...	1903
	Dr. Madarász Flóris ...	Eger ...	kath. főgimn. tanár ...	1904
	Madarász Pál ...	Vác ...	kegyesr. főgimn. tanár ...	1885
275	Dr. Madzsar Imre ...	Budapest ...	áll. főgimn. tanár ...	1900
	Dr. Major Károly ...	Fogarás ...	áll. főgimn. tanár ...	1903
	Major Lajos ...	Székelvárhely ...	róm. kath. főgimn. tan. ...	1907
	Majthényi Géza ...	Sátoraljaújhely ...	főgimn. tanár ...	1905
	Markusovszky Sámuel ...	Pozsony ...	ág. ev. lyceumi tanár ...	1881
280	Dr. Marmorstein Artur ...	Vinkovci ...	rabbi ...	1907
	Dr. Marton József ...	Nagyszombat ...	főgimn. tanár ...	1903
	Marton Lajos ...	Budapest ...	theol. tanár ...	1906
	Marusák Pál ...	Sopron ...	áll. felsőbb leányisk. ig. ...	1888
	Matskássy József ...	Budapest ...	kir. tanker. főigazgató ...	1881
285	Dr. Maywald József ...	Budapest ...	kegy.-r. főgimn. tanár ...	1877
	Mazuch Ele ...	Ungvár ...	kir. főgimn. tanár ...	1889
	Mácska Lajos ...	Temesvár ...	kegy.-r. főgimn. tanár ...	1888

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Allása	Mely évtől tag?
290	Dr. Márffy Oszkár ---	Budapest ---	áll. főgimn. tanár ---	1902
	Márton Jenő ---	Pozsony ---	ág. ev. lyceumi tanár ---	1883
	Mártonyi Lukács ---	Kézdivásárhely ---	gimn. tanár ---	1893
	Dr. Máté Lajos ---	Budapest ---	áll. gimn. tanár ---	1899
	Máthé György ---	Budapest ---	áll. főgimn. tanár ---	1885
	Megyesi Ferencz ---	Ujvidék ---	kir. kath. főgimn. igazg. ---	1901
	Dr. Melich János ---	Budapest ---	egyetemi m.-tanár ---	1896
295	Dr. Mezey Sándor ---	Nagyszalonta ---	tanár ---	1908
	Dr. Mérei Kálmán ---	Sopron ---	főgimn. tanár ---	1888
	Mészöly Gedeon ---	Kunszentmiklós ---	ref. gimn. tanár ---	1906
	Dr. Miklós Elemér ---	Budapest ---	felsőbb leányisk. tanár ---	1905
	Dr. Miklós Ferencz ---	Budapest ---	főreáliskolai tanár ---	1902
	Dr. Mitrovics Gyula ---	Miskolcz ---	felső leányisk. igazgató ---	1907
	Dr. Mohr Viktor ---	Budapest ---	főgimn. tanár ---	1907
300	Molnár Gy. Ervin ---	Győr ---	benczés tanár ---	1899
	Dr. Molnár Samu Pál ---	Baja ---	cziszt. r. főgimn. tanár ---	1888
	Mondik Pál ---	Kolozsvár ---	kegy.-r. főgimn. tanár ---	1888
	Moravcsik Géza ---	Budapest ---	zeneakad. titkár ---	1881
	Moravszky Ferencz ---	Nyiregyháza ---	ág. ev. főgimn. tanár ---	1892
	Dr. Morvay Győző ---	Budapest ---	áll. gimn. igazgató ---	1886
	Mórocz Emilián ---	Pannonhalma ---	benczés alperjel ---	1886
305	Möller Arisztid ---	Kassa ---	prem. főgimn. tanár ---	1906
	Mutschenbacher Gyula ---	Gyula ---	r. k. főgimnáziumi tanár ---	1899
	Nagy István ---	Arad ---	áll. főgimn. tanár ---	1905
	D. Nagy Sándor ---	Hódm.-vásárh. ---	tanár ---	1901
	Dr. Nagy Zsigmond ---	Debreczen ---	ref. főisk. tanár ---	1890
	Nádor Béla ---	Podolin ---	kegy.-r. főgimn. tanár ---	1892
	Dr. Nemes Béla ---	Szarvas ---	ág. ev. főgimn. tanár ---	1904
315	Dr. Netoliczka Oszkár ---	Brassó ---	ág. ev. főgimn. tanár ---	1894
	Dr. Négyesy László ---	Budapest ---	egyetemi m. tanár ---	1888
	Németh Károly ---	Kecskemét ---	kegy. rendi főgimn. tanár ---	1899
	Németh Regináld ---	Kőszeg ---	kath. főgimn. tanár ---	1888
	Németh Sándor ---	Csurgó ---	áll. tanítókép. tanár ---	1903
	Nikolics Ignác ---	Budapest ---	kir. kath. főgimn. tanár ---	1887
	Dr. Nyilasi Rajmund ---	Budapest ---	tanár ---	1904
320	Nyusztay Antal ---	Budapest ---	ref. főgimn. tanár ---	1906
	Dr. Olasz József ---	Nagykőrös ---	ref. főgimn. tanár ---	1903
	Orbán Lajos ---	Zenta ---	főgimn. tanár ---	1899
	Dr. Osztern Salamon ---	Czepléd ---	tanár ---	1903
	Otrok Mihály ---	Mezőtúr ---	áll. fels. leányisk. igazgató ---	1901
	Dr. Ozorai Frigyes ---	Budapest ---	főreálisk. tanár ---	1903
	Dr. Ozorai Lajos ---	Temesvár ---	áll. főgimnáziumi tanár ---	1901
330	Facher Donát ---	Sopron ---	r. kath. főgimn. tanár ---	1884
	Dr. Pap Illés ---	Kassa ---	főreáliskolai tanár ---	1904
	Pap János ---	Karczag ---	ref. gimn. tanár ---	1885
	Dr. Pap Károly ---	Debreczen ---	akadémiai tanár ---	1900
	Dr. Pap László ---	Keszthely ---	prem. kanonok ---	1907
	Dr. Papp Ferencz ---	Budapest ---	áll. főgimn. tanár ---	1901

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag
335	Cs. Papp József	Kolozsvár	egyet. m. tanár	1906
	Papp Mózes	Székelykeresztur	unit. algimn. tanár	1894
	Dr. Patai József	Budapest	tanár	1908
	Pataki Jákó	Szegszárd	főgim. tanár	1900
	Dr. Patrubány Lukács	Budapest	egyet. m. tanár	1900
340	Dr. Pauller Ákos	Budapest	egyetemi m. tanár	1904
	Paulik József	Trencsén	kir. kath. főgimn. tan.	1882
	Pazár Béla	Szeged	áll. főgimn. tanár	1903
	Dr. Pácz Sándor	Nagyvárad	prem. kanonok, tanár	1888
	Dr. Pápay József	Debreczen	akad. tanár	1903
345	Dr. Pásztori Endre	Szabadka	főgimn. tanár	1898
	Dr. Pável Konstantin	Belényes	főgimn. tanár	1907
	Dr. Peczkó Ernő	Debreczen	ref. főisk. tanár	1899
	Perepatits István	Budapest	főgimn. tanár	1907
	Perényi Adolf	Budapest	főgimn. tanár	1904
350	Dr. Petz Gedeon	Budapest	egyetemi tanár	1883
	Dr. Pécsy Béla	Budapest	tanár	1907
	Dr. Pécsi Ödön	Máram-sziget	kegyesrendi tanár	1895
	Péterffy Béla	Temesvár	főgimn. tanár	1904
	Dr. Pfeifer János	Pozsony	tanár	1903
355	Pintér Lajos	Budapest	gyak. tanár	1909
	Pirchala Imre	Pozsony	kir. tanker. főigazgató	1881
	Dr. Piukovich Sándor	Ujvidék	kir. kath. főgimn. tanár	1904
	Polgár Alajos	Szekszárd	polg. isk. tanár	1894
	Dr. Polgár Iván	Székesfehérvár	cziszt. r. főgimn. tanár	1900
360	Dr. Pongrácz Károly	Gyergyószentmiklós	gimn. igazgató	1903
	Dr. Popini Albert	Nyíregyháza	ág. ev. főgimn. tanár	1887
	Posch Árpád	Budapest	áll. főgimn. tanár	1888
	Pózna Lajos	Pozsony	tanár	1908
	Pölöskey Kornél	Eger	főgimn. tanár	1905
365	Prie Oktavián	Balázsfalva	főgimn. tanár	1903
	R. Prikkel Márián	Esztergom	benczés tanár	1897
	Prokopy Imre	Zombor	állami főgimn. tanár	1903
	Dr. Prónai Antal	Budapest	kegyesrendi tanár	1896
	Dr. Pröhle Vilmos	Nyíregyháza	ág. ev. főgimn. tanár	1904
370	Dr. Pruzsinszky János	Budapest	gyakorló főgimn. tanár	1883
	Dr. Radinovic Iván	Budapest	belügymin. oszt.-tanácsos	1888
	Radlinszky József	Szatmár	kir. főgimn. tanár	1881
	Radnai Oszkár	Budapest	el. tanítókép. tanár	1907
	Dr. Radnai Rezső	Budapest	miniszeri osztálytan.	1885
375	Dr. Radó Antal	Budapest	író	1883
	Ranczay József	Lőcse	kir. főgimn. tanár	1899
	Ranschburg Viktor	Budapest	az Athenaeum igazgatója	1888
	Dr. Reibner Márton	Budapest	áll. főgimn. tanár	1890
	Dr. Rell Lajos	Békéscsaba	gimn. tanár	1904
380	Dr. Révai Sándor	Pécs	főreáliskolai tanár	1903
	Dr. Révay József	Késmárk	ev. lyceumi tanár	1904
	Rhousopoulos Rhousos	Budapest	a kel. ker. akad. tanára	1896

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
385	Dr. Riedl Frigyes ..	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Roseth Arnold ..	Budapest	áll. főgimn. tanár	1898
	Rózsa Vítal ..	Esztergom	kath. főgimn. tanár	1888
	Dr. Ruzicska Aurél ..	Pannonhalma	benézés tanár	1898
	Sallay Géza ..	Budapest	tanár	1908
390	Sarudy György ..	Pápa	ref. főgimn. tanár	1890
	Dr. Schack Béla ..	Budapest	felső keresk. isk.-főigazg.	1885
	Schaefer Vilmos ..	Budapest	a F. J. nevelőint. tanára	1900
	Schäfer Illés ..	Budapest	főreálisk. tanár	1905
	Dr. Schilling Lajos ..	Kolozsvár	egyetemi tanár	1905
395	Schill Salamon ..	Budapest	rabbi szeminariumi tanár	1882
	Dr. Schmidt Attila ..	Rákospalota	állam. főgimn. tanár	1895
	Schmidt Fülöp ..	Zenta	gimn. tanár	1900
	Dr. Schmidt Henrik ..	Budapest	keresk. akad. tanár	1900
	Dr. Schmidt Márton ..	Budapest	állami főgimn. tanár	1902
400	Schuber Mátyás ..	Budapest	állami főreálisk. tanár	1883
	Dr. Schullerus Adolf ..	Nagysink	ev. lelkész	1888
	Dr. Schuster Alfréd ..	Budapest	áll. főgimn. tanár	1905
	Schüsler Albert ..	Vác	k.-rendi főgimn. tanár	1895
	Schvannauer Ferencz ..	Kaposvár	állami főgimn. tanár	1895
405	Dr. Schwartz Gusztáv ..	Budapest	egyetemi tanár	1900
	Dr. Sebestyén Gyula ..	Budapest	n. muzeumi igazgató	1895
	Dr. Sebestyén Károly ..	Budapest	áll. főgimn. tanár	1896
	Dr. Serédi P. Lajos ..	Budapest	ág. ev. főgimn. tanár	1896
	Dr. Siegescu József ..	Budapest	áll. főgimn. tanár	1898
410	Dr. Simai Ödön ..	Budapest	tanár	1905
	Dr. Simonyi Zsigmond ..	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Sinka Sándor ..	Debreczen	ref. főiskolai igazgató	1894
	Dr. Solymossy Sándor ..	Budapest	felső iparisk. tanár	1896
	Soós József ..	Kisujszállás	ref. főgimn. tanár	1888
415	Sörös Pongrácz ..	Pannonhalma	benézés tanár	1897
	Spitkó Lajos ..	Budapest	kir. tanker. főigazgató	1883
	Strauch Béla ..	Nagyszeben	állami főgimn. tanár	1885
	Striegl József ..	Szeged	áll. főgimn. tanár	1904
	Suhajda Lajos ..	Selmeczbánya	ág. ev. főgimn. tanár	1900
420	Szabó Adorján ..	Kassa	premont. főgimn. tanár	1899
	Szabó András ..	Székelyudvarh.	ref. főgimn. tanár	1897
	S. Szabó József ..	Debreczen	ref. főgimn. tanár	1888
	Dr. Szabó Károly ..	Budapest	tanár	1904
	Dr. Szabó Viktor ..	Budapest	székesfővárosi tanár	1901
425	Szalay Gábor ..	Eger	cziszt.-r. főgimn. tanár	1889
	Szalay Gyula ..	Nagykörös	ref. főgimn. igazgató	1881
	Szalay Gyula ..	Kunfélegyháza	közs. kath. főgimn. tanár	1888
	Szalay Károly ..	Budapest	ref. főgimn. tanár	1887
	Dr. Szamosi János ..	Kolozsvár	egyetemi tanár	1875
	Dr. Számek György ..	Temesvár	kath. főgimn. igazg.	1891
	Szántó Kamill ..	Pécs	cziszt.-r. főgimn. tanár	1896
	Szártorisz Ferencz ..	Selmeczbánya	kir. kath. gimn. tanár	1898

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag ?
430	Szegess Mihály	Veszprém	kegy.-r. főgimn. tanár	1895
	Szekeres Bónis	Sopron	benczés tanár	1903
	Dr. Szele Róbert	Szeged	kir. tanker. főigazg.	1887
	Dr. Szemák István	Budapest	ny. áll. főgimn. igazg.	1886
	Szentkirályi György	Budapest	orsz. levéltári tisztviselő	1892
435	Dr. Székely György	Budapest	áll. polg. isk. tanítónők. t.	1895
	Székely Salamon	Arad	állami főreálisk. tanár	1881
	Dr. Szigeti Gyula	Rákospalota	áll. főgimn. tanár	1908
	Dr. Szigeti Pál	Budapest	tanár	1906
	Dr. Szigetvári Iván	Budapest	tanár	1888
440	Dr. Szilágyi Sándor	Budapest	áll. főgimn. tanár	1902
	Szinger Kornél	Szeged	kegyesr. főgimn. tanár	1888
	Dr. Szinnyei Ferencz	Budapest	áll. felső iparisk. tanár	1899
	Dr. Szinnyei József	Budapest	egyetemi tanár	1883
	Szkuzevics Kornél	Budapest	állami főgimn. tanár	1883
445	Szlávik Ferencz	Csiksomlyó	gimn. tanár	1908
	Szölgyémi Ferencz	Budapest	Fer. Józ. nev. int. korm.	1890
	Dr. V. Szöcs Géza	Lugos	áll. főgimn. tanár	1903
	Szöke Adolf	Budapest	áll. főgimn. tanár	1899
	Sztoja Miklós	Nagykikinda	áll. főgimn. tanár	1904
450	Szuchy Endre	Budapest	kir. kath. főgimn. tanár	1894
	Szutor Zoltán	Fiume	áll. főgimn. tanár	1900
	Dr. Szücs István	Budapest	min. s.-titkár	1898
	Szücs István	Debreczen	kegyesr. főgimn. tanár	1895
	Dr. Takács Menyhért	Jászó	jászói prépost	1893
455	Tamási István	Kolozsvár	tanár	1888
	Tankó Péter	Hosszúfalu	polg. isk. tanár	1905
	Teleky László	Hódmezővásárh.	áll. polg. isk. igazg.	1892
	Dr. Tell Anasztáz	Győr	benczés tanár	1891
	Teveli Mihály	Körmöczbánya	állami főreálisk. tanár	1900
460	Tihanyi Gál	Győr	benczés tanár	1906
	Dr. Tihanyi Mór	Budapest	m. kir. rendőrorvos	1900
	Timár Pál	Budapest	kir. főgimn. igazgató	1885
	Dr. Tolnai Vilmos	Budapest	áll. polg. isk. tan.-képz. t.	1891
	Dr. Tóth András	Budapest	középisk. tanár	1907
465	Dr. Tóth György	Kecskemét	kegyesr. főgimn. igazgató	1886
	Tóth Gyula	Tarnaméra	római kath. lelkész	1894
	Dr. Tóth Kálmán	Budapest	ág. ev. főgimn. tanár	1885
	Tóth Márton	Budapest	áll. főgimn. tanár	1900
	Dr. Travnik Jenő	Győr	főreálisk. tanár	1908
470	Tránka Anna	Budapest	tanár	1907
	Tubán Tibor	Temesvár	kegyesr. főgimn. tanár	1898
	Unger A. Barnabás	Eger	ciszt. r. főgimn. tanár	1907
	Usetty Ferencz	Budapest	áll. főgimn. tanár	1904
	Vajdafy Géza	Radvancz	ny. kir. k. főgimn. tanár	1874
475	Dr. Vajda Gyula	Szabadka	áll. fels. leányisk. igazgató	1897
	Dr. Vajda Károly	Budapest	áll. főgimn. tanár	1899
	Vajda Károly	Budapest	főgimn. tanár	1902

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag ?
480	Dr. Vajticzky Emánuel	Nagyszeben	főgimn. tanár	1909
	Dr. T. Vargha Dezső	Kőhidgyarmat	plébános	1907
	Varga Gábor	Mezőtúr	ref. főgimn. tanár	1907
	Varsányi Román	Pápa	benczés tanár	1903
	Vayer Lajos	Budapest	áll. főgimn. tanár	1904
485	Dr. Váczy János	Budapest	állami főgimn. tanár	1886
	Váli Tibor	Kassa	főgimn. tanár	1897
	Dr. Várdai Béla	Budapest	áll. főgimn. tanár	1903
	Dr. Vári Rezső	Budapest	egyetemi rk. tanár	1886
	Velledits Lajos	Budapest	gyakorló tanár	1909
490	Dr. Verő Leó	Szeged	áll. főreálisk. tanár	1907
	Dr. Vértesy Dezső	Budapest	áll. főgimn. tanár	1903
	Dr. Vértesy Jenő	Budapest	muzeumi segédőr	1903
	Vida Aladár	Budapest	ny. gimn. igazgató	1904
	Dr. Vietorisz József	Nyiregyháza	ág. ev. főgimn. tanár	1892
495	Vikár Béla	Budapest	orsz. gyűl. gyorsíró rev.	1899
	Dr. Vincze József	Budapest	kegy.-r. tanár	1903
	Vinkler József	Budapest	főgimn. tanár	1908
	Dr. Viszota Gyula	Budapest	áll. főgimn. igazgató	1906
	Dr. Voinovich Géza	Főlsóalap	egyetemi m.-tanár	1905
500	R. Vozári Gyula	Munkács	áll. főgimn. tanár	1881
	Vujsz János	Eperjes	tanár	1903
	Wagner Adolf	Szeged	áll. főgimn. tanár	1903
	Wagner Antal	Budapest	kegy.-r. főgimn. tanár	1896
	Dr. Wagner Lajos	Pozsony	állami főreálisk. tanár	1875
505	Dr. Waldapfel János	Budapest	gyak. főgimn. tanár	1894
	Dr. Wargha Samu	Deáki	szenbenedekr. lelkész	1882
	Weigl Géza	Karánsebes	áll. főgimn. tanár	1907
	Dr. Weisz Miksa	Budapest	köz. isk. vallástaná	1905
	Dr. Werner Adolf	Baja	cziszt. főgimn. igazgató	1892
510	Dr. Weszely Ödön	Budapest	szék. főreálisk. igazgató	1898
	Wigand János	Szegvár	állami gimn. igazgató	1881
	Wirker Ernő	Székelyudvarh.	főreálisk. tanár	1903
	Wirth Gyula	Budapest	állami főgimn. tanár	1895
	Dr. Yolland A. Battishil	Budapest	egyetemi tanár	1900
515	Dr. Zimányi Dániel	Czepléd	tanár	1900
	Dr. Zimányi József	Budapest	áll. főgimn. tanár	1885
	Dr. Zindl Béla	Budapest	áll. főgimn. tanár	1888
	Zlamál Ágost	Gyulafehérvár	főgimn. tanár	1903
	Dr. Zlinszky Aladár	Budapest	áll. főgimn. tanár	1883
520	Dr. Zoltvány L. Irén	Pannonhalma	benczés tanár	1887
	Dr. Zombory I. János	Budapest	kir. kath. főgimn. tanár	1894
	Zsoltos Benő	Sárospatak	ref. főisk. tanár	1883

VI. Rendkívüli tagok :

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag ?
5	Alszeghy Zsolt	Budapest	tanárjelölt	1908
	Balogh Miklós	Brassó	főreálisk. tanár	1903
	Baumgartner Dezső	Budapest	polg. isk. tanár	1903
	Benkóczy Emil	Eger	tanítóképezdei tanár	1904
	Biró Gyula	Komárom	polg. isk. tanár	1903
10	Bölcs házy István	Budapest	statisztikai hivatalnok	1888
	Böngérfi Géza	Erzsébetfalva	bölcsészethallgató	1902
	Czebe Gyula	Budapest	tanárjelölt	1908
	Danczer Béla	Budapest	tanár	1894
	Dengl János	Budapest	tanár	1905
15	Ehrmann Jenő	Fehértemplom	tanárjelölt	1908
	Einzig Miklós	Sopron	gimn. tanár	1903
	Fölkel Béla	Szatmár	kir. kath. főgimn. tanár	1889
	Früchtl Ede	Budapest	hirlapíró	1903
	Gragger Róbert	Budapest	tanárjelölt	1907
20	Gergely Alajos	Budapest	polg. isk. tanár	1904
	Dr. Greszler Gyula	Versecz	tanár	1903
	Grünfeld Ferencz	Budapest	tanárjelölt	1907
	Dr. Harmos Sándor	Budapest	izr. tanítóképző tanár	1903
	Haumann Imre	Budapest	tanárjelölt	1907
25	Hensch Béla	Beregszász	főgimn. tanár	1897
	Kállay Miklós	Eger	egyet. hallg.	1908
	Dr. Károsi Sándor	Kecskemét	kegy. rend. tanár	1904
	Kertész János	Budapest	tanárjelölt	1905
	Klin Antal	Zníóvárálja	tanítóképezdei tanár	1904
30	Kisfaludy János	Felsőgalla	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Komonezy Gáspár	Pannonhalma	benzés tanár	1904
	Kovács Ferencz	Pozsony	nevelő	1904
	Köblös Samu	H.-Böszörmény	főgimn. igazgató	1899
	Laszczik Ernő	Nagyvárad	tanítóképezdei tanár	1903
35	Lendvai Márton	Nagybecskerek	főgimn. tanár	1901
	Luz Ignác	Gyöngyös	tanár	1903
	Magassy Antal	Zombor	főgimn. tanár	1901
	Dr. Marót Károly	Petrozsény	tanár	1906
	Megyeresi Andor	Temesvár	tanítóképezdei tanár	1903
40	Mellinger Kamilla	Budapest	egyet. hallgató	1909
	Molnár Árpád	Budapest	min. tisztviselő	1905
	Nedelcu Szilárd	Brassó	felső ker. isk. tanár	1903
	Dr. Neiser Irén	Kőbánya	tanárjelölt	1903
	Dr. Névery János	Kaposvár	áll. főgimn. tanár	1904
45	Nichi Lázár	Budapest	gyakorló tanár	1908
	Osztrovsky József	Temeskubin	polg. iskolai tanár	1903
	Dr. Pap Stefánia	Lőcse	tanár	1905
	Dr. Papp István	Szamosújvár	áll. főgimn. tanár	1904
	Pataky József	Budapest	képezdei tanárjelölt	1904
	Pogány Kálmán	Budapest	tanárjelölt	1903

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag ?
	Rafain Jakab ---	Kolozsvár ---	kath. alap. urad. ellenőr	1888
	Rác Imre ---	Máramarossziget	polg. isk. tanár ---	1903
	Rádits Dusan ---	Zombor ---	tanítóképző tanár	1904
50	Ránzai Péter ---	Budapest ---	tanítókép. tanárjelölt	1904
	Reichard Piroska ---	Budapest ---	tanárjelölt ---	1908
	Sas Andor ---	Budapest ---	tanárjelölt ---	1907
	Sági István ---	Makó ---	áll. főgimn. tanár ---	1904
	Sándor Oszkár ---	Budapest ---	tanárjelölt ---	1908
55	Dr. Scharbert Vilmos ---	Bécs ---	tanárjelölt ---	1904
	Schmidt Frigyes ---	Besztercebánya	ev. gimn. tanár ---	1889
	Schneller Lajos ---	Budapest ---	főiskolai tanuló ---	1908
	Schön Arnold Ábel ---	Budapest ---	tanárjelölt ---	1908
	Simon Géza ---	Máramarossziget	ref. főgimn. tanár ---	1888
60	Smida István ---	Besztercebánya	főgimn. tanár ---	1900
	Somogyi Kálmán ---	Titel ---	polg. isk. tanár ---	1903
	Sróth Péter ---	Szenicz ---	polg. isk. tanár ---	1891
	Szabó István ---	Budapest ---	áll. gimn. tanár ---	1887
	Szaghmeiszter Gyula ---	Kula ---	polg. isk. tanár ---	1903
65	Szalkay Alfonz ---	Budapest ---	áll. főgimn. tanár ---	1903
	Szentgyörgyi Béla ---	Szigetvár ---	polg. isk. tanár ---	1904
	Szeremley Béla ---	Debreczen ---	ref. főgimn. tanár ---	1897
	Székely Sándor ---	Makó ---	felügyelőtanár ---	1908
	Székely Simon ---	Debreczen ---	polg. isk. igazgató ---	1904
70	Szilágyi Gyula ---	Nagyszeben ---	áll. főgimn. tanár ---	1904
	Szilágyi Sándor ---	Budapest ---	hirlapíró ---	1903
	Dr. Szőke József ---	Temesvár ---	áll. főgimn. tanár ---	1900
	Taucher Gusztáv ---	Nagybittse ---	polg. isk. tanár ---	1903
	Dr. Teleky István ---	Zenta ---	tanár ---	1905
75	Tömörkényi Dezső ---	Selmeczbánya ---	áll. tanítókép. tanár ---	1904
	Vajda János ---	Temeskubin ---	polg. isk. tanár ---	1903
	Varga Antal ---	Ujvidék ---	tanár ---	1903
	Vasáry Dániel ---	Esztergom ---	tanítókép. tanár ---	1903
	Dr. Wagner József ---	Budapest ---	kir. főgimn. tanár ---	1904
80	Wald Leo ---	Budapest ---	bölcsészethallgató ---	1902
	Wéber Artur ---	Budapest ---	tanárjelölt ---	1908
	Wiese Gyula ---	Igló ---	ág. ev. főgimn. tanár	1904
	Zander László ---	Budapest ---	tanárjelölt ---	1903

VII. Az Egyet. Phil. Közlöny előfizetői.

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető ?
	Arad --- --- ---	Királyi főgimnázium --- --- ---	1883
	Aszód --- --- ---	Ág. ev. algimnázium --- --- ---	1897
	Baja --- --- ---	Cziszterczy rendi főgimnázium --- --- ---	1899
	Balassagyarmat --- --- ---	M. kir. főgimn. igazgató --- --- ---	1907
5	Balázsfalva --- --- ---	A gör. kath. főgimn. tanári kara --- --- ---	1890
	Bártfa --- --- ---	Állami főgimnáziumi igazgatóság --- --- ---	1899
	Belényes --- --- ---	Gör. kath. főgimn. igazgatóság --- --- ---	1883
	Békés --- --- ---	Ref. gimnázium --- --- ---	1883
	Békéscsaba --- --- ---	Ág. ev. Rudolf főgimnázium --- --- ---	1897
10	Beregszász --- --- ---	Állami gimnázium --- --- ---	1897
	Besztercebánya --- --- ---	Ág. ev. algimnázium --- --- ---	1893
	" --- --- ---	Kir. kath. főgimnázium --- --- ---	1886
	Bonyhád --- --- ---	Ág. ev. gimnázium --- --- ---	1893
	Brassó --- --- ---	M. kir. állami főreáliskola --- --- ---	1894
15	" --- --- ---	Római kath. főgimnázium --- --- ---	1898
	Budapest --- --- ---	Deutsch Zsigmond és Társa --- --- ---	1907
	" --- --- ---	Kilián Frigyes, könyvtáros. --- --- ---	1894
	" --- --- ---	" " " --- --- ---	1904
	" --- --- ---	Pfeifer Ferdinánd, könyvtáros --- --- ---	1883
20	" --- --- ---	Rados Ignác áll. főreálisk. tanár --- --- ---	1897
	" --- --- ---	Ranschburg Gusztáv, könyvtáros --- --- ---	1901
	" --- --- ---	" " " --- --- ---	1903
	" --- --- ---	Stark Ferencz könyvkereskedő --- --- ---	1907
	" --- --- ---	" " " --- --- ---	1907
25	" --- --- ---	Toldi Lajos, könyvtáros --- --- ---	1897
	" --- --- ---	" " " --- --- ---	1898
	" --- --- ---	I. ker. áll. főgimnázium --- --- ---	1907
	" --- --- ---	II. ker. állami tanítónőképző --- --- ---	1896
	" --- --- ---	II. ker. főreáliskola --- --- ---	1890
30	" --- --- ---	III. ker. áll. főgimnázium --- --- ---	1905
	" --- --- ---	IV. ker. közs. felsőbb leányiskola --- --- ---	1903
	" --- --- ---	IV. ker. kegyesrendi Kalasantinum --- --- ---	1896
	" --- --- ---	IV. ker. kegyesrendi főgimnázium --- --- ---	1886
	" --- --- ---	IV. ker. Classica-phil. seminarium --- --- ---	1903
35	" --- --- ---	V. ker. állami főreáliskola --- --- ---	1890
	" --- --- ---	V. ker. áll. főgimn. ifj. könyvtár --- --- ---	1908
	" --- --- ---	V. ker. a képviselőház könyvtára --- --- ---	1908
	" --- --- ---	VI. ker. állami főgimnázium --- --- ---	1900
	" --- --- ---	VI. ker. Állami felsőbb leányiskola --- --- ---	1902
40	" --- --- ---	VII. ker. ág. ev. főgimnázium --- --- ---	1883
	" --- --- ---	VII. ker. Erzsébet nőiskola --- --- ---	1886
	" --- --- ---	VII. ker. áll. főgimn. (Barcsay-u.) --- --- ---	1900
	" --- --- ---	VII. ker. áll. főgimn. (Damjanich-u.) --- --- ---	1902
	" --- --- ---	VIII. ker. közs. főreáliskola --- --- ---	1895
45	" --- --- ---	VIII. ker. gyak. főgimnázium --- --- ---	1886
	" --- --- ---	VIII. ker. állami főgimnázium --- --- ---	1899
	" --- --- ---	VIII. ker. cziszt.-r. tanárképző --- --- ---	1893

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Budapest --- ---	IX. ker. Br. Eötvös József collegium	1896
	" --- ---	IX. ker. ref. főgimnázium --- ---	1885
50	" --- ---	X. ker. tisztviselőtelepi főgimn.	1908
	" --- ---	X. ker. köbányai főgimnázium --- ---	1908
	Csiksomlyó --- ---	Róm. kath. főgimn. igazgatóság	1883
	Csurgó --- ---	Ref. főgimnázium --- ---	1903
	Czegléd --- ---	Állami főgimnázium --- ---	1900
55	Debreczen --- ---	Ref. főgimn. tanári könyvtár --- ---	1888
	" --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1884
	" --- ---	Kegyesrendi főgimnázium --- ---	1904
	" --- ---	Hegedüs és Sándor könyvtárosok	1900
	Dés --- ---	Állami főgimnázium --- ---	1902
60	Déva --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1883
	Eger --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1899
	" --- ---	Róm. kath. főgimnázium --- ---	1883
	Eperjes --- ---	Evangelikus collegium --- ---	1883
	" --- ---	Evang. colleg. Magyar Társaság ---	1890
65	Érsekújvár --- ---	Főgimnáziumi könyvtár --- ---	1883
	Erzsébetváros --- ---	Állami főgimnázium --- ---	1892
	Esztergom --- ---	Főgimnáziumi tanári könyvtár ---	1893
	Fehértemplom --- ---	Állami főgimnázium --- ---	1892
	Felsőlövő --- ---	Evangelikus tanintézetek --- ---	1898
70	Fiume --- ---	Állami főgimnázium --- ---	1886
	Fogaras --- ---	Állami főgimnázium --- ---	1899
	Gyöngyös --- ---	Állami főgimn. igazgatóság --- ---	1890
	Gyöng --- ---	Ref. gimnázium --- ---	1886
	Győr --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1901
75	Győrszentmárton ---	Pannonhalmi könyvtár --- ---	1886
	Gyula --- ---	Főgimnáziumi igazgatóság --- ---	1904
	Gyulafehérvár ---	Róm. kath. főgimn. igazgatóság ---	1886
	Hajduböszörmény ---	Ref. gimn. könyvtár --- ---	1886
	Hajdunánás --- ---	Ref. gimnázium --- ---	1886
80	Hódmezővásárhely ---	Ref. főgimnázium --- ---	1893
	Jászberény --- ---	Állami főgimnázium --- ---	1885
	Jászó --- ---	Jászóvári prem. kanonokrend ---	1886
	Kalocsa --- ---	Érseki főgimnázium --- ---	1890
	Kaposvár --- ---	Állami főgimnázium --- ---	1883
85	Karánsebes --- ---	Állami főgimnázium --- ---	1908
	Karczag --- ---	Ref. gimnázium --- ---	1897
	Kassa --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1883
	" --- ---	Főgimnáziumi önképző-kör --- ---	1890
	Kecskemét --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1894
90	" --- ---	Ref. lyceumi igazgatóság --- ---	1883
	" --- ---	Róm. kath. főgimnázium --- ---	1883
	Készthely --- ---	Premontrei tárház --- ---	1888
	Késmárk --- ---	Ág. ev. lyceumi igazgatóság --- ---	1883
	Kézdivásárhely ---	Róm. kath. gimn. igazgatóság ---	1895
95	Kiskunfélegyháza ---	Kir. kath. főgimn. tanári könyvtár	1904
	Kiskunhalas --- ---	Főgimnáziumi könyvtár --- ---	1888

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
100	Kisszeben ---	Kegyesrendi algimnázium ---	1908
	Kisujszállás ---	Ref. főgimnázium ---	1886
	Kolozsvár ---	Állami felsőbb leányiskola ---	1903
	" ---	Ref. főgimnázium ---	1883
	" ---	Tanárképző-intézeti igazgatóság ---	1883
	" ---	Unit. főgimn. könyvtár ---	1908
105	" ---	Kalazantinum ---	1895
	" ---	Ref. theol. fakultás Ifj. Egylete ---	1901
	" ---	Stein János könyvtár ---	1908
	" ---	Magyar Irod. tört. Seminarium ---	1908
	Komárom ---	Szentbenedekrendi székház ---	1883
	Körmöczbánya ---	Áll. főreálisk. igazgatóság ---	1883
110	Kőszeg ---	Bencés gimnázium ---	1908
	Kunszentmiklós ---	Ref. gimnázium ---	1886
	Léva ---	Kath. főgimn. igazgatóság ---	1883
	Liptórózsahegy ---	Főgimnáziumi könyvtár ---	1886
	Lőcse ---	Kir. főgimnáziumi igazgatóság ---	1883
	" ---	Állami főreáliskola ---	1888
115	Losonc ---	Állami főgimnázium ---	1883
	Lugos ---	Állami főgimnázium ---	1886
	Magyaróvár ---	Kegyesrendi gimnázium ---	1908
	Makó ---	Glauber József könyvtár ---	1903
	Máramarossziget ---	Reform. lyceum ---	1886
	" ---	Róm. kath. algimn. ---	1886
120	Marosvásárhely ---	Róm. kath. főgimn. igazgatóság ---	1884
	" ---	Ref. főgimnázium ---	1883
	Mezőtúr ---	Ref. főgimnázium ---	1883
	Miskolc ---	Reform. lyceum ---	1882
	Munkács ---	Állami főgimnázium ---	1883
	Nagybánya ---	Állami főgimnázium ---	1883
125	Nagyenyed ---	Bethlen főtanoda könyvtára ---	1900
	Nagykálló ---	Áll. gimn. igazgatóság ---	1886
	Nagykanizsa ---	Kath. főgimnázium ---	1883
	Nagykároly ---	Kegy.-r. főgimnázium ---	1883
	Nagykikinda ---	Főgimnáziumi tanári kar ---	1883
	Nagykőrös ---	Ref. főgimnáziumi igazgatóság ---	1900
130	Nagyszalonta ---	Közs. gimn. igazgatóság ---	1887
	Nagyszeg ---	Állami főgimnázium ---	1908
	Nagyszombat ---	Érseki főgimnázium ---	1883
	Nagyvárad ---	Állami főreáliskola ---	1901
	" ---	M. kir. honvéd hadapródiskola ---	1903
	Naszód ---	Alapítványi főgimnázium ---	1898
140	Nyitra ---	Huszar István, könyvtár ---	1887
	" ---	Róm. kath. főgimnázium ---	1883
	" ---	Állami felsőbb leányiskola ---	1901
	Pancsova ---	Állami főgimnázium ---	1887
	Pápa ---	Borsos István, ref. főisk. tanár ---	1886
	" ---	Szentbenedekrendi székház ---	1890
145	Párizs ---	Dr. Főti József Lajos ---	1907

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizet?
	Petrozsény ---	Községi gimnázium ---	1900
	Pécs ---	Weidinger Nándor könyvkereskedő	1899
	" ---	Zircz-csiszt. főgimnázium ---	1883
	Podolin ---	Gimnáz. tanári könyvtár ---	1886
150	Pozsony ---	Áll. főreálisk. tanári könyvtár ---	1908
	Pozsonyszentgyörgy ---	Algimn. igazgatóság ---	1886
	Privigye ---	Kath. algimn. igazgatóság ---	1890
	Rákospalota ---	Wagner Manó igazgató ---	1905
	Rimaszombat ---	Egyesült prot. főgimnázium ---	1882
155	Rozsnyó ---	Róm. kath. főgimnázium ---	1883
	" ---	Ag. ev. főgimnázium ---	1895
	Sárospatak ---	Trócsányi Bertalan, könyvtáros ---	1888
	Sátoraljaújhely ---	Kath. főgimn. tanári könyvtár ---	1883
	Selmeczbánya ---	Kir. kath. gimn. igazgatóság ---	1883
160	Sepsiszentgyörgy ---	Székely-Mikó-kollegium ---	1883
	Sopron ---	Szentbenedekrendi székház ---	1883
	" ---	Ev. lyceumi Magyar Társaság ---	1898
	" ---	Állami főreáliskola ---	1901
	" ---	Thiering Gyula könyvtáros ---	1903
165	" ---	M. kir. honvédfőreáliskola ---	1908
	Szakolcza ---	Gimnáziumi igazgatóság ---	1886
	Szamosújvár ---	Állami főgimnázium ---	1883
	Szarvas ---	Főgimn. tanári kar ---	1883
	Szászváros ---	Ref. Kuun-kollegium ---	1894
170	Szatmár ---	Kir. kath. főgimnázium ---	1883
	" ---	Ref. gimn. tanári kar ---	1890
	Szeged ---	Somogyi-könyvtár ---	1885
	" ---	Kegyesrendi főgimn. önképző-kör ---	1884
	" ---	Kegyesrendi főgimnázium ---	1898
175	" ---	Endrényi Imre könyvkereskedő ---	1908
	" ---	Állami főreálisk. igazgatóság ---	1897
	Szegzárd ---	Állami főgimnázium ---	1898
	Székelykeresztúr ---	Unit. gimnázium könyvtár ---	1908
	Székelyudvarhely ---	Ref. kollegium ---	1890
180	" ---	Állami főreáliskola ---	1897
	" ---	Róm. kath. főgimnázium ---	1887
	Székesfehérvár ---	Főreáliskola ---	1889
	" ---	Csiszt. r. főgimn. könyvtára ---	1905
	Szentes ---	Állami főgimnázium ---	1883
185	Szentgotthárd ---	Állami gimnázium ---	1896
	Szilágyosmlyó ---	Róm. kath. főgimnázium ---	1902
	Szombathely ---	Főgimnáziumi igazgatóság ---	1883
	Tata ---	Kegyesrendi gimnázium ---	1886
	Temesvár ---	Tóth Béla könyvtáros ---	1897
190	" ---	Állami főreáliskola ---	1883
	Torda ---	Unitárius gimnázium ---	1908
	Trencsén ---	Gansel Lipót könyvkereskedő ---	1908
	Trsztena ---	Kir. katli. algimnázium ---	1886
	Ujpest ---	Községi gimnázium ---	1908

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
195	Uj-Verbász --- --	Községi algimnázium --- --	1886
	Ungvár --- --	Kir. kath. főgimnázium --- --	1886
	" --- --	Állami alreáliskola --- --	1900
	Vác --- --	Főgimnáziumi igazgatóság --- --	1886
	Versecz --- --	Áll. főreálisk. igazgatóság --- --	1891
200	Veszprém --- --	Kath. főgimn. igazgatóság --- --	1884
	Zalaegerszeg --- --	Állami főgimnázium --- --	1895
	Zenta --- --	Közs. gimn. igazgatóság --- --	1883
	Zilah --- --	Reformatus főisk. igazgatóság --- --	1884
	Zircz --- --	Apátsági könyvtár --- --	1883
205	Zombor --- --	Állami főgimnázium --- --	1895
	Zsolna --- --	Állami főreáliskola --- --	1898

Jegyzet. 1907 végén volt tiszteleti tag: 13, alapító: 21, rendes: 527, rendkívüli: 75, előfizető: 204, összesen: **840**. E szerint a kimutatás szerint van 1908 végén tiszteleti tag: 13, alapító: 23, rendes: 520, rendkívüli: 83, előfizető: 206, összesen: **845**.

Kimutatta 1908. évi november hó 25-én.

Cserhalmi Sámuel,
pénztárnok.

1908. JANUÁR.

XXXII. ÉVFOLYAM.

I. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDAJA.

1908.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Lógody-u. 33), a **modern philologiai** dolgozatokéét pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

Vári Rezső: *Homerica*. 1. 1.

Loósz István: Zalán futása és az Iliász 6. 1.

Kalocsay Endre posthumus munkájából. 1. közl. 20. 1.

Patai József: Bajza és Lessing. I. közl. 33. 1.

HAZAI IRODALOM. Melich János: A magyar szótárirodalom. **Tolnai**

Vilmos. 47. 1. — Kolosvári Aladár: Arany János élete. **Császár Elemér.**

52. 1. — Mahler Ede: *Babylonia és Assyria*. **Kegl Sándor.** 53. 1.

KÜLFÖLDI IRODALOM. Louis Lässer: *Die deutsche Dorfdichtung.*

Heinrich Gusztáv. 59. 1. — A görög vallástörténet köréből. **Hornyánszky**

Gyula. 61. 1. — A római Forum topographiájának újabb irodalma. **Finály**

Gábor. 66. 1. — E. G. Browne: *A Literary History of Persia.* **Germanus**

Gyula. 71. 1. — Otto Puchstein: *Die ionische Säule.* **Csermelyi Sándor.**

72. 1. — R. Reitzenstein: *Hellenistische Wundererzählungen.* **Révay**

József. 75. 1.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. 1., Pálos Ede:

Révai Miklós és rajziskolája. **Nyilasi Lajos.** 76. 1. — 2., Pécsi Ottmár:

Szemere Pál mint költő és nyelvész. **U. az 77. 1.**

VEGYESEK. A Budapesti Philologiai Társaság 1907. decz. 11.-i ülése. 77. 1. —

Heine Henrik Pestén. **h. 78. 1.** — Magyar drámai irodalom osztrák megvilágítás-

ban. **Bayer József.** 78. 1. — Olasz archæologiai intézet Athénben. 1. 81. 1. —

Új papyrus-gyűjtemény. 1. 81. 1. — Polykrates atyjának szobra. 1. 81. 1. —

Új Archimedes-kézirat. 1. 82. 1. — Unitárius graduál-e a Batthyányi-kódex?

Kardos Albert. 82. 1. — Spártai ásatások 1. 83. 1. — A Parthenon-fríz

magyarázatához. 1. 83. 1. — Antik pásztorsíp. 1. 84. 1. — A régi királyi

vár Tirynsben. **Récsey Viktor.** 84. 1. — Helyreigazítás. **Pecz Vilmos.**

84. 1. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. 84. 1.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. 1906/7. 86. 1.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET. I. *Classica-philologia.* 88. 1.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 55 ívnyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reclama- tiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltostatások bejelentése, szóval mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárosához, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., Vár, Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reclamatciók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtnak el.

MEGHIVÓ.

*A Budapesti Philológiai Társaság f. hó 11-én, d. u.
6 órakor a M. T. Akadémia heti üléstermében tartja*

XXXIII. közgyűlését.

Tárgysorozat:

1. Elnöki beszéd. Tartja *Heinrich Gusztáv*.
2. Titkári jelentés *Vári Rezsőtől*.
3. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.
4. A tiszttikar és a választmány megalakítása.
5. Fölolvasások:
  - a) *Némethy Géza*: Vergilius dormitans.
  - b) *Bajza József*: Emlékbeszéd *Bajza József* fölött.
6. Esetleges indítványok.

*A közgyűlést d. u. 5 órakor választmányi ülés előzi meg,
utána pedig társas vacsora lesz a Vadászkürt szállóban (egy
teríték ára ital nélkül 3 K). Vendégeket szívesen látunk.*

Hivatalos nyugtázás.

Rendkívüli tagdíj 1905-re: Nedelen Sz. — **1906-ra:** Balogh M. 2 k. 50 f. — **1907-re:** Kisfaludy J. 3 k., Rafain J. 3 k., Sas A. 4 k. 50 f., Sróth P. 3 k., Wiese Gy. 3 k. — **1908-ra:** Marót K. 5 k. Sallay G. 4 k.

Rendes tagdíj 1905-re: Timár P. 5 k. — **1906-ra:** Burger A. 5 k., Heinrich A., Klauber Fr. 5 k., Láng M. 4 k., Morvay Gy. 5 k., Schuber M. 4 k. — **1907-re:** Acsay A., Alkalay S. 5 k., Bródy M. 5 k., Czeglédy I. 2 k., Glósz E., Gröger R. 5 k., Gyimóthi J., Győri Gy. 5 k., Haraszti S., Heinrich A. 1 k., Kárpáti K., Kempf J., Knubels R., Kuzmics F., Kuzsinszky B., Lippay Gy. 5 k., Majthényi G., Melich J. 1 k. 50 f., Mihelics K. 5 k., Schaefer V., Tankó P. 5 k., Waldapfel J., Zindl B. — **1908-ra:** Bayer J. 4 k., Bleyer J. 8 k. 50 f., Burány G., Császár E. 2 k., Elek O. 3 k., Gálós R. 7 k. 70 f., Gedeon A., Kanyaró F., Karl L., Láng N., Lengyel M. 4 k., Miklós E. 8 k., Pauler A. 4 k., Pécsy B., Schmidt H., Vári R. 1 k. 50 f. **Waldapfel J.** — **1909-re:** Bleyer J. 1 k. 03 f., Waldapfel J. 1 k.

Előfizetés 1908-ra: Békéscsabai ág. ev. főgimnázium, Karánsebesi áll. főgimnázium, Miskolci ev. ref. főgimnázium, Zirci apátsági könyvtár.

Kelt Budapesten, 1907. évi december hó 19-én

Cserhalmi Samu, pénztárnok,
I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e. 2. a.

Dr. PECZ VILMOS: .

A GÖRÖG NYELV DIALECTUSAI.

Különnyomat az E. Ph. K. 1907. évfolyamából (8-r. 96 l.).

Kapható **Cserhalmi Samu** pénztárosnál (I., Vár, Országház-u. 27.) **Ára 1 K.**

Franklin-Társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda kiadása.

Árpád vezér halálának ezredik évfordulója alkalmából
készült nagyszabású dísmű:

ÁRPÁD ÉS AZ ÁRPÁDOK

Szerkesztette: CSÁNKI DEZSŐ orsz. levéltárnok.
THALY KÁLMÁN orsz. képviselő támogatásával.

Nagy folió alakú dísmű, remek ércdomborművel ékesített bőrkötésben.

Ára 125 korona.

A nemzeti kegyeletnek a honalapító Árpád emlékezetén való lelkes felbuzdulása hozta létre ezt a hazafias, történelmi és művészettörténeti szempontból egyaránt úttörő, tárgyánál fogva időszzerű és mégis maradandó nagybecsű munkát. A szöveg változatos menetét elejétől végig nyomon kíséri az illusztratív rész, s a kisebb-nagyobb képek tekintélyes, pompás sorozatával igyekszik szem elé tárni az országalapító hősnek és dicső ivadékainak ábrázolását, változatos sorsát, a haza és nemzet fejlesztésére irányuló munkálkodását, valamint azokat a hiteles kútforrásokat is, melyekből a hazai történetírás a szükséges adatokat merítette.

Ily sokoldalú munkásságra természetesen csak együtt vállalkozhatott a magyar tudományos, irodalmi és művészeti élet egy elite-táborkara. A nagyszabású mű munkatársai között csakugyan ott találjuk a vezető szellemek hatalmas gárdáját.

Megrendelhető **havi részletfizetésre** is a kiadónál, **Budapesten, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. könyvkereskedése** (Wodianer F. és Fiai) r. t.-nál **VI., Andrássy-út 21. sz. alatt**, valamint minden könyvkereskedésben.

E G Y E T E M E S
PHILOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1908.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Lógody-u. 33), a **modern philologiai** dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

Bajza József: Bajza József emlékezete. 89. l.

Kacsay Endre posthumus munkájából. (II., vége). 100. l.

László Béla: A «Tetemre hívás» forrása. 111. l.

Szigei vári Iván: Komikum elméletek az ókorban. 117. l.

HAZAI IRODALOM. Katona Lajos: Petrarca. **Hegedűs István.** 122. l. — Csengő János: Homeros. **Reményi Ede:** 127. l. — Salamon Ferenc: Dramatikai dolgozatok, kiadja Várdai Béla. **Császár Elemér.** 129. l. — Apór Dezső: Az ikerszók. **Szeremley Császár Loránd.** 131. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM. I. Minor: Goethes Mahomet. **Heinrich Gusztáv.** 132. l. — A. J. Tomazon: Obceje Jazykovjedjenje. **Kégl Sándor.** 145. l. — É. F. Dumant: Ivan Tourguénief. **Gulyás Pál.** 136. l. — H. Brewer: Kommodianus a Gaza. **Révay József.** 138. l. — Lubowitzser Tagebuchblätter Joseph von Eichendorffs. **Verő Leó.** 141. l.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. 3., Károsi Sándor: Octavius. **Révay József.** 142. l. — 4. Csűrös Ferenc: A Debreczeni fűvészkönyv és író. **Császár Elemér.** 143. l. — 5., Kiss Aladár: Horatius és Vergilius Rómában: híkei megújulásában. **Botár Imre.** 145. l.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XXXIII. KÖZGYŰLÉSE 1908. j. 11-én. Titkári jelentés. **Vári Rezső.** 146. l. — A pénztárvizsgáló-bizottság jelentése. 149. l. — Jegyzőkönyv az 1908. jan. 11-i választmányi ülésről. 153. l. — Jegyzőkönyv a XXXIII. közgyűlésről. 154. l.

VEGYESEK. Mesék és para. **Lák. h.** 155. l. — Kisfaludy Sándor kiadatlan levele nejéhez. **h.** 156. l. — A modern földolgozásban. **Vértessy Jenő.** 156. l. — Ad Hom. II. I. 191. **Vörster Aurél.** 158. l. — Ad «Homerica». **Csengeri János.** 159. l. — Válasz. **Vári Rezső.** 162. l. — «Egy ó-angol költemény magyar vonatkozásai». **Holland Arthur B.** 163. l. — Arany «Hamlet» fordításáról. **Reichardt A. Roska.** 165. l. — A Magyar Nyelvőr kedvezménye. 165. l. — Beküldött kötetek. 165. l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET. I. Classica-philologia. 66. l.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztő felelősök.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején évi 50 tonyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 40 fillér.

Az előfizetési penzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reklamátiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatás bejelentése, szóval mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó költségek a Budapesti Philologiai Társaság pénztárosahoz, Cserhalmai Sándorhoz (Budapest, I., Vár, Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reklamációk csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtnak el.

Hivatalos nyugtázás.

Az 1907. december 21.-től 31.-ig befolyt bevételekről.

Rendes tagdíj 1907-re: Nikolics J., Gálos R. 2 k. 30 fil. — **1908-ra:** Krecsméry K.

Előfizetés 1908-ra: Bajai tanítóképezde 10 k. 80 fil., Bajai ciszt-r. főgimnázium 10 k. 80 fil., Budapesti I. ker. áll. főgimn 10 k. 80., Budapesti II. ker. áll. tanítónőképző 10 k. 80 fil., Budapesti ciszt. tan. képző 10 k., Jászóvári prem. kanonokrend 10 k. 80 fil., Kalocsai érseki főgimn., Kecskeméti áll. főreáliskola 10 k. 80 fil., Toldy L. 21 k. 60 fil.

Kelt Budapesten, 1907. december 31.-én.

Usherhalmi Samu, pénztárnok,

I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e. 2. a.

KÖLTŐK ÉS ÍRÓK

ÉLETRAJZOK A KÖLTÉSZET ÉS IRODALOM KÖRÉBŐL

Kiadja a Kisfaludy-Társaság

Ára kötetenként diszes kartonkötésben 2.50 K

Megjelentek:

Csokonai
Dante

*Ferenczi Zoltántól.
Radó Antaltól.*

Homeros
Petrarca

*Csengeri Jánostól.
Katona Lajostól.*

Előkészületben:

Arany János
Heine
Janus Pannonius
Kazinczy Ferencz
Kisfaludy Sándor

*Szinnyei Ferencztől.
Heinrich Gusztávtól.
Hegedűs Istvántól.
Váczy Jánostól.
Császár Elemértől.*

Maupassant
Sand György
Shakespeare
Tasso
Zrínyi Miklós

*Molnár Ferencztől.
Zilahy Kiss Bélától.
Alexander Bernáttól.
Darvay Mórtól.
Beöthy Zsoltól.*

Most jelent meg!

Magyar nyelven először!

VALLOMÁSAIM.

J. J. ROUSSEAU világhírű műve.

Fordította: **Bogdánffy Ödön.**

Két kötet.

A Rousseau halála után megjelent «Confessions» magyar fordítása. — A nagy gondolkodó és költő életének önéletírása. — A XVIII. század legnagyobb hatású munkája. Az «én melancholiájá»-nak költészete.

Ára a két kötetnek 8 K.

Kapható: **LAMPEL R.** könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) r.t.nál
Budapest, VI., Andrássy-út 21. szám és minden könyvkereskedésben.

Franklin-Társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda kiadása.

Árpád vezér halálának ezredik évfordulója alkalmából
készült nagyszabású díszmű:

ÁRPÁD ÉS AZ ÁRPADOK

Szerkesztette: CSÁNKI DEZSŐ orsz. levéltárnok.
THALY KÁLMÁN orsz. képviselő támogatásával.

Nagy folió alakú díszmű, remek ércdomborművel ékesített bőrkötésben.

Ára 125 korona.

A nemzeti kegyeletnek a honalapító Árpád emlékezetén való lelkes felbuzdulása hozta létre ezt a hazafias, történelmi és művészettörténeti szempontból egyaránt úttörő, tárgyánál fogva időszzerű és mégis maradandó nagybecsű munkát. A szöveg változatos menetét elejétől végig nyomon kíséri az illusztratív rész, s a kisebb-nagyobb képek tekintélyes, pompás sorozatával igyekszik szem elé tárni az országalapító hősnek és dicső ivadékainak ábrázolását, változatos sorsát, a haza és nemzet fejlesztésére irányuló munkálkodását, valamint azokat a hiteles kútforrásokat is, melyekből a hazai történetírás a szükséges adatokat merítette.

Ily sokoldalú munkásságra természetesen csak együtt vállalkozhatott a magyar tudományos, irodalmi és művészeti élet egy elite-táborkara. A nagyszabású mű munkatársai között csakugyan ott találjuk a vezető szellemek hatalmas gárdáját.

Megrendelhető **havi részletfizetésre** is a kiadónál, **Budapesten, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. könyvkereskedése** (Wodianer F. és Fiai) r. t.-nél **VI., Andrásy-út 21. sz. alatt**, valamint minden könyvkereskedésben.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1908.

Figyelmeztetés.

Az Egyetemes Philologiai Közlönybe szánt class. philologiai dolgozatok kéziratai **dr. Láng Nándor** (I., Lógody-u. 33), a modern philologiai dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

Némethy, Geyza: Vergilius dormitans. 169. l.

Vári Rezső: Hol halt meg Herodotes? 182 l.

Császár Elemér: A német «Liliomfi». 192 l.

Patai József: Bajza és Lessing. (II. közl.) 205. l.

HAZAI IRODALOM. Pitroff Pál: Kemény Zsigmond. **Papp Ferencz**, 224. l. — Yolland Arthur B.: Magyar és angol szótár. **Schmidt Márton**, 225. l. — Alleram Gyula: Homeros és Vergilius másvilága kritikai párhuzamban. **Incze József**, 227 l. — Népmesék Heves és Jász Nagykúnszolnok megyéből. **Gálos Rezső**, 228. l. — Déznai Viktor: A természet-érzék a XVI. század francia irodalmában. **Elek Oszkár**, 230. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM. I. Hertel: Das Südliche Pancatantra. **Kégl Sándor**, 231. l. — Horowitz: A Short history of indian literature. **U. az**, 232. l. — Gustave Lanson: Voltaire. **Szigetvári Iván**, 233. l. — Fragments d' un manuscrit de Ménandre. **Czebe Gyula**, 237. l. — Marcellin Pradels: Le romantisme français et le romantisme allemand. **Gragger Róbert**, 240 l.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. Szirák János: Magyar motivumok a német költészetben. **Heinrich Gusztáv**, 240. l. — Kürti Menyhért: Mikes Kelemen kiadatlan munkái. **Császár Elemér**, 242 l.

VEGYESEK. A Budapesti Philologiai Társaság febr. hó 12-i ülése. 243 l. — Még egyszer a Batthyányi-kódexről. **Horváth Cyrill**, 244. l. — Az igeli síremlék. **Csermelyi Sándor**, 245. l. — Petróczi K. Szidónia és Dálnoki V. Gerzson levelei. **Szász Béla**, 246. l. — Herculaniumi ásatások. I., 247. l. — Angol bírálat Némethynek «Amores»-kiadásáról. 248. l. — Ponori Thewrewk Emil 70-ik születésnapja. 248. l. — Adalék Sajnovics János életéhez. **Alszechy Zsolt**, 248. l. — A philologia halottai 1907-ben. 248. l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET. I. Classica-philologia. 253. l.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 50 ívnyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése, szóval mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárosához, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., Vár, Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reclamatiók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtnak el.

Hivatalos nyugtázás.

A folyó évi január hó 1-től 31-ig teljesített tagdíjbefizetésekről.

Rendkívüli tagdíjhátralék 1907-re: Köblös S. 3 k., Marschalk H. 3 k., Szentgyörgyi B. 3 k., Wald L. 3 k. Összesen 12 k. — **1908-ra:** Csoma K., Zander L. Összesen 12 k.

Rendes tagdíjhátralék 1906-ra: Márfly O. 5 k. — **1907-re:** Apor D. 5 k., Barta M. 5 k., Botár I. 5 k., Bozsénik B. 5 k., Büchler P. 5 k., Czeglédy I. 2 k., Gröger R. 5 k., Győri Gy. 5 k., Heinrich A. 8 k., Kövér S. 5 k., Nagy I. 5 k., Németh S., Nyilasy L. 2 k. 50 f., Nyusztay A. 5 k., Polgár A. 5 k., Roboz A. 5 k., Schmidt J., Schwarz G. 5 k., Urbanek K., Weigl G. 5 k., Wirkler E. 5 k. Összesen 117 k. 50 fl. — **1908-ra:** Gróf Apponyi S., Baros Gy., Bayer J. 7 k. 50 f., Bálint K., Bán J., Bárd A. 5 k., Benczik F., Berger J., Bontó J., Borzsák J. 8 k., dr. Brenndörfer J., Buzássy A., Csermelyi S., dr. Erdődi A., Finály G., Fiók K. 12 k., Fraknoi V., Geréb J., Hornyánszky Gy., dr. Horváth B., Huber L., Inceze J., Janny L., Jándi B., Kardos A. 2 k. 50 f., Kemény F., Kégl S., Loosz L., Marton J., Megyesi F. 5 k., Németh R., Nyilasy L. 50 f., Pachner D., dr. Pap I., Pap J., dr. Polgár I., Ranschburg V., Récsy V. 1 k., Révay J. 3 k., Ruzicska A., Schill S., Schmidt M. 4 k., Sörös P., Szántó K., Szilágyi S., Szinnyi J., Szűcs L., Tihanyi G., Tolnai V., dr. Tóth Gy., Tóth M., dr. Unger B., Vajda Gy., Varga G., Vári R. 8 k. 50 f., Zoltvány I. Összesen 507 k.

Előfizetés 1907-re: Kolozvári unit. collegium. — **1908-ra:** Bátfai állami főgimnázium, Esztercezbányai ág. ev. gimnázium, Békési ev. ref. főgimnázium 10 k. 80 f., Bonyhádi ág. ev. főgimnázium, Borsos I., Brassói áll. főreáliskola, Budapesti II. ker. főreáliskola 10 k. 80 f., Budapesti kegyesrendi főgimnázium 10 k. 80 f., Budapesti kegyesrendi Kalarantínium, Budapesti VI. ker. áll. főgimnázium, Budapesti evang. főgimnázium 10 k. 80 f., Budapesti ciszt. tanárképző intézet 2 kor., Budapesti Eötvös Collegium, Budapesti X. ker. főgimn. 10 k. 80 f., Classica philol. seminarium 10 k. 80 f., Czeglédi áll. főgimn. 10 k. 80 f., Debreczeni áll. reáliskola, Debreczeni kegyesrendi róm. kath. főgimn. 10 k. 80 f., Egri áll. főreáliskola 10 k. 80 f., Esztergomi főgimnázium, Érsekújvári közs. kath. főgimnázium 10 k. 80 f., Fehérlétföldi áll. főgimnázium 10 k. 80 f., Fiumei áll. főgimnázium, Frei P. 6 k., Glauber J. 10 k. 80 f., Gyöngyösi állami főgimnázium 10 k. 80 f., Gyónki ref. gimnázium, Győri áll. főreálisk. igazg., Gyulai róm. kath. főgimnázium 10 k. 70 f., Huszár I., Halasi ref. gimnázium, Karczagi ref. főgimnázium, Kassai állami főreáliskola 10 k. 80 f., Keszthelyi kath. főgimn. tanári könyvtár, Kézdivásárhelyi főgimn. tan. könyvtár, Kilián Frigyes utóda 21 k. 60 f., Kiskunfélegyházai gimnázium, Kisszebeni k. r. algimnázium, Kistűszállási ref. főgimnázium, Kolozvári unit. collegium, Kolozvári ev. ref. collegium, Kolozvári állami felsőbb leányiskola 10 k. 80 f., Komáromi bencés főgimn., Kőszegi gimn. tanári könyvtár, Losonci főgimnázium 10 k. 80 f., Lugosi áll. főgimnázium, Máramaroszigeti kath. főgimnázium, Nagyenyedi Bethlen főtanoda 10 k. 80 f., Nagykanizsai kath. főgimnázium 10 k. 80 f., Nagykállói állami gimnázium, Nagykőrösi ref. főgimnázium, Nagyszalontai áll. főgimn., Nagyszombati érseki főgimn., Nyitrai róm. kath. fels. lányisk., Nyitrai gimnázium, Pancsovai főgimn. tanári könyvtár 10 k. 80 f., Pannonhalmi szt. Benedekrendi főkönyvtár, Pápai szt. Benedek gimnázium tanári könyvtára, Pécsi ciszt. rendi főgimnázium, Pozsonyi áll. főreáliskola, Privigyei gimn. igazgatóság, Ranschburg G. 10 k. 80 f., Ranschburg G. 10 k. 80 f., Rozsnyói ág. ev. főgimnázium, Rózsáhegyi főgimn. igazgatóság, Selmeczbányai kir. kath. főgimn., Sepsiszentgyörgyi ev. ref. Székely Mikó collegium 10 k. 80 f., Soproni m. kir. áll. főreáliskola, Soproni ev. lyceumi ifj. Magyar Társaság, Soproni Bencés főgimn., Stark F. 21 k. 60 f., Szarvasi főgimnázium, Szatmár-Németi ref. főgimn., Szászvárosi ev. ref. Kun-kollégium, Szegedi piarista főgimn. önképzőkör, Szentesi áll. főgimn., Szentgotthárdi áll. főgimn. 10 k. 80 f., Székelykeresztúri unit. gimn., Székesfehérvári főreálisk. tan. könyvtár 10 k. 80 f., Szilágysomlyói róm. kath. gimnázium, Szombathelyi főgimn. igazgatóság, Tatai kegyesrendi algimnázium 10 k. 80 f., Thiering Gy. 10 k. 80 f., Tordai gimnázium, Tóth B. 10 k. 80 f., Tresztenai kath. gimnázium 10 k. 80 f., Veszprémi kath. főgimnázium, Weidinger N. utóda 10 k. 80 f., Zalaegerszegi áll. főgimn. 10 k. 80 f., Zilahi ref. Wesselényi-kollegium 10 k. 80 f., Zombori főgimnázium 10 k. 80 f. Összesen 1055 k. 50 f.

Helyesbítés a f. é. II. füzethez: Gálos R. nem 1907-re, hanem 1908-ra fizetett 2 k. 30 f.

Budapest, 1908 jan. 31.

Cserhalmi Samu, pénztárnok,
I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e. 2. a.

Franklin-Társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda kiadása.

Árpád vezér halálának ezredik évfordulója alkalmából
készült nagyszabású díszmű:

ÁRPÁD ÉS AZ ÁRPÁDOK

Szerkesztette: CSÁNKI DEZSŐ orsz. levéltárnok.
THALY KÁLMÁN orsz. képviselő támogatásával.

Nagy folió alakú díszmű, remek ércdomborművel ékesített bőrkötésben.

Ára 125 korona.

A nemzeti kegyeletnek a honalapító Árpád emlékezetén való lelkes felbuzdulása hozta létre ezt a hazafias, történelmi és művészettörténeti szempontból egyaránt úttörő, tárgyánál fogva időszerű és mégis maradandó nagybersű munkát. A szöveg változatos menetét elejétől végig nyomon kíséri az illusztratív rész, s a kisebb-nagyobb képek tekintélyes, pompás sorozatával igyekszik szem elé tárni az országalapító hősnek és dicső ivadékainak ábrázolását, változatos sorsát, a haza és nemzet fejlesztésére irányuló munkálkodását, valamint azokat a hiteles kútforrásokat is, melyekből a hazai történetírás a szükséges adatokat merítette.

Ily sokoldalú munkásságra természetesen csak együtt vállalkozhatott a magyar tudományos, irodalmi és művészeti élet egy elite-táborkara. A nagyszabású mű munkatársai között csakugyan ott találjuk a vezető szellemek hatalmas gárdáját.

Negrendelhető **havi részletfizetésre** is a kiadónál, **Budapesten, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. könyvkereskedése** (Wodianer F. és Fiai) r. t.-nál **VI., Andrássy-út 21. sz. alatt**, valamint minden könyvkereskedésben.

908. ÁPRILIS.

XXXII. ÉVFOLYAM.

IV. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADEμία TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1908.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny**be szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Lógody-u. 33), a **modern philologiai** dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

Dézi Lajos: Arany János Magyar irodalomtörténete. 257. l.

Csermelyi Sándor: A két Kalamis. 269. l.

Vértesy, Desiderius: Stephanus de Werbőcz in Glossario Mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae. 280. l.

HAZAI IRODALOM. Janovics Jenő dr.: A magyar dráma irányai. **Vértesy Jenő**. 286. l. — Radó Antal: Dante. **Baumgartner Alajos**. 289. l. — Katona József válogatott munkái. **Császár Elemér**. 293. l. — Lucius Annaeus Seneca. Erkölcsi levelek. Ford. Barcza József. **Székely István**. 294. l. — Gombocz Zoltán: Honfoglalás előtti török jövevényszavaink. **Kemenes Pál**. 300 l. — Allerann Gyula: Seneca erkölcsbölcsélete. **Baksay József**. 303 l.

KÜLFÖLDI IRODALOM. Walther Janell: Ausgewählte Inschriften. **Láng Nándor**. 306. l. — Le Monde Oriental. **Kégl Sándor**. 310 l. — F. P. Luigi: Introductory Manual of the Hindi language. **U. az.** 311. l. — Emil Sulger-Gebing: Goethe und Dante. **Bitzó Sarolta**. 313. l. — Zur Textkritik in Fritz Reuters Schriften. **Gálos Rezső**. 317. l.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. 8. Gurnésevits Lajos: M. T. Cicero beszéde Verres ellen. **Kurtz Sándor**. 318. l. — 9. Farkas Pál: Ádám és Lucifer. **Császár Ernő**. 320. l. — 10. Pintér Jenő: Petőfi Sándor. **U. az.** 331. l. — 11. Major Lajos: A sibyllai jóslatokról. **Révay József**. 322. l. — 12. H(orvát) R(óbert): A mennyei hatalmak a régibb római költők invocatióiban. **U. az.** 323 l. — 13. Nagy Endre: Horatius és Maecenas. **U. az.** 323 l.

VEGYESEK. A Budapesti Philologiai Társaság márcz. 11-i. ülése. 323 l. — † ifj. dr. Reményi Ede. 324. l. — Toldy Ferencz levele Goethehez. **Bleyer Jakab**. 324. l. — A magyar líra a XIX. században. **Vértesy Jenő**. 325. l. — Az osztrák archaeologiai intézet új házának ünnepélyes megnyitása Athénben. **Darkó Jenő** és **L. N.** 326. l. — Nestroy «Umsonst»-ja, és a Liliomfi. **Weber Artúr**. 328. l. — Pompéji ásatások. **Láng Margit**. 329. l. — Tinódi-magyarázat. **Mészöly Gedeon**. 330. l. — Themistokles várfala Athénben. **Récsey Viktor**. 331. l. — Hibaigazítás. 331. l. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. 331. l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET. II. Modern philologia. 333. l.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 50 tonyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reklamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése, szóval mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság penztárához, Oserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., Vár, Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reklamatiók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtnak el.

Hivatalos nyugtázás.

A folyó évi február hó 1-től 29-ig teljesített tagdíjbefizetésekről.

Rendkívüli tagdíj 1906-ra: Fruchtl E. 3 k., Hensch Béla 3 k., Marschalk H. 3 k., Nedelcu Sz. 3 k. Összesen 12 k. — **1907-re:** Kovács F. 3 k., Szabó J. 3 k., Szentgyörgyi B. 3 k., Szilágyi Gy. 3 k., Tömörkényi D. 3 k., Wiese Gy. 3 k. Összesen 18 k. — **1908-ra:** Alszezgly Zs., Czebe Gy., Gragger R. 2 k., Reichard P. 2 k., Szilágyi Gy. 3 k. Összesen 19 k.

Rendes tagdíj 1906-ra: Kovács G. 5 k., Péterffy B. 5 k. Összesen 10 k. — **1907-re:** Barta M. 5 k., Bogdány F. 5 k., Bródy M. 5 k., Czeglédi I. 2 k., Dombi M. 5 k., Fekt F. 5 k., Gulyás P. 9 k., Heinrich A. 1 k., Herczeg A. 5 k., Klucska J. 5 k., Láng M., Lippai Gy. 5 k., Melich J. 6 k. 50 f., Ozorai L. 5 k., Polgár A. 5 k., Ranczay J. 5 k., Sarudy Gy. 5 k., Serédi P. L. 5 k., Soós J. 5 k., Székely Gy., Weigl G. 5 k., Winker E. 5 k. Összesen 118 k. 50 f. — **1908-ra:** Bajza J., Balogh P., Bermüller F., Boros G., Botár I. 4 k., Csengeri J. 8 k., Dombi M. 5 k., Elek O. 3 k., Fináczy E. 2 k. 50 f., Förster A. 5 k., Göbl A., Haraszti Gy. 12 k., Heinrich A., Horváth C. 4 k., Incze J. 6 k. 50 f., Kocsis L., Kronberger M., Latzkó H., Láng M. 6 k., László B., Maywald J., Mérei K., Német K., Pap F. 4 k. 50 f., Pózna L., Pölöskey K., Révay J. 1 k. 80 f., Schmidt M. 4 k. 50 f., Szigetvári I., Szinger K., Szinyei F., Verő L. 2 k., Vértessy J. 3 k., Vozáry Gy., Yolland A. 2 k. Összesen 263 k. 80 f. — **1909-re:** Szigetvári I.

Előfizetés 1907-re: Wagner M. — **1908-ra:** Balassagyarmati gimn. 10 k. 80 f., Beregszászi főgimn. 10 k. 80 f., Brassói római kath. főgimn. 10 k. 80 f., Budapesti III. ker. főgimn. 10 k. 80 f., Budapesti VIII. ker. főgimn. 10 k. 80 f., Csiksomlyói római kath. főgimn. 10 k. 80 f., Debreceni ref. főgimn., Deutsch Zs. és T. 10 k. 80 f., Erzsébetvárosi áll. főgimn., Érsekújvári főgimn. 1 k. 20 f., Felsőlővői evang. tanintézetek, Gyulafehérvári főgimn., Hajdunánási ref. főgimn., Hegedűs és Sándor 10 k. 80 f., Jászberényi főgimn. 10 k. 80 f., Karánsebesi áll. főgimn. 10 k. 80 f., Késmárki ev. lyceum, Kolozsvári Kalazantinum, Kunszentmiklósi ref. gimn., Lévai gimnázium 10 k. 80 f., Marosvásárhelyi ref. kollégium, Marosvásárhelyi római kath. főgimn. 10 k. 80 f., Nagybányai áll. főgimn. 10 k. 80 f., Nagykárolyi római kath. főgimn., Nagykikindai főgimn. 10 k. 80 f., Nagyszebeni főgimn. 10 k. 80 f., Rozsnyói kath. főgimn., Szakolezai gimnázium, Szegedi főreáliskola, Szolnoki áll. főgimn. 10 k. 80 f., Trocsányi B. 10 k. 80 f., Ungvári áll. reáliskola 10 k. 80 f., Ungvári római kath. főgimn. 10 k. 80 f., Verseczi főreáliskola, Wagner M. 13 k., Zentai főgimnázium, Zsolnai áll. főreálisk. 10 k. 80 f. Összesen 421 k. **1909-re:** Budapesti X. ker. áll. főgimn. 10 k. 80 f.

Budapest, 1908 március 1-én

Cserhalmi Samu, pénztárnok,

I. Vár. Országház-u. 27. sz., I. e. 2. a.

Felhívás olvasóinkhoz. A régi magyar nyomtatványok gyűjtésével foglalkozó magánosok és közönyvtári tisztviselők egyaránt régóta érzik egy olyan munka hiányát, mely a 1711 előtt megjelent művek eddig elért árainak összefoglalásával némi zsinór-mértékül szolgálhatna értékük megállapításában. E sorok írója e hiányon legalább részben segítenő, egyelőre a *Szabó* Károly munkája I. kötetébe felvett, vagy odaillő magyar nyelvű régi nyomtatványok árát szándékozik összeállítani. Ez összeállításához az adatok zömét a régibb antikváriusi árjegyzékek vannak hivatva szolgáltatni, de minden más megbízható forrásból kikerülő adatot is fel fogok dolgozni. Az összeállítás lehető teljessége érdekében azzal a kéréssel fordulok az E. Ph. K. tisztelt olvasóihoz, hogy ha ily adatok vagy ilyeneket tartalmazó könyvjegyzékek birtokában vannak, azokat velem (ezím *M. N. Múzeumi könyvtár, Budapest*) közölni szíveskedjenek. Az egyes adatok beszolgáltatásánál a következőkre kellene kiterjeszkedni: 1. Az eladás tárgyát képezett mű rövid címére, mely a szerző nevét, a megjelenés (nyomtatási) helyét és évét is magában foglalná. 2. A példány állapotának rövid megjelölésére (pl. csonka, eredeti kötésben, teljesen ép, mosott, fakszimilével kiegészített stb. példány). 3. Az elért árra, mindig az eredeti pénzértékben kifejezve (pl. bir. márká, o. é. frt, tallér, frank stb.). 4. Az eladás éve s arra, kitől mily úton került a mű eladásra (árverés útján vagy antikváriusi úton). 5. Az adat forrása (pl. Kende S. 25. sz. árjegyzéke stb.). Természetesen lesz rá gondom, hogy a nem saját gyűjtésből való adatok mellett a közlő személyisége kellőképp érvényesüljön. Felhívásomat azon reménységgel zárom, hogy a fontos ezél érdekében minél több munkatársat sikerül megnyernem.

Gulyás Pál.

Középiskolai tankönyv újdonságok

Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R.-T. könyvkiadó-vállalatánál Budapest, IV., Egyetem-u. 4. sz. a. megjelent :

LATIN NYELVTAN

a II. osztály számára.

Szerkesztik

Földi József   Kardos Gyula,
kegyesrendi tanár.   premontrei főgimn. tanár.

Az I. rész a múlt évben jelent meg.
Engedélyezve 89994—1907. sz. a.

LATIN OLVASÓ ÉS GYAKORLÓ

a II. osztály számára.

Szerkesztik

Földi József   Kardos Gyula
kegyesrendi tanár.   premontrei főgimn. tanár.

Az I. rész a múlt évben jelent meg.
Engedélyezve 88500—1907. sz. a.

MAGYAR NYELVTAN

a középiskolák II. oszt. számára.

Szerkesztik

Acsay István dr.,   Bartha György dr.,
kir. kath. főgimn. ig.   cisztercita főgimn. tanár.

Madarász Flóris dr.,
kegyesr. főgimn. tanár.

Az I. rész a múlt évben jelent meg.
Engedélyezve 89993—1907. sz. a.

MAGYAR OLVASÓKÖNYV

a középiskolák II. oszt. számára.

Szerkesztik

Acsay István dr.,   Bartha György dr.,
kir. kath. főgimn. ig.   cisztercita főgimn. tanár.

Madarász Flóris dr.,
kegyesr. főgimn. tanár.

Az I. rész a múlt évben jelent meg.
Engedélyezve 68380—1907. sz. a.

NÉMET NYELVTAN

I. rész

a gimnáziumok III. és a reáliskolák
I. osztálya számára.

Irta Heinrich Gusztáv.

Átdolgozták

Bleyer Jakab és Karl Lajos dr.

Engedélyezve 103774—1907. sz. a.

NÉMET NYELVTAN

II. rész

a gimnáziumok IV. és a reáliskolák
II. osztálya számára.

Irta Heinrich Gusztáv.

Átdolgozták

Bleyer Jakab és Szabó Viktor dr.

Engedélyezés végett beterjesztve.

NÉMET NYELVKÖNYV

a középiskolák használatára.

II. rész.

A gimnázium IV. és a reáliskolák II. osztálya számára.

Írták Miklós Ferenc dr. és Kaiblinger Fülöp.

Az I. rész a múlt évben jelent meg. — Engedélyezve 48824—1907. sz. a.

Tiszteletpéldányokkal tankönyvül való alkalmazás céljából szívesen szolgál a kiadóhivatal.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1908.

Figyelmeztetés.

Az Egyetemes Philologiai Közlönybe szánt class. philologiai dolgozatok kéziratai dr. Láng Nándor (I., Lógody-u. 33), a modern philologiai dolgozatoké pedig dr. Császár Elemér címére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

Hornyánszky Gyula: Görög szók -ῶπις, -ωπις (-οπις) végződésével. 337. l.

Patai József: Bajza és Lessing. III., bef. közl. 354. l.

Finály Gábor: A kolozsvári szótár. 369. l.

HAZAI IRODALOM. Barabás Ábel: Petőfi. Mitrovics Gyula. 379. l. —

Horánszky Lajos: Bacsányi János és kora. Császár Elemér. 384. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM. Gustav Keckeis: Dramaturgische Probleme im Sturm und Drang. Heinrich Gusztáv. 391. l. — R. A. Nicholson: A literary history of the arabs. Kégl Sándor. 393. l. — Johannes Vahleni Opuscula Academica. Kallós Ede. 395. l. — H. P. Thieme: Guide bibliographique de la littérature française. Gulyás Pál. 397. l. — Michel Bréal: Pour mieust connaitre Homère. Vértessy Dezső. 399. l. — Ida Axelrod: Hermann Sudermann. Gedeon Alajos. 403. l.

PHILOLOGIAI PROGRAM-ÉRTEKEZÉSEK. Kemény Gábor: A végzet és szabad akarat viszonya Sophokles drámáiban. Karátsöny Zsigmond. 404. l. — Bíró Sándor: Vallásos gondolatok Arany János költeményei alapján. Révai Sándor. 405. l. — Novák Sándor: A magyar irodalom lélektana. Révai Sándor. 406. l. — Rózsa Vitál: A görög-római mithológiából és történelemből kölcsönzött szálló-igék. Bán János. 406. l.

VEGYESEK. A B. Ph. T. április 11-iki ülése. 407. l. — Zách Klára forrásaihoz. Tolnai Vilmos. 407. l. — Vári Rezső Konstantinos Porphyrogennetos történeti encyklopédiájához. 408. l. — A legjobb latin irodalom-történet. 408. l. — Pan halála 408. l. — M. Minucius Felix «Octavius»-ának első magyar fordítása 409. l. — Toldy útleírása. Veró Leó. 409. l. — B. Niese: Über Wehrverfassung, Dienstpflicht und Heerwesen Griechenlands. Kertész János. 409. l. — Német regénypályázat. 413. l. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek 413. l.

KÜLFÖLDI KÖNYVESZET. II. Modern philologia. 414. l.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 50 tonyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése, szövegi mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárosához, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., Vár, Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reclamatiók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtatnak el.

Hivatalos nyugtázás.

A folyó évi március hó 1-től 31-ig teljesített tagdíjbefizetésekről.

Rendkívüli tagdíj 1906-ra: Nedeleu Sz. 3 k. — **1907-re:** Kisfaludy J. 3 k., Kovács F. 3 k., Marschalk H. 3 k., Simon G. 3 k., Tömörkényi D. 3 k. Összesen: 15 k. — **1908-ra:** Neiser I. —

Rendes tagdíj 1905-re: Kosári I. 5 k. — **1906-ra:** Böleskei L. 5 k., Szentirmay Gy. 3 k. Összesen 8 k. — **1907-re:** Angyal D. 9 k., Bogdány F. 5 k., Breznay B. 5 k., Büchler P. 5 k., Fekt F. 5 k., Gaghy D., Klucska J. 5 k., Lám F. 4 k., Nagy I. 5 k., Nyusztay A. 5 k., Ozorai S. 5 k., Pásztor E. 5 k., Schwarz Gy. 5 k., Serédy P. L. 5 k., Soós J. 5 k., dr. Váczy J. 3 k. 50 f. Összesen 86 k. 50 f. — **1908-ra:** Alter B., Balassa J., Bán A., Börsodi M., Bódiss J., Dombi M. 5 k., Endrei G. 5 k., Erődi B., Gaghy D., Jacobi K., Liska J., Lukinich I., Mutschenbacher Gy., Pácz S., Pirchala I., Rózsa V., dr. Szamosi J., Vayer L., dr. Váczy J. 3 k. 50 f., Wargha S. Összesen 183 k. 50 f. — **1909-re:** Karl L. 5 k.

Előfizetés 1907-re: Ráth M. 10 k. 80 f. — **1908-ra:** Budapesti VI. ker. áll. főreálisk., Budapest: Képviselőház könyvtára 10 k. 80 f. Csurgói ref. főgimnázium, Egri kath. főgimn., Fogarasi áll. főgimnázium, Gansel Lipót 10 k. 80 f., Kecskeméti ref. főgimn., Kolozsvári Magy. Irod. történeti Seminarium könyvtára, Körmöczbányai áll. főreáliskola, Máramaroszigeti ref. főgimn., Pozsonyszentgyörgyi kath. gimn., Szatmárnémeti főgimn. Összesen 141 k. 60 f.

Jegyzet a 3. füzethez: Szigetvári Iván nem fizette meg az 1909. évi tagdíjat.

Budapest, 1908 április 1-én

Cserhalmi Samu, pénztárnok,

I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e. 2. a.

Az ethikai megismerés természete.

Irta PAULER ÁKOS.

Franklin-Társulat

1907.

Ára 4 korona.

*A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei-nek szak-
bírálója így ír e műről nevezett folyóirat XXV. füzetében:*

„Pauler Ákos könyve igen éles dialektikával, a meggyőződés teljes erejével, világosan (a mi filozófiai műveinknél nagy ritkaság) szép magyarsággal, nagy szakismerettel irt oly tudományos munka, mely filozófiai irodalmunk legkiválóbb művei között foglal helyet. A midőn érdekes és értékes művét közönségünk figyelmébe melegen ajánljuk, szives örömet kívánjuk, hogy az erkölcsről való nemes, magasztos ideái nemzetünk köztudatába minél nagyobb mértékben átmenjenek, hogy, a mint utolsó sorában szerző maga mondja: az emberiség szabadon emelkedhessék az ideálok napsugaras, örök honába.”

Középiskolai tankönyvujdonságok.

*Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R.-T. könyvkiadó-
vállalatánál Budapest, IV., Egyetem-u. 4. sz. a. megjelent :*

LATIN NYELVTAN

a II. osztály számára.

Szerkesztik

Földi József   Kardos Gyula,
kegyesrendi tanár.   premontrei főgimn. tanár.

Az I. rész a múlt évben jelent meg.
Engedélyezve 89994—1907. sz. a.

LATIN OLVASÓ ÉS GYAKORLÓ

a II. osztály számára.

Szerkesztik

Földi József   Kardos Gyula,
kegyesrendi tanár.   premontrei főgimn. tanár.

Az I. rész a múlt évben jelent meg.
Engedélyezve 88500—1907. sz. a.

MAGYAR NYELVTAN

a középiskolák II. oszt. számára.

Szerkesztik

Acsay István dr.,   Bartha György dr.,
kir. kath. főgimn. ig.   cisztercita főgimn. tanár.

Madarász Flóris dr.,
kegyesr. főgimn. tanár.

Az I. rész a múlt évben jelent meg.
Engedélyezve 89993—1907. sz. a.

MAGYAR OLVASÓKÖNYV

a középiskolák II. oszt. számára.

Szerkesztik

Acsay István dr.,   Bartha György dr.,
kir. kath. főgimn. ig.   cisztercita főgimn. tanár.

Madarász Flóris dr.,
kegyesr. főgimn. tanár.

Az I. rész a múlt évben jelent meg.
Engedélyezve 68380—1907. sz. a.

NÉMET NYELVTAN

I. rész

*a gimnáziumok III. és a reáliskolák
I. osztálya számára.*

Irta **Heinrich Gusztáv.**

Átdolgozták

Bleyer Jakab és Karl Lajos dr.

Engedélyezve 103774—1907. sz. a.

NÉMET NYELVTAN

II. rész

*a gimnáziumok IV. és a reáliskolák
II. osztálya számára.*

Irta **Heinrich Gusztáv.**

Átdolgozták

Bleyer Jakab és Szabó Viktor dr.

Engedélyezés végett betérjesztve.

NÉMET NYELVKÖNYV

a középiskolák használatára.

II. rész.

A gimnázium IV. és a reáliskolák II. osztálya számára.

Írták **Miklós Ferenc dr. és Kaiblinger Fülöp.**

Az I. rész a múlt évben jelent meg. — Engedélyezve 48824—1907. sz. a.

**Tiszteletpéldányokkal tankönyvül való alkalmazás céljából szívesen
szolgál a kiadóhivatal.**

1908. JÚN.—JÚL.

XXXII. ÉVFOLYAM.

VI.—VII. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDAJA

1908.

Figyelmeztetés: L. a boríték belső lapján jelzett címváltozást.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny**be szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratait **dr. Láng Nándor** (júl. 31-ig I., Lógody-u. 33., azontúl I., Pauler-u. 4.), a **modern philologiai** dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

Vértessy Dezső: Teleki László és a «Kegyenc». 417. l.

Erdős József: A *καὶνὸν* és *ἀπόρρητος* szó története. 427. l.

Cserép József: Diorthumena. 433. l.

HAZAI IRODALOM. Műfordítások a «Budapesti Szemlé»-ben. **Binder Jenő.** 437. l. — A magyar irodalom története (Beöthy-Badics). **Császár Ernő.** 441 l. — Történelmi olvasókönyv. III. (Mika). **Heinlein István.** 444. l. — Stollmann Sándor: Laube Henrik a német drámai irodalomban. **Lám Frigyes.** 445. l. — Excerpta lingvae hungaricae. **Szeremley Császár Loránd.** 446 l.

KÜLFÖLDI IRODALOM. Heinrich Wolf: Die Religion der alten Griechen. — Die Religion der alten Römer. **Hornyánszky Gyula.** 447. l. — O. Fritsch: Delos, die Insel des Apollon — Delphi, die Orakelstätte des Apollon. **Láng Nándor.** 450. l. — R. Thiele: Im jonischen Kleinasien. U. az 453. l. — Selections from Qāāni. **Kégl Sándor.** 455. l. — Kinder- und Hausmärchen (Grimm). **Gálos Rezső.** 456. l. — G. Treu: Skovgaards Anordnung der Westgiebelgruppe vom Zeustempel. **Láng Margit.** 457. l. — R. Bloch: De Pseudo-Luciani Amoribus. **Vértessy Dezső.** 459. l. — H. Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker. **Nagy József.** 462. l. — O. Strauss: Brhaspati im Veda. **Benkovics István János.** 464. l.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. Darkó Jenő: Adalékok Laonikos Chalkondyles történetírói egyéniségének jellemzéséhez. **Szigeti Gyula.** 466. l. — Szigeti Vilmos: Grillparzer Ferencz, mint történeti drámaíró. **Lám Frigyes.** 470. l. — Király Uzor: Sophoklesről s néhány jelleméről. **Karátsony Zsigmond.** 471. l.

VEGYESEK. A Budapesti Philologiai Társaság 1908 május 13-iki ülése. 473. l. — Erdélyi Károly. p. a. 473. l. — Klopstock egy magyar irodalomtörténetírójáról. **Bleyer Jakab.** 474. l. — Az amsterdami nemzetközi latin költői verseny eredménye. **Nagy Zsigmond.** 475. l. — Iréne első magyar földolgozása. **Kanyaró Ferencz.** 476. l. — Egy magyar irodalomtörténeti repertoriális munkáról. **Gyulai Agost.** 477. l. — A Magyar Shakespeare-Tár. 478. l. — A homerosi Pylos. I. 479. l. — Adatok Szentjóni Szabó életéhez. **Gálos Rezső.** 479. l. — Régi magyar deákének 1757-ből. **Alszeghy Zsolt.** 480. l. — Beküldött könyvek. 481. l.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1907-ben. Összeállította **Hellebrant Árpád.**

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 50 ívnyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reclamatciók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése, szóval mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárosához, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., Vár. Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reclamatciók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtnak el.

Hivatalos nyugtázás.

A folyó évi április hó 1-től 30-ig teljesített tagdíjbefizetésekről.

Rendkívüli tagdíj 1906-ra: Bucsy I. 4 k. — **1907-re:** Köblös S. 3 k., Marschalk H. 3 k., Nedelcu Sz. 3 k., Ránzai P. 3 k. Összesen 12 k. — **1908-ra:** Benkóczy J. 3 k., Biró Gy. 3 k., Bölcsházy I. 3 k., Böngérfi G. 3 k., Danczer B. 3 k., Dengl J. 3 k., Fölkel B. 3 k., Greszler Gy. 3 k., Harmos S. 3 k., Haumann J. 3 k., Komonczy G., Kovács F. 3 k., Lendvai M. 3 k., Maróth K. 1 k., Molnár Á. 3 k., Névery J. 3 k., Papp I. 3 k., Pogány K. 3 k., Popper St. 3 k., Sági I. 3 k., Scharbert V. 3 k., Schmidt F. 3 k., Schneller L., Sróth B. 3 k., Szalkay A. 3 k., Szentgyörgyi B. 3 k., Székely S. 3 k., Vajda J. 3 k., Varga A. 3 k., Vasáry D. 3 k., Wagner J. 3 k., Weber A. 2 k. Összesen 99 k. — **1909-re:** Maróth K. 2 k.

Rendes tagdíj 1906-ra: Kovács G. 5 k., Pécsi Ö. Összesen 15 k. — **1907-re:** Apor D. 5 k., Bozsénik B. 5 k., Burger A. 5 k., Czeglédy J. 2 k., Dingfelder E. 5 k., Földi J. 5 k., Gerencsér J. 5 k., Klauber Fr. 5 k., Melich J. 2 k., Debreczeni Nagy S. 5 k., Pásztor E. 5 k., Ranezay J. 5 k. Összesen 54 k. — **1908-ra:** Baumgartner A. 9 k., Császár E. 3 k., Darkó J. 4 k. 50 f., Dézsi L., Fináczy E. 7 k. 50 f., Hehelein Károly, Jánosi B. 8 k., Keczer G., Kroller M., Kurtz S. 6 k., Láng M. 2 k., Major L., Melich J. 7 k., Mezey S. 10 k. 80 f., Mészöly G. 2 k., Moser J., Nagy Zs., Olasz J., Spitzkó L., Vajdaffy G., Vértesy D., Vértesy J. 7 k., Vincze J. Összesen 186 k. 80 f. — **1909-re:** Fináczy Ernő 2 k. 50 f.

Előfizetés 1907-re: Szabadkai főgimnázium 9 k. 90 f. — **1908-ra:** Aradi kir. főgimn. 10 k. 80 f., Aszódi algimn., Balázsfalvi főgimn., Belényesi főgimn., Besztercebányai kath. főgimn., Budapesti IV. ker. felsőbb leányiskola, Budapesti V. ker. áll. főreáliskola, Budapesti VI. ker. felsőbb leányiskola, Budapesti VII. ker. főgimn. (Damjanich-utca), Budapesti VII. ker. áll. főgimn. (Barcsay-utca), Budapesti VII. ker. Erzsébet nőiskola, Budapesti VII. ker. gyak. főgimn. A IX. ker. ev. ref. főgimn., Dévai főreáliskola, Eperjesi ev. coll. Magyar Társaság 5 k. 40 f., Eperjesi ev. coll. Magyar Társaság 6 k., Hódmezővásárhelyi főgimn., Kaposvári áll. főgimn. 10 k. 80 f., Kassai főgimnáziumi önképzőkör, Kolozsvári tanárképző, Lőcsei főgimn., Lőcsei főreáliskola, Mezőturi főgimn., Nagyváradai főreáliskola, Nagyváradi honv. hadapródiskola, Naszódi főgimn., Pfeifer F. 10 k. 80 f., Podolini gimn., Rimaszombati főgimn., Soproni Honvéd főreáliskola 10 k. 80 f., Szamosújvári főgimn., Szegedi somogyi könyvtár 10 k. 80 f., Szegszárdi főgimn., Székelyudvarhelyi főreáliskola, Székesfehérvári főgimn., Temesvári áll. főreáliskola 10 k. 80 f., Ujvidéki polg. fiúiskola, Váczi főgimn., Összesen 436 k. 20 f. — **1909-re:** Egri főgimn., Eperjesi ev. coll. Magyar Társaság 6 k., Szegedi városi főgimn. 10 k. 80 f. Összesen 28 k. 80 f.

Budapest, 1908 május 1-én

Cserhalmi Samu, pénztárnok.

I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e. 2. a.

Középiskolai tankönyvjutdonságok.

Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R.-T. könyvkiadó-vállalatánál Budapest, IV., Egyetem-u. 4. sz. a. megjelent :

LATIN NYELVTAN

a II. osztály számára.

Szerkesztik

Földi József   Kardos Gyula,
kegyesrendi tanár.   premontrei főgimn. tanár.

Az I. rész a múlt évben jelent meg.
Engedélyezve 89994—1907. sz. a.

LATIN OLVASÓ ÉS GYAKORLÓ

a II. osztály számára.

Szerkesztik

Földi József   Kardos Gyula
kegyesrendi tanár.   premontrei főgimn. tanár.

Az I. rész a múlt évben jelent meg.
Engedélyezve 88500—1907. sz. a.

MAGYAR NYELVTAN

a középiskolák II. oszt. számára.

Szerkesztik

Acsay István dr.,   Bartha György dr.,
kir. kath. főgimn. ig.   cisztercita főgimn. tanár.

Madarász Flóris dr.,
kegyesr. főgimn. tanár.

Az I. rész a múlt évben jelent meg.
Engedélyezve 89993—1907. sz. a.

MAGYAR OLVASÓKÖNYV

a középiskolák II. oszt. számára.

Szerkesztik

Acsay István dr.,   Bartha György dr.,
kir. kath. főgimn. ig.   cisztercita főgimn. tanár.

Madarász Flóris dr.,
kegyesr. főgimn. tanár.

Az I. rész a múlt évben jelent meg.
Engedélyezve 68380—1907. sz. a.

NÉMET NYELVTAN

I. rész

a gimnáziumok III. és a reáliskolák
I. osztálya számára.

Irta Heinrich Gusztáv.

Átdolgozták

Bleyer Jakab és Karl Lajos dr.

Engedélyezve 103774—1907. sz. a.

NÉMET NYELVTAN

II. rész

a gimnáziumok IV. és a reáliskolák
II. osztálya számára.

Irta Heinrich Gusztáv.

Átdolgozták

Bleyer Jakab és Szabó Viktor dr.

Engedélyezés végett betérjesztve.

NÉMET NYELVKÖNYV

a középiskolák használatára.

II. rész.

A gimnázium IV. és a reáliskolák II. osztálya számára.

Írták Miklós Ferenc dr. és Kaiblinger Fülöp.

Az I. rész a múlt évben jelent meg. — Engedélyezve 48824—1907. sz. a.

**Tiszteletpéldányokkal tankönyvül való alkalmazás oéljából szívesen
szolgál a kiadóhivatal.**

E G Y E T E M E S
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1908.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny**be szánt class. philologiai dolgozatok kéziratai **dr. Láng Nándor** I., Pauler-utca 4.), a **modern philologiai** dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

- Gragger Róbert**: Illei János Tornynos Péterének forrásai. 585. l.
Révay József: Comedianus élete, művei és kora. 599. l.
Kertész Ármin: Ovidius Fasti-jának keletkezése. 602. l.
HAZAI IRODALOM. Platon Sophistája, ford. Simon J. Sándor. **Nagy József**. 625. l. — Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. **Császár Elemér**. 627. l. — Barakonyi Ferencz költeményei, kiadta Erdélyi Pál. **Gálos Rezső**. 630. l. — Verő Leó: A beteg Henrik a mondában és a költészetben. **Lám Frigyes**. 632. l.
KÜLFÖLDI IRODALOM. Troels-Lund: Himmelsbild u. Weltanschauung im Wandel der Zeiten. **Hittrich Ödön**. 633. l. — W. Dilthey: Das Erlebnis u. die Dichtung. **Lám Frigyes**. 636. l. — F. Homeyer: Stranitzkys Drama vom «Heiligen Nepomuck». **Peiszner Flóra**. 638. l.
PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. Magyar Győző: Az Athenaion politeia alkotmánytörténeti adatai Peisistratostól Periklesig. **Pécsy Béla**. 640. l. — Kardos Gyula: Alexandriai szent Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonya. **Wéber Artúr**. 641. l.
VEGYESEK. † Boissier Gaston. d. n. j. 644. l. — «Liliomfi» eredetiségének kérdéséhez. **Bayer József**. 646. l. — Adalék a Zrinyiász forrásaihoz. **Tolnai Vilmos**. 646. l. — Újabb vitás kérdések a Forumon és a Palatiumon. **Láng Margit**. 648. l. — Gyöngyösi Phœnixének magyarázatához. **Schön Arnold Ábel**. 649. l. — Egy vígjáték töredék. **Szlávik Ferencz**. 650. l. — Heltai Gáspár «Agenda»-jának oláh fordítása. **Siegescu József**. 652. l. — Petőfi életéhez. **Lukinich Imre**. 653. l. — Beküldött könyvek. 653. l. — Külföldi könyvnyezet. II. Modern philologia. 654. l.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 50 ívnyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése, szóval mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárosához, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., Vár. Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reclamatiók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtnak el.

Hivatalos nyugtázás

A május, június, július és augusztus hónapokban befolyt tagdíjakról.

Rendkívüli tagdíj 1907-re: Nedelku Sz. 3 k., Sas A. 1 k. 50 f., Wald L. 3 k. Összesen 7 k. 50 f. — **1908-ra:** Benkóczy E. 3 k., Biró Gy. 3 k., Bölesházy I. 3 k., Böngérfi G. 3 k., Danczer B. 3 k., Dengl J. 3 k., Ehrmann J., Einzig M. 3 k., Fölkel B. 3 k., Gergely A., Gragger R. 3 k., Greszler Gy. 3 k., Grünfeld F. 3 k., Harmos S. 3 k., Kertész I., Kovács F., 3 k., Lendvai M. 3 k., Magassy A. 3 k., Megyeresi A., Molnár Á. 3 k., Molnár Ö. 3 k., Névery J. 3 k., Papp I. 3 k., Pogány K. 3 k., dr. Pap St. 3 k., Rafain J. 3 k., Reichard P. 4 k., Sas A., Sándor O., Scharbert V. 3 k., Schmidt F. 3 k., Székely S. 3 k., Szilágyi Gy. 3 k., Szőke J. 3 k., Taucher G. 3 k., Teleki J. 3 k., Tömörkényi D. 3 k., Vajda J. 3 k., Varga A. 3 k., Vasáry D. 3 k., Wagner J. 3 k. Összesen 142 k.

Rendes tagdíj 1906-ra: Ferszigán J. 5 k., Szentirmay Gy. 3 k., Timár P. 5 k. Összesen 13 k. — **1907-re:** Angyal D. 40 f., Böleskei J., Czeglédi I. 2 k., Dingfelder E. 5 k., Gerencsér L. 5 k., Gulyás P. 1 k., Gyulai Á. 5 k., Herczeg Á. 5 k., Kovács G. 5 k., Márfy O. 5 k., Morvay Gy. 5 k., Péterffy B., Szentirmay Gy. 4 k. Összesen 62 k. 40 f. — **1908-ra:** Adamis G., Angyal D. 3 k. 10 fl., Bán J. 1 k. 50 f., Binder J., Birkás G., Bokor J., Császár E. 5 k., Cserép J., Endrei G. 5 k., Erdős J., Fallenbüchl F., Förster A. 5 k., Garzó B., Gergye I., Gulyás P. 4 k. 25 f., Gyárfás T., Heinlein J. 5 k., Horváth Gy., Irovics T., Kallós E. 6 k., Karátszony Zs. 6 k. 75 f., Kégyes I., Király L., Kucséra R., Kutruetz R., Labancz Gy., Lám F. 4 k., Láng M. 2 k., Losonczy L. 10 k. 05 f., Marton L., Melich J. 3 k., Mitrovics Gy., Moravszky F., Cs. Papp J., Petz G., Prónai A. 1 k. 50 f., Radlinszky J., Récsey V., Révai S. 3 k., Schmidt F., Szeremley Császár L., Szigeti Gy., Tóth A., Tóth K., Verő L. 1 k. 50 f., Vietorisz J., Wagner L. Összesen 376 k. 65 f. — **1909-re:** Cserép J. 50 f., Erdős J., Gedeon A. 3 k., Kanyaró F. 2 k., Láng M. 1 k. Összesen 16 k. 50 f.

Előfizetés 1908-ra: Hajduböszörményi főgimnázium, Kolozsvári ref. theol. fakultás Ifjúsági Egylete, Magyaróvári főgimnázium, Petrozsényi gimnázium, Selmeczbányai kath. főgimnázium 10 k. 80 f., Stein J. 10 k. 80 f., Szabadszakai főgimnázium 90 f., Székelyudvarhelyi ref. kollegium, Székelyudvarhelyi kath. főgimnázium. Összesen 94 k. 50 f. — **1909-re:** Magyaróvári gimnázium. Összesen 12 k.

Budapest, 1908. szeptember hó 1-én.

Cserhalmi Samu, pénztárnok,

I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e. 2. a.

Franklin-Társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda kiadása.

Árpád vezér halálának ezredik évfordulója alkalmából
készült nagyszabású díszmű:

ÁRPÁD ÉS AZ ÁRPÁDOK

Szerkesztette: CSÁNKI DEZSŐ orsz. levéltárnok.
THALY KÁLMÁN orsz. képviselő támogatásával.

Nagy folió alakú díszmű, remek ércdomborművel ékesített bőrkötésben.

Ára 125 korona.

A nemzeti kegyeletnek a honalapító Árpád emlékezetén való lelkes felbuzdulása hozta létre ezt a hazafias, történelmi és művészettörténeti szempontból egyaránt úttörő, tárgyánál fogva időszerű és mégis maradandó nagybersű munkát. A szöveg változatos menetét elejétől végig nyomon kíséri az illusztratív rész, s a kisebb-nagyobb képek tekintélyes, pompás sorozatával igyekszik szem elé tárni az országalapító hősnek és dicső ivadékainak ábrázolását, változatos sorsát, a haza és nemzet fejlesztésére irányuló munkálkodását, valamint azokat a hiteles kútforrásokat is, melyekből a hazai történetírás a szükséges adatokat merítette.

Ily sokoldalú munkásságra természetesen csak együtt vállalkozhatott a magyar tudományos, irodalmi és művészeti élet egy elite-táborkara. A nagyszabású mű munkatársai között csakugyan ott találjuk a vezető szellemek hatalmas gárdáját.

Megrendelhető **havi részletfizetésre** is a kiadónál, **Budapesten, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. könyvkereskedése** (Wodianer F. és Fiai) r. t.-nál **VI., Andrássy-út 21. sz. alatt**, valamint minden könyvkereskedésben.

1908. NOVEMBER.

XXXII. ÉVFOLYAM.

IX. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDAJA.

1908.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny**be szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratai **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-utca 4.), a **modern philologiai** dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

Várdai Béla: Kisebb adalékok Arany János esztétikai nézeteihez. 657. l.

Kertész Ármin: Ovidius «Fasti»-jának keletkezése. (Vége) 663. l.

S. Szabó József: Fazekas Mihály ismeretlen versei. 673. l.

Révay József: Commodianus élete, művei és kora. (II. közl.) 686. l.

HAZAI IRODALOM. P. Thewrewk Emil: Homeros Iliasa. **Szigeti Gyula** 694. l. — Gálos Rezső: Adatok Szentjóni Szabó László prózai munkáihoz. **Császár Elemér.** 702. l. — Travnik Jenő: A szinköltészet Börne felfogásában. **Lám Frigyes.** 703. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM. Friedrich Blass: Die Eumeniden des Aischylos. **Kallós Ede.** 704. l. — E. Meumann: Einführung in die Ästhetik der Gegenwart. **Kristóf György.** 706. l. — Kurt F. Müller: Der Leichenwagen Alexanders des Grossen. **Csermelyi Sándor.** 709. l. — I. Bourdeau: Poètes et humoristes de l'Allemagne. **Gragger Róbert.** 711. l. — John Campbell Oman: The Brahmans and Muslims of India. **Kégl Sándor.** 713. l.

PHILOGIAI PROGRAM-ÉRTEKEZÉSEK. 23. Fejér Adorján: Nero nevelője. 24. Baksay József: L. Annæus Seneca erkölcsbölcseleti elveiből. **Bán János.** 715. l.

VEGYESEK. A Budapesti Philologiai Társaság 1908. okt. 14.-i ülése. 716. l. — Kik írták a pálos drámákat? **cs.** 717. l. — Az Odysseia kronológiája. **Cserép József.** 719. l. — Ókori ágyúk a Saalburgban. **F. G.** 719. l. — Arany János Magyar Irodalomtörténete. **Nagy Zsigmond.** 720. l. — A költői nyelv vizsgálata. **Szeremley Császár Loránd.** 722. l. — Az aquincumi ásatások és múzeum ismertetése. **I.** 723. l. — Csokonai és a két Kovács József **K. A.** 724. l. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. 724. l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET. II. Modern philologia. 725. l.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 50 lnyvi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamátiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése, szóval mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárosa-hoz, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., Vár, Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reclamátiók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadhatók el.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapest, IV., Egyetem-utca 4.
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

Újdonság!

NAGY LÁSZLÓ

Újdonság!

A GYERMEK ÉRDEKLŐDÉSÉNEK LÉLEKTANA.

Ara 3 korona.

Hivatalos nyugtázás

az 1908. évi szeptember hó 1-től 30-ig terjedő időben befolyt tagdíjakról.

Rendkívüli tagdíj 1906-ra: Luz I. 3 k. — **1907-re:** Simon G. 3 k. — **1908-ra:** Einzig M. 3 k., Gragger R. 1 k., Grünfeld F. 3 k., Haumann I. 3 k., Kisfaludy J. 3 k., Magassy A. 3 k., Rafain J. 3 k., Sági I. 3 k., Schön A. A. 2 k., Smida I. 3 k., Sróth P. 3 k., Szentgyörgyi B. 3 k., Szőke J. 3 k., Taucher G. 3 k., Weber A. 4 k. Összesen 43 k.

Rendes tagdíj 1905-re: Usetty F. 5 k. — **1906-ra:** Fludorovics Zs. 5 k., Schubert M. 3 k. Összesen 8 k. — **1907-re:** Burger A. 5 k., Darcsonyi M. 5 k., Klauber F. 5 k., Major K. 5 k., Szentirmay Gy. 3 k. Összesen 23 k. — **1908-ra:** Albu L., Botár I. 6 k., Badics F., Bakács I., Balásy D., Baltazar G., Baumgartner A. 1 k., Bánóczy J., Bernáth L., Birkás G., Bognár D., Borsos K., Burián J., Csiky L., Dittrich V., Dóczi I., Eisler M., Elischer J., Erdélyi P., Faragó J., Fábián J., Fejér A., Fodor Gy., Förster J., Fülöp E., Gail M., Garda S., Gärtner H., Gerecs Sz., Giesswein S., Gombooz Z., Göbi I., Gréb Gy., Gulyás I., György L., Hager J., Hajtai F., Hallay Z., Hegedüs B., Heinlein I. 5 k., Heinrich K., Herald F., Hilkené F., Himpfner B., Hittrich Ö., Hoffmann M., Horváth C. 6 k., Istvánffy P., Janicssek J., Jánosi B. 2 k., Juhász E., Kacsokovics K., Kajel E., Kapossy E., Kardos A. 7 k. 50 f., Kardos Gy., Karsay E., Kassuba D. 8 k., Kausch M., Káposztássy J., Kárpáti F., Kárpáti K., Kárpiss J., Kepes I., Kiss A., Kiss B., Kiss E., Kliment J., Kluska J. 5 k., Klug Gy., Kmoskó M., Knubels R., Korponay I., Kovalovszky J., Körös E., Kulesár E., Kundt E., Kunos I., Kuzsinszky B., Kürti M., Laban A., Lakatos V., Lám Fr. 6 k., László G., László M., Lengyel M. 6 k., Létmányi N., Madarász F., Madzsar I., Majthényi G., Marusák P., Mácska L., Márton J., Mártonyi L., Máté L., Megyesi F. 5 k., Miklós E. 2 k., Molnár S., Mondik P., Moravcsik G., Mórocz E., Möller A., Nemes B., Netoliczka O., Otrok M., Pap L., Papp F. 5 k. 50 f., Papp M., Pataki Jákó, Patrubby L., Pauler Á. 6 k., Paulik J., Pazár B., Pável C., Peczkó E., Perepatits I., Perényi A., Péterfy B., Popini A., Posch A., Prie O., Prikel M., Prokopy I., Prónay A. 8 k. 50 f., Pruzsinszky J., Radnay O., Radnai R., Radó A., Ranezay J., Reibner M., Rell L., Révai S. 7 k., Riedl Fr., Roseth A., Sallay G. 2 k., Schack B., Schäfer I., Schilling J., Schuller A., Schützler A., Dr. Sebestyén Gy., Siegescu J., Stoja M., Suhajda L., Szabó Adorján, S. Szabó J., Szabó V. 2 k. 50 f., Szalay Gy., Kunfélegyháza, Szartorisz F., Szegess M., Szekeres B., Székely Gy., Szigeti P., Skunzevics K., Szlávik F. 7 k., Szölgyényi F., Szőke A., Szutor Zs., Takács M., Tamási M., Teleky L., Teveli M., Tihanyi M., Tóth Gy., Tránka A., Tubán F., Dr. Vajda K., Vargha D., Váli T., Viszota Gy., Voinovich G., Wagner A., Weiss M., Werner A., Weszely Ö., Wigand J., Yolland A. 8 k., Zimányi D., Zimányi J., Zindl B., Zsoldos B. Összesen 1716 k. — **1909-re:** Lám Fr. 7 k. 50 f., Dr. Láng M. 3 k., Lukinich I. 1 k., dr. Pécsy B. 3 k., Siegescu J. 1 k. Összesen 15 k. 50 f.

Előfizetés 1907-re: Kovacsits F., 6 k. — **1908-ra:** Budapesti V. ker. főgimn. ifjúsági könyvtár, Eperjesi ev. coll. 10 k. 80 f., Munkácsi áll. főgimn., Sátoraljaújhegyi főgimn. Összesen 46 k. 80 f. — **1909-re:** Kecskeméti róm. kath. főgimn., Újverbácsi gimn. Összesen 24 k.

Budapecsten 1908. évi október hó 1-én.

Cserhalmi Samu, pénztárnok,

I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e. 2. a.

*A Franklin-Társulat kiadásában, Budapesten
legújabbán megjelent:*

Alexander Bernát

Művészet ❀ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀

A művészet értékéről

A művészeti nevelésről

Díszes kiállításban, merített papíron, ára 4 korona.

*Kapható: Lampel R. könyvkereskedése (Wodianer
F. és Fiai) R.-T.-nél Budapest, VI., Andrásy-út 21.
és minden könyvkereskedésben.*

MAGYAR KÖNYVTÁR

Szerkeszti RADÓ ANTAL.

*Elsőrangú hazai és külföldi írók regényei, elbeszélések,
versek, színművek, ismeretterjesztő művek sorozata.*

Minden füzet külön is kapható — 1-530. szám — Egy-egy szám ára 30 fillér

Legújabbán megjelent füzetek:

523. **Conan Doyle.** Sherlock Holmes kalandjai. Fordította
F. Fayer Rózsa.
- 524 — 525. **Schopenhauer Arthur.** Paraenezisek és Maximák.
Ford. Dr. Szemlér L.
526. **Cicero beszéde** Archias érdekében. Ford. Szidarovszky
János.
- 527 — 528. **Kegel Miksa.** Lassale Ferdinánd élete. Ford. Zoltán
Vilmos.
529. **Rákosi Viktor.** Oroszlánkölyök. Regényes színjáték.
530. **Szemere György.** Mimi komtesz és egyéb elbeszélések.

LAMPEL R. könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) r.-t. kiadása
Budapesten, VI., Andrásy-ut 21. Kaphatók minden könyvkereskedésben.

E G Y E T E M E S
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1908.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny**be szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratai **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-utca 4.), a **modern philologiai** dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

Várdai Béla: Kisebb adalékok Arany János esztétikai nézeteihez. (Vége.) 729. l.

Révay József: Commedianus élete, művei és kora. (Bef. közl.) 743. l.

Marmorstein Artúr: Egy oxyrhynchusi töredék. 750. l.

HAZAI IRODALOM. Geyza Némethy: De epodq Horatii Cataleptis Vergilii inserto. **Pruzsinszky János.** 755. l. — Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára II. **Sasvári Benő.** 759. l. — Hétfalusi csángó népmesék. **Gálos Rezső.** 761. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM. Andrew Lang: Homer and his age. **Marót Károly.** 763. l. — M. Niedermann-E. Hermann: Historische Lautlehre des Lateinischen. **Endrei Gerzson.** 768. l. — Émile Faguet: Amours d'Hommes de Lettres. **Elek Oszkár.** 771. l. — Georges Dalmeyda: Goethe et le drame antique. **Gragger Róbert.** 773. l.

VEGYESEK. A Budapesti Philologiai Társaság nov. 11-iki ülése. 774. l. — A középkori írók östörténeti fejtegetései. **Petz Gedeon.** 775. l. — Pókainé **Alszeghy Zsolt és cs.** 776. l. Postagalambok az ókori várharczban. **László Béla.** 777. l. — Ujabb külföldi bírálatok Némethy Amores-kiadásáról. 778. l. — A Lafontaine fordításhoz. **Vikár Béla és Binder Jenő.** 779. l. — Párluzam a Vén czigányhoz. **Gragger Róbert.** 780. l. — A B. Ph. T. Könyvállománya. **Vári Rezső.** 780. l. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. 781. l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET. I. Classica-philologia. 782. l.

NEV- ÉS TÁRGYMUTATÓ. 786. l.

A BUDAPESTI PHILOGIAI TÁRSASÁG TAGJAI. 797. l.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 50 lnyvi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reclama-tiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése, szóval mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárosához, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., Vár, Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reclamatiók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtnak el.

Hivatalos nyugtázás

az 1908. október hó 1-től 31-ig befolyt bevételekről.

Rendkívüli tagdíj 1906-ra: Khin A. 3 k., Luz I. 3 k. Összesen: 6 k. — **1907-re:** Szabó I. 3 k. — **1908-ra:** Köblös S. 3 k., Molnár Ö. 3 k., Ránzai P., Smida I. 3 k., Somogyi K. 3 k., Szalkay A. 3 k. 02 f., Szeremley B., Székely S., Teleki I. 3 k., Tömörkényi D. 3 k., Wiese Gy. Összesen 45 k. 02 f. — **1909-re:** Wiese Gy. 6 k.

Rendes tagdíj 1906-ra: Danka Pl. 5 k., Timár P. 5 k., Összesen: 10 k. — **1907-re:** Fludorovics Zs. 5 k., Kálmán J. 5 k., Kovács G. 5 k., Major K. 4 k. 50 f., Márffy O. 5 k., Morvay Gy. 5 k., Orbán L. 5 k., Szentirmay Gy. 3 k. Összesen: 37 k. 50 f. — **1908-ra:** Alexies Gy., Alkalay S., Angyal D. 5 k., Barcza J., Bán J. 3 k., Bászeli Au., Becker A., Beöthy Zs., Berze Nagy J., Bezárd L. 4 k. 80 f., Boros A., Csellár A., Csengeri J. 2 k., Csűrös F., Darkó J. 5 k. 50 f., Divényi Gy., Erdélyi L., Gagyai J., Garzó M., Gál K., Gerencsér L., Gomperz F., Gulyás P. 5 k. 75 f., dr. György Zs., Hampel A., Hatvany L., Hegedüs I., Herczeg A., Hoffmann Fr., Hofmann K., Horger A., Hornyánszky A., Horváth J., Incze B., Incze J. 3 k. 50 f., Jeszenszky L., Kaiblinger F., Kallós E. 4 k., Karátszony Zs. 3 k. 25 f., Kertész Á., Kovács A., Kovács D., Kovács S. J., Kurtz S. 4 k., Kuzmics F., Lehr A., Leyrer M., Marmorstein A. 8 k. 50 f., Matskássy J., Mazuch E., Máthé Gy., Mészöly G. 8 k., Molnár E., Mráz G., Nagy L., Nádor B., Négyessy L., Németh S., Nyusztay A., Ozorai L., Papp K., Pápay J., Pfeiffer J., Radinovits I., Rhousopoulos Rh., Schmidt M., 50 f., Schusztar A., Schvannauer F., Schvartz G., Serédi L., Simonyi Zs., Striegl J., Szabó A., Szabó V. 2 k. 50 f., Szalay K., Számek Gy., Szele R., Székely S., Tankó P., Tell A., Vajda K., Varsányi R., Várdai B., Vikár B., Wagner A., Zlinszky A. Összesen 780 k. 30 f. — **1909-re:** Finály G. 1 k., Kallós E. 2 k., Kardos A. 1 k., Kertész Á. Összesen: 14 k.

Előfizetés 1907-re: Kovacsits T. 6 k. — **1908-ra:** Dési áll. főgimnázium 10 k. 80 f., Szegedi D. M. K. E. nevelő internátusa 3 k. Összesen: 13 k. 80 f. — **1909-re:** Eperjesi ev. kolleg. Magyar Társaság 5 k. 40 f.

Kelt Budapesten, 1908. október 31-én.

Cserhalmi Sámuel, pénztárnok,
I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e. 2. a.

*A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten leg-
ujabban megjelentek:*

A MODERN PÆDAGOGIA ÚTJAIN

TANULMÁNYOK

Irta

Dr. WESZELY ÖDÖN

Ara 8 korona.

ÉSZ ÉS SZIV

Értekezések a lélektan, ethika, neveléstan és életbölcselet köréből

Irta

SZITNYAI ELEK

Második átdolgozott kiadás

Ara 6 korona 20 fillér.

EURIPIDES:

HERAKLES * HIPOLYTOS

(görögül és magyarul)

Fordította

† **LATKÓCZY MIHÁLY**

Fordította

CSENGERI JÁNOS

A görög szövegeket kiadta, a bevezetéseket és jegyzeteket írta

CSENGERI JÁNOS

Ara 7 korona 20 fillér.
